

зидент АН УРСР, одночасно голова Ради з вивчення продуктивних сил України АН УРСР (з 1934), директор Українського інституту марксизму-ленінізму і президент Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (1930—33).

Щербань Олександр Назарович (1906—92) — вчений у галузі гірничої теплофізики, акад. АН УРСР (з 1957), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1966); 1953—57 — головний учений секретар Президії АН УРСР; 1957—62 — віце-президент АН УРСР. Одночасно завідувач відділу Інституту теплоенергетики АН УРСР (тепер Інститут технічної теплофізики НАНУ).

У 1920—30-і рр. на першому поверсі будинку містилися деякі академічні установи, бібліотеки Соціально-економічного відділу й кабінету арабо-іранської філології, на другому — бібліотека ім. В. Антоновича, комісії словника української мови (з бібліотекою Б. Грінченка), біографічного словника діячів України, археографічна, соціально-економічної історії України 19 ст., історико-географічного словника України, Лівобережної і Слобідської України, давнього українського письменства, історії марксистської методології, революційних рухів, кафедра історії України часів торгового капіталу. На третьому — комісії західно-руського та українського права, звичаєвого права, вивчення народного господарства, соціологічна, вивчення фінансових та банківських справ, вивчення національних питань, Інститут вивчення кон'юктур народного господарства, статистичний кабінет, кафедра економіки, торгівлі й промисловості та ін. У правому крилі була зала для загальних засідань академії.

На фасаді будинку Президії НАН України встановлено меморіальні дошки на пошанування президентів АН УРСР: В. Вернадського — 1963 (замінено 1977), В. Липського — 1977, Д. Заболотного — 1960 (замінено 1977), О. Богомольця — 1947 (замінено 1977), О. Палладіна — 1974 (замінено 1976; арх. І. Малакова), М. Василенка і О. Левицького — 1993 (арх. В. Приходько). Меморіальні дошки однакового розміру з білого мармуру з написом позолотою [352].

Райса Бондаренко, В'ячеслав Горбик.

Лариса Шевченко.

72.35. Педагогічний музей 1909—11, де працювала Українська Центральна Рада (архит., іст., мист.). Вул. Володимирська, 57. Стоїть окремо у кварталі між вул. Б. Хмельницького і бульв. Т. Шевченка, з невеликим відступом від червоної лінії забудови. Зведено за проектом арх. П. Альошина коштом відомого промисловця С. Могилевцева.

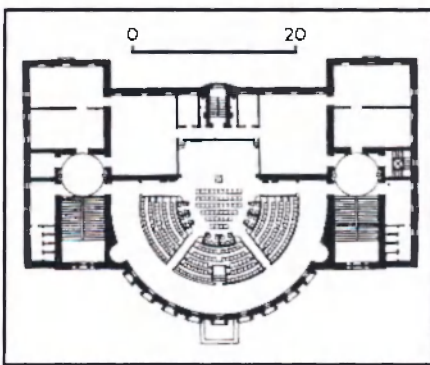
Триповерховий, цегляний, увінчаний банею. Об'ємна композиція визначена поєднанням циліндра з паралелепіпедом. У частині, що виступає, на першому поверсі — вестибуль, на другому — зала на 500 місць у вигляді амфітеатру з балконом, яка вирізнялася чіткістю функціонального задуму й вишуканістю форм. Парадно вирішено центральний вестибуль і бічні сходи. Перекриття залізобетонні, баня у діаметрі 31 м, металева, засклена. Будинок облицьовано інкерманським білим вапняком, з якого висічено також скульптурні елементи головного фа-

саду (скульптори В. Козлов і Л. Дітріх). Оформлений у стилі неокласицизму, що виражається в симетрії композиції, формі віконних прорізів другого поверху (тридільні, з арковими завершеннями і сандриками), у скульптурному фризі. Ці елементи у поєднанні з криволінійністю центрального об'єму створюють насичену пластику головного фасаду. По периметру трьох фасадів на фризі міститься скульптурна композиція на тему «Прогноз на Русі» (бл. 200 фігур).

Ділянка музею оточена високими чавунними ґратами, що повторюють огорожу розташованого поряд будинку Першої гімназії (арх. О. Беретті; нині гуманітарний корпус Національного університету ім. Т. Шевченка). Під час реконструкції споруди огорожу було

72.35. Вул. Володимирська, 57.

72.35. План першого поверху.

замінено на спрощену. Будинок відзначається виразністю композиції, новаторськими плануванням і конструктивним вирішенням, справжнім синтезом мистецтв. Є однією з кращих громадських будівель міста.

Урочисте відкриття музею під назвою «Педагогічний музей Цесаревича Олексія» відбулося 5 жовтня 1912. Музей ставив своїм завданням знайомити з найкращою постановкою навчально-виховного процесу, розвитком і сучасним станом педагогічної справи в Росії і за кордоном. Він мав колекції наочного приладдя для початкових, середніх і промислових навчальних закладів, предметів з архітектури, гігієни, фізичного виховання; збірку підручників російською та іноземними мовами; спеціальну педагогічну бібліотеку.

Експозиція музею і кабінети наочного приладдя містилися на другому поверсі, бібліотека і читальня — на першому. Зразковий фізичний кабінет наочного приладдя музею був нагороджений великою золотою медаллю Всеросійської виставки 1913 у Києві. У виставочних залах музею на третьому поверсі, починаючи з 1912, щорічно відбувалися традиційні виставки картин київських художників. В аудиторіях музею проходили лекції кращих педагогів, недільні читання, концерти, з червня 1913 — літні курси для народних учителів.

1915 — 16 музей був евакуйований до Курська. Після повернення експозиція не відновлювалася.

1913 — 15 в будинку містилося також Київське товариство охорони пам'яток старовини й мистецтва (засновано 1910). Серед його членів були відомі громадські діячі та вчені, у т. ч. генерал-губернатор Ф. Трепов, цивільний губернатор О. Ігнат'єв, історики В. Іконников, Ф. Титов; історик-археолог Ю. Кулаковський; історик-фольклорист, етнограф М. Довнар-Запольський; літературознавець М. Петров; фольклорист, літературознавець, етнограф А. Лобода; археологи С. Вельмін, О. Ертель, І. Каманін, В. Хвойка; археолог, етнограф, мистецтвознавець М. Біляшівський; мистецтвознавець Г. Павлуцький, А. Прахов; історик, правознавець, археограф, етнограф О. Левицький та ін. Частину приміщень

першого поверху займав музей товариства. Організатором і хранителем музею був О. Ертель. Матеріали його розкопок у Києві та на околицях створили основну частину колекцій музею. Збірка музею складалася з археологічних матеріалів доісторичного і давньоруського періодів, з предметів побуту, зброї, великого зібрання кахлів. Комплектувалася колекція знімків, планів, креслень, галерея портретів діячів Південно-Західного краю, щоденники, плани, креслення розкопок. 1915 колекції музею було перенесено на приватні квартири членів товариства.

Під час 1-ї світової війни тут містилася майстерня з виготовлення протигазових респираторів, проводилися військові заняття юних розвідників навчального округу.

1916 — 17 двадцять з тридцяти приміщень Педагогічного музею займала Київська школа льотчиків-спостерігачів (перший — третій поверхи); на першому поверсі містилися також канцелярія інспектора народних училищ та Комітет надання допомоги пораненим і хворим воїнам зі своїми майстернями і складом.

2 жовтня 1916 у будинку відбулося перше засідання Київського обласного педагогічного товариства, яке очолював вчений, педагог і громадський діяч В. Науменко (у 1917 одночасно директор музею).

3 вересня 1917 до серпня 1918 директором Педагогічного музею був Грушевський Олександр Сергійович (1877 — 1943) — історик, літературознавець, приват-доцент університету св. Володимира (брат М. Грушевського); у серпні 1918 — лютому 1919 — історик Добровольський Леонід Павлович (1867 — 1929).

1917 — 18 тут працювала Українська Центральна Рада (УЦР) — вищий представницький орган України, утворений 3—7 березня 1917 з ініціативи Товариства українських поступовців, яка згодом заступила роль керівника українського національно-визвольного руху. На перших етапах політика УЦР спиралася на ідеї автономії і федералізму. Центральну Раду очолював видатний вчений, національний політичний і громадський діяч Грушевський Михайло Сергійович (1866 — 1934). До квітня 1918 він працював також у цьому будинку. 6—8 квітня 1917 у будинку Купецького зібрання (тепер Національна філармонія) відбувся Всеукраїнський національний конгрес (бл. 900 делегатів). На ньому було обговорено питання національно-територіальної автономії України, обрано новий склад УЦР у кількості 118 осіб на чолі з М. Грушевським. Його заступники — відомі українські діячі В. Винниченко і С. Єфремов. Пізніше кооптовано нових членів. У серпні 1917 було зареєстровано 639 дійсних членів УЦР та 4 кандидати. У цьому будинку відбулося дев'ять загальних зборів УЦР (Великі ради). Між зборами діяв спочатку Комітет Центральної Ради, реорганізований наприкінці червня у Малу Раду, яка формувала політику УЦР, розробляла законодавчі акти. Обидві ради були побудовані за фракційним партійним принципом. Найбільшою за кількістю була фракція українських есерів, але до січня 1918 провідну

роль відігравали українські соціал-демократи. 10 червня 1917 на 2-му Всеукраїнському військовому з'їзді у Миському театрі було оприлюднено 1-й Універсал УЦР, яким проголошено автономію України. 15 червня 1917 Комітет УЦР утворив Генеральний секретаріат — виконавчий орган Центральної Ради, що займався внутрішніми, фінансовими, продовольчими, земельними, хліборобськими, міжнаціональними та іншими справами. До вересня 1917 він працював у цьому будинку, пізніше — у готелі «Савой» (вул. Хрещатик, 38; не зберігся). Першими генеральними секретарями обрано В. Винниченка (голова), Х. Барановського, С. Єфремова, Б. Мартоса, С. Петлюру, В. Садовського, М. Стасюка, І. Стешенка, генеральним писарем — П. Христюка. У липні 1917 Малою Радою був сформований повний склад Генерального секретаріату, до якого було введено додатково В. Голубовича, О. Зарубіна, М. Рафеса, О. Шульгина, створено також секретарства шляхів, торгівлі та промисловості, пошт і телеграфів, державного контролю, праці. Останнє у вересні обіймав К. Василенко. У серпні деякий час секретаріат очолював Д. Дорошенко. 29—30 червня 1917 тут відбувалися переговори з міністрами Тимчасового російського уряду — О. Керенським, М. Терещенком, І. Церетелі щодо взаємодій двох урядів і країн.

3 листопада після припинення повстання проти УЦР у Києві на Печерську, організованого більшовиками, капітуляції штабу КВО — представника російського Тимчасового уряду — на об'єднаному засіданні виконкомів Рад робітничих і солдатських депутатів м. Києва Центральну Раду було визнано крайовою владою в Україні. 7 листопада УЦР проголосила 3-м Універсалом утворення Української Народної Республіки в складі федеративної Російської республіки, що знаменувало відродження української державності; 22 січня 1918 — 4-м Універсалом — самостійність УНР. Проголошення незалежної суверенної української держави — не тільки пік національного руху і найвищий момент державотворення України. Він збігся з політичним кризою, обумовленою суперечками усередині УЦР, прорахунками її внутрішньої і зовнішньої політики, збройними повстаннями проти УЦР, наступом більшовицьких військ тощо. 25 січня Мала Рада та Рада народних міністрів (таку назву дістав Генеральний секретаріат після проголошення 4-го Універсалу) залишили Київ (перебували у Житомирі, потім — у Сарнах). У березні після підписання Брестської мирної угоди країнами Четверного союзу і договору з Австро-Угорщиною та Німеччиною про військову допомогу УЦР повернулася до столиці разом з німецькими і австро-угорськими військами. 27—29 квітня 1918 у залі засідань Педагогічного музею відбувалася сесія Малої Ради, на якій обговорювалася «Конституція Української Народної Республіки». 29 квітня засідання було розігнано німецькими військовими. УЦР припинила своє існування, здавши без опору владу П. Скоропадському, якого на Всеукраїнському з'їзді земельних власників проголосили гетьманом України.

У травні-жовтні 1918 в будинку розміщувалася також делегація у справі мирних переговорів з Росією на чолі з міністром юстиції С. Шелухиным, якого у вересні змінив сенатор П. Стебницький. Російську делегацію очолювали більшовики Д. Мануїльський і Х. Раковський. Тут діяв також Комітет заснування Національної бібліотеки України.

23—29 січня 1919 в цьому приміщенні відбувався Трудовий конгрес народів України. Він прийняв тимчасову Конституцію УНР й Універсал до українського народу, в якому висловлено довіру Директорії, оголосив об'єднання УНР із Західно-Українською Народною Республікою в єдину («однопільну») державу.

1917—19 у будинку проводили роботу українські партії. УСДРП (Українська соціал-демократична робітничая партія, створена 1905) займала провідне місце в уряді УЦР до поч. 1918; заступником голови УЦР був Д. Антонович, генеральними секретарями і народними міністрами — соціал-демократи В. Винниченко, Д. Коліух, Б. Мартос, Л. Михайлов, С. Петлюра, В. Садовський, І. Стешенко, М. Ткаченко. В період гетьманату УСДРП була в опозиції до режиму. Лідери партії, насамперед В. Винниченко і С. Петлюра, були ініціаторами антигетьманського повстання і створення Директорії УНР (14 грудня 1918), в уряді якої працювали члени партії А. Лівичський, І. Мазепа, Б. Мартос, В. Чехівський. 1920 організації УСДРП припинили своє існування в Україні. УПСР (Українська партія соціалістів-революціонерів, перші групи якої з'явилися у Києві 1903—04) відігравала провідну роль в УЦР, головою якої був член ЦК УПСР М. Грушевський. Перший уряд незалежної республіки — Раду народних міністрів — очолював есер В. Голубович. У травні 1918 партія розкололась, її ліве крило утворило УПСР (боротьбистів), перетворену 1919 на УПСР (комуністів). Праве крило на чолі з В. Голубовичем, М. Залізнякам, І. Лизанівським, М. Чечелем та ін. у серпні 1918 увійшло до блоку українських політичних партій — Українського національного союзу (лідери — В. Винниченко, А. Ніковський), який підготував створення Директорії. Представники партії входили до складу уряду Директорії, боролися проти встановлення радянської влади. Лідери правого крила з встановленням радянської влади емігрували, лівого — репресовані 1921 і 1931. УПСР (Українська партія соціалістів-федералістів; утворена у квітні—червні 1917 внаслідок реорганізації Української демократично-радикальної партії — УДРП) складалася переважно з представників інтелігенції. Видавала газету «Нова Рада». Лідери: С. Єфремов, Д. Дорошенко, М. Левичський, О. Лотоцький, Ф. Матушевський, А. Ніковський, В. Прокопович, А. Старицька-Черняхівська, П. Стебницький, С. Шелухін, І. Шраг, О. Шульгин, Ф. Штейнгель та ін. Члени партії входили до складу УЦР, Малої Ради, Генерального секретаріату, Ради об'єднаних громадських організацій у Києві, були губернськими комісарами Тимчасового уряду, займали положення урядової партії за часів гетьманату і Директорії.

Значна частина членів українських партій емігрувала. Ті, що залишилися, були засуджені за сфальсифікованими справами «Спілки визволення України» (1930) і «Українського національного центру» (1931).

Деякий час у Педагогічному музеї містилася також Українська державна академія мистецтв, заснована у листопаді 1917. До Оргкомітету і першого складу академії входили голова УЦР М. Грушевський, літературознавець, генеральний секретар УЦР І. Стещенко, художники М. Бойчук, М. Бурак, М. Жук, В. Кричевський, Ф. Кричевський, А. Маневич, О. Мурашко, Г. Нарбут.

З 1921 тут розташовувався Пролетарський музей, з 1924 — Музей революції, у 1932—35 — облвиконком.

1935—37 за проектом арх. П. Альошина було проведено реконструкцію будинку, внаслідок якої його розширено в глибину кварталу. До 1982 тут містився Київський філіал Центрального музею В. Леніна (пізніше — на вул. Хрещатик, 2).

1995 на фасаді будинку й у вестибулі встановлено бронзові меморіальні дошки на пошанування Української Центральної Ради (скульптори В. Сівко, М. Білик).

Тепер — Будинок учителя і Педагогічний музей України [353].

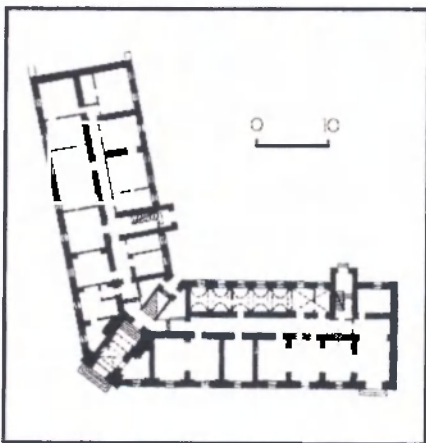
Лариса Федорова, Данило Яневський,

Володимир Ясієвич.

72.36. Пожежне депо Старокиївської пожежні, серед. 19 — поч. 20 ст. (архит.). Вул. Володимирська, 13/5. На розі з вул. Великою Житомирською, на червоних лініях забудови вулиць. Наріжна будівля з каланчею — одна з висотних домікант Старого міста — входить до складу комплексу Присутствених місць, що займає трикутний у плані квартал між Софійською пл., вулицями Володимирською, Великою Житомирською та Володимирським проїздом. Трикутна форма кварталу з усіченими рогами викликає асоціації з більш ранніми Присутственими місцями московського Кремля (1776—87, арх. М. Казаков), проте вирішення київських Присутствених місць характеризується чіткішою функціональною градацією елементів комплексу за їхнім призначенням. Підтвердження цього — пожежне депо, збудоване як окремо розташована споруда, що формує північно-західний ріг комплексу.

Споруджено 1854—57 за проектом архітекторів К. Скаржинського, М. Іконникова, І. Штрома, каланчу — за проектом М. Іконникова. Оформлений у стилістиці пізнього класицизму у сполученні з елементами неоренесансу. У будівлі розміщувалася найстаріша з чотирьох пожежних частин міста, що до 1870-х рр. складалася з 25 осіб на чолі з брандмейстером (були ще Палацова, Печерська та Подільська пожежні). «Вишковий», що виявляв пожежу, вивішував на каланчі умовні знаки: прапори, кулі, хрести.

Первісно споруда складалася з Г-подібної у плані головної двоповерхової будівлі з високою наріжною каланчею, симетричних, у плані прямокутних двоповерхових флігелів, розташованих із розривами вздовж вулиць Володимирської та Великої Житомирської, і відсунутого вглиб подвір'я допоміж-

72.36. Вул. Володимирська, 13/5.

72.36. План першого поверху.

ного корпусу (не зберігся). У крилах головної будівлі на першому поверсі містилося по вісім відсіків для пожежних екіпажів, звернених до вулиць великими арковими отворами, з боку подвір'я — вузькі стійла для коней; другі поверхи займали великі безстовпні приміщення, призначені для казарм. Каланчу завершував відкритий оглядовий майданчик на потужних консольних опорах з невеликою, увінчаною шпильом будкою над входом.

У 1870 флігель на вул. Великій Житомирській був об'єднаний з наріжним об'ємом, з боку вул. Володимирської у проміжку між будівлями містилася цегляна брама з трьома отворами. 1914 головну будівлю надбудовано на один поверх.

1924—26 перебудовано верхню відкриту частину каланчі, закладено аркові в'їзди у відсіки для пожежних екіпажів, у підлогах казарм влаштовано спускові люки для пожежних, у двоповерховому флігелі на вул. Володимирській розміщено гаражі на три бокси для пожежних машин (перші автомобілі — «Бенц-Гагенац», «Хелг-Бельвіц», «Бенц», «Лянчин»). Під час останньої капітальної реконструкції 1975—78 було знесено об'єми старих двоповерхових флігелів, на їхньому місці зведено чотири — п'ятиповерхові корпуси, стилістично пов'язані з будівлею Присутствених місць. Одночасно здійснено ремонт приміщень наріжної будівлі з застосуванням нових оздоблювальних матеріалів.

Споруда — цікавий зразок будівель спеціального призначення у стилі класицизм з пізнішими об'ємами у стилі неоренесанс. Матеріал стін — цегла, фасади тиньковані. Наріжна частина будівлі — шестиярусна, чоти-

ригранна, з усіченими кутами каланча. До неї під прямим кутом прилягають ідентичні за об'ємно-просторовим вирішенням два триповерхові на підвалах крила. Планування поверхів у цілому відповідає раціональним класицистичним принципам розташування приміщень. Внутрішнє планування крил коридорне, з двобічним розташуванням приміщень; на першому поверсі приміщення зовнішнього ряду поєднано анфіладно за допомогою широких отворів, що нагадують про їхнє первісне призначення (відсіки для пожежних екіпажів). Анфілада приміщень, пов'язаних отворами з лучковими арками у перемичках, добре збереглась і у внутрішньому ряді першого поверху у крилі на вул. Володимирській; кожен із відсіків перекритий циліндричними або хрещатими склепіннями (колишні допоміжні приміщення депо для екіпажів). Перекриття інших приміщень плоскі по дерев'яних балках. Роль головного розподільчого вузла відіграють широкі кам'яні сходи, до яких від наріжного входу веде високий, перекритий склепіннями коридор. Двоє допоміжних сходів з виходами на подвір'я забезпечують взаємозв'язок між поверхами видовжених крил. На яруси каланчі ведуть дерев'яні сходи.

Композиція споруди ґрунтується на підпорядкуванні обох крил центрально-осовій симетрії відносно каланчі та головного наріжного входу. Фасади крил з вулиці та подвір'я — ідентичні, у первісному двоповерховому варіанті вони від доколю до карниза членувалися дощаним рустом з попережними швами. Полегшений другий поверх з рідко розташованими прямокутними вікнами з трикутними сандриками містився на масивнішому першому поверсі, розчленованому потужними напівциркульними арками в'їздів з боку вулиці (у 1930-х рр. перероблено на вікна). Легка багатоярусна каланча та надбудований 1911—14 третій поверх вирішено в іншому ключі, який нагадує архітектуру ренесансних ратуш.

Інтер'єри змінено перебудовами 1920—30-х рр. та 1975—78: у зальних приміщеннях першого — другого поверхів з'явилися внутрішні перегородки, у кімнатах та коридорах — акустичні підвісні стелі з кахлів «акмігран», стіни коридорів облицьовано плитами черепашника, східці центральних сходів та підлоги холів — лабрадоритом. Сучасним декоративним оздобленням відзначаються сім експозиційних залів Пожежно-технічної виставки: підвісні стелі з лампами денного освітлення, панелі з облицювальних листів анодированого алюмінію. В експозиції використано вітражі, макети, діорами.

Нині головну будівлю Старокиївського пожежного депо займає Управління пожежної охорони м. Києва [354].

Олександр Тищенко.

72.37. Прибутковий будинок Управління Києво-Софійського митрополичого дому 1903—04, в якому проживали Вербицький О. М., Заболотний В. Г., Тацій О. О., Штейнберг Я. А. (архит., іст.). Вул. Володимирська, 22. На межі подвір'я Софійського собору, фасадом на Софійську пл. Побудований за проектом арх. Є. Єрмакова, належав Управлінню Києво-Софійського митрополичого дому. Первісно на цьому

місці були кузня заїжджого двору Софійського собору та частина цегляного муру 18 ст.

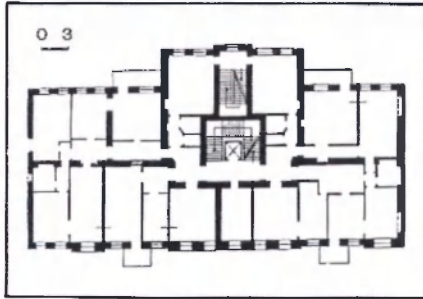
Чотириповерховий, цегляний, з підвалом, у плані наближається до Т-подібної форми. Односекційний, на сходову клітку кожного поверху виходять дві багатокімнатні квартири. Конструкція покрівлі — дерев'яні крокви. Оформлення фасаду вирішено у стилі неоренесанс. Фасад розчленовано центральною та двома симетрично розташованими бічними розкріповками. Площина стіни першого поверху оброблена великомірним рустом, за високою та членуванням пов'язана з цегляним муром подвір'я собору. Другий та третій поверхи об'єднано пілястрами коринфського ордера та прикрашено пишним ліпним декором, в якому особливо виділяється обрамлення вікон другого поверху з трикутними та лучковими, прикрашеними горельєфами жіночих голівок (центральної ризаліт), сандриками. Витонченістю та чіткістю також вирізняються підвіконні вставки, виконані у вигляді балюстради. На верхньому поверсі для полегшення композиції на бічних розкріповках застосовано аркові вікна. Увінчує будівлю карниз, прикрашений спареними кронштейнами. Парадно, у вигляді порталу з трикутним фронтоном, оформлено вхід. Легкий ажурний орнамент металевих огорож доповнює архітектуру фасаду. В інтер'єрах квартир, вестибюлі та на парадних сходах збереглося пишне ліпне оздоблення.

Будівля відзначається гармонією об'ємів та деталей, але обмежує візуальне сприйняття Софійського собору. 1944 будинок був переданий як житловий для новоствореної Академії архітектури УРСР. Тут мешкали видатні архітектори та будівельники.

1944—58 у квартирі № 6 на третьому поверсі — Вербицький Олександр Матвійович (1875—1958) — архітектор, інженер, педагог, акад. АН УРСР (з 1945). Керував проектуванням та спорудженням залізничного вокзалу в Києві (1928—32) та інших будівель. Останні 40 років життя — на викладацькій роботі, професор архітектурних факультетів київських інженерно-будівельного та художнього інститутів. Серед його учнів — архітектори М. Гречина, А. Добровольський, Г. Слуцький та ін.

1945—62 у квартирі № 4 на другому поверсі — Заболотний Володимир Гнатович (1898—1962) — архітектор, президент Академії архітектури УРСР (1945—56), акад. Академії будівництва та архітектури СРСР (з 1956). Проектував та споруджував будинок Верховної Ради УРСР (1936—39; Державна премія СРСР, 1940). У повоєнні роки проектував ряд об'єктів в Україні, у т.ч. будівлю Укоопспілки в Києві на Хрещатику (1955—57; у співавт.). Брав участь у конкурсі проектів відновлення Хрещатика. Автор праць з історії та теорії архітектури, головний редактор «Нарисів історії українського мистецтва» (1966). Посмертно удостоєний Державної премії УРСР (1971).

1945—67 — у квартирі № 5 на третьому поверсі — Тацій Олексій Олександрович (1903—67) — архітектор, чл.-кор. Академії архітектури УРСР.

72.37. Вул. Володимирська, 22.

72.37. План третього поверху.

Брав участь у проектуванні павільйону УРСР для Всесоюзної сільсько-господарської виставки в Москві (1937). Після Великої Вітчизняної війни 1941—45 рр. був автором конкурсного проекту відновлення Хрещатика, брав участь у спорудженні кінотеатру «Київ» на Червоноармійській вул. (1952; у співавт.).

У 1940—50-х рр. в квартирі № 8 на четвертому поверсі — Штейнберг Яків Аронович (1896—1982) — архітектор, педагог, професор київських інженерно-будівельного та художнього інститутів. За його проектами збудовано другу поліклініку (1954) та декілька житлових будинків у Києві; санаторій «Україна» і закритий басейн у Гаграх (обидва 1957—58) тощо.

1993 на фасаді, ліворуч від парадного входу, встановлено меморіальну дошку з білого мармуру з барельєфним портретом В. Заболотного (ск. М. Шутілов, арх. Д. Антоноук).

Тепер житловий будинок, приміщення у підвалі зайняті комерційними закладами [355].

Михайло Кальницький,
Тетяна Товстенко.

72.38. Прибутковий будинок Управління Києво-Софійського митрополичого дому кін. 19 — поч. 20 ст., в якому проживали Єрмаков Є. Ф., Іваницький К. А. (архит., іст.). Вул. Володимирська, 20/1. На межі подвір'я Софійського собору, одним фасадом звернений до Софійської пл., другим виходить на Рильський пров. Належав Управлінню Києво-Софійського митрополичого дому. Первісний проект триповерхового будинку на цьому місці (арх. В. Ніколаєв, 1883) не був реалізований. Існуючу будівлю споруджено за проектом та під керівництвом єпархіального арх. Є. Єрмакова. У 1898—99 побудовано триповерховий з підвалом об'єм; 1904—05 надбудовано четвертий поверх за проектом того самого архітектора. У будівлі передбачалися прибуткові квартири та мебльовані кімнати для приїжджих священиків, перший поверх відводився під магазин. При будівництві було знесено частину монастирського цегляного муру 18 ст.

В архітектурі будинку використано елементи історичних стилів (зокрема, російського) у цегляній інтерпретації.

Чотириповерховий, цегляний, перекриття плоскі по дерев'яних балках, покрівля металева по дерев'яних кроквах. У плані Ш-подібний. Складається з двох симетричних секцій на Софійській пл., що містять по одній п'ятикімнатній квартирі на поверсі, та торцевої секції з проїздом з боку Рильського пров., де були шестикімнатні квартири та установи. Сходові клітки — парадні (з верхнім освітленням) та чорні. Внутрішнє планування квартир анфіладно-коридорного типу характеризувалося виділенням головної кімнати-вітальні.

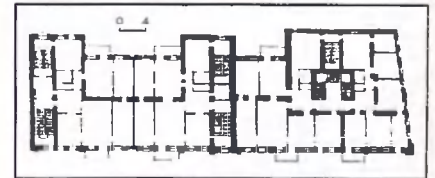
Обидва чоловічі фасади вирішено однаково. Завдяки ритмічно розташованим прямокутним прорізам та одноманітності архітектурних деталей мають характер рівномірно декорованих площин. Головну вісь зверненого до площі фасаду виділено центральною та бічними розкріповками, композиційну роль яких підсилено арковими вікнами надбудованого верхнього поверху. Вертикальні лінії розкріповок, наріжжя та віконні лутки оформлено тричвертезими валиками, прикрашеними витим орнаментом. Ярусність тектоніки фасадів виявлено за допомогою великомірною рустування стін другого — третього поверхів, міжповерхових поясів, горизонтальних декоративних вставок, орнаментованих плетінками та пальметками. Розвинуте завершення споруди складається з профільованого карниза з сухариками та широкого, декорованого аркатуриєю фриза, який в межах розкріповок заповнено поділеними на квадрати ліпними панно з рослинним орнаментом. В інтер'єрах багатьох квартир зберігся ліпний декор та кахляні груби. Найбільш пишним оздобленням вирізняються кімнати-вітальні.

Споруда являє інтерес своїм розташуванням та високими архітектурно-мистецькими якостями.

1900—17 у квартирі № 10 на другому поверсі жив будівничий споруди Єрмаков Євген Федорович (1868—1917) — архітектор, у 1898—1917 — київський єпархіальний архітектор. Автор проектів багатьох київських храмів, зокрема, Благовіщенської митрополичої

72.38. Вул. Володимирська, 20/1.

72.38. План другого поверху.

церкви в ансамблі Києво-Печерської лаври, Покровської церкви на Пріорці, Пантелеймонівської церкви у Феофанії та ін. Проектував також будівлі Київського православного релігійно-просвітницького товариства (вул. Велика Житомирська, 9), церковно-учительської семінарії (вул. Багговутівська, 2), лікарняні корпуси Києво-Печерської лаври та Києво-Покровського монастиря, будував приміщення Київської духовної семінарії (вул. Смирнова-Ласточкина, 20).

1905—12 у цьому будинку проживав Іваницький Кароль Людвігович (1870—1940) — архітектор, автор проекту житлового будинку на вул. Б. Хмельницького, 32 (1912).

Тепер секції з боку Софійської пл. використовуються під житло; з боку Рильського пров. розміщено Управління внутрішніх справ м. Києва [356].

Михайло Кальницький,

Тетяна Товстенко.

72.39. Присутствени містя, 1854—1909

(архит., іст.). Вул. Володимирська, 15. У південній частині трикутного, забудованого по периметру кварталу, між площами Софійською та Михайлівською, головним фасадом звернені на Володимирський проїзд.

У кін. 18 — на поч. 19 ст. розташовувалися в одноповерхових дерев'яних корпусах спочатку на Подолі біля Братського монастиря, пізніше — на Микільській вул. біля Провалля (розібрані 1810), з 1809 — у цегляному двоповерховому будинку в Липках (арх. А. Меленський) на головній міській площі, яка створювалася біля Маринського палацу. Генеральним планом 1837 губернські адміністративні установи було намічено перенести до Верхнього міста; стару будівлю Присутствених місць було знесено, нову збудовано за проектом архітекторів М. Іконнікова, К. Скаржинського, І. Штрона (1854—57) у центрі розчищеної від будівель території між Софійським та Михайлівським монастирями. Первісно споруда була двоповерховою, на розвинутих підвалах, з підвищеними до трьох поверхів центральною та фланкуючими частинами. 1900 двоповерхові частини надбудовано до трьох поверхів (арх. Г. Антоновський). 1908—09 над триповерховими частинами первісного об'єму надбудовано четвертий поверх (арх. В. Безсмертний). Протягом 1987—88 над однією (східною) з двох частин, що лишалися триповерховими, зроблено надбудову четвертого поверху, яка порушила симетрію будівлі.

Крім Присутствених місць до комплексу кварталу ввійшла будівля пожежного депо. Ліворуч від останньої по фронт вул. Великої Житомирської 1897—98 зведено триповерховий з підвалом будинок міської поліції (арх. О. Кривошеєв; пізніше надбудовано четвертий поверх). У 1970—80-х рр. замкнуто периметр кварталу добудовами, виконаними у стилі первісних споруд. Всередині кварталу в цей період зведено шестиповерхову будівлю у сучасних формах, яка не впливає на зорове сприйняття комплексу ззовні.

Три-, чотириповерховий будинок, у плані П-подібний, з п'ятьма входами (три — з боку Володимирського проїзду та по одному — з боку Софійської

та Михайлівської площ). Цегляний, з напівпідвалами, перекриття нижніх ярусів — хрещаті склепіння. Об'ємно-планувальне вирішення та трактування чолових фасадів виконано у стилі пізнього класицизму, згідно із затвердженими 1845 проектами будинків Присутствених місць для губернських міст, але в значно переробленому вигляді. Композиція фасадів ярусна, з підкресленою центральною віссю. Площинний ренесансний декор фасадів (руст, пілястри, ліштва, сандрики, карнизи) модельований у цеглі. Внутрішнє планування коридорне, з двобічним розташуванням приміщень. Споруда звернена головним фасадом до бульвару, влаштованого на місці кріпосного валу (тепер Володимирський проїзд). Відігравала вирішальну роль у формуванні нового міського центру.

У будинку Присутствених місць містилися: Губернське правління та його різні підрозділи («присутствія»), Казенна палата із скарбницею, Приказ громадського догляду, Палати цивільних та кримінальних справ, судові та поліцейські установи, архів, друкарня тощо. 1876 частину внутрішніх приміщень реконструйовано (арх. М. Іконніков) для Окружного суду.

У 1880—1902 тут працював Лазаревський Олександр Матвійович (1834—1902) — історик, культурно-громадський діяч. У 1880—85 — товариш голови Окружного суду, з 1885 — член Київської судової палати. Автор численних історичних та історіографічних творів. Перебуваючи у Києві, підготував ґрунтовний «Опис старої Малоросії» (тт. 1—3, 1888—1902) — зведення матеріалів з історії Стародубського, Ніжинського та Прилуцького полків. Дослідження О. Лазаревського (зокрема, на теми історії адміністративно-судового устрою України, генеалогії давніх українських

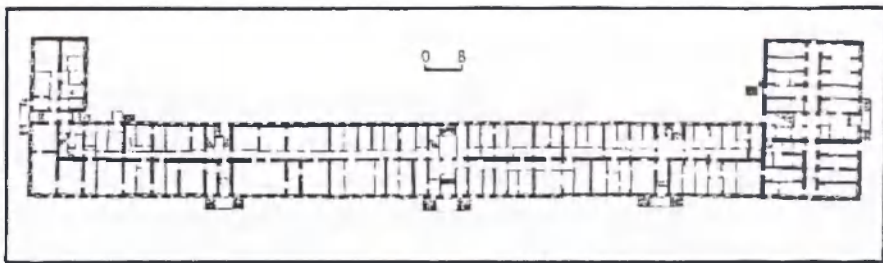
родів тощо) регулярно друкувалися у часописах «Киевская старина», «Чтения в Обществе Нестора-летописца». Член (з 1880), почесний член (з 1893) Історичного товариства Нестора-літописця; Київської тимчасової комісії для розгляду давніх актів (з 1886), Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії (з 1889). Зібрав значну бібліотеку з україніки, яку заповів Київському університету.

У 1880—1900-х рр. до складу Київського окружного суду входив Осипов Олександр Петрович (1841—1905) — міський діяч у галузі садівництва, голова Київського товариства садівників, автор книги «Нарис історії древних насаджень м. Києва і діяльності міської садової комісії 1887—1897 рр.». На поч. 20 ст. членом Київського окружного суду був також П. Тулуб — поет, журналіст, батько письменниці З. Тулуб. Наприкінці 19 ст. на посаді голови Київської судової палати перебував О. Кузьминський, родич письменника Л. Толстого, за деякими припущеннями — прототип чоловіка героїні роману «Анна Кареніна». Начальником відділення Казенної палати на поч. 20 ст. був Л. Рудченко — брат письменника Панаса Мирного. У цьому відділенні в юнацькі роки працював переписувачем київський літератор Григор'єв Григорій Прокопович (1898—1971), який описав побут службовців Присутствених місць у спогадах «У старому Києві». У будівельному відділенні Губернського правління працювали відомі київські архітектори, зокрема, губернські архітектори Г. Антоновський, М. Іконніков, губернські інженери В. Безсмертний, Ф. Гешвенд.

25 вересня — 30 жовтня 1913 тут у Київському окружному суді відбувся процес із т. зв. справи Бейліса, до якого було прикуто увагу цілого світу. З ініціативи місцевих чорносотенців прикажчика цегельного заводу у Києві єврея М. Бейліса звинувачували в

72.39. Вул. Володимирська, 15.

72.39. План першого поверху.

ритуальному вбивстві у березні 1911 православного хлопця А. Ющинського. Письменник В. Короленко разом з М. Горьким створив комітет захисту Бейліса, який організував у суді захист найкращими адвокатами Росії. Серед них — О. Грузенберг, О. Зарудний, М. Карабчевський, В. Маклаков. Обвинувачем виступав помічник прокурора Петербурзької судової палати О. Віппер. В. Короленко був присутній у засіданнях, хід яких він висвітлював у багатьох газетах, у т. ч. в «Киевской мысли» (проживав у готелі «Франсуа» на вул. Володимирській, 52/17). Проти версії ритуального вбивства виступили лікарі В. Бехтерев, І. Троїцький, рабин Я. Мазе з Москви, семітолог і гебраїст П. Коковцов, професор Київської духовної академії, протоієрей О. Глаголев та ін. Тепер у будинку розміщуються різні адміністративні установи [357].

Михайло Кальницький,
Віталій Отченаско,
Лариса Федорова.

72.40. Садиба, 1867 — поч. 20 ст. (архт.). Вул. Володимирська, 41/27. На наріжній ділянці вулиць Володимирської і Прорізної, у ряді щільної периметральної забудови кварталу. Складається з двох будинків.

Садиба започаткована у 1860-і рр. згідно з проектом планування вул. Прорізної на місці оборонних валів Старокиївської фортеці. Першим з відомих її власників був чиновник Я. Мошинський. До 1867 відноситься будівництво в садибі наріжного двоповерхового житлового будинку, що поклав початок всьому комплексу. 1880 садиба перейшла у власність київського купця, кравця П. Оскерка. На його замовлення 1883 техніком-будівельником А. Крауссом зведена триповерхова прибудова до споруди з боку вул. Прорізної (№ 27), 1884 А. Краусс склав також проект надбудови третього поверху над наріжним об'ємом із зміною його фасадів. Таким чином, з двох різночасових і різноповерхових споруд утворився єдиний триповерховий будинок.

72.40. Вул. Володимирська, 41/27.

На рубежі 19—20 ст. частина садиби на вул. Володимирській, що належала у 1880-і рр. князю М. Рєпніну, була приєднана до наріжної. У 1900-і рр. на ній споруджено чотириповерховий прибутковий будинок. Усі будинки декоровано у формах неоренесансу.

Триповерховий (з подвір'я чотириповерховий) наріжний будинок цегляний, тинькований. У плані — П-подібна двоквартирна секція з центральним, виділеним еркером, сходовим вузлом. Первісний двоповерховий об'єм (1867) був виконаний у стриманих, близьких до класицизму формах. На першому поверсі були широкі отвори входів до магазинів з тридільним різьбленим заповненням, на другому поверсі — наріжний балкон на консолях. Після перебудов 1883—84 фасади будинку одержали неоренесансний декор, основним мотивом якого є пілястри корінфського ордеру, що об'єднували другий і третій поверхи. Через акцентне розташування у забудові наріжна частина комплексу була виділена опатнішим оформленням. Наріжжя з вузьким глухим еркером увінчувала невелика вежа з банею вишуканої форми (втрачена у 1930—50-х рр.). Осі симетрії на обох фасадах завершено фронтонами з рельєфами в тимпанах. Численні ліпні деталі, які частково збереглися, — маскарони, гірлянди, меандрові вставки, декоративні консолі під карнизом тощо, а також вміщена в нішах еркера кругла скульптура — надавали фасадам будинку м'якого пластичного ефекту. Металеві ґрати балюстради з вертикальних прутів з опорними стовпами не збереглися.

Прибутковий будинок на вул. Володимирській збудований на поч. 20 ст. Чотириповерховий, на підвалі, односекційний, з однією семикімнатною квартирою на кожному поверсі. Фасад з рисами неоренесансу виконано з врахуванням форм декору наріжного будинку. Має тридільну симетричну композицію з двома бічними ризалітами невеликого виносу, виділеними на третьому—четвертому поверхах канелюрованими пілястрами композит-

ного ордеру. Високі вікна верхніх поверхів обрамлено лиштвами різної форми з високою вінцевою частиною. По центру — ряд балконів.

Вирізняючись стильовою єдністю, комплекс прибуткових будинків належить до одного з найкращих ансамблів Києва на межі 19—20 ст. у забудові вулиць Володимирської і Прорізної.

Первісно на верхніх поверхах містилися квартири, на перших — п'ять крамниць, швейне ательє і аптека (існувала до серед. 1980-х рр.); підвали були зайняті частково житлом, а також складами аптекарських товарів, погребами й пральнею [358].

Марія Кагомська,
Тетяна Скібіцька.

72.41. Садиба 1891—92, в якій містилося Київське громадське зібрання, відбувалися збори «Української народної громади», діяла Культурна референтура ОУН (архт., іст., мист.). Вул. Володимирська, 45. У щільному ряді забудови вулиці, на колишній садибі М. Качали — дружини київського інженера і громадського діяча В. Качали. Після смерті В. Качали (1894) власники садиби неодноразово змінювалися. На червоній лінії забудови кварталу розташований триповерховий прибутковий житловий будинок з цокольним поверхом, у тилу ділянки — двоповерховий флігель — особняк власниці садиби. Обидві споруди зведено за проектом і під керівництвом арх. О. Хойнацького. Вони є яскравими зразками періоду еклектизму в архітектурі Києва.

Прибутковий будинок П-подібний у плані, з поверхом на дві квартири й центральним проїздом на подвір'я. Симетричний за композицією вуличний фасад перенасичений архітектурним і скульптурним декором ренесансно-барокового характеру. Нижній ярус рустований, верхні поверхи — з різноманітними за формою віконними сандриками. Об'єднані важкими корінфськими колонами, які несуть розкішно прикрашений антаблемент і високі дахові вежі. Тілові крила за первісним проектом коротші, у 1892 подовжені. У фризі центрального ризаліту вміщено скульптурні фігури путті, один з яких тримає тези з латинською аббревіатурою: «S.P.Q.R.», що означає: «Сенат і народ римський». Скульптурні кронштейни балконів другого поверху виконано у вигляді напівфігур атлантів і каріатид.

Флігель, що замикає вісь проїзду, хрестоподібний у плані, розташований на схилі. Тому його фасади різноповерхові: головний, звернений у бік вул. Володимирської, має два поверхи, тильний — триповерховий. В оформленні споруди використано прийоми і форми ренесансної архітектури. Фасади розчленовано горизонтальними лініями дощаного русту, тяг і карнизів. Віконні прорізи з лучковими сандриками. Другий поверх оперезаний широким орнаментальним фризом. Вхід акцентовано балконом з ажурною огорожею. До візерунку ґрат вписані ініціали власниці.

Інтер'єри особняка частково переплановано, первісними залишилися вестибюль з мармуровими сходами, освітлений ліхтарем верхнього світла, кімнати, прикрашені ліпним орнаментом витонченого рисунка.

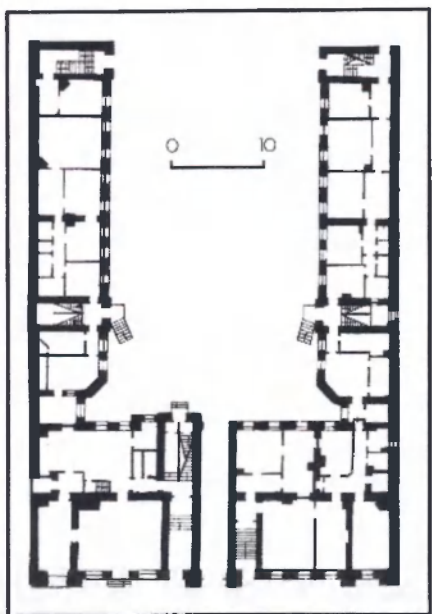
72.41. Вул. Володимирська, 45.

72.41. План першого поверху особняка.

72.41. Вул. Володимирська, 45.

72.41. План першого поверху.

Особняк у глибині ділянки спочатку використовувався як житловий. 1909—10 він був перебудований для розміщення Київського громадського зібрання—популярного в місті клубу ліберальної інтелігенції. При цьому було влаштовано двосвітну залу з чудовою акустикою, виділено приміщення для клубної бібліотеки—однієї з найбагатших у Києві. Київське громадське зібрання засновано у 1907. Серед керівників клубу і постійних відвідувачів були: видавець газети «Киевская мысль» Р. Лубковський, популярний фейлетоніст тієї ж газети І. Левинський (Гарольд), аграрний діяч, майбутній міністр гетьманського уряду України А. Ржепецький, відомий київський лікар Й. Дейч та ін. У зібранні регулярно відбувалися концерти, лекції, літературні вечори. Ця зала часто використовувалася різними культурними організаціями, зокрема українським клубом «Родина». 1911, коли вшанування пам'яті Т. Шевченка з нагоди 50-річчя від дня його смерті було офіційно заборонено, дитячий «Недільник» у Київському громадському зібранні був чи не єдиним заходом, що відзначив цю дату.

У 1910-х рр. у фасадному будинку проживав Любинський Всеволод Юрійович (1840—1920)—лікар-фармаколог, активний діяч «Української народної громади», у травні—грудні 1918—міністр народного здоров'я й опіки Української Держави.

У березні—квітні 1918 у квартирі В. Любинського збиралися члени організації «Українська народна громада», створеної з ініціативи генерала Скоропадського Павла Петровича (1873—1945), яка підготувала державний переворот і встановлення гетьманської влади П. Скоропадського 29 квітня 1918. Серед членів УНГ були відомі українські землевласники, офіцери 1-го Українського корпусу, представники Вільного козацтва, інженери, адвокати, громадсько-політичні діячі. У зборах, зокрема, крім власника квартири і П. Скоропадського, брали участь Б. Бутенко, О. Вишневецький, М. Гіжицький, І. Дусан, Г. Зеленецький, В. Кочубей, М. Кочубей, І. Полтавець-Остриця, О. Сахно-Устимович, С. Шемет та ін.

Під час гетьманату в особняку містилося Управління коменданта м. Києва, пізніше—Будинок лікаря.

У вересні—грудні 1941 у будинку нелегально містилася Культурна референтура (відділ) ОУН на чолі з поетом і політичним діячем О. Ольжичем, до якої входили поетеса О. Теліга, журналіст О. Штуль та ін. Свою діяль-

ність припинила на поч. 1942. Більшість її членів було заарештовано гестапо й розстріляно.

З 1947—Будинок учених, в якому відбулося чимало визначних заходів—конференцій, лекцій, зустрічей вчених. Драматичним гуртком-студією Будинку вчених бл. двох десятиліть керував Лавров Юрій Сергійович (1905—80)—актор, народний артист СРСР (з 1960). До 1968 працював у Київському російському драматичному театрі ім. Лесі Українки.

У фасадному будинку тепер—Посольство Королівства Данії [359].

Марія Кагомська,

Михайло Кальницький,

Олександр Кучерук, Лариса Федорова.

72.42. Садиба кін. 19 ст., в якій містилося Комерційне училище, проживав Нечуй-Левицький І. С. (архт., іст.). Вул. Володимирська, 7. Складається з двох споруд—фасадного будинку, що стоїть на червоній лінії забудови вулиці, та розташованого по периметру подвір'я флігеля. Належала С. Кониському—голові попечительської ради Комерційного училища Товариства поширення у м. Києві середньої комерційної освіти із спільним навчанням. Училище містилося тут з 1907.

Фасадний будинок чотириповерховий, з мансардою та підвалом, цегляний, у плані близький до прямокутника, односекційний. З боку подвір'я—два бічні ризаліти, в яких влаштовано чорні сходи. Чоловий фасад симетричний, оформлений у стилі неоренесанс. Центральну вісь будівлі виділено пілястрами на всю висоту, на першому поверсі—проїздом на подвір'я та ганком з високими дверима, що завершені архівольтом; між пілястрами на трьох верхніх поверхах—по два невеликих вузьких вікна з арковими перемичками, в мансарді—трикутний щипець з віконним прорізом. Бічні осі акцентовано згрупованими по три вузькими вікнами також з арковими перемичками, які фланкуються пілястрами (на першому поверсі—рустованими). В оформленні четвертого поверху використано т. зв. венеціанські

вікна, декоративне оздоблення яких надає будинку особливої привабливості. Первісне внутрішнє планування частково втрачене.

Флігель чотириповерховий, з підвалом і мансардним поверхом, цегляний, у плані П-подібний. Бічними ризалітами з'єднаний з фасадним будинком, внаслідок чого утворилося замкнене внутрішнє подвір'я. Композиція фасадів асиметрична, її тектоніку визначає схема поярусного членування (міжповерхові тяги, карнизи, міжвіконні плястри). Архітектурний декор фасадів — лиштви вікон, карнизи з сухариками, плястри, орнаменти — модельовано в цеглі. Внутрішнє планування секційне.

Будівлі органічно вписані в ансамбль забудови вулиці, мають містобудівну цінність як архітектурний комплекс, що зберіг структуру міської садиби кін. 19 ст.

1910—11 тут мешкав Нечуй-Левицький Іван Семенович (1838—1918) — письменник, автор численних повістей, зокрема «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я», «Хмари» та ін., в яких відображено українське пореформенне життя. У цей час письменник працював над нарисом «Апокаліпсична картина в Києві» (1910), статтею «Українська декадентщина», повістю «Неоднаковими стежками», оповіданням «В диму і поум'ї» тощо. Дія багатьох творів Нечуя-Левицького розгортається в Києві.

1911—17 І. Нечуй-Левицький проживав у Києві за різними адресами: на вул. Львівській (тепер Артема), в будинку, що належав київському лікарю-окулісту Думитрашку; в кін. 1917 — на поч. 1918 — в будинку інж. О. Копилова, що на Діонісівському (тепер Бехтеревському) пров., 8 (не збереглися). Останнім місцем перебування письменника була Дегтерівська богадільня (вул. Дегтерівська, 19), де він і помер 15 квітня 1918.

На поч. 1910-х рр. в комерційному училищі викладали: історію — Д. Дорошенко — історик, публіцист, громадсько-політичний діяч; Слово Боже — протоієрей В. Липківський — церковний діяч, з 1905 — настоятель Покровської церкви на Солом'янці; російську мову — І. Огієнко — церковний і державний діяч, історик, етнограф, письменник, перекладач; французьку мову — С. Русова — педагог, просвітителька, громадська діячка. Тепер тут міститься поліграфічний факультет Національного технічного університету [360].

Світлана Блашук,
Михайло Кальницький, Петро Скрипник,
Ірина Тарутінова.

72.43. Селянський поземельний та Дворянський земельний банки, 1910—11 (архт.). Вул. Володимирська, 10. У ря-

72.42. Вул. Володимирська, 7.

довій забудові. Відіграє роль акценту в ансамблі вулиці. Один з перших в Україні банківських будинків, зведених у неоросійському стилі. Автор проекту — арх. О. Кобелев. Після завершення будівництва триповерховий, у 1953 надбудовано четвертий поверх. При цьому один з криволінійних фронтонів головного фасаду та наріжну вежу було піднято, другий — втрачено, внаслідок чого загальні пропорції змінилися. У плані Т-подібний, витягнутий у глибину ділянки, має тридільну функціонально-зонаову структуру. У фасадній частині розташовано службові приміщення й малі зали, у центральному об'ємі — операційну залу, у тильній частині містилися квартири службовців. Операційна зала має двобічне освітлення, оздоблена трьома парами металевих колон. Матеріал стін — цегла. Перекриття бетонні, цокольна частина — камінь, імітує природний камінь. Відзначається високою якістю обробки. Композиція головного фасаду асиметрична, з тридільним членуванням, наріжжя увінчує вежа із оригінальним наметовим покриттям. Мотиви давньоруської архітектури введено у форми вхідного portalу, вікон другого поверху, орнаментику майолікових вставок фриза. У декорі огорожі балкону — барельєфи із зображеннями давньоруських воїнів.

Ліворуч до будинку прилягає в'їзна брама з хвірткою аркової форми.

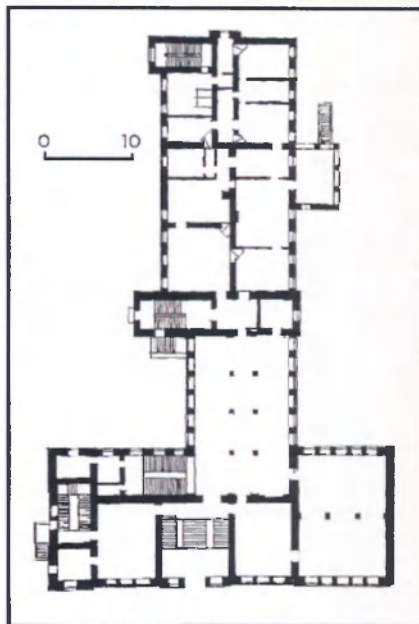
Будинок зведено для Київського відділу Селянського поземельного та Дворянського земельного банків. Ці взаємопов'язані урядові установи призначалися для здійснення більш гнучкої аграрної політики: поміщики та деякі селяни продавали або закладали землю через банк, селянство за допомогою банку збільшувало свої наділи. Банки підтримували на певному рівні ціну на землю, під час аграрної реформи П. Столипіна сприяли виділенню селянам хуторів та відрубів. Націоналізовані 1919.

Тепер тут міститься Центральний телеграф міста [361].

Михайло Кальницький,
1:10000, 1:10000.

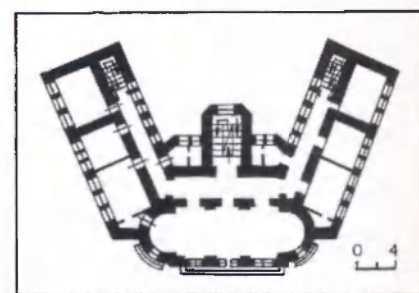
72.44. Середня школа, 1939 (архт.). Вул. Володимирська Десятинної і Володимирської, завершує перспективу Андріївського узвозу. Будинок є активним елементом формування простору площі біля Андріївської церкви. Зведено за індивідуальним проектом цивільного інж. М. Шехоніна та арх. А. Недопаки на території кол. садиби Трубецьких. Одна з перших у Києві споруд, збудованих швидкісним методом (початок будівництва — 15 квітня, завершення — 29 серпня 1939).

Чотириповерховий, у центральній частині — п'ятиповерховий, цегляний, тинькований, має симетричне стосовно наріжної осі ділянки об'ємно-просторове вирішення. В його основі лежить план коридорного типу з однобічним плануванням. У наріжному підвищеному об'ємі містяться вестибюль, актова і спортивна зали. Прийнято конструктивну систему поздовжніх несучих стін. Вирішення усіх фасадів відбиває функціонально-планувальну структуру будинку. Громадський характер підкреслюють нечисленні архи-

72.43. Вул. Володимирська, 10.
72.43. План першого поверху.

72.44. Вул. Володимирська, 1.
72.44. План другого поверху.

тектурні деталі — обрамлення вікон, тяги, карнизи, завершення кутів, що прорисовані у суворій класицистичній манері. Архітектурний вигляд побудовано на просторовій виразності простих за масами об'ємів. Призначення будинку підкреслено вертикальними панно між вікнами другого й третього поверхів, виконаними в техніці графіто.

Будинок — пам'ятка перехідного етапу розвитку радянської архітектури від конструктивізму до неокласицизму [362].

Марія Гончаренко.

72.45. Софійська площа, 11—20 ст. (архит., іст., містобуд.). Площа замикається з західного боку мурами Софійського монастиря з надбрамною дзвіницею, з північного боку — двома, з протилежного — трьома житловими будинками, на сході — комплексом Присутствених місць.

За середньовічними звичаями біля храмів, як правило, влаштовувалася площа. Малунок Софійського собору, виконаний 1651 голландським художником А. ван Вестерфельдом, свідчить про те, що зі східного боку св. Софії був великий вільний простір з встановленим на ньому розп'яттям. На користь того, що тут могла бути торговельна площа, говорять головні напрямки людських потоків, що входили в місто через північну Жидівську та південну Лядську брами.

Ймовірно, враховуючи цю традицію, арх. В. Беретті, розробляючи генплан Києва, передбачив місце для створення великої площі (генплан затверджено 1837). Цю дату можна вважати початком її існування. Первісно не мала офіційної назви, з 1869 — Софійська пл. У 1920 її перейменували на пл. Червоних героїв Перекопу, з 1944 отримала ім'я Б. Хмельницького, 1993 повернено історичну назву.

По периметру площа забудована рівновисокими багатопверховими будівлями, в центрі здіймається кінний монумент Б. Хмельницькому, відкритий 1888 (ск. М. Микешин, арх. В. Ніколаєв), у зв'язку з чим площа отримала важливий ідейно-художній акцент, нагадуючи нащадкам про уславленого гетьмана та козацькі перемоги у Визвольній війні 17 ст.

У площу вливаються вулиці Володимирська та Софійська, пров. Рильський, Володимирський проїзд та прилягає сквер на місці знищеного Середнього валу 17 ст. Західний фронт площі формує ансамбль Софійського монастиря з головною архітектурною домікантою — дзвіницею, підвищеною у 1851—52 за проектом арх. П. Спарро до чотирьох ярусів.

Зі сходу на площу виходить фасад короткого боку каре будівлі Присутствених місць (1854—1909, архітектори М. Іконников, К. Скаржинський, І. Штром). Ритм горизонтальних членувань карнизними поясами та вертикальними пілястрами, розташованими на кожному поверсі, пожевляє площину стін споруди. Двоповерховий будинок № 23, що виходить на площу, виконаний у неоготичних формах 2-ї пол. 19 ст. Тоді ж був споруджений будинок № 21 на Володимирській вул. у пізньокласицистичних традиціях. Будинок № 19 на шість поверхів з мансардою був вирішений у стилі українського модерну (1914, арх.

П. Альошин), 1941 він згорів під час бомбардування, у 1950-х рр. відбудований. На розі Рильського пров. та Володимирської вул. стоїть чотириповерховий будинок кін. 19 ст. (№ 18), в архітектурі якого використано елементи ренесансної та барокової архітектури. Характерний для нього ритм горизонтальних поярусних членувань карнизними поясами та вертикальними пілястрами добре пов'язаний з ритмом членувань як у будинку Присутствених місць, так і у житлових будинках з північного боку площі (вул. Володимирська, 20 та 22), зведених на межі 19—20 ст. за проектом одного автора — арх. Є. Єрмакова з використанням елементів історичних стилів. Дрібночарункова ритмічна структура їхніх фасадів створює вдалий перехід до потужної вертикалі Софійської дзвіниці, що фланкується крилами білих рустованих стін мурів. Вертикаль дзвіниці відігравала велику містобудівну роль не тільки в забудові, але і в ансамблі-диптиху — Софійського та Михайлівського Золотоверхого монастирів, будучи одним з унікальних архітектурно-ландшафтних просторових утворень.

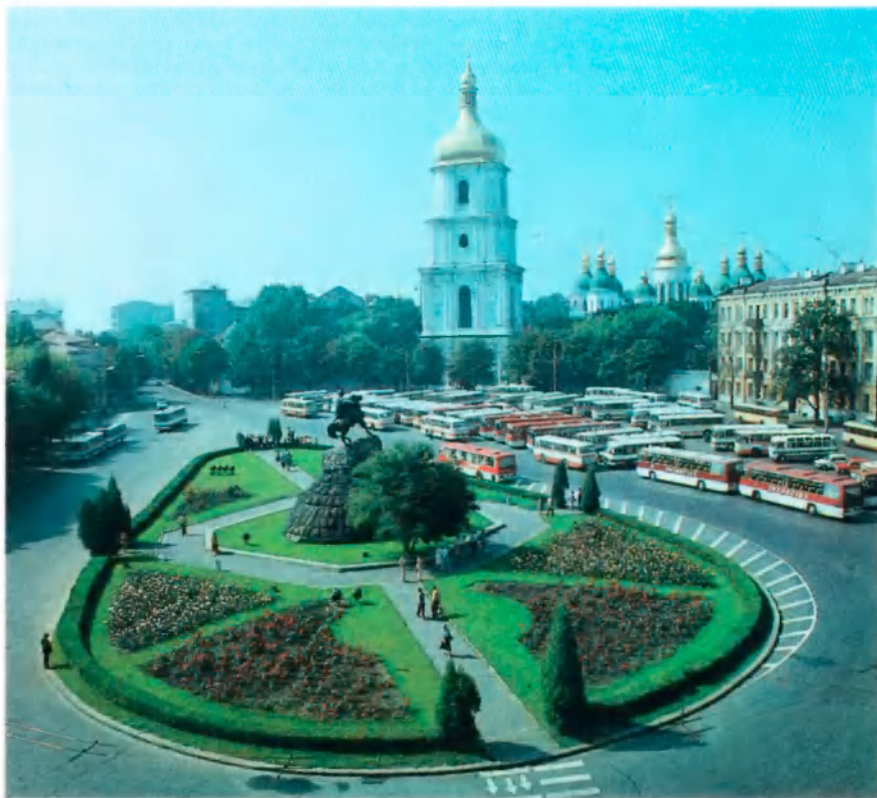
Завдяки дотриманню масштабних співвідношень різностильових та різночасових споруд, підпорядкованих масиву ансамблю Софійського монастиря, вдалося досягти єдиної архітектурно-просторової композиції площі, в містобудівному відношенні однієї з найбільш цілісних та довершених у Києві.

Розташована перед головним митрополічним храмом Київської Русі, Софійська площа здавна мала значення одного з громадських і торговельно-економічних центрів міста. На ній проходили народні зібрання з приводу

найважливіших подій — віча київські (у 1068, 1113, 1146, 1147, 1157 — за даними літописів). У 16—19 ст. тут відбувалися ярмарки. На цій площі кияни зустрічали урочисті в'їзди воєвод, митрополитів, послів, у 1648 — гетьмана Б. Хмельницького після перемоги над польсько-шляхетським військом. Вона пов'язана й з багатьма сторінками соціальних та визвольних рухів та воєн. Тут проходили мітинги й виступи робітників та солдатів під час революційних подій 1903, 1905, 1917 і громадянської війни; у листопаді 1943 відбулися урочистості з нагоди звільнення Києва від німецько-фашистських загарбників.

Софійська площа неодноразово ставала місцем проведення народних зібрань і демонстрацій, пов'язаних з національно-визвольними змаганнями українського народу, його багатовіковим виборюванням незалежності, державності, соборності, прав на існування національної культури. 9 березня 1914 кияни прийшли сюди на знак протесту проти заборони російським царом урочистостей з нагоди 100-річчя від дня народження Т. Шевченка, 1917 тут проходила загальна маніфестація і мітинг на підтримку Української Центральної Ради (березень), народні зібрання, на яких було проголошено Універсали Української Центральної Ради, у грудні 1918 — молебень та парад військ Директорії. У серпні 1991 на площі відбулося народне віче на підтримку незалежності України. У липні 1995 біля головного входу до Софійського собору було поховано митрополита Володимира — предстоятеля УПЦ Київського патріархату, Патріарха Київського і всієї Русі-України. 1998 площу (разом з Володимирським проїздом та Михайлівською площею) реконструйовано за проектом арх. О. Колесникова: зроблено нове бруку-

72.45. Софійська площа. 1980-і рр.

вання з клінкерної цегли та темно-сірого граніту, навколо пам'ятника Б. Хмельницькому влаштовано металеву огорожу за старими зображеннями [363].

73. ВОЛОДИМИРСЬКИЙ КАДЕТСЬКИЙ КОРПУС, 1849—57 (архит., іст).

Просп. Повітрофлотський, 6. Розташований окремо, біля високого плато, на невеликій відстані від сучасної житлової п'яти-, дев'ятиповерхової забудови з півдня та сходу. Із заходу ділянка обмежена залишками старого кадетського березового гаю (вирубаний 1918—20), з півночі — невеликим комплексом стадіону Збройних сил України. Первісно кадетський корпус містився в будинку Першої гімназії на Бібіковському бульв. (тепер — бульв. Т. Шевченка, 14). Заняття в ньому розпочалися 10 грудня 1851, офіційне відкриття відбулося 1 січня 1852.

Кошти на будівництво власного приміщення було зібрано дворянством Київської, Волинської, Подільської, Таврійської та Херсонської губерній (бл. 200 тис. крб.). Місце для споруди, що виникла за задумом царя Миколи I, вибране особисто ним під час відвідин Києва 1847; у той час воно було за межами міста, у мальовничій місцевості з березовим гаєм та ставом. Було створено спеціальну комісію для спорудження будинку, до якої входили генерал-майор П. Пінкореллі, інженер-полковник О. Танненберг та ін. Зведення споруди здійснено під керівництвом арх. І. Штрёма. Кадетський корпус почав діяти тут з 17 серпня 1857. Названий на прохання дворянства на честь народженого 1847 великого князя Володимира Олександровича.

У кін. 19 ст. гай, що слугував для жителів Києва місцем відпочинку, закрили для відвідувань. Тут було влаштовано літній кадетський табір: дві літні казарми, відкриті намети для ідальні та гімнастичне містечко (споруди не збереглися). У великих кадетських ставках, у низині, було обладнано літні купальні для вихованців; зимовий басейн містився в самому будинку. В роки Великої Вітчизняної війни споруда колишнього кадетського корпусу була пошкоджена. Наприкінці 1940-х рр. під час ремонту до головного (східного) фасаду добудовано восьмиколонний портик з фронтоном, у 1980-х рр. зроблено тилову прибудову в сучасних формах. Споруда Володимирського кадетського

корпусу — визначний приклад архітектури військово-навчальних будівель серед. 19 ст. у стилі класицизм.

Триповерховий, цегляний, з цокольним поверхом та підвалами, у плані Н-подібний, з портиком. Акцентовані невеликими виступами флангових ризалітів бічні крила формують курдонер перед головним фасадом та разом з дво-, шестиповерховими сучасними допоміжними прибудовами квадратне у плані внутрішнє подвір'я, до якого ведуть два симетричних аркових проїзди в центральному об'ємі. Об'ємно-просторове вирішення споруди ґрунтується на двох перпендикулярних осях — головній (поперечній) та другорядній (поздовжній) осі центрального об'єму). Положення другорядної осі закріплено розподільним коридором центрального корпусу. Внутрішнє планування характеризується класицистично чіткою та простою функціональною схемою. Має двобічний коридорний характер: основні коридори розташовано уздовж поздовжніх осей основного об'єму та крил, з винесенням у місця їх перетину великих приміщень (залів). У цокольному поверсі містилися кухні й квартири нижчих чинів; на першому — простора ідальня, квартири директора і частини службового персоналу; на другому — великі двосвітні домові церкви в ім'я св. Володимира (освячена 1863) і загальна зала, а також приміщення для вихованців; на третьому — приміщення для вихованців та решти службового персоналу. Найбільші приміщення (колишні класи) групуються уздовж стін головного фасаду, колишні спальні — уздовж тильних стін (з вікнами на подвір'я). Роль основної вертикальної комунікації відіграють пов'язані з центральним входом широкі двомаршові чавунні сходи; допоміжні сходи обслуговують кожен з двох симетричних центральних осей фасадів входів на північному та південному об'ємах бічних крил. Споруда увінчана пологим двосхилим залізним дахом.

У формуванні архітектурного образу довгих фасадів значну роль відіграють характерні для пізнього класицизму рівні площини тинькуваних стін, що членуються рідко розташованими великими віконними порталами на першому (прямокутні прорізи з трикутними сандриками) та другому (прорізи з напівциркульними перемичками і прямими сандриками) поверхах. Парадний характер цих основних поверхів підкреслюють невеликі прямокут-

ні вікна третього і рустованого цокольного поверхів. Центральньо-осова симетрія головного фасаду підсилена прибудованим пізніше монументальним портиком: вісім колон великого коринфського ордера на високих призматичних базах несуть пологий трикутний фронтон на повному антаблементі. До появи портика головний вхід було акцентовано центральним ризалітом з високим прямим аттиком з ліпним написом: «Владимирский Киевский кадетский корпус». Подібні прямі аттики збереглися над бічними ризалітами й торцевими стінами крил, акцентуючи симетричний характер композиції північного, південного та західного фасадів. При загальній монументальності та класицистичній ясності композиції привертає увагу роздільність модульонів, що підсилюють лінію вінцевого карниза, а також здвоєні вікна над отворами входів північного та південного фасадів бічних крил, що трохи порушують монотонний класицистичний ритм. Сприймання здалеку цієї монументальної споруди, яка активно домінує у навколишній забудові, підсилює її розташування на відкритому підвищеному місці перед ділянкою різкого зниження рельєфу в південному напрямку. Київський Володимирський кадетський корпус належав до кращих кадетських навчальних закладів Росії. Тут виховувалися переважно уродженці Південно-Західного краю, діти офіцерів та дворян. До 1863 випускники отримували офіцерські чини. Пізніше, внаслідок загальної реформи військової освіти, корпус перетворився на середній навчальний заклад, що готував юнаків до подальшого навчання в юнкерських училищах. 1865 перейменований на Володимирську Київську військову гімназію — загальноосвітній заклад з початковою військовою підготовкою. 1882 повернено попереднє найменування кадетського корпусу, поновлено стройове навчання. З 1886 вихователями призначалися тільки військові особи.

Серед директорів корпусу були відомі військові фахівці й педагоги: 1867—71 — генерал Г. Кузьмін-Короваєв, 1871—79 — полковник П. Юшенів, 1879—98 — генерал П. Алексєєв та ін. Тут працювали деякі професори Київського університету, зокрема, математики М. Ващенко-Захарченко та П. Роммер, ботанік О. Рогович, викладачі словесності А. Линниченко та О. Селін, історик О. Ставровський, правник В. Незабитовський. Викладачами корпусу були також відомий художник, майстер книжкової ілюстрації О. Агін, мовознавець та громадський діяч П. Житецький, протоієрей, професор КДА П. Троцький, балетмейстер Миського театру С. Ленчевський.

1912 навчальний заклад видавав «Кадетский журнал».

За перші 50 років існування — до 1901 Володимирський Київський кадетський корпус підготував 2050 випускників. Його вихованці досягли високого становища в армії, відзначилися під час воєнних дій. Так, капітан О. Гурковський (випуск 1868), штабс-капітан І. Макарашвілі (випуск 1872) та полковник Ю. Сосновський (випуск 1858) стали Георгіївськими кавалерами за

73. Просп. Повітрофлотський, 6.

подвиги у російсько-турецькій війні 1877—78. 1904 неабияку мужність при обороні Порт-Артура від японського війська виявив штабс-капітан В. Дешин (випуск 1895). Того ж року отримав Георгіївський хрест за призупинення наступу японців під Ляояном генерал О. Самсонов (випуск 1875), який загинув на початку 1-ї світової війни (1914) у ранзі командувача 2-ї російської армії. Капітан Є. Крутень (випуск 1908) був під час 1-ї світової війни льотчиком-асом, автором настанов з військово-авіаційної справи; загинув 1917 через несправність літака. Вихованець корпусу генерал М. Духонін у вересні 1917 призначений начальником штабу Ставки верховного головнокомандувача російської армії, у листопаді того ж року спробував оголосити себе верховним головнокомандувачем, але був вбитий під час солдатського заколоту. Генерал М. Дроздовський брав участь у формуванні Добровольчої армії, один з полків якої після його смерті (1919) був названий «Дроздовським». Полковник С. Каменев (випуск 1898), у 1917 — начальник штабу 3-ї армії, став згодом радянським військовим діячем, командувачем Східного фронту, з 1919 до кінця громадянської війни — головнокомандувач Збройними силами РСФРР. Генерал О. Ігнат'єв (випуск 1894) — військовий дипломат, у мемуарах «50 років у строю» докладно розповів про кадетський побут. Серед вихованців кадетського корпусу були відомі діячі доби національно-визвольних змагань. Полковник В. Петрів (випуск 1900) утворив український гайдамацький полк ім. К. Гордієнка, на чолі якого захищав Українську Центральну Раду під час січневих подій 1918 у Києві; у серпні—листопаді 1919 — військовий міністр УНР, у квітні—червні 1920 — начальник Українського Генерального штабу. Генерал О. Галкін (випуск 1885) керував Головним штабом армії Української Держави у квітні—грудні 1918, військовий міністр УНР 1920—21. У корпусі навчалися також майбутній філософ М. Бердяєв

(згадував про це у творі «Самопізнання»), художник-пейзажист М. Дубовської.

У період громадянської війни Володимирський Київський кадетський корпус припинив своє існування. Навесні та влітку 1919 в його приміщенні містилися 6-ї Київські командні курси Червоної армії, які закінчив А. Голиков — майбутній дитячий письменник А. Гайдар. Він відобразив навчання на курсах у своєму першому прозовому творі «У дні поразок та перемог». 1920—41 тут діяла піхотна школа. Після 2-ї світової війни в будинку містилося командування Київського військового округу. Командувачами округу були: 1945—53 — А. Гречко, 1953—60 — В. Чуйков, 1960—65 — П. Кошовий, 1965—67 — І. Якубовський (всі згодом стали Маршалами Радянського Союзу) та ін.

Тепер у будинку містяться Міністерство оборони України та Генштаб Збройних сил України [364].

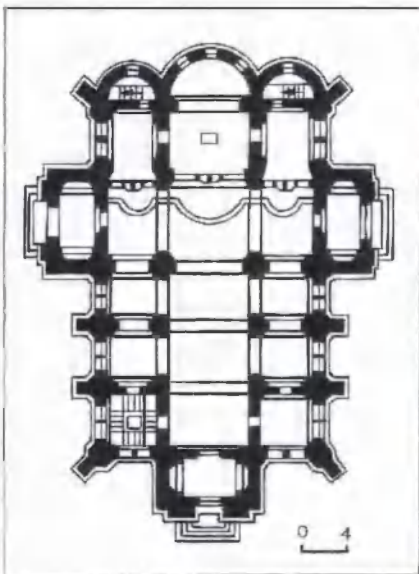
Юрій Зінченко, Михайло Кальницький, Олександр Тищенко.

74. ВОЛОДИМИРСЬКИЙ СОБОР, 1862—96 (архіт., іст., мист.). Бульв. Т. Шевченка, 20. На одній з центральних магістралей міста, у центрі невеликої Ботанічної пл. У 1852 петербурзькому арх. І. Штрому було замовлено проект собору на честь князя Володимира — хрестителя Русі, затверджений 1853. Була запроєктована величина 13-банна, хрещата у плані споруда у російсько-візантійському стилі. До головної бані прилягали чотири менших за розмірами, до кожної з яких — ще по дві малих бані. Храм мав зводитися на громадські пожертвування, яких не вистачало на реалізацію проекту. 1860 єпархіальному арх. П. Спарро доручено зменшити об'єм споруди. За переробленим проектом вилучалося шість малих бань (з півночі, півдня та сходу). Невеликі розміри майбутнього собору не задовольнили замовника — київського митрополита Арсенія (Москвіна), тому 1862 до про-

ектування залучили академіка архітектури О. Беретті, який зберіг стильову основу первісного проекту, збільшивши при цьому лінійне мірило у півтора рази. Завдяки цьому об'єм храму зростає більше ніж утричі. Після затвердження нового проекту 15 липня 1862 відбулися закладки собору. 1866 під час зведення бань у склепіннях та арках нижнього об'єму з'явилися тріщини, що призвело до призупинення зведення собору. О. Беретті було усунено від керівництва будівництвом. Протягом 1865—75 ці обов'язки поклалися на І. Штрому, М. Іконнікова, В. Дейнеку, але спорудження не велося. Лише 1875, коли за наказом імператора Олександра II було виділено додаткові кошти, і до Києва приїхав авторитетний консультант — всесвітньвідомий фахівець зі спорудження склепінчастих будівель — проф. Р. Бернгард, роботи відновилися. Р. Бернгард запропонував укріпити стіни вісьмома контрфорсами й трьома тамбурами входів із західного, південного і північного боків. Його пропозиції було прийнято. Керівництво будівництвом, за рекомендацією Р. Бернгарда, доручили його учневі — київському єпархіальному арх. В. Ніколаєву. Незважаючи на складність робіт, 1882 молодий будівничий завершив спорудження собору. Він запропонував також власний проект оформлення інтер'єрів. Проте до виконання було прийнято найбільш вдалі пропозиції проф. А. Прахова. 1896 завершено розписи й опоряджувальні роботи. 20 серпня того ж року відбулось урочисте освячення храму за участю царя Миколи II та митрополита Іоаннікія (Руднева). Історію будівництва відбито в текстах на чотирьох мармурових дошках, розміщених біля північного і південного входів.

Собор — прямокутна у плані хрестованна триапсидна споруда, увінчана сімома банями (п'ять — над центральним об'ємом і дві — над нартек-

74. Володимирський собор. Бульв. Т. Шевченка, 20.
74. План.

сом), які формують пірамідальну архітектурну композицію. Розміри у плані: 29,85×54,93 м, висота до хреста головної бані — 48,99 м. Стіни й склепіння цегляні, покриті листовим залізом, ковані хрести над банями позолочені. Коробові склепіння поздовжніх і поперечних нав виявлено на фасадах закомарами, облямованими архівольтами і поясами із сухариків. Членування внутрішнього простору відповідають квадратні у перетині контрфорси, увінчані декоративними баньками. Спарені й потрійні аркові вікна з колонками у простінках розміщено у два яруси. Площини фасадів оброблено під руст. Невисокі тамбури трьох входів накрито сферичним дахом, над арками вхідних порталів — мозаїчні зображення святих князів Володимира, Олега і Олександра Невського, виготовлені за ескізами В. Васнецова у петербурзьких майстернях А. Фролова. Барельєфні бронзові постаті княгині Ольги й князя Володимира на дверях центрального входу виконано скульпторами Р. Бахом і Г. Залеманом. Внутрішній простір собору розділено вісьмома пілонами на три нави, з яких середня вища і ширша за бічні. Бічні нави двоярусні, на верхніх хорах розміщено бічні вівтарі — Ольгинський (з півдня) і Борисоглібський (з півночі). Будівництво Володимирського собору стало помітною віхою у релігійному і мистецькому житті Російської імперії кін. 19 ст. Собор відзначається

високим рівнем декоративно-мистецького оформлення і багатством опоряджувальних матеріалів.

Оздоблювальними роботами у соборі, як і добором художників, керував відомий мистецтвознавець, професор петербурзької Академії мистецтв, пізніше — Київського університету А. Прахов. До виконання настінних розписів в інтер'єрі храму було залучено відомих художників із Росії (В. Васнецов, М. Нестеров, М. Врубель, П. та О. Сведомські, В. Котарбінський), а також місцевих українських митців — переважно учнів Київської рисувальної школи М. Мурашка (М. Пимоненко, С. Костенко, В. Замирайло, С. Яремич, О. Курінний та ін.). Розписи виконано олійними фарбами по спеціально підготовленому шару тиньку.

Відповідно до задуму А. Прахова та його однодумця В. Васнецова, Володимирський собор мав стати не тільки християнським храмом, але й своєрідною пам'яткою часам Київської Русі та історичного становлення державності на східнослов'янських землях. Автори настінного розпису собору створили ансамбль історико-релігійного живопису національного звучання. Велика заслуга у цьому В. Васнецова — живописця історичного жанру, портретиста, майстра монументально-декоративного мистецтва. Він розписав до 3 тис. кв. м площини стін, виконав 15 тематичних композицій і 30 окремих постатей святих на повний зріст, а також орнаменти й зображення в медальйонах.

Поряд із традиційними для храмових розписів композиціями («Христос-

Вседержитель», «Богоматір з немовлям», «Євхаристія», «Стрітіння Господнє», «Праотці в раю», «Страшний суд» та ін.) В. Васнецов створив монументальні сюжетні картини на теми вітчизняної історії («Хрещення Володимира», «Хрещення Русі»), а також цілу галерею канонізованих церковною історичних діячів (святі князі Володимир, Андрій Боголюбський, Олександр Невський, Михайло Чернігівський, Михайло Тверський, святі княгиня Ольга і Євдокія, Нестор-літописець, Алімпій-живописець та ін.). Завдяки художньому уявленню живописця і знанню ним народних традицій вони набули яскравих портретних характеристик: зі стін собору дивляться не умовні образи святих, а передані реалістично з індивідуальними й національними рисами обличчя мудрих державних діячів, благочестивих ченців-трудівників, мужніх, відважних воїнів — поборників віри, свободи й справедливості. Вражають прекрасні, натхненні жіночі образи. В. Васнецов створює свій власний стиль, в якому вміло поєднує реалістичний живопис з архітектурними формами, а також з розкішним за рисунком і колоритом орнаментальним облямуванням. У зображеннях святих та їхнє оточення він вводить багато візерунчастості, що разом з орнаментами, виконаними за ескізами В. Васнецова, перетворили собор на пам'ятку декоративно-монументального живопису. Орнаменти суцільно вкривають стіни, пілони, арки, склепіння, карнизи — усі вільні від тематичного живопису місця.

Головний твір В. Васнецова — монументальний образ Богоматері з немовлям-Христом на руках (вис. 10,5 м) — розміщено на увінчній поверхні центральної вівтарної апсиди. Композиція панує над простором нави й добре проглядається з усіх боків. Контраст темно-синього одягу на сяючому золотом тлі створює насичену декоративну гаму, що гармонійно поєднується з кольоровим вирішенням сусідніх композицій і всього інтер'єра собору. Постає молодій жінки з благаючим, скорботним і одночасно всепрощаючим поглядом широко розкритих очей зображена в русі: стоячи у ледь освітлених вранішнім сонцем рожевих хмарах, вона ніби витає в небесах, несе назустріч людям свого сина. Розвиваються складки її одягу, рух підкреслено напрямком крил серафимів, що витають навколо Богоматері. Її образ відзначається зворушливою людяністю; у ньому втілено красу жіночності й глибину материнського почуття. Оригінально вирішено образ Христа. Жест його рук ніби виражає захоплення красою світу, порив до нього, бажання обняти його.

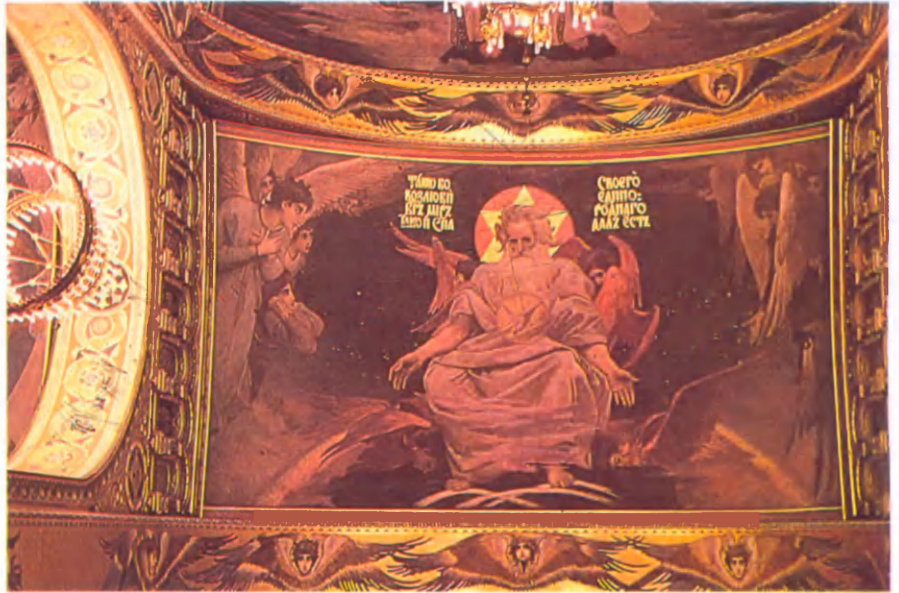
Композиція «Богоматір з немовлям» зумовила вирішення інших вівтарних зображень. Внизу — виконана В. Васнецовим сцена «Євхаристії». На цьому ж рівні, на південній і північній стінах вівтаря розміщено групи святих вселенської і православної церков (по шість постатей на кожній). Отців церкви зображено фронтально, вони урочисто стоять перед глядачем у застиглих позах. Це — Старці з суворим виглядом і з великим життєвим досвідом. Обличчя їхні освітлені внутрішнім світлом.

74. Васнецов В. Богоматір з немовлям. Євхаристія. Композиції в центральній апсиді.

Другий ярус головного вітваря заповнено образами ветхозавітних пророків (по шість постатей з кожного боку від головного вітварного зображення), також написаних В. Васнецовим. На відміну від Сонму святителів, їх передано в русі, силуети їхні різні, обличчя й жести патетичні, погляди звернені до Богородиці. Образи пророків вирішено в екзотичному східному стилі, наділено яскравими індивідуальними характерами. Виділяється пророк Мойсей із скрижалями в руках, близький до знаменитого скульптурного образу Мойсея, створеного генієм Мікеланджело. Васнецову належать також ікони вітварної перепони головного вітваря. Над центральною частиною собору в бані ним виконано велике зображення «Христос-Вседержитель» на тлі зоряного неба з розміщеними над Києвом сузір'ями. На плафоні центральної нави художник розмістив дві великі, взаємопов'язані за сюжетом картини: на одній зображено хрест із розп'ятим Сином Божим, на другій — Бога-Отця, який простягає руки до Сина і приймає його Дух. Ці грандіозні, повні динамізму, драматизму, пафосу реальних людських пристрастей композиції написано з неприхованим відхиленням від офіційних церковних канонів.

Помічником В. Васнецова був живописець М. Нестеров. Він написав 16 ікон для чотирьох передвітварних перепон: двох — у нижньому ярусі (у жертovníку і дияконнику) і двох — на хорах (південному вітварі св. княгині Ольги і північному — святих князів Бориса і Гліба). Поряд із традиційними для православної церкви святими (св. Микола Мирлікійський, св. великомучениця Варвара, святі царі Константин і Єлена та ін.) М. Нестеров втілює образи канонізованих церквою національних історичних діячів (святі князі Борис і Гліб, св. княгиня Ольга, просвітителі Русі — святі Кирило і Мефодій, св. Михаїл — перший київський єпископ та ін.). Крім того, пензлем Нестерова належать дві великі запрестольні композиції на хорах («Різдво Христове» — у південному вітварі, «Воскресіння Господнє» — у північному) і одна — в хрещальні («Богоявлення»). Надзвичайно важливу роль цілісного художнього образу, а часом і першорядну, відіграє у творах Нестерова пейзаж. Барви переважно світлі, сріблясті, близькі до кольорів фрескового живопису. Нестеров — один з небагатьох майстрів, якому вдається з великою життєвою достовірністю передати в живопису стан релігійного екстазу, втілити такі тонкі душевні почуття, як розчулення, благоговіння, справжню, майже дитячу, душевну чистоту і довірливість, радісну покірність. У Володимирському соборі працювали молоді художники В. Котарбінський і П. Сведомський, які розробляли свої композиції надзвичайно точно, писали етюди з натури. Вони створили серію великих монументальних картин на біблійно-євангельські теми й цілу галерею окремих постатей святих на стінах і склепіннях бічних нав і на хорах («Таємна вечеря» і «В'їзд до Єрусалима» — у південній наві, «Розп'яття» і «Суд Пілата» — у північній). Один з них розробляв композицію, інший прописував деталі й навпаки.

74. Васнецов В. Бог-Отець.
Композиція на склепінні головної нави.

74. Васнецов В. Розп'ятий Син Божий.
Композиція на склепінні.

74. Васнецов В. Страшний суд.
Композиція у нартексі.

До розпису Володимирського собору було також залучено худ. М. Врубеля. Він створив серію ескізів тематичних композицій, геометрично-рослинних орнаментів у бічних навах, які в натурі здійснили київські художники. В його орнаментах менше радості й світла, ніж в орнаментах Васнецова, але більше динаміки, напруженої боротьби й ніби роздумів над сенсом буття.

Чимала заслуга у розписі собору українських (київських) митців. Наприклад, пензлем С. Костенка належать образи серафимів, розміщені навколо вітварного образа Богоматері, які захоплюють рідкісним за красою виразом захвату і благоговіння на дитячих обличчях. В. Замирайло створив оригінальні написи на тематичних композиціях, виконані у стилі слов'янської в'язі, які стали невід'ємним декоративним елементом розписів та ніби пов'язали їх із площиною стіни (шрифт, вироблений В. Замирайлом, пізніше широко використовував В. Васнецов у своїх творах). Образи св. Миколи Мирлікійського, св. цариці Александри та інші написані М. Пимоненком.

Володимирський собор — це зразок прекрасного синтезу різних видів мистецтва: архітектури, монументального настінного і станкового живопису, творів декоративно-ужиткового мистецтва. В оздобленні інтер'єра використано мармур різних родовищ, бронзові позолочені деталі, прикраси з емалі та інших матеріалів. Із каррарського мармуру білого, сірого й рожевого тонів виготовлено усі п'ять іконостасів. Капітелі з тонким різьбленням та інші елементи вітварних перепон зроблено у Каррарі в Італії. Перепони прикрашено мозаїчним орнаментом і увінчано бронзовими позолоченими кокошниками у вигляді стилізованих квітів і листя. Мармуровими плитами темних тонів, привезеними з Франції та Бельгії, облицьовано панелі собору. Підлогу викладено у шаховому порядку плитами сірого й білого кольорів. На хорах підлога паркетна. З різьбленого мармуру — огорожа на хорах, ківорій у хрещальні. Головний вхід на хори — у вигляді трипрогінної арки.

Всі основні елементи оздоблення інтер'єра виконувалися за проектами А. Прахова.

Монументально-декоративний живопис, виконаний видатними художниками, відродив певною мірою давні національні традиції і послужив взірцем для багатьох храмових розписів кін. 19 — поч. 20 ст. Кожного, хто входить до собору, вражає святковий ошатний вигляд його внутрішнього простору.

У роки громадянської та 2-ї світової воєн настінні розписи собору зазнавали відчутних пошкоджень, в основному внаслідок порушення необхідного для їхнього збереження температурно-вологісного режиму. Після війни коштом уряду та на пожертвування віруючих тут проводилися складні ремонтно-реставраційні заходи. Великий обсяг робіт проведено 1946—56 групою художників-реставраторів під керівництвом Л. Калиниченка. Подібні роботи щодо збереження розписів ведуться і тепер.

З 1943 собор став кафедрою митрополита Київського, Галицького і всієї України (тепер — митрополита Української православної церкви Київського патріархату) [365].

Євгенія Горбенко, Михайло Дегтярьов, Михайло Кальницький.

75. ВОРОВСЬКОГО ВУЛИЦЯ, кін. 19—20 ст. (архит., іст., містобуд.). З'єднує Львівську пл. та пл. Перемоги, проходить вздовж південно-західного схилу Старокиївського плато з ухилом у бік заплави р. Либідь. Прокладена у серед. 19 ст. за планом Києва 1837. Первісно мала назву Бульварно-Кудрявська, тому що починалася у районі давньоруського укріпленого передмістя Кудрявець. З 1919 носила ім'я Нероновича Євгена Васильовича (1890—1918) — політичного діяча, який 1917—18 входив до складу Української Центральної Ради та Малої Ради, з березня 1918 — народний секретар військових справ першого радянського уряду України. 1937 — названа на честь Воровського Вацлава Вацлавовича (1871—1923) — революціонера, радянського державного і партійного діяча, дипломата, публіциста.

Існуюча забудова формувалася у 80—90-і рр. 19 ст. згідно з вимогами до вулиць другого розряду (спорудження на лініях забудови вулиць цегляних і дерев'яних на цегляних цоколях будівель, у т. ч. одноповерхових). Буль-

варна ділянка влаштована на поч. 1900-х рр.

1896—97 по вулиці прокладено лінію електричного трамваю (знято 1996). Рельєф місцевості зумовив особливості об'ємно-планувальної структури вулиці, поділяючи її на дві ділянки: верхню, рівну та широку, розчленовану смугою бульвару, яка доходить до перехрестя з вул. Обсерваторною та Чеховським пров., і другу, похилу й вузьку, що має перехрестя з вулицями Гоголівською, Тургенєвською, Дмитрівською, Володарського. Найкраще збереглася частина історичної забудови до вул. Тургенєвської. До неї входять три- та п'ятиповерхові прибуткові будинки, малоповерхові особняки, будівлі громадського призначення, вирішені в різних історичних стилях, типових для періоду еклектизму, та у стилі модерн. У цілому для вулиці була характерна різновисока периметральна забудова з укріпленням окремо розташованих будинків, акцентування перетинів вулиць наріжними даховими вежами споруд.

Парний, щільно забудований фронт верхньої бульварної ділянки відкривається будинком кол. Художнього училища (№ 2, арх. М. Казанський). На протилежному боці міститься найдавніша будівля вулиці — особняк 2-ї пол. 19 ст. (№ 3, арх. П. Спарро). Оригінальними творами київського домобудування поч. 20 ст. є прибуткові будинки (№ 19, 38, арх. М. Клуг; № 51). Наріжжя Обсерваторної вул. фланкують дві споруди громадського призначення: кол. жіноча торговельна школа (№ 18/2, арх. П. Голландський) і дитяча лікарня (№ 20, арх. М. Артинів). До найпомітніших старих будинків належать кол. Комерційне училище (№ 24, арх. Г. Шлейфер) та кол. Народна аудиторія (№ 26, архітектори М. Белелюбський, В. Риков). Автором окремих будинків (зокрема, № 5) є київський будівничий В. Ніколаєв, який разом з арх. В. Сичуговим брав участь у спорудженні особняка барона Р. Штейнгеля (№ 27). До цінних будинків кін. 19 — поч. 20 ст. належать наріжні споруди № 1, 36.

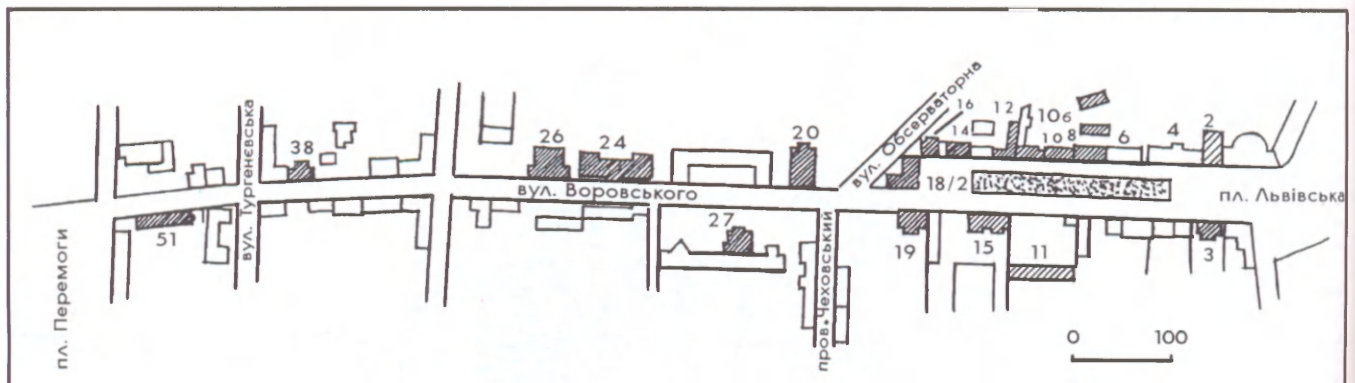
У подальший період вулиця зазнала реконструкцій, внаслідок яких втрачено частину історичної забудови. На поч. 1930-х рр. на незабудованій ділянці № 22 зведено величезну чотириповерхову споруду Інституту промислової кооперації. 1958 споруджено Центральний критий ринок (№ 17), у 1970-х рр. на території садиби Р. Штейнгеля добудовано новий лікувальний корпус Ортопедич-

ного інституту (№ 27), висотний об'єм проектного інституту «Діпроцивіль-промбуд» (№ 26). На рубежі 1980—90-х рр. знесено одноповерховий будинок Київського добровільного пожежного товариства (ріг вул. Обсерваторної).

Незважаючи на значні втрати, вулиця зберегла історичний вигляд, у створенні якого брали участь визначні київські архітектори 19—20 ст.

Наприкінці 19 — на поч. 20 ст. вулиця була відомим осередком громадсько-культурного життя Києва. У Народній аудиторії працювало на ниві просвітництва багато діячів української культури — М. Лисенко, А. Лук'янов, О. Мишуга, діяв український пересувний театр, створений з ініціативи П. Тицини. Понад 20 років центром мистецького життя було Київське художнє училище, в якому викладали і навчалися видатні митці України — О. Архипенко, О. Богомазов, Е. Бродський, Ф. Красицький, Ф. Кричевський, О. Мурашко, А. Петрицький, М. Пимоненко та ін. У будинку Комерційного училища 1898 почав працювати перший у Південно-Західному краї політехнічний інститут, з училищем пов'язані життя та діяльність знаних громадсько-культурних діячів і меценатів — Л. Бродського, О. Вебера, М. Дегтерьова, О. Кошиця, І. Макушенка, С. Могилевцева, М. Самофалова, І. Стешенка та ін. У будинках № 16, 36 і 38 у 1909—13 працювала редакція журналу «Українська хата»; у № 9 (не зберігся) — редакція журналу «Хрін», проживала письменниця М. Грінченко; будинок № 10 був першою юридичною адресою київської «Просвіти», у ньому мешкали музикознавці-фольклористи О. Волошинов і К. Квітка. На вулиці проживали діячі доби національно-визвольних змагань — ректор Українського державного університету в Києві у 1918—19 Ф. Сушицький (№ 14), член Апеляційного суду за часів Української Центральної Ради, член Надзвичайної комісії Директорії із розслідування діяльності гетьмана П. Скоропадського та його уряду Г. Вовкушевський (№ 15), генеральний секретар УЦР барон Ф. Штейнгель (№ 27), єпископ УАПЦ П. Тарнавський (№ 8-б); у 1918 містилася редакція газети «Народна воля» (№ 8). Тут діяли такі добродійні установи, як жіноча торговельна школа ім. П. Терещенка (№ 18/2), дитяча лікарня Товариства надання допомоги хворим дітям (№ 20). У будинку № 24 наприкінці 1941 містилася редакція газети «Українське слово» — органу ОУН. У радян-

75. Воровського вулиця. План забудови.

ський час в Інституті ортопедії МОЗ УРСР (розміщується на території колишньої садиби барона Р. Штейнгеля, № 27) працювали відомі вчені й лікарі [366].

*Юрій Нельговський,
Тетяна Трегубова.*

75.1. Дитяча лікарня Товариства надання допомоги хворим дітям, 1897—98 (архіт., іст.). Вул. Воровського, 20. У рядовій забудові на невеликому схилі рельєфу вздовж вулиці. Споруджена за проектом інж.-арх. М. Артинова за консультуванням професора медицини В. Чернова на ділянці, відведений Миською думою для Товариства надання допомоги хворим дітям у м. Києві. Усі витрати з будівництва та обладнання лікарні здійснено коштом підприємця і мецената Л. Бродського, якого на цей час було обрано головою будівельної комісії товариства.

Будинок витягнутий у глибину садиби. Зведений у цегляному стилі з модернізованими романо-готичними деталями. Двоповерховий у центральній частині та одноповерховий в прилеглих приміщеннях, цегляний, тинькований, у плані близький до прямокутника. Відзначається функціональною логікою планування, з центральною хрещатою у плані залом для чекання, навколо якої згруповано інші приміщення. Композиційним центром тридільного головного фасаду є ризаліт з високим отвором парадного входу та вузькими бічними вікнами; люнет отвору має різьблену дерев'яну триаркову раму з круглими шибками. Вхід фланкований наріжними напівколонками з романськими капітелями. Над прорізами ризаліту — фільонки з ліпним рослинним рельєфом і постаттю дитини у центрі, бічні — з датами «1897» і «1898». Фасади вікна широкі, з лучковими перемичками й напівколонками. Підвіконні фільонки оздоблені ліпними арабесками, сандрики — у вигляді зубців. Аналогічно оформлено вікна торцевих ризалітів, що мають зовнішні сходи до першого поверху. У підвищеному об'ємі зали для чекання — пара маленьких напівциркульних вікон верхнього освітлення. Частково збереглося оформлення вестибуля з кесонованою стелею та огорожею сходів оригінального рисунка.

18 жовтня 1898 тут відкрилася дитяча лікарня, заснована 1891 добродійним Товариством надання допомоги хворим дітям у м. Києві, яке виникло того ж року (існувало на пожертви та за рахунок добродійних щорічних базарів 4—6 грудня). У будинку містилося й правління товариства. На першому поверсі була зала на 300 осіб, кабінети лікарів, інфекційне та хірургічне відділення, аптека, лабораторія, бібліотека, архів, квартири медперсоналу, господарські приміщення. Було два виходи на подвір'я. Медичною частиною лікарні завідував Ф. Черномор-Задерновський. У дорядяський час тут працював Черняхівський Євген Григорович (1873—1938) — хірург, доктор медицини (з 1911), професор університету св. Володимира, перший директор Київського медичного інституту (1920—21). Працював у галузі серцево-судинної хірургії, трансплантації нирок, гнійної хірургії. Першим у Києві успішно ушив

рану серця (1904), удосконалив судинний шов (1914). Проживав на вул. Ярославів Вал, 28.

У 1920-і рр. — Центральна дитяча поліклініка. До 1996 — 1-е поліклінічне відділення 15-ї клінічної дитячої лікарні Шевченківського району міста. Тепер на реконструкції [367].

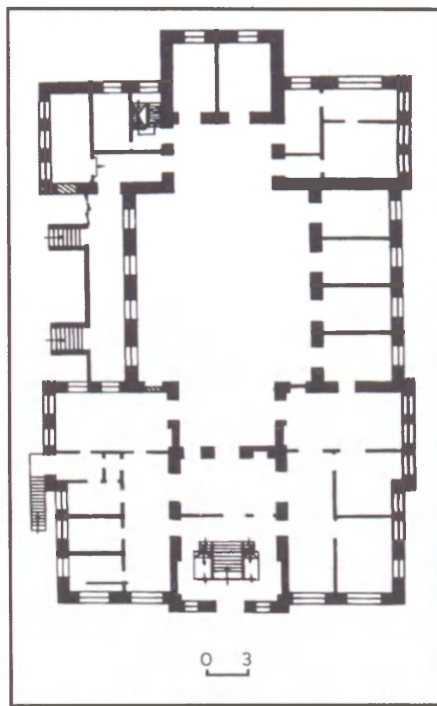
*Тетяна Скібіцька,
Лариса Федорова.*

75.2. Житловий будинок, 1877 (архіт.). Вул. Воровського, 12. На червоній лінії забудови вулиці. Споруджено київським купцем О. Липським на місці одноповерхової дерев'яної будови за проектом, можливо, інж.-капітана І. Антонова.

Двоповерховий, на невисокому цоколі, займає всю ширину ділянки. Перший поверх цегляний, другий — дерев'яний,

75.1. Вул. Воровського, 20.

75.1. План.

75.2. Вул. Воровського, 12.

обкладений цеглою. Планування секційно-анфіладне. Оформлений у стилі пізнього класицизму. Фасад має центральньо-осьову композицію, яку праворуч порушує проїзд на подвір'я. Перший поверх поділено рустованими лопатками, другий — профільованими. На першому поверсі вікна чергуються з дверними отворами. Центральний вхід акцентовано порталом, увінчаним трикутним фронтоном з круглим слуховим вікном. Між поверхами — карнизний пояс з сухариками. Вікна прямокутні, з лиштвами, обабіч центральної частини — спарені. У декорі вікон першого і другого поверхів — прямокутні ніші та кронштейни. Оригінальною особливістю будинку є тонований під морений дуб дерев'яний розкріпований вінцевий карниз. З боку подвір'я — трапецієподібний ризаліт. Проїзд на подвір'я — склепінчастий, з лучковою перемичкою.

Будинок є характерним зразком київської миської забудови 2-ї пол. 19 ст. [368].

Марина Виноградова.

75.3. Житловий будинок, 1904 (архіт.). Вул. Воровського, 51. На червоній лінії забудови вулиці. Через значний схил вулиці праве й ліве крила будинку різноповерхові, додатковий поверх у правому крилі нижчий за інші. Зведено як прибутковий будинок ковбасного фабриканта К. Бульбана (на фасаді є монограма власника).

П'ятиповерховий, з підвалом, цегляний, у плані прямокутний, з ризалітами, двосекційний. Композиція головного фасаду симетрично-осьова.

Осі підкреслено ризалітами невеликого виносу з балконами. Ризаліти акцентовано аттиками складних окреслень. Насиченість декоративного оздоблення фасадів, виконаного у ренесансній стилістиці, наростає за поверхами. Декор — архітектурний (руст, кронштейни, лиштви, карнизи, тричвергеві колони композитного ордеру) і орнаментальний ліпний (виті тяги, декоративні вставки, маскарони) добре прорисований та якісно виконаний. Частково збереглися первісні ажурні ґрати балконів і парапету даху. Первісне планування квартир майже не змінилося. В основному збереглися деталі оформлення інтер'єрів: груби (трикутні в плані, з простими кахлями), підлога, карнизні тяги [369].

Марія Кагомська,
Михайло Кальницький.

75.4. Житловий будинок 1910, в якому містилася редакція «Української хати» (архит., іст.). Вул. Воровського, 38. На червоній лінії забудови вулиці. Споруджено у стилі модерн за проектом арх. М. Клуґа на ділянці, яка належала дружині дійсного статського радника О. Брайловській. Чотириповерховий, цегляний, у плані Т-подібний, односекційний, з проїздом на подвір'я. На першому поверсі містилися магазини, пральня, швейцарська (тепер входи до магазинів перетворено на вікна); на другому — четвертому поверхах — по дві квартири на поверхсі (чотири- і п'ятикімнатні). Первісне анфіладне планування квартир в основному збереглося. Композиція головного фасаду симетрична, стриманий декор модельовано у цеглі. Головну вісь підкреслено розкріповкою та фігурним аттиком, великими вікнами сходової клітки. Рівні стіни фасаду поживавлено балконами з витонченими металевими ґратами, характерним для модерну рисунком кола над верхнім вікном сходів. Над плоским модерністським карнизом розібрано парпетні ґрати, які ефектно увінчували будинок. Це порушило цілісність фасаду. Оздоблення інтер'єрів витримано в єдиному стилі з фасадом: дрібнопрофільовані карнизи з ліпленням, стельові розетки зі стилізованим рослинним орнаментом, віконні та дверні заповнення.

У цьому будинку в 1909 містилася

редакція літературно-наукового і громадського журналу «Українська хата», що виходив за редакцією П. Богацького і М. Шаповала. За цією адресою підготовлено перші п'ять чисел. Пізніше виходив на вул. Воровського, 36 і 16 [370].

Сергій Білокінь, Марія Кагомська,
Володимир Хромченко.

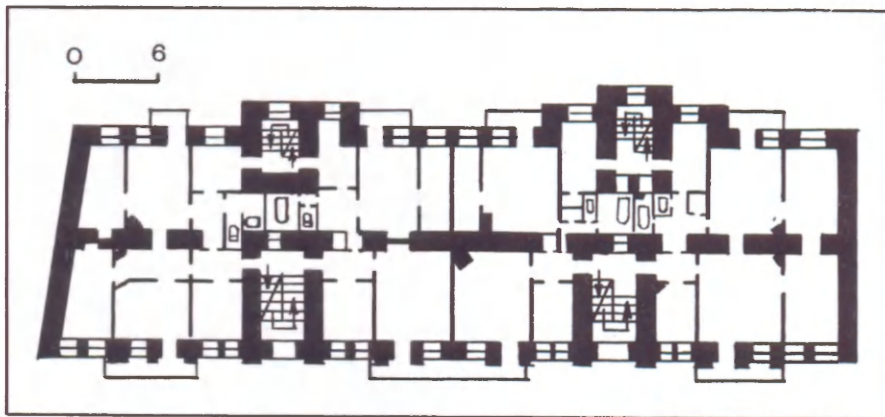
75.5. Житловий будинок рубежу 19—20 ст., в якому містилася київська «Просвіта», проживали Волошин О. Ф., Квітка К. В. (іст.). Вул. Воровського, 10. На червоній лінії забудови вулиці.

Чотириповерховий, цегляний, з підвалом. До лівого крила прилягає двоповерховий, цегляний, з підвалом флігель.

Квартира № 6 фасадного будинку — перша юридична адреса київської «Просвіти», що мала офіційну назву «Українське товариство „Просвіта“» в пам'ять про Т. Г. Шевченка. Заснована 26 травня 1906. Ця громадська організація ставила за мету поширення наукових знань і виховання національної свідомості серед широких верств населення. На перший план висувалася видавнича і освітньо-виховна робота. 1907 переїхала до Троїцького народного будинку (тепер — театр оперети, вул. Червоноармійська, 53), де діяла до 1920. Першим головою було обрано Грінченка Бориса Дмитровича (1863—1910) — письменника, мовознавця, фольклориста, публіциста, громад-

75.3. Вул. Воровського, 51.

75.3. План третього поверху.

ського і педагогічного діяча, співредактора газети «Громадська думка» (1906), члена УДРП. Активними учасниками київської «Просвіти» були О. Косач, Леся Українка, М. Лисенко, М. Старицька, О. Кошиць та інші відомі діячі культури.

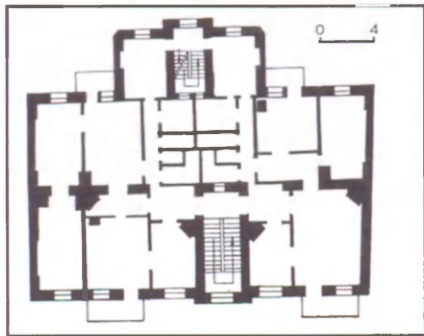
До поч. 1920-х рр. у цьому будинку проживали фундатори «Просвіти» О. Волошинов і К. Квітка. Волошин (Волошин) Олександр Федорович (1855—1933) — музикознавець-фольклорист, член УДРП (з 1908 — ТУПу), ради товариства «Просвіта» (голова видавничого комітету), 1917 — член Київського губернського комітету (делегований УЦР). Квітка Климент Васильович (1880—1953) — музикознавець-фольклорист, громадсько-культурний діяч. З лютого 1917 — товариш генерального секретаря судових справ УЦР, з березня 1918 — товариш міністра юстиції УНР. Чоловік Лесі Українки. 1917 опублікував «Народні мелодії з голосу Лесі Українки». З 1920 працював в УАН, з 1922 — керівник музично-драматичного кабінету Етнографічно-фольклорної комісії ВУАН. Відтоді проживав на вул. Володимирській, 37/29 [371].

Сергій Білокінь.
75.6. Житловий будинок 1907, в якому містилася редакція «Української хати», окупаційне управління у справах фольксдойче (архит., іст.). Вул. Воровського, 16. Завершує фронт забудови невеликого бульвару, що утворився на початку вул. Воровського. Ділянка міститься між вулицями Воровського та Обсерваторною, з 1905 належала

інженеру-технологу, дворянину Й. Добровольському, коштом якого 1907 зведено будинок (архітектори А. Краусс та П. Скульт).

Триповерховий, з напівпідвалом (через перепад рельєфу напівпідвал з тилу перетворюється на повний поверх), цегляний, у плані прямокутний, з тилим ризалітом. Фасад будинку майже симетричний, з центральною віссю, завершеною ступінчастим аттиком з трикутним фронтоном та підкресленою великими нішами на рівні другого та третього поверхів (на другому поверсі у ніші встановлено об'ємне зображення античної вази). Флангові вертикальні осі також завершено ступінчастими аттиками, на яких вказано рік будівництва. Площину фасаду розчленовано лопатками, на рівні першого поверху — ланцюжками рустів. Вікна прямокутні, у центральній частині третього поверху напівциркульні. Споруда використовувалася як при-

75.4. Вул. Воровського, 38.
75.4. План третього поверху.

бутковий житловий будинок. Кожний поверх був розмежований клітками парадних і чорних сходів на одну п'ятикімнатну та одну шестикімнатну квартиру. В інтер'єрах кімнат було застосовано декоративне ліплення, тягнуті карнизи. Об'ємно-просторове та декоративне вирішення споруди нагадує київську забудову кін. 19 ст. Водночас у фризі та під вікнами вміщено ліпні вставки у вигляді орнаментів із стильовими ознаками модерну. У 1910—13 тут діяла редакція літературно-наукового і громадського місячника «Українська хата», що виходив у Києві 1909—14 (1909 редакція містилася на вул. Воровського, 38 і 16). Журнал редагували П. Богацький — журналіст, літературознавець, критик, бібліограф і громадсько-політичний діяч та М. Шаповал — письменник, публіцист, громадсько-політичний діяч (обидва були відомими політичними діячами у добу української революції, емігрували). Видання пропагувало нові культурні стилі — модернізм та імпресіонізм, проводило гостру дискусію на цьому ґрунті з газетою «Рада», що обороняла помірковані напрями. У журналі підносилося гасло «чистої краси». У місячнику друкувалися твори М. Вороного, О. Олеса, П. Тичини та інших українських письменників, переклади з Ш. Бодлера, К. Гамсуна тощо. На поч. 1930-х рр. у будинку розта-

шовувалася школа ФЗУ № 4 ім. Л. Бабанова Київського районного тресту «Укрполіграфоб'єднання».

Наприкінці 1941 тут містилося окупаційне управління у справах фольксдойче. Особам, що могли і бажали довести своє німецьке походження, видавали реєстраційні листки, за якими на вул. Фундуклеївській, 32 (тепер — вул. Б. Хмельницького) можна було одержати продуктову картку й продукти. У червні 1943 проводилася переєстрація. Після повернення радянської влади реєстрація громадян як фольксдойче кваліфікувалась як зрада батьківщини і тягла за собою покарання — п'ять років позбавлення волі з конфіскацією майна.

Тепер — приміщення державних установ [372].

Сергій Білокінь,

Михайло Кальницький.

75.7. Житловий будинок 1909—10, в якому проживав Воблий К. Г. (архит., іст.). Вул. Воровського, 19. На червоній лінії забудови вулиці. Внаслідок того, що розібрано сусідню споруду, займає наріжне положення на площі, утвореній перед Центральним ринком. Збудовано за проектом арх. М. Клуга на замовлення А. Септера, власника булочної та кондитерської.

Чотириповерховий, цегляний, з дворивим флігелем (флігель нині надбудовано). Перший поверх з вітринами відведено під торговельні приміщення, інші становлять двоквартирну секцію. У центрі фасаду — арковий вхід до вестибуля, що переходить у сходову клітку з верхнім світлом. Праворуч на рівні першого поверху — проїзд на внутрішнє подвір'я. Головний симетричний за композицією фасад вирішено у формах раннього, інтернаціонального модерну з характерними для нього вертикальними тягами, розміщеними між вікнами ліпними поясами рослинного орнаменту, синіми майоліковими плямами вставок у верхніх частинах лопаток центрального ризаліту, виділеного великими віконними прорізами. Розташовані по боках ризаліту балкони мають різноманітне оформлення: масивні цегляні огорожі на потужних кронштейнах на рівні третього поверху, ажурні металеві ґрати з гнучким геометричним рисунком на другому й четвертому поверхах. Найвиразнішим елементом фасаду є його вінцева частина, утворена плоским звисом покрівлі, що спирається на фігурні кронштейни, дугоподібним завершенням центрального ризаліту. У вестибулі збереглася підлога з двоколірних метаських плиток, первісні ліпні тяги на стелі й широкий фриз з вишуканим рослинним орнаментом лінійного характеру. Тримаршові гранітні сходи з оригінальними ґратами поруччя з гнутого металу освітлені скляним ліхтарем, що зберіг первісний геометричний рисунок за-склення.

Будинок є одним з найяскравіших творів стилю модерн у житловому будівництві Києва.

1911—13 у будинку проживав Воблий Костянтин Григорович (1876—1947) — економіст, статистик, економ-географ, акад. УАН (з 1919), заслужений діяч науки УРСР (з 1944). У цей період викладав у Київському університеті й комерційному інституті. Досліджував проблеми економічної географії, роз-

витку продуктивних сил, історію торгівлі й промисловості [373].

Михайло Кальницький,

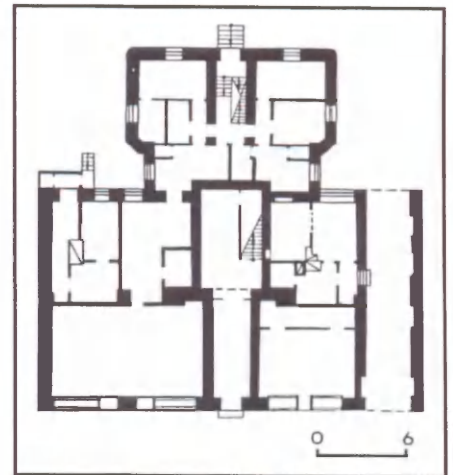
Тетяна Трегубова.

75.8. Житловий будинок поч. 1900-х рр., в якому проживав Вовкушевський Г. Д. (іст.). Вул. Воровського, 15. На червоній лінії забудови вулиці. Споруджений на замовлення правника Й. Полховського, зведення здійснила будівельна контора Я. Файбишенка.

Чотириповерховий, цегляний, з підвалом, у плані прямокутний, з двома ризалітами на тильному фасаді. Головний фасад декоровано у вигляді візерунка цегляної кладки. Використовувався як прибутковий двосекційний житловий будинок з торговельними приміщеннями на першому поверсі.

У 1910-х рр. — 1929 в квартирі № 12 на третьому поверсі правої секції будинку проживав Вовкушевський Григорій Дмитрович (1866—?) — правник, церковний і громадський діяч. До революції — член Київського окружного суду. За часів Української Центральної Ради — член Апеляційного суду, за Директорії входив до Надзвичайної комісії із розслідування діяльності гетьмана П. Скоропадського та його уряду. З 1919 — член юридичної секції Правописно-термінологічної

75.7. Вул. Воровського, 19.
75.7. План першого поверху.

комісії і Постійної комісії для складання історичного словника української мови УАН, з 1921 працював в Інституті української наукової мови ВУАН. Після 1921 — титар Софійського собору, член і заступник голови Всеукраїнської православної церковної ради. 1928 на похороні М. Грінченко — письменниці, лексикографа, він разом з дружиною поклав на її труну вінок з жовто-блакитною стрічкою. ДПУ надало цьому епізодові великої ваги. 1929 був ув'язнений, засланий до Кзил-Орди (Казахстан). Подальша доля невідома [374].

Сергій Білокінь,

Михайло Кальницький.

75.9. Житловий будинок кін. 19 — поч. 20 ст., в якому проживав Сушицький Ф. П. (іст.). Вул. Воровського, 14. На червоній лінії забудови вулиці. Чотириповерховий, цегляний.

Тут, у квартирі № 15 проживав Сушицький Феохист Петрович (1883—1920) — філолог, професор Київського університету (з 1917), ректор Українського державного університету в Києві. Після закінчення історико-філологічного факультету Київського університету з 1907 працював у семінарі російської філології В. Перетца, пізніше — приват-доцент цього ж університету. Викладав також у київських гімназіях. У період національно-визвольних змагань українського народу Ф. Сушицький брав активну участь у створенні українських вищих навчальних закладів. 1917—18 — професор Українського народного університету в Києві, Української науково-педагогічної академії, 1918—19 — ректор і професор Українського державного університету в Києві. Одночасно був головою Археологічної комісії УАН, редактором «Записок» (історико-філологічний відділ). Наукові праці Ф. Сушицького присвячено дослідженню т. зв. західно-руських (українських і білоруських) літописів [375].

Тетяна Осташко.

75.10. Жіноча торговельна школа ім. П. Терещенко, 1901 (архит., іст.). Вул. Воровського, 18/2. На розі вулиць Воровського та Обсерваторної. Збу-

довано для трикласної жіночої торговельної школи ім. П. Терещенко за проектом арх. П. Голландського коштом Н. Терещенка. Таким чином відомий меценат вшанував пам'ять своєї померлої дружини Пелагеї, яка брала участь у всіх його добродійних починаннях. Підрядні роботи проводила контора Л. Гінзбурга.

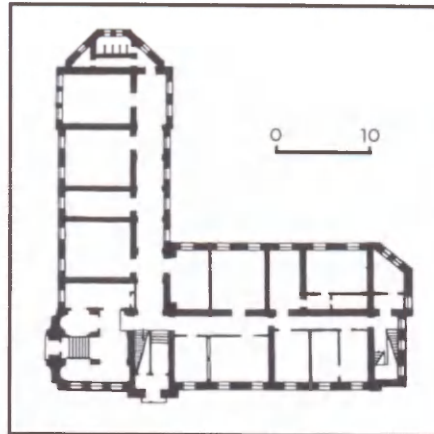
Двоповерховий, з підвалом, цегляний, у плані Г-подібний. Асиметрична композиція фасадів ґрунтується на використанні елементів класицистичної архітектури: міжповерхового й вінцевого антаблементів із тригліфами, модульйонами й карнизами з сухариками спрощеного абрису. Об'ємно-планувальна структура будинку зберегла первісне вирішення: коридорна система з двобічним розташуванням аудиторій. Коридори перекрито циліндричними склепіннями з розпалубками, в аудиторіях — плоскі стелі з дрібними тягами й розетками. В інтер'єрі збереглася підлога з метаської плитки, віконні й дверні заповнення.

Будинок являє значний типологічний інтерес, є важливим елементом в історичній забудові вулиці.

При жіночій школі діяло Товариство поширення комерційної освіти у м. Ки-

75.10. Вул. Воровського, 18/2.

75.10. План першого поверху.

єві, засноване 1896. Серед його членів були відомі київські підприємці, доброчинці, громадські діячі — Б. Ханенко (почесний голова), М. Чоколов (голова), Д. Марголін, С. Могилевцев. З 1970 тут міститься інститут удосконалення вчителів [376].

Дмитро Малаков,

Володимир Хромченко.

75.11. Комерційне училище, 1897—1900 (архит., іст.). Вул. Воровського, 24.

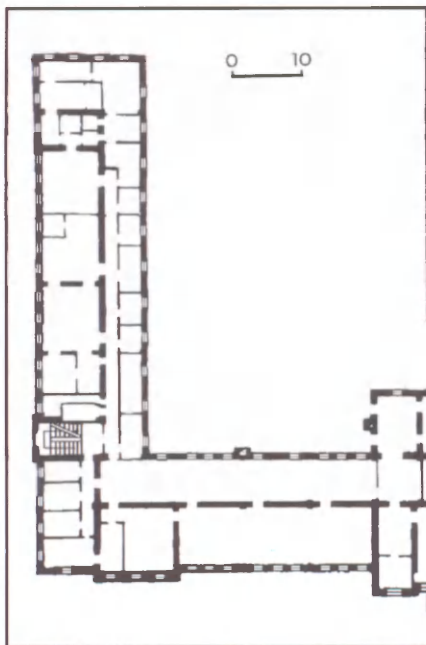
На червоній лінії забудови вулиці. За постановою Київської міської думи 1897 ділянка міської землі, що прилягала до астрономічної обсерваторії, була відведена для спорудження 1-го Київського комерційного училища, створеного з ініціативи та коштом Київського купецького товариства. 19 серпня 1897 відбулися урочисті закладки будинку, до осені 1898 будівельні роботи було завершено, 19 грудня 1900 споруду визнано закінченою. Автор проекту — арх. Г. Шлейфер, роботи здійснювалися київською будівельною конторою Л. Гінзбурга. Значні гроші на зведення будинку пожертвував підприємець і меценат Л. Бродський.

Триповерховий, цегляний, у плані Г-подібний, з симетрично-осьовою композицією фасаду, вирішеного у стилі неоренесанс. У зв'язку з ухилом вулиці на лівому крилі утворився повний нижній поверх. Третій — надбудовано 1920—23 за проектом арх. П. Альошина, внаслідок чого втрачено вінцеві елементи (парапети, баню, та ін.), порушено єдність і пропорції споруди. Головну вісь було виділено ризалітом, увінчаним двома трикутними фронтонами і аттиковою стіною з потужною банею. Фасад фланкований двома розкріповками завширшки у три вікна. Декор фасадів — архітектурний, цегляний, та орнаментальний, ліпний. Внутрішнє планування коридорне. В будинку було 60 приміщень: 14 класних кімнат на три вікна на вул. Бульварно-Кудрявську (тепер — Воровського), зали для музею товарознавства, креслярня та хімічна лабораторія, природничо-історичний, географічний та лікарняний кабінети, рисувальна та гімнастична зали, бібліотека, вчительська, канцелярія, приймальня, службові кабінети директора та інспектора, їдальня, роздягальні, господарські приміщення. На першому поверсі — широкий парадний вестибюль, головні та двос бічних сходів. Над головним входом на другому поверсі велика зала на п'ять вікон для урочистих зборів училища. У бічному корпусі розташовувалося 19 безкоштовних квартир для директора та службовців.

З 1 вересня 1898 до 1 серпня 1899 тут містився Київський політехнічний інститут. На початку вересня 1899 сюди переїхало комерційне училище. Відкрите 17 жовтня 1896. До 1899 наймало приміщення на вул. Великій Житомирській, 34. Училище належало до розряду середніх навчальних закладів, давало загальну та комерційну освіту. Курс навчання — 7 років (5 загальних і 2 спеціальні класи). 1914 при училищі засновано нижчу електротехнічну школу (після трьох класів навчання давала спеціальність водія, монтера). В училищі навчалося бл. 600 учнів. Справами училища займалася Опікунська рада, у складі якої працю-

вали М. Самофалов (голова ради 1896—1906) — керуючий Київською казенною палатою, приват-доцент університету; В. Тимофеев (голова у 1906—08) — директор Київського політехнічного інституту; київські купці та підприємці М. Чоколов (голова — з 1908), Я. Бернер, Л. Бродський, М. Детерьев, Д. Марголін, С. Могилевцев. 1904 при училищі почало діяти Товариство допомоги бідним студентам, створено великий стипендіальний фонд. В його формуванні брали участь Київський біржовий комітет, Київське купецьке

75.11. Вул. Воровського, 24.

75.11. План першого поверху.

товариство, Купецьке зібрання і окремі київські підприємці. Було влаштовано стипендії ім. М. Терещенка (з 1897 — 12 учням), М. Хрокова (з 1897 — 17), Я. Епштейна (з 1898 — 1), Л. Бродського (з 1898 — 1), С. Вітте (коштом Я. Епштейна — 1), М. Детерьева (з 1899 — 6).

1898—1903 директором училища був столоначальник Департаменту торгівлі та мануфактур О. Вебер (проживав у цьому будинку); 1903—05 — викладач математики Петербурзького історико-філологічного інституту та гімназії при ньому В. Мардашев; з 1905 — колишній інспектор чоловічих та жіночих торговельних шкіл, завідувач торговельних класів Товариства поширення комерційної освіти у Києві П. Кузнецкий.

В училищі викладали математик Ю. Кістяківський (з 1897), економіст П. Кованько (1910), відомі художники І. Макушенко (1906—19), В. Менк (1900—20), літературознавець, письменник, громадсько-політичний діяч І. Стещенко (1907—17), дочка М. Старицького, актриса і театральний режисер М. Старицька (з 1912), хоровий диригент і композитор О. Кошиць (1909—13).

Під час 1-ї світової війни підвальне приміщення та 21 кімнату другого поверху займав воєнно-польовий госпіталь № 224. У зв'язку з реорганізацією в 1920 училище перетворено на соціально-економічну школу. Згодом, у 20-х рр. тут містилася трудова школа № 67. З травня 1923 у будинку

діяв також (у другу зміну) Київський вищий кооперативний технікум, переведений з вул. Володимирської, 16. Складався з двох факультетів: економічного та торговельного, курс навчання — 3 роки. У 1929 тут навчалося 700 студентів і 250 осіб на робітфаці. При технікумі було організовано кооперативний та фінансово-розрахунковий кабінети, хімічну і товаровознавчу лабораторію, музей товаровознавства, велику книгозбірню, що налічувала 70 тис. видань. У навчальному закладі викладали відомі вчені й педагоги: А. Василенко, К. Воблий, П. Кованько, М. Птуха, П. Сльозкін, Л. Яснопольський та ін.

Влітку 1930 технікум реорганізований, на його базі створено два інститути: споживчої кооперації ім. В. Чубаря та агроекономічний, а також Центральний кооперативний музей і НДІ кооперації та колективізації.

З 1934 до вересня 1941 приміщення займали редакція та друкарня щоденної газети «Комуніст» — органу ЦК і Київського обкому КП(б)У.

У кін. 1941 частину приміщень займали редакція і контора газети «Українське слово» — органу ОУН. Заснована 1933 у Парижі, переїхала до Києва з Житомира. Спершу розташувалася в будинку на теперішній вул. Б. Хмельницького, 19. Редактор — І. Рогач, журналіст, один із організаторів Української національної оборони на Закарпатті, особистий секретар прем'єра А. Волошина. Співредактор — проф. І. Яковенко, співробітник Київської

обласної земельної управи; члени редакції — П. Олійник, студент Берлінського університету, та О. Чемеринський (псевдонім — Ярослав Оршан), випускник факультету журналістики Варшавського університету. Газета стояла на твердих державницьких засадах. Наклад її сягав 50 тис. примірників.

19, 29 жовтня та 4 листопада 1941 до газети виходив додаток «Література і мистецтво» за редакцією М. Ситника, 16, 23, 30 листопада і 7 грудня 1941 — за редакцією О. Теліги (керівника культурної референтури ОУН) — під назвою «Литаври». У ньому публікувалися твори українських письменників, замордованих у більшовицьких катівнях (Є. Плажний, Д. Фальківський, Г. Косинка, О. Влизько та ін.). Сюючи зерна національного прозріння, О. Теліга не пропустила жодного панегірика фюреру, з презирством ставилася, як згадує М. Ситник, до улесливих одописців. За редакцією В. Дудіна виходив і російськомовний додаток (нерегулярно). 12 грудня 1941 німецькі окупанти арештували співробітників редакції і в середині 1942 розстріляли. Після цих подій почало виходити колаборантське «Нове українське слово» за редакцією проф. К. Штепи, агента НКВС.

1944 будинок дуже постраждав від пожежі (залишилися тільки стіни). Після капітального ремонту в ньому міститься Київська книжкова фабрика [37].

Сергій Білокінь, Олександр Кучерук, Лариса Федорова,

Володимир Хромченко.

75.12. Міські казарми поч. 20 ст., в яких містився 130-й піхотний Херсонський полк (іст.). Вул. Воровського, 11. Комплекс з трьох цегляних будівель в глибині садиби, оточеної огорожею. Первісно існувала тільки цегляна та дерев'яна забудова біля фронту ділянки (не збереглася), яка належала французькому підданому Л. Емангару. У нього наприкінці 1890-х рр. садибу придбало місто з метою розміщення

штабу полку, що був розквартирований у Києві. 1900 в тилу садиби міським коштом зведено цегляний будинок казарм (триповерховий) та для цейхаузу (двоповерховий). 1912 додатково споруджено чотириповерховий, цегляний, прямокутний у плані корпус казарм, розрахований на 8 рот. Цей корпус завдовжки 60 метрів розгорнуто фасадом убік фронту вулиці, відстань від фасаду до червоної лінії забудови — 85 метрів.

Зведення мілітарних споруд муніципальним коштом було наслідком т. зв. військової квартирної повинності, що накладалася на Міську думу згідно з тогочасним законодавством. Орендна платня від військового відомства йшла у прибуток міського бюджету.

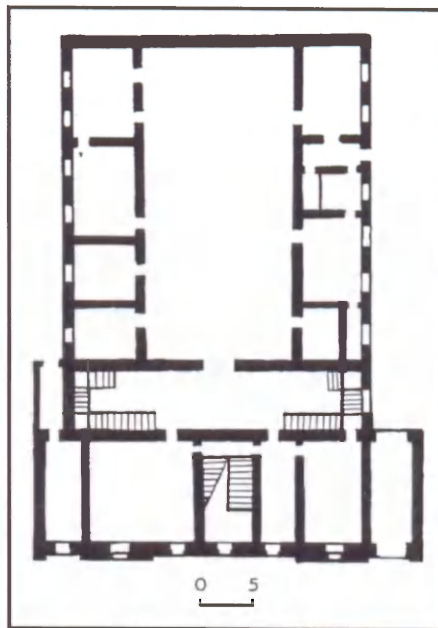
Приміщення садиби були надані 130-му піхотному Херсонському полку, що входив до складу 33-ї піхотної дивізії. Історія полку сягала 1811, коли у Москві був сформований піхотний Віленський полк. Бойове хрещення віленців відбулося 1812 у битві під Красним, полк відзначився під час оборони Смоленська, у Бородинській битві, під Малоярославцем (війна 1812), під Лейпцигом (1813), під час оборони Севастополя (1854—55). 1863 з двох батальйонів Віленського полку сформовано піхотний Херсонський полк. З 1872 полк розквартировано у Києві. Брав участь у російсько-турецькій війні 1877—78. У 1879 шефом полку було призначено новонародженого великого князя Андрія Володимировича, племінника царя Олександра III. Протягом 1905—09 полк у складі дивізії використовувався для придушення революційного руху на Закавказзі. З початком 1-ї світової війни Херсонський полк вирушив на фронт, де брав участь у бойових діях у Польщі, Карпатах, Прибалтиці. Влітку 1914, під час мобілізації, на базі кадрів 130-го піхотного полку у Херсонських казармах було сформовано також 278-й Кромський полк, що відзначився під Замостям, Горлицею, Ригею. 130-й Херсонський полк 1917 було частково зукраїнізовано, навесні 1918 рештки його з Північного фронту повернулися до Києва. Під час гетьманату кадри херсонців зараховано до складу армії Української Держави як 20-й

піхотний Радомисльський полк. Проте склад полку не повернувся до Херсонських казарм, що на той час були зайняті німецькими окупаційними військами. Згодом рештки 20-го Радомисльського полку влилися до армії УНР, наприкінці весни 1919 використані як поповнення 3-ї стрілецької (згодом — Залізної) дивізії армії УНР.

Серед офіцерів-херсонців відзначився Прісовський Костянтин Адамович (1878—?) — у 1914 штабс-капітан 130-го Херсонського полку, наприкінці 1-ї світової війни полковник, командир 278-го Кромського полку. У січні—лютому 1918 — отаман Окремого Запорізького загону, після повернення Центральної Ради до Києва — військовий комендант Київщини, за часів гетьманату — генеральний хорунжий, комендант гетьманського палацу. Після повалення влади гетьмана — діяч білого руху, генерал-майор; 1920 був начальником Костянтинівського військового училища.

75.13. Вул. Воровського, 26.

75.13. План першого поверху.

Обов'язки полкового лікаря 130-го Херсонського полку тривалий час виконував К. Коссобудзький — відомий київський медик, близький товариш родини письменника М. Булгакова.

У радянський час будівлі казарм використовувалися за оборонним призначенням.

Нині тут розташовано частини зв'язку ЗСУ [378].

Михайло Кальницький,
Ярослав Тинченко.

75.13. Народна аудиторія, кін. 19 — поч. 20 ст. (архит., іст.). Вул. Воровського, 26. На червоній лінії вулиці, є одним із елементів її історичної забудови. Зведено на замовлення однієї з найстаріших громадських організацій міста — Київського товариства сприяння початковій освіті, заснованого 1882. Перший будинок, завершений 1895 (арх. М. Белелюбський), був капітально перебудований 1909 за конкурсним проектом арх. В. Рикова. Зберігаючи колишні розміри вздовж вулиці, його було розширено в глибину ділянки, перероблено фасади. Влаштування перегородок, добудова влаштована новим характером використання в 1918—30: під клуб, театр та інші заклади.

Двоповерховий, цегляний, у плані Т-подібний. У фасадній частині — сходові клітки, вестибюль, у тиллі раніше була лекційна зала, оточена з двох боків клубними й господарськими приміщеннями. Пізніше залу ліквідовано, тильна частина будинку набула коридорного планування. Перекриття плоскі. Декоративне оздоблення інтер'єрів не збереглося. Громадський характер споруди відбито в архітектурі головного фасаду. Його симетрична композиція ґрунтується на елементах ренесансної та барокової архітектури. До перших належить загальна урівноваженість композиції, мотив арок, плоский руст, карниз із вінцевим аттиком. До стилю бароко — розкріповані фронтони, рисунок картушів і овальні вікна. На рівні фриза в картушах — назва організації-замовника і роки спорудження.

Будинок — яскравий зразок нового типу споруд для культурно-просвітницьких організацій, поширених з 90-х рр. 19 ст. Тут була лекційна зала, бібліотека, кімнати для гуртків, приміщення чайної, в яких товариство здійснювало свою просвітницьку діяльність.

При Народній аудиторії діяло Товариство сприяння народній освіті, в правління якого працювали: Щербина Володимир Іванович (1850—1936) — історик, педагог, з 1925 — чл.-кор. ВУАН (голова правління); Риков Валеріан Микитович (1874—1942) — архітектор; Ківлицький Євген Олександрович (1861—1921) — історик, педагог. Завідував аудиторією київський інженер і педагог А. Думанський (мешкав у цьому будинку). Товариство влаштовувало по неділях народні читання і популярні лекції, щоденні концерти.

У будинку відбувалися вечори-концерти М. Лисенка, учнів його Музично-драматичної школи, зокрема класу професора співу О. Мишуги.

Тут містилася також Комісія медичних народних читань на чолі з Корчак-Чепурківським Овксентієм Васильовичем (1857—1947) — гігієністом, епі-

деміологом, приват-доцентом університету і комерційного інституту, доктором медицини, акад. ВУАН (з 1921).

4 березня 1917 в лекційній залі відбулися установчі збори Київської Ради робітничих депутатів, 6 березня — перші легальні збори Київської організації РСДРП(б).

1918 викладач Музично-драматичної школи Л. Лук'янова організувала тут молодіжний драматичний театр (худ. Г. Комар). 1921 в будинку почав діяти професійний український пересувний Шостий районний театр ім. Лесі Українки, відкритий з ініціативи П. Тичини. У складі труп були актори В. Варецька, К. Кошевський, К. Лучицька, М. Надемський, П. Няток, К. Осмаловська та ін.; худ. — К. Єлева. Працював до березня 1922. Пізніше будівля використовувалася як клубна установа.

1970 на фасаді будинку встановлено меморіальну дошку, яку 1978 замінено новою з сірого граніту з текстом про те, що в цьому будинку 1917 відбулися перші легальні збори київської більшовицької організації. Тепер — один із корпусів інституту «Діпроцивільпромбуд» [379].

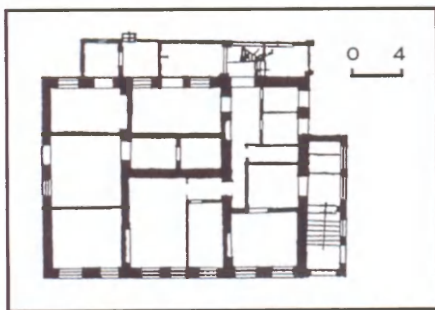
Тетяна Григор'єва, Тетяна Трегубова, Лариса Федорова.

75.14. Особняк, 1876 (архит.). Вул. Воровського, 3. У ряді забудови вулиці, біля її перетину з Львівською пл. Споруджено за проектом арх. П. Спарро в стилі неоготики для статського радника В. Сербулова.

Двоповерховий, з мезоніном, цегляний, тинькований, з плоскими дерев'яними перекриттями, у плані близький до квадрата, з трьома групами приміщень, що відповідають тридільній будові фасаду. З боку подвір'я має заасклену веранду. Ступінчаста симетрична композиція будинку утворена за рахунок мезоніна, прилеглих до основного об'єму понижених вхідного тамбура — праворуч і пізнішої прибудови — ліворуч. Центральну вісь акцентовано балконом мезоніна на фігурних кронштейнах і аттиком. В оздобленні фасаду використано модельовані

75.14. Вул. Воровського, 3.

75.14. План першого поверху.

у цеглі неоготичні елементи — пари навісних гранчастих напівколонок із зубчастими капітелями, що фіксують кути карниза. Карниз оздоблено зубцями, стріластою аркатурою, фігурною кладкою. Високі вікна обрамлено простими лиштвами з вузькими тягами-сандриками.

Споруда — оригінальний зразок житлової архітектури періоду історизму з рисами неоготики. [380].

Тетяна Скібіцька.

75.15. Садиба 1912—15, в якій містилася редакція газети «Народна воля», проживали Ємченко А. І., Коновалюк Ф. З., Кротевич Є. М., Тарнавський П. І. (архит., іст.). Вул. Воровського, 8, 8-а, 8-б. Забудовувалася з серед. 19 ст. первісно дерев'яними спорудами. З 1909 належала міщанину В. Сафонову. За цього власника було здійснено забудову прибутковими житловими будинками. 1918 садиба перейшла у власність пайового товариства «Правопорядок», у якого була згодом націоналізована.

Складається з трьох майже паралельно розміщених споруд. Головний будинок розташований на червоній лінії забудови вулиці. Зведений 1912—13. Шестиповерховий, з підвалом і мансардою, цегляний, у плані прямокутний. В оформленні головного фасаду застосовано поєднання тинькованих та нетинькованих площин, майолікового фриза, ліпних елементів у вигляді вінків. У картуші — монограма власника — «ВС». Перший поверх рустований, на рівні другого — четвертого — потужний центральний еркер, фланкований рустованими лопатками. Будинок має оригінальне планування з центральними сходами, які поділяють кожний поверх на два житлові блоки. На першому поверсі — проїзд на подвір'я, від візерунчастої металеві брами якого збереглася лише пауга.

1914—15 споруджено цегляні флігелі із застосуванням залізобетонних елементів. Будинок № 8-а — чотириповерховий, з підвалом, № 8-б — первісно триповерховий, також з підвалом. Через складний рельєф ділянки підвального поверху у тильній частині флігелів перетворюється на цокольний напівповерх, а по фронту виділений прямком. Обидва будинки двосекційні, з окремими входами до кожної секції. Оформлення фасаду гранично стримане. Інтер'єри також було вирішено досить просто. Збереглися металеві баласини сходів і метальська плитка підлоги сходових майданчиків.

У 1960—70-х рр. проводилися ремонтні роботи, під час яких було замінено карнизи, деякі балконні плити, перебудовано мансарду головного будинку, над флігелем № 8-б споруджено четвертий поверх. Архітектурну цінність являє головний будинок садиби. Садиба — характерний зразок комерційного домобудування 1910-х рр.

У помешканні № 17 будинку № 8-а у вересні—листопаді 1918 містилася редакція газети «Народна воля» — органу Всеукраїнської селянської спілки й Центрального кооперативного комітету України. Видавалася в Києві з квітня 1917 до лютого 1919. Була виразником українських самостійницьких змагань. У цей період її реда-

75.15. Вул. Воровського, 8.

гували відомі письменники: К. Поліщук, з № 15 — С. Пилипенко. Завдяки добре поставленій інформації газета була дуже поширена в Україні (початковий наклад — 200 тис. примірників).

У 1950—1960-х рр. у квартирі № 23 фасадного будинку проживав Ємченко Андрій Іванович (1893—1964) — фізіолог, чл.-кор. АН УРСР (з 1957). У 1944—64 — завідувач кафедри фізіології людини й тварин Київського університету. Досліджував проблеми фізіології серцевої діяльності та травлення, вищої нервової діяльності людини й тварин.

У 1913 в помешканні № 22 будинку № 8-а жив Коновалюк Федір Зотикович (1890—1984) — у той час учень КХУ, згодом відомий живописець.

У повоєнні роки в квартирі № 39 будинку № 8-б проживав Кротевич Євген Максимович (1884—1968) — письменник. У цей час надрукував ряд прозових творів. Зокрема роман-хроніку «Понад Славутичем-Дніпром» (1955—63), книгу спогадів про видатних діячів української культури «Київські зустрічі» (1963).

У 1930-х рр. в квартирі № 36 будинку 8-б мешкав Тарнавський Петро Іванович — єпископ УАПЦ (висвячений 1923 у Софійському соборі). Тут його було заарештовано 30 квітня 1938, розстріляно 2 вересня 1938 (ймовірно, у Лук'янівській в'язниці).

Тепер нумерацію квартир змінено [381].

Сергій Білокінь,

Михайло Кальницький.

75.16. Садиба 2-ї пол. 19 ст., в якій проживали Гаккебуш В. М., Штейнгель Р. В. та Ф. Р.; працювали в медичних закладах Богданов Ф. Р., Лапинський М. М., Маньківський Б. М. (архит., іст.). Вул. Воровського, 27. З 1872 належала княгині С. Кудашевій. Ділянка з двоповерховим цегляним особняком, службами та парком була відокремлена від вулиці парканом із наріжними павільйонами. У травні 1877 садибу придбав барон Р. Штейнгель, який замовив арх. В. Ніколаєву проект чоловічої добудови до існуючого особняка. Невдовзі В. Ніколаєв відмовився від нагляду за будівництвом, і власник садиби запросив академіка архітектури В. Сичугова. Добудову було здійснено, ймовірно, у 1877—79, але будинок лише в основних деталях планування нагадує пер-

вісний проект. У 1901 садибу придбав лікар, професор Київського університету М. Лапинський. 1976—81 найстарішу частину особняка зруйновано, натомість зведено новий значний об'єм для Київського НДІ ортопедії МОЗ УРСР. У 1980-х рр. будинок відреставровано за проектом арх. В. Корнєєвої.

Особняк розташований у глибині ділянки, чоловим фасадом виходить на вул. Воровського. Двоповерховий, цегляний, у плані прямокутний, з підвалом, наріжною вежею, ганком, під'їздом і терасою. В обробці фасадів використано елементи англійської готики: характерні абриси віконних та дверних прорізів, сандрики, фіали, зубчасте завершення стін, готичний рисунок кам'яного балконного огороження, маскарон у вигляді лев'ячої голови, консоль для скульптури. Композиційне вирішення асиметричне, південно-західне наріжжя завершує декоративна вежа, на якій за давнім лицарським звичаєм підіймали прапор на знак перебування господаря вдома. Металеві ковані ґрати вітражованої лоджії мають закомпоновані у візерунку ініціали власників, зокрема — «RS» (Рудольф Штейнгель). Декор фасадів цегляний.

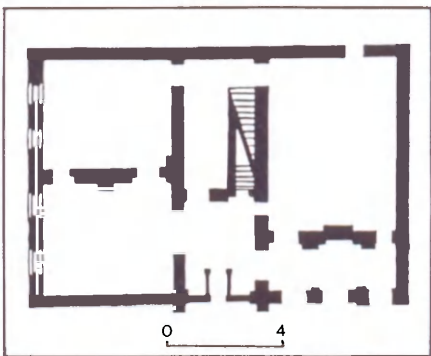
Інтер'єри декоровано в стилі неоренесанс. Художнє ліплення стель і стін відзначається ретельністю опрацювання деталей. Збереглися унікальні твори ужиткового мистецтва: облицьовані поліхромними кахлями та різьбленим білим мармуром вишукані каміни, дерев'яні панелі, чавунне литво і кований метал огороження парадних сходів тощо. Чимало деталей відновлено під час реставрації, два каміни зі зруйнованої частини особняка встановлено на другому поверсі, декор якого більш стриманий.

У другому ряді, за новим корпусом інституту міститься старий лікувальний корпус, споруджений у кін. 19 ст., з мальовничою наріжною вежею та декоративними деталями у дусі готики.

Збереглися рештки колись впорядкованого пейзажного парку, металеві ґрати на цегляному цоколі й цегляних пілонах.

Садиба межує з колишнім прибутковим восьмиповерховим будинком проф. М. Лапинського, спорудженим у стилістичній єдності з особняком на вул. О. Гончара, 60, зведеним також у романтизованих формах англійської готики. Садиба є цікавим зразком міської забудови Києва кін. 19 — поч. 20 ст.

Власник садиби й особняка — Штейнгель Рудольф Васильович (1841—92) — барон, інженер шляхів сполучення. Брав участь у будівництві Московсько-Курської, Балтійської, Царинської, Лозово-Севастопольської та інших залізниць; очолював спорудження Владикавказької залізниці. Уславився зразковою аграрною діяльністю на Кавказі; започаткував виноробство на Кубані. 1889 розробив у Києві теорію вітряних двигунів для сільських маєтків. Його син — Штейнгель Федір Рудольфович (1870—1946) — відомий громадсько-політичний і культурний діяч, член І Державної думи, активний діяч партії кадетів, ТУП, УПСФ, 1917 — член Виконкому Ради об'єднаних громадських організацій у

75.16. Вул. Воровського, 27.

75.16. План підвального поверху.

Києві, 1918 — посол Української Держави в Берліні.

На поч. 20 ст. тут жив власник садиби — Лапинський Михайло Микитович (1862—1926) — професор Київського університету, завідувач кафедри неврології та психотерапії (1903—18), учень І. Сікорського. Він заснував тут фізіотерапевтичний санаторій (водолікування, світлолікування, електролікування), що діяв до 1919. В ньому лікувався письменник М. Коцюбинський.

На поч. 1920-х рр. в особняку проживав Гаккебуш Валентин Михайлович (1881—1931) — психіатр, доктор медицини, професор, один із організаторів Київського науково-дослідного Психоневрологічного інституту (1927). У 1918—20 — головний лікар Київської психіатричної лікарні, 1922—27 — завідувач відділу для психоневротиків 4-го київського санаторію, з 1923 завідував кафедрою судової медицини та психіатрії Київського інституту народного господарства, кафедрою дефектології в університеті, викладав у медичному інституті (з 1925 завідував кафедрою психіатрії), завідував кабінетом з вивчення поведінки дитини в Інституті гігієни виховання, секцією кримінально-психологічних та психопатологічних досліджень Київського інституту науково-судової експертизи. Разом з Б. Маньківським заснував журнал «Современная психоневрология» і був його редактором. Після 1925 переїхав на вул. В. Гершуні (тепер О. Гончара, 15/8).

З 1920-х рр. садибу займали різні медичні заклади, з 1927 — Київський науково-дослідний психоневрологічний інститут, одним із засновників і науковим керівником якого був Мань-

ківський Борис Микитович (1883—1962) — невропатолог, акад. АМН СРСР (з 1944), засл. діяч науки УРСР (з 1943). Праці присвячені нервовим захворюванням, пов'язаним зі змінами реактивності цілісного організму, розсіяному склерозу, нейроінфекціям, вивченню пухлин головного мозку, проблемам судинної патології головного мозку. Створив неврологічну школу в Україні.

Під час Великої Вітчизняної війни у будинку містився госпіталь, потім — санаторій. З 1952 тут функціонує Український науково-дослідний інститут ортопедії та травматології МОЗ УРСР, з 1965 — Київський науково-дослідний інститут ортопедії МОЗ УРСР, з 1991 — Український науково-дослідний інститут травматології і ортопедії МОЗ України. Створений 1919. Довгий час містився на вул. М. Грушевського, 7.

1956—73 в інституті працював Богданов Федір Родіонович (1900—73) — ортопед-травматолог, чл.-кор. АМН СРСР (з 1952). У цей період був науковим керівником інституту, клініки ортопедії і травматології для дорослих, одночасно завідував кафедрою Київського інституту вдосконалення лікарів. Основні наукові праці присвячено захворюванням суглобів, порокам розвитку довгих трубчастих кісток тощо. Робочий кабінет ученого містився на першому поверсі особняка [382].

Сергій Білокінь,

Михайло Кальницький,

Галина Максимов, Дмитро Малаков.

75.17. Художнє училище, 1901—02 (архит., іст.). Вул. Воровського, 2. На ділянці по фронту бульварної частини вул. Воровського (колишнього ринкового майдану). Зведено за проектом арх. М. Казанського як прибутковий будинок, що належав М. Ріхерту — власнику цегельного і пивоварного заводів на Куренівці.

Чотириповерховий, цегляний, з підвалом, прямокутний у плані, симетричний за композицією. Декор стриманий. Центральну вісь фасаду з головним входом фланковано вертикальними акцентами, увінчаними трикутними фронтонами, з балконами, на яких збереглися металеві візерунчасті ґрати. Другий — четвертий поверхи поєднано лопатками з рельєфною цегляною кладкою. Вікна першого — третього поверхів прямокутні (на другому — третьому поверхках з цегляними лиштвами), четвертого поверху — напівциркульні, обрамлені архівольтами. Фасад завершено оригінальним дрібночленованим фризом, аттиком над карнизом. Планування горішніх поверхів коридорне.

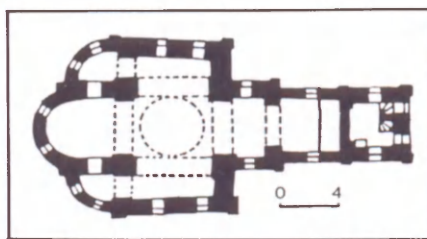
З вересня 1902 тут містилось Київське художнє училище (КХУ), яке мало статус середнього навчального закладу. Організоване 1901 з ініціатики групи місцевих діячів мистецтв (В. Менк, В. Ніколаєв, В. Орловський, М. Пимоненко, Х. Платонов, І. Селезньов, О. Троїцька-Гусева). У січні 1901 відкрилися тимчасові класи живопису, малювання й креслення в будинку на вул. Софійській, 14; восени того ж року класи було реорганізовано в училище, яке 1901—02 містилося на вул. Великий Житомирській, 29. Навчалися юнаки і дівчата усіх станів. Вихованці проходили курс занять із загально-

освітніх та спеціальних предметів. Останні викладалися на трьох відділеннях — живописному, скульптурному та архітектурному — відповідно до програми, затвердженої петербурзькою Академією мистецтв. Першим директором художнього училища було обрано київського архітектора і громадського діяча В. Ніколаєва (1847—1911), який обіймав цю посаду до 1911. Після його смерті в КХУ було засновано стипендію ім. В. Ніколаєва. До складу педагогічної ради училища входили колишні викладачі Рисувальної школи М. Мурашка, яка припинила існування 1901: Г. Дядченко (1869—1921) — живописець і графік, викладав 1901—20, у 1917—18 виконував обов'язки директора; В. Менк (1856—1920) — художник-передвижник, працював в училищі 1901—20, у 1918—20 — його директор; М. Пимоненко (1862—1912) — академік живопису, викладав у 1901—06. У 1902—07 тут працював живописець, академік петербурзької АМ Х. Платонов (1842—1907), з 1901 до 1920 — художник І. Селєзньов (1856—1936), який 1911—14 виконував обов'язки директора. Викладачами в різний час були також живописці О. Мурашко, І. Макушенко, Ф. Красицький, Ф. Кричевський (1914—17 — директор) та ін.; викладачами скульптурного відділення — Ф. Балавенський та Еліо Сала. Архітектурну спеціальність викладали директори училища В. Ніколаєв, Е. Брадтман, І. Ніколаєв, В. Риков та ін. Вихованцями училища були визначні майстри мистецтв. На живописному відділенні КХУ у різні роки навчалися О. Богомазов, О. Волков, М. Козик, Ф. Коновалюк, А. Лентулов, О. Лозовський, А. Маневич, П. Митуріч, О. Осмьоркін, І. Падалка, А. Петрицький, Є. Прибильська, І. Рабинович, В. Седляр, Є. Судомора, О. Тишлер, К. Трохименко, А. Черкаський, Б. Шаповал; на скульптурному — О. Архипенко, І. Кавалерідзе, Н. Певзнер, П. Сніткін, О. Теремець; на архітектурному — К. Єлева, І. Запорожець, О. Маринченко, Н. Підгорний, Й. Шпінель; як вільні слухачі училище відвідували О. Екстер, В. Меллер, 1903—04 — майбутня письменниця О. Форш.

У дні революційних подій 1905 учні КХУ проводили агітацію серед робітників і селян, виготовляли й розповсюджували карикатури антимонархічного змісту, у жовтні 1905 організували протест проти політики царської влади. 1920 КХУ було перетворено на Художньо-промислову школу, яка пізніше містилася в іншому будинку. На вул. Воровського, 2 у 1924—25 розміщувався Київський художній інститут, першим ректором якого був мистецтвознавець Врона Іван Іванович (1887—1970).

На поч. 20 ст. у будинку проживали музикант Д. Лобода, художник К. Монастирський, архітектор В. Листовничий, випускник КХУ О. Богомазов.

1917—18 тут також діяла Друга українська гімназія ім. Кирило-Мефодіївського братства, відкрита на підставі постанови Тимчасового уряду від 8 серпня 1917. Протягом 1917/18 навчального року тут виховувався 241 учень, усі предмети викладалися українською мовою. Директором гімназії був Г. Козленко, серед виклада-

76. Воскресенська церква.
Вул. Січневого повстання, 27.
76. План.

чів — М. Кравчук, М. Прохорова (дочка І. Карпенка-Карого), М. Рудницький, Г. Холодний; секретар Педагогічної ради — М. Зеров. 6 січня 1918 відбулися загальні збори старших класів, після яких майже всі учні сьомого і восьмого класів вирушили на захист української революції. У бою під Крутами загинули учні гімназії: М. Ганкевич, В. Гнаткевич, Д. Кольченко, Г. Піпський, А. Соколовський, І. Сорокевич, Є. Тернавський.

Тепер у будинку педагогічний коледж [383].

Сергій Білокінь,

Михайло Кальницький.

76. ВОСКРЕСЕНСЬКА ЦЕРКВА, кін. 17—19 ст. (архит.). Вул. Січневого повстання, 27. Біля північно-східного

75.17. Вул. Воровського, 2.

муру Києво-Печерської лаври, з півдня межує з садибою палацу 18 ст. київського генерал-губернатора. Тут, на території колишньої торговельної площі Печерського містечка спочатку була дерев'яна Воскресенська церква з дзвіницею, поряд з нею — дерев'яні крамниці та склади, які давали Лаврі значні прибутки. Муровану Воскресенську церкву у стилі українського бароко споруджено 1696—98 коштом полковника київського гарнізону К. Мокиєвського.

Первісно храм був триапсидним, до середньої гранчастої прилягали дві нижчі, напівкруглі апсиди. Високий світловий підбанник увінчувала барокова баня з глухим ліхтарем і маківкою. Просторова композиція будівлі була симетричною; північний, східний і південний фасади архітектурно рівноцінні з простими площинами. Високо розміщені вікна видовжених пропорцій надавали споруді характерного для доби козацького відродження оборонного вигляду. На західному фасаді, декорованому віконними лиштвами й нішами, був невисокий тамбур з трикутним фронтоном. До 1786 належала Лаврі, пізніше перейшла до єпархіального підпорядкування.

1860—62 за проектом військового інж. Духоніна до західного фасаду прибудовано трапезну й дзвіницю. Керував будівництвом арх. П. Спарро. При цьому було втрачено «усефасадність» пам'ятки, стрункість її пропорцій. Домінуючою у загальній композиції храму з боку площі стала триярусна дзвіниця з високою банею, яка мала дев'ять дзвонів. Щоб знову перенести головний акцент споруди на церкву, за проектом арх. Грейфана 1867 її зробили п'ятибанною. Надбудова чотирьох бань остаточно спотворила первісне стилістичне вирішення споруди. 1884 після пожежі бляшану покрівлю розібрано, того ж року церкву відновлено в одностовпному варіанті за проектом арх. В. Ніколаєва, під керівництвом київського підрядчика Ф. Альошина. Живописними роботами керував майстер П. Маликов. 1890 за проектом інж. О. Середи розібрано хори, усунуто віттарні престоли, ліворуч у віттарі упорядковано жертovníк, весь храм перетворено на теплий.

У 2-й пол. 19 ст. значно змінився не тільки вигляд церкви, але й усієї садиби. 1860—80 ділянку обнесено цегляними мурами, при яких влаштовано будинки для пошти, священика, безкоштовні приміщення для прочан, свічні та іконні крамниці. 1906 за проектом військового інж. Жолтухіна каменяр Жолтунов і слюсар Морочинський встановили цегляну браму з візерунчастими металевими стулками. Значні ремонтно-реставраційні роботи проведено 1978—85 за проектом архітекторів І. Малакової та В. Отченашка: відновлено фрагменти фасадів церкви й дзвіниці, первісну форму цоколю, завершення дзвіниці. В інтер'єрі додатково з'явився дерев'яний тамбур біля вхідних дверей. 1985—86 під час консервації олійного живопису кін. 19 ст. бригадою художника-реставратора О. Лісаневича відкрито давніші шари настінного розпису.

Церква однобанна, хрещата у плані, з бічними вівтарями. Біля північної і південної стін храму у 19 ст. прибудовані приміщення ризниці й бібліотеки. Споруда зберігає характерні риси самобутньої української архітектури рубежу 17—18 ст.

Тепер — діючий храм [384].

Марія Кагомська.

77. ГНИЛЕЦЬКИЙ ПЕЧЕРНИЙ МОНАСТІР, 11—16 ст. (археол.). Залишки монастиря розташовані в урочищах Гнилеччина, Церковщина та Гадючий яр (сучасний хутір Вільний) на південній околиці міста. Виникнення монастиря традиційно пов'язують із діяльністю преп. Феодосія Печерського. Пізньосередньовічні писемні джерела визначають монастир як Гнилецький Різдва Богородиці, заснований наприкінці 11 — на поч. 12 ст. Він був центром заміського господарства Києво-Печерської лаври. На підставі археологічних досліджень П. Лашкарьова (1899), В. Ляскоронського (1925), співробітників Інституту археології АН УРСР (1980) та Музею історії міста Києва (1991—97) з'ясовано, що монастир виник як печерне чернецьке поселення у 2-й пол. 11 ст. В 12—13 ст. існував як наземний, після монголо-татарської навали — знову як печерний (до 16 ст. включно). Зруйнований під час одного з монголо-татарських набігів на Київ монастир протягом 17—18 ст. перебував у запустінні. Віднайдення підземних споруд у 1835 привело до відбудови обителі — т. зв. Скиту «Пречистая», що існував до 1925. Ансамбль монастиря складається з двох печерних комплексів (в урочищах Гнилеччина та Гадючий Яр) і залишків наземних монастирських будівель (урочище Церковщина). Тепер на території вказаних урочищ розташовано санаторний заклад. Комплекс потребує подальшого археологічного вивчення. Матеріали досліджень зберігаються в Інституті

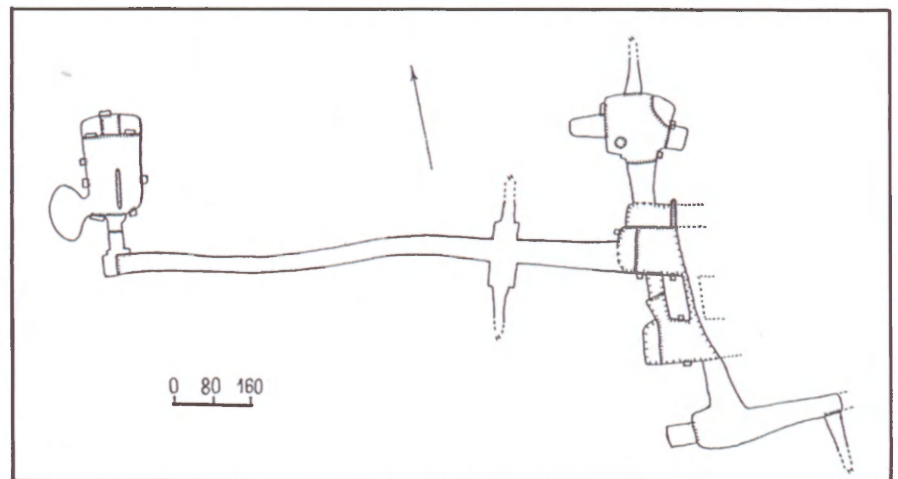
77. Церква Гнилецького печерного монастиря. Реконструкція Ю. Асеева, В. Харламова.

археології НАН України та Музеї історії міста Києва [385]. Тимур Бобровський.

77.1. Залишки монастиря в урочищі Церковщина, кін. 11—12 ст. (археол.). За 200 м на північний захід від печер у глибині Гнилецької улоговини. Зафіксовані розвідками й розкопками київських археологів у 1899, 1925, 1976, 1980. Цими дослідженнями було відкрито залишки середньовічного чернечого цвинтаря, рештки наземних дерев'яних будівель і мурованої Богородичної церкви 12 ст. За даними розкопок церкву було зруйновано у 13—14 ст., дерев'яні споруди у той же період було знищено пожежею.

Довгий час панувала думка, що Богородична церква знищена повністю. Пошуки храму здійснювали у різний час М. Максимович, П. Лашкарьов, Ю. Асеев та ін. Його було знайдено 1976 (П. Толочко, В. Харламов), 1980 розкопано стаціонарно (В. Харламов). Від стародавньої споруди збереглися повністю фундаменти та частини стін. За типом Богородична церква Гнилецького монастиря була невеликим (10,4×9,6 м) чотиристовпним, одноапсидним і майже квадратним у плані храмом монастирського скиту. Стіни муровані з малоформатної плінфи (27,5—28×19—22×4,5 см). Плінфа виготовлялася з місцевих строка-

77.2. План печерного комплексу в урочищі Гадючий Яр (за розкопками 1992).

тих глин, головним чином червоного, світло-брунатного, блідо-рожевого й темно-жовтого кольорів.

Широко розставлені стовпи всередині споруди свідчать про те, що діаметр бані мав значні розміри — близько 3,15 м усередині та 4,3 м ззовні. Поєднання широкої центральної апсиди з дуже вузькими бічними навами надавало храму вежоподібного вигляду. Бічні нави було перекрито напівкоровими склепіннями, які прилягали до високої центральної закомари, чим створювалася динамічна трилопатева композиція фасадів. На фасадах добре простежуються профільовані пілястри з трьома трикутними виступами т. зв. жорсткого профілю. Із західного боку до церкви був прибудований невеликий вівтар, північно-західне наріжжя споруди зміцнене контрфорсом. Підлога в храмі була викладена кольоровими, керамічними полив'яними кахлями жовтого, зеленого, вишневого кольорів у шаховому порядку. Розмір кахлів — 15×15×2 см.

Усередині храм було розписано фресковим живописом на одношаровому ґрунті з добре перемішаним вапняним розчином. Розписи мали яскравий світлий колорит. У кольоровій гамі переважали характерні для київського монументального живопису червоний, жовтий і синій кольори.

Богородична церква Гнилецького монастиря збудована досвідченими майстрами, можливо, печерської будівельної школи, мала всі ознаки стилю, який склався в Києві й в цілому на Русі наприкінці 12 ст.

Залишки споруди законсервовано [386].

Тимур Бобровський, Віктор Харламов.

77.2. Печерний комплекс в урочищі Гадючий Яр, 14—16 ст. (археол.). Відкрито 1876 В. Антоновичем і вперше обстежено у 1992 співробітниками Музею історії міста Києва. Розташований за 100 м на північ від печер в урочищі Гнилеччина, у схилах зсувної тераси сусіднього пагорба. За даними останніх досліджень комплекс складається з кількох (не менше п'яти) окремих ділянок підземних споруд (капиць, келій та галерей), пов'язаних із діяльністю монастирської братії. Входи до підземель нині лишаються здебільшого заваленими й потребують ретельного вивчення та реставрації.

Тимур Бобровський.

77.3. Печерний комплекс в урочищі Гнилеччина, 11—14 ст. (археол.). Міститься у товщі мисоподібного пагорба в гирлі Гнилецької улоговини. Являє собою складний чотириповерховий лабіринт підземних споруд (камер та галерей) загальною довжиною понад 350 м. У межах комплексу вирізняються житлова (з церквою та келіями), господарська (з льохами та зерновими ямами) й поховальна (з каплицею, катакомбами та кісткотечками) ділянки, створені ченцями. Розкопками останніх років тут виявлено чимало решток чернецького побуту та середньовічні написи-графіті на стінах. Дослідження комплексу тривають. Печери частково зруйновані й потребують термінових реставраційних заходів

Тимур Бобровський.

78. ГОЛОВНА АСТРОНОМІЧНА ОБСЕРВАТОРІЯ, В ЯКІЙ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст.). Голосіїв.

Головну астрономічну обсерваторію АН УРСР (тепер ГАО НАН України) створено 1944. Її засновником і першим директором був Орлов Олександр Якович (1880—1954) — астроном, акад. УАН (з 1919), чл.-кор. АН СРСР (з 1927), заслужений діяч науки УРСР (з 1950), директор ГАО 1944—48, 1950—51. Спочатку кабінет вченого містився на вул. Володимирській, 54 у будинку Президії АН, пізніше — в Голосіїві (будинки не зберігся).

До комплексу ГАО входить старий адміністративний будинок, споруджений у 1950-х рр. Двоповерховий, цегляний.

Тут працював Федоров Євген Павлович (1909—86) — астроном, акад. АН УРСР (з 1969). В обсерваторії — з 1959, завідувач відділу, 1959—73 — директор. Наукові праці — з проблем обертання Землі, руху її полюсів і зв'язку цих явищ з різними геофізичними процесами. Розробив метод побудови системи небесних координат, що не залежить від параметрів руху Землі (1971). Заснував школу вивчення руху Землі, яка вперше широко застосувала методи теорії випадкових функцій до аналізу астрономічних спостережень. Відзначений Державною премією УРСР (1983).

Робочий кабінет директора містився на другому поверсі будинку.

У цьому ж приміщенні працював Яковкін Авенір Олександрович (1887—1974) — астроном, чл.-кор. АН УРСР (з 1951). 1951—67 працював у ГАО, 1952—59 — директор, одночасно (до 1952) — професор Київського університету. Наукові дослідження — з теорії руху небесних тіл, теорії фігури Місяця. Сконструював декілька оригінальних астрономічних приладів та пристроїв. Нині будинок реконструйований і пристосований під житловий.

1982 на фасаді лабораторного корпусу ГАО встановлено меморіальну бронзову дошку з барельєфним портретом О. Орлова (ск. О. Вітрик, арх. П. Купрій) [387].

В'ячеслав Горбик.

79. ГОЛОВНІ ЗАЛІЗНИЧНІ МАЙСТЕРНІ, 19—20 ст. (Київський електровагоноремонтний завод) (іст.). Вул. Ползунова, 2. Комплекс промислових споруд поблизу залізничного вокзалу. Прохідна заводу виходить на вул. Ползунова. Засновані 1868 як Головні

майстерні для ремонту паровозів і вагонів. 1879 перейменовані на Київські головні залізничні майстерні Південно-Західної залізниці. 1929 підприємству присвоєно назву Січневого повстання 1918; у 1930 майстерні перейменовані на паровозовагоноремонтний завод; з 1962 — сучасна назва.

Наприкінці 19 ст. були одним з найбільших фабрично-заводських підприємств міста, де працювало бл. 1500 робітників. Над проектами виробничих приміщень працювали видатні архітектори та інженери. Зокрема, будинок залізопрокатної майстерні запроектував цивільний інж. О. Кобелев. 1878 з ініціативи інженера-новатора О. Бородіна приміщення токарного цеху було освітлено чотирма електричними ліхтарями. Це перший в історії Києва приклад застосування електроосвітлення. Для ознайомлення з ним у залізничних майстернях побувала велика група професорів Київського університету.

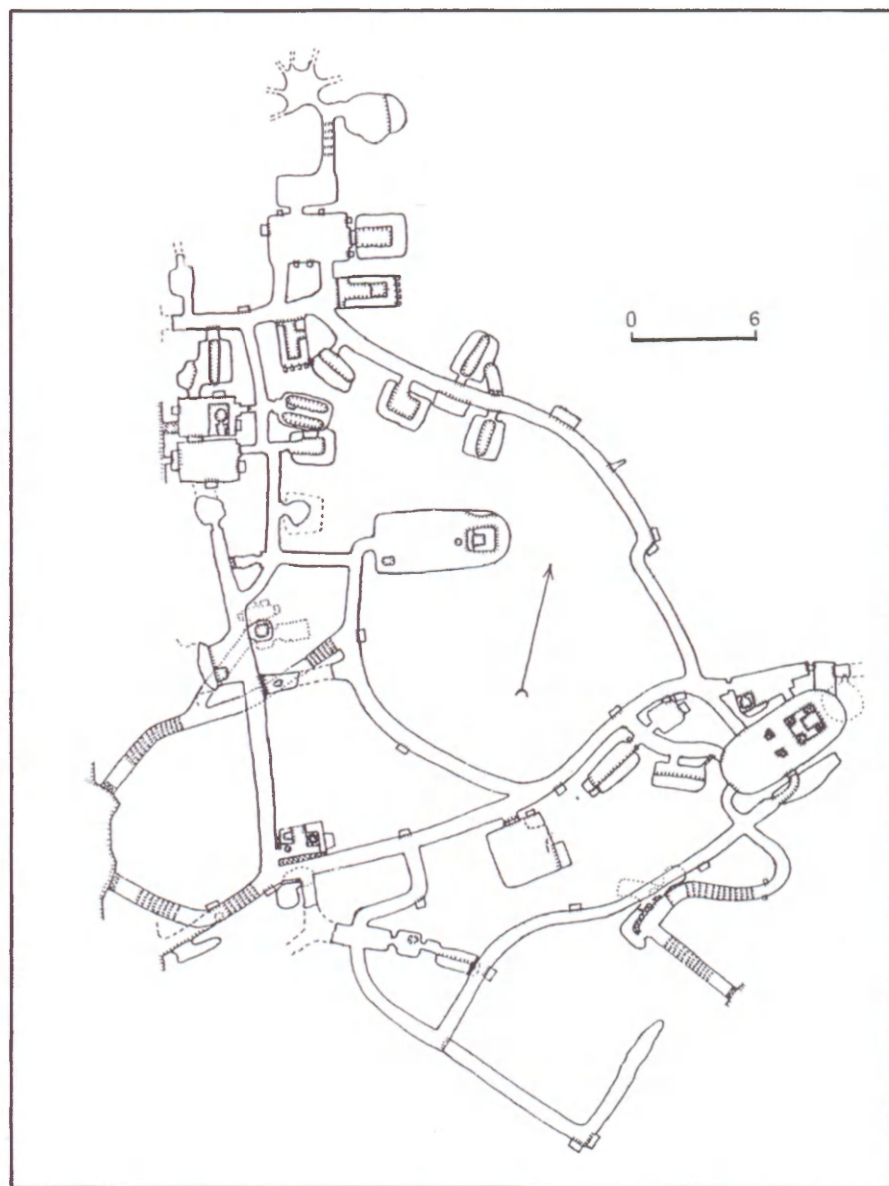
У період Великої Вітчизняної війни

77.3. План печерного комплексу в урочищі Гнилеччина (за розкопками 1991—97).

майже всі заводські споруди було зруйновано. Під час відбудови заводу реконструйовувалися старі цехи, зводилися нові. Збереглося декілька первісних будинків — головний виробничий корпус, будинок першої у світі паровозної лабораторії, контора (тепер заводоуправління) та ін.

З майстернями пов'язано чимало історичних подій. 20 березня 1879 тут відбувся виступ робітників, що поклав початок страйковому рухові у Києві. Залізничники протестували проти подовження на годину (понад звичних 10 годин) робочого дня без збільшення заробітної платні й вимагали відновлення на роботі звільнених у перший день страйку товаришів. Страйк завершився задоволенням вимог робітників.

21 липня 1903 трудівники майстерень першими в Києві підтримали загальний політичний страйк робітників Півдня Росії. Їхні вимоги щодо встановлення восьмигодинного робочого дня, збільшення на 50 відсотків заробітної платні та інші не були задоволені. 23 липня на території заводу біля депо відбувся мітинг за участю понад 2500 осіб. Проти страйкарів було за-

79. Вул. Ползунова, 2.

стосовано зброю — 8 робітників вбито, 22 поранено. Після цієї події політичний страйк у місті став загальним і продовжувався до 1 серпня під гаслом «Геть самодержавство!».

Завідувачем вагонних майстерень на поч. 20 ст. був І. Єфимович — інженер і педагог, дядько О. Вертинського — актора, поета й співака, який згадував про нього у своїх мемуарах.

1921—22 у вагонному цеху (не зберігся) працював помічником електромонтера майбутній письменник М. Островський (1904—36), який у жовтні 1921 брав участь у будівництві вузькоколійки до Боярки для постачання Києву палива.

У червні—серпні 1941 з ініціативи працівників заводу було збудовано два панцерники — «Літер А» і «Літер Б», які брали участь в обороні Києва (паровозний цех, де їх зібрано, не зберігся). З робітників-залізничників було сформовано особовий склад на чолі з командиром А. Тихоходом, заступником командира Л. Василевським, комісаром С. Головановим і начальником штабу К. Арфеєвим. 25 вересня 1941 панцерники демонтовано і підірвано під м. Переяславом їхніми екіпажами.

1929—41 на заводі працював слюсарем, майстром, начальником паровозного цеху В. Кудряшов (1909—42) — один з керівників київського підпілля у 1941—42, Герой Радянського Союзу (1945, посмертно). Під час німецько-фашистської окупації міста керував штабом диверсійно-підривної діяльності міськкому КП(б)У.

На фасаді прохідної заводу встановлено мармурові меморіальні дошки в пам'ять першого в місті страйку 1879 (1929), участі робітників у страйку 1903 (1947), на пошанування М. Островського (1954), В. Кудряшова (1955). 1964 на території заводу встановлено пам'ятник М. Островському (ск. В. Сокола), 1973 — бетонну стелу на місці розстрілу робітників у липні 1903 (арх. А. Кулагін, інж. Л. Саєнко) [388].

Іван Глизь, Михайло Кальницький,
Сергій Кот, Лілія Пивоваренко,
Ніна Руденко.

79.1. Будинок останньої чв. 19 ст., в якому було створено першу в світі паровозну лабораторію (іст.). На території електровагоноремонтного заводу. Одноповерховий, цегляний, у плані складної конфігурації. Типовий зразок промислової архітектури свого часу. 1881—82 тут було створено першу в світі паровозну лабораторію, де здійснювалося наукове дослідження локомотивів. Засновником і керівником

дослідної установи був Бородин Олександр Парфенійович (1848—98) — інженер і учений в галузі залізничного транспорту, головний інженер служби рухомого складу, тяги й майстерень Південно-Західної залізниці (1879—89), керуючий Південно-Західної залізниці (1878—79 і 1889—96). У цій лабораторії було випробувано новий потужний тип паровоза системи «тандем-компаунд», розроблений О. Бородінін (з 1885 експлуатувався на вітчизняних залізницях, з 1889 — у США та інших країнах). 1886 вчений опублікував результати своєї роботи у статті «Практичні дослідження над застосуванням системи „компаунд“ і „парових сорочок“ до паровозної машини, виконані на Південно-Західній залізниці». Винахід О. Бородиніна французьке Товариство цивільних інженерів відзначило премією Наззо (1889). Згодом паровозні лабораторії почали створюватися на інших залізницях країни, а також у США, Польщі, Німеччині, Франції. Лабораторія існувала до 1917.

У цьому будинку в січні 1918 під керівництвом більшовицького партійного осередку створено загін Червоної гвардії чисельністю бл. 650 осіб для виступу проти Української Центральної Ради. Рішення про збройний виступ 17 січня було ухвалено зборами антиукраїнських налаштованих робітників Київського залізничного вузла. Маючи на озброєнні панцерник і понад 20 кулеметів, залізничники здійснили 18—20 січня кілька рейдів по місту. Бої тривали на Шулявці та у Привокзальному районі. Розгромивши національні сили, міський штаб більшовицького повстання дав вказівку припинити збройний виступ і відійти до Деміївки та Поста-Волинського. Частина вирушила назустріч радянським військам, що наступали на місто, а деякі загони стримували війська Центральної Ради. 21 січня увечері майстернями оволоділи курені С. Петлюри.

1952 на будинку встановлено меморіальну дошку з білого мармуру в пам'ять про полеглих робітників-червоногвардійців. На дошці викарбовано 10 прізвищ [389]. *Елеонора Кучменко, Олександр Ляпін.*

80. ГОЛОСІЇВСЬКА СВЯТО-ПОКРОВСЬКА ПУСТИНЬ, 17 — поч. 20 ст., (архит., іст.). Вул. Полковника Затєвахіна, 14. Серед Голосіївського лісу в долині Горіховатського струмка на південний схід від комплексу Національного аграрного університету.

Місцевість Голосіїв з невеликим хутором, що належав Видубицькому монастирю, вперше згадується під 1541. Згодом переходить у власність Києво-Печерського монастиря, архимандрит якого і одночасно київський митрополит Петро Могила заснував тут 1631 пустинь з невеликою дерев'яною церквою св. великомученика Іоанна Сочавського (перевезена з Молдавії частина мощей цього святого зберігалася у храмі). У 80-і рр. 17 ст. архимандритом Варлаамом Ясинським споруджено церкву в ім'я преподобних Варлаама та Іоасафа Індійських, 1764 — третю дерев'яну церкву — на честь ікони Божої Матері «Живоносне Джерело». У 18 ст. в пустині насаджуються липовий гай і фруктовий сад, що пере-

творило її на улюблене місце літнього відпочинку київських ієрархів.

Після секуляризації монастирських маєтків (1793) пустинь занепадає й відроджується тільки у 2-й чв. 19 ст. заходами київського митрополита Філарета (Амфітеатрова). У 1840-х рр. зведено цегляні будинки: митрополита, кухні й трапезної з глибоким склепінчастим льохом для зберігання харчів та два дерев'яні корпуси келій. Цегляна, однобання Покровська церква із західною дзвіницею (1848—50) і будинок митрополита (1840) запроєктовані єпархіальним арх. П. Спарро у перехідних формах від класицизму до російсько-візантійського стилю.

1852 пустинь названо Свято-Покровською, а її старовинний дерев'яний храм св. Іоанна Сочавського перейменовано на церкву Живоносного Джерела Пресвятої Богородиці. Будівельними роботами 1860—поч. 70-х рр. (надбудова цегляних келій, спорудження з дерева келійного та готельного корпусів) керував лаврський ієромонах Євкарпій (в миру — інж. Наумов). У кін. 19 ст. замість розібраних дерев'яних за проектом арх. Є. Єрмакова зводяться двоповерхові келії у цегляному стилі. Він також розробив варіанти проекту нового дерев'яного храму на місці старої церкви св. Іоанна Сочавського (проекти не реалізовано). Найбільш значною і останньою за часом спорудою ансамблю стала головна цегляна церква пустині в ім'я Живоносного Джерела Пресвятої Богородиці (1910—12), вирішена арх. Є. Єрмаковим у вигляді хрещатого п'ятибанного храму з пишним пластичним оздобленням у формах московсько-ярославської архітектури 16—17 ст. Для зведення склепін і центрального підбаника використано залізобетон. Будівельні роботи здійснювалися під наглядом «підрядчика кам'яних справ» С. Бикова і «підрядчика тинькувальних справ» В. Сафонова.

Сформований протягом трьох століть ансамбль Голосіївської пустині у кін. 19 — на поч. 20 ст. займав витягнуте у широтному напрямку, наближене до прямокутника велике подвір'я (площа бл. 20 га), обнесене суцільною цегляною огорожею з виділеними щипцями головною (західною) і економічною (південною) брамами. Композиція ансамблю відповідала принципам центрально-осьової симетрії: навпроти головної брами стояла Покровська церква, за нею — будинок митрополита, далі, посеред подвір'я, з незначним зсуном відносно центральної осі — головний храм Живоносного Джерела Пресвятої Богородиці. Інші житлові й господарські споруди (бл. 10) оточували по периметру подвір'я, прикрашене садками й квітниками. До складу пустині входив розташований із заходу окремих господарський двір з двадцятьма різними будівлями (стайні, пральні, сараї, житлові будинки). 1905 тут було влаштовано водогін, що постачав воду із струмка, який протікав поблизу. Окрему ділянку займав широковідомо монастирська пасіка.

У 1930-х рр. Голосіївську Свято-Покровську пустинь було ліквідовано, її приміщення передано різним установам для господарських потреб. Більшу частину споруд використовували сільськогосподарський і лісотех-

нічний інститут, у 1950—60-х рр. їх було розібрано як такі, що не мали художньої цінності. До нашого часу дійшов у спотвореному вигляді тільки колишній будинок митрополита.

1991 Голосіївську пустинь передано церковній громаді. 1994—95 інститутом «Укрпроектреставрація» розроблено проектні пропозиції щодо регенерації ансамблю і відновлення у первісному вигляді церкви Живоносного Джерела Пресвятої Богородиці (архітектори В. Хромченко, О. Нікітіна). 1997—98 АТ «Київпроект» виконало проект відновлення комплексу споруд Голосіївської пустині (арх. Г. Гречина).

Ансамбль Голосіївської пустині був досить цінним архітектурно-мистецьким комплексом, а обитель — одним із відомих центрів духовного життя Києва. Взірцем і навчителем моральності для сучасників був ієросхимник Парфеній, який багато років прожив у пустині й був похований 1855 в церкві Живоносного Джерела. Збереглася частина старовинного монастирського цвинтаря поряд із фундаментами церкви Живоносного Джерела (зі східного боку).

Михайло Дегтярьов,
Володимир Хромченко.

80.1. Будинок митрополита, 1840 (архит.). Єдина споруда, що збереглася від архітектурного комплексу колишньої Голосіївської пустині (монастиря), яка міститься в центрі Голосіїва, на мальовничій, вкритій лісом, місцевості. Зведення митрополитичого будинку належить до часу найінтенсивнішої забудови і благоустрою пустині, коли вона перетворюється на літню резиденцію митрополита (1837—57) Філарета (Амфітеатрова; 1779—1857). На його замовлення проект будинку був складений київським єпархіальним арх. П. Спарро, споруду зводили під керівництвом підрядчика К. Іванова.

Одноповерховий, цегляний, у плані прямокутний (близький до квадрата), зі складною системою внутрішнього планування. Окремі приміщення відводилися під кабінет митрополита, їдальню, опочивальню, вітальню, гардероб тощо. У південно-східній частині будинку було розміщено домову церкву в ім'я св. Іоанна Багатостраждального. Головний західний фасад фланкують ризаліти з трикутними фронтонами, центральну частину фасаду декоровано фронтоном кілеподібної форми. У кін. 19 ст. з півночі до будинку зроблено прямокутну в плані прибудову.

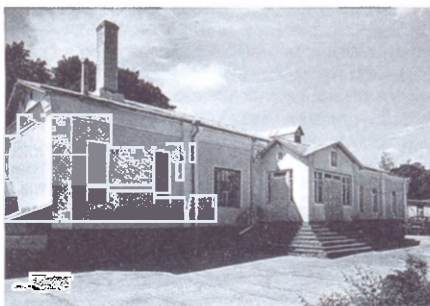
Споруда є оригінальним зразком цивільної архітектури серед. 19 ст.

У радянський час будинок було передано сільськогосподарському інституту, 1993 повернуто церковній громаді, яка здійснила ремонтно-відбудовні роботи, відродила домову церкву [390].

Михайло Дегтярьов.

80.2. Могила преподобного Олексія (іст.). На монастирському цвинтарі, біля східних фундаментів церкви Живоносного Джерела.

Преподобний Олексій (Шепелев Володимир Іванович; 1840—1917) — ієромонах Києво-Печерської лаври, старець-духвник. Народився у Києві у дворянській родині. До 13 років був німим, зцілений митрополитом Філаретом, після чого поступив до нього

80.1. Будинок митрополита.

послушником. З 1856 — послушник при лаврській друкарні, 1872 прийняв постриг з ім'ям Олексій, отримавши сан ієродиякона, до 1874 — записчик Свято-Миколаївського лікарняного монастиря, з 1875 — ієромонах з новим послушанням — духівництва. З 1879 — ризничий Ближніх печер, з 1885 — ризничий Успенського собору. 1891 переведений до Спасо-Преображенської пустині, 1895 — до Голосіївської, де був ризничим і духівником. Прожив тут 21 рік. Через дар прозорливості став відомий у всій Росії. Був духівником митрополитів Іоанникія (Руднева; 1891—1900) і Флавіана (Гордецького; 1903—15).

На могилі — плита з мармуровим хрестом [391]. Ніна Коваленко.

80.3. Могила преподобного Парфенія (іст.). Біля північної стіни всередині фундаментів церкви Живоносного Джерела.

Преподобний Парфеній Київський (1790—1855) — ієросхимонах Києво-Печерської лаври, відомий старець і духвник. Народився у Тульській губ., син бідного причетника. Навчався в духовному училищі й семінарії в Тулі. 1814 прийшов до Києво-Печерської лаври на богомілья, де прожив до 1815. У 1819 знову повернувся до Лаври, служив 12 років у просфорні, був її начальником. 1812 прийняв постриг з ім'ям Пафнутій, згодом митрополит Євгеній (Болховітінов) рукоположив його на ієродиякона, 1830 — на священника. Пізніше призначений духвником лаври. Був духвником митрополита Філарета, від якого у 1838 прийняв постриг у схиму з ім'ям Парфеній.

80.2. Могила преподобного Олексія.

Протягом 17 років навесні й влітку проживав у Голосіїві. Місце поховання не відзначено [392]. Ніна Коваленко.

81. ГОНЧАРА ОЛЕСЯ ВУЛИЦЯ, 2-а пол. 19—20 ст. (архит., іст., містобуд.). Простягається по частині Старокиївського плато і його південно-західному схилу, з'єднуючи вул. Велику Житомирську і пл. Перемоги. Має слабко-схилий підйом у початковій частині (до перетину з вул. Ярославів Вал), решта вулиці являє собою узвіз, що набуває особливої стрімкості між вул. Ярославів Вал і Чеховським пров. У середній частині (до перетину з вулицями Гоголівською та Б. Хмельницького) значно розширюється. Вулиця членується: з непарного боку — вулицями М. Коцюбинського і Б. Хмельницького, з парного боку — пров. Чеховським, вулицями Гоголівською, Тургенівською і Дмитрівською, з обох боків — вулицями Стрітенською, Рейтарською і Ярославів Вал. Верхню частину вулиці трасовано у 30-і рр. 19 ст. під час реконструкції старого Києва під назвою Володимирський пров. Решта прокладалася і заселялася вкрай повільно протягом всього 19 ст., оскільки пролягала по території колишнього сміттєзвалища. Вперше у повному вигляді зображена на плані Києва 1855. До 1911 мала назву Маловолодимирська (як паралельно-діагональна до вул. Володимирської). 1911—19 — вул. Столипінська, на пошанування російського прем'єр-міністра П. Століпін, який помер у Києві в лікарні С. Маковського (містилася на цій вулиці у № 33), 1919—37 — вул. Г. Гершуні, 1937—39 — вул. Л. Кецюхелі, 1939—96 — вул. Чкалова, 1996 названа ім'ям Олеся Гончара (Олександр Терентійович; 1918—95) — письменника, громадського діяча, акад. АН УРСР (з 1978), Героя Соціалістичної Праці (1978).

Забудовувалась одно-, двоповерховими житловими будинками, переважно дерев'яними. Існуюча історична забудова сформована у кін. 19 — на поч. 20 ст. чотири-, шестиповерховими прибутковими будинками. У забудові вулиці брали участь відомі у Києві архітектори П. Альошин, О. Кобелев, Г. Ледоховський, В. Ніколаєв. Характерною рисою просторової композиції вулиці є її розрідження архітектурними паузами — скверами, найвиразнішим серед яких є сквер, прилеглий до вулиці О. Гончара, М. Коцюбинського і Чапаєва, архітектурно опоряджений спорудами арх. О. Кобелева у стилі неокласицизму (№ 55-б — будинок Київського відділення Російського технічного товариства і № 55-а — Вищі жіночі курси). Інший сквер (менший) — на зіткненні з вул. Б. Хмельницького.

Серед будинків, що мають непересічну архітектурну цінність, — № 33 (1907, арх. Г. Ледоховський, скульптурне оформлення Ф. Соколова), який є одним з найкращих у Києві прикладів архітектури модерн; № 50, 60 — у формах неоготики; чотири-, шестиповерхові прибуткові будинки № 36-б, 44, 47-б у цегляному стилі та № 74 у стилі модерн (1909—10, арх. П. Альошин) та ін.

У 70—80-і рр. 20 ст. архітектурний силует вул. О. Гончара істотно порушено спорудженням багатоповерхових ба-

гатосекційних житлових будинків (№ 46, 47/49, 48, 62).

Ряд будинків має історико-меморіальну цінність: у № 12 проживали арх. М. Іванченко і ск. О. Олійник, у № 24 — агроном С. Богданов, журналіст О. Глінка; у № 30 — письменник, громадський і політичний діяч І. Липа, художник Г. Пустовіт, містилася у 1941—42 явочна квартира підпільної групи І. Кудрі; у № 36-б — поет і літературознавець Д. Загул; у № 41 — мовознавець І. Білодіа; у № 45-а — мовознавець і лексикограф Г. Сабалдир; 47-б — диригент М. Тараканов; у № 90/1 — літературознавець Б. Якубський та ін. У № 34 (не зберігся) мешкав відомий історик, один із фундаторів «Киевской старины» О. Лазаревський.

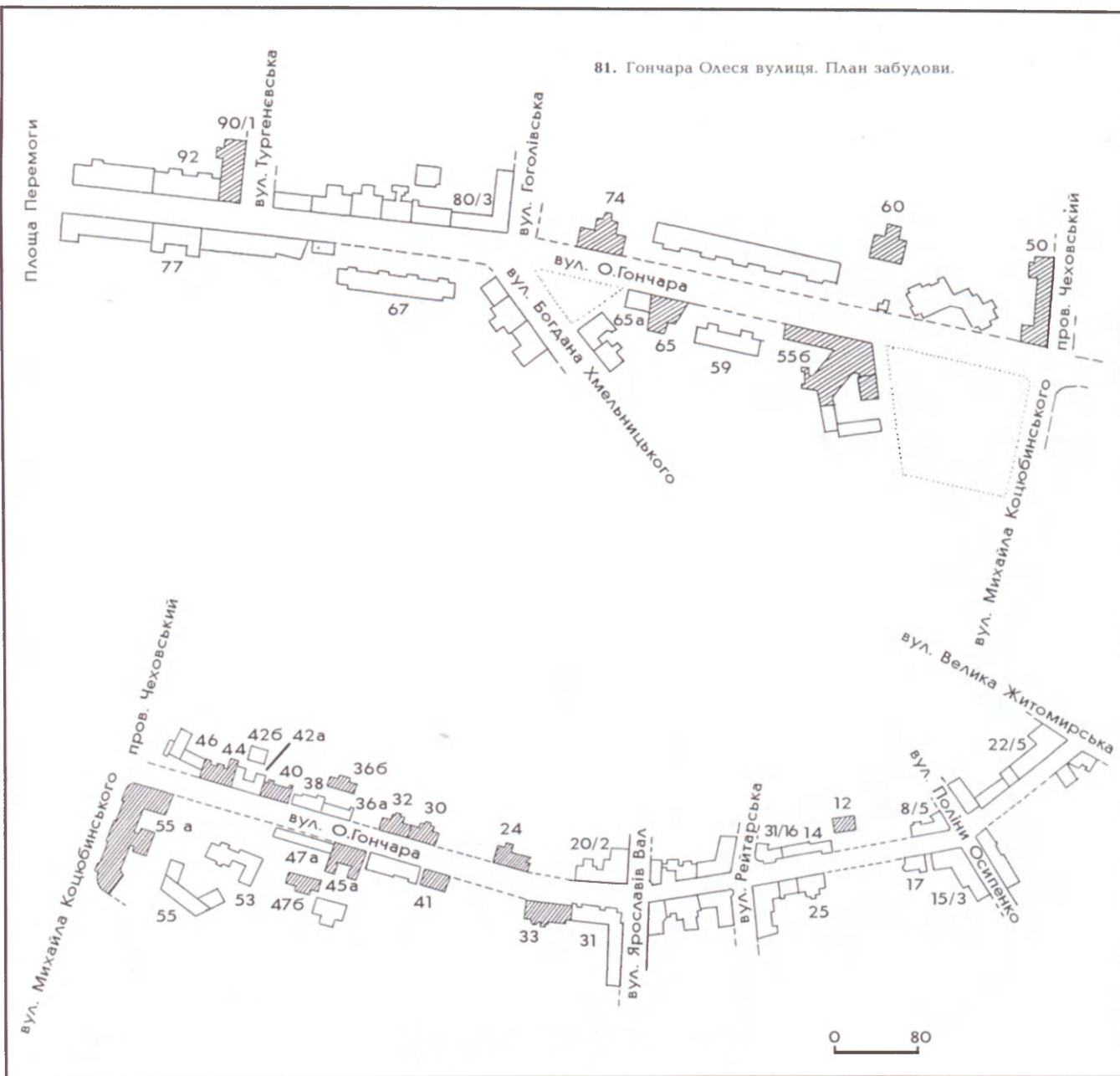
Осередками наукового, громадсько-культурного життя Києва 1910-х рр. були Вищі жіночі курси (№ 55-а) і Київське відділення Російського тех-

нічного товариства (№ 55-б), де працювало і навчалося багато знаних українських та російських діячів. На вулиці містилися і містяться відомі лікувальні й наукові заклади: хірургічна й очна клініка П. Качковського, хірургічна лікарня С. Маковського, НДІ гігієни праці і профзахворювань МОЗ УРСР (усі — № 33); інститути електроніки, будівельної механіки, теоретичної фізики, технічної теплофізики АН УРСР, Інститут геологічних наук НАНУ (усі — № 55-б) [393].

Юрій Нельговський.

81.1. Будинок Київського відділення Російського технічного товариства 1911—14, де містилися навчальні заклади, інститути Академії наук УРСР, в яких працювали відомі діячі науки і культури (архіт., іст.). Вул. О. Гончара, 55-б. На наріжній ділянці. Чоловий фасад, вигнутий під тупим кутом, виходить правим крилом на вул. О. Гончара, лівим — у бік скверу (вул. М. Коцюбинського). Побудований за

проектом арх. О. Кобелєва на місці засипаного Святославського яру в стилістичній ув'язці з будівлею Вищих жіночих курсів (вул. О. Гончара, 55-а). Чотириповерховий, цегляний, з підвалом, у плані складної форми, пристосованої до рельєфу будівельної ділянки. Планувальна структура збереглася без змін. До великого наріжного вестибуля з парадними сходами сходяться три крила. Планування крил коридорне, з двобічним розташуванням приміщень. Композиція чолового фасаду, вирішеного у стилі неоампір, симетрична, триарусна. Головним архітектурним акцентом споруди є напівкруглий у плані наріжний об'єм, фланкований розкріповками, вирішений незалежно від бічних крил фасаду, у середньому ярусі (на рівні третього—четвертого поверхів) акцентований колонами доричного ордера та увінчаний фігурним аттиком з картушем. Первісно був завершений куполом (не зберігся).

Архитектурний декор складається з русту (перший поверх), колон, сандриків, балюстрад, фриза з тригліфами та карнизів. Ліпний декор застосовано скуппо, що поруч з великими гладенькими площинами стін надає будівлі строгої монументальності. Розміщення в розкріповках зображень вінків з жезлами-кадуцями, що символізують торгівлю, багатство, мир та успіх, відображає первісну функцію будівлі.

Перший поверх призначався для службових та торговельних приміщень, друкарні, навчальних майстерень. На другому — містилися технічні школи. Горішні поверхи займало технічне товариство; тут розташовувалися: вітальня (у наріжній частині), кабінети та дві зали — на 760 та 120 місць. У фризі портика сцени головної зали містився девіз товариства «Міра, вага, число».

Приклад досить рідкісної для Києва споруди, збудованої спеціально для наукового та культурно-просвітницького товариства.

Тут до 1919 містилося Київське відділення Російського технічного товариства, засноване 1870 з ініціативи проф. Київського університету П. Алексєєва та інж. М. Толпигіна (до цього розташовувалося на вул. Хрещатик, 10). 1913 у ньому налічувалося бл. 300 членів.

Велику роль у діяльності товариства відіграли професори університету М. Бунге (голова відділення у 1873—1906), Г. Де-Метц (голова відділення до 1918), І. Рахманінов; ректор Київського політехнічного інституту проф. В. Кирпичов, завідувач кафедри того ж інституту проф. Є. Патон, арх. О. Кобелев та ін. Товариство проводило значну науково-дослідну та популяризаторську роботу, відігравало роль головного організаційного центру розвитку професійно-технічної освіти в Росії, у тому числі підвищення освітнього рівня робітників. Одним з його найважливіших завдань було удосконалення промислового виробництва. Завдяки діяльності Київського відділення 1898 відкрито політехнічний інститут у Києві — перший у Росії багатoproфільний вищий технічний навчальний заклад, організовано технічну школу з підготовки техніків-десятників дорожньої та будівельної справи, курси кочегарів у Києві. У його віданні перебували Смілянські технічні класи з цукроваріння — єдиний в країні навчальний заклад, що готував технічний персонал такого профілю. Організовувались виставки, лекції, екскурсії на підприємства тощо. Видавалися «Записки», з 1907 — журнал «Інженер». В частині цього будинку діяло 7 відділів: архітектурний, механіко-будівельний, цукровий, фотографічний, електротехнічний, теплотехнічний, борошномельний.

У цьому ж будинку з жовтня 1913 також містилася Художньо-реміснична навчальна майстерня друкарської справи, в якій викладали відомий київський видавець В. Кульженко (історію і техніку друкарської справи), художники Ф. Красицький (малювання), Г. Золотов (граверну справу) та ін.

У 1914—18 частину приміщень будинку займав польовий запасний шпиталь. У серпні—грудні 1918 перший—другий

поверхи було реквізовано для Міністерства торгівлі і промисловості Української Держави. Посаду міністра обіймав підприємець, член партії кадетів С. Гутник, з жовтня 1918 — підприємець, представник «Протофісу» («Союз промисловості, торгівлі, фінансів та сільського господарства») С. Мерінг.

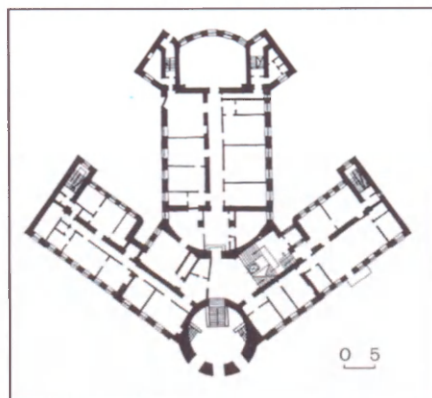
1922—24 тут розміщувався Інститут пластичного мистецтва, створений на базі Української державної Академії мистецтва (містилася до серед. 1922 на вул. Ярославів Вал, 40). В інституті викладали М. Бойчук, М. Бурачек, Ф. Ернст, М. Жук, Л. Крамаренко (ректор), В. і Ф. Кричевські, М. Макаренко, Д. Щербаківський та інші відомі митці та вчені.

У вузі навчалось бл. 400 студентів.

1924 Інститут пластичного мистецтва об'єднано з Київським архітектурним інститутом і на їхній основі організовано Київський художній інститут, переведений у тому самому році на

81.1. Вул. О. Гончара, 55-6.

81.1. План першого поверху.

вул. Воровського, 2; у 1925 — на вул. Смирнова-Ласточкина, 20.

Наприкінці 1920-х рр. тут діяв Київський державний електротехнікум («КЕТ») ім. В. Леніна.

1930 у будинку розмістився щойно створений Київський будівельний інститут (нині Державний технічний університет будівництва та архітектури) — вищий навчальний заклад, створений на базі будівельного відділення КПІ та архітектурного факультету Київського художнього інституту. Первісно готував фахівців трьох кваліфікацій: архітекторів, інженерів-будівельників, інженерів-сантехніків. На початку діяльності у вузі працювало 79 викладачів, навчалось 842 студенти. В інституті викладали відомі вчені й архітектори: Ф. Белякін, О. Вербицький, Б. Горбунов, В. Заболотний, Й. Каракіс, М. Корноухов, П. Костирко, В. Кричевський, І. Моргілевський, К. Симінський. Серед вихованців (випуск 1934) були Добровольський Анатолій Володимирович (1910—88) — архітектор, дійсний член Академії мистецтв СРСР (з 1979); Мельников Микола Прокопович (1908—82) — вчений у галузі будівельної механіки, акад. АН СРСР (з 1979).

1934 інститут переміщено на вул. Пирогова, 9.

Пізніше будинок займали інститути АН УРСР. 1947—61 тут містився Інститут електротехніки АН УРСР, заснований 1947 на базі електротехнічного відділу Інституту енергетики АН УРСР. З 1963 — Інститут електродинаміки АН УРСР (тепер розташовується на просп. Перемоги, 56).

1946—51 директором цього інституту працював Лебедєв Сергій Олексійович (1902—74) — учений у галузі електроі обчислювальної техніки, акад. АН УРСР (з 1945) і АН СРСР (з 1953), Герой Соціалістичної Праці (1956). У цей

період відзначений Державною премією СРСР (1950). Під його керівництвом у Києві було створено першу в СРСР і в Європі електронну цифрову обчислювальну машину «МЭСМ» (1950), серію машин «БЭСМ» та ін. Автор ряду праць з проблем обчислювальної техніки. Засновник наукових шкіл у галузі аналізу та моделювання режимів енергосистем і в галузі дискретної обчислювальної техніки. Пізніше працював у Москві — директор Інституту точної механіки й обчислювальної техніки АН СРСР (1953—73). 1977 Президією АН УРСР засновано премію ім. С. Лебедєва. Робочий кабінет вченого містився на третьому поверсі.

1951—59 директором інституту працював Нестеренко Анатолій Дмитрович (1899—1975) — учений в галузі електротехніки, чл.-кор. АН УРСР (з 1951). В інституті — з його заснування, з 1959 — завідувач відділу, науковий консультант. Одночасно — завідувач кафедри Київського політехнічного інституту (з 1945). Наукові дослідження присвячено теоретичним основам електротехніки, електровимірювальній техніці та приладобудуванню. В період роботи у цьому будинку відзначений Державною премією СРСР (1951). Робочий кабінет А. Нестеренка містився на третьому поверсі.

У повоєнний час до 1961 в будинку розміщувався Інститут будівельної механіки АН УРСР, заснований 1918. До 1929 — Інститут технічної механіки УАН. 1959 перейменовані на Інститут механіки АН УРСР, з 1993 — ім. С. Тимошенка. До війни містився на бульв. Т. Шевченка, 14; вул. Леніна (нині — вул. Б. Хмельницького), 15; тепер — на вул. П. Нестерова, 3. Тут працювали відомі вчені:

Белянкін Федір Павлович (1892—1972) — вчений у галузі механіки, акад. АН УРСР (з 1948), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1964). 1944—58 — директор інституту, з 1958 — завідувач відділу міцності. Одночасно 1948—52 — член Президії АН УРСР. Одним із перших у країні почав вивчати роботу елементів дерев'яних конструкцій з урахуванням пластичних деформацій та розробляти методи їхнього розрахунку. Розробив теорію граничної несучої можливості й витривалості дерев'яних стрижнів при скручуванні, запропонував нову теорію міцності деревини при сколюванні. Брав участь у розробці теорії міцності та деформативності пружно-водно-пластичних матеріалів з урахуванням фактора часу.

Грозін Борис Дмитрович (1898—1962) — металознавець, чл.-кор. АН УРСР (з 1939). В інституті — з 1935. З 1944 — завідувач відділу. Наукові праці з проблем міцності й пластичності металів, довговічності й надійності машин. Розробив нові технологічні процеси у машинобудуванні. Одним із перших застосував радіоактивні ізотопи для дослідження спрацюваності й припрацюваності різних покриттів.

Динник Олександр Миколайович (1876—1950) — вчений у галузі механіки, акад. ВУАН (з 1929) і АН СРСР (з 1946), заслужений діяч науки УРСР (з 1944). У 1948—50 — завідувач відділу теорії пружності, що раніше входив до складу

Інституту гірничої механіки АН УРСР. Одночасно з 1944 — професор Київського університету, член Президії АН УРСР (1946—48). Засновник наукової школи з теорії пружності. Основні напрями досліджень — теорія пружності, опір матеріалів, теорія стійкості, прикладна математика. 1972 Президією АН УРСР засновано премію ім. О. Динника.

Савін Гурій Миколайович (1907—75) — учений в галузі механіки, акад. АН УРСР (з 1948), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1966), віце-президент АН УРСР і голова Ради з вивчення продуктивних сил УРСР АН УРСР (1952—57). З 1957 — завідувач відділу інституту, одночасно 1958—59 — його директор. У цей же період — професор Київського університету. Наукові праці присвячено механіці суцільного середовища. Важливе значення мають його дослідження в галузі гірського тиску та динамічної теорії розрахунку шахтних канатів.

1966—70 в будинку розміщувався Інститут теоретичної фізики АН УРСР. Створений 1966, з 1993 — ім. М. Боголюбова. Тепер розташований на вул. Метрологічній, 14-б.

Організатором і першим директором (1966—73) інституту був Боголюбов Микола Миколайович (1909—92) — фізик-теоретик і математик, акад. АН УРСР (з 1948) і АН СРСР (з 1953), заслужений діяч науки УРСР (з 1970), двічі Герой Соціалістичної Праці (1969, 1979). Одночасно у 1965—89 директор Об'єднаного інституту ядерних досліджень у Дубні. Основні наукові праці з проблем статичної фізики, квантової теорії поля, теорії елементарних частинок, математичної фізики, нелінійної механіки, наближених методів математичного аналізу. Засновник наукових шкіл у Києві, Москві, Дубні. Почесний член багатьох академій наук. 1988 Президією АН УРСР засновано премію ім. М. Боголюбова.

1966—70 в цьому будинку також працював завідувачем відділу інституту акад. АН УРСР Давидов Олександр Сергійович (1912—93) — директор інституту з 1973 в будинку на вул. Метрологічній, 14-б.

1939—41, 1944—47 тут розташовувався філіал Харківського інституту енергетики АН УРСР, на базі якого 1947 створено інститут електротехніки і теплоенергетики. Останній реорганізовано 1964 в Інститут технічної теплофізики АН УРСР, що містився на четвертому поверсі. Того ж року переїхав на вул. Желябова, 2-а.

1941 та 1944—55 тут працював Швець Іван Трохимович (1901—83) — вчений у галузі теплоенергетики, акад. АН УРСР (з 1950), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1959), ректор Київського університету (1955—69), акад.-секретар Відділення фізико-технічних проблем енергетики АН УРСР (1970—78). Під час роботи в цьому будинку — директор філіалу (1941—47), потім Інституту теплоенергетики (1947—52 і 1954—55), одночасно — головний учений секретар Президії АН УРСР (1950—53). Наукові праці присвячено питанням загальної теплотехніки, аерогазодинаміки, вивченню енергоресурсів України.

У цьому будинку також працювали:

1951—64 — чл.-кор. АН УРСР Геращенко Олег Аркадійович (1925—92) — директор інституту у 1973—82; у 1950—64 — акад. АН УРСР Дибан Євген Павлович (1925—96) — з 1964 завідувач відділу; 1949—64 — акад. АН УРСР Кремньов Олег Олександрович (1919—87) — з 1956 завідувач відділу, з 1969 — керівник відділення і заступник директора інституту; у 1939—64 — акад. АН УРСР Толубинський Всеволод Іванович (1904—88) — у 1939—41 та 1944—47 — завідувач відділу філіалу, 1947—53 — Інституту теплоенергетики, 1953—54 і 1963—72 — директор цього закладу; у 1958—64 — акад. АН УРСР Щербань Олександр Назарович (1906—92) — завідувач відділу (до 1987). З 1964 ці вчені працювали у новому будинку інституту на вул. Желябова, 2-а.

З 1969 в будівлі розміщується Інститут геологічних наук НАН України (створений 1926). Спочатку містився на бульв. Т. Шевченка, 14, з 1927 — на вул. Володимирській, 44, з 1938 — на вул. Б. Хмельницького, 15. Тут працювали: 1969—82 — Бабинець Андрій Євтихійович (1911—82) — гідрогеолог, чл.-кор. АН УРСР (з 1964), заслужений діяч науки УРСР (з 1981). В Інституті з 1935. З 1961 очолював сектор гідрогеології та інженерної геології. Відзначений премією ім. В. Вернадського (1985, посмертно). Наукові праці присвячено теоретичній і регіональній гідрогеології та морській геології. Досліджував умови формування підземних вод, вивчав донні відкладення, мінеральні й термальні води республіки. Кабінет вченого містився на другому поверсі двоповерхового цегляного флігеля, розташованого на подвір'ї будинку. 1969—86 — Бондарчук Володимир Гаврилович (1905—93) — геолог, акад. АН УРСР (з 1951), заслужений діяч науки УРСР (з 1970). В інституті з 1953, у 1953—63 — директор, 1963—86 — завідувач відділу. Лауреат Державної премії УРСР (1976). Наукові праці в галузі регіональної геології, тектоніки, геоморфології, прикладної і теоретичної геології. Розробив концепцію тектоорогенії, гіпотезу тектоно-вулканічного, острівного походження й акреції земної кори.

Відділ, в якому працював учений, містився на другому поверсі.

1969—71 — Лазаренко Євген Костянтинович (1912—79) — геолог-мінералог, акад. АН УРСР (з 1969), заслужений діяч науки УРСР (з 1961). 1969—71 — директор інституту. Одночасно керував створеним ним відділом регіональної та генетичної мінералогії. З 1970 — президент Українського мінералогічного товариства, з 1971 — віце-президент Всесоюзного мінералогічного товариства. З 1971 — завідувач відділу Інституту геохімії і фізики мінералів АН УРСР (тепер — Інститут геохімії, мінералогії та рудотворення НАН України). Основні праці вченого присвячено питанням загальної і регіональної мінералогії та генезису родовищ корисних копалин України й Уралу. Розробив нову класифікацію і номенклатуру мінералів глини. Під його керівництвом відкрито нові мінералогічні види — донбасит і терасовит.

Кабінет вченого розташовувався на

третьому поверсі будівлі в її центральній частині.

1969—82 — Порфир'єв Володимир Борисович (1899—1982) — геолог, акад. АН УРСР (з 1957). В інституті з 1938; 1963—68 — його директор. З 1968 — завідувач відділу геології та генезису нафтових і газових родовищ. Лауреат Державної премії УРСР (1971), премії ім. В. Вернадського АН УРСР (1980). Займався питаннями геології та геохімії паливних корисних копалин. Вивчав нафтоносність України (Дніпровсько-Донецька западина, Карпати й Прикарпаття). Автор теорії про неорганічне походження нафти та походження озокериту, розробляв узагальнену теорію формування різних видів викопного вугілля, дав обґрунтування практичному використанню менілітових сланців.

Займав кабінет № 406 у лівому крилі будівлі на четвертому поверсі. Тепер у ньому — меморіальний кабінет ученого.

1977 на фасаді будинку встановлено гранітну меморіальну дошку з барельєфним портретом С. Лебедева (ск. М. Вронський, арх. І. Мезенцев), 1992 — бронзову меморіальну дошку з скульптурним портретом В. Порфир'єва (ск. О. Скобликов, арх. К. Сидоров) [394].

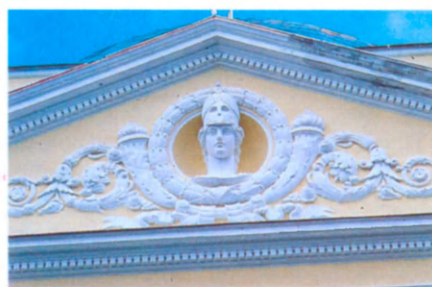
Сергій Білокінь, Лариса Гаврилюк, Михайло Кальницький, Лариса Федорова, Володимир Хромченко.

81.2. Вищі жіночі курси 1914, де працювали відомі вчені (архит., іст.). Вул. О. Гончара, 55-а. На червоній лінії забудови, на розі вулиць О. Гончара і М. Коцюбинського. Зведено на місці засипаного Святославського яру для Вищих жіночих курсів, які займали це приміщення до 1920. Ділянку під їхнє спорудження відведено 1910 за постановою Міської думи. Автор проєкту — арх. О. Кобелев.

Чотириповерховий, цегляний, у плані Г-подібний, з ризалітами. Головний фасад звернений до скверу на вул. М. Коцюбинського. Використовуючи традиції російської класичної школи, архітектор вирішив об'ємно-планувальну структуру будівлі простими монументальними засобами. Композиція чолового фасаду осьова. Головну вісь зі входом підкреслено доричним портиком і слабковираженим у плані ризалітом із тричвертними колонами іонічного ордера і трикутним фронтоном. Завершує центральну частину потужний четверик із напівсферичною банею. Бічні крила споруди оформлено заокругленими ризалітами, увінчаними аттиковими парапетами. Архитектурний декор фасадів цегляний і ліпний, з класичними барельєфами. Первісне коридорне планування з великими залами-аудиторіями та оздоблення інтер'єрів у цілому збереглися. Вищі жіночі курси у Києві засновано 1878 з ініціативи професорів університету св. Володимира (1888—1906 були закриті). До 1914 розміщувалися на вул. Фундуклеївській, 51 (нині — вул. Б. Хмельницького). Курси надавали вищу освіту жінкам усіх станів, готуючи їх до педагогічної діяльності. Мали юридичне, історико-філологічне, фізико-математичне, економічно-комерційне відділення; при них діяли музей старожитностей і товариства, кабінет мистецтв, бібліотека.

Історико-філологічне відділення видавало журнал «Minerva» (з 1913), в якому друкувалися кращі твори слухачок. З 1913 диплом курсів дорівнював університетському. У різний час на них навчалася до 5060 жінок. У період 1-ї світової війни, з жовтня 1915 до літа 1916, курси було евакуйовано до Саратова.

У цьому будинку на курсах працювали відомі вчені: історики О. Гіляров, С. Голубев, Н. Полонська-Василенко (закінчила курси 1911); історик, фольклорист, етнограф М. Довнар-Запольський; історики, археологи М. Василенко, В. Данилевич, В. Козловська (1914 закінчила курси), Ю. Кулаковський (до 1919); фольклорист, літературознавець, етнограф А. Лобода; літературознавці й педагоги В. і С. Маслови; філолог, перекладач І. Шаровольський; мовознавці М. Грун-

ський і В. Розов (до 1916); мистецтвознавець Г. Павлуцький; психолог і педагог С. Ананьїн; ботанік і мікробіолог М. Холодний (з 1915); фізіолог В. Чаговець; економіст і статистик К. Воблий; астроном Р. Фогель; геологи і петрографи П. Армашевський (до 1919) та В. Лучицький; геолог М. Андрусов; хімік-органік С. Реформатський; математики Б. Букреев і Д. Граве; фізик Л. Кордиш; фізик і метеоролог Й. Косоногов та ін.

З 1913 студенткою юридичного відділення курсів була Мансурова Цецілія Львівна (справж. — Воллерштейн; 1896—1976) — актриса, народна артистка СРСР (з 1971). Після 1916 переїхала до Москви, де стала провідною актрисою театру ім. Є. Вахтангова.

1920 курси було закрито. У довоєнні роки будинок займав Ветеринарно-зоотехнічний інститут. В інституті у різний час працювали відомі вчені: анатом В. Касьяненко, біохімік С. Кравченко, математик М. Кравчук, патологоанатом П. Кучеренко, ботанік О. Соколовський, фізіолог В. Чаговець, гістолог О. Черняхівський, фармаколог Г. Шкавера.

У повоєнні роки будинок належав Київському військовому округу.

Нині тут міститься Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків чорнобильської катастрофи [395].

Марія Кагомська, Михайло Кальницький, Лариса Федорова, Володимир Хромченко.

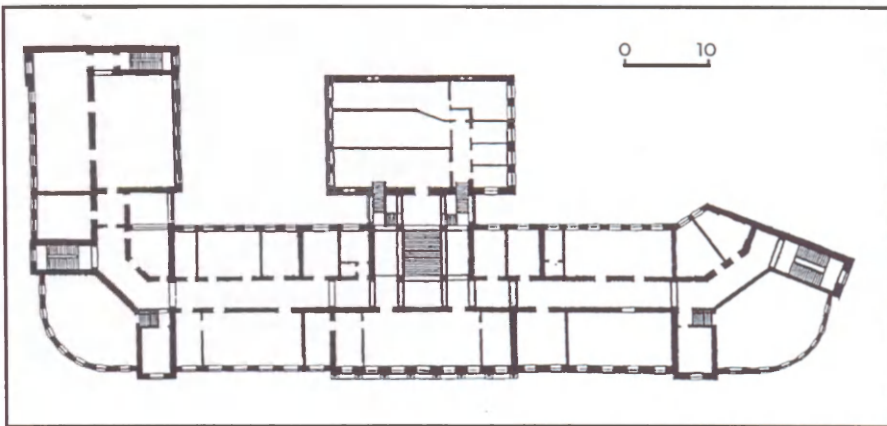
81.3. Житловий будинок, поч. 20 ст. (архит.). Вул. О. Гончара, 40. На червоній лінії забудови вулиці. Оформлений у стилі модерн.

П'ятиповерховий, цегляний, у плані близький до прямокутної форми, з проїздом на подвір'я. На першому поверсі містилися магазин та квартири, на верхніх — по дві квартири. Первісне анфіладне планування квартир в основному збереглося. Парадні сходи з вестибулом розташовано по центральній осі будинку, дві допоміжні сходи винесено у ризаліти з боку подвір'я. Центральну вісь симетричного чолового фасаду виділено розкріпкою із вхідними дверима, високими віконними прорізами сходової клітки та фігурним аттиком з криволінійним вікном. Вінчають споруду металеві

81.2. Вул. О. Гончара, 55-а.

81.2. Тимпан фронтона.

81.2. План третього поверху.

81.3. Вул. О. Гончара, 40.

парапетні ґрати вишуканого модерністського рисунка на цегляних стовпах вигадливої форми. Фрамуги віконних рам дрібного застосування виконано з використанням кольорових шибок. Архітектурний декор фасаду модельований у цеглі й доповнений орнаментальними ліпними дрібнопрофільними вставками. На балконах збереглися первісні огороження. Оздоблення інтер'єрів характерне для прибуткових будинків стилю модерн: невеликі тяги в падугах і розетки на стелях зі стилізованим рослинним орнаментом. *Володимир Хромченко.*

81.4. Житловий будинок, 1907 (архит.). Вул. О. Гончара, 50. Садиба, розпланована у 1870-х рр., раніше містилася в центрі кварталу. Після прокладання на поч. 20 ст. Обсерваторного (Чеховського) пров. ділянка стала наріжною. Її власник — купець Я. Харичков спорудив існуючий будинок за проектом арх. М. Клуга. З 1911 ділянка належала дворянці В. Кмито. На першому поверсі містилися три магазини та дві квартири, на другому — четвертому — по три квартири.

Чотириповерховий, цегляний, у плані Г-подібний, з проїздом на подвір'я (тепер закладений). Довгим фасадом виходить на Чеховський пров. Фасади, вирішені у формі неоготики, мають центрально-осьову композицію з яскраво вираженим вертикальним членуванням. Наріжну частину виділено ризалітом із аттиком. Архітектурний декор фасадів виконаний у цеглі. Первісне внутрішнє коридорно-анфіладне планування в цілому збереглося. Під час ремонтів розібрано одні парадні муровані сходи, груби та декоративно-конструктивні деталі балконів [396].

*Марія Кагомська,
Володимир Хромченко.*

81.5. Житловий будинок, 1909—10 (архит.). Вул. О. Гончара, 74. На червоній лінії забудови вулиці. Садибу придбав 1905 київський підприємець Ф. Альошин у спадкоємців І. Герстофа — власника фірми мармурових виробів. Будинок споруджений у стилі модерн за проектом арх. П. Альошина (одна з перших робіт майстра). Струк-

тура споруди характерна для комфортабельних прибуткових будинків: житловий напівпідвал, на першому поверсі — магазини, на верхніх — по дві семикімнатні квартири з кухнями, ванними, коморами, вестибулями, гардеробними та буфетними. У мансарді під горіщем було приміщення креслярні (1939 мансардний поверх з боку подвір'я надбудовано).

Шестиповерховий, з напівпідвалом, цегляний, у плані Т-подібний, з проїздом на подвір'я. Симетричний чоловий фасад членується по вертикалі на три яруси, на яких облицювання гранітом та штучним каменем змінюється цегляною кладкою і завершується декоративним майоліковим панно. Архітектуру фасаду дещо викривлено: розібрано еркери, змінено форму балконів та збільшено їхню кількість, ліквідовано парапет, що складався з чотирьох майолікових ваз бірюзового кольору. Під час капітального ремонту 1971—73 пічне опалення замінено центральним, зроблено перепланування, внаслідок чого втрачено первісне оздоблення приміщень, кахляні груби, дубові панелі, ліплення. У вхідному тамбурі збереглося ліплення кесонової стелі, на стінах тамбура і вестибуля — дерев'яні фільончасті панелі.

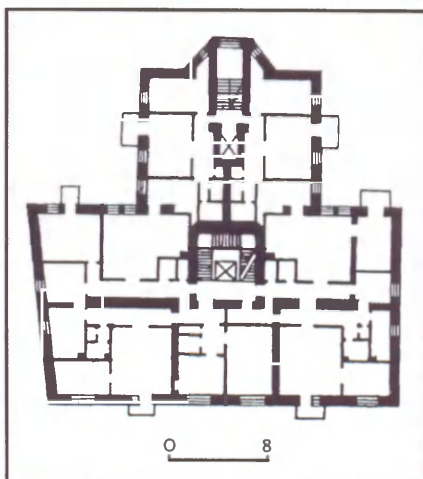
Будинок становить інтерес тенденцією максимального виявлення декоративних можливостей будівельних матеріалів [397].

Марія Кагомська.

81.6. Житловий будинок 1910—11, в якому містився Київський учительський інститут (архит., іст.). Вул. О. Гончара, 65. На червоній лінії забудови, із значним схилом вздовж вулиці. Зведений на території великої садиби між теперішніми вулицями О. Гончара та Б. Хмельницького як прибутковий будинок на замовлення домовласника І. Верисоцького за проектом арх. К. Сроковського у стилі модерн.

П'ятиповерховий, цегляний, тинькований, частково пофарбований по цеглі, з підвалом та мансардою. У плані складається з об'єму у вигляді трапеції по фронту вулиці та розвинутої прибудови з боку по-

81.4. Вул. О. Гончара, 50.

81.5. Вул. О. Гончара, 74.

81.5. План третього поверху.

двір'я. На першому — п'ятому поверхах містилися по дві великих квартири, до кожної з яких вели головні сходи від парадного входу з вулиці та чорні — з надвірної прибудови. Раціональне планування квартир має чіткий поділ на парадно-житлову та службову зони. Помітними елементами в складній композиції фасаду є два гранчасті еркери на рівні другого — четвертого поверхів, які завершуються балконами з бетонною огорожею. Вертикальну вісь лівого флангу акцентовано аттиковим поверхом. У будинку вільне розташування віконних просторів з оригінальним різьбленням стільця та застосуванням керамічної плитки та щебеневе покриття.

З 1911 приміщення першого — третього і частково четвертого поверхів орендував Київський учительський інститут, що готував викладачів початкових шкіл. Існував у 1909—20. При інституті діяло зразкове початкове училище. Директором був педагог К. Щербина — член правління Товариства сприяння початковій освіті та віце-голова Фізико-математичного товариства при університеті. Гімнастику викладав Анохін Олександр Костянтинович — лікар та діяч спорту, голова оргкомітету Київської олімпіади 1913.

У радянський час тут розмішувалися навчальні та наукові заклади. Зокрема, у 1920—30-х рр. тут містився Київський державний фармацевтичний технікум, в якому викладали ботанік М. Кашенко (акад. УАН з 1918), хімік Я. Фіалков (чл.-кор. АН УРСР з 1945).

Нині у будинку Український інститут громадського здоров'я МОЗ України [398].

Михайло Кальницький.

81.7. Житловий будинок 1973, в якому проживав Білодід І. К. (іст.). Вул. О. Гончара, 41. У глибині забудови вулиці.

Дев'ятиповерховий, цегляний.

1973—81 у квартирі № 28 на восьмому поверсі проживав Білодід Іван Костянтинівич (1906—81) — мовознавець, акад. АН УРСР (з 1957), акад. АН СРСР (з 1972), заслужений діяч науки УРСР (з 1966). У період проживання в цьому будинку працював директором (з 1961) Інституту мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР. Одночасно 1963—78 — віцепрезидент, 1978—81 — член Президії АН УРСР, 1964—81 — голова Українського комітету славістів, головний редактор «Словника української мови» (11 томів). Автор численних наукових праць з історії і сучасного функціонування української та російської літературних мов, загального мовознавства, лінгвістики, методології та історії мовознавства, лексикології та лексикографії, взаємозв'язку слов'янських мов. В ці роки відзначений Державними преміями УРСР та СРСР (обидві 1983) [399].

Лариса Федорова.

81.8. Житловий будинок поч. 20 ст., в якому проживав Загуд Д. Ю. (архит., іст.). Вул. О. Гончара, 36-б. На другій лінії забудови вулиці, за фасадним двоповерховим цегляним будинком, що має ліворуч арку проїзду на подвір'я. Споруджений як прибутковий восьмиквартирний житловий будинок.

Чотириповерховий, цегляний, з підвалом, односторонній, з двобічним розташуванням помешкань, чорними сходами та аркою проїзду на друге подвір'я. Фасад на дев'ять віконних осей (на другому поверсі), з балконами. Оздоблений у цегляному декорі у формах київського ренесансу з елементами раннього модерну. Збереглися ковані металеві ажурні огороження парадних сходів і балконів,

81.6. Вул. О. Гончара, 65.

81.8. Вул. О. Гончара, 36-б.

характерні для київської забудови кін. 19 — поч. 20 ст.

1917—33 у цьому будинку проживав Загуд Дмитро Юрійович (1890—1944) — поет, літературознавець, критик, перекладач. Друкуватися почав з 1909. Писав під псевдонімами І. Майдан, Б. Тиверець, Д. Буковинець, Г. Юрась та ін. Належав до групи символістів «Музагет», пізніше — до літературних спілок «Західна Україна», ВУСПП. Видав збірки віршів: «З зелених гір» (1918), «На грані» (1919), «Наш день» (1925), «Мотиви» (1927). Перекладав Гете («Фауст»), Шіллера, Гейне, Байрона та ін. Видав підручник «Поетика» (1923). Автор текстів пісень і романсів.

9 травня 1933 Д. Загуд був незаконно заарештований органами ДПУ УРСР і засуджений до десяти років позбавлення волі. Покарання відбував у Забайкаллі та на Колімі, де й помер. Реабілітований 1957.

1995 на фасаді будинку встановлено бронзову меморіальну дошку з барельєфним портретом Д. Загуда (ск. В. Сівко) [400].

Дмитро Малаков.

81.9. Житловий будинок поч. 20 ст., в якому проживав Сабалдир Г. О. (архит., іст.). Вул. О. Гончара, 45-а. На червоній лінії забудови вулиці. Споруджений у неоренесансних формах у садибі А. Демуцького.

Чотириповерховий, з підвалом, цегляний, у плані П-подібний, з проїздом на подвір'я. Планування секційне, первісно на поверсі містилося дві квартири. Головний фасад симетричний, вирішений з яскраво вираженою центральною віссю, акцентованою ризалітом із трикутними фронтоном і аттиком. Пластичної насиченості фасад надають рустовані стіни з високими вікнами та замковими каменями, фігурні у плані балкони з візерунчастими ґратами й вишуканого рисунка ліпні декоративні елементи.

Наприкінці 1920-х рр. у кв. № 7 цього

будинку проживав Сабалдир Григорій Олексійович (1883—1957) — мовознавець-нормативіст і лексикограф. Навчався в аспірантурі кафедри мовознавства ВУАН. Видав «Правила українського правопису» (1925, разом з М. Грунським), «Словник найнеобхідніших в діловодстві слів та виразів» (1925), «Практичний російсько-український словник» (1925, бл. 30 тис. слів), «Правописний словник та правила правопису й розділових знаків» (1930, бл. 25 тис. слів, разом з О. Коломацькою). 1935 — репресований, до 1938 перебував у місцях позбавлення волі.

Сергій Білокін,

Володимир Хромченко.

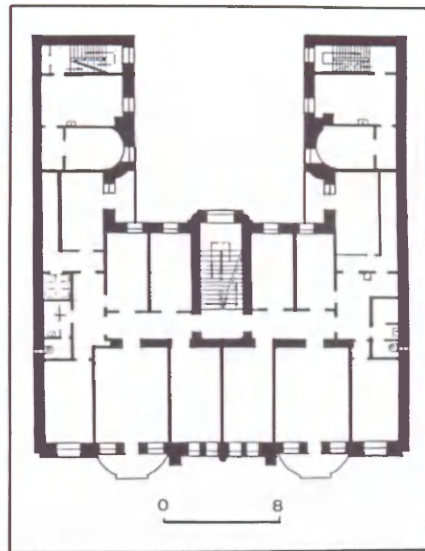
81.10. Житловий будинок поч. 20 ст., в якому проживав Тараканов М. М. (іст.). Вул. О. Гончара, 47-б. Міститься в глибині подвір'я сучасного будинку № 47—49. Збудований як односторонній житловий флігель.

Чотириповерховий, з цоколем ярусом, цегляний, симетричний за композицією. Оформлений у цегляному стилі з використанням ренесансних і давньоруських мотивів.

1967—76 тут у квартирі № 5 проживав Тараканов Микола Михайлович

81.9. Вул. О. Гончара, 45-а.

81.9. План третього поверху.

(1898—1976) — хоровий диригент, педагог, народний артист УРСР (з 1960). 1926 закінчив Київський музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка. 1934—41 — головний хормейстер Київського театру опери та балету. 1944 репресований. Реабілітований 1954 [401].

Ніна Коваленко.

81.11. Житловий будинок 1898—99, в якому проживав Якубський Б. В. (іст.). Вул. О. Гончара, 90/1. Займає наріжну частину кварталу на перетині вулиць О. Гончара і Тургеневської. Збудований за проектом арх. А. Крауса. Чотириповерховий, цегляний. Складається з чотирьох житлових секцій. Фасад вирішено у стилі неоренесанс із застосуванням напівколон корінфського ордеру в оформленні третього—четвертого поверхів.

У 1920-х рр. у квартирі № 28 проживав Якубський Борис Володимирович (1889—1944) — літературознавець, професор Київського університету, одночасно викладач Вищого музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка; співробітник Комісії новітнього письменства ВУАН. Один із основоположників соціологічного методу в українському літературознавстві. Автор праць «Наука віршування» (1922), «Соціологічний метод у письменстві» (1923). За його загальною редакцією у «Книгоспілці» вийшло 12 томів «Творів» Лесі Українки (1927—30). М. Зеров присвятив йому вірш «Аристарх» (1923), а також два вірші російською мовою з циклу «Баршівка». За часів фашистської окупації перебував у Києві, публікувався у газеті «Нове українське слово». Був репресований [402].

Сергій Білокінь.

81.12. Житловий будинок 1893—98, в якому проживали Богданов С. М., Глінка О. Х., перебували діячі польської культури (іст.). Вул. О. Гончара, 24. На червоній лінії забудови вулиці.

Цегляний, тинькований, з підвалом, складається з двох триповерхових секцій: ліву зведено 1893, праву — 1898 (за проектом арх. М. Гарденіна). Використовувався як прибутковий будинок з торговельними та житловими приміщеннями. 1913—15 на подвір'ї садиби споруджено шестиповерхові флігелі (збереглися частково).

Власником був Богданов Сергій Михайлович (1859—1920) — учений-агроном, який мешкав тут. З 1885 приват-доцент Київського університету, з 1890 — професор, завідувач кафедри агрономії. Вважається першим в університеті вченим, який пов'язував теоретичні дослідження в галузі ботаніки та фізіології рослин з практичними потребами землеробства. Створив при університеті дослідний сад (1886) та лабораторію для агрохімічних і агрофізіологічних досліджень (1889). Фундатор нового вчення про водний режим рослин. Автор великої кількості друкованих праць з різноманітних питань сільського господарства; 1887—96 редагував журнал «Земледелие».

З 1890-х рр. до 1912 у квартирі № 4 на першому поверсі лівої секції будинку мешкав Глінка Оттон Хомич (1851—1912) — журналіст, громадсько-культурний діяч. Походив із старовинного польського роду. 1898—1910

працював в Управлінні Південно-Західної залізниці. Був відомим літератором, писав російською та польською мовами (підписувався, зокрема, «Mi-kołaj Trzaska»), автор публіцистичних творів, оригінальних поезій та поетичних перекладів, кореспондент кількох польських періодичних видань. Брав активну участь у громадсько-культурному житті міста, входив до складу керівництва Київського літературно-артистичного товариства, Римсько-католицького добродійного товариства. 1909 сприяв заснуванню у Києві Товариства друзів миру, що обстоювало засади миролюбства у суспільній та міжнародній діяльності, обирався його секретарем та віце-головою. Виступав проти чорносотництва на захист української та єврейської громад Києва. Син О. Глінки, майбутній поет Ф.-К. Глінка згадував, що в батьківському домі збиралися представники польської і російської інтелігенції, артисти. Будинок, зокрема, відвідували польський історик та етнограф Олександр Яблоновський (1829—1913), відомий письменник, поет і драматург Станіслав Пшибишевський (1868—1927) [403].

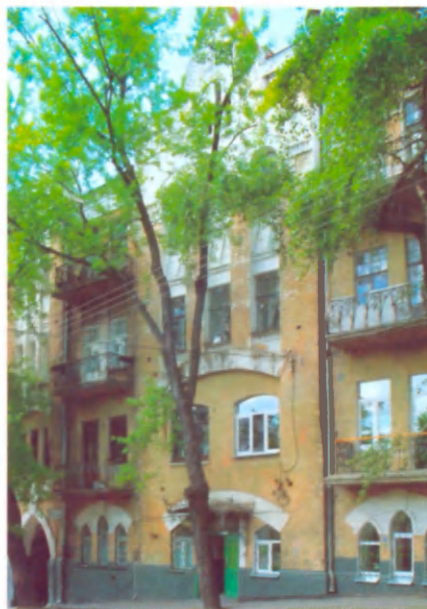
Михайло Кальницький.

81.13. Житловий будинок 1911—12, в якому проживали Грунський М. К., Де-Метц Г. Г. (архт., іст.). Вул. О. Гончара, 44. На червоній лінії забудови вулиці. Споруджений за проектом арх. О. Кобелева у садибі Г. Де-Метца.

Чотириповерховий, з підвалом, у плані П-подібний, з проїздом на подвір'я. Оформлений у цегляному стилі з використанням елементів неоготики. Планування секційне, з двома квартирами на поверсі та коридорно-анфіладним розташуванням приміщень. Вхідний вестибуль із парадними сходами міститься по осі будівлі, двоє чорних сходів винесено в бічні крила на дворовому фасаді.

Симетричну композицію чолового фасаду підкреслює центральний ризаліт ледь помітного виступу, увінчаний аттиком з щипцем. Гладенькі стіни фасаду урізноманітнено двома рядами

81.13. Вул. О. Гончара, 44.

балконів із металевими ґратами геометричного рисунка. Фрамуґи віконних заповнень другого — четвертого поверхів мають дрібні шибки із залишками кольорового скла. Архітектурний декор модельований у ціллі з пізнішим пофарбуванням. Первісним проектом передбачено вежу, що акцентувала лівий фланг будівлі (не збереглася). Інтер'єри стримані. Збереглося оформлення парадного входу: біло-мармурові сходи та поруччя краєвого рисунка.

З 1912 у квартирі № 5 будинку проживав власник садиби Де-Метц Георгій Георгійович (1861—1947) — фізик, педагог. Завідувач кафедри фізики, декан фізико-математичного факультету Київського університету (у жовтні — листопаді 1917 виконував обов'язки ректора), голова Київського відділення Російського технічного товариства. Викладав також у багатьох інших навчальних закладах Києва.

У цьому будинку з 1930-х рр. до 1951 у квартирі № 4 на другому поверсі проживав Грунський Микола Кузьмич (1872—1951) — мовознавець, заслужений діяч науки УРСР (з 1941). З 1915 — професор Київського університету, 1919—20 — співробітник ВУАН, пізніше — Інституту мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР. Наукові праці присвячено проблемам славістики, українській та російській мовам, літературознавству, педагогіці; досліджував «Слово о полку Ігоревім» [404].

Михайло Кальницький, Ніна Коваленко, Володимир Хромченко.

81.14. Житловий будинок 1951, в якому проживали Іванченко М. К., Олійник О. П. (іст.). Вул. О. Гончара, 12. П'ятиповерховий, цегляний.

1951—70 у квартирі № 5 на другому поверсі проживав Іванченко Микола Кузьмич (1904—70) — архітектор. Закінчив 1934 Київський художній інститут. За його проектом споруджено павільйон УРСР на ВДНГ у Москві (1939, у співавт.), розробив архітектурні частини пам'ятників О. Суворову в Ізмаїлі (1945), І. Франку у Києві (1956) та інші (усі — у співавт.).

1951—77 у квартирі № 9 на третьому поверсі проживав Олійник Олексій Прокопович (1914—77) — скульптор, народний художник УРСР (з 1963). 1947 закінчив Київський художній інститут, в якому викладав з того ж року, з 1960 — професор. Автор пам'ятників Т. Шевченку в Палермо (Канада, 1951), В. Леніну в Дніпропетровську (1957) і Харкові (1963), С. Корольову у Житомирі (1971; усі — у співавт.), Д. Мануйльському (1966) і Г. Петровському (1970) у Києві. Брав участь у створенні меморіального комплексу жертвам фашизму в с. Кортелісі Волинської обл. (1980). Відзначений Державною премією УРСР (1951) [405].

Лариса Федорова.

81.15. Особняк (Качковського П. Е.), 1907 (архт., іст.). Вул. О. Гончара, 33. На червоній лінії забудови вулиці. Зведений як житловий будинок та клініка П. Качковського за проектом арх. Г. Ледоховського; ск. Ф. Соколов. З 1910 належав сім'ї лікаря С. Маковського, який відкрив тут хірургічну лікарню. Реставрований 1949 після пошкоджень 1941—43.

Двоповерховий, цегляний, тинькований, з розвиненим цоколем поверх-

хом, асиметричний за композицією. Ядром об'ємно-просторової структури є напівциркульний хол з крученими сходами, який об'єднує навколо себе коридори та кімнати першого і другого поверхів. Основна частина будівлі має двобічне коридорне планування. По всій ширині торцевого фасаду, над двором проїздом, розміщено терасу. Цокольний поверх рустований. Перекриття плоскі.

Основну композиційну вісь акцентовано на чоловому фасаді круглим вікном з балконом другого поверху, а також високим аттиком, прикрашеним двома скульптурними напівпостатями крилатих жінок. У конструктивних елементах будівлі та її декоративному оформленні — скульптурі, рисунку металевих огорож — використано стилізовані прийоми модерну. Окремі деталі (арка дворового проїзду, що підтримується однією колоною, ковані ґрати воріт) у дещо зміненій формі запозичено з відомого твору архітектури модерну — будинку Беранже в Парижі французького арх. Г.-Ж. Гимара. У створенні художнього образу споруди значну роль відіграє декоративна пластика (фігури левів на терасі, маскарони у вигляді жіночих голівок, орнаментальні рельєфи тощо). Відзначаючись майстерністю виконання, пластика є органічним формотворним елементом композиції фасадів.

Архітектурне оформлення та оздоблення інтер'єрів збереглися частково. Художній інтерес являють кручені сходи, світильники, камін у кабінеті другого поверху, ліпні елементи входних тамбурів.

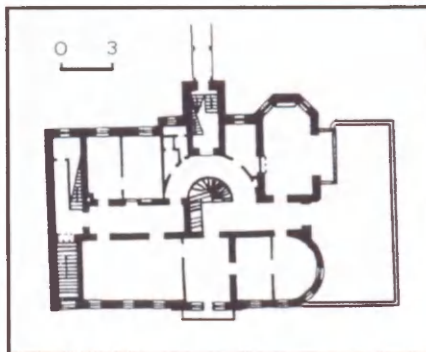
Улітку 1908 у будинку відкрилася хірургічна та очна клініка Качковського Петра Еразмовича (1863—1909) — приват-доцента університету св. Володимира, консультанта лікарні для чорнорівів та безкоштовної дитячої лікарні. 6 вересня 1911 у клініці С. Маковського помер смертельно поранений 1 вересня у Миському театрі голова Ради міністрів царської Росії П. Столипін (похований у Києво-Печерській лаврі), після чого вулицю було перейменовано на Столипінську.

1928—76 в будинку містився Науково-дослідний інститут гігієни праці і профзахворювань МОЗ УРСР (з 1991 — Інститут медицини праці АМН України, розташовується на вул. Саксаганського, 75). Тут працювали:

1952—64 — Медведь Лев Іванович (1905—82) — учений-гігієніст, акад. АМН СРСР (з 1969), заслужений діяч науки УРСР (з 1965). В ці роки — директор інституту, з 1964 — директор Всесоюзного науково-дослідного інституту гігієни і токсикології пестицидів, полімерних і пластичних мас (тепер — Інститут екогігієни і токсикології ім. Л. Медведя МОЗ України; розташований на вул. Героїв оборони, 6). Наукові праці з питань гігієни сільськогосподарської праці, профзахворювань тощо.

Кабінет директора містився на другому поверсі будинку.

1928—58 — Шахбазян Гайк Хачатурович (1896—1982) — учений-гігієніст, чл.-кор. АМН СРСР (з 1957), заслужений діяч науки УРСР (з 1966). 1939—41 та 1946—52 — директор інституту, з 1952 — професор Київського медінституту, одночасно у 1953—58 — консуль-

тант лабораторії мікроклімату НДІ гігієни праці і профзахворювань.

Працював на другому (кабінет директора) і цокольному (лабораторія) поверхах.

Тепер у будинку міститься секретаріат Народного руху України, редакція газети «Час» [406].

Михайло Кальницький,
Тетяна Скібіцька,
Лілія Смирнова.

81.16. Садиба 1912—13, в якій проживали Бовваненко Д. Є., Радзімовська В. В., Яновська Л. О. (архит., іст., мист.). Вул. О. Гончара, 30-а, 30-б, 30-в. 3 кін. 19 ст. належала купцю С. Кугелю. 1912 перекуплена київськими купцями 2-ї гільдії, братами Д. і Я. Файбишенками. 1917 продана купцю 1-ї гільдії В. Малину. 1912—13 на садибній ділянці на місці старих будівель споруджено фасадний та два флігельні житлові будинки. Під час поточних ремонтів змінено планування квартир, втрачено частину ліпного декору.

Фасадний будинок (№ 30-а). На червоній лінії забудови вулиці. Зведений у стилі модерн з рисами класицизму. Шестиповерховий, з мансардою, на підвалах, цегляний, у плані прямокутний, односекційний. Має невеликий ризаліт з боку подвір'я, де розміщено сходи чорного ходу. Біля лівого торця — проїзд. На першому поверсі — приміщення для магазинів, на другому — шостому — по дві п'ятикімнатні квартири, в мансарді — окремі кімнати. Перекриття над підвалом, сходами і службами — залізобетонні, над житловими приміщеннями — плоскі по дерев'яних балках. Покрівля залізна. Композиція головного фасаду симетрична, акцентована чітко виявленим ризалітом, доповненим на другому — третьому поверхах балконом вздовж всього фасаду, на четвертому — шостому — балконами, що прилягають до ризаліту. В декорі переважають модифіковані класицистичні мотиви: вінки з гірляндами, фризові вставки, одна з яких — з рельєфним зображенням профілів античних героїв, іміто-

81.15. Вул. О. Гончара, 33.

81.15. Скульптура лева на терасі.

81.15. Скульптура на аттику.

81.15. План першого поверху.

ваний портик у ризаліті на шостому поверсі. Поряд з цим використано елементи раціонального напрямку модерну, що помітно у вирішенні замкових камнів над вікнами третього поверху, стилізованих сандриків і підвіконних вставок на четвертому—п'ятому поверхах, фриза над вікнами шостого поверху, стільярного заповнення вікон. Інтер'єри оформлено в стилі модерн з використанням класицистичних елементів. У ліпному оздобленні плафонів квартир — набори декоративних деталей, які повторено в кімнатах аналогічного призначення в усіх частинах будинку. Кімнати в мансарді декору не мали.

У 1920-х рр. у квартирі № 20 проживав Бовнаненко Дмитро Євменович (1900—?) — політеконом-історик, співробітник ВУАН (до 1934), професор Інституту харчової промисловості (до 1938). Вивчав економічну історію України 19—20 ст. та історію української економічної думки (зокрема праці М. Зібера та С. Подолінського). 1938 репресований, засланий на Колиму.

Флігель (№ 30-б). Зведений на подвір'ї на одній осі з фасадним будинком у стилі раціонального модерну. П'ятиповерховий, цегляний, на житлових підвалах, у плані прямокутний, з невеликим ризалітом з боку подвір'я і проїздом біля лівого торця. Односекційний, квартири три-, чотирикімнатні. Перекриття залізобетонні — над підвалами та сходами, плоскі по дерев'яних балках — над житловими приміщеннями, покрівля залізна. Проведено капітальний ремонт (без заміни перекриття), під час якого втрачено майже весь ліпний декор в інтер'єрі, фурнітуру. Композиція головного фасаду центрально-осьова. Акцентований ризалітом, декорованим лопатками на всю висоту споруди та прикрашеним на рівні першого—другого поверхів рустом, на п'ятому поверсі — модельованими в цеглі декоративними деталями у стилі модерн. Вхід оформлено у вигляді модифікованого порталу. Активним декоративним елементом є великі вікна парадного під'їзду

зі стільярним заповненням вітражного характеру. Інтер'єр оформлено в стилі модерн, але поряд з цим використано й класицистичні мотиви.

Флігель (№ 30-в). У третьому ряді забудови на одній осі з фасадним будинком. Зведений у стилі раціонального модерну. Чотириповерховий, з мансардою, на підвалах, цегляний. Односекційний, з чотирикімнатними квартирами. Перекриття залізобетонні — над підвалами, плоскі по дерев'яних балках — над квартирами. Покрівля залізна. Композиція головного фасаду центрально-осьова, за характером побудови близька до флігеля у другому ряді забудови. Вісь акцентовано ледь виявленим ризалітом, утвореним лопатками на всю висоту будівлі й завершеним аттиком. Декоративності фасаду надають великі вітражні вікна парадного під'їзду та модельовані в цеглі сандрики. Поміж флігельними будинками влаштовано стаціонарні цегляні льохи.

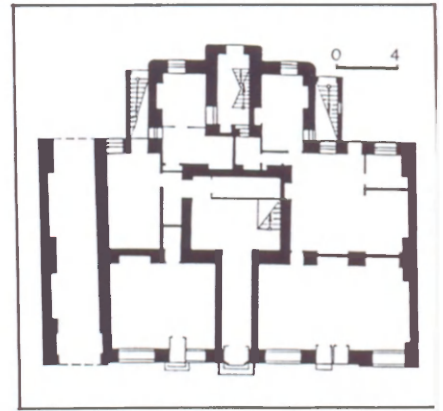
Садиба має велике містобудівне значення як зразок міської забудови поч. 20 ст.

У цій садибі проживала Яновська Любова Олександрівна (псевд. Ф. Екуртжа, Омелька, Реп'ях; 1861—1933) — письменниця. У Києві — з 1905. У 1910—14 — голова київської «Просвіти». В 1910-х рр. з'явилися її останні п'єси «Огненний змій» (1914) та «Четверта аксіома» (1916), після чого припинила літературну діяльність. Разом з Л. Яновською проживала її дочка — Радзимова (Радзимовська) Валентина Василівна (1886—1953) — біохімік і фізіолог. 1913 одержала диплом з відзнакою університету св. Володимира. З 1915 — старший асистент, з 1918 — доцент, з 1924 — професор і керівник кафедри фізіології університету. Одночасно працювала в інших наукових установах. Ув'язнена у справі СВУ (1929—30). З 1944 — на еміграції, з 1950 — у США, де й померла. Одна із фундаторів медичної секції Української Вільної Академії Наук у США [407].

Сергій Білокінь, Інна Шулешко.

81.17. Садиба 1910—12, в якій проживали Липа І. А., Пустовійт Г. М., містилася явочна квартира підпільної диверсійно-розвідувальної групи Кудрі І. Д. (архит., іст.). Вул. О. Гончара, 32-а, 32-б, 32-в. З кін. 19 ст. належала Є. Богданович. У 1908 ділянку, забудовану дерев'яними будівлями, придбав колезький асесор М. Чуленко. 1910 на місці старого фасадного будинку розпочалося будівництво нового. 1911—12 зведено два флігелі. 1914 майно було продане з публічних торгів дворянці С. Вондрак, яка володіла ним до націоналізації на поч. 1920-х рр. Протягом наступних років будинки використовувались як житлові з окремими та комунальними квартирами.

Фасадний будинок (№ 32-а). На червоній лінії вулиці, серед забудови кін. 19 — поч. 20 ст. Зведений у стилі модерн. П'ятиповерховий, з мансардою, цегляний, у плані прямокутний. З тильного боку має ризаліт, де розташовано сходи чорного ходу; біля лівого торця — проїзд на подвір'я. Односекційний, з приміщеннями для магазинів на першому поверсі. Перекриття залізобетонні — над сходами і службами, дерев'яні — над житло-

81.17. Вул. О. Гончара, 32-а. План першого поверху.

вими кімнатами. Композиція головного фасаду п'ятигидільна, утворена широким центральним та вузькими бічними ризалітами. Слабковиявлений центральний ризаліт акцентовано лопатками, які переходять на площину аттика, та вузькими спареними вікнами на другому—третьому поверхах. У центрі аттика — велика розетка рослинним декором, над нею — вікно мансарди. Виразності фасаду надає відлитою з гіпсу фриз із мотивами каштанового листа над вікнами п'ятого поверху, модельовані в цеглі деталі декору, балкони на другому—четвертому поверхах. Інтер'єр оформлено в стилі модерн. В рисунку кованого огорожі сходів, ліпленні плафони та кахляному облицюванні груб переважають рослинні мотиви.

Флігель (№ 32-б). На одній осі з фасадним будинком. Зведений у стилі модерн. Чотириповерховий, на підвалах, цегляний, у плані прямокутний. Односекційний, на кожному поверсі розміщено по дві дво- та трикімнатні квартири, що зберегли первісне планування. Перекриття плоскі по дерев'яних балках, покрівля залізна. Композиція головного фасаду симетрична, підкреслена вузьким центральним ризалітом, куди виходять вікна парадного входу. Фасад майже позбавлений декоративних елементів, що властиве дворим будівлям. Стильові ознаки модерну йому надають лиш виконані в цеглі сандрики над вікнами другого поверху, багатодільне стільярне заповнення вікон парадних сходів, характерний геометричний орнамент у завершенні ризаліту. Інтер'єр оформлено в стилі модерн. Для оздоблення плафонів житлових кімнат використано серійні набори декоративних елементів. Збереглися грубо облицьовані білими гладенькими кахлями та оздоблені фігурними завершеннями і вставками.

Флігель (№ 32-в). У глибині подвір'я на одній осі з фасадним будинком. Двоповерховий, цегляний, на підвалах (прямою огорожено ґратами), одностіле. Композиція головного фасаду центрально-осьова, без яскраво виявлених стильових ознак. Інтер'єр простий, без декору. Художню цінність мають різьблені двері парадного під'їзду і металева огорожа сходів.

Садиба цікава як зразок типової міської забудови поч. 20 ст.

81.16. Вул. О. Гончара, 30-а.

У січні—лютому 1919 у квартирі № 3 фасадного будинку жив під час своєї роботи в уряді УНР Липа Іван Львович (1865—1923) — відомий громадський і політичний діяч, письменник, міністр УНР. Псевдоніми — Петро Шелест, Мих. Житецький, Іван Степовик та ін. З 1902 до кін. 1918 жив і працював в Одесі, співробітник Одеської громади, організатор видавництва «Одеська літературна спілка», Українського клубу, одеської «Просвіти»; у 1917 — комісар Центральної Ради у м. Одесі, член ЦК партії Українських соціалістів-самостійників. 26 грудня 1918 І. Липа був призначений керуючим Управлінням культів УНР і переїхав до Києва. Однак вже на початку лютого 1919 з відходом військ Директорії виїхав до Кам'янця-Подільського. Брав участь у роботі Всеукраїнської Національної Ради. Автор поезій, оповідань, казок, притч символічно-філософського характеру. Його твори друкувалися в «Літературно-науковому вістнику», газетах «Громадська думка», «Рада», альманахах «Багаття», «У неволі» та ін. Дружина І. Липи — М. Липа, дитяча письменниця, педагог і громадський діяч, одна із засновників Всеукраїнської Учительської Спілки (у 1906), загинула 1935 у сталінському концтаборі.

Син — Липа Юрій Іванович (1900—44) — письменник, публіцист, лікар, громадський діяч. 1920 емігрував до Польщі. Закінчив 1929 Познанський університет, 1931 — курси військових лікарів у Варшаві. 1943 повернувся в Україну, працював лікарем у м. Яворів (Львівська обл.). Вбитий органами НКВС.

У фасадному будинку в квартирі № 20 мешкав у 1936—41 Пустовійт Гаврило Михайлович (1900—47) — графік. Працював у галузі книжкової та станкової графіки. У цей час створив серію кольорових літографій «Колгоспна Молдавія» (1937), «Дніпро індустріальний» (1937), літографії до творів І. Микитенка (не побачили світ); портрети О. Пушкіна, Т. Шевченка, цикли ілюстрацій до поеми «Наймичка» Т. Шевченка (1937), до оповідань М. Коцюбинського (1940). Під час подорожей по Прикарпаттю у 1940—41 створив численні малюнки пам'яток Львова, портрети родичів І. Франка, пейзажі тощо. Ці твори утвердили за художником репутацію одного з найкращих в українській графіці рисувальників того часу. У 1938 на Першому з'їзді художників обраний членом Правління і заступником голови Президії Спілки художників України. Брав участь у Всесоюзних та республіканських виставках художників. Під час німецько-фашистської окупації міста у будинку була підпільна явка розвідувальної диверсійної групи, створеної у серпні 1941 Кудрею Іваном Даниловичем (підпільне ім'я Максим; 1918—42). До групи входили Д. Соболев, А. Печенев, Є. Бремер, Р. Окіпна, Г. Дудкін, М. Груздова, Є. Лінкевич та ін. Розвідники збирали відомості про розташування військових штабів, адміністративних установ, агентури, що готувалася у фашистській розвідшколі, здійснювали диверсійні акти. Ними були підірвані будівлі, де розташовувалась військова комендатура та кінотеатр для німців тощо. 1 травня 1942 був пущений під укис ешелон з

гітлерівськими військами та боеприпасами на лінії Київ — Жмеринка, здійснена велика диверсія на Дарницькому залізничному вузлі.

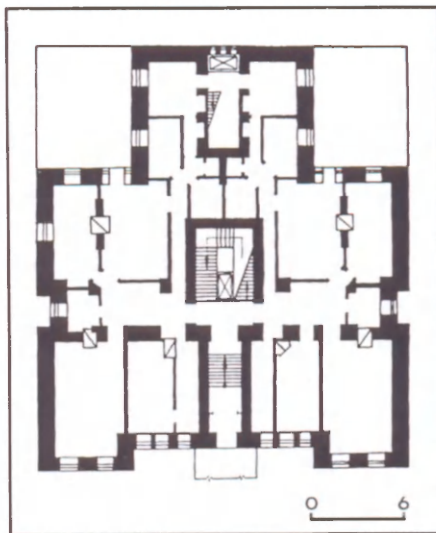
Члени групи збирались у квартирах № 7, де жила Є. Бремер, або № 20, де жила Окіпна Раїса Миколаївна (1912—42) — актриса оперного театру. Тут обговорювалися плани антифашистської боротьби, друкувалися листівки та повідомлення Радінформбюро. І. Кудря, Р. Окіпна, Є. Бремер у липні 1942 були заарештовані за доносом зрадника. У листопаді після жорстоких тортур та допитів закатовані в гестапо. І. Кудри посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу (1965). Іменами І. Кудри та Р. Окіпної названо вулиці Києва [408].

Тетяна Осташко, Оксана Пустовійт,
Лариса Шевченко, Інна Шулешко.

81.18. Садиба (Лапинського М. М.), 1908—09 (архит.). Вул. О. Гончара, 60. Ділянку на крутому рельєфі, що належала Ф. Галецькій, 1904 придбав лікар М. Лапинський, раніше ставши власником суміжної садиби на вул. Бульварно-Кудрявській, 27 (нині вул. Воробського), в якій він проживав. Об'ємно-просторова композиція забудови навіяна образами середньовічної

81.18. Вул. О. Гончара, 60.

81.18. План другого поверху.

фортечної архітектури в готичному стилі. Це детально розроблений та замкнений архітектурний ансамбль, що складається з семиповерхового, на напівпідвалі будинку, віднесеного від червоної лінії вулиці, до якого перекинуто місток на рівні другого поверху. Простір перед спорудою забудовано одноповерховими службами (кошишні льодовня, пральня, сараї), дах яких слугував двором-садом для мешканців будинку. З вулиці до будинку, через великий перепад висот, ведуть кам'яні сходи, що огинають витончену камерну будівлю — колишню двірничку — з круглою дозornoю вежею. Всі малі архітектурні форми комплексу (підпірні стіни, глухі та наскрізні парапети) викладено з жовтої київської цегли. Вони організують підходи до будинку, складаючи з ним єдине ціле. Основним елементом садиби є семиповерховий, з напівпідвалом, цегляний, Т-подібний у плані, односекційний, з двома квартирами на поверсі (в кожній по сім кімнат) прибутковий будинок з двома ліфтами. Первісне планування квартир анфіладне. Композиція чолового фасаду симетрично-осьова. Бічні осі підкреслено ризалітами, увінчаними щипцями з пінаклями. Усі житлові кімнати було обклеєно шпалерами, підлоги викладено дубовим паркетом, стелі розписано водяними клейовими фарбами.

Декоративне оздоблення фасадів та інтер'єрів усіх споруд має значні втрати.

Завдяки чудовому використанню гористого рельєфу, пластичній насиченості та загальній архітектурній гармонії ансамбль садиби органічно включений в містобудівну композицію вулиці. Комплекс будівель на вул. О. Гончара, 60 — явище виняткове для рядової забудови Києва поч. 20 ст. [409].

Марія Кацомська,
Володимир Хромченко.

82. ГОРОДЕЦЬКОГО АРХІТЕКТОРА ВУЛИЦЯ, РУБІЖ 19—20 ст. (архит., іст., містобуд.). Від вул. Хрещатик до пл. І. Франка. Біля підніжжя північного схилу Печерського плато. Первісна назва — вул. Миколаївська (від імені російського імператора Миколи II), з 1919 — К. Маркса, з березня 1996 — Архітектора Городецького. З 1887 місцевість, яку тепер займають вулиці Архітектора Городецького, Заньковецької, Ольгинська, Станіславського та пл. І. Франка, належала професору медицини Київського університету Ф. Мерінгу. Садиба мала велику площу, прорізану ярами. На червоній лінії забудови вул. Хрещатик, а також усередині ділянки мистився ряд цегляних споруд, далі — парк з алеями, оранжереями, ставком, виноградником, який назвали Мерінгівським садом. Протягом 1891—95 з ініціативи спадкоємців Ф. Мерінга було складено декілька планів розбивки садиби під площу та вулиці. За останнім з них — від 26 березня 1895 територія біля ставка відводилася під площу, яку було названо Миколаївською. Таку саму назву отримала вулиця, що вела до неї від Хрещатика. Три інші вулиці мали найменування: Ольгинська (між вулицями Миколаївською та Інститутською), Мерінгівська (між Миколаївською та Лютеранською), Нова (між Миколаївською пл.

і вул. Мерінгівською). 1895 у Києві створюється домобудівне товариство, яке придбало у нащадків Ф. Мерінга цю ділянку. Забудова вул. Миколаївської здійснювалася переважно у кін. 19 — на поч. 20 ст. у період т. зв. будівельної лихоманки. На ній споруджено громадські, торговельні та житлові будинки, які відобразили стилістичну різноманітність архітектури періоду історизму і модерну. Її об'ємно-просторова структура, задана формою забудованого по периметру і поділеного на ділянки кварталу, мала характерні особливості тогочасних містобудівних комплексів — рівномірність архітектурного ритму, фронтальність фасадів. На той час Миколаївська вулиця була однією з визначних у місті і відповідала рівню найкращих європейських вулиць. Під час Великої Вітчизняної війни значна частина забудови вулиці зруйнована. Після війни певною мірою відновлена. Будинки проектували відомі архітектори Е. Брадтман, В. Городецький, М. Клуг, Г. Шлейфер. 1895—97 за проектом Е. Брадтмана і Г. Шлейфера зведено готель «Континенталь» (№ 5, тепер у комплексі Національної музичної академії). За проектами Г. Шлейфера споруджено прибуткові житлові будинки № 1, 3 (не збереглися), у 1901 — будинок Л. Гінзбурга в неоренесансних традиціях (№ 9; керував будівництвом Е. Брадтман), який було значно пошкоджено під час Великої Вітчизняної війни 1941—45 рр. У 1903 за проектом Е. Брадтмана було зведено цирк П. Крутикова у стилі модерн, висаджений у повітря 1941 (стояв на місці теперішнього кінотеатру «Україна», № 7). На подвір'ї між будинками № 4 і 6 у 1911 був влаштований розважальний манеж «Скетінг-ринг», згодом перебудований під театр (не зберігся). Забудову садиби № 13, що належала меблевою фабриканту Й. Кімаєру, проектували В. Городецький і М. Клуг. Вулиця була одним з найпопулярніших культурних осередків міста. У приміщенні цирку П. Крутикова, що відзначався чудовою акустикою, організовувалися концерти визначних співаків. Тут виступали М. Баттістіні, А. Дідур, М. Литвиненко-Вольгемут, Т. Руффо, Л. Собінов, Ф. Шаляпін та ін. У перебудованому манежі «Скетінг-

ринг» діяли оперета Ливського, єврейський «Кунствінкл» та Дитячий театри. На вулиці проживали і працювали відомі діячі, зокрема, у будинку № 3 мешкав арх. В. Городецький (до 1903). Будинки № 4 і № 6 належали генералу В. Баскакову.

29 квітня 1918 у цирку П. Крутикова на хліборобському конгресі генерала П. Скоропадського було обрано гетьманом України.

Будинки, що збереглися, мають також історико-культурну цінність. У добу української революції тут працювали військові міністерства Української Держави і УНР, проживав військовий діяч О. Греків (№ 11-а). На вулиці мешкали актори М. Крушельницький (№ 11-а), Є. Пономаренко, Н. Ужвій (№ 17/1). Тут діяли відомі культурно-мистецькі об'єднання: Літературно-артистичний клуб (№ 11), «ХЛАМ» (№ 5).

Близкучу плеяду сучасних музичних діячів виховала Київська державна консерваторія ім. П. Чайковського (№ 1—3/11, тепер Національна музична академія України ім. П. Чайковського). У кінотеатрі «Україна» 4 вересня 1965 під час прем'єри фільму «Тіні забутих предків» (режисер С. Параджанов) відбулася акція протесту проти арештів серед української інтелігенції [410].

Михайло Кальницький,
Лариса Толочко.

82.1. Будинок сільськогосподарського кооперативу «Робітник» кін. 19 — поч. 20 ст., в якому містилися військові міністерства Української Держави та Української Народної Республіки, проживали Ветров Ю. О., Греків О. П., Крушельницький М. М., Плехов М. Д. (архит., іст.). Вул. Архітектора Городецького, 11-а. У ряді щільної забудови.

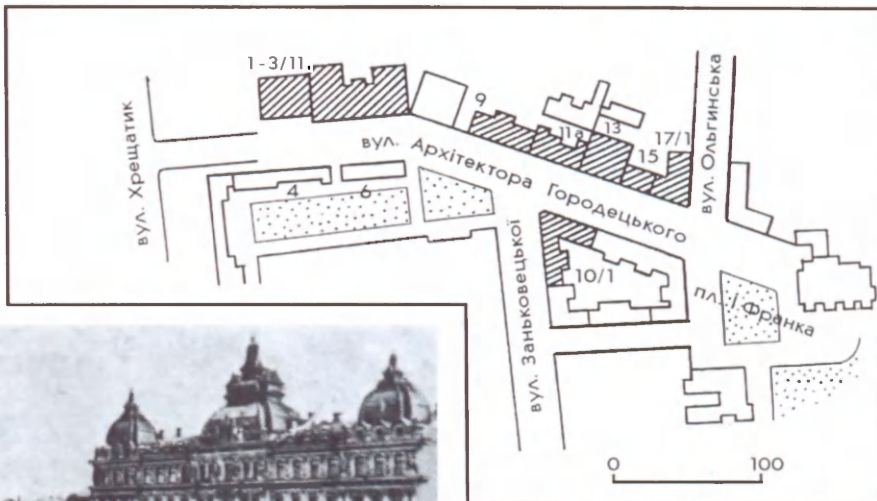
82. Городецького архітектора вулиця. План забудови.

Первісний триповерховий об'єм чоловічого будинку зведено 1895—97 київським домобудівним товариством за проектом і під керівництвом арх. В. Городецького для контори та складу сільськогосподарського кооперативу «Робітник». 1911 добудовано верхні житлові поверхи, на подвір'ї, паралельно головному корпусу, споруджено семиповерховий житловий флігель, з'єднаний з чоловічим будинком у правій його частині. Внаслідок цього увесь комплекс отримав форму незамкненого каре з невеликим внутрішнім подвір'ям.

1941 під час окупації міста німецько-фашистськими військами головний корпус було спалено, після війни відбудовано як житловий будинок.

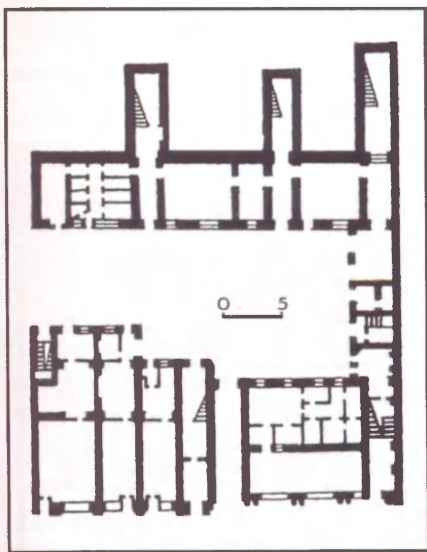
Фасадний будинок. На червоній лінії забудови вулиці. Шестиповерховий, цегляний, тинькований, двосекційний, у плані П-подібний за рахунок суміжного дворового флігеля. Композиція неоренесансного фасаду асиметрична. Перший і другий поверхи з'єднано аркадою зі спареними тричвертевими колонами з капітелями романського стилю. У створених аркадою неглибоких стріластих нішах по другому поверху вміщено здвоєні флорентійські вікна. Великим лаконічним об'ємам нижніх поверхів протистоять частий ритм потрібних напівциркульних вікон третього поверху з колонками корінфського ордеру з імпостами та гірляндами у лиштві. У декорі застосовано ліпний рослинний орнамент виразного моделювання. Ґрати огорож балконів виконано у стилі модерн. У холі парадного входу збереглася частина профільованої стелі з ліпним фризом. Належав до поширених у цей період споруд, що поєднували адміністративно-господарські та житлові функції. Тепер на першому поверсі — торговельні зали.

82. Вул. Архітектора Городецького. Фото 1905.

Флігель. Біля підвалин схилу Печерського плато, паралельно фасадному будинку. Семиповерховий, цегляний, двосекційний, у плані прямокутний, у формах раціонального модерну з плоскими акцентами побіжених лиштв, лопаток, філіонок. Завершення будинку шпильасте з напівциркульним центральним вікном і сегментними бічними вікнами.

82.1. Вул. Архітектора Городецького, 11-а.
82.1. План першого поверху.
82.1. Балкон.

У цілому структуру садиби вирізняє властиве містобудуванню на межі 19—20 ст. гранично раціональне використання невеликої ділянки у щільній забудові вулиці з компактним розміщенням на ній висотних прибуткових будинків.

У головному корпусі 1918—19 містилися військові міністерства Української Держави і Української Народної Республіки. У цей період в будинку мешкав Греків Олександр Петрович (1875—1959) — начальник генерального штабу Київського військового округу (1918), військовий міністр УНР (1918—19), Головнокомандувач (Начальний вожда — 1919) Української Галицької армії (УГА). Був генерал-майором царської армії. 1917 — начальник штабу 6-го армійського корпусу 11-ї армії Південно-Західного фронту, з серпня 1917 — начальник цього ж корпусу. У листопаді 1917 із створенням Генерального секретарства військових справ УНР отримав найвище військове звання отамана і був призначений начальником штабу Київського військового округу. У січні 1918 під час воєнних дій проти більшовиків командував 2-ю Сердюцькою дивізією. У квітні 1918 виконував обов'язки військового міністра і був генерал-хорунжим армії УНР. У часи Української Держави О. Греків очолював опозиційну до гетьманського уряду організацію — «Українську офіцерську спілку Батьківщини» і військову секцію «Українського Національного Союзу». З відновленням УНР провід армії очолив С. Петлюра, військовим міністром призначено О. Грекова. Як командувач південного відрізка фронту вів переговори в Одесі з французьким командуванням у справі визнання України Антантою. У червні — липні 1919 О. Греків — Начальний вожда УГА — вдало провів Чортківську наступальну операцію проти польських військ. Війська УГА (бл. 100 тис.) зайняли Станіслав, Тернопіль, Коломию, Бучач тощо. Однак політична ситуація змусила О. Грекова залишити посаду та емігрувати до Румунії, 1920 — до

Австрії. У Відні він був одним із засновників «Українського Національного Союзу» (1921), 1939 вступив до Української Громади в Берліні. 1948 скоплені агентами НКВС у Відні і ув'язнений в одному з сталінських концтаборів. У грудні 1956 О. Греків повернувся із заслання. Помер у Відні.

Наприкінці 1910-х рр. у будинку діяв Київський літературно-артистичний клуб — популярний у місті заклад, що проводив творчі зустрічі, виступи відомих митців.

У 1919 тут містилися радянські професійні організації літераторів та митців, на поч. 1920-х рр. — профспілки робітників освіти («Робос») та робітників мистецтва («Робмис»).

У 1950—80-х рр. у квартирі № 16 мешкав Ветров Юрій Олександрович (1916—83) — вчений-механік, чл.-кор. АН УРСР (з 1979), заслужений діяч науки УРСР (з 1974). Закінчив Київський інженерно-будівельний інститут, працював у ньому (з 1949), з 1953 — завідувач кафедри, з 1961 — ректор. Основні праці з механізації будівництва і теорії різання ґрунтів. Зробив істотний внесок у теорію будівельної механіки і робочих процесів машин для земляних робіт. Відзначений Державною премією УРСР (1980).

У 1950-х рр. у квартирі № 12 проживав Ілехов Микола Дмитрович (1902—69) — чл.-кор. Академії будівництва та архітектури УРСР. 1957—63 — директор Науково-дослідного інституту будівельних конструкцій.

1955—63 на третьому поверсі у п'ятикімнатній квартирі № 9 (тепер № 8) мешкав Крушельницький Мар'ян Михайлович (1897—1963) — актор, режисер, педагог, народний артист СРСР (з 1944). У 1952—63 — актор і режисер, з 1954 — головний режисер Київського українського драматичного театру ім. І. Франка. З 1947 — професор Інституту театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого. У цей час працював над роллю Ліра («Король Лір» В. Шекспіра), яку зіграв 1959, здійснив постановки вистав «Богдан Хмельницький» К. Данькевича (1953), «Єгор Буличов та інші» М. Горького, «Особова справа», «Чому посміхалися зорі» (1958), «Над Дніпром» (1960) О. Корнійчука. Знімався в кіно: ролі Омеляка («Мартин Боруля», 1953), Андрія Волика («Кривавий світанок», 1957) та ін. Автор спогадів про Леся Курбаса (опубл. 1969).

1967 на фасаді будинку встановлено гранітну меморіальну дошку з барельєфним портретом М. Крушельницького (ск. Б. Климушко, арх. А. Кулагін) [411].

Михайло Кальницький,
Тетяна Осташко, Сергій Попович,
Тетяна Скібіцька.

82.2. Житловий будинок, поч. 20 ст. (архіт.). Вул. Архітектора Городецького, 15. У ряді суцільної забудови, на червоній лінії вулиці. Зведений як прибутковий у стилі модерн за проектом, ймовірно, архітекторів Е. Брадтмана і Г. Шлейфера.

П'ятиповерховий, цегляний, тинькований, у плані прямокутний, чотирисекційний. Композиція фасаду симетрична. Центральна частина акцентована підковоподібною декоративною аркою головного входу, завершена параболическим фронтоном, окреслення якого повторено у фігурному парапе-

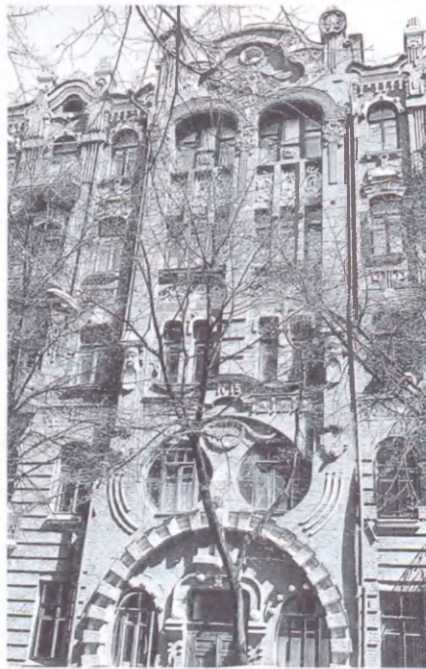
ті. В оздобленні фасаду використано барельєфи, лінійний лінійний орнамент. Первісні оригінальні інтер'єри повністю втрачено під час пожежі 1941. Є характерним прикладом раннього модерну [412].

Тетяна Скібіцька.

82.3. Житловий будинок 1900—01, в якому проживав Зілов П. О. (архит., іст.). Вул. Архітектора Городецького, 9. У ряді суцільної забудови вулиці. Прибутковий будинок будівельного підрядчика Л. Гінзбурга. Проект складено 1900 арх. Г. Шлейфером, нагляд за будівництвом здійснював також арх. Е. Брадтман. Займав частину садиби Л. Гінзбурга, що виходила на вул. Інститутську, № 16—18. Будинок мав шість поверхів (знадвору — сьомий, мансардний). Два нижні займав відомий у Києві меблевий магазин «Я. та Й. Кон», на третьому—четвертому поверхах було по дві семикімнатні та одна трикімнатна квартири, на п'ятому—шостому — чотири-, п'ятикімнатні квартири. Оснащений усіма видами інженерного обладнання. У вересні 1941 будинок спалено дощенту. Відновлено 1950 із зменшенням об'єму. Реставраційні роботи на фасаді виконано у 1986—87.

Шестиповерховий, на підвалі, цегляний, із тинькованим вуличним фасадом, первісно в плані П-подібний, з центрально розміщеними парадними сходами та двома сходами чорних ходів у крилах, завершених декоративними вежами. З проміжного майданчика між третім і четвертим поверхами парадні сходи мали вихід на спеціальний місток, що вів на верхню терасу садиби на вул. Інститутській, № 16—18. Під час відбудови розібрано крила й місток, будинок став у плані прямокутним; переплановано інтер'єри, замінено сходи, огорожу, лишився (з утратами) тільки пишно оздоблений вуличний фасад. Його декор характерний для періоду пізнього еклектизму, відзначається репрезентативністю і деяким перевантаженням за рахунок посиленої пластики, в основі якої — стилізація ренесансно-барокових

82.3. Вул. Архітектора Городецького, 9. Фото поч. 20 ст.

82.2. Вул. Архітектора Городецького, 15.

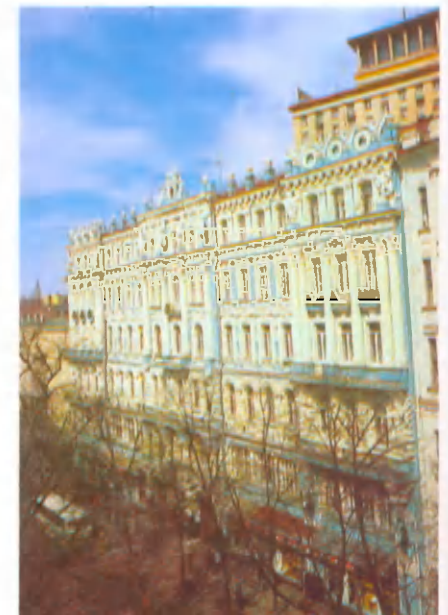
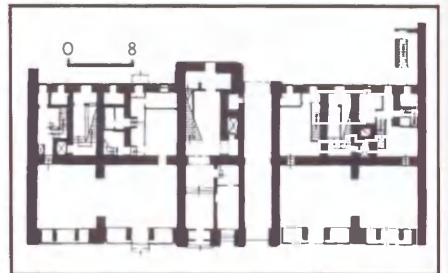
форм. П'ятидільна композиція фасаду утворена чотирма розкріпками, акцентованими тричвертевими колонами великого корінфського ордера по четвертому і п'ятому поверхах і трьома гранчастими, купольної форми вежами зі складним декоративним завершенням (втрачені під час пожежі). Торговельні приміщення двох нижніх поверхів виявлено на фасаді великомірними заскляними прорізами вітрин (перебудовані після пожежі). Парадний вхід і проїзд на подвір'я по центру фасаду оздоблено масивними порталами з архівольтами, фланкованими в імпостах великими грифонами. У простінку між останніми вміщено лінійний картуш із схрещеними молотом і кувалдою під п'ятикутною зіркою, в облямуванні колося, понизу — рельєфні літери «МУП СССР» (Міністерство вугільної промисловості, яке відбудовувало будинок наприкінці

1940-х рр.). Ця ж емблема вміщена у верхній частині дворового фасаду та в спрощеному варіанті — між волютами порталів.

Цоколь облицьовано полірованим лабрадоритом. Горизонтальні членування окреслено міжповерховими профілями, карнизом великого виносу над п'ятим поверхом, бічними аттиками: круглими вікнами в облямуванні грифонів. На краю даху зберігся кований парапет між тумбами. У центрі вінцевого парапету залишилася також люкарна зі скульптурами Гермеса та Геї, що сидять обабіч. У простінках верхнього поверху, в розкріпках також вміщено алегоричні скульптури на повний зріст: Деметри, Гермеса, Афіни. Зберігся ліпне оздоблення вестибуля і склепінчастої арки проїзду на подвір'я, ковані металеві художньої роботи кронштейни для ліхтарів між вітринами. Ліпний високопрофільний орнамент, переважно рослинний, кругла скульптура та безліч окремих архітектурних деталей (консолі, капітелі тощо) відзначаються художньою оригінальністю і майстерністю моделювання. Як своєрідна реклама будівельної контори Л. Гінзбурга, вирізняючись багатством і виразністю фасаду, будинок увійшов до складу визначних архітектурних пам'яток міста поч. 20 ст. Встановлені у 1990-х рр. ковані стулки брами, виконані в дусі ретро, не тільки не відповідають загальному монументальному стилю споруди, а й містять хибну дату «1904».

82.3. Вул. Архітектора Городецького, 9. Сучасний вигляд.

82.3. План першого поверху.

82.3. Архівольт вхідного порталу.

82.3. Фрагмент фасаду.

82.3. Люкарна зі скульптурами Гермеса і Геї.

82.3. Гермес. Скульптура на фасаді.

1905—12 у будинку проживав Зілов Петро Олексійович (1850—1921) — фізик. Одержав освіту у Московському, Гейдельберзькому та Берлінському університетах. З 1877 викладав у Москві та Варшаві, був ректором Варшавського університету. Зробив значний внесок у розвиток експериментальної фізики, проводив досліди та виміри на підтвердження теоретичних співвідношень фізичних величин, зокрема, теорії Максвелла. Першим (1877) виміряв діелектричну проникність деяких рідких діелектриків. 1905—12 обіймав посаду попечителя Київського навчального округу, при цьому виступав активним провідником урядового курсу (т. зв. столипінської реакції).

Після 1917 тут містилися Товариство колишніх політкаторжан і клуб «Мистецький льох».

Майже сорок років (з 1950-х рр.) на першому поверсі розміщувався популярний у Києві магазин «Подарунки», нині — магазин французьких парфумів [413].

Михайло Кальницький,

Дмитро Малаков, Тетяна Скібіцька.

82.4. Житловий будинок 1900, в якому проживав Любомирський Г. А. (архит., іст.). Вул. Архітектора Городецького, 10/1. На розі вулиць Архітектора Городецького та Заньковецької, на червоних лініях забудови, з ухилом вздовж обох вулиць. Зведений як прибутковий на замовлення купчихи М. Поштар за проектом арх. М. Яскевича.

У вересні 1941 постраждав від пожежі. Згодом відбудований у первісному вигляді. Планування змінено. В тилу над частиною об'єму надбудовано мансарду.

П'ятиповерховий, цегляний, у плані близький до У-подібного, трисекційний, перший поверх призначався під торговельні заклади.

Наріжну частину об'єму акцентовано розкріпкою, чітким ритмом віконних прорізів та спареними тричвертевими колонами на рівні третього—четвертого поверхів, завершено парапетом. Фасади з боку кожної вулиці мають вертикальні акценти, фланковані одинарними тричвертевими колонами та завершені оригінальними аркатурними аттиками з орнаментом. В оздобленні застосовано елементи мавританського стилю: характерні підковоподібні арокки віконних прорізів третього і п'ятого поверхів, що спираються на тричвертеві колонки; квіткоподібні капітелі колон; вставки-арабески на рівні п'ятого поверху. Фасади оброблені смугастим рустом. Карниз спирається на фігурні кронштейни, у фризі вміщено орнаментні вставки. Збереглися художні металеві огорожі балконів.

На поч. 1900-х рр. у квартирі № 22 мешкав Любомирський Григорій Львович (1865—1937) — музикознавець, композитор, педагог. У цей час входив до числа дійсних членів Київського літературно-артистичного товариства, викладав у Музично-драматичній школі М. Лисенка (з 1904). Проживав також на вул. Ярославів Вал, 24, пізніше — на вул. Великій Житомирській, 8-а. У дорадянський час у будинку містилося жіноче комерційне училище О. Плетньової.

Нині основна частина будинку викори-

82.4. Вул. Архітектора Городецького, 10/1.

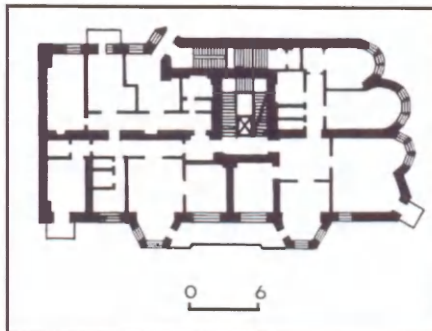
стовується за первісним призначенням. На першому поверсі — Українська федерація кікбоксингу [414].

Михайло Кальницький.

82.5. Житловий будинок 1909, в якому проживали Пономаренко Є. П., Ужвій Н. М. (архит., іст.). Вул. Архітектора Городецького, 17/1. У ряді суцільної забудови, на червоній лінії вулиці, на наріжній зі схилом ділянці. Зведений як прибутковий у стилістичних формах раціонального модерну за проєк-

82.5. Вул. Архітектора Городецького, 17/1.

82.5. План четвертого поверху.

том арх. І. Беяєва. Частково перепланований і відбудований після вибуху та пожежі у вересні 1941 із збереженням тільки вуличних фасадів і влаштуванням у верхньому торці прорізів і балконів (1950). Ця частина будинку закріплена додатково металевими стяжками.

Семиповерховий (сьомий поверх надбудовано), з напівпідвалом, цегляний, тинькований, два нижніх поверхи облицьовано плитами з червоного граніту, обробленими під руст, у плані прямокутний, односекційний. Композиція будинку асиметрична, що зумовлено різними розмірами секцій. Парадні приміщення квартир виявлено на фасадах глибокими балконами, еркерами — двома гранчастої форми з боку вул. Архітектора Городецького і трьома, що прилягають один до одного, з боку вул. Ольгинської. Наріжжя будинку після відбудови акцентовано балконами. Над п'ятим поверхом — плоский рельєфний фриз з неокласицистичними орнаментальними мотивами.

Характерний приклад прибуткового будинку періоду пізнього модерну.

У цьому будинку 1950—86 у квартирі № 30 на четвертому поверсі проживала Ужвій Наталія Михайлівна (1898—1986) — актриса, народна артистка СРСР (з 1944), Герой Соціалістичної Праці (1974). У ці роки грала в Київському академічному українському драматичному театрі ім. І. Франка. Серед ролей, зіграних на його сцені: Наталка Ковшик, Ганна Падоліст («Калиновий гай», «Крила» О. Корнійчука), Анна Олсен («На межі ночі й дня» А. Якобсона), Анна Андріївна («Ревізор» М. Гоголя), Москальова («Дядечків сон» Ф. Достоєвського), Філумена Мартурано (в однойменній п'єсі Е. де Філіппо), мати (в п'єсах «Фауст і смерть» О. Левади, «Вірність» М. Зарудного, «За дев'ятим порогом» О. Коломійця), Устина Федорівна («Пора жовтого листя» М. Зарудного) та ін. Знімалася у фільмах: «Тарас Шевченко» (Ярина), «Наталія Ужвій», «Співай пісню, поете» (маги) та інших. Н. Ужвій була головою Українського театрального товариства (1954—71), віце-президентом Радянського національного центру Міжнародного інституту театру, 82.6. Київська консерваторія. Головний фасад.

членом Художньої ради Міністерства культури СРСР, членом комітету з Ленінських премій, членом комітету з Державних премій УРСР ім. Т. Шевченка в галузі літератури й мистецтва. Під час проживання у цьому будинку удостоєна Державної премії СРСР (1951), Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1984).

Тут проживав Пономаренко Євген Порфирівич (1909—94) — актор, народний артист СРСР (з 1960). Чоловік Н. Ужвій. З 1936 працював у Київському українському академічному драматичному театрі ім. І. Франка.

Зіграв ролі: Івана («Суєта» І. Карпенка-Карого), Тараса Шевченка («Пітербурзька осінь» О. Ільченка), донна Карлоса (однойменна п'єса Шіллера); Верби — у фільмі «Калиновий гай» (1953), Садалія — в «Іванні» (1960) та ін. Відзначений Державною премією УРСР ім. Т. Шевченка (1971) [415].

Лариса Гаврилюк,
Тетяна Скібіцька.

82.6. Київська консерваторія (Національна музична академія України ім. П. Чайковського), кін. 19—20 ст. (архит., іст.). Вул. Архітектора Городецького, 1—3/11. У ряді суцільної забудови вулиці, головним фасадом звернена на Майдан Незалежності. Збу-

82.6. Вул. Архітектора Городецького, 1—3/11.

довано 1895—97 за проектом архітекторів Е. Брадтмана, В. Городецького та Г. Шлейфера для фешенебельного готелю «Континенталь», який вважався найкращим у місті. Частково зруйнований під час Великої Вітчизняної війни 1941—45 рр. Відбудову здійснено 1951—59 (архітектори Л. Каток, Я. Красний, М. Ліберберг) з переплануванням та спрощенням декору. У 1955—59 до торця споруди прибудовано об'єм оперної студії з концертною залом, оформлений ззовні колонадою. Корпус чотириповерхового готелю є характерним прикладом неоренесансної архітектури. Має коридорне планування, інтер'єри трактовано в різних історичних стилях. Т-подібний у плані об'єм концертної зали виконано за традиціями класицистичної архітектури. З боку головного й частини бічних фасадів його оперезано аркадною галереєю, що об'єднує перший та другий поверхи. Третій і четвертий оформлено колонадою іонічного порядку, увінчаною масивним карнизом великого виносу.

Будівля консерваторії відіграє важливу містобудівну роль, починаючи вулицю, і є невід'ємною композиційною складовою Майдану Незалежності. В різний час у готелі «Континенталь» зупинялися: співаки Л. Собінов та Ф. Шаліпін, літератори І. Бабель, К. Бальмонт, І. Еренбург, О. Мандельштам, В. Маяковський, театральні режисери В. Мейерхольд, К. Станіславський та інші діячі культури; у 1919 в будинку готелю діяло мистецьке об'єднання «ХЛАМ» (художники, літератори, артисти, музиканти).

Ідею влаштування консерваторії в Києві в різний час підтримували О. Глазунов, С. Рахманінов, А. Рубінштейн, П. Чайковський та інші композитори. Консерваторію засновано 1913 на базі музичного училища Київського відділення Російського музичного товариства (тепер Музичне училище ім. Р. Глієра). Першими директорами були В. Пухальський (1913) та Р. Глієр (1914—20). 1925 молодші класи перетворено на музичний технікум, старші переведено до Музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка.

1934 консерваторію відновлено в її початковому профілі, 1938 при ній відкрито оперну студію. Ім'я П. Чайковського присвоєно 1940. У 1941—44 перебувала в евакуації у Свердловську (Російська Федерація), 1944 повернулася до Києва. Містилася за різними адресами: спочатку у будинку Музичного училища в Музичному пров. (зруйнований 1941 під час фашистської окупації, у повоєнні роки частково відновлений, тепер приміщення Держтелерадіо — сучасна вул. Б. Грінченка, 11); 1944—56 — на вул. Ярославів Вал, 40; з 1956 — у цьому будинку.

У консерваторії діють факультети — композиторський, фортепіанний, вокальний, оркестровий, історико-теоретичний; оркестри — симфонічний, народних інструментів, камерний; хор, оперна студія, ансамблі. У 1997/98 навчальному році тут здобували освіту 1177 студентів.

Історія консерваторії яскраво відображає шляхи розвитку музичної культури в Україні і, зокрема, в Києві.

У цьому будинку працювали видатні митці й педагоги.

На першому поверсі: у класі № 9 — Литвиненко-Вольгемут Марія Іванівна (1892—1966) — співачка, народна артистка СРСР (з 1936), професор (з 1944);

№ 17 — Михайлов Костянтин Миколайович (1882—1961) — піаніст, музично-громадський діяч, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1945), один із організаторів консерваторії (1913), професор (з 1917).

На другому поверсі: у класі № 20 — Донець-Тессейр Марія Едуардівна (1889—1974) — співачка, народна артистка УРСР (з 1965), професор (з 1953, викладала з 1935);

№ 33 — Ревуцький Лев Миколайович (1889—1977) — композитор, музично-громадський діяч, народний артист СРСР (з 1944), акад. АН УРСР (з 1957), Герой Соціалістичної Праці (1969), професор (з 1935); Лятошинський Борис Миколайович (1895—1968) — композитор, народний артист УРСР (з 1968), професор (з 1935, викладав з 1920). У цьому класі викладав також Штогаренко Андрій Якович (1902—92) — композитор, народний артист СРСР (з 1972), Герой Соціалістичної Праці (1982), 1954—68 — ректор консерваторії, професор (з 1960);

№ 34 — Євтушенко Дометій Гурійович (1893—1983) — вокальний педагог, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1943), професор (з 1939, викладав з 1927); Патержинський Іван Сергійович (1896—1960) — співак, народний артист СРСР (з 1944), професор (з 1946);

№ 35 — Верьовка Григорій Гурійович (1895—1964) — хоровий диригент, композитор, народний артист УРСР (з 1960), професор (з 1947, викладав з 1934).

На третьому поверсі: у класі № 41 — Козицький Пилип Омелянович (1893—1960) — композитор, музикознавець, музично-громадський діяч, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1943), професор (з 1945). У цій аудиторії викладали також Турчак Стефан Васильович (1938—88) — диригент, народний артист СРСР (з 1977), Герой Соціалістичної Праці (1988), професор (з 1986); Канерштейн Михайло Маркович (1902—87) — диригент, з 1927 — викладач консерваторії (з перервами);

№ 48 — Вериківський Михайло Іванович (1896—1962) — композитор, диригент, музично-громадський діяч, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1944), професор (з 1946, викладав з 1944);

№ 54 — Яблонський Вільгельм Мар'янович (1889—1977) — трубач, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1969), професор (1935—75, викладав з 1927), засновник кафедри духових інструментів; Проценко Андрій Федорович (1902—84) — флейтист, заслужений артист УРСР (з 1946), професор (з 1954, викладав з 1934);

№ 58 — Гайдай Зоя Михайлівна (1902—65) — співачка, народна артистка СРСР (з 1944), професор (з 1963, викладала з 1947).

На четвертому поверсі: у класі № 69 — Геліс Марк Мойсейович (1903—76) — заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1947), засновник і завідувач кафедри народних інструментів (з 1938), професор (з 1940).

Біля цих класів встановлено меморіальні дошки.

У консерваторії також викладали ві-

домі митці Є. Чавдар, К. Данькевич, В. Тольба, В. Гужова, О. Климов, О. Гродзинський та ін. [416].

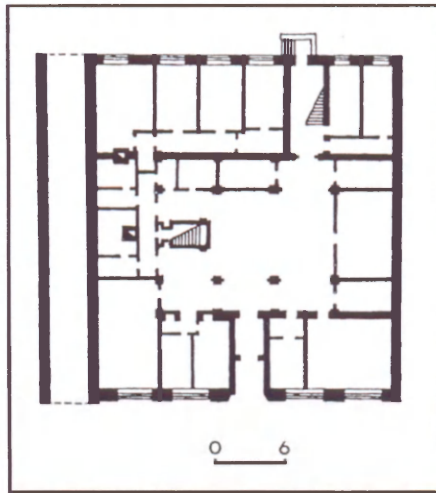
Михайло Кальницький, Ніна Коваленко, Іван Лисенко, Тетяна Скібіцька.

82.7. Торговельний будинок меблевої фірми Й. Кімаєра, 1895—97 (архит.). Вул. Архітектора Городецького, 13. У ряді суцільної забудови. Споруджений за участю архітекторів В. Городецького та М. Клуга. Ділянка мала складну в плані конфігурацію, поширювалася вглиб кварталу, сягаючи Ольгинської та Інститутської вулиць,

82.7. Вул. Архітектора Городецького, 13.

82.7. План першого поверху.

82.7. Тимпан фронтону.

і була щільно забудована переважно виробничими спорудами. В будинку на розі вулиць Інститутської та Ольгинської жив сам власник фірми.

Стіни корпусу меблевої фірми цегляні, перекриття й внутрішні металеві сходи спиралися на багатоповерхові металеві конструкції. Ліворуч по фасаду був еркер. У період між громадянською і 2-ю світовою війнами в будинку містилися різні заклади й підприємства, зокрема, Київська 8-а взуттєва фабрика.

У вересні 1941 будинок згорів. Металеві конструкції зазнали таких руйнувань і пошкоджень, що відновленню не підлягали. Під час відбудови, здійсненої наприкінці 1940-х рр., збережено тільки головний фасад (зі зменшенням вивосу еркера і втратою в ньому бічних вікон), периметр зовнішніх стін та поверхні флігельного будинку. Решту споруд розібрано на цеглу.

Будинок чотириповерховий, цегляний, тинькований, у плані близький до квадрата зі стороною 32 м. Після відбудови центром композиції об'ємно-просторової структури стало внутрішнє світлове подвір'я, на зразок ренесансних, але перекрите скляним світловим ліхтарем на металевому каркасі. Службові приміщення згруповано по периметру зовнішніх стін з виходами на внутрішню чотириарусну відкриту галерею. Колони й перекриття залізобетонні. Фасад виконано в неоренесансних формах з укрупненими деталями. Простінки між великими вікнами першого й другого поверхів оздоблено рустованими лопатками, третього і четвертого — тричвертевими канелюрованими колонами корінфського ордера на п'єдесталах, що спираються на кронштейни. У капітелях вміщено ліпні голови бога Меркурія. «Жезли Меркурія» прикрашають замки над вікнами четвертого поверху; в тимпані фронтону, що увінчує центральну частину фасаду, містяться скульптурні зображення, зокрема, й Меркурія. На фронтоні вміщено дату «1884», що засвідчує час заснування меблевої фірми Й. Кімаєра. Ліворуч по фасаду — брама проїзду на внутрішнє подвір'я; збереглися залишки її первісного металевих оздоблення.

Праворуч по фасаду — вхід до проміжного вестибуля станції метро «Хрещатик».

Пам'ятка є цікавим зразком торговельно-промислової споруди, розташованої серед житлової забудови з суто комерційною метою: надати можливість придбання меблів мешканцям щойно споруджених будинків, переважно на території колишньої садиби Ф. Мерінга. Значна частина меблів і столарних виробів фірми Й. Кімаєра і досі служить за призначенням, зокрема, в будинку Національного банку України, спорудженому 1902—05.

Тепер тут міститься Міністерство юстиції України [417].

Дмитро Малаков, Тетяна Скібіцька.

83. ГОРОДИЩЕ, 6—13 ст. (археол.). На Подолі, на Замковій горі (Киселівка, Флорівська, або Фролівська гора) — природному останці правого, високого (80 м), з крутими схилами берега Дніпра. З півночі і північного заходу гори в давнину протікала р. Глибочиця

(тепер тут пролягає вулиця Верхній і Нижній Вал), з південного сходу містилося урочище Гончарі (сучасна вул. Гончарна), зі сходу — глибока сідловина (початок вул. Воздвиженської). Дослідили М. Біляшівський у 80-х рр. і В. Хвойка у 90-х рр. 19 ст., археологічний відділ Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка в Києві (1928—29), С. Магура та І. Бондар (1923—33, 1939), Інститут археології АН УРСР та історичний музей (1940), В. Богусевич (1948).

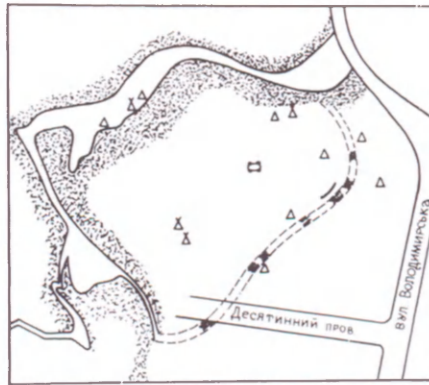
Розміри 210×450 м, займає всю територію гори. Товщина культурного шару 2—4 м. Відкрито залишки двох зрубних споруд, майстерень, де виготовляли кістяні, мідні й бронзові вироби, ювелірні прикраси; стіни замку 14—15 ст. Зібрано фрагменти ліпної та гончарної кераміки (у т. ч. античної), скляні браслети і намисто, кістяні та ювелірні вироби, візантійські монети, гри фоліси імператорів Анастасія (498—518) та Юстиніана I (527—566). Знайдений матеріал належить до трипільської (3-є тис. до н. е.), катакомбної (1-а пол. 2-го тис. до н. е.), підгірцівської (5—4 ст. до н. е.), зарубинецької (2 ст. до н. е.—1 ст. н. е.) культур, до часів Київської Русі (9—13 ст.) і пізнього середньовіччя (15—17 ст.).

Пам'ятка — один з найперших населених пунктів у межах сучасного міста. Вивчення писемних джерел та археологічних матеріалів кін. 5 — поч. 6 ст. дає підстави стверджувати, що саме в цей час починається історія Києва. За часів Київської Русі тут містився великий торговельно-ремісничий посад. У кін. 14 ст. на горі споруджено дерев'яний замок — резиденцію князя, пізніше — воєводи, спалений 1482 ордами кримського хана Менглі-Гірея, бл. 1532—45 перебудований. 1651 замок згорів і більше не відбудовувався.

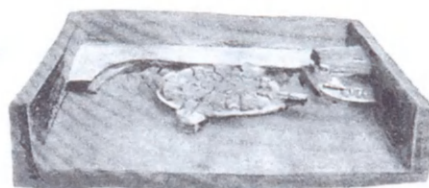
З 1816 територія Замкової гори використовувалася під цвинтар. Тепер — археологічна та ландшафтна заповідна зона. Матеріали обстежень зберігаються в Національному музеї історії України та в Інституті археології НАН України [418].

Стефанія Кілієвич.

84. ГОРОДИЩЕ — МІСЬКИЙ РАЙОН СТАРОДАВНЬОГО КИЄВА, 9 — поч. 13 ст. (археол.). У північно-західній частині міста, на горі Щекавиці (Олегів-

85.1. План городища Кия (вул. Володимирська, 2).

85.2. Капище. Макет.

ка, Олегова гора), на правому березі Дніпра. З півдня, сходу й півночі гора має круті схили заввишки 30—40 м, на заході з'єднана з плато тераси. Згадується в «Повісті временних літ» під 911. Обстежували В. Козловська, Ф. Мовчанівський (1934), розкопували К. Гупало (1980), І. Мовчан (1995). Площа бл. 30 га. Товщина культурного шару до 1 м. Відкрито залишки напівземлянкових жител 9—10 ст., церкви 12 ст. Знайдено антропоморфну фібулу 7—8 ст. і фрагменти гончарної кераміки 9—13 ст., могильник давньоруської доби. За часів Київської Русі було посадським районом стародавнього Києва. У 16 ст. Щекавиця належала до володінь Київського замку, 1619 передана київському магістратові. Центральна частина пам'ятки з кін. 18 ст. була під цвинтарем.

Тепер її територію частково забудова-

но міськими кварталами. Матеріали обстеження зберігаються в Національному музеї історії України.

Володимир Зоценко.

84.1. Церква, 12 ст. (археол.). Вул. Олегівська, 41. Досліджував К. Гупало (1980). Відкрито південно-західну частину будови і фрагмент фундаменту південного муру. Ширина муру 1,5 м, глибина залягання фундаменту 0,5 м. Складена з великих валунів пісковика та битої плінфи на цем'янковому розчині. Знайдено фрагменти фрескового розпису і полив'яних плиток підлоги. Дослідники ототожнюють пам'ятку з церквою, що згадується у літописі під 1182. Ймовірно, що цю церкву зображено на малюнку А. ван Вестерфельда 1651.

Основна площа пам'ятки зруйнована пізнішими забудовами [419].

Гліб Івакін.

85. ГОРОДИЩЕ КИЯ І КАПИЩЕ, 5—9 ст. (археол.). Вул. Володимирська, 2. Старокиївська гора. Комплекс археологічних пам'яток слов'янського часу.

85.1. Городище Кия, кін. 5—8 ст. (археол.). У центрі міста, у північно-західній частині Старокиївської гори, на території Національного музею історії України. За літописними та археологічними джерелами ототожнюється з «Градом Кия» — городищем, заснованим князями племені полян, братами Кием, Щеком, Хоривом і названим на честь старшого з них. Дослідили В. Хвойка (1907—08), Д. Милеев (1909), Ф. Мовчанівський (1936), М. Каргер (1939), С. Кілієвич (1958), П. Толочко, В. Гончаров, В. Харламов (1971, 1982). Площа 2 га. Товщина культурного шару 1,5—4 м. В оборонній системі городища вдало поєднуються штучні укріплення з природними перешкодами. З трьох боків гора мала стрімкі схили, з півдня майданчик городища оточували високий вал і глибокий рів, які відділяли її від решти території нагірного плато. Відкрито язичницьке святилище, житла 5—8 ст. (одне з них мало вальковану піч, заповнену череп'яними посудинами кін. 5—6 ст.), господарські ями. Залишки палацових споруд, досліджені в центрі городища і за лінійного укріплення у північно-східній частині гори, ототожнюються вченими з пам'ятками, які згадуються у літописі під 945.

«Град Кия» займав домінуюче положення серед інших поселень Київської височини і за своїм характером поступово набував рис міського центру, що формувався, — ядра Київського дитинця. Частина території в межах стародавнього «града» у 9—10 ст. стає дитинцем давнього міста, княжою резиденцією. З півдня та південного сходу з дитинцем межував могильник 9—10 ст. Тепер пам'ятка входить до заповідної зони міста.

Матеріали обстеження зберігаються в Національному музеї історії України та в Інституті археології НАН України.

Стефанія Кілієвич.

85.2. Капище, 6—9 ст. (археол.). У межах городища Кия. Відкрив В. Хвойка (1908); Ф. Мовчанівський у 1937 повторно дослідив залишки цієї споруди, але вже у більш зруйнованому вигляді, ніж її описав В. Хвойка. Капище (язичницьке святилище) являє собою валькований майданчик (4,2×3,5 м) еліпсоподібної форми, викладений купками

83. Замкова гора.

каменя-піскови́ка, з чотирма виступами завдовжки 0,7—0,8 м, орієнтованими за сторонами світу.

Навколо споруди долівка, утрамбована товстим шаром білуватої глини зі старанно згладженою поверхнею. Із західного боку цього фундаменту виявлено масивний стовп, у якому шари сильно випаленої глини чергувалися з шариками попелу й вугілля. Це був жертвник, на якому впродовж тривалого часу приносили жертви, про що свідчить знайдена навколо нього велика кількість кісток і черепів тварин, головним чином свійських, та шари глини, попелу й вугілля. З південного боку під муруванням капища відкрито шар утрамбованої глини (товщина 0,40 м), під ним — шар попелясто-сірого ґрунту, в якому знайдено фрагменти ліпної кераміки. Тепер законсервовано й відкрито для огляду [420].

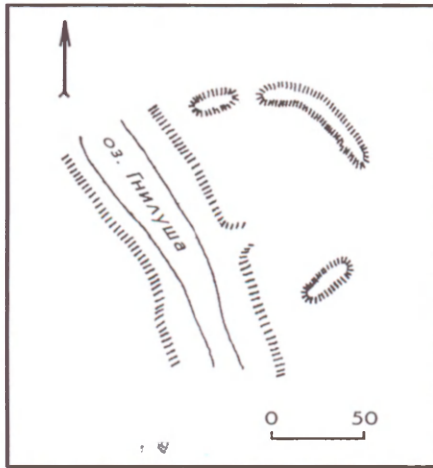
Стефанія Кілієвич.

86. ГОРОДИЩЕ КРАСНИЙ ДВІР, 11—13 ст. (археол.). Вул. Видубицька, 40. На північно-східній околиці Центрального ботанічного саду НАН України, на місі (вис. бл. 70 м над рівнем Дніпра), розташованому між Наводницькою (тепер бульв. Дружби народів) і Видубицькою долинами, що займає домінуюче положення над навколишньою місцевістю. Дослідив І. Мовчан (1971) — бл. 300 кв. м. Загальна площа 5 га. Товщина культурного шару бл. 0,5 м. Територія пам'ятки складається з двох майданчиків — верхнього та нижнього. На нижньому виявлено матеріали пізнього періоду трипільської культури (3-є тис. до н. е.), енеоліту, підгірцівської культури (6—3 ст. до н. е.), періоду раннього залізного віку, часів Київської Русі (11—13 ст.) і пізнього середньовіччя (17 ст.). На верхньому — рештки будівельного матеріалу мурованої споруди, зведеної у техніці змішаної кладки, фрагменти гончарної кераміки 11—13 ст. Дослідники ототожнюють пам'ятку з літописним Красним двором — замською резиденцією князя Всеволода Ярославича, яка згадується у літописі під 1096. Матеріали розкопок зберігаються в Музеї історії міста Києва [421].

Іван Мовчан.

87. ГОРОДИЩЕ, СЕЛИЩЕ, 11—13 ст. (археол.). Комплекс археологічних пам'яток часів Київської Русі. У північній частині міста, у південно-західному районі житлового масиву Вигурівщина — Троєщина, на північному березі оз. Гнилуша. Дослідили В. Завитневич (1880), П. Раппопорт (1950), М. Сагайдак (1990).

87.1. Городище (археол.). Розміри 120 × 80 м; оточене кільцевим валом і ровом. Товщина культурного шару бл. 0,8 м. Досліджено частково вал і кілька поховань, які містилися в ньому; зафіксовано сліди пожеж. Знайдено фрагменти гончарної кераміки часів Київської Русі та пізнього середньовіччя. Дослідники ототожнюють пам'ятку з літописним Городцем (згадується під 1026, 1097, 1134, 1142, 1237), що стояв на р. Радосинь (згадується під 1111, тепер оз. Гнилуша), де укладено договір про поділ земель на Київську і Чернігівську, проведено князівський з'їзд, яким керував Володимир Мономах. У 15 ст., як вважають дослідники, на території городища стояв дерев'яний замок — замська резиденція київ-

87.1. План городища на Вигурівщині Троєщині

ського князя Симеона Олельковича (1455—70), зруйнований 1482 ордами кримського хана Менглі-Гірея. За активними документами 16 ст. ця місцевість, де було село під назвою Милославичі, належала Київському замку. З травня 1654 за універсалом гетьмана Б. Хмельницького його передано у володіння Михайлівському Золотоверхому монастиреві.

87.2. Селище (посад) (археол.). На північний захід і північний схід від городища, відразу за його оборонними спорудами. Площа бл. 5 га. Товщина культурного шару 0,3 м, розміщений плямами. Знайдено фрагменти гончарної кераміки, печини, органічні залишки. Датується 11—13 ст., ймовірно, є посадом городища. Тепер територія пам'яток під приватними садибами. Матеріали обстеження зберігаються в Національному музеї історії України та Інституті археології НАН України [422].

Михайло Сагайдак.

88. ГОРЬКОГО ВУЛИЦЬ, 19—20 ст. (архит., іст., містобуд.). У центрі міста, простягається південно-західним схилом заплави р. Либідь, беручи початок біля південного краю Старокиївського плато. З'єднує вул. А. Толстого з пл. Либідською. Виникла у 30-і рр. 19 ст. з метою сполучення центру міста

з житловим районом Нова Забудова («Новое строение»), який почав створюватися у зв'язку з відселенням киян з Печерська, де споруджували фортецю.

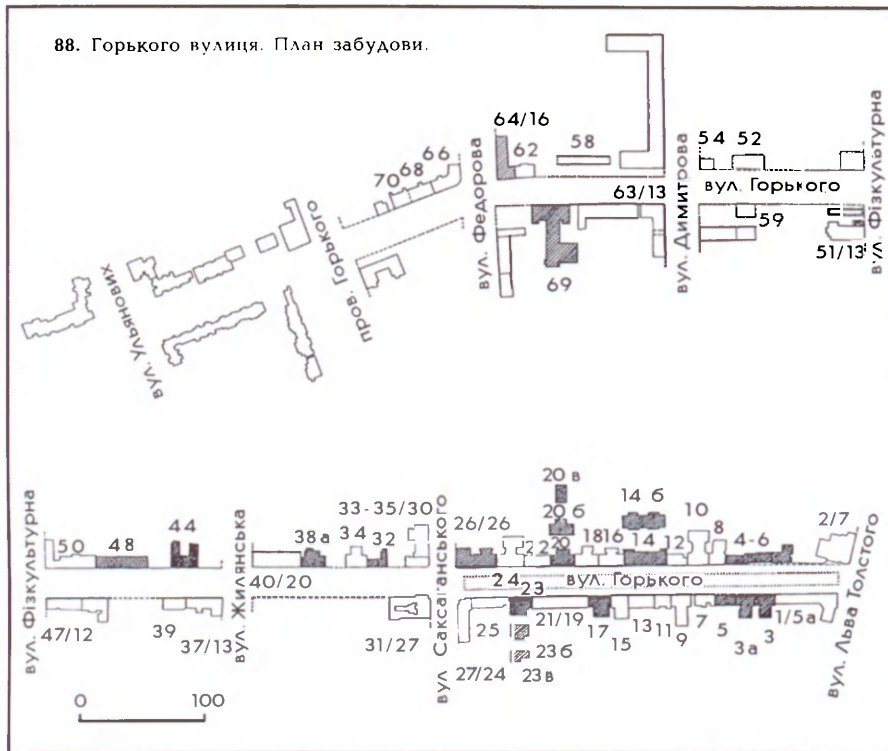
Первісно складалася з двох вулиць до перехрестя з вул. І. Федорова (кол. Поліцейська) називалася Ново-Либідською, яку 1874 перейменовано на Кузнечну (від ковальських майстерень, розміщених на околиці міста), решта — вул. Набережно-Либідською (від р. Либідь, що протікає паралельно). З 1909 обидва відрізки об'єднано в єдину вулицю під назвою Кузнечна. 1913 на її початку влаштовано бульвар. У лютому 1919 перейменована на вул. Чернишевського, пізніше — на Пролетарську, з 1936 носить ім'я письменника Максима Горького (Пешкова Олексія Максимовича; 1868—1936).

Складається з двох ділянок, зумовлених рельєфом місцевості: верхньої, що має крутий ухил від вул. А. Толстого до вул. Желянської, частина якої до перехрестя з вул. Саксаганського включає розташований по осі проїжджої частини бульвар, і нижньої, плоскої — від вул. Желянської до пл. Либідської. На верхній ділянці, яка належала до категорії вулиць другого розряду, збереглася архітектурно цінна периметральна забудова багатоповерховими будинками, зведеними наприкінці 19 — на поч. 20 ст. у формах історизму і модерну (№ 3, 14, 14-б, 17, 20, 26/26, 38-а). Із споруд, що мають яскраві риси еклектизму, вирізняються майстерно прорисованими архітектурними й скульптурними деталями будинок № 23 (арх. В. Ніколаєв) і оригінальний триповерховий житловий будинок № 32 з арковою лоджією (арх. А. Краусс). Два житлові будинки (№ 4—6 і 25/24) є пам'ятками архітектури у стилі пізнього конструктивізму 1930-х рр. Нижня частина вулиці (третій і четвертий розряди) мала переважно садибну забудову, реконструйовану в останні десятиріччя, внаслідок чого планування кварталів повністю порушено. З історичних споруд, які збереглися, заслуговує на увагу триповерховий будинок єврейського училища поч. 20 ст. (№ 69).

В останні роки вулиця — одна з центральних транспортних магістралей міста — забудована багатоповерховими спорудами. Це виробничий корпус Інституту електростроювання ім. Є. Па-

86. Видубичі.

тона (№ 58), де застосовано характерний для київського будівництва кін. 19 — поч. 20 ст. прийом зведення глухих торців на межах ділянок (арх. Й. Фридлін, інститут «Діпроцивільпромбудпроект»), будинок Інституту науково-технічної інформації та технічно-наукових досліджень на перехресті вул. Горького з пл. Либідської (№ 110), Володимирський критий ринок (№ 115).

З вулицею пов'язані життя та діяльність відомих діячів науки й культури. Тут проживали: родина відомого історика В. Антоновича (№ 40, не зберегся); юрист, філософ права, політичний діяч Б. Кістяківський; лікарі й вчені Г. Брюно, Ю. Лауденбах, П. Морозов (усі — у № 14, 14-б); композитор Р. Глієр (№ 23); художник Ф. Кричевський, геолог, акад. АН УРСР Б. Чернишов, кінорежисер О. Довженко (№ 4—6); письменники П. Тичина (№ 107; у цьому будинку, що належав І. Носову, влаштував домашні спектаклі композитор М. Лисенко), Т. Осьмачка (жив з 1910-х рр. до 1923 у будинку на розі вулиць Горького і Лабораторної — на місці сучасного № 102) і В. Некрасов (№ 24 і 38-а); поет О. Олесь та його син О. Ольжич — поет, політичний діяч (№ 64/16); журналіст Л. Войтовський (№ 20) та ін. У дорадянську добу на вулиці діяло кілька навчальних закладів: єврейське двокласне училище (№ 69), комерційні училища — М. Хорошилової (№ 3), Л. Володкевич (№ 44), в яких викладали відомі діячі культури.

У будинку № 4—6 під час німецько-фашистської окупації Києва містилася конспіративна квартира диверсійно-розвідувальної групи І. Кудрі. У всесвітньо відомому Інституті електрозварювання ім. Є. Патона НАНУ, в його старому корпусі (№ 69) працювали видатні вчені — Є. Патон, Б. Касаткін, А. Макара, К. Хренов [423].

Юрій Нельговський.

руди виділено ризалітом на шість віконних прорізів на першому поверсі й спареними витягнутими стрілочастими віконними прорізами-біфоріями, розміщеними у трьох декоративних арках, що нагадують готичні масверки, на другому поверсі.

Ризалітна частина височіє над бічними об'ємами. В її центрі — аттик прямокутної конфігурації з нішею, на якому первісно був напис: «Київське єврейське училище імені Соломона Ізраїльовича Бродського». Чоловий фасад декорований карнизом на високих кронштейнах, лопатками, рустом, підвіконними вставками. Віконні прорізи напівпідвалу закрито декоративними кованими ґратами, перед парадним входом — гранітні сходи.

Спочатку будинок займало двокласне єврейське училище на 300 хлопчиків з ремісничим відділенням на 100 учнів. Серед його вихованців був Толкачов Зіновій Шендерович (1903—77) — графік і живописець.

Після 1917 тут містилася профтехшкола ім. М. Ратманського. З 1944 — Інститут електрозварювання АН УРСР (тепер Міжгалузовий науково-технічний комплекс «Інститут електрозварювання ім. Є. Патона НАН України», більшість підрозділів якого з 1975 розташовано на вул. Боженка, 11). У ці роки в інституті працювали:

1944—53 — Патон Євген Оскарівич (1870—1953) — вчений у галузі електрозварювання та мостобудування, основоположник вітчизняної школи зварювання металів, акад. ВУАН (з 1929), заслужений діяч науки УРСР (з

88.1. Вул. Горького, 69.

1940), Герой Соціалістичної Праці (1943). Засновник і перший директор цього інституту (1934—53); у 1945—52 — віце-президент АН УРСР. Під керівництвом Є. Патона колектив розгорнув наукові розробки у галузі електрозварювання і паралельно проводив теоретичні й практичні дослідження з проблем мостобудування. Ця робота завершилася спорудженням одного з найбільших у світі суцільнозварного мосту через Дніпро у Києві, якому 1953 присвоєно ім'я Є. Патона.

Приймальня і кабінет вченого містилися на другому поверсі. Кабінет займав наріжне приміщення у правій частині будинку. Тепер тут меморіальний музей Є. Патона.

1944—75 в інституті працював Касаткін Борис Сергійович (1919—93) — вчений у галузі матеріалознавства, чл.-кор. АН УРСР (з 1976), заслужений діяч науки і техніки України (з 1991). Учений секретар інституту, з 1953 — завідувач відділу фізичної і конструктивної міцності зварних з'єднань зі сталей підвищеної міцності. Водночас 1969—73 — завідувач кафедри Київського політехнічного інституту. Під час роботи у цьому будинку відзначений премією ім. Є. Патона АН УРСР (1975). Наукові праці присвячено дослідженню структури, мікромеханізму деформації і руйнування металів та полімерів, розробці нових марок сталі для зварних конструкцій, зварювальних матеріалів і технологій зварювання, вивченню зварювання різних видів сталей, властивостей зварних з'єднань.

Кабінет вченого містився на четвертому поверсі в лівому крилі будинку. У 1975—93 працював у новому будинку інституту на вул. Боженка, 11.

1944—75 — Макара Арсен Мартинович (1916—75) — вчений у галузі металознавства і технології зварювання металів, чл.-кор. АН УРСР (з 1967). В інституті з 1940, 1949—75 — завідувач відділу середньолегованих і високотривалих сталей, 1954—70 — заступник директора. Був відзначений премією Є. Патона АН УРСР (1970). Наукові праці присвячено розробці технології автоматичного зварювання під флюсом, вивченню процесу плавлення

основного металу при зварюванні цього типу, а також проблемам зварювання під флюсом на великих швидкостях. Його дослідження кристалізації і структурних перетворень під час зварювання складають наукову основу технології зварювання металів плавленням. Розробляв проблеми технології та металургії зварювання вуглецевих, низьколегованих, легованих і конструкційних сталей.

Кабінет ученого як заступника директора містився на першому поверсі.

1945—48 та 1963—75 — Хренов Костянтин Костянтинович (1894—1984) — вчений у галузі електрозварювання, акад. АН УРСР (з 1945), чл.-кор. АН СРСР (з 1953), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1955). У 1945—48 — завідувач відділу підводного зварювання і заступник директора інституту. 1948—52 керував лабораторією електрозварювання Інституту будівельної механіки АН УРСР, 1952—63 — лабораторією електротермії Інституту електротехніки АН УРСР. З 1963 — завідувач відділу, з 1975 — науковий консультант Інституту електрозварювання АН УРСР. Відзначений Державними преміями СРСР (1946, 1986 — посмертно). Один із засновників вітчизняної зварювальної науки і техніки. Наукові праці присвячено дослідженню фізичних і хімічних процесів, які супроводжують горіння зварювальної дуги. Вперше у світі використав методи дугового зварювання і різання металу під водою, керамічні флюси для дугового зварювання. Один з перших провів дослідження в галузі конденсаторного і холодного зварювання.

Кабінет вченого як заступника директора був розташований на другому поверсі будинку. З 1975 працював у новому будинку інституту на вул. Боженка, 11.

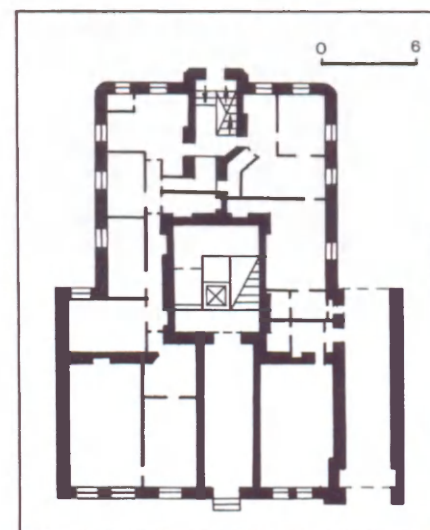
1953 на фасаді встановлено меморіальну мармурову дошку на пошанування Є. Патона, яку 1981 замінено бронзовою з рельєфним портретом вченого (ск. О. Скобликов, арх. К. Сидоров). 1986 на фасаді будинку механічних майстерень (на подвір'ї інституту) встановлено меморіальну мармурову дошку А. Макара.

1984 з нагоди 50-річчя інституту на подвір'ї на невисокому постаменті з червоного граніту встановлено танк Т-34 на пошанування Є. Патона та його співробітників, які зробили значний внесок у розвиток й удосконалення військової техніки у роки Великої Вітчизняної війни. Ліворуч від танка — шість металевих дошок з прізвищами 68 співробітників інституту (серед них — Є. Патон і А. Макара), які 1941—44 працювали на танковому заводі у Нижньому Тагілі (Російська Федерація) [424].

Володимир Бугаков, Лариса Гаврилюк, Тетяна Григор'єва, Галина Денисенко, Михайло Кальницький, Лариса Толочко.

88.2. Житловий будинок, поч. 20 ст. (архт.). Вул. Горького, 17. У рядовій забудові бульварної частини вулиці. Через крутий перепад рельєфу обмежений підпирними стінами. Зведений у стилі модерн як прибутковий будинок підрядчика Г. Бурда-Грановського.

Шестиповерховий, з мансардним верхом, цегляний, у плані Т-подібний, односекційний. Перекриття плоскі, дах

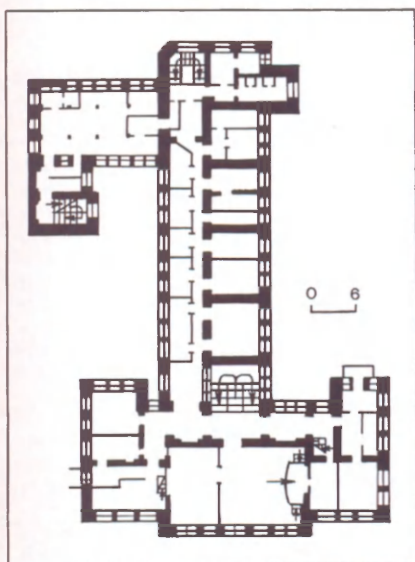

88.2. Вул. Горького, 17.

88.2. План першого поверху.

похилий. У центрі споруди — парадні й чорні сходи та ліфтова шахта. Асиметричну композицію головного фасаду підкреслено ризалітом на південному фланзі та двома вертикальними рядами балконів. У ризаліті влаштовано проїзд, на третьому—п'ятому поверхах його вісь посилено прямокутним у плані еркером, на рівні мансардного поверху увінчано щипцем у стилі т. зв. північного модерну. В оздобленні фасаду використано цемент: рване рустування зі штучного каменю на першому і другому поверхах змінюється плоским рустом на третьому і четвертому, поступаючись місцем тинькуванню «під шубу». Вхідний портал і лиштви вікон — площинного геометричного характеру. Над вікнами п'ятого поверху — рельєфний квітковий пояс. Широкий фриз з листям аканта і кована огорожа балкона прикрашають еркер. Карниз невеликого виносу з мотивом стилізованих іоніків. У парадному під'їзді збереглася оригінальна металева огорожа парадних сходів і ліфта, які освітлюються великим зонітним ліхтарем. В архітектурі будинку поєднано національні течії європейського модерну.

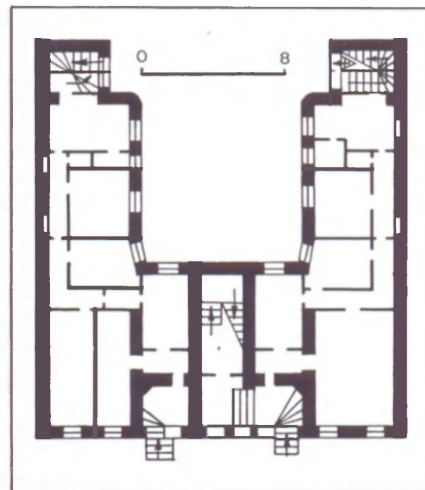
88.1. План другого поверху.

88.3. Вул. Горького, 32.

88.3. План першого поверху.

На поч. 20 ст. в будинку проживав польський журналіст Л. Радзейовський.

Борис Єрофалов.

88.3. Житловий будинок, 1887 (архит.). Вул. Горького, 32. На червоній лінії забудови вулиці. Споруджений арх. А. Крауссом як власний прибутковий будинок. З листопада 1888 садиба належала італійському підданому Н. Беллі.

Триповерховий, з напівпідвальним поверхом, цегляний. Перекриття плоскі, дах похилий. У плані П-подібний, з внутрішнім подвір'ям, замкненим флігелем, зведеним 1888 тим самим архітектором. На кожному поверсі — дві квартири, об'єднані оригінальним за композицією комунікаційним вузлом. Планування квартир коридорне. На головний фасад виходять вікна вітальні і передпокоїв, інші приміщення орієнтовані на внутрішнє подвір'я. По осі фасаду розміщено проїзд, над ним — аркова лоджія з парадними сходами, у крилах будинку — чорні сходи. Симетричний фасад виконано у відкритій цеглі (тепер пофарбовано) і прикрашено ажурними кованими огорожами лоджій, балконів, парапету й ліпними деталями. Фланкований риза-

літами, з'єднаними на рівні другого поверху трипрогонною аркадою вхідної лоджії, у крайніх прогонах якої — сходові марші. Вище від аркади — тераса, тильна стіна якої увінчана арковим фризом. Декор ризалітів відповідає загальній ренесансній стилістиці фасаду: перший поверх рустований, другий виділений балконом на ліпних кронштейнах, простінки між вікнами третього поверху прикрашено вазами на п'єдесталах. Завершуються ризаліти прямокутними аттиками з меандровим фризом. У парадному під'їзді

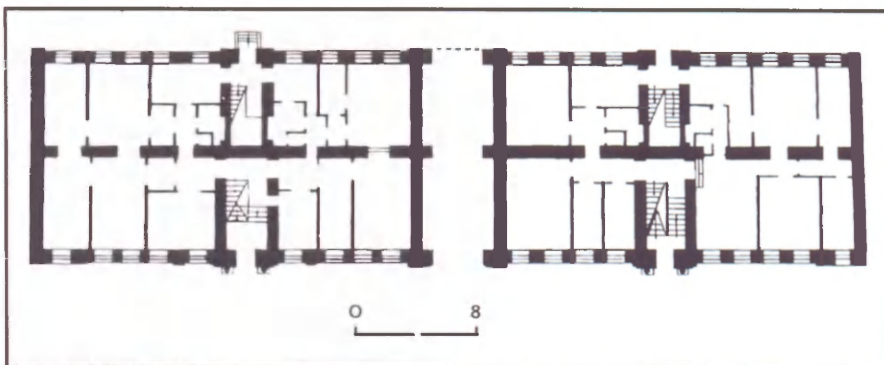
збереглася мозаїчна підлога. Первісне оздоблення інтер'єрів житлових приміщень втрачено. Незвичне об'ємно-просторове вирішення та виразна стилістика споруди мають художню цінність.

Будинок є оригінальною пам'яткою житлової архітектури Києва останньої чв. 19 ст.

Борис Єрофалов,

Михайло Кальницький.

88.4. Житловий будинок, кін. 19 ст. (архит.). Вул. Горького, 48. У рядовій забудові вулиці. На поч. 20 ст. належав колезькому асесорові В. Йо-

88.4. Вул. Горького, 48.

88.4. План першого поверху.

зефі. Первісне планування змінено після капітального ремонту 1975. Споруджено у стилі еклектизму з використанням елементів ренесансу.

Чотириповерховий, цегляний, у плані прямокутний, двосекційний, з центральним арковим проїздом на подвір'я. Структура фасаду має симетрично-осьову будову, яку формують сходові клітки (винесені на вуличний фасад). Вертикальні осі мають ідентичну композиційну структуру, яка включає вільно інтерпретований ордер, посилений аттиками. Поверхове горизонтальне членування фасаду підкреслюють балкони на кожному з трьох верхніх поверхів, які з'єднують по три вікна. У декорі фасаду відбито принцип еклектизму — синтез деталей, запозичених із різних архітектурних стилів. Два парадні входи оформлено порталами з колонами іонічного ордера.

Простінки між вікнами першого і другого поверхів розкреслено горизонтальним рустом.

П'єдестали напівколон, що об'єднують верхні поверхи, оздоблено утопленими фільонками з ліпними акантами. Нижня частина напівколон обтяжена та декорована рустом, верхня — полегшена канелюрами, які повторені у пілястрах. Капітелі (являють собою модифікацію коринфського ордеру) поєднуються з пишним ліпним орнаментом рослинного характеру в антаблементі, гірляндами під вікнами та маскаронами (голови левів), які відіграють роль декоративних кронштейнів напівколон.

Будинок має індивідуальний вигляд, сформований пропорційністю архітектурних компонентів і витонченістю пластичних деталей.

Тетяна Маніфасова.

88.5. Житловий будинок 1909—10, в якому містилося училище Володкевич Л. М. (архит., іст.). Вул. Горького, 44. Зведений за проектом технік-будівельника А. Трахтенберга у стилі модерн.

П'ятиповерховий, з підвалом, цегляний, у плані П-подібний, з двома прибудовами до тильного фасаду. Основний об'єм виходить на червону лінію забудови вулиці. Декоративне оформлення фасаду виявилось в оригінальному силуеті завершені, притаманному стилевій манері модерну, в ліпних деталях, рисунку віконних рам і металевих огорож. Найпомітніший в декорі т. зв. кадуцей — жезл бога Меркурія, що повторюється п'ять разів між третім і четвертим поверхами. Цей елемент є традиційним символом торгівлі. Будинок двосекційний. Південна секція призначалася для житла (по дві чотирикімнатні квартири на кожному поверсі). У північній секції містилося приватне жіноче комерційне училище Л. Володкевич. Тут на кожному поверсі було по дві класних кімнати, з'єднаних із рекреаційним приміщенням. На четвертому поверсі розташовувалась актовка зала. На першому поверсі головного об'єму — крамниці. Розмежування будинку на житлову й навчальну секції збереглося і в радянський період, причому інтер'єри неодноразово перепланувалися. Будинок є оригінальним прикладом багатифункціональної прибуткової споруди.

В училищі викладав Александровський Григорій Володимирович (1873—1936 ?) — літературознавець, громадський діяч. Одночасно — професор Вищих жіночих курсів, пізніше — Музично-драматичної школи ім. М. Лисенка, Київського університету; співзасновник (1903, разом з братом) газети «Киевские отклики»; у добу визвольних змагань працював у Міністерстві народної освіти, співробітник періодичних видань — «Рада», «Нова Рада», «Вільна українська школа» тощо.

З 1980-х рр. тут діяв науково-дослідний інститут «Марс».

Тепер проводяться ремонтно-реставраційні роботи [425].

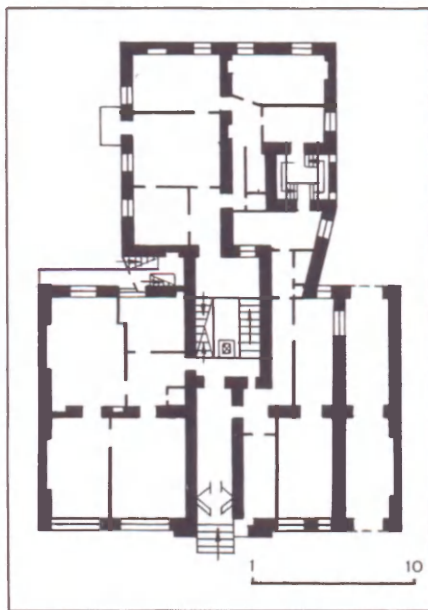
*Михайло Кальницький,
Лариса Федорова.*

88.6. Житловий будинок 1911, в якому містилося училище Хорошилової М. Г., працював Щербина В. І., проживав Давидов О. С. (архит., іст.). Вул. Горь-

88.5. Вул. Горького, 44.

88.6. Вул. Горького, 3, 3-а.
88.6. Вул. Горького, 3.
План першого поверху.

кого, 3, 3-а. На крутому рельєфі, у рядовій забудові бульварної частини вулиці. Споруджений на території садиби, що належала частково Х. Вольфману (№ 3), частково М. Бродському (№ 3-а). Будівництво здійснив технік А. Трахтенберг.

Шестиповерховий, цегляний, двосекційний. Секції зсунуті відносно одна до одної на третину поверху, Т-подібні у плані. Кожна з них має парадний і два чорних входи, ліфт. Будівництво здійснювалося у дві черги, тому нижня за рельєфом секція (№ 3-а) має відмінне від верхньої спрощене оздоблення. Проїзд на подвір'я — у нижній частині будинку. Фасади симетричні, виконані у лицьовій цеглі. Оформлені у стилі модерн. Перший поверх рустований. Основним композиційним елементом фасаду кожної секції є довгий прямокутний еркер з прилеглими до нього з обох боків балконами. Над еркером — карниз, розірваний декоративним щипцем з напівциркульним вікном. На рівні четвертого поверху розкріповки прикрашає орнаментальний рельєфний пояс з ромашок. Більш розвинутий карниз першої секції спирається на металеві кронштейни. Геометричний рисунок підвіконних площин і кованих огорожі балконів виконано у стилі модерн. В інтер'єрах цікаво оформлено парадний вестибіль першої секції: клітчастий орнамент білої і темно-зеленої глазурованої плитки підлоги доповнюється своєрідним гофрованим перекриттям коридора.

Будинок органічно вписується в різночасову забудову вул. Горького.

У 1910-х рр. у будинку № 3 містилося комерційне училище для хлопців і дівчат, засноване Хорошиловою М. Г. У молодшому підготовчому класі навчався письменник В. Некрасов. В училищі викладав Щербина Володимир Іванович (1850—1934) — історик, педагог, культурно-громадський діяч, чл. кор. ВУАН (з 1925). Автор численних праць з історії Києва і Правобережжя. З 1919 працював в УАН.

У 1964—88 у будинку № 3-а в квартирі № 15 проживав Давидов Олександр Сергійович (1912—93) — фізик-теоретик, акад. АН УРСР (з 1964), заслуже-

ний діяч науки УРСР (з 1972), Герой Соціалістичної Праці (1982). У цей період працював в Інституті фізики АН УРСР (1964—66), з 1966 — в Інституті теоретичної фізики ім. М. Боголюбова АН УРСР (з 1966 — завідувач відділу, 1973—88 — директор, з 1988 — почесний директор). Автор наукових праць, присвячених фізиці твердого тіла, теорії ядра, теоретичній біофізиці. Був відзначений Ленінською премією (1966), Державною премією УРСР (1969) [426].

Борис Єрофалов, Михайло Кальницький, Лариса Федорова.

88.7. Житловий будинок поч. 20 ст., в якому проживав Некрасов В. П., (архит., іст.). Вул. Горького, 38-а. Головний фасад виходить фронтально на вул. Горького. Збудований як прибутковий, що належав на поч. 20 ст. Е. Фількенштейну. Планування квартир змінено внаслідок комплексного капітального ремонту 1980.

Чотириповерховий, цегляний, односекційний, у плані Г-подібний, з виносом ризаліту в глибину подвір'я. У композиції головного фасаду використано принцип осової симетрії. Чітко виражені три вертикальні вічка, утворені архітектурним декором, фіксують фланги фасаду й центральну вісь з парадним входом і наскрізним проїздом на територію подвір'я. Бічні осі об'єднані центральною лінією балконів. В художньому оформленні головного фасаду використано орнаментальну пластику, в основу якої покладено принцип візерунчастості й килимарства. Декоративні деталі, що відзначаються різноманітністю форм, виконані з фасонної й дрібноформатної цегли, покривають майже всю поверхню стіни.

1944—50 у квартирі № 7 на четвертому поверсі будинку проживав Некрасов Віктор Платонович (1911—87) — письменник. У цей період написав повість «В окопах Сталінграда» (1946), за яку відзначений Державною премією СРСР (1947), нариси, оповідання [427].

Тетяна Маніфасова.

88.8. Житловий будинок 1911, в якому проживав Шлепаков А. М. (архит., іст., мист.). Вул. Горького, 26/26. На південно-східному розі кварталу, на перехресті вулиць Горького і Саксаганського. Займає домінуюче положення у прилеглої забудові. Споруджений як прибутковий будинок купця Л. Кеніна у стилі модерн. Первісно відзначався високим рівнем інженерного опорядження.

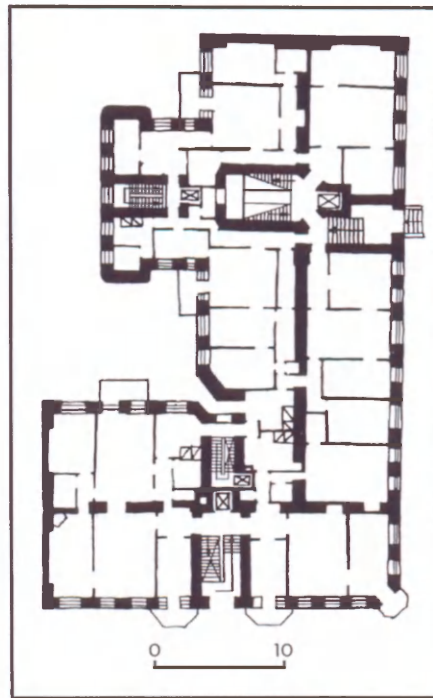
Семиповерховий, з боку вул. Горького має цокольний поверх, цегляний. Перекриття плоскі, дах вальмовий. У плані складається з двох Г-подібно зчленованих секцій, у центрах яких містяться парадні та чорні сходи (кожні мали свій ліфт). Важливіша у композиційному відношенні наріжна частина споруди підкреслена вузьким гранчастим еркером з вежею, прикрашеною монограмою власника «К. Л. І.». Композиція обох вуличних фасадів ґрунтується на зіставленні вертикалей еркерів і рядів балконів з горизонтальними рустованими першого поверху, міжповерхового квіткового ліпного поясу й вінцевого карниза та ультрамаринового майолікового фриза. Обидва фасади увінчані широкими щипцями зі скульптурними композиціями

88.7. Вул. Горького, 38-а.

88.8. Вул. Горького, 26/26.

88.8. План першого поверху.

на сільську тематику. Ковані стулки брами у проїзді на подвір'я й огорожі балконів та сходів мають вишуканий декоративний рисунок у стилі модерн, який обігрує мотив спіралі.

У цьому будинку 1967—96 в квартирі № 27 на четвертому поверсі мешкав Шлепаков Арнольд Миколайович (1930—96) — історик, акад. АН УРСР (з 1982), заслужений діяч науки і техніки України (з 1995), засновник і директор Інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР у 1978—92 (тепер — Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України). Досліджував проблеми американістики, міжнародних і міжнаціональних відносин, соціально-економічної історії зарубіжних країн, політології.

Борис Єрофалов, Елла Піскова.

88.9. Житловий будинок 1930-х рр., в якому проживали Кричевський Ф. Г., Чернишов Б. І., перебував Довженко О. П., містилася конспіративна квартира групи Кудрі І. Д. (архит., іст.). Вул. Горького, 4—6. На червоній лінії забудови вулиці, на ділянці з великим схилом. За фізичним об'ємом перевищує навколишні споруди, але завдяки композиційному вирішенню фасадів і пропорціям елементів органічно входить у ритміку забудови вулиці. Споруджений за проектом арх. Ф. Лескової і консультацією проф. О. Вербицького.

Восьмиповерховий (з одного боку — дев'ятиповерховий), цегляний, тинькований, у плані Г-подібний, звернений коротким крилом углиб ділянки. Використано конструктивну систему поздовжніх несучих стін. Дво-, три-, чотирікімнатні квартири групуються навколо трьох сходових кліток, входи до яких передбачено тільки з вулиці. Більшість квартир має додатковий вихід через кухню на чорні сходи, орієнтовані на подвір'я.

Композиція всіх фасадів ґрунтується на принципі триярусності, з виявленням дрібної структури житлового будинку. Головний та бічний фасади мають єдине архітектурне вирішення. Головний фасад, незважаючи на асиметрично розташований проїзд на подвір'я, має чітко витриману симетричність композиції. Його площини поділені на три частини двома вузькими ризалітами з лоджіями в єдиному рамковому обрамленні. Перший ярус, до якого входять два поверхи, відіграє роль цоколю, де центральна частина прикрашена плоскою аркадою, що відповідає ритму вікон. Основними композиційними елементами у лаконічному вирішенні другого ярусу є обгороджені балюстрадами балкони, зосереджені у центральній частині фасаду. Площини стін першого і другого ярусів на бічних частинах і ризалітах декоровано плоским рустом. Аттіковий поверх відокремлений від нижнього ярусу карнизом, що дуже нависає, розкріпований підвіконнями, підвіконна частина оздоблена стилізованими напівбалюстрадами. Споруду увінчує невеликого вносу плоский карниз. Триярусне вирішення дворового фасаду лаконічне, головна композиційна гра створюється комбінацією різних за пропорціями віконних прорізів.

Споруда — приклад професійного під-

ходу архітекторів 1930-х рр. до будівництва в історичному середовищі, коли метою є збереження і підкреслення характерних для конкретного місця композиційних прийомів забудови.

До поч. 1940-х рр. у будинку проживав Кричевський Федір Григорович (1869—1947) — живописець, педагог, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1940). У 1922—41 — професор Київського художнього інституту, 1941—43 — голова Спілки художників. У цей період створив цикл картин за мотивами поеми Т. Шевченка «Катерина», портрети тощо. 1943—45 — на еміграції в Німеччині, 1945 репатрійований.

1941—42 у помешканні № 38 (тепер № 37) на другому поверсі містилася конспіративна квартира підпільної розвідувально-диверсійної групи І. Кудрі. До її складу входила М. Груздова, яка за завданням Максима (І. Кудрі) влаштувалася на посаду керуючого цим будинком, де на першому поверсі розмістився розвідпункт абвера, що дало змогу виявляти його агентуру. 5 липня 1942 І. Кудрю було заарештовано, М. Груздова перейшла на нелегальне становище.

У повоєнні роки в будинку проживали мати й сестра Довженка Олександра Петровича (1894—1956) — кінорежисера й письменника, який, приїжджаючи до Києва (останнього разу — у серпні 1956), зупинявся тут.

1945—50 у квартирі № 6 проживав Чернишов Борис Ісидорович (1888—

1950) — геолог і палеонтолог, акад. АН УРСР (з 1939), заслужений діяч науки УРСР (з 1943). З 1939 до кінця життя працював в Інституті геологічних наук АН УРСР; 1939—46 — його директор, у той самий час — віцепрезидент АН УРСР. Наукові праці — з проблем палеонтології, стратиграфії, загальної геології [428].

Марія Гончаренко, Вячеслав Докучаєв, Михайло Кальницький, Дмитро Малаков.

88.10. Житловий будинок 1910, в якому проживали О. Олесь, О. Ольжич (архит., іст.). Вул. Горького, 64/16. На розі вулиць Горького та І. Федорова, двохліній лінії забудови. Споруджений за проектом арх. В. Рикова як прибутковий житловий будинок, що належав З. Гринкевичу.

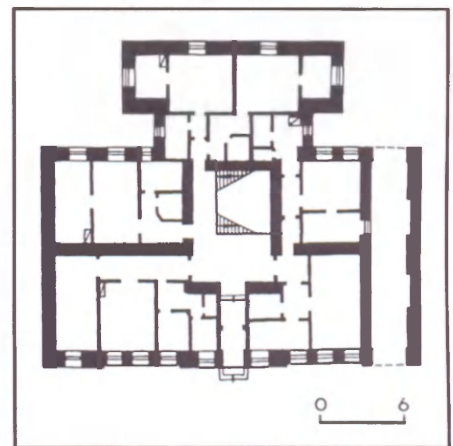
Чотириповерховий, цегляний, з видовженим фасадом і аркою в'їзду на подвір'я з боку вул. І. Федорова, двохсекційний, з двобічним розташуванням квартир, частково — з магазинами на першому поверсі.

Фасади ледь розчленовано розкріповками з невисокими аттиками. Більше розкріповано наріжну частину, над якою підноситься високе та вузьке потрійне вікно на рівні аттиків. Фасад декоровано в дусі пізнього модерну з мотивом рапортних квадратів різного розміру, виявлених рельєфно та поданих на рівні вікон останнього поверху широкою (в три ряди) смугою керамічних вставок. Парадні під'їзди оздоблено порталами спрощених абрисів. Балкони розібрано, замість балконних дверей влаштовано вікна.

У цьому будинку 1911—19 мешкав Олександр Олесь (справж. — Кандиба Олександр Іванович; 1878—1944) — поет. Народився на хут. Кандиби біля с. Білопілья на Сумщині. Закінчив 1902 Харківський ветеринарний інститут. У Харківському земстві працював ветеринарним лікарем. 1911 переїхав до Києва, працював ветеринарним лікарем на міській бійні. Літературну діяльність почав 1903 і набув широкої популярності вже після виходу першої збірки «З журбою радість обнялась» (1907). У творах О. Олеса особиста лірика поєднується з громадянськими, патріотичними настроями. Його вірші поклали на музику українські композитори М. Лисенко, Я. Степовий, К. Стеценко та ін., а також російські, білоруські, французькі, чеські композитори. У ці роки вийшли драматичні твори: «Над Дніпром», «Трагедія серця», «По Мюллеру» (всі — 1911), «Тихого вечора» (1912), «Злотна нитка» (1913, з присвятою М. Лисенкові), «Осінь», «Танець життя», «На свій шлях», «На

88.10. Вул. Горького, 64/16.

88.11. Вул. Горького, 23.

88.11. План першого поверху.

курорті» (всі — 1913), «Хвесько Андрибер», «Буржуї» (обидва — 1917).

1919 емігрував до Будапешта, потім до Відня, де 1920 редагував часопис «На переломі» і був головою Союзу українських журналістів. З 1924 жив у Празі, де й помер.

Син О. Олеса — Олег Ольжич (справж. — Кандиба Олег Олександрович; 1907—44) — поет, археолог, публіцист і політичний діяч. Автор збірок поезій «Рінь» (1935), «Вежі» (1940) та посмертної «Підзамча» (1946). Як керівник ОУН на окупованій німецькими військами Україні брав участь в організації 1941 в Києві Української Національної Ради. Загинув у нацистському концтаборі Заксенгаузен. Ім'ям Ольжича названо вулицю в Києві [429].

Дмитро Малаков.

88.11. Садиба 1899—1900, в якій проживав Глієр Р. М. (архит., іст.). Вул. Горького, 23, 23-б, 23-в. У ряді забудови бульварної частини вулиці. До комплексу ділянки входять головний будинок (№ 23), споруджений як прибутковий на замовлення київського будівельника-підрядчика Л. Кучера (Кучерова). Паралельно до нього у гли-

88.9. Вул. Горького, 4—6.
88.9. План третього поверху.

бині садиби розташовано два флігелі. Будівлі зведені 1899—1900 за проектом арх. В. Ніколаєва.

Фасадний будинок. Чотириповерховий, з підвалом, цегляний, тинькований, у плані Т-подібний, односекційний. Симетричний фасад у стилі ренесанс відзначається надзвичайною пишністю. У площині фасадної стіни виділено центральну та дві флангові розкріповки, підкреслені тричвертевими корінфськими колонами на рівні другого—третього поверхів. Завершення розкріпок було вирішено у вигляді покрівельних вежок з декоративними ґратами (не збереглися). Особливо ефектною була центральна вежа, увінчана шпилем з флюгером. До нашого часу дійшла тільки цегляна частина завершення центрального ризаліту з подвійним даховим вікном. На четвертому поверсі вікна напівциркульні, на інших — прямокутні, з різноманітним оздобленням. Площини стіни першого поверху і центрального ризаліту оброблено рустом. Широко застосовано скульптурне оздоблення: на рівні четвертого поверху — дві жіночі постаті на повний зріст, на рівні третього — дві герми у вигляді чоловічих постатей, у фризі та на базах колон — маскарони, по всьому фасаді — ліпний рослинний орнамент. Над парадним входом в картуші — літера «К» — ініціал домовласника. З металевих деталей збереглася ґратчаста падуга в'їзної брами. Огорожі балконів утрачено і замінено новими. В інтер'єрі збереглася ліфтова шахта. Своєрідно вирішено розташування приміщень, зблокованих двома групами у різних рівнях з боку головного фасаду та тильного виступу. Сходи від них виведено до центрального сходового прогону. Парадні сходи до чолового фасаду мають мармурові східці, майданчики вимощено метласкою плиткою.

Флігель (№ 23-б). Чотириповерховий, з напівпідвалом, цегляний, пофарбований, у плані Т-подібний, односекційний. Фасад симетричний за композицією, розкріпований, декорований за допомогою цегляної кладки (чарунковий карниз, лопатки між віконними прорізами, поребрик тощо). Напівпідвал з боку головного фасаду частково виділено приямками. Житлові приміщення групуються навколо просторої сходової клітки, яку перекрито скляним ліхтарем.

Флігель (№ 23-в). Прилягає до тильної межі садиби. Триповерховий, цегляний, прямокутний у плані. Фасад флангований ризалітами, декорований елементами цегляної кладки, аналогічними № 23-б. Парадні кам'яні та чорні дерев'яні сходи розташовані з флангів житлових секцій. У будинку № 23 у 1914—16 проживав Глієр Рейнгольд Моріцович (1875—1956) — композитор, диригент, педагог, народний артист СРСР (з 1938). У ці роки Р. Глієр був директором Київської консерваторії. Його зусиллями створено педагогічний колектив, до складу якого входили відомі піаністи Г. Нейгауз, Ф. Блуменфельд, К. Михайлов, скрипаль Д. Бертє. Р. Глієр особисто керував класами композиції, оркестрового та камерного ан-

самблів, організував оперний клас і студентський оркестр.

Його учні — композитори Б. Лятошинський та Л. Ревуцький. 18 листопада 1916 оркестр під керівництвом Р. Глієра акомпанував молодому С. Прокоф'єву, котрий вперше виконав свій Перший концерт для фортепіано з оркестром. У цей час Р. Глієр написав музичні ескізи та начерки програми симфонічної поеми «Тризна» (1911—15), сім романсів на вірші В. Іванова «Газелі про троянду», які були вперше виконані 1 березня 1914 у залі Купецького зібрання (тепер зала Національної філармонії України). Тоді ж він виношує задум симфонії «Запорозжці» (за мотивами картини І. Рєпіна), займається підготовкою оркестровок опер М. Лисенка «Наталка Полтавка», «Чорноморці». 1914 Р. Глієр удостоєний премії ім. М. Глінки [430].

Ольга Белая,

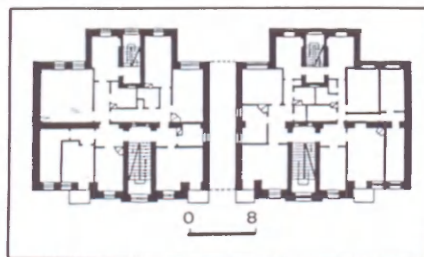
Михайло Кальницький.

88.12. Садиба поч. 20 ст., в якій проживали Брюно Г. Г., Кістяківські Б. О. та Г. Б., Лауденбах Ю. П., Морозов П. І. (архит., іст.). Вул. Горького, 14, 14-б. На червоній лінії забудови, на верхній (бульварній) ділянці вулиці. Відзначається порівняно широким фронтом. Наприкінці 19 ст. належала родині Кістяківських, у 1900 придбана домовласником М. Відмунтом (Відмонтом). На його замовлення замість первісних невеликих споруд зведено фасадний будинок № 14 (1900—01, арх. А. Краусс), пізніше флігель № 14-б (арх. А. Краусс). З серед. 1900-х рр. садиба належала В. Кістяківській. Споруда зводилась як прибутковий житловий будинок з магазинами у нижньому поверсі.

Фасадний будинок (№ 14). П'ятиповерховий (через великий перепад рельєфу нижній поверх на правому фланзі перетворився на цокольний напівповерх), цегляний, прямокутний у плані, двосекційний. Парадні сходи наближені до центральної осі, чорні містяться у тильних флангових ризалітах. Фасад пишно оздоблено у стилі т. зв. київського ренесансу. Композицію декору вирішено за симетричною триосьовою схемою (центральна та флангові осі), притаманною творчості А. Краусса. Центральну вісь

88.12. Вул. Горького, 14-б.

88.12. План першого поверху.

підкреслює велика арка проїзду, до якої прилягають парадні під'їзди двох житлових секцій.

На рівні четвертого—п'ятого поверхів будинку на центральній осі влаштовано портик з двох тричвертевих корінфських колон, увінчаний антаблементом та трикутним фронтоном. Фриз антаблемента оздоблено ліпними пальметами, у тимпані фронтона вміщено декоративні кронштейни. Обабіч фронтона та у завершеннях флангових осей влаштовано цегляні парапети. Площину фасаду розчленовано рустованими лопатками. В оздобленні широко застосовано декоративне ліплення: гірлянди у фризі, картуші у замкових каменях віконних завершень, підвіконні вставки (меандри, пальмети, мушлі тощо). Збереглися вхідні парадні двері, метласка плитка та мармурові сходи в інтер'єрах під'їздів. Металеві ковані ґрати головної арки було втрачено (тепер поновлено).

Флігель (№ 14-б) міститься у глибині ділянки. Споруджений у рисах пізнього еклектизму. Первісно двоповерховий, з напівпідвалом і триповерховими ризалітами з боку подвір'я. 1946—48 надбудовано два поверхи; дворові ризаліти, де містилися чорні сходи та кухні, надбудовано одним поверхом. У плані прямокутний, на головному фасаді дві симетричні розкріповки. По центральній осі фасаду на висоті двох поверхів розміщено арковий наскрізний проїзд, який поділяє будинок на дві житлові секції. Два парадних входи у розкріповках симетричні відносно проїзду. Стіни фасадів фактурно оброблено цегляним рустуванням, декоровано ліпленням. У центрі ризалітів на другому поверсі — глухі портики з трикутними фронтонами, які акцентують симетрично-осьову побудову головного фасаду. Ліплення у вигляді виноградної лози прикрашає аркові вікна другого поверху, оздоблені архівольтами на профільованих імпостах. Замки архівольтів прикрашено ліпною квіткою на стебліні. Ліпні деталі відзначаються тонкою прорисовкою, витонченістю ліній, характерними для періоду модерн. У створенні індивідуального вигляду фасаду значну роль відіграють художньо оформлені ажурні металеві напівкруглі піддашшя над двома входами.

У садибі проживали відомі лікарі й вчені.

У 1910-х рр. — Брюно Георгій Георгійович (1862—1919) — акушер-гінеколог, доктор медицини (з 1898). Викладав у Київському університеті, керівник акушерсько-гінекологічної клініки (1913—19), професор (з 1917) медичного відділення при Вищих жіночих курсах, земської фельдшерсько-акушерської школи у Києві. Одночасно безкоштовно працював у кількох лікарнях, створюючи диспансерний метод обслуговування. Першим в Україні проводив операції розширеної абдомінальної екстирпації шийки матки, ураженої раком. Протягом багатьох років очолював Товариство охорони материнства і дитинства.

У 1900-х рр. — Лауденбах Юлій Петрович (1863—1910) — фармаколог, доктор медицини (з 1894), професор, завідувач кафедр фармакології (1898—1908) та фізіології (1908—10) Київського університету. Досліджував

проблеми фармакології серцево-судинної системи, вплив отруйних речовин на кров тощо.

У 1900-х рр. — Морозов Павло Іванович (1846—1927) — хірург, професор Київського університету (з 1891), завідувач кафедри оперативної хірургії і топографічної анатомії (1886—1910, 1917—22), проректор (1906—10). Один з ініціаторів і фундаторів медичного відділення при Вищих жіночих курсах (1907), на якому викладав довгий час, а після його реорганізації у Київський жіночий медичний інститут був його директором (з 1916). Одночасно викладав у Київському художньому училищі, зуболікувальній школі Л. Бланка, був директором Самаритських жіночих курсів Товариства допомоги інтелігентним жінкам, членом Товариства швидкої медичної допомоги у Києві. Пізніше мешкав на вул. Стрілецькій, 12.

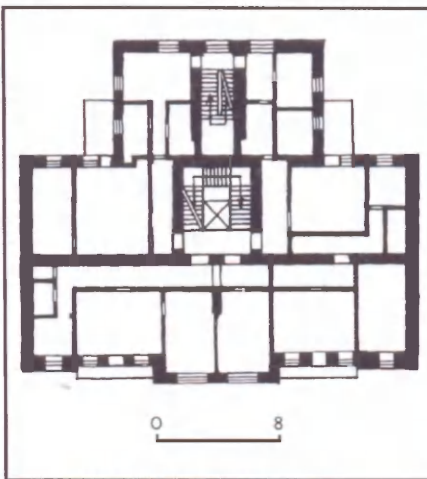
1917—19 у квартирі № 19 проживав Кістяківський Богдан (Федір) Олександрович (1868—1920) — філософ, соціолог, правознавець, акад. УАН (з 1919). Син визначного вченого і громадського діяча, професора права Київського університету О. Кістяківського. 1913—17 Б. Кістяківський редагував журнал «Юридический вестник» (Москва). Був одним із авторів та ініціаторів збірника статей про російську інтелігенцію «Вехи» (1909), в якому опублікував статтю «На захист права (Інтелігенція й правосвідомість)», де обґрунтував теорію правового самообмеження держави. Був прихильником драгоманівських ідей автономності й федералізму у поглядах на державу. У січні 1917 переїхав до Києва, оселився у цьому будинку. Викладав у Київському університеті, професор. Захистив докторську дисертацію на тему «Соціальні науки і право». У період УНР і Української Держави брав участь в організації Української академії наук та у проведенні реформи вищої школи. Працював в Українському державному університеті з часу його створення (1918—19). Був обра-

ний сенатором і членом Адміністративного генерального суду (1918). Під час денікінської окупації Києва, яка принесла з собою загрозу закриття академії, був відряджений до Ростова на переговори з Особливою нарадою А. Денікіна з питань збереження УАН. Останній рік життя провів у Катеринодарі, де викладав у місцевих вузах. Син Богдана Кістяківського — Георгій (Джордж) Кістяківський — всесвітньо відомий учений-хімік, радник президента США Д.-Д. Ейзенхауера з питань національної політики в галузі науки

88.13. Вул. Горького, 20.

88.13. План третього поверху.

88.13. Вул. Горького, 20-г.

й техніки, один із винахідників американської атомної бомби [431].

В'ячеслав Горбик, Михайло Кальницький, Тетяна Маніфасова, Тетяна Осташко.

88.13. Садиба 1911, в якій проживали Войтоловський А. Н., Спекторський Є. В. (архит., іст.). Вул. Горького, 20, 20-б, 20-в, 20-г. У ряді щільної периметральної забудови бульварної частини вулиці; вузька ділянка у глибині кварталу відгороджена від сусідніх садиб огорожею. Складається з чолового прибуткового будинку і двох житлових флігелів, які містяться за ним паралельно вулиці, створюючи прохідні подвір'я. Всі будинки в садибі споруджено одночасно, на замовлення Ф. Зенченка, ймовірно, за проектом київського арх. Ф. Олтаржевського.

Фасадний будинок (№ 20). П'ятиповерховий, з підвалом, цегляний, з простим великофактурним тинькуванням. У плані — уніфікована Т-подібна секція з чотирма квартирами на поверхі та центрально-осьовим розміщенням парадної й чорної сходових кліток. Сучасне внутрішньоквартирне планування коридорного типу. Головний фасад виконаний у формах модерну, симетричний, п'ятидільний, з центральним плоским прямокутним ризалітом і бічними розкріповками, завершеними невисокими щипцями плавних абрисів. У частинах, що западають, — балкони з ажурними металевими ґратами. Лако-нічні, виразні форми фасаду (плоскі вигнуті листви різних за формою вікон, контрастна фактура тинькування, однотипні кобальтові керамічні вставки) доповнено орнаментальними рельєфами. Ними оздоблено міжвіконні фризи з мотивом кола на третьому поверсі, підвіконні фільонки бічних вікон верхніх поверхів, консолі головного входу.

Флігель (№ 20-б). Чотириповерховий, цегляний, прямокутний у плані, симетричний за композицією, з проїздом у центрі. Архітектуру фасаду вирішено у цегляному стилі із застосуванням рустування (на нижньому поверсі), міжвіконних лопаток, мотиву зубців і двох прямокутних аттиків над карнизом.

88.13. Вул. Горького, 20-в.

88.13. Вул. Горького, 20-б.

Флігель (№ 20-в). Чотириповерховий (два поверхи надбудовано 1951), цегляний, прямокутний у плані, асиметричний за композицією, з ризалітом на три вікна та балконом на лівому фланзі обабіч входу. Майже позбавлений декору фасад на нижньому поверсі оброблено під руст. Над входом — піддашок, що спирається на пологу арку, яка підтримується з одного боку колоною стилізованого ордера.

Флігель (№ 20-г). Одноповерхова, цегляна споруда господарського призначення, Г-подібна у плані, із заокругленим наріжжям.

Садина — характерний зразок містобудування поч. 20 ст.

У 1910-х рр. тут проживав Войтоловський Лев Наумович (1876 — після 1937) — лікар, літературний критик, журналіст, громадсько-політичний діяч. Учасник соціал-демократичного руху в Києві. Після 1905 працював у періодичних виданнях, головним чином, у газеті «Киевская мысль», а також публікувався у журналах «Друг народа», «Современный мир»; з 1914 — лікар у діючій армії. 1925 опублікував книгу спогадів «Слідами війни» (похідні записки 1914—17), у 1926—28 — «Історію російської літератури» (у 2-х тт.).

У 1910-х рр. тут мешкав Спекторський Євген Васильович — учений в галузі права, професор, у квітні 1918 — грудні 1919 (з перервами) — ректор Київського університету; одночасно викладав на Вищих жіночих курсах; з 1915 — голова Наукового філософського товариства у Києві. Емігрував [432].

Тетяна Скібіцька,
Лариса Федорова.

89. ГРУШЕВСЬКОГО МИХАЙЛА ВУЛИЦЯ, 18—20 ст. (архит., іст., містобуд.). Планувальна вісь і головна транспортна артерія історичного району Липки. З'єднує Європейську й Арсенальну площі. На відрізку від вул. Хрещатик до вул. Садової має значний підйом. З непарного боку вздовж Печерського узвишшя розкинулися парки — Хрещатий (кол. Купецький сад), Миський сад (кол. Царський) та Маріїнський, які надають вулиці особливого архітектурно-ландшафтного характеру. З 1-ї пол. 19 ст. разом з Володимирським узвозом і вул. Сагайдачного називалася вул. Олександрівською, з 1919 — вул. Революції. 1934

названа на честь радянського партійного і державного діяча С. Кірова. До 1955 до складу вулиці входив також Музейний пров. 1991 її перейменовано на пошанування визначного історика, громадського і політичного діяча Грушевського Михайла Сергійовича (1866—1934).

Відома з 16 ст. як частина старого шляху від Подолу до Києво-Печерської лаври, що проходив через лісові хащі уздовж т. зв. Довгої ниви, яка належала Пустинно-Миколаївському монастиреві. У серед. 18 ст. за розпорядженням імператриці Єлизавети Петрівни при дорозі було закладено парк і зведено Царський палац (№ 5-а, арх. Б.-Ф. Растреллі). У кін. 18 ст. за Катерини II розроблено проект планування Палацової частини міста, який визначив трасування верхнього відрізка вулиці. Тут намічалось створення нового загальноміського центру — у південній частині великого плацу, перед Царським палацом збудовано Присутствени місця (розібрано у 1850-х рр. у зв'язку з будівництвом Київської фортеці), планувалося спорудження Володимирського собору (не реалізовано). Остаточно прокладена вулиця за генерал-губернатора В. Левашова (1833—36), який здійснив реалізацію планування усього району. На поч. 19 ст. визначився функціональний характер Липок як аристократично-адміністративного району міста. Прикладом забудови цього періоду є єдиний уцілілий дворянський особняк (№ 14). У 2-й пол. 19 —

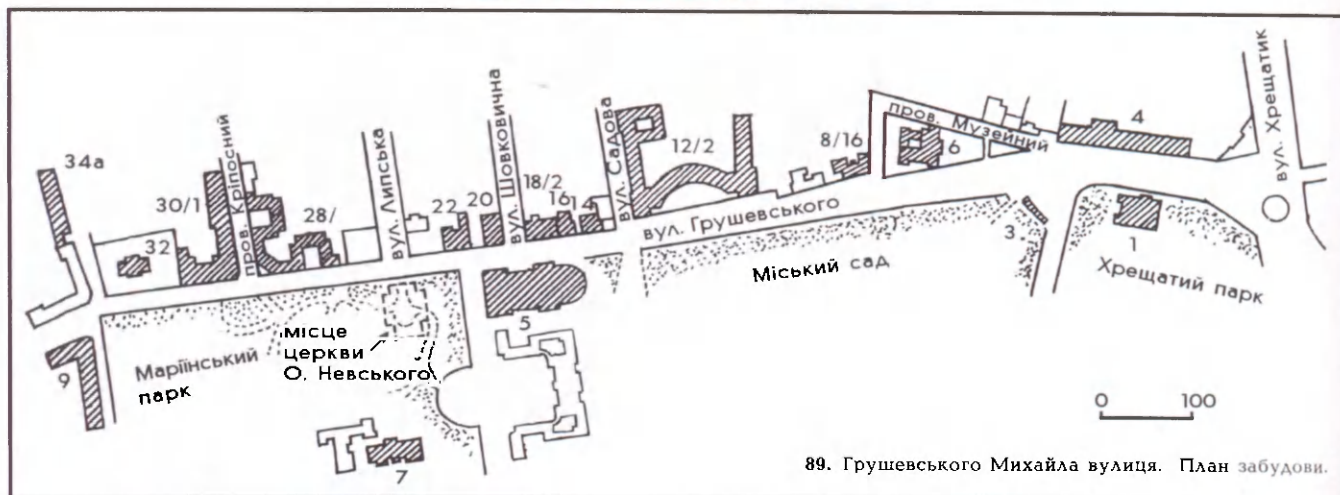
89. Вулиця М. Грушевського.

на поч. 20 ст. садиби родової аристократії поступово витісняються вирішеними у різних історичних стилях особняками представників торговельного і промислового капіталу (№ 18/2, 20, 22) та багатоквартирними прибутковими житловими будинками (№ 16). Після відновлення Царського палацу (1870, арх. К. Маєвський) на місці кол. Двірцевого плацу закладено Маріїнський парк, збудовано прилеглі палацові служби (№ 7 — контора Удільного відомства). По осі вул. Липської 1888—89 за проектом арх. В. Ніколаєва споруджено церкву св. Олександра Невського (розібрана у 1930-х рр.). 1887 за проектом арх. В. Ніколаєва збудовано пожежне депо з каланчею Палацової частини міста (на місці теперішнього готелю «Київ»). На поч. 20 ст. ансамбль вулиці поповнився значними громадськими спорудами: Музеєм старожитностей і мистецтв (№ 6, архітектори П. Бойцов, В. Городецький), Миською публічною бібліотекою (№ 1, архітектори О. Кривошеєв, З. Клавє), Військовою школою (№ 30/1, архітектори В. Кричевський, В. Пещанський; 1931 добудована арх. Й. Каракісом). З 1920-х рр. у Липках розгорнулося житлове будівництво. На місці зруйнованих під час громадянської війни будівель садиби киянки Мосолової споруджено 118-квартирний житловий комплекс для працівників заводу «Арсенал» у стилі конструктивізму (№ 28/2, арх. М. Анічкін, інж. Л. Толтус).

Після постанови ВУЦВК від 1934 про перенесення столиці України з Харкова до Києва вулиця набула характеру урядового центру. На ній з'являються визначні твори радянської архітектури — будинки Ради Народних Комісарів УРСР (№ 12/2, архітектори І. Фомін, П. Абросимов) і Верховної Ради УРСР (№ 5, арх. В. Заболотний), а також житловий будинок для працівників ЦК КП(б)У (№ 9, арх. О. Бекетов). У нижній частині вулиці вдало вписався у ландшафт стадіон «Динамо» (№ 3, арх. В. Осьмак та ін.). Усі ці споруди вирішено у стилі радянського неокласицизму.

Повоєнний період представлено скромним за архітектурою будинком Секції суспільних наук АН УРСР (№ 4) і характерним для архітектури 1950-х рр. житловим будинком № 34. У 1973 ансамбль вулиці поповнився двадцяти-

89. Грушевського Михайла вулиця. План забудови.

поверховим готелем «Київ», який разом з будинком Кабінету Міністрів України відіграє активну роль у силуеті Києва (арх. І. Іванов та ін.). Пам'ятками архітектури є будинки № 1, 5, 5-а, 6, 9, 12/2, 14, 16, 18/2, 20, 22, 28/2, 30/1, 32. Для вул. М. Грушевського характерне ансамблеве вирішення багатьох її ділянок, тісний зв'язок з природним ландшафтом.

Більшість будинків має значну історико-культурну цінність. Насамперед це стосується Маріїнського палацу (№ 5-а) — визначної пам'ятки архітектури та історії, що був свідком багатьох подій протягом 18—20 ст., у т. ч. доби української революції і громадянської війни. Пам'ятками державного устрою і суспільного життя є також будинки Ради Народних Комісарів (№ 12/2); Верховної Ради УРСР (№ 5), в якому 24 серпня 1991 було прийнято Акт про незалежність України; командувача КВО (№ 32), де проживали у різний час М. Драгомиров, І. Дубовий, Г. Жуков, М. Кирпонос, С. Тимошенко, І. Федько, Й. Якір; Київського художньо-промислового і наукового музею (№ 6), що був відомим українським культурним осередком; військової школи (№ 30/1) та ін. На вулиці міститься споруда інститутів Секції суспільних наук НАН України (№ 4), в яких працювали видатні вчені, та житлові будинки, пов'язані з життям та діяльністю відомих діячів культури: Марка Вовчка (№ 7), М.-Е. Мандельштама і М. Бердяєва (№ 8/16), Г. Майбороди (№ 16) та ін. До пам'яток історії та архітектури належать Хрещатий, Маріїнський та Миський парки; монументального мистецтва — пам'ятник на могилі генерала Радянської армії М. Ватутіна (1948, ск. Є. Вучетич, арх. Я. Білопольський) [433].

Борис Єрофалов,
Тетяна Трегубова.

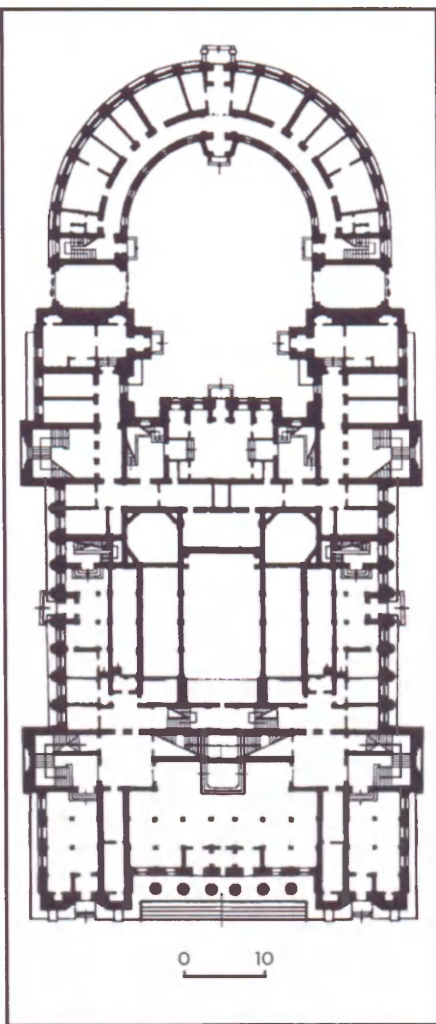
89.1. Будинок Верховної Ради УРСР, 1936—39 (архит., іст.). Вул. М. Грушевського, 5. На розі вул. М. Грушевського і площі перед Верховною Радою, у безпосередньому сусідстві з ансамблем Маріїнського палацу. Замикає перспективу вул. Шовковичної. Питання про спорудження будинку для Центрального Виконавчого Комітету УРСР постало незабаром після перенесення столиці України з Харкова до Києва. У лютому 1936 оголошено закритий конкурс на складання проекту будинку. До конкурсу були залучені провідні фахівці: В. Заболотний, С. Григор'єв, В. Риков, Я. Штейнберг. Перша премія присуджена В. Заболотному. Було організовано авторську архітектурну майстерню. У розробці проекту брала участь творча група молодих архітекторів: Н. Чмутіна, П. Красицький, Г. Граужис, А. Кіріндас, Е. Сарнавський та інж. Ю. Каннібах. У серпні 1936 розпочалися будівельні роботи, у травні 1939 будинок увійшов до експлуатації і почав використовуватися обраною 1938 Верховною Радою УРСР. 1945—1947 і 1985 здійснювалися роботи з реконструкції та реставрації споруди. Складність проектування, що базувалося на великих творчих пошуках, зумовлювалося багатьма факторами: унікальним призначенням споруди, сусідством з багатоповерховим будинком Ради Міністрів УРСР, з одного боку, і з неви-

соким об'ємом кол. Царського палацу, розташованим у пишному парковому оточенні, — з другого.

Триповерховий, цегляний, прямокутний і строго симетричний у плані будинок вирішений єдиним, досить великим об'ємом, оформленим стилізованим корінфським ордером, що спирається на невисокий стилобат і увінчу-

89.1. Вул. М. Грушевського, 5.

89.1. План першого поверху.

ється антаблементом з глухими парапетами, які оперізують новий для свого часу плоский дах. У центрі будинку над залом здійснюється скляна напівсферична баня з державним прапором. Перекриття з металу та залізобетону. Для оздоблення застосовано різноманітні природні й штучні будівельні матеріали.

Звернений до площі головний фасад вирішений урочисто, без зайвих декоративних елементів, двома бічними ризалітами і шестиколонним, вдалих пропорцій портиком з канелюрованих колон. До трьох дверей парадного входу ведуть гранітні сходи. Під час реставраційних робіт 1985, які здійснювалися під керівництвом Н. Чмутіної, перед ризалітами встановлено чотири скульптурні групи (ск. В. Зноба), що передбачалося проектом В. Заболотного.

На бічному фасаді на вул. М. Грушевського ордер застосовано у вигляді тричвертевих колон, ризаліти внутрішніх сходів підкреслено вертикальними заскленими смугами. Інтимніше, у вигляді курдонера, було вирішено фасад з боку кол. Царського саду. 1945—47 за проектом реконструкції та добудови будинку, виконаним В. Заболотним, до цього фасаду прибудовано напівкруглий у плані корпус службових приміщень з внутрішнім подвір'ям, органічно пов'язаний з основним будинком. Одночасно підняли на один метр трохи занижену баню, що значно поліщило загальні пропорції будинку.

Зовні споруда вирішена у світлих тонах завдяки застосуванню світлого теразитового тиньку й світло-сірого кольору турчинського граніту, яким облицьовано стіни цокольного поверху. З цими тонами контрастує темний цоколь з полірованого лабрадориту. Гармонійність архітектурних форм відчувається й у вирішенні інтер'єрів. Висока якість тиньку, різні види природного й штучного мармуру, цінні породи дерева, нікельований метал, мідь, бронза, інкрустація, кольорове високоякісне скло, різьблення по дереву та гіпсу, пофарбування — ось та палітра, яку з великим художнім смаком застосував автор в оформленні внутрішніх приміщень. Все, аж до дверної ручки,

виконано за авторськими проектами, чим створено єдиний характер і стиль в оформленні інтер'єрів та екстер'єрів. За спеціальними ескізами і проектами виготовлялися люстри, меблі, розписувалися плафони тощо.

Центром об'ємної композиції будинку є восьмикутна у плані сесійна зала на 1300 місць (650 куб. м), розташована на другому поверсі. Вона перекрита освітлювальним плафоном і скляною банею, яка забезпечує приміщення природним світлом. З великим смаком зроблена кришталева люстра в залі засідань, що за формою нагадує соняшник, мотив якого часто використовується в українському народному декоративному мистецтві. Підвищені трибуни для президії, партер з секторною системою розміщення місць, що тягнеться до центру зали, ложі й гостьовий балкон на рівні третього поверху забезпечують раціональне функціонування приміщення.

Простий за архітектурними формами вестибуль головного входу безпосередньо зв'язаний урочистими сходами із світлим парадним кулуаром-фойє другого поверху, оздобленим рядом пристінних колон із мармуру зі стилізованими корінфськими капітелями за типом фасадних.

Інтер'єри вестибуля і сходів об'єднано мальовничим плафоном на тему «Квітуча Україна», виконаним лєнінградськими художниками В. і Б. Щербаківими. Під сесійною залою на першому поверсі містяться кінозал, фойє та кілька службових приміщень. Крім головного входу, в основній частині будинку є ще сім бічних входів, при кожному з яких невеликий вестибуль і допоміжні приміщення.

Найкращим інтер'єром будинку є фойє третього поверху, вирішене у вигляді колони, що підтримує стелю, розбиту поперечними архітравами на невеликі плафони з люстрами. Ліпні деталі, інкрустація та інше декоративне оздоблення інтер'єрів органічно поєднують в собі стиль спрощеної класики з суто українськими мотивами декоративного мистецтва. Обдарованість, великий художній смак та винахідливість автора забезпечили творчий успіх і поставили будинок Верхов-

ної Ради України в ряд кращих на той час архітектурних творів у країні. У 1940 за цю споруду В. Заболотний був удостоєний Державної премії СРСР.

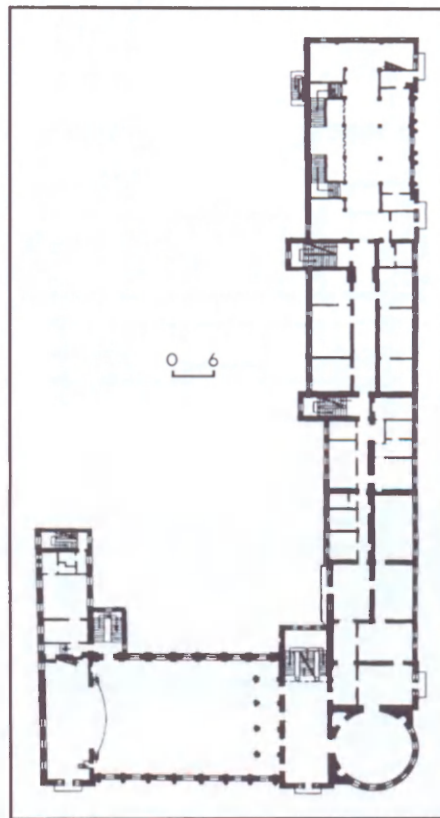
24 серпня 1991 Верховна Рада України прийняла в цьому будинку Акт про незалежність України. Цим історичним рішенням, що продовжує тисячолітню традицію державотворення в країні, створено самостійну українську державу — Україну. 26 червня 1996 затверджено нову Конституцію України [434].

Людмила Грачова.

89.2. Будинок військової школи, 1914—18, 1931 (архит.). Вул. М. Грушевського, 30/1. Замикає периметр наріжної

89.2. Вул. М. Грушевського, 30/1.

89.2. План другого поверху.

ділянки кварталу на перетині з Кріпосним пров. Одна з небагатьох великих споруд періоду 1-ї світової війни, що зводилися військовим міністерством у зв'язку з перетворенням Києва на головний тилловий центр Південно-Західного фронту. Призначався для льотної школи прапорщиків. Автори проекту — архітектори В. Кричевський, В. Пещанський. Будівництво закінчено 1931 під керівництвом арх. Й. Каракіса для Будинку Червоної Армії й Флоту (раніше містився на вул. Прорізній, 17).

Триповерховий, цегляний, у стилі неомампір. Порівняно з першисим проектом архітектура будинку зазнала змін: замість фігурних вінцевих парапетів з'явилися високі аттикові стіни з вікнами з напівкруглими завершеннями. Головний вхід із східного фасаду переміщено на ріг та оформлено доричними колонами. Перемички вікон першого поверху прикрашено скульптурними маскаронами, які зображують червоноармійців у будьонівках. Особливо помітною зміною в композиційному задумі є відсутність великої бані, яка фіксувала перетин вулиць. Асиметричний за структурою будинок складається з двох різновеликих прямокутних корпусів, об'єднаних напівкруглим у плані наріжним об'ємом, який містить вхідний вестибуль і лекційні зали на рівнях другого і третього поверхів. Другий, парадно оформлений вхід розміщено у торцевій частині корпусу з боку Кріпосного пров. На рівні верхніх поверхів у крила вписано двосвітні зали для глядачів: велика — на 1015 місць з боку вул. М. Грушевського і мала — на 450 місць з боку Кріпосного пров. Приміщення клубної та адміністративної частин згруповано обабіч коридора. Архітектуру пофарбованих у два кольори фасадів (білі деталі на блакитному тлі) вирізняє ордерна побудова: перший рустований поверх на високому цокольному ярусі має вигляд своєрідного подіума для розміщення у простінках верхніх поверхів піластрів і напівколон іонічного ордера. Однорідний ритмічний крок поодиноких прямокутних прорізів зорозово зупиняють площини розкріповок з потрійними вікнами, які фланкують наріжний об'єм, вхід з боку Кріпосного пров. та південний ріг фасаду з боку вул. М. Грушевського. Помітне поживавлення в архітектуру вносять напівколони й аркові вікна, що відповідають місцям розташування залів для глядачів у структурі будинку.

1967 в будинку було засновано Музей історії військ Київського Червонопрапорного військового округу.

Тепер — Центр культури, просвіти й дозвілля Збройних сил України [435].

Тетяна Трегубова, Лариса Федорова

89.3. Будинок ЖБК «Арсеналець», 1929—31 (архит.). Вул. М. Грушевського, 28/2. Займає наріжну ділянку біля з'єднання вул. М. Грушевського з Кріпосним пров., поряд з Маріїнським парком. Раніше тут була садиба, де 1868—69 жив з родиною глава мусульманської держави у Дагестані, керівник визвольної війни кавказьких горців проти колонізаторської політики царизму імам Шаміль, захоплений у полон російськими військами 1859. Зведено житлово-будівельним кооперативом робітників і службовців за-

воду «Арсенал» за проектом арх. М. Анічкіна, інж. Л. Толтуса.

Чотириповерховий, цегляний, 118-квартирний, секційний. Відзначається оригінальною композицією внаслідок застосування виключно наріжних секцій, які у плані утворюють курдонери й виступи. Кожна секція має перепад позначок підлог на висоту сходового маршу, що дало змогу влаштувати входи у дві квартири з основного майданчика та в одну — з проміжного. Квартири дво- і трикімнатні. Зовнішній вигляд будинку вирішено під впливом архітектури конструктивізму. Засобами виразності є загальна конфігурація, акцентне трактування сходових кліток, що виступають по висоті об'ємів, ритмічна будова утилітарних елементів та привабливе поєднання відкритої жовтої й червоної цегли (тепер пофарбованої).

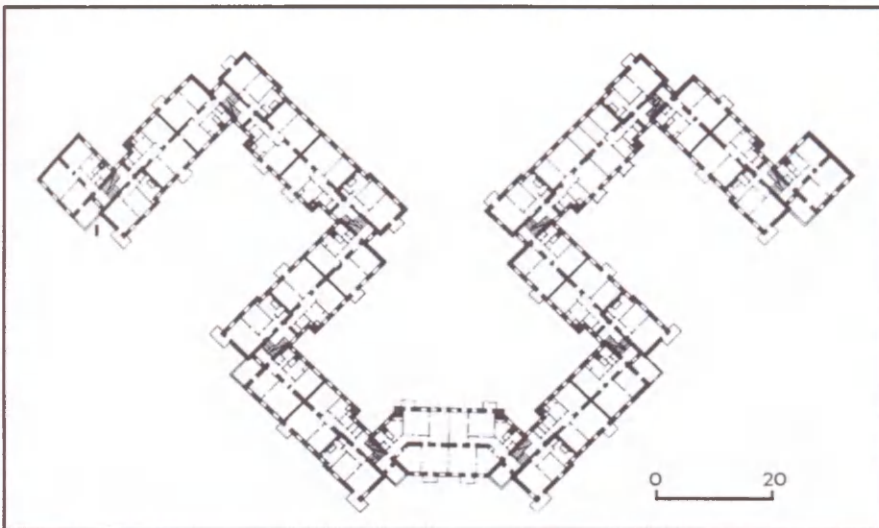
Один з найбільших і найкращих будинків Києва, що характеризує масове житлове будівництво в Україні третього десятиліття 20 ст.

У напівпідвалі першій розміщувалися їдальня, дитячі ясла і садок на 50 місць, правління кооперативу, пральня та ін. На першому поверсі з боку вул. М. Грушевського — два магазини. 1990 на будинку з боку Кріпосного пров. встановлено бронзову меморіаль-

«марсових» (бога війни) обладунків, вміщених у верхній частині пілястрів та у центрі аттика з напівкруглим завершенням. Чотирихилий дах під бляхою огорожено металевими кованими ґратами на цегляних тумбах.

89.3. Вул. М. Грушевського, 28/2.

89.3. План третього поверху.

Центральний та бічний балкони мають характерну київську ковану огорожу, виконану в дусі арабеск. В інтер'єрах частково збереглося первісне оздоблення: ліпні карнизи, розетки; вестибуль прикрашають високі вертикальні опалювальні радіатори художнього чавунного лиття. Від вул. М. Грушевського садибу відокремлює старовинна, теж характерна для Києва, металева огорожа, виготовлена з круглого сталевго прутка у вигляді ланок-прясел, навішаних на круглі сталеві стовпчики з наверхами. Прясла мають два яруси: нижній — суцільного навкісного плетіння, верхній — витягнутого плетіння з рядом вічок угорі. Наприкінці 19 ст. таку огорожу мали всі київські сквери й сади над Дніпром. До широкого курдонера, засадженого старезними каштанами, ведуть два парадні в'їзди з цегляними пілонами, що фланкують курдонер. Отвори в пілонах огорожі закривають ковані ґратчасті хвіртки, між пілонами — ковані, художньої роботи стулки брами. У проїздах збереглися гранітні обмежувальні тумби з карбованими торцями. В саду чимало старих груш та інших дерев — ровесників особняка. В останні десятиріччя садиба значно зменшена за рахунок пересування паркану: праворуч — кол. Будинком офіцерів, ліворуч — при спорудженні житлових будинків на вул. М. Грушевського, 34 та 34-а. Ще після 2-ї світової війни площа садиби дорівнювала 4 га, включаючи й ставок (тепер на його місці стадіон заводу «Арсенал»).

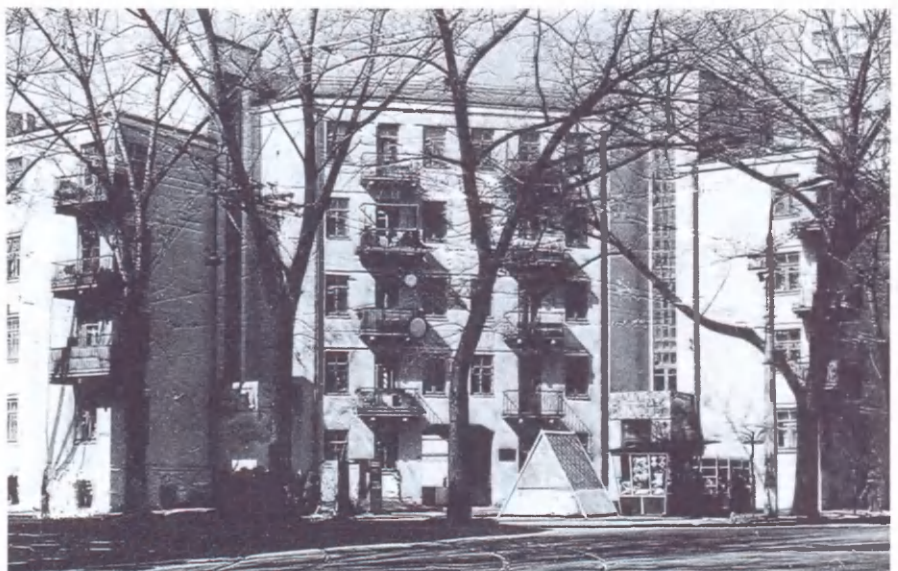
Особняк разом із садибою являє великий інтерес як зразок садибної забудови Липок кін. 19 — поч. 20 ст. Споруджений для командувача військ Київського військового округу (у 1889—1903) генерал-ад'ютанта, генерала від інфантерії Драгомирова Михайла Івановича (1830—1905). Зайнявши 1897 посаду Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора, продовжував жити саме в цьому особняку. Відомий як українофіл, прихильник В. Антоновича й П. Житецького, підтримував український театр, друкування українських книжок. Був членом кількох наукових товариств. З 1903 — член Державної Ради.

ну дошку з барельєфним портретом Шаміля (ск. В. Клоков, арх. М. Кислий) [436].

Віктор Мойсеєнко.

89.4. Будинок командувача військ Київського військового округу кін. 1880-х рр. (архит., іст.). Вул. М. Грушевського, 32.

На просторій садибі з садом, орієнтований до вулиці головним фасадом. Двоповерховий, цегляний, тинькований, з напівпідвалом, у плані прямокутний, з ризалітами по осях головного і дворового фасадів. Перекриття плоскі, у напівпідвалі та вестибулі — склепінчасті. Декор цегляний, стриманий, в стилі неоренесанс. Чоловий фасад на тринадцять віконних осей прикрашено безордерними пілястрами, міжповерховими тягами і розвиненим карнизом. Головну увагу зосереджено на тривіконному ризаліті з балконом над дверима парадного входу, аркатурному пояску, що увінчує карниз, аттику з ліпними вставками, розробленими в дусі «трофеїв» — античних

Тут проживав також наступник М. Драгомирова на посаді командувача військ КВО (1904—1908), генерал від кавалерії Сухомлинов Володимир Олександрович (1848—1926). У цій садибі він влаштував ставок у яру, площею бл. 1 га, з острівцем та павільйонами.

Пізніше у будинку мешкали воєначальники: 1935—37 — командувач військ Київського (Українського) військового округу, командарм 1-го рангу Якір Йона Еммануїлович (1896—1937); у той же період жив і заступник, з 1935 — командувач військ Харківського військового округу, командарм 2-го рангу Дубовий Іван Наумович (1896—1938); з травня 1937 до січня 1938 — командувач військ Київського військового округу, командарм 1-го рангу Федько Іван Федорович (1897—1939); усі троє загинули в сталінських катівнях. З лютого 1938 до травня 1940 тут жив командувач військ Київського особливого військового округу (КОВО), генерал-полковник Тимошенко Семен Костянтинович (1895—1970); з травня 1940 до лютого 1941 — командувач КОВО, генерал-полковник Жуков Георгій Костянтинович (1896—1974); з лютого до червня 1941 — командувач КОВО, з початком війни — командувач військ Південно-Західного фронту, генерал-полковник Кирпонос Михайло Петрович (1892—1941). У 1944—65 тут містився Палац піонерів та школярів, 1965—92 — Українське товариство дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами. З 1993 — Посольство Китайської Народної Республіки [437].

Юрій Зінченко, Дмитро Малаков.

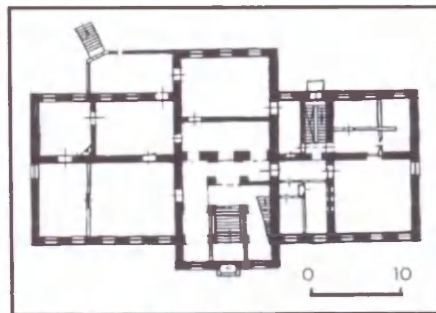
89.5. Будинок Ради Народних Комісарів УРСР, 1936—38 (архт.). Вул. М. Грушевського, 12/2. У високій частині міста на наріжній похилій ділянці на перетині вулиць М. Грушевського і Садової.

Головним, парадним, напівкруглим фасадом звернений у бік вул. М. Грушевського і Маринського парку. Одне з двох крил простяглося вздовж вул. Садової, друге — у глибину кварталу. Спорудження Будинку Ради Народних Комісарів УРСР пов'язане з перенесенням столиці України з Харкова до

Києва 1934. Будинок проектувався для Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР. Нове призначення його визначилося під час будівництва. Автори проекту — архітектори-художники І. Фомін та П. Абросимов. Це був перший об'єкт республіканського адміністративного центру, який формувався у Липках. Споруджено неподалік від краю Київського плато, зайнятого такими силуетними ансамблями і будівлями, як Києво-Печерська лавра, Військово-Микільський та Михайлівський Золотоверхий монастирі, церква Святого Андрія Первозванного. Будинок РНК не має такої силуетності і в панорамі міста сприймається як досить важка споруда. Завдяки увігнутій дугоподібній центральній частині він асоціюється скоріше з підпірними будівлями серед. 19 ст. Київської фортеці на Печерську. Найбільший у Києві адміністративний будинок має загальний об'єм 235 тис. куб. м. Центральний корпус десятиповерховий, бічні крила — семи-, восьмиповерхові. Система планування коридорна, з двобічним розміщенням робочих приміщень. Привертають увагу архітектурні деталі головного фасаду. Застосовано модернізовані ордерні композиції — іонічні поодинокі й спарені колони та пілястри, а також високі напівколони, розчленовані на численні кам'яні брили й увінчані модернізованими корінфськими капітелями. Бази колон і капітелі чавунні. Нижні поверхи будинку облицьовано великими необробленими блоками тульчинського лабрадориту, цоколь, пояски і

89.4. Вул. М. Грушевського, 32.

89.4. План першого поверху.

портали — полірованим гранітом. Литі металеві флагштоки й ажурну браму виконано 1947. 1997 верхні поверхи пофарбовано світлим кольором. Значно простіший вигляд мають інтер'єри будинку, майже позбавлені декоративно-художнього оздоблення.

Будинок Ради Народних Комісарів УРСР цінний в історико-архітектурному відношенні як первісток у формуванні республіканського адміністративного центру в Липках і як яскравий приклад творчого використання принципів класичної архітектури.

Тут містився найвищий виконавчий і розпорядчий орган державної влади УРСР — Рада Народних Комісарів (Раднарком), з 25 березня 1946 — Рада Міністрів УРСР, з 1991 — Кабінет Міністрів України. Головами Ради Міністрів у різний час працювали: 1939—44 — Л. Корнієць; 1944—47 — М. Хрущов; 1947—54 — Д. Короченко; 1954—61 — Н. Кальченко; 1961—63 та 1965—72 — В. Щербинський та ін.

Тепер — Будинок Уряду України [438].

Віктор Мойсеєнко.

89.6. Будинок Секції суспільних наук НАН України 1960, де працювали відомі вчені, діячі культури (іст.). Вул. М. Грушевського, 4. На початку вулиці. Продовжує забудову, яка формує Європейську площу. Споруджений для Секції суспільних наук АН УРСР (нині НАН України) за проектом архітекторів В. Ладного і З. Хлебникової.

Семиповерховий, у плані прямокутний, з коридорною системою планування. По фронту фасаду 107 м завдовжки. На другому поверсі — конференц-зала на 600 місць, амфітеатр якої виділяється напівциліндричним об'ємом з боку подвір'я. Горизонтальний ритм однакових за розмірами широких віконних прорізів головного фасаду, підкреслений горизонтальними міжповерховими карнизами, контрастує з вертикальною композицією центрального вхідного portalу, зміщеного стосовно загальної площини стіни в бік Музейного пров.

Вхід до будинку вирішено у формі заглибленої ніші. До складу композиції орнаментованого portalу входить годинник.

З 1960 в будинку розміщуються заклади суспільних наук АН УРСР (з 1991 — АН України, з 1994 — НАН України), переведені з будинку № 14 на бульв. Т. Шевченка. В інститутах археології; держави і права ім. В. Корецького; історії України; літератури ім. Т. Шевченка; мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського; економіки; мовознавства ім. О. Потебні — в різний час працювало чимало видатних учених.

В Інституті археології, що містився на другому поверсі з 1960 до 1975 (переведений у приміщення Видубицького монастиря), в цей період працював Бібиков Сергій Миколайович (1908—88) — археолог, чл.-кор. АН УРСР (з 1958), заслужений діяч науки УРСР (з 1975). Директор інституту 1955—68, завідувач відділу — з 1968. У 1977 відзначений Державною премією УРСР. Досліджував закономірності розвитку первісного суспільства, проблеми палеоліту, мезоліту, первісного населення Східної Європи, історії землеробсько-скотарських племен Південно-Східної Європи.

В цьому будинку в Інституті археології працював також чл.-кор. АН УРСР Шевченко Федір Павлович (1914—95) — директор цього закладу у 1969—72 (1949—68 і з 1972 до кінця життя — в Інституті історії України).

На сьомому поверсі будинку з 1960 розміщувався Сектор держави і права АН УРСР, реорганізований 1969 в Інститут держави і права (з 1990 — ім. В. Коретцького; 1975 переведений на вул. Трьохсвятительську, 4).

У цей період тут працював Корецький Володимир Михайлович (1890—1984) — юрист, акад. АН УРСР (з 1948), заслужений діяч науки УРСР (з 1947), Герой Соціалістичної Праці (1980). Очолював Сектор (1949—69), інститут і відділ міжнародного права й порівняльного правознавства (1969—74), з 1974 — почесний директор цього закладу. Одночасно (1961—70) був членом Міжнародного суду ООН (з 1967 — його віцепрезидент), член Постійної палати Третейського суду (Гаага, 1957—70). Наукові праці присвячено всесвітній історії держави і права, міжнародному публічному і приватному праву. Робочий кабінет ученого містився у лівому крилі будинку (тепер кімната № 724).

У цей період в інституті працював також акад. АН УРСР Бабій Борис Мусійович (1914—93), в 1974—88 — директор зазначеного закладу (на вул. Трьохсвятительській, 4).

Інститут історії (з 1990 — історії України) починаючи з 1960 розміщувався на п'ятому, пізніше — ще й на шостому та другому поверхах будинку. В зазначений період в ньому працювали: Гуржій Іван Олександрович (1915—71) — історик, чл.-кор. АН УРСР (з 1958). В інституті з 1948, під час роботи в цьому будинку — заступник директора (1958—71) й завідувач відділу історіографії і джерелознавства (1969—71). Одночасно — акад.-секретар Відділу економіки, історії, філософії та права АН УРСР (1963—68). Досліджував проблеми соціально-економічної історії України кін. 18—19 ст., розробляв питання методології історії, історіографії, спеціальних історичних дисциплін.

Працював у кімнатах № 212, 511 й 526. Кондуфор Юрій Юрійович (1922—97) — історик, акад. АН УРСР (з 1985), заслужений діяч науки і техніки України (з 1992). 1978—93 директор інституту, що був перетворений з його ініціативи 1990 на Інститут історії України. 1985—94 — одночасно завідував відділом історії Жовтневої революції і громадянської війни, 1993—97 — радник при дирекції інституту. У цей же період — головний редактор «Українського історичного журналу» (1979—88). Нагороджений Державною премією УРСР (1980). Досліджував проблеми історії української революції, суспільно-політичних та громадських рухів, міжнародних відносин, історії України радянського періоду.

Працював у кімнатах № 510, 511. Скаба Андрій Данилович (1905—86) — історик, акад. АН УРСР (з 1967), міністр вищої та середньої спеціальної освіти УРСР (1959). Очолював інститут 1969—73, з 1973 — старший науковий співробітник. Досліджував проблеми історії радянського суспільства.

Працював у кімнатах № 510, 521 і 637.

Супруненко Микола Іванович (1900—84) — історик, акад. АН УРСР (з 1972), заслужений діяч науки УРСР (з 1968). В інституті з 1937. В період роботи у цьому будинку — завідувач відділу Жовтневої революції і громадянської війни (1955—84). Нагороджений Державною премією УРСР (1969). Автор праць, присвячених радянському періоду історії України.

Працював у кімнаті № 520.

Шевченко Федір Павлович (1914—95) — історик, чл.-кор. АН УРСР (з 1969), директор інституту археології (1969—72). В Інституті історії 1949—68 та з 1972 до кінця життя. Під час роботи у цьому будинку — заступник директора (1964—67), одночасно завідував відділами спеціальних історичних дисциплін (1960—63), історіографії та джерелознавства (1963—68). 1972—82 — старший науковий співробітник, з 1982 — завідувач сектора історичної

географії. 1958—71 — відповідальний редактор «Українського історичного журналу». Досліджував проблеми історії України періоду середньовіччя, української історіографії, джерелознавства, історичної географії, архівознавства.

Працював у кімнатах № 208—210, 509, 510, 618.

Штокало Йосип Захарович (1897—1987) — історик науки та математик, акад. АН УРСР (з 1951), заслужений діяч науки УРСР (з 1968), член Президії АН УРСР і голова Президії Львівської філії АН УРСР (1949—56). З 1963 — завідувач Сектора історії природознавства і техніки Інституту історії. Одночасно завідувач кафедри Київського університету, почесний академік Міжнародної академії історії наук у Парижі (з 1978). Нагороджений премією ім. М. Крилова АН УРСР (1973). Автор досліджень з теорії диференціальних рівнянь, операційного числення, історії вітчизняної математики.

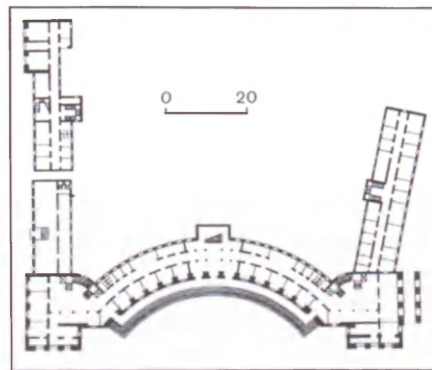
Працював у кімнатах № 621—627.

У цьому будинку 1960—78 в Інституті історії працював також акад. АН УРСР Шлепаков Арнольд Миколайович (1930—96) — заступник директора у 1971—74. З 1978 — директор Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн (тепер — Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАНУ; міститься на вул. Леонтовича, 5).

На поч. 1970-х рр. в аспірантурі інституту навчався Мельник Михайло Спиридонович (1944—79) — правознавець, член Української гельсінкської групи, який зазнав переслідувань режиму й покінчив життя самогубством.

В Інституті літератури ім. Т. Шевченка

89.5. Вул. М. Грушевського, 12/2.
89.5. План першого поверху.

на третьому поверсі будинку з 1960 працювали:

Кирилюк Євген Прохорович (1902—89) — літературознавець, чл.-кор. АН УРСР (з 1957), заслужений діяч науки УРСР (з 1972). В інституті з 1944, завідувач відділу шевченкознавства (до 1983), пізніше — консультант. Нагороджений Ленінською премією (1964), Державною премією УРСР ім. Т. Шевченка (1980). Наукові праці присвячено історії української літератури, шевченкознавству, франкознавству, славістиці, зв'язкам української літератури з літературами народів СРСР, слов'янського світу.

Працював у кімнаті № 307.

Новиченко Леонід Миколайович (1914—96) — літературознавець, акад. АН УРСР (з 1986). В інституті з 1945. В період роботи в цьому будинку — старший науковий співробітник (1950—80), завідувач відділу української радянської літератури (1980—87), згодом — головний науковий співробітник цього ж відділу. Одночасно секретар правління Спілки письменників СРСР (з 1959), секретар і заступник голови правління Спілки письменників України (1966—71); академік-секретар Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України (1993—96). Нагороджений Державною премією УРСР ім. Т. Шевченка (1968), премією ім. І. Франка АН УРСР (1982). Автор праць з історії української літератури, літературознавства.

Працював у кімнаті № 308.

Шаблювський Євген Степанович (1906—83) — літературознавець, чл.-кор. АН УРСР (з 1934), заслужений діяч науки УРСР (з 1972), директор Інституту Т. Шевченка (1934—35). В Інституті літератури — з 1956, спочатку завідувач відділу (1968—73), з 1973 до 1982 — завідувач сектора, старший науковий співробітник. Нагороджений Ленінською премією (1964), Державною премією УРСР ім. Т. Шевченка (1979). Наукові праці присвячено проблемам шевченкознавства, історії української літератури, сучасного літературного процесу.

Працював у кімнаті № 304.

Шамота Микола Захарович (1916—84) — літературознавець, акад. АН УРСР (з 1967). В інституті з 1957 — завідувач відділу, заступник директора (1959—61), директор (1961—78). Одночасно — голова Відділу літератури, мови та мистецтвознавства АН УРСР (1966—71). Відзначений Державною премією УРСР ім. Т. Шевченка (1978). Досліджував питання сучасного літературного процесу, теоретичні проблеми літературознавства, естетики.

Працював у кімнаті № 317.

У цьому будинку в Інституті літератури також працювали: акад. АН УРСР Білецький Олександр Іванович (1884—1961) — директор інституту у 1939—41 та 1944—61; акад. АН УРСР Гудзій Микола Каленикович (1887—1965) — завідувач відділу в 1945—61 (обидва вчені до 1960 працювали в будинку на бульв. Т. Шевченка, 14); чл.-кор. АН УРСР Сиваченко Микола Єфремович (1920—88). У 1947—64 й з 1973 — старший науковий співробітник Інституту літератури (1964—73 — директор Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії).

У 1960-і рр. у відділі теорії літера-

тури (певний час називався відділом теорії літератури соціалістичного реалізму, містився у кімнаті № 310) працював літературознавець і критик І. Світличний (1929—92), навчався в аспірантурі поет В. Стус (1938—85) — згодом відомі правозахисники, які зазнали репресій з боку режиму й перебували в ув'язненні та на засланні.

В Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії (з 1964 — ім. М. Рильського; з 1991 — Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського) на четвертому поверсі будинку працювали:

Гончаренко Микола Васильович (1924—93) — філософ, естетик, чл.-кор. АН УРСР (з 1979). В інституті з 1973, 1974—93 — завідувач відділу теорії мистецтва. Нагороджений премією ім. І. Франка АН УРСР (1988). Досліджував проблеми історичного матеріалізму, естетики, соціології і теорії культури.

Працював у кімнаті № 408.

Гуслистий Костянтин Григорович (1902—73) — історик, етнограф, чл.-кор. АН УРСР (з 1969), заслужений діяч науки УРСР (з 1968). В інституті з 1954. У 1954—70 — заступник директора й завідувач відділу етнографії, 1971—73 — старший науковий співробітник. Наукові праці присвячено питанням історії, культури й етнічного розвитку українського народу.

Працював у кімнатах № 404, 411.

Рильський Максим Тадейович (1895—1964) — поет, літературознавець, мистецтвознавець, громадський діяч, акад. АН УРСР (з 1943), акад. АН СРСР (з 1958), голова правління Спілки письменників України (1943—47). 1942—64 — очолював інститут, який з 1964 носить його ім'я. В цей період був головою Українського комітету славістів (1962—64), головним редактором журналу «Народна творчість та етнографія» (1957—64); нагороджений Ленінською премією (1960), Державною премією УРСР (1971 — посмертно).

89.6. Вул. М. Грушевського, 4.

Автор поетичних збірок, працював у галузі поетичного перекладу, публіцистики, літературознавства, мовознавства, фольклористики, мистецтвознавства.

Робочий кабінет містився у правому крилі споруди (тепер кімната № 407).

Сиваченко Микола Єфремович (1920—88) — літературознавець, чл.-кор. АН УРСР (з 1967). Директор інституту у 1964—73. Одночасно 1968—70 — голова Правління товариства «Знання» УРСР. Нагороджений премією ім. І. Франка АН УРСР (1987). Досліджував питання історії української літератури, текстології і фольклористики.

Працював у кімнаті № 405.

На сьомому поверсі в Інституті мовознавства ім. О. Потебні працювали: Білодід Іван Костянтинович (1906—81) — мовознавець, акад. АН УРСР (з 1957) і АН СРСР (з 1972), заслужений діяч науки УРСР (з 1966), голова Відділу суспільних наук АН УРСР (1952—57), міністр освіти УРСР (1957—62).

В інституті — з 1946, під час роботи в цьому будинку — директор зазначеного закладу (з 1961). Одночасно — віце-президент АН УРСР (1963—78), член Президії АН УРСР (1978—81), голова Українського комітету славістів (1964—81). Нагороджений Державними преміями УРСР (1971, 1983) та СРСР (1983). Досліджував проблеми історії і сучасного функціонування української та російської літературних мов, загального мовознавства, теорії перекладу, лексикології та лексикографії, взаємозв'язків слов'янських мов.

Працював у кімнатах № 212, 702, 717. У кімнаті № 717 створено меморіальний куточок ученого.

Мельничук Олександр Савич (1921—97) — мовознавець, акад. АН УРСР (з 1985), чл.-кор. АН СРСР (з 1981), заслужений діяч науки і техніки України (з 1991). В інституті з 1950. Під час роботи у цьому будинку — завідувач відділу загального та слов'янського мовознавства (з 1961). Одночасно 1971—78 — академік-секретар Відділення літератури, мови та мистецтвознавства АН УРСР; 1989—93 — відповідальний редактор журналу «Мовознавство». Досліджував проблеми загального та слов'янського мовознавства, розвитку української мови.

Працював у кімнатах № 212 та 727.

1960—61 в цьому будинку також працював акад. АН УРСР Булаховський Леонід Арсенович (1888—1961), у 1944—61 — директор інституту, що розміщувався до 1960 на бульв. Т. Шевченка, 14.

У 1960—77 шостий поверх будинку займав Інститут економіки (з 1977 переведений на вул. Панаса Мирного, 26).

Тут працювали:

Багрій Петро Іларіонович (1925—81) — економіст, акад. АН УРСР (з 1973). В інституті з 1957 (з перервою 1961—65 у зв'язку з роботою у Статистичному бюро ООН у Нью-Йорку). У цьому будинку — з 1965, директор інституту у 1971—76, згодом завідувач відділу. Нагороджений премією ім. О. Шліхтера АН УРСР (1973). Автор наукових праць з проблем економічної теорії, економіки СРСР, економічної статистики.

Працював у кімнаті № 614.

Короїд Олексій Степанович (1911—88) — економіст, чл.-кор. АН УРСР (з 1961), заступник міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР (1952—53), ректор Київського інституту народного господарства (1965—72). У період роботи в цьому будинку — заступник директора інституту (1955—65), голова Відділу суспільних наук АН УРСР (1957—63).

Розробляв проблеми політичної економії, науково-технічного прогресу, економіки сільського господарства, розвитку продуктивних сил України.

В цьому будинку в Інституті економіки працював також акад. АН УРСР Першин Павло Миколайович (1891—1970); у 1965—70 — завідувач відділу (у 1948—51 — директор, 1951—57 — завідувач відділу інституту, що містився на бульв. Т. Шевченка, 14).

В Інституті філософії, що розміщувався 1960—75 на сьомому поверсі будинку (переведений на вул. Трохосвятельську, 4), працював Копнін Павло Васильович (1922—71) — філософ, акад. АН УРСР (з 1967), чл.-кор. АН СРСР (з 1970), директор Інституту філософії АН СРСР (з 1968). В період роботи в цьому будинку — директор інституту (1962—68), одночасно (з 1958) — завідувач кафедр Київського політехнічного інституту й Київського університету. Автор праць з питань діалектичного матеріалізму, історії філософії, логіки наукового пізнання. Працював у правому крилі будинку (тепер кімната № 720).

З 1960 у цьому будинку в Інституті філософії також працювали:

чл.-кор. АН УРСР Гончаренко Микола Васильович (1924—93), з 1960 — завідувач відділу, 1962—68 — заступник директора (з 1973 — в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології);

чл.-кор. АН УРСР Остриан Данило Хомич (1906—88), у 1952—62 — директор інституту (до 1960 — працював на бульв. Т. Шевченка, 14).

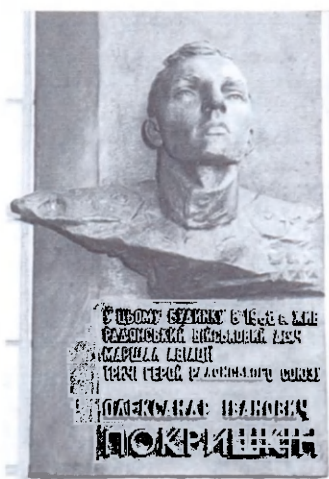
1984 на фасаді будинку встановлено бронзову меморіальну дошку з барельєфним портретом І. Білодіда (ск. В. Борисенко, арх. А. Чемерис) [439].

Олександра Веселова, Елла Піскова.

89.7. Житловий будинок 1-ї пол. 19 ст., в якому проживали Бердяєв М. О., Мандельштам М.-Е. Х. (іст.). Вул. М. Грушевського, 8/16. Зведений на розі вул. М. Грушевського і невеликого провулка. Первісно двоповерховий, з підвалом, 1895—96 надбудовано третій (арх. О. Кобелев). Фасад оформлено у стилі класицизму.

У ході надбудови влаштовано наріжну вежу (не збереглася).

З 1879 тут проживав власник будинку Мандельштам Макс-Емануїл Хаскелевич (Макс Омелянович; 1839—1912) — лікар-офтальмолог, єврейський громадський діяч. 1876—81 керував очною клінікою Київського університету. 1881 медичний факультет університету рекомендував його на посаду професора кафедри очних хвороб. Однак Рада університету заборотувала його кандидатуру, не бажаючи приймати до свого складу професора-єврея. Мандельштам залишив університет і продовжив лікарську діяльність у приватній клініці, яка була дуже популярною серед киян (містилася у дерев'яному флігелі поряд з бу-

89.8. Вул. М. Грушевського, 34-а.

динком, у якому він жив; флігель не зберігся). З 1880-х рр. включився в єврейське громадське життя, лідер київських сіоністів, брав участь у декількох Сіоністських конгресах, починаючи з 1-го в Базелі (1897). У 1904—12 керував київським відділенням Товариства поширення освіти серед євреїв. Після жорстокого єврейського по-

89.9. Вул. М. Грушевського, 16.

грому в Києві (1905) Мандельштам очолив Єврейське еміграційне товариство, яке діяло з 1909 і здійснювало переселення євреїв з Російської імперії до США.

У кінці 1880-х рр. в будинку Мандельштама проживав голова правління Земельного банку О. Бердяєв, а також його син Бердяєв Микола Олександрович (1874—1948), пізніше всесвітньо відомий філософ-ідеаліст (з 1922 — в еміграції). У цей період навчався у Володимирському кадетському корпусі [440].

Михайло Кальницький.

89.8. Житловий будинок 1967, в якому проживали Лавриненков В. Д., Покришкін О. І. (іст.). Вул. М. Грушевського, 34-а. В глибині кварталу. Дев'ятиповерховий, цегляний, облицьований бежевою плиткою, з лоджіями.

1967—68 тут проживав Покришкін Олександр Іванович (1913—85) — маршал авіації (з 1972), тричі Герой Радянського Союзу (двічі у 1943 і 1944). У роки Великої Вітчизняної війни здійснив 600 бойових вильотів і особисто збив 59 літаків ворога. У період проживання у цьому будинку — генерал-полковник авіації, командувач 8-ї армії Протиповітряної оборони (ППО) СРСР. Займав із сім'єю чотирикімнатну квартиру № 34 на четвертому поверсі.

1969—88 у цій квартирі жив його наступник на посту командувача 8-ї армії ППО Лавриненков Володимир Дмитрович (1919—88) — генерал-полковник авіації (з 1971), двічі Герой Радянського Союзу (1943, 1944). У роки Великої Вітчизняної війни здійснив 448 бойових вильотів, особисто збив 35 і у складі групи — 11 літаків противника. 1977—84 — начальник штабу, потім заступник начальника Цивільної оборони УРСР. З 1984 — головний консультант Академії ППО ім. Маршала Радянського Союзу О. Василевського. У 70—80-х роках вийшли у світ спогади льотчика «Повернення у небо», а також написані у співавторстві повісті «Сокіл-1», «Сокіл-2», «Дід Василь» та «Шпага честі».

Гостями В. Лавриненкова часто бували письменники М. Бажан, Н. Рибак та ін. На фасаді будинку встановлено меморіальні дошки: 1989 — бронзову з барельєфним портретом В. Лавриненкова (ск. О. Скобликов, арх. К. Сидоров); 1990 — бронзову з барельєфним портретом О. Покришкіна (ск. М. Шутілов, арх. Д. Антонюк) [441].

Ольга Буцко.

89.9. Житловий будинок поч. 20 ст., в якому проживав Майборода Г. І. (архіт., іст.). Вул. М. Грушевського, 16. На червоній лінії забудови вулиці. Зведений як прибутковий, у стилі модерн.

Чотириповерховий, цегляний, у плані прямокутний, односторонній. Головний фасад, орієнтований на вул. М. Грушевського, вирішено асиметрично. Досягнуто це влаштуванням входу в ризаліт, що фланкує правий ріг будинку, над яким міститься лоджія, перекрита дугоподібною перемичкою, декорованою модернізованим рослинним орнаментом. Асиметричність вирішення фасаду підкреслено також розміщенням у лівій наріжній частині проїзду на подвір'я, над яким на другому і четвертому поверхах містяться трапецієподібні у плані балкони. Фасад

оздоблено декоративними вставками з характерним для модерну рослинним орнаментом. Первісні інтер'єри не збереглися.

Відзначається містобудівною та історико-архітектурною цінністю.

1983—92 в квартирі № 4 на другому поверсі проживав Майборода Георгій Іларіонович (1913—92) — композитор і педагог, народний артист СРСР (з 1960). Автор кількох опер: «Милана» (1957), «Арсенал» (1960), «Тарас Шевченко» (1964), «Ярослав Мудрий» (1973); чотирьох симфоній (1938, 1953, 1978, 1986); сюїт, поем, «Радісної увертюри» (1985), хорів, романсів, збірки обробок народних пісень «Із живих джерел» (1990) тощо.

1995 на фасаді будинку встановлено бронзову меморіальну дошку з горельєфним портретом Г. Майбороди (ск. О. Скобликов) [442].

Юрій Нельговський, Ніна Смирнова.

89.10. Житловий будинок співробітників ЦК КП(б)У 1935, в якому проживав Бойченко О. М. (архит., іст.). Вул. М. Грушевського, 9. Напроти в'їзду до Микільської брами Київської фортеці, одним фасадом повернутий до Маріїнського парку, другим — до вул. М. Грушевського. Зведений за проектом арх. О. Бекетова.

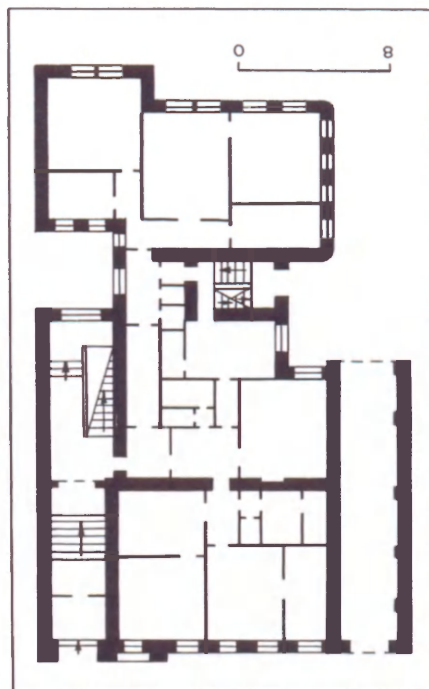
П'ятиповерховий, цегляний, наріжний, з неоднаковими крилами, семисекційний, з дво-, три-, чотири- і п'ятикімнатними квартирами. Кожна сходові клітка має входи з двору і з вулиці. Прийнято конструктивну систему поздовжніх несучих стін. Перегородки та перекриття дерев'яні. На першому поверсі у наріжній частині будинку розміщено магазин. Об'ємно-планувальне вирішення ґрунтується на композиційному виділенні округлого наріжного об'єму, що з'єднує крила під кутом менше 90°. Його значущість доповнюється ступінчастим вежоподібним завершенням зі шпилем, іншим типом вікон і балконів. Характерну для житлових будинків цього періоду ярусність фасадів підкреслено горизонтальними тягами і карнизом великого виносу. При всій цілісності й підпорядкованості головного фасаду його наріжному центру спостерігається певна самостійність у вирішенні просторово виділених площин по центральній осі фасадів крил — створення окремого композиційного ядра у вигляді накладних величезних портиків. Вони вирізняються прорисовкою елементів та деталей, що пояснюються різною містобудівною значущістю фасадів. По вул. М. Грушевського портик поглинає майже всю площину фасаду, надаючи житловому будинку урочистого монументального характеру. На фасаді крила вздовж парку портик видається більш масштабним і логічним, чому сприяє заміна напівколон розкріповками — основним ритмічним мотивом головного фасаду. Дворові фасади позбавлені декору і відповідають планувальній структурі будинку. Фасади покриті теразитовим тиньком, що відзначається тонким моделюванням кольору і фактури поверхні стін. Внутрішнє планування будинку збережено. Як в усій композиції, так і в стилістиці архітектурних елементів та деталей відбилось прагнення автора до творчого застосування прийомів класицистичної архітектури.

1944—50 у квартирі № 7 на третьому поверсі жив Бойченко Олександр Максимович (1903—50) — письменник, комсомольський діяч, генеральний секретар ЦК ЛКСМУ (1930—32). З 1931 прикутий тяжкою хворобою до ліжка. З 1937 працював у київському видавництві «Молодий більшовик». Автор повісті-трилогії «Молодість» (ч. 1—2, 1945—48; ч. 3 не закінчена), присвяченої комсомольцям України 20-х рр. 1959 на фасаді будинку встановлено меморіальну дошку з червоного граніту з бронзовим барельєфним портретом О. Бойченка (ск. В. Оснач, арх. І. Шмультсон) [443]. *Марія Гончаренко, Олександр Карбачинський.*

89.11. Київська удільна контора 1871—76, де зупинялася Марко Вовчок, проживав Сичугов В. І., містилися науково-дослідні інститути (архит., іст.). Вул. М. Грушевського, 7. У глибині Маріїнського парку, поблизу схилів

89.9. Вул. М. Грушевського, 16.

89.9. План першого поверху.

Печерського плато. Будівля мала окреме розташування, нині з'єднана переходом по другому—третьому поверху з боку правої частини головного фасаду з сусіднім чотириповерховим будинком (зведений у 1930-і рр.).

Будинок зі службовим одноповерховим флігелем на подвір'ї споруджений за проектом, виконаним у Департаменті уділів для Київської удільної контори — місцевого органу Міністерства двору Російської імперії, яке відало майном царської родини. Нагляд за будівництвом здійснював академік архітектури В. Сичугов, який у цей період виконував ряд будівельних та опоряджувальних робіт у Маріїнському парку. Використовувався як конторське приміщення з декількома квартирами. Будинок має круговий огляд, перед його головним фасадом влаштовано невелике парадне подвір'я, утворене фігурною в плані огорожею зі стовпів та ґратами між ними (первісні чавунні ґрати втрачено). В цілому структура будинку та його розташування характерні для садибних особняків, що відображає типологічну невизначеність на даний період конторських споруд і використання для них усталених форм інших типологічних груп.

Триповерхова, на високому цокольному поверсі, з бічними одноповерховими об'ємами цегляна споруда має симетричну об'ємно-просторову композицію. Центр головного фасаду виділено ризалітом з вхідним тамбуром, дворовий фасад має два рівновеликі ризаліти. Фасади вирішено у спрощених неоренесансних формах з використанням окремих барокових деталей. Перший поверх по периметру має широке дощане рустування з виділенням клинами завершених вікон. Вікна лучкові (на другому—третьому поверхах частину прорізів закладено), з широкими, слабопрофільованими лиштвами та плоскими замковими каменями, на другому—третьому поверхах об'єднані лопатками. Центральний ризаліт виділено пілястрами модифікованого іонічного ордера на рівні верхніх вікон, прорізи другого поверху акцентовано високими бароковими сандриками. Обабіч головного входу встановлено ліхтарі на чавунних кронштейнах художнього литва з волютоподібними мотивами. 1937 до південно-східної частини споруди зроблено значну прибудову, цілком відмінну за стилем оформлення фасадів. Внутрішнє планування коридорного типу, з центральним розташуванням головного сходового вузла. В інтер'єрі частково збереглось оформлення парадного вестибуля з монументально трактованим триарковим переходом зі сходами до першого поверху. Тридільний плафон вестибуля декорований у центрі рамою у формі квадрифолія та дрібнопрофільною рослинною орнаментикою. Будинок Київської удільної контори є частиною ансамблю Маріїнського парку.

У липні — серпні 1885 у квартирі помічника керуючого конторою І. Дмитревського тимчасово проживала письменниця Марко Вовчок (справж. — Вілінська Марія Олександрівна, по чоловікові — Маркович; 1833—1907). Прибула до Києва по дорозі із Став-

рополя до Богуслава, куди її чоловік М. Лобач-Жученко одержав призначення наглядчаця удільного округу. Пізніше, відвідуючи Київ, Марко Вовчок не раз зупинялася у цьому будинку, зокрема 1886—87.

1875—83 тут жив Сичугов Віктор Іванович (?—1892) — архітектор, акад. петербурзької АМ (з 1867). У цей період — службовець Удільної контори. Проектував будинок Дворянського зібрання на Хрещатику (1876—77; не зберігся), добудував особняк барона Р. Штейнгеля (1877—79; сучасна вул.

89.10. Вул. М. Грушевського, 9.

89.10. План першого поверху.

Український державний інститут комунальної гігієни. 1944 переведений до Києва (тепер — Інститут загальної гігієни ім. О. Марзеєва у складі Українського наукового гігієнічного центру МОЗ України; міститься на вул. Попудренка, 60).

У цьому будинку працювали: 1952—56 — Марзеєв Олександр Микитович (1883—1956) — вчений-гігієніст, акад. АМН СРСР (з 1944), заслужений діяч науки УРСР (з 1935). Засновник і перший директор інституту (1931—56). Одночасно завідував кафедрою комунальної гігієни Київського медичного інституту (1944—56). Організатор санітарної справи в Україні, перших санітарно-епідемічних станцій. Автор першого у СРСР підручника з комунальної гігієни. Наукові праці присвячено проблемам планування і благоустрою населених пунктів, гігієни житла, водопостачання, стічних вод та каналізації, санітарній охороні забрудненого повітря, епідеміології та санітарному законодавству. Засновник (1922) і беззмінний редактор журналу «Профилактическая медицина». 1967 Інституту присвоєно ім'я О. Марзеєва.

89.11. Вул. М. Грушевського, 7.

Кабінет вченого розміщувався на другому поверсі.

1952—73 — Калужний Денис Миколайович (1900—76) — вчений-гігієніст, чл.-кор. АМН СРСР (з 1961), заслужений діяч науки УРСР (з 1964). В інституті — з 1932, його директор у 1956—71. Одночасно викладав у вищих навчальних закладах Києва (до 1970). Наукові дослідження з питань гігієни атмосферного повітря та планування населених пунктів. Один з перших в Україні дослідників проблем забруднення атмосферного повітря промисловими підприємствами. Кабінет вченого містився на другому поверсі.

З 1980 у будинку містилося Міністерство охорони здоров'я України. Те-

89.10. Вул. М. Грушевського, 9.

Воровського, 27), кілька прибуткових будинків у Києві, допоміжні будівлі у комплексі Києво-Печерської лаври, церкву-мавзолей М. Пирогова у Вінниці.

Під час громадянської війни тут містилася школа Комуністичного караульного полку. У 1919 споруду передано під дитячий ортопедичний заклад «Будинок скаліченої дитини». 1924 перейменований на Всеукраїнський державний дитячий ортопедичний інститут, з 1931 — Український науково-дослідний інститут ортопедії і травматології МОЗ УРСР (з 1952 переведений на вул. Воровського, 27; тепер — Український науково-дослідний інститут травматології та ортопедії МОЗ України). Засновник — ортопед, проф. І. Фрумін. Тут працювали фахівці з ортопедії: професори О. Єлецький та його учень І. Олексієнко, хірург М. Дудко та ін.

1952—80 у будинку розміщувався Київський науково-дослідний інститут загальної та комунальної гігієни МОЗ УРСР. Заснований 1931 в Харкові як

пер — Національний фонд соціального захисту матері і дітей «Україна — дітям» [444]. Михайло Кальницький, Елла Піскова, Тетяна Скібіцька, Сергій Старченко, Павло Усенко.

89.12. Київський художньо-промисловий і науковий музей 1897—99 (тепер Національний художній музей України), де працювали Біляшівський М. Ф., Ернст Ф. А., Хвойка В. В., Щербаківський Д. М. та інші (архит., іст., мист.). Вул. М. Грушевського, 6. На штучному підвищенні біля підніжжя Печерського плато. Головним фасадом звернений у бік вул. Хрещатик. Збудований за проектом арх. В. Городецького, ск. Е. Саа. В основу покладено проект арх. П. Бойцова, який здобув перемогу на конкурсі, що його проводило Московське архітектурне товариство. Спочатку було зведено лише першу чергу будівлі, Г-подібну в плані, з завершеними фасадами з боку вулиці Олександрівської (тепер М. Грушевського) та Хрещатика. 1967—72 здійснено добудову музею відповідно до первісного проекту (арх. П. Петрушенко).

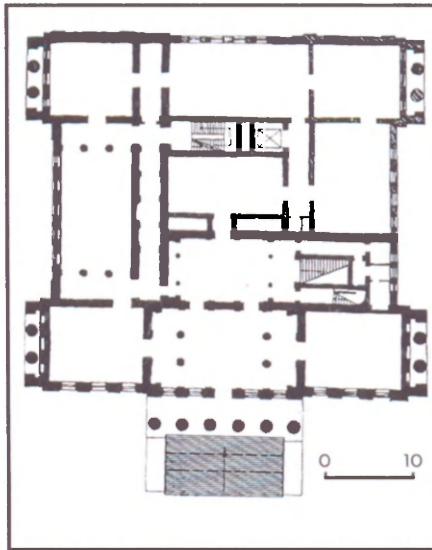
Чотириповерховий, цегляний, у плані прямокутний. Оскільки будинок оточує глибокий приямок, з головного фасаду він сприймається як двоповерховий. Обабіч широких гранітних сходів встановлено дві великі скульптури левів. У центрі головного фасаду доричний портик у стилі неокласицизму. Шість колон несуть трикутний фронтон, у тимпані якого — алегорична скульптурна група «Торжество мистецтва». Роги будинку вивершують фігури грифонів. Багатий скульптурний ряд зовнішнього оформлення посилено старанно виконаними рельєфами в метопах антаблемента головного портика за міфологічним сюжетом кентавромахії. Фасад розчленовано доричними пілястрами. Модернізовані сандрики поміж них гармонійно поєднуються з грецьким меандром. Бічні фасади фланковані ризалітами у вигляді двоколонних доричних портиків за схемою «храм в антах». Територія музею обнесена класицистичною огорожею і рустованою підпірною стіною з мальовничими арковими нішами вздовж Музейного пров.

Внутрішнє планування анфіладне. Па-

89.12. Вул. М. Грушевського, 6.

89.12. Вул. М. Грушевського, 6. Фото 1902.

89.12. План першого поверху.

раді тримаршові сходи розташовано у південно-західному крилі, у південно-східній частині будинку — двоє службових сходів і ліфт. Сім залів четвертого поверху мають верхнє освітлення.

Будинок — одна з найкращих спеціально зведених для музею споруд свого часу.

Ініціатором створення міського музею старожитностей і мистецтв виступило 1880 Київське товариство грамотності. 1894 при генерал-губернаторі створюють комітет і комісію із заснування музею. Роботу з його організації й спорудження будинку здійснило організоване 1897 на основі Товариства захоплення мистецтв Київське товариство старожитностей і мистецтв. Воно мало на меті «збирання пам'яток в інтересах науки, а також для розвитку естетичного смаку і художньої освіти». Правління товариства прийняло всі пожертвувані на розбудову музею кошти, продовжило їх збір на будівництво приміщення для нього і комплектування колекцій.

1 серпня 1899 у п'яти залах першого поверху музею було відкрито археологічну виставку знахідок за результатами розкопок видатного археолога

В. Хвойки з нагоди XI Всеросійського археологічного з'їзду, що відбувався в Києві. Цей день прийнято вважати датою заснування музею. Офіційне його відкриття відбулося у грудні 1904. Музей одержав назву «Київський художньо-промисловий і науковий музей імені государя імператора Миколи Олександровича». Одночасно мав й інші, неофіційні, назви — Музей старожитностей і мистецтв (від назви товариства), Київський міський музей.

Музей утримувався коштом міста, Товариства старожитностей і мистецтв, на приватні пожертвування. З 1909 підпорядковувався Міністерству торгівлі та промисловості. Першою цінною колекцією стала археологічна збірка В. Хвойки (4 тис. одиниць), до якої входили пам'ятки від доби палеоліту до часів Київської Русі. Її придбав для музею Н. Терещенко. Протягом 1898—1902 музею були пожертвовані також археологічні колекції професора І. Линниченка, графа О. Бобринсько-

го, Є. Зноська-Боровського, М. Тарновського та інших колекціонерів, учених, меценатів. Музей збирав пам'ятки Південно-Західного краю і складався з таких відділів: художньо-промислового, художнього, археологічного, історичного, нумізматичного, етнографічного (створений на основі експонатів кустарної виставки 1906), Старого Києва, бібліотеки, фотографічного архіву. Фактично він розбудовувався як національний український музей краєзнавчого спрямування. У 1920-і рр. збірка музею налічувала бл. 100 тис. пам'яток. Етнографічна експозиція розташовувалася на першому поверсі, на другому — третьому — археологічна, художньо-промислова, нумізматична і Старого Києва. Всього діяло 10 залів. Музей активно пропагував українську культуру: 1906 тут влаштували першу виставку народного мистецтва, яка поставила його в один ряд з кращими музеями Росії; 1910 — виставку старовинних тканин і гаптування; 1911 — першу в Києві виставку творів Т. Шевченка до 50-ліття від дня його смерті; 1915 — виставку галицьких ікон 16—17 ст. Щорічно в музеї відбувалися виставки Товариства художників-передвижників, українських митців, художньо-промислові, кустарні.

Загальне керівництво справами музею здійснював комітет на чолі з головою Товариства старожитностей і мистецтв Ханенком Богданом Івановичем (1849—1917) — колекціонером, меценатом, археологом, почесним членом Петербурзької АН (з 1910). Він особисто пожертвував на влаштування музею 100 тис. крб. і багато пам'яток. Тут же відбувалися і засідання товариства. Музей мав великий громадський актив. Значну роль в його діяльності відіграли відомі вчені, громадські діячі, підприємці-меценати, видавці, у т. ч. В. Антонович, П. Армашевський, В. Безсмертний, К. Болсуновський, А. та Лаз. Бродські, М. Василенко, С. Голубєв, В. Данилевич, А. Добровольський, І. Дяков, В. Іконников, І. Каманін, Ю. Кулаковський, В. Кульженко, О. Левицький, І. Линиченко, А. Лобода, В. Ляскоронський, Д. Меньшов, С. Могилевцев, М. Мусіна-Пушкіна, В. Ніколаєв, І. Огієнко, Г. Павлуцький, В. Петрет, К. Петров, А. Прахов, В. Смирненко, Я. Тарнавський, В. Тарновський, О., І. та Н. Терещенки, Ф. Титов, В. Толлі, Г. Шлейфер, В. Щербина, І. Щитківський та ін. У березні 1917 почесними членами комітету музею було обрано М. Грушевського та О. Новицького.

З 1902 до 1923 директором музею був Біляшівський Микола Федотович (1867—1926) — археолог, етнограф, мистецтвознавець, акад. УАН (з 1919), громадський діяч. Займав трикімнатну квартиру на першому поверсі музею. До 1904 мешкав на вул. Трьохсвятительській, 14. Досліджував археологічні пам'ятки на території України, був редактором журналу «Археологическая летопись Южной России» (1899—1905), членом багатьох наукових товариств — Нестора-літописця, Московського археологічного і нумізматичного, Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, Українського наукового товариства у Києві, Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва. У 1906 був обраний депута-

89.12. Фрагменти скульптурної групи «Торжество мистецтва» на фронтоні головного фасаду.

том 1-ї Державної думи, в якій належав до української фракції і фракції автономістів-федералістів, що відстоювали національні права українців. З 1914 — член Всеросійського союзу міст, уповноважений Російської академії наук з охорони пам'яток культури в Галичині й Буковині. 1917 обраний до Центральної Ради і з цього часу очолив Всеукраїнський комітет охорони пам'яток (до 1921). Був одним із фундаторів Українського національного театру, Українського етнографічного товариства, Української Академії мистецтв (1918 — її почесним членом), членом Всеукраїнського археологічного комітету (з 1917), заступником голови Софійської комісії УАН (1919—23). У будинку музею 1910—27 (з перервою у 1914—17, коли був мобілізований до армії) мешкав також Щербаківський Данило Михайлович (1877—1927) — мистецтвознавець, етнограф, археолог, член УНТ, Товариства старожитностей і мистецтв, завідувач етнографічного

89.12. Пам'ятний знак М. Біляшівському.

та історичного відділів. Разом з М. Біляшівським зібрав для музею велику колекцію творів українського народного мистецтва (понад 30 тис. од.). Викладав в архітектурному (1918—24), археологічному (1917—24), художньому інститутах (з 1919). Вперше запровадив аналіз декоративних виробів як творів мистецтва. У 1920-х рр. — член ВУАКу та його комісії — золотарської, Софійської; з 1924 — заступник голови ВУАКу, співробітник редакції журналу «Україна».

1909—14 археологічним відділом музею завідував Хвойка Вікентій В'ячеславович (1850—1914) — відомий дослідник і першовідкривач пам'яток трипільської, зарубинецької, черняхівської культур, Кирилівської палеолітичної стоянки у Києві і один із засновників музею.

У 1923—33 художнім відділом музею завідував Ернст Федір Людвигович (1891—1942) — історик мистецтва. 1926—30 очолював Київську інспектуру охорони пам'яток культури, одночасно працював у археологічному (до 1924) та художньому інститутах, Біографічній комісії ВУАН. Автор багатьох праць з історії української архітектури та образотворчого мистецтва, у т. ч. редактор відомого провідника «Київ» (1930), до якого написав 249 статей. Репресований 1933, 1941.

У 1930-і рр. науковим співробітником музею був Базилевич Василь Митрофанович (1892—1942) — історик, секретар Київської крайової інспектури охорони пам'яток культури (з 1927), автор багатьох розвідок з історії декабристського руху. Співпрацював в Історичній секції ВУАН. Репресований 1933, 1935.

У музеї також працювали у різний час археолог В. Козловська (завідувала археологічним відділом), історики, громадсько-політичні діячі Д. Дорошенко, В. Прокопович (обидва — бібліотекарями); археолог, мистецтвознавець В. Щербаківський.

1915 частина колекції музею (6,5 тис. од.) була евакуйована до Історичного музею у Москві.

1 січня 1918 музей було підпорядковано Секретаріату освіти УНР, згодом Наркомату освіти, потім Головному управлінню в справах мистецтва і національної культури і перетворено на Національний музей України; з поч. 1919 підпорядковувався ВУКОПМІСУ; 23 червня 1919 декретом уряду Радянської України музей оголошено державною установою з назвою «Перший державний музей». До фондів музею було передано багато націоналізованих приватних колекцій, зібраних громадських, навчальних музеїв. Ряд творів українського образотворчого мистецтва передали Третяковська картинна галерея і Російський музей. 1924 одержав назву «Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка». 1930—32 Всеукраїнський історичний музей реорганізовано. Замість колекційного, систематичного принципу побудови експозиції та збірки почалася перебудова всієї структури за марксистською історичною схемою, відповідно до соціально-економічних епох. 1936 Київський державний історичний музей (містився у Музейному містечку в Лаврі, після війни розташовується на вул. Володимирській, 2, тепер —

Національний музей історії України). У цьому будинку залишилися художні колекції й створено Київський державний музей українського мистецтва (з 1964 — Державний музей українського образотворчого мистецтва, тепер — Національний художній музей України). 1954 організовано філіал — Музей українського народного декоративного мистецтва (з 1964 — окремий музей, міститься на території Києво-Печерської лаври). Національний художній музей має тепер збірку українського мистецтва, яка налічує бл. 20 тис. од.

28 грудня 1910 у перебудованому підвальному приміщенні міського музею відкрився Воєнно-історичний музей Київського відділу Російського воєнно-історичного товариства. Збирав різні предмети, що мають відношення до військової справи від доби кам'яного віку і до діяльності Київського військового округу: зброю, обмундирування, медалі, знаки, прапори, регалії тощо. Початок музею було покладено даром графа О. Бобринського — матеріалами розкопок В. Хвойки біля с. Білогородки, які проводилися коштом товариства.

Справами музею відала Музейна комісія товариства на чолі з начальником штабу КВО, генерал-лейтенантом В. Драгомировим. Хранителем музею був ад'ютант Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора полковник С. Крейтон. Значну роль у розбудові й діяльності музею відіграли Б. Адамович, О. Бобринський, С. Бодилевський, К. Болсуновський, В. Завитневич, В. Іконников, Ю. Кулаковський, В. Ляскоронський, Д. Меньшов, С. Могилевцев, Б. Стеллецкий, Ф. Трепов, Б. Ханенко, В. Хвойка, Й. Хойновський та інші культурно-громадські, військові діячі, вчені, меценати. У квітні 1918 колекції з будинку міського музею вивезено.

1988 на території музею встановлено бронзовий пам'ятний знак М. Біляшівському (ск. А. Куш, арх. О. Стукалов) [445].

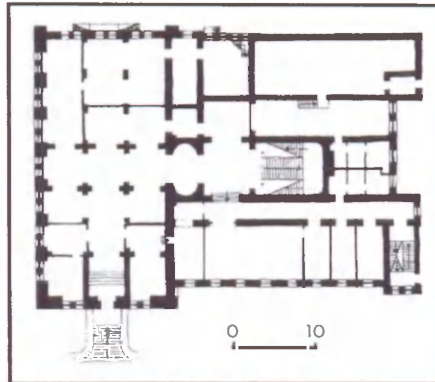
Борис Єрофалов,

Тетяна Осташко, Лариса Феодорова.

89.13. Міська публічна бібліотека, 1911 (архит.). Вул. М. Грушевського, 1. Біла підніжжя пагорба Хрещатого парку, головним фасадом звернена до вул. М. Грушевського. Збудована у неоренесансних формах (архітектори О. Кривошеєв і З. Клаве). План будинку бібліотеки було розроблено міським арх. О. Кривошеєвим, фасад проектувався на конкурсній основі. Першу премію на конкурсі одержав цивільний інж. М. Шехонін, однак замовник — Київська міська управа — вибрала для реалізації найдешевший з премійованих проєктів, автором якого був З. Клаве.

Дво-, триповерховий, з цокольным поверхом, цегляний, тинькований, у плані Г-подібний. Перекриття плоскі. Дах похилий. Складається з двох об'ємів. У вищому, зверненому торцем до вулиці, міститься вхідна частина, над нею — велика двосвітна читальна зала. У нижньому блоці — мала зала і група бібліотечних приміщень: адміністративне, бібліолектор, каталоги, книгозховище тощо. Книгозховище на 150 тис. томів ізолювано від решти приміщень, збудовано з вогнетривких матеріалів. Зв'язок двох об'ємів споруди здійснюється по осі: вестибуль — головні схо-

89.13. Вул. М. Грушевського, 1.
89.13. План першого поверху.

ди. Великий зонітний ліхтар над головними сходами підкреслює її динамічну асиметрію. Фасад домінуючого об'єму на рівні читальної зали членується тридільними іонічними колонами, між якими розміщено двоярусні вікна з напівциркульними перемичками. До головного входу ведуть широкі гранітні сходи. Балкон над входом підтримують масивні ліпні кронштейни. Простіше вирішено фасад малого об'єму будинку. Розмір віконних прорізів, що пропорційно збільшуються від цокольного до верхнього поверху, підкреслюється зменшенням догори членування русту. Невеликим ризалітом виділено службові сходи з циркульним вітражем. Під вікнами другого поверху рельєфом намічена балюстрада. Карниз і аттик з подібною балюстрадою увінчують весь об'єм. У читальній залі бібліотеки спочатку була скульптура Олександра II на повний зріст — бронзова відливка з оригіналу ск. М. Антокольського, подарована бібліотеці 1910 меценатом, бароном В. Гінцбургом (тепер міститься у дворі Музею російського мистецтва). Нове оформлення інтер'єрів виконано 1936 (арх. Киселевич): у великій читальній залі розібрано частину антресолей, розташованих по периметру стін, встановлено нове бібліотечне устаткування і освітлювальні прилади, інтер'єри оформлено ліпленням. 1943 будинок і книжкові фонди згоріли. 1954 споруду відбудовано (арх. В. Шевченко): у великій залі знято залишки антресолей і кесоновану стелю, замість панно «Розвиток науки в СРСР» на головних сходах встановлено скульптуру В. Леніна (знято 1992). Будинок бібліотеки має довершене планування і об'ємно-просторове вирішення, стриманий, виразний абрис, який вдало вписується в мальовничий ландшафт парку.

Публічна бібліотека заснована в березні 1866 і містилася спочатку в приміщенні Дворянського зібрання, з 1891 — в будинку Миської думи. До фонду бібліотеки увійшли цінні книжкові зібрання М. Юзефовича (13 887 томів, в т. ч. окремий розділ по Києву та Київщині), І. Лучицького (історія), П. Турлуба (понад 4 тис. томів — транспорт і право), батька і сина В. та О. Беретті (архітектура та мистецтво). 1917 книжковий фонд бібліотеки становив 56 380 томів. 1914 було 94 282 відвідування.

Після 1917 бібліотеку реорганізовано в міську Центральну робітничу бібліотеку, якій 1923 присвоєно ім'я РКП(б), з 1934 — в Державну обласну бібліотеку ім. ВКП(б). Багато бібліотек країни допомагали відновлювати фонди після війни, в т. ч. Державний книжковий фонд надав бібліотеці понад 50 тис. одиниць. У 1957 бібліотеці надано статус республіканського значення (Республіканська бібліотека ім. КПРС), з 1990 — Парламентська бібліотека України, з 1994 — Національна парламентська бібліотека України. Її фонд становить бл. 3 млн. одиниць. Існує філіал бібліотеки (Боричів узвіз, 2) [446].

Сергій Білокінь,

Борис Єрофалов.

89.14. Особняк, 19 ст. (архит.).

Вул. М. Грушевського, 14. У ряді тричотириповерхової адміністративної та житлової забудови кін. 19 — 1-ї пол. 20 ст. За однією з версій, споруджений

1819 за проектом арх. А. Меленського. Належить до числа будівель, з якими пов'язується діяльність декабристів у Києві, зокрема близького до них «Товариства об'єднаних слов'ян», яке ніби проводило тут свої зустрічі. Досить поширеною є також версія, що цей будинок належав герою війни 1812, генералу М. Раєвському, і в ньому у лютому 1821 на запрошення власника проживав два тижні поет О. Пушкін. Деякі дослідники стверджують, що насправді будинок належав графу А. Самойлову, а після його смерті (1814) — його нащадкам. Вказуються і конкретні місця мешкання сім'ї М. Раєвського у 1819—21: Царський палац, будинок М. Гудим-Левковича та будинок О. Іванова. Ця версія не виключає того, що в цьому домі могли збиратися члени київської масонської ложі, що це тільки невеликий флігель садиби А. Самойлова, яка після його смерті була розпродана частинами і не збереглася. Детальним науковим опрацюванням вирізняється версія А. Шамраєвої, відповідно до якої будинок № 14 раніше був домом «казенної аптеки Приказа громадської опіки», оскільки він побудований поруч зі старою дерев'яною аптекою, знесеною 1835. Окрім цього, на садибній ділянці розташовувалися дерев'яні служби (не збереглися) та сад. Разом з губернськими Присутственими місцями (знесені у 1850-х рр.) та будинком військового губернатора особняк формував забудову, що оточувала на поч. 19 ст. Царський палац.

Первісно був зрубним, однокамерним, на підвалах, у плані прямокутним, із входом у торці (з боку вул. Садової) та лаконічними фасадами у формах класицизму. 1835 почалися роботи з розширення і планування схилів Олександрівської дороги та впорядкування фасадів. За проектом міського арх. Л. Станзані фасад будинку збільшився за рахунок прибудови до нього балкона, portalу та бані. У цьому ж році було закінчено всі будівельні роботи, 1849 побудовано нині існуючий льох. У 1-й пол. 19 ст. будівля мала критий балкон з колонами та банею у класицистичному стилі. У кін. 19 ст. фасад з боку вул. Садової обкладено цеглою та перебудовано. Внаслідок усіх зазначених перебудов споруда набула форм ренесансу, характерних для кін. 19 ст. Переробки могли бути пов'язані з переведенням аптеки на Хрещатик та вимогами нових власників (з 1884 — Е. Розенберг, 1909—19 — брати Леонтовичі), які здавали будівлю на оренду чоловічій гімназії № 5. Первісне внутрішнє планування значно змінено через встановлення нових перегородок у ході ремонту 1948, тоді ж до 40% фасаду обкладено цеглою.

Північно-західну та західну межі садиби огорожує високий цегляний тинькований паркан, споруджений одночасно з будинком; на відтинку північної межі — металева огорожа у вигляді ґрат між квадратними у плані стовпами на низькому цоколі. У західній, значно підвищеній над рівнем вулиці частині садиби — невеликий фруктовий сад та каштанові дерева. У північно-східній — невеликий відтинок підпірної стіни з кам'яними сходами, по яких здійснюється вхід у сад з боку вул. М. Грушевського.

Півгораповерховий, з напівпідвальним (цокольным) поверхом, вікна якого на чоловому та східному фасадах заглиблені в приямки. План — близький до квадрата, добре читається первісна, майже симетрична по широті орієнтований поздовжній осі, планувальна структура. Південний фасад — з бічними ризалітами невеликого виносу, західний — із сильно виділеним центральним ризалітом з вміщеним у ньому головним входом, який фіксує вісь симетрії будинку (через сад, з боку вул. Садової). До входу підведено широку кам'яну бруківку зі сходами в сад. З тильного (південного) фасаду зберігся допоміжний вхід у будівлю, до якого 1948 добудовано цегляний ганок. Асиметрія загального планування виникла у зв'язку з прибудовами 1835 та наприкінці 19 ст. Після зведення центрального portalу у вигляді відкритої галереї на високому цоколі роль чолового фасаду, що виходить на червону лінію, відіграє фасад з боку вул. М. Грушевського, візуально збільшений надбудовою над portalом напівсферичної бані. До наріжної північно-західної частини в кін. 19 ст. прибудовано високу цегляну сходову шахту й тамбур, що забезпечили вхід у внутрішні приміщення будинку безпосередньо з вул. М. Грушевського через виведений на червону лінію забудови парадний вхід. Внутрішнє планування основного поверху сформувалося в ході перебудов кін. 19 ст. та 1948—51. Основою композиційного вирішення є велика парадна зала в західній частині

будинку та Г-подібний коридор, що пов'язує головний та допоміжні входи. По боках цих приміщень групуються невеликі кімнати та винесені в геометричний центр плану санвузли. З коридору по внутрішніх дерев'яних сходах — вхід на горище та невеликі антресолі, а також у приміщення напівпідвалу з коридорним двобічним плануванням.

Приміщення мають плоскі балкові перекриття. Добре збереглося старовинне столярне заповнення дверей та вікон, витягнуті карнизи та ліпні плафонні розетки у парадній залі та ряді кімнат.

Споруда стоїть на цегляному стрічковому фундаменті, первісний зруб стін з дерев'яних брусів обкладений лицьовою цеглою, окрім центрального ризаліту західного фасаду. Двосхилі дахи та баня криті покрівельним залізом по дерев'яних кроквах.

Найбільш парадний та виразний чоловий фасад. Горизонтальний характер його композиційного вирішення підкреслено тягами та аркатурним фризом, центрально-осьову симетрію — чотириколонним portalом, капітелі квадратних у перетині колон якого слугують п'ятами оригінальних трицентрових арок та розкріповують підкреслену сухариками лінію карниза. Увінчується фігурними парпетними стовпчиками на тлі напівсферичної бані. Вельми виразне оформлення прямокутних віконних прорізів — лиштви, підвіконні фільонки, замкові камені та прямі сандрики. Дуже цікавий центральний ризаліт західного фасаду, що виходить у бік саду, — цілком збережено класицистичну композицію з центрального дверного та бічних віконних напівциркульних прорізів, обрамлених широкими дерев'яними лиштвами (збереглися і старовинні рами вікон), горищене вікно також обрамлено різьбленням. На південному та східному фасадах декор цілком втрачено внаслідок облицювання цеглою.

Будинок є зразком міської садибної забудови, характерної для Липок 1-ї пол. 19 ст.

На фасаді — дві меморіальні дошки: мармурова з барельєфними портретами декабристів (1925; ск. Б. Кратко) і на відзначення 150-річчя від дня народження О. Пушкіна [відкрита 1949,

89.14. Вул. М. Грушевського, 14.
89.14. План.

1970 замінена новою з бронзовим барельєфом поета (ск. М. Вронський, арх. В. Гнездилов)].

1951—96 в особняку містився Комітет у справах релігій при Кабінеті Міністрів України [447].

Олександр Тищенко.

89.15. Особняк (Гальперіна М. Б.), 1890-і рр. (архит.). Вул. М. Грушевського, 18/2. На червоній лінії забудови вулиці, на розі вулиць М. Грушевського і Шовковичної (стара адреса — вул. Олександрівська, 19/2). Збудований за проектом арх. В. Ніколаєва для директора київського Промислового банку В. Рубінштейна. Згодом належав київському цукропромисловцю і банкіру М. Гальперіну. В особняку містилися також контори семи цукрових заводів.

Двоповерховий, цегляний, у плані прямокутний (первісно Г-подібний), орієнтований головним фасадом на вул. М. Грушевського. У центрі — парадні двері, акцентовані великим балконом над ними. Другий такий балкон розміщено посередині бічного фасаду, де раніше був вхід до службових приміщень — контор. Композиційно будинок вирішено у формах і декорі венеціанських палаццо доби Високого Відродження — з чітким ритмом вікон і оздоблення. Стіни першого поверху оброблено гладеньким рустом у тинькуванні та фризом з тригліфами й розетками. Другий поверх оздоблено тричвертевими колонками з іонічними капітелями, розміщеними у міжвіконнях, самі вікна з напівциркульними перемичками облямовано меншими напівколонками та балюстрадою. Завершує фасади фриз із гірляндами і карниз великого виносу на консолях. По краю даху раніше йшов парапет-балюстрада з вазами на п'єдесталах. Тильний фасад оброблено трохи скромніше. У частині садиби, витягнутій вздовж вул. Шовковичної, раніше був невеликий садочок. Від вулиці його відокремлював високий тинькований мур, декорований рапортно неглибокими нішами й пілонами з кам'яними кулями. Вхід на подвір'я через браму з хвірткою. З правого боку особняка у 1910-х рр. споруджено чотириповерховий прибутковий будинок. З вестибуля, прикрашеного ліпленням і розписом, широкі сходи

прямують повз пару колон штучного мармуру до приміщень першого поверху і до парадних сходів. Підлога й сходи — мармурові, огорожі сходів — металеві, ковани, ренесансного рисунка. Парадні сходи сполучаються на рівні другого поверху з бічними коридорами через аркадні лоджії, декоровані пілястрами. Сходи освітлює скляна стеля. У парадних приміщеннях, згрупованих вздовж вуличних фасадів, збереглося ліпне оздоблення стель і карнизів. Інтер'єрам надано рис палацової розкоші.

Під час капітального ремонту 1976 добудовано триповерховий об'єм з боку подвір'я і двоповерховий службовий флігель, який сполучається з особняком переходом на рівні другого поверху. Тоді балюстраду на даху замінено глухим парапетом, що зорозово переважило фасади.

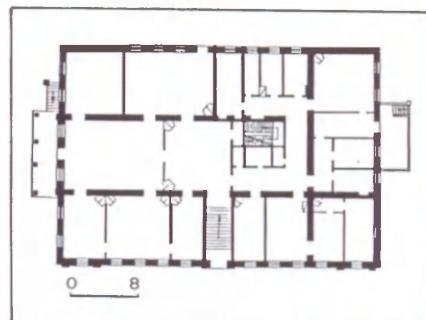
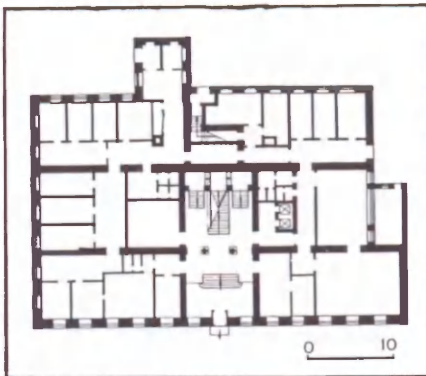
Будинок — один з кращих зразків садибної забудови Липок кін. 19 ст.

Після громадянської війни будинок займали різні радянські організації та установи: Київське окружне статистичне бюро, Головміліція НКВС тощо. 1946—51 тут експонувалася виставка «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників», розміщена в 19 залах. Тепер в особняку містяться комітети Верховної Ради України [448].

Дмитро Малаков,
Юрій Нельговський.

89.15. Вул. М. Грушевського, 18/2.

89.15. План першого поверху.

89.16. Вул. М. Грушевського, 20.

89.16. План.

89.16. Особняк (Зайцева М. Й.), 1897 (архит.). Вул. М. Грушевського, 20. На червоній лінії забудови. Головним північно-західним фасадом — вздовж лінії забудови вул. Шовковичної. Побудований за проектом арх. В. Ніколаєва для київського купця 1-ї гільдії, цукропромисловця М. Зайцева (стара адреса — вул. Олександрівська, 17).

Цегляний, одноповерховий, частково з підвалом, прямокутний у плані. Фасади тиньковані, пофарбовані у два світлі тони й оздоблені в стилі неокласицизму — з гладенькими пілястрами й плоским рустуванням стін, підвіконними вставками з меандром, ліпленою пальметовою стрічкою карниза. Головний фасад на одинадцять вікон розкріповано трьома псевдоризалітами, що виступають за площину стіни, — центральним і бічними. Класицистичні вухаті лиштви вікон у ризалітах додатково прикрашено сандриками. Їм відповідають трикутні фронтончики над глухими парапетами в ризалітах. За авторськими кресленнями там передбачалися характерні античні парапети з балюстрадою, на краях парапету — пальмети на тумбах. Вхід у центрі фасаду прикривав металевий ганок-навіс на чавунних стовпах (втрачено). Двоствулкові парадні двері з трикутним фронтончиком та заскленою фрамугою оздоблені за ордерною схемою. Північно-східний фасад на сім прорізів, звернений до вул. М. Грушевського, розкріповано центрально розміщеним ризалітом, що відповідає внутрішній архітектоніці будинку. До ризаліту прилучався широкий ганок з бічними сходами у садок, відокремлений від лінії забудови і вуличного хідника сталевими ґратами на цегляному цоколі. Існуючі ґрати — пізнішого походження, зашиті наглухо бляхою. Південно-східний фасад, звернений до сусідньої садиби, оздоблено значно скромніше, так само, як і південно-західний. Останній має ганок зі сходами на господарське подвір'я. Чотирисхилий дах під бляхою, зі скляним світловим ліхтарем посередині, оперізоно балюстрадою також пізнішого походження. Планування приміщень анфіладне, з перимет-

ральним розташуванням кімнат, підпорядковане двом поздовжнім внутрішнім капітальним стінам, що ділять план нарівно. У парадних кімнатах збереглося ліплення стель, карнизів, кахляні груби та інші деталі оздоблення. Внутрішні сходи ведуть у напівпідвальні приміщення, де містилися помешкання для прислуги, комори, кухні — панська й людська.

На подвір'ї, відокремленому від вул. Шовковичної тими ж ґратами з брамою, збереглися колишні двоповерхові служби, поставлені по периметру садиби; впритул до них пізніше — у 1910-х рр. — споруджено торцем прибутковий будинок. Садиба на вул. М. Грушевського, 20 тепер об'єднана з садибою колишнього особняка на вул. М. Грушевського, 22 в єдиний комплекс.

Особняк є одним із характерних зразків забудови Липок кін. 19 — поч. 20 ст.

Після 1917 націоналізований, використовувався для громадських потреб. Після 2-ї світової війни тут містилося товариство «Знання» УРСР. Нині використовується як відомча ідальня [449].

Дмитро Малаков.

89.17. Особняк (Полякова Я. А.), 1910-і рр. (архт.). Вул. М. Грушевського, 22. Формує перспективу майдану перед Маріїнським палацом та своєю архітектурою подібний до нього. Міститься в садибі по фронту вулиці.

Побудований на вузькій ділянці, що перед тим належала відставному поручику В. Миклашевському, від якого відійшла до лікаря Я. Полякова. На замовлення, як вважається, останнього проект особняка виконав арх. Ф. Троуп'янський. Згодом будинок став власністю Г. Попової (стара адреса — вул. Олександрівська, 15).

Цегляний, півтораповерховий, прямокутний у плані, з пізнішими добудовами й надбудовами, вузьким боком звернений до вулиці. Головний фасад оздоблено в стилі бароко і відокремлено від хідника палісадником з ґратчастим парканом пізнішого походження. Семивіконний фасад розкріповано центральним ризалітом з трьома віконними осями. Цоколь рустований. Площини стін тиньковані й пофарбовані на головному, північно-східному та на північно-західному фасадах у традиційний для бароко блакитний колір. Південно-східний фасад та увесь архітектурний декор (карнизи, лиштви високих з напівциркульними завершеннями вікон, пишні ліпні сандрики з волютами, фєстони тощо) пофарбовано у світло-вохристий колір — так само, як і фасади Маріїнського палацу. Великий сандрик, збагачений ліпним картушем із жіночим маскароном, вміщено над середнім вікном-дверима. Їм відповідає балкон з глухим парапетом хвилястого абрису на взірєць театральної ложі. Збереглося первісне заповнення парадних вікон — з вигнутими абрисами фрамуг і кватирок, виконаних з урахуванням традицій бароко, але у дусі декоративного модерну 1900-х рр. Наріжні частини ризаліту й основного об'єму оздоблено рустованими виїмчастими лопатками й акцентовано ошатними скульптурними вазами на тумбах поміж парасету-балюстради. Головний фасад завершує пишне ліплення з гарно розробленим

картушем, щипцем із волютами та чотирихилим дах вигнутих контурів зі шпилем. Загальну симетрію головного фасаду порушує парадний вхід, розташований праворуч — з північного боку і позначений аттиком з декоративним вигнутим наметом з грушо-подібною маківкою, увінчаною кованим шпилем. До парадних дверей ведуть широкі гранітні сходи, над якими нависає коване металеве піддашшя зі скляним заповненням. Його абриси повторюють звивисту лінію фрамуги парадних дверей, тогожню рисунку віконних фрамуг. Над піддашшям — овальне вікно в пишному ліпному обрамленні. Північно-західний фасад, звернений до сусіднього будинку (особняк М. Зайцева на вул. М. Грушевського, 20), повторює декор головного фасаду з такими ж лиштвами, карнизом і балюстрадою, аналогічним тривіконним вигнутим, але бічним ризалітом із рустованими

89.17. Вул. М. Грушевського, 22.

89.17. Фрагмент центрального ризаліту.

лопатками й вазами в гірляндах. Натомість південно-східний фасад, звернений теж до садиби, що вже існувала (вул. М. Грушевського, 24, або Липська, 2), розроблено, зважаючи певно на якісь тодішні міркування, без будь-яких пишнот, пофарбовано світлою вохрою.

Так само скромно виглядає прибудований вглиб ділянки нижчий об'єм служб, відзначений лише хвилястими сандриками, тоненько прокресленими й високо підняти над простими прямокутниками вікон, — лише як реліка парадним фасадом особняка. Над службами пізніше надбудовано ще один поверх — без декору. Певно, у ті ж часи службовий корпус подовжено по основній осі прибудовано на два з половиною поверхи, згодом влаштовано закриту галерею-перехід на рівні другого поверху до сусіднього службового корпусу, що належить садибі на вул. М. Грушевського, 20.

В інтер'єрах збереглося й реставровано первісне оздоблення парадних приміщень, згрупованих вздовж головного фасаду та розкритих до однієї парадної зали, якій надано рис палацової розкоші, — з пілястрами, ліпними карнизами й стелями, позолотою.

Будинок є характерною пам'яткою забудови Липок поч. 20 ст.

Після 1917 націоналізований, використовувався для різних потреб. Навесні та влітку 1919 будинок займав ЦК КП(б)У; у 1920-х рр. тут містилася Київська окружна дитяча рентгенологічна та фотогеліотерапевтична станція «Охматдиту»; у 1930-х рр. мешкав радянський партійний діяч П. Постишев. Після 2-ї світової війни розміщувалася Торгова палата при Раднаркомі УРСР.

Нині використовується як відомча ідальня та зала для урядових прийомів [450].

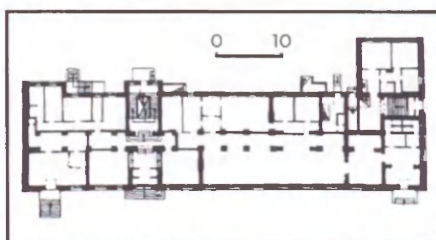
Дмитро Малаков.

90. ГУРТОЖИТОК БУДІВЕЛЬНОГО ТЕХНІКУМУ, 1952 (архт.). Вул. Мельникова, 31. Окремий будинок в глибині кварталу, межує з ділянкою школи 1930-х рр., за розмірами узгоджується з навколишньою забудовою. Споруджений за проектом арх. А. Добровольського.

П'ятиповерховий, цегляний, у плані Г-подібний. Планування поверхів кори-

дорного типу з двобічним розташуванням приміщень. На першому поверсі — приміщення громадського призначення. Прийнято конструктивну систему поздовжніх несучих стін, сумісну із стойково-балковою. Дах чотирихилий, покритий шифером. У вирішенні головного фасаду важливим моментом є об'єднані по вертикалі еркери другого і третього поверхів. Вхід розміщено асиметрично, його вісь зафіксовано трикутним щипцем, прикрашеним ошатним декоративним орнаментом. Перший поверх, включаючи аркові перемички вікон і портал входу, облицьовано бетонними блоками, обробленими під рваний камінь темного сірого кольору. Один із торців будинку вирішено у вигляді відкритих терас, що проходять по третьому, четвертому і п'ятому поверхах. Художню виразність будинку доповнюють ошатний вінцевий карниз на кронштейнах, орнаментовані розетки над вікнами п'ятого поверху, декоративне оформлення лоджій.

Будинок є характерним зразком радянської архітектури 1950-х рр. Нині перебуває на реконструкції з надбудовою мансардного поверху [451]. *Віра Черна.*

90. Вул. Мельникова, 31.
90. План першого поверху.

91. ДЕГТЕРЬОВСЬКІ ДОБРОЧИННІ ЗАКЛАДИ, поч. 20 ст. (іст.). Вул. Дегтерьовська, 19. Комплекс розташований на ділянці вздовж вулиці, з відступом від червоної лінії забудови. Садиба витягнута у глибину ділянки. Складався з 16 споруд, більшість з яких збереглася (за винятком будівель господарсько-побутового призначення) у частково перепланованому для нових потреб вигляді. Першу чергу з 13 будівель зведено 1900—02 за проектом арх. В. Ніколаєва будівельною конторою Л. Гінзбурга, освячено 26 жовтня 1902. Доброчинні заклади побудовано коштом, що заповів для цієї мети київський купець Дегтерьов Михайло Парфентійович (1831—98) з родини калузьких купців, яка оселилася у Києві у 1830-х рр. Батько фундатора богадільні — Дегтерьов Парфентій Михайлович (1798—1837) був обраний 1835 першим міським головою Києва після скасування магдебурзького права. Заповіт виконала дружина купця Є. Дегтерьова. Для утримання доброчинних закладів М. Дегтерьов залишив місту три прибуткові будинки на Хрещатику.

Архітектура дво-, триповерхових будинків відзначається простотою, зумовленою призначенням закладу, та застосуванням традиційних київських будівельних матеріалів. Фасади виконано з жовтої цегли під розшивку швів, у цегляному стилі. З боку вул. Дегтерьовської розміщено головний будинок доброчинних закладів (корпус А) з трьома тильними виступами, призначений для опіки 250 жінок. На першому поверсі була їдальня, на дру-

гому — бібліотека-читальня і церква св. Михайла (не збереглася). Різьблений дубовий іконостас для неї виготовила київська майстерня М. Даболінга, ікони — художник В. Сонін, настінний розпис виконав малярний заклад К. Шмідта. За радянського часу споруду надбудовано третім поверхом. Ліворуч від головного корпусу — будинки для опіки 150 чоловіків (Б) і адміністрації (Д), праворуч — будинок відділення для 100 хронічно хворих (В). У середній частині садиби містилися лікарня на 30 місць (Г) і каплиця при ній (Н), кухня, пральня (Е), котельня з двома паровими котлами (Ж), лазня (Л), дві льодовні (І, К), інші господарські споруди. У цій частині садиби 1903 зведено два триповерхових корпуси дитячих притулків ім. М. Дегтерьова (С, Т), в одному з яких проживало 60 дітей віком від 6 до 13 років, в другому — 100 дітей до 6 років. До цих притулків прилягав

91. Вул. Дегтерьовська, 19.

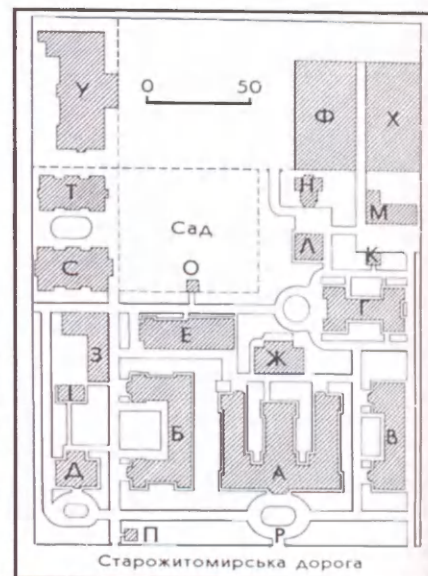
фруктовий сад. У тильній частині ділянки 1913 побудовано двоповерховий притулок ім. Є. Дегтерьової для 100 дітей дошкільного віку. Тоді ж дума передала закладу додаткову ділянку під город, садову шкільку і дров'яний склад. Пізніше на території богадільні було розбито парк з широкими алеями, квітниками, ігровими й спортивними майданчиками, встановлено електричні ліхтарі.

Після смерті Є. Дегтерьової 1902 доброчинними закладами керувала опікунська рада на чолі з міським головою, господарськими справами займався спеціальний комітет. У 1912 кількість старих у богадільні зросла до 765, дітей — до 204. Кожному з них видавалися білизна й одяг, було забезпечено харчування, додатковий заробіток у майстернях закладу. Вихованці притулку навчалися у двокласному училищі ім. М. Дегтерьова. По досягненні 13 років вони залишали притулок, забезпечені необхідним для початку самостійного життя.

У роки 1-ї світової війни тут розміщувався військовий госпіталь, пізніше — притулок інвалідів та протезні майстерні. 15 квітня 1918 у богадільні, пробувши тут кілька днів, помер письменник Нечуй-Левицький Іван Семенович (1838—1918).

1 травня 1923 у комплексі доброчинних закладів відкривалося Дитяче містечко ім. В. Леніна — «Ленінськ», розраховане на 1500 безпритульних дітей віком від 4 до 16 років. 1931 його було ліквідовано, приміщення передано 45-й дивізії, пізніше — танко-технічному училищу.

91. Генеральний план Дегтерьовських доброчинних закладів поч. 20 ст.: А. Головний корпус. Б. Будинок для опіки 150 чоловіків. В. Будинок відділення для 100 хронічно хворих. Г. Лікарня. Д. Адміністративний будинок. Е. Кухня і пральня. Ж. Котельня. З. Дров'яники і амбари. І. Льодовня для кухні і службовців. К. Льодовня для лікарні. Л. Лазня. М. Корівня і стайня. Н. Каплиця. О. Сторожка. П. Туалет. Р. Головна брама. С. Притулок для 100 дітей шкільного віку і майстерня. Т. Притулок для 50 дітей шкільного віку. У. Притулок ім. Є. Дегтерьової для 100 дітей дошкільного віку. Ф. Садова шкілька. Х. Дров'яний двір.

На подвір'ї, праворуч від головного входу, розташовано меморіал пам'яті воїнів-танкістів, загиблих під час 2-ї світової війни: важкий танк «ИС-3», скульптура воїна-танкіста та встановлені півколом вертикальні стели з іменами полеглих. 1978 на фасаді контрольно-пропускного пункту встановлено бронзову меморіальну дошку підрозділам Київського танко-технічного училища, які брали участь в обороні міста у 1941 (ск. А. Харченко, арх. А. Ігнащенко).

Тепер — Київський інститут сухопутних військ Міністерства оборони України [452].

*Віталій Ковалінський,
Дмитро Малаков.*

92. ДЕСЯТИННА ВУЛИЦЯ, 10—20 ст. (археол., архіт., іст., містобуд.). Від Михайлівської пл. до перетину Андріївського узвозу та Володимирської вул. Була верхньою частиною вул. Трьохсвятительської. 1919—55 — частина вул. Жертв Революції, 1955—58 — вул. Героїв Революції. 1958 виділена у самостійну вулицю і тоді названа Десятинною — від церкви, що була розташована неподалік на Старокиївській горі.

Десятинна церква зведена 989—996 князем Володимиром Святославичем, зруйнована 1240. Двічі на її місці зводилися нові храми: у 1730-х рр. з ініціативи київського митрополита П. Могили, а також 1828—42 — за проектом арх. В. Стасова (знищена 1935). Тиха невелика вуличка завдовжки в один квартал є однією з найдавніших у Києві, оскільки зорієнтована уздовж північно-східного фронту укріплень київського дитинця. На плані І. Ушакова 1695 зображена як дугоподібний відрізок шляху з Подолу на Печерськ, який з'єднував Київську та Михайлівську брами «міста Володимира». Нинішнього трасування набула після реконструкції Верхнього Києва за планом 1837. Залишки дорегулярного планування простежуються у заокругленому фасаді будинку № 1/3, у розриві між ним і крилом наріжного будинку, що відбиває напрямок давнього провулка. За планами серед. 19 ст., вулиця того часу мала односторонню забудову, звернену до Дніпра.

На краю високого берега на початку вулиці (№ 2) стояла тільки Трьохсвятительська церква з монастирськими будівлями, які її оточували (монастир існував з кін. 17 ст. до 1787). Муровану церкву збудовано 1183 на місці дерев'яного Василівського храму, спорудженого Володимиром Святославичем після повернення із Корсуня, де він охрестився на честь його християнського патрона св. Василя. Раніше тут містилося язичницьке капище. Входила до складу великого князівського двору, зруйнована 1240, відновлена у 40-і рр. 17 ст. митрополитом П. Могилою під назвою Трьохсвятительської, після пожежі 1658 частково розібрана. 1693 митрополит В. Ясинський почав її оновлення, яке завершилося до 1707 коштом генерального судді запорозького війська В. Кочубея. В результаті набула вигляду тридільного трибального українського храму з характерним шестикутним західним порталом і бароковими деталями. У такому вигляді існувала до знищення 1934—36 під час будівництва Урядового центру УСРР.

Суцільна периметральна забудова вулиці сформувалася у кін. 19 — на поч. 20 ст. У 1914 з парного боку було 6 домоволодінь, з непарного — 7. За винятком корпусу жіночого духовного училища (№ 4/6, архітектори Є. Єрмаков, В. Ніколаєв) і декількох двоповерхових особняків (№ 9, 11), складається з багатоквартирних три-, чотириповерхових житлових будинків.

У 1930-і рр. в забудові вулиці відбулися значні зміни: на місці знесеної Трьохсвятительської церкви із дзвіницею 1904 (арх. В. Ніколаєв) зведено північне крило помпезного урядового комплексу — будинок ЦК КП(б)У в стилі сталінського класицизму (арх. Й. Лангбард), на колишній садибі титулярного радника Б. Климовича — будинок середньої школи у стилі пізнього конструктивізму (арх. М. Шехонін).

В архітектурному вигляді вулиці переважають риси київського цегляного стилю з елементами історизму. Особливий інтерес являє великий прибутковий будинок № 1/3 і житловий будинок № 14 з мальовничими даховими вежками, які гармонують із силуетом розміщеної поряд Андріївської церкви. Різноманітність архітектури вулиці вносить великий будинок № 8 у стилі модерн та особняк № 9 у стилі неокласицизму. 1994—96 замість двоповерхового будинку № 10 зведено масивний житловий об'єм у формах постмодерну.

Вулиця пов'язана з життям та діяльністю багатьох діячів науки і культури. Велику історико-культурну цінність має будинок № 9, що належав підприємцю і доброчинцю В. Смирненку, який 1919 подарував його Українському науковому товариству, відтоді набув значення вагомго осередку українського наукового і громадсько-культурного життя. Тут діяли УНТ (до 1921), ВУАК (до 1933), низка українських музеїв, кафедра українського мистецтва тощо; працювало і бувало чимало відомих діячів вітчизняної культури, проживали історик мистецтва академік О. Новицький, помолог Л. Смирненко, природознавець М. Шарлемань та ін. Під час фашистської окупації Києва у кін. 1941 — на поч. 1942 у цьому будинку містилася Спілка українських письменників, очолювана поетесою, членом ОУН О. Телігою. У другому жіночому училищі духовного відомства (№ 4/6) викладали

професор Київської духовної академії П. Кудрявцев, художники Г. Дядченко і Ф. Красицький, композитор і диригент О. Кошиць, працювали лікарями професори університету св. Володимира К. Вагнер і М. Трофимов. На вулиці жили художники М. Врубель, В. Котарбінський, В. Орловський (усі — в № 14), архітектор І. Ніколаєв (№ 1/3), археолог, мистецтвознавець, директор міського музею М. Біляшівський (№ 8; проживав до 1904, первісний будинок не зберігся), філософ Л. Шестов, перший секретар ЦК КПУ В. Щербинський (№ 8); в № 10 у гмінні роки мешкав радянський державний діяч, акад. АН СРСР А. Луначарський, в № 11 — вчений-механік, акад. АН УРСР П. Супруненко, в № 13 проживав після війни Герой Радянського Союзу П. Жмаченко.

Особливості повоєнного функціонування вулиці були обумовлені розташуванням на її початку будинку, в якому діяли керівні органи партійних організацій Києва й області, ЦК ЛКСМУ (Михайлівська пл., 1).

Стародавність планування, збереженість забудови 19 — поч. 20 ст., представленої будинками різних архітектурних стилів, пам'ятками архітектури та історії, надають вулиці значення одного із найважливіших історичних містобудівних утворень Києва [453].

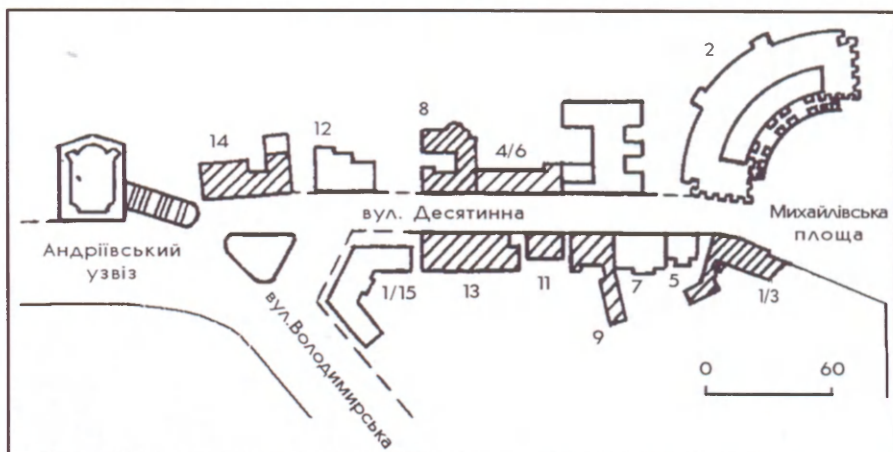
Тетяна Трегубова.

92.1. Друге жіноче училище духовного відомства кін. 19 — поч. 20 ст., в якому працювали відомі діячі науки і культури (іст.). Вул. Десятинна, 4/6. На червоній лінії забудови вулиці.

Чотириповерховий, цегляний, з підвалом будинок. Першу чергу споруди (№ 4) зведено 1883—86 (арх. В. Ніколаєв). Первісний об'єм — триповерховий, чоловічий фасад — перпендикулярний до фронту вулиці, вздовж нього було влаштовано прохід до Трьохсвятительської церкви, яка містилася в глибині садиби (не збереглася). 1900 надбудовано четвертий поверх (арх. Є. Єрмаков). Бл. 1908 добудовано об'єм вздовж фронту вулиці (№ 6).

Засновано у серед. 19 ст. як паралельні класи жіночого училища духовного відомства, що містилося у Кловському палаці на Печерську. З побудовою власного приміщення на вул. Десятинній відокремилось у самостійний навчальний заклад. При ньому діяла також зразкова школа. Розташовувалася у цьому будинку до поч. 1920-х рр.

92. Десятинна вулиця. План забудови.

В училищі працювали у різний час відомі вчені, культурно-громадські і церковні діячі. Серед них протоієрей — В. Богородицький, настоятель Іоаннікіївської церкви при цьому училищі; А. Коровицький, настоятель Олександрівської церкви при 2-й гімназії, член Київського комітету Православного місіонерського товариства, довголітній голова училищної ради; П. Левитський, настоятель Стрітенської церкви на Сінній пл. (нині — Львівська пл.); В. Базилевич, диякон Трьохсвятительської (Василівської) церкви; П. Кудрявцев, професор Київської духовної академії, філософ, літературознавець; художники Г. Дядченко і Ф. Красицький; композитор і диригент О. Кошиць та ін. Лікарями навчального закладу були професори університету св. Володимира — К. Вагнер, завідувач кафедри госпітальної терапії; М. Трофимов, завідувач заснованої ним першої в Україні отоларингологічної клініки. Почесним благодійцем з господарських справ училища був відомий київський підрядчик Л. Черновров.

У 1920-і рр. тут діяли Київські юридичні курси, Російський педагогічний технікум ім. М. Пирогова, Київська меліоративна профшкола. Пізніше будинок було передано видавництву «Політвидав України» (тепер Державне спеціалізоване видавництво «Україна»). У будинку також розміщуються Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин, Посольство Латвійської Республіки та різні установи [454].

Михайло Кальницький,
Лариса Федорова.

92.2. Житловий будинок 1890-х рр., в якому проживав Жмаченко П. Ф. (іст.). Вул. Десятинна, 13. На червоній лінії забудови вулиці. Споруджений як прибутковий житловий будинок київського архітектора, цивільного інженера Я. Кривцова (у будівництві брав участь інж. Й. Зекцер). Чотириповерховий, цегляний.

1946—66 у будинку проживав Жмаченко Пилип Федосійович (1895—1966) — Герой Радянського Союзу (1943), генерал-полковник (з 1945), 1943—45 — командувач 40-ї армії 1-го Українського фронту, що брала участь у визволенні Києва від німецько-фашистських окупантів, 1947 — помічник Головнокомандувача Центральної групи військ в Австрії, заступник командувача військ Білоруського та Прикарпатського військових округів. 1956—60 — голова Республіканського комітету ДТСААФ УРСР. З 1960 — у відставці.

1967 на фасаді будинку на пошанування П. Жмаченка встановлено меморіальну дошку з мармуру, 1978 — з чорного граніту (арх. А. Корнєєв) [455].

Юрій Зінченко.

92.3. Житловий будинок 1901, в якому проживав Ніколаєв І. В. (архт., іст.). Вул. Десятинна, 1/3. На червоній лінії забудови вулиці, на її заломі.

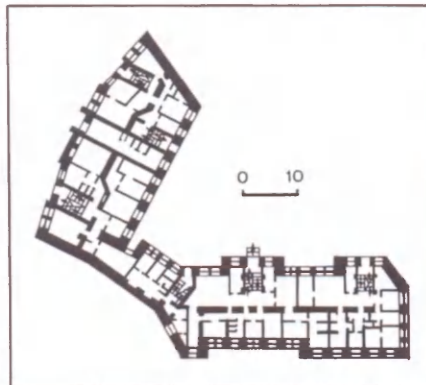
Чотириповерховий, цегляний, на напівпідвалі, зі складним абрисом у плані, що продиктовано межами садиби. Складається з головного будинку і флігеля, розміщених під кутом один до одного, та вставки, що їх об'єднує. Чоловий бік об'єму, який виходить на вулицю, повторює у плані заворот

92.2. Вул. Десятинна, 13.

вулиці. Композиція головного фасаду, вирішеного в яскраво вираженому цегляному стилі, симетрично-осьова. Головну вісь виділено розкріповкою, увінчаною великим карнизом на аркатурному поясі, й прямокутним аттиком з картушем і датою «1901 г.». Бічні осі підкреслено розкріповками на дві віконні осі та підвищенням об'ємів. Рустовані стіни прикрашено архітектурним декором, модельованим у цег-

92.3. Вул. Десятинна, 1/3.
92.3. План першого поверху.

лі, та ліпними орнаментальними вставками. Входи до будинку акцентовано оригінальними металевими піддашками на фігурних кронштейнах. Збереглося первісне анфіладне планування двосекційного з чотирма квартирами на поверсі прибуткового будинку. Квартири мали по 4—8 кімнат. В інтер'єрах окремих кваргир збереглися ліпні карнизи й стельові розетки, паркетні підлоги, заповнення віконних і дверних прорізів.

Будинок — один із яскравих зразків житлової забудови Києва рубежу 19—20 ст.

На поч. 20 ст. у будинку проживав Ніколаєв Іполит Володимирович (1870—?) — архітектор, син арх. В. Ніколаєва. 1893—1917 працював у Києві, викладав у Політехнічному інституті та художньому училищі. Побудував Другий міський театр на Петрівській алеї (1912), пам'ятники Олександру II (1911), П. Столипіну (1913) — все не збереглося; декілька житлових будинків (імовірно, є автором проекту і цього будинку) тощо [456].

Михайло Кальницький,
Володимир Хромченко.

92.4. Житловий будинок кін. 19 — поч. 20 ст., в якому проживав Супруненко П. М. (іст.). Вул. Десятинна, 11. На червоній лінії забудови вулиці. Двоповерховий, цегляний.

1916—38 тут жив Супруненко Петро Михайлович (1893—1938) — вчений у галузі механіки, акад. АН УРСР (з 1934). Після закінчення Київського політехнічного інституту (1919) працював у технічному відділі Управління Південно-Західної залізниці (1920—27), викладав у Політехнічному інституті та Інституті народного господарства. 1929 обраний директором Кабінету транспортної механіки ВУАН, з 1933 — директор створеного на його основі Інституту транспортної механіки АН УССР. Одночасно (з 1929) — завідувач кафедри Інституту інженерів залізничного транспорту.

Наукові дослідження вченого присвячено питанням механіки рухомого складу залізниці. Розробив динаміку рухомого складу, вивчав взаємодію між колією та рухомих складом. У галузі теорії тяги поїздів створив ряд нових методів графічного інтегрування диференціальних рівнянь руху поїздів. Автор понад 60 наукових праць та ряду винаходів. З січня 1938 заарештований. 24 січня виключений зі складу дійсних членів АН УССР. 22 вересня 1938 засуджений до вищої міри покарання. Вирок виконано 29 вересня 1938. Реабілітований 1956.

1916—36 проживав у квартирі № 1, яка складалася з п'яти кімнат і займала весь перший поверх будинку, з 1936 займав аналогічну квартиру № 2 на другому поверсі цього ж будинку. Внаслідок капітального ремонту 1984—85 планування будинку і квартир змінилося.

Тепер тут міститься редакція літературно-художнього та суспільно-політичного журналу «Київ» [457].

Світлана Панькова.

92.5. Житловий будинок 1914, в якому проживав Шестов Л. І. (архт., іст.). Вул. Десятинна, 8. На червоній лінії забудови вулиці, біля будинку колишнього епархіального жіночого училища, збудованого на цвинтарі Трьох-

святительської церкви. Садиба з великим фруктовим садом забудовувалася з серед. 19 ст. Будинок зведено власницею садиби Т. Давидовою-Балаховською — дочкою київського цукрозаводчика.

Будинок п'ятиповерховий, цегляний, у плані П-подібний, на підвалі, з проїздом на подвір'я. Оформлений у стилі модерн. Планування неодноразово змінювалося. Композиція вуличного фасаду симетрична. Роль центральної осі відіграє гранчастий еркер на рівні другого — четвертого поверхів, бічні осі виділено розкріпками із заокругленими у плані балконами та широкими прорізами. Розкріпки увінчано трикутними фронтонами. Вертикальність тектоніки фасадної стіни підкреслюється витягнутими вікнами та розташованими поміж них лопатками. Стриманий архітектурний декор доповнюється ліпними декоративними рельєфними вставками і балконними огорожами. Дворовий фасад має напівкруглий у плані центральний ризаліт, що оперізується балконами та завершується зубчастим парапетом.

Будинок, який нависає над Подолом, своїм оригінальним силуетом нагадує середньовічну оборонну споруду.

У квартирі власниці садиби, що займала весь третій поверх, проживав її брат — Д. Балаховський, який виконував обов'язки французького дипломатичного представника у Києві.

З липня 1918 до жовтня 1919 у Д. Балаховського мешкав його шурин Шестов Лев Ісаакович (справж. — Шварцман; 1866—1938) — філософ-ідеаліст. Виступав із доповідями, лекціями, читав курс історії грецької філософії в Народному університеті, працював над книгою «Влада ключів». Наприкінці 1919 виїхав до Криму, звідки емігрував до Франції.

1919 у Балаховських жила Т. Скрябіна — вдова композитора О. Скрябіна.

1944—54 у будинку містилися студії радіопередач Комітету радіомовлення при Раді Народних Комісарів та Раді Міністрів УРСР, велися передачі «Говорить Київ». Неодноразово використовувався як резиденція партійних та державних керівників України, зокрема голови Ради Міністрів УРСР, першого секретаря ЦК Компартії України В. Щербицького [458].

Марія Кагомська, Михайло Кальницький, Володимир Хромченко.

92.6. Житловий будинок 19 ст., в якому проживали Врубель М. О., Котарбінський В. О., Орловський В. Д. (архт., іст.). Вул. Десятинна, 14. З півдня прилягає до ділянки Андріївської церкви, входить до ансамблю площі, з якої починаються вулиці Десятинна, Володимирська та Андріївський узвіз.

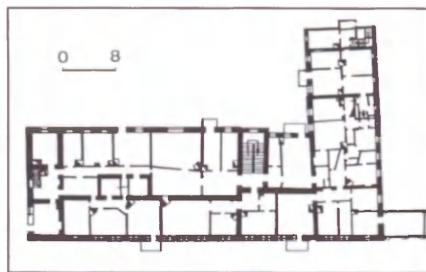
Має досить складну будівельну історію. Первісні об'єми двоповерхового будинку з мезоніном та одноповерхового флігеля зведено 1847—49. Власником садиби на той час був статський радник М. Попов, який отримав цю незабудовану ділянку 1846. Добудови з боку подвір'я зроблено 1857. Будинок використовувався як прибутковий: частина приміщень здавалася під креслярню міського землеміра та Київській губернській будівельній і шляховій комісії. 1886 Ф. Дузинкевич придбав у спадкоємиці М. Попова К. Квятков-

92.5. Вул. Десятинна, 8.

92.6. Вул. Десятинна, 14.

92.6. План другого поверху.

ської садибу з будинком і службами садком і сінокосом на схилі Старо київської гори. Новий власник у цьому ж році надбудував ще один поверх за проектом арх. Г. Шлейфера. 1886 за проектом арх. А. Крауса зроблен дерев'яну надбудову над одноповерховим цегляним флігелем.

Триповерховий, з напівпідвалом, у плані Г-подібний. До існуючого об'єму входить двоповерховий флігель, який прилягає з боку подвір'я. У центр містяться двомаршові сходи. Внутрішнє секційне планування після капітального ремонту перетворено на коридорне. Головний фасад вирішено у стилі неоренесанс. Симетрично-осьову композицію ледь порушено зайвою віконною віссю з північного боку та дво-віконним об'ємом з верхньою терасою з півдня. Головну композиційну вісь акцентовано невеликого виносу ризалітом з фігурним аттиком і потужним завершенням у вигляді зрізаної піраміди. Аналогічним способом виділено й бічні осі. В оздобленні фасаду застосовано руст, пілястри, сандрики, ліпні орнаментальні деталі.

Будинок є невід'ємною частиною забудови вулиці, замикає перспективу вул. Володимирської.

1886—87 тут проживав Врубель Михайло Олександрович (1856—1910) — художник-живописець, декоратор, графік, скульптор-кераміст, архітектор. У цей період продовжував працювати над настінними розписами Кирилівської церкви, якими він почав займатися 1884, коли приїхав на запрошення мистецтвознавця й археолога А. Прахова для участі у реставрації давньоруського храму. Створив композицію на хорах «Зішестя Святого Духа на 12 апостолів», на північному підвітарному стовпі — постать архангела Гавриїла із сюжету «Благовіщення». Взимку 1884 їде на два роки до Венеції для вивчення зразків візантійського живописного мистецтва. Повернувшись до Києва 1886, продовжував працювати над розписами Кирилівської церкви, брав участь в оформленні інтер'єрів Володимирського собору. Але твори, які він виконав для собору — ескізи «Надгробного плачу», «Воскресіння» та «Вознесіння» — було відхилено комісією (тепер зберігаються у Київському музеї російського мистецтва). За ескізами М. Врубеля у соборі здійснено лише рослинні орнаменти на внутрішніх стінах і арках двох нав. У 1884 здійснював реставраційні роботи у бані Софійського собору (постать архангела).

Митець також виконував художні панно для особняків, живописні роботи (у т. ч. «Дівчинка на тлі перського килима», 1886; «Східна казка» — не закінчив). У Києві почав працювати над образом Демона (1886). У будинку наймав дві кімнати на другому поверсі у квартирі художника В. Орловського. В одній жив, друга (з балконом на Дніпро) була йому за майстерню. У подальшому проживав також: 1887 — у маєтку Я. Тарновського у Мотовилівці (тепер Житомирська область), 1888 — у готелі Ф. Чарнецького на вул. Володимирській, 16. Митець зберіг про Київ найкращі спогади, згадував про перебування у місті як про найкращу пору свого життя. 1889 переїздить до Москви.

У 1900—20-х рр. у будинку жила Е. Прахова — дружина професора А. Прахова. У період громадянської війни в її квартирі оселився Котарбінський Вільгельм Олександрович (1849—1921) — художник, академік живопису петербурзької АМ (з 1905), який багато років жив і працював у Києві. Автор ряду сюжетів стінопису Володимирського собору, будинків, де тепер містяться музеї Т. Шевченка, західного та східного мистецтва.

З липня 1886 до 1889 одну з квартир на другому поверсі займав Орловський Володимир Донатович (1842—1914) — живописець-пейзажист. Брав участь у діяльності Київської рисувальної школи М. Мурашка, був одним із організаторів Київського художнього училища. Після забудови садиби на вул. Гоголівській, 28 переїхав туди.

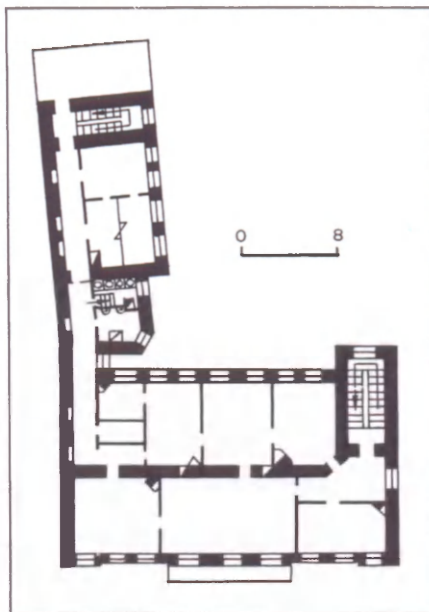
У 1890-х рр. тут жив гірничий інженер Страус Антін Емільович — видатний діяч у галузі будівельної техніки, винахідник буронабивних паль. 1962 на фасаді будинку встановлено гранітну меморіальну дошку з барельєфним портретом М. Врубеля та рельєфами героїв його мистецьких творів — Гамлета та Офелії (ск. І. Кавалерідзе, арх. Р. Бикова).

Тепер тут міститься виробниче об'єднання «Еластик» [459].

Марія Кадомська, Михайло Кальницький, Володимир Хромченко, Лариса Шевченко.

92.7. Вул. Десятинна, 9.

92.7. План другого поверху.

92.7. Вул. Десятинна, 9.

Фото поч. 1990-х рр.

92.7. Особняк Симиренка В. Ф. кін. 19 ст., в якому містилися УНТ, ВУАК, Спілка українських письменників, проживали Новицький О. П., Шарлемань М. В. та інші (архит., іст.). Вул. Десятинна, 9. На червоній лінії забудови вулиці.

Ділянка сформувалася в існуючих межах наприкінці 19 ст. Спочатку входила до складу великої садиби на розі вулиць Десятинної і Володимирської. У серед. 19 ст. належала родині О. Анненкова, з 1856 — титулярному раднику Б. Климовичу. Пізніше була розділена на кілька частин, одну з яких у 1899 придбав цукрозаводчик і відомий меценат В. Симиренко. Існуючий двоповерховий цегляний будинок зведений за проектом арх. В. Ніколасова. Первісне анфіладне планування будинку збереглося. Головний фасад у стилі неокласицизму має симетрично-осьову композицію. Центральну вісь виділено тривіконною розкріпкою з широким балконом на рівні другого поверху. Бічні осі підкреслено розкріпками із вхідними дверима, над якими були влаштовані піддашки на металевих колонках (розібрані). Обидва поверхи увінчано карнизами, розкріпки завершено аттиками з акротеріями, тинькована чолова стіна оформлена плоским рустом і лінійним орнаментом у вигляді пальмет із застосуванням елементів ордерної системи — стилізованих пілястрів і лопаток.

Споруда — зразок приватного особняка, вдало вписаного у забудову вулиці.

Власник будинку — Симиренко Василь Федорович (1835—1915) надавав велику матеріальну допомогу українській культурі, у т. ч. фінансував хор М. Лисенка, журнал «Киевская старина» та видання Українського наукового товариства. За його заповітом особняк з жовтня 1919 перейшов у власність Українського наукового товариства, яке до цього містилося на вул. Ярославів Вал, 36. Тут відбувалися засідання відділів і секцій товариства, містилися його канцелярія, постійні комісії, деякі музеї. У роботі товариства у цей період брали участь учені й письменники: М. Біляшівський, М. Василенко, І. Каманін, А. Кримський, П. Курінний, О. Левицький, А. Лобода, С. Маслов, В. Перетц, Д. Щербаківський, О. Яната та ін. Тут же проводила активну роботу секція мистецтв товариства, заснована 15 березня 1918. У 1919 були проведені засідання, на яких обговорювалися такі питання, як участь у реставрації Софійського собору, фіксування пам'яток української старовини, заснування й активне поповнення музею і кабінету українського мистецтва та ін. На кін. 1919 було 33 постійних дійсних члени секції і 6 членів-співробітників. Серед них — відомі вчені, музейні працівники, діячі мистецтва Д. Антонович, М. Біляшівський, М. Бойчук, С. Гіляров, О. Грушевський, В. Козловська, В. Кричевський, М. Макаренко, В. Модзалевський, Г. Нарбут, Г. Павлуцький, С. Таранушенко, Д. Щербаківський та ін. Головою секції був М. Макаренко, секретарем Ф. Ернст.

У травні 1921 Українське наукове товариство увійшло до складу академії наук, секції товариства влились у

відповідні відділи ВУАН. У будинку залишилися ВУАК, секція українського мистецтва науково-дослідної кафедри мистецтвознавства ВУАКу, яку з жовтня 1922 очолював акад. О. Новицький.

ВУАК містився на першому поверсі цього будинку. Крім дослідження археологічних пам'яток, цей комітет проводив велику роботу з охорони й вивчення пам'яток історії, культури та природи України, щодо створення широкої мережі музеїв та організації методичної допомоги їм у проведенні краєзнавчої роботи. Дійсними членами ВУАКу були академики М. Василенко, А. Кримський, В. Різниченко, Ф. Шміт, Д. Яворницький; археологи, краєзнавці, музеєзнавці С. Гамченко, Ф. Ернст, М. Макаренко, І. Моргілевський, Ф. Молчановський, А. Носов, С. Таранушенко, М. Шарлемань, Д. Щербаківський, В. Щербина та багато інших. Чимало з них зазнали необґрунтованих репресій з боку радянської влади. 1933 ВУАК припинив своє існування.

У будинку також містилися: на другому поверсі — Музей українських діячів науки і мистецтва (з 1924 його директор — О. Новицький, у 1929 музей перейшов до Києво-Печерської лаври), на першому поверсі — кабінет українського мистецтва ВУАН. Цей кабінет був заснований 1924 на базі невеликого музею, що залишився від Українського наукового товариства. Тут було зібрано різноманітні матеріали з історії української народної творчості: порцеляна, фаянс, глиняні й плетені вироби, скло, тканини, вишивка, різблення, старовинні книги й гравюри. При кабінеті була велика бібліотека, якою користувалися співробітники науково-дослідної кафедри мистецтвознавства ВУАН.

1923—34 у квартирі № 1 на першому поверсі проживав Новицький Олексій Петрович (1862—1934) — історик мистецтва, акад. ВУАН (з 1922), голова ВУАКу (з 1924), реорганізованого з Археологічної комісії УНТ; автор низки робіт з історії українського і російського образотворчого мистецтва й архітектури. Багато займався вивченням мистецької спадщини Т. Шевченка.

Крім О. Новицького, в будинку проживали вчені й культурні діячі Ф. Вовк, Г. Красицький, А. Носов, М. Шарлемань, О. Яната та ін. Шарлемань Микола Васильович (1887—1970) — зоолог, мешкав тут з 1918 до 1934, брав активну участь у роботі УНТ і ВУАКу, залишив спогади про наукове життя України 20—30-х рр. До 1941 завідував відділом фауністики й систематики Інституту зоології Академії наук УРСР, був засновником і директором зоологічного музею Академії наук. Автор понад 300 робіт із зоології, біології, краєзнавства, вивчав «Слово о полку Ігоревім».

За будинком у глибині кварталу містився великий фруктовий сад, який був показовим помологічним і ентомологічним садом зоологічної секції УНТ. У ньому проводив наукові дослідження відомий учений-помолог Симиренко Лев Платонович (1855—1920). У період німецько-фашистської окупації Києва в цьому будинку містилася Спілка українських письменників, створена в листопаді 1941 поетесою,

активісткою Культурної референтури Організації українських націоналістів Телігою Оленою Іванівною (1907—42). Спілка українських письменників, яку вона очолювала, об'єднала молодих поетів і прозаїків, котрі порушували у своїй творчості питання незалежності України. У грудні 1941 гестапо здійснило масові арешти учасників національного підпілля, було розгромлено редакцію газети «Українське слово» на вул. Воровського, 24; 9 лютого 1942 заарештовано всіх учасників зібрання у приміщенні Спілки (бл. 40 осіб). 21 лютого 1942 О. Телігу, її чоловіка М. Телігу, І. Ірлявського, І. Рогача та ін. (всього 7 осіб) було розстріляно у Бабиному яру.

1995 на фасаді будинку встановлено бронзову меморіальну дошку з барельєфним портретом В. Симиренка (ск. В. Сівко, арх. М. Білик). Тепер у будинку міститься Посольство Великої Британії в Україні [460].

Марія Кадомська, Володимир Хромченко, Лариса Шевченко.

93. ДИМИТРІВСЬКА ЦЕРКВА, серед. 18 — серед. 19 ст. (архит.). Вул. Фрунзе, 8/6. На Подолі, на розі з вул. Щекавицькою. 1757 за проектом арх. І. Григоровича-Барського при церкві Константина та Єлени (не збереглася) споруджено у стилі бароко триярусну цегляну дзвіницю, оточену галереєю. На другому її ярусі було влаштовано теплу церкву, названу в ім'я св. Дмитрія Ростовського (Тулгало Данило Савич; 1651—1709) — письменника, церковного і культурного діяча. 1830 дзвіницю капітально відремонтовано, 1865

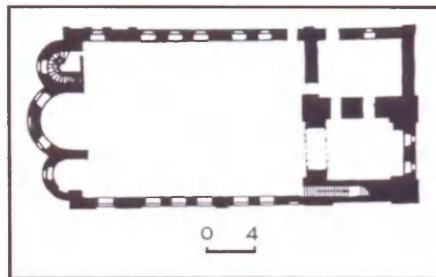
до неї прибудовано цегляну одностовпну церкву у формах архітектури дзвіниці. У 1930-х рр. верхні яруси дзвіниці, галерею та баню церкви розібрали. 1965 пристосовано під спортзал та з'єднано із сусіднім будинком школи критим одноповерховим переходом (арх. В. Корнєєва).

Прямокутна у плані, з вальмовим дахом, складається з двох різночасових об'ємів — нижнього ярусу дзвіниці та прилеглої до неї зі сходу одностовпної гриапсидної церкви. Під церквою — неглибокий напівпідвал, перекритий напівциркульним склепінням з розпалубками. Фасади тиньковані. Споруда на високому цоколі, декорованому плоскими філонками та нішами, завершується розвиненим бароковим профільованим антаблементом, розкріпованим пілястрами. У декорі фасадів використано мотиви, характерні для творчості І. Григоровича-Барського. Відповідно до внутрішнього планування фасади розчленовано рустованими лізенами з накладними парними пілястрами із своєрідними композиційними капітелями, у декорі яких листя аканта замінено мотивами місцевої флори. У пряслах стін — вікна, облямовані бароковими вухатими листвами з лучковими сандриками складного профілю. Пишні картуші, у витонченому ліпленні яких химерно переплетені рослинні мотиви, завитки, стрічки та грона, доповнюють виразну пластику фасадів. Оздоблення інтер'єрів не збереглося. Пам'ятка є важливим композиційним елементом у забудові північно-західної частини Подолу [461].

Валентина Курмакова.

94. ДУХОВНА СЕМІНАРІЯ (АКАДЕМІЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА І АРХІТЕКТУРИ), 1899—1901 (архит., іст.). Вул. Смирнова-Ласточкина, 20. На заломі вул. Смирнова-Ласточкина (кол. Вознесенський узвіз) в напрямку Подолу, у глибині подвір'я.

Подвір'я духовної семінарії містилося на історичній території передмістя давнього Києва, яке мало назву Копирів кінєць і вперше згадується в літопису під 1121. Перед будинком семінарії збереглися залишки фундаменту храму кін. 11 ст., можливо монастиря св. Симеона на Копиревому кінці, заснованого тут у 70-х рр. 11 ст. князем Свя-

93. Дмитріївська церква.
Вул. Фрунзе, 8/6.
93. План.

тославом Ярославичем. Фундаменти ще однієї церкви 12 ст. відкрито за будинком семінарії. У 16 ст. на цьому місці було подвір'я католицького єпископа.

У 17 ст. цю територію указом гетьмана Б. Хмельницького передано київському митрополиту. У 2-й пол. 17 ст. на руїнах монастиря зведено Вознесенську церкву (дерев'яну із дзвіницею), перебудовану у 18 ст., яка проіснувала до 19 ст. і дала назву узвозу, що веде на Поділ (з 1930-х рр. — вул. Смирнова-Ласточкина).

Триповерховий цегляний будинок спеціально споруджено для Київської духовної семінарії, розрахованої на 500 вихованців. До 1901 семінарія містилася у зведених ще 1828—30 будівлі на Подолі на вул. Костянтинівській.

Перший варіант проекту нового будинку духовної семінарії належав київському арх. В. Ніколаєву (1894), остаточної варіант — петербурзькому арх. Є. Морозову (1898). Будівництво здійснював київський єпархіяльний арх. Є. Єрмаков. 1960 побудовано новий чотириповерховий навчальний корпус, 1975—80 здійснено реконструкцію і добудову приміщень у бічних об'ємах споруди. Будівля в плані симетрична, складається з двох поздовжніх і трьох поперечних корпусів, що формують два замкнутих подвір'я з проїздами з боку тильного фасаду.

Внутрішнє планування — коридорне, однобічне (у середньому поздовжньому корпусі — двобічне). На рівні верхніх поверхів над головним входом — приміщення з хорами кол. Троїхсвятительської домової церкви (тепер актов зала).

Для цегляних чолових фасадів (тепер пофарбовані) характерний чіткий ритмічний ряд віконних прорізів з дугоподібними перемичками — більшими у класах другого поверху. В мотивах аркових прорізів помітний вплив романського зодчества, в елементах цегляного декору — поребрику, нішах, ширинках, сухариках — неоросійського стилю. Тривісну композицію головного фасаду підкреслено центральним трикутним щипцем, що підтримує круглий підбанник церковної маківки

(зруйнована), а також особливим групуванням аркових вікон верхнього поверху: п'ять — над головним входом, по три — у бічних ризалітах, по два — над рядовими віконними прорізами. Інтер'єри мають раціональний характер оздоблення. У приміщенні колишньої домової церкви, яке має високі акустичні якості, збереглися круглі колони під хорами.

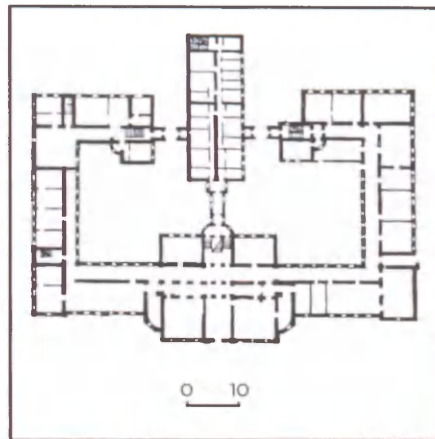
Будівля належить до найкращих споруд в архітектурі Києва кін. 19 — поч. 20 ст., оформлених у цегляному стилі.

1903 духовну семінарію закінчив Стеценко Кирило Григорович (1882—1922) — композитор, хоровий диригент, музично-громадський діяч, священник; 1917 — Козицький Пилип Омелянович (1893—1960) — композитор, педагог, музикознавець, музично-громадський діяч, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1943).

1918—19 будинок використовувався під казарми корпусу Січових стрільців на чолі з Є. Коновальцем і А. Мельником.

З 1925 у будинку міститься Київський державний художній інститут (з 1992 — Українська академія мистецтва; з 1998 — Академія образотворчого мистецтва і архітектури).

94. Вул. Смирнова-Ласточкина, 20.
94. План першого поверху.

Виникла на базі Української державної академії мистецтва, заснованої в 1917 з ініціативи таких визначних мистецтвознавців і художників, як Д. Антонович, М. Біляшівський, М. Бойчук, М. Бурячек, М. Жук, В. та Ф. Кричевські, А. Маневич, О. Мурашко, Г. Нарбут, Г. Павлуцький.

В організації академії безпосередню участь брав голова УЦР М. Грушевський, який разом із генеральним секретарем освіти І. Стеценком був автором першого її статуту.

Урочисте відкриття академії мистецтва відбулося 22 листопада 1917 в приміщенні теперішнього Будинку вчителя на вул. Володимирській, 57, де кілька місяців розміщувалися навчальні майстерні академії. 1918 їй було надано приміщення на вул. Ярославів Вал, 40 (тепер Київський інститут театального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого). Статут і циркуляр про заснування Української державної академії мистецтва були затверджені 5 грудня 1917. Ректором академії обрано Ф. Кричевського, з травня 1919 — Г. Нарбута. 1918—20 в академії навчалося від 36 до 100 студентів. 1922 її реорганізовано на Київський інститут пластичних мистецтв, 1924, з приєднанням до нього Київського архітектурного інституту (заснований 1918), він дістав назву Київського художнього інституту (КХІ). У 1920-х рр. інститут стає багатопрофільним навчальним закладом із факультетами: живописним (відділення монументальне, станкове, текстильне і теа-кіно-фото), архітектурним (відділення загальної архітектури й урбанізму), скульптурним (відділення скульптури, кераміки, деревообробки), поліграфічним (відділення високого, плоского й глибокого друку та лабораторія книги), художньо-педагогічним (відділення професити, політосвіти, клубне та музейно-екскурсійне). У серед. 1920-х рр. в інституті навчалося бл. 800 студентів, викладацьку роботу здійснювали 130 педагогів. У 1920—30-рр. тут працювали митці найрізноманітніших напрямів: живописці — О. Богомазов, М. Бойчук, П. Голуб'ятников, М. Козик, Л. Крамаренко, Ф. Красицький, Ф. Кричевський, К. Малевич, С. Налепінська-Бойчук, В. Пальмов, М. Рокицький, Є. Сагайдачний, А. Таран, В. Татлін, О. Усачов, А. Черкаський; архітектори — О. Вербицький, І. Грабовський, М. Даміловський, В. Кричевський, І. Моргілевський, В. Онищенко, В. Риков, В. Фельдман, П. Юрченко; історики і мистецтвознавці — І. Врона (1924—30 — ректор), С. Гіляров, Ф. Ернст, В. Кульженко, М. Макаренко, М. Павленко, П. Попов. У кін. 1920-х — на поч. 1930-х рр. інститут дав українському мистецтву велику групу майстрів, які незабаром зайняли провідне місце в національній культурі. Серед них: живописці — І. Беклемишев, С. Григор'єв, І. Жданко, В. Костецький, О. Павленко, М. Рокицький, І. Штілман та багато інших; графіки — О. Пашенко, Г. Пустовійт, О. Сахновська; художники театру — В. Борисовець, М. Духновський, Ф. Нірод, М. Уманський; архітектори — В. Заболотний, Й. Карагіс, П. Костишко, М. Холостенко, П. Юрченко; скульптори — Г. Петрашевич, Г. Пивоваров, А. Писаренко. 1930 у зв'язку з реформою вищої та

середньої технічної освіти було закрито архітектурний факультет (1933 знову відновлено) і на базі його та інженерно-будівельного факультету Київського політехнічного інституту утворено Київський інженерно-будівельний інститут; поліграфічний факультет разом із поліграфічними факультетами Харківського та Одеського художніх інститутів став базою для організації у Харкові Українського поліграфічного інституту (з 1949 працює у Львові); на базі текстильного та кіно-фотовідділів Київського художнього інституту було створено у Києві текстильний інститут та кіноінститут. Художній інститут отримав назву «Інститут пролетарської мистецької культури».

1934—35 в інституті знову здійснено докорінну реорганізацію навчально-виховного процесу. Після закриття Одеського та Харківського художніх інститутів (студентів і викладачів цих вузів було переведено до Києва) Київський художній інститут став єдиним вищим мистецьким закладом в Україні з підготовки художників та архітекторів і дістав нову назву — Український художній інститут (з 1939 — Київський державний художній інститут). На викладацьку роботу запрошено видатних майстрів мистецтва і досвідчених педагогів: П. Волокидіна, М. Гельмана, К. Єлеву, Ф. Кричевського, К. Трохименка, А. Черкаського, М. Шаронова, О. Шовкуненка, а також молодих тоді майстрів: С. Григор'єва, С. Ержиківського, В. Климова, В. Костецького, П. Ульянова, І. Штільмана та ін. У здійсненні перебудови брали участь російські художники і педагоги І. Бродський, І. Грабар, Б. Йогансон, П. Котов, Г. Рязький, А. Шервуд. Лекції з теорії та історії мистецтва систематично у 1930-і рр. читали російські мистецтвознавці Ю. Колпінський, В. Лазарєв, О. Сидоров, О. Федоров-Давидов. У кін. 1930-х — на поч. 1940-х рр. інститут підготував велику групу талановитих майстрів. Серед них — Ф. Кличко та О. Нестеренко (загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни), Є. Волобуєв, М. Іванов, Г. Меліхов, С. Отрошенко та інші, які згодом стали видатними майстрами українського мистецтва.

Під час Великої Вітчизняної війни інститут було евакуйовано спочатку до Самарканда, а потім до Загорська (нині Сергієв Посад, Московська обл.). А в самому будинку 1941—43 містилася Київська біржа праці та виробничо-художні майстерні.

1944 інститут повернувся до визволеного Києва. 1945 відновлено графічний, 1958 — художньо-педагогічний, створено 1959 мистецтвознавчий факультети.

У повоєнні роки на викладацьку роботу запрошено видатних педагогів, які працювали тут у 1920—30-х рр. До педагогічної діяльності були запрошені провідні майстри і талановита молодь, що закінчили інститут наприкінці 1930-х та в 1940—50-х рр. Серед них — професори, дійсні члени Академії мистецтв СРСР — живописці С. Григор'єв, О. Шовкуненко, ск. М. Лисенко, графік В. Касіян; члени-кореспонденти АМ СРСР — живописці В. Костецький, Г. Меліхов, графік О. Пашенко; живописці, народні художники УРСР Г. Світ-

лицький, К. Трохименко; народні художники СРСР А. Петрицький, В. Пузирков; заслужені діячі мистецтв України — ск. М. Гельман, живописці М. Шаронов, І. Штільман, графіки К. Єлева, І. Плещинський.

Значний вклад у підготовку фахівців з архітектури у повоєнний час зробили дійсні члени Академії архітектури УРСР П. Альошин, В. Заболотний, дійсні члени Академії будівництва і архітектури УРСР А. Добровольський, Є. Катонін, Б. Приймак, професори П. Костирко, О. Малишенко.

Тепер в академії працює 13 кафедр, друкарня, художньо-методичний музей, у фондах якого налічується понад 7 тис. художніх творів. З 1991 відкрито аспірантуру.

У 1998/99 діяло 5 факультетів: архітектурний, графічний з відділенням графічного дизайну; живописний з відділеннями театральнo-декораційним та реставрації олійного живопису; скульптурний, мистецтвознавчий з відділенням мистецтвознавства, організації та управління художньої культури.

Перед будинком, у сквері, споруджено скульптурні пам'ятники, виконані в різний час викладачами і студентами інституту: бюст Т. Шевченка (ск. М. Лисенко, арх. І. Шемседінов, виконавець А. Клименко), пам'ятник Лесі Українці (ск. В. Прядка), пам'ятник студентів інституту Я. Приходьку, який загинув під час Великої Вітчизняної війни (ск. Н. Карбовська).

96. Вул. Набережно-Хрещатицька, 10.
96. План.

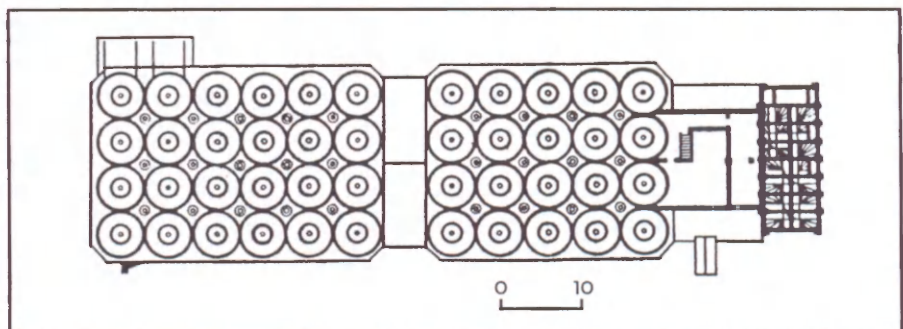
У 1960-х рр. споруджено меморіальний комплекс із стелою, на якій викарбувано прізвища студентів і викладачів вузу, які полягли в роки війни (архітектори І. Шемседінов, Є. Вересов).

1994 на фасаді будинку встановлено бронзову меморіальну дошку на пошанування засновників Української академії мистецтва. На дошці зображено барельєфні портрети М. Грушевського та І. Стешенка, художників М. Бойчука, М. Бурачека, В. та Ф. Кричевських, А. Маневича, О. Мурашка, Г. Нарбута (скульптори М. Вронський, І. Овдічук, арх. В. Чепелик). 16 грудня 1996 біля академії встановлено пам'ятник художникам — жертвам більшовицьких репресій (ск. Б. Довгань, арх. Ф. Юр'єв). На плиті викарбувано імена загиблих митців: розстріляних (М. Бойчук, Ф. Ернст, С. Налепінська-Бойчук), померлих у тюрмі під слідством (С. Гіляров), тих, що загинули у таборях і на засланні (Є. Кузьмін), жертв індивідуального терору (А. Горська, О. Мурашко) — разом понад 40 імен [462]. *Сергій Білокінь, Раїса Бондиренко, Михайло Кальницький, Михайло Криволапов.*

95. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИЙ ЦЕХ ЗАВОДУ ВЕРСТАТІВ-АВТОМАТІВ ім. М. ГОРЬКОГО, 1935—36 (архит.). Просп. Перемоги, 67. У глибині кварталу, на головній алеї заводу. 1934 було визначено майданчик для заводу — на околиці міста у районі Святошина. Ця територія раніше належала Рубежівській колонії для малолітніх правопорушників, що була тут з 1884. Головний арх. проекту заводського комплексу (1934) — Е. Масальський. Будівництво експериментального цеху здійснили архітектори П. Долищинський та О. Хорхот.

Будинок неодноразово добудовувався у 1950-х і 1970-х рр. Повністю змінено зовнішній вигляд бічних фасадів, над блоком побутових і виробничих приміщень надбудовано третій поверх. Ця надбудова і темне великомірне пофарбування дуже спотворили авторський художній задум і образне сприйняття споруди. Первісно цех проектувався з двох (що прилягали один до одного паралельно по довгому боку) функціональних елементів — розміщеного у глибині виробничого цеху та

об'єму побутових і робочих приміщень на передньому плані. Вищий виробничий цех було виявлено на бічних фасадах, своєю верхньою частиною виходив на головний. Цікавим є декоративне вирішення стіни головного фасаду об'єму побутових і виробничих приміщень. Симетрична композиція ґрунтується на протиставленні горизонталей вікон і вертикалей еркера та двох сходових кліток, що підсилюється і доповнюється різними пластичними елементами — тягами, листвами, нішами тощо. Планування блоку побутових і допоміжних приміщень — коридорне, з однобічним розташуванням кімнат. Виробничий цех — це єдиний простір інтер'єра. Стіни цегляні, фундамент — бутобетон і залізобетон, у цеху несучі конструкції із залізобетону, покрівля — руберойд, тепер — шифер.

Будинок відбиває пошуки образної виразності у вітчизняному промисловому будівництві.

Тепер споруда — у комплексі акціонерного товариства «Київський верстатобудівний концерн» (ВЕРКОН) [463].

Борис Проценко.

96. ЕЛЕВАТОР, 1951—54 (архит.). Вул. Набережно-Хрещатицька, 10. Біля річкового порту, де традиційно склався транспортно-хлібний район. Містобудівна доміканта Подолу добре проглядається з річки та схилів правого берега Дніпра. Будівництво здійснено трестом «Укрзаготівбуд». Проект елеватора типу М-3-175 виконала у 1950 контора «Промзернопроект» (арх. В. Голштейн, інж. В. Геммерлінг). Потужність елеватора — 32 тис. т на добу. Це складний комплекс, що має різноманітне транспортне і технологічне устаткування. Головні виробничі елементи елеватора: робоча башта, два силосні корпуси, три верхні з'єднувальні мости, двоповерхова нижня з'єднувальна галерея, приймальний пристрій на 8 ящиків, пневматичний пристрій для приймання зерна з водного транспорту (середня експлуатаційна продуктивність — 90 т за годину). Робоча башта залізобетонна. Її розміри у плані 19,2×7,0 м. Висота від верху фундаментної плити до покрівлі вишки — 66,9 м, до покрівлі робочої башти — 59,2 м. Перший поверх заглиблений на 3,2 м. У зв'язку з технологічними потребами башта поділя-

ється на поверхи: нижній прохідний із зерносушаркою, підсепараторний, сепараторний, надсилосний, розподільчий, ваговий, галереї норій. Головними виробничими елементами башти є три норії типу ТНС-175 (продуктивність кожної 175 т за годину; висота 57,2 м) та зерносушарка (продуктивність 12 т за годину). Залізобетонний елеваторний комплекс для зберігання зерна — два чотирирядні блоки з 44 банок-силосів та 27 зірочок (об'єми поміж силосами). Перший корпус складається з 20 силосів, другий — з 24. Розрив між корпусами — 5,7 м. Використовується тільки один тип силосу діам. 6,0 м, заввишки 30 м та ємністю 600 т. Проектувальна товщина стінок силосів 0,16 м, але під час експлуатації вони були підсилені зсередини залізобетонними кільцями. Асиметрична композиція комплексу розкривається з боку Дніпра, вертикаль робочої башти повернута торцем до річки, два силосних корпуси містяться з боку міста. Робоча башта до висоти силосної розчленована вузькими тонкими пілястрами, вгорі має мініатюрний карниз; завершується невеликою надбудовою. Робочу башту пофарбовано у зелений колір, силосні — у білий. Усі геометричні параметри елеватора зумовлені насамперед функціональними і технологічними вимогами. Тому при прив'язці мало враховані архітектурна цінність забудови Подолу і масштабність його історичного середовища.

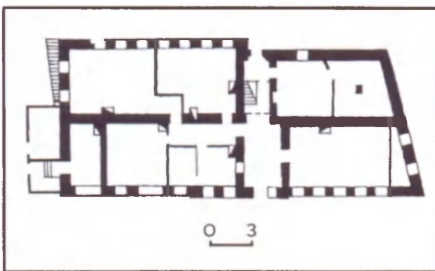
Київський елеватор є одним з типових прикладів містобудівного розміщення промислових споруд серед житлової забудови [464].

Борис Проценко.

97. ЄВРЕЙСЬКИЙ МОЛИТОВНИЙ БУДИНОК, 1902 (архит.). Вул. Андріїв-

97. Вул. Андріївська, 2/12.

97. План цокольного поверху (первісний).

ська, 2/12. Біля підніжжя Андріївської гори, цокольним поверхом врізаний у схил, з торця оточений глибоким приямком. Збудований на замовлення власника садиби — селянина Л. Кієса. Триповерховий, цегляний, у плані прямокутний; довгим боком орієнтований уздовж вул. Андріївської, бічним фасадом звернений до вул. Боричів Тік, з якою на рівні другого поверху з'єднується металевим містком. Вирішений у цегляному стилі з елементами ренесансної архітектури. В середині капітально перепланований, пристосований під установи. Головний шістнадцятивіконний фасад вирізняється чіткою ярусною побудовою: нижній тинькований поверх оформлено у вигляді рустованого подіума, другий і третій завершують фризи з парними кронштейнами та розвинуті карнизні тяги. Основним архітектурним мотивом в оформленні фасаду є ритмічно розміщені віконні прорізи: аркові — на рівні другого поверху, завершені архівольтами, що спираються на спарені пілястри, та прямокутні — на рівні третього поверху, які розділяються рустованими лопатками. Центр будинку виділений розкріповкою, що охоплює по чотири прорізи, і великими трицентровими архівольтами, які об'єднують по два вікна середнього поверху. Раніше центральна вісь підкреслювалася аттиком із спареним слуховим вікном (втрачений). Весь архітектурний декор виконано у лицювій цеглі, тепер пофарбовано білою фарбою, що контрастує з кольоровим полем стіни.

Будинок є частиною історичного середовища заповідного району міста.

Первісно перший (цокольний) поверх відводився під торговельні приміщення. Другий і третій — призначалися для розміщення єврейської молитовні (на другому — чоловіче відділення, на третьому — жіноче). У листопаді 1902 молитовний будинок вже діяв. У 1910-х рр. тут містився також хедер — початкова єврейська релігійна школа. Після 1917 у будинку були дві іудейські громади — «Ашкеназім» та «Хейрус». Молитовня залишалася до кін. 1920-х рр., потім тут містилися різні установи, зокрема фінансово-економічний інститут.

Тепер — приміщення акціонерного товариства «Перлина» [465].

*Олена Авраменко,
Михайло Кальницький.*

98. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, кін. 19 ст. (архит.). Вул. Андріївська, 9. На червоній лінії забудови вулиці. Зведений на місці попередньої двоповерхової будівлі як прибутковий будинок М. Бройде. Інші садибні споруди не збереглися. У 1970-х рр. проведено капітальний ремонт (первісне планування квартир та їхнє опорядження не збереглися). Колишні приміщення крамниці на першому поверсі перебудовано. Чотириповерховий, з підвалом, цегляний, пере-

криття плоскі, планування секцієне. Вестибуль і сходи зберегли первісне оздоблення. Композиція фасаду симетрична, підкреслена центральним розташуванням головного входу та еркером, увінчаним банею. В оздобленні головного фасаду використано прийоми й декоративні мотиви, близькі до зразків архітектури ренесансу.

Є характерним прикладом архітектурного вирішення багатоквартирного житлового будинку періоду еклектизму.

Віталій Отченашко.

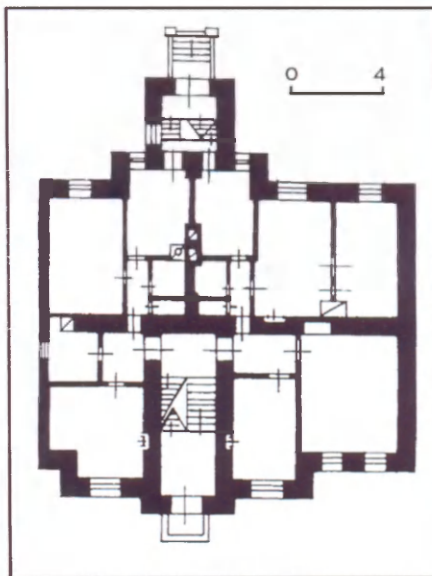
99. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1910—15 (архт.). Вул. Багговутівська, 32. На червоній лінії забудови вулиці, віднесеної будівельними правилами Києва (1913) до третього розряду забудови. Зведений як прибутковий. За структурою одностанційний, з двома квартирами на поверсі, відзначається оригінальним архітектурним вирішенням фасаду в стилі раціонального модерну.

Чотириповерховий, з підвалом, у плані прямокутний, з об'ємом чорних сходів, що виступають з боку подвір'я. Головний фасад асиметричний — його вісь виділено уступчастою у плані роз-

кріпковою на три вікна, фланкованою заглибленими крилами з балконами на два вікна. У тектоніці фасаду домінують вертикальні членування, підкреслені характерними для модерну потрійними вертикальними тягами — канелюрами й витягнутими пропорціями віконних прорізів. Площинний модернізований декор сконцентровано у центрі фасаду. Це вписаний в овал вхідний портал з оригінальним трилопатеvim отвором, криволінійний вінцевий аттик з типовим для модерну лучковим щипцем над потрійним вікном горіщого приміщення [466].

Ольга Ястребова.

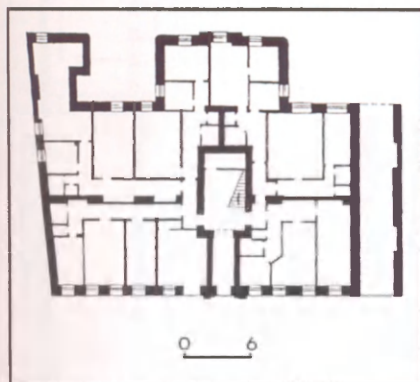
100. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1914 (архт.). Вул. Богомольця академіка, 5. У ряді периметральної забудови кол. Виноградної (Еспланадної) вул., що входить до охоронної зони історичного міського району Липки. За рахунок зрізу ґрунту перед головним фасадом створено палісадник на 1,5—2,0 м вище рівня тротуару. Збудований за проектом арх. П. Альошина на ділянці, що належала його батькові Ф. Альошину. В основу плану 18-квартирного шестиповерхового прибуткового будинку покладено Т-подібну секцію, кожний поверх якої був розрахований на три квартири (дві шестикімнатні у чоловому корпусі та одна п'ятикімнатна у дворовому об'ємі). У центрі плану згруповано головні двомаршові сходи з ліфтовою шахтою та двоє допоміжних чотиримаршових сходів. Будинок має напівпідвал та мезонін на одну квартиру, розташований по центральній осі фасаду. На рівні першого поверху, біля правого брандмауера, міститься прямокутний проїзд на подвір'я з житловими антресолями. Оригінальність конструктивного вирішення полягає у комбінованому використанні традиційних та новаторських матеріалів: цегляних стін і дерев'яних перекриттів у житлових кімнатах, залізобетонних перекриттів та металевих балок — у технічних приміщеннях (напівпідвал, сходові клітки,

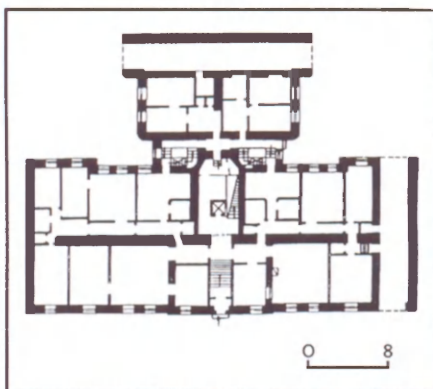
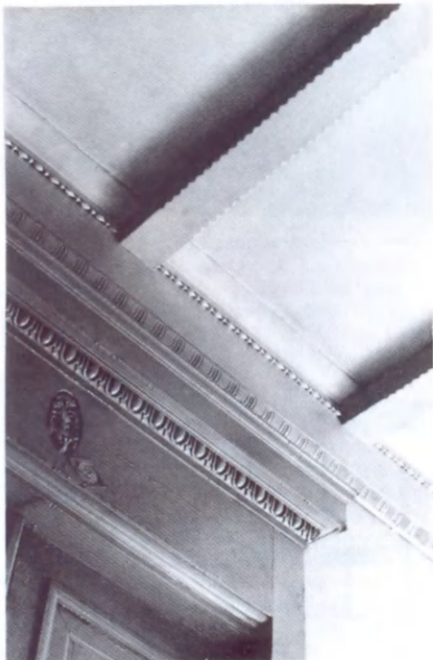

99. Вул. Багговутівська, 32.
99. План першого поверху.

сантехнічні приміщення у квартирах). Фасад будинку виконано у лицьовій цеглі, пофарбовано; портал входу та облицювання цоколю — з рожево-сірого граніту. Будинок розрахований на фронтальний огляд. Центральною-осьову композицію головного фасаду підкреслено чотириколоною розкріпкою, що переходить у мезонін, симетричним розміщенням віконних прорізів та балконів. Вертикаль розкріповки урівноважується горизонтальними міжповерховими тягами. У лаконічному архітектурному вирішенні фасаду головну роль відіграє komponування різних за пропорціями прямокутних та з напівциркульними завершеннями прорізів.

Серед найпомітніших архітектурних елементів фасаду — сегментоподібні у плані балкони з витонченими кованими ґратами неоампірного характеру та виконаний з граніту портал входу. В інтер'єрах парадних приміщень (вестибуль, вітальні, ідальні) збереглися первісне ліплення стель (мотиви іоніків,

100. Вул. Академіка Богомольця, 5.
100. Фрагмент інтер'єра.
100. План першого поверху.

наміста, акротеріїв і розеток) та різьблені дерев'яні деталі, у головній сходовій клітці — підлога та сходи із сірого мармуру, у житлових кімнатах — дубовий набірний паркет, у допоміжних приміщеннях — підлога з метласької плитки.

Є одним з нечисленних у місті прикладів раціонального модерну, близького до конструктивізму [467].

Тетяна Трегубова.

101. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, поч. 20 ст. (архит.). Вул. Братська, 14. На червоній лінії забудови вулиці. Споруджений на

рядовій ділянці як прибутковий будинок М. Аврамової. Вирішений у формах раннього модерну. Чотириповерховий, з підвалом, цегляний, у плані П-подібний, з внутрішнім подвір'ям. Нижні два поверхи та підвал використовувалися під магазин, верхні — під житло. Первісне планування та оздоблення інтер'єрів повністю втрачено, на головному фасаді розібрано балкони другого — четвертого поверхів та вежку завершення розкріповки, ліквідовано головний вхід та проїзд на подвір'я з вулиці. Головний фасад асиметричний внаслідок влаштування бічного еркера. Різне функціональне використання нижніх та верхніх поверхів відбито на фасаді розмірами та формами віконних прорізів. Центральна розкріповка стіни, яку завершує фронгон, підкреслює нішу парадного входу та проїзду на подвір'я. Криволінійний еркер лівої частини фасаду композиційно виправданий приляганням до одноманітного фасаду сусіднього будинку. Бічні площини стін увінчано характерним для модерну карнизом, що підтримується спареними металевими кронштейнами. У декоративному оформленні фасаду використано полив'яні кахлі, стримане орнаментальне ліплення, гладенький та фактурний тиньк, своєрідно трактовані ордерні портики, які позначали входи до магазинів.

Незважаючи на втрати, являє інтерес як оригінальний архітектурний витвір свого часу.

Тепер — цех швейної фабрики «Ластівка» [468].

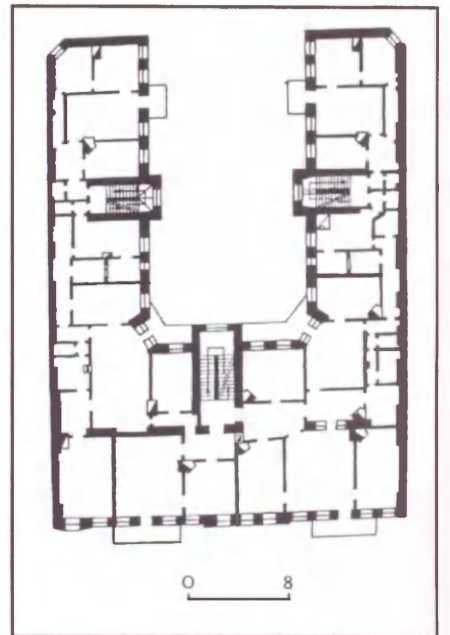
Віталій Отченашко.

102. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1907 (архит.). Вул. Воздвиженська, 43. На червоній лінії забудови вулиці, займає всю ширину садиби. Споруджений на місці колишньої одноповерхової забудови серед. 19 ст. міщанином О. Примаком за проектом арх. П. Скульта. 1913 за проектом арх. М. Бяллозора споруджено флігель у стилі модерн (не зберегся).

Триповерховий, цегляний. По фасаді — сім осьових віконних прорізів, декорованих замковими каменями. Вікна другого і третього поверхів заглиблено у невеликі ніші, на третьому поверсі — акцентовано ліпним орнаментом підвіконня. Над вікнами і балконними дверима — меандр. Симетричну композицію фасаду порушено на першому поверсі розташованим з правого боку прямокутним проїздом на подвір'я. Фасад розчленовано двома міжповерховими карнизними поясами, верхній (між другим і третім поверхами) — з дентикулами. Центральну частину будинку підкреслено розкріповкою з пілястрами, розташованими по боках і рустованими на першому поверсі. Урочистості будинку надають пілястри великого ордера, що проходять по висоті другого і третього поверхів і оздоблені на рівні другого поверху канелюрами. Дах двосхилий. Планування секційне: по дві квартири на другому і третьому поверхах, на першому — одна квартира і приміщення крамниці. Є чорний хід. Будинок є одним з найкращих зразків архітектури еклектизму та історизму в забудові вулиці поч. 20 ст. [469].

Марина Виноградова.

103. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1-а пол. 19 ст. (архит.). Вул. Волоська, 5. Окрема будівля по фронту кварталу в одній садибі з цегляними двоповерховими

101. Вул. Братська, 14.
101. План третього поверху (первісний).

102. Вул. Воздвиженська, 43.

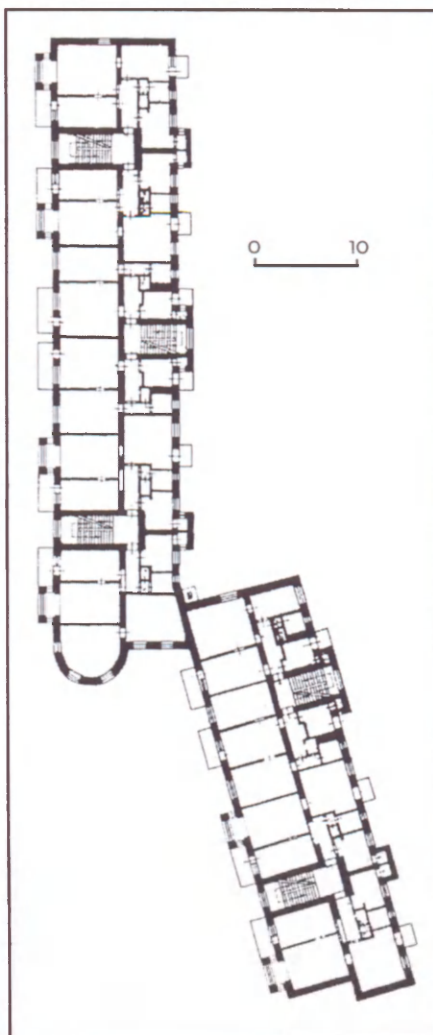
спорудами кін. 19—20 ст. — наріжним житловим будинком (№ 5/14), бічним флігелем (№ 5-в) і типовим для Подолу сараєм з галереями у глибині затишного озелененого подвір'я. Зведено після пожежі 1811 відповідно до нових червоних ліній забудови вулиць.

Одноповерховий, дерев'яний, тинькований, у плані Т-подібний, на високому цегляному цоколі (первісно житловому), з мансардою по осі дворового фасаду. Дах вальмовий, залізний по дерев'яних кроквах. До чолового корпусу з центральним дворовим ризалітом ліворуч прилягає дерев'яна галерея (після війни перетворена на кімнату), праворуч — вхідний дерев'яний тамбур та відкриті сходи.

Внутрішнє планування — коридорне, з двобічним розміщенням кімнат. У центрі з боку вулиці — вітальня на три вікна, по боках — кімнати на одне вікно. Архітектурне вирішення головного фасаду ґрунтується на типовій симетричній схемі п'ятивіконного будинку періоду класицизму. У його тектоніці переважають горизонтальні членування, підкреслені лінією цоколю і карнизів простого профілю. Цегляний цоколь оброблено під руст, його закладені вікна мають прямі перемички з імітацією замкових каменів. Композиція житлового поверху — тридільна, з виділенням одновіконних бічних крил плоскими пілястрами. Прямокутні віконні прорізи оформлено простими лиштвами, прямими сандриками-полічками і підвіконними тягами. В інтер'єрі збереглося первісне оформлення вітальні — тягнуті стельові падури, камін і груба, облицьовані білими кахлями.

Є пам'яткою житлової архітектури у стилі класицизму. *Зінаїда Кегрова.*

104. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1930-і рр. (архіт.). Вул. Дарвіна, 5. На вулиці, забудова якої склалася переважно в 1930-і рр. Відзначається індивідуальністю та співмасштабністю, створює пластичний просторовий акцент завдяки зміщенню в глибину п'ятиповерхового корпусу відносно чотириповерхового об'єму, розташованого вздовж вулиці. Будинок складається з п'яти секцій, в яких запроектовано дво-, три- і чотири-

кімнатні квартири. Сходові клітки мають два входи (парадний і чорний). Композиція фасадів триярусна, відбиває планувальну структуру будинку. Горизонтальні членування підкреслюються введенням білого кольору для тяг, карнизів, обрамлень вікон. Важливим прийомом в архітектурному вирішенні фасаду є фланкування пло-

104. Вул. Дарвіна, 5.
104. План типового поверху.

щин стін сходових кліток еркерами з прилеглими до них балконами. Логічність об'ємно-просторової будови, стриманість і лаконічність застосованих архітектурних деталей свідчать про розвиток автором творчого методу конструктивізму з урахуванням зміни естетичного ідеалу суспільства.

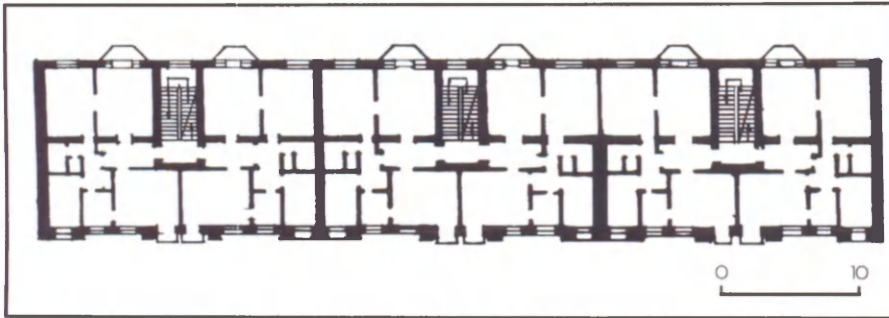
За об'ємно-планувальним вирішенням належить до найкращих у Києві будівель, зведених у стилі пізнього конструктивізму. *Марія Гончаренко.*

105. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1930-і рр. (архіт.). Вул. Дарвіна, 10. У глибині ділянки, з правого боку прилягає до п'ятиповерхового житлового будинку 1950-х рр. Дворовим фасадом звернений до розташованої нижче за рельєфом паралельної вул. М. Кропивницького. Є співмасштабним до навколишньої забудови і при цьому зберігає самостійність архітектурного образу. Разом з розташованим напроти п'ятиповерховим будинком (№ 5) створює затишний озеленений інтер'єрний простір вулиці.

П'ятиповерховий (з боку подвір'я — шестиповерховий), прямокутний у плані, цегляний, тинькований, трисекційний, з парадними та дворовими сходами. На кожному поверсі у секції — по дві трикімнатні квартири. Вирішенням чолового і дворового фасадів приділено однакової уваги з дотриманням їх супідрядності. Композиція фасадів симетрична, з чітким триярусним членуванням: нижній рустований поверх трактовано як цоколь, другий, третій та четвертий — об'єднано мотивом великих плоских арок; верхня частина має вигляд аттикового поверху. Для споруди в цілому характерна графічність у прорисовці елементів, пропорційність деталей, поєднання різного за кольором тиньку (сірого й теракотового), легка асоціативність у формах віконних прорізів четвертого поверху та у декорі аттикового поверху з рисами українського стилю поч. 20 ст. Належить до нечисленної у місті групи будинків 1930-х рр., в архітектурно-просторовому вирішенні яких відображено пошуки національного стилю

103. Вул. Волоська, 5.

105. Вул. Дарвіна, 10.
105. План третього поверху.

шляхом інтерпретації засобів і форм, характерних для українського модерну.

Марія Гончаренко.

106. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, кін. 19 — поч. 20 ст. (архит.). Вул. Дмитрівська, 35. На старій червоній лінії забудови вулиці.

Чотириповерховий, цегляний, у плані Т-подібний. У композиції симетричного фасаду переважає ритм вертикальних членувань: тричвергсві колони коринфського ордера, які об'єднують другий і третій поверхи, продовжено клинчастими пілястрами четвертого поверху і стовпчиками металевої огорожі даху. Центральну вісь підкреслено розкріповкою, до якої входить іонічний двоколонний портал головного входу, великий вертикальний вітраж сходової клітки і невеликий фронтон. На поверсі було по дві однакові квартири (передпокій, кабінет, вітальня, їдальня, спальня, кухня, санвузол). Має оригінальне планувальне вирішення. Освітлювані згори чорні сходи зблоковано з санвузлами, кухні винесено у дворовий об'єм, з'єднаний переходом з їдальнею. Вбиральні освітлюються круглими віконцями другого світла через головні сходи. Збереглося первісне планування й оздоблення приміщень — ліплення стель, кахляні груби з орнаментом, паркет. Переплановано окремі квартири й приміщення першого поверху, які займають установи.

Є характерною пам'яткою житлової архітектури періоду еkleктизму.

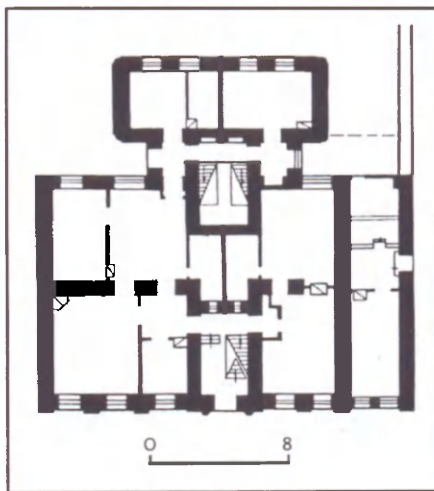
Віталій Отченашко.

107. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, поч. 20 ст. (архит.). Вул. Дмитрівська, 52. На старій червоній лінії забудови вулиці.

Триповерховий, цегляний, пофарбований, у плані прямокутний, з бічним проїздом. На поверсі було по дві однакові квартири (передпокій, кабінет, вітальня, їдальня, спальня, кухня, санвузол). Головний фасад має симетрично-осьову композицію. Його центральну вісь підкреслено арковим порталом головного входу і тривіконною частиною, об'єднаною по другому і третьому поверхам тричвергсвими ко-

106. Вул. Дмитрівська, 35.
106. План першого поверху.

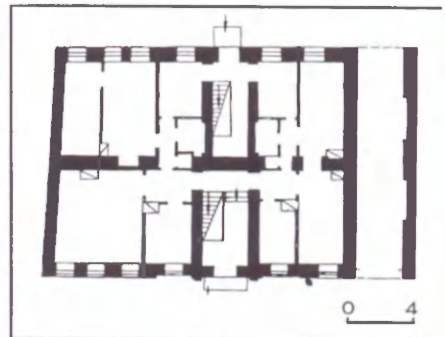
лонами з капітелями коринфського ордера. Декоративне оформлення стін, розділеної поверховими поясами, ускладнюється догори: від прямокутних вікон з замковими каменями у вигляді модульонів на першому і другому поверхах до аркових вікон третього поверху з лиштвами з напівколон і архівольтів з замками у вигляді голів у картушах. У рисунок фільончастих дверей головного входу вкомпоновано рік — 1903. Збереглося первісне планування і оздоблення приміщень — ліплення стель, розетки, карнизи, тяги, кахляні груби, паркет.

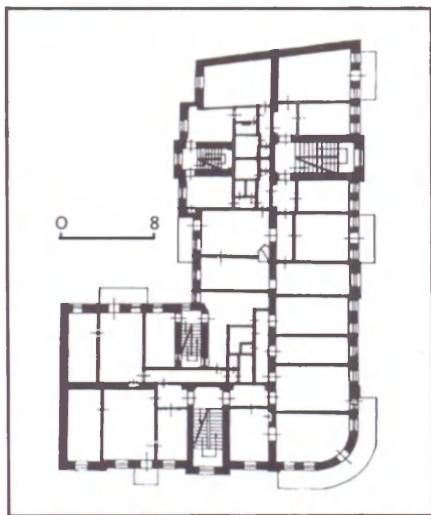
Є прикладом поширеного на межі століть типу невеликих житлових будинків з жовтої київської цегли з архітектурними і декоративними деталями у стилі ренесанс.

Віталій Отченашко.

108. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1908 (архит.). Вул. Жиянська, 39/92. Великий наріжний будинок є важливим просторовим орієнтиром на перехресті вулиць Жиянської та Володимирської. Збудований у стилі модерн за проектом арх. Ф. Олтаржевського. У 1980-х рр. здійснено внутрішню реконструкцію. Чотириповерховий, цегляний, з двох прямокутних у плані секцій різної довжини, об'єднаних заокругленим наріжним об'ємом. Кожна з них була розрахована на 8 квартир. Частину першого поверху з боку найдовшого крила на вул. Жиянській було відведено під магазин. Проїзд на подвір'я розташований на вул. Володимирській на рівні додаткового цокольного поверху, створеного через перепад рельєфу. Наріжний об'єм будинку, виділений вертикальними лопатками, є центром об'ємно-просторової композиції. Його завершує експресивний за формою щипець з наріжною нішею з напівциркульною перемичкою, продовженою до рівня підлоги четвертого поверху. У нішу вписано невеликі заокруглені балкончики. На рівні другого і третього поверхів ріг огинають великі балкони, що охоплюють по п'ять прорізів. Кож-

107. Вул. Дмитрівська, 52.
107. План першого поверху.

108. Вул. Жиянська, 39/92.
108. План другого поверху.

ний з бічних фасадів розчленовано по вертикалі двома розкріповками, які завершуються аттиками, прикрашеними у верхніх частинах вишуканими ліпними вставками з характерними для модерну рослинними мотивами. Зрушення вікон по вертикалі підкреслює положення парадних сходів. Архитектурний декор фасадів доповнюють модерністичні горизонтальні тяги, ажурні металеві огорожі балконів різного рисунка, ліплення та руст [470].

Наталія Ставицька.

109. Вул. Жиянська, 41.
109. План першого поверху.

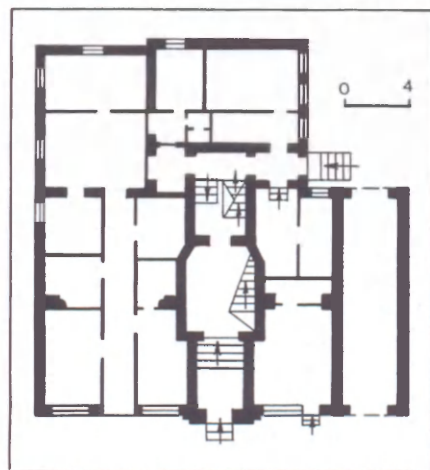

109. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1912—13 (архит.). Вул. Жиянська, 41. На червоній лінії забудови вулиці, у ряді квартальної забудови. До 1905 на цьому місці був дерев'яний садибний будинок, який належав київському міщанину В. Беренфусу. За купчою 1907 садиба перейшла у власність фірми «Торговий будинок К. Людмера і синів» і належала їй до 1913. З 1913 власник садиби — купець З. Шевельов. П'ятиповерховий, цегляний, одnoseкційний, у плані Н-подібний, з бічним проїздом на подвір'я. Секція має головні й чорні сходи, а також ліфтову шахту. Головні сходи освітлено ліхтарем. В оформленні головного фасаду використано стилістичні прийоми неокласицизму та модерну. Композиція підпорядкована умовно-симетричній схемі, без виявлення центральної осі. Бічні членування фасаду виділено по чотирьох верхніх поверхах канелюрованими лопатками з рустикою у їхній нижній частині, закінченими трикутними аттиками. Центральна частина фасаду увінчана трикутним фронтоном з рельєфним орнаментом, виконаним з бетону методом лиття. Подібними орнаментальними вставками, характерними для пізнього модерну, декоровано міжповерхові площини бічних членувань фасаду. Прямокутні віконні прорізи центральної частини оформлено на другому, третьому і четвертому поверхах сандриками різної форми. Найхарактернішим є обрамлення вікон четвертого поверху. Їхній специфічний рисунок разом з орнаментальними вставками фронтона і бічних членувань є основними елементами фасаду, що формують його стиль. Перший поверх використовувався під крамниці, чотири верхніх — під прибуткові житлові квартири. Внутрішнє планування не збереглося [471].

Марія Кадомська, Тетяна Маніфасова.

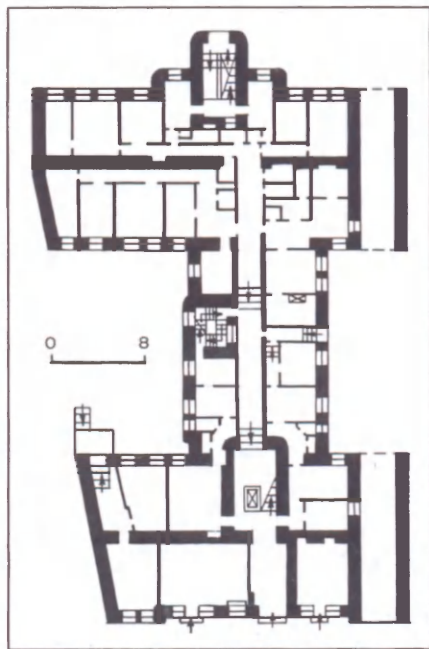
110. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, поч. 20 ст. (архит.). Вул. Жиянська, 108. На червоній лінії забудови вулиці, у ряді різноповерхової забудови. Оформлений у стилі неокласицизму.

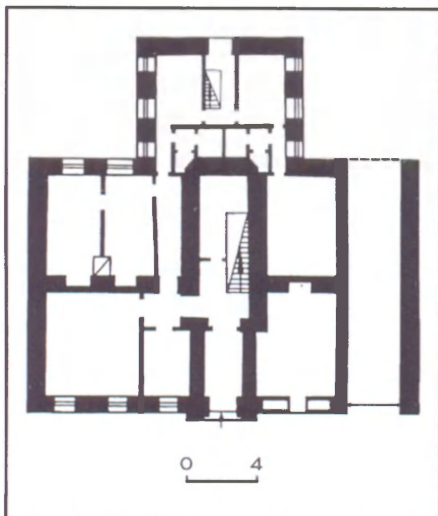
Чотириповерховий, цегляний, з під-

110. Вул. Жиянська, 108.
110. Фрагмент декоративного оформлення фасаду.
110. План першого поверху.

валом, у плані Г-подібний. Секція складається з двох квартир на кожному поверсі будинку. З боку подвір'я — пізніша одноповерхова прибудова. З правого боку фасаду — проїзд на подвір'я. Симетричну композицію головного тинькованого фасаду підкреслено ризалітом сходової клітки невеликого виносу. Верхні поверхи об'єднано плоскими лопатками. Дверний отвір, що має напівциркульну перемичку, фланковано пілястрами іонічного ордера та увінчано трикутним фронтоном з невеликими вежками, які спираються на пілястри. Всі віконні прорізи прямокутні (за винятком двох аркових на рівні четвертого поверху). Центральне і два бічних вікна другого поверху завершуються трикутними сандриками. Основну увагу приділено декору верхньої частини фасаду. У підвіконних нішах четвертого поверху вміщено ліпні гірлянди, у верхній частині лопаток — зображення античних ваз, між них — вставки з меандровим орнаментом. Вертикальний об'єм сходової клітки завершено аттиковою стіною з розкріпованим фронтоном та напівциркульним триділним вікном

111. Вул. Жиянська, 120-а.
111. План першого поверху.

горища, в яке вписано кругле декоративне вікно. Вільну площину стіни між вікном горища та фронтоном декоровано гірляндю. По обидва боки вікна містяться барельєфні профільні зображення юнаків у хітонах, що грають на різьбах. Мотив античних гірлянд повторено у рисунку балконних ґрат головного та дворового фасадів, а також в огорожі сходів.

Є характерним прикладом прибуткового житлового будинку, в архітектурі якого використано скульптурний декор.

Наталія Станіська.

111. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1900 (архт.). Вул. Жиянська, 120-а. У ряді забудови кварталу. Споруджено як прибутковий на замовлення О. Гончарова за проектом арх. О. Хойнацького (головний будинок), інженерів М. Вишневецького та О. Гілевича (чотириповерховий флігель, згодом надбудований). Архітектурну цінність становить фасадний будинок. Чотириповерховий, цегляний, у плані прямокутний, з розвиненим ризалітом з боку подвір'я і характерним бічним розміщенням проїзду.

Первісне планування квартир втрачено у зв'язку з проведенням комплексного капітального ремонту. Двомаршові сходи з майданчиками, розміщені всередині будинку, мали світловий ліхтар. Головний фасад звернений на вулицю, витримано у стилі флорентійського ренесансу, відбиває ранній період еклектизму. В основу його архітектурного образу покладено палац великого князя Володимира Олександровича на Палацовій набережній у Петербурзі (1867—72, арх. О. Резанов). Для композиції характерна рівномірність, однорідність схеми, відсутність акцентів; центральна вісь значно послаблена, її ненав'язлива фіксація здійснюється парадним входом і трьома балконами. Збережено обов'язкове непарне число вікон на головному фасаді. Плоский фасад із спільним ритмічним рядом рівновеликих аркових віконних прорізів густо декоровано рустом, виконаним тиньком. Перший і третій поверхи розчленовано тягами з характерним подібним профілюванням. Фасад будинку органічно завершує глуха аркада, карниз на кронштейнах і парапет. Архітектурний декор доповнено ліпними розетками у простінках між вікнами третього поверху, масками левів у простінках між вікнами четвертого поверху і на кронштейнах вінцевого карниза, обрамленнями вікон у вигляді переплетеного валка. Будинок є визначною архітектурною пам'яткою межі століть.

Тепер використовується як митна установка [472].

Михайло Кальницький,

Тетяна Маніфасова.

112. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1907 (архт.). Вул. Ірининська, 7. На червоній лінії забудови вулиці, на крутому перепаді рельєфу, у зв'язку з чим вхід до будинку здійснюється по містку, перекинутому через приямок. Збудований за проектом арх. А. Трахтенберга на ділянці інж. А. Тільтіна. На фасаді поєднуються прийоми цегляного стилю з елементами неоготики. Під час капітального ремонту 1965 повністю перепланований. П'ятиповерховий, цегляний, на підвалі, прямокутний у плані, односекційний. Симетрична композиція головного фасаду порушується збільшенням лівого крила на одну віконну вісь. Центр підкреслено еркером над входом і аттиком у вигляді високого готичного щипця з пінаклями. Бічні осі виділено невеликими розкріпками і аттиками. Віконні та дверні прорізи прямокутної форми; на останньому поверсі вікна центральної частини фасаду мають стрілочасті перемишки та архівольти. Архітектурний декор модельований у цеглі з наступною побілкою [473].

Марія Кадомська,

Володимир Хромченко.

113. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1860 (архт.). Пров. Л. Кецовелі, 11. На червоній лінії забудови провулка. На поч. 19 ст. садиба не була забудована і належала київській міщанці К. Гресенковій. 1817 вона продала «своє пустопорожнє місце» київському міщанину Г. Томашевському, який його забудував. Споруджений на місці старого будинку новими власниками садиби — київськими міщанами Ф. та С. Михайленковими (згідно зразкового фасаду № 2). Двоповерховий, на невисокому цоколі, перший поверх цегляний, другий —

дерев'яний. Нижній поверх оброблено горизонтальним стрічковим рустом. Будинок поділено міжповерховим карнизним поясом та завершено дерев'яним нетинькованим карнизом. Вікна з лиштвами. Первісно на другому поверсі були декоративні дерев'яні пілястри по кутах і між трьома центральними вікнами, прикрашеними сандриками; фланги фасаду підкреслювались прямокутними парапетами. Ці деталі тепер втрачено. Планування коридорно-анфіладне. Дах вальмовий.

Будинок — характерний зразок забудови Подолу серед. 19 ст. [474].

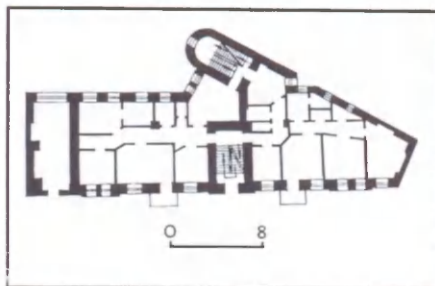
Марина Виноградова.

114. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1950-і рр. (архт.). Вул. Кіквідзе, 3. На червоній лінії забудови вулиці, на ділянці з незначним схилом рельєфу. Стоїть окремо. Збудований за типовим проектом серії 302 (арх. А. Добровольський), з використанням мотивів українського бароко.

Триповерховий, цегляний, тинькований, у плані прямокутний, трисекційний, на 20 квартир. Кожна секція має парадний і допоміжний входи. На кожному поверсі у торцевих секціях — дві трикімнатні квартири, у середній — двокімнатні. Конструктивна система — поздовжні та поперечні несучі стіни, суміщені з внутрішніми стовпами. Дах вальмовий, покритий шифером. Об'ємно-просторове вирішення відбиває планувальну структуру. Головний фасад симетричний, його центральну вісь підкреслено розвинutoю композицією портика з тричвертевими колонами із своєрідними капітелями. Осі входів закріплено щипцями з бароковими ри-

112. Вул. Ірининська, 7.

112. План другого поверху.

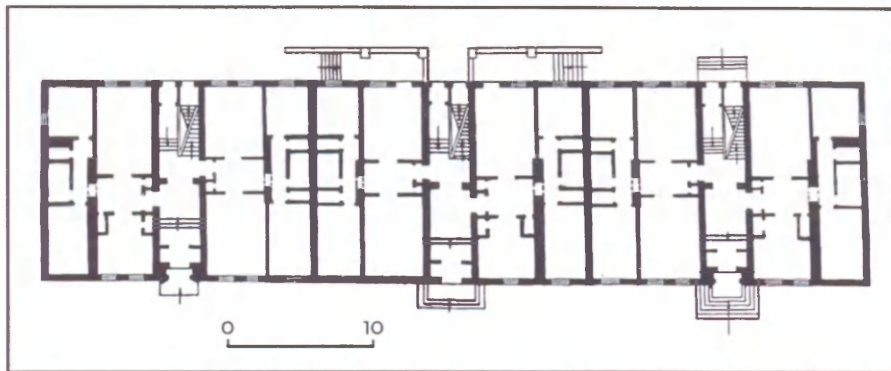

сами, що розкріповують вінцевий карниз з низкою великих іоніків. Над віконними прорізами останнього поверху — пояс з декоративних розеток. Всі скульптурні елементи виконано з бетону та пофарбовано у білий колір. Дворовий фасад вирішено лаконічно — основним акцентом є дві вертикалі балконів, що спираються на стовпи [475].

Віра Черна.

115. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1927—28 (архт.). Вул. Косіора, 26/2. На підвищеній наріжній ділянці біля перетину з вул. Г. Андрющенка. Збудований у стилі конструктивізм військовим відомством для сімей військово-службовців.

Будинок чотирповерховий, цегляний. Композиція асиметрична. Прямокутні крила уздовж обох вулиць майже однакові за довжиною. Система планування змішана. У крилі на вул. Косіора на першому поверсі коридорна система планування, де містяться житлові кімнати і загальні санітарні вузли;

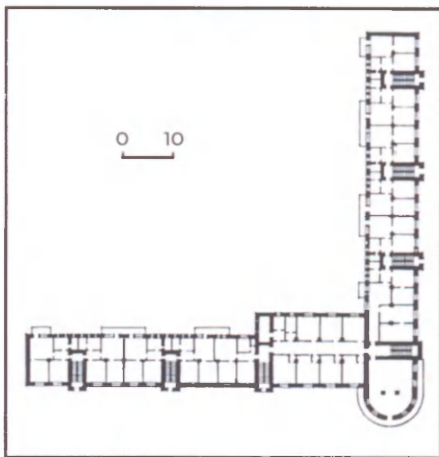
верхні поверхи — переважно житлові секції з квартирами. У крилі на вул. Г. Андрющенка також коридорна система планування з блоком житлових осередків для молоді та секцією з квартирами. Всього в будинку 44 трикімнатні квартири та 41 кімната для одиноких мешканців. У кожній квартирі передбачено передпокій, кімнати площею від 14 до 18 кв. м, кухню, суміщений санітарний вузол, балкон. Житлові осередки для молоді мають невеликі передпокої та господарські ніші. Наріжну частину будинку відведено для громадських функцій. Спочатку тут були вестибюль, ідальня, клубні кімнати. Під час будівництва використано дво- і трипрогінну конструктивні схеми з двома поздовжніми несучими стінами і внутрішніми стовпами. Найвиразнішою в архітектурному відношенні є наріжна частина, що має напівциркульний у плані виступ, обрамлений балконами на рівні другого і третього поверхів. Цегляні стіни гладенькі, широкі віконні прорізи посаджено у горизонтальні смуги. Відступом від настанов конструктивізму є невеликий вінцевий карниз.

В історико-архітектурному відношенні є цінним як рідкісний для Києва приклад своєрідного об'єднання в єдиному комплексі житла різного типу та приміщення громадського сектора [476].

Віктор Мойсеєнко.

116. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1913—14 (архт., мист.). Вул. Кравченка, 21. Займає рядове положення у фронті забудови вулиці. Внаслідок знесення прилеглих будинків стоїть окремо, в ото-

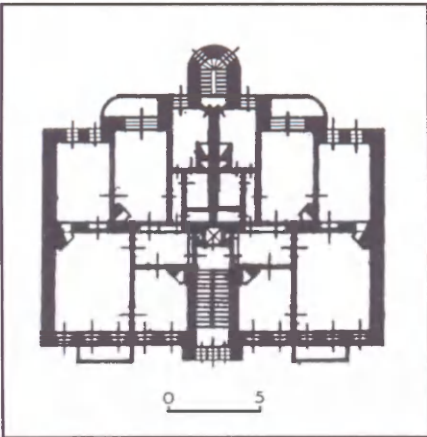
115. Вул. Косіора, 26/2.
115. План другого поверху.

114. Вул. Кіквідзе, 3.
114. План першого поверху.

ченні сучасних типових житлових будинків, що стоять з відступом від старих червоних ліній. Збудований у стилі пізнього модерну із застосуванням елементів готики як прибутковий за проектом арх. П. Жукова.

Шестиповерховий, цегляний, у плані Т-подібний. На правому фланзі першого поверху спочатку був невеликий магазин та проїзд (тепер отвори закладено). На кожному поверсі по дві квартири. Композиція головного фасаду симетрична. Центральну вісь складає ризаліт, підкреслений потрійними стрічастими видовженими вікнами та увінчаний наметовою вежею. В основу вирішення фасаду покладено характерні для готики вертикальність архітектурних членувань та стилізовані деталі. Для оформлення площини стіни виконано візерунок цегляної кладки, а також типові для модерну вигнуті металеві ґрати балконів та парасту, декоративний пояс між другим і третім поверхами. Перед піднесенням над рівнем тротуару входом до будинку зберігся один з небагатьох вицілених у Києві металевих піддашків на фігурних колонках. Інтер'єр будинку оформлено у стилі раціонального модерну. У парадному під'їзді вздовж сходових маршів у верхній частині стін — декоративний мотив із стилізованих соснових гілок, сходові майданчики викладено метласкою плиткою; поруччя сходів з кованого металу. Вхідні двері до квартир тристулові, з фігурними фільонками. Плафони квартир прикрашено ліпленням з флоральними та геометричними мотивами. Типовим є плафон, в якому розетка утворена колом з троянд, що перетинається композицією з паралельних ліній. В кутках плафона декор ідентичний. По периметру кімнати проходить фриз з рослинними мотивами. В іншій кімнаті центральну частину плафона прикрашено композицією з польових квітів на довгих стеблинах, рельєфними колами та п'ятьма паралельними лініями; в кутках плафона — декор з трьох переплетених між собою кіл, поєднаних з бордюрами у вигляді довгих стеблин з листям на кінцях. Зображення рослинних еле-

116. Вул. Кравченка, 21.
116. План третього поверху.

ментів у наведених прикладах натуралістичне. Для іншої групи плафонів характерний декор з геометризованими флоральними мотивами у поєднанні з геометричними формами: колами, прямокутниками, паралельними лініями. Третю групу складають плафони з круглою розеткою в центрі та профі-

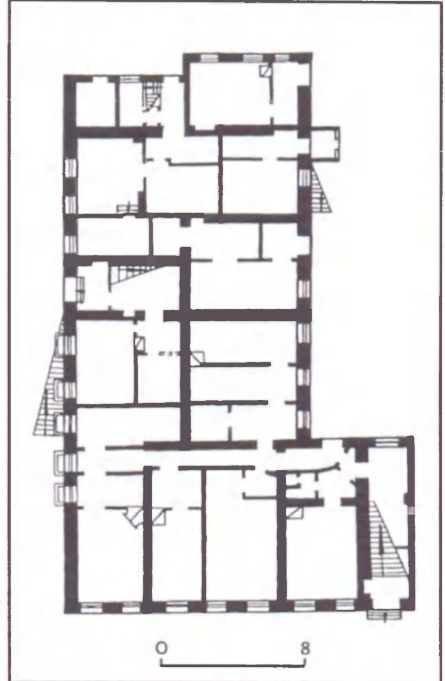
льованим карнизом. Розетки прикрашено листям аканта, S-подібними завитками, трельяжами. Подібні розетки і карнизи не вписуються у загальний ряд декору і несуть в собі елементи еклектизму. Планування і декор квартир на всіх поверхах аналогічні. Збереглося декілька груб з білими гладенькими кахлями і з фігурними завершеннями, виконаними в стилі модерн, та груба, облицьована фігурними кахлями. Кахлі прикрашено пластичним рослинним орнаментом. Збереглося первинне тонування мастичними фарбами оливкового кольору. Грубі дверцята відліто з чавуну, орнаментовано. Частково збереглася щитова паркетна підлога, пристрої відчинення вікон та дверей, вентиляційні ґрати в квартирах. Оригінальне оформлення інтер'єра, виконане за авторським проектом, має значну мистецьку цінність.

Своєрідний силует та оригінальна архітектура споруди вирізняють її у київському домобудуванні поч. 20 ст. [477].

Михайло Кальницький,
Олена Мокроусова, Олена Сердюк.

117. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1846 (архит.). Крутий узвіз, 4. Міститься окремо на червоній лінії забудови вулиці, яка спускається до Бессарабської пл. Збудований арх. Л. Станзані на замовлення колезької асесорші Г. Алексеевої у стилі класицизм як садибний будинок за типовим проектом з альбому зразкових фасадів (№ 53), що був перероблений відповідно до конкретних умов: без мезоніна, але з улаштуванням через перепад рельєфу нижнього поверху. 1848 добудовано балкон.

Двоповерховий, у плані Г-подібний, довгим крилом орієнтований у глибину ділянки. Нижній поверх цегляний, верхній — дерев'яний, тинькований. Внутрішнє планування коридорно-анфіладне; вхід та дерев'яні одномаршові сходи розміщено у бічній прибудові, що трохи порушує симетрію головного фасаду. На його центральній осі — площинний портик, який складається з чотирьох пілястрів іонічного ордера, завершених трикутним фронтоном. У центрі портика — прямокутний дверний отвір (закладений) для виходу на балкон (не зберігся). Характерними для стилю класицизм є рустування стін першого поверху, прямокутні сандрики на кронштейнах над вікнами другого поверху, карниз великого виносу, що увінчує споруду.

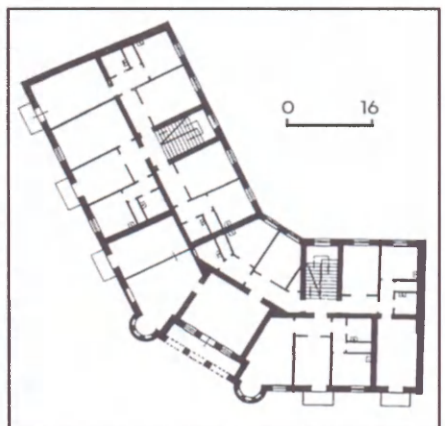
117. Крутий узвіз, 4.
117. План першого поверху.

Є однією з небагатьох пам'яток дерев'яної житлової архітектури 1-ї пол. 19 ст., що збереглися до нашого часу. [478].

Марина Виноградова,
Галина Максимова.

118. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1952 (архит.). Вул. Кудрявська, 2. На наріжній ділянці, утвореній на перехресті вул. Кудрявської та Несторівського пров. Відіграє значну роль у периметральній забудові невеликої площі. Збудований за проектом арх. М. Холостенка. Чотириповерховий, цегляний, двосек-

118. Вул. Кудрявська, 2.
118. План другого поверху.

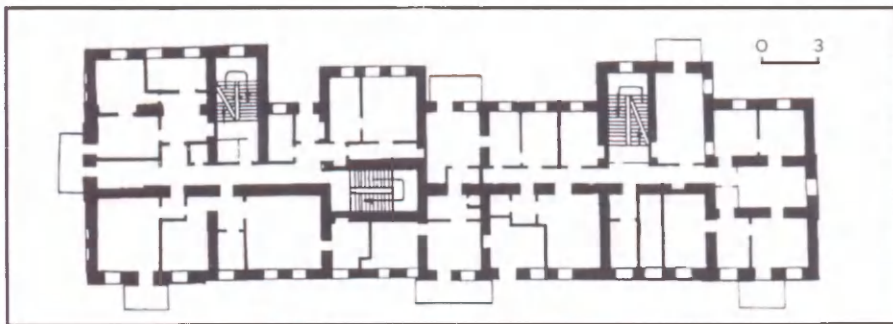
ційний, з дво- і трикімнатними квартирами. Два розгорнутих під тупим кутом один до одного прямокутних крила композиційно об'єднано зрізаним наріжжям, що на рівні третього — четвертого поверхів фланкується напівкруглими еркерами та увінчується щипцем у стилі українського бароко. Площину наріжжя розчленовано глибокими лоджіями. Рослинний ліпний орнамент слухового вікна та спіральні колонки лоджій підсилюють виразність фасаду, вирішеного у сірій лицьовій цеглі. Бічні крила мають площинні фасади і фактично позбавлені декору. Є характерним прикладом повоєнної забудови, а також використання мотивів української архітектури.

Ігор Свистун.

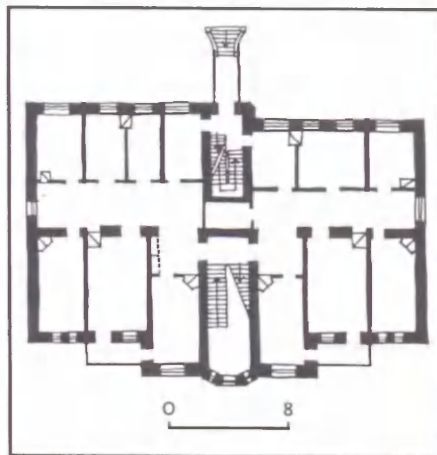
119. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, кін. 19 — поч. 20 ст. (архит.). Вул. Кудрявська, 16. Стоїть окремо: довгим фасадом орієнтований уздовж червоної лінії забудови вулиці, що має схил. Збудований при Київському казенному винному складі № 1 (тепер — лікєро-горілчаний завод) для розміщення службових квартир та конторських приміщень.

119. Вул. Кудрявська, 16.
119. План третього поверху.

121. Вул. Мануїльського, 25.
121. План першого поверху.

Чотириповерховий, цегляний, наріжний, у плані прямокутний, з трьома різновеликими ризалітами з боку подвір'я, що відповідають розташуванню сходових кліток. Внутрішнє планування — коридорне, з двобічним розміщенням кімнат — є нехарактерним для житлового будинку свого часу. Споруда має три архітектурно оформлені фасади, тектоніка яких побудована на основі ренесансних ярусних членувань,

підкреслених рустуванням другого поверху, міжповерховими та вінцевими фризамі і карнизами. Вертикальні членування симетричних фасадів виділено рустованими пілястрами на рівні третього і четвертого поверхів, композиційні осі — різноманітними ступінчастими фронтонами з вікнами горіщ. Тридільність головного фасаду акцентовано балконами. Архітектурний цегляний декор (зубці, кронштейни, різноманітні ніші, руст) доповнюють ажурні ковани ґрати балконів, рисунок яких

120. Пров. Лицький, 3.

ґрунтується на повторенні мотиву вписаного у квадрат кола.

Є цікавим прикладом житлового будинку, вирішеного у формах цегляного стилю.

Олена Авраменко,

Володимир Могилевський.

120. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, поч. 1910-х рр. (архт.). Пров. Липський, 3. В ряді фронтальної забудови вулиці. Зведений як прибутковий.

П'ятиповерховий, цегляний, тинькований, з підвалом, односекційний, з чотирма квартирами на кожному поверсі. Симетричний за композицією, зі спрощеною пластикою деталей фасад виконано у формах раціонального модерну з використанням цегляної фактурної кладки і модельованих у цеглі неоготичних деталей. Центральну вісь фасаду виділено великими сходовими вікнами різних криволінійних форм, на першому поверсі — напівциркулярною аркою, яка об'єднує парадний вхід і вікно кімнати консьєржки. Над аркою на другому поверсі — дві неоготичні, трикутні в перетині, навісні напівколонки з кулястими капітелями. Бічні осі фасаду виділено балконами; третій — п'ятий поверхи над широким орнаментальним

122. Вул. Мельникова, 75.

122. План першого поверху.

міжповерховим поясом об'єднано лопатками. Характерності фасаду надають спрощені рублені форми нечисленних декоративних деталей.

В інтер'єрі парадних сходів збереглися ковані огорожі оригінального рисунка з мотивом кола, який повторюється у ліпленні декоративного поясу під стелею.

Будинок відзначається оригінальним архітектурним вирішенням у стилі модернізованої неоготики. Іл. див. с. 365.

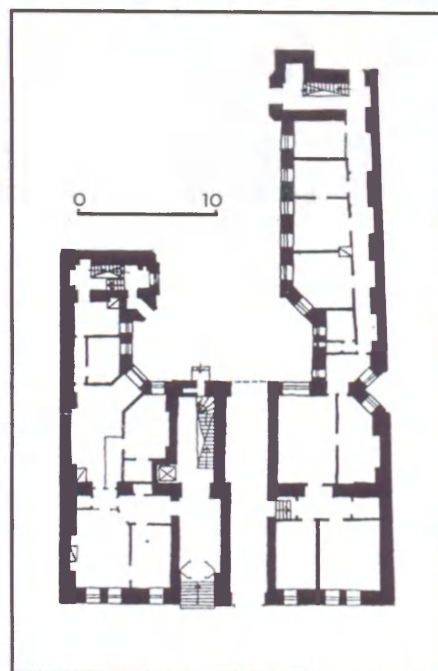
Тетяна Скібіцька.

121. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1910-і рр. (архт.). Вул. Мануїльського, 25. Окрема споруда, врізана у схил з невеликим відступом від червоної лінії забудови вулиці. Зведено як прибутковий будинок між 1910 і 1914 роками у стилі пізнього, т. зв. ретроспективного модерну. Відзначається гармонійними пропорціями, цікавими архітектурними і скульптурними деталями, які формують романтичний вигляд споруди.

Двоповерховий, з житловим цоколем, цегляний, оточений з боку вулиці глибоким приямком з металевою огорожею, через який до входів перекинуто містки. У центрі прямокутного плану по одній осі розміщено парадні й чорні сходи. На кожному поверсі — по дві квартири з коридорним плануванням. Головний фасад симетричний. Цокольний поверх оформлено рустом «під шубу», стіни решти поверхів виконано у цегляній кладці, доповнені декоративними бетонними деталями. Центральну частину фасаду займає масивний ризаліт, який розширюється на рівні другого поверху. Над арковим порталом входу — характерний для модерну гранчастий еркер з вузькими прорізами вікон. Ризаліт закінчено дугоподібним тинькованим щипцем з карнизом на металевих кронштейнах і трапецієподібним наметом з кованими ґратами по гребеню. З двох боків до ризаліту прилягають балкони з металевою огорожею геометризованого рисунка. Увесь фасад завершується дерев'яним карнизом з характерним для модерну великим виносом. Загальна ретроспективна спрямованість архітектури простежується у рельєфних надвіконних панно, заповнених стилізованим романським орнаментом, і в рисунку кронштейнів на ризаліті, що імітують дерев'яні конструкції.

Борис Єрофалов.

122. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1936 (архт.). Вул. Мельникова, 75. На перетині

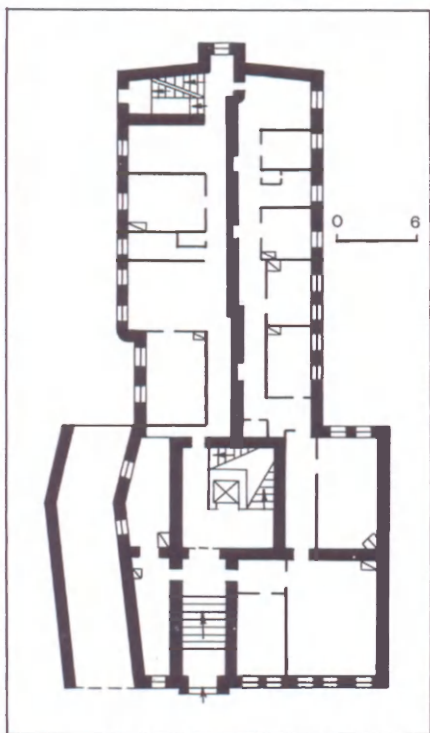
123. Пров. Музейний, 4.

123. План першого поверху.

вулиць Мельникова і Якіра. Запроектовано авторським колективом проектного бюро НКВС у 1934—35.

П'ятиповерховий, цегляний, на 40 квартир, головний фасад тинькований, пофарбований у світло-зелений тон з виділенням білим кольором окремих архітектурних елементів на площині стін. У плані асиметричний, з підкресленням центрального наріжного об'єму та довшого крила на вул. Якіра. В основу покладено двоквартирні секції з дво-, три- і чотирікімнатними квартирами, тримаршовими сходами у центральному об'ємі і двомаршовими — в інших трьох секціях. Головний фасад з боку вул. Мельникова симетричний за вирішенням, з чітким виділенням по центру під'їзду і довгих балконів на другому поверсі, завершений високим парапетом. Його верхню частину (другий і п'ятий поверхи) декоровано на-

124. Пров. Музейний, 6.
124. План першого поверху.

кладними плоскими арками і пілястрами. Подібний архітектурний мотив використано для площини стіни фасаду другого поверху, що виходить на вул. Якіра.

Будинок є характерним прикладом житлової архітектури 2-ї пол. 1930-х рр., яка спирається на надбання класичної спадщини [479].

Людмила Грачова.

123. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1909 (арх-т., мист.). Пров. Музейний, 4. У ряді однобічної забудови провулка, який обмежує садибу Національного художнього музею. Зведений як прибутковий будинок інженера та підприємця Ш. Іссерліса за проектом арх. В. Рикова у стилі модерн. У 1983—95 перебудований із зміною внутрішнього планування. Семиповер-

ховий, з мансардним поверхом, цегляний, у плані П-подібний. Перекриття первісно плоскі по дерев'яних балках. На внутрішнє подвір'я веде проїзд і виходять двоє чорних сходів бічних крил. Парадна сходово-клітка мала вбудований ліфт. Головний фасад симетричний, на рівні другого — п'ятого поверхів розчленований по вертикалі трьома довгими еркерами — гранчастими по краях і прямокутним по осі фасаду. Між еркерами — балкони різної форми з масивною цегляною і легкою металевою огорожами. Для зорового зменшення висоти будинку вінцева частина фасаду (сьомий і мансардний поверхи) має темне пофарбування і дрібночарунковий клітчастий фриз із заповненням глазурованими кахлями. Вікна верхнього поверху шестикутної форми. В оформленні фасаду, виконаного з цегли, використано тиньк (гладенький і «під шубу»), кераміку, вишукані рельєфні вставки класичного характеру. Між вікнами другого поверху — барельєфи на античну тему «Тріумф Фріни» роботи ск. Ф. Балавенського. У проїзді і на балконах збереглися орнаментальні ковани ґрати, у під'їзді — ліпний декор з геометричним орнаментом у стилі пізнього модерну.

Є прикладом прибуткового будинку з високим рівнем комфорту й тонко продуманим архітектурним і скульптурним вирішенням головного фасаду. Тепер будинок перетворено на офісний, в якому містяться Посольство Японії, торговельні заклади тощо [480].

Борис Єрофалов.

124. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, поч. 20 ст. (арх-т.). Пров. Музейний, 6. На червоній лінії забудови вулиці, серед багатоповерхових будівель. Зведений як прибутковий у стилі модерн. П'ятиповерховий, цегляний, односторонній, з цокольним поверхом, у плані Т-подібний. Кожний поверх розрахований на дві квартири. Композиція головного фасаду, зверненого до Національного художнього музею, симетрична. Цьому не заважають розташовані з лівого боку проїзд на подвір'я та зміщений відносно центральної осі парадний вхід з ліпним порталом. Над другим поверхом — горизонтальна тяга, вище — характерні для модерну канелюровані лопатки, що фланкують будинок та ділять площину верхніх поверхів на три частини. Завершують лопатки два однакових криволінійних еркерів.

125. Вул. Нагірна, 7.

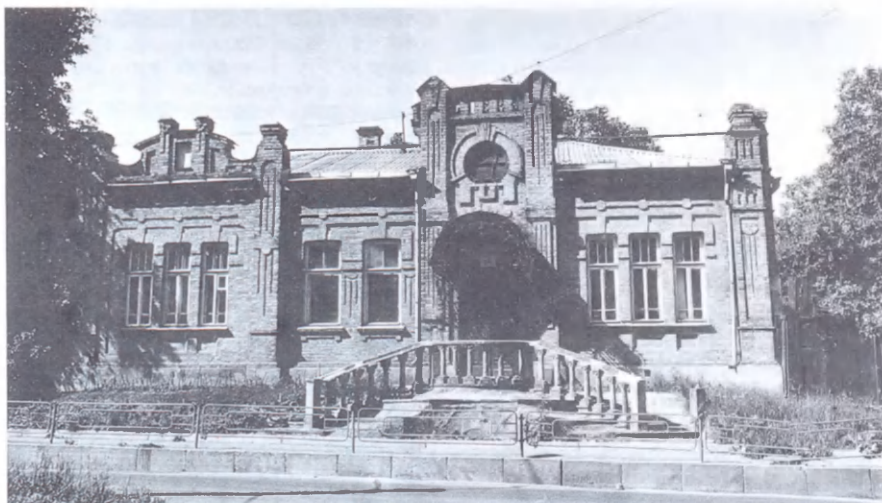
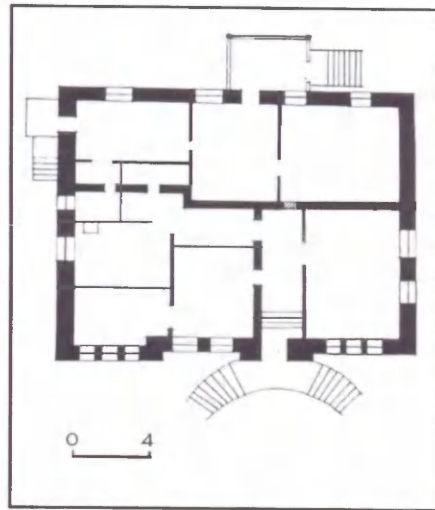
ських фронтони. Гладеньку тиньковану поверхню фасаду пожовблюють ліплення у вигляді стилізованого рослинного орнаменту та ковани огорожі балконів геометричного рисунка.

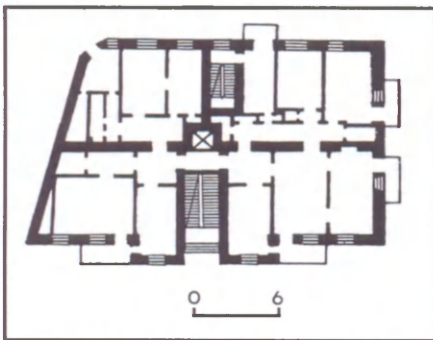
Юрій Нельговський.

125. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, поч. 20 ст. (арх-т.). Вул. Нагірна, 7. У верхній частині вулиці. Споруджено для сімей працівників кабельного заводу. З житловим будинком № 5 становить ніби єдиний комплекс.

Двоповерховий, з прибудованим пізніше одноповерховим об'ємом з окремим входом. Стіни першого поверху цегляні, другого — дерев'яні, обкла-

126. Вул. Нагірна, 14.
126. План.

127. Вул. Ольгинська, 1/17.
127. План третього поверху.

дені цеглою, з наступним пофарбуванням і виділенням білим тоном деталей, що виступають. У плані — чіткий прямокутник з розміщенням головного входу по осі. Для фасадів характерна фігурна кладка цегли, виділяються світлі, невеликого виносу обрамлення верхньої частини віконних прорізів, аналогічні за вирішенням з будинком № 5. На першому поверсі та у прибудові три трикімнатні квартири, на другому поверсі, що має коридорну систему планування, — гуртожиток. Архітектура будинку характерна для кін. 19 — поч. 20 ст.

Людмила Грачова.

126. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1900-і рр. (архит.). Вул. Нагірна, 14. Вздовж вулиці на підвищенні у вигляді земляного подіума. Має садову ділянку, на території якої міститься басейн (скульптура, що його прикрашала, не збереглася). Збудований як особняк у стилі модерн, очевидно, за проектом власника Б. Воронцова (мав архітектурну освіту). Про це свідчить особисте клеймо, що збереглося на дверях і замках: «Придворні виконавці барона Б. В. Воронцова, малярів заявлений».

Одноповерховий, цегляний, з підвалом, під вальмовим дахом, прямокутний у плані, з головним та дворим входами. Складався з вітальні площею понад 31 кв. м, п'яти житлових кімнат, кімнати для служниці, кухні, санітарного вузла. Тепер будинок поділений на дві квартири. Головний, асиметричний за композицією, нетинькований фасад має

вікна видовжених пропорцій з легким заокругленням фрамужної частини, розбитий на площини плоскими лопатками з характерними для модерну потрійними вертикальними тягами. Зміщений щодо центру парадний вхід виділено ризалітом, що переходить у високий прямокутний аттик, прикрашений овальним модерністським горіщним вікном з фігурною лиштвою. Три вікна лівого ризаліту увінчуються криволінійним фронтоном, що разом з аттиком створює мальовничий силует. Парадний вхід підкреслено напівциркулярним металевим піддашком на ажурних кронштейнах та підковоподібними у плані сходами з бетонними балюстрадами у вигляді стилізованих колонок. Кімнати гарних пропорцій, мають добре освітлення та орієнтацію. На стелях зберігся ліпний орнамент у класичному стилі, в одній з кімнат — декоративний розпис. Уціліли кахельні груби з кокошниками над керамічними карнизами. Майстерно виконано деталі — дверні ручки, арматуру вікон, фільончасті віконниці.

Після 1917 тут містився дитячий будинок. 1956 будинок передано у власність проф. М. Саноцькому, тепер належить його нащадкам. Іл. див. с. 367.

Тетяна Товстенко.

127. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1909 (архит.). Вул. Ольгинська, 1/17. На червоній лінії забудови. Зводився як продовження наріжного будинку.

Зведений як прибутковий за проектом арх. І. Беляєва у стилі пізнього раціонального конструктивного модерну. Відбудований 1950. Шестиповерховий, цегляний, тинькований, з напівпідвалом, у плані прямокутний. Стіни напівпідвалу і першого поверху оброблено «під шубу». Складався із секції на дві великі квартири. Композиція головного фасаду симетрична, утворена двома прямокутними балконами, еркерами, що фланкують засклення головних сходів, підкреслених невеликою аттиковою стіною. В оформленні фасаду використано неокласичні рослинні й фігуративні мотиви, великі стилізовані рельєфи у простінках еркерів п'ятого і шостого поверхів з профільними парними зображеннями жіночих постатей, які спираються на щит. Стилістично пов'язані з архітектурою металеві балконні ґрати мають різний геометричний рисунок, що змінюється від поверху до поверху [481].

Тетяна Скібіцька.

128. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1909 (архит., іст.). Вул. Пирогова, 6. У глибині ділянки. Збудований як житловий флігель, що виходив у сад садиби лікаря К. Фінк-Фіновичого. Під час спорудження чотириповерхового будинку було вирішено надбудувати ще й мансардний поверх. Чотири поверхи, як було прийнято у прибуткових будинках, мали ідентичне планування — по дві п'яти- і шестикімнатні квартири. Це планування у цілому збереглося.

Цегляний, односекційний, у плані Т-подібний. Вирішення фасаду симетрично-осьове. Центр виділено широким ризалітом з оригінальним двоколонним портиком входу. Капітелі колон орнаментальні, ліпні. Фасади пофарбовано по цеглі. Декор фасаду архітектурний і орнаментальний, досить стриманий, стилістично неоднорідний, з переважанням рис модерну. Декоративне

оздоблення — балконні ґрати, карнизи на спарених кронштейнах, мальовнича мансарда — надають будинку класичної завершеності та органічної цілісності. Збереглися деталі оздоблення інтер'єра — ліпні тяги стелі, карнизи, розетки, столярні заповнення вікон і дверей.

Будинок — характерна пам'ятка житлового будівництва на перехідному етапі розвитку архітектури від еkleктизму до модерну.

Садиба пам'ятна й тим, що на її території був будинок (не зберігся), в якому 1902—07 функціонувала перша у Києві «Рятувальна станція Товариства швидкої медичної допомоги», заснована 30 червня 1902. Пізніше містилася на вул. Рейтарській, 22 [482].

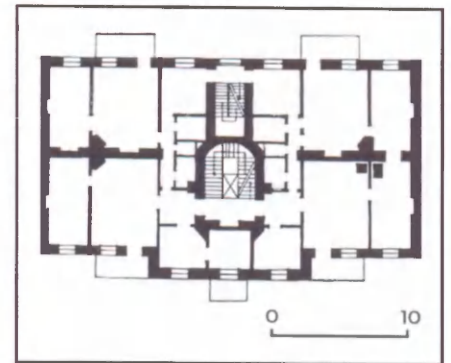
Ігор Готун, Марія Кагомська,
Володимир Хромченко.

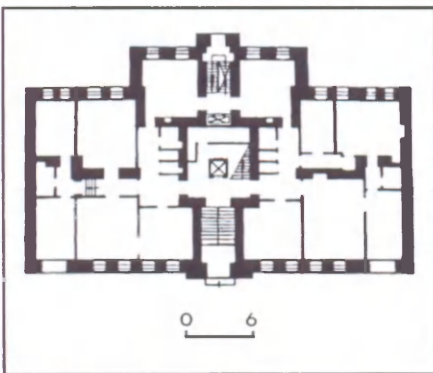
129. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1910—11 (архит.). Вул. Рогнідинська, 2. На червоній лінії забудови вулиці, на ділянці зі схилом рельєфу.

Шестиповерховий, з підвалом, цегляний, тинькований, симетричний, у плані Т-подібний (з чорними сходами невеликого виносу). Складається з однієї секції, розрахованої на дві великих і одну малу квартири, що виходили на розташовані в центрі плану сходи. Вертикалями розкріповок, що охоплювали по одному віконному прорізу, виділено центральну й симетричні бічні осі го-

128. Вул. Пирогова, 6.

128. План другого поверху.

129. Вул. Рогнідинська, 2.
129. План першого поверху.

ловного тинькованого фасаду. Горизонтальний ритм задають невеликі карнизи над другим і п'ятим поверхами, що поділяють будинок на три різновеликі пояси. Кожен з поясів на перетині з центральною віссю має акцентовані завершення: нижній — невеликий дугоподібний фронтон, середній — маскарон, верхній — декоративно оформлені люкарни. У цілому пластична розробка фасаду дуже різноманітна — архітектурний декор доповнено ліпними вставками рослинного орнаменту, художнім металом балконних огорож і аттиків. Особливу увагу привертає пластичне вирішення вінцевої частини будинку, де рисунок аркових вікон підхоплений характерними для модерну дугоподібними аттиками бічних розкріпок і динамічними формами центрального щипця з криволінійними слуховими вікнами, ступінчастим аттиком і ліпним драпіруванням на гранях центральної розкріпки.

Є одним з найцікавіших зразків житлової архітектури, виконаної у формах модерну.

Ольга Ястребова.

130. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, кін 19 — поч. 20 ст. (архт.). Вул. Смирнова-Ласточкина, 26. Стоїть окремо. Головним фасадом орієнтований уздовж червоної лінії забудови вулиці. Через значний перепад рельєфу у його нижній частині утворено повний цокольний поверх, відведений під службові приміщення. Двоповерховий, цегляний, у плані прямокутний. Складається з двох секцій, що мають на першому поверсі по дві двокімнатні квартири, на друго-

му — по одній чотирикімнатній. Входи на сходові клітки розташовано з боку подвір'я. Архітектурні форми споруди вирішено у цегляному стилі з елементами ренесансу (мотив аркових вікон). Композицію головного фасаду відзначає рівномірний ритмічний ряд віконних прорізів з виділенням бічних членувань на два вікна за допомогою плоских лопаток. Увесь будинок оперізають міжповерхові тяги та розвинутий антаблемент. Виконаний у жовтій лицьовій цеглі архітектурний декор (лиштва з перспективними архівольтами верхніх вікон, декоративні кронштейни фриза тощо) доповнює ліпний рослинний орнамент, що заповнює пазухи архівольтів, фриз та підвіконні ніші, верхні частини лопаток.

Є вдалим прикладом архітектурного вирішення невеликого прибуткового будинку періоду еклектизму.

Олена Авраменко.

131. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1914 (архт.). Вул. Студентська, 7. На червоній лінії забудови вулиці. Споруджений як прибутковий у стилі раціонального модерну. Триповерховий, цегляний, у плані Г-подібний, з невеликим додатковим об'ємом чорних сходів та допоміжних приміщень з боку подвір'я. На кожному поверсі — по одній семикімнатній квартирі. Композиція фасаду має асиметричне вирішення з законічним використанням архітектурної та декоративної пластики. Вхід та парадні сходи виявлено розкріпкою з вертикальним віконним прорізом на два поверхи, що закінчується щипцем з картушем. Скульптурне оздоблення орнаментального характеру, бетонне. Значний інтерес являють фриз, до композиції якого входить рослинна гірлянда, а також вставки у формі квіток у квадратних нішах між вікнами другого й третього поверхів.

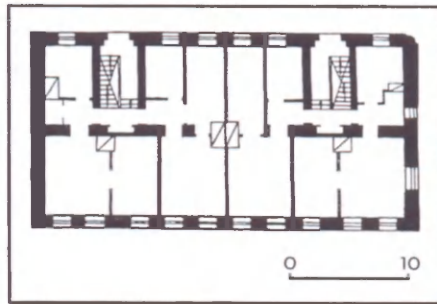
Будинок є одним з активних елементів історичного середовища невеликої тихої вулиці, що виходить на вул. Артема.

Ігор Свистун.

132. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, поч. 20 ст. (архт.). Вул. Суворова, 14/12. Формує

130. Вул. Смирнова-Ласточкина, 26.

130. План першого поверху.

131. Вул. Студентська, 7.

ріг трикутного кварталу на перетині вулиць Суворова та Гайцана. Через знесення сусідніх будівель тепер займає острівне положення. Збудований як прибутковий, що мав на першому поверсі окремі торговельні приміщення. Відзначається оригінальним архітектурним вирішенням у стилі раннього модерну.

Будинок чотириповерховий, цегляний, з підвалами, складається з двох з'єднаних під гострим кутом прямокутних корпусів різної довжини. Має два парадні входи з боку вул. Суворова та роздільні з ними чорні сходи з боку подвір'я. Первісне планування, що передбачало розташування на кожному поверсі трьох великих квартир, не збереглося. Внаслідок того, що зрізано ріг, утворено три чолових фасади, два з яких (наріжний та звернений на вул. Суворова) мають симетричну композицію. Асиметричний фасад з боку вул. Гайцана у лівій частині має проїзд на подвір'я. Виразну тектоніку площинних модерністських фасадів, оформлених різноманітними за формою віконними та дверними прорізами, визначає вертикальне та горизонтальне членування: плоскі ризаліти, що охоплюють сходові клітки й еркери, та міжповерхові пояси і карнизи. Особливо виразним є хвилястий силует споруди, сформований характерними для модерну напівциркульними щипцями ризалітів з напівкруглими вікнами, що фланкуються прямокутними пілонами і виступами, а також широким наріжним фронтонном криволінійного абрису. Фактуру тепер пофарбованих фасадів раніше визначало поєднання відкритої цегляної кладки і тинькованих поверхонь цоколю, декоративних перемичок та інших архітектурних деталей. У міжвіконних простінках четвертого поверху та підвіконних нішах вміщено ліпні виливки — вставки рослинного орнаменту. Насичений орнаментикою наріжний фронтон з круглим горіщним вікном викликає асоціації з мотивами українського бароко.

Завдяки пишному декоративному оздобленню будинок сприймається як мальовничий акцент на тлі нової забудови Печерська. Іл. див. с. 370.

Галина Максимова.

133. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1909 (архт., мист.). Вул. А. Тарасової, 4. На червоній лінії забудови. Споруджений як прибутковий у садибі на місці малоповерхових будинків аптекарського помічника І. Червоненкіса, який наприкінці 1909 перепродав садибу разом зі щойно спорудженим будинком пе-

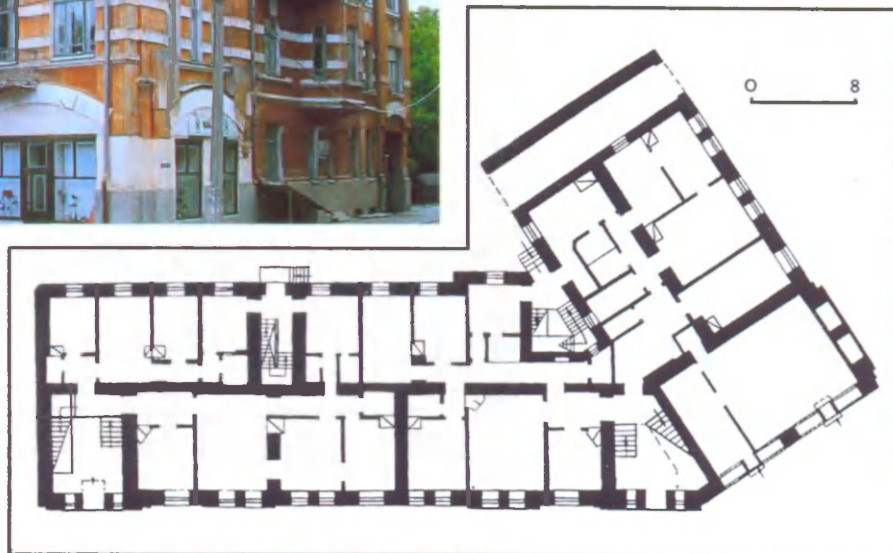
тербурзькому купцю У. Шапіро. У тилу міститься чотириповерховий флігель, зведений одночасно з основним корпусом, утворюючи разом з ним т. зв. подвір'я-колодязь.

П'ятиповерховий, цегляний, з підвалом, П-подібний у плані, є типом житла з периметральною забудовою ділянки. Через перепад рельєфу праворуч над широким проїздом на подвір'я та двома великими вітринами (раніше там містилася молочарня «Білоцерківська») влаштовано антресольний поверх з трьома похилими віконними прорізами з заокругленими верхніми кутами. Основним організуючим стрижнем симетричної композиції фасаду є сходові клітка, виділена розкріпкою, що включає головний вхід, акцентований широким карнизом на масивних кронштейнах, між якими орнаментований фриз з ритмічно розташованими хвилями пелюсток та мушлями. Над входом — три вузьких, витягнутих по вертикалі прямокутних вікна, над якими на рівні другого поверху був балкон (збереглися тільки кронштейни та залишки балконної плити). Вище — квадратний віконний проріз, над ним — тридільне кругле вікно. Розкріпку завершено дугоподібним аттиком з трьома вузькими напівциркульними вікнами горища. Рустований цоколь відокремлено від основної площини стін карнизним поясом, вище фасад розчленовано по горизонталі смугами орнаменту. Балкони різного розміру: на другому, четвертому та п'ятому поверхах — неширокі на три вікна, на третьому — від центральної частини до краю фасаду. По боках будівлі, над балконами останнього поверху — прямокутні аттики з круглими нішами. У нішах, можливо, були декоративні елементи, тепер вони закладені цеглою. Два вікна третього поверху, що прилягають до центру, виділено лиштвами з розкріпованими лучковими сандриками. Застосування в оформленні будинку елементів історичних архітектурних стилів свідчить, що автор проекту зазнав впливу традицій еkleктизму.

Загальний архітектурний стиль будівлі — модерн — позначився на елементах дрібного декору: балконних гра-

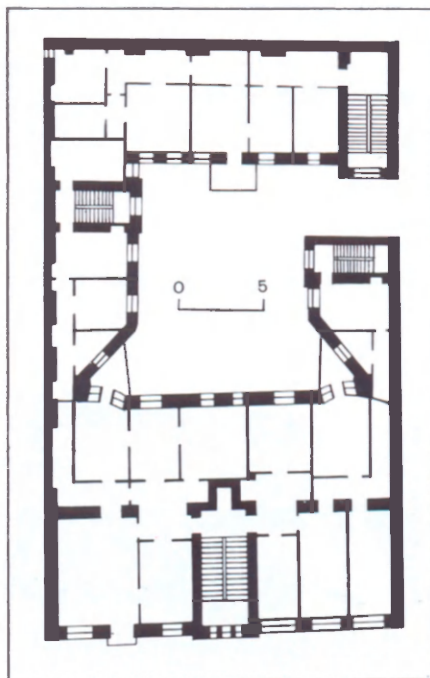
тах, дверних та віконних ручках тощо, виконаних спеціально для цього будинку. На балконних ґратах другого і третього поверхів фігурне кування дуже дрібне, на четвертому і п'ятому поверхах — більше й виразніше. Фасад оздоблено схожими елементами, що повторюються, — вертикальними металевими стояками з нанизаними на них кільцями. Нижчий балкон оформлено найбільш вишукано. З боку подвір'я фасад утилітарний, функції декору виконують фігурні ґрати балконів, вписаних у стики стін по наріжжях споруди.

Планування будинку секційне. На кожному поверсі по дві квартири з великими квадратними передпокоюми, навко-

132. Вул. Суворова, 14/12.
132. План першого поверху.

133. Вул. А. Тарасової, 4.
133. План другого поверху.

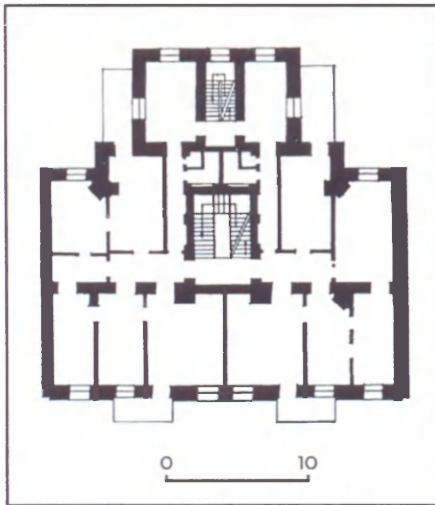

ло яких розміщується по шість кімнат у правому крилі будинку і по п'ять — у лівому. Із кухонь усіх квартир є виходи на сходову клітку чорного ходу. Будинок споруджено з високим рівнем комфортності: електроосвітленням, центральним опаленням, водогонном, каналізацією, ліфтом.

Значну мистецьку цінність мають багаті ліпні оздоби, що збереглися на плафонах у житлових приміщеннях і на стелі над сходовою кліткою. Композиція та форми ліпного декору в усіх кімнатах різні, хоча й схожі за стилем. Геометризовані орнаменти, поєднані з рослинними у найрізноманітніших варіантах, надають своєрідності кожному приміщенню. Художньо виконано навіть півтораметрові чавунні радіатори центрального опалення, виготовлені, очевидно, за спеціальним замовленням фірмою «Бонадурер», встановлені на вишуканих підставках у вигляді левиних лап із чавуну високої якості. Ребра радіаторів — з рослинним орнаментом тонкого лиття. Інтер'єр сходової клітки з розташованою тут шахтою для ліфта також зазнав впливу стилю модерн, в якому виконано поруччя, двері на кожному поверсі ліфтової шахти. Характерні для стилю модерн також великі засклені двері центрального під'їзду з плавними заокругленими верхніми кутами і клітчастою рамою для скла.

Будинок є одним із яскравих зразків стилю модерн у Києві і має значну історико-архітектурну та мистецьку цінність [483].

Марина Виноградова.

134. Вул. Тургенєвська, 19.
134. План другого поверху.

134. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1901 (арх-т.). Вул. Тургенєвська, 19. У ряді забудови, на червоній лінії вулиці. Споруджений у формах еклектизму. Триповерховий, цегляний, пофарбований, з підвалом, у плані Т-подібний, з бічним проїздом на подвір'я. На кожному поверсі по дві квартири (тепер переплановані). Фасад з рисами ренесансу має симетричну композицію. Головну вісь акцентовано арковим входним порталом та непропорційно витягнутими спареними напівколоннами корінфського ордера, що прикрашені перехватами, драпіруванням та картушами. Увінчує центральний ризаліт бароковий аттик з арковим прорізом горища. Бічні осі підкреслено аналогічно оформленими поодинокими пілястрами. Архітектурний декор фасадів доповнюється характерними для еклектизму гіпсовими деталями у вигляді маскаронів, картушів та рослинного орнаменту. Первісно фасади не були пофарбовані і на тлі жовтої київської цегли вирізнялися слабкотоновані ліпні деталі. Раніше над входом

містився ажурний металевий піддашок на кронштейнах (утрачений).

Володимир Хромченко.

135. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1886 (арх-т.). Вул. Фрунзе, 2/9. На розі вул. Ярославської, на червоній лінії забудови. На території садиби, яка склалася внаслідок об'єднання 1862 державними селянами С. та Є. Петровими двох післяпожежних садиб 1811, розташованих: одна безпосередньо на розі вулиць Фрунзе та Ярославської, друга — на вул. Ярославській. Зведений за проектом арх. А. Краусса у цегляному стилі київським купцем 1-ї гільдії З. Бейтгілелем. Первісно було запроектовано одноповерховий будинок. 1886 надбудовано другий поверх, а також збільшено довжину фасаду з боку вул. Фрунзе. Будинок став упритул до споруд сусідньої садиби. За проектом арх. А. Краусса 1887 на дворовому фасаді збудовано залізну галерею, яку 1889 замінено цегляною, 1888 з боку вул. Фрунзе пробито нові двері крамниць біля брандмауерної стіни і на розі — центральний вхід до будинку. Проїзд на подвір'я спочатку був з боку вул. Ярославської, згодом перенесений на вул. Фрунзе.

Будинок Г-подібний у плані, із зрізаним наріжжям, акцентованим балконом з ажурними металевими ґратами і аттиком з круглим прорізом. Фасади розкріповано з виділенням їх центральних частин аттиками: з боку вул. Фрунзе — прямокутним, з боку вул. Ярославської — таким самим, як над наріжжям. Споруда має невисокий цоколь з підвалом. Пілястри першого поверху — з фільонками, другого — рустовані. Міжповерховий карнизний пояс та вінцевий карниз — з сухариками. Вікна першого поверху з боку обох вулиць напівциркульні з замковими каменями, прямими сандриками і підвіконними тягами на кронштейнах. На фасаді — два балкони: один — з боку вул. Фрунзе над проїздом на подвір'я, другий — з боку вул. Ярославської. На першому поверсі з боку вул. Ярославської та в наріжжі містилося шість крамниць з вікнами обабіч дверей (двері закладено). Торговельні приміщення перетворено на квартири. З боку вул. Ярославської міститься центральний під'їзд з фільончастими дверима.

Будинок — характерний зразок архітектури Подолу кін. 19 ст. У різний час тут містилися: олійна

135. Вул. Фрунзе, 2/9.

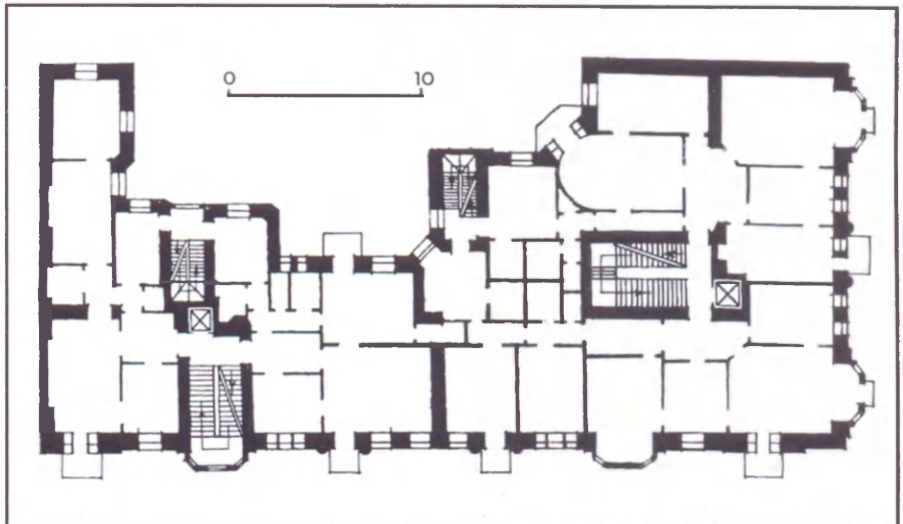
крамниця А. Лур'є, магазин чоловічих капелюхів, мануфактурний магазин М. Гольдштейна, ресторан «Орел» та ін. [484].

Марина Виноградова.

136. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1910-і рр. (арх-т.). Пров. Чеховський, 11. На червоній лінії забудови вулиці, на розі Чеховського пров. та скверу на вул. Воронського. Споруджений як прибутковий у стилі неокласицизму. Відзначається своєрідним використанням ордеру у вигляді розташованих у верхній частині фасаду портиків та скульптурним декором.

136. Пров. Чеховський, 11.

136. План четвертого поверху.

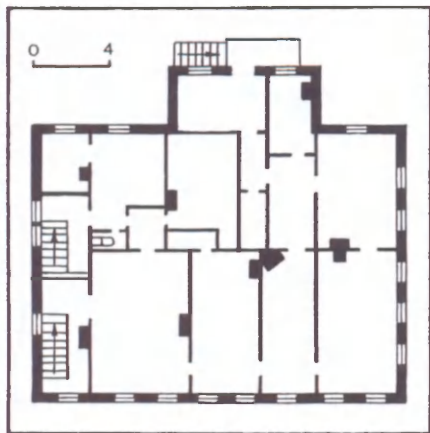

П'ятиповерховий, цегляний, з підвалом та проїздом, ускладненого П-подібного плану, двосекційний (дві квартири на поверсі), з парадними та допоміжними сходами і ліфтами. Вуличні фасади пофарбовано, деталі тиньковано. Довгий фасад з боку провулка має симетричну композицію. Його центральну частину виділено балконами, фланкованими спареними напівколоннами іонічного ордера, що об'єднують вікна третього і четвертого поверхів; завершено трикутним фронтоном з напівциркульним класицистичним прорізком. Бічні осі підкреслено гранчастими еркерами, які охоплюють третій — п'ятий поверхи, та розміщеними під ними двоколонними портиками входів іонічного ордера. Фасад з боку вул. Воровського вирішено аналогічно. Загальна виразність силуету досягається за рахунок приміщень горища, що здіймаються над еркерами. Архитектурний декор виконано у цеглі, орнаментальні вставки — у техніці відливання. Під деякими вікнами четвертого поверху збереглися рельєфи на класичну тематику. В інтер'єрах залишилися незначна кількість первісних деталей оздоблення: на тримаршових сходах — металева огорожа гарного рисунка, падури, карнизи і тяги в окремих приміщеннях.

Володимир Хромченко.

137. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1902 (архт.). Пров. Чеховський, 10/23. На червоній лінії забудови. Цокольний ярус врізаний у схил, який підтримується з боків підпірними стінками, що продовжують лінію головного фасаду. Не-

137. Пров. Чеховський, 10/23.
137. План першого поверху.

138. Вул. Кудрявська, 11.

щодавно перепланований з втратою первісного оздоблення інтер'єрів і з заміною столярки у вікнах і дверях. Триповерховий, цегляний, у плані прямокутний, витягнутий у глибину, входи розташовані зі сторони бічних фасадів. Характерною особливістю є детальна розробка симетричного за композицією п'ятивіконного головного фасаду при стриманому оформленні бічних. Нижній цокольний ярус трактовано як поверх з рустованою площинною стіною і фальшивими вікнами — блендами, заповненими фігурними фільонками. Житлові поверхи з прямокутними вікнами композиційно об'єднано вертикальними лопатками, прикрашеними ліпними гірляндами. Наріжну частину оброблено під руст, на фоні якого вміщено декоративні обеліски. Центральну вісь підкреслено великими напівколоннами корінфського ордера і трикутним щипцем, у тимпані якого герб з датою зведення споруди, а також обрамленням вікна першого поверху, що складається з менших за розмірами колон іонічного ордера. Фасад увінчує аркатурний фриз і невеликий карниз із спрощеним профілюванням. Архитектурний декор модельований у лекальний і рядовий цеглі, доповнений різноманітними за стилістикою орнаментальними вставками у підвіконних нішах.

Належить до поширеного на межі віків типу невеликих приватних будинків, в якому яскраво втілено особливості київської архітектури періоду еклектизму.

Володимир Хромченко.

138. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК 1890-х рр., в якому проживав Дроздов М. М. (архт., іст.). Вул. Кудрявська, 11. Фіксує поворот вулиці, сприймається в її перспективі. Збудований як невеликий приватний будинок, розрахований на чотири квартири.

Двоповерховий, цегляний. Майже кубічний об'єм накрито двосхилим дахом. Планування різних за набором приміщень квартир коридорно-анфіладне. Незважаючи на бічне розміщення входу та сходів, головний шестивіконний фасад симетричний. Його бічні осі виділено розкріповками, увінчаними трикутними фронтонами і двоступінчастими аттиками. У тектоніці фасаду в цілому переважають вертикальні членування за рахунок міжвіконних простінків невеликого виносу. Ренесансний архітектурний декор зосереджено на рівні другого поверху — пілястри з корінфськими капітелями, ліплення у тимпанах фронтонів, прямі й трикутні сандрики вікон, ажурний

металевий парапет на цегляних стовпчиках. Є пам'яткою архітектури періоду еклектизму, в якій поєднуються елементи цегляного стилю (перший поверх) та неоренесансу (другий поверх).

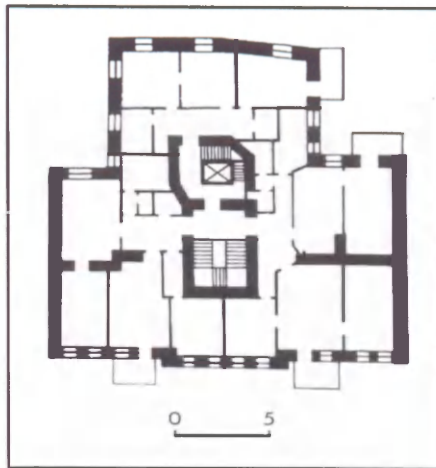
На поч. 20 ст. у будинку проживав Дроздов Микола Михайлович (1848—1919) — богослов, класичний філолог, професор Київської духовної академії, автор досліджень з історії освіти у стародавньому Римі і Греції [485].

Олена Авраменко, Сергій Білокінь.

139. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК 1907, в якому проживав Корчак-Чепурківський О. В., перебував Лифар С. М. (архт., іст.). Вул. Ірининська, 5. На червоній лінії забудови вулиці, на ділянці зі схилом рельєфу вглиб подвір'я. Збудований у стилі модерн. Належав О. Корчак-Чепурківському, про що нагадує літера «К» на фасаді. Шестиповерховий, цегляний, з цокольним поверхом, у плані Т-подібний. У центрі плану розташовано сходові вузли та ліфтову шахту. На кожному поверсі первісно було три квартири — дві у чоловій частині, одна — у дворовій. Декоративне оздоблення фасаду

139. Вул. Ірининська, 5.

139. План другого поверху.

виконано у лицьовій цеглі з використанням орнаментальних форм модерну. Композиція головного фасаду симетрична, з центральним невеликим ризалітом; вертикальність її членувань підкреслено двома рядами балконів та вузькими прямокутними вікнами. Два верхніх поверхи ризаліту виділено наріжними лопатками та лучковим аттиком, форму якого повторюють архівольт четвертого поверху та орнаментальні фризові пояси. По центральній осі над картушем дата — «1907» (напис виконано характерними для модерну вигнутими лініями) та літера «К».

Будинок — приклад рядового прибуткового будинку поч. 20 ст.

У цьому будинку в дорадянський час проживав Корчак-Чепурківський Овксентій Васильович (1857—1947) — гігієніст та епідеміолог, акад. ВУАН (з 1921). У зазначений період працював приват-доцентом Київського університету (1903—18), з 1918 — професор, завідувач кафедри. Наукові дослідження — з проблем профілактики інфекційних хвороб, гігієни праці, епідеміології та санітарної статистики. У 1931—47 мешкав на вул. Лютеранській, 21/12.

1917 будинок викупив В. Марченко, який проживав у квартирі № 7 на другому поверсі — дід Лифаря Сержа (справж. — Сергій Михайлович; 1905—86) — відомого згодом артиста балету і балетмейстера, педагога, теоретика балетного мистецтва. Останній описує цей дім у своїй книжці «Страдні роки» [486].

Дмитро Малаков,
Тетяна Скібіцька.

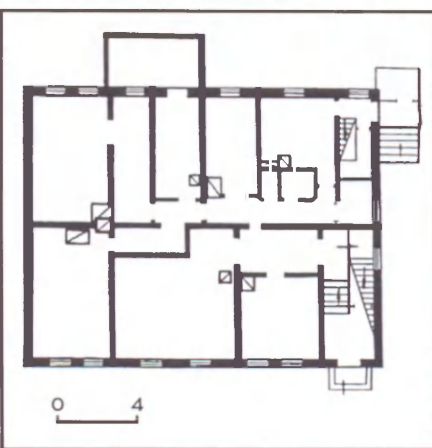
140. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК 1893, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ МОРГІЛЕВСЬКИЙ І. В. (архит., іст.). Вул. Смирнова-Ласточкина, 13. Фіксує стару лінію забудови кол. Вознесенського узвозу. Двоповерховий, дерев'яний, у плані прямокутний, з коридорним плануванням, перший поверх обкладено цеглою, другий — обшито дошками. Симетричну в цілому композицію головного семивіконного фасаду підкреслюють два бічних трикутних фронтони. Карниз великого виносу з ажурними підзорами підтримують дерев'яні фігурні кронштейни. Поля невисоких трикутних фронтонів і фриз прикрашено різьбленими вставками. Рисунок різьблення змішаного геометрично-рослинного характеру. Вдалі пропорції будинку, якість пророблення деталей вказують на високий професійний рівень архітектора.

Композиційно з будинком пов'язана цегляна огорожа з брамою, яку виконано в архітектурних формах першого поверху.

Один з небагатьох зразків, що збереглися, малоповерхового дерев'яного житла середньозаможних верств населення, поширеного на периферійних вулицях Києва в 2-й пол. 19 ст.

У цьому будинку з кін. 1930-х рр. і до 1942 проживав Моргілевський Іполит Владиславович (1889—1942) — історик архітектури, чл.-кор. Академії архітектури СРСР (з 1941), професор художнього та інженерно-будівельного інститутів.

Займався викладацькою та науковою діяльністю, брав участь у роботі технічних рад конкурсних комісій із забудови Києва. Визнанням творчих здобутків ученого стало введення його до складу реставраційних комісій при об-

140. Вул. Смирнова-Ласточкина, 13.

140. План першого поверху.

141. Вул. Гоголівська, 34.

141. План першого поверху.

разотворчому управлінні Комітету у справах мистецтв при РНК СРСР (1938), обрання членом постійних комісій з реставрації та збереження архітектурних пам'яток та членом наукової ради Академії архітектури СРСР (1940). Під час Великої Вітчизняної війни залишався в окупованому Києві, жив у нужді, голодував. Помер 7 грудня 1942 у себе вдома. Займав квартиру № 2 на другому поверсі.

1993 на фасаді будинку встановлено бронзову меморіальну дошку з рельєфним портретом І. Моргілевського (ск. М. Шутілов, арх. Д. Антонюк) [487].

Олена Авраменко, Сергій Кот.

141. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК поч. 20 ст., В ЯКОМУ ПРОЖИВАЛИ АРТОБОЛЕВСЬКИЙ В. М., ЛІНКА Н. В., МИХАЙЛОВСЬКИЙ І. Д., ТУЛУБ П. О. (архит., іст.). Вул. Гоголівська, 34. У глибині кварталу. Збудований як флігель. Був прибутковим будинком полковника Н. Черницького, який мав квартиру на другому поверсі. Після капітального ремонту 1984 перепланований, первісне оздоблення інтер'єрів і частково фасаду змінено.

Чотириповерховий, цегляний, у плані прямокутний, з невеликим ризалітом у бік подвір'я, односекційний, симетричний за композицією. Оформлений у стилі неоренесанс, що був характерний для періоду еклектизму. На поверсі спочатку розміщувалося по дві різні за площею і набору кімнат квартири. Це було досягнуто за рахунок зсуву чорних сходів відносно центральної осі. Симетричний головний фасад розчленовано трьома ризалітами невеликого виносу: широким центральним, який відповідає положенню парадного входу і сходової клітки, і двома бічними на одне вікно. Центральний ризаліт вміщує портал, велике кругле аркове вікно сходової клітки. Архітектурний декор — напівколонни та пілястри коринфського ордера — виконано у цеглі, доповнено гіпсовим ліпленням. Збережено головні гранітні сходи.

1935—52 у квартирі № 1 жив Артоболевський Володимир Михайлович (1874—1952) — зоолог, зоогеограф, професор Київського університету, директор зоологічного музею університету.

У квартирі № 1 після війни оселилася Лінка Надія Володимирівна (дівоче прізвище — Геппенер; 1896—1981) — мистецтвознавець, археолог. З 1939 працювала у Всеукраїнському історичному музеї, 1957—63 завідувала архівом Інституту археології АН УРСР. Автор праць «Жерденівські гончарі» (1928), «Печери Київської лаври» (1930), оглядів архівів С. Гамченка та Ф. Вовка (у співавт.). Залишила цикл спогадів.

1918—33 у будинку мешкав Михайловський Іван Дмитрович (1874—1933) — музикант-флейтист, Герой Праці (1924). До Києва переїхав у 1918 з Петрограда, де був солістом оркестру Маріїнського театру. Один з організаторів квартету професорів Київської консерваторії у складі Г. Беклемішева (рояль), Д. Бертьє (скрипка), С. Вільконського (віолончель), І. Михайловського (флейта). 1918—33 — соліст оркестру київської опери, професор консерваторії (1918—24) та Музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка (1924—33).

У 1910-х рр. — 1923 тут жив Тулуб Павло Олександрович (1862—1923) — поет, юрист. Після закінчення Київського університету (1885) служив у судових установах. Писати вірші почав 1890. Видав збірку віршів «Серед природи». Був сином кирило-мефодіївця О. Тулуба і батьком письменниці З. Тулуб (раніше мешкав на вул. Великий Житомирський, 6-а) [488].

Сергій Білокінь, Віталій Отченашко, Людмила Проценко.

142. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК 1899, В ЯКОМУ ПРОЖИВАЛИ АНЦИФЕРОВ М. П., ДАВИДОВ О. С., ПАСІЧНИК М. В., ПЕКАР С. І., ПЕРЕБУВАВ МАЧТЕТ Г. О. (архит., іст.). Десятинний пров., 7. На червоній лінії забудови. Зведений на замовлення домовласника О. Тихонова за проектом арх. М. Казанського.

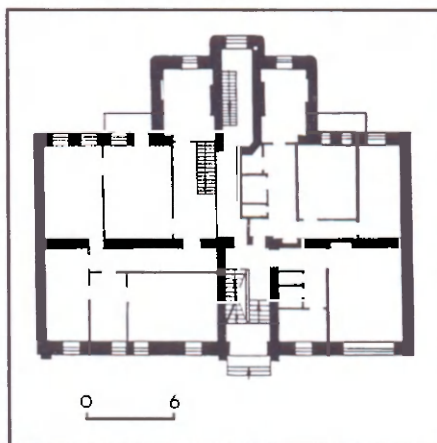
Триповерховий, з напівпідвалом, цегляний, у плані близький до прямокутника. Композиція фасаду традиційна для архітектури київських прибуткових будинків кін. 19 ст. — з виділенням центральної та двох симетричних флангових вертикальних осей. Центральну вісь завершує трикутний фронтон. Напівциркульні вікна третього поверху на центральній та флангових осях фланковані тричвертевіми композитними колонками, прикрашені розірваними лучковими сандриками з рельєфними зображеннями ваз. Оригінальним оздобленням вирізняється портал головного входу у вигляді напівциркульного отвору, фланкованого пілястрами й увінчаного лучковим фронтоном з соковитим ліпленням у тимпані. Різноманітні ліпні прикраси застосовано у фризі будинку та у вставках під вікнами. Площину першого поверху оброблено рустом. Господарські приміщення були винесені у тилу частину.

Будинок репрезентує характерну забудову кін. 19 ст. у заповідній зоні Київського дитинця.

У 1901—04 тут проживав Анциферов Микола Павлович (1889—1958) — історик, дослідник культурологічних питань міського середовища. Автор відомого твору «Душа Петербурга» (1922). Пізніше М. Анциферов жив на вул. Вороньського, 15, з 1908 — у Петербурзі. У будинку неодноразово бував близький знайомий родини Анциферових, директор ботанічного саду Київського університету С. Навашин.

З серед. 1940-х рр. частину помешкань будинку було передано вченим АН УРСР. Тут проживали:

до 1953 у квартирі № 9 — Давидов Олександр Сергійович (1912—93) — фізик-теоретик, акад. АН УРСР (з 1964), заслужений діяч науки УРСР (з 1972), Герой Соціалістичної Праці (1982), директор Інституту теоретичної фізики АН УРСР (з 1973). У 1945—53 працював в Інституті фізики АН УРСР, займався теорією твердого тіла, створив теорію ексітонів молекулярних кристалів, обґрунтував явище т. зв. давидовського розщеплення молекулярних термів у кристалах. У 1953—64 працював у Об'єднанню та Москві, потім повернувся до Києва, жив на вул. Горького, 3-а; у 1940—60-х рр. у квартирі № 5 — Пасічник Митрофан Васильович (1912—96) — фізик, акад. АН УРСР (з 1961). У ці роки працював в Інституті фізики АН УРСР (1949—65 — директор). Нау-

143. Вул. Гоголівська, 23.

143. План першого поверху.

кові роботи присвячено ядерній фізиці, їхні результати застосовано для розрахунків реакторів на швидких нейтронах. З 1960-х рр. жив на вул. М. Заньковецької, 5/2;

з 1940-х рр. до кінця життя у квартирі № 3 — Пекар Соломон Ісакович (1917—85) — фізик-теоретик, акад. АН УРСР (з 1961). До 1960 керував теоретичним відділом Інституту фізики

АН УРСР, з 1960 — завідувач теоретичного відділу Інституту напівпровідників АН УРСР (тепер Інститут фізики напівпровідників НАН України). Одночасно (1944—76) — професор кафедри теоретичної фізики Київського університету. Відзначений Державною премією УРСР (1981). Створив наукову школу. Працював у галузі фізики твердого тіла; автор теорії поляронів, побудував квантову теорію оптичних властивостей кристалів.

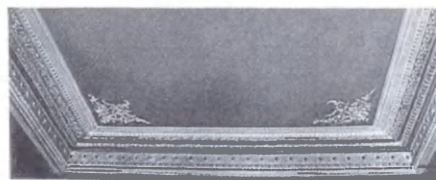
Є відомості про перебування за цією адресою на межі 19—20 ст. Мачтета Григорія Олександровича (1852—1901) — письменника та поета, учасника народницького руху [489].

Михайло Кальницький.

143. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК 1909, В ЯКОМУ ПРОЖИВАЛИ ЛЕВЧЕНКО М. З., ТИМОШЕНКО С. П. (архит., іст.). Вул. Гоголівська, 23. Фіксує стару червону лінію забудови. Зведено за проектом цивільного інж. В. Безсмертного як прибутковий будинок полковника Ф. Ягимова.

Під час ремонту 1970-х рр. зроблено внутрішнє перепланування з ліквідацією чорних сходів, забілено розписи на торцевій стіні кімнати з еркером на четвертому поверсі. Оригінальна архітектура будинку, доповнена скульптурним зооморфним декором, яка відбиває романтичну течію пізнього модерну, довгий час помилково пов'язувалася з творчістю В. Городецького. Чотириповерховий (з боку подвір'я — п'ятиповерховий), цегляний, у плані Т-подібний, складається із секції на дві квартири. Головний фасад асиметричний через зміщення вхідного порталу і сходів з великими заскленими площинами відносно центру будинку. Загальною рівноваженістю його композиції досягнуто майстерною компоновкою архітектурних акцентів. Виділений гранчастими вертикальними тягами об'єм сходової клітки підкреслено високим кілеподібним щипцем, який врівноважують трикутний фронтон над балконом (арковою лоджією четвертого поверху) — у лівому крилі та гранчастий наріжний еркер з високим наметовим дахом — у правому. Стіна фасаду розчленована різноманітними за формою віконними прорізами, у т. ч. розміщеним праворуч від входу великим напівциркульним вікном, горизонтальним поясом у вигляді декоративних машикул між третім і четвертим поверхами, згрупованими по вертикалі балконами з масивними огорожами. На тлі відкритої цегляної кладки (тепер пофарбована) добре вимальовуються цегляні та ліпні декоративні деталі, заповнені з романської та готичної архітектури, — гарне за рисунком листя гостролисту, стилізована скульптура (сови, коти, химери), романські колонки, кілеподібні й рустовані лиштви, кронштейни й пінаклі. Фасад прикрашено рослинним та геометричним гратчастим орнаментом над входом, який зберіг давні засклені ступки дверей з накладним готичним різьбленням. Первісне оздоблення уціліло на сходовій клітці.

Наприкінці 1920-х рр. у квартирі № 5 проживав Левченко Микола Захарович (1900—34) — етнограф, історик. З 1923 — співробітник для особливих доручень Неодмінного секретаря ВУАН А. Кримського, з 1927 завідував видавництвом

144. Вул. Ольгинська, 2/1.
 144. План другого поверху.
 144. Плафон житлової кімнати.
 144. Розетка.
 144. Скульптура на фасаді.

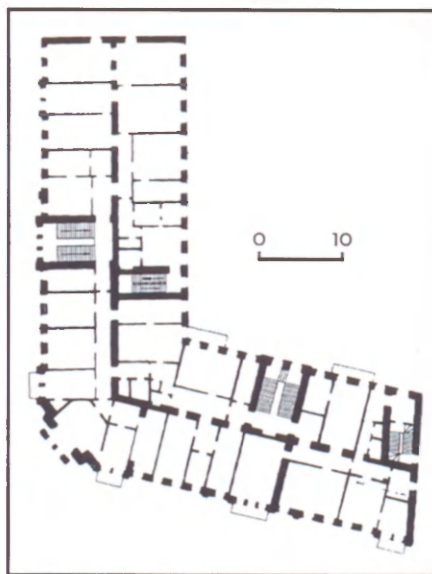
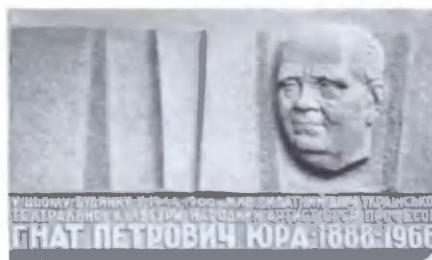
ВУАН. Автор праць «Знадоби для життєпису Степана Руданського» (1926; у співавт. з А. Кримським), «З поля фольклористики й етнографії» (1928, вип. 1–2). 1929 заарештований у справі СБУ. На засланні захворів психічно. Повернувшись до Києва, покінчив життя самогубством.

1917–19 у квартирі № 5 мешкав Тимошенко Степан Прокопович (1878–1972) — вчений у галузі теорії пружності, опору матеріалів та будівельної механіки, акад. УАН (з 1918), член багатьох академій світу. 1907–11 і 1917–19 — професор Київського політехнічного інституту. 1918 брав участь у розробці законопроекту із заснування УАН. 1918–19 — директор Інституту технічної механіки УАН, голова кафедри технічної механіки, редактор видань фізико-математичного відділу УАН. Наприкінці 1919 виїхав з України, 1920 емігрував до Югославії, потім переїхав до США. З 1960 проживав у ФРН. Основні праці з питань міцності, стійкості й коливань пружних систем. Розробив спосіб ефективного застосування варіаційного методу теорії пружності до розв'язання інженерних задач. Створив класичні підручники — «Курс опору матеріалів» (1911) і «Курс теорії пружності» (Т. I, 1914–16).

1995 на фасаді будинку встановлено меморіальну бронзову дошку з горельєфним портретом С. Тимошенка (ск. М. Савельєв, арх. В. Приходько) [490].

Сергій Білокінь, Віталій Отченашко, Ніна Смирнова.

144. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК кін. 19 — поч. 20 ст., В ЯКОМУ ПРОЖИВАЛИ МІЛЮТЕНКО Д. О., ЮРА Г. П., ЯКОВЧЕНКО М. Ф. (архит., іст.). Вул. Ольгинська, 2/1. Біля підніжжя Липського пагорба. Організовує периметр майдану перед Національним академічним драматичним театром ім. І. Франка. Збудований як прибутковий, імовірно, за проектом арх. М. Яскевича. Чотириповерховий, цегляний, Г-подібний у плані, з вбудованими торговельними та службовими примі-

щеннями. Складається з двох різновеликих прямокутних секцій, кожна з яких розрахована на шість великих квартир (переплановані). Зрізане наріжжя будинку оформлено прямокутним еркером з балконом на рівні четвертого поверху, який завершувався вежею (не збереглася). У центрах бічних крил містяться парадні сходи (на фасадах відбито потрійними віконними прорізами). Переважає вертикальний ритм членування обох фасадів, організований міжвіконними лопатками, які прикрашено на рівні другого і третього поверхів витягнутими напівколонками, на верхньому ярусі — пілястрами. Екзотичного характеру екстер'єру надають вікна з підково-

ромбоподібними перемичками, запозиченими зі східного мистецтва, скульптурні важи-герми у вигляді крилатих гурій під спареними напівколонками, килимовий ліпний орнамент вставок. У декорі широко використано фігурну цегляну кладку (імітує руст на першому поверсі та у міжвіконних лопатках, використовується у карнизах і міжповерхових поясах), а також художній метал балконних та сходових огорож. У вікнах-вітринах з боку вул. Архітектора Городецького збереглися первісні дерев'яні рами.

Є вдалим прикладом застосування у забудові міста стилізованих мотивів мавританської архітектури.

1923—27 і з 1936 у будинку мешкав Мільютенко Дмитро Омелянович (1899—1966) — актор, народний артист СРСР (з 1960). У 1927—36 працював у театрі «Березіль» у Харкові. 1936 на запрошення Г. Юри переїздить до Києва. На сцені театру ім. І. Франка в останні роки Д. Мільютенко зіграв цілий ряд яскравих багатопланових ролей, серед яких Микола Задорожний («Украдене щастя» І. Франка), Харлампій («Не судилося» М. Старицького), Пузир і Калитка («Хазяїн», «Сто тисяч» І. Карпенка-Карого), Блазень («Король Лір», В. Шекспіра), Тарас Шевченко («Петербурська осінь» О. Львенка та «Пролог» І. Кочерги). Знявся у кількох фільмах Київської кіностудії ім. О. Довженка: «Вершники», «Щорс» (1939), «Богдан Хмельницький», «Фата моргана», «Кармелюк», «Подвиг розвідника» (1947), «Павка Корчагін», «Олекса Довбуш», «Тарас Шевченко» (1951), «Наш чесний хліб» (1964) та ін.; брав участь в екранізації п'єс українських драматургів — «Сто тисяч» І. Карпенка-Карого, «Калиновий гай», «В степах України» О. Корнійчука. Сім'я Д. Мільютенка мешкала на другому поверсі у чотирікімнатній квартирі № 7.

1944—66 тут жив Юра Гнат Петрович (1888—1966) — актор і режисер, народний артист СРСР (з 1940). Творча діяльність Г. Юри нерозривно пов'язана з Українським драматичним театром ім. І. Франка, одним із засновників якого він був (1920). З перших днів і до 1961 — його художній керівник. На сцені театру зіграв кращі свої ролі:

Копистка («97» М. Куліша), Малоштан («Диктатура» І. Микитенка), Мартин Боруля, Стьопочка Крамарюк, Терешко Сурма, Бонаventura («Мартин Боруля», «Житейське море», «Суєта», «Сто тисяч» І. Карпенка-Карого) та ін., а також здійснив постановки п'єс «Ой, не ходи, Грицю», «Маруся Богуславка» М. Старицького, «Загибель ескадри», «Богдан Хмельницький» О. Корнійчука, «На дні» М. Горького, «Дон Карлос» Ф. Шіллера тощо.

Знявся у кінофільмах: «Кармелюк» (Опанасенко), «Рік 1919» (Клемансо), «Тарас Шевченко» (Щепкін), «Мартин Боруля» (Боруля), «Суєта» (Терешко), «Сто тисяч» (Бонаventura). Викладав у Київському інституті театрального мистецтва (1928—61, з 1946 — професор). Лауреат Державної премії СРСР (1949, 1951).

Г. Юра проживав на другому поверсі в квартирі № 3 правого крила.

У 1930-х рр. — жив Яковченко Микола Федорович (1900—74) — актор, народний артист УРСР (з 1970).

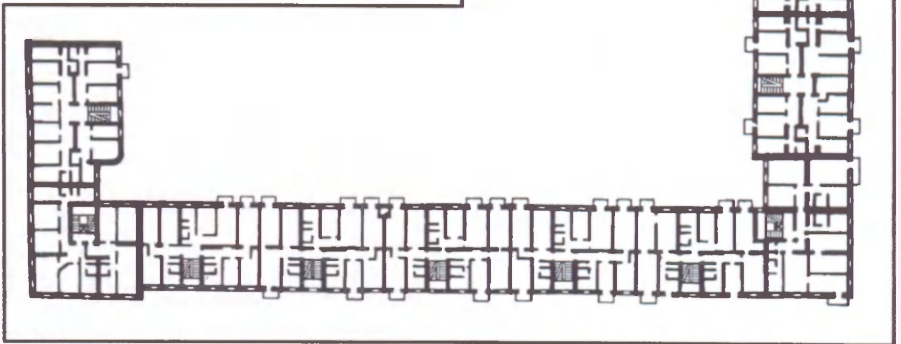
З 1927 працював (з перервами) в Українському драматичному театрі ім. І. Франка. Зіграв ролі: Миколи («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Довгоносика («В степах України» О. Корнійчука), Ляща («Останні» М. Горького) та ін.

М. Яковченко проживав з сім'єю на другому поверсі в комунальній квартирі № 10, де займав дві кімнати.

1969 на фасаді будинку встановлено бронзову меморіальну дошку на пошанування Г. Юри (ск. Ю. Синькевич,

145. Просп. Перемоги, 45.

145. План третього поверху.

арх. А. Сницарев); 1985 — гранітну меморіальну дошку з барельєфним портретом Д. Мільютенка (ск. Н. Деревус, арх. М. Деревус) [491].

Марина Мироненко, Тетяна Осташко, Тетяна Скібіцька, Віктор Смішко.

145. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК ЗАВОДУ «БІЛЬШОВИК», 1940-і рр. (архит.). Просп. Перемоги, 45. Житловий будинок для робітників заводу «Більшовик» є домінуючим у рядовій забудові проспекту. Запроектований 1940 архітекторами А. Добровольським і Г. Копоровським під керівництвом М. Холостенка. 1946 фасади частково перероблено, споруджено правий п'ятиповерховий об'єм (архітектори А. Добровольський і А. Косенко).

Складається з трьох п'ятиповерхових об'ємів, цегляний, у плані П-подібний. Перекриття залізобетонні. Фасади облицьовано силікатною цеглою (архітектурні деталі бетонні). У будинку 150 квартир (дво-, три-, чотирікімнатні). Домінантою споруди є шестиповерховий вежоподібний об'єм, що акцентує ліву наріжну частину будинку й початок внутрішньоквартального проїзду. Його триповерхову верхню частину вирішено у вигляді п'яти накладних плоских витягнутих арок із силікатної цегли, що контрастують з

теракотовим кольором тинькованого фону. Правий шестиповерховий наріжний об'єм із завершенням у вигляді фронтона з'єднується з п'ятиповерховою аркою проїзду. Весь житловий комплекс об'єднує карниз дрібного профілю із збірного бетону. Під'їзди, розташовані з фасаду центрального об'єму, акцентовано декоративними порталами з бетонними розетками.

На першому поверсі містяться магазин, пошта, аптека.

Є характерним зразком архітектури повоєнного часу з використанням елементів стилю українського бароко кін. 17 — поч. 18 ст. [492].

Людмила Грачова.

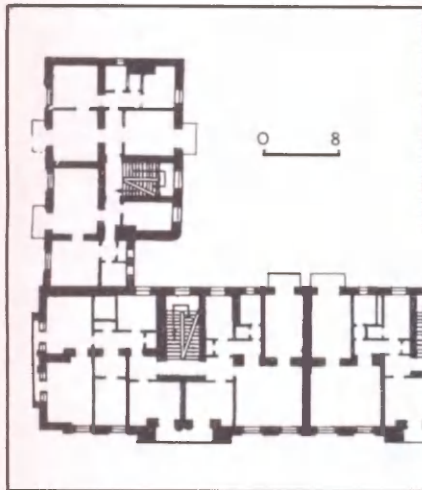
146. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК ЗАВОДУ «БІЛЬШОВИК» кін. 1930-х рр., В ЯКОМУ ПРОЖИВАЛИ ХОХЛОВИ В. Г. та О. Г. (архит., іст.). Просп. Перемоги, 43. Вздовж проспекту. Запроектований 1937 архітекторами Г. Благодатним і М. Холостенком як житловий будинок для працівників заводу «Більшовик». Архітектура характерна для 1930-х рр.

П'ятиповерховий, у плані Г-подібний, чотирисекційний. 1970 обкладений світлою керамічною плиткою. В основі проекту — двоквартирна секція, що складається з три- і чотирікімнатних квартир. Головний фасад симетричний, з трьома ризалітами на три поверхи, з лоджіями на другому й третьому поверхах. Кожен об'єм завершується двома скульптурними групами з бетону. Карниз класичного профілю, горизонтальні міжповерхові тяги на фасаді виконано із збірного залізобетону. Ві-

146. Просп. Перемоги, 43.
146. План третього поверху.

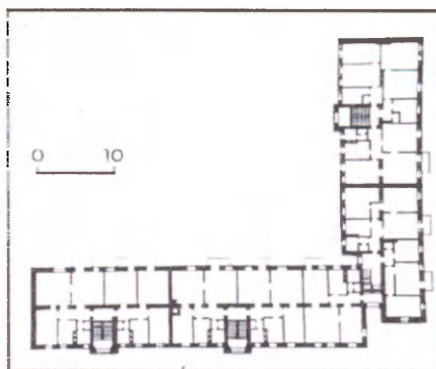
конні прорізи п'ятого поверху, трактованого як аттик, мають менші розміри.

У будинку з січня 1939 проживали Хохлов Віктор Гнатович (1912—42) та його сестра Хохлова Олександра Гнатівна (1916—42) — учасники київського антифашистського підпілля під час окупації міста. В. Хохлов працював начальником цеху на заводі «Більшовик». Був залишений заступником секретаря Київського підпільного міського КП(б)У. Працюючи слюсарем-електриком на заводі «Більшовик», створив підпільну групу, яка брала активну участь у боротьбі з окупантами: члени групи поширювали антифашистські листівки, зведення Радінформбюро, вели усну агітацію. Група провела ряд диверсійних актів та актів саботажу на заводі. У березні 1942 фашисти схопили і закатували у гестапо В. Хохлова та інших підпільників. У червні була заарештована і страчена його сестра Олександра — зв'язкова підпільного міського КП(б)У. Проживали у лівому крилі на другому поверсі у двокімнатній квартирі № 22 (не збереглася внаслідок перебудови будинку).

1969 на фасаді будинку на пошанування сім'ї Хохлових встановлено меморіальну гранітну дошку (арх. В. Лоботинський). Ім'ям Хохлових названо вулицю в Києві [493].

Людмила Грачова,
Володимир Кучер,
Лариса Шевченко.

147. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК КООПЕРАТИВУ «ХАРЧОВИК» 1930, В ЯКОМУ МІСТИЛАСЯ КОНСПІРАТИВНА КВАРТИРА СОРОКИ М. А. (архит., іст.). Вул. Павлівська, 13/48. На розі з вул. Тургенєвською, на ділянці зі значним схилом. Зведений житлово-будівельним кооперативом робітників і службовців харчової промисловості за проектом Житлокоопбуду у формах

конструктивізму. При вирішенні фасадів використано поєднання жовтої (другий і третій поверхи) та червоної (четвертий) цегли, яку тепер пофарбовано.

Будинок чотириповерховий, цегляний, з напівпідвалом, чотирисекційний, сорокаквартирний, у плані Г-подібний. В одній секції по дві, у трьох інших — по три квартири на кожному поверсі. Наріжна секція із входами до квартир як з основних, так і з проміжних сходових майданчиків, є характерною для житлового будівництва Києва цього періоду. Більшість квартир у будинку трикімнатні, є також дво- і чотирікімнатні. На першому поверсі з боку вул. Тургенєвської — крамниця. Один з кращих прикладів масового житлового будівництва міста свого часу.

Тут у квартирі № 6 на другому поверсі з січня 1942 до січня 1943 проживав керівник бойової підпільної групи Сорока Микола Арсентійович, залучений до активної роботи членом підпільного

147. Вул. Павлівська, 13/48.
147. План третього поверху.

міському КП(б)У В. Кудряшовим. Працював бригадиром на відбудові Наводницького мосту. М. Сорока створив бойову групу, до складу якої увійшли військовополонені, що працювали на мосту, — К. Дівонін, колишній командир Червоної армії, Ф. Клопоговський та ін. Для них було організовано втечу. Зв'язківцями групи були М. Родіна й А. Ширмовська.

На квартирі М. Сороки було встановлено радіоприймач, організовано друкування антифашистських листівок і зведень Радінформбюро, які потім переправлялися в підпільний міський комуністичний центр і поширювалися серед населення. Група влаштовувала втечі військовополонених, забезпечувала їх документами і через конспіративні квартири направляла до бойових партизанських груп. У січні 1943 гестапівці схопили М. Сороку, який загинув у фашистській катівні [494].

В'ячеслав Докучаєв,
Віктор Мойсєєнко.

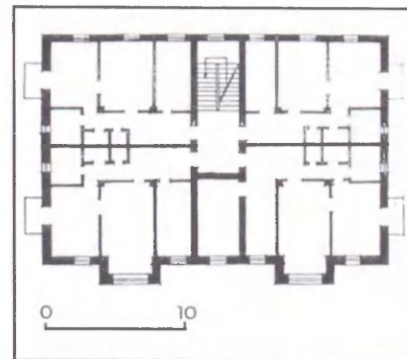
148. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК ПРАЦІВНИКІВ «КИЇВЕНЕРГО», 1930-і рр. (архит.). Вул. Братська, 4. На розі вулиць Братської та Андріївської, у зоні старої забудови міста, що не має яскраво виражених композиційних акцентів. Збудований за проектом арх. Громницького. Відзначається високим професіоналізмом у вирішенні всього об'єму та окремих його елементів. Належить до пізнього конструктивізму. Планувальне та об'ємно-просторове вирішення наріжного, чотириповер-

мічність горизонтальних мас, які сходяться в ускладненій композиції виділеного наріжного об'єму. У вирішенні окремих деталей та елементів фасадів, звернених до вулиці (огорожі, тяги, вінцевий карниз тощо), проступає архітектурна стилістика періоду 1930-х рр., спрямована на творче використання класицистичної архітектурної спадщини. Дворовий фасад нетинькований, відбиває планувальну структуру будинку [495].

Марія Гончаренко.

149. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК ПРАЦІВНИКІВ СКЛОТАРНОГО ЗАВОДУ, 1951 (архит.). Вул. Вишгородська, 26-а. У глибині ділянки, на значній відстані від червоної лінії забудови вулиці. Споруджений за проектом арх. С. Авербаха.

П'ятиповерховий, цегляний, тинькований, односекційний. На кожному поверсі чотири квартири (дво- і трикімнатні). Об'ємно-просторове вирішення будинку відбиває його планувальну структуру, композиція фасадів ґрунтується на чітко вираженій симетрії. Основну увагу акцентовано на головному фасаді, характерним мотивом вирішення якого є двоповерхові еркери, симетрично розташовані відносно центральної осі, що спираються на декоративні кронштейни і завершуються на четвертому поверсі балконами. Центральну вісь, на якій міститься вхід до будинку, підкреслено балконами на третьому і п'ятому поверхах і трикутним щипцем.

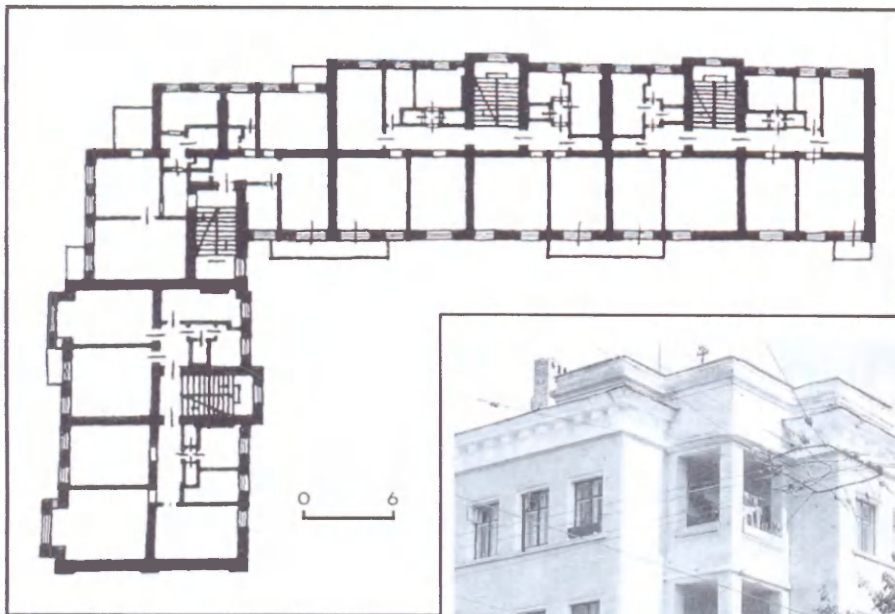

149. Вул. Вишгородська, 26-а.
149. План другого поверху.

Високий цоколь оброблено великим рустом. Бічні та дворовий фасади вирішено функціонально, без використання декоративних архітектурних деталей. Похила стіна п'ятого поверху трактується як мансардна, облицьована залізом (за проектом — черепицею). Ламаний дах і декоративні розетки, кронштейни, напівколонки доповнюють виразність споруди. Є прикладом житлового будівництва 1950-х рр. [496].

Віра Черна.

150. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК СПЕЦІАЛІСТІВ (перший), 1930-і рр. (архит.). Просп. Перемоги, 30. На відстані від існуючої забудови, зі значним відступом від червоної лінії вулиці. Цим забезпечується його самостійна містобудівна роль на ділянці.

148. Вул. Братська, 4.
148. План типового поверху.

хового цегляного будинку зумовлено спробою дати оптимальну орієнтацію житловим і робочим приміщенням. Тому крило на вул. Андріївській має більш площинне вирішення. В основу планування покладено два типи секцій — рядову і наріжну, що з'єднує крила. У секціях, які мають парадний та дворовий входи, розташовано дво- і трикімнатні квартири з повним комплексом санітарно-технічних приміщень. В об'ємно-просторовому вирішенні будинку простежується характерна риса конструктивізму — дина-

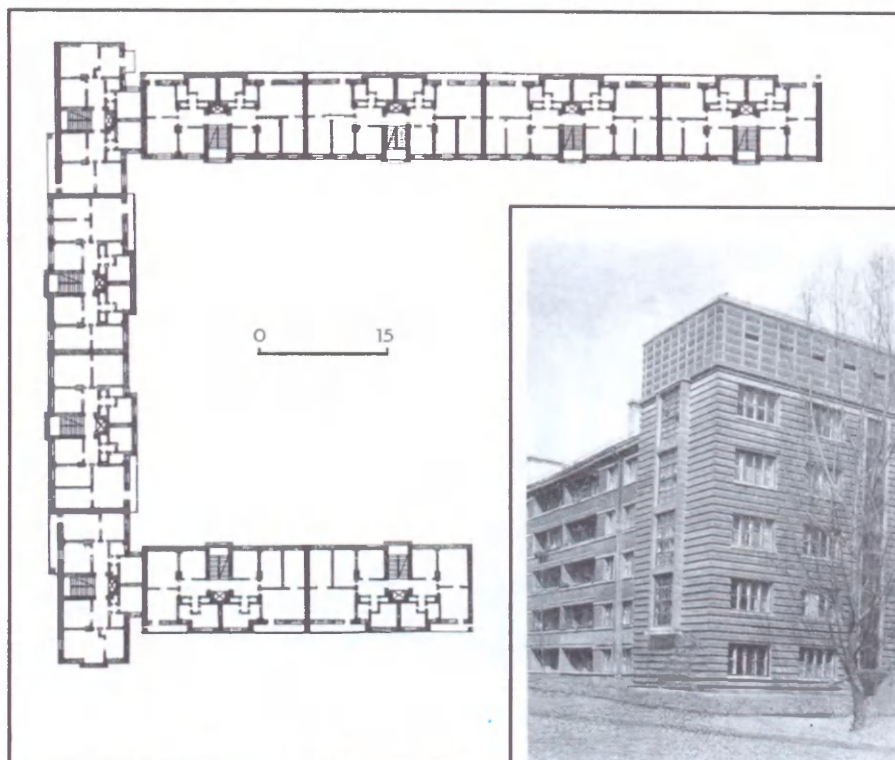
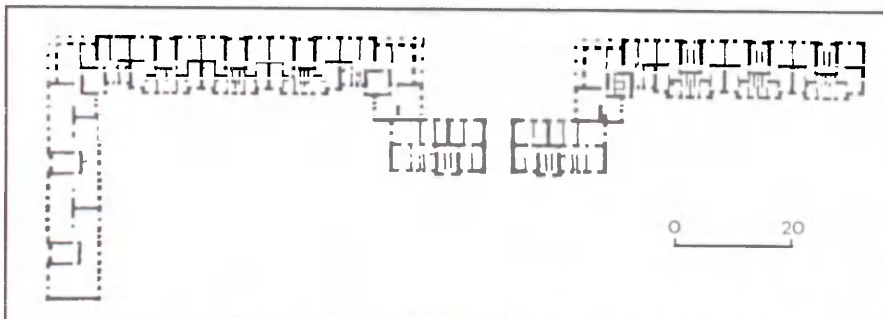

Збудований трестом «Облжитлобуд» за проєктом архітекторів М. Холостенка та Ю. Шафрана, розробленим у «Промбудпроекті». За стилістикою і композиційним вирішенням належить до пізнього конструктивізму. Запроваджено конструктивну систему, що поєднує несучі цегляні стіни та залізобетонний каркас. П'ятиповерховий, десятисекційний, з три- і чотирикімнатними квартирами. В основі об'ємно-планувального вирішення лежить П-подібний план з різними за довжиною крилами, які утворюють затишний дворовий простір. Пластиці бічних та дворових фасадів притаманна динамічність горизонтально членованих мас. Пластика вуличних фасадів доповнюється поєднанням різноманітних фактур тиньку та введенням двох кольорів: темно-червоного (провідного) й білого. Основну композиційну увагу приділено головному фасаду, зверненому до проспекту. Його вирішення є більш статичним завдяки чіткій симетрії композиції відносно центральної осі, на якій розташовано проїзд, а також урівноваженості вертикальних і горизонтальних членувань, масивному завершенню центрально розташованого шестиповерхового ризаліту з барельєфним фризом на теми праці й відпочинку, виконаним групою скульпторів під керівництвом Б. Кратка (М. Давид, В. Климов, В. Оснач, Т. Раззорська, Ткачов, А. Футерман, Шевчук).

Є одним з найцікавіших житлових будинків серед. 1930-х рр., зведених в Україні [497].

Марія Гончаренко.

151. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК СПІВРОБІТНИКІВ НАРКОМГОСПУ УРСР, 1938 (архит.). Вул. Пирогова, 2. Займає композиційно важливе місце на перехресті з вул. Б. Хмельницького. Збудований за проєктом арх. Г. Шлаканьова; відбиває характерні для цього періоду пошуки образу архітектурної форми

151. Вул. Пирогова, 2.
151. План другого поверху.

150. Просп. Перемоги, 30.
150. План п'ятого поверху.

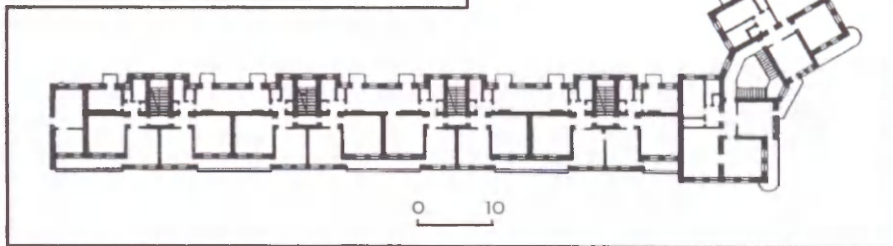

152. Вул. Академіка Богомольця, 7/14.

152. План третього поверху (частина секції)

через прийоми та елементи класицизму. В основі об'ємно-планувального вирішення шестиповерхового 13-секційного цегляного будинку лежать дві секції — рядова та наріжна. На поверхках кожної з них — по дві квартири із зручним плануванням. Ванні кімнати освітлені природним світлом. Основна частина споруди розташована на вул. Пирогова, але містобудівний акцент перенесено на вежоподібний наріжний восьмиповерховий об'єм, який трактується в урочистих лаконічних формах, прикрашений барельєфним фризом на рівні вінцевого карниза прилеглих корпусів (ск. В. Климов). При загальній асиметричності споруда відзначається композиційною рівновагою, що досягається си-

метричністю розміщення окремих її частин. Вирішення фасадів триарусне. Об'ємно-просторова композиція корпусу на вул. Пирогова масштабна й не порушує затишок вулиці завдяки великому курдонеру, по центральній осі якого розташовано велику імпозантну арку проїзду заввишки у три поверхи. Тему арки продовжено у вирішенні аттикового поверху та окремих дета-

лей. Дворовий фасад лаконічний, відбиває внутрішню планувальну структуру.

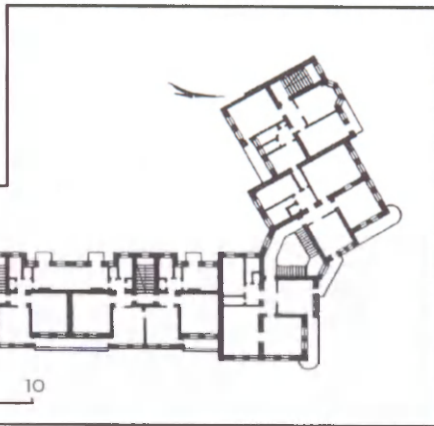
За об'ємним та художнім вирішенням є одним з найвизначніших житлових будинків свого часу [498].

Марія Гончаренко.

152. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК СПІВРОБІТНИКІВ НКВС, 1934—35 (арх. Г. Богомольця, 7/14. На завороті вулиці, акцентує кут перетину з вул. П. Орлика.

Належить до житлових будинків, автори яких у стилістичному та композиційному вирішенні вели пошук індивідуалізації архітектурного образу, підкреслюючи при цьому стандартність планувальних та композиційних елементів, властивих конструктивізму. Збудований за проектом арх. Г. Любченка.

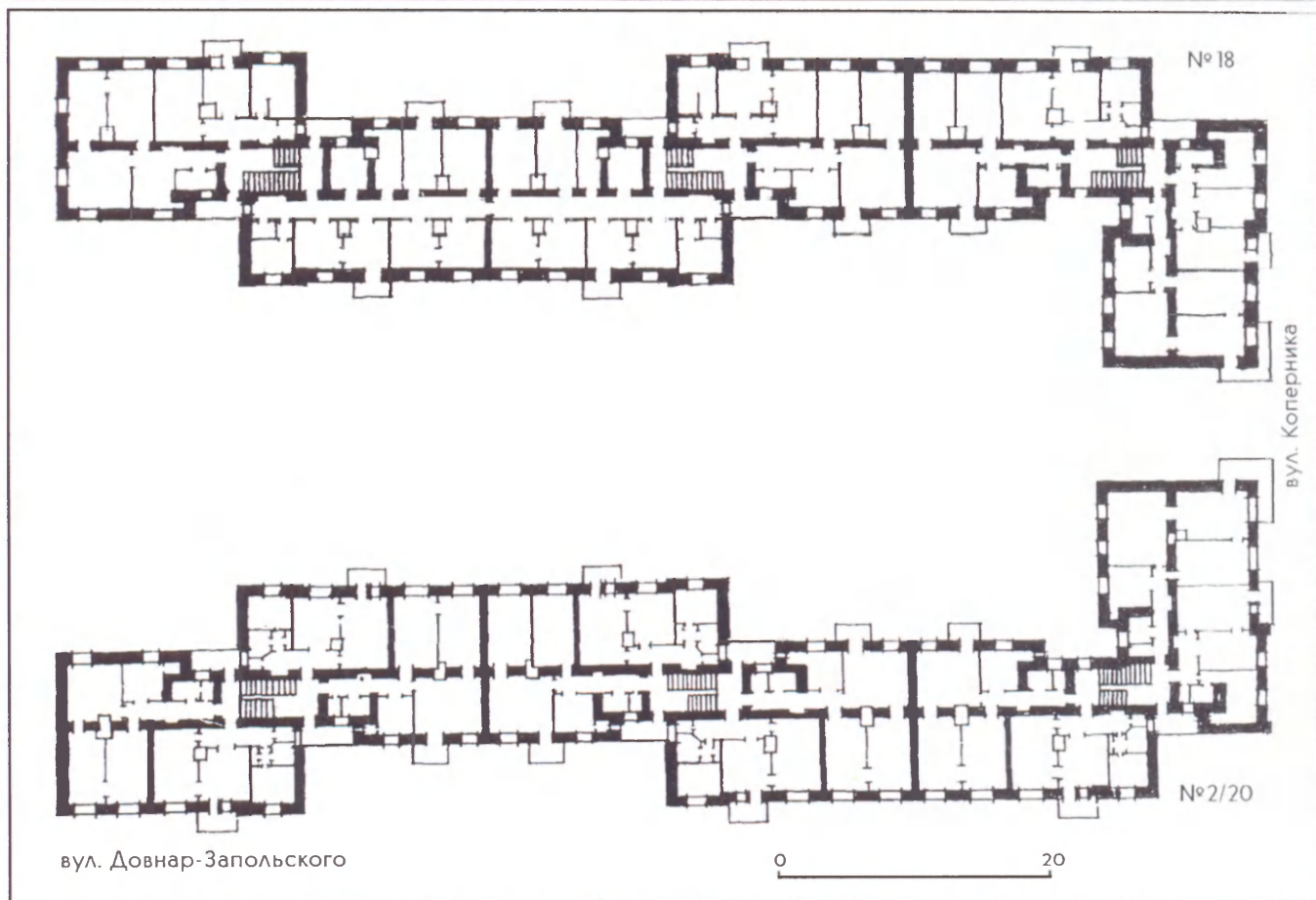
Чотириповерховий, цегляний, 17-секційний, на високому цоколі. Монотонність на перший погляд одноманітного, видовженого об'єму компенсується організацією великого кур-

донера, збільшенням висоти до п'яти та шести поверхів у просторово важливих композиційних вузлах, вирішених за принципами центрально-осової симетрії. Важливими елементами пластики фасадів є лоджії різноманітної форми, балкони та еркери. Особливий інтерес викликає динамічна композиція наріжної частини (на вул. П. Орлика), де протидіють горизонтальний (основний) та вертикальний ритми членування, а також вирішення центральної частини об'єму в курдонері,

153. Вул. Довнар-Запольського, 2/20 — вул. Коперника, 18.

153. Плани третього поверху.

де по його осі влаштовано тридільний прохід на подвір'я з арковим середнім отвором заввишки у два поверхи. Є провідним у просторовій організації вулиці, продовжує характерну для Києва традицію «кулісності» [499].

Марія Гончаренко.

153. ЖИТЛОВИЙ КОМПЛЕКС, 1927—29 (архт.). Вул. Довнар-Запольського, 2/20 — вул. Коперника, 18. На перехресті вулиць. Два будинки поставлено по осевій композиції дзеркально один до одного. Комплекс проєктувався під впливом архітектурно-мистецьких настанов конструктивізму.

Будинки п'ятиповерхові, стіни цегляні, перекриття та перегородки дерев'яні. Покрівля залізна по дерев'яних кроквах. Опалення пічне. Будинок на вул. Довнар-Запольського має секційну систему планування із застосуванням оригінальних та економічних секцій, зміщених одна до одної по горизонталі та вертикалі. Це забезпечило кожній з чотирьох квартир поверху секції добрі умови інсоляції та провітрювання. В будинку 48 квартир (порівну дво- та трикімнатних). У кожній — просторий передпокій, житлові кімнати від 16 до 20 кв. м, кухня, роздільний санітарний вузол, комора, балкон (крім першого поверху). При кожній сходовій клітці влаштовано лоджії загального користування — для господарських потреб. Будинок на вул. Коперника відзначається змішаною системою планування, загальними кухнями і туалетами. Цокольний поверх використано для створення громадського сектора: клу-

бу, дитячих ясел, закритого магазину, пралень, душових. Конструктивна схема будинків заснована на використанні трьох поздовжніх стін при глибині корпусів 11 м. Зовнішній вигляд споруд побудований насамперед на грі великих об'ємів, позбавлених декоративних елементів. Своєрідну пластику фасадам надають утилітарно-конструктивні елементи, особливо рядові та наріжні балкони. Використано фактуру та колір відкритої цегли. Комплекс є цінним прикладом плідних творчих пошуків у проектуванні міського житла третього десятиліття 20 ст. [500].

Віктор Мойсеєнко.

154. ЗАВОД «АРСЕНАЛ», 18—20 ст. (іст.). Вул. Московська, 2—10. Уздовж вулиці. Комплекс споруд займає великий квартал між вулицями Московською, М. Грушевською і Кловським узвозом, обнесений огорожею. На поч. 18 ст. у Києві, який був на той час форпостом російської держави на південному заході і відігравав важливу військово-стратегічну роль, на території Печерська на подвір'ях Печерського та Вознесенського жіночого монастирів засновано військову фортецю. У дерев'яних сараях, що звалилися Печерськими артилерійськими

цейхаузами, зберігалися зброя та боєприпаси. У ті часи монастирі одержували також термінові наряди на виготовлення артилерійського спорядження для постачання російській армії. Вже 1706—07 сюди з Сибіру і Тули надіслано мідь, олово, залізо та інші метали для відливки гармат і гаубиць, а також снарядів, деревину — з Київщини, Чернігівщини, Волині для виготовлення стампів і коліс до гармат. Відомо, що 1719 (під час Північної війни 1700—21) з Києва до Москви відправлено 140 гармат і одну мортиру. Під час російсько-турецької війни 1735—39 до театру воєнних дій (Переволочне) надходили гармати з Києва і Брянська. Транспортували їх на судах по Дніпру. Із донесення генерал-фельдцейхмейстера Гессен-Гомбурзького імператриці Анні від 5 грудня 1737 видно, що з Києва було відправлено три гармати та шість п'ятипудових мортир. Польові та осадні гармати, відліті в Києві, використовувалися також 1737 у битві під Очаковом.

1750 імператриця Єлизавета Петрівна видала спеціальний указ про вивіз артилерії та боєприпасів з території Вознесенського жіночого монастиря та про спорудження у Києві «магазинна» (арсеналу) для зберігання артилерії та боєприпасів Києво-Печерської фортеці. 1763 було споруджено першу тимчасову дерев'яну будівлю київського «Арсеналу», а як промислове підприємство він почав діяти з 1764 після видання «Положення об арсенальной команде», згідно з яким вона складалася з майстрових (170 осіб) під командою поручика. 1784—1803 на місці Воз-

несенського монастиря зведено великий цегляний будинок «Арсеналу» (нині вул. Січневого повстання, 30). Тут виготовлялися і ремонтувалися гармати, артилерійське спорядження — зарядні ящики, лафети, колеса і снаряди. Під час війни 1812 «Арсенал» виконував роботи для озброєння регулярних військ та ополченців Українського козацького війська. Так, 1812 було виготовлено 20 гармат з новим спорядженням.

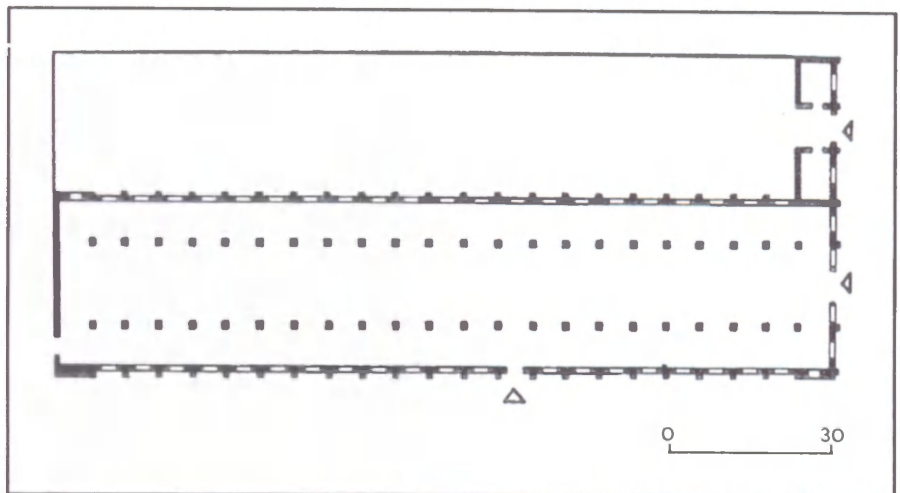
З часу заснування і до 1854 більшість будівель «Арсеналу» були дерев'яними і містилися спочатку на Печерську, згодом у Либідській частині міста — на вулицях Діловій та Лаборагорній. Сам «Арсенал» поділявся на «діловий двір» — підприємство, де виготовляли та ремонтували артилерійське спорядження (тут же були складські приміщення і житлові казарми для майстрів), і «фурштадський двір», де містилися обоз і стайні. 1854 «Арсенал» переведено у нове приміщення — на територію Нової Печерської фортеці, в спеціально збудований головний корпус виробничих майстерень (сучасна вул. Московська, 2). «Арсеналу» відвели також Прозорівську вежу (№ 3) Васильківського укріплення. У 2-й пол. 19 ст. основне виробництво «Арсеналу» містилося у ковальській, ливарній, складальній, слюсарній, механічній, токарній, деревообробній і шорній майстернях, які були у головному корпусі, та клепальній і малярній майстернях — у прибудові. Маючи таке виробництво, київський «Арсенал» вважався одним з найбільших військових підприємств царської Росії, вартість його річної продукції досягала 300 тис. крб. З розвитком капіталізму у російській державі «Арсенал» поступово перетворювався на велике підприємство, устатковане сучасною технікою. Так, першу парову машину встановлено на заводі 1864, згодом кількість двигунів збільшилася до чотирьох. У 1865, коли зі складу «Арсеналу» виділився артилерійський склад, він остаточно перетворився на промислове підприємство з виробництва та ремонту артилерійського спорядження, почалася його технічна перебудова для виробництва новітньої зброї.

У 1870—80-х рр. впроваджено парові й механічні молоти, ковальські горна з механічним дуттям, зварювальну піч. Але значна частина устаткування не модернізувалася, багато робіт виконувалося вручну. Приміщення майстерень освітлювалися свічками і гасовими лампами, тільки з 1884 на заводі застосовується електрика. Адміністративне управління заводу, як і раніше, було організовано по-військовому. В 1871 військовозобов'язаних робітників остаточно замінено вільнонайманими. Основне джерело робочої сили на «Арсеналі» становило пореформене українське село (з 377 кваліфікованих робітників — 280 осіб селяни і козаки). Вироби арсенальців були відзначені високими нагородами на промислових виставках: 1882 — у Москві, 1896 — у Нижньому Новгороді, 1900 — на Всесвітній виставці у Парижі. На поч. 20 ст. у зв'язку з проведенням у російській армії переозброєнням польової артилерії на «Арсеналі» почали виробляти та ремонтувати артилерійські гармати, лафети тощо. На 1 січня 1904 на заводі працювало 758 осіб, з них 500 — кваліфікованих металістів. У ці роки на «Арсеналі» тривало технічне переоснащення: старі верстати замінювалися

новими, застосовувалися електричні двигуни.

Історія «Арсеналу» невіддільно пов'язана з важливими подіями революційного руху в Україні: тут працювали декабрист Я. Андрієвич, народник І. Зубжицький. У 80-х рр. 19 ст. на заводі виникли перші робітничі, 1894 — марксистські гуртки. Арсенальці були членами київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» (1897—98), учасниками загального страйку на Півдні Росії 1903. Під час революції 1905—07 робітники заводу, керовані соціал-демократичним осередком, брали участь у роботі київської групи «Вперед», у Жовтневому всеросійському політичному страйку 1905. Понад 100 арсенальців приєдналися до повстання саперів 1905, брали активну участь у жовтневому 1917 і січневому 1918 збройних повстаннях. У роки громадянської війни «Арсенал» виконував ремонт військової техніки, панцерників, кулеметів для Червоної армії, брав участь у формуванні та оснащенні Дніпровської військової флотилії. Всі робітники заводу вважалися мобілізованими, було встановлено тризмінну роботу. Після війни з переходом країни до нової економічної політики «Арсенал» почав випускати продукцію для народного господарства: культиватори, брички, ваги,

154.1. Вул. Московська, 8.
154.1. План.

зброю для коней, сільськогосподарський реманент тощо. 1921 завод одержав 100 десятин землі, на якій вирощував колоскові культури та овочі, зібраний урожай розподілявся серед робітників. З 1923 і до 22 червня 1941 «Арсенал» мав назву Червонопрапорного заводу, 1959 йому присвоєно ім'я В. Леніна. У цей час тут виготовляли прогони для відбудови мосту через Дніпро, трактори, бензомотори, млинові й текстильні машини, верстати тощо.

З початком Великої Вітчизняної війни «Арсенал» забезпечував потреби Південно-Західного фронту та оборони Києва. У липні — серпні 1941 його робітники й устаткування були евакуйовані до Удмуртії, у м. Воткінськ. Механічний завод, де працювали арсенальці, за виконання завдань Державного комітету оборони щодо забезпечення Червоної армії 1945 нагороджено орденом Леніна. Під час війни на зібрані арсенальцями кошти

побудовано танкову колону «За Радянську Україну», ескадрилью бойових літаків «Удмуртський комсомолець». Споруджений коптом робітників літак «Київський арсеналець» передано колишньому робітникові заводу Б. Хлуду, котрий на ньому долетів до Берліна. Чимало арсенальців удостоєні звання Героя Радянського Союзу: льотчик-штурмовик М. Бондаренко (двічі), снайпер Л. Павличенко, льотчик-бомбардир дальньої дії М. Кондратович, артилерист В. Ульянов, піхотинці М. Внуков, М. Целяк, льотчик-винишувач Б. Хлуд.

Під час німецько-фашистської окупації Києва на «Арсеналі» працювали тільки невеликі авторемонтні майстерні, де під керівництвом Д. Нестеровського і М. Гайцана діяла підпільна організація «Арсеналець» (на січень 1943 налічувала 28 осіб). Підпільники випускали листівки «Радянський голос», рягували людей від вивезення їх до Німеччини, зривали господацькі заходи німецької влади. Корпуси заводу під час війни були напівзруйновані чи дуже пошкоджені. Після визволення міста восени 1943 гут ремонтували танки; у першій половині 1944, одночасно з роботами з відновлення виробництва, почався випуск продукції для фронту.

У радянський період територію заводу було значно розширено, споруджено нові виробничі, науково-конструкторські, службові корпуси, стадіон тощо. У повоєнний період було опановано виробництво фотоапаратів, об'єктивів, експонетрів та інших точних оптичних приладів. На заводі виготовлено фотоапарат спеціальної конструкції «Салют-В», з яким 1969 під час польоту на космічному кораблі «Союз-5» працював космонавт Б. Волинов (знімання у відкритому космосі). За створення оптичної апаратури для автоматичної станції «Луна-16» колектив заводу 1971 удостоєний диплома Міжнародної авіаційної федерації.

На пошанування арсенальців, загиблих під час 2-ї світової війни, 1965 на території заводу споруджено обеліск Вічної Слави з чорного граніту у формі зрізаного пілона; обабіч — чавунні плити з прізвищами полеглих (арх. М. Свинар); 1970 — бетонний пам'ят-

ний знак (ск. А. Білостоцький, арх. П. Довженко).

Частина споруд, пов'язаних з історією заводу, входила до складу Київської фортеці і включена тепер до реєстру пам'яток однойменного заповідника. Серед них — старий будинок «Арсеналу» 18 ст. на вул. Січневого повстання, 30, арсенальні виробничі майстерні 19 ст. на вул. Московській, 2 тощо.

Тепер — Київське акціонерне товариство «Завод „Арсенал“» [501].

Лариса Гаврилюк, Світлана Дмитрук.

154.1. Механічний цех заводу «Арсенал», 1912—14 (архит.). Вул. Московська, 8. Стоїть торцем на червоній лінії забудови вулиці, паралельно складу матеріалів і готових виробів арсенальних майстерень. Між цехом і складом була заводська брама, яка у 1930-х рр. увійшла до нового виробничого корпусу, створеного внаслідок перекриття проїзду на подвір'я.

Одноповерховий, у плані прямокутний (140×24 м), у поперечному розрізі — базилікальний структури. Центральний прогін (бл. 11 м) перекрито 23 мегалевими двошарнірними фермами. Крок несучих металевих конструкцій, з'єднаних між собою хрестоподібними поперечними в'язями, складає бл. 6 м. У верхній частині опор центрального прогону встановлено столики для пересування мостового крана. Зовнішні стіни цегляні, пофарбовані у червоний та білий кольори; залізний дах, нижче від гребеня, включає смуги засклення. У вирішенні фасадів цеху відбита його внутрішня структура. Розташуванню несучих металевих конструкцій відповідають угрупованні цегляні контрфорси, між якими великі віконні прорізи з арковими перемичками, які трохи виступають з площини стін. На головному фасаді об'єм центрального прогону виявлено великою аркою параболічного абрису, розчленованою цегляними імпостами й горизонтальним пояском на віконні та брамний прорізи різної конфігурації. Ознаки стилю модерн яскраво виявлено вертикальністю архітектурних членувань, у характері плоских лопаток з накладними фільонками, прикрашеними декоративними кільцями, у малюнку вінцевих елементів, скомпонованих з лучкових фронтонів, фланкованих

вертикальними стовпчиками. Фасад заводської брами менш виразний. Він членується на увінчану лучковим фронтоном центральну частину, до якої входить прямокутний отвір проїзду й кругле вікно над ним, і на симетричні бічні крила з великими арковими вікнами колишніх варгових приміщень.

Механічний цех і брама заводу «Арсенал» належать до кращих промислових споруд міста поч. 20 ст.

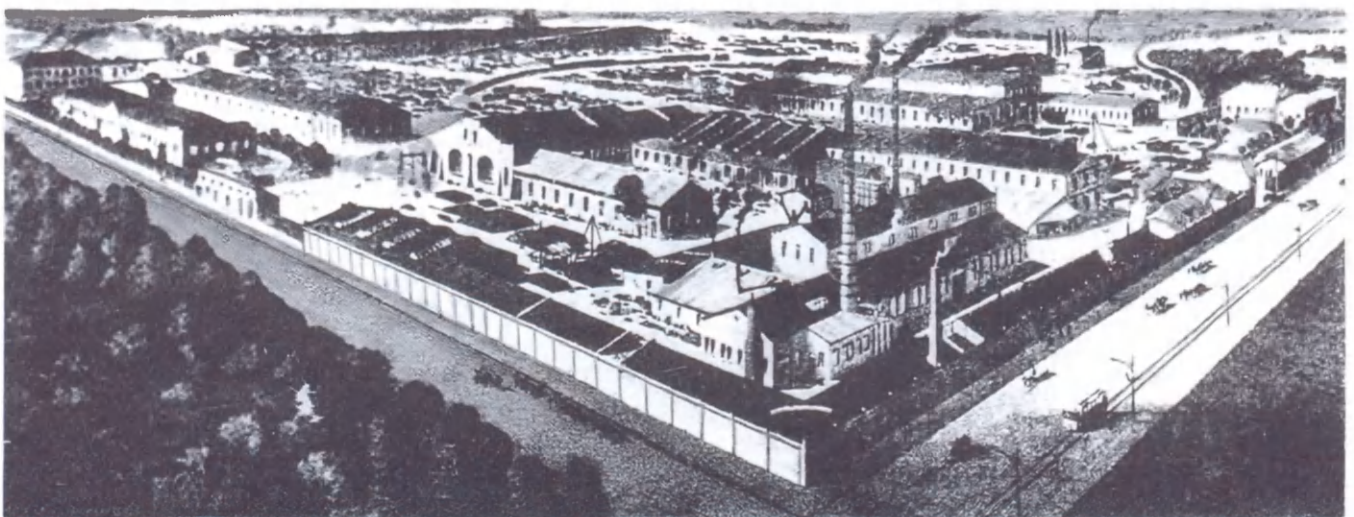
Тетяна Трегубова.

155. ЗАВОД ГРЕТЕРА, КРИВАНЕКА І К°, 19—20 ст. (іст.). Вул. Індустріальна, 2—4, просп. Перемоги, 49/2.

Завод заснований 1882 підприємцями чехами Я. Гретером та О. Криванеком під назвою «Київський чавуно-ливарний і механічний завод» на київській околиці — Шулявці. Випускав чавунну арматуру, болти, гайки, ремонтував машини. 1888 оформився в акціонерне товариство «Київський машинобудівний завод Гретера, Криванека і К°», яке 1890 приступило до будівництва (на тій самій території) нового заводу. Став найбільшим машинобудівним підприємством міста. Виробляв устаткування для цукрових заводів (у цій галузі був провідним у Росії), парові котли, насоси тощо. 1896 на Нижньогородському ярмарку заводу присуджено Золоту медаль за парову машину. 1915 його фактичним власником став І. Ярошинський. У період революції 1905 заводські робітники створили «Шулявську робітничу республіку» (назва — від приміського селища Шулявки, за межами якого виріс завод), де підтримували порядок бойові дружини.

Робітники заводу брали участь у жовтневому 1917 і січневому 1918 збройних повстаннях у Києві. 1919, після націоналізації, завод дістав назву «Перший державний київський машинобудівний завод». Виконував замовлення для Червоної армії: устатковував панцерники, ремонтував машини суден Дніпровської флотилії. 1920—21 знову випускав обладнання для цукрових заводів, водночас освоїв машини для переробки торфу, жорна млинів. 1922 дістав назву «Більшовик».

1929 вчений Є. Патон влаштував у котельному цеху лабораторію для електрозварювальних випробувань, чим поклав початок співробітництва за-

воду та Інституту електрозварювання АН УРСР.

Під час реконструкції в 1930-і рр. до заводу приєднано територію за західною брамою; площа підприємства розширилася вдвічі, вибудовано нові цехи, перший з яких — механічний (нині механоскладальний). Завод перепрофільовано на випуск устаткування для хімічної промисловості, зокрема, для виробництва синтетичного каучуку. 1934 розпочав випуск обладнання для шинної та гумотехнічної промисловості. Під час оборони Києва 1941 завод випускав снаряди, протитанкові надобні, панцерники, ремонтував танки й автомобілі. У липні — серпні 1941 частину устаткування й робітників евакуйовано в м. Кострому, м. Дзержинськ (Російська Федерація), основна частина переїхала до Свердловська, де складала основу комбінату «Уралхім-маш». Тут налагодили випуск 120-міліметрових мінометів. Державний комітет оборони нагородив «Уралхім-маш», кістка якого складали робітники «Більшовика», орденом Трудового Червоного Прапора. В окупованому Києві в цехах заводу на ремонті рухомого складу поряд з робітниками працювали військовополонені. Діяла підпільна група опору В. Хохлова. На фронтах війни троє робітників стали Героями Радянського Союзу: льотчик-винищувач В. Бондаренко, командир артилерійської батареї С. Богайчук, льотчик-штурмовик І. Лисенко. У боях за визволення Києва восени 1943 заводські споруди було значно пошкоджено. В адміністративному корпусі дислокувався командний пункт 167-ї Сумсько-Київської стрілецької дивізії. Відбудова почалася 1944, і вже наприкінці року завод став випускати мирну продукцію. Після війни було освоєно випуск апаратів для виробництва віскози, з 1964 — нову технологію ливарного виробництва (виготовлення стрижнів і форм з рідких сумішей, що твердіють самі). 1975 завод об'єднано з нау-

ково-дослідним інститутом, що в свою чергу мав завод дослідного машинобудування та різні лабораторії.

Від первісних споруд залишилися будівлі токарного (тепер інструментальний) цеху, центрального складу (тепер 4-й механоскладальний цех) і будинок Грегера (тепер Центральна заводська лабораторія).

1965 на фасаді Центральної лабораторії (вул. Індустріальна, 4) відкрито бронзову меморіальну дошку, 1975 на заводському подвір'ї — меморіал на пошанування заводчан, загиблих у 2-й світовій війні (ск. Г. Хусид) [502].

Лариса Гаврилюк.

155.1. Адміністративний корпус, в якому містився командний пункт 167-ї Сумсько-Київської стрілецької дивізії (іст.). Вул. Індустріальна, 2. На червоній лінії забудови вулиці. Двоповерховий, цегляний.

5 і 6 листопада 1943 тут дислокувався командний пункт 167-ї двічі Червонопрапорної Сумської стрілецької дивізії (командир — генерал-майор І. Мельников), яка у взаємодії з іншими військовими частинами брала участь у боях за визволення Києва від німецько-фашистських окупантів. Напружені бої за столицю України розгорнулися в районі Святошина — на останньому рубежі оборони противника. Її зламано в ніч з 5 на 6 листопада військами 38-ї армії, після чого гвардійці 5-го корпусу ввірвалися до міста. Командування 38-ї армії доповіло генералу М. Ватутіну про визволення Києва. На ознаменування перемоги в Київській битві 167-у Сумську стрілецьку дивізію найменовано ще й Київською.

1980 на фасаді будівлі встановлено чавунну меморіальну дошку [503].

Юрій Зінченко.

156. ЗАЛІЗНИЧНА КОЛОНІЯ, кін. 19 — поч. 20 ст. (архт., іст.). Обмежена Повітрофлотським проспектом і вулицями Стаціональною та Платонівською, прилучається до залізниці. Спорудження колонії на цій території почалося в зв'язку з будівництвом у 1860—70-і рр. Курсько-Київської і Києво-Брестської залізниць, які з'єднали Київ з центральними та західними районами Росії. 1868 тут почали функціонувати Головні майстерні для ремонту паротягів і вагонів, що згодом стали найбільшим промисловим під-

приємством міста. 1869 було споруджено перший у Києві залізничний вокзал.

Одночасно з будівництвом залізниці виникає селище — Залізнична колонія, де проживали працівники адміністрації, машиністи, робітники. Первісно забудова колонії була дерев'яною. 1876 тут відкривається перша в місті та на Південно-Західній залізниці технічна залізнична школа, яку 1884 перетворено на училище для підготовки обслуги залізниці. У 1890—1900-і рр. йде подальший розвиток колонії: розширюються та збільшуються потужності майстерень, дерев'яні будинки замінюються на цегляні, формується чітка містобудівна структура вулиць (ліній).

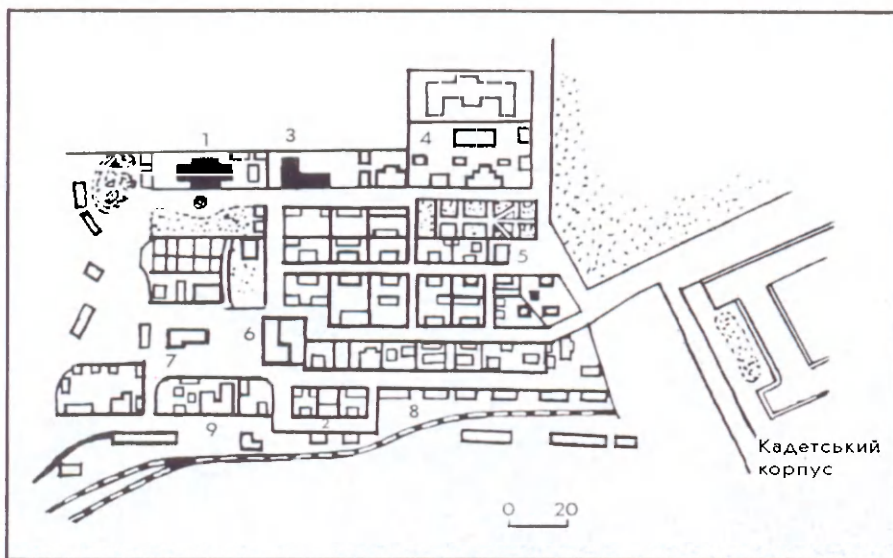
На 1910 колонія мала певне функціональне зонування. Основні виробничі майстерні, склади матеріальної служби містилися безпосередньо біля станції «Київ-1», у північній частині. Центральна і основна частини колонії — житлова зона (сучасні вулиці Брюллова, Фурманова, М. Лукашевича). У північно-східній частині — технічне училище та пансіон при ньому. На поч. 20 ст. у південно-східній зоні колонії споруджено притулок для дітей-сиріт службовців. Між будинками притулку і пансіону розміщувалися будинок начальника дистанції та сквер. На південному заході зведено лікарняний комплекс, що складався з лікувальних корпусів, аптеки, амбулаторії, каплиці, пральні та котельні. Автор проекту лікарні — цивільний інж. О. Кобелев, який 1887—1912 працював на Південно-Західній залізниці.

Збереглася частина містобудівної структури залізничної колонії: фрагменти характерної забудови поч. 20 ст. на вул. Брюллова (житлові триповерхові будинки № 1, 3, 5, 5-а) та вул. Фурманова одноповерхові № 4/6, 6, 8). З культурно-побутових будинків — колишній притулок (вул. Фурманова, 1/5), хіміко-технічна лабораторія (вул. Фурманова, 3/8), а також один з корпусів училища на вул. М. Лукашевича, 15. 1970—80 реконструйовано лікарняний комплекс, розібрано каплицю. Головний корпус лікарні добудовано, облицьовано плиткою (від споруди 19 ст. зберегся тільки невеликий фрагмент південно-західного фасаду).

Залізнична колонія — одне з перших у країні робітничих селищ, яке вирізнялося комплексним будівництвом житлових, культурно-побутових споруд. На території залізничної колонії пройшли дитячі роки Вертинського Олександра Миколайовича (1889—1957) — артиста естради, співака, поета, композитора. Залишившись сиротою, він жив у свого дядька, завідувача вагонних майстерень І. Єфимовича. У своїх споминах О. Вертинський описував колонію як маленьке містечко з одноповерховими будиночками, оточеними квітучими палісадниками. По сусідству з Єфимовичем проживала родина викладача залізничного училища Г. Держинського. Його дочка Держинська Ксенія Георгіївна (1889—1951) — оперна співачка, народна артистка СРСР (з 1937), солістка Великого театру в Москві. Будинки, де жили О. Вертинський і К. Держинська, не збереглися [504].

*Михайло Кальницький,
Наталія Кондель-Пермінова.*

156. Залізнична колонія. Генеральний план поч. 20 ст.: 1. Притулок для дітей-сиріт. 2. Ідальня. 3. Хіміко-технічна лабораторія. 4. Лікарня. 5. Амбулаторія. 6. Технічне училище. 7. Пансіон при училищі. 8. Головні склади. 9. Майстерні.

156.1. Притулок для дітей-сиріт 1899—1901, в якому навчалися Кудряшов В. С., Кулаков М. М., Петрицький А. Г., Соколов А. М. (архіт., іст.). Вул. Фурманова, 1/5. У південно-східній частині кол. Залізничної колонії. Споруджений для дітей-сиріт. Заснований 1897 за сприяння начальника Південно-Західної залізниці К. Немешаєва. Споруджений за проектом арх. О. Кобелева. Двоповерховий, у цегляному стилі, із застосуванням модернізованих елементів російської архітектури 17 ст. За первинним задумом композиція будинку була симетричною. У 1910-х рр. добудовано ліве крило, що надало споруді у плані Г-подібних абрисів. Планування коридорне, з двобічним розташуванням приміщень. Перекриття коридорів склепінчасті, приміщень — плоскі. Центральну частину першого поверху займає вестибуль, до якого прилягає одноапсидний об'єм церкви. На першому поверсі містилися навчальні класи, на другому — житлові кімнати для учнів. Функціонально-планувальна структура будівлі відбита в архітектурно-мистецькому вирішенні фасадів. Центр із вхідною групою приміщень виділено ризалітом, який увінчано щипцем у вигляді стилізованого кокошника.

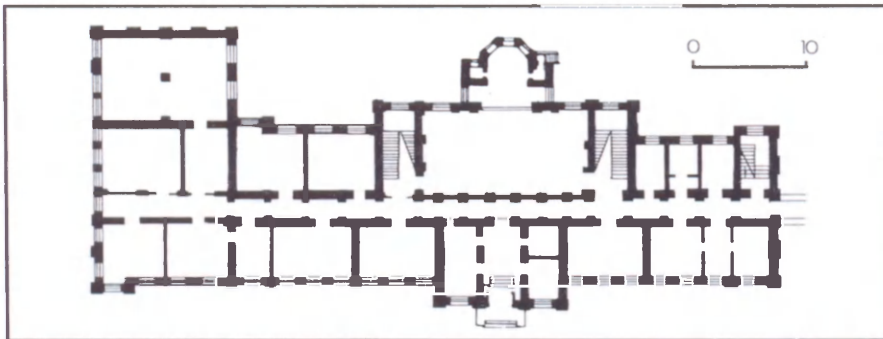
фашистського підпілля у Києві, Герой Радянського Союзу (1945, посмертно); Кулаков Микола Михайлович (1908—76) — Герой Радянського Союзу (1965), під час оборони Севастополя (1941—42) — член Військової ради Чорноморського флоту; Соколов Анатолій Михайлович (1911—42) — Герой Радянського Союзу (1945, посмертно), під час Великої Вітчизняної війни — військовий комісар ескадрильї 5-го гвардійського винищувального авіаційного полку (Калінінський фронт). 1972 на території училища, якому було присвоєно ім'я В. Кудряшова, встановлено бюст підпільника (ск. Г. Молдаван). 1974 на фасаді будинку встановлено три мармурові меморіальні дошки — В. Кудряшову, М. Кулакову, А. Соколову. Тепер — професійно-технічне училище № 17 [505].

Ольга Єгорова,
Михайло Кальницький,
Наталія Кондель-Пермінова.

156.2. Хіміко-технічна лабораторія, 1899—1911 (архіт., іст.). Вул. Фурманова, 3/8. На наріжній ділянці у межах кол. Залізничної колонії. Автори про-

156.1. Вул. Фурманова, 1/5.

156.1. План першого поверху.

ка. Наріжжя акцентовано розкріпками, завершеними аттиковими стінками з рядом стилізованих кокошників. У лопатках наріжних розкріпок і під карнизом застосовано декоративні квадратні пішки. Фасад поділено міжповерховим орнаментальним поясом, завершено розвинутим карнизом із зубчиками, ширинками, городками. Тамбур оформлено у вигляді ганку під двосхилим дахом із зламом. Вікно другого поверху центрального ризаліту прикрашено складною лиштвою, увінчаною трьома кокошниками. Великі вікна першого поверху з лучковими перемичками підкреслюють навчальне призначення приміщень; вікна другого — напівциркульних абрисів. Спочатку притулок було названо іменем імператора Олександра III, якому 1910 на подвір'ї притулку встановлено бронзове погруддя (не збереглося). У 1904—10 тут жив Петрицький Анатолій Галактіонович (1895—1964) — живописець і художник театру, народний художник СРСР (з 1944). Рано залишився сиротою, його батько працював діловодом на Південно-Західній залізниці. З 1928 у будинку містилося залізничне училище, яке у 1928—29 закінчили: Кудряшов Володимир Сидорович (1908—42) — один з керівників анти-

екту — архітектори З. Журавський, О. Кобелев, інж. О. Бородин. Будинок одноповерховий, цегляний, на кам'яному фундаменті, у плані Г-подібний. Дах двосхилий, під бляхою, по дерев'яних кроквах. Планування коридорне, з двобічним розташуванням приміщень. Фасади виконано у лицювій цеглі. Головний фасад акцентовано трьома ризалітами невеликого виноску з трикутними фронтонами, з яких центральний над входом — домінуючий. Великі вікна з лучковими перемичками відбивають нові тенденції в проектуванні промислових споруд. Фасади вирішено в стилі неоренесанс, у модерністському трактуванні, характерному для раціоналістичного напрямку в архітектурі кін. 19 — поч. 20 ст. У будинку застосовано спеціальну повітряну систему опалення, яка гарантувала нормальний режим роботи приладів. В інтер'єрі збереглися первісні каміни, витяжні шафи, частково меблі (столи, шафи).

Є першим у країні спеціально запроєктованим лабораторним будинком для обслуговування залізничних майстерень. Хіміко-технічну лабораторію засновано 1879 під час реалізації розробленого інж. О. Бородиним стратегічного плану реорганізації служб і керування рухом складом Південно-Західної залізниці. У 1890-х рр. вона розмістилася в новому будинку. У хіміко-технічній лабораторії вперше в Росії проведено систематичне дослідження складу води усіх станцій Південно-Західної залізниці, розроблено технологію її хімічної очистки, технічні умови дослідження масил, палива та інших матеріалів, що застосовуються на залізничному транспорті. На виставках у Нижньому Новгороді 1896 і Парижі 1900 лабораторія удостоєна нагород. Пізніше такі лабораторії створювалися на всіх залізницях Росії.

156.2. Вул. Фурманова, 3/8.
156.2. План.

Тепер половину будинку займає хіміко-технічна лабораторія, іншу — бактеріологічна лабораторія залізниці [506].

Олександр Ляпін,

Наталія Кондель-Пермінова.

157. ЗАЛІЗНИЧНА СТАНЦІЯ «ДАРНИЦЯ», 1954 (арх.і.). Вул. Привокзальна, 3. Споруджено за типовим проектом для Південно-Західної залізниці (арх. П. Красицький).

Одноповерхова, цегляна, в плані квадратна. Належить до типологічної групи берегових станцій. Розрахована на 50 тисяч пасажирів на добу. Планування проходного типу. Двосвітну залу для чекання суміщено з вестибuleм. Є службові приміщення, камери схову, перукарня. Перекриття залізобетонні, фасади облицьовано керамічною плиткою світло-жовтого кольору. Об'ємно-просторове вирішення ґрунтується на принципі центрально-осьової симетрії. Усім фасадам приділено рівнозначну увагу. Чоловий

157. Вул. Привокзальна, 3.

фасади вирішено ідентично, оздоблено приставними колонами того ж ордера. Кубічний об'єм споруди увінчує ротонда зі шпилем.

Центричність цілісного об'ємно-просторового вирішення всієї споруди знайшла втілення в його інтер'єрах.

Велику увагу приділено інтер'єру двосвітного вестибюля — по його периметру в простінках між дверними отворами розміщено колони та пілястри модернізованого корінфського ордера, орнаментований пояс, декоративні розетки. У центрі по колу розташовані вісім колон, які підтримують засклений купол, що дає природне освітлення залі.

Споруда — цікавий приклад вокзалів 1950-х рр. для невеликих залізничних станцій [507].

Віра Черняк

158. ЗАЛІЗНИЧНИЙ ВОКЗАЛ СТАНЦІЇ «КИЇВ-ПАСАЖИРСЬКИЙ», 1927—3 (арх.і., іст.). Пл. Вокзальна, 1. Недалек від центру міста, на узвишші, за р. Либідь, своїм великим об'ємом замикає перспективу вул. Комінтерну.

Розташований на місці старого вокзалу, зведеного 1868—69 за проектом арх. І. Вишневецького у формах неоготики. Є основною архітектурною спорудою залізничної станції «Київ-Пасажирський». Має зв'язок з усіма районами Києва:

фасад і фасад, звернений до залізничного полотна, вирішено ідентично. Входи заглиблені й акцентовані чотириколонними портиками з трикутними фронтонами, прикрашеними карнизами з низкою іоніків. У центрі фронтонів розташовано декоративні барельєфні панно рослинного характеру з вмонтованим круглим годинником. Бічні

гальноміськими магістральними вулицями, тролейбусними, трамвайними автобусними маршрутами, лініями метрополітену. Це перший великий залізничний вокзал, збудований в СРСР. А проекту — цивільний інж. О. Верський. У закритому конкурсі на цей проект вокзалу брали участь мі українські та російські архітекти П. Альошин, О. Бекетов, О. Вербицькі, брати О. і В. Весніні, Д. Дяченко, С. Белєв, В. Щуко, О. Шусєв та ін. Прі та будівельні роботи виконувала будівельний відділ Південно-Західної залізниці. Закладени споруди відбудовано 7 листопада 1927. Перша черга до ладу 23 лютого 1932. Під час шистської окупації вокзал був частково зруйнований, після війни відбудовано. На поч. 1950-х рр. за проектом арх. Машенка невдало реконструйовано інтер'єри з уведенням помпезного розрахованого на 72 пари по 400 тис. пасажирів на добу. Композиція симетрична, її центральний вестибюль площею понад 1200 кв. м, вишки 31,5 м. Бічні об'єми в с

му двоповерхові, кінцеві частини з групами службових приміщень — чотириповерхові у межах тієї самої загальної висоти. На першому поверсі північно-західного крила — велика касова зала, на другому — зала для чекання; на першому поверсі південно-східного крила — зала для чекання з буфетами й кіосками, на другому — ресторани.

Будинок має каркасну конструктивну схему. Каркас — з монолітного залізобетону, заповнення — із шлакобетонних блоків. 35-метровий прогін вестибюля перекрито монолітними залізобетонними рамами з арковими ригелями. Над першим поверхом — монолітні залізобетонні безбалкові перекриття. Великі світлові прорізи вестибюля — напівеліптичної форми (шир. бл. 20 м). Тогочасний рівень розвитку будівельної техніки виконання таких конструкцій вимагав сміливості й винахідливості від авторів архітектурного проекту та інженерів-конструкторів К. Ратушинського і О. Раковіцана.

У монументальному архітектурно-художньому вигляді вокзалу органічно переплелися майстерно модернізовані традиційні форми українського бароко з елементами конструктивізму. Завдяки розміщенню й характеру загальної композиції будинок сприймається і запам'ятовується як своєрідна величезна триумфальна арка при в'їзді у велике сучасне місто.

За пропускною здатністю і архітектурно-художнім рівнем — це одна з найдосконаліших транспортних споруд. Як пам'ятка архітектури є прикладом поєднання традицій і новаторства в українській архітектурі того часу. 1996—97 здійснено капітальний ремонт вокзалу з частковим переплануванням і модернізацією приміщень, на центральному фасаді встановлено ліпний герб України.

1939—41 тут працював Голованьов Степан Петрович (1905—41) — секретар

вузлового партійного комітету станції «Київ-Пасажирський». Під час оборони Києва — командир винищувального загону залізничників, потім — комісар, з 7 вересня 1941 — командир панцерника «Літер-Б». Загинув 25 вересня 1941. Іменем С. Голованьова названо одну з вулиць Києва та електровоз ЧС-4-025.

Робочий кабінет С. Голованьова містився на другому поверсі у правому крилі вокзалу [508].

Галина Денисенко,
Віктор Мойсеєнко.

159. ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ ВУЛИЦЯ, кін. 19—20 ст. (архит., іст., містобуд.). З'єднує вулиці Архітектора Городе-

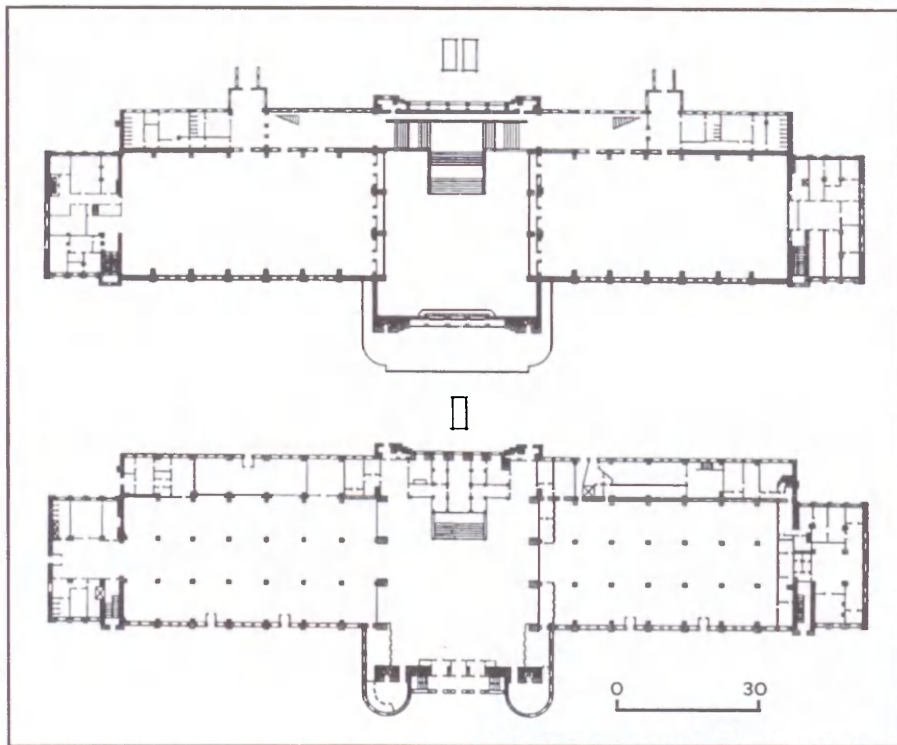
цького і Лютеранську, має зв'язок з Хре-

щатиком через пасаж. Сквер на розі вул. Архітектора Городецького не забудовувався з часу прокладання вулиці. Розпланована на поч. 1890-х рр. на місці великої садиби професора медицини Київського університету Ф. Мерінга. Називалася Мерінгівською (з 1890-х рр.), з 1937 — ім'ям А. Фірдоусі (бл. 940—1020 чи 1030) — перського і таджицького поета.

1944 дістала сучасну назву на честь корифея української сцени Заньковецької Марії Костянтинівни (1854—1934). Пряма недовга вулиця забудована багатоповерховими прибудковими будинками у стилях історизму і модерну: № 1 (арх. М. Яскевич), № 3/1 (арх. В. Ніколаєв), № 4 (будинок пасажа, арх.

П. Андрєєв), № 6, 10/7 (арх. М. Казанський), № 7 (арх. О. Вербицький). Забудова вулиці характеризується цілісністю, має характерну для кін. 19 — поч. 20 ст. об'ємно-просторову структуру з рівномірною ритмікою фасадів і акцентуванням наріжних будинків баштовими завершеннями дахів, аттиками. Забудову, яка склалася, органічно доповнили житловий будинок кооперативу «Радянський лікар» № 5/2 (архітектори П. Альошин, О. Колісниченко) і № 8 (1950-і рр.) радянського періоду. У радянський час в будинку № 8 були кафешанган «Аполло» і театр Геймана (1918 — Державний драматичний театр, 1919 — Музична драма), згодом — приміщення робітничих клубів, у 1930-і рр. — театр Київського військового округу; 1941 будинок зруйновано. Пам'ятками архітектури та історії є будинки № 4 (1913—14), 5/2 (1931—36), 6 (1914), 7 (1904), 10/7 (1901), в яких проживали у різний час співак І. Паторжинський (№ 4), письменники А. Ахматова, Д. Прилюк (№ 7), мистецтвознавець І. Врона, поетеса Н. Забіла, архітектор Є. Катонін, академіки АН УРСР О. Макарченко, М. Пасічник, письменник Ю. Смолич (усі — у № 5/2) [509]. Іл. див. с. 388.

Тетяна Скібіцька.

159.1. Будинок (другий) житлового кооперативу «Радянський лікар» 1931—36, в якому проживали відомі діячі науки і культури (архит., іст.). Вул. Заньковецької, 5/2. На розі з вул. Станіславського, займає весь її парний бік. Є містобудівним акцентом вулиці. Споруджений за проектом арх. П. Альошина, за участю арх. О. Колісниченка. У відповідності з ідеями радянського житлового будівництва 1920—30-х рр. проектом передбачалися приміщення громадського призначення — їдальня, механічна пральня, клуб, перукарня, пошта, телеграф та ін. Будинок згорів у вересні 1941, відбудований після війни.

Семиповерховий, цегляний, семисекційний, з дво-, три-, чотири- і п'ятикімнатними квартирами. Всі квартири мають балкони і лоджії. Санітарні служби освітлено прямим світлом. Складається з чотирьох корпусів, які зміщено один відносно одного, внаслідок чого утворився глибокий курдонер з боку вул. Станіславського. Головним композиційним вузлом є наріжна частина, яка являє гранчасту композицію з прямокутних форм, об'єднаних низу напівкруглим одноповерховим об'ємом. Вирішення фасадів триархусне. Провідними в їхній пластичності є ввігнуті вертикальні площини сходових кліток, співзвучні їм аркові завершення вікон другого поверху, профілі карнизів та інші архітектурні деталі.

У цьому будинку проживали відомі діячі науки й культури.

У 1950-х рр. — Врона Іван Іванович (1887—1970) — мистецтвознавець, заслужений працівник культури УРСР (з 1968), перший ректор Київського художнього інституту (1924—30). 1956—70 завідував сектором Інституту теорії та історії архітектури. Досліджував українське мистецтво 1920-х рр. Автор монографій про творчість К. Трохименка (1957), М. Дерегуса (1958), «Українська радянська графіка» (1958) тощо. 1933 репресований, 1943 реабілітований.

У 1950—80-х рр. у квартирі № 20 —

Забіла Наталя Львівна (1903—85) — поетеса, драматург, перекладач. Писала переважно для дітей. Автор драматичних творів «Коли зійде місяць» (1963), «Перший крок» (1968), «Троянові діти» (1971). Відзначена літературною премією ім. Лесі Українки (1972).

У 1940—50-х рр. у квартирі № 84 проживав Катонін Євген Іванович (1889—1984) — архітектор, доктор архітектури (з 1945), заслужений архітектор УРСР (з 1975). З 1937 — професор Київського художнього інституту. Проєктував у Києві ряд будов, у т. ч. станцію метро «Вокзальна» (1960, у співавт.), працював як графік.

1952—76 у квартирі № 59 мешкав Смолич Юрій Корнелійович (1900—76) — письменник, публіцист, театральний критик, громадський діяч, Герой Соціалістичної Праці (1970). З 1960 — голова Українського товариства дружби

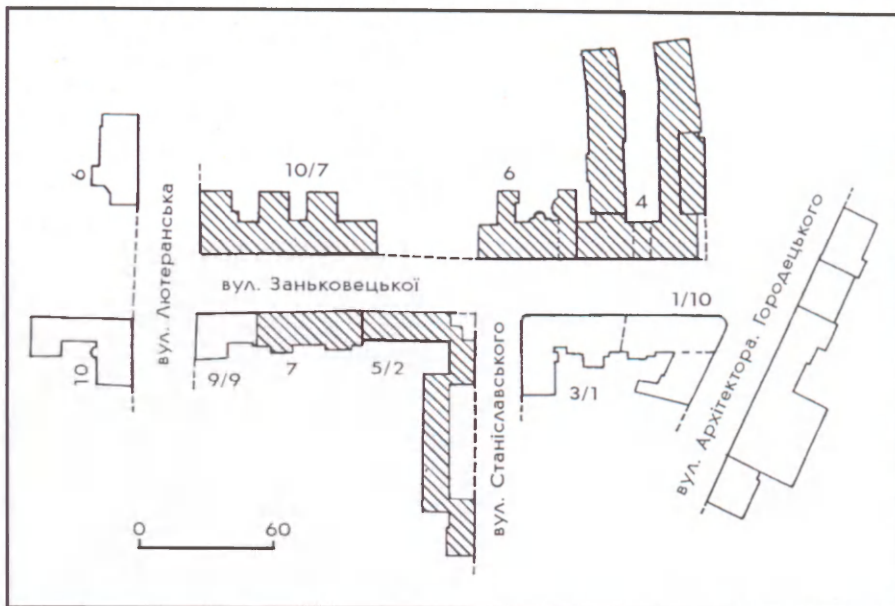
і культурних зв'язків із зарубіжними країнами. 1971—73 — голова правління Спілки письменників України. Тут він написав романи «Світанок над морем» (1956), «Мир хатам — війна палацам» (1959), «Реве та стогне Дніпр широкий» (1960); монографічне есе «Лесь Курбас» (1969); збірник статей «Про театр» (опубл. 1977); публіцистичні книжки «Розмова з читачем» (1953); «Про хороше в людях» (1965, у співавт. з М. Рильським); мемуари «Розповідь про неспокій» (Кн. 1—3, 1968—72).

У будинку також проживали: у 1950-і рр. у квартирі № 60 — акад. АН УРСР О. Макарченко (пізніше мешкав на вул. Хрещатик, 13 і на вул. Володимирській, 48); з 1960-х рр. у квартирі № 35 — акад. АН УРСР М. Пасічник (мешкав у Десятинному пров., 7).

1980 на будинку встановлено бронзову меморіальну дошку з барельєфним портретом Ю. Смолича (ск. О. Скобляков, арх. А. Ігнащенко) [510].

Марія Гончаренко, Григорій Казьмирчук, Михайло Кальницький.

159. Заньковецької вулиця.
План забудови.

159. Заньковецької вулиця.

159.2. Житловий будинок, 1914 (архит.). Вул. Заньковецької, 6. На червоній лінії забудови вулиці. Зведено на замовлення домовласника М. Осипова як прибутковий будинок. У стилі модерн, з виразними елементами неоготики у декоративному оформленні головного фасаду. Спалений у вересні 1941, відбудований після війни.

Семиповерховий, цегляний, з напівповерхом, неоднакова висота якого зумовлена різким ухилом рельєфу уздовж вулиці. Перекриття плоскі. Конфігурація будинку продиктована порівняно обмеженою ділянкою, відведеною під будівництво. Основний об'єм — семиповерховий, з крилами і ризалітом, що виступає у бік подвір'я. До торцевого фасаду (західного) прилягає шестиповерховий флігель, зведений пізніше, але композиційно пов'язаний з вуличним корпусом. Внутрішнє планування являє собою сполучення коридорного з двобічним розташуванням приміщень і секційного, характерного для кін. 1940 — поч. 50-х рр. — часу відновлення будинку. До лівого торця прибудовано житлову секцію, разом з такою самою симетричною сек-

159.1. Вул. Заньковецької, 5/2.

цією біля торця будинку № 10, яка фланкує курдонер перед будинком № 8. Головний фасад розчленовано еркерами й різноманітними за формою та обрамленням віконними прорізами. Пластику фасадів доповнюють ажурні огорожі балконів. У будинку поєднуються риси історизму і модерну [511].

Галина Максимова,
Дмитро Малаков.

159.3. Житловий будинок, 1901 (арх.т.). Вул. Заньковецької, 10/7. На розі вулиць Заньковецької та Лютеранської. Збудований у формах історизму як прибутковий будинок за проектом арх. М. Казанського. У вересні 1941 згорів. Частково добудований та відновлений у 1950-х рр. під керівництвом арх. Б. Приймака.

П'ятиповерховий, цегляний, тинькований (з боку вул. Заньковецької перший поверх заглиблений у прਿਆмок), у плані Ш-подібний, багатосекційний. Фасади розчленовано неглибокими ризалітами із напівколоннами коринфського ордеру на рівні четвертого — п'ятого поверхів, заокруглене наріжжя акцентовано балконами. Верхні поверхи дворових крил, що звернені у бік Хрещатика, оформлено декоративними портиками у дусі 1950-х рр. До правого

торця на вул. Заньковецької добудовано житлову секцію, яка разом з аналогічною симетричною секцією, добудованою до торця будинку № 6, фланкує курдонер перед будинком № 8 [512].

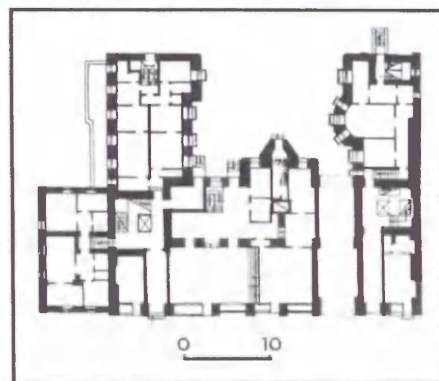
Дмитро Малаков,
Тетяна Скібіцька.

159.4. Житловий будинок 1913—14, в якому проживав Паторжинський І. С. (арх.т., іст.). Вул. Заньковецької, 4.

На червоній лінії вулиці. Споруджений як перша черга будівництва у складі пасажу — прибуткових будинків страхового товариства «Росія» за проектом арх. П. Андрєєва. У вересні 1941 під час пожежі центральної частини міста було знищено всі елементи будинку, окрім стін, сходових маршів і майданчиків. У 1948—50 відбудований з новим переплануванням квартир, з втратою декору інтер'єрів і частково фасаду.

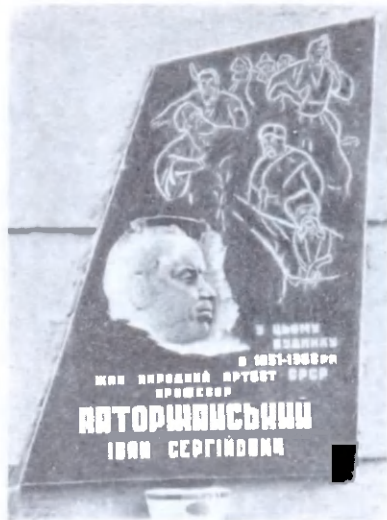
П'ятиповерховий, цегляний, з мансардою. У плані прямокутний, з двома виступами, що прилягають до двох паралельних корпусів пасажу. Фасад вирішено в стилі неокласицизму, оброблено «під шубу». Перший поверх з напівциркульними вікнами відводився під торговельні приміщення. Могутня центральна арка-проїзд до пасажу має висоту в два поверхи. На другому і третьому поверхах у міжвіконних площинах ліпні гірлянди і маски левів. Над вікнами третього поверху — ліпні зображення гербів. Від третього до п'ятого поверхів — плоскі пілястри з капітелями.

У цьому будинку 1951—60 жив Паторжинський Іван Сергійович (1896—1960) — співак (бас) і педагог, народний артист СРСР (з 1944). До 1952 працював у театрі опери та балету. Створив ним вокально-сценічні образи Карася («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Виборного, Тараса («Наталка Полтавка», «Тарас Бульба» М. Лисенка) ввійшли до золотого фонду української музичної

159.2. Вул. Заньковецької, 6.
159.2. План першого поверху.

159.3. Вул. Заньковецької, 10/7.

159.4. Вул. Заньковецької, 4.

культури. У ці ж роки викладав у Київській консерваторії, професором якої був з 1946. У 1945–54 — голова правління Українського театального товариства. Мешкав у п'ятикімнатній квартирі № 4 на другому поверсі у лівому крилі будинку.

1963 на фасаді будинку встановлено гранітну меморіальну дошку з барельєфним портретом митця (ск. В. Зноба, арх. В. Корнєєва) [513].

Дмитро Малаков. Сергій Попович.

159.5. Житловий будинок 1904, в якому проживали Ахматова А. А., Прилюк Д. М., бував Гумільов М. С. (арх. іст.). Вул. Заньковецької, 7. На червоній лінії забудови вулиці. Споруджений як прибутковий на території садиби інженера шляхів сполучення В. Демченка. У стилі модерн. За проектом арх. О. Вербицького. Є частиною запроєктованого об'єму: наріжний бік будинку з баштою, що виходив би на вул. Лютеранську, не зведено. У вересні 1941 будинок спалено, відбудовано після війни.

Семиповерховий, з першим цоколем поверхом у приямку, цегляний, тинькований, у плані прямокутний, з двома ризалітами на дворовому фасаді, двосекційний, кожна секція має на поверсі по дві квартири. Перекриття плоскі. Центральну вісь фасаду виявлено сегментним у плані еркером у третьому — п'ятому поверхах, бічні осі — вузькими прямокутними еркерами сходових кліток з плоскими аттиками, а також рядами балконів. Чітка система вертикалей фасаду комбінується з характерним для прибуткових будинків стилю модерн ускладненим ритмом різних за формою вікон. Центр сьомого поверху завершено стрічковим бал-

коном. Спрощена пластика фасаду відзначається витонченістю тонко модельованих нечисленних деталей — рельєфних смуг із стилізованими рослинними мотивами на третьому і шостому поверхах, великих замкових камених з рельєфними вставками, що відходять від них, плоского дощаного русту. Особливої характерності будинку надають великі жіночі маскарони у простінках вікон четвертого поверху. Збереглися ковані огорожі балконів і сходових кліток оригінального рисунка. На поч. 1900-х рр. будинок був одним з найвищих у центрі міста.

1906–07 тут на першому поверсі у п'ятикімнатній квартирі № 4 (належала кухніні М. Змунчили) проживала Ахматова Анна Андріївна (справж. — Горенко; 1889–1966) — поетеса.

Вперше приїхала до Києва взимку 1894, де оселилася в готелі на Інститутській вул. зі своєю родиною. 1906–07 навчалася в останньому класі Фундуклеївської гімназії. Під час перебування у цьому будинку написала ряд поезій, у паризькому журналі «Сіріус» (1907, № 2 за підписом «Анна Г.») з'явилася перша публікація вірша.

1907 поетеса відвідала М. Гумільова.

1908–09 навчалася на юридичному відділенні Вищих жіночих курсів, про-

159.5. Вул. Заньковецької, 7.

живаючи у флігелі будинку № 23/25 і вул. Тарасівській, відвідувала кухніні на вул. Заньковецької, де вдало зустрілася з М. Гумільовим. 1910 А. Ахматова взяла шлюб з ним у Миколаївській церкві на Микільській Слбідці (не збереглася).

Тематика багатьох віршів поетеси 1907–14 пов'язана з її київським життям (цикл «Київський зошит» тощо опубліковані у збірках «Вечір» та ін. Рання творчість А. Ахматової пов'язана з акмеїзмом — модерністською течією в поезії 1910-х рр.

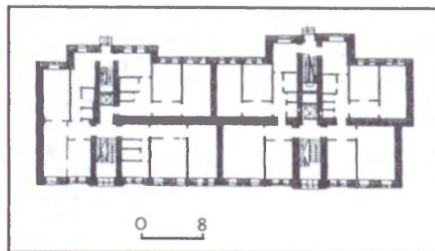
1976–87 у квартирі № 12 жив Прилюк Дмитро Михайлович (1918–87) — журналіст, письменник, член Спілки журналістів (з 1958), доктор філологічних наук (з 1974). Підготував навчальний посібник «Теорія і практика журналістської творчості. Проблеми майстерності» (1983). У 1976 з його ініціативи створено республіканський науковий збірник «Журналістика. Прес, телебачення, радіо», відповідальним редактором якого він був 1976–83, потім залишався членом редколегії. 1965–82 — декан факультету журналістики завідувач кафедри теорії і практики радянської преси Київського університету ім. Т. Шевченка. Твори: роман «Повноколосся» (1977), повісті «Село, а в ньому люди» (1976) «Земносили» (1979), «Ми були молоді» (1980), збірки оповідань «Кохання не залишу» (1980), «Веселі пригоди з доброї нагоди» (1987), цикл повістей «Відгомін» (1979–83). У перекладі російською мовою вийшли збірки публіцистики «Село на нашій Україні» та повістей «Сивина юних» (1987).

Жив у двокімнатній квартирі на п'ятому поверсі у лівій частині будинку 1989 з нагоди 100-річчя А. Ахматової на фасаді встановлено меморіальну дошку (білий мармур, арх. В. Дормідонтов); 1991 бронзову меморіальну дошку з горельєфним портретом Д. Прилюка (ск. С. Андрейченко, арх. К. Сидоров) [514].

Ганна Мілгородська
Євдокія Ольшанська,
Тетяна Скібіцька

160. ЗВІРИНЕЦЬКІ ПЕЧЕРИ, 12–17 ст., ПОХОВАННЯ о. ВАЛЕНТИНА, КАМІНА І. М. (археол., іст.). Вул. Мічуріна, 17–22. У районі Звіринецької території Центрального ботанічного саду НАН України. Печери викопано у пагорбі на північний захід од Видубицького монастиря на глибині 13–14 м, довжина дослідженої ділянки бл. 150 м. Являє собою закінчений комплекс, що складається з п'яти галерей, в стінах яких викопано перпендикулярно до коридора поховальні ніші й келії, призначені для поховання ченців, а також давню підземну церкву. Печерний цвинтар, що належав Звіринецькому монастирю, функціонував

159.5. План другого поверху.

протягом 12—17 ст. і складався поступово. Найдавнішу частину печерного некрополя становлять дві підземні вулиці, викопані з боку схилу гори одна за одною, кожна з яких мала окремих вхід. Пізніше їх об'єднано вулицею, на якій поховання відсутні. Ця частина некрополя розширювалася у 12—15 ст. Третя вулиця з пізнішими похованнями, де простежуються традиції римсько-католицької церкви, склалася у 16—17 ст. незалежно від давньої частини цвинтаря. Вона мала окремий вхід і, очевидно, пізніше була з'єднана поблизу входу з однією з давніх вулиць. Остання (четверта) служила винятково для з'єднання двох печерних коридорів. Її прокопали при закріпленні всього печерного лабіринту на поч. 20 ст. для зручного відвідування прочанами.

Відкриття Звіринецьких печер сталося випадково 12 жовтня 1888 під час зсуву гори. Тоді у підземеллі знайшли шкіряне взуття, плетені зі шкіряних тоненьких пасків хрести, пояси з тисненими малюнками. 1891 давнє шкіряне взуття відправили до Петербурга, потім знахідки повернули до музею Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії.

Друге відкриття печер відбулося 1911 під час чергового зсуву гори. Ділянка, на якій розташовано Звіринецькі печери, належала Київському фортечному інженерному управлінню. 1912 її взяв на оренду князь В. Жевахов. У серпні 1912 у печерах починається розкопки під наглядом археолога О. Ертеля. Під час робіт було розчищено підземні галереї, визначено їхні параметри, зроблено обміри усіх печерних споруд (церкви, келії, ніш), сфотографовано відкриті на стінах давні написи. Знайдено шкіряні вироби, подібні до попередніх, залишки кераміки, кипарисову єпископську панагію та ікону на металі із зображенням Богоматері з немовлям.

1913 створюється Звіринецький скит (існував до 1930-х рр.). На пожертви прочан у тому самому році зведено будівлю з церквою Різдва Пресвятої Богородиці і св. Іоасафа Чудотворця Білгородського, в якій зберігалися всі археологічні знахідки з печер (закрито 1934). Ікону із зображенням Богоматері з немовлям постановою Святійшого Синоду було названо Звіринецькою. 1915 у коштовному обрамленні її встановлено над царськими вратами церкви (зруйнована у 1930-х рр.).

У лютому 1915 найнебезпечніші ділянки печер укріпили цеглою і потинкували. Будівельні роботи в печерах закінчити не вдалося через відсутність коштів, припинилися і розкопки.

З 1912 до 1934 печери на Звіринці функціонували як місце релігійного ходіння на прощу і як екскурсійний об'єкт. До наших днів пам'ятка дійшла у напівзруйнованому стані. 1988 Звіринецькі печери передано Музею історії міста Києва з метою їх музеєфікації. У 1990-х рр. у підземних галереях проводились археологічні дослідження, в ході яких знайдено залишки шкіряних виробів, кераміки, цегли (плінфа і литовка), металеві вироби, монети кін. 19 — поч. 20 ст. Матеріали датуються в основному давньоруським і пізньосередньовічним періодами. На стінах підземного лабіринту зафіксовано фрагменти на-

писів і зображення христів. Усього разом з відкритими на початку століття у Звіринецьких печерах налічується 10 написів і 6 зображень христів. Найраніші датуються 1-ю пол. 13 ст. (за С. Висоцьким). Одержаний археологічний матеріал свідчить, що Звіринецькі печери, як частина невідомого за літописними джерелами монастиря, виникли в часи Київської Русі, слугували ченцям підземним цвинтарем.

До одного з печерних виходів прилягає стіна склепу, де поховано ігумена Звіринецького скиту о. Валентина (р. нар. невід. — 1917). У молодості — чернець київського Свято-Троїцького (Іонівського) монастиря, який розміщувався поблизу Звіринецьких печер. Після їхнього відкриття 1911 поселився біля печер у курені. Сприяв проведенню робіт з їхнього дослідження. З 1914 до смерті (10 березня 1917) був ігуменом створеного на цій території Звіринецького скиту. За заповітом о. Валентина поховано в одній з ніш, не зайнятих давніми похованнями.

Тут похований також Каманін Іван Михайлович (1850—1921) — історик, архівіст, палеограф. Народився у с. Димері (гепер місто Вишгородського району Київської області). 1872 закінчив Київський університет, з 1883 працював у Київському центральному архіві давніх актів при Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів, у т. ч. директором. Керівник надпрацями Постійної комісії УАН для вивчення західноруського й українського права (1919), член Постійної комісії УАН для складання історико-географічного словника української землі (1919), член і керівник (січень 1920 — січень 1921) Археологічної комісії УАН. Брав участь у виданні «Архіву Південно-Західної Росії», досліджував історію України 17—18 ст., проблеми всесвітньої історії та історії слов'янства, автор багатьох статей з архівознавства, археології, палеографії, зокрема: «Палеографічний збірник» (1909); «Договір Богдана Хмельницького з Росією, Польщею і Швецією» (1914); «Ще до пісні про Петра Сагайдачного» (1903); «Звіринецькі печери в Києві» (1914); «Останній самозахист» (1882); «Три тестаменти Адама Кисіля» (1918) тощо. Член багатьох наукових товариств, зокрема Історичного товариства Нестора-літописця, Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, Українського наукового товариства у Києві, Київського товариства старожитностей і мистецтв, Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва [515].

Олена Воронцова.

161. ЗІС-5 (ВАНТАЖІВКА), 1940-і рр. (іст.). Просп. 40-річчя Жовтня, 42. У південно-західній частині Московської пл. (свер біля Будинку культури і техніки автомобілістів).

Відкрито 9 травня 1985 (ск. М. Кислий, арх. С. Новгородський). Пам'ятник символізує внесок воїнів-шоферів у перемогу над німецьким фашизмом у 2-й світовій війні. Під час війни автотранспорт був одним з основних засобів підвезення безпосередньо на фронт зброї, боєприпасів, продовольства, допомагав маневрам. На автомобілях монтувалися спеціальні військові установки: зенітні, реактивні, прожекторні, аеростатні. Використовувалися для буксирування артилерійських гармат. Особовий склад спеціалізованих автомобільних військ наприкінці війни досяг 165 тис. осіб. За роки війни для армії підготовлено 400 тис. шоферів. Високими професійними і бойовими якостями відзначалися українські шофери. Загальна довжина військово-автомобільних доріг Червоної армії в роки війни становила 350 тис. км.

Пам'ятний знак — фронтова вантажівка ЗІС-5 № 14—18 встановлена на металевій платформі (2,50×6,0×0,70 м), що закріплена на п'єдесталі з буттового каменю (3,0×6,0×1,20 м). Де розміщено напис: «Автомобілістам-воїнам». Ліворуч від напису прикріплено лаврові гілки з металу і три автомати [516].

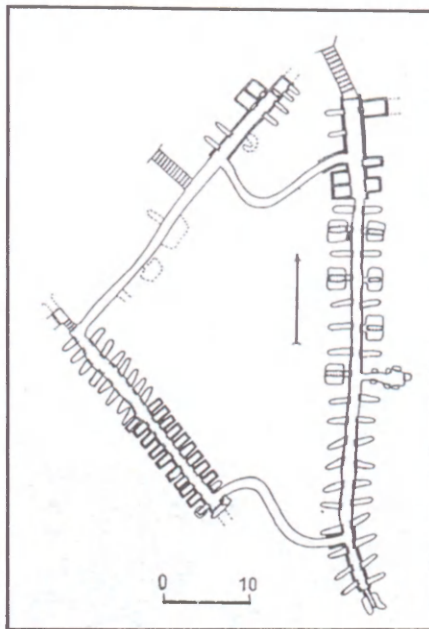
Лілія Лук'янчук.

162. ЗОЛОТІ ВОРОТА, 11 ст. (архит., іст.). У Золотоворітському сквері, на розі вулиць Володимирської та Ярославова Валу. Після завершення консерваційно-реставраційних та будівельних робіт 1982 є домінонтою у навколишній забудові.

Золоті ворота — одна з трьох брам у потужному земляному валу, що оточував «місто Ярослава». Поєднували функції головного парадного в'їзду до Києва і оборонної споруди. Назву отримали за аналогією з константинопольськими Золотими воротами.

Будувалися водночас із Софією Київською у 1017 або 1037 в роки князювання Ярослава Мудрого. В кін. 16 — серед. 17 ст. перебували у зруйнованому стані. 1682 оборонні споруди Верхнього міста реконструюються. На Золотих воротах спеціальними дерев'яними конструкціями були підтримані склепіння, вали підсіпані землею, відновлено міст через рів з підйомним устаткуванням. План Києва 1695 дає схематичне зображення воріт того часу. У серед. 18 ст. аварійний стан склепіння пам'ятки викликає занепокоєння адміністративних і військово-інженерних відомств Києва. Військовий інженер Д. де Боскет подає висновки про неможливість укріплення та використання Золотих воріт, запро-

160. План Звіринецьких печер (вул. Мічуріна, 17—22).

понувавши засипати їх землею, а нові однойменні кам'яні ворота збудувати поряд, що й було зроблено.

1832 залишки проїзної частини воріт було розкопано археологом К. Лохвицьким. Він же здійснив обмір, уточнений 1858 акад. Ф. Солнцевим. Після розкриття споруди стіни проїзду було стягнуто металевими пов'язями, східний пілон укріплено кам'яними контрфорсами, зруйноване мурування доповнено новими шарами із залізним покриттям.

1972 ухвалою Ради Міністрів УРСР запропоновано вжити заходів щодо врятування пам'ятки, приурочивши роботи до святкування 1500-річчя Києва. Проектну передували ретельні архітектурно-археологічні дослідження, в яких взяли участь доктор історичних наук С. Висоцький, архітектори М. Холостенко, Є. Лопушинська. Залишки воріт запропоновано надійно захистити від впливу зовнішнього середовища надбудовою над ними захисного павільйону. Наукові матеріали, одержані в результаті досліджень, дали змогу реконструювати абрис пам'ятки. Згідно з проектом (арх. Є. Лопушинська) стародавні руїни були повністю збережені, а надбудова доповнила їх, відтворила архітектуру проїзду і надбрамної церкви. Вал, що прилягав до воріт, умовно зображений в розрізі.

Давня пам'ятка збереглася у вигляді двох пілонів різної довжини (східний — 24 м, західний — 13 м), лицьове мурування яких виконано у техніці «opus mixtum» — чергування плінфи та каміння. Плінфа укладена рядами, що западають і заповнені цем'янковим рожевим розчином, характерним для давньоруської архітектури 11 ст. У проїзді перед пілонами збереглися фрагменти прикладок, виконаних також у техніці мурування 11 ст. Це є залишки укріплювальних конструкцій, що з'явилися після деформації стін і склепінь воріт невдовзі після їхнього зведення. На муруванні пілонів збереглися відбитки лежнів, які входили до конструкції валів, що зводили з дерев'яних клітей, забучених землею. У поперечному розрізі вал на рівні підшви складався з шести взаємопов'язаних клітей і трьох додаткових з боку

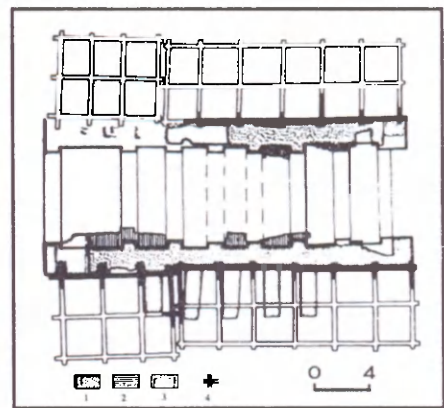
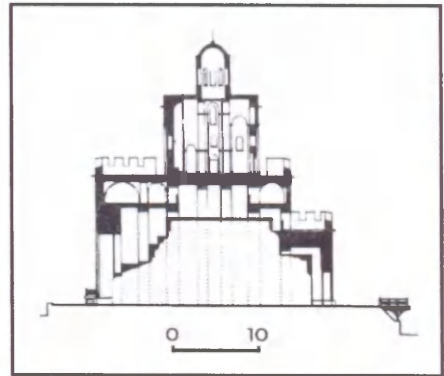
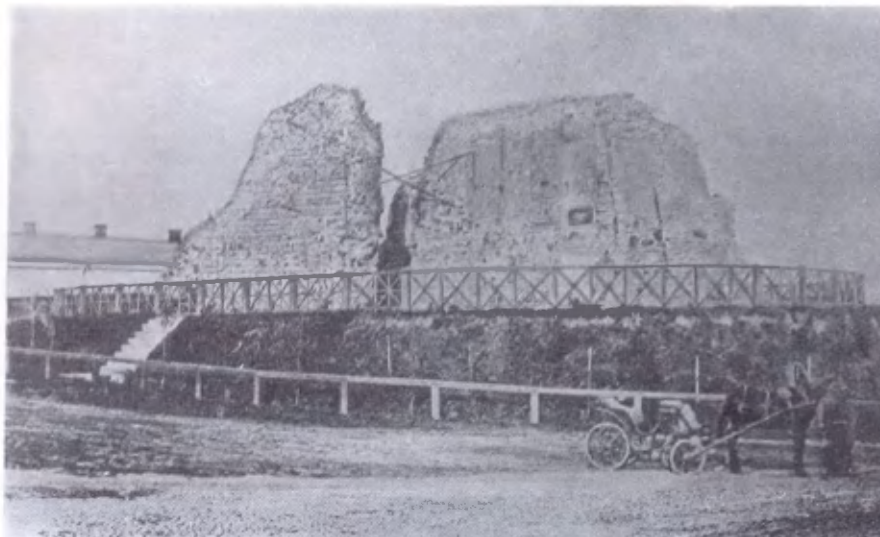
поля. Вал завершувався заборолами — дерев'яними клітьми бойового ходу із щілиноподібними бійницями. Ззовні, під заборолами, профіль валу мав вертикальний обріз, що давало можливість здійснювати навісний підшвенний бій. Такий пристрій у західноєвропейському оборонному зодчестві відповідав машикулям.

Пілони воріт у середині проїзду розчленовано пілястрами, на яких частково збереглися на різній висоті п'яти підпружних арок, які тримали склепіння. Враховуючи трапецієподібну форму валу, склепіння знижувалися від центру до зовнішніх сторін проїзду. Гнізда на пілонах і прикладках (наскрізні й глухі) вказують на наявність дерев'яних галерей з обох боків проїзду. Вони призначалися для оборони воріт у момент прориву ворога в проїзд, що прикривався з одного боку двостулковою брамою, з іншого — герсою. Висота середніх склепінь, зумовлена висотою гребеня валу від первісної мітки підлоги проїзду, складає 14 м. Довжина проїзду 26 м, ширина проїзду між пілястрами 6,5 м. Над підвищеною частиною проїзду містилася Благові-

162. Золоті ворота. Фото 1970-х рр.

162. Золоті ворота. Фото кін. 19 ст.

162. Золоті ворота. Сучасне фото.

162. Поздовжній розріз.

162. План-реконструкція.

щенська церква, яка мала, очевидно, чотиристовпну структуру. Вхід до неї був з гребеня валу завширшки бл. 9 м. На гребінь вели спеціальні сходи, що розміщувалися у товщі валу. Перед ворітьми і валом був рів завширшки 15 м, через який перекинута дерев'яний міст (виконано його імітацію).

Золоті ворота в Києві, що є унікальною пам'яткою давньоруського оборонного зодчества 11 ст., свідчать про високу культуру архітектурної майстерності наших предків, про їхню обізнаність з передовими досягненнями фортифікаційного будівництва середньовіччя.

Парадна брама Верхнього міста відома не лише як першокласна військова споруда, але й тому, що була тісно

пов'язана з подіями, які відбувалися в Києві протягом віків. Як головні ворота, вони були символом політичної незалежності Києва, а тому виявились одним із об'єктів, яким перш за все намагалися завладати його вороги — іноземні загарбники та удільні князі, які боролися за київський великокнязівський престол. Але, як свідчать літописи, захопити Київ з боку Золотих воріт не вдавалося нікому, навіть монголо-татарам, які 1240 вдерлися до міста через Лядську браму, а потім частково зруйнували Золоті ворота. Це, очевидно, не завадило їм до серед. 18 ст. залишатися головною проїзною брамою.

Про Золоті ворота з захопленням писали іноземні автори, зокрема посланець німецького імператора Е. Лясота, який відвідав Київ 1591. Він відзначив, з огляду на уцілілі залишки воріт, що колись це була красива й велична споруда. З великим інтересом оглядав Золоті ворота, перебуваючи в Києві 1596, і писав про них польський дипломат, історик Р. Гейденштейн. Залишив згадку про них також і П. Алеппський, який супроводжував 1653 антіохійського патріарха Макарія.

Найперше зображення Золотих воріт, що дійшло до наших днів, датоване 1651. Його автор — голландський художник А. ван Вестерфельд малював Київ, коли той був захоплений військами литовського коронного гетьмана Я. Радзивілла. Золоті ворота були свідками важливих подій Визвольної війни 17 ст. 1648 кияни урочисто зустрічали тут селянсько-козацьке військо на чолі з гетьманом Б. Хмельницьким після перемоги над польською шляхтою. У січні 1654 після укладення Переяславсько-Московської угоди біля воріт відбулася багатолюдна зустріч населення міста з російським посольством на чолі з В. Бутурліним. У середині павільйону пам'ятки відкрито музей «Золоті ворота» — філію Національного заповідника «Софія Київська» [517].

*Євгенія Лопушинська,
Людмила Пономарьова,
Катерина Стецюк.*

163. ЗОЛОТОВОРІТСЬКА ВУЛИЦЯ, 11—20 ст. (іст., містобуд.). Пролягає від вул. Ярослава Вал до перетину Георгіївського пров. з Рейтарською вул. Прокладена згідно з планом 1837 по трасі давнього шляху від західної брами Софійського монастиря до Золотих воріт в межах «міста Ярослава». З кін. 18 ст. до 30-х рр. 19 ст. разом із частиною сучасних вулиць Володимирської (від Софійської пл. до вул. Рейтарської) та Рейтарської складала єдину вулицю під назвою Золотої. Починалася біля Георгіївської церкви, закладеної 1037 в однойменному монастирі князем Ярославом Мудрим та освяченої 1054 на пошанування святого покровителя великого князя Георгія Переможця. На місці занепащої давньоруської церкви 1674 зведено дерев'яну, замінену 1744—52 на цегляну, капітально перебудовану в 2-й пол. 19 ст. у російсько-візантійському стилі. Церкву прикрашали іконостас майстерної роботи 18 ст. з рокайлевим золоченим різьбленням на вишнево-червоному тлі роботи М. Пименова; цінний мармуровий надгробок Костянтина Іпсиланти — господаря Молдови та Валахії, який відіграв значну роль у грецько-

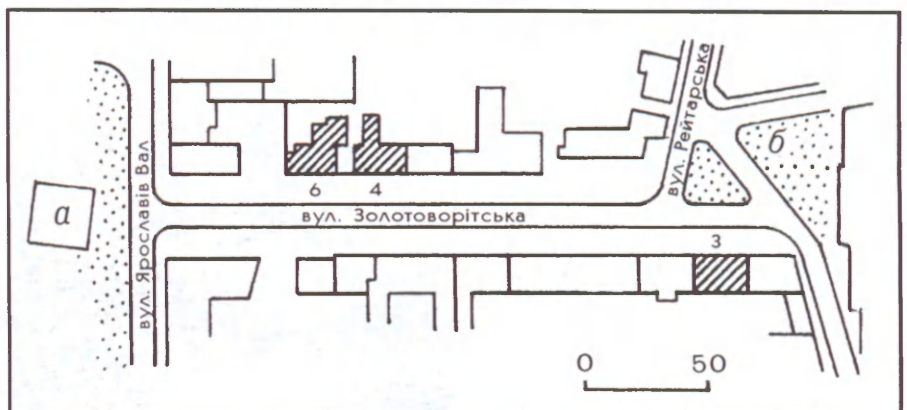
му визвольному русі й помер у Києві 1816 (пам'ятник відтворено і встановлено на подвір'ї Києво-Печерської лаври); настінний розпис кін. 19 ст. з мотивами українського орнаменту роботи худ. І. Іжакевича. Тридільний одноканонний храм із двоярусною дзвіницею над західним притвором розібрано 1935 (фундаменти під сквером біля Георгіївського пров.).

Існуюча забудова вулиці периметральна, різновисока (від 2 до 6 поверхів), різностильова. Найстаріші будівлі 1870-х рр. майже позбавлені архітектурного декору. Це запроектований О. Беретті двоповерховий особняк Я. Тарнавського (№ 2-а, пізніше підвирчений до чотирьох поверхів) і схожий за формами двоповерховий будинок № 13/38. Пишними неоренесансними формами фасадів виділяються житлові будинки кін. 19 — поч. 20 ст.: № 3 (нині адміністративний корпус СБУ), № 6 (Товариство «Україна»), крило будинку на вул. Володимирській, 40/2. Ажурними металевими ґратами балконів прикрашено неоренесансний фасад кол. прибуткового будинку № 11, в якому два нижні поверхи використовувалися відомою друкарнею (тепер видавництво «Мистецтво»). Цікавим зразком стилю конструктивізму 1930-х рр. є наріжний житловий будинок № 2/3. Новітню архітектурну течію постмодерну представляє адміністративний будинок № 7. Камерний простір вулиці замикає павільйон над руїнами Золотих воріт, споруджений 1982 у формах давньоруської архітектури за проектом арх. Є. Лопушинської.

На вулиці проживали й працювали відомі культурно-громадські діячі. У будинку № 4 мешкав краєзнавець, демограф, видавець В. Різниченко; у № 6 — єврейський громадський діяч 1917—18 І. Фрумін. У будинку № 3 містилися приватні жіночі гімназії П. Новицької і В. Жеребцової; 1919 — «Театральна академія», в якій викладали літературознавець і мистецтвознавець М. Алексєєв, актори С.-М. Висоцька, В. Сладкопевцев; співробітничали О. Дейч, Г. Комар, Є. Кузьмін та багато інших діячів. Академію закінчило чимало відомих згодом акторів.

Сучасне історико-культурне функціонування вулиці зумовлено потоком екскурсантів до всесвітньовідомих пам'яток — Золотих воріт і Софії Київської, діяльністю Товариства «Україна» (№ 6)

163. Золотоворітська вулиця.
План забудови.

163.1. Вул. Золотоворітська, 3.

та одного з найбільших республіканських видавництв «Мистецтво» (№ 11) [518].

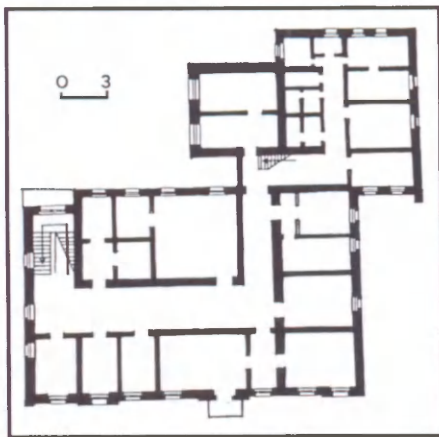
Тетяна Трегубова.

163.1. Житловий будинок 1898—99, в якому містилася «Театральна академія» (іст.). Вул. Золотоворітська, 3. На червоній лінії, у ряді суцільної забудови вулиці. Зведений на території наскрізної садиби між вулицями Золотоворітською та Володимирською.

Чотириповерховий, цегляний, з напівпідвалом, прямокутний у плані, фасад оздоблено ліпленням. Споруджений як прибутковий житловий будинок з торговельним приміщенням у напівпідвалі.

Частину квартир орендували у різний час під навчальні класи освітні заклади: у 1900-х рр. приватна жіноча гімназія П. Новицької, потім приватна жіноча гімназія з пансіоном та дитячим садком В. Жеребцової, у 1910-х рр. міське чотирикласне училище ім. цесаревича Олексія. У гімназії П. Новицької викладав протоієрей В. Липківський.

Навесні та влітку 1919 тут діяв навчальний заклад «Театральна академія», заснований Товариством соборної творчості «Взыскающие града». До навчальної програми увійшли курси історії літератури, театру, музики, обра-

163.3. Вул. Золоторітська, 6.
163.3. План другого поверху.

зотворчих мистецтв, костюма, стилів, акторської майстерності, естетики, гриму, мови, мімодрами. Серед викладачів закладу були відомі театральні та мистецькі діячі. Курс історії російської поезії читав Алексєєв Михайло Павлович (1896—1981) — літературознавець та мистецтвознавець, акад. АН СРСР (з 1958), почесний доктор Оксфордського, Паризького (Сорбонна), Бордоського, Ростоцького, Будапештського університетів. Практичні заняття з акторської майстерності проводили: Сладкопєвцев Володимир Володимирович (1876—1957) — актор, театральний педагог, письменник, голова Товариства «Взыскующие града»; Висоцька Станіслава-Марія (до 1896 псевд. — Вільська; 1877—1941) — польська актриса, режисер, педагог, засновниця польських драматичних колективів «Студія» та «Молодий театр» у Києві. З «Театральною академією» співробітничали також письменник та театрознавець О. Дейч, художник Г. Комар, режисер та критик Г. Крижицький, мистецтвознавець Є. Кузьмін, театрознавець С. Мокульський та ін. Деякі з учнів «Театральної академії» стали згодом відомими акторами. Серед них: В. Куза, М. Левкоєв, Н. Луначарська-Розенель.

Нині будинок використовується як частина комплексу державної установи [519].
Михайло Кальницький.

163.2. Житловий будинок 2-ї пол. 19 ст., в якому проживав Різниченко В. Ф. (іст.). Вул. Золоторітська, 4. На червоній лінії забудови вулиці.

Чотириповерховий, цегляний, Г-подібний у плані. Первісно двоповерховий. Третій-четвертий поверхи надбудовано пізніше.

У 1930-х рр. у квартирі № 1 проживав Різниченко Василь Федорович (Різников; 1892—1938) — краєзнавець, бібліограф, демограф, видавець, громадський діяч. У дорадянський час — відомий діяч «Просвіти», співробітник статистичного відділу Київської губернської земської управи. Заснував у Києві власне видавництво, у роки визвольних змагань видавав великими тиражами брошури про гетьманів Д. Апостола, І. Мазепу, П. Орлика, національну символіку України. Одночасно широко друкувався в київській, чернігівській та західноукраїнській періодиці (бл. 38 назв видань). Опублікував низку праць з краєзнавства, історії козацької державності 17—18 ст. У 1920-х — 30-х рр. — старший науковий співробітник Інституту демографії ВУАН. За редакцією акад. М. Птухи вийшли покажчики В. Різниченка «Демографія України за 1914—1928 рр.» (1931; 1276 записів) та «Демографічні переписи: Теорія, методологія, організація» (1936; 727 записів). 10 лютого 1938 незаконно заарештований. Проходив по одній справі з антропологом М. Ткачем, істориком та мистецтвознавцем М. Тарасенком та ін. Розстріляний [520].
Сергій Білокінь.

163.3. Житловий будинок 1894, в якому проживали Бердяєв М. О., Фрумін І. Й. (архит., іст.). Вул. Золоторітська, 6. Стоїть окремо біля Золотих воріт у ряді багатоповерхової забудови вулиці. На кресленні ділянки 1859 на його місці зображено двоповерховий будинок священика Андрієвського, перший поверх якого цегляний, другий — дерев'яний.

Гіперішній двоповерховий цегляний

будинок у стилі неоренесанс, на дві квартири (по одній на поверсі) зведено на основі старого на замовлення власника Є. Іваницького за проєктом арх. А. Краусса. Одночасно на подвір'ї було збудовано триповерховий флігель для мебльованих кімнат.

Чоловий корпус прямокутний у плані, перпендикулярно до нього розташований флігель, витягнутий углиб кварталу. Планування змінено, тепер коридорне, з двобічним розташуванням приміщень. Головну мистецьку цінність має ошатний вуличний фасад, що став асиметричним внаслідок добудови 1894 до лівого крила цегляних сходів із парадним входом. Основна семи-віконна частина фасаду має тривісну композицію, підкреслену рустованими лопатками, напівколонами корінфського ордера на рівні другого поверху і аттиками. У тектоніці фасаду переважають горизонтальні членування (лінії цоколю та карниза, міжповерхова та підвіконна тяги). Характерним для періоду київського еклектизму є поєднання відкритої цегляної кладки з гіпсовими декоративними деталями — меандровим фризом, гірляндами і рослинним орнаментом. На першому поверсі збереглися ніші — ексед-

164. Просп. Перемоги, 32.

Центральний вхід.

164. Павільйон птахів.

ри, в яких, імовірно, були скульптури. Споруда належить до небагатих будівель садибного типу, що збереглися на території Старого міста.

1900 у будинку містився дитячий садок П. Мідлер.

На поч. 1900-х рр. тут жив Бердяєв Микола Олександрович (1874—1948) — філософ-ідеаліст. У цей час дійсний член Київського літературно-артистичного товариства.

У 1910-х рр. тут проживав Фрумін Ілля Йосипович — хірург-ортопед, член київської міської думи, есер, єврейський громадський діяч у Києві 1917—18, секретар Київського виконавчого комітету громадських організацій від єврейських осередків.

Після 1917 у будинку містилися різні установи. З 1968 — Товариство зв'язків з українцями за межами України (Товариство «Україна») та редакція газети «Вісті з України» [521].

Михайло Кальницький, Тетяна Трегубова, Лариса Федорова.

164. ЗООЛОГІЧНИЙ ПАРК, 1913—14 (іст.). Просп. Перемоги, 32.

Заснований 1908 як зоологічний сад за допомогою Київського товариства любителів природи (голова — проф. М. Оболенський, голова зоологічної секції — проф. О. Коротнев). 3 травня 1909 займав невелику частину території університетського ботанічного саду (тепер Ботанічний сад ім. акад. О. Фоміна). Спочатку налічував 56 видів тварин. Із зростанням колекції зоосаду виникла необхідність розширення його території. У травні 1912 міська дума ухвалила надати йому ділянку колишнього фруктового саду площею понад 16 га на Брест-Литовському просп. (тепер просп. Перемоги). Облаштування парку та спорудження необхідних приміщень виконано за участю садівника А. Зейдака та цивільного інж. М. Бобрусова. У кін. 1913 тут було вже кілька павільйонів для тварин, зокрема, цегляний ведмежатник. Офіційне відкриття нового зоосаду відбулося навесні 1914. У радянський час заклад був націоналізований. Протягом 1920—30-х рр. територія зоологічного парку збільшилася до сучасних розмірів — 39,5 га, було зведено будинки для хижаків, мавп, слонів. На 1932 зоопарк мав 1196 тварин 164 видів. Під час німецько-фашистської окупації споруди було зруйновано, колекції пограбовано та знищено. Після визволення міста до кін. 1940-х рр. здійснено відбудову приміщень та поповнення колекцій за допомогою зоопарків інших міст СРСР.

Тепер — найбільший в Україні зоопарк. При плануванні враховано складний рельєф місцевості з яругами та пагорбами. Перший яр перетворено на ставки для водоплавних птахів. У другому — каньйоноподібний каскад ставків з чудовим видом колом. Цей яр відділяє стару частину зоопарку від нової, планування якої виконано за ландшафтними принципами з вкрапленням регулярних елементів. Протягом 1960—70-х рр. відбулася значна реконструкція та розбудова зоопарку (арх. В. Михайлов). Реконструйовано вхід із встановленням монументальних скульптур «Зубр» та «Леви» (1968, ск. Ю. Рубан), споруджено ажурні мости через став, дитячий майданчик з іподромом, будинки юнна-

тів та ветеринарної лікарні, лекторій та кінозал, зоологічний музей. На території парку зведено дві великі будівлі — мавп'ятник (двосвітній, вис. 5,5 м; відкриті літні вольєри, оточені заповненими водою ровами) у південній частині території та павільйон птахів (вис. 13 м) у східній частині. З півдня від павільйону — ставки для водоплавних птахів. Центр архітектурно-планувального задуму — острів хижих звірів. Літня зала його павільйону спроектована як скляна напівсфера на залізобетонних опорах. Підсвічування зсередини надає залі легкості. Для оформлення павільйону літнього вольєру використано світлу й темну керамічні плитки. У зимовому приміщенні — сад з тропічними рослинами. Зоопарк налічує понад 320 видів тварин і птахів, здійснює акліматизацію тварин тропічних і субтропічних країн, далекої Півночі, приділяє увагу їхньому розмноженню, зокрема рідкісних видів, особливо тих, що зникають. Вивчаються умови життя зубрів, куланів, коней Пржевальського, амурського тигра та ін. На території зоопарку росте понад 130 видів дерев і кущів [522].

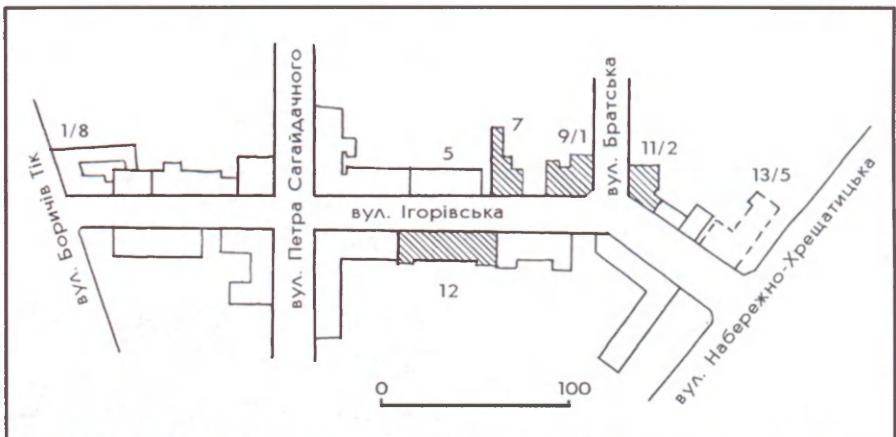
Михайло Кальницький, Ніна Коваленко.

165. ІГОРІВСЬКА ВУЛИЦЯ, 19—20 ст. (іст., містобуд.).

У південно-східній частині історичної зони Подолу, перетинає її з південного заходу на північний схід, з'єднуючи вулиці Боричів Тік і Набережно-Хрещатицьку, утворює перетин з вулицями П. Сагайдачного і Братською. Є однією з найдавніших вулиць Києва. Мала назву пров. Михайлівський, оскільки від вулиці йшов шлях до Михайлівського монастиря. 1869 названа на пошанування Ігоря (? — 945) — великого київського князя (912—45), вбитого повсталім племенем древлян. Простір вулиці має замкнений характер. На сході її вісь упирається у розміщений на повороті комплекс будинків, із заходу — в масив Андріївської гори. Забудова має

165. Ігорівська вулиця. План забудови.

165.1. Вул. Ігорівська, 12.

гармонійний характер, добре збережені фронти (порушені тільки двома багатопверховими будинками 1960—70-х рр. — № 2/6 і 16). Пряма, з заломом бл. 45° на ділянці від вул. Братської до Набережно-Хрещатицької, розбита відповідно до плану арх. В. Гесте, розробленого 1812 у зв'язку із загальним перебудуванням Подолу після пожежі 1811. Від класицистичного етапу забудови збереглися житлові будинки № 3/25, 11/2, 13/5, 14. Особливий інтерес являють непарні фронти забудови між вулицями П. Сагайдачного, Братською і Набережно-Хрещатицькою, які зберегли композицію 1-ї пол. 19 ст. з характерними розривами між сусідніми будинками, а також непарний суцільний фронт кварталу між вулицями Боричів Тік і П. Сагайдачного, характерний для 2-ї пол. 19 ст. До пам'яток архітектури належать великі прибуткові будинки № 5/10 і 8/23 на перехресті з вул. П. Сагайдачного, № 7 і № 9/1 на розі Братської вул., завершений наметовою вежею, яка акцентує перетин і вісь вулиці у місці її залому, будинок № 11/2 доби класицизму. До цінної історичної забудови належать будинки № 1, 1/8, 3/25, 12, 14, а також комплекс із житлового будинку і одноповерхової крамниці 2-ї пол. 19 ст. (№ 11).

Велику історико-культурну цінність має будинок № 9/1, в якому протягом багатьох років проживав визначний археолог В. Хвойка [523].

Григорій Щербина.

165.1. Готель, 1843, 1873 (архіт.). Вул. Ігорівська, 12. На червоній лінії забудови вулиці, на території садиби, яка утворилася після пожежі 1811. У 1843 на місці дерев'яного будинку, що згорів, споруджено новий цегляний, двоповерховий. Імовірно, під час проектування було використано один із зразкових проектів (№ 1) з фасадом на сім вікон. 1848 садиба з будинком переходить у власність дружини титулярного радника О. Жендзянівської, яка 1871 продала її васьківському купцю 2-ї гільдії Ф. Швогер-Литецькому.

1873 за проектом арх. М. Беркутова проведено реконструкцію споруди з метою перетворення її на готель. Обабіч головного будинку було прибудовано два двоповерхові флігелі, на межі подвір'я — господарський корпус. Таким чином, садиба була забудована з усіх чотирьох боків.

Комплекс під назвою «Готель Швогер-Литецького» або «Готель Литецького» проіснував до 1917. Під час 2-ї світової війни споруди пошкоджено. 1950 надбудовано третій поверх.

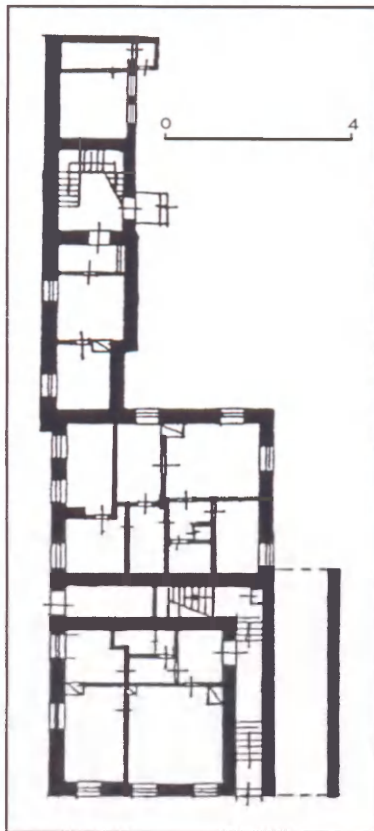
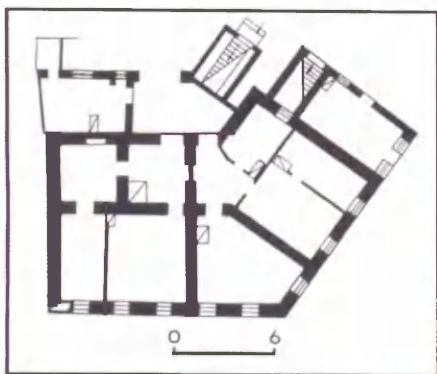
Будинок триповерховий, на підвалі, цегляний, у плані прямокутний, з коридорним внутрішнім плануванням; ліворуч — проїзд на подвір'я. Композиція головного фасаду симетрична, центральна частина гладенька, наріжні фланковані пілястрами, декорованими «під руст». В цілому декор будинку стриманий. Вікна другого поверху прикрашено сандриками на кронштейнах та сухариками.

Будинок є характерним для забудови вулиць Києва серед. 19 ст. [524]. Іл. див. с. 395. *Марина Виноградова.*

165.2. Житловий будинок, серед. 19 ст. (архіт.). Вул. Ігорівська, 11/2. На розі з вул. Братською.

Півтораповерховий, дерев'яний, тинькований. Високий цокольний поверх

165.2. Вул. Ігорівська, 11/2.
165.2. План першого поверху.

165.3. Вул. Ігорівська, 7.
165.3. План першого поверху.

обкладено цеглою під руст. Весь абрис будинку дуже стриманий, виконаний у формах класицизму, з дерев'яними архітектурними деталями, прямими сандриками (більшу частину дерев'яних деталей втрачено в процесі пізніших перебудов або дуже змінено).

В архітектурі будинку відображено вплив зразкових проєктів поч. 19 ст.

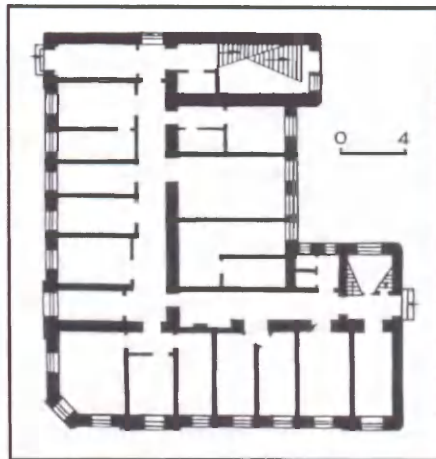
Олена Авраменко.

165.3. Житловий будинок, кін. 19 ст. (архіт.). Вул. Ігорівська, 7. Стоїть окремо на червоній лінії кварталу на садибі, що у 1850-і рр. належала І. Серебренникову. 1894 тодішньому домовласнику Д. Марголіну видано дозвіл на перебудову півтораповерхового будинку на двоповерховий разом з цегляними службами. Нагляд за будівництвом здійснював арх. В. Ніколаєв.

Двоповерховий, з підвалом, цегляний, тинькований. Дах вальмовий, критий залізом, перекриття плоскі. Головний, прямокутний у плані об'єм витягнуто в глибину подвір'я, обмеженого по лівому краю двоповерховим прибудованим флігелем з окремим входом. Проїзд на подвір'я з ангресольним поверхом над ним і парадний вхід розміщено на лівому фланзі вуличного фаса-

165.4. Вул. Ігорівська, 9/1.

165.4. План першого поверху.

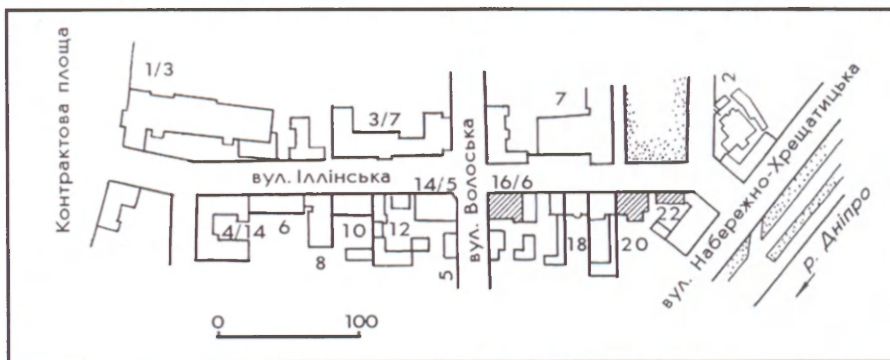
ду. Поперечним вузьким коридором з одномаршовими сходами головний будинок поділяється на дві квартири із суміжним розташуванням приміщень. Планування флігеля однорядне анфіладне.

Архітектурно оформлений п'ятивіконний вуличний фасад вирішено в стилі неоренесанс. Асиметрію його композиції визначає вісь вхідного portalу, перекритого балкончиком-піддашком з ажурними металевими ґратами, підкреслена невеличким фігурним аттиком. Горизонтальні членування виявлено лінією цоколю, підвіконними тягами, широким міжповерховим поясом і розвинутими фризом та карнизом. Міжповерховий пояс і фриз із подвійними модульйонами прикрашено ліпними меандровим орнаментом. Вертикальні членування позначено міжвіконними лопатками на першому рустованому поверсі й пілястрами іонічного ордеру — на другому. Прямокутні віконні та дверні прорізи оздоблено профілями, ліпними картушами, гірляндами та сандриками-полічками (на другому поверсі).

Споруда — зразок застосування ренесансних форм в архітектурі малоповерхового подільського житлового будинку кін. 19 ст. [525]. *Тетяна Трегубова.*

165.4. Житловий будинок 1893, в якому проживав Хвойка В. В. (архит., іст.). Вул. Ігорівська, 9/1. Замикає перспективу Ігорівської вул. на перетині її з Братською вул. Збудований за проектом арх. В. Ніколаєва. Єдиний будинок, що зберігся від наріжної садиби, яка належала в кін. 19 — на поч. 20 ст. К. Сорочині. Огорожа по Ігорівській вул. того ж часу, що й будинок. Двоповерховий, з підвалом, цегляний, у плані Г-подібний, планування коридорно-анфіладне. Композиція фасадів асиметрична, наріжжя будинку виділено розкріповкою і завершено декоративним наметом, не передбаченим первісним проектом. На розі розташовувався вхід до магазину (пізніше дверний отвір було перетворено на віконний). Добре збереглося оздоблення фасадів і окремих інтер'єрів у стилі ренесанс. Є зразком житлового будинку 2-ї пол. 19 ст. на наріжній ділянці.

У цьому будинку 1898—1914 з невеликими перервами (1908 — вул. Братська, 14; 1909 — вул. Іллінська, 1) жив Хвойка Вікентій В'ячеславович (1850—1914) — археолог. Чех за походженням. Викладав у київських гімназіях (з 1876). У 90-х рр. 19 ст. почав проводити археологічні розкопки, зокрема в Києві. 1893—1903 досліджував Кирилівську пізньопалеолітичну стоянку. 1894 проводив розкопки на г. Киселівці, 1896 — на Кирилівській вул. 1896 відкрив перші пам'ятки трипільської культури (4—3 тис. до н. е.) у Середній Наддніпрянщині. У 1899—1901 досліджував давньослов'янські пам'ятки. Відкрив нові археологічні культури, які за місцем розкопок одержали назви зарубинецької (2 ст. до н. е.— 2 ст. н. е.) і черняхівської (2—5 ст.), розробив прогресивну концепцію щодо автохтонності (місцеве походження) слов'янського (і праслов'янського) населення Середньої Наддніпрянщини. На поч. 20 ст. вивчав пам'ятки східних слов'ян 7—10 ст., проводив археологічні розкопки на місцях давньоруських міст Білгорода і Витачева, городищ

166. Іллінська вулиця. План забудови.

Старі Безродичі та Шарки. Йому належить ініціатива вивчення пам'яток українського середньовіччя у Чигирині. 1907—14 досліджував пам'ятки на Старокиївській горі. Автор понад 200 друкованих праць, значна частина яких створена 1898—1907. Один із засновників Київського міського музею старожитностей та мистецтв (1899). До останніх днів життя був хранителем археологічного відділу музею, основну частину якого склали його знахідки. У своїй квартирі вчений відкрив для широкої публіки музей старожитностей.

1967 на фасаді будинку на пошанування вченого встановлено гранітну меморіальну дошку із зображенням амфори (арх. М. Говденко) [526].

Марина Виноградова,

Ігор Гурич,

Віталій Отченашко.

166. ІЛІНСЬКА ВУЛИЦЯ, поч. 19 — 20 ст. (архит., іст., містобуд.). З двома невеликими залами на початку і в кінці траси, проходить через Поділ у напрямку із заходу на схід, з'єднуючи Контрактову пл. з Набережно-Хрещатицькою вул. Перетинається з вулицями Братською, Волосською, Почайнинською. Прокладена після пожежі 1811, повторюючи напрямок давньої вулиці, що йшла вздовж Братського монастиря від Торгу (Контрактової пл.) до Іллінської церкви. Починається ансамблем Братського монастиря і адмініст-

ративним будинком 1950-х рр. Відтінює від Братської вул. — непарний бік — втратив історичний характер, а парний (від № 14/5 до 22/13) зберіг мальовничу щільну забудову. Від раннього етапу забудови (1-а пол. 19 ст.) збереглися новий корпус Київської академії (№ 1/3), житлові будинки № 16/6, 20 — двоповерхові, вирішені у формах класицизму. Будинки серед. 19 ст. (№ 14/5, 16/6 та 18) відбивають перехід від суворого класицистичної системи до більш вільного використання формотворчих принципів. Їхня структура близька до структури житлових будинків 1-ї пол. 19 ст., але пластична розробка фасадів уже має елементи нового напрямку в архітектурі, орієнтованого на історизм. У забудові 2-ї пол. 19 — поч. 20 ст. вирізняються чотириповерховий житловий будинок № 10 і півтораповерховий особняк № 22 із насиченою пластичною розробкою головних фасадів в стилі неоренесанс. У 1930—70-х рр. споруджено будинки лікарні (№ 7), виробничого корпусу (№ 8) та військового навчального закладу.

Осьова композиція з щільною периметральною забудовою, до якої входять домінуючі будинки Братського монастиря та Іллінської церкви, відбиває містобудівні особливості історичної частини Подолу [527].

Григорій Щербина.

166.1. Житловий будинок, серед. 19 ст. (архит.). Вул. Іллінська, 16/6. Формує ріг вулиць Іллінської та Волоскої. Двоповерховий, цегляний, з прибудовами з боку дворових фасадів. Композицію і проробку деталей фасаду вико-

166.1. Вул. Іллінська, 16/6.

нано в стилі класицизм. Архітектурне оздоблення — листви вікон, прямі сандрики, карнизи, рустовані пілястри. Архітектурні форми будівлі добре акцентовані поліхромією.

Олена Авраменко.

166.2. Житловий будинок, серед. 19 ст. (архит.). Вул. Іллінська, 20. Поблизу ансамблю Іллінської церкви, в ряді забудови кварталу, впритул до сусіднього будинку № 22. Архітектурні та планувальні особливості характерні для 50–60-х рр. 19 ст.

Двоповерховий, цегляний, тинькований, з плоским дерев'яним перекриттям. Дах вальмовий, кригий залізом. У плані прямокутний, з двома невеликими однокамерними прибудовами по краях внутрішнього подвір'я. Широкий центральним проїздом поділяється на дві частини з анфіладно-коридорною системою внутрішнього планування. Підйом на другий поверх здійснюється по зовнішніх одномаршових дерев'яних сходах, з'єднаних з дерев'яною галереєю вздовж дворового фасаду.

Головний фасад побудовано за класичистичною симетричною схемою із застосуванням архітектурного декору, властивого добі пізнього класицизму. Його площа чітко поділяється на два яруси, кожен із яких розчленовано пілястрами спрощеного тосканського ордера на сім рівних за шириною прясел. Центральне прясло вміщує проїзд з лучковою перемичкою, зверху — спарені прорізи, звернені до балкона. Поодинокі прямокутні вікна і двері нижнього ярусу оздоблено лучковими сандриками, аркові прорізи другого поверху — прямими карнизними сандриками та нішками.

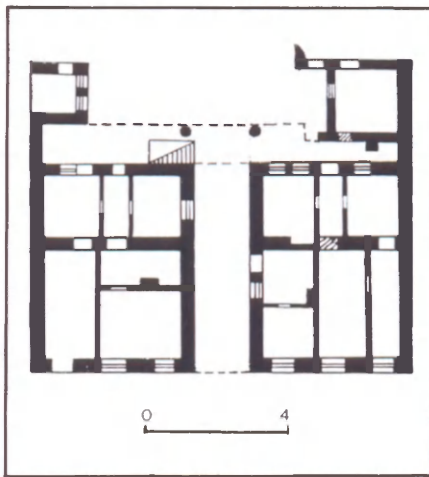
Рідкісний зразок малоповерхового житла галерейного типу серед. 19 ст., широко розповсюдженого в забудові Подолу.

Тетяна Трегубова.

166.3. Житловий будинок, 1880 (архит.). Вул. Іллінська, 22. У ряді забудови вулиці. Споруджений в стилі неоренесанс. Садиба належала купцю Ф. Селюку.

Півтораповерховий, цегляний, у плані Г-подібний, витягнутий з південного заходу на північний схід. Цокольний поверх перекритий невеликими цегляними склепіннями на металевих прогонах, перекриття верхнього поверху плоскі по дерев'яних балках. Дах трисхилий, накритий гофрованим шифером. Внутрішнє планування змішаного анфіладно-коридорного характеру.

166.3. Вул. Іллінська, 22.

166.2. Вул. Іллінська, 20.

166.2. План першого поверху.

Головний симетричний фасад оздоблено пишним цегляним архітектурним декором. Вікна в цокольному поверсі мають лучкові перемички, на першому — прямокутної форми. На північно-західному фланзі фасаду був головний вхід (тепер закладений), оформлений порталом, завершеним трикутним сандриком із сухариками. На рівні цоколю портал фланковано рустованими лопатками, вище — канелюрованими пілястрами на високих цоколях. Вікна цокольного поверху облямовано тягами з замковим каменем, простінки заглиблено. Між вікнами розміщено рустовані лопатки.

Цокольний поверх відокремлює від першого широкий профільований карниз. Вікна першого поверху з прямими профільованими сандриками декоровано так само, як і портал, пілястрами на консолях із перехватами. Вінцевий карниз розкріпований, має розвинуту фризову частину, прикрашену тригліфами. Фасади будинку нетиньковані, пізніше побілені. На блакитній площині стіни рельєфні деталі (русти, сандрики, листви, пілястри, карнизи) підкреслено білим кольором.

Серед рядової малоповерхової забудови Подолу 2-ї пол. 19 ст. будинок виділяється майстерністю виконання з тесаної й рядової цегли ренесансного архітектурного декору [528].

Григорина Аврамова.

167. ІЛЛІНСЬКА ЦЕРКВА, кін. 17—20 ст. (архит., мист.). Вул. Почайнинська, 2. Сучасний ансамбль Іллінської

церкви міститься на розі вулиць Набережно-Хрещатицької та Почайнинської, є важливим архітектурним акцентом у забудові Подолу та композиційною домінантою набережної Дніпра. Складається з церкви св. Іллі, дзвіниці, корпусу малої бурси, будинку причту і брами з огорожею. Територія ансамблю у плані — неправильний багатокутник.

У 17 ст. на місці існуючої пам'ятки стояла дерев'яна церква. 1692 замість неї коштом київського міщанина Петра Гудими була споруджена мурована церква, яка 1718 постраждала від пожежі й 1755 була відновлена полковником осавулом Павлом Гудимом. Імовірно тоді ж до неї з півночі було прибудовано теплий приділ св. Іоанна Хрестителя. Після пожежі 1811 церкву ремонтували, 1818 в ній влаштовано новий іконостас. У 1-й пол. 19 ст. до церкви з півдня й заходу прибудовано невеликі притвори. В останньому вхід фланковано парами колон спрощеного доричного ордера, що несуть карниз і трикутний фронтон.

Композиція плану церкви аналогічна українським тридільним дерев'яним церквам і складається з бабинця, нави й вівтаря. Вівтар та бабинці у плані п'ятигранні, короткі рамена нави з півночі та півдня — тригранні. Над бабинцем влаштовано невеликі хори. Рамена хреста перекрито напівциркульними склепіннями, між ними влаштовано плоскі трикутні паруси, на які спирається високий восьмигранний підбанник, увінчаний зімкненим склепінням бані. В інтер'єрі церкви домінує центральний підбанний простір. Його компактність і спрямованість вгору ще більше підкреслюється тим, що склепіння рамен хреста є ніби підпругами арками, які несуть високий, залитий світлом підбанник. Вражає гармонійне поєднання форм мурованої архітектури (напівциліндричні та зімкнені склепіння) і дерев'яної (трикутні плоскі паруси), з якою пов'язані також гранчасті об'єми рамен хреста і підбанника. Порівняно невелика споруда вирізняється монументальністю лаконічних і чітких архітектурних форм, підкресленою стриманістю зовнішнім декором. На середині висоти церкви проходить поясок цегляного поребрика з профільованим карнизом над ним. Стіни та підбанник завершено профільованим карнизом із зірчастими розетками. Увінчує баню невеликий декоративний ліхтарик з маківкою. Вікна напівциркульні, оздоблені в першому ярусі витонченими напівколонками, що несуть легкі трикутні розіграні фронтони. 1996 баню храму позолочено.

Оформлення інтер'єра Іллінської церкви припадає на поч. 19 ст. і пов'язане з перебудовою храму після пожежі 1811. Сучасний стан внутрішнього простору храму після останньої реставрації кін. 50-х рр. 20 ст. відповідає традиціям академічної школи, близьким до зразків храмового живопису 1-ї пол. 19 ст.

Іконостас 1-ї чв. 19 ст. втрачено за радянського періоду. Новий сучасний гіпсовий триярусний іконостас (1992) надає деякої дисгармонії внутрішньому просторові храму. Це сталося внаслідок різниці стилів та кольорового вирішення (яскраві кольори нових ікон

контрастують зі стриманою гамою настінних олійних розписів). Протягом 19—20 ст. розписи Іллінської церкви неодноразово поновлювали київські художники та реставратори різного професійного рівня. Значне поновлення живопису здійснили 1909 художники іконописної майстерні А. Маленка. 1956 проведено ремонтно-реставраційні роботи пам'ятки спеціальними науково-реставраційними майстернями за проектом арх. І. Шмільсона. Відновлювався також живопис під наглядом художника-реставратора В. Баб'юка. Саме в цей час знайдено фрагменти стінопису 18 ст., пошкодженого пожежею 1811.

Внутрішні стіни церкви покриті олійними розписами у стилі 19 ст. Це сюжети-картини, присвячені в основному діянням пророка Іллі, на пошанування якого і побудовано храм, а також деякі сюжети Євангелія. У zenіті склепіння вівтарної частини храму зображено Бога-Савофа в оточенні ангелів та херувимів, який благословляє пророків Іллію та Мойсея. Нижче, між вікнами апсиди, симетрично розташовано композицію з зображенням ієрархів церкви на повний зріст у багатому літургійному одязі. Вздовж арки апсиди у медальйонах — погрудні постаті християнських великомучеників. Баню розписано в стилі поч. 20 ст.: на блакитному тлі неба зображено ангелів з білими ліліями, які по колу тримають білу стрічку з написом. Нижче, в підбавнику, вісім вікон. Простінки між ними за-

повнено ілюзорним малюнком колон з іонічними капітелями — розпис, характерний для 1-ї пол. 19 ст. Прорізи вікон прикрашає рослинний орнамент, за стилем подібний до орнаментів Володимирського собору в Києві. На парусах з трьох боків традиційно розташовано чотирьох євангелістів в овальних медальйонах, прикрашених бароковим орнаментом, характерним для кін. 18 ст. На східній стіні між єванге-

167. Іллінська церква.
Вул. Почайнинська, 2.

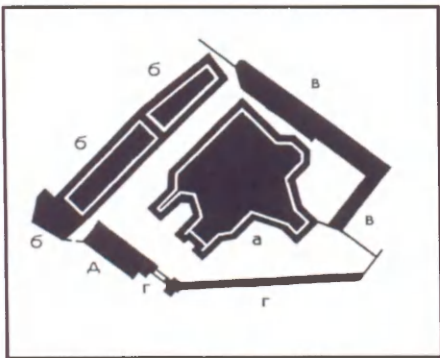

лістами, в орнаментальному обрамленні, вписаному в прямокутник, — Діва Марія з білою лілією — символом чистоти, в оточенні херувимів (по два з кожного боку). У склепінні лівої частини нави — трикутник Всевидючого Ока на тлі блакитного неба та сріблястих хмар. На південній стіні над вікном — сюжет зі Старого завіту «З'явлення Бога св. пророкові Іллі у вигляді вогню, землетрусу та повітря». Під вікном — композиція «Св. пророк Ілля і цар ізраїльський Ахава», на якій обидві постаті виписано на повний зріст в інтер'єрі царського палацу, де пророк пропонує цареві зібрати ізраїльський народ на горі Карміл та пізнати істинного Бога, а не ідола сонця Ваала.

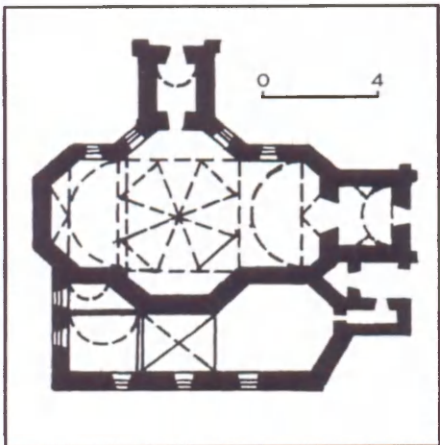
На західній стіні лівої частини нави — сюжет «Св. пророк Ілля викликає вогонь з неба на п'ягидесятників». На східній стіні середохрестя з обох боків від вівтаря симетрично розташовано сюжети з Євангелія: ліворуч — «Воскресіння Христове», праворуч — «Преображення». Живопис дуже низького рівня, з анатомічними спотвореннями, колорит невиразний, у темно-коричневих тонах.

У склепінні правої частини нави, симетрично до «Всевидючого Ока», на блакитному небі серед білих хмар у центрі напис івритом, виділений жовтим колом. На північній стіні над вікном — сюжет «Св. пророк Ілля воскрешає сина вдови»: ліворуч пророк Ілля тримає мертву дитину, праворуч — мати-вдова, у якій за велінням Бога проживав Ілля. Під вікном на північній стіні — композиція «Св. пророк Ілля розділяє річку Йордан», де зображено дві постаті: пророка та його учня

167. Генеральний план: а. Іллінська церква. б. Дзвіниця з корпусом Малої бурси. в. Огорожа з брамою. г. Проскурня. д. Крамниці.

167. Іллінська церква. План

Єлисея. Ілля розмахує мілоттю (верхній одяг), аби зробити прохід на другий берег.

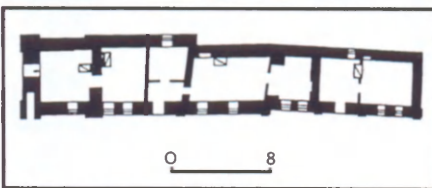
На західній стіні правої частини навписана композиція «Св. пророк Ілля викриває народ за ідолопоклонство».

У центрі — ідол сонця Ваал, біля якого зроблено жертвню з тільцем, довкруги якої жреці танцюють ритуальний танок, але їхній бог так і не запалив вогню. На північній стіні середо-хреста начебто продовження попереднього сюжету. На тому самому рівні зображено жертвування Господу пророком Іллею тільця, який спалахує божественним вогнем. Композицію супроводжує текст: «Зішестя вогню з неба на жертву пророка Іллі». Симетрично до неї на південній стіні розпис «Сходження пророка Іллі на небо»: пророк сидить у вогненній колісниці, що несе його в небо на очах здивованого люду.

На всіх композиціях св. Ілля зображений людиною похилого віку з довгим сивим волоссям та бородою, зодягненим у темно-блакитне нижнє вбрання та червону мілоть.

У склепінні над бабинцем розташовано найбільшу композицію храму — «Зішестя Святого Духа». В zenіті склепіння — білий голуб, від якого з усіх боків сипляться золоті краплі на голови апостолів та Богородиці, виписаних уздовж трьох стін: південної, західної та північної. У нижньому ярусі бабинця вздовж вікон південної стіни — сюжет «Благовіщення»: праворуч — Діва Марія на колінах, ліворуч — архангел Гавриїл з білою лілією. Праворуч від «Благовіщення» у стилізованій рамі портрет на повний зріст архимандрита Митрофана в одязі ченця.

Подали, ближче до входу св. пророчиця Марія Єгипетська на тлі гори. Симетрично до неї на північній стіні св. апостол Петро, який сидить під деревом. Праворуч від нього, навпроти архимандрита Митрофана — портрет першого митрополита київського св. Михайла у багатому літургійному вбранні — один з найкращих зразків живопису 1-ї пол. 19 ст. в Іллінському храмі. Завершує північну стіну компози-

167.1. Дзвіниця Іллінської церкви.

167.1. План першого ярусу дзвіниці з корпусом Малої бурси.

ція «Хрещення Господнє»: Ісус Христос стоїть у воді, праворуч від нього — Іоанн Хреститель. На хорах розташовано дві композиції «Св. пророк Ілля бере їжу від воронів» та «Св. пророк Ілля бере їжу від ангела». Під хорами на дерев'яних дошках олією написано композицію «Покрова Богородиці» (живопис кін. 19 ст., поновлений у 50-х рр. 20 ст.).

Центральна частина храму відгороджена від вівтаря новим триярусним іконостасом. Його каркас металевий, оздоблений гіпсовим ліпленням у неовізантійському стилі, подібний до іконостаса Володимирського собору в Києві. Виконаний за ескізом худ. С. Демінчука, ск. М. Немченка. Біле

гіпсове ліплення передбачається покрите бронзою. Ікони до іконостаса написані худ. С. Вандаловським за традиційним українським каноном, що існував до 17 ст. [529].

Надія Богдалова, Наталія Логвин.

167.1. Дзвіниця Іллінської церкви з корпусом Малої бурси, поч. 18 ст. (архт.). Вул. Почайнинська, 2. Дворянська, цегляна, у плані квадратна дзвіниця розташована у південно-західному куті подвір'я. Другий ярус відкритий, з широкими арковими отворами з кожного боку. Увінчує дзвіницю високий гранчастий цегляний намет, в основі якого на кожній грані по невеликому слуховому вікну, що виступає, з трикутним фронтоном. Намет завершено гранчастим ліхтарем з розвинутим профільованим карнизом і маленькою маківкою, що є характерним для російської архітектури 17—18 ст.

У 2-й пол. 18 ст. в північно-східному напрямку до дзвіниці добудовано одноповерховий цегляний корпус Малої бурси, що мав секційне планування. Фасади розчленовано плоскими пілястрами відповідно до внутрішнього планування. Вхідні отвори оформлено порталами з плоскими пілястрами і стилізованими капітелями. Завершує стіни будинку розвинутий профільований карниз.

Наталія Логвин.

167.2. Крамниці Іллінської церкви, 19 ст. (архт.). Вул. Набережно-Хрещатицька, 25/2. Одноповерхові цегляні крамниці зводилися у дві черги (1862 і 1876) по фронту Іллінської та Набережно-Хрещатицької вулиць. Використовувалися як прибудові торговельні й складські приміщення, що належали церкві. Корпуси крамниць оформлено у стилі пізнього класицизму. Уздовж довгих фасадів ритмічно містяться аркові отвори. Будівлі вдало вписуються в історичну забудову набережної.

Тепер зайняті фабрикою художньої галантереї. До них зроблено невизначні прибудови з тилу й по червоній лінії Набережно-Хрещатицької вул. [530].

Михайло Кальницький.

167.3. Огорожа з брамою, серед. 18—19 ст. (архт.). Вул. Почайнинська, 2. Обмежує подвір'я з південного боку. Бл. 1775 навпроти головного входу до церкви на відстані 4 м споруджено цегляну тиньковану браму у вигляді триумфальної арки в стилі українського бароко. Арка проїзду фланкована пілонами, оздобленими з боку вулиці спареними тричвертевими колонами на базах своєрідного композитного ордера, близького до творчої манери арх. І. Григоровича-Барського. Колони несуть розвинутий антаблемент і кінцеві частини розрваного сегментного фронтона, поміж якими — динамічно спрямований вгору ускладнений криволінійний фронтон. Його кілеподібна верхня частина увінчана хрестом, нижче — нішка для розміщення ікони. Бічні й центральний фронтони окреслено виразними карнизними тягами, розкріпованими з боку проїзду. З півдня до брами прилягає металева огорожа на цегляному цоколі і фігурних стовпчиках, виконана у формах історизму 2-ї пол. 19 ст. Ковані грати огорожі й стулки брами складаються з частих вертикальних стрижнів, поєднаних горизонтальними поясами з мотивом кола та навкісними

167.4. Проскурня.

елементами у нижній частині. До візерунка воріт включено літери «И» та «П», що означають «Ілля Пророк».

Брама і огорожа — один з найкращих зразків малих архітектурних форм, гармонійно пов'язаних із церковним ансамблем [531]. *Тетяна Трегунова.*

167.4. Проскурня, 2-а пол. 18 ст. (архит.). Вул. Почайнинська, 2. Споруджена впритул до брами. Містобудівне значення і час зведення споруди виявлено дослідженнями, здійсненими в ході історико-культурної інвентаризації забудови Подолу 1972—79 (арх. В. Шевченко). На плані Подолу 1803 позначено два будинки, розташовані симетрично з обох боків брами. Обидві споруди разом з брамою утворювали червону лінію стародавньої вулиці, яка проходила під кутом до сучасної. Під час формування сучасної вул. Почайнинської будинок з південного боку брами було знесено.

Будівля одноповерхова, цегляна, тинькована, у плані прямокутна, складається з анфілади приміщень. Східний фасад з боку внутрішнього подвір'я завершений високим профільованим карнизом, має два невеликих прямокутних вікна і вхід по осі. Наріжжя фасаду та дверний отвір підкреслено пілястрами. Західний фасад з боку вулиці розчленовано лопатками та увінчано антаблементом з неглибокими нішами. Вигляд споруди спотворено пізнішими переробками: закладено два вікна, зруйновано карниз, змінено дах. Проскурня є органічною складовою частиною ансамблю Іллінської церкви. Має велику містобудівну цінність, оскільки фіксує напрямком стародавньої вулиці Подолу. Первісне призначення будинку не встановлено. Тепер використовується церковною громадою як проскурня.

*Тетяна Маніфасова,
Валентина Шевченко.*

168. ІНСТИТУТ БІООРГАНІЧНОЇ ХІМІЇ ТА НАФТОХІМІЇ (кол. ВІДДІЛЕННЯ НАФТОХІМІЇ ІНСТИТУТУ ФІЗИКО-ОРГАНІЧНОЇ ХІМІЇ І ВУГЛЕХІМІЇ), В ЯКОМУ ПРАЦЮВАВ ГУТІРЯ В. С. (іст., мист.). Харківське шосе, 50. На червоній лінії забудови вулиці. Зведений 1977. П'ятиповерховий, цегляний. На фасаді — мозаїчне панно «Природа і люди» (заг. пл. 100 кв. м) із зображенням великої кольорової квітки, в центрі якої дві жіночі постаті — уособлення науки і природи (художники І. Кириченко, Р. Кириченко та С. Кириченко). Мозаїка створює кольоровий акцент, що виділяє споруду в архітектурному середовищі.

З 1977 тут розміщувалося відділення нафтохімії Інституту фізико-органічної хімії і вуглехімії АН УРСР, який містився у м. Донецьку. Відділення засновано 1977, у 1991 — реорганізовано в Інститут біоорганічної хімії та нафтохімії АН України, тепер — НАН України.

1977—83 у кімнаті № 104 працював Гутиря Віктор Степанович (1910—83) — вчений у галузі хімії і технології переробки нафти, акад. АН АЗРСР (з 1949), чл.-кор. АН СРСР (з 1953), акад. АН УРСР (з 1961), заступник директора Інституту хімії високомолекулярних сполук АН УРСР (1959—63), член Президії (1961—63 та з 1974), віце-президент АН УРСР (1963—74). У 1977—83 — керівник відділення нафтохімії Інституту фізико-

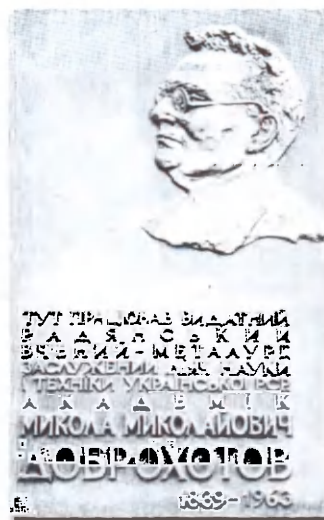

168. Харківське шосе, 50.

органічної хімії і вуглехімії АН УРСР. Основні праці присвячено дослідженню нафти родовищ України. Вивчав процеси каталітичного крекінгу й синтезу алюмосилікатних каталізаторів, вперше сформулював загальні положення про специфічні особливості каталізу на цеолітах.

Нині — один з корпусів (№ 2) Інституту біоорганічної хімії і нафтохімії НАН України, головний корпус якого з 1991 міститься на вул. Мурманській, 1. 1983

169. Вул. Дегерьевська, 39.

на фасаді будинку встановлено графічну меморіальну дошку на пошанування В. Гутирі [532].

Ніна Коваленко, Елла Піскова.

169. ІНСТИТУТ ГАЗУ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст.). Вул. Дегерьевська, 39. Комплекс споруд інституту складається з трьох корпусів, побудованих у 1960—62 (до цього розміщувався на вул. Мельникова, 8). Заснований 1949 як Інститут використання газу в комунальному господарстві й промисловості АН УРСР. З 1963 — Інститут газу АН УРСР (тепер НАН України).

У корпусі № 1, спорудженому на червоній лінії забудови вулиці (триповерховому, цегляному), працювали: засновник і перший директор інституту Доброхотов Микола Миколайович (1889—1963) — вчений у галузі металургії, акад. АН УРСР (з 1939), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1951), голова Відділу технічних наук АН УРСР (1948—52). У 1949—52 — директор інституту, 1952—63 — завідувач відділу використання газу в металургії.

Наукова діяльність присвячена дослідженням в галузі теорії і конструювання газогенераторів, термодинаміки й кінетики металургійних процесів. Особливо великий його внесок у створення конструкцій та удосконалення теплової роботи сталеплавильних і нагрівальних печей.

Робочий кабінет вченого містився на другому поверсі у кімнаті № 6. 1949—60 — працював у старому приміщенні інституту (вул. Мельникова, 8). Копитов Віктор Філімонович (1906—90) — вчений у галузі металургії та теплотехніки, промислових печей, акад. АН УРСР (з 1967), заслужений діяч науки УРСР (з 1981). В інституті з 1950, у 1952—85 — його директор, одночасно завідувач відділу промислових печей. В останні роки життя — радник при дирекції інституту. 1965—75 — представник УРСР у групі експертів Комітету з газу Європейської економічної комісії ООН. 1971—82 — головний редактор журналу «Химическая технология». Наукові дослідження з проблем газотехніки, металургійної теплотехніки, промислових печей та хімічної переробки газу.

Кабінет і приймальня В. Копитова як директора інституту та робочий кабінет (кімната № 20) містилися на другому поверсі.

1968 на фасаді будинку на пошанування М. Доброхотова встановлено меморіальну бронзову дошку з барельєфним портретом вченого (ск. І. Кавалерідзе, арх. Р. Бикова) [533].

Лариса Гаврилюк, Ніна Смирнова.

170. ІНСТИТУТ ГЕМАТОЛОГІЇ ТА ПЕРЕЛИВАННЯ КРОВІ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАВ ЛАВРИК С. С. (іст.). Вул. М. Берлінського, 12. На червоній лінії забудови. Чотириповерховий, цегляний. Споруджений 1967 (з ініціативи С. Лаврика) для інституту, що раніше містився у будинку Миської станції переливання крові (розташований за цією ж адресою, у дворі). Заснований 1934 як філіал Українського інституту невідкладної хірургії та переливання крові (у м. Харкові), з 1936 — самостійний Київський науково-дослідний інститут з тією ж назвою, з 1964 — Київський науково-дослідний інститут гематології та переливання крові МОЗ УРСР (тепер — МОЗ України).

1960—90 (з перервою 1970—84) тут працював на другому поверсі в кабінеті директора інституту та на третьому — в кімнаті № 41 — Лаврик Семен Семенович (1915—90) — гематолог, чл.-кор. АН УРСР (з 1979), заслужений діяч науки УРСР (з 1975), ректор Київського медичного інституту (1970—84). Під час роботи у цьому будинку 1960—70 — директор інституту, 1984—90 — завідувач лабораторії консервування кісткового мозку. З 1961 — член Міжнародного товариства гематологів і трансфузіологів. Відзначений Державною премією України (1992, посмертно), премією ім. О. Богомольця АН УРСР (1977).

Основні праці присвячено питанням патофізіології та трансплантації кісткового мозку, переливання крові та кріобіології, створення нових білкових препаратів для лікування крові та кровотворних органів [534].

Елла Піскова.

171. ІНСТИТУТ ГЕОФІЗИКИ ім. С. СУББОТІНА, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст.). Просп. Академіка Палладіна, 32. На червоній лінії забудови.

Будинок чотириповерховий, цегляний, споруджений 1966 для Інституту геофізики АН УРСР (тепер НАН України). Заклад засновано 1960 внаслідок об'єднання геофізичної лабораторії й магнітної станції Інституту геологічних наук АН УРСР, геофізичних відділів і станцій Інституту геології і геохімії горючих копалин АН УРСР та Сейсмічного сектора АН УРСР. З 1978 носить ім'я акад. АН УРСР С. Субботіна (до 1966 розміщувався на вул. Б. Хмельницького, 15).

У цьому будинку працювали: 1966—88 — Соллогуб Всеволод Борисович (1912—88) — геофізик, чл.-кор. АН УРСР (з 1967). В інституті — з 1960, у 1960—72 — заступник директора інституту, одночасно очолював відділ сейсмометрії (до 1987), потім був радником при дирекції. 1962—74 — національний представник геофізичної комісії Карпато-Балканської геологічної асоціації. Відзначений Державними преміями УРСР (1984, 1989 — посмертно), премією ім. В. Вернадського АН УРСР

171. Просп. Академіка Палладіна, 32.

(1976). Основні праці присвячено проблемам вивчення глибинної будови Південно-Східної Європи, у т. ч. й території України, методом глибинного сейсмічного зондування, який з часом став провідним у комплексі геофізичних досліджень будови літосфери. Вперше встановив різке розчленування поверхні Мохоровичича, виявив кілька поверхонь «Мохо» різного віку, стародавні «корені» гір ранньопротерозойського віку в межах Українського щита, під Карпатами та Гірським Кримом.

Кабінет вченого містився на другому поверсі.

1966—76 — Субботін Серафим Іванович (1906—76) — геофізик, акад. АН УРСР (з 1961), заслужений діяч науки УРСР (з 1966), засновник і перший директор інституту (1960—76). У 1963—76 — академік-секретар Відділення наук про Землю і Космос АН УРСР, голова Міжвідомчого геофізичного комітету при Президії АН УРСР. Відзначений Державними преміями УРСР (1972, 1984 — посмертно), премією ім. В. Вернадського АН УРСР (1976). Основні праці присвячено гравіметрії, вивченню глибинної будови земної кори і верхньої мантії України та Карпато-Балканського регіону, розробці нової теорії глибинних процесів і тектогенезу.

Кабінет і приймальня вченого містилися на другому поверсі, робочий кабінет — на четвертому (тепер кімната № 440).

1966—96 — Чекунов Анатолій Васильович (1932—96) — геолог-геофізик, акад. АН УРСР (з 1979), академік-секретар Відділення наук про Землю (1983—88). В інституті — з 1961, у 1973—76 — заступник директора закладу, 1976—91 — директор, одночасно — завідувач відділу геологічних проблем глибинної геофізики. З 1993 — почесний дирек-

тор. Досліджував глибинну будову та еволюцію земної кори, геотектоніку, питання геологічної інтерпретації геофізичних даних. Один з ініціаторів і керівників робіт з глибинного сейсмічного зондування в Україні.

Працював у кабінеті директора на другому поверсі, а також у кімнатах № 334, 402.

1981 на фасаді будинку на пошанування С. Субботіна встановлено меморіальну дошку — бронзовий бюст у круглій напівсфері (ск. М. Рапай, арх. А. Ігнаценко) [535].

Лариса Гаврилюк, Ніна Смирнова.

172. ІНСТИТУТ ГЕОХІМІЇ, МІНЕРАЛОГІЇ ТА РУДОУТВОРЕННЯ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст.). Просп. Академіка Палладіна, 34. Будинок інституту розташований з відступом від червоної лінії забудови. Споруджений 1967. Чотириповерховий, цегляний. Заклад утворено 1969 на базі Сектора геохімії, мінералогії, петрографії і рудних родовищ та Сектора металогенії Інституту геологічних наук АН УРСР як Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР. З 1993 — Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення АН УРСР (тепер НАН України) та Держкомгеології України (з 1996).

У цьому будинку працювали: 1969—93 Белевцев Яків Миколайович (1912—93) — геолог, акад. АН УРСР (з 1967). Завідувач відділу (з 1969), заступник директора (1978—88), науковий керівник відділення металогенії (до 1990), 1990—93 — радник при дирекції інституту. У цей період відзначений Державними преміями УРСР (1973) та СРСР (1974), премією ім. В. Вернадського АН УРСР (1983).

Основні праці присвячено дослідженню будови та умов утворення залізородних родовищ Криворізького залізородного басейну та рідкісно-металевих родовищ Українського щита, теорії метаморфогенного рудоутворення. Працював у кімнаті № 404.

1969—95 — Матяш Іван Васильович (1930—95) — вчений у галузі радіоспектроскопії мінералів, чл.-кор. АН УРСР (з 1988). З 1969 — завідувач відділу, 1977—82 — заступник директора інституту. Відзначений Державною премією УРСР (1983). Основні праці присвячено аналізу структур мінералів на основі вивчення енергетичних і просторових характеристик верхніх електронних оболонок.

Працював у кімнаті № 105.

1969—86 — Поваренних Олександр Сергійович (1915—86) — мінералог і криста-

172. Просп. Академіка Палладіна, 34.

лохімік, акад. АН УРСР (з 1973), заслужений діяч науки УРСР (з 1975). З 1969 до 1986 — завідувач відділу інституту. Відзначений Державною премією УРСР (1983), премією ім. В. Вернадського АН УРСР (1973). Один із зачинателів кристалохімічного напрямку досліджень в Україні. Наукові праці в галузі нової систематики мінералів на кристалохімічній основі. Розробив основи кристалохімічної теорії твердості, теорії пружності, інфрачервоних спектрів та ін. властивостей мінералів, здійснював дослідження з методології та історії мінералогії.

Працював у кімнатах № 231, 405. 1969—96 — Ссмененко Микола Пантелеймонович (1905—96) — геолог-петрограф, акад. АН УРСР (з 1948), заслужений діяч науки УРСР (з 1957), академік-секретар Президії АН УРСР (1948—50), віце-президент АН УРСР (1950—70). Організатор і перший директор інституту (1969—77) та завідувач відділу (1969—87), з 1987 — радник при дирекції. Відзначений Державною премією УРСР (1973), премією ім. В. Вернадського АН УРСР (1981). Досліджував залізисто-кременисті формації Українського щита, закономірності розміщення залізородних родовищ у його межах, структури рудних полів Кривого Рога. Автор геохімічної кисневодневої моделі Землі. Обґрунтував перспективи металоносності і критерії прогнозування родовищ металів в УРСР.

Працював у кімнаті № 312. 1969—81 — Ткачук Лук'ян Григорович (1902—81) — геолог, літолог, акад. АН УРСР (з 1972). У 1969—81 — завідувач відділу інституту. Брав участь у складанні перших геологічних, тектонічних і літолого-палеогеографічних карт України і першої в світі карти метаморфітів Карпат, Балкан та Дінарида. Досліджував речовинний склад, структурно-текстурні особливості петрографічних відмін у породах магматичних і метаморфічних комплексів Українського щита, а також осадові та осадоно-вулканогенні формації переважно Карпат і південно-західної частини Східно-Європейської платформи. Один з основоположників літології осадових порід в Україні.

Працював у кімнаті № 440. 1969—87 — Усенко Іван Степанович (1906—87) — геолог-петрограф, чл.-кор. АН УРСР (з 1967), заслужений діяч науки УРСР (з 1986). 1969—87 — завідувач відділу інституту. Відзначений Державною премією УРСР (1981), премією ім. В. Вернадського АН УРСР (1975). Досліджував основні та ультраосновні породи раннього докембрію, петрографію магматичних метаморфічних й дайковоефузивних порід і породоутворюючі мінерали, розробив критерії пошуків нікеленосних ультрабазитів, класифікацію геологічних формацій Українського щита.

Працював у кімнаті № 229. У цьому будинку також працював 1971—79 у кімнаті № 404 завідувачем відділу акад. АН УРСР Лазаренко Євген Костянтинович (1912—79), у 1969—71 — директор Інституту геологічних наук АН УРСР (на вул. Гончара, 55-б).

1993 на будинку встановлено лабрадоритову меморіальну дошку з бронзовим барельєфним портретом Є. Лазаренка (ск. О. Ковальов) [536].

Елла Піскова, Ніна Смирнова.

173. Вул. Вишгородська, 67.

173. ІНСТИТУТ ГЕРОНТОЛОГІЇ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАВ ГОРІВ М. М. (іст.). Вул. Вишгородська, 67. Комплекс споруд інституту складається з трьох корпусів, зведених 1964—72. Експеримен-

174. Вул. Желябова, 8/4.

тальний корпус, розташований на червоній лінії забудови вулиці, має дві секції (чотири-і шестиповерхову). Споруджений 1965 для Інституту геронтології та експериментальної патології АМН СРСР, заснованого 1958. З 1964 — Інститут геронтології АМН СРСР, з 1991 — Науково-дослідний інститут геронтології МОЗ України, з 1993 — Інститут геронтології АМН України. 1965—92 у цьому будинку працював один із засновників і перший директор (1958—61) інституту Горев Микола Миколайович (1900—92) — патофізіолог, акад. АМН СРСР (з 1953), заслужений діяч науки УРСР (з 1951). 1962—77 — завідувач лабораторії патологічної фізіології, з 1977 — науковий консультант. У цей період відзначений Державною премією УРСР (1984). Основні праці присвячено проблемам фізіології та патології кровообігу (питанням шоку, гіпертонії, інфаркту міокарда, атеросклерозу).

Працював у кімнаті № 76. 1997 на фасаді будинку на пошанування М. Горєва встановлено меморіальну дошку із білого мармуру (ск. Г. Навроцький) [537].

Лариса Андріанова.

174. ІНСТИТУТ ГІДРОМЕХАНІКИ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст.). Вул. Желябова, 8/4. На червоній лінії забудови. Комплекс споруд складається з двох корпусів, зведених для інституту у 1956 і 1970-х рр. Заклад веде свій початок від Науково-дослідного інституту водного господарства при РНК УРСР (1926), з 1934 — при АН УРСР. 1938 реорганізований в Інститут гідрології. З 1944 — Інститут гідрології і гідротехніки, з 1963 — Інститут гідромеханіки АН УРСР (тепер ІАН України).

У головному корпусі, спорудженому 1956 (триповерховий, цегляний), працювали: 1958—70 — Павленко Георгій Євстафійович (1898—1970) — вчений у галузі гідромеханіки й теорії корабля, акад. АН УРСР (з 1961). 1958—62 — завідувач відділу гідромеханіки судна, 1962—70 — науковий консультант інституту. Одночасно — професор кафедри теорії корабля Одеського інституту морського флоту, де працював до цього. Автор праць з питань геометрії, статки, опору води рухові корабля, суднових двигунів, безпеки плавання, автоматизації судноводіння. Разом з Г. Сухомелом створив теорію руху суден в обмеженому фарватері (1956—65). Розробив конструкцію оригінальних вимірних приладів для експериментального вивчення морехідних якостей суден, засновник наукової школи.

Робочий кабінет містився на третьому поверсі у кімнаті № 52.

1956—70 — Пишкін Борис Андрійович (1893—1970) — вчений у галузі гідротехніки, чл.-кор. АН УРСР (з 1951). В інституті з 1948. Завідувач відділу динаміки прибережної зони морів та водосховищ (1948—70), одночасно (з 1962) — завідувач кафедри Київського університету. Наукові праці присвячені динаміці берегів морів і водосховищ, зокрема теорії вітрових хвиль у прибережній зоні і дії цих хвиль на гідротехнічні споруди і береги, розробці методів захисту берегів від розмивання і затоплення.

Робочий кабінет містився на третьому поверсі у кімнаті № 47.

1956—66 — Сухомел Георгій Йосипович (1888—1966) — вчений у галузі гідравліки й гідромеханіки, акад. АН УРСР (з 1951), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1957). В інституті — з 1927; 1940—58 — директор, 1958—66 — науковий консультант. У своїх дослідженнях розвинув теорію нерівномірного руху рідини з вільною поверхнею у відкритих водотоках. Експериментально встановив і теоретично довів можливість двох форм руху води у відкритих руслах та гідротехнічних спорудах. Розв'язав ряд проблем інженерної гідравліки.

1956—58 робочий кабінет Г. Сухомела містився на другому поверсі у кімнаті № 18.

1973 на фасаді будинку встановлено меморіальні дошки на пошанування Г. Павлика (бронзова з барельєфним портретом; ск. І. Троцюк-Копайгородко, арх. В. Гнездилов) та Г. Сухомела (з чорного граніту з бронзовим накладним портретом; ск. Н. Деревус, арх. А. Сницарев) [538].

Елла Піскова, Лариса Федорова.

175. ІНСТИТУТ ЕКОГІГІЄНИ І ТОКСИКОЛОГІЇ ім. А. МЕДВЕДЯ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст.). Вул. Героїв оборони, 6. Комплекс споруд складається з двох корпусів, побудованих для інституту 1969—70. Заклад заснований 1964 як Всесоюзний науково-дослідний інститут гігієни і токсикології пестицидів, полімерних і пластичних мас МОЗ СРСР. З 1991 — у підпорядкуванні МОЗ України, з 1994 — Інститут здоров'я ім. А. Медведя, з 1997 — Інститут екогігієни і токсикології ім. А. Медведя МОЗ України. У головному корпусі, спорудженому

175. Вул. Героїв оборони, 6.

176. Вул. Васильківська, 45.

1970 торцем до червоної лінії забудови вулиці (чотириповерховий, панельний, облицьований керамічною плиткою), працювали: 1970—96 — Каган Юрій Сооломонович (1924—96) — вчений у галузі токсикології, чл.-кор. АН України (з 1991). У 1964—96 — завідувач відділу загальної токсикології. Наукові праці присвячено токсикології фосфорорганічних сполук, гігієнічній та токсикологічній класифікації пестицидів.

Працював у кімнаті № 204. 1970—82 — Медведь Лев Іванович (1905—82) — учений-гігієніст, акад. АМН СРСР (з 1969) і Міжнародної

академії з охорони навколишнього середовища (з 1973), заслужений діяч науки УРСР (з 1965). Організатор і перший директор інституту (1964—82). Одночасно у 1970—82 — експерт Всесвітньої організації охорони здоров'я, один із засновників і почесний президент Міжнародної асоціації сільської медицини (з 1969), голова Наукового товариства гігієністів УРСР. Наукова спадщина ученого охоплює питання санітарного законодавства з гігієни праці в сільськогосподарському виробництві; організації попереджувального санітарного нагляду; профілактики порушень здоров'я людей під час роботи з пестицидами; гігієнічної класифікації та добору засобів захисту рослин, полімерних матеріалів, що використовуються в різних галузях народного господарства; охорони навколишнього середовища тощо. Засновник нового розділу медицини — гігієни застосування пестицидів.

Працював у кімнаті № 21.

1985 на фасаді будинку на пошанування Л. Медведя встановлено бронзову меморіальну дошку у вигляді розгорнутої книжки з барельєфним портретом ученого (ск. В. Міненко, арх. В. Лапшов) [539].

Елла Піскова, Лариса Федорова.

176. ІНСТИТУТ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПАТОЛОГІЇ, ОНКОЛОГІЇ І РАДІОБІОЛОГІЇ ім. Р. КАВЕЦЬКОГО, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст.). Вул. Васильківська, 45. Комплекс споруд складається з п'яти корпусів, побудованих для інституту в 1960—70-і рр. Заклад заснований 1960 як Український науково-дослідний інститут експериментальної та клінічної онкології МОЗ УРСР, з 1971 — Інститут проблем онкології АН УРСР, з 1991 — Інститут експериментальної патології, онкології і радіобіології АН України (тепер — НАН України). У 1978 інституту присвоєно ім'я акад. АН УРСР Р. Кавецького.

У головному (лабораторному) корпусі інституту, спорудженому на поч. 1960-х рр. на червоній лінії забудови вулиці (чотириповерховий, цегляний, на рівні другого поверху з'єднаний переходом з п'ятиповерховим корпусом, спорудженим у 1970-х рр.), працювали: засновник і перший директор інституту Кавецький Ростислав Євгенович (1899—1978) — патологоанатом-онколог, акад. АН УРСР (з 1951), заслужений діяч науки УРСР (з 1960), директор Інституту клінічної фізіології АН УРСР (1946—52) і голова Відділів АН УРСР (1952—61, 1963—66). Під час роботи у цьому будинку — директор зазначеного закладу (1960—78). Відзначений Державними преміями УРСР (1972, 1981 — посмертно), премією ім. О. Богомольця АН УРСР (1964).

Під його керівництвом інститут став центром досліджень з найбільш актуальних питань онкології й однією з провідних наукових установ країни з проблем канцерогенезу та взаємодії організму і пухлин. Р. Кавецький — один з видатних вчених, які розробляли проблему раку. Разом з колективом інституту зробив значний внесок у розкриття сутності пухлинного процесу, виявлення причин і механізмів його виникнення, накреслив і розробив шляхи запобігання і комплексного лікування злоякісних новоутворень. Засновник

української школи онкологів експериментального профілю.

Робочий кабінет ученого містився на третьому поверсі (тепер кімната № 115). У 1979 тут відкрито меморіальну кімнату-музей Р. Кавецького.

Пінчук Вадим Григорович (1930—96) — патологоанатом-онколог, акад. АН УРСР (з 1991). В інституті — з 1961. 1966—70 — завідувач лабораторії, з 1971 — завідувач відділу і заступник директора, 1979—96 — директор інституту. Відзначений Державною премією УРСР (1981), премією ім. О. Богомольця АН УРСР (1979). Досліджував проблеми цитології, радіобіології та експериментальної онкології. Наукові праці присвячено питанням патанатомії променевої хвороби, ультраструктури пухлинних клітин людини і тварин, вивченню механізмів канцерогенезу, дії хіміотерапевтичних препаратів на пухлинну клітину й ін.

Працював у кабінеті директора й у кімнаті № 45 на другому поверсі.

У цьому будинку працював також 1977—87 завідувачем відділу чл.-кор. АН УРСР Затула Дмитро Григорович (1923—87), у 1970—77 в Інституті мікробіології і вірусології ім. Д. Заболотного АН УРСР, його директор 1972—77.

1981 на фасаді будинку на пошанування Р. Кавецького встановлено бронзову меморіальну дошку з барельєфним портретом ученого (ск. О. Скобликов, арх. К. Сидоров) [540].

Наталія Пінчук, Елла Піскова.

177. ІНСТИТУТ ЕЛЕКТРОДИНАМІКИ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст.). Просп. Перемоги, 56. Комплекс споруд складається з двох корпусів, побудованих 1961 і 1983 для інституту, що раніше розміщувався на вул. Гончара, 55-б. Заснований 1947 на базі електротехнічного відділу Інституту енергетики АН УРСР як Інститут електротехніки АН УРСР. З 1963 — Інститут електродинаміки АН УРСР (тепер НАН України).

У головному корпусі інституту, спорудженому 1961 на червоній лінії забудови вулиці (п'ятиповерховий, цегляний), працювали: 1961—85 — Мілях Олександр Миколайович (1906—85) — вчений у галузі електродинаміки, чл.-кор. АН УРСР (з 1964), заслужений діяч науки УРСР (з 1981). В інституті — з 1947. У 1959—73 — директор, з 1973 — завідувач відділу інституту. Відзначений Державною премією УРСР (1975), премією ім. Г. Проскура АН УРСР (1983). Основні праці присвячені теорії складних електричних кіл і електродинамічних систем, методам дослідження, перетворення і стабілізації електромагнітних процесів.

Працював на третьому поверсі.

1961—86 — Постников Іван Матвійович (1906—90) — вчений у галузі електротехніки, чл.-кор. АН УРСР (з 1967), заслужений діяч науки України (з 1982). В інституті з 1954, у 1963—86 — завідувач відділу. Одночасно очолював кафедру Київського політехнічного інституту (з 1950). Відзначений Державними преміями УРСР (1977, 1990). Основні праці — з проблем теорії, проектування й експлуатації електричних машин.

Працював у кімнаті № 252.

У цьому будинку також працювали: 1973 — завідувачем відділу і науковим консультантом чл.-кор. АН УРСР Не-

178. Вул. Вишгородська, 69.

стеренко Анатолій Дмитрович (1899—1975), у 1951—59 — директор інституту, що містився на вул. О. Гончара, 55-б; 1961—63 — завідувачем лабораторії акад. АН УРСР, чл.-кор. АН СРСР Хренов Костянтин Костянтинович (1894—1984), пізніше — в Інституті електрозварювання ім. Є. Патона АН УРСР [541].

Світлана Мала, Елла Піскова.

178. ІНСТИТУТ ЕНДОКРИНОЛОГІЇ ТА ОБМІНУ РЕЧОВИН, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАВ КОМИСАРЕНКО В. П. (іст.). Вул. Вишгородська, 69. Комплекс споруд складається з трьох корпусів, побудованих для інституту у 1970, 1976, 1992. Заснований 1965 як Київський науково-дослідний інститут ендокринології та обміну речовин МОЗ УРСР. З 1992 — у системі АМН України, з 1993 — Інститут ендокринології та обміну речовин ім. В. Комисаренка АМН України.

У лабораторно-експериментальному корпусі, спорудженому 1970 на червоній лінії забудови вулиці (п'ятиповерховий, панельний, обкладений керамічною плиткою), працював 1970—93 засновник і перший директор інституту Комисаренко Василь Павлович (1907—93) — патофізіолог, ендокринолог, акад. АН УРСР (з 1951), заслужений діяч науки УРСР (з 1960). 1965—86 — директор інституту, з 1987 — радник при дирекції. Одночасно — голова Українського Комітету захисту миру (1960—75), член Всесвітньої Ради Миру (з 1962). У цей період відзначений Державною премією УРСР (1976). Основні праці присвячено механізму дії гормонів та лікувальним препаратам. Синтезував і впровадив у медичну практику хлорид тан, коргикотонін і спленін.

Працював у кабінеті директора на другому поверсі.

1997 на фасаді будинку на пошанування В. Комисаренка встановлено бронзову меморіальну дошку (ск. В. Зноба, арх. О. Андреев) [542].

Світлана Мала, Елла Піскова.

179. ІНСТИТУТ ЗАГАЛЬНОЇ ТА НЕОРГАНІЧНОЇ ХІМІЇ ім. В. ВЕРНАДСЬКОГО, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст.). Просп. Академіка Палладіна, 32/34. Комплекс споруд складається з двох корпусів, побудованих для інституту, що до 1969 розміщувався на вул. Леонтовича, 9. Заклад веде

початок з Хімічної лабораторії, заснованої 1918 у складі Відділу фізико-математичних наук УАН. У 1931 після її об'єднання з Науково-дослідним інститутом хімії Наркомпросу УСРР було створено Інститут хімії ВУАН, з 1945 — Інститут загальної та неорганічної хімії АН УРСР (тепер НАН України). З 1993 інститут носить ім'я першого президента Української АН Вернадського Володимира Івановича (1863—1945) — засновника і першого директора Хімічної лабораторії УАН.

У будинку на вул. Леонтовича, 9 (триповерховий, цегляний, споруджений у 1920—30-і рр. на подвір'ї. Тепер — корпус № 4 Інституту біохімії НАН України) працювали:

1941 та 1945—68 — Бабко Анатолій Кирилович (1905—68) — хімік, акад. АН УРСР (з 1957), заслужений діяч науки УРСР (з 1966). В інституті з 1941. У 1941—68 — завідувач лабораторії інституту, одночасно з 1944 — завідувач кафедри Київського університету. Наукові дослідження з питань хімії комплексних сполук, теорії і практики хімічного аналізу.

Працював на другому поверсі.

1945—67 — Думанський Антон Володимирович (1880—1967) — хімік, чл.-кор. АН СРСР (з 1933), акад. АН УРСР (з 1945), заслужений діяч науки і техніки Каз. РСР (з 1942), заслужений діяч науки УРСР (з 1950). 1945—60 — директор інституту, завідувач лабораторії (до 1965), 1965—67 — старший науковий співробітник. Наукові праці присвячено проблемам колоїдної хімії. Розробив нові методи кількісного визначення зв'язаної води і загальні принципи ліофілізації дисперсних фаз. Створив наукову школу. Був відповідальним редактором «Українського хімічного журналу» та головним редактором заснованого ним у 1935 «Коллоїдного журналу» (у цей період видавався в Москві). Ім'я А. Думанського присвоєно Інституту колоїдної хімії і хімії води НАН України.

Працював на другому поверсі.

1931—41 та 1945—52 — Ізбеков Володимир Олексійович (1881—1963) — хімік, чл.-кор. АН УРСР (з 1939). Науковий співробітник, завідувач сектора неорганічної хімії (1931—41), завідувач лабораторії рідкісних металів (1945—52). Одночасно викладав у Київському політехнічному інституті і Київському університеті — професор, завідувач кафедри. Досліджував проблеми електрохімії розплавлених солей та хімічної переробки мінеральної сировини, вилучення рідкісних металів з відходів виробництва.

1931—41 та 1945—47 — Плотников Володимир Олександрович (1873—1947) — фізико-хімік, акад. УАН (з 1920), чл.-кор. АН СРСР (з 1932), завідувач Хімічної лабораторії УАН (з 1920). Директор інституту (1931—41), завідувач лабораторії (1945—47). Одночасно викладав у Київському політехнічному інституті (1899—1941) — професор, завідувач кафедри, декан, проректор. Основні наукові праці присвячено питанням мінеральної хімії та електрохімії неводних розчинів. Експериментально підтвердив хімічну теорію розчинів Д. Менделєєва і уперше одержав металічний алюміній електролізом неводних розчинів при звичайній температурі.

1930—41 та 1945—58 — Фіалков Яків Натулович (1895—1958) — хімік, чл.-кор. АН УРСР (з 1945). Працював ст. науковим співробітником, завідувачем відділу, лабораторії. Одночасно — завідувач кафедри Київського фармацевтичного інституту, професор Київського політехнічного інституту та Київського університету (1929—58). Наукові праці з неорганічної хімії, зокрема з питань комплексних сполук і фізико-хімічного аналізу розчинів. Працював на другому поверсі.

1931—38 — Яворський Володимир Полікарпович (1876—1942) — хімік, акад. АН УРСР (з 1934), заслужений діяч науки УРСР (з 1934), директор Інституту органічної хімії і технології АН УРСР (з 1939), об'єднаного Інституту неорганічної і органічної хімії АН УРСР (1941 — 42; в Уфі). У 1931—38 — завідувач сектора Інституту хімії АН УРСР. Одночасно викладач, завідувач кафедри Київського університету (1935—39). Основні дослідження стосуються ненасичених сполук і синтезу ненасичених спиртів за допомогою галогенмагній-органічних сполук.

У цьому будинку також працювали: акад. АН УРСР Городиський Олександр Володимирович (1930—92) — у 1951—69; акад. АН УРСР Делімарський Юрій Костянтинович (1904—90) — у 1934—69; 1960—73 директор інституту; чл.-кор. АН УРСР Сажин Віктор Сергійович (1917—85) — у 1961—69 (всі з 1969 продовжували працювати у новому будинку інституту на просп. Академіка Паладіна, 32/34); акад. АН УРСР Кульський Леонід Адольфович (1903—93) — у 1938—75; чл.-кор. АН УРСР Куриленко Онисим Данилович (1904—82) — у 1962—74, у 1962—68 — заступник директора інституту; акад. АН УРСР Овчаренко Федір Данилович (1913—96) — у 1949—74 (всі з 1968 продовжували працювати в цьому ж будинку в новоутвореному Інституті колоїдної хімії та хімії води АН УРСР, що з 1974—75 розміщується на бульв. Академіка Вернадського, 42). В адміністративному корпусі (просп. Академіка Паладіна, 32/34; споруджений 1967—69 з відступом від червоної лінії забудови, чотириповерховий, цегляний) працювали: 1969—92 — Городиський Олександр Володимирович (1930—92) — хімік, акад. АН УРСР (з 1978). В інституті — з 1951; з 1970 — завідувач відділу, 1971—73 — заступник директора, з 1973 — директор інституту. Відзначений премією ім. Л. Писаржевського АН УРСР (1972). Основний напрям наукових досліджень — кінетика електродних процесів, електрохімія неорганічних матеріалів. Прикладні дослідження стосуються гальванотехніки, електрометалургії, перетворення енергії та інформації, одержання неорганічних матеріалів.

Працював у кабінеті директора на другому поверсі. 1969—90 — Делімарський Юрій Костянтинович (1904—90) — хімік, акад. АН УРСР (з 1957), заслужений діяч науки УРСР (з 1974). В інституті — з 1934. 1960—73 — директор, з 1973 — завідувач відділу. Одночасно — голова Відділу хімічних та геологічних наук АН УРСР (1957—59), очолював кафедру Київського університету, відзначений Державною премією УРСР (1988), премією ім. Л. Писаржевського АН УРСР

(1972). Основні праці з теорії електродних потенціалів, електрохімічної кінетики, полярографії розплавів, розробки методів одержання рідкісних і тугоплавких металів. Відкрив явище електrolітичного перенесення металів з катоди на анод.

Працював на другому поверсі в кабінеті директора.

1969—85 — Сажин Віктор Сергійович (1917—85) — хімік-технолог, чл.-кор. АН УРСР (з 1978). В інституті — з 1961; 1966—77 — заступник директора, одночасно завідувач відділу (до 1985). Наукові дослідження присвячені теоретичним основам і технології комплексного використання мінеральної сировини. Працював на 4-му поверсі.

У цьому будинку працював також 1969—75 акад. АН УРСР Пилипенко Анатолій Терентійович (1914—93) — заступник директора 1969—71, у 1975—88 — директор Інституту колоїдної хімії та хімії води (у будинку на бульв. Академіка Вернадського, 42) [543].

Ніна Коваленко, Елла Піскова.

180. ІНСТИТУТ КІБЕРНЕТИКИ ім. В. ГЛУШКОВА, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст., мист.). Вул. Академіка Глушкова, 40. З 1960-х до кін. 1995 — поч. 1996 частина корпусів розміщувалася на просп. Науки, 41. Тепер весь інститут займає комплекс споруд за зазначеною адресою. Веде свій початок з Обчислювального центру АН УРСР, створеного 1957. Після 1962 реорганізований в Інститут кібернетики АН УРСР (тепер НАН України). 1982 йому присвоєно ім'я акад. АН УРСР В. Глушкова.

Корпус № 10 (просп. Науки, 41) розташований на червоній лінії забудови вулиці, на перетині з вул. Лисогорською. Споруджений у 1960-х рр. П'ятиповерховий, цегляний (тепер — один з корпусів Інституту фізики напівпровідників НАН України).

Корпус № 1 (вул. Академіка Глушкова, 40). Споруджений 1973 на червоній лінії забудови вулиці. Дванадцятиповерховий, цегляний, блочний. Головну стіну фойє конференцзали цього корпусу вкривав мозаїка «Майстри часу» (заг. пл. 80 кв. м.; смальта, керамічна плитка, шлакоситал, кольорове скло). В центрі композиції — п'ять чо-

ловічих постатей, що уособлюють сучасних науковців. Навколо них у коллоподібному русі пролітають складні динамічні структури, що асоціюються з фізичними процесами. Мозаїка виконана в яскравій кольоровій гамі, в якій переважають синьо-блакитні, червоні, жовті тони. Протиставлення площинних та об'ємних елементів створює ефект просторового напруження (художники Г. Зубченко, Г. Пришедько). Корпус № 2 (вул. Академіка Глушкова, 40). Споруджений 1973 на червоній лінії забудови вулиці. Двоповерховий, цегляний.

Корпус № 6 (вул. Академіка Глушкова, 40). Споруджений 1971 на червоній лінії забудови вулиці. Двоповерховий, цегляний. Торцеву стіну суцільним килимом вкриває мозаїка «Тріумф кібернетики», виконана, як і в корпусі № 1, у складній мішаній техніці (заг. пл. 96 кв. м; смальта, керамічна плитка, шлакоситал, кольорове скло). Являє собою композицію, елементи якої символізують науку, прогрес, технічні досягнення. Яскраве динамічне панно побудоване на протиставленні підкреслено площинних та об'ємних деталей, що надає зображенню значної просторової активності (художники Г. Зубченко, Г. Пришедько).

У корпусах інституту працювали: Глушков Віктор Михайлович (1923—82) — вчений у галузі математики, кібернетики, обчислювальної техніки і систем управління, акад. АН УРСР (з 1962) і АН СРСР (з 1964), заслужений діяч науки УРСР (з 1978). Герой Соціалістичної Праці (1969), віце-президент АН УРСР (1962—82). З 1957 директор Обчислювального центру АН УРСР, перетвореного з його ініціативи на Інститут кібернетики АН УРСР, який він очолював до кінця життя. Під час керівництва В. Глушкова інститут створив ряд першокласних ЕОМ і АСУ, що відіграли важливу роль у розвитку сучасного математичного машинобудування і систем автоматизованого управління складними об'єктами, які широко застосовуються у практиці. Одночасно — засновник і завідувач кафедри Московського фізико-технічного інституту (1969—82). Під його головуванням підготовлено і видано першу у світі «Енциклопедію кібернетики» (українською і російською мовами; 1973, 1975), відзначену Державною премією УРСР (1978). У цей період став лауреатом Ленінської премії (1964), Державних премій СРСР (1968, 1977) і УРСР (1970), премій ім. М. Крилова (1967) та ім. С. Лебедева (1979) АН УРСР, ім. А. Крилова АН СРСР (1980). Президією АН УРСР засновано премію ім. В. Глушкова (1983). Працював у корпусі № 10 (просп. Науки, 41) — до 1973. З 1973 до 1982 — у корпусі № 1 (вул. Академіка Глушкова, 40) на восьмому поверсі. 1982 тут відкрито меморіальний кабінет ученого. У вестибюлі цього корпусу 1983 встановлено бронзове погруддя В. Глушкова на гранітному постаменті (вис. 3 м; ск. В. Зноба).

Кухтенко Олександр Іванович (1914—94) — вчений у галузі технічної кібернетики, акад. АН УРСР (з 1972), заслужений діяч науки УРСР (з 1974), 1963—88 — завідувач відділу, пізніше — радник при дирекції. Одночасно викладав у Київському інституті цивільної авіації. Відзначений Державними преміями

180. Вул. Академіка Глушкова, 40.

ті — з 1950. 1955—87 — завідувач відділу, 1987—92 — науковий консультант. Одночасно у 1963—66 був головою Відділу фізики АН УРСР. Відзначений Державними преміями УРСР (1978, 1988), премією ім. К. Синельникова АН УРСР (1981). Наукові дослідження в галузі теорії недосконалих металевих кристалів і з окремих питань теорії поля. Розвинув теорії електронного енергетичного спектра впорядкованих сплавів, електроопору металів і сплавів, фазових перетворень і дифузії в металах і сплавах, розсіяння повільних нейтронів в упорядкованих сплавах. Працював у кімнаті № 426.

1983 на фасаді будинку встановлено бронзову меморіальну дошку на пошанування акад. АН УРСР Данилова Віталія Івановича (1902—54) — директора Лабораторії металофізики АН УРСР (1951—54) з барельєфним портретом ученого (ск. М. Білик, арх. В. Савченко) [546].

Світлана Мала, Елла Піскова.

183. ІНСТИТУТ МЕХАНІКИ ім. С. ТИМОШЕНКА, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст.). Вул. Нестерова, 3. Комплекс споруд інституту складається з трьох цегляних будинків, зведених 1961—73 на червоній лінії забудови вулиці та у глибині ділянки. Корпус № 1 — десятиповерховий (1973), корпус № 2 — чотириповерховий (1967), корпус № 3 — чотириповерховий (1961). До цього інститут розміщувався на вул. О. Гончара, 55-б. Заснований 1918 як Інститут технічної механіки УАН, з 1929 — Інститут будівельної механіки ВУАН (з 1936 — АН УРСР), з 1959 — Інститут механіки АН УРСР (тепер НАН України). З 1993 носить ім'я акад. АН УРСР Тимошенка Степана Прокоповича (1878—1972) — директора інституту 1918—19.

У цих будинках працювали: Кільчевський Микола Олександрович (1909—79) — вчений у галузі механіки і математики, акад. АН УРСР (з 1969), заслужений діяч науки УРСР (з 1977). В інституті працював 1936—41 та 1959—79 — завідувачем відділу гідропружності. Відзначений Державними преміями УРСР (1979, 1992 — посмертно), премією ім. О. Динника АН УРСР (1977). Займався фундаментальними дослідженнями з аналітичної механіки поліарегатних систем. Розробив загальний метод зведення тривимірних завдань теорії пружності до двовимірних. Йому належить побудова і обґрунтування лагранжевої і гамільтонової механіки континуальних систем.

Робочий кабінет ученого з 1961 до 1973 містився на четвертому поверсі корпусу № 3, з 1973 — на шостому поверсі корпусу № 1, кімната № 607.

Коваленко Анатолій Дмитрович (1905—73) — вчений у галузі механіки, акад. АН УРСР (з 1961), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1964). В інституті — з 1936. У період роботи у корпусі № 3 (1964—73) — завідувач відділу, 1959—65 — директор інституту. Одночасно викладав у Київському університеті (з 1949), був редактором збірника «Теплові напруги в елементах конструкцій», керівником секції «Термопружність» Наукової ради АН УРСР з проблем міцності та пластичності. Відзначений Державною премією УРСР (1971). Основні наукові праці з теорії термопружності і термопластичності.

183. Вул. Нестерова, 3.

Створив наукову школу в галузі термо-механіки деформованого тіла. Робочий кабінет ученого містився на третьому поверсі корпусу № 3 у кімнаті № 324.

Кожевников Сергій Миколайович (1906—88) — вчений у галузі механіки і теорії механізмів, чл.-кор. АН УРСР (з 1951), заслужений діяч науки УРСР (з 1976). В інституті — з 1978. У 1978—85 — завідувач відділу. Наукові дослідження присвячено питанням механіки машин, механізації й автоматизації металургійного виробництва, динаміці перехідних процесів у машинах, теорії структури механізмів, динаміці реальних машин та ін.

Робочий кабінет містився на дев'ятому поверсі корпусу № 1 у кімнаті № 913. Кононенко Віктор Олімпанович (1918—75) — вчений у галузі механіки, акад. АН УРСР (з 1964). В інституті працював 1946—52 та 1964—75. З 1965 — директор інституту, одночасно — завідувач відділу коливань. Відзначений премією ім. М. Крилова АН УРСР (1977). Наукові праці — з теорії нелінійних коливань, взаємодії нелінійних коливальних си-

стем з джерелами енергії, майже періодичних коливань, просторових коливань твердих тіл. Відкрив резонанс дробового порядку у системах з майже періодичною зміною параметрів.

Робочий кабінет містився на другому поверсі корпусу № 3, а його відділ — на другому поверсі корпусу № 2.

В інституті працювали також: у корпусі № 2 — акад. АН УРСР Белянкін Федір Павлович (1892—1972) — директор інституту у 1944—58; у корпусі № 3 — акад. АН УРСР Савін Гурій Миколайович (1907—75) — директор інституту у 1958—59 (обидва вчені раніше працювали у будинку на вул. О. Гончара, 55-б).

1976 на фасаді корпусу № 1 інституту встановлено меморіальну бронзову дошку з барельєфним портретом А. Коваленка (ск. О. Кальницька, арх. А. Сницарев); 1985 — меморіальну бронзову дошку з барельєфним портретом Г. Савіна на тлі математичних формул і графіків (ск. О. Молдаван, арх. М. Фещенко) [547].

Лариса Гаврилюк, Лариса Федорова.

184. ІНСТИТУТ МІКРОБІОЛОГІЇ І ВІРУСОЛОГІЇ ім. Д. ЗАБОЛОТНОГО, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст.). Вул. Академіка Заболотного, 154. З відступом від червоної лінії забудови вулиці. Будинок був споруджений 1964 (триповерховий, цегляний). До цього інститут містився на вул. Великій Житомирській, 28. Заснований 1928 як Інститут мікробіології і епідеміології ВУАН (з 1936 — АН УРСР), з 1944 — Інститут мікробіології АН УРСР, з 1963 — Інститут мікробіології і вірусології АН УРСР (тепер — НАН України). З 1930 носить ім'я акад. Заболотного Данила Кириловича (1866—1929) — одного із засновників вітчизняної епідеміології, президента ВУАН і першого директора інституту (1928—29).

У цьому будинку працювали: 1964—94 — Білай Віра Йосипівна (1908—94) — ботанік-міколог, чл.-кор. АН УРСР (з 1961), заслужений діяч науки УРСР (з 1968), член делегації УРСР на XI і XII сесіях Генеральної асамблеї ООН у Нью-Йорку. В інституті з 1935. У 1958—87 — завідувач відділу фізіології та систематики мікроміцетів, з 1988 — радник при дирекції. Одночасно 1970—75 завідувала кафедрою мікробіології Київського університету. У цей період відзначена Державною премією УРСР (1978), премією ім. Д. Заболотного АН УРСР (1970). Основний напрям наукової діяльності — дослідження в галузі систематики і фізіології мікроміцетів, мікротоксикології. Разом з М. Підоплічком створила і запровадила у практику антибіотик мікроцид.

Працювала у кімнаті № 329.

1970—77 — Затула Дмитро Григорович (1923—87) — мікробіолог, чл.-кор. АН УРСР (з 1973), голова Українського мікробіологічного товариства (1972—77). В інституті працював у 1970—77 — завідувачем відділу, заступником директора, директором (1972—77). Відзначений премією ім. Д. Заболотного АН УРСР (1986). Досліджував мікробіологічні аспекти вивчення злоякісних пухлин. Виявив і вивчив антигенну спільність бактерій і пухлин, запропонував специфічну протипухлинну вакцину. Працював у кімнаті № 221.

1964—95 — Квасников Євген Іванович

(1906—95) — мікробіолог, чл.-кор. АН УРСР (з 1967), заслужений діяч науки УРСР (з 1981). В інституті — з 1960. У 1960—88 — завідувач відділу, з 1988 — радник при дирекції інституту. Відзначений Державною премією СРСР (1971), Державною премією УРСР (1989), премією ім. Д. Заболотного АН УРСР (1979). Наукові праці в галузі загальної і промислової мікробіології. Селекціонував ряд рас мікроорганізмів та розробив основи біотехнології їхнього ефективного вживання.

Працював у кімнаті № 105.

1964—71 — Московець Семен Микитович (1900—71) — вірусолог і фітопатолог, чл.-кор. АН УРСР (з 1967), голова Українського мікробіологічного товариства (1963—71). В інституті — з 1960 (завідувач створеного ним відділу вірусології), одночасно у 1962—71 — директор. Основний напрям досліджень — вірусні хвороби сільськогосподарських рослин. Знайшов збудників ряду хвороб бавовника.

Працював у кімнаті № 320.

У цьому будинку працювали також: у 1964—66 — акад. АН УРСР Дроботько Віктор Григорович (1885—1966); у 1964—75 — чл.-кор. АН УРСР Підоплічко Микола Макарович (1904—75); у 1964—88 — чл.-кор. АН УРСР Рубенчик Лев Йосипович (1896—1988); до 1964 ці вчені працювали в будинку інституту на вул. Великій Житомирській, 28.

1978 на фасаді будинку на пошанування В. Дроботька встановлено меморіальну дошку з сірого граніту (арх. В. Гнездилов). 1981 на території інституту (праворуч від входу) на пошанування Д. Заболотного встановлено пам'ятний знак із граніту (ск. Г. Хусид, арх. А. Ігнащенко) [548].

Лариса Гаврилюк,
Ганна Мілгородська,
Елла Піскова.

185. ІНСТИТУТ МОЛЕКУЛЯРНОЇ БІОЛОГІЇ І ГЕНЕТИКИ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАВ ЗОСИМОВИЧ В. П. (іст.). Вул. Академіка Заболотного, 150. На червоній лінії забудови вулиці. Будинок чотириповерховий, цегляний, споруджений 1967—68 для Сектора молекулярної біології і генетики Інституту мікробіології та вірусології АН УРСР ім. Д. Заболотного, на базі якого 1973 було утворено Інститут молекулярної біології і генетики АН УРСР (тепер НАН України).

З 1968 до 1981 в цьому будинку працював Зосимович Володимир Павлович (1899—1981) — генетик і селекціонер, чл.-кор. АН УРСР (з 1961). Завідувач відділів Сектора Інституту мікробіології та вірусології (1968—73) й Інституту молекулярної біології і генетики (1973—81). Зібрав і вивчив світовий генетичний фонд дикого і культурного буряка, одержав ряд нових міжвидових гібридів, теоретично обґрунтував можливість виявлення мутантів з одностійними плодами цукрових буряків. Брав участь у створенні нових поліплоїдних сортів цукрового і кормового буряка. Кабінет вченого містився на першому поверсі в кімнаті № 104 [549].

Галина Денисенко.

186. ІНСТИТУТ НАДТВЕРДИХ МАТЕРІАЛІВ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАВ БАКУЛЬ В. М. (іст.) Вул. Автозаводська, 2. Комплекс споруд інституту займає територію на розі вулиць Автозаводської та Резервної. Заклад заснований 1961 на

184. Вул. Академіка Заболотного, 154.

базі Центрального конструкторсько-технологічного бюро твердосплавного та алмазного інструменту (ЦКТБТАІ) як Український науково-дослідний конструкторсько-технологічний інститут синтетичних надтвердих матеріалів та інструмента Держплану УРСР. З

186. Вул. Автозаводська, 2.

1972 — Інститут надтвердих матеріалів АН УРСР (нині — НАН України). З 1990 носить ім'я В. Бакуля. Корпус № 11 — двоповерховий, цегляний, споруджений 1956 на центральній алеї комплексу для ЦКТБТАІ. Корпус № 2 (адміністративний) — дев'ятиповерховий, бетонний, фасадом виходить на вул. Автозаводську, споруджений 1967.

1956—78 у цих будинках працював Бакуль Валентин Миколайович (1908—78) — вчений у галузі твердих сплавів і синтетичних алмазів, доктор технічних наук, заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1968), Герой Соціалістичної Праці (1963), засновник і перший директор інституту (1961—77). Наукова діяльність вченого присвячена дослідженням у галузі розробки промислової технології виробництва синтетичних алмазів. Під його керівництвом розроблено і впроваджено у різні галузі народного господарства велику кількість конструкцій алмазних і твердосплавних інструментів, створено нові надтверді матеріали. Вченому належить понад 80 винаходів. Відзначений Ломоносовською премією 2-го ступеня (1963).

1961 у корпусі № 11 випуском перших 2000 каратів алмазів було покладено початок промислового виробництва синтетичних алмазів у колишньому СРСР. 1956—76 кабінет і приймальня В. Бакуля містилися на другому поверсі цього корпусу, з 1976 — на третьому поверсі корпусу № 2. В одній з виставочних зал музею інституту обладнано меморіальний куточок вченого.

1979 на торці корпусу № 2, що виходить на подвір'я інституту, встановлено меморіальну дошку з червоного граніту з бронзовим барельєфним портретом В. Бакуля (ск. О. Кошовий). 1961 на фасаді корпусу № 11 встановлено меморіальну дошку з білого мармуру з нагоди випуску перших синтетичних алмазів [550].

Лариса Гаврилюк, Василь Кислов.

187. ІНСТИТУТ НЕЙРОХІРУРГІЇ ім. А. РОМОДАНОВА, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (архит., іст.). Вул. Мануїльського, 32. Комплекс споруд інституту має 15 будівель, розташованих в глибині подвір'я. Зведені в різні роки — з 1913 до 1987. Заклад засновано 1950 як Київський науково-дослідний інститут нейрохірургії МОЗ УРСР на базі нейрохірургічної клініки Київського психоневрологічного інституту, створеного 1927. З 1991 — Український НДІ нейрохірургії МОЗ України, з 1993 — у віданні АМН України, того ж року присвоєно ім'я А. Ромоданова, з 1994 — сучасна назва.

187.1. Лікарня римсько-католицької громади, 1913—14 (клінічний корпус інституту) (архит., іст.).

Споруджено на замовлення організованого 1912 «Товариства римсько-католицької лікарні» в Києві. Проектування здійснив арх. К. Іваницький. Освячення відбулося 15 серпня 1914.

Будівля триповерхова, з підвалом і мансардою, цегляна, в плані прямокутна (перспективний проект передбачав прибудову двох крил з тилу, але задум не здійснено). Фасад оформлено в неокласичному стилі. На видовженій площині виділено центральну і дві симетричні флангові вертикальні осі, підкреслені розкріповкою та іонічними портиками на рівні другого — третього

поверхів з трикутними фронтонами (на центральній осі портик із чотирьох тричвертєвих колон, на флангах — з двох пілястрів). Нижній поверх оброблено рустом. Вікна першого поверху — напівциркульні, другого і третього — прямокутні. Планування коридорне. Лікарня була доброчинним закладом для потреб римсько-католицької громади Києва, яку переважно становили поляки. Статутом лікарні передбачалося обслуговування в ній «обох статей хворих, без різниці віросповідання і національності». Під час відкриття лікарня складалася з двох відділень: терапевтичного (частина першого поверху) і хірургічного (на другому поверсі). Передбачалося поставити до ста ліжок, однак частина площі (на третьому поверсі) залишалася резервною. В підвалі і мансарді — службові приміщення. Найзначніше пожертвування для будівництва зробила засновниця «Товариства римсько-католицької лікарні» С. Сирочинська, здійснюючи задум свого покійного чоловіка, члена Державної ради Станіслава Сирочинського. Його ім'я і було присвоєно лікарні. Тут практикувалося також влаштування «іменних ліжок», що утримувалися коштом конкретних доброчинців. У період 1-ї світової війни у будинку був лазарет для діючої армії. За радянського часу використовувалася різними медичними установами.

Тепер клінічний корпус інституту нейрохірургії.

Тут працював Арутюнов Олександр Іванович (1904—75) — нейрохірург, акад. АМН СРСР (з 1967), заслужений діяч науки УРСР (з 1958), Герой Соціалістичної Праці (1974), з 1964 — директор НДІ нейрохірургії ім. М. Бурденка (Москва). З 1945 — завідувач клініки нейрохірургії Київського психоневрологічного інституту. 1950—64 — директор Київського НДІ нейрохірургії. Одночасно (з 1945) — завідувач кафедри нейрохірургії Київського інституту удосконалення лікарів. Основні напрями наукової діяльності: військово-польова нейрохірургія, фундаментальні дослідження з питань патофізіології, клініки та хірургічного лікування пухлин центральної нервової системи, проблем болю.

Кабінет вченого містився на першому поверсі, багато часу він проводив також в інших корпусах (в операційних та клінічних помешканнях).

Юрій Бродський,
Михайло Кальницький.

187.2. Адміністративно-лабораторний корпус 1983, в якому працював Ромоданов А. П. (іст.). Дев'ятиповерховий, панельний.

Тут працював Ромоданов Андрій Петрович (1920—93) — нейрохірург, акад. АМН СРСР (з 1974), акад. АН України (з 1992), акад. АМН України (з 1993), заслужений діяч науки УРСР (з 1970), Герой Соціалістичної Праці (1980). В Київському психоневрологічному інституті — з 1946, з 1949 — завідувач відділу. У 1950—64 — керівник дитячої клініки, заступник директора Київського НДІ нейрохірургії, 1964—93 — директор інституту. Одночасно (з 1988) — завідувач кафедри нейрохірургії Київського медичного інституту. Відзначений Державною премією УРСР (1978), премією ім. М. Бурденка АМН СРСР (1982).

187.2. Вул. Мануїльського, 32.
Погруддя А. Ромоданову.

Зробив вагомий внесок у розвиток нейрохірургії, особливо у нейроонкологію, судинну патологію головного мозку, нейрохірургію дитячого віку, хірургію нейротравм, функціональну нейрохірургію та організацію нейрохірургічної мережі в Україні.

Кабінет вченого містився на третьому поверсі. На дев'ятому поверсі адміністративно-лабораторного корпусу у бібліотеці інституту обладнано музей пам'яті А. Ромоданова. На першому поверсі у 1994 встановлено бронзове погруддя вченого (ск. О. Скобликов) [551].

Юрій Бродський.

188. ІНСТИТУТ ОНКОЛОГІЇ ТА РАДІОЛОГІЇ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАВ ШЕВЧЕНКО І. Т. (іст.). Вул. Ломоносова, 33/43. Комплекс споруд складається з восьми корпусів, зведених у 1960-і

188. Вул. Ломоносова, 33/43.

рр. У 1970—71 торцеву стіну адміністративно-лабораторного корпусу прикрашено мозаїчним панно «Перемога» (9×12,7 м; смальта, кераміка) із зображенням відомих представників світової і вітчизняної науки та медицини, як зробили найвагоміший внесок у боротьбу з раком (художники Г. Зубченко, Г. Пришедько).

Заклад заснований 1920 як Київський рентгенінститут. З 1925 — Київський рентгено-радіологічний інститут, з 1934 — Київський науково-дослідний рентгено-радіологічний та онкологічний інститут, з 1989 — Київський науково-дослідний інститут онкології, з 1992 сучасна назва — Український науково-дослідний інститут онкології та радіології МОЗ України.

У клінічному корпусі інституту, спорудженому 1968 в глибині підв'яз (шестиповерховий, панельний), у 1968—71 працював Шевченко Іван Теодосович (1905—93) — хірург, доктор медичних наук (з 1950), професор (з 1951), заслужений діяч науки УРСР (з 1963). В інституті з 1945, директор цього закладу у 1945—71, завідувач відділу (1971—76 — у корпусі № 2). З його ініціативи і під безпосереднім керівництвом було споруджено комплекс інституту на вул. Ломоносова. У післявоєнні роки — організатор системи протиракової боротьби в Україні, яка вважалася однією з найдосконаліших в СРСР. Досліджував проблеми профілактики, діагностики і патогенетичного лікування злоякісних пухлин, взаємодії пухлини і організму, онкогенетики. Розробив рентгенорадіохірургічний метод з опромінюванням операційного поля після видалення пухлини. З ім'ям І. Шевченка пов'язано запровадження в інституті нових методів рентгенологічного дослідження: томографії, томофлюорографії, імпульсної крупнокадрової флюорографії тощо. Кабінет вченого містився на другому поверсі.

1996 на фасаді будинку встановлено бронзову меморіальну дошку з барельєфним портретом І. Шевченка (ск. І. Шаповал) [552].

Галерія Ганіна, Елла Піскова.

189. ІНСТИТУТ ОРГАНІЧНОЇ ХІМІЇ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст.). Вул. Мурманська, 5. У глибині ділянки. Будинок чотирьохповерховий, цегляний, споруджений 1970 для інституту, що раніше містився на вул. Б. Хмельницького, 15. Заклад засновано у 1939 на базі Інституту хімічної технології АН УРСР та Сектора органічної хімії Інституту хімії АН УРСР як Інститут органічної хімії та технології АН УРСР. З 1945 — Інститут органічної хімії АН УРСР (тепер НАН України).

1970—92 тут працював Кірсанов Олександр Васильович (1902—92) — хімік-органік, акад. АН УРСР (з 1961), заслужений діяч науки УРСР (з 1964). В інституті з 1956, в 1960—83 — його директор, одночасно — завідувач відділу хімії елементоорганічних ізоціанатів (1969—88). У 1988—92 — радник при дирекції інституту. Відзначений Ленінською премією (1974). Наукові дослідження у галузі хімії фосфоро- і сіркоорганічних сполук. Відкрив реакції прямого амідування карбонових кислот та фосфазореакції імуносальфокислоти, що дістали назву реакцій

189. Вул. Мурманська, 5.

Кірсанова. Заснував київську наукову школу хіміків-елементоорганіків. Робочий кабінет містився на другому поверсі у кімнаті № 245.

У цьому будинку також працювали: у 1970—72 — акад. АН УРСР Кіпріанов Андрій Іванович (1896—1972), директор інституту у 1945—60; у 1970 — акад. АН УРСР Шілов Євген Олексійович (1893—1970), завідувач відділу інституту у 1947—70 (обидва до 1970 працювали в будинку інституту на вул. Б. Хмельницького, 15).

На четвертому поверсі будинку створено кімнату-музей, де представлено діяльність учених інституту.

1981 на фасаді будинку встановлено бронзову меморіальну дошку з барельєфним портретом А. Кіпріанова (ск. В. Селібер, арх. А. Милецький) [553].

Лариса Гаврилюк,
Світлана Ноженко.

190. ІНСТИТУТ ОТОЛАРИНГОЛОГІЇ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАВ КОЛОМІЙЧЕНКО О. С. (іст.). Вул. Зоологічна, 3. Будинок інституту розміщено з відступом від червоної лінії забудови вулиці, на подвір'ї. Споруджений 1961. Триповерховий, цегляний. Заклад засновано 1960 в системі МОЗ УРСР (тепер МОЗ України), з 1978 носить ім'я О. Коломійченка.

У цьому будинку 1961—74 працював Коломійченко Олексій Сидорович (1898—1974) — отоларинголог, чл.-кор. АН УРСР (з 1967), заслужений діяч науки УРСР (з 1955), головний отоларинголог МОЗ УРСР (1960—74). Ініціатор створення і перший директор інституту (1960—74). Одночасно був завідувачем кафедри Київського інституту вдосконалення лікарів (з 1944), головою правління Українського і заступником голови Всесоюзного наукових товариств отоларингологів, співредактором «Велика медична енциклопедія». Відзначений Ленінською премією (1964). З ініціативи і за безпосередньою участю вченого у проектуванні поряд з будинком інституту коштом Українського товариства глухонімих 1978 збудовано

восьмиповерховий корпус слуховідного центру інституту.

Наукові праці присвячено розробці тонзиллярної проблеми, діагностиці й лікуванню запальних процесів середнього вуха, внутрішньочерепних ускладнень, пониженого слуху, консервативній терапії основних захворювань вуха, горла, носа, лікуванню травматичних ушкоджень, склеромі верхніх дихальних шляхів, професійній патології органів слуху. Засновник наукової школи отоларингологів.

Робочий кабінет і приймальня вченого містилися на першому поверсі у правому крилі будинку. 1985 у кабінеті відкрито меморіальний музей.

1978 на фасаді будинку встановлено бронзову меморіальну дошку з барельєфним портретом ученого (ск. М. Вронський, арх. В. Гнездилов) [554].

Лариса Гаврилюк,
Ганна Мілгородська.

191. ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ МАТЕРІАЛОЗНАВСТВА ім. І. ФРАНЦЕВИЧА, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст.). Вул. Академіка Кржижановського, 3.

Комплекс споруд інституту складається з семи корпусів, побудованих у 1964—70-і рр. Заклад засновано 1955 як Інститут металокераміки і спецсплавів АН УРСР на базі Лабораторії спеціальних сплавів АН УРСР (утворена 1952 з відділу фізико-хімії металургійних процесів Інституту чорної металургії АН УРСР). З 1964 — Інститут проблем матеріалознавства АН УРСР (тепер — НАН України), з 1985 — ім. І. Францевича.

В корпусі «Б» (споруджений 1976 у глибині подвір'я; шестиповерховий, панельний) працювали: 1976—84 — Арбузов Мойсей Петрович (1908—84) — вчений у галузі фізики металів, чл.-кор. АН УРСР (з 1967). З 1962 — завідувач відділу фізичних досліджень інституту. Наукова діяльність ученого присвячена вивченню фізичної природи процесів, що супроводжують термообробку сталей, жароміцних і магнітожор-

190. Вул. Зоологічна, 3.

191. Вул. Академіка Кржижановського, 3. Погруддя І. Францевича.

стких сплавів і тугоплавких сполук. Працював у кімнаті № 316.

1976—89 — Пілянкевич Олександр Миколайович (1933—89) — вчений у галузі матеріалознавства, чл.-кор. АН УРСР (з 1976). В інституті — з 1955, з 1968 — завідувач відділу, одночасно з 1969 — заступник директора. Відзначений премією ім. І. Францевича АН УРСР (1989). Наукові праці — з теорії і практики електронної мікроскопії та її застосування до вивчення тугоплавких матеріалів, з історії техніки. Кабінет ученого містився в кімнаті № 302.

1976—85 — Францевич Іван Микитович (1905—85) — вчений у галузі фізичної хімії і матеріалознавства, акад. АН УРСР (з 1961), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1965), Герой Соціалістичної Праці (1969). Засновник і перший директор інституту (1955—73), пізніше — завідувач відділу. У цей період відзначений Державною премією УРСР (1969). Наукові праці присвячено дослідженням у галузі фізики твердого тіла, електродіагностики, кінетики гетерогенних реакцій і каталізу, хімії поверхневих явищ і корозії. Розробив технологічний процес отримання залізних порошків універсального призначення і на їхній основі — металоокерамічних виробів нового типу. Фундатор наукової школи. Президією АН УРСР засновано премію ім. І. Францевича (1995).

Кабінет ученого містився в кімнаті № 322.

У корпусі «В» (чотириповерховий, цегляний, розташований у глибині подвір'я) працював Єременко Валентин Никифорович (1911—92) — вчений у галузі фізичної хімії, акад. АН УРСР (з 1969), заслужений діяч науки УРСР (з 1974). В інституті — з 1952, завідувач відділу до 1988, одночасно — у 1961—66 — заступник директора. 1988—92 — радник при дирекції інституту. Відзначений Державними преміями УРСР (1975, 1985), преміями ім. Є. Патона (1973) та ім. І. Францевича (1988) АН УРСР. Зробив значний внесок у дослідження термодинамічних властивостей сплавів, побудову діаграм стану багатьох подвійних і потрійних металевих систем.

Кабінет ученого у 1988—92 містився в кімнаті № 228.

У корпусі 4 (триповерховий, цегляний, розташований у глибині подвір'я) працював Самсонов Григорій Валентинович (1918—75) — вчений у галузі матеріалознавства, чл.-кор. АН УРСР (з 1961), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1968), голова Відділу технічних наук АН УРСР (1961—63). В інституті з 1956. З 1958 — завідувач відділу, одночасно з 1961 — заступник директора. Відзначений Державною премією УРСР (1969), премією ім. Є. Патона АН УРСР (1972). Наукові праці присвячено кристалохімії, порошкостій металургії, технології рідкісних металів і тугоплавких сполук. Досліджував фізико-хімічні основи утворення тугоплавких сполук, фізичні і фізико-хімічні властивості і будову боридів, карбідів, нітридів. Кабінет вченого містився в корпусі № 4 (тепер — «Самсонівський») у кімнаті № 230 (тепер — меморіальна).

1991 на центральній алеї скверу, розташованого перед адміністративним корпусом інституту, споруджено бронзове погруддя І. Францевича [555].

Галина Денисенко.

192. ІНСТИТУТ ТЕОРЕТИЧНОЇ ФІЗИКИ ім. М. БОГОЛЮБОВА, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст., мист.). Вул. Метрологічна, 14-б. Будинок розміщується з відступом від червоної лінії забудови вулиці. Споруджений 1970 для інституту, що до цього містився на вул. О. Гончара, 55-б. П'ятиповерховий, цегляний.

На зверненому до вулиці торцевому фасаді будинку розміщено мозаїку «Плахта» (худ. І. Марчук). Вирішена в абстрактно-орнаментальному стилі, на зіставленні площин червоного, чорного, білого, жовтого, брунатного кольорів, композиція відтворює мотиви народного мистецтва, що несуть у собі символічні відображення структури Всесвіту. Мозаїка сприймається як яскрава емблема інституту, виразний акцент у навколишньому середовищі.

У вестибулі будинку розміщено вітраж «Розщеплення атома» (заг. пл. 17 кв. м), що символізує складні фізичні процеси (художники А. Гайдамака, Л. Міщенко). Вирішений також в абстрактній формі, в яскравій синьо-червоній гамі, де насичені кольори скла доповнено блискучими елементами з металу.

Чолову стіну холу першого поверху прикрашає велике рельєфне керамічне панно «Ярослав Мудрий» (заг. пл. 32 кв. м; худ. І. Марчук). Складається зі 100 фрагментів, які нагадують старовинні кахлі. Кожен із фрагментів являє собою самостійний сюжет, що містить стилізовані зображення історичних осіб 11 ст. та рослинні орнаменти. Разом вони утворюють складну композицію, побудовану на динамічному зіставленні численних фрагментів.

У холі другого поверху — мозаїка «Київська академія» (смальта, заг. пл. 22 кв. м; худ. М. Стороженко). На тлі споруд Києво-Могилянської академії зображено видатного філософа Г. Сковороду та відомого діяча науки й культури Ф. Прокоповича. В центрі композиції — М. Ломоносов серед студентів академії. В картушах — цитати з творів Г. Сковороди.

На стіні холу третього поверху — композиція «Наука і культура 16—18 ст. Львівське Станіславське братство»,

192. Вул. Метрологічна, 14-б. Погруддя М. Боголюбова.

виконана в тій самій техніці (худ. М. Стороженко). Побудоване за аналогічним композиційним принципом, панно містить цитати зі статуту братства. У цих роботах М. Стороженка відбилися традиції давньоруського стінопису: застосування дрібномодульної мозаїки, стилізований рисунок постатей, умовне золотаве тло, складне колористичне вирішення творів, де поєднуються білі, золотаві, чорні, червоні й вохристі тони.

На четвертому поверсі будинку розміщено мозаїку «Фізика» (кераміка зі смальтою, заг. пл. 22 кв. м; худ. І. Марчук). Являє собою стилізовані портрети сучасних вчених, серед яких вирізняється зображення К. Ціолковського. Композиція виконана у біло-синій гамі.

У монументальних панно, які прикрашають будівлю і Інститут, знайшли відображення особливості стильових орієнтацій вітчизняного мистецтва кін. 1960-х рр. Ці мозаїки та рельєфи — яскраві зразки сучасного українського монументального мистецтва. Інститут організовано 1966 у системі АН УРСР (тепер НАН України), з 1993 носить ім'я акад. АН УРСР і АН СРСР М. Боголюбова — його засновника і першого директора.

В цьому будинку працювали: 1970—93 — Давидов Олександр Сергійович (1912—93) — фізик-теоретик, акад. АН УРСР (з 1964), заслужений діяч науки УРСР (з 1972). Герой Соціалістичної Праці (1982). З 1966 — завідувач відділу, 1973—88 — директор, 1988—93 — почесний директор інституту. Наукові праці з фізики твердого тіла, теорії ядра, теоретичної біофізики. Передбачив розщеплення невироджених молекулярних термів у кристалах («давидовське розщеплення»), побудував теорію поглинання світла молекулярними кристалами. Розвинув теорію колективних збуджених станів несферичних ядер. Створив теоретичну школу. Працював у кімнаті № 331 на четвертому поверсі (тепер — меморіальний кабінет вченого).

1970—72 — Петров Олексій Зиновійович (1910—72) — фізик-теоретик, акад. АН УРСР (з 1969). У 1970—72 — завідувач відділу інституту. Відзначений Ленінською премією (1972). Наукові праці в галузі математичної фізики, загальної теорії відносності, теорії гравітації, філософських питань фізики. Встановив існування трьох типів полів тяжіння (типи Петрова).

Працював у кімнаті № 407 на п'ятому поверсі.

В цьому будинку працював у 1970—92 акад. АН УРСР і АН СРСР Боголюбов Микола Миколайович (1909—92) — директор інституту у 1966—73; з 1966 до 1970 — у будинку інституту на вул. О. Гончара, 55-б [556].

Елла Піскова, Галина Склярєнко, Ніна Смирнова.

193. ІНСТИТУТ ТЕХНІЧНОЇ ТЕПЛОФІЗИКИ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст.). Комплекс споруд інституту розміщується за двома адресами: на вул. Желябова, 2-а (сім корпусів, зведених у 1960-і рр.) й Відділення тепломасообмінних технологічних процесів — на вул. Академіка Булаховського, 2 (три корпуси, 1973). До цього інститут містився на вул. О. Гончара, 55-б.

Заснований 1947 на базі філіалу Інституту енергетики АН УРСР (у Харкові) як Інститут теплоенергетики АН УРСР. 1964 реорганізований в Інститут технічної теплофізики АН УРСР (тепер НАН України).

У головному корпусі на вул. Желябова, 2-а (споруджений 1964 на червоній лінії забудови вулиці; чотириповерховий, цегляний) працювали:

Герашенко Олег Аркадійович (1925—92) — теплофізик, чл.-кор. АН УРСР (з 1976). В інституті з 1951. У 1972—92 — завідувач відділу, одночасно 1973—82 — директор інституту. Наукові праці — з питань технічної теплофізики. Створив новий напрям в експериментальній теплофізиці — теплотерію.

Працював у кабінеті директора (№ 230). 1964—96 — Дибан Євген Павлович (1925—96) — вчений у галузі теплотехніки та теплофізики, акад. АН УРСР (з 1992), заслужений діяч науки УРСР (з 1980). В інституті з 1950, у 1964—96 — завідувач відділу. Відзначений Державною премією УРСР (1986), премією ім. Г. Проскури АН УРСР (1977). Наукові праці присвячено теорії конвективного переносу, створенню систем теплового захисту високотемпературних теплоенергетичних пристроїв.

Працював у кімнаті № 232.

1964—73 — Кремньов Олег Олександрович (1919—87) — теплотехнік, акад. АН УРСР (з 1976). В інститут з 1949. У 1956—69 — завідувач відділу, з 1969 — керівник відділення тепломасообмінних технологічних процесів й заступник директора. Відзначений Державною премією СРСР (1969), Державною премією УРСР (1983), премією ім. Г. Проскури АН УРСР (1987). Наукові дослідження присвячено переносу тепла і речовини в капілярно-пористих і колоїдних тілах та між їхньою поверхнею і парогазовим середовищем, інтенсифікації тепломасообмінних технологічних процесів.

До 1973 працював на другому поверсі. Пізніше — в адміністративному корпусі (вул. Академіка Булаховського, 2) у кімнаті № 206.

1964—88 — Толубинський Всеволод Іванович (1904—88) — теплофізик і теплоенергетик, акад. АН УРСР (з 1964), заслужений діяч науки УРСР (з 1974). Під час роботи у цьому будинку — завідувач відділу (до 1988), одночасно — директор інституту (1963—72). Відзначений премією ім. Г. Проскури АН УРСР (1981). Наукові праці в галузі технічної теплофізики та теплоенергетики. Розробив теорію випарників та метод їхнього теплового і гідромеханічного розрахунку. Виконав великий комплекс досліджень з теплофізики атомних реакторів.

Працював у кабінеті директора (кімната № 230).

1964—92 — Щербань Олександр Назарович (1906—92) — вчений у галузі гірничої теплофізики, акад. АН УРСР (з 1957), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1966), віце-президент АН УРСР (1957—62).

В інституті з 1958, у 1958—87 — завідувач відділу. Одночасно — заступник Голови Ради Міністрів УРСР і голова Державного комітету Ради Міністрів УРСР з координації науково-дослідних робіт (1961—65), голова Міжнародного бюро з гірничої теплофізики Міжнародного організаційного комітету Всесвітнього гірничого Конгресу (з 1977). Відзначений Державною премією СРСР (1969). Наукові праці присвячено проблемам теплообміну в гірничих виробках. Здійснив важливі дослідження в галузі рудникової газодинаміки, автоматичного контролю забруднення повітря. Розробляв проблему використання тепла землі для промислових потреб.

Працював у кімнаті № 115.

У цьому будинку в кімнаті № 214 працював також до 1983 акад. АН УРСР Швець Іван Трохимович (1901—83) — директор інституту у 1947—52 і 1954—55 (на вул. О. Гончара, 55-б) [557].

Світлана Мала, Елла Піскова.

194. ІНСТИТУТ ФАРМАКОЛОГІЇ ТА ТОКСИКОЛОГІЇ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст.). Вул. Е. Потьє, 14. Комплекс споруд інституту складається з двох корпусів, зведених 1964. Заклад заснований 1934 у Харкові як Український науково-дослідний санітарний інститут МОЗ УСРР. З 1944 — у Києві; нова назва — Український науково-дослідний санітарно-хімічний інститут МОЗ УРСР. З 1965 — Київський науково-дослідний інститут фармакології та токсикології МОЗ УРСР, з 1993 — Інститут фармакології та токсикології АМН України.

В адміністративному корпусі (споруджений на червоній лінії забудови вулиці; чотириповерховий, цегляний) працювали: 1964—88 — Богомолець Олег Олександрович (1911—91) — патофізіолог, чл.-кор. АН УРСР (з 1964), заслужений діяч науки УРСР (з 1969), директор Інституту експериментальної біології і патології МОЗ УРСР (1946—53). В Інституті фармакології і токсикології з 1953. До 1980 — завідувач відділу, до 1988 — науковий консультант. Одночасно у 1955—65 завідував кафедрою в Київському інституті удосконалення лікарів, з 1980 працював в Інституті фізіології АН УРСР. Відзначений премією ім. Олександра Богомольця АН УРСР (1971). Наукові дослідження присвячено трансплантації тканин, вивченню механізму перели-

вання крові, застосуванню цитотоксинів, патогенезу променевої хвороби.

Працював у кімнаті № 311.

1964—74 — Черкес Олександр Ілліч (1894—1974) — фармаколог і токсиколог, акад. АМН СРСР (з 1960), заслужений діяч науки УРСР (з 1946). 1934—46 — заступник директора інституту, з 1947 — завідувач відділу фармакології. Одночасно з 1944 очолював кафедру фармакології Київського медичного інституту, заступник голови Всесоюзного і голова Українського наукових товариств фармакологів. Наукові праці з проблем біохімічної фармакології серцево-судинних засобів та біохімічної токсикології. Керував дослідженнями в галузі експериментальної терапії при отруєнні солями важких металів, бензолом, окисом вуглецю.

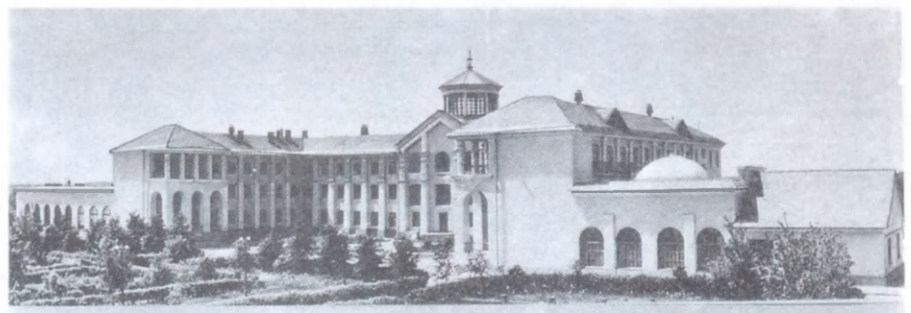
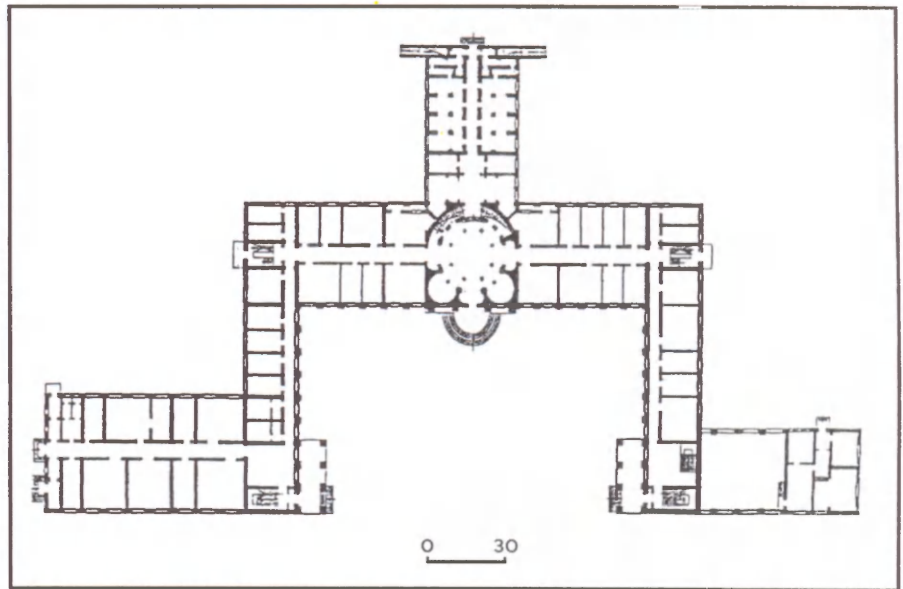
Працював у кімнаті № 101 [558].

Світлана Мала, Елла Піскова.

195. ІНСТИТУТ ФІЗИКИ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (архит., іст., мист.). Просп. Науки, 46. Будівництво комплексу споруд інституту було завершено 1953 (до цього містив-

195. Просп. Науки, 46.

195. План першого поверху.

ся на вул. Терещенківській, 3). Авторський колектив очолював арх. А. Добровольський. Розташований на озелененій ділянці, комплекс формує архітектурне середовище нової магістралі міста — просп. Науки. Головний корпус, розміщений в глибині ділянки, оточений житловими та допоміжними будинками, що утворюють відкриті внутрішні подвір'я. Будинок триповерховий, з підвалом, у плані П-подібний, з бічними одноповерховими та двооровою двоповерховою прибудовами, які перед фасадом утворюють парадне подвір'я — курдонер. Конструкції традиційні: стіни цегляні, тиньковані, перекриття залізобетонні, дах дерев'яний, критий черепицею. Внутрішнє планування коридорне. Вестибюль освітлено скляним ліхтарем, ззовні оформленим у вигляді стрункої ротонди.

В архітектурі будинку, вирішеній у стилі радянського неокласицизму, поєднуються класицистичні форми і деталі, традиції національного будівництва. Його симетрична об'ємно-просторова композиція ґрунтується на прийомах побудови палаців доби бароко і класицизму. Центр головного фасаду з парадним входом виділено ризалітом, увінчаним трикутним щипцем та прикрашеним шістьма, бічними крилами — поярусними лоджіями, сформованими на першому поверсі арковими галереями, на другому — колонадами. Тераси оточують приміщення конференц-зали в затиллі будинку. Втілення національних традицій доби українського бароко знайшло відображення у застосуванні кераміки в рельєфно-скульптурній та живописно-де-

коративній обробці капітелей колон і пілястрів. Споруда являє інтерес як одна з найперших в Україні спроб впровадження кераміки в оздоблення фаса-дів. В її пофарбуванні використано традиційну для бароко кольорову гаму: білі архітектурні деталі на лазурово-му тлі стін. Яскравим кольоровим акцентом сприймається червоний черепичний дах споруди.

Безсумнівним творчим досягненням архітекторів став інтер'єр центрального, круглого в плані вестибуля, опереза-ного відкритими парадними сходами. Його висотно розвинута композиція на-слідуює побудову підбанного храмового простору, освітленого крізь віконні прорізи. Подібність до храму посилю-ється монументальними розписами внутрішньої поверхні простінків, які підтримують баню.

Настінний розпис «Осяяні світлом» (худ. М. Стороженко) виконано 1980—82 у техніці енкаустики, яка надає жи-вопису просторовості, створює можли-вість для складної колористичної про-робки форми. Композиція складається з 28 зображень видатних вчених, почи-наючи зі стародавніх часів і до наших днів. Серед них — Фалес з Мілету, Арістотель, Архімед, М. Коперник, Г. Галілей, Дж. Бруно, І. Ньютон, А. Ейнштейн, Е. Фермі, П. Кюрі і М. Склодовська-Кюрі, І. Курчатов, Н. Бор, Дж. К. Максвелл, М. Ломоно-сов, А. Ландау, Е. Резерфорд та ін. Ху-дожнє вирішення твору (заг. пл. 160 кв. м) обумовлено поєднанням конк-ретності, портретної подібності та сим-волічної узагальненості. Колорит роз-пису витриманий у золотаво-вохристій гамі зі вкрапленням зеленкувато-бла-китного кольору. Це один із відомих творів сучасного українського сти-нопису, що продовжує традиції класич-ного монументального мистецтва. Вдале розв'язання функціональних та естетичних завдань дають підстави від-нести споруду до найкращих зразків архітектурної спадщини України по-воєнного десятиліття.

Інститут веде свій початок з відкритої 1921 Фізичної дослідної лабораторії, яку 1922 було перетворено на Київську науково-дослідну кафедру фізики Нар-комату освіти УСРР. На її базі 1929 за-сновано Науково-дослідний інститут фізики. З 1932 — в системі ВУАН. З 1936 — Інститут фізики АН УРСР (те-пер — НАН України).

У головному корпусі працювали: 1959—71 — Гольдман Олександр Генрі-хович (1884—1971) — фізик, акад. ВУАН (з 1929), засновник і керівник Науково-дослідної кафедри фізики, на основі якої 1929 було створено Інститут фізи-ки. 1929—38 — його директор. 1938 був безпідставно заарештований, реабілі-тований 1956. У 1959—71 — завідувач лабораторії інституту. Наукові праці присвячено фізиці діелектриків і напів-провідників, електролюмінесценції, іс-торії фізики.

Працював у кімнаті № 329.

1965—70 — Латишев Георгій Дмитро-вич (1907—73) — фізик, чл.-кор. АН УРСР (з 1945), акад. АН КазРСП (з 1958); ди-ректор створеного за його участю Ін-ституту ядерної фізики АН КазРСП (1958—65). В інституті фізики АН УРСР працював у 1965—70 завідувачем відді-лу. Наукові праці присвячено ядерній фізиці. 1932 разом з групою вчених

вперше в СРСР здійснив розщеплення атомного ядра штучно прискореними протонами.

Працював у кімнаті № 148.

1953—61 — Моргуліс Наум Давидович (1904—76) — фізик, чл.-кор. АН УРСР (з 1939). В інституті — з 1929. Під час роботи в цьому будинку — завідувач відділу. Одночасно — завідувач кафед-ри Київського університету (з 1952). Наукові дослідження з проблем фізики високого і надвисокого вакууму, емі-сійної електроніки, фізики плазми. Один з авторів нового принципу прямого пе-ретворення теплової енергії в елек-тричну за допомогою плазмових діодів. Створив київську школу фізичної електроніки.

Працював — у кімнаті № 218.

1953—95 — Прихотько Антоніна Федо-рівна (1906—95) — фізик-експеримен-татор, акад. АН УРСР (з 1964), заслуже-ний діяч науки УРСР (з 1966), Герой Со-ціалістичної Праці (1976). В інститу-ті — з 1944. У 1944—88 — завідувач від-ділу, одночасно 1965—70 — директор, з 1988 — радник при дирекції. Відзна-чена Ленінською премією (1966), Дер-жавною премією УРСР (1977). Наукові дослідження в галузі низькотемпера-турної спектроскопії твердого тіла і оптики молекулярних кристалів. Екс-периментально виявила колективні стани збудження кристалів (молеку-лярні екситони), започаткувала фізику екситонних станів. Створила наукову школу.

Працювала у кімнаті № 123.

1953—93 — Шпак Марат Терентійович (1926—93) — фізик, акад. АН УРСР (з 1990), заслужений діяч науки УРСР (з 1986). В інституті з 1952, у 1966—93 — завідувач відділу, одночасно 1970—87 — директор. Відзначений Державними преміями УРСР (1974, 1986). Наукові до-слідження з проблем фізики твердого тіла, квантової електроніки і нелінійної оптики. Спільно з іншими вченими створив серію високостабільних лазе-рів та лазерів, що перестроюються за частотою.

Працював у кабінеті директора № 132 й у кімнаті № 224.

У цьому будинку також працювали: у 1953 і 1964—66 — акад. АН УРСР Дави-дов Олександр Сергійович (1912—93) — з 1966 в Інституті теоретичної фізики АН УРСР, з 1973 — його директор; 1953—62 — чл.-кор. АН УРСР Дейген

Михайло Федорович (1918—77) — з 1960 в Інституті напівпровідників АН УРСР, один з його організаторів (ни-ні — Інститут фізики напівпровідни-ків); 1953—62 — акад. АН УРСР Лаш-карьов Вадим Євгенович (1903—74) — з 1960 в Інституті напівпровідників АН УРСР, 1960—70 — його директор; 1953—70 — акад. АН УРСР Пасічник Митрофан Васильович (1912—96) — директор інституту (1949—65), з 1970 в Інституті ядерних досліджень НАН України, 1970—73 — його директор; 1953—62 — акад. АН УРСР Пекар Со-ломон Ісакович (1917—85); у 1951—62 акад. АН УРСР Снітко Олег В'яче-славович (1929—90) — обидва з 1960 в Інституті напівпровідників АН УРСР, що до 1962 містився за цією адресою.

У 1998 на фасаді головного корпусу встановлено дві меморіальні бронзові дошки на пошанування вчених: одну — О. Гольдману, О. Давидову, М. Дсйге-ну, В. Лашкарьову, Г. Латишеву, Н. Мор-гулісу, М. Пасічнику, С. Пекарю, А. При-хотько, М. Шпаку; другу — А. При-хотько з барельєфом вченої (ск. Ю. Ги-раць) [559].

Микола Андрущенко, Ольга Єгорова, Елла Пісковс, Галина Скляренко.

196. ІНСТИТУТ ФІЗИКИ НАПІВПРО-ВІДНИКІВ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст.). Комплекс споруд інституту складається з п'яти корпусів, розташованих: на просп. Науки, 41 (один корпус); 45 (один); на вул. Лисо-горській, 4 (три). Зведені на поч. 1960-х рр. Заклад створений 1960 на базі відді-лів фізики напівпровідників, теоретич-ної фізики, а також лабораторії по-верхні напівпровідників Інституту фі-зики АН УРСР як Інститут напівпровід-ників АН УРСР. З 1992 — Інститут фізи-ки напівпровідників АН України (те-пер — НАН України).

У головному корпусі (просп. Науки, 45; споруджений 1962 на червоній лінії забудови вулиці, триповерховий, цег-ляний, з чотириповерховою прибудовою 1972) працювали:

1962—77 — Дейген Михайло Федоро-вич (1918—77) — фізик-теоретик, чл.-кор. АН УРСР (з 1967), один із засно-вників інституту. З 1960 завідувач відді-лу радіоспектроскопії твердого тіла. Наукові праці присвячено теорії твер-дого тіла, фізиці напівпровідників, ра-діоспектроскопії. З його ініціативи в ін-ституті було створено першу в СРСР установку «ПЕЯР» (подвійного елек-тронно-ядерного резонансу).

Працював на першому поверсі у кімнаті № 122.

1962—74 — Лашкар'єв Вадим Євгенович (1903—74) — фізик, акад. АН УРСР (з 1945), голова Відділу фізико-хімічних та математичних наук АН УРСР (1946—48), член Президії АН УРСР (1948—52). Один із засновників і перший директор інституту (1960—70), одночасно — завідувач відділу (з 1960). Відзначений Державною премією УРСР (1981, посмертно). Наукові праці присвячено оптиці, фізиці рентгенівських променів, дифракції електронів, фізиці й техніці напівпровідників. Створив теорію внутрішнього фотоефекту у напівпровідниках, експериментально виявив у них невинтивний внутрішній фотоефект. Розробив методи дослідження фотопровідності у складних напівпровідниках з широкою забороненою зоною. Заснував наукову школу. Кабінет вченого містився на першому поверсі у центральній частині будинку (кімната № 135).

1962—85 — Пекар Соломон Ісакович (1917—85) — фізик-теоретик, акад. АН УРСР (з 1961). Один із засновників інституту. 1960—85 — завідувач теоретичного відділу, створеного під його керівництвом. Одночасно 1944—76 — професор кафедри теоретичної фізики Київського університету. Відзначений Державною премією УРСР (1981). Належав до плеяди видатних фізиків-теоретиків, праці яких склали фундамент сучасної теорії твердого тіла. На основі його досліджень вирішено ряд фундаментальних проблем фізики напівпровідників, оптичних і фотоелектричних явищ у кристалах. Увів поняття поляронів і створив їхню кількісну теорію. Побудував новий узагальнений варіант кристалооптики з просторовою дисперсією. З цим пов'язано зареєстроване 1986 (посмертно) його відкриття — явище розповсюдження додаткових світлових хвиль у кристалах (пекарівські хвилі). Створив теоретичну школу. Працював на четвертому поверсі у кімнаті № 402.

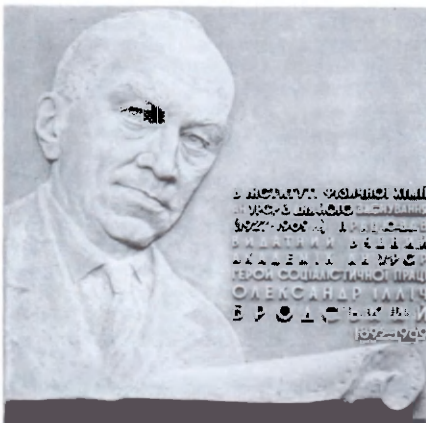
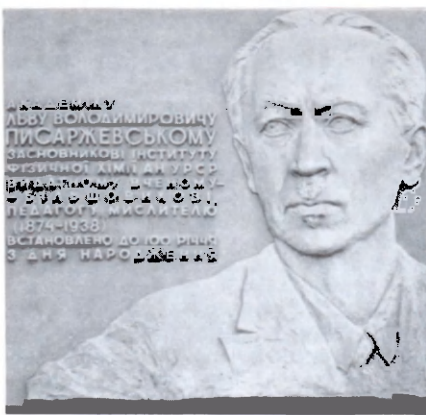
1962—90 — Снітко Олег В'ячеславович (1928—90) — фізик, акад. АН УРСР (з 1985). З 1961 — завідувач відділу фізики поверхневих явищ у напівпровідниках, 1970—90 — директор інституту. Відзначений Державною премією УРСР (1981), премією ім. К. Синельникова АН УРСР (1984). Один із засновників наукового напрямку фізики поверхні напівпровідників. Вивчав природу поверхневих електронних центрів та мікроефекти електронних явищ на поверхні напівпровідників. На основі цих досліджень створив нові методи обробки поверхні і нові типи приладів.

Працював у кабінеті директора на першому поверсі — кімната № 135.

На фасаді будинку встановлено меморіальні дошки: 1978 — В. Лашкар'єву (з чорного граніту, арх. А. Ігнащенко), 1998 — О. Снітку (з сірого граніту) [560].

Лариса Гаврилюк,
Ганна Мілгородська, Елла Піскова.

197. ІНСТИТУТ ФІЗИКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ МЕТАЛІВ ТА СПЛАВІВ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАВ ГОРШКОВ А. А. (іст.). Бульв. Академіка Вернадського, 34/1. Комплекс споруд інституту складається з шести будинків (трьох основних корпусів і трьох допоміжних), споруджених у 1964—1970-х рр. Утворений 1958 на базі Інституту ма-

198. Просп. Науки. 31.

шинознавства і сільськогосподарської механіки АН УРСР як Інститут ливарного виробництва АН УРСР, з 1963 — Інститут проблем лиття АН УРСР, з 1996 — Фізико-технологічний інститут металів та сплавів НАН України.

В головному корпусі (тепер — лабораторний; споруджений 1964 на червоній лінії забудови вулиці, на перетині з вул. Академіка Кржижановського; триповерховий, цегляний) 1964—72 працював Горшков Андрій Андрійович (1898—1972) — учений у галузі ливарного виробництва, чл.-кор. АН УРСР (з 1957), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1969). В інституті з 1958, у 1958—62 — його перший директор. 1963—69 — завідувач відділу, в наступні роки — науковий консультант. Здійснив численні дослідження в галузі технології виробництва чавунних загартованих валків, виливниць, литва для металургійного устаткування. Вивчав властивості деревно-вугільних і коксових доменних чавунів, питання металургії вагранкового процесу. Зробив значний внесок у розвиток теорії модифікації чавуну, запропонував засоби поліпшення технологічних властивостей і методів використання в ливарному виробництві бентонітів України.

Кабінет ученого містився на третьому поверсі (тепер кімната № 263).

1991 на стіні будинку, що виходить на вул. Академіка Кржижановського встановлено бронзову меморіальну дошку акад. АН УРСР Василенку Андрію Овер'яновичу (1891—1963) — директору Інституту машинознавства і сільськогосподарської механіки АН УРСР (1944—58), на базі якого 1958 було утворено Інститут ливарного виробництва АН УРСР.

1993 на центральній прохідній цього ж корпусу встановлено бронзову меморіальну дошку на пошанування А. Горшкова (ск. Г. Неспосудний) [561].

Галина Денисенко.

198. ІНСТИТУТ ФІЗИЧНОЇ ХІМІЇ ім. Л. ПИСАРЖЕВСЬКОГО, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст.). Просп. Науки, 31. Комплекс споруд складається з шести будинків, зведених 1958—70 (до цього інститут розміщувався на вул. Б. Хмельницького, 15). Заснований 1927 у м. Дніпропетровську як Український інститут фізичної хімії Наркомату освіти УСРР. З 1934 — в системі АН УРСР (тепер — НАН України), 1944 переведений до Києва. З 1938 носить ім'я акад. АН УРСР і АН СРСР Писаржевського Льва Володимировича (1874—1938) — засновника і першого директора інституту (1927—38).

Головний корпус споруджено 1958 на червоній лінії забудови вулиці. Триповерховий, цегляний, з невеликими бічними крилами та напівовальною у центрі двоповерховою актовою залом. 1969 до нього прибудовано чотириповерховий лабораторний корпус.

Тут працювали: 1958—69 — Бродський Олександр Ілліч (1895—1969) — фізико-хімік, акад. АН УРСР (з 1939), чл.-кор. АН СРСР (з 1943), заслужений діяч науки УРСР (з 1965), Герой Соціалістичної Праці (1969). В інституті з 1927, у 1939—69 — директор. Наукова діяльність вченого присвячена розробці теорії розчинів, електролітів, хімії ізотопів, дослідженню механізмів хімічних реакцій. Його праці з питань термодинаміки та електрохімії розчинів дістали загальне визнання. Під керівництвом О. Бродського вперше в СРСР одержано важку воду, концентрати важкого кисню, важкого азоту. Створив наукову школу.

Кабінет директора містився на другому поверсі у лівому крилі головного корпусу (кімната № 32), поряд — його робоча кімната № 33.

Голодець Григорій Ізраїльович (1936—92) — фізико-хімік, чл.-кор. АН УРСР (з 1990). В інституті з 1959, 1980—92 — завідувач відділу механізмів гетерогенно-каталітичних реакцій. Відзначений премією ім. Л. Писаржевського АН УРСР (1973). Наукові праці з питань хімічної кінетики і каталізу, зокрема механізму реакцій гетерогенно-каталітичного окислення та гідратування. 1969—92 працював у кімнаті № 211 лабораторного корпусу.

Гороховатський Ярослав Борисович (1925—76) — хімік, чл.-кор. АН УРСР (з 1972). В інституті працював з 1950. У 1962—74 — заступник директора, одночасно 1966—76 — завідувач відділу рідкофазного каталізу. Основні праці вченого присвячено гетерогенному каталізу. Досліджував закономірності кінетики, макрокінетики та механізму неповного окислення вуглеводнів у газовій та рідинній фазах, вплив будови олефінів на їхню адсорбційну і реакційну здатність, зв'язок між каталітичними та електрофізичними властивостями каталізаторів, фотокаталітичне окислення вуглеводнів. Займався вивченням поверхневих сполук, що утворюються на каталізаторах під час адсорбції та гетерогенної реакції.

Кабінет вченого як заступника директора містився на другому поверсі головного корпусу у лівому крилі будинку. В останні роки працював у кімнаті № 411 на четвертому поверсі лабораторного корпусу.

Ройтер Володимир Андрійович (1903—73) — фізикохімік, акад. АН УРСР (з 1961), заслужений діяч науки УРСР (з 1964). В інституті — з 1929. Працював заступником директора, завідувачем відділу, лабораторії. Відзначений премією ім. Л. Писаржевського АН УРСР (1968). Основний напрям наукової діяльності — теорія і практика гетерогенного каталізу. Один з творців нової галузі фізичної хімії — макрокінетики. Розробив основи єдиної теорії електродних процесів. Створив і тривалий час очолював українську школу каталізу.

1958—65 кабінет вченого як заступника директора містився на другому поверсі лівого крила головного корпусу. Потім

працював на першому поверсі у кімнаті № 25 правого крила цього ж будинку, з 1969 — у кімнаті № 215 на другому поверсі лабораторного корпусу.

На фасаді головного корпусу встановлено бронзові з барельєфними портретами меморіальні дошки: 1973 — на пошанування О. Бродського; 1975 — В. Ройтера; 1974 — Л. Писаржевського — засновника і першого директора інституту (автори всіх дошок: ск. Ю. Скобликова, арх. А. Ігнащенко) [562].

Лариса Гаврилюк, Тетяна Григор'єва.

199. ІНСТИТУТ ФІЗІОЛОГІЇ ім. О. БОГОМОЛЬЦЯ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст.). Вул. Академіка Богомольця, 4. Комплекс споруд інституту складається з п'яти корпусів, побудованих 1934—36 і 1979. Заснований 1953 як Інститут фізіології ім. О. Богомольця АН УРСР на базі Інституту експериментальної біології та патології Наркомату охорони здоров'я УСРР та Інституту клінічної фізіології АН УСРР (утворені 1930—34).

У головному корпусі (споруджений 1934 на червоній лінії забудови вулиці; триповерховий, цегляний) містилися обидва зазначені заклади (з 1934) та створений на їх основі Інститут фізіології (з 1953). 1934—41 та 1944—46 тут працював акад. Богомольць Олександр Олександрович — засновник і науко-

199. Вул. Академіка Богомольця, 4.

вий керівник Інституту експериментальної біології та патології МОЗ УРСР та Інституту клінічної фізіології АН УРСР. На базі їх відділів і лабораторій крім Інституту фізіології АН УРСР було утворено такі сучасні інститути: очних хвороб і тканинної терапії ім. В. Філатова АМН України (1936, Одеса), Український науково-дослідний інститут кардіології ім. М. Стражеска МОЗ України (1936), геронтології АМН України (1958); експериментальної патології, онкології і радіобіології ім. Р. Кавецького НАНУ (1960), ендокринології та обміну речовин ім. В. Комісаренка АМН України (1965).

На другому поверсі також працювали: де містилися робоча лабораторія, кабінет і приймальня О. Богомольця (тепер — № 202, 204), 1947 відкрито меморіальний музей вченого. Могила О. Богомольця розташована на території інституту (див. статтю 199.1).

У цьому корпусі також працювали: 1949—50 — Бабський Євген Борисович (1902—73) — фізіолог, акад. АН УРСР (з 1948). Завідувач відділу загальної фізіології Інституту клінічної фізіології (1949—50). Наукові праці присвячені моторики травного тракту, загальній фізіології нервової діяльності, хімічним факторам збудження, механізмам м'язового скорочення і нервової регуляції, іонним механізмам автоматії серця.

1953—55 — Воробйов Анатолій Маркович (1900—55) — фізіолог, чл.-кор. АН УРСР (з 1951). Перший директор Інституту фізіології (1953—55). Наукові дослідження присвячено фізіології травлення і вищої нервової діяльності тварин. Кабінет і приймальня А. Воробйова як директора інституту містилися на першому поверсі (тепер кімнати № 101, 102).

1956—65 — Воронцов Данило Семенович (1886—1965) — фізіолог, акад. АН УРСР (з 1957). В ці роки — засновник і завідувач лабораторії електрофізіології (згодом — відділу) інституту. Основні наукові праці з фізіології нервової системи, електрофізіології, історії науки.

1946—67 — Городецький Олексій Опанасович (1897—1967) — біофізик, чл.-кор. АН УРСР (з 1957). З 1946 — науковий співробітник Інституту клінічної фізіології, 1953—64 — завідувач лабораторії, 1965—67 — сектора біофізики Інституту фізіології АН УРСР. Наукові дослідження присвячено рентгенології та радіології. Розробив ряд методів лікування променевої хвороби.

1953—62 — Іванов Вадим Миколайович (1892—1962) — терапевт, акад. АМН СРСР (з 1953), АН УРСР (з 1957), заслужений діяч науки УРСР (з 1946). З 1953 завідувач відділу клінічної фізіології Інституту фізіології. Одночасно — завідувач кафедри терапії (з 1944) та факультетської терапевтичної клініки (з 1958) Київського медичного інституту. Наукові дослідження з фізіології і патології органів травлення, онкології, клініки й діагностики захворювань легень.

1936—41 — Леонтович Олександр Васильович (1869—1943) — фізіолог і невролог, акад. ВУАН (з 1929), заслужений діяч науки УРСР (з 1939), член Президії АН УРСР (1939—43). З 1936 — завідувач відділу нормальної фізіології Інституту клінічної фізіології. Наукові

праці присвячено фізіології та гістології вегетативної нервової системи.

1953—79 — Макарченко Олександр Федорович (1903—79) — нейрофізіолог, акад. АН УРСР (з 1961), заслужений діяч науки УРСР (з 1965), голова Відділу біологічних наук АН УРСР (1961—62), віце-президент АН УРСР (1962—63), 1953—79 — завідувач відділу Інституту фізіології, 1956—66 — його директор. Наукові праці присвячено вивченню впливу кори головного мозку на біохімічний склад крові, змін нервової системи при інтоксикації тощо. Кабінет і приймальня О. Макаренка як директора інституту містилися на першому поверсі (тепер — кімнати № 101, 102).

1934—41 та 1944—57 — Медведєва Ніна Борисівна (1899—1969) — патофізіолог, чл.-кор. АН УРСР (з 1939), заслужений діяч науки УРСР (з 1941). 1931—51 — завідувач відділу Інституту експериментальної біології і патології. Одночасно 1934—48 працювала старшим науковим співробітником в Інституті клінічної фізіології, 1953—57 — в Інституті фізіології. Наукові дослідження присвячено проблемам злякисного пухлиноутворення, переливання крові, патології обміну речовин, ендокринології.

1940—41 — Протопопов Віктор Павлович (1880—1957) — психіатр, акад. АН УРСР (1945), заслужений діяч науки УРСР (з 1934), головний психіатр та голова вченої ради МОЗ УРСР. 1940—52 працював в Інституті клінічної фізіології, 1953—57 — в Інституті фізіології (з 1944 — завідувач відділу психіатрії і патології вищої нервової діяльності, що містився на території Психіатричної лікарні ім. І. Павлова). Одночасно працював у Київському інституті вдосконалення лікарів (з 1944). Досліджував проблеми фізіології і патології вищої нервової діяльності та психіатрії. Сформулював концепції патогенезу шизофренії і маніакально-депресивного психозу та запропонував нові методи їхнього лікування.

1934—41 та 1944—77 — Сиротинін Микола Миколайович (1896—1977) — патофізіолог, чл.-кор. АН УРСР (з 1939), акад. АМН СРСР (з 1957), заслужений діяч науки УРСР (з 1941). З 1934 — завідувач відділу Інституту експериментальної біології та патології, з 1946 — Інституту клінічної фізіології, з 1956 лабораторії космічної фізіології, згодом — відділу гіпоксії і гіпероксії Інституту фізіології. Одночасно з 1937 працював консультантом у Санітарно-бактеріологічному інституті, 1944—49 — завідувач відділу Українського інституту епідеміології та мікробіології (тепер — Київський науково-дослідний інститут епідеміології та інфекційних хвороб ім. Л. Громашевського МОЗ України). 1944—48 — завідувач лабораторії Інституту мікробіології ім. Д. Заболотного АН УРСР (тепер — Інститут мікробіології та вірусології НАН України). 1950—56 — завідувач відділу Київського інституту інфекційних хвороб АМН СРСР. 1955—60 — завідувач кафедри Київського медичного інституту. Відзначений премією ім. О. Богомольця АН УРСР (1976). Наукові праці присвячено мікробіології, імунології, порівняльній патології, космічній фізіології, історії медицини.

1934—41 та 1944—62 — Смирнова-Замкова Олександра Іванівна (1880—1962) —

патологоанатом, акад. АН УРСР (з 1951), заслужений діяч науки УРСР (з 1944). В Інституті клінічної фізіології — з 1931, завідувач відділу — 1938—52, у 1953—62 — завідувач лабораторії морфології Інституту фізіології. Наукові праці присвячено патанатомії променевої та інфекційних хвороб, дослідженню передраку, неклітинних структур організму, походження пухлин.

1934—41 та 1944—50 — Татаринов Євген Олександрович (1892—1950) — патофізіолог, чл.-кор. АН УРСР (з 1939), заслужений діяч науки УРСР (з 1943). 1934—50 — завідувач відділу Інституту клінічної фізіології, одночасно — завідувач кафедри Київського медичного інституту (з 1931). Наукові праці з проблем гематології та імунітету.

1946—60 — Фольбоорт Георгій Володимирович (1885—1960) — фізіолог, акад. АН УРСР (з 1951), заслужений діяч науки УРСР (з 1953). 1946—52 — завідувач відділу фізіології Інституту клінічної фізіології, 1953—60 — відділу вищої нервової діяльності та трофічних функцій Інституту фізіології. Одночасно 1946—48 працював в Інституті біохімії АН УРСР, з 1946 завідував кафедрою в Київському медичному інституті. Наукові праці і дослідження присвячено фізіології травлення, кровообігу, вищої нервової діяльності. Відкрив негативні (гальмівні) рефлексі, встановив основні закономірності процесів втомлюваності і відновлення.

У цьому будинку також працювали: чл.-кор. АН УРСР Богомолец Олег Олександрович (1911—91) — в Інституті експериментальної біології та патології у 1942—53 (1946—53 — директор), 1980—88 — директор музею Олександра Богомольця Інституту фізіології; з 1953 — в Київському НДІ фармакології та токсикології МОЗ УРСР (тепер — Інститут фармакології та токсикології АМН України); акад. АМН СРСР Горєв Микола Миколайович (1900—92) — у 1934—58 — завідувач відділу, з 1964 — науковий консультант Інституту фізіології; з 1958 — в Інституті геронтології та експериментальної патології АМН СРСР (тепер — Інститут геронтології АМН України), засновник і перший директор цього закладу у 1958—61;

акад. АН УРСР Кавецький Ростислав Євгенович (1899—1978) — директор Інституту клінічної фізіології (1946—52), завідувач відділу Інституту фізіології (1953—60); з 1960 — в Українському науково-дослідному інституті експериментальної та клінічної онкології МОЗ УРСР (тепер — Інститут експериментальної патології, онкології і радіобіології ім. Р. Кавецького НАН України), 1960—78 — засновник і перший директор цього закладу; акад. АН УРСР Комісаренко Василь Павлович (1907—93) — у 1945—52 — завідувач лабораторії Інституту експериментальної біології та патології, 1953—65 — Інституту фізіології; з 1965 — в Київському науково-дослідному інституті ендокринології та обміну речовин МОЗ УРСР (тепер Інститут ендокринології та обміну речовин ім. В. Комісаренка АМН України), 1965—86 — засновник і перший його директор; акад. АН УРСР, АН СРСР, АМН СРСР Стражеско Микола Дмитрович (1876—1952) — з 1931 очолював створений під

його керівництвом клінічний відділ Інституту експериментальної біології та патології, у 1934—36 — Інституту клінічної фізіології; з 1936 — директор Українського науково-дослідного інституту клінічної медицини (тепер — Український науково-дослідний інститут кардіології ім. М. Стражеска МОЗ України);

чл.-кор. АН УРСР, акад. АМН СРСР Тимофєєвський Олександр Дмитрович (1887—1985) — з 1941 — завідувач лабораторії Інституту клінічної фізіології, 1953—54 — Інституту фізіології. Одночасно у 1953—55 очолював лабораторію Українського інституту епідеміології та мікробіології (тепер — Київський науково-дослідний інститут епідеміології та інфекційних хвороб ім. Л. Громашевського МОЗ України). 1981 на фасаді будинку встановлено бронзову меморіальну дошку з барельєфним портретом О. Богомольця (ск. І. Гончар, арх. Я. Ковбаса), 1984 — гранітну меморіальну дошку з барельєфним портретом О. Макаренка (ск. В. Клоков, арх. Т. Доженко) [563].

*Елла Піскова, Алла Шевко,
Лариса Шевченко.*

199.1. Могила Богомольця О. О. (іст.). На території Інституту фізіології ім. О. Богомольця НАН України, у садку. Богомолец Олександр Олександрович (1881—1946) — патофізіолог, державний і громадський діяч, акад. (з 1929) і президент (з 1930) ВУАН, акад. (з 1932) і віце-президент (з 1942) АН СРСР, акад. АМН СРСР (з 1944), акад. АН БРСР (з 1939), почесний член АН Груз. РСР (з 1944), заслужений діяч науки УРСР (з 1943) і РРФСР (з 1935), Герой Соціалістичної Праці (1944). Народився 24 травня 1881 у Києві в Лук'янівській в'язниці, де утримувалась його мати — революціонерка-народниця С. Богомолец, активна учасниця «Південноросійського робітничого союзу». Його батько О. Богомолец, земський лікар, також був учасником революційного руху. 1900 закінчив 1-у гімназію й вступив на юридичний факультет

199.1. Вул. Академіка Богомольця, 4. Могила О. Богомольця.

університету св. Володимира. Через рік перевівся до Новоросійського (Одеського) університету на медичний факультет, який закінчив 1906 з відзнакою, 1909 захистив докторську дисертацію, 1911–25 — професор кафедри загальної патології Саратовського університету, 1925–31 — професор медичного факультету Другого Московського університету і одночасно 1928–31 — директор створеного за його участю Інституту гематології і переливання крові (Москва). 1931 переїхав до Києва. 1929 обраний дійсним членом ВУАН, 1930 — президентом ВУАН. Одночасно був директором створених з його ініціативи 1930 Інституту експериментальної біології та патології Наркомату охорони здоров'я УСРР та 1934 — Інституту клінічної фізіології АН УСРР (на їх базі 1953 створено Інститут фізіології ім. О. Богомольця АН УРСР). Проводив у Києві велику науково-організаційну і громадську роботу. За його президентства остаточно ліквідовано академічну автономію ВУАН, докорінно перебудовано структуру Академії наук, здійснено перехід від різних кафедр, комісій, кабінетів до системи інститутів. Керував діяльністю Академії наук у тяжких умовах евакуації і після повернення у звільнений від фашистських окупантів Київ. Наукові праці вченого присвячено найважливішим питанням патологічної фізіології, ендокринології, порушення обміну речовин, імунітету і алергії, патології кровообігу, механізму дії переливання крові, старіння організму тощо. Запропонував і запровадив антиретиккулярну цитотоксичну сироватку (АЦС) для підвищення функцій сполучної тканини. Створив вітчизняну школу патофізіологів. Відзначений Державною премією СРСР (1941). Президією АН УРСР засновано премію ім. О. Богомольця (1954). 1947 на могилі О. Богомольця встановлено бронзовий бюст вченого на постаменті з чорного полірованого лабрадориту (ск. Л. Муравін, арх. О. Власов).

Лариса Шевченко.

200. ІНСТИТУТ ФІЗІОЛОГІЇ РОСЛИН І ГЕНЕТИКИ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст.). Вул. Васильківська, 31/17. Комплекс споруд інституту складається з двох корпусів — головного та лабораторного, побудованих у 1946–60-і рр. Заснований 1946 на базі відділу фізіології живлення рослин і агрохімії Інституту ботаніки АН УРСР як Інститут фізіології і агрохімії рослин АН УРСР, з 1956 — Український науково-дослідний інститут фізіології рослин у складі Української академії сільськогосподарських наук, з 1962 — Інститут фізіології рослин АН УРСР, з 1986 — Інститут фізіології рослин і генетики АН УРСР (тепер — НАН України).

У головному корпусі (споруджений на червоній лінії забудови вулиці на поч. 1960-х рр.; чотириповерховий, цегляний) працювали: Власюк Петро Антипович (1905–80) — агрохімік, ґрунтознавець, фізіолог рослин, акад. АН УРСР (з 1948), акад. ВАСГНІЛ (з 1948), заслужений діяч науки УРСР (з 1956). З 1946 — заступник директора, 1953–73 — директор інституту, одночасно 1948–56 — голова Відділу сільськогосподарських наук АН УРСР, завідувач кафедр Київського університету та Української

200. Вул. Васильківська, 31/17.

сільськогосподарської академії, 1956–62 — президент Української академії сільськогосподарських наук. Розробив систему живлення та удобрення найважливіших сільськогосподарських культур. Під його керівництвом проводились дослідження фізіолого-біохімічних властивостей процесів у рослинах під впливом таких мікроелементів, як марганець, бор, цинк, молібден, літій. Запропонував технологію створення добрив з мікроелементами. Розробив оптимальні методи їх використання залежно від змісту мікроелементів у ґрунті. Брав участь в обґрунтуванні теорії і практики використання мічених атомів, розробці захисної системи проти ураження рослин радіацією.

Кабінет вченого містився на другому поверсі (тепер кімната № 211). Оканенко Аркадій Семенович (1894–1982) — фізіолог рослин і біохімік, чл.-кор. АН УРСР (з 1967), заслужений діяч науки УРСР (з 1974). В інституті — з 1946. З 1950 — завідувач відділу біохімії рослин, 1959–82 — відділу екології і фізіології фотосинтезу. Відзначений Державною премією СРСР (1969). Наукові дослідження стосуються проблеми підвищення цукристості буряків, інтенсивності фотосинтезу. Виявив роль калію у фотосинтезі й процесах метаболізму, що визначають продуктивність рослин.

Працював на четвертому поверсі (тепер кімната № 400).

Манорик Андрій Васильович (1921–74) — фізіолог рослин, чл.-кор. АН УРСР (з 1973), академік-секретар Відділення загальної біології АН УРСР (1974). В інституті — з 1951. У 1956–62 — завідувач лабораторії ізотопів, 1962–74 — відділу фізіології взаємозв'язку рослин і нижчих організмів. 1956–73 — заступник директора, 1973–74 — директор інституту. Організував в Україні дослідження з біологічної фіксації азоту симбіотичними системами. Займався питаннями обміну речовин у рослинах, взаємозв'язку рослин і мікроорганізмів, кореневого живлення рослин, впливу компостів на фізіолого-біохімічні властивості рослин.

Працював на другому поверсі головного корпусу (тепер кімната № 214).

У лабораторному корпусі (споруджений 1946 у глибині ділянки; двоповерховий, цегляний) працював Душечкін

Олександр Іванович (1874–1956) — агрохімік і фізіолог рослин, акад. АН УРСР (з 1945), заслужений діяч науки УРСР (з 1949). Засновник і перший директор інституту (1946–53). Одночасно — професор Київського сільськогосподарського інституту (з 1923), де заснував кафедру агрохімії, якою завідував до кінця життя. Сформулював і розвинув наукові підходи щодо живлення рослин і підвищення ефективності добрив. Основні праці присвячено агрохімічним дослідженням з питань надходження і перетворення поживних речовин з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур. Працював на другому поверсі.

1978 на фасаді головного корпусу інституту встановлено бронзову меморіальну дошку на пошанування О. Душечкіна з барельєфним портретом вченого (ск. І. Шаповал, арх. І. Шемсєдінов) [564].

*Лариса Гаврилюк,
Ганна Мілгородська.*

201. ІНСТИТУТ ЯДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ (іст.). Просп. Науки, 47. Комплекс споруд інституту складається з п'яти основних корпусів (адміністративного й ядерно-фізичних установок) та ряду допоміжних будівель (1950–70-і рр.). Заснований 1970 на базі ядерних відділів Інституту фізики АН УРСР. З 1995 має назву — Науковий центр «Інститут ядерних досліджень» НАН України. У головному (адміністративному) корпусі (споруджений 1970 на червоній лінії забудови вулиці; чотириповерховий, панельний) працювали: 1970–96 — Пасичник Митрофан Васильович (1912–96) — фізик, акад. АН УРСР (з 1961), заслужений діяч науки УРСР (з 1964), директор Інституту фізики АН УРСР (1949–65). В Інституті ядерних досліджень — з 1970, перший його директор (1970–73), завідувач відділу ядерної фізики (1973–87), радник при дирекції (1987–96). Наукові дослідження в галузі ядерної фізики, металофізики, нейтронної фізики та фізики реакторів.

Працював у кабінеті директора на другому поверсі й у кімнаті № 308.

1970–93 — Струтинський Вілен Митрофанович (1929–93) — фізик-теоретик, чл.-кор. АН УРСР (з 1972). В інституті з 1970, до 1993 — завідувач відділу теорії ядра. Наукові праці присвячено вивченню структури атомного ядра. Передбачав двогорбку форму бар'єрів його поділу.

Працював у кімнаті № 418.

В інституті також працював у 1970–73 чл.-кор. АН УРСР Латишев Георгій Дмитрович (1907–73) — завідувач відділу ядерної спектроскопії.

Кабінет вченого містився в Інституті фізики АН УРСР (просп. Науки, 46), де розташовані експериментальні установки ядерної спектроскопії [565].

Елла Піскова, Ніна Смирнова.

202. ІНСТИТУТСКА ВУЛИЦЯ, 19–20 ст. (архит., іст., містобуд.). Від вул. Хрещатик і Майдану Незалежності до Кловського узвозу. Одна з основних меридіональних планувальних осей історичного району Липки. Частково збігається з трасою давнього Іванівського шляху, який починався від Лядської брами Старого міста (територія сучасного Майдану Незалежності) і вів до Печерського монастиря. Планування здійснено у кін. 18 — на поч. 19 ст., ву-

лицю названо Іванівською. У 20—30-х рр. 19 ст. вулиця мала назву Бегічевської, за ім'ям генерала М. Бегічева, який володів тут великою садибою з триповерховим будинком, де 1834 тимчасово розміщувався новостворений Київський університет. Після зведення на цій садибі Інституту шляхетних дівчат (1843) вулиця стала називатися Інститутською. 1919 перейменована на вул. 25-го Жовтня, 1944 — на вул. Жовтневої революції, 1993 їй повернуто історичну назву — Інститутська. У період класицизму (1-а пол. 19 ст.) характер забудови визначався репрезентативною функцією всього району. На розі з вул. Шовковичною (на місці ділянки № 18 — 20/8) містилася резиденція Київського, Волинського і Подільського генерал-губернатора (зруйновано 1920 під час окупації міста польськими військами); на розі з вул. Шовковичною (на місці будинку № 22/7) — будинок фельдмаршала Ф. Остен-Сакена, пізніше — цивільного губернатора (розібрано у 1930-х рр.), в якому тимчасово розміщувався Інститут шляхетних дівчат. Провідне місце в композиції вулиці зайняв будинок Інституту шляхетних дівчат, споруджений 1838—43 за проєктом арх. В. Беретті. Першу контору Державного комерційного банку засновано 1839 у двоповерховому будинку зборів київського дворянства (не зберігся, стояв на місці будинку № 9). У 1840 був споруджений новий будинок київського дворянства у стилі класицизму (№ 9-б), пізніше перебудований.

З розвитком капіталістичних відносин у місті зростає число фінансових установ: у 1870—80-х рр. будуються дві біржі — будинок № 7 (арх. О. Шіле) і № 1 на розі Хрещатика (не зберігся, арх. Г. Шлейфер); 1893 — приміщення Київського кредитного товариства (не збереглося, арх. В. Ніколаєв); на поч. 20 ст. — Київська контора Державного банку (№ 9-а, архітектори О. Кобелев, О. Вербицький). На зміну дворянським садибам у стилі класицизму на вулиці з'являються міські особняки (збереглися № 8, 12, 26) та багатоповерхові прибуткові будинки (збереглися № 9, 13/4, 25, 27/6), вирішені у формах істо-

ризму та модерну. Найвищим будинком дорадянського Києва вважався дванадцятиповерховий житловий будинок будівельного підрядчика Л. Гінзбурга, споруджений 1911—12 за проєктом архітекторів Ф. Троуп'янського і А. Мінкуса (стояв на місці готелю «Москва»). У 2-й пол. 19 ст. у кінці вулиці (№ 29) зводяться добродішні установи: притулок для дітей живих і покалічених воїнів та училище для сліпих з церквою св. Павла.

Докорінні зміни у характері забудови вулиці відбулися у період соціалістичної реконструкції, особливо після переносу столиці УСРР з Харкова до Києва (1934). На місці старовинних будинків, які зносилися, у цей період зведено ряд великомасштабних житлових споруд (№ 14, 16, 15/5, 19-в, 20/8, 22/7, 24/7), частину з яких тепер визнано пам'ятками історії та культури. Їх ускладнена конфігурація, що утворює глибокі курдонери по фронту кварталів, архітектурно-художні особливості, які відбивають перехідний етап від конструктивізму до неокласицизму, надають вулиці своєрідного колориту.

24 вересня 1941 всю забудову Інститутської вул. (від Хрещатика до Ольгинської вул.) з правого боку знищено

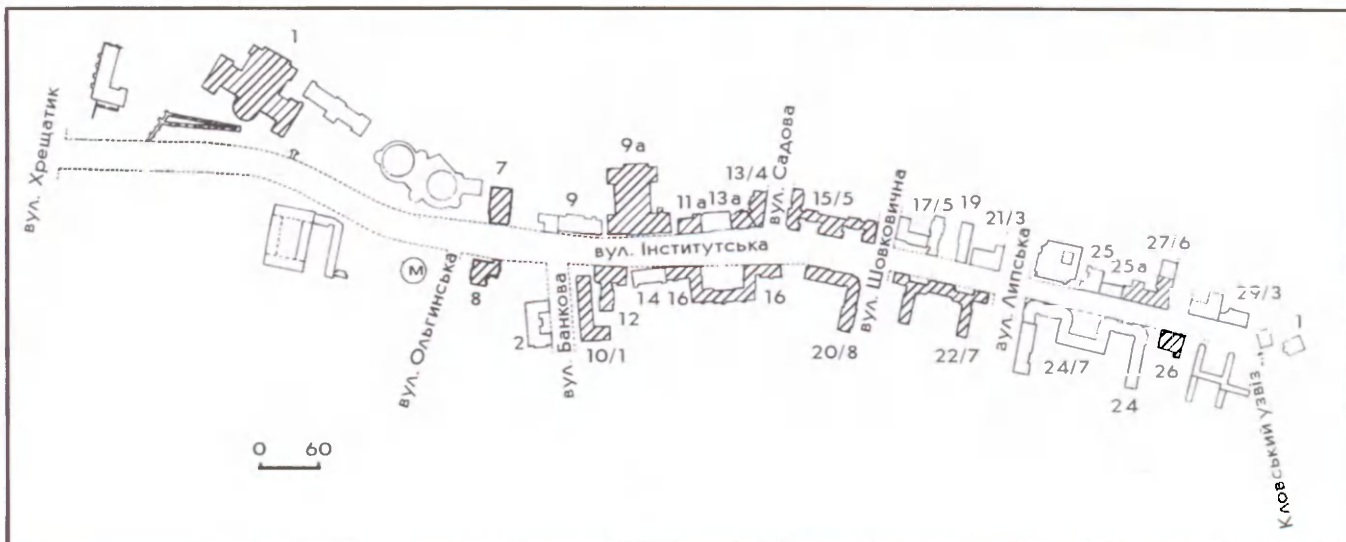
вибухами і пожежею разом з більшою частиною Хрещатика і сусідніх вулиць. Після Великої Вітчизняної війни похилу частину вулиці, що прилягає до Хрещатика, розчищено від зруйнованих будинків з розкриттям перспективи на схили Липського пагорба. Тоді знесено Київську біржу (№ 1), будинок Гінзбурга (№ 16—18), будинки №№ 10/1 і 14. У цей час ролі важливої містобудівної доміантної набула будівля висотного готелю «Москва» (1959—66; арх. А. Добровольський та ін.), поряд з яким побудовано круглий наземний павільйон входу до станції метро «Хрещатик». На частково реконструйованому верхньому відтинку вулиці у ретроспективних архітектурних формах 1950-х рр. зведено житловий будинок (№ 25-а), на перетині з вул. Липською встановлено пам'ятник Д. Мануїльському (1966, скульптори М. Вронський, О. Олійник). Корпус готелю «Національний», збудований на місці прибуткового будинку кін. 19 ст. (№ 23/5), та виставочний павільйон Спілки художників України, що споруджується (№ 5), віддзеркалюють сучасний напрям в архітектурі.

Різноманітна за часом та архітектурними стилями забудова вулиці має велике історико-культурне значення. Протягом 19—20 ст. вул. Інститутська

202. Інститутська вулиця.

202. Інститутська вулиця.
План забудови.

відігравала значну роль у політичному, фінансово-економічному, громадському і культурному житті Києва. Тут містилися резиденції генерал-губернатора (кол. № 40) і цивільного губернатора (кол. № 42; обидві не збереглися). У першій з них 1918 проживав з родиною гетьман П. Скоропадський, бувало чимало провідних діячів доби української революції. З політичною історією країни пов'язаний також будинок, що розташовувався на місці сучасного № 9-а, в якому 1822–23 проходили таємні збори декабристів. В № 11 містився склад видавчій соціал-демократичної газети «Искра». Трагічної слави зажив кол. Інститут шляхетних дівчат (№ 1), в якому мистецтва у 1930-х рр. управління НКВС УСРР, де судили, катували й розстрілювали жертв сталінського терору. Тут загинули письменники К. Буревій, О. Влизько, Г. Косинка, І. Крушельницький, Д. Фальківський та багато інших діячів української культури.

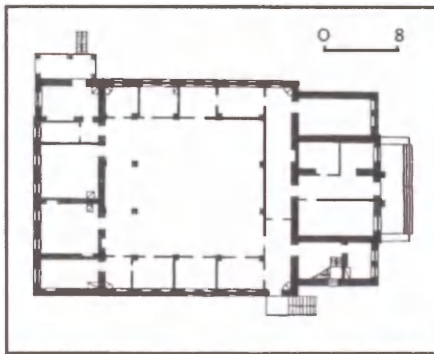
Важливим фінансово-економічним осередком країни у 19 — на поч. 20 ст. була київська біржа (№ 7 та 1, останній будинок не зберігся), з якою пов'язана діяльність великих підприємців України — родин Бродських і Терещенків, М. Дегтерьова, відомого економіста і державного діяча М. Бунге та ін. Діловий характер вулиці визначався також функціонуванням тут важливих кредитних і банківських установ: Київської контори Державного банку (№ 9 і 9-а), Київського кредитного товариства (№ 6, не зберігся), Санкт-Петербурзького міжнародного комерційного банку (№ 3, не зберігся), Київського земельного банку (№ 7 не зберігся). На вулиці проживало і працювало чимало відомих діячів історії та культури: видатний український митець і громадсько-політичний діяч Т. Шевченко (1846 зупинявся у будинку на місці сучасного готелю «Москва»), композитор М. Лисенко, краєзнавець М. Захарченко (викладали в Інституті шляхетних дівчат; № 1); історик, управитель Київської контори Державного банку (№ 9), міністр закордонних справ уряду Української Держави у 1918 Г. Афанасьєв; архітектори О. Беретті (№ 14; не зберігся) і В. Ніколаєв, льотчик Є. Крутень (обидва в № 11-а); письменник І. Еренбург (народився в № 10; не зберігся); композитор П. Ко-

зицький, радянські державні і партійні діячі Д. Коротченко та Д. Мануїльський (усі мешкали в № 20/8); історик, професор Київського університету І. Лучицький та його син — геолог, акад. АН УРСР В. Лучицький (№ 27/6). Під час фашистської окупації Києва на вулиці містилися конспіративні явочні квартири керівника підпільної диверсійної групи І. Кудрі (№ 16—18; не зберігся) і підпільної організації «Арсеналець» (№ 13/4).

Історико-культурний потенціал вул. Інститутської відноситься її до найвищих пам'яток Києва [566].
Раїса Бондаренко, Тетяна Трегубова.
202.1. Біржа, 1870—73 (архит., іст.). Вул. Інститутська, 7. На червоній лінії забудови вулиці споруджено за проектом арх. О. Шіле для київської біржі. Триповерховий, цегляний, тинькований. Спочатку прямокутний у плані. Через перебудови план частково змінено. В основу композиції фасадів покладено ордерну побудову з використанням модернізованих барокових форм, що виявився в активній розробці пластики. Наріжні пілястри будинку рустовані. Карнизи розкріповані. Замкові камені вікон збагачено мотивом гірлянд. Вісь центрального ризаліту підкреслено на другому поверсі пристінним портиком іонічного ордера, завершеним розірваним параболічним фронтоном. Центром внутрішньої об'ємно-просторової композиції є колонна (раніше операційна) зала зі світловим ліхтарем. До зали з обох боків прилягає ряд приміщень.

Біржа — одна з перших комерційних

202.1. Вул. Інститутська, 7.
202.1. План першого поверху.

установ міста періоду капіталізму. Ініціаторами її створення були докгор політичних наук, ректор Київського університету, економіст і державний діяч М. Бунге і тодішній міський голова, видавець І. Завадський. У будинку біржі збиралися купці, заводчики, землевласники та інші особи для ведення переговорів і укладення торговельних угод. Торговельні справи на біржі мали право вести представники всіх станів за умовою сплати внеску, який встановлювало біржове товариство. Для завідування справами воно обирало біржовий комітет строком на 3—5 років. До Київського біржового товариства входили великі промисловці та цукрозаводчики — І. Бродський, А. Бродський, М. Дегтерьов, В. Качала, І. Терещенко, Н. Терещенко, О. Терещенко. Діяльність біржі була під контролем Міністерства фінансів. Головами біржового комітету були: 1869—1900 — власник млинарського підприємства М. Хряков, з 1900 — лісопромисловець С. Могилевцев.

У біржовій залі часто відбувалися концерти, виставки та інші культурні заходи. Так, у квітні 1880 тут виступив російський композитор і піаніст А. Рубінштейн.

1885 біржу переведено у будинок на розі вулиць Хрещатик та Інститутської, зведений за проектом арх. Г. Шлейфера у формах пізнього ренесансу. На його будівництво худ. І. Айвазовський пожертвував 300 крб. від виставки своїх картин у біржовій залі (будинок зруйновано в роки Великої Вітчизняної війни). Після 1882 у старому будинку біржі розмістився Київський земельний банк.

Тепер — клуб Кабінету Міністрів України [567]. Михайло Кальницький, Каміла Колибанова, Тетяна Скібіцька.

202.2. Другий житловий будинок працівників Ради Народних Комісарів УСРР 1930-х рр., в якому проживали Козицький П. О., Коротченко Д. С., Мануїльський Д. З. (архит., іст.). Вул. Інститутська, 20/8. На розі вулиць Шовковичної та Інститутської. Побудований за проектом арх. С. Григор'єва. В архітектурному вирішенні будинку знайшов відображення перехідний етап у розвитку радянської архітектури від конструктивізму до неокласицизму.

Чотириповерховий, цегляний, на підвалі, у плані Г-подібний. Складається з наріжної та двох рядових секцій; на поверсі кожної з них по дві чотирікімнатні квартири. Секції мають парадні й чорні (тепер замінені ліфтами) сходи. Прийнято систему поздовжніх несучих стін; міжповерхові перекриття — по дерев'яних балках; зовнішні стіни покрито теразитовим тиньком. Об'ємно-просторове вирішення будинку симетричне відносно центральної осі зрізаного рогу, закріпленої незначного виступу об'ємом сходової клітки, яка флашкується дугоподібними балконами. У композиції фасадів прочитується планувальне вирішення будинку. Перший поверх трактовано як рустований цоколь. Основними елементами, що формують вуличні фасади, є згруповані у вертикалі балкони, лопатки у міжвіконних простінках. Споруда відзначається стриманістю декоративних деталей, облямувань прорізів, огорож балконів та парапету. Заглиблені у площину стіни картуші й вставки виконано

в техніці високого рельєфу. Всі декоративні деталі виділено кольором.

У цьому будинку 1943–60 жив Козицький Пилип Омелянович (1893–1960) — композитор, педагог, музикознавець, музичний і громадський діяч, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1943). Викладав у Київській консерваторії, очолював кафедру історії української музики (з 1945 — професор). 1952–56 — голова правління Спілки композиторів України. Автор кількох опер, симфонічних сюїт, хорових творів, пісень і романсів тощо; музикознавчих праць, у т. ч. «Тарас Шевченко і музична культура» (1952), «Спів і музика в Київській академії за 300 років її існування» (1972), а також про М. Леонтовича, Б. Лятошинського, К. Стеценка та ін. Мешкав у трикімнатній квартирі № 10 на першому поверсі будинку.

1937–41 тут проживав Корогченко Дем'ян Сергійович (1894–1969) — державний і партійний діяч УРСР. Голова Ради Народних Комісарів УРСР (лютий 1938 — листопад 1939), з листопада 1939 до 1947 — секретар ЦК КП(б)У. У роки Великої Вітчизняної війни — один із організаторів і керівників партійного підпілля і партизанського руху в Україні. Мешкав у п'ятикімнатній квартирі № 5 на третьому поверсі.

1944–59 у будинку проживав Мануїльський Дмитро Захарович (1883–1959) — державний і партійний діяч УРСР, акад. АН УРСР (з 1945). 1944–53 — заступник голови Ради Міністрів УРСР і одночасно міністр закордонних справ УРСР (1944–52). Викладав у Київському університеті на факультеті міжнародних відносин.

1962 на фасаді будинку встановлено гранітну меморіальну дошку з бронзовим барельєфним портретом П. Козицького (ск. О. Ковальов, арх. П. Захарченко), 1964 — меморіальну гранітну дошку з бронзовим барельєфним портретом Д. Мануїльського (ск. М. Вронський, арх. І. Шмольсон), 1974 — меморіальну дошку з білого мармуру з барельєфним портретом Д. Корогченка (ск. О. Ковальов) [568].

Марія Гончаренко,

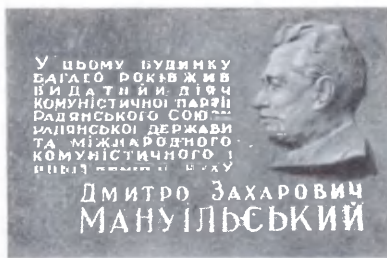
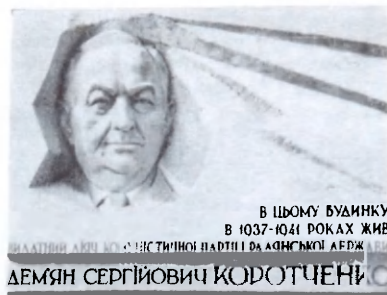
Ярослава Докучаєва.

202.3. Житловий будинок, 1935 (архт.). Вул. Інститутська, 16. На ділянці, яку в 1930-х рр. піддано значній реконструкції. Збудований за проектом арх. С. Григор'єва. За своїм масштабом вписується у забудову, що склалася, зберігаючи в цілому і в деталях композиційну самостійність.

П'ятиповерховий, цегляний, покритий теразитовим тиньком, трисекційний, з парадними і чорними сходами. Квартири три- і чотирикімнатні, відзначаються комфортністю і логічністю планування. Мальовничості споруди надає запроектований з боку вулиці широкий курдонер. Композиція головного фасаду симетрична. Його архітектурні деталі та окремі фрагменти вирізняються графічністю рисунка й продумані з урахуванням нефронтального сприймання. Пластиці фасаду властива горизонтальність основних членувань. Центральна вісь підкреслюється ступінчастим фронтоном, у якому влаштована декоративна ніша з вазою. Вирішення дворового фасаду відбиває функціональне планування будинку. Основним архітектурним акцентом на його пло-

202.2. Вул. Інститутська, 20/8.

щині є об'єми сходових кліток, що виступають, з прилеглими до них балконами. Дворовий простір, утворений разом із двома сусідніми будинками, упорядковано й озеленено.

Будинок виділяється характерним просторовим вирішенням, пошуками архітектурного образу на основі класицистичних форм [569].

Марія Гончаренко.

202.4. Житловий будинок, 1930-і рр. (архт.). Вул. Інститутська, 22/7. Займає квартал між вулицями Шовковичною та Липською. За розмірами узгоджується з будинками, що формують прилеглу вулицю.

П'ятиповерховий, цегляний, зі складною конфігурацією плану. Складається з 10 секцій, згрупованих у сім житлових блоків чотирьох типів. Запроектовано одно-, дво-, три- і п'ятикімнатні квартири. Прийнято конструктивну систему поздовжніх несучих стін. При чіткій загальній симетричності планувального вирішення автор, зважаючи на умови інсоляції, запроектував крила ідентично, але не дзеркально, внаслідок чого фасади вирішено по-різному. Чолові фасади тиньковані. Їхнім основним архітектурним мотивом є поєднання горизонтальних тяг та обрамлення вікон по периметру. Композиція фасаду з боку вул. Інститутської симетрична відносно головної осі, два неглибоких курдонери поділяють його на п'ять самостійних частин. Пластичним акцентом є центральний ризаліт, фасад якого збагачується заокругленими наріжними вікнами, масивним еркером незначного виступу. Для всіх архітектурних елементів характерна децю заважка вишуканість. Композиційне вирішення фасадів ґрунтується на симетрії щодо своєї центральної осі.

Композиція в цілому, а також стилістика архітектурних деталей та елементів свідчать про розвиток автором творчого методу конструктивізму.

Марія Гончаренко.

202.5. Житловий будинок 19 ст., в якому проживали Крутень Є. М., Ніколаєви В. М. і А. В., містився склад видань соціал-демократичної газети «Искра» (іст.). Вул. Інститутська, 11-а. На червоній лінії забудови вулиці. Належав купцю 1-ї гільдії В. Гальперіну.

Чотириповерховий, цегляний, з підвалом (четвертий поверх надбудовано у радянський час).

У 1890-х — 1901 рр. тут мешкав до вступу в Київський кадетський корпус Крутень Євграф Миколайович (1890—1917) — військовий льотчик, учень П. Нестерова. Теоретичні праці та бойова практика Є. Крутеня започаткували основні напрями в розвитку винищувальної авіації того часу. Учасник 1-ї світової війни. Загинув під час повернення з бойового завдання.

У цьому будинку 1888—89 проживав Ніколаєв Володимир Миколайович (1847—1911) — архітектор, автор проєктів будинків Купецького зібрання (тепер Національна філармонія), трапезної Києво-Печерської лаври, колишнього приватного особняка (тепер Будинок письменників), забудови Покровського монастиря, п'єдесталу пам'ятника Б. Хмельницькому та інших об'єктів. Проживав у цьому будинку і почав навчатися музиці син В. Ніколаєва — Ніколаєв Леонід Володимирович (1878—1942) — піаніст, композитор і музичний педагог, фундатор фортепіанної «ніколаєвської школи»

202.3. Вул. Інститутська, 16.

202.3. План п'ятого поверху.

202.4. Вул. Інститутська, 22/7.

у Петербурзі, учнями якої були композитор Д. Шостакович, піаністи П. Сеєрєбєєв, В. Софроніцький, М. Юдіна та ін.

У цьому будинку в квартирі родини Гальперіних, що займала 12 кімнат, на першому поверсі розміщувався склад видань газети «Искра». Квартиру для цієї мети було надано дітьми господаря — студентами Київського університету С. і М. Гальперініми, членами од-

нієї з груп сприяння газеті «Искра». До складу групи входили В. Крохмаль, Г. Окулова, С. Афанасьєва, О. Петренко. З нею активно співробітничали місцеві соціал-демократи В. Бобровський, І. Любимцев, В. Сапєжко та ін. Цією адресою скористалися в 1903 члени оргкомітету зі скликання II з'їзду РСДРП для зберігання частини тиражу 41 і 43 чисел газети «Искра». Після розгрому поліцією Уманської друкарні, де цю продукцію передруковано, в Києві проведено обшуки. У квартирі Гальперіних знайдено 670 примірників 43-го числа газети, прокламації та інші нелегальні видання [570].

Михайло Кальницький,

Тетяна Слюжикова.

202.6. Житловий будинок 1912, в якому проживали родина Лучицьких, Лічков А. С. (архит., іст.). Вул. Інститутська, 27/6. У ряді суцільної забудови кварталу, фасади звернено на червоні лінії вул. Інститутської та Кріпосного пров. Зведений як прибутковий будинок на замовлення М. Лучицької. Автор проєкту — арх. В. Риков.

П'ятиповерховий, з підвалом, цегляний, у плані Г-подібний, з тильними ризалітами, із зрізаним наріжжям. Перекриття залізобетонні. Первісно двосекційний, нині трисекційний. Фасади декоровано у своєрідній раціональній манері. Перший поверх, що зорозво сприймається перехожими, оздоблено найбільш насичено, як монументальний цоколь: тиньковано під «смуґастий» руст, вікна — напівциркульні, з виразними архівольтами та імітаціями замкового каменю. Вхідні двері з боку вул. Інститутської оформлено як парадні портали, прикрашені ліпними гірляндами та картушами з монограмою власниці: «М. Л.». Горішні поверхи майже позбавлені декору; ритм членувань ледь позначено розкріпкою та неглибокими нішами, які з'єднують вікна від другого до четвертого поверху. П'ятий — відокремлений тягою на зразок аттикового поверху. Житлові приміщення секцій з боку вул. Інститутської розміщено навколо просторої сходової клітки, перекритої скляним ліхтарем. В її структуру оригінально вписана ліфтова шахта. На парадних сходах збереглися мармурові східці, чавунна огорожа класицистичного малюнка, метласька плитка на

майданчиках. Сходи інших секцій тісніші, вирішені простіше.

Будинок є зразком стилю модерн з рисами класицизму з підкреслено функціональним архітектурним вирішенням.

У цьому будинку проживала родина Лучицьких (раніше мешкали також у власному будинку на вул. Шовковичній, 22, який не зберігся). Лучицька Марія Вікторівна (1852—1924) — літератор, перекладачка із скандинавських та інших європейських мов (відомо, що вона навчала шведській Лесю Українку), громадсько-культурна діячка. Дружина І. Лучицького.

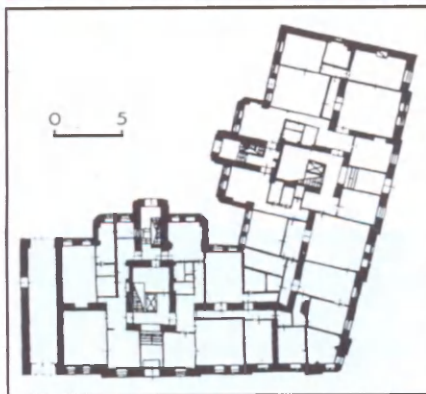
Лучицький Іван Васильович (1845—1918) — історик, чл.-кор. Петербурзької АН (з 1908), громадський діяч. Професор кафедри всесвітньої історії Київського університету, де створив наукову школу (його учнями були М. Василенко, П. Голубовський, Є. Ківлицький, Н. Молчановський, В. М'якотин, Д. Петрушевський, В. Піскорський, О. Стороженко, Є. Тарле та ін.). Наукові праці вченого присвячено соціально-економічній, культурній та релігійній історії Франції, Німеччини та інших європейських країн, а також соціально-економічній історії Лівобережної України (головним чином, на основі «Рум'янцевського опису»). Був членом «Старої громади», співробітником «Киевской старины», одним із засновників Українського наукового товариства у Києві, членом багатьох інших товариств — грамотності, Нестора-літописця тощо. У серпні 1918 призначений професором Українського державного університету в Києві.

Будинки Лучицьких були значними осередками духовного життя, де збиралися відомі діячі української культури. Крім учнів, у попередньому і цьому будинку в них бували М. Кропивницький, М. Лисенко, Г. Мачтет, К. Станікович, М. Старицький та багато ін.

Подружжя проживало у квартирі № 6 на третьому поверсі (кожен до кінця життя).

1913—23 у квартирі № 22 на четвертому поверсі мешкав Лучицький Володимир Іванович (1877—1949) — геолог-петрограф, акад. АН УРСР (з 1945), заслужений діяч науки УРСР (з 1947); один із основоположників школи українських гідрогеологів. Син М. та І. Лучицьких. У цей період — професор Київського університету, 1917—23 — голова Українського геологічного комітету. Працював також редактором підвідділу географії Комісії для складання енциклопедичного словника (1921), заступником голови Комісії краєзнавства (1923), був членом зоологічної секції ВУАН (1922). Пізніше працював у Москві, з 1945 — у Києві (проживав на вул. Костельній, 15). Наукові дослідження присвячено петрографії та геології Українського щита. Розробив одну з перших стратегічних схем щита. 1923 керував укладанням першої карти корисних копалин України.

З 1912 до 1920-х рр. у квартирі № 2 будинку проживав Лічков Леонід Семенович (1851—1943) — статистик, літератор, співробітник «Киевской старины» та ін. періодичних видань. У радянський час був членом обліково-

202.7. Вул. Інститутська, 13/4.

202.7. План першого поверху.

позичкового комітету Київської контори Державного банку, членом-оцінювачем Київського відділення Державного Дворянського земельного банку. Керівник однієї з київських масонських лож (ввів до ложі «Зоря» В. Затонського — майбутнього наркома освіти УРСР). У добу визвольних змагань — директор Миської публічної бібліотеки (тепер Парламентська бібліотека України). Відомий публікаціями з історії, економіки та статистики.

Тепер на першому поверсі будинку містяться торговельні заклади [571].

Михайло Кальницький,
Лариса Федорова.

202.6. Вул. Інститутська, 26/7.

202.7. Житловий будинок 1909, в якому містилася явочна квартира підпільної організації «Арсеналець» (архит., іст.) Вул. Інститутська, 13/4. На червоній лінії забудови вулиці, на розі вулиць Інститутської та Садової. Зведений як прибутковий будинок у стилі раннього модерну. Належав арх. Г. Шлейферу П'ятиповерховий, цегляний, з підвалом тинькований. Складається з двох однакових Т-подібних у плані секцій по дві квартири, зблокованих під тупим кутом. Центральні частини фасадів позначено двома еркерами гранчастої форми, розміщеними по боках від осі парадного входу, та аттиком криволінійного контуру з тридільним напівовальним вікном. В оформленні фасадів використано фризіві фігурні рельєфи та ліпний орнамент рослинного й геометричного характеру, художній метал в огорожі балконів (під час ремонтних робіт частину декору втрачено). Збереглося оформлення вестибулів, маршових сходів, а також фрагменти металевих піддашків над порталами парадних дверей, виконаних у стилі модерн.

Відзначається раціональністю планувального вирішення, різноманітністю і майстерністю виконання деталей декору, витриманих у традиціях раннього модерну.

Під час окупації Києва у лівому крилі будинку на другому поверсі містилася явочна квартира (тепер № 10) підпільної антифашистської організації «Арсеналець», що діяла у місті з лютого 1942 до серпня 1943. Керували нею робітники заводу «Арсенал» Нестеровський Данило Якович (1888—1943) та Гайдач Микола Іванович (1884—1943). Складалася з чотирьох підпільних груп (28 осіб). Підпільники зводили і поширювали серед населення Києва, Димерського та Чорнобильського районів Київщини зведення Радінформбюро, листівки «Советский голос», рятували мирних жителів від вивезення до Німеччини, організовували диверсії. Організація займалася розвідкою, допомагала партизанам медикаментами тощо. У серпні 1943 Д. Нестеровського і М. Гайдача було заарештовано. Загинули в гестапо.

До революції у будинку проживав доктор медицини Нейолов Михайло Ко-

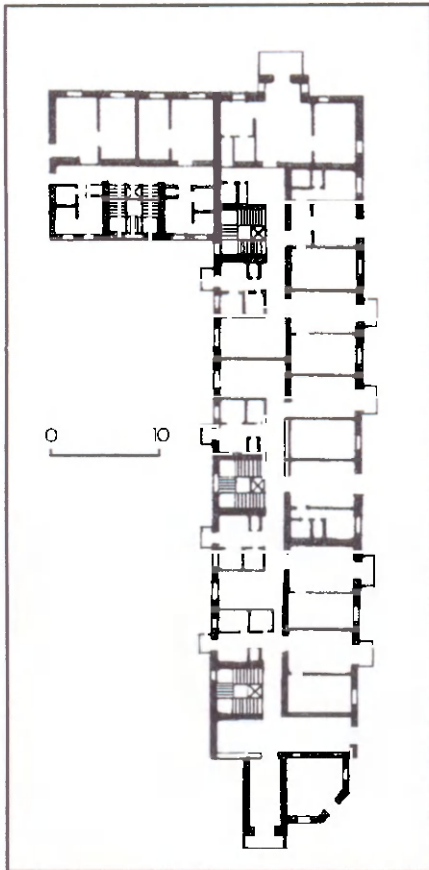
стянтинович, лікар безкоштовної лікарні для чорноробів [572].

Неоніла Кузьміна, Дмитро Малаков, Тетяна Скібіцька.

202.8. Житловий будинок працівників Ради Народних Комісарів УСРР, 1930-і рр. (архит.). Вул. Інститутська, 10/1. На одній з найвищих точок міста, на перехресті вулиць Інститутської та Банкової, зі значним відступом від червоної лінії забудови вулиці. Є містобудівним

202.8. Вул. Інститутська, 10/1.

202.8. План шостого поверху.

акцентом ділянки. Зведено за проектом архітекторів Д. Богуславського, Ю. Корбіна, реконструйовано 1951 арх. Д. Богуславським. Передбачався в плані П-подібним, однак крило на вул. Інститутській не збудовано.

Шестиповерховий, цегляний, у плані Г-подібний, з дво- і трикімнатними квартирами. Розміщення будинку і відведення йому роль містобудівного акценту зумовили характер об'ємно-просторового вирішення. Наріжна частина — у вигляді підвищеного вежоподібного об'єму, увінчаного ротондою зі шпилем. Композиція усіх фасадів триярусна. Особливої уваги приділено чоловим фасадом. Перший ярус, до якого входять два поверхи, облицьовано бетонними блоками, оздобленими під рваний камінь. Вікна першого і другого поверхів об'єднано неглибокими арковими нішами з рівно тинькованою поверхнею. Портали входів — з полірованого граніту. Другий і третій яруси цегляні, розділені тонким бетонним поясом. Основним мотивом архітектурного вирішення фасаду є навіслі над входами триповерхові еркери з обробленими рустом рогами. На шостому поверсі вони закінчуються балконами, оформленими двоколонними своєрідними портиками. Фронтони портиків, які розвивають вінцевий карниз, створюють виразність силуету. Під час повновлення та реконструкції декоративні деталі (карниз, кронштейни, розетки, башту-ротонду) виконано у характерній стилістиці архітектури 1950-х рр. Частину першого поверху займає магазин [573].

Віра Черна.

202.9. Житловий будинок УВО для командо Червоної армії, 1934—37 (архит.). Вул. Інститутська, 15/5. Займає квартал між вулицями Садовою та Шовковичною. Зведений за проектом арх.-худ. Й. Каракіса.

П'ятиповерховий, цегляний, шестисекційний. В основу об'ємно-планувального вирішення покладено наріжну й дві рядових секції різного планування. Запроектоване зміщення секцій у плані створює мальовничу лінію забудови з двома широкими курдонерами. Композиція фасадів триярусна. Стіна першого поверху, що трактується як цоколь, оброблена рустом. Ритм площин фасаду, що западають і виступають, узгоджується з чергуванням гладенької тинькованої поверхні стіни, на якій вікна виразно підкреслюються тягами, і рустованою, де вікно — лише функціональний проріз. Цікавим є прийом оформлення в єдине ціле наріжних еркерів, сходових кліток та входів до них перспективними порталами, які досягають скульптурної виразності. За авторськими ескізами у верхній частині цих своєрідних порталів технікою графіто виконано панно із зображенням червоної кінноти — в зв'язку з тим, що будинок споруджувався для командного складу Червоної армії Українського військового округу. Узгоджуючись за розмірами з навколишньою забудовою, відзначається значущістю і самостійністю.

У наріжних секціях на першому поверсі — магазини.

Раніше тут був особняк підприємця О. Бродського (1896, арх. М. Артинов), де у 1919 містилася губернська Надзвичайна комісія; після того, як більшовицькі війська 31 серпня 1919

202.9. Вул. Інститутська, 15/5.

202.9. Фрагменти панно із зображенням червоної кінноти.

залишили Київ, у саду й гаражі на території садиби було виявлено тіла 127 жертв, закатованих чекістами [574].

Марія Гончаренко

202.10. Інститут шляхетних дівчат 1838—43, в якому викладав Лисенко М. В., містилося управління НКВС УСРР, судили і розстрілювали жертв сталінського режиму (архит., іст.). Вул. Інститутська, 1. На підвищенні з крутими схилами з трьох боків, між вулицями М. Грушевського, Хрещатик та Інститутською. У 19 ст. був важливою містобудівною домінантою в забудові Хрещатика. Є однією з провідних київських споруд доби класицизму. Збудований за проектом арх. В. Беретті у стилі ампір. Будівництво завершив його син — арх. О. Беретті.

1883 в невеликому садку біля інституту відкрито пам'ятник імператору Олександру II (ск. М. Антокольський; знято після 1917).

Під час 2-ї світової війни значну части-

ну будинку було зруйновано. У 1953—58 споруду відбудовано (архітектори О. Заваров, Г. Кульчицький, А. Черкаський, інженери В. Реп'ях, П. Кириченко, Т. Серебрякова).

Триповерховий, цегляний, з цоколем напівповерхом. У плані — дуже витягнутий прямокутник з двома прямокутними ризалітами обабіч і напіврогondoю в центрі головного, симетричного за композицією фасаду. Приміщення групувалися по обидва боки коридора, що йде через будинок. Особливістю первісного планувального рішення була відсутність центрального парадного входу і влаштування входів на торцевих фасадах. Напівротонда мала два яруси: у нижньому містилися католицька каплиця, у верхньому — православна Олександрівська церква. Цокольний поверх будинку рустований. Напівциркульні віконні прорізи першого поверху обрамлені архівольтами, другого — листвами з трикутними й горизонтальними сандриками. За високою фасади будинку членуються горизонтальними профільованими тягами. Балкони мають огорожі художнього чавунного лиття. 1903—04 за проектом цивільного інж. Є. Толстого до південно-східної частини було добудовано двоповерховий, з підвалом, цегляний корпус з чотириколонним тосканським портиком, в якому містилися квартири службовців, їдальня та мала зала. Прибудова з'єднується з основним будинком двоярусним переходом з широкою напівциркульною аркою в першому ярусі.

Напівротонда головного фасаду оздоблена колонадою корінфського ордеру на всю висоту споруди, в ній організовано головний вхід із парадними сходами і балюстрадою. Торцеві фасади залишилися без змін, тильний фасад одержав інший вигляд у зв'язку з прибудовою зали на 2200 місць зі сценою й кулуарами. В колишньому житловому корпусі міститься лекційна зала на 320 місць і спортивна зала. Інтер'єри у 1950-х рр. прикрашено ліпленням, в оформленні широко застосовано різноманітні деталі зі штучного мармуру. На схилі пагорба з боку вул. Інститутської перед головним фасадом влаштовано підпірну стіну з розгорнутими сходами (1952—58).

Інститут шляхетних дівчат відкрито 1838. Спочатку він містився в будинку фельдмаршала Ф. Остен-Сакена на розі вулиць Інститутської і Шовковичної (не зберігся). До власного будинку переїхав у серед. 1840-х рр. Тут навчалися дівчата із збіднілих поміщицьких родин, з 1852 розпочато прийом дочок почесних громадян і купців І-ї гільдії. 1865—67, 1885, 1893—1904 тут викладав музику Лисенко Микола Віталійович (1842—1912) — композитор, основоположник української класичної музики, диригент, піаніст, фольклорист, музично-громадський діяч. Відіграв велику роль у розвитку музичної освіти в Києві. З 1864 влаштовував щорічні шевченківські концерти, брав участь у діяльності Київського літературно-артистичного товариства. У 1878—90 викладав російську мову (у 1887—90 був інспектором класів) М. Захарченко, автор книжки «Київ тепер і колись». На поч. 20 ст. тут викладав професор КДА В. Рибинський, працювали архітектор Є. Єрмаков, лікар К. Трітшель.

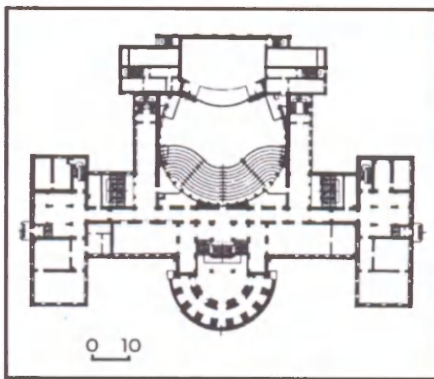
В Інституті шляхетних дівчат одержали музичну освіту оперні співачки О. Долнер, Є. Єльчанинова, Н. Забіла, Є. Рафалович, піаністка А. Тальберг та ін.

У 1920—30-х рр. тут містилися різні державні установи; з 1934 до 1941 — управління Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) УРСР. Під час жорстоких репресій в будинку допитували, катували, в глибоких підвалах розстрілювали т. зв. ворогів народу. Трупів жертв вивозили на Лук'янівський цвинтар, де таємно закопували.

У будинку відбувалися судові процеси: 1 грудня 1934 — над т. зв. організації «Об'єднання українських націоналістів». Судили 37 чоловік. Тут же розстріляні письменники К. Буревій, О. Влизько, Г. Косинка, І. Крушель-

202.10. Вул. Інститутська, 1.

202.10. План першого поверху.

ницький, Д. Фальківський, художник М. Івасюк та інші представники української творчої інтелігенції. У березні 1935 тут відбувся процес над «Центром боротьбистської організації». Були засуджені на 10 років позбавлення волі письменники Б. Антоненко-Давидович, В. Вражливий, Г. Епик, О. Ковінька, М. Куліш, В. Підмогильний, Є. Плужник та ін. Камеру тортур у будинку пройшли літературознавці П. Колесник, А. Костенко, Є. Шаблювський. Під час реконструкції будинку в 1950-х рр. знайдено обгорілі людські кістки, таємні камери катувань жертв сталінських репресій.

З перетворенням на Жовтневий палац культури після реконструкції 1950-х рр. його зала використовувалася для з'їздів, конгресів, конференцій, концертів тощо. До відкриття в 1970 палацу «Україна» ця зала була головною республіканською аудиторією. 23 жовтня 1965 тут відбулося вручення Києву медалі «Золота Зірка» міста-героя.

1979 на фасаді будинку встановлено гранітну меморіальну дошку з барельєфним портретом композитора М. Лисенка (ск. М. Красотін). 16 лютого 1992 з ініціативи товариства «Меморіал» і за рішенням Київської міської ради перед будинком встановлено пам'ятний знак жертвам сталінського режиму.

Тепер Міжнародний центр культури і мистецтв [575].

Олена Апанович, Михайло Кальницький, Микола Лисенко, Наталія Логвин.

202.11. Київська контора Державного банку, 1-а третина 20 ст. (архит., іст., мист.). Вул. Інститутська, 9-а. На схилі пагорба, що зумовило різноповерховість споруди. Головний фасад орієнтовано вздовж фронту вулиці.

Київську контору Державного комерційного банку засновано 1839. У 1860 комерційний банк перетворено на Державний банк. До зведення нового власного будинку містився у садибі № 9 на тій самій вулиці. Одна з перших монументальних банківських споруд в Україні.

1900 було оголошено архітектурний конкурс на проект Київської контори Державного банку, в якому переміг проект арх. О. Кобелева. Фасад розроблено арх. О. Вербицьким. У його оформленні взяли участь скульптори Еліо Сала і Ф. Соколов. 1902 відбулися закладини будинку, 1905 — відкриття. 1934 за проектом арх. О. Кобелева та участю арх. В. Рикова надбудовано третій і четвертий поверхи із збережен-

світній операційній залі з підвісною заскленою стелею та біломармуровим фонтаном у центрі. Її простір поділено балконом із ажурними металевими ґратами на два яруси, стіни яких ритмічно членовано арковими прорізами. Балкон спирається на вміщені в міжвіконнях подвійні фігурні кронштейни з лев'ячими масками. Аркові віконні й дверні прорізи оздоблено крученими колонками й орнаментальним обрамленням. П'яти фальшивого склепіння стелі заповнено ліпними картушами з символами різних галузей людської діяльності, а також алегоричними барельєфними зображеннями Вулкана — бога вогню і ковальства, Меркурія — бога торгівлі, ремісництва і скотарства, Мінерви — богині мудрості, Церери — богині землеробства і родючості (скульптура та орнаменти виконані ск. Е. Сала). Падуги фальшивого склепіння завер-

202.11. Вул. Інститутська, 9-а.
Фото поч. 20 ст.

ням загального стилю оздоблення будинку. 1983—84 здійснено консерваційно-реставраційні роботи (арх. І. Малякова, худ.-реставратор А. Марампольський, керівник І. Дорофійенко). Триповерховий, з підвалами, цегляний, у плані Н-подібний, з розміщеною у центрі операційною залюю (пл. 720 кв. м). Перекриття залізобетонні, над залюю — по металевих фермах. З боку головного фасаду міститься сходовий вестибюль і малі зали зі склепінчастими перекриттями. Фасад облицьовано штучним каменем, що імітує діорит і пісковик, колони — з лабрадориту. У порталі та карнизі застосовано майолікові вставки, на наріжжях будинку — скульптури драконів з бетону. Головний фасад має тридільну композицію з розвиненою центральною частиною і триарковим порталом входу. Виконаний у формах раннього ренесансу з елементами готики й романського стилю. Обабіч — проїзди з декоративними кованими ґратами. У тому ж стилістичному ключі виконано оздоблення інтер'єрів, де широко застосовано ліплення у вигляді ренесансно-готичних орнаментів, скульптурні елементи, природний і штучний камінь, дерев'яне столярне заповнення вікон і дверей високого ґатунку, кольорові вітражі тощо. Особливу увагу приділено прямокутній у плані дво-

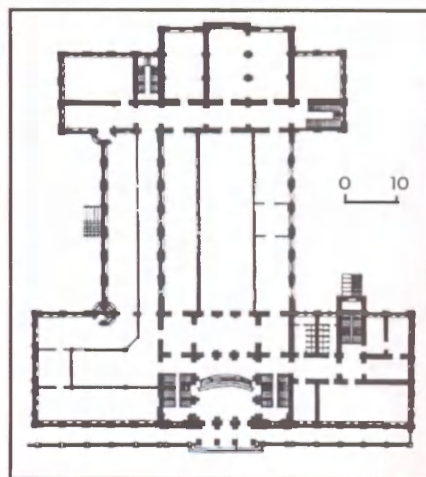

202.11. Вул. Інститутська, 9-а.
Сучасне фото.

202.11. Операційна зала.
Фото поч. 20 ст.

202. 11. План першого поверху.

202.11. Деталь оздоблення фасаду.

202.11. Вул. Інститутська, 9-а.

шукються сталактитовим фризом і карнизом з модульонів, на які спирається засклена частина стелі. Світлу колористику зали, пофарбованої у ніжні пастельні тони, доповнюють кольорові акценти: вміщені на теракоговому тлі ренесансні арабески над прорізами, кольорові вітражі вишуканого квіткового малюнка у фрамугах готичних вікон, виконане в техніці розпису по склу зображення захисника Кисва архістратига Михаїла на стелі зали, відновлене за первісним малюнком у 1994 (від 1934 тут було зображено герб СРСР), і малого герба України — тризуба в обрамленні орнаменту по кутах (худ.-реставратор Є. Чорнокозенко). Споруда відзначається високою якістю архітектурної пластики, багатством форм і фактури, мистецького вирішення. Є типовою для періоду історизму стилізацією на теми італійських палаццо. Відіграє важливу роль в архітектурному ансамблі вулиці.

На місці банку раніше стояв житловий будинок, в якому 1822—25 відбувалися таємні збори декабристів. Понад чверть століття Київською конторою Державного банку управляв Афанасєв Георгій Омелянович (1848—1925) — історик, громадський діяч. Саме він у 1894 почав клопотання щодо будівництва нового банківського будинку. 1918 був державним контролером, міністром закордонних справ в уряді гетьмана П. Скоропадського. Помер на еміграції в Белграді. 1975 на фасаді будинку встановлено меморіальну дошку, на якій в аркоподібному заглибленні вертикального прямокутника високим рельєфом зображено п'ятьох страчених декабристів (ск. М. Вронський, арх. В. Гнездилов) [576]. Інна Дорофійенко, Василь Щербак.

[Володимир Ясієвич.]

202.12. Особняк, кін. 19 — поч. 20 ст. (архит.). Вул. Інститутська, 8. На розі вулиць Інститутської та Ольгинської. Наприкінці 19 ст. садиба в межах вулиць Банкової, Інститутської та Ольгинської стала власністю київського купця 1-ї гільдії, цукропромисловця С. Лібермана. На його замовлення за проектом арх. В. Ніколаєва надбудовано й добудовано споруджений раніше особняк на вул. Банковій, 2. Особняк на вул. Інститутській, 8 (стара адреса — вул. Інститутська, 28) займав відокремлену наріжну частину цієї садиби. Двоповерховий, цегляний, тинькований, у плані складної конфігурації, з асиметричними фасадами. Більшої парадності надано фасаду на вул. Інститутській, розкріпованому з лівого боку ризалітом, з правого (наріжного) — напівкруглою ротондою. Обидві частини мали відповідне завершення (нині втрачене): зрізаний чотирихилий намет і напівсферичну баню. Ці деталі акцентували архітектоніку особняка і його положення в забудові кварталу. Фасади будинку оздоблено в дусі еkleктизму з елементами неоренесансу та необароко: рустуванням стін першого поверху, тричвертевими колонами ротонди, декоративним обрамленням вікон другого поверху. До південного торця добудовано двоповерховий об'єм на одну віконну вісь по фасаду. Парадні двері в спільному порталі подвійні — окремо для квартир, розта-

шованих на першому й другому поверхах. Третій вхід влаштовано також окремо — на західному фасаді. Балкони другого поверху (альтан над парадним входом, напівкруглий наріжний та звичайні) мають ажурні ковані грати.

Збереглося оздоблення інтер'єрів: рустування стін й ковані металеві грати парадних сходів, ліпні стелі, карнизи, розетки тощо. Приміщення частково перегороджено з урахуванням пізніших потреб. Ліворуч від бічного ризаліту, впритул до огорожі сусідньої садиби на вул. Банковій, 2, міститься в'їзна брама на цегляних пілонах. Стулки брами — пізнішого походження. Решта огорожі з боку вул. Ольгинської не збереглася. У глибині подвір'я залишився колишній корпус служб — з дерев'яними щипцями. Особняк — цінний зразок забудови Липок межі століть.

На поч. 20 ст. тут на другому поверсі проживала родина сина цукропромисловця С. Лібермана, на першому — вдова генерал-майора О. Бенуа. Після націоналізації 1918 будинок використовувався для різних потреб, згодом — як помешкання найвищого державного керівництва.

Тепер у будинку містяться постійні комісії Верховної Ради України [577]. Дмитро Малаков.

202.12. Вул. Інститутська, 8.

202.12. План першого поверху.

202.13. Вул. Інститутська, 12.

202.13. Особняк, кін. 19 ст. (архит.). Вул. Інститутська, 12. На наріжній ділянці вулиць Інститутської та Банкової. Споруджений на садибі, що належала за купчою 1870 С. Бродський — дружині потомственого почесного громадянина Л. Бродського, відомого підприємця та доброчинця. 1879 за проектом арх. В. Сичугова зроблено прибудову, балкон у сад, оздоблено інтер'єри.

Одноповерховий, з підвалом, цегляний, тинькований, у плані Т-подібний. Первісне планування значно змінено. Тридільну симетричну композицію фасаду виявлено центральним неглибоким ризалітом (бічний правий об'єм прибудовано пізніше). Парадний вхід міститься у тамбурі з лівого боку фасаду. Будинок декоровано у формах неоренесансу: головний фасад розчленовано рустованими лопатками, вікна обрамлено лиштвами оригінального рисунка. Центральна та бічні композиційні осі акцентовано аттиками у вигляді балюстради. Мистецький інтерес являє оформлення ряду інтер'єрів (частково втрачені).

Належить до нечисленної групи споруд, які збереглися від садибної забудови вулиці 2-ї пол. 19 ст.

1918 тут мешкала княгиня Д. Горчакова з родиною. Після 1918 особняк був націоналізований і використовувався для громадських потреб [578].

Ольга Друг, Тетяна Скібіцька.

202.14. Особняк, 1900—10 (архит.). Вул. Інститутська, 26. На червоній лінії наріжної ділянки вул. Інститутської й Виноградного пров. Збудова-

ний у стилі модерн, за проектом арх. Є. Єрмакова. Одним із власників була М. Бродська.

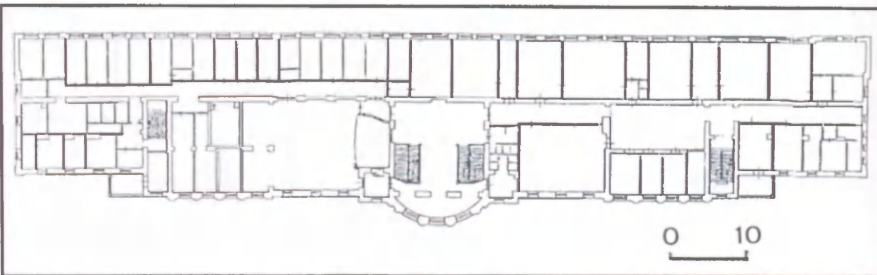
У вересні 1941 будинок горів. В ході відновлювання змінено планування, декор інтер'єрів втрачено.

Будинок різноповерховий внаслідок перепаду рельєфу в глибині ділянки: одноповерховий по фасаду і двоповерховий з боку подвір'я, з підвалом, цегляний. Має асиметричну об'ємно-просторову композицію та Г-подібну конфігурацію плану із розвинутим дворовим крилом. Наріжний підвищений об'єм, що виходить на Виноградний пров., оформлено у вигляді монументальної квадратної вежі, утворе-

ної двома високими аттиками з напівциркульними архівольтами. Неглибокий ризаліт фасаду з головним входом акцентовано стрічастим архівольтом і аттиком із фальшивими балюстрадами й напівколонками. Великі вікна ризаліту наріжного об'єму й портал прикрашено безордерними напівколонками. Центральну частину фасаду із плоскими віконними сандриками в характерних формах модерну завершено балюстрадою з великих фігурних стовпів та ажурними металевими ґратами між ними. Дворовий фасад

203. Іподром. Вул. Суворова, 9.

203. План.

оформлено у цеглі. Будинок є акцентом у забудові перетину вулиць. У радянський час використовувався під дитячий садок, пізніше — військовою частиною [579].

Тетяна Скібіцька.

203. ІПОДРОМ, 1915—16 (архит.). Вул. Суворова, 9. Первісно розміщений між біговим полем і вул. Суворова з головним фасадом на її червоній лінії. Ділянку під іподром вибрано на кол. еспланаді Старої Печерської фортеці. Головний корпус і трибуни зведено 1915—16 в стилі неоренесанс (арх. В. Риков, ск. Ф. Балавенський) на замовлення Південно-Західного товариства заохочення конярства. 1935—36 проведено реконструкцію та розширення іподрому (архітектори В. Риков, П. Савич, А. Столов, Г. Непше). Нові залізобетонні трибуни збільшили місткість до 8 тис. глядачів на відміну від попередніх (4,2 тис.). Діяв до 1964. У 1980-і рр. будинок розширено з боку кол. скакового поля, трибуни розібрано.

Двоповерховий, цегляний, витягнутий уздовж вулиці на 125 м, що зумовлено призначенням видовищної споруди, орієнтованої протяжною стороною з трибунами до скакового поля. У верхній частині трибун був майданчик на всю довжину споруди, на яку з флангів піднімалися широкі сходи. План і фасад корпусу симетричні. Центральну частину головного фасаду виділено напівротоною з модернізованими тричвертевими іонічними колонами, на другому поверсі увінчаними аттиком з алегоричними фігурами юнака — візника з фанфарами, на флангах — дівчат з вінками в руках. Між колонами — аркові вікна та овальні люкарни в обрамленні пластичного ренесансного декору та фігурок путті. У нижній частині напівротионди влаштовано парадний вхід. Фланги центральної напівротионди вирішено у вигляді квадратних у плані веж, кожна з яких увінчана невеличкою ротоною з колонками доричного ордеру. Масивні ризаліти на бічних крилах споруди підкреслено тричвертевими доричними портиками під ренесансними фронтонами. Вікна з напівциркульними перемичками між колонами увінчані пластичними картушами. Фасад тинькований, оформлений тонким рустом, рельєфнішим на першому поверсі. Вікна другого поверху облямовано лиштвами з важких квадратів. У залах розміщувалися ресторан, буфети, каси та оркестрові балкони, в одноповерхових крилах — службові приміщення (збереглося західне крило). З парадного вестибуля, прикрашеного ліпним декором, двос великих сходів ведуть до урочистої аванзали.

Пам'ятка є зразком громадської споруди поч. 20 ст.

Тепер у його головному корпусі — Президія Української академії аграрних наук [580].

Борис Єрофалов.

204. ІПОДРОМ, 1962—69 (архт.). Вул. Академіка Глушкова, 10. Комплекс споруд, призначених для кінно-спортивних змагань. Зведений за проектом архітекторів Г. Маркітана, Ю. Піскупенка, С. Телюка, В. Шермана, інженерів Г. Абросимова, В. Кобкіна.

Двоповерховий головний корпус споруджено зі збірних залізобетонних конструкцій, скла, пластика, алюмінію. Вздовж усього корпусу розміщено відкриті трибуни на 3 тис. місць, ресторан «Жокей», при іподромі — гуртожиток на 100 місць для спортсменів.

На території є стайні, ветеринарний ізолятор, ветлікарня, кузня, приміщення для ремонту реманенту і зерносховище. Головне поле має три доріжки: для забігу коней риссю (довж. 1600 м, шир. 30 м) з чорноземним покриттям, для скачок в алюрі (довж. 1800 м, шир. 25 м) з трав'яним покриттям та робочу тренувальну доріжку (довж. 1500 м, шир. 18 м) з шлаковим покриттям. Є поле для тренування спортсменів-любителів. Пам'ятка — зразок громадської споруди середини 20 ст. [581].

Ніна Коваленко.

205. КАЗЕННИЙ ВИННИЙ СКЛАД № 1, 1896 (архт.). Вул. Кудрявська, 14. На крутому завороті вулиці, формує фронт забудови кварталу. Займає ділянку площею 1,7 га. Є унікальним за збереженістю комплексом виробничих споруд кін. 19 ст., запроєктованих київським цивільним інж. В. Безсмертним. Створений у зв'язку із запровадженням казенної горілчаної монополії.

Зведений за типовою схемою на вісім розливних столів, розрахованих на виробництво 1000 дал горілки на добу.

205. Вул. Кудрявська, 14. Головний корпус.

205. План першого поверху.

З початком 1-ї світової війни припинив випуск продукції, відновив роботу 1931 як лікєро-горілчаний завод. За час експлуатації проведено незначне розширення підприємства: на подвір'ї з'явилися нові прибудови до старих будинків, у зв'язку із заміною дерев'яних кроків на металеві ферми надбудовано праве крило головного корпусу.

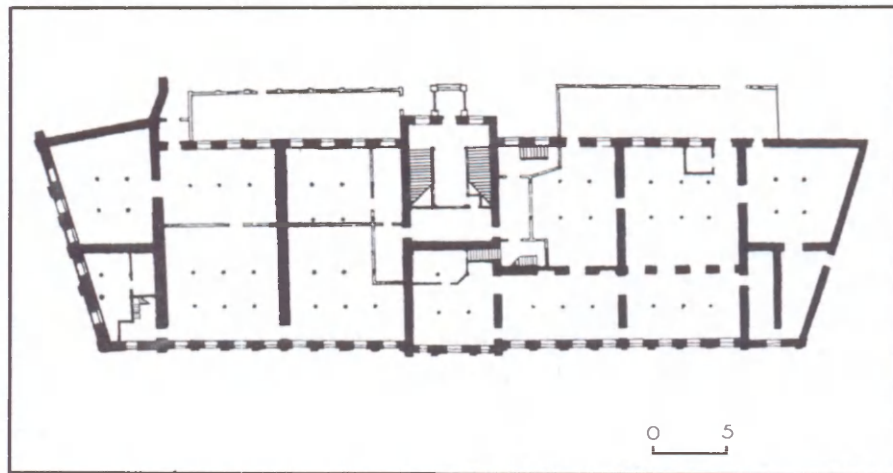
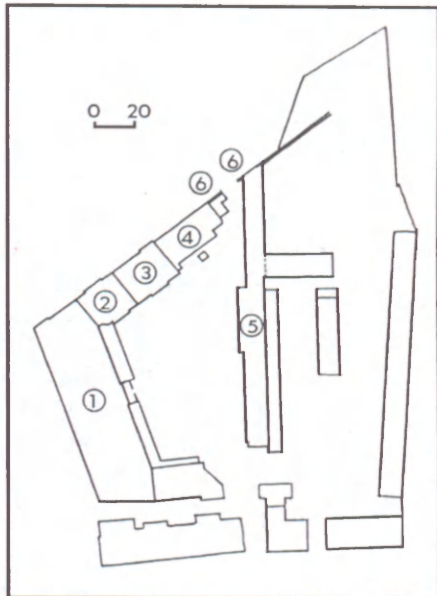
Винний склад складається з ланцюга технологічно взаємозв'язаних цегляних споруд. Південно-східний в'їзд у старовинний цегляний огорожі фланковано одноповерховими цегляними будинками: ліворуч — спиртоприймальним відділенням, праворуч — кочегаркою, перекритою оригінальним за формою напівциліндричним дахом. Упритул до кочегарки прибудовано спиртосховище, до якого прилягає корпус очисного відділення. Його безпосереднім продовженням є ліве крило головного корпусу, призначеного для тарного і розливного відділень, контор. Усі ці споруди створюють єдиний наріжний будинок з цоколем напівпідвальним ярусом, утвореним через перепад рельєфу. Трапецієподібний у плані головний корпус має дерев'яні перекриття на металевих прогонах, розміщених у чотири ряди, що спираються на металеві колони трубчастого перерізу. Первісні дерев'яні крокви вальмової залізної покрівлі збереглися частково. Підлога у промислових залах з метаскої плитки.

Будівлю вирішено з використанням декоративних властивостей цегляної кладки та елементів історичних стилів, зокрема флорентійського ренесансу (зубчасті карнизи, що нависають, ступінчасті аттики, аркові вікна, плоский руст). Триосьова симетрична композиція чолового та дворового фасадів ґрунтується на підкресленні центрального об'єму у вигляді шестиярусної вежі для напірних місткостей та сходів, увінчаної прямокутними атти-

205. Вул. Кудрявська, 14.

Генеральний план:

1. Головний корпус.
2. Очисне відділення.
3. Спиртосховище.
4. Кочегарка.
5. Спиртоприймальне відділення.
6. Огорожа.

ками. До бічного фасаду прилягає чотириарусний об'єм очисного відділення, виділеного на рівні другого поверху трьома великими арковими вікнами, зверху — розвиненим ступінчастим увінчанням, завершеним трикутним фронтоном. В цілому тектоніка фасадів побудована на протиставленні підкресленої рустикою горизонтальної лінії цокольного ярусу і частого ритму вертикальних членувань верхніх поверхів, розбитих на одновіконні площини плоскими лопатками.

Мальовничість силуету, різноманітність форм віконних прорізів, виразність архітектурного декору, що складається з розвинених карнизів, ступінчастих філіонів, надають будівлі романтичного вигляду, виділяють її серед сучасної забудови [582].

Михайло Кальницький,
Тетяна Трегубова.

206. КИЇВСЬКА РАЙОННА ЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ, 1930-і рр. (архит.). Вул. Електриків, 11. На Рибальському півострові, поблизу київської гавані. Комплекс добре читається від ріки, з боку міської набережної, з Дніпрових висот. Закладена 26 серпня 1926. Урочистий пуск першого турбогенератора відбувся 1 травня 1930, другого — в квітні 1933. Загальна потужність двох турбогенераторів першої черги становила 21 300 (11 300 і 10 000) кВт. Один генератор було виготовлено німецькою фірмою Броун-Бовері, другий — петербурзьким заводом «Електросила». Чотири котли, розраховані на тиск 30 атм., завезено з Франції. Головний інженер будівництва — Б. Даманський, помічник — М. Оберучев. Архітектурну частину першої черги станції виконав М. Парусников. Другу чергу здано в експлуатацію 1935. У зв'язку з прибудовою турбінної зали відбулося розширення комплексу в східному напрямку. З пуском третьої турбіни на 25 000 кВт загальна потужність станції склала 70 300 кВт. Обслуговувало її 700 осіб. 1941 основне

устаткування евакуйовано. Після визволення Києва від німецько-фашистської окупації станцію відбудовано. До 1949 її потужність перевершила довоєнну і досягла 81 000 кВт. Первісно була пилевугільною, згодом стала працювати на газі й мазуті. 1960—61 встановлено теплофікаційне устаткування. Досі є важливим джерелом теплопостачання міста.

Композиція комплексу асиметрична. П'ятиповерховий цегляний об'єм технічних служб з розподільчим обладнанням, щитом керування, парадними тримаршовими сходами і ліфтовими механізмами зорієнтовано по осі схід — захід. До нього прилягають короткий адміністративний корпус та видовжений блок турбінної зали. Двоє робочих сходів, позначених еркерами на головному фасаді, фіксують об'єм турбінної зали. Стилістику архітектурних деталей витримано в формах конструктивізму (функціоналізму). Об'єм котельні розчленовано по східному фасаді великими вітражами. Романтично ускладнене мистецьке трактування елементів котельні помітно відрізнялося від трактування інших споруд комплексу. Добудови та реконструкції значно змінили первісний вигляд промислового ансамблю. Зберігся головний фасад будівлі першої черги, де замінено лише вітражі еркерів турбінної зали. Значно змінила зовнішній вигляд котельня (збережено архітектурні деталі лише на західному фасаді). Найповніше зберігся її північний торець, що відображає первісний архітектурний задум. Станція збудована на насипній основі, укріпленій палями. Головний фасад тинькований. Одна з перших великих промислових споруд 20 ст. у Києві, що має стильові ознаки конструктивізму — мистецького напрямку архітектури радянського періоду [583].

Борис Проценко.

207. КИЇВСЬКА ФОРТЕЦЯ, 18—19 ст. (архит., іст.). Комплекс фортечних споруд 18—19 ст. розміщений на пагорбах високого правого берега Дніпра, обмежених з півночі Кловським яром, з півдня і заходу — схилами долини р. Либідь. Складається з кількох зем-

ляних укріплень (цитаделі, Звіринецького, Васильківського, Госпітального Лисогірського) і низки споруд, що призначалися для військових казарм, виробництва та зберігання зброї, амуніції тощо.

З серед. 17 до поч. 18 ст. головна фортеця Києва з російським гарнізоном розміщувалася в межах укріплен Старого міста, які не раз ремонтувалися та підсилювалися за наказами царських воєвод (у 1655, 1678, 1730-х рр.). Самостійне значення мали укріплення Печерського монастиря та містечка, що існували протягом 12—17 ст. і були реконструйовані 1679 за часів гетьмана І. Самойловича. Під час російсько-шведської війни (1700—21), враховуючи стратегічне значення Києва, Петро I перетворив печерські укріплення і земляну фортецю новітньої фортифікації, де зосередив гарнізон, фортечну артилерію, військову адміністрацію. Зводилася з 1706 до кінця 18 ст. і дістала назву Києво-Печерської З'єднувалася земляним валом — ретраншементом, насипаним під час Чигиринських походів 1677—78 уздах Наводницького яру, західних схилів долини р. Либідь (на місцях майбутніх Васильківського та Госпітального укріплень) з Старокиївською фортецею. У зв'язку із російсько-турецькими війнами 2-ї пол. 18 ст. і підготовкою до війни із Францією укріплення фортеці підтримувалися у бойовому стані постійно вдосконалювалися. Напередодні війни 1812 Наполеон наголошував: «Якщо я візьму Київ, я візьму Росію за ноги, якщо я оволодію Петербургом, я візьму її за голову».

207. Київська фортеця.
Генеральний план серед. 19 ст.
Реконструкція Т. Трегубової.

А — Києво-Печерська фортеця (цитата): 1. Оборонний мур Верхньої лаври. 2. Арсенал. 3. Оборонний мур Нижньої лаври. 4. Земляні укріплення цитаделі: баціонами (зліва направо): Рождественським, Семенівським, Олексіївським, Андріївським, Кавалерським, Успенським, Петрівським, Спаським, Павлівським та напівбацією. 5. Київська брама. 6. Васильківська брама. 7. Московська брама. 8. Люнети. 9. Дальній та ближній ретраншементи.

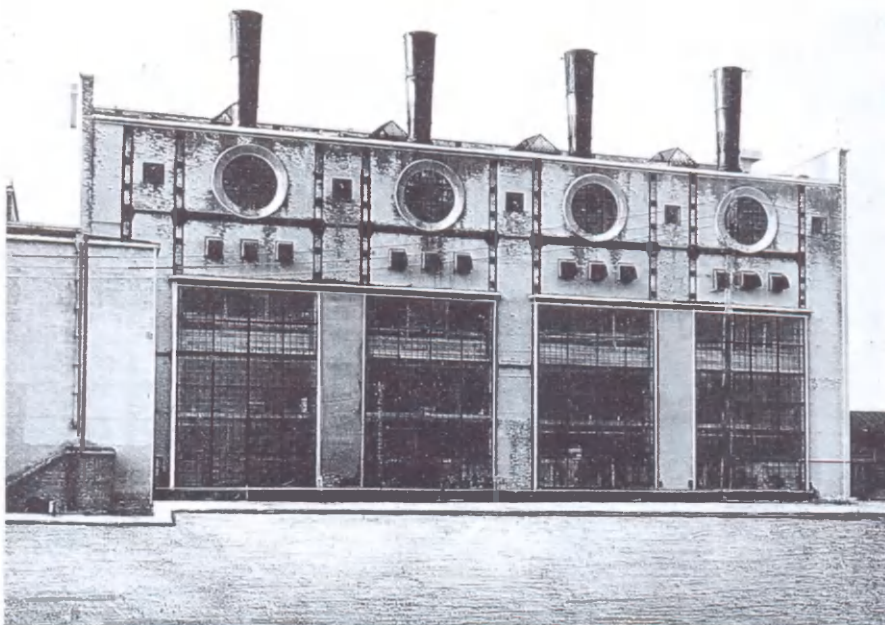
Б — Звіринецьке укріплення (не збереглося): 1. Гонверк. 2. Видубицький баціон. 3. Великий баціон. 4. Повний баціон. 5. Печерський баціон.

В — Васильківське укріплення: 1. Вали і рови. 2. Горжовий мур з брамами. 3. Равелін з капоніром. 4. Вал.

Г — Госпітальне укріплення: 1. Вали і рови. 2. Горжовий мур з брамою. 3. Капонір першого полігона. 4. Капонір другого полігона. 5. Косий капонір. 6. Північна брама. 7. Капонір третього полігона.

І. Казарми військових кантоністів. II. Вежа № 4. III. Вежа № 2. IV. Вежа № 1 (редіот). V. Вежа № 3. (Прозоровська). VI. Будинок шпиталю. VII. Північна напіввежа. VIII. Вежа № 6. IX. Понтонні сараї. Казарми жандармського полку. XI. Вежа № 6. XII. Арсенальні виробничі майстерні. XIII. Казарма на перешийку з Микільською брамою. XIV. Напівкруглі підпірні стіни. XV. Подільська брама. XVI. Земляна батарея.

а — дорога у Наводницькому яру; б — Панкратівський узвіз; в — Ланцюговий міст; г — Набережне шосе; д — дорога Кловському яру; е — дорога до «Нової фортеці».

зайнявши Москву, я влучу в її серце». Маючи на увазі стратегічне значення Києва, директор інженерного департаменту, відомий російський фортифікатор генерал-лейтенант К. Опперман 1810 опрацював проект створення у Києві великого табору для запасних армій із спорудженням з заходу та півдня нових земляних укріплень і посиленням Старокиївської і Печерської фортець. Зведено Звіринецьке укріплення (1810–12) та чотири редути, що контролювали шлях до переправи через Дніпро наплавним (наводним) мостом.

Перемога над наполеонівською Францією і приєднання до Російської імперії Поділля, Волині й частини Польщі знизили стратегічне значення Києва, віддаленого від державних кордонів. Тому військові фахівці рекомендували вилучити Печерські укріплення із списку фортець. Так, у доповідному листі 1816 К. Опперман зазначав, що Київ не тільки не становить міцної фортеці, а за своїм невдалим розташуванням зовсім непридатний до приведення його укріплень у належний стан. Саме тому подальші витрати на цю фортецю він вважав зайвими. З поглядами фахівців не погодився майбутній цар Микола I, який 1818 зайняв посаду генерал-інспектора з інженерних питань та доручив кільком військовим інженерам скласти пропозиції

щодо підсилення київських укріплень. До проектування було залучено колишнього вчителя з фортифікації Миколи I генерал-майора Жіанотті та генерал-майора Ферстера. За часів Олександра I проекти залишилися на папері як такі, що потребували великих коштів та робочої сили. Зокрема, Жіанотті пропонував повну перебудову Печерської фортеці та будівництво на її місці величезних мурованих двоповерхових казарм, що на думку експерта проекту полковника Розенмарка могло призвести до втрати «пам'ятника Петра Великого» та знищення багатьох казенних будівель, Микільського монастиря, двох церков і орієнтовно 1157 будинків міщан.

Повстання декабристів під час присяги Миколі I (14 грудня 1825) у Петербурзі та Чернігівського полку в Україні, посилення селянського та польського визвольного рухів на Правобережжі переконали царя в необхідності створення опорного військового осередку в Південно-Західному краї. Для цього було обрано Київ, який за бажанням Миколи I почав одночасно перетворюватися на третю столицю імперії шляхом перепланування Старого міста, прокладання нових вулиць, спорудження великих громадських будівель. Тогочасна докорінна перебудова Києва описана М. Лесковим у творі «Печерські антики».

Розроблений К. Опперманом проект Головної Київської фортеці було «височайше» затверджено 25 березня 1830. Під час будівництва, що здійснювалося протягом чверті століття Київською інженерною командою під постійним наглядом царя, проект змінювався й уточнювався. До проектування окремих споруд залучалися різні петербурзькі архітектори. Фортеця призначалася для розквартирування Першої армії, що 1831 була переведена з Могильова до Києва.

До її складу увійшла перетворена на цитадель Стара Києво-Печерська фортеця, і тепер її фронт з боку Дніпра було замкнено оборонною стіною навколо Нижньої лаври. Особливістю чи не найбільшого на той час військово-оборонного комплексу царської Росії було сполучення земляних фортифікаційних споруд (т. зв. верків) — цитаделі, Васильківського і Госпітального укріплень — із цегляними оборонними казармами, розміщеними вздовж краю Печерської височини, що забезпечували захист гарнізону згідно з провідними ідеями російської фортифікаційної школи 1-ї пол. 19 ст.

У зв'язку із Кримською війною 1853–56 фортеця приводиться до бойового стану, а на лівому березі Дніпра перед Ланцюговим мостом зводиться земляне укріплення (не збереглося). Війна виявила повну неспроможність муро-

ваних казематованих споруд проти-стоять вогню нарізної артилерії, що почала застосовуватися з серед. 19 ст. Тому влітку 1860 військова комісія на чолі з відомим фортифікатором, генерал-ад'ютантом Е. Тотлебенем, учасником оборони Севастополя, оглянула місцевість з метою перетворення застарілої Київської фортеці на сучасну фортову. Запропонований комісією величезний проект обнесення міста кількома самостійними укріпленнями — фортами не було реалізовано за браком коштів. Побудовано лише один — Лисогірський форт (1871—77) на вершині однойменної гори при впадінні р. Либідь у Дніпро. Київська фортеця жодного разу не брала безпосередньої участі в бойових діях, хоча її осадна артилерія відзначилася в кампанії 1877—78 за визволення Болгарії від турецького панування. Після польського повстання 1863 її окремі споруди починають використовуватися як в'язниці та місця страти. З 1897 вона повністю втратила стратегічне значення й була перетворена на фортецю-склад.

Роль Київської фортеці в історії міста неоднозначна. Створення укріпленого військового табору в межах Печерська майже на 70 років затримало цивільну забудову цього району. Одночасно її будівництво пов'язане із розвитком цегельних заводів, водогону, влаштуванням брукованих вулиць і узвозів (Олександрівського, Панкратівського, Кловського, Наводницького), Набережного шосе, з появою першого постійного Ланцюгового мосту через Дніпро (1853, інж. Ч. де Віньйоль). Арсенальні виробничі майстерні фортеці стали зародком майбутнього заводу «Арсенал». Тепер комплекс споруд Київської фортеці (взятий під охорону держави 1979) є своєрідним музеєм історії фортифікації, в якому представлені оборонні споруди періодів гладкоствольної і нарізної артилерії.

Найдавнішою пам'яткою середньовічного типу є оборонні мур з вежами навколо Верхньої лаври (кін. 17 ст.). До новітніх фортифікаційних систем належать земляні бастионні укріплення цитаделі, тенальне Васильківське укріплення, полігональне Госпітальне укріплення. Численні оборонні казарми на Печерську втілюють особливості російської фортифікаційної школи, яка, на думку деяких фахівців, на поч. 19 ст. займала провідне становище у Європі. Лисогірське укріплення ілюструє особливості побудови фортової фортеці періоду нарізної артилерії (серед. 19 ст. — 1885). Окремі споруди Київської фортеці нерозривно пов'язані з історією визвольного і революційного рухів. На місці кол. політичної в'язниці (т. зв. «Київського Шліссельбурга») у 1930 було відкрито Історико-революційний музей-пам'ятку «Косий капонір».

1991 музей «Косий капонір» перетворено на Історико-архітектурну пам'ятку-музей «Київська фортеця».

Ольга Ситкарьова,
Тетяна Трегубова.

207.1. Стара Києво-Печерська фортеця (цитадель), 18 ст. (архит., іст.). Займає територію бл. 20 га на високому правому березі Дніпра довкіл Національного заповідника «Києво-Печерська

лавра». Межі фортеці визначають Дніпровський узвіз, вулиці Суворова, Лейпцизька, Панфіловців, дніпрові схили. З півночі її обмежує парк Вічної Слави (кол. Аносівський сквер), з півдня — Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.», із заходу — нова житлова забудова. В'їзди по вулицях Січневого повстання. Цитадельний і Новонаводницький збігаються з розташуванням колишніх фортечних брам.

Від Андрусівського перемир'я (1667) і до другого поділу Польщі (1793) Київ відіграв роль важливого стратегічного пункту на кордонах Російської держави, що сприяло розвитку оборонного будівництва. Перша спроба використання під фортецю укріплення Печерського монастиря та навколишнього містечка (зображені на гравюрі 1638 А. Кальнофойського) належить до 1679, коли в період війни з османською Туреччиною козацькі війська під проводом гетьмана І. Самойловича «...місто Київ Печерський ...ровами й міцними валами обнесли та уфундували». Ці укріплення у вигляді великого прямокутника з наріжними насипами для встановлення гармат — «роскатами» — зображені 1695 на плані полковника І. Ушакова. Керівниками цих робіт вважались інженери М. фон Зален та П. Гордон. Військове будівництво стурбувало тодішнього архимандрита Києво-Печерської лаври І. Гізеля, який 1676 категорично відмовився ремонтувати укріплення на території Печерського містечка.

За гетьманства І. Мазепи навколо Верхньої лаври зведено оборонний мур з баштами та брамами, що став у нагоді під час вибору місця для спорудження за часів російсько-шведської війни нової фортеці, яка відповідала всім вимогам тогочасної фортифікаційної науки. Незважаючи на протести і скарги ченців, 15 серпня 1706 у присутності Петра I фортецю було закладено. Судячи з плану 1706 невідомого автора, фортеця була задумана у вигляді правильного дев'ятикутника з дев'ятьма бастионами, рavelінами та подвійними куртинами, оточеного сухим ровом і гласисом.

Підготовку фортеці до оборони було покладено на київського генерал-губернатора Д. Голіцина, в розпорядження якого направлялися «кондуктори інженерні». Українські козацькі полки і російські стрільці спільно насипали земляні вали, але роботи просувалися повільно через нестаток робочої сили та складний рельєф місцевості. Нагляд за будівництвом Печерської фортеці було доручено гетьману Івану Мазепі. Для надійності Петро I приставив до нього російського полковника Гейсена. Маючи на меті здобути незалежність для України, І. Мазепа прагнув зберегти у підлеглості якомога більше козаків. У листопаді 1707 гетьман нарешті домігся розпорядження Петра I відпустити козаків з будівництва.

Під час спорудження фортеці використано західні та південні вали містечка 17 ст., тільки з півночі внаслідок включення Спаської церкви площу фортеці було розширено. Про це, зокрема, свідчить збереження місць розташування Московської (у 17 ст. —

П'ятницької) та Васильківської брам. 1708 фортеця була начорно побудована. З огляду на топографічні умови місцевості її оточив напівкруглий, розкритий до Дніпра земляний вал з дев'ятьма бастионами. Було зведено також три дерев'яні в'їзні брами, обкладано три рavelіни, у південному напрямку насипано вали т. зв. близького та дальнього ретраншементів тенального абриса. 1711 київський генерал-губернатор переніс свою резиденцію зі Старокиївської до Печерської фортеці. Для забезпечення військ фуражем та харчуванням у ній було створено склад — «магазейн».

Будівництво фортеці завдало великої шкоди населенню Печерського містечка, де жили міщани — піддані Лаври. Їх виселили з цитаделі й влаштували там казарми. Внаслідок цього на території Печерського містечка було знищено 955 дворів. У цілому Печерська лавра віддала на будівництво фортеці 70 десятин землі. Мешканців містечка переселено в нову слободу, утворену в районі сучасних вулиць Московської, Різницької, Рибальської, а жіночий Вознесенський монастир, де за ігуменю була мати І. Мазепи, 1712 закрито і переведено на Поділ, до Флорівського монастиря. Розташування у межах фортеці резиденції генерал-губернатора, будинку коменданта фортеці та інших установ у 18 ст. перетворює її на військово-адміністративний центр міста.

Після перемоги Петра I під Полтавою військово-політична ситуація на півдні імперії залишалася складною. Для виконання фортифікаційних робіт до Києва направлялися робітники та солдати. Так, у травні 1720 гетьман І. Скоропадський за наказом Петра I відправив 5 тис. козаків для оновлення Печерської фортеці. До 1720 роботи проводилися під наглядом генерал-майора фортифікації де Кулона, надалі — оберкоменданта бригадира Л. Штока. Останній 1723 склав план, на якому відобра-

207. Київська фортеця.
Генеральний план Печерської частини.
Сучасний стан.

1. Стара Києво-Печерська фортеця (цитадель).
1.1. Земляні укріплення цитаделі з бастионами. 1.2. Арсенал. 1.3. Васильківська рavelінна брама. 1.4. Гауптвахта. 1.5. Казарми військово-сирітського відділення. 1.6. Московська верхня брама. 1.7. Московська нижня брама. 1.8. Пороховий льох в Олександрівському бастионі. 1.9. Пороховий льох у Павлівському бастионі.

3. Головна Київська фортеця.
3.1. Васильківське укріплення. 3.1.1. Вежа № 1. 3.1.2. Вежа № 2. 3.1.3. Вежа № 3 (Прозоровська). 3.1.4. Київський тюремний замок. 3.2. Госпітальне укріплення. 3.2.1. Будинок госпіталю з лазнею. 3.2.2. Капонір першого полігона. 3.2.3. Капонір другого полігона. 3.2.4. Капонір третього полігона. 3.2.5. Косий капонір. 3.2.6. Меморіал учасникам революції 1905—07. 3.2.7. Північна брама з капоніром Госпітального укріплення. 3.2.8. Північна напіввежа Госпітального укріплення. 3.3. Арсенальні виробничі майстерні. 3.4. Вежа № 4. 3.5. Вежа № 5. 3.6. Вежа № 6. 3.7. Казарми військових кантоністів. 3.8. Казарми жандармського полку. 3.9. Казарма на перехідку з Микільською брамою фортеці. 3.10. Підпірна верхня стіна. 3.11. Підпірна нижня стіна.

жено тогочасний стан головного валу фортеці із завершеними бастіонами і куртинами північно-західного фронту та передовим укріпленням, висунутим у бік Наводницького яру (т. зв. ближній та дальній ретраншементи), із насипаними у неповний профіль (без достатньої ширини валгангів та брустверів) бастіонами та куртинами південно-західного фронту, протрасованими редантними лініями укріплень вздовж берега Дніпра. На підставі матеріалів Л. Штока у тому ж році було затверджено проект Артилерійського присутствія, роботи за яким велися до кін. 1730-х рр. У цей час завершено будівництво бастіонів і напівбастіонів головного фортечного валу, північно-західний фронт якого посилювався подвійними куртинами, рavelінами та гласисом із мінними галереями; із заходу на схилі Наводницького яру зведено чотирикутну батарею (пізніше перебудована), з'єднану з головним фортечним фронтом редантною лінією; вздовж берега Дніпра містилися окремі земляні реданти, доповнені дерев'яними палісадами.

1741—55 керівництво роботами здійснював Д. де Боскет. На той час припадає будівництво порохових льохів, казарм, кордегардій, заміна дерев'яних фортечних брам мурованими спорудами, влаштування підземних мінних галерей тощо. 1746 датується підписаний Д. де Боскетом план із зазначеною «еспланадною лінією в 130 сажень», на якому вперше з'являються назви бастіонів Печерської фортеці. Найближчий до Дніпра північно-східний напівбастіон № 1 був названий Павлівським, № 2 — Спаським, № 3, 4, 5, 6, 7 — відповідно Петрівським, Успенським, Кавалерським, Андріївським, Олексіївським; напівбастіон № 8 — Семенівським, № 9 — Рождественським.

За затвердженням 17 липня 1763 штатом фортець Російської імперії у Печерській фортеці містилося 64 осадних та 60 польових гармат. У грудні 1768 у зв'язку з початком війни із Туреччиною затверджено план вдосконалення укріплень фортеці, підписаний генерал-фельдцейхмейстером графом Г. Орловим, інженер-генерал-майором Р. Гербелем, інженер-генерал-майором А. Го-

ленищевим-Кутузовим та інженер-полковником А. Пурпуром. За цим проектом будівництво здійснювалося до 1775: зведено зовнішній вал — контргард з південно-західного боку (від Кавалерського бастіону до ближнього ретраншементу), побудовано малі реданти та напівбастіон (Олександрівський) із східного боку, проведено поточні ремонти укріплень тощо. 1766 затверджено пропозицію зі спорудження двох зовнішніх укріплень-люнетів попереду Андріївського та Олексіївського бастіонів, завершених будівництвом 1799. Велика увага приділялася підтриманню старих і будівництву нових мінних галерей і потерн для виходу з території фортеці до зовнішнього сухого рову.

Подальші роботи у 19 ст. здійснювалися силами Київської інженерної команди під керівництвом М. Мордвинова, Оверницького, Ертеля, М. Тучкова, І. Глухова. Напередодні війни з наполеонівською Францією, коли фортеця була доведена до бойового стану, її залога становила 20 тис. осіб, а озброєння — 333 гармати, що давало змогу витримати облогу протягом 8 місяців. Згодом Київ втрачає значення прикордонного пункту. В складеному 1816 документі «Судження про фортеці Російської держави» пропонувалося виключити місто із «штату фортець». З думкою військових царський уряд не порахувався: за прямою вказівкою Миколи I 1830 розпочато будівництво Головної Київської фортеці, в якій старим укріпленням 18 ст. відведено роль цитаделі.

Після перетворення Київської фортеці на фортецю-склад укріплення цитаделі поступово занепадають. Під час прокладання трамвайної колії (1905) розібрано північні Київські головну та рavelінну брами; тоді саме розпочато забудову еспланади (Аносівський сквер, іподром).

У 1930-х рр. знесено відтинки західного валу з головною Васильківською брамою, будинок гауптвахти біля Київської брами. Після 2-ї світової війни на місці південно-західного зовнішнього валу — контргарду — розплановано вул. Панфіловців. 1978—81 на місці дальнього та ближнього ретраншементів створено музейний та парковий комплекси, прокладено нові шляхи поруч з Московською брамою. Майже одночасно здійснено благоустрій південної та північної частин головного

фортечного валу. Від оборонних споруд 18 ст. збереглися: головний вал з бастіонами, два земляних люнети, верхня та нижня Московські брами, Васильківська рavelінна брама, два порохових льохи. 1979 земляні укріплення цитаделі визнано пам'яткою архітектури, а охоплена ними територія разом з Печерським монастирем віднесена до категорії заповідної.

Фортеця є визначною пам'яткою військово-інженерного мистецтва [584].

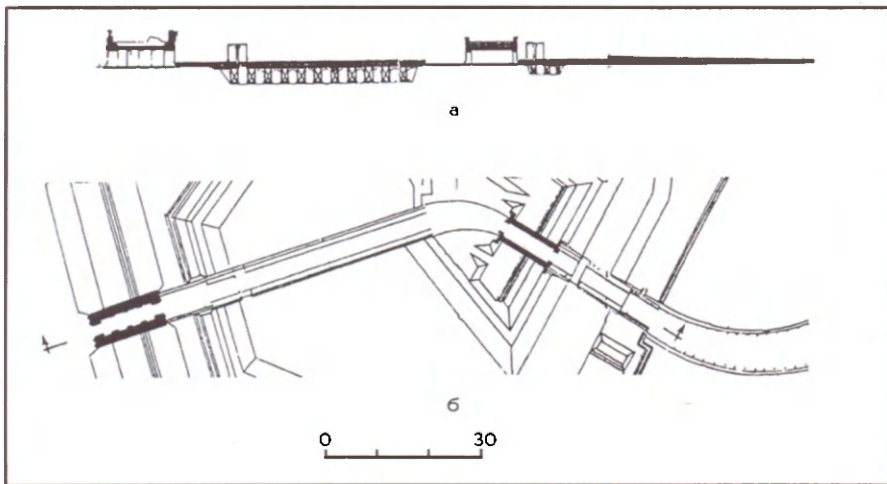
Ольга Ситкарьова, Тетяна Трегубова.

207.1.1. Земляні укріплення цитаделі з бастіонами, 18 ст. (архит.). Появу в європейському оборонному будівництві укріплень бастіонного типу викликало вдосконаленням вогнепальної зброї, якій не змогли протистояти середньовічні оборонні мурі. В Україні бастіонні укріплення набувають поширення у 1-й пол. 17 ст. Києво-Печерська фортеця належить до етапу розвитку фортифікаційного мистецтва нового часу, пов'язаного із застосуванням земляних укріплень без кам'яного облицювання.

Головний вал цитаделі у плані має форму неправильного півкола, що впирається кінцями в круті берегові схили. До нього входять 10 бастіонів: Рождественський (на Дальніх печерах), Семенівський, Олексіївський (поруч з Московською брамою), Андріївський, Кавалерський, Успенський (поруч з Арсеналом); Петрівський, Спаський (поблизу церкви Спаса на Берестові), Павлівський та крайній північно-східний Олександрівський напівбастіон. З урахуванням топографічних особливостей і необхідності збереження споруд Печерського монастиря декілька бастіонів (Рождественський, Семенівський, Спаський, Павлівський) набули неправильних у плані абрисів; подвійні куртини з рavelінами зведено лише на чотирьох північно-західних фронтах (між Спаським, Петрівським, Успенським та Кавалерським бастіонами). Замість рavelінів на південно-західному боці від Васильківської брами до Московської брами влаштовано високий передовий вал — контргард, а на крайньому південному виступі височини — дальній та ближній ретраншементи тенального абрису (не збереглися). Для посилення контролю з боку Наводницької балки на її схилах наприкінці 18 ст. створено два великі земляні люнети, що існують й тепер.

Висота головного валу на площині складала бл. 6 м, на схилах — понад 20 м, товщина валу біля підосви — 30 м. Перед валами були сухі рови бл. 40 м завширшки і 5—6 м завглибшки (засипані). Зв'язок між територією фортеці й ровами забезпечувався за допомогою мурованих тунелів — сорти (містилися у правому фасі Спаського бастіону, в куртинах поміж Петрівським і Успенським, Кавалерським і Олексіївським бастіонами). За ровами існував передовий рубіж — гласис з прикритим шляхом для ведення прицільного обстрілу (загальна ширина до 100 м). На валганг, або дорогу поверх валів (завширшки до 6 м), потрапляли по спадистих площинах-апарелях, розташованих у межах бастіонів. Для захисту залоги фортеці із зовнішнього боку валгангу створювалися земляні бруствери (завширшки 2 м, завширшки 3 м). Похилі площини

207.1. Київська брама Старої Києво-Печерської фортеці (цитаделі). Реконструкція О. Ситкарьової: а — поздовжній розріз; б — план.

валу — ескарпи та контрескарпи мали крутість до 45° і залежно від висоти складалися з кількох уступів (до чотирьох). Вали та бастіони споруджені з утрамбованих шарів суглинку завтовшки 40—50 см. Валганг підсилювався щебенем, відкоси валу одерновувалися, а його підшви додатково закріплювалися дерев'яним палісадом. Гармати розміщували переважно в межах бастіонів, з яких вели фронтальний та фланговий обстріл. Для цього в брустверах влаштовували щілини-амбразури, а на щипцях — наріжних рогах бастіонів — підсилювали спеціальні площини — барбетти. Досить добре збережені бастіони укріплення цитаделі є частиною унікального фортифікаційного комплексу Київської фортеці.

Тетяна Трегубова.

207.1.2. Арсенал 1784—1803, де у креслярській канцелярії працював Андрієвич Я. М. (архит., іст.). Вул. Січневого повстання, 30. На червоній лінії забудови вулиці. Зведений на місці Вознесенського жіночого монастиря, споруди якого після закриття (1712) використовувались як артилерійський цейхгауз, з 1768 — як гарматний артилерійський двір, де ремонтувалися або виготовлялися гармати, спорядження тощо. Наказ про спорудження у Києві великого «магазинна», тобто арсеналу, був підписаний імператрицею Єлизаветою Петрівною ще 1750. У 1764 виходить «Положення про арсенальну команду», що підпорядковувалася Київському артилерійському гарнізону. До 1783 належать креслення нового будинку, підписані генерал-поручиком І. Меллером й затверджені Катериною II. У 1797 військове керівництво уклало контракт із київським купцем Григоренком, який зобов'язався розібрати Вознесенську церкву і побудувати споруду арсеналу. Після завершення будівництва 25 травня 1803 арсенал передано під командування генерал-майора артилерії Полетаєва. Загальна вартість робіт складала 437 567 рублів.

У плані прямокутний (168×135 м) із заокругленими наріжжям, має внутрішнє подвір'я з чотирма ворітьми, розташованими по осі фасаду. Планування зального типу, з розміщеними у два ряди опорними стовпами, що несуть на першому поверсі склепінчасті перекриття (прогін 8,75 м) і на другому — кроквяні ферми з підвісними стелями. Під західною частиною споруди міститься підвал. Внутрішні кам'яні сходи розміщено попарно біля південних, північних і східних воріт. Стіни (завтовшки бл. 2 м) та склепіння складено з світло-жовтої київської цегли (тому сучасники називали арсенал «порцеляновим»). На подвір'ї були пандуси для вкочування гармат на другий поверх (не збереглися). Довгі фасади чітко поділяються на два яруси. Нижній, з рівномірно розставленими арковими прорізами, оброблено великим дощаним рустом. Рівні площини другого поверху з прямокутними, обрамленими простою лиштвою вікнами, завершуються спрощеними доричними фризом і карнизом. Головними архітектурними акцентами фасадів є портали воріт. Портал головного входу оздоблено пілястрами доричного ордеру. Ворота бічних фасадів утеплено в нішах,

оформлених колонами тосканського ордеру. Виробничі приміщення арсеналу розміщувалися таким чином: на першому поверсі були майстерні, вартівня та команда чергового офіцера, на другому — майстерні, канцелярія управління, контора, креслярня. Тут виробляли і ремонтували облогові, польові, полкові гармати (єдинороги, мортири), спорядження до них — лафети, дроги для мортир, підмортирні верстати, а також гранати, бомби, ядра, картечі, кінську зброю, холодну зброю, кулі різного калібру. Кількість майстерень та їхня спеціалізація часто змінювалися залежно від вимог виробництва. Загальна кількість робітників на арсеналі постійно зростала. Арсенал виконував також функції сховища зброї. Тільки 1817 тут налічувалося 46 тис. нових рушниць, 2 тис. палахів, 3,5 тис. тесаків тощо. Під час війни споруда мала слугувати оборонним цілям; тут можна було розмістити під час облоги гарнізон із 2 тис. осіб і понад 2 тис. пудів пороху в бочках.

207.1.2. Арсенал.
Вул. Січневого повстання, 30

Арсенал — перша класицистична споруда в Києві. Однак, заокруглені роги будинку, характерніші у порталах, окремим віконним лиштви на західному фасаді нагадують добу зникаючого бароко. Ця велика для свого часу споруда сьогодні відіграє важливу містобудівну роль у забудові заповідної території Старої Києво-Печерської фортеці.

У цьому будинку 1825 працював Андрієвич Яків Максимович (1800—40) — декабрист, член «Товариства об'єднаних слов'ян». Дворянин з Переяславського повіту, нащадок запорозьких козаків. У вересні 1825 у Ліщинському таборі під Житомиром «Товариство об'єднаних слов'ян» об'єдналося з Васильківською управою Південного товариства декабристів. Члени Товариства провели другі й треті збори (між 5 і 7 вересня) на квартирі підпоручика 8-ї артбригади Я. Андрієвича у с. Млинищах. За ухвалою зборів його було офіційно відправлено до арсеналу в креслярню. Насправді він повинен був підготувати умови для поповнення боєприпасами військ на випадок повстання в Києві. Я. Андрієвич прибув до міста у середині жовтня і працював на арсеналі до 14 січня 1826 — дня свого арешту. Він знайшов одностайців серед заводських офіцерів, які погодилися підтримати повстання в Києві, встановив контакти з нижчими чинами. До суду разом з іншими офіцерами та солдатами Чернігівського полку перебував у Київській фортеці. Під час слідства не назвав жодного з своїх товаришів. Я. Андрієвича було засуджено до страти, потім замінено двадцятирічною каторгою, яку він відбував у в'язниці Петрівського заводу у Верхньодуїнську.

1975 на фасаді арсеналу встановлено бронзову меморіальну дошку з барельєфним портретом Я. Андрієвича (ск. А. Білостоцький, арх. В. Гнездилов).

Тепер арсенал використовується як промисловий будинок [585].

Лілія Пивоваренко, Ольга Ситкарьова, Тетяна Трегубова, Вікторія Юрченко.

207.1.3. Васильківська рavelінна брама, 1755 (архит.). Вул. Цитадельна, 3. На подвір'ї будинку № 3. До брами прилягає огорожа взуттєвої фабрики.

Складається з двох фасадів з погано збереженим декором, з'єднаних цегляним склепінчастим тунелем, що оголився під час знесення валу рavelіну. Первісна головна брама була дерев'яна, містилася в куртині між Кавалерським і Успенським бастионами, була зорієнтована у бік шляху на Васильків (з чим і пов'язана назва). Рavelіну перед нею не було.

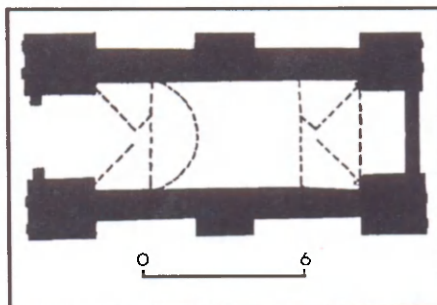
Цегляну головну Васильківську браму з кордегардією (пізніше використовувалася як гауптвахта і в'язниця) і цегляну браму рavelіну, насипаного перед куртиною, зведено, ймовірно, військовим інж. Д. де Боскетом, який брав участь у фортифікаційних роботах у Києві. Фасади головної брами (не збереглися) нагадували Петрівські ворота Петропавлівської фортеці у Санкт-Петербурзі, хоч київська була меншою за розмірами та простіше оздоблена. Її архітектура, але без кордегардії, через 10 років була повторена під час будівництва Московської верхньої брами. Головна Васильківська брама сполучалася мостом через кріпосний рів з Васильківською рavelіною брамою, яка була вирішена у стилі класицизму. Портали тиньковані й оздоблені спареними пілястрами тосканського ордеру, мали розірвані барокові фронтони (не збереглися).

Знайдені в архівах креслення фасадів покладено в основу проекту реставрації (арх. І. Малакова). Арковий проїзд брами використовується тепер як склад [586].

*Ірина Малакова,
Вікторія Юрченко.*

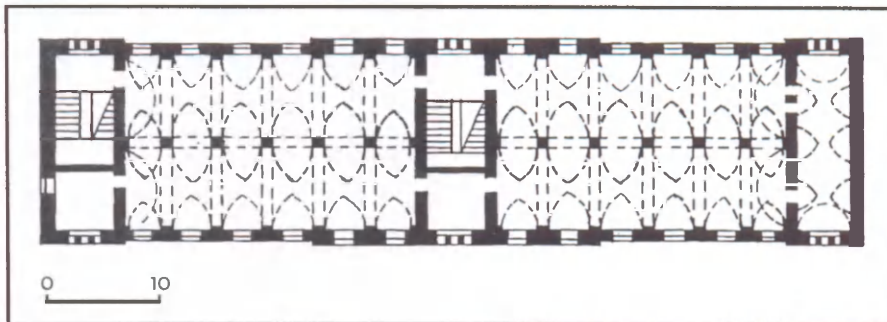
207.1.4. Гауптвахта, 1898 (архит., іст.). Вул. Січневого повстання, 44. Біля верхньої Московської брами на території цитаделі, торцем до вулиці, обгороджена. Являє інтерес як одна з історичних військових споруд комплексу Старої Києво-Печерської фортеці. Споруджена на місці гауптвахти 18 ст. У 1980—90 добудовано південне крило в стилі старої архітектури, внаслідок чого споруда отримала форму замкненого карсе.

207.1.4. Гауптвахта.
Вул. Січневого повстання, 44.

207.1.3. Васильківська рavelінна брама. Вул. Цитадельна, 3.
207.1.3. План.

207.1.5. Казарми військово-сирітського відділення. Вул. Цитадельна, 3.
План другого поверху.

Двоповерхова, цегляна, планування коридорне. Перший поверх і роги оздоблено простими лиштвами з сандриками-полічками. Увінчана розвиненим карнизом з цегляних зубців-кропштейнів і трикутним глухим фронтоном над центральним ризалітом. В інтер'єрі — плоскі перекриття із залізно-цегляних склепінь. Гауптвахта використовувалася за прямим призначенням.

У листопаді 1918 тут утримувалися взяті в полон протигетьманські повстанці та бунтівні офіцери. Серед них — відомий повстанський діяч, генерал армії УНР Ю. Тютюнник, селянський ватажок отаман Палієнко, майбутній генерал армії УНР А. Вовк. У ніч з 13 на 14 грудня 1918 ув'язнені підняли повстання та першими захопили частину Києва, допомагаючи частині Директорії подолати опір гетьманських військ.

Тепер використовується як службовий будинок Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.» [587].

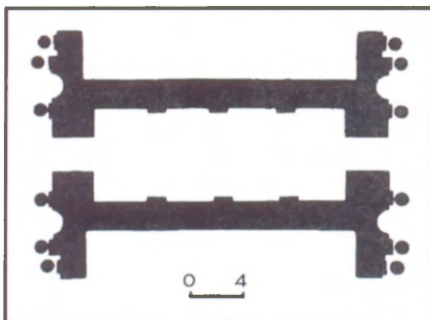
*Ярослав Тинченко,
Тетяна Трегубова.*

207.1.5. Казарми військово-сирітського відділення, 1812—14 (архит. іст.). Вул. Цитадельна, 3. Навпроти південного фасаду старого арсеналу, паралельно вулиці, що вела до Васильківської брами Києво-Печерської фортеці. Містяться на території Київського виробничого взуттєвого об'єднання «Київ». Є однією з найстаріших цегляних будівель

Києво-Печерської фортеці. Двоповерхова цегляна споруда із склепінчастим перекриттям зводилася для військово-сирітського відділення. Третій поверх з плоским залізобетонним перекриттям надбудовано у 1950-х рр. Перший поверх, заглиблений у землю на 2 м, і другий мають ідентичне планування. Витягнутий у плані корпус (73×18 м) поперечними стінами поділено на п'ять частин. Вузькі (завширшки 5 м) бічні та центральні однопрогінні приміщення зі сходами фланкують великі двопрогінні зали з розміщеними по їх поздовжніх осях квадратними стовпами, що несуть склепіння з розпалубками. Перший та другий поверхи сполучають двоє двомаршових сходів. Архітектура вирішена у стилі класицизму. Фасади чітко розчленовано на яруси міжповерховими гуртами і карнизом. Нижній поверх оброблено плоским рустом, перемички віконних прорізів з замковими каменями. Площинні бічні й центральні ризаліти акцентовано потрійними віконними прорізами, оформленими на другому поверсі архівольтами.

З 1910 у казармах розташовувалася

207.1.6. Московська верхня брама.
Вул. Січневого повстання.
207.1.6. План.

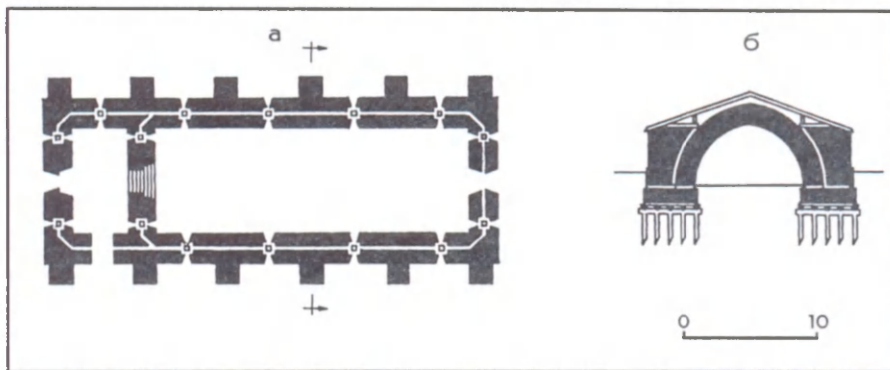
3-я авіаційна рота, згодом розгорнута у 3-й авіаційний парк. 1912—14 у цій роті служив видатний льотчик П. Несеров (загинув 1914 у бою). У 3-й роті проходило авіаційну підготовку багато військових льотчиків, спортсменів, конструкторів. У жовтні 1917 солдати 3-го авіапарку підняли збройне повстання, що закінчилося поваленням у Києві Тимчасового уряду. У січні 1918 3-й авіапарк було роззброєно Центральною Радою, більшість її солдатів-неукраїнців вислано до Росії. На базі авіапарку було сформовано

ської фортеці, сполученим із старим Наводницьким шляхом через Московську нижню браму. Цегляна, тинькована. Мала вигляд однопрогінної триумфальної арки з двома фасадами, врізаними в укіс валу і з'єднаними цегляним склепінчастим тунелем. Фасади увінчані аттиками з напівциркульним фронтоном і прикрашені двоколонними портиками тосканського ордера обабіч брами. Виконана у стилі бароко, аналогом була Васильківська головна брама Київської фортеці (без кордегардій). Поряд з нею була гауптвахта. Із зовнішнього боку перед брамою через сухий рів був перекинутий дерев'яний міст з підйомною секцією, через який вів шлях до нижньої (равелінної) Московської брами. Істотних перебудов не зазнала. 1978—81 здійснено реставрацію за проектом арх. І. Малакової. Відновлено декор стулок брами, проїжджу частину покрито бруківкою. 1981 під час будівництва Меморіального комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—45 рр.» відрито вал з північного боку [589].

Ірина Малакова, Вікторія Юрченко.

207.1.7. Московська нижня брама, 1779 (архит.). Вул. Наводницька. Нижче від головної (верхньої) Московської брами, у поперечному валу Близького ретраншементу, що захищав південні підступи до цитаделі з боку Наводницького яру. Збудована на місці дерев'яної нижньої П'ятницької брами військовим інж. де Кулоном. Аналогом нижньої брами є північна брама Аннінських укріплень у Виборзі, збудована тим самим автором, а також Московська та Очаківська брами Херсон-

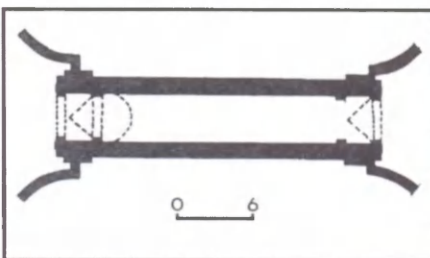
207.1.8. Пороховий льох в Олексіївському бастіоні.
Вул. Січневого повстання, 46.
207.1.8. План (а)
і поперечний розріз (б).

1-й Український авіаційний загін. Підрозділ з такою самою назвою розташовувався на території авіапарку і за часів гетьмана П. Скоропадського. 1952 на фасаді одної з будівель встановлено меморіальну дошку на відзнаку участі вояків у жовтневому 1917 повстанні (арх. І. Шмультсон). З 1920-х рр. у казармах розміщено взуттєву фабрику [588].

Ярослав Тинченко, Тетяна Трегубова.

207.1.6. Московська верхня брама, 1765 (архит.). Вул. Січневого повстання. Споруджена на місці дерев'яної П'ятницької брами (від назви церкви, розташованої поруч) у куртіні між Семенівським і Олексіївським бастіонами. Була південним в'їздом до Києво-Печер-

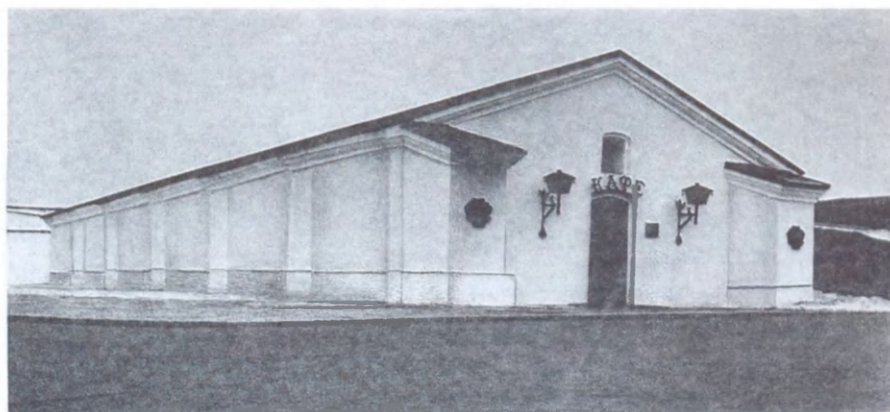

207.1.7. Московська нижня брама.
Вул. Наводницька.
207.1.7. План.

ської фортеці того самого часу. Цегляна, з класицистичними фасадами, має напівциркульний склепінчастий цегляний тунель з двома фасадами, портали яких тиньковані, прикрашені пілястрами тосканського ордера, рустом. Рельєф місцевості біля брами не давав змоги, на відміну від інших парних брам фортеці, будувати тут підйомний міст. 1978—80 частину валу, що збереглася, і фасади брами відреставровано за проектом арх. І. Малакової [590].

Ірина Малакова, Вікторія Юрченко.

207.1.8. Пороховий льох в Олексіївському бастіоні, 1783 (архит.). Вул. Січневого повстання, 46. Усередині бастіону. Після прокладання нового шляху 1981 набув важливої ролі у формуванні забудови вулиці. Для зберігання пороху у Києво-Печерській фортеці було збудовано кілька дерев'яних і цегляних льохів. Дерев'яні льохи були у Семенівському бастіоні, в куртіні поміж Спаським і Павлівським бастіонами, цегляний і дерев'яний — у Павлівському бастіоні. Однотипні цегляні льохи, споруджені за затвердженням 1768 проектом невідомого інженера, містилися в Олексіївському, Кавалер-

ському, Успенському бастіонах, а також у межах ближнього ретраншементу (окрім першого, не збереглися). Існування льохів створювало постійну загрозу вибуху, який міг пошкодити Києво-Печерську лавру, у зв'язку з чим ченці неодноразово зверталися до урядовців. Лише 1885 вирішилося питання про перевезення пороху до льохів у Звіринецькому укріпленні, споруджених 1886—87.

Будівля одноповерхова, цегляна, у плані прямокутна (31 × 12 м), двокамерна, заглиблена в землю. Стіни (завтовшки 1,5 м) зміцнено 16-ма контрфорсами. У кладці влаштовано канали і продухи для вентиляції та відведення порохових газів. Розділені товстою стіною вхідна й основна (для зберігання пороху) камери перекрито спільним цегляним склепінням, яке у поперечному перетині має параболічні абриси (прогін 8,7 м). Дах двосхилий, залізний, переходить у покриття контрфорсів. Це одна з найдавніших монументальних пам'яток військово-оборонного зодчества Києва. До 80-х рр. 19 ст. використовувався за прямим призначенням, потім — для різних господарських потреб. 1979—80 розчищено і досліджено (архітектори В. Шевченко, Ю. Лосицький) і пристосовано під кав'ярню (арх. М. Левчук) [591].

Ольга Ситкарьова,
Тетяна Трегубова.

207.1.9. Пороховий льох у Павлівському бастіоні, 1748 (архит.). Вул. Січневого повстання, 17. З зовнішнього боку оборонної стіни Верхньої лаври, поряд з Північною (Малярною) вежею в межах Павлівського бастіону Києво-Печерської фортеці. Перший за часом побудови цегляний пороховий льох закладено влітку 1748 на місці попереднього дерев'яного за пропозицією комісії у складі оберкоменданта Костюріна, полковників Чиркова і Д. де Боскета. Рішення про будівництво льоху стурбувало керівництво Лаври, яке направило прохання про заборону будівництва на ім'я генерал-губернатора М. Леонтьєва. Комісія, створена з метою розв'язання конфлікту, прийняла позитивне рішення щодо будівництва, підкресливши при цьому, що «окрім зазначеного найзручнішого і найпристойнішого місця у всій Києво-Печерській фортеці для вибору і побудови цього порохового кам'яного льоху нема». 1768 київський митрополит Арсеній знову звертається з проханням перенести льох в інше місце, тому що він розташований в 10 сажнях від лавр-

ської огорожі і споруд при ній, а тому у разі нещасного випадку загрожує Лаврі найстрашнішими руйнуваннями. За розпорядженням Військового міністерства 1868 було затверджено проект побудови окремого «порохового містечка», нездійсненого через брак коштів.

Пороховий льох за об'ємно-просторовим та конструктивним вирішенням близький до порохових льохів Петропавлівської фортеці у Петербурзі. Використовувався за прямим призначенням до 1885. Пізніше — склад. Одноповерховий, цегляний, у плані прямокутний, двокамерний, наполовину заглиблений у землю. Перекрито напівциркульним склепінням. У стінах улаштовано вентиляційні та вибухогасні канали і продухи. Поздовжні стіни і склепіння зміцнено 12-ма контрфорсами (по шість з кожного боку), об'єднаними глухими арками вздовж фасадів, які є основними архітектурними і декоративними елементами будівлі. Бічні фасади завершено трикутними фронтонами. Споруда занепадає, фундамент у деяких місцях осів, є тріщини в стінах, конструкція, відсутня покрівля, обсіпався тиньк, втрачено декоративні деталі. Тепер будівля перебуває у напівзруйнованому стані [592].

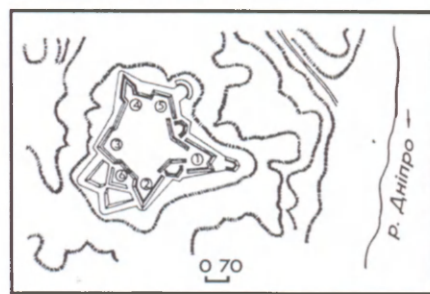
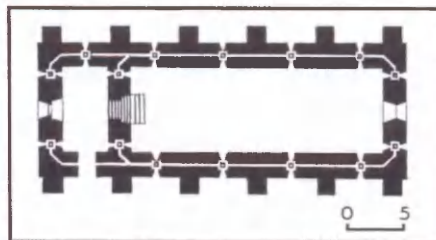
Володимир Ленченко,
Ольга Ситкарьова.

207.2. Звіринецьке укріплення, 1810—12 (архит., іст.). Вул. Тимірязєва, 1. На території Центрального ботанічного саду НАН України, який міститься на частині історичної місцевості Звіринець, де у давньоруський час стояв т.зв. Красний двір — позаміський палац київських князів 11—13 ст. Ця територія була місцем полювання на диких звірів феодалної верхівки Києва — звідси й назва місцевості.

На поч. 19 ст. директор інженерного департаменту генерал К. Опперман

207.1.9. Пороховий льох у Павлівському бастіоні.
Вул. Січневого повстання, 17.

207.1.9. План.

207.2. Звіринецьке укріплення.

Вул. Тимірязєва, 1. Генеральний план: гонверк (1); бастіони: Видубицький (2), Великий (3), Повний (4), Печерський (5); брама (6).

після того, як оглянув Київ 16 квітня 1810, передбачаючи розрив стосунків з наполеонівською Францією, подав проект улаштування в місті укріпленого табору для запасних армій. Крім зміцнення існуючої Києво-Печерської фортеці, передбачалося спорудити з заходу і півдня два самостійні земляні укріплення, з'єднані ланцюгом земляних редутів. Зведено південне Звіринецьке укріплення на панівній ділянці правого високого берега Дніпра, яке контролювало переправу й шлях у Наводницькому ярі. У будівельних роботах брав участь загін резервних військ під командуванням військового діяча О. Єрмакова. Земляне укріплення бастіонного типу мало в плані форму неправильної пентаграми, пристосовану до своєрідного рельєфу місцевості. Фортечний фронт складався з шести полігонів, висунутого до північного сходу гонверка (вал з виступом з двох напівбастіонів), чотирьох бастіонів (південні — Видубицький і Великий, північні — Повний й Печерський), доповнених ззовні редантами, люнетами і флешами. Головна брама, прикрита рavelіном, розміщувалася у південному Либідському полігоні поміж Видубицьким і Великим бастіонами. Всередині укріплення містилися тимчасові казарми й землянки для гарнізону, артилерійські й продуктові склади.

Після того, як з'ясувалося, що наполеонівська армія не дійде до Києва, 1812 фортифікаційні роботи припинилися. У серед. 19 ст. знесено вали західного полігона. У 1918 форт було значно пошкоджено вибухом військових складів на Звіринці. 1936 поряд з укріпленням закладено ботанічний сад Інституту ботаніки АН УРСР. Після реорганізації його у Центральный республіканський ботанічний сад (1944) земляні укріплення зрито. Тільки у районі Гірського саду збереглася частина Повного бастіону, на валах якого влаштовано оглядовий майданчик [593].

Тетяна Трегубова.

207.3. Головна Київська фортеця, 1830—60-і рр. (архит.). Фортеця охопила Печерську височину між Кловським яром на півночі, Наводницьким яром на півдні, схилами долини р. Либідь на заході та берегом Дніпра. Підходи до фортеці з боку вулиць М. Грушевського, Старонаводницької, Щорса майже збігаються з колишніми в'їздами на її територію. Складалася із південно-західного Васильківського укріплення (назва від старого шляху до Василькова з боку Лаври), західного Госпітального укріплення (назва від госпітальних

бараків, що містилися на Черепановій горі з кін. 18 — поч. 19 ст.) та низки цегляних казематованих споруд. Від цитаделі до Васильківського укріплення вздовж Наводницького яру простягнулися казарми військових кантоністів і мала вежа № 4, поєднані оборонною стіною з Наводницькою брамою (1861, розібрана у 1940-х рр.). Вздовж кромки Наводницького яру (р-н сучасної пл. Лесі Українки) насипаний земляний вал, замінений згодом цегляним тиром-стрілянницею з декоративними баштами та зубцями-мерлонами (розібраний у 1970-х рр.). Уздовж краю Кловського яру поставлено вежі № 5 і 6, понтонні сараї (не збереглися), будинки манежу, стаєнь та кінського лазарету (не збереглися), казарми жандармського полку, арсенальні виробничі майстерні, поєднані оборонним муром (зберігся фрагмент) з т. зв. казармами на перешийку, що включали головну Микільську браму фортеці. Нижче на схилах Дніпра споруджено дві дугоподібні підпірні стіни. Підступи до першого у Києві Ланцюгового мосту (1853, зруйнований 1920) прикривала вежоподібна Подільська брама на набережній (1849—53), облаштована водозабірними пристроями (знесена у 1940-х рр., була в районі станції метро «Дніпро»). Будівництво Головної фортеці, початком якого вважалося 28 червня 1831 — день закладення вежі № 1 Васильківського укріплення, здійснювалося за «височайше» затвердженням проектом К. Оппермана (1830). Первісним проектом передбачалося доповнення Васильківського і Госпітального укріплення шістьма круглими в плані баштами-казармами, розташованими вздовж Наводницького і Кловського ярів (збудовано вежі № 4, 5, 6) та верхньої кромки берега Дніпра (на місці Микільської брами і Микільського військового монастиря). Всі подальші зміни в проєкті погоджувалися з Миколою І, для якого щомісяця складалися докладні звіти про виконані роботи. Будівництво в цілому завершилося до серед. 50-х рр. 19 ст., останніми споруджено Наводницьку браму (1861) та стрілецький тир (поч. 20 ст.). Висота валів земляних укріплень сягала 15 м, оборонні казарми, що зведені з київської жовтої цегли, з бійницями і амбразами на зовнішніх фасадах, відзначалися геометричними абрисами планів, суворістю й лаконізмом архітектури. Пізніші споруди 1850—60-х рр. відзначені рисами стилізаторства — наявністю декоративних баптів, машикулів, мерлонів тощо (Микільська брама, підпірні стіни, Подільська та Наводницька брами, стрілецький тир). При влаштуванні казарм передбачалося створення відповідних санітарно-гігієнічних умов (виносних клозетів, колодязів для питної води). На території фортеці, що зайняла площу понад 100 га, здійснено регуляцію планування, основу якого становили вулиці Московська і Микільська (тепер Січневого повстання), знесено багато приватних будинків, мешканці яких заселили район Хрещатика і «Нового строєння». Споруди фортеці майже повністю збереглися в оточенні забудови 20 ст. Після перетворення Київської фортеці на військовий склад (1897) на зовнішніх фасадах більшості казарм замість бійниць і амбразур розтесано вікна,

у зв'язку з прокладанням колії трамваю на вул. Січневого повстання (1905) розібрано оборонний мур. Втрачено брами на вул. Старонаводницькій і набережній Дніпра (в серед. 20 ст.). Комплекс споруд Головної Київської фортеці є найбільшою пам'яткою військового будівництва 1-ї пол. 19 ст. в Україні.

Тепер споруди фортеці використовуються різними установами, земляні укріплення перебувають в напівзруйнованому стані [594].

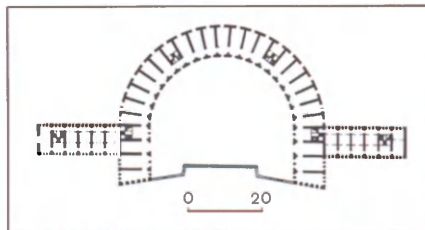
Тетяна Трегубова.

207.3.1. Васильківське укріплення, 1831—44 (архит.). Вулиці Чигоріна, Перспективна, Щорса. На південному заході Печерської височини. З цього укріплення почалося будівництво Київської фортеці. Споруджено за проектом К. Оппермана як самостійний фортифікаційний комплекс у системі фортеці на місці проходження траси ретраншементу 2-ї пол. 17—18 ст. із включенням до внутрішнього подвір'я Тюремного замку поч. 19 ст. Будівельні роботи здійснювалися 1831—36 під керівництвом військового інж. І. Жеванова, 1837—49 — генерал-майора О. Фреймана.

Зіркоподібну у плані форму укріплення (т. зв. тенальної системи) складали головний вал у вигляді тенальних фронтів і центральний рavelін з цегляним капоніром (не збереглися) для обстрілу зовнішніх ровів. Перед головним валом і ravelіном розташовувався сухий рів, прикритий шлях з гласисом. Земляні вали заввишки бл. 10 м у чо-

207.3.1.1. Вежа № 1. Вул. Щорса, 38.

207.3.1.1. Проектний план другого поверху.

тирбох вихідних кутах мали цегляні на гранітних цоколях ескарпи (не збереглися). Під час ремонту 1852—55 внутрішні поверхні бруствера було облицьовано цегою. Горжевий (тильний) бік укріплення складався з двох круглих і центральної напівкруглої вежі-казарм, з'єднаних цегляною оборонною стіною з трьома брамами. З території укріплення у зовнішній рів вело п'ять потерн (не збереглися), розташованих у кутах головного валу і біля круглих веж. Укріплення було розраховано на гарнізон чисельністю 3000 осіб, 205 гармат, 1501 рушницю. Збереглися усі три вежі (у перебудованому вигляді), частина горжевої стіни, фрагмент ravelінного і значна частина головного валу (окрім північно-західного фронту), а також Тюремний замок. З 1839 окремі казарми укріплення використовувалися військовим госпіталем, з 1863 — для утримання в'язнів, 1868—77 — розміщення військововиправної роти. Після 1897 пристосовано під склади, бійниці зовнішніх фасадів веж замінені вікнами.

З 1950—60-х рр. територія укріплення, його гласис та еспланади забудовуються [595].

Геннадій Осадчий.

Тетяна Трегубова, Вікторія Юрченко.

207.3.1.1. Вежа № 1, 1831—37 (архит., іст.). Вул. Щорса, 38. Займає центральне положення у Васильківському укріпленні. Перша споруда Київської фортеці. Закладена як редуті укріплення. Міститься на осі комплексу впритул до горжевої оборонної стіни. Призначалася для офіцерських казарм, однак з 1839 деякий час використовувалася військовим госпіталем, пізніше — як в'язниця. У 1838 — 39 до вежі добудовано горжеву стіну з брамою. 1897 на зовнішніх фасадах розтесано вікна, над частиною споруди зведено третій поверх.

Споруда триповерхова (первісно — двоповерхова), цегляна, у плані підковоподібна (діаметр — 110 м), доповнена бічними прямокутними крилами. Складається з перекритих коробовими склепіннями відсіків-казематів, що утворюють анфіладу приміщень (тепер планування коридорне). Стіни і склепіння цегляні. Гладенька поверхня дво-

рового фасаду з ритмічно розміщеними потрійними віконними прорізами, оформлення рустом прямокутної брами у горжевій стіні свідчать про вплив стилю класицизму.

З часів побудови вежі в ній розташовувався Київський губернський гарнізонний батальйон, що існував з 1711. 1877 батальйон було розгорнуто у полк чотирибатальйонного складу, тут залишився 3-й батальйон. У 1898 з цього батальйону було створено 168-й піхотний Миргородський полк 42-ї дивізії російської армії, який і дислокувався у вежі № 1. Служили в полку переважно жителі Лівобережної України. З цього полку у 1913 почалася військова кар'єра солдата строкової служби, майбутнього маршала Радянського Союзу А. Єрьомека. Під час 1-ї світової війни полк на чолі з полковником Г. Яковенком вважався одним із найкращих у царській армії, особливо відзначившись у боях з австро-угорськими військами під Красним та Ярославом у Галичині влітку—восени 1914. На початку війни у вежі № 1 на базі Миргородського полку було сформовано 312-й Васильківський полк 78-ї піхотної дивізії, названий на честь Васильківських укріплень. За визнанням австро-угорських та німецьких військовиків, це була найкраща дивізія російської армії на Південно-Західному фронті. Вона була однією з двох дивізій російської армії 2-ї черги, яку Микола II наказав зберегти від розформування після закінчення війни та розташувати в Галичині. 312-й Васильківський полк особливо відзначився у боях під Красним, Львовом, в Карпатах. Після закінчення 1-ї світової війни рештки Миргородського та Васильківського полків було залишено у складі армії Української Держави гетьмана П. Скоропадського та розташовано по інших містах України, де наприкінці 1918 вони припинили своє існування.

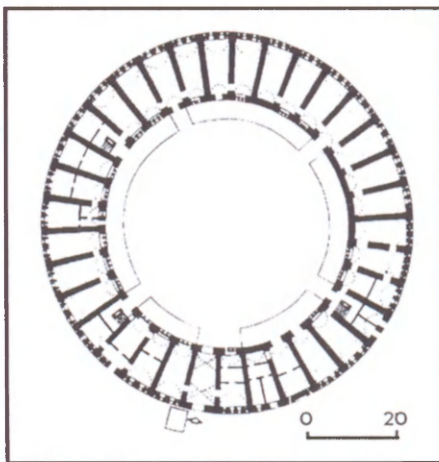
За часів гетьманату, влітку 1918, у вежі № 1 було розташовано 4-й Сердюцький полк полковника Басенка гвардії П. Скоропадського. У цьому полку, зокрема, служив майбутній генерал армії УНР М. Янчевський. 14 грудня 1918 полк перейшов на бік армії Директорії, 4-м полком увійшов до складу дивізії Січових стрільців та до кінця 1919 брав участь у боях з Червоною армією. Навесні 1920 з кадрів цього полку було створено 17-у Січову бригаду відрод-

женої 6-ї Січової дивізії, яка в травні того ж року спільно з поляками знов зайняла Київ. Після громадянської війни рештки бригади було інтерновано в Польщі.

За часів радянської влади у вежі дислокувалися запасні частини Червоної армії. Тепер вежа перебуває в підпорядкуванні Міністерства внутрішніх справ, у ній містяться підрозділи Київської бригади внутрішніх військ [596].

Ярослав Тинченко, Тетяна Трегубова.

207.3.1.2. Вежа № 2. Вул. Щорса, 44.
207.3.1.2. Арковий проїзд на внутрішнє подвір'я.

207.3.1.2. Вежа № 2, 1833—44 (архит.). Вул. Щорса, 44. Фланкувала ліве крило укріплення, що з'єднувалося з вежею № 1 оборонною стіною (частково збереглася). Призначалася для розміщення одного батальйону військ. З 1863 протягом кількох років використовувалася як слідча в'язниця (в одному з казематів 1864 виявлено підземний хід, проритий учасниками польського повстання з метою втечі). Після 1897 в абрисі вежі відбулися деякі зміни: закладено бійниці й розтесано вікна на зовнішньому фасаді, проведено внутрішнє перепланування, на подвір'ї влаштовано круговий металевий намет (тепер розібрано).

Двоповерхова, в плані круга (діаметр бл. 90 м), з арковим проїздом на внутрішнє подвір'я. Кожний з поверхів складається з 34 склепінчастих відсіків (у трьох з них містяться сходи). Стіни і склепіння цегляні. У зв'язку з розміщенням у вежі деяких установ первісне анфіладне планування частково замінено коридорним. Незважаючи на втрату фортечного характеру фасаду, незвична кругла форма споруди виділяє її з навколишньої сучасної забудови.

З 1990-х рр. використовується торговельними закладами [597].

Тетяна Трегубова.

207.3.1.2. План першого поверху.

207.3.1.3. Вежа № 3 (Прозоровська), 1838—39 (архит., іст.). Вул. Щорса, 34. Зведена за проектом архітектора 4-го класу О. Штауберта. За розміщенням у крилі укріплення, об'ємно-планувальним рішенням і характером історичного використання подібна до вежі № 2. Вежа була призначена для квартирування військ. Розрахована на батальйон з артилерійським і стрілковим озброєнням.

На відміну від вежі № 2, до неї входила також церква, присвячена князям Володимирі і Олександру Невському. Церква зального типу, з чотирма опорними стовпами, які підтримують хрещате склепіння, розташовувалась у трьох казематах праворуч від в'їзної арки башти. Пізніше плоским перекриттям її розділено на два яруси. Внутрішнє оздоблення втрачено. Фасад храму, що виступає на подвір'я,

зберіг особливості миколаївської готики. У крипті церкви 1841 поховано прах Прозоровського Олександра Олександровича (1732—1809) — князя, російського військового діяча, генерал-фельдмаршала (з 1807). Військову службу розпочав 1754 після закінчення сухопутного кадетського корпусу. Учасник Семилітньої війни 1756—63, російсько-турецької 1768—74. З 1780 керував Орловсько-Курським намісництвом, 1790—95 — московський головнокомандувач, сенатор. 1797 звільнений у відставку. 1807 призначений головнокомандувачем російської армії на Дунайському театрі війни з Туреччиною. 1809 помер у своєму таборі поблизу Мачина па Дунаї. За заповітом був похований у Києво-Печерській лаврі. 1816 заходами родича — князя Голіцина, егермейстера царського двору, прах фельдмаршала перенесено до його кол. власного будинку, що стояв на сучасній вул. Чигоріна і на той час за бажанням небіжчика вже був перетворений на інвалідний дім з церквою святих князів Володимира і Олександра Невського. В ній і перепочивали О. Прозоровського з дружиною. У зв'язку із спорудженням Васильківського укріплення будинок підлягав знесенню. За наказом царя Миколи I вежа № 3 цього укріплення одержала назву Прозоровської і до новоствореної в ній церкви перенесено пізніше прах подружжя Прозоровських (місце поховання тепер не позначено).

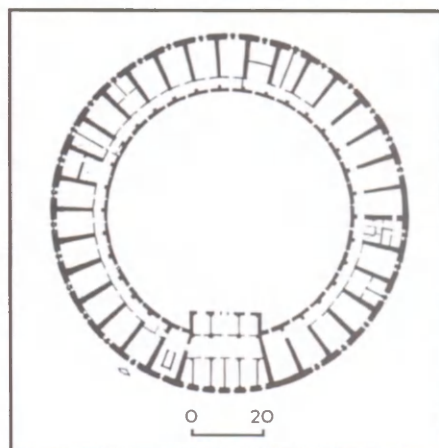
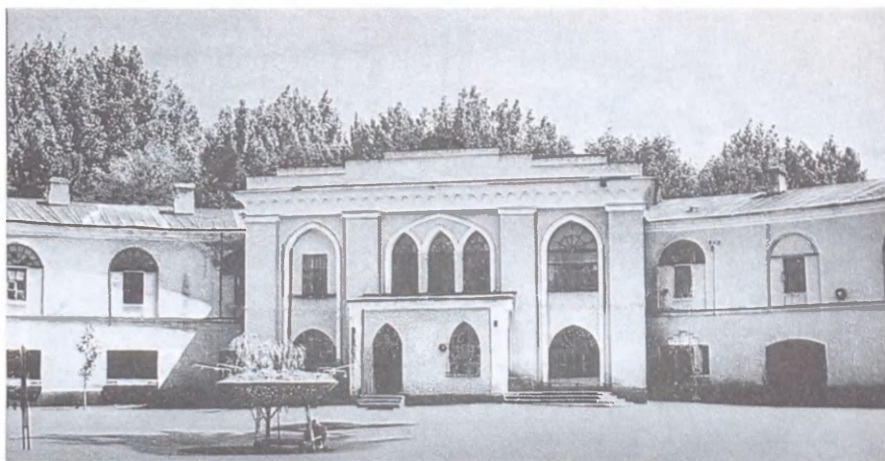
З 1863 частину приміщень вежі пристосовано для військового суду й утримання арештантів (до 830 осіб). За часів гетьманату П. Скоропадського в ній розташовувався 4-й броньовий дивізіон, захоплений у ніч з 13 на 14 грудня 1918 повстанцями. В цьому дивізіоні служив письменник, літературознавець, критик В. Шкловський, який описав свою службу в спогадах «Незвичайна пригода». Завдяки цим спогадам броньовий дивізіон з'явився в романі М. Булгакова «Біла гвардія».

Тепер тут містяться підрозділи Київської бригади внутрішніх військ [598].

Ярослав Тинченко, Тетяна Трегубова.

207.3.1.4. Київський тюремний замок, 1812—17 (архит.). У південно-західній частині території укріплення на місці застави на перетині старого Васильківського шляху з валом-реінтентом 17—18 ст. В основу планування замку покладено зразковий проект арх. А. Захарова (1803), пристосований до місцевих умов київським арх. А. Меленським. Керував будівництвом інженер-полковник І. Жеванов. Кількість арештантів у ньому була від 600 до 900 осіб. 1827 київський військовий губернатор П. Желтухін повідомляв, що у тюремному замку утримується багато селян, яких було віддано до суду за непокору. За однією справою 10 селян померли в ув'язненні. У документах тих часів трапляються нарікання на недостатню місткість цієї в'язниці. Так, 1834 Київський губернатор сповіщав Київського, Подільського, Волинського генерал-губернатора: «в казематах Київської фортеці вільних місць для розміщення арештантів з тюремного замку немає». Згодом такі «місця» з'явилися у новозбудованих казематах Васильківського і Госпітального укріплень.

У плані являє оточене муром каре

207.3.1.3. Вежа № 3 (Прозоровська).

Вул. Щорса, 34.

207.3.1.3. План другого поверху.

(довжина сторони понад 100 м) з внутрішнім подвір'ям та наріжними призматичними вежами (8×8 м). Висота муру — 7 м, триярусних веж, що призначалися для кухні, лазні та інших господарських потреб — бл. 10 м. У центрі північної куртини — казарма-кордегардія з проїздом у першому поверсі, навпроти якого в центрі подвір'я — двоповерхова, прямокутна у плані казарма для утримання арештантів. Стіни усіх споруд цегляні, завтовшки понад 1 м, ззовні тиньковані, перекриття плоскі по дерев'яних

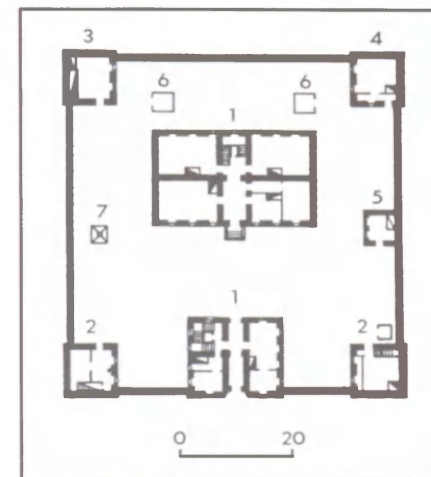
балках, дахи вальмові, криті залізом. В архітектурі споруди доби класицизму переважають риси романтичної спрямованості. Наріжні вежі з незвичним нахилом стін досередини увінчані розвинутим карнизом на високих модульйонах і ззовні нагадують середньовічні оборонні вежі з поясом машикулів. Головний в'їзд підкреслено великою аркою, оздобленою дощаним рустом.

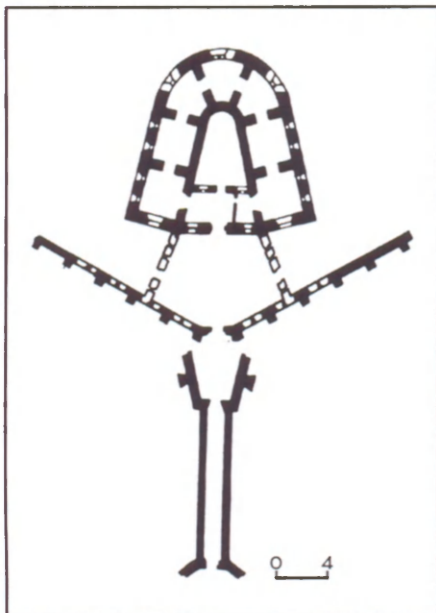
Споруджений на початку минулого

207.3.1.4. Київський тюремний замок.

207.3.1.4. Первісний план:

1. Казарми. 2. Башти. 3. Кухня. 4. Лазня. 5. Кузня. 6. Туалети. 7. Колодязь.

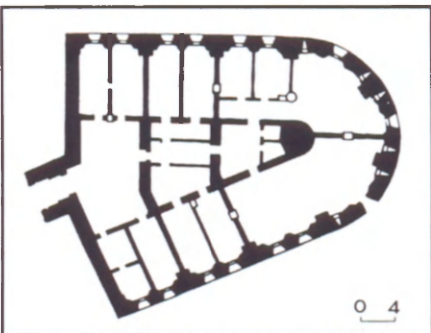

207.3.2. Госпітальне укріплення. План капонірів першого, другого і третього полігонів.

століття за зразковим проектом, є одним із небагатьох тюремних (острожних) замків, що збереглися в Україні.

З 1871 використовувався для розміщення військово-виправної роти, 1880—82 — для різних господарських потреб військового відомства. Подібну функцію дещо перебудована споруда виконує і тепер [599]. *В'ячеслав Кулінич.*

207.3.2. Госпітальне укріплення, 1836—51 (архит.). Вулиці Госпітальна, Щорса. На вершині Черепанової гори, де під прикриттям ретраншементу 2-ї пол. 17—18 ст. розміщувалися з 1755 дерев'яні госпітальні бараки. Самостійний оборонний комплекс Київської фортеці полігонального типу. Збудовано за проектом К. Оплермана. Розраховано на 500 гармат і 1000 рушниць. Має чотири полігони з капонірами, північний фронт з брамою і напівбаштою, П-подібний у плані будинок військового

207.3.2.5. Косий капонір. Вул. Госпітальна, 24-а. План.

на другого полігона). У валу була споруджена головна Північна брама з капоніром, прикрита віддаленою від брами оборонною казармою — Північною напіввежею. З боку зверненого до Печерська горжового фронту були рів і оборонна стіна з трьома брамами і підйомними мостами (не збереглися). У межах укріплення розміщувалися, крім госпіталю, лазні, різні господарські споруди (стайні, сараї тощо), гауптвахта.

Після придушення польського повстання 1863—64 капоніри Госпітального укріплення було пристосовано для утримування в'язнів. До амбразур і бійниць споруд було прилаштовано

207.3.2.1. Головний фасад будинку госпіталю. Креслення 1841.

Вул. Госпітальна, 18.

207.3.2.1. План першого поверху.

залізні ґрати. Косий капонір перетворюється на політичну в'язницю. Наприкінці 19 — на поч. 20 ст. всередині укріплення збудовано кілька нових капітальних лікувальних корпусів. Їх будівництво здійснювалося під керівництвом військових інженерів, батька й сина І. І. та І. І. Лільє, 1950—60 колишню еспланаду з боку бульвару Лесі Українки забудовано житливими спорудами. До теперішнього часу збереглися всі цегляні споруди. З зетяних укріплень майже повністю збереглися головний вал, рови біля другого полігона. Тепер тут розташований Головний клінічний госпіталь Міністерства оборони України. Головний вал капоніри першого, другого й третього полігонів, Косий капонір включено до складу Історико-архітектурної пам'янки-музею «Київська фортеця».

1995 на фасаді корпусу клініки нейрохірургії та неврології встановлено меморіальну дошку інженерам Лільє.

1998 здійснено реконструкцію головного валу та площі перед північною напіввежею [600]. *Геннадій Осадчи*

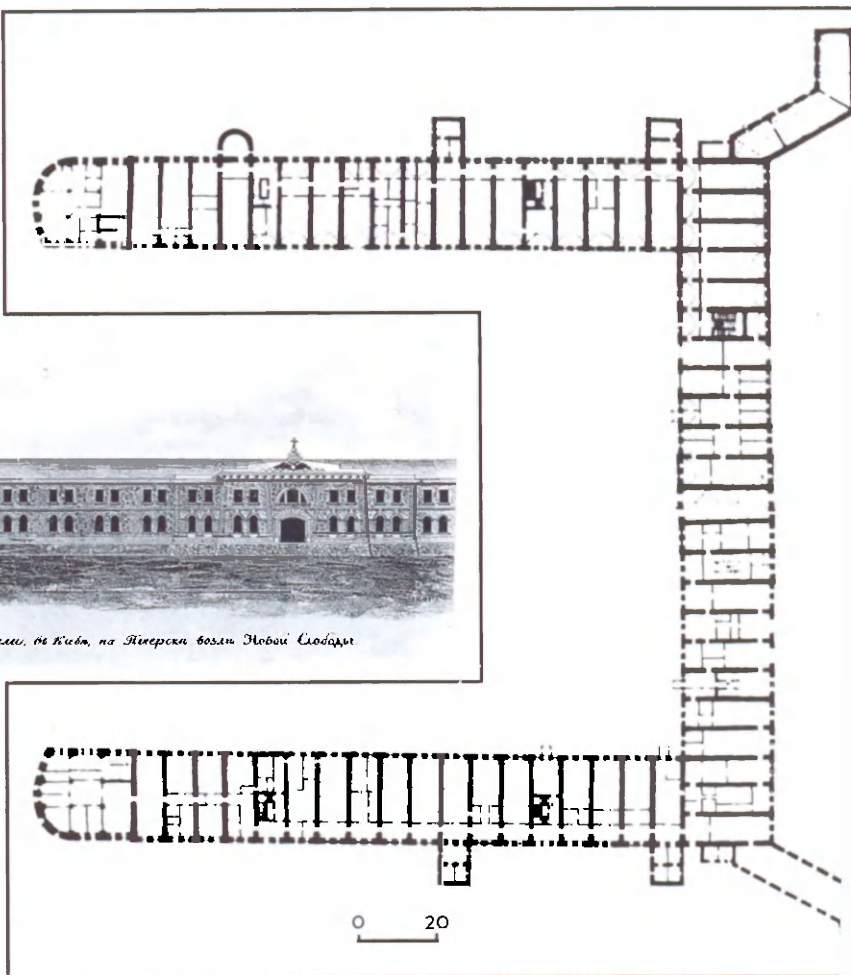
Тетяна Трегубо

207.3.2.1. Будинок госпіталю з лазнею 1836—42 (архит., іст.). Вул. Госпітальна, 18. На Черепановій горі. Збудований для військово-медичного закладу 4-го класу на місці дерев'яних госпітальних бараків, що існували з 17 рр. Розрахований на розміщення 1500 хворих. Один з фасадів споруди, як включає проїзд на подвір'я, був складовою частиною горжового фронту госпітального укріплення, відділен

Віде зліва: корпус Военной Госпитали, в Києві, на Якимівській вулиці, поблизу Нової Слободи

госпіталю. Укріплення кожного з чотирьох полігонів складали міцний земляний вал заввишки бл. 10 м з ескарповою цегляною стіною, сухий рів, гласис з прикритим шляхом. Вихід у рів з території укріплення здійснювався через три склепінчасті галереї-потерни, розташовані у товщі головного валу. Підхід до потерен і капонірів прикривався окремо розташованою ескарповою цегляною стіною з бійницями, підсиленою з тилу напівциркульними арками (збереглася ескарпова сті-

від території фортеці ровом (не зберігся), що прострілювався з кутів однопверхових склепінчастих прибудов до будинку госпіталю.

Двоповерховий, цегляний, розміром 150×150 м. У плані — напівкаре, замкнуте з боку подвір'я однопверховим будинком лазні з центральним проїздом (1839—42), надбудованим у 2-й пол. 19 ст. водонапірною баштою. Флаги головного корпусу і лазня раніше з'єднувалися цегляним муром. Як і всі цегляні споруди фортеці, будинок шпиталю складався з перекритих коробовими склепіннями з розпалубками відсіків-казематів. Планування коридорне, з п'ятьма внутрішніми сходами. До розтесування вікон у кін. 19 ст. зовнішні фасади з бійницями та амбразурами мали оборонний характер. Арковий проїзд на подвір'я та дворові фасади зберегли риси архітектури доби пізнього класицизму.

Військовий госпіталь відзначався високим для свого часу рівнем санітарно-технічного устаткування та благоустрою. Діяли ванни з теплою водою і ватерклозети, які розміщувалися в шести виступах на крилах будинку. Госпіталь мав свої водогін, аптеку, бібліотеку та церкву в ім'я Покрови Пресвятої Богородиці. 1845 на подвір'ї госпіталю було закладено сад.

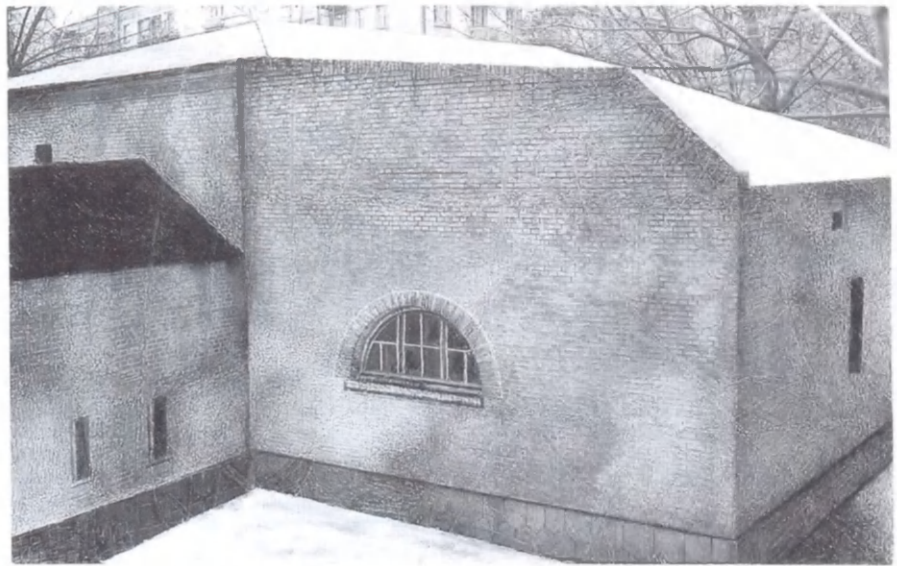
Це один із перших спеціально запроєктованих великих медичних закладів Києва. В різний час тут працювали засновник військово-польової хірургії М. Пирогов, майбутній письменник М. Булгаков, співак М. Донець та ін.

Тепер Головний клінічний госпіталь Міністерства оборони України.

*Тайсія Жигалкіна,
Тетяна Трегубова.*

207.3.2.2. Капонір першого полігона, 1843—44 (архит.). Лабораторний пров., 24. Збудований на дні фортечного рову за зразковим проектом військового інж. К. Оппермана. Призначений для ведення артилерійського вогню вздовж підосви валу першого полігона Госпітального укріплення, а також для зберігання гармат. Споруда однопверхова, цегляна, в плані має форму зрізаної параболи (довжина по поздовжній осі 17 м, ширина горжової стіни 18 м). Складається з восьми розташованих по периметру приміщень-казематів і центральної порохової камери, перекритих коробовими та хрещатими склепіннями. Дах вальмовий (тепер зруйнований). До горжі капоніра з обох боків прилягали цегляні оборонні стіни з двома брамами для виходу в рів, пов'язані з ескарповою стіною валу (не збереглися). Зв'язок з територією укріплення здійснювався по похилій склепінчастій потерні (завдовжки 15,5 м, завширшки 1,8 м), вбудованій у товщу валу. Порохова камера вміщувала бл. 1134 пуди пороку. Капонір мав на озброєнні 4 каронади. 1863 пристосований під в'язницю для учасників польського повстання; з 1870 у ньому проживали нижчі чини військового госпіталю та учні військово-фельдшерської школи. У зв'язку з втратою оборонних функцій наприкінці 19 ст. деякі амбразури й бійниці було закладено, а замість них прорубано прямокутні вікна. Тепер на реставрації [601].

*Микола Владимиров,
Геннадій Осадчий,
Тетяна Трегубова.*

207.3.2.2. Капонір першого полігона. Пров. Лабораторний, 24.

207.3.2.3. Капонір другого полігона, 1843—44 (архит.). Вул. Госпітальна, 24-а. Зведений за зразковим проектом військового інж. К. Оппермана, під керівництвом генерал-майора О. Фреймана. Споруда однопверхова, цегляна, склепінчаста, у плані параболична, зі зрізаним східним боком. З'єднана з ескарповою стіною валу двома горжовими стінами, які утворили мале внутрішнє подвір'я. На північному та південному фасадах капоніра — по чотири амбразури, на західному — три, поміж ними — дві. Капонір мав на озброєнні 4 каронади, включав порохову камеру. За конструктивним і планувальним вирішенням подібний до капоніра першого полігона. 1850 порохову камеру, розраховану на бл. 1000 пудів пороку, переобладнано під зберігання артилерійських снарядів. 1863—64 використувався як в'язниця для учасників польського повстання. З 1868 — склад інтендантського відомства. Тепер відреставрований.

Є складовою частиною Історико-архітектурної пам'ятки-музею «Київська фортеця». Тут планується розмістити

207.3.2.3. Капонір другого полігона. Вул. Госпітальна, 24-а.

стаціонарну експозицію музею «Історія Київської фортеці» [602].

*Микола Владимиров,
Тайсія Жигалкіна,
Геннадій Осадчий, Тетяна Трегубова.*

207.3.2.4. Капонір третього полігона, 1844 (архит.). Вул. Госпітальна, 18. За місцеположенням у системі укріплення, характером використання та конструктивно-планувальним вирішенням подібний до капонірів першого і другого полігонів. Наприкінці 1950—60-х рр. у зв'язку з прокладенням бульв. Лесі Українки та будівництвом житлових будинків рів з гласисом поблизу капоніра знівельовано.

Тетяна Трегубова.

207.3.2.5. Косий капонір, 1844—46 (архит., іст.). Вул. Госпітальна, 24-а. На схилах Черепанової гори під кутом до другого полігона і Північного фронту Госпітального укріплення. Збудований як доповнення до первісного проекту укріплення з метою посилення захисту північно-західного фронту. Дівав як самостійний артилерійський форт.

Напівпідземна казематована споруда підковоподібної у плані форми, врізана у контрескарп. Це найбільший капонір фортеці (довж. 36 м, завширшки 32 м). Стіни (завтовшки бл. 1,3 м) і склепіння цегляні та з каменю. У стінах прорізано гарматні амбразури

(15) та бійниці для рушниць (6) для ведення косопріцильного вогню. Дах вальмовий, бляшаний, укладений по кам'яних плитах. На відміну від інших капонірів його тильна частина розташована під кутом до головного валу, що визначило й назву — Косий капонір. Складався з одного центрального та 10 прилеглих до нього по периметру казематів, перекритих коробовим і хрещатим склепінням. Зв'язок капоніра з ровом укріплення здійснювався за допомогою схованої під земляним насипом потерни (шир. 1,80 м), перекритої напівциркульним склепінням. озброєння капоніра складалося з п'яти коронад. Порохова камера містила бл. 1000 пудів пороху. В 50-х рр. 19 ст. капонір використовувався для зберігання військового спорядження та зброї. 1863 Київська інженерна команда здійснила перепланування капоніра у зв'язку з перетворенням його на політичну в'язницю. В 11 перших казематах було влаштовано 4 одиночних і дві спільні камери, два карцери і караульне приміщення; встановлено ґрати і нари, закладено бійниці ескарпової стіни, частину рову огорожено пагісадом. З 1 червня 1863 Косий капонір почав функціонувати як військово-політична в'язниця, яку за жорсткий режим називали «Київським Шліссельбургом». Тут могло перебувати одночасно понад 200 осіб. Першими його в'язнями були учасники польського повстання 1863. Тут біля ескарпу 2-го полігона було розстріляно командирів польських повстанських загонів Адама Зелінського, Владислава Тадеуша Раковського, Платона Крижанівського, Ромуальда Ольшанського, Адама Дружбацького. Формально капонір підпорядковувався фортечному штабу й був в'язницею Київського військового округу, однак, починаючи з 1863 і до громадянської війни, тут утримувалися й цивільні арештанти. Камери Косого капоніра були місцем ув'язнення саперів — учасників повстання у листопаді 1905, у тому числі їхнього керівника — підпоручика Бориса Жаданівського. 12 червня 1907 було розстріляно за вироком військового суду і поховано

п'ять солдатів 41-го Селенгинського піхотного полку, 6 липня 1907 — шість солдатів і молодших унтер-офіцерів 21-го і 5-го саперних батальйонів — учасників збройного повстання. Тут утримувалися політичні в'язні Дмитро Ульянов (1904), Олександр Шліхтер (1908—09), Григорій Чудновський (1917) та ін. Через каземати Косого капоніра пройшли тисячі в'язнів різних політичних поглядів і національностей, партій, конфесій, соціальних верств, багатьох тут було страчено. Споруду охороняли до 43 нижчих чинів при двох офіцерах. 1918 в'язницю ліквідовано. У 1930 тут було організовано Історико-революційний музей «В'язниця. Каторґа. Заслання» — філію Київського музею революції, з 1940 — філія Державного історичного музею УРСР. Під час Великої Вітчизняної війни музей зруйновано. 1967 розпочато реставраційні роботи. У вересні 1971 тут відбулося відкриття Державної історико-революційної пам'ятки-музею «Косий капонір». 3 грудня 1991 він входить до складу Історико-архітектурної пам'ятки-музею «Київська фортеця». 1970 на стіні встановлено меморіальну дошку з чорного мармуру на

207.3.2.6. Меморіал учасникам революції 1905—07.
Вул. Госпітальна, 24-а.

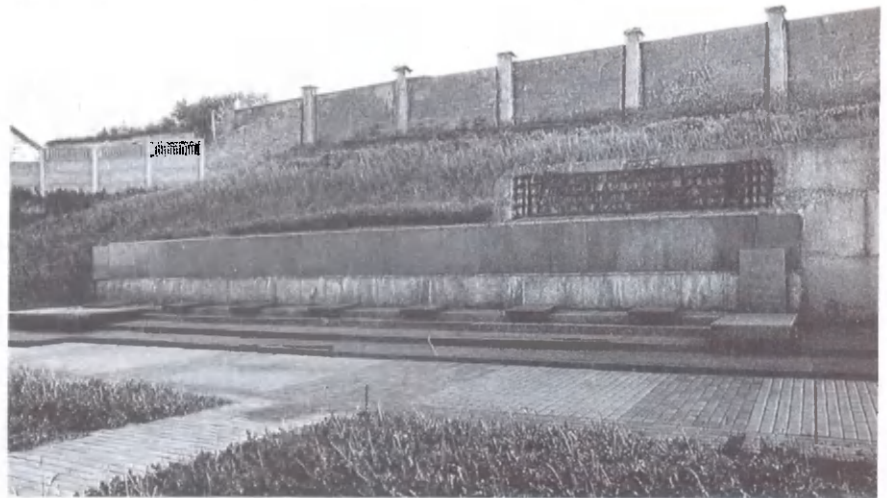
пошанування учасників польського повстання 1863—64. У травні 1993 поруч відкрито меморіальну дошку з червоного граніту з аналогічним написом польською мовою. 1971 встановлено меморіальну дошку з чорного мармуру на пошанування політичних в'язнів — борців проти самодержавства, розстріляних на території в'язниці у період з 1863 до 1917.

1971 на подвір'ї біля підосви валу споруджено меморіал учасникам революції 1905—07 [603]. Іл. див. с. 442.

Аделаїда Гриценко, Михайло Міцель,
Валентин Невідомський
Тетяна Трегубова

207.3.2.6. Меморіал учасникам революції 1905—07 (іст., мист.). Вул. Госпітальна, 24-а.

На території Косого капоніра. Арх. 1. Сигалов, скульптори Ю. Синькевич, М. Грицюк. Відкрито 1971. Споруджене на пошанування солдатів київського гарнізону, які у липні 1907 підняли повстання 41-го Селенгинського піхотного полку і 21-го та 5-го саперних батальйонів. Почалося в ніч на 5 липня в Сирецьких таборах на околиці Києва але було придушене. 258 солдатів заарештовано, 101 віддано до суду. За вироком Київського військово-окружного суду 6 селенгинців і 5 саперів засуджено до смертної кари, решту — до різних строків каторги. Смертників

207.3.2.5. Косий капонір.
Вул. Госпітальна, 24-а.

розстріляно біля земляного валу Косого капоніра. На місці розстрілу споруджено меморіал. На ступінчастому гранітному стилобаті завдовжки 25 м — сім врізаних у верхню сходину меморіальних плит з чорного мармуру. Глибоких прорізів виднілися побиті кулями цеглини. Накреслено слово «Ви жертвою впали, в борні полягли». Уздовж — смуга з чорних мармурових плит, встановлених вертикально на гранітні блоки. Праворуч — мармуровий меморіальний дошка на пошанування розстріляних і похованих тут солдатів — учасників повстання. На плиті імена розстріляних: В. Губанов, О. Дігусар, В. Донцов, М. Калінін, Т. Клімо, Г. Охота, Я. Подобряєв, І. Сухарелідз, П. Швецов, М. Шевченко, Ю. Юденко.

Ніна Коваленко

207.3.2.7. Північна брама з капоніро Госпітального укріплення, 1843—44 (архит.). Вул. Госпітальна, 18. По о

північного полігона Госпітального укріплення. Споруда цегляна, у плані прямокутна, двоярусна, вбудована в земляний вал, у стінах зроблено амбразури; капонір призначався для обстрілу ровів. Складається з проїзду до госпіталю та двох бічних кордегардій, з'єднаних з нижніми казематами внутрішніми бічними сходами. Брам у увінчує зубчастий парапет, фасад з боку подвір'я оформлено плоскими арками й рустом, характерними для доби пізнього класицизму. До аркового проїзду діставалися по плоскому даху прямокутного капоніра, розміщеного в рові, та перекинутому через рів розбірному мосту. 1848 капонір пристосований під майстерні госпіталю. Наприкінці 19 ст. тут утримували арештантів.

Це єдиний в'їзний вузол Київської фортеці, що зберігся повністю. Тепер — центральний в'їзд до Головного клінічного госпіталю Міністерства оборони України [604].

Тетяна Трегубова.

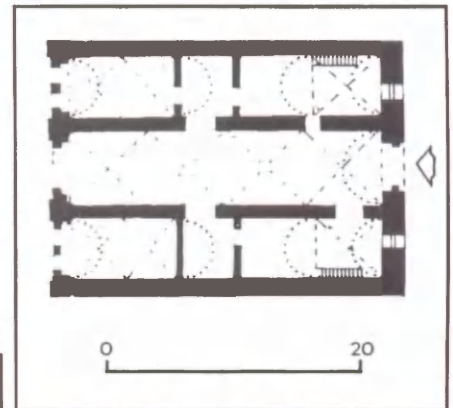
207.3.2.8. Північна напіввежа Госпітального укріплення 1839—42, де у військово-фельдшерській школі навчалися Бедний Дем'ян, Вишня Остап, Любченко П. П., Огієнко І. І., Щорс М. О. (архит., іст.). Вул. Госпітальна, 16. На північному схилі Черепанової гори. Прикривала північний фронт Госпітального укріп-

207.3.2.7. Північна брама.

Вул. Госпітальна, 18.

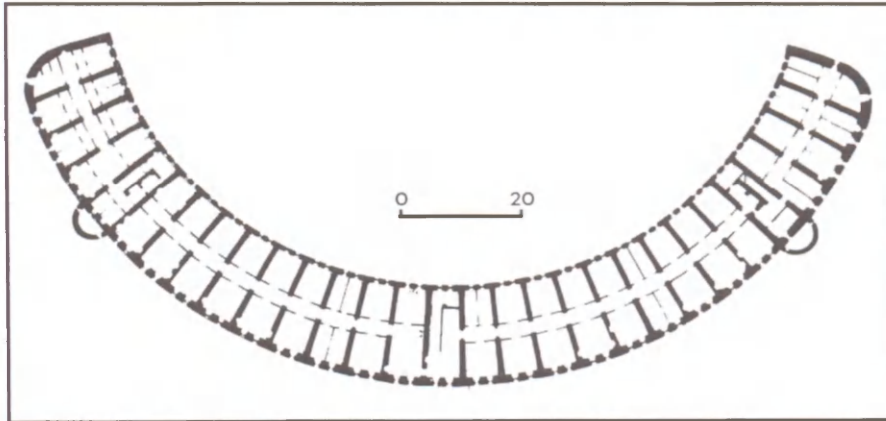
207.3.2.7. План на рівні проїзду.

207.3.2.8. Північна напіввежа.

Вул. Госпітальна, 16.

207.3.2.8. План другого поверху.

школи приймали синів нижчих військових чинів віком від 13 до 17 років. Навчальний курс був розрахований на 4 роки. При школі діяла Володимирська церква.

1896—1900 тут навчався майбутній поет Дем'ян Бедний (справж. — Придворов Юхим Олексійович; 1883—1945). У цей час написав свої перші вірші, опубліковані 1899 у газеті «Киевское слово». 1903—07 тут здобував медичну освіту майбутній письменник Остап Вишня (справж. — Губенко Павло Михайлович; 1889—1956). Після закінчення школи працював у Києві фельдшером.

лення з головною в'їзною брамою. Цегляна, двоповерхова, у плані дугоподібна, загальна довжина 143 м, з трьома невеликими напівкруглими виступами на зовнішньому фасаді. Складалася з 29 склепінчастих відсіків, три з яких зайняті сходами з розташованими поруч санвузлами у напівкруглих виступах по фасаді. Планування коридорне з двобічним розташуванням приміщень. Фасад з віконними прорізами, звернений на велике напівкругле подвір'я.

Зовнішній фасад з бійницями та амбразурами первісно мав винятково оборонний характер. Наприкінці 19 ст. на ньому було розтесано вікна. Тоді ж у центрі подвір'я напіввежі споруджено у плані Т-подібний одноповерховий корпус прохідної, а з боку зовнішнього фасаду — прямокутну в плані двоповерхову прибудову.

Напіввежа призначалася для проживання 900 осіб госпітальних чинів і служилих. З 1870 тут містилася військово-фельдшерська школа, яка готувала медичних та аптечних фельдшерів для служби у військовому відомстві. До

1909—14 у школі навчався Любченко Панас Петрович (1897—1937) — державний діяч УРСР. З 1913 — член партії есерів. Після закінчення школи був рекомендований для вступу до Петербурзької військово-медичної академії. За антивоєнну пропаганду був розжалуваний і відправлений на фронт.

1886—1900 тут навчався Огієнко Іван Іванович (митрополит Іларіон; 1882—1972) — історик, богослов, філософ, етнограф, письменник, перекладач, педагог, церковний і державний діяч. Після закінчення школи відбував трирічну практику й вступив до Київ-

207.3.3. Арсенальні виробничі майстерні, 1850—54 (архт.). Вул. Московська, 2. Зведені за проектом петербурзького академіка архітектури О. Геміліана як головний корпус арсеналу. До комплексу входили склади матеріалів, готових виробів, сараї. Корпус був частиною фортечної огорожі між вежею № 6 і казармою на перехийку з Микільською брамою, з'єднуючись з ними стіною з бійницями.

Двоповерховий, з підвалами, цегля-

207.3.3. Горельєф «Арсенальці на барикадах».

207.3.3. Фрагмент плану першого поверху.

ського університету на медичний факультет.

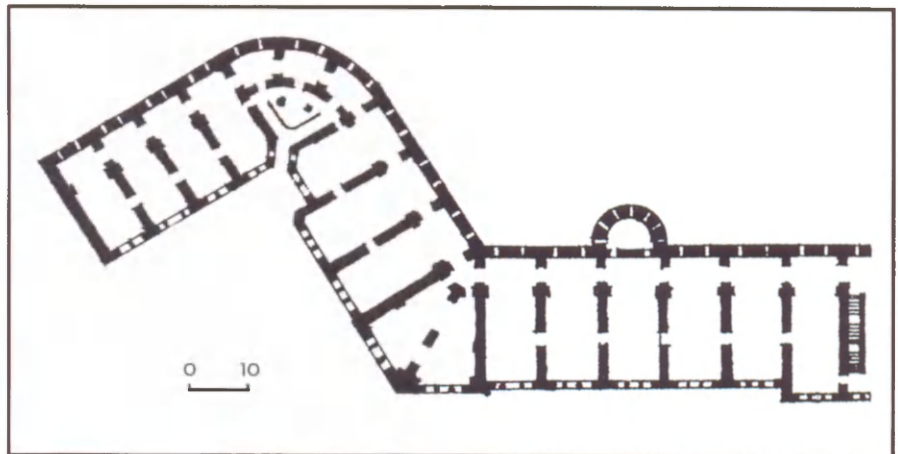
1910—14 тут проходив курс навчання воєначальник періоду громадянської війни Щорс Микола Олександрович (1895—1919). Після закінчення школи був відправлений на фронт.

1952 на фасаді прохідної при вході на подвір'я напіввежі встановлено мармурову меморіальну дошку на пошанування М. Щорса (арх. Д. Криворучко; 1998 прохідну розібрано).

Тепер у будинку поліклініка Головного клінічного госпіталю Міністерства оборони України. 1998 площу перед напіввежею реконструйовано [605].

Елла Кучменко, Геннадій Осадчий, Тетяна Трегубова.

207.3.3. Арсенальні виробничі майстерні. Вул. Московська, 2.

ний. У серед. 20 ст. надбудований на два поверхи. Має складну конфігурацію в плані, сформовану прямокутним об'ємом і двома фланкуючими крилами, що нагадують за абрисами фаси бастионного фронту із заокругленими кутами. Загальна довжина бл. 300 м. Два старі поверхи та підвали складаються із склепінчастих відсіків — казематів. Стіни та склепіння цегляні, перекриття надбудованих поверхів — плоскі, залізобетонні.

Під час будівництва на насипному ґрунті застосовано складну конструкцію фундаментів у вигляді цегляних стовпів глибокого закладення, основи яких з'єднуються перевернутими арками.

З 1967 до поч. 1990-х рр. тут містився Музей революційної, бойової і трудової слави заводу «Арсенал» (з 1970 — народний). 1947 на фасаді будинку відкрито мармурову меморіальну дошку, 1961 над нею встановлено бронзовий горельєф «Арсенальці на барикадах» (скульптори М. Ковтун і М. Короткевич) на пошанування робітників заводу — учасників жовтневого 1917 і січневого 1918 збройних повстань у Києві, про які нагадують сліди від куль і снарядів на первісному об'ємі споруди.

Тепер використовується як виробнича будівля [606].

Тетяна Трегубова.

207.3.4. Вежа № 4, 1833—39 (архт.). Вул. Московська, 47. Фланкувала трасу дороги, запроєктованої у Наводницькому яру (тепер вул. Старонаводницька). Будувалася як оборонна казарма для кількох армійських рот. Розрахована на 500 осіб з озброєнням і 22 гармати. Через невеликі розміри називалася «малою вежею». Сполучалася оборонною стіною, до якої входила Наводницька брама (1861), з казармою військових кантоністів, а з вежею № 2 — земляним валом, на місці якого було споруджено стрілецький тир (не зберігся). У кін. 19 ст. вежу було пристосовано для утримання арештантів цивільного відомства.

Двоповерхова, цегляна, в плані круга (діам. 54 м), з внутрішнім бруківним подвір'ям і арковим проїздом на першому поверсі. Поверх розділено на 22 склепінчасті відсіки — каземати. Кожний каземат первісно мав по дві амбразури на зовнішньому фасаді й одне прямокутне вікно з боку подвір'я. В кін. 19 ст. амбразури перетворено

на вікна. Планування анфіладне, частково коридорне, утворене внаслідок улаштування поперечних перегорожок в окремих відсіках. Перший і другий поверхи сполучаються трьома сходами. Товщина стін бл. 1,8 м. Відсіки перекрито коробовим склепінням із розпалубками. Архітектура споруди лаконічна — на тлі гладеньких зовнішніх стін чітко виділяється ритм спарених вікон. Оформлений плоским рустом арковий проїзд і розташовані в плоских нішах з напівциркульними перемичками віконні прорізи з боку подвір'я мають риси стилю пізнього класицизму. Тепер не використовується [607].

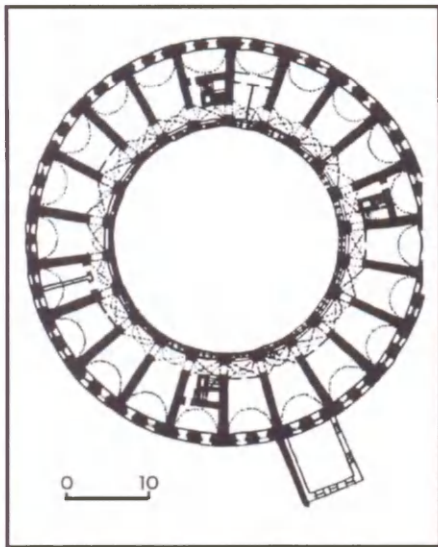
Тетяна Трегубова.

207.3.5. Вежа № 5, 1833—46 (архит.). Печерський узвіз, 16. Захищала північний схил Печерської височини. Займаючи панівну висоту, створювала разом з вежею № 6, арсенальними майстернями і казармами жандармського полку фортечний фронт з боку Кловського яру. Збудована за проектом К. Оппермана під керівництвом інж. О. Фреймана. Призначалася для Інтендантського відомства й зберігання провіанту та амуніції. Мала на озброєнні 25 гармат і 168 рушниць. З серед. 19 ст. тут були господарсько-житлові приміщення військового відомства. Наприкінці 19 ст. було закладено бійниці, розтесано окремі віконні прорізи, до

207.3.4. Вежа № 4.

Вул. Московська, 47.

207.3.4. План другого поверху.

східного крила прибудований двоповерховий корпус.

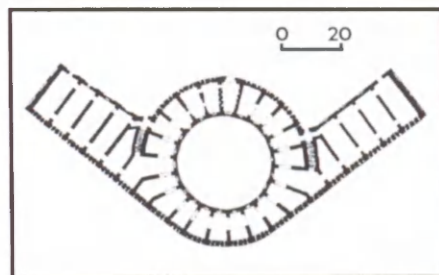
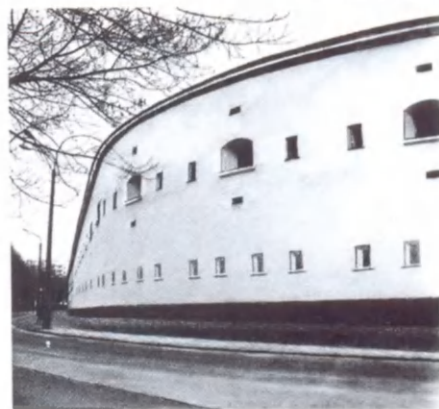
Двоповерхова, круга в плані (діам. 54 м) цегляна споруда з двома прямокутними крилами і внутрішнім подвір'ям з арковим проїздом. У місцях прилягання крил розташовано одномаршові сходи. Складається з 32 (з них 22 у круглій частині) відсіків-казематів, які створюють єдину анфіладу. На першому поверсі у кожному відсіку містилося чотири рушничних бійниці, на другому — одна гарматна амбразура, фланкована двома бійницями. Для витягування порохових газів було влаштовано вентиляційні віддушини. Стіни цегляні (завтовшки бл. 1,8 м). Перекриття першого поверху плоскі по дерев'яних балках (за винятком проїзду, перекритого коробовим склепінням), другого поверху — склепінчасті. Добре зберігся первісний фортечний характер зовнішнього фасаду, що надає споруді монументального вигляду. Використовується для потреб Міністерства оборони України [608].

Геннадій Осадчий, Тетяна Трегубова.

207.3.6. Вежа № 6, 1846—51 (архит.). Вул. Московська, 8. На пагорбі над стадіонним заводом «Арсенал». Входила до низки будов фортеці, зведених уздовж північного схилу Печерської височини. З'єднувалася оборонною стіною (не збереглася) з будинком арсенальних виробничих майстерень і казармами жандармського полку. З 1854 використовувалася для проживання службовців київського артилерійського арсеналу. За об'ємно-планувальним вирішенням подібна до вежі № 5. 1967—69 надбудовано третій поверх. У 1970-х рр. забудовано подвір'я, влаштовано плоску підвісну стелю. Фасад облицьовано керамічною плиткою. Входить до комплексу будівель заводу «Арсенал». Тепер тут їдальня [609].

Тетяна Трегубова.

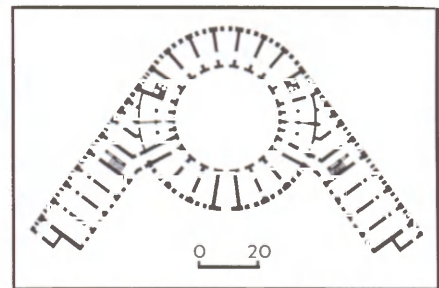
207.3.7. Казарми військових кантоністів, 1835—39 (архит.). Вул. Московська, 45. На південному краю Печерської височини. Збудовані під керівництвом генерал-майора О. Фреймана. Завершували низку будівель, які з'єднували Васильківське укріплення з Печерською цитаделлю. Прилягали до Кавалерійського бастиону цитаделі. Проектувалися для розміщення військового навчального закладу для солдатських дітей (т. зв. кантоністів), а також як складова частина фортечного фронту. Мали на озброєнні 104 гармати і 280 рушниць, 1835 осіб гарнізону.

207.3.5. Вежа № 5.

Печерський узвіз, 16.

207.3.5. План першого поверху.

207.3.6. Вежа № 6.

Проектний план першого поверху.

Вул. Московська, 8.

1858—59 проведено додаткові роботи, під керівництвом військового інж. Д. Біркіна насипано гласиси перед казармою і вежами № 2 і 4.

У плані прямокутний витягнутий цегляний корпус (390×20 м), первісно двоповерховий, розчленований на 52 окремі склепінчасті відсіки-каземати. Планування коридорне. У 2-й пол. 19 ст. з боку Наводницької балки його добудовано окремий об'єм з теплою церквою.

У 1930-х рр. над середньою частиною добудовано два поверхи, над бічними — один. Стіни тиньковані, розчленовані лопатками. Перший поверх головного фасаду рустований. Перекриття двох нижніх поверхів склепінчасті, верхніх — плоскі.

З 1865 в цьому будинку містилося Київське піхотне юнкерське училище (з 1897 — Київське військове училище, з 1914 — 1-е Київське Костянтинівське військове училище). У 1902—06 його викладачем був Є. Кузьмін — військовий за освітою, мистецтвознавець та художній критик. Вихованцями училища у різний час були: військові міністри

УНР — В. Сальський (міністр у 1919—20 та в екзилі у 1922—40), О. Галкін (міністр у 1920—21), українські воєначальники часів визвольних змагань 1917—21 — Г. Базильський, О. Бурківський, А. Вовк, В. Куш, В. Ольшевський, В. Сікевич, М. Янчевський, В. Янченко та командувач білогвардійської Добровольчої армії — А. Денікін. У радянський час тут була школа зв'язку ім. М. Калініна, потім — училище зв'язку. Тепер — у комплексі будинків Військового інституту зв'язку Міністерства оборони України [610].

Михайло Кальницький,
Геннадій Осадчий,
Тетяна Трегубова.

207.3.8. Казарма жандармського полку, 1844—47 (архит., іст.). Вул. Московська, 22. Між вежами № 5 і 6, раніше поєднувалася з ними фортечною стіною. Будівництво здійснювалося під керівництвом генерал-майора О. Фреймана. Поруч з казармою були будинки манежу, стаснь та кінського лазарету (не збереглися) жандармського полку.

Будинок первісно двоповерховий, цегляний, у плані — неповне півколо з розмахом крил бл. 140 м. Складався з перекритих коробовими склепіннями, анфіладно розташованих казематів-відсіків (тепер планування коридорне). Казарма розрахована на оборону 74 гарматами і 284 рушницями. Звернений до вул. Московської увігнутий фасад має віконні прорізи, характерні для стилю пізнього класицизму. Зовнішній фасад втратив фортечний характер. У 1960-х рр. надбудовано третій поверх.

З 1859 у казармі дислокувалися інженерні частини.

З цього будинку 18 листопада 1905 виступили на збройну демонстрацію солдати 4-го і 5-го понтонних та 14-го саперного батальйонів — учасники повстання саперів під керівництвом підпоручика Б. Жаданівського. Повстання спалахнуло 17 листопада, наступного дня солдати 3-ї саперної бригади, розташованої на Печерську, вийшли на вулиці міста, щоб об'єднатися з іншими військовими частинами та робітниками. На Галицькій пл. (тепер — пл. Перемоги) повстанців було

обстріляно, згодом проведено масові арешти.

У жовтні 1917, після повернення з фронту, в казармі було розташовано 1-й Український козацький піший полк ім. Б. Хмельницького, який був гвардією Української Центральної Ради. Під час вуличних боїв у Києві в січні 1918 богданівці з вікон казарми вели бій з повсталим «Арсеналом». Згодом полк пройшов усю громадянську війну і був інтернований поляками у 1920. Після Великої Вітчизняної війни 1941—45 рр. тут містилися навчальні заклади, в 1960-х рр. пристосовано для виробничих потреб заводу «Арсенал». Перед спорудою зведено житловий будинок, який закрив її фасад з боку вул. Московської.

1947 на фасаді будинку встановлено меморіальну дошку учасникам повстання 1905 (1964 замінено на гранітну) [611].

Ярослав Тинченко,
Тетяна Трегубова,
Вікторія Юрченко.

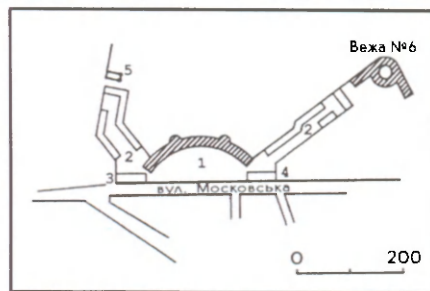
207.3.9. Казарма на перехіднику з Микільською брамою фортеці, 1846—50 (архит., іст.). Вул. Січневого повстання, 1. Оборонна казарма з головною Микільською брамою фортеці міститься на природному вузькому гребені, що сполучав Печерськ з Палацовою частиною міста. Зі сходу замикає низку оборонних споруд уздовж кромки Печерської височини. Збудована за проектом петербурзького арх. П. Таманського під керівництвом військового інж. О. Фреймана. Призначалася для розміщення 500 солдатів. Західна частина сполучалася оборонною стіною із виробничими майстернями «Арсеналу» (зберігся фрагмент муру).

207.3.7. Казарми військових кантоністів.

Вид з південного сходу.

Вул. Московська, 45.

207.3.7. План першого поверху.

207.3.8. Казарма жандармського полку. Вул. Московська, 22.

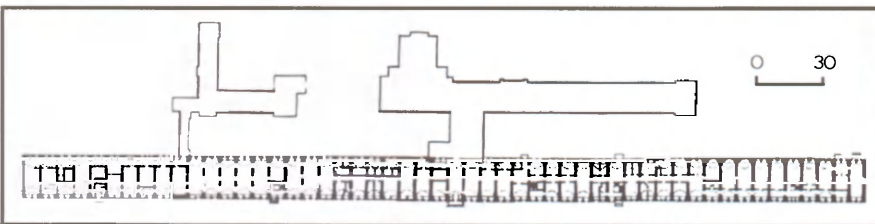
Первісний ситуаційний план:

1. Казарма. 2. Стайні. 3. Манеж.

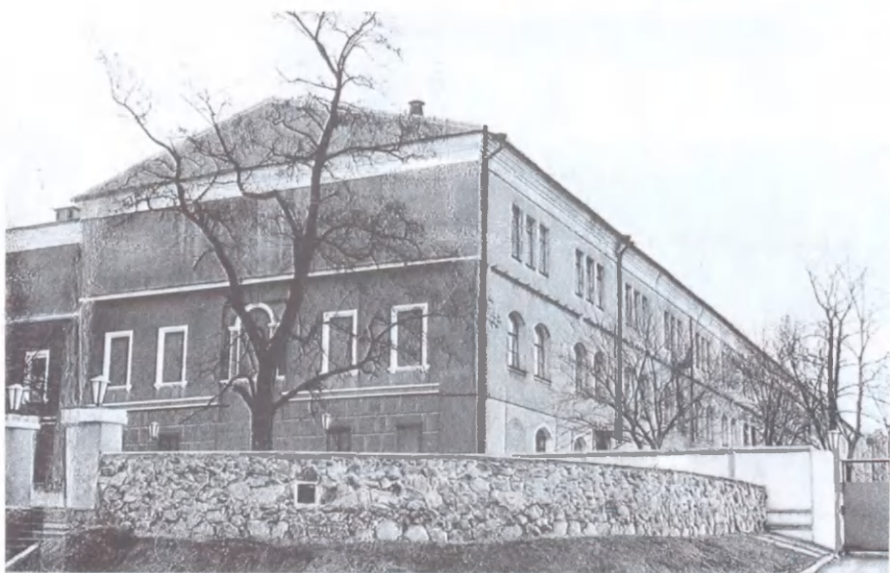
4. Кінський лазарет. 5. Кордегардія.

Триповерховий з боку рову і двоповерховий з боку Печерська будинок казарми має в плані складну конфігурацію. Центральна частина виділена, фланковані прямокутними вежами бічні крила розгорнуті до поздовжньої осі під тупими кутами. У центрі будинку містилася брама із подвійним арковим проїздом, до якого під'їжджали дерев'яним підйомним мостом, що частково спирався на кофр — прямокутну споруду казематованого типу для поздовжнього обстрілу рову та гласису. На поч. 20 ст. у зв'язку з прокладенням поруч з казармою трамвайної колії браму було зачинено. На місці розібраної оборонної стіни прокладено вул. Микільську (тепер — Січневого повстання). У 1930-х рр. перед головним фасадом збудовано житловий будинок (вул. М. Грушевського, 9). У 1950-х рр. кофр надбудовано ще одним поверхом.

Будинок цегляний, складається із склепінчастих відсіків-казематів, що мали по дві амбразури на зовнішньому

фасаді. Поверхи об'єднані двома сходовими клітками, мають коридорно-анфіладне планування. Під час закладки будинку загальної довжини бл. 160 м здійснено складні інженерно-будівельні роботи щодо влаштування фундаментів на насипному ґрунті. Для оформлення брами використано декоративні архітектурні елементи, які імітують машикулі й мерлони середньовічних замків. Центральний проїзд був оформлений пучками напівколон з відлитими із металу капітелями композиційного ордера (не збереглися), полотна воріт — масками левів і орнаментами (збереглися частково). Поєднання рис різних архітектурних стилів є прикладом одного з ранніх проявів еkleктизму в архітектурі міста. У казематах Микільської брами містилися головна гауптвахта (з 1855) та приміщення для «таємних арештантів» (з 1863). У 1917—18 тут розміщувався 3-й понтонний батальйон, солдати якого брали участь у збройних

207.3.9. Казарма на перехідку з Микільською брамою. Вул. Січневого повстання, 1.

повстанням — у жовтні 1917 та січні 1918 у Києві.

У 1957 на їхнє пошанування на фасаді казарми встановлено меморіальну мармурову дошку (арх. І. Макушенко).

Тепер — Військова комендатура м. Києва [612].

Тетяна Трегубова.

207.3.10. Підпірна верхня стіна, 1853—55 (архит.). Паркова дорога, 2. На схилі Дніпра. Створена для стримування поруйнованого схилу т. зв. правого врізного гласису, спланованого 1851 для обстрілу місцевості між Микільською та Подільською брамами фортеці. 1946 за проектом архітекторів О. Власова і О. Заварова біля підніжжя стіни збудовано Зелений театр, у верхній його частині влаштовано павільйон-перголу (реконструйована у 1960-х рр.).

Тепер театр підлягає ремонту.

Являє напівциркулярну у плані склепінчасту двоярусну галерею з прямокутними бічними крилами (загальна довж. бл. 90 м), з тилу посилену заглибленими в землю потужними контрфорсами. Була пристосована для ведення рушничного вогню. Стіни й склепіння цегляні. Споруда суто функціональна, але через застосування мотиву декоративних машикулів і вузьких бійниць мала вигляд оборонної будови феодальної епохи [613].

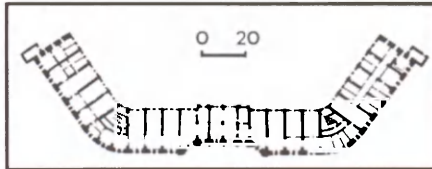
Тетяна Трегубова.

207.3.11. Підпірна нижня стіна, 1856 (архит.). Набережне шосе. На схилах Дніпра між Зеленим театром і станцією метро «Дніпро». За функціональним призначенням, конструкціями й архітектурним вирішенням подібна до верхньої підпірної стіни. Являє двоярусну галерею, що має в плані форму неповного півкола завдовжки бл. 60 м. Містилася біля Подільської брами і разом з нею прикривала підступи до Ланцюгового моста [614].

Тетяна Трегубова.

207.4. Лисогірське укріплення, 1871—77 (архит.). Наддніпрянське шосе.

На мальовничому приярку правого високого берега Дніпра (заввишки понад 60 м), що домінує над долиною р. Либідь, яка зберегла в цьому місці відтинки відкритої течії. Схили зі сходу нависають над трасою Наддніпрянського шосе, з півночі панують над залізницею. Кримська війна 1853—56 виявила неадекватність оборонних казематованих споруд новим методам ведення облоги за допомогою нарізної артилерії. У зв'язку з цим директор

207.3.9. План другого поверху.
207.3.9. Арки проїзду.

207.3.9. Микільська брама. Фото поч. 20 ст.

інженерного департаменту генерал-ад'ютант Е. Тотлебен, учасник оборони Севастополя, висунув ідею щодо перетворення Київської фортеці на фортіву. Для вивчення цього питання він двічі у 1860 і 1869 приїздив до Києва. Передбачалося оточити центральну територію міста (в межах Либідської долини і Кудрявця) кількома земляними укріпленнями. Це потребувало великих коштів, тому споруджено тільки один форт — на Лисій горі, який контролював підступи до залізниці. У квітні 1871 територію майбутнього форту, що належала Києво-Печерській лаврі, оглянули члени імператорської родини. Земельну ділянку на Лисій горі було передано військовому відомству, а хутір Корчуватий монастир продав Київському інженерному відомству. У серпні 1871 Е. Тотлебен ознайомився з розбивкою і трасуванням форту та еспланади на місцевості. На ділянці форту вирубувалися дерева і прокладалися дві «шосовані дороги», почалося спорудження головного валу. Будівництво земляного форту завершено у 1877. Визначена у зв'язку з цим нова еспланада передбачала знесення будинків городян, що викликало в них негативне ставлення.

Складну конфігурацію плану у вигляді неправильного прямокутника зумовлено своєрідним рельєфом місцевості, до центру якої увійшла долина глибокого яру з глиняним кар'єром лаврського цегельного заводу. З півночі та сходу форт прилягав до кругих Либідського та наддніпрянського схи-

207.3.9. Вид з південного заходу.

лів, із заходу та півдня виходив на похилу площину. Згідно з детальним планом виконаних робіт (1874), підписаним Е. Тотлебенем, з півночі форт захищено окремим редюітом і відступною батареєю, зі сходу — розташованою внизу земляною флешєю, оточеною водяним ровом. Суцільний головний вал бастионно-тенального абрису обіймав форт із заходу та півдня. До нього входили бастион № 1 (на північно-західному розі), бастион № 2 (західний) і великий бастион № 3 неправильної у плані форми, що прилягав до берега Дніпра. З території укріплення до зовнішнього сухого рову, де було запроєктовано капоніри (не збереглися), потрапляли по влаштованих у валі склепінчастих потернах-сортіях (шир. 2,75, вис. 2,5 м), споруджених з жовтої київської цегли на цементному розчині (збереглося 8 сортій). На північному і східному схилах гори і всередині форту влаштовано шосейні шляхи. До укріплення входили тимчасові казарми для гарнізону, сараї та льохи для зберігання боєприпасів.

У кін. 19 — на поч. 20 ст. укріплення було місцем страти політичних в'язнів, зокрема Д. Богрова, вбивці прем'єр-міністра Росії П. Столипіна. Вали і рови укріплення добре збереглися до теперішнього часу. Після ліквідації Київської фортеці схили поросли деревами і пишною рослинністю, серед якої трапляються рослини-ендемики. 1982 на території укріплення відкрито ландшафтний парк [615].

Ольга Ситкарьова, Тетяна Трегубова.

208. КИЇВСЬКИЙ ВОДОГІН, кін. 19 — поч. 20 ст. (архит., іст.). Перша звітка про Київський водогін з'являється у грамоті 1636 польського короля Владислава IV, якою дозволялося підвести джерельну воду до домініканського конвенту Св. Миколи та Київської академії на Подолі. 1668 прокладено підземні дерев'яні труби (висвердлені дерев'яні колоди-рури) від джерел, що витікали з-під Андріївської та Замкової гір. Їх виявлено при розкопках 1974 на вулицях Борисоглібській та Покровській. 1748—49 арх. І. Григоровичем-Барським збудований перший локальний міський самопливний водогін. Во-

207.3.10. Підпірна верхня стіна. Паркова дорога, 2.

да до нього надходила по дерев'яних трубах з джерел, які витікали з-під Замкової гори, до водорозбірних колодязів (басейнів), розташованих поблизу магістрату на Контрактовій пл., у два фонтани Фролівського і до одного фонтана Братського монастирів (не збереглися), а також до фонтана «Феліціал» (пізніша назва — «Самсон і лев»), побудованого І. Григоровичем-Барським у ті самі роки (відновлений 1982). Одне з джерел, яке витікало з-під Замкової гори на території Фролівського монастиря, функціонує і в наш час. Перші спроби подавати воду механічними засобами окремим відомствам належать до серед. 19 ст. Першу спробу буріння артезіанської свердловини зроблено 1844—47 в одній з фортечних веж Києво-Печерської фортеці, але воду в ній не виявили. 1855 побудовано локальний водогін з двома паровими насосами і забором води з

Дніпра для арсенальних майстерень (не зберігся; інж. Савін). 1857 на Шулявці побудовано локальний водогін для Кадетського корпусу з забором води із запруди па р. Либідь і подачею її паровими насосами в баки, що розміщувалися на території корпусу (не зберігся). Розбудова міста, зростання його населення, часті пожежі та збільшення шлункових захворювань викликали необхідність централізованого загальноміського водопостачання. 1870 Міська дума надала концесію інженер-полковнику О. Струве на постачання міста очищеною водою з забором її з

207.4. Лисогірське укріплення.

Потерна у головному валі.

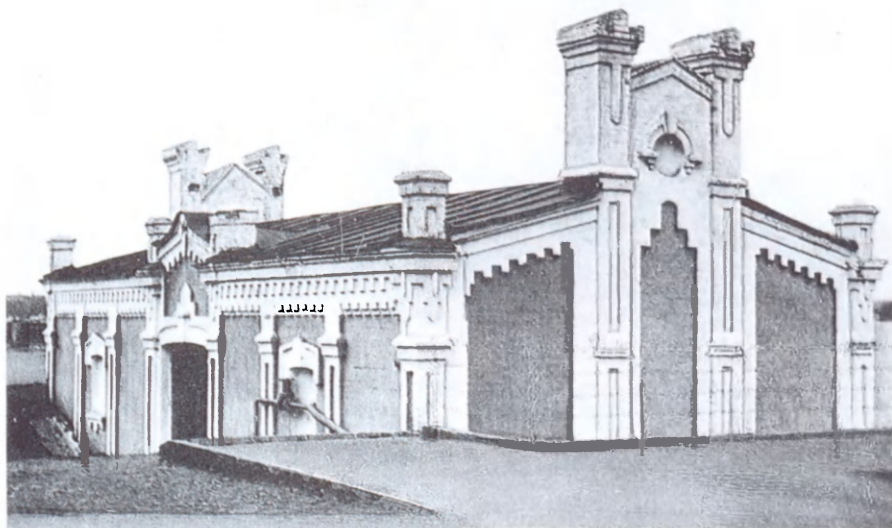
Наддніпрянське шосе.

207.4. План.

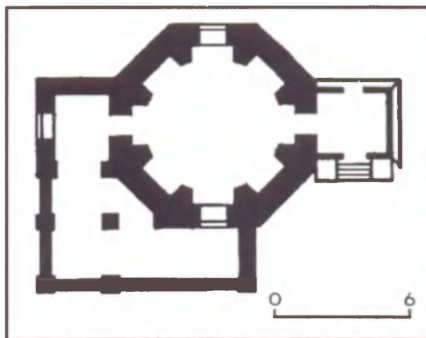
207.3.11. Підпірна нижня стіна. Набережне шосе.

Дніпра як для громадського, так і для приватного споживання. Строк концесії складав 50 років, після чого весь водогін переходив у власність Києва. Водночас місту надавалося право викупу водогону через 25 років. Своє право О. Струве передав акціонерному Київському товариству водопостачання, яке 1870—72 звело такі споруди: водоприймальні колодязі, куди були опущені всмоктуючі труби (знесені при будівництві Річкового вокзалу 1957), по яких підводилась вода до насосів, що містилися в нижній машинній станції (Набережне шосе, 8). Звідти вода подавалася на піщані (повільні англійські) фільтри, відводилась трубами, прокладеними в тунелі до верхньої машинної станції (на схилі гори між Володимирським узвозом і Набережним шосе; не збереглася), а потім насосами — у вуличну мережу та водонапірні башти, що були розташовані — одна в Царському саду (тепер Миський сад), друга — Михайлівська — на Володимирській гірці (обидві не збереглися). 1876—77 було побудовано третю водонапірну башту у Купецькому саду (тепер Хрещатий парк). Башта збереглася, але в системі водогону не використовується через пошкодження водяного бака. На час введення водогону в експлуатацію потужність його була 2700 м³ води на добу, довжина водопровідної мережі 24 км. Вода подавалася тільки в центральну частину міста. 1885 весь міський водогін перейшов під опіку Київського товариства водопостачання, між ним і Київським міським громадським управлінням була укладена перша додаткова угода, за якою товариство водопостачання повинно було збудувати новий фільтр у місцевості, що називалася «Палестиною», на Олександрівському (нині — Володимирському) узвозі і прокласти водогінну магістраль по Великій Васильківській (тепер Червоноармійська) вулиці. 1895 пропускна спроможність діючої водогінної мережі виявилася недостатньою, а фільтри через недосконалість конструкції не забезпечували необхідної очистки дніпровської води. Виникла необхідність брати воду з Дніпра вище міста, в районі о. Чичина. Але товариство водопостачання на це не пішло і почало буріння розвідувальних свердловин на артезіанську воду. Перші дві артезіанські свердловини пробурено восени 1895 — у грудні 1896, які почали подавати воду в мережу міського водогону. Розміщувалися на території садиби нижньої машинної станції на Набережному шосе. 1898—1908, базуючись на пробурених у різних частинах міста артезіанських свердловинах (роботи з буріння виконував проф. О. Вайслав), товариство проводить змішане (дніпровське і артезіанське) водопостачання Києва. 1899 товариство водопостачання звернулося до Миської думи з проханням про виділення земельних ділянок для розташування артезіанських свердловин і будівництва резервуарів з сітчастими відділеннями і насосними станціями в кінцевих пунктах прокладених магістральних мереж. 1902 були побудовані насосні станції Васильківська (сучасна назва Московська), Бульварна (неподалік від пл. Перемоги) і 1903 — Межигірська. Московська та Бульварна насосні станції

208.1. Київський водогін.
Будка над артезіанською
свердловиною № 23.
Вул. Набережно-Хрещатицька, 8.

208.2. Водонапірна башта
у Хрещатому парку.
208.2. План першого поверху.

ції після багаторазової заміни на них як насосного, так і електрообладнання працюють і в наш час. 1976 у зв'язку з будівництвом метрополітену Межигірську насосну станцію разом з резервуарами було знесено, а свердловини, що містилися на ділянці насосної станції, затамповано. На 1909 в Києві було пробурено 20 артезіанських свердловин вздовж Набережного шосе та в Либідській частині міста. 1903 для водопостачання депо київського залізничного вокзалу на Набережному шосе, 14 побудовано насосну станцію Південно-Західної залізниці з водозабором з Дніпра та прокладено окремий водогін від станції до резервуару в районі залізничного депо (резервуар не зберігся, водогін місцями пошкоджено, насосна станція перебуває в робочому стані).

У систему водогону входили і міські фонтани. У 18 ст. фонтани було споруджено у Царському саду (тепер Миський сад). 1843 Царську (тепер Європейську) площу прикрасив фонтан «Іван» (від імені київського губернатора І. Фундукля), який мав форму гранітної вази. 1872 його було замінено чавунним фонтаном-чашею (арх. О. Шіле), пізніше на цьому місці розбито клумбу. На рубежі 19—20 ст. Київське товариство водопостачання прикрасило місто фонтанами, які й досі мають архітектурно-художню цінність (з них збереглися: на вул. О. Гончара, у Миському саду та Маріїнському парку, на пл. І. Франка, у Золоторітському сквері, поблизу Софійської пл., біля Володимирського ринку). 1910 у Києві було 14 фонтанів.

15 червня 1908, в зв'язку з епідемією холери за розпорядженням Миської думи фільтри Київського водогону були запечатані, і місто постачалося тільки артезіанською водою до введення 15 грудня 1939 в експлуатацію Дніпровського водогону біля м. Вишгорода. До початку 1-ї світової війни тягнувся позов Київського міського громадського управління до Київського товариства водопостачання про передачу водогону муніципалітету і ліквідацію монополії (Київ був одним з небагатьох міст Росії, де водогін був у приватному володінні). 1913 довжина

водопровідних мереж міста складала 175 км і охоплювала водопостачанням 37,9 відсотків усіх міських садіб. Поліпшення мережі водопостачання сприяло певному зменшенню кількості пожеж і зниженню числа шлункових захворювань.

Споруди, що збереглися, одного з перших централізованих водогонів в Україні (раніше водогін було побудовано лише в Одесі — 1853) являють інтерес як пам'ятки архітектури і гідротехнічного будівництва кін. 19 — поч. 20 ст. [616].

Олег Кириченко,
Лариса Панчишин.

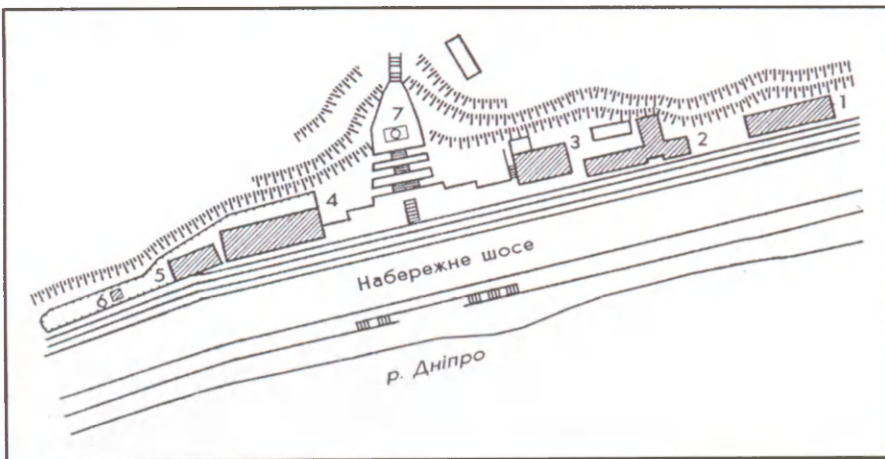
208.1. Будка над артезіанською свердловиною № 23, поч. 20 ст. (архіт.). Вул. Набережно-Хрещатицька, 8. На краю набережної Дніпра між причалами № 5 і № 6 Київського річкового вокзалу. Збудована інж. С. Кокликом 1903 над шахтою однієї з артезіанських свердловин, які 1898—1908 пробурювало Київ-

ське товариство водопостачання. Невелика призматична споруда з цегли має глухі стіни, один звернений до вулиці дверний проріз, двосхилий дах. Прикрашена архітектурним цегляним лежкором. Являє інтерес як одна з виразних споруд Київського водогону.

Тетяна Трегубова.

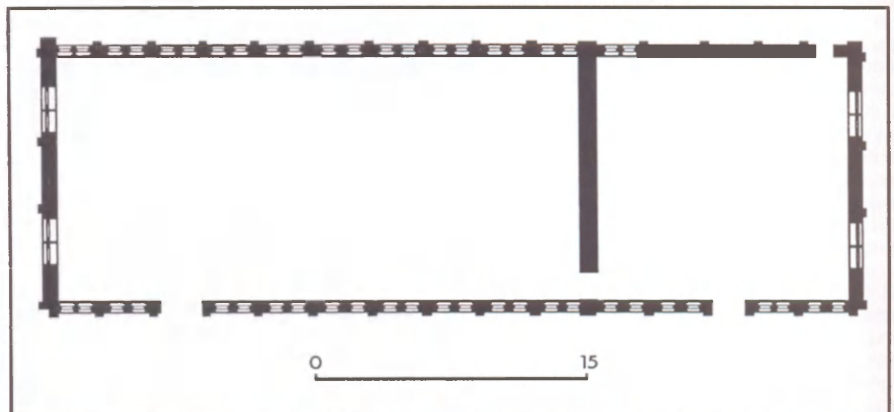
208.2. Водонапірна башта, 1876—77 (архіт.). Хрещатий парк. Майже повністю збережена ззовні водонапірна башта (арх. О. Шіле) у колишньому Купецькому саду була однією з трьох споруд подібного типу: одна з них (1871—72) містилася поряд, мала баштоподібну прибудову і великий підземний резервуар, друга — найбільша — Михайлівська (1871—72) з внутрішнім резервуаром місткістю 18 тис. відер — біля Михайлівського монастиря на Володимирській гірці (обидві не збереглися). В 1908—09 поруч було споруджено аналогічний підземний резервуар міст-

кістю 110 тис. відер, вхід до якого у вигляді мурованого переkritтя льоху містився поряд з баштою, що збереглася. Башти було збудовано на відкритих пагорбах, тепер башту не видно за деревами парку. Водонапірна башта — характерна споруда утилітарного призначення, фасади якої виконано з використанням ренесансних мотивів в інтерпретації цегляного стилю. Цегляна, восьмигранна, триярусна. Цокольний поверх виділено карнизом з невеликим виносом. Вікна першого і другого поверхів на всіх гранях з напівциркульним завершенням, третього поверху — прямокутні, без лиштв, ледь заглиблені в площину стіни. Роги башти виділено лопатками, які об'єднують другий і третій поверхи. Площини стін плоскі, без декору, лише між вікнами другого і третього поверхів — вузька смуга поребрика, над вікнами третього — ряди машикулів; цей самий мотив у зменшеному масштабі повторено вище в суцільному фризі під карнизом, завдяки чому башта, яка не має тепер покрівлі, порожниста всередині, нагадує оборонну споруду і, оточена деревами, виглядає романтично. Над третім ярусом був аттик з фризом з неглибоких прямокутних ніш. Вежа мала низький, майже плоский восьмихилий наметовий дах з виступом і сигнальним ліхтариком. Всередині розташовувалися житлове приміщення і напірний резервуар місткістю 13 тис. відер, в який, як і в підземний резервуар, воду накачували з нового нижнього машинного будинку двома машинами «Блек» по магістралі, яка пролягала Набережним шосе, потім вздовж міських сходів, Олександрівським узвозом під трамвайними коліями до Купецького саду. З резервуарів Купецького саду

208.3. Нижня машинна станція Київського водогону. Набережне шосе, 8. Генплан:

1. Житловий будинок.
2. Водонапірна і механічна майстерні.
3. Старий машинний будинок.
4. Новий машинний будинок.
5. Споруда над підземним резервуаром.
6. Будка над артезіанською свердловиною.
7. Пам'ятник Магдебурзькому праву.

208.3. План нового машинного будинку.
208.3. Споруда над підземним резервуаром.

брали воду Хрещатик з нижніми частинами суміжних з ним вулиць, «Новое строєніє», Бібіковський бульв., товарна залізнична станція і Кадетський корпус [617].

Лариса Панчишин.

208.3. Нижня машинна станція, кін. 19 ст. (іст., архіт.). Набережне шосе, 8. Ряд невисоких споруд станції формує одну з мальовничих ділянок панорами високого правого берега Дніпра біля підніжжя колони Магдебурзькому праву. Будівництво станції для забору і перекачування води з Дніпра пов'язано зі спорудженням першої черги Київського водогону, яке здійснювалося 1870—72. Подальше розширення станції 1896—97 за пропозицією цивільного інж. Г. Шлейфера виходило

із необхідності забезпечення міста чистою питною водою з артезіанських свердловин, які було пробурено на березі Дніпра. В період облаштування гранітної набережної (1935—38) станцію реконструйовано, організовано підхід із парадними сходами до колони Магдебурзькому праву. У переддень святкування тисячоліття Хрещення Русі (1988) цю місцевість, яка за легендами пов'язувалася з хрещенням киян, впорядковано, будівлі станції відремонтовано і яскраво пофарбовано. Гранітні сходи поділяють територію станції на дві частини. В північній містяться стримані за архітектурою цегляні споруди першої черги будівництва: старий машинний будинок з двома трикутними щипцями на фасаді (1871—72, пізніше перебудований, призначався для перекачування дніпровської води до фільтрувального басейну верхньої станції під Володимирським узвозом); корпуси водомірної та механічної майстерень (1880-і рр.). Крайній у ряді двоповерховий дерев'яний жит-

208.3. Новий машинний будинок нижньої машинної станції.

ловий будинок придбало в 1890-х рр. Київське товариство водопостачання для працівників станції (раніше належав штабс-капітану К. Іванову). Мальовничий за композицією будинок із мезоніном, прикрашений пишним пропиляним різьбленням, є одним з найкращих зразків дерев'яної житлової забудови Києва серед. 19 ст. (перебудований 1878 за проектом арх. А. Геккера), що залишилися.

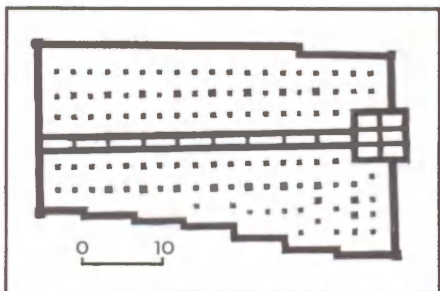
На південь від сходів містяться новий машинний будинок і корпус над

підземним резервуаром. Повне обладнання будинку паровими котлами, насосами і генераторами завершено 1897. Призначався для перекачування артезіанської води до підземного басейну з фільтрами, який був розташований біля підніжжя Володимирської гірки (в урочищі Палестина). Одноповерховий, цегляний, у плані прямокутний будинок переділено поперечною стіною на дві перекриті фермами зали для машинного відділення і коцегарки. Головний, симетричний за композицією фасад фланковано трикутними щипцями. Площини стін ритмічно розчленовано лопатками та контрфорсами, що обмежують поля, які включають великі прорізи з арковими перемичками. У вікнах головного і бічних фасадів збереглися первісні романські за рисунком дерев'яні рами. Будинок, пофарбований у червоний і білий кольори, має ошатний вигляд завдяки пишному цегляному декору: арковим ступінчастим карнизам, накладним фільонкам на лопатках, горизонтальному пояску поребрика.

208.3. Житловий будинок для службовців.

208.4. Будинок фільтру в урочищі Палестина. Володимирський узвіз, 1.

208.4. План підземної частини.

Являє цінність як один з перших в Україні комплексів міського комунального господарства. Машинна станція зберігається в робочому стані як резервна [618].

Тетяна Трегубова.

208.4. Фільтр в урочищі Палестина, 1886—87 (архит.). Володимирський узвіз, 1. Біля підніжжя Володимирської гірки, в історичній місцевості — урочищі Палестина, де проходив один із узвозів від Верхнього Києва на Поділ, а пізніше був забудований. Споруджений на місці готелю «Палестина» під час будівництва другої черги Київського водогону. Разом із фільтром у Купецькому саду (1871—72; тепер — Міський сад) призначався для очищення дніпровської води, яка надходила з нижньої машинної станції.

Вимурована на цементному розчині цегляна споруда складається з наземної і підземної частин. Майже прямокутна в плані підземна двоярусна частина розділена на праву і ліву половини вузьким водоприймальним коридором, де осідали найважчі із змучених часок. Зверху було фільтрувальне відділення, перекрите чотирма рядами коробових склепінь на цегляних стовпах, знизу — резервуари для очищеної води з перекриттям у вигляді настилу з букових дошок, завантажених шаром великого каменю, гравію і піску (загальна висота бл. 1,5 м). Уся підземна частина перекрита невеликими склепіннями по рейках і засипана шаром землі на 2 м. Вода з Дніпра прямувала до сітчастого відділення, де затримувалося велике сміття; відділення містилося в нижньому ярусі наземного будиночка над входом до фільтра, де було і приміщення для доглядача. Будинок двоповерховий, майже кубічний за об'ємом, під чотирисхилим дахом з високою вентиляційною шахтою на гребені. Нижній ярус зверненого до Володимирського узвозу головного трикутного по другому поверху фасаду зорозово сприймається як одне ціле із зовнішньою стіною підземної частини фільтра завдяки єдиному способу оформлення ве-

208.5. Фонтан на пл. І. Франка.
208.5. Деталі оздоблення.

208.5. Фонтан у Золотоворітському сквері. Фото 1980-х рр.

ликим дощаним рустом. Фасади верхнього поверху вирішено у цегляному стилі (форми листів, зубці, лопатки). Важливе значення у загальному вигляді споруди мають гранчасті стовпчики-вежі з восьмигранними пірамідоподібними вивершеннями, які надають силуетові особливої виразності [619].

Тетяна Трегубова.

208.5. Фонтани Київського товариства водопостачання, рубіж 19—20 ст. (архит., мист.). У парках і скверах центральної частини міста. Виготовлені і встановлені в останній чв. 19 — на поч. 20 ст. під час благоустрою міста. Перша серія фонтанів (із чавуну) відлита 1898—1900 за зразком фонтана, зведеного 1872 (арх. О. Шіле) на теперішній Європейській пл. (не зберігся), на київському заводі О. Термена (збереглися у Міському саду та Маринському парку, на пл. І. Франка, у Золотоворітському сквері, на вул. О. Гончара). Фонтани акцентують масштаб і виявляють стильові особливості прилеглої забудови, виступають композиційним центром просторово-планувальної структури парків та скверів. Їх встановлено у центрі круглих у плані басейнів з високим бордюром. Восьмигранний цоколь прикрашено лев'ячими головами, стовбур вирішено у вигляді пучка листя, пагонів аканта, що їх у верхній частині перехоплено поясом, в круглих медальйонах якого вміщено напис про місце і час виготовлення фонтана (зберігся лише на фонтані на вул. О. Гончара, який спочатку було

встановлено на Софійській пл., 1920 перенесено). Чашу у формі стилізованої квітки декоровано чотирма маскаронами. Композиційні і пластичні особливості цих фонтанів мають схожість із фонтанами на пл. Вогезів у Парижі, які, ймовірно, були прообразами київських. Відзнакою київських фонтанів є досконаліше моделювання пластичної форми, монументальність та універсальність композиції. Друга серія фонтанів виготовлена і встановлена майже одночасно з терменівськими. Автор проекту не відомий. До нас дійшли зразки у скверах біля Софійської пл. і Володимирського ринку. Фонтани виконано у формах рококо, прикрашено рокайлевою орнаментикою, маскаронами, фігурками русалок, які підтримують чашу фонтана. Їхня композиція відзначається легкістю малюнка, старанністю моделювання форми, камерним характером. Однак подрібненість пропорцій завадила чіткості загального мистецького вирішення. В просторовій організації скверів, де вони розташовані, фонтани акцентують центри планування і зони відпочинку [620].

Володимир Могилевський.

209. КИЇВСЬКИЙ МЕТРОПОЛІТЕН, 2-а пол. 20 ст. (архіт.). Перші пропозиції щодо спорудження метрополітену в Києві розглянуто ще до 2-ї світової війни у Генеральному плані реконструкції та розвитку міста. Основні роботи з проектування і будівництва розпочато 1949. 6 листопада 1960 відчинилися двері першої ділянки Святошинсько-Броварської лінії від ст. «Вокзальна» до ст. «Дніпро» (завдовжки 5,2 км). Святошинсько-Броварська лінія з 16 станціями [«Святошин», «Нивки», «Жовтнева» (тепер «Берестейська»), «Завод „Більшовик“» (тепер «Шулявська»), «Політехнічний інститут», «Вокзальна», «Університет», «Ленінська» (тепер «Театральна»), «Хрещатик», «Арсенальна», «Дніпро», «Гідропарк», «Лівобережна», «Дарниця», «Комсомольська» (тепер «Чернігівська»), «Піонерська» (тепер «Лісова»)] проходить через центр міста із заходу на схід. Подальший розвиток ліній метрополітену здійснювався за радіальною схемою. Сьогодні його мережа складається з трьох радіальних ліній: Святошинсько-Броварської, Куренівсько-Червоноармійської з 12 станціями («Героїв Дніпра», «Мінська», «Оболонь», «Петрівка», «Тараса Шевченка», «Контрактова площа», «Поштова площа», «Майдан Незалежності», «Площа Л. Толстого», «Республіканський стадіон», «Палац „Україна“», «Либідська»), Сирецько-Печерської з 13 станціями («Сирецька», «Львівська брама» — споруджуються; «Лук'янівська», «Золоті ворота», «Палац спорту», «Кловська», «Печерська», «Дружби народів», «Видубичі», «Славутич», «Осокорки», «Позняки», «Харківська»). На перехресті цих ліній діють три пересадочні вузли: «Майдан Незалежності» — «Хрещатик», «Театральна» — «Золоті ворота», «Площа Л. Толстого» — «Палац спорту». Відповідно до рельєфу Кисва лінії метрополітену мають ділянки глибокого і мілкового закладення й наземні ділянки. Річку Дніпро метрополітен перетинає двома мостовими переходами — у центральній та південній частинах міста. Проектується будівництво чет-

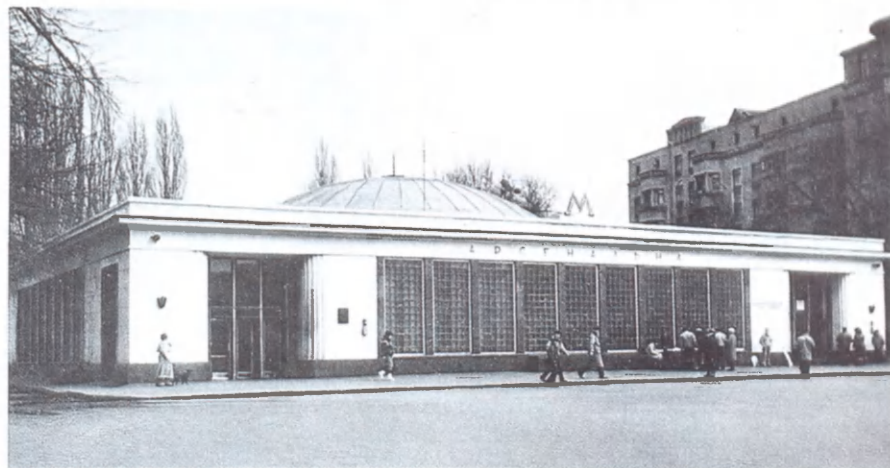
вертої лінії — Подільсько-Воскресенської. Станції метрополітену розміщуються на відстані 900—1660 м з виходами через переходи на основні площі й магістралі столиці. Київський метрополітен за конструктивними якостями і методами проведення робіт — прогресивна сучасна споруда. При проходці перегонів використано гірничопрохідницький щит, блокоукладальні машини, спеціальні породонавантажувальні машини. Під час будівництва широко використовувалися збірні залізобетонні конструкції, суцільно-секційне опорядження із звичайного напруженого бетону. Проектування метрополітену столиці України здійснював Київметропроект, будівництво — Київметробуд.

Київський метрополітен не тільки інженерно-транспортний, але й архітектурно-художній комплекс міста. Тематика оформлення станцій визначалася конкретними умовами, пов'язаними з розташуванням станцій, і відображає особливості української культури, нашої епохи та історії стародавнього Києва. В архітектурі багатьох станцій прогресивні конструктивно-просторові рішення, оригінальність пластичних форм поєднуються з використанням творів монументально-декоративного мистецтва. У втіленні творчих задумів багатьох станцій поряд з архітекторами брали активну участь художники міста, які створили чимало цінних творів декоративного мистецтва, монументального живопису і скульптури. Усі лінії метрополітену оснащені автоматизованими системами управління технологічними процесами роботи ескалаторів, інженерно-технічних пристроїв і електропостачання, системою інтервального регулювання руху поїздів. Послугами метрополітену кожного дня користується понад 1 млн. 200 тис. пасажирів, що складає четверту частину загальноміських перевезень [621].

Микола Коломієць.

209.1. Станція «Арсенальна», 1960 (архіт.). Арсенальна пл. У глибині площі, на якій стоїть пам'ятник робітникам-арсенальцям. Архітектори Г. Гранаткін, С. Крушинський, Н. Шукіна. Наземний вестибюль вирішено у вигляді окремого, у плані квадратного павільйону, завершеного банею. В оформленні фасадів поєднуються вели-

209.1. Станція метро «Арсенальна».
Пл. Арсенальна.

кі площі стін із склоблоків з глухими ризалітами по кутах. Композиція інтер'єра ґрунтується на використанні виразності центрально-купольного простору, поєднанні простого тинькованого склепіння й світлих стін з темною панеллю нижньої частини. Закарнизне освітлення добре поєднується з простою форм інтер'єра. Проміжний підземний вестибюль, в якому пасажирі переходять на другу стрічку ескалатора, має суто утилітарну форму. Підземний вестибюль коротший за інші станції. Центральна зала має компактний об'єм з двома бічними проходами, що зв'язують її з перонами. Центральне місце у композиції зали займає барельєф, присвячений революційній боротьбі робітників «Арсеналу» (скульптори І. Макогон, А. Німенко). Стіни вестибюля облицьовані мармуром світло-жовтого кольору. Підлога з плит рожевого граніту з простим малюнком. Переходи з центральної зали на перони облямовано канелюрованими напівкруглими у плані всавками з мармуру. Освітлюється станція люмінесцентними лампами.

Микола Коломієць.

209.2. Станція «Вокзальна», 1960 (архіт.). Вокзальна пл. Наземний вестибюль (архітектори А. Добровольський, І. Масленков) улаштовано в першому поверсі приміського вокзалу. Кругла ескалаторна зала наземного вестибюля перекрита банею, розчленованою декоративними нервюрами. Стіна облицьована коричневим мармуром «садахло» й увінчана карнизом простого малюнка. Освітлення зали закарнизне. Підземний вестибюль глибокого закладення (архітектори В. Єжов, Є. Кагонін, В. Скугарев, І. Шемседінов, худ. О. Мизін). Наземний і підземний вестибюлі з'єднані ескалатором. В інтер'єрі підземного вестибюля домінує світле склепіння з розпалубками, що спираються на невисокі масивні пілони, які розширюються догори. Пілони, облицьовані білим мармуром, оздоблено круглими бронзовими литими щитами з рельєфними зображеннями. На восьми щитах зображено найзначніші події з історії України — від часів Київської Русі до наших днів. Торець зали, облицьований світлим мармуром, має високий отвір, закритий ажурними металевими ґратами (до 1990-х рр. — з гербом УРСР). Підлога з квадратних гранітних плит чорного й світло-сірого кольорів. Зала освітлюється лю-

мінісцентними світильниками, скомпонованими у люстри, що за формою нагадують з'єднані під кутом гребінці. Масивні мармурові лави, розміщені біля пілонів, мають дерев'яні сидіння, прикрашені карбуванням за мотивами українського декоративного мистецтва. Форми інтер'єра підземного вестибуля асоціюються з формами давньоруської архітектури.

[Микола Коломієць]

209.3. Станція «Дніпро», 1960 (архт.). На правому березі Дніпра, у місці виходу траси метрополітену до моста через р. Дніпро (архітектори Г. Гранаткін, А. Ігнащенко, П. Красицький, С. Крушинський, С. Павловський). Платформа підноситься над рівнем набережної на естакаді, що є початком мосту. Вестибуль станції розміщено під естакадою біля порталів тунелю. Широкі парадні сходи з'єднують вестибуль із двобічною платформою, частина якої з боку тунелю перекрита залізобетонною ребристою оболонкою прогоном 16 м, яка має по краях шестиметрові консолі. Платформа станції завершена об'ємом сходів, що слугують додатковими виходами на набережну Дніпра. Пілони об'ємів сходів увінчуються скульптурами, акцентують початок моста. Постаць робітника символізує натхнення в праці, науці й техніці (скульптори Б. Карловський і Е. Кунцевич), жіноча постаць з голубами — боротьбу за мир (скульптори І. Горовий, Ф. Коцюбинський, К. Кузнецов). Виразність композиції станції досягається поєднанням масивних форм пілонів і платформи з легкими ажурними елементами вестибуля, оболонкою покриття, прозорими об'ємами застелених сходів. Архітектура станції добре вписується в мальовничі схили берегів Дніпра, його водні простори й далі. Станція замикає перспективу набережної і органічно пов'язана з формами моста через Дніпро.

[Микола Коломієць]

209.4. Станція «Золоті ворота», 1991 (архт.). Вул. Володимирська. Має вихід на вул. Володимирську і до Золотих воріт, а також зв'язана підземним переходом із ст. «Театральною» Святошинсько-Броварської лінії. Авторі — архітектори Б. Жежерін, В. Жежерін; автори мозаїк Г. Корінь, В. Федь-

ко; автори люстр і бра С. Адаменко і М. Ралко. Станція складається з підземного, надземного й проміжного вестибулів, з'єднаних ескалаторами, які утворюють цілісний архітектурний ансамбль. Ошатно вирішено підземний вестибуль. Його композиція основана на поєднанні арково-склепінчастих елементів, що спираються на приземкуваті, круглі колони, увінчані стилізованими візантійськими капітелями.

У декоративному оформленні використано мозаїчні панно, які розповідають про історію Київської Русі. Дві великі композиції розміщено у торцях середньої нави; в арках, що з'єднують колони, — мозаїчні зображення київських князів і давньоруських храмів. Велику роль в організації простору центральної нави підземного вестибуля відіграють масивні металеві люстри, що нагадують світильники давніх храмів. Підлогу викладено з плит темно-сірого граніту. Стримано вирішено проміжний та наземний вестибулі. Стіни проміжного вестибуля облицьовано білим мармуром у поєднанні з імітацією плінфи. У формах станції відображено національні особливості архітектури України, безпосередньо пов'язані з архітектурою і мистецтвом Київської Русі. Постановою Кабінету Міністрів України автори станції київського метро «Золоті ворота» відзначені Державною премією України ім. Т. Шевченка (1991).

[Микола Коломієць]

209.4. Станція метро «Золоті ворота». Підземний вестибуль.

209.3. Станція метро «Дніпро». Набережне шосе.

209.5. Станція «Університет», 1960 (архт.). Бульв. Т. Шевченка. Станція глибокого закладення. Наземний вестибуль розташований біля входу до Ботанічного саду ім. акад. О. Фоміна Національного університету ім. Т. Шевченка з бульв. Т. Шевченка, по осі вул. Пирогова (архітектори Г. Головкин, Б. Дзбановський, Т. Єлігулашвілі, Є. Іванов, О. Лозинська, М. Сиркін). Вирішений як парковий павільйон, перекритий легкою банею із збірного залізобетону. Від нього з обох боків улаштовано входи до ботанічного саду у вигляді колонад і тераси зі сходами, що ведуть вниз. Через перепад рельєфу будівля має різну висоту — один поверх вздовж бульвару і два — з боку саду. Легкі стрункі форми наземного вестибуля добре вписалися у пейзаж саду. Його з'єднано з підземним вестибулем двомаршовим ескалатором. Між ними влаштовано проміжний вестибуль, перекритий банею. Він освітлений закарнизними світильниками і шістьма стрункими торшерами, оздобленими інкрустацією. Интер'єр підземного вестибуля побудовано на поєднанні масивних пілонів, облицьованих червоним мармуром, з гладеньким білим склепінням. Пілони з карнизом із дзеркального скла, за яким містяться світильники. З боку середньої нави на пілонах круглі ніші, в яких встановлено погруддя видатних діячів науки й культури українського і російського народів: О. Богомольця, М. Горького, М. Ломоносова, Д. Менделєєва, О. Пушкіна, Г. Сковороди, І. Франка, Т. Шевченка. У торці містяться скульптура В. Леніна (знято). У декоративних елементах інтер'єра станції — килимовому рисунку підлоги, вентиляційних ґратах та інших — використано мотиви українського народного мистецтва. Колір пілонів і стін тунелів перегукується з традиційним пофарбуванням головного корпусу Київського університету на вул. Володимирський, 60.

[Микола Коломієць]

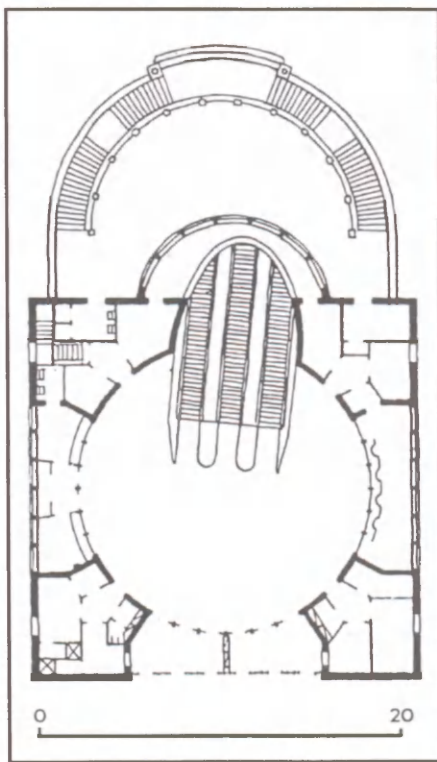
209.6. Станція «Хрещатик», 1960 (архт.). Вул. Хрещатик. У центрі Хрещатика з невеликим відступом від червоної лінії забудови вулиці. Архітектори наземного вестибуля А. Добровольський, В. Єлізаров, І. Масленков; підземного вестибуля — архітектори А. Добровольський, В. Єлізаров, Ю. Кисличенко, М. Коломієць, І. Масленков, за участю Ф. Заремби, Н. Шу-

кіної; інженери В. Дишлов, М. Кошелев, В. Терешкін. Наземний вестибуль влаштовано у першому поверсі будинку кол. ресторану «Метро». Касову залу облицьовано однотонними коричневими керамічними плитками. Кругла у плані ескалаторна зала перекрита банею. Стіни облицьовано кольоровими керамічними полив'яними плитками, малюнок оздоблення нагадує народні килими чи плахти. Яскравий килим стіни контрастно поєднується з білою банею, ледь розчленованою концентричними тягами. Підземний вестибуль, крім виходу на Хрещатик, має вихід на вулиці Інститутську і Архітектора Городецького і зв'язаний двома переходами із ст. «Майдан Незалежності». Підземний вестибуль має в основі пілонну конструкцію. Пілони облицьовано білим мармуром, у середній частині яких містяться оригінальні за малюнком майолікові панно (арх. М. Коломієць, худ. О. Грудзинська), що також нагадують килими. Карниз та вентиляційні ґрати з анодованого під золото алюмінію. Підлога з плит темно-сірого граніту. Освітлюється закарнизними світильниками. Виразність станції підкреслюється поєднанням світлого склепіння пілонів з яскравим панно, яке зроблено в двох варіантах — золотисто-червоній гамі у середній наві та золотисто-жовтій — у тунелях колій.

Микола Коломієць

210. КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАВ КОРОЇД О. С. (іст.). Просп. Перемоги, 54/1. На розі просп. Перемоги та вул. П. Нестерова. Будинок споруджений 1953—58, п'ятиповерховий, цегляний. Заклад веде свій початок від Київського комерційного інституту (1906). З 1919 — Інститут соціально-економічних наук, з 1920 — Інститут народного господарства ім. Є. Бош, на базі одного з факультетів якого 1930 створено Український фінансово-економічний інститут (1934—44 працював у Харкові). З 1944 — Київський фінансово-економічний інститут, з 1960 — Київський інститут народного господарства ім. Д. Коротченка, з 1992 — Київський економічний університет, з 1997 — Київський національний економічний університет.

209.5. Станція метро «Університет». Бульв. Т. Шевченка.
209.5. План верхнього вестибуля.

209.6. Станція метро «Хрещатик». Вул. Хрещатик.

В цьому будинку 1965—87 працював Короїд Олексій Степанович (1911—87) — економіст, чл.-кор. АН УРСР (з 1961), заступник директора Інституту економіки АН УРСР (1955—65), член Президії АН УРСР і голова Відділу суспільних наук (1957—63). У 1965—72 — ректор інституту, з 1972 — завідувач кафедри політекономії.

Наукові праці присвячено проблемам політичної економії, науково-технічного прогресу, економіці сільського господарства, розвитку продуктивних сил України.

Кабінет містився на другому поверсі в правому крилі будинку. Меморіальний комплекс вченого зберігається в музеї навчального закладу [622].

Тихін Бондар, Галина Денисенко.

211. КИРИЛІВСЬКА ЛІКАРНЯ, 19—20 ст. (архит., іст). Вул. Фрунзе, 103. У глибині кварталу, обмеженому з півночі, сходу й півдня вул. Фрунзе та Подільським узвозом, за стадіоном «Спартак», на узвишші між Бабиним та Реп'яховим ярами.

Веде початок з 1786, коли Кирилівський монастир було перетворено на притулок для військових інвалідів. Первісна споруда притулку, що стояла біля церкви, раніше використовувалась як келії. 1803 на півдні садиби монастиря було побудовано одноповерхові цегляні корпуси (зберігся один з них), де розмістилася лікарня для божевільних (раніше діяла на сучасній вул. Костянтинівській, 6/8). 1823 на схід від Кирилівського храму замість колишніх келій зведено комплекс з трьох цегляних споруд (за участю арх. Й. Шарлеманя): двоповерховий корпус для розміщення 50 інвалідів (4 офіцерів та 46 нижніх чинів), двоповерхову богадільню (притулок для старих) та розташовану між ними одноповерхову з мезоніном пральню.

1835 інвалідний будинок перетворено на лікарняний заклад з 80 ліжками. Протягом 1840—50-х рр. лікарняні корпуси переплановано та добудовано із збільшенням загальної кількості ліжок до 180. Лікарня та богадільня були підпорядковані Приказу громадського догляду — губернській установі з питань соціального захисту. Кирилівська церква використовувалась як лікарняний храм.

1872—76 за проектом губернського інж. Ф. Гешвенда на узвишші з південно-західного боку садиби збудовано комплекс з дев'яти одно- та двоповерхових дерев'яних на цегляних фундаментах корпусів на 104 ліжка, куди було переведено лікарню для божевільних. Водночас у східній частині подвір'я зведено двоповерхове дерев'яне приміщення для богадільні та фельдшерської школи. Нове будівни-

цтво супроводжувалося переплануванням території та влаштуванням водогону.

Для подальшого розвитку лікарні використано східний виступ Кирилівського плато: 1891 тут збудовано двоповерховий з підвалом цегляний корпус терапевтичного відділення на 32 ліжка (губернський інж. Я. Кривцов). Поряд з ним 1897 зведено велику цегляну будівлю для хірургічного та гінекологічного відділень (губернський арх. Г. Антоновський), яка складається з двох об'ємів: двоповерхового з підвалом, П-подібного у плані та двоповерхового, Н-подібного у плані, з'єднаних заокругленим у плані приміщенням операційних. Фасади споруди декоровано цегляною кладкою у вигляді візерунку. На поч. 20 ст. корпуси з'єднано з боку східних торців двоповерховою цегляною прибудовою у стилі модерн з оригінальним входом. 1902 біля схилу на півночі садиби зведено каплицю з приміщенням для моргу за проектом арх. О. Кобелева, який протягом 1900-х рр. побудував також у західній частині ділянки змішану одноповерхову на цокольному поверсі споруду інфекційного корпусу на 60 ліжок. В оздобленні фасадів обох будівель використано мотив фахверка. 1907 у південній частині території влаштовано нові цегляні службові приміщення (пекарню, кухню, пральню, електростанцію). 1912—13 напроти західного фасаду Кирилівської церкви побудовано корпус акушерської клініки Жіночого медичного інституту (медичного відділення Вищих жіночих курсів), що зберігся до наших днів. Поза межами садиби Кирилівського монастиря при лікарні діяли амбулаторія та акушерсько-фельдшерська школа.

Під час німецько-фашистської окупації лікарняні споруди зазнали значних пошкоджень. У 1960-х рр. побудовано нові великі корпуси стаціонарних відділень, консультативного та реабілітаційного центрів, що тепер займають південну та західну частину садиби. Втрачено всі будівлі 1870-х рр. та значну частину старої забудови південної ділянки. Споруди, зведені 1823, перебудовано.

Протягом існування Кирилівської бо-

211.1. Кирилівська лікарня. Акушерська клініка Жіночого медінституту.

211.2. Каплиця з моргом.

211.3. Лікарняний корпус.

211.4. Пральня.

гадільні в її приміщеннях працювали відомі лікарі: хірург, професор О. Радзівський; венеролог, професор С. Томашевський; психіатри та невропатологи С. Штейнберг (з 1865; перший київський лікар-психіатр), професори П. Нечай (був старшим лікарем закладу), В. Селецький, І. Сікорський.

У Кирилівській лікарні для божевільних закінчилося життя композитора Веделя Артемія Лук'яновича (1767, за ін. даними 1770 чи 1772—1808); тут помер будівничий деяких корпусів закладу, архітектор та інженер-винахідник Гешвенд Федір Романович (1838—90), який 1887 запропонував конструкцію реактивного літака з паровим двигуном. 1895 письменник О. Купрін викинув свої враження від лікарні у нарисі «Київський Бедама».

У радянський час заклад був повністю перепрофільований на психоневрологічну лікарню. У 1920-30-х рр. вона носила ім'я Т. Шевченка, з 1936 — акад. І. Павлова (на території лікарні встановлено погруддя вченого). У цей період тут працювали видатні фахівці-психіатри: акад. АН УРСР В. Протопопов, дійсний член АМН СРСР Б. Маньківський, професори В. Гаккебуш, Є. Копистинський, Я. Фрумкін та ін. До 1935 при лікарні діяв Психіатричний технікум.

Тепер комплекс належить Першому лікувально-діагностичному та науково-педагогічному психіатричному центру ім. І. Павлова, частину приміщень займає кафедра психіатрії Київського державного інституту удосконалення лікарів [623].

Михайло Кальницький.

211.1. Акушерська клініка Жіночого медичного інституту, 1912—13 (архит., іст.). З боку західного фасаду Кирилівської церкви, біля схилу до вул. О. Теліги.

Двоповерховий, на цокольному поверсі, заглиблений до приямку. Цегляний, Ш-подібний у плані. Оздоблення цокольного розкріпованого фасаду виконано у стилі неомпир (арх. В. Гласко). До головного входу вів місток над приямком. Фасад симетричний, центральну вісь підкреслено трикутним фронтоном з датою «1912 года» та порталом. Над порталом влаштовано балкон з металевою огорожею. Вертикальні акценти на флангах мають трикутні завершення. Первісно вікна на флангових осях, що відповідали операційним приміщенням, були величезними за розміром. Нині прорізи частково закладено. Планування коридорне. Поруччя парадних сходів у окремому тиловому ризаліті прикрашено металевим візерунком з мотивом меандра. В операційних було застосовано увігнуту стелю для кращого природного освітлення (не збереглася). Первісно цокольний поверх відводився під лабораторію, службові та житлові приміщення; на першому поверсі розташовувалися відділення ізолятора та приміщення для приготування до пологів; на другому — пологові та післяпологові палати.

Будинок зведено для акушерської клініки Жіночого медичного інституту (так називали медичне відділення Вищих жіночих курсів у Києві). Керівником інституту був професор Київського університету С. Томашевський. Згодом будинок використовувався як

3-й корпус клінічної лікарні ім. І. Павлова. Тут містився відділ психіатрії і патології вищої нервової діяльності Інституту фізіології АН УРСР, який з 1944 до 1957 очолював акад. АН УРСР Протопопов Віктор Павлович (1880—1957). Головний корпус інституту розміщувався на вул. Академіка Богомольця, 4. У 1981 на фасаді будинку встановлено бронзову меморіальну дошку на пошанування В. Протопопова (ск. М. Суходолов). Тепер будівля перебуває на реконструкції.

Ігор Гурич, Михайло Кальницький.

211.2. Каплиця з моргом, 1902 (архит.). У північній частині садиби, біля сходів, що ведуть до території лікарні з боку вул. О. Теліги.

Будівля одноповерхова, дерев'яна, на цегляному фундаменті, хрещата у плані (арх. О. Кобелев). Складається з центрального об'єму каплиці-покійницької на 10 трун та бічних крил для секційного приміщення і холодильника. В опорядженні фасадів використано тинькування та імітацію фахверків, що своєрідно членують площину стін на клітини. Піддашся спирається на різьблені кронштейни. Дах вальмовий. Тепер використовується як лікарняний морг, ознаки культової споруди на фасадах відсутні. Є рідкісною за типологією та вирішенням декору спорудою; незважаючи на невеликий розмір, займає помітне місце у забудові садиби лікарні. *Михайло Кальницький.*

211.3. Лікарняний корпус, 1803 (архит.). У південній частині комплексу. Єдиний, що зберігся із зведених під заклад для божевільних.

Цегляний, одноповерховий, у плані прямокутний. Планування коридорне. Лаконічний декор характерний для стилістики раннього класицизму. Головний фасад розкріповано. Дах вальмовий, спирається на профільований карниз.

З 1830-х рр. використовувався як приміщення жіночої лікарні, потім неодноразово змінював свої функції. Тепер є корпусом для хворих, що вимагають примусового лікування. Будинок обнесено окремою цегляною стіною.

Має цінність як найстаріша із споруд на території лікарні.

Михайло Кальницький.

211.4. Пральня, 1823 (архит.). Неподалік від південно-східного наріжжя Кирилівської церкви. Зведено разом із інвалідним будинком та богадільнею для обслуговування їхніх мешканців (комплекс будувався за участю арх. Й. Шарлеманя). За час існування будівля зберегла тільки зовнішній вигляд. Первісно тут містилася пральня із сушильною у мезоніні та контори. У 1840-х рр. переобладнано на кухню, пізніше тут розміщувалися хворі. У 1930-40-і рр. приміщення використовувалося під клуб (мезонін залишився суто декоративним, а рівень стелі головної зали під ним було підвищено).

Форми типові для архітектури київського класицизму 1-ї чв. 19 ст. Споруда одноповерхова, цегляна, тинькована. Покрівля етернітова. Первісно у плані мала вигляд прямокутника, витягнутого по осі схід—захід та розділеного двома поперечними стінами на три частини. Планування підвалу повторює планування першого поверху. Середня частина на фасаді виділена ри-

залітом (0,5 м) та висотою (зала вища за бічні частини на 1,5 м; відповідно є вищою і її похила покрівля). У фронтоні ризаліту по осі нижніх трьох віконних прорізів улаштовано характерні для стилю класицизму напівциркульні вікна. Будинок увінчує проста тяга у дві цеглини та дерев'яний карниз з підшитих дошок. Тяга проходить також і по ризаліту. Підвальні й міжповерхові перекриття плоскі по балках. Інтер'єр втратив усі свої характерні особливості. Пам'ятка належить до рядових творів київської школи класицизму, стриманою архітектурою відтіняє пишний святковий вигляд барокового храму.

Тепер діюча церква.

Михайло Кальницький, Григорій Логвин.

212. КИРИЛІВСЬКА СТОЯНКА, пізній палеоліт (археол.). Вул. Фрунзе, 59—61. Біля підніжжя мисоподібного виступу другої борової тераси правого берега Дніпра. Відкрив 1893 В. Хвойка. Досліджували В. Хвойка та П. Армашевський 1893—1903. Розкопана площа дорівнювала бл. 10 тис. кв. м. Виявлено два культурних горизонти завтовшки від 2—5 см до 40—50 см. Нижній шар залягав на глибині бл. 30 м від денної поверхні сучасної другої тераси в межах Кирилівського заповідника і являв собою залишки довгочасного поселення раннього етапу маделенського часу (кінець палеоліту). Рештки жител склалися з кісток мамонта (типу жител із Межиричів і Мезина), які В. Хвойка прийняв за скупчення відходів харчу. Крем'яні знаряддя (бл. 200 одиниць) представлені в основному ножеподібними пластинами. В числі кісток мамонта (всього колекція має кістки 67 особин) є бивні зі слідами обробки та орнаменту, на одному — стилізоване зображення (можливо, річки з хвилями, довгодзьобого птаха та річкової черепахи), пов'язане, певно, з анімалістичними уявленнями мешканців стоянки. Окрім кісток мамонта також знайдено кістки дикого коня та сибірського носорога. Нижній шар стоянки датується 20—17 тис. років до н. е. Верхній горизонт розташований на 7—8 м вище

212. Кирилівська стоянка.

Вул. Фрунзе, 59—61. Фото кін. 19 ст.

нижнього, тобто заглубшки 22—23 м. У шарі зібрано бл. 3000 крем'яних знарядь (різці, скребачки та ін.), розколоті кістки тварин. Датується також пізнім палеолітом. На території стоянки тепер розташоване автомобільне підприємство, оголення мису тераси сягає висоти 15 м. Знахідки зберігаються в Національному музеї історії України та Музеї історії міста Києва [624].

Володимир Зоценко.

213. КИРИЛІВСЬКИЙ МОНАСТІР, 12—19 ст. (архит., іст., мист.). Вул. Фрунзе, 103. В урочищі Дорогожичі (Дорожичі), на узгір'ї. Завдяки такому розташуванню відігравав активну роль у силуеті північної частини міста. Тепер перебуває в оточенні багатоповерхових житлових будинків. У період міжусобних війн за Київ Дорожичі контролювали з півночі підступи до міста. Тут проходили шляхи до Вишгорода і далі до Чернігова, Новгород, Полоцька, Смоленська. Чернігівські князі Ольговичі, які вели тривалу боротьбу за київський великокнязівський стіл, заснували тут свій родовий монастир за великого князя Всеволода — Кирила II Ольговича (князював 1139—46). Про первісні споруди ансамблю відомостей немає. Вірогідно, келії, огорожа та інші будівлі були дерев'яними. Першою мурованою спорудою була Кирилівська церква, зведена у 12 ст. Ансамбль постраждав під час монголо-татарського нашествия (збереглася тільки церква у поганому стані). Відродження монастиря було розпочато на поч. 17 ст. з ініціативи київського князя Костянтина Острозького, який 1605 викликав з Острога ігумена Василя (Красовського).

1605—14 в монастирі велися відбудовні роботи. Тоді саме було зведено дерев'яні келії, огорожу і трапезну (не збереглася). 1687—97 за ігумена Інокентія (Монастирського) ремонтні роботи продовжувалися. Після пожежі 1734 у монастирі до 1760 знову велися відбудовні роботи під керівництвом і за проектом арх. І. Григоровича-Барського. Було відновлено Кирилівську церкву, споруджено надбрамну церкву Богородиці з дзвіницею на третьому ярусі (не збереглася), мури з чотирма наріжними вежами (збереглися південно-західна вежа та фрагмент мурів завдовжки бл. 15 м). Внаслідок про-

ведених робіт ансамбль набув рис українського бароко. 1786 за наказом Катерини II монастир було ліквідовано, його споруди разом із церквою передано лікарні для душевнохворих.

У Кирилівській церкві зберігся монументальний живопис 12, 17, 19 ст. високої мистецької цінності. У 19—20 ст. для потреб лікарні споруджено декілька нових корпусів.

1929 Кирилівська церква була оголошена історико-культурним заповідником. 1937 знесено частину монастирського муру і надбрамну церкву з дзвіницею.

Тепер ансамбль споруд монастиря перебуває у складі Національного заповідника «Софія Київська» [625].

Григорій Логвин.

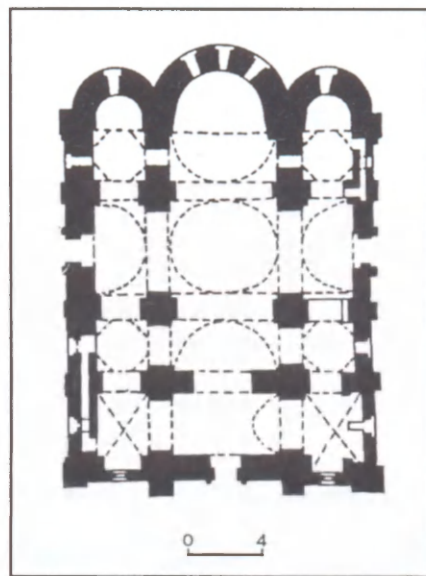
213.1. Кирилівська церква, 12—19 ст. (архит., іст., мист.). Збудовано чернігівським князем Всеволодом — Кирилом II Ольговичем, який одержав перемогу у боротьбі за київський великокнязівський престол 1139, на честь святого Кирила Александрійського. Зведена у традиційній київській архітектурній школі доби феодальної роздрібності. Була князівсько-боярською усипальнею Ольговичів. Відомо, що тут поховані син засновника храму — Святослав Всеволодович, його дружина Марія Мстиславівна. Їхні саркофаги були в аркасоліях нартекса ще в 17 ст. У соборі був також престол в ім'я перших вітчизняних святих Бориса і Гліба. За довгий час існування храм декілька разів ремонтувався. Під час монголо-татарського нашествя він постраждав, але був відбудований. Найранішим свідченням відновлювальних робіт є знахідки вітражного скла 15 ст., однак перші документальні відомості про будівельні роботи в храмі належать до 1605—12, коли за ігумена Василя (Красовського) було перекладено обвалені склепіння ramen просторового хреста (нові склепіння були на 1,5 м нижчими). За ігумена Інокентія (Монастирського) у 1687—97 збудовано чотири бічних бані, на фасадах збито напівколони, ліквідовано аркатуру на стінах та підбаннику, тесову покрівлю замінено на залізну, замість закомарного завершення влаштовано антамбле-

мент з розвинутим карнизом. Для собору було виготовлено новий іконостас (не зберігся). Після пожежі 1734 церкву відновлював київський арх. І. Григорович-Барський. Він звів на західному фасаді бароковий фронтон хвилеподібного абрису, оздобивши його ліпним орнаментальним декором, вікна облямував лиштвами з орнаментальними пальметами над ними. Лопатки були завершені капітелями корінфського ордеру, баням надано грушоподібної форми. 1949 виявлено деформації через утворення порожнин у лесовидному ґрунті узгір'я. 1949—54 порожнини ліквідовано, деформації припинилися.

Кирилівська церква належала до типу давньоруських хрещатих тринавних однобанних храмів (розміри по зовнішньому периметру $31 \times 18,4$ м). Особливістю планувально-просторової структури є наявність у південній частині нартекса хрещальні (розібрана, вірогідно, ще у 17 ст.; її апсида виявлена в

213.1. Кирилівська церква.
Вул. Фрунзе, 103.

213.1. План.

результаті археологічних досліджень). На хорах південної частини, що охоплює поперечну наву, збереглася капела ігумена з однією апсидою та маленькою напівкруглою у плані нішею жертівні. Вхід на хори — у північній стіні. Храм добре освітлений дванадцятьма великими вікнами у підбаннику та тридцятьма вікнами на фасадах, розташованими у два яруси в стінах основного об'єму і на рівні закомар. Середнє приміщення над нартексом відкривається у центральну частину храму, в бік підбанного простору двоарковим отвором з одним пучковим стовпом у центрі. Загальний абрис плану наближається до квадрата, а масив — до куба. Бічні нави у два з половиною рази вужчі за центральну (звичайно вони дорівнювали половині центральної). Внаслідок цього в об'ємі споруди домінує середнє прясло. Стіни храму вимуровано з плінфи системою порядкового мурування. Розміри плінфи від $30 \times 26 \times 4,5$ см до $32 \times 22 \times 5$ см. Крім того, застосовувалися клинкові та лекальні плінфи для мурування пучкових стовпів, напівколонок апсид, напівколон та аркатурного поясу на фасадах і на підбаннику бані. Споруда вірогідно, була вкрита тиньком кремово-рожевого тону (завтовшки 3—4 мм). Усі розчини досить високої якості. Підфресковий тиньк двошаровий. У середохресті підлога була з набірних мозаїчних плит, в інших частинах храму — з керамічних плиток. Вікна мали дубові рами з круглими шибками. До конструктивних особливостей слід віднести поставу круглого підбанника: бані на четверику підбанного простору ($6,8 \times 8,7$ м). Стіни підбанника із заходу та сходу спираються на муровані консолі, що нагадують кронштейни двоступінчастої заокругленої форми у дерев'яному будівництві. Незважаючи на різницю в розмірах підпірних арок, вони вибудовані за одним радіусом внаслідок зміни висоти п'ят, схованих за шиферними карнизами. Інтер'єр відзначається високою ясністю і злиттям усіх частин храму в єдиний простір. Просторовий хрест, угворений перетином головних поздовжньої та поперечної нав, завершується банею на широкому підбаннику. Якщо ззовні вигляд споруди характеризується ваговитістю, масивним силуетом, то інтер'єр справляє інше враження. Через арку між нартексом і навою відкривається вид на весь внутрішній простір — від стін бічних нав до апсиди та зеніту єдиної бані. Узгодженість системи розписів з архітектурою храму свідчить, що проект пам'ятки розроблювався будівничим і митцем спільно.

Інтер'єр Кирилівської церкви не зазнав значних змін, і до нашого часу дійшла майже 800 кв. м найціннішого фрескового стінопису 12 ст. На стінах храму також частково збереглося малярство 17 ст. та олійний розпис кін. 19 ст. Первісно весь храм прикрашав фресковий розпис: центральну та бічні апсиди, стіни, склепіння, стовпи, головну баню, дверні та віконні прорізи й навіть вузький щілиноподібний хід на другий поверх. Над підлогою містилася фрескова панель, що в давнину імітувала мармурове облицювання. Загальна схема розміщення фрескових зображень була підпорядкована утвердженій цер-

213.1. Врубель М. Зішестя Святого Духа. Фрагмент композиції на хорах.

квою небесній ієрархії. Безумовно, у розписах Кирилівської церкви брали участь як місцеві, так і запрошені іноземні художники. За концепцією М. Лазарєва, це могли бути майстри з Балкан, про що свідчать не зовсім типові зображення балканських святих та воїнів, таких як Климент Болгарський, Іоанн Македонський, Дмитрій Солунський, Євмен, Анфим. Але всі стародавні написи в храмі виконано старослов'янською мовою. Після навали монголо-татар з серед. 13 ст. Кирилівський храм було спалюжено та пограбовано. Три з половиною століття він був у занедбаному стані. У ході відбудовних робіт 1605—12 за ігумена Василя (Красовського) церква була відремонтована також всередині, стародавній настиінний розпис поновлено. У східній частині храму влаштовано три престоли: у центральній апсиді — на честь св. Трійці, у південній — св. Кирила та св. Афанасія Александрійських, у північній — архістратига Михаїла — покровителя Києва. У квітні 1612 відремонтований головний храм Кирилівського чоловічого монастиря освячено самим ігуменом разом із київським архієпископом та названо на честь св. Трійці. 1614, після смерті Василя (Красовського), на знак великої шани його тіло було поховано у самому храмі. 1786, коли за наказом Катерини II монастир припинив своє існування, храм перетворено на лікарняну церкву. Вірогідно, тоді всі стіни всередині церкви були тиньковані та побілені. Під час ремонтних робіт 1860, при усуненні старого тиньку, священиком П. Орловським було виявлено стародавні фрескові розписи 12 ст. Це відкриття привернуло до себе увагу громадськості того часу, завдяки чому ремонтні роботи було тимчасово припинено. У червні 1874 у Києві проводився III Археологічний з'їзд, на якому розглядалися питання дослідження та реставрації стародавніх фресок Кирилівської церкви. На кошти, які виділив комітет з'їзду, з 20 червня 1874 терміново почалися роботи щодо відмивання та розчищення стінопису 12 ст. від пізніших нашарувань. Перші такі роботи проводилися аматорами під керівництвом протоієрея Софійського собору П. Лебединцева. У консі головної апсиди було відкрито композицію «Євхаристія», частково — фігури святих. У наріжних апсидах — тільки невеликі фрагменти розпису. У трансепті на південній стіні — частково композицію «Різдво Христо-

ве», на протилежній стіні — «Успіння Богородиці», а також цілий ряд фрагментів на стінах наріжних нав та в притворі. Результати першої реставрації стародавнього стінопису Кирилівської церкви привернули увагу дослідників з Петербурга. Була створена спеціальна комісія, яку очолив історик мистецтва та художній критик, проф. А. Прахов. З його ініціативи, після доповіді імператору Олександру III, було дано розпорядження виділити з державної казни 10 000 крб. на реставрацію живопису Кирилівського храму в Києві. Влітку 1881 зроблено фотофіксацію й проведено підготовчі роботи. Для дослідження та виконання робіт А. Прахов запросив київських художників — викладачів та учнів Рисувальної школи М. Мурашка (давнього приятеля Прахова, ще з часів навчання у петербурзькій Академії мистецтв). Значні реставраційні роботи розпочалися влітку 1883. До групи художників входили викладачі школи: М. Пимоненко, Х. Платонов, І. Селезньов та учні: С. Гайдук, І. Єгорічев, В. Замирайло, Ф. Зозулін, І. Іжакевич, С. Костенко, О. Курінний, В. Отмар та ін. Реставрація та поновлення живопису повністю проведені за два сезони (травень — листопад) 1883—84. У перший сезон головним розпорядником був М. Глоба, у другий керівництво роботами взяв на себе видатний художник М. Врубель. Внаслідок копіткої праці

213.1. Вид на хори.

213.1. Врубель М. Пророк Мойсей. Фрагмент композиції на хорах.

213.1. Врубель М. Ангели з лабарима. Молиговня на хорах.

у Кирилівській церкві було розкрито та відреставровано майже весь фресковий стінопис, що зберігся з 12 ст. У центральній апсиді з канонічних зображень відновлено верхній ярус з композицією «Євхаристія» з неоднаковим парним зображенням Спасителя у двох частинах симетричної композиції: ліворуч Ісуса зображено анфас, праворуч — у профіль. Кожна частина композиції має також окремий ківорій. Динамічні постаті ангелів, апостолів та Спасителя витримано у м'яких блідо-рожевих та блакитних тонах. Нижче збереглося фрагментарно два яруси зображень святих християнської церкви. На рівні вівтарних вікон симетрична композиція складається з восьми постатей на повний зріст. Усі святих одягнені у білі стихарі, поверх яких — довгі фелони та білі з хрестами омофори, що контрастують з червоною вохрою німбів та складок одягу. Особливого ритму композиції надають напівциркулярної форми сувої, що святих, трохи схиливши голови, тримають у руках. У нижньому ярусі — потрудні зображення святих у медальйонах, які пов'язані між собою петлями-кільцями і створюють єдину орнаментальну лінію. На західному боці триумфальної арки зображення розміщені також горизонтальними пасками. Під шиферним карнизом написано сцену «Благовіщення» (на північному стовпі — архангел Гавриїл, на південному — Діва Марія). Нижче — сцена «Вшестя», що також розділена на дві частини (на північному стовпі — постаті Іосифа і Марії з немовлям на руках, на південному — Симеона та Анни). На фресці чітко видно графію — попередній рисунок по вологому тиньку. Композицію витримано в теплих тонах. Обличчя, руки, стопи та німби фігур жінок написані червоно-коричневою фарбою, лише сивина волосся чоловіків та їхній одяг — світлі, майже білі. Під сценою «Вшестя» розташовано дві великі постаті апостолів Петра й Павла. У північній апсиді трьома горизонтальними пасками розміщені фігури святих, серед яких багато солунян та македонян. Серед зображень — величні постаті святих: Константина, Дмитрія Солунського, Климент Болгарського, Іоанна Македонського та ін. (максимальна висота 3,3 м). Особливий інтерес являють фрескові зображення на стінах південної апсиди церкви, які збереглися значно краще за інші. Тут розміщено сцени з жит-

тя Кирила Александрійського, на честь якого і було названо саму церкву. Кирило жив у кін. 4 — на поч. 5 ст. і був єпископом міста Александрії, канонізований церквою як захисник християнської віри. Живописець 12 ст. написав на східній стіні південної апсиди визначні сцени з життя св. Кирила в хронологічній послідовності, починаючи з обрання на єпископа (верхній ярус) і до його смерті та поховання (нижній ярус). Тринадцять композицій з «Життя Кирила» розміщено у п'ять ярусів. Незважаючи на офіційні християнські канони, митець вінс утвори елементи сучасності. Колористично композиції вирішено в ніжно-рожевих, блакитних та світло-зелених тонах. Контурні зображень чітко окреслено, на обличчях та волоссі постатей прокладено білілині мазки.

Давні розписи центрального простору храму також підпорядковані чіткій ієрархічній системі. У простінках вікон підбанника збереглися зображення апостолів, їхні статичні постаті вражають своєю величністю та монументальністю. Нижче, на парусах, традиційно розміщено зображення чотирьох євангелістів, з яких найкраще збереглася постать Марка на південно-західному парусі. Добре видно його велику голову із світло-русявим волоссям і бородою, руку на відкритому Євангелії та сіро-зелений одяг. Чотири центральні підпружні арки прикрашено медальйонами із зображеннями мучеників. Медальйони, як і в центральній апсиді, пов'язані між собою петлями-кільцями.

У верхніх частинах південної та північної стін трансепта з розписів 12 ст. збереглося у простінках вікон по дві постаті так званих стовпників — найаскетичніших самітників-ченців, яких зображено на стовпах, що перев'язані вузлом (характерна деталь того часу). Нижче, на північній стіні трансепта, розміщено композицію «Успіння Богородиці», на південній — «Різдво Христове». Сцена «Різдво» охоплює цілий ряд сюжетів розповідного характеру: тут показано Богоматір із немовлям на руках, обмивання дитини, волхвів, що поспішають до місця події, символічних ягнят та ін.

На пілонах хрещатих стовпів — великі постаті святих воїнів: Димитрія Солунського, Федора Стратилата, Георгія Побідоносця та ін. Монументальні фігури воїнів з озброєнням зображено у військовому вбранні коричневого кольору на блакитному тлі.

На північній стіні північної нави — композиція «Здвиження хреста», на якій зображено дві постаті обох великого дерев'яного хреста: праворуч — візантійський імператор Константин, що одержав християнство; ліворуч — його мати — цариця Елена, яка була присутня при віднайденні хреста Спасителя на Голгофі та привезла його частинку до Константинополя.

У нартексі збереглося кілька виразних сцен та безліч фрагментів багатопланової композиції «Страшний суд». Композиція розміщена ярусами на стінах, арках, пілястрах та коробовому склепінні нартекса. Тут і ангели з сурмиками, і праведники, і засуджені грішники. Найкраще збереглися сцени: «Ангел, що звиває небо», «Лоно Авраама» та «Хід князів». Одним із най-

поетичніших зображень усього розпису церкви є композиція «Ангел, що звиває небо», розміщена на південному пілоні нартекса, під шиферним карнизом. Цікавим є її композивання на площині: постать ангела дуже зміщена до краю пілона, решту композиції займає сувій, що символізує небо. На малюнку чітко видно глибоку граф'ю, особливо в нижній частині складок одягу. Тремтливий розліт крил, трагічний нахил голови ангела та роздуті кінець сувою передають стан напруженості й тривоги. Взагалі зображення біблійного сюжету «Страшного суду» в Кирилівській церкві вважається одним з найперших у храмах 12 ст. у Київській Русі.

З поновленого розпису 17 ст. до нашого часу зберігся портрет ігумена, написаний олією на одному з пілонів південної стіни. На портреті поясне зображення старця, який спокійно та велично дивиться на глядача. На ньому чернечий одяг: чорна ряса та чорний клобук, прикрашений тонкою золотою стрічкою. У лівій руці ігумен тримає патерицю, у правій — закладену пальцем книгу. Портрет розміщений в овалі, чим нагадує картину в рамі. Під овалом — герб, який свідчить про знатне походження зображеного. Живопис витримано в глибоких темних тонах. Думки сучасних дослідників щодо імені ігумена зводяться до двох висновків: перші традиційно вважають, що це портрет Василя (Красовського), тому що його було поховано поруч; другі розшифровують напис на зображенні (монограма з семи літер) як ім'я ігумена Інокентія (Монастирського), діяльність якого (1681—97) збіглася з періодом найбільшого розквіту монастиря. Цей зразок стінопису 17 ст. вважається цінною пам'яткою портретного жанру в українському образотворчому мистецтві.

Відповідно до угоди 1883—84, укладеної А. Праховим з художниками, в місцях втрати стародавніх фресок по новому тиньку було зроблено новий олійний розпис. Вибираючи сюжети для нових композицій, Прахов керувався тематикою розпису давньоруських храмів. У бані Кирилівської церкви знову було написано зображення Христа з ангелами (худ. І. Селезньов); на західній стіні центральної нави — сцени з життя Богородиці (худ. М. Климанов); у південній частині трансепта — «Хрещення Ісуса» (худ. Х. Платонов); в апсиді на хорах — постать Богоматері (худ. І. Іжакевич). На західній стіні нартекса були дописані сцени пекла. За зразками старовинних фрагментів було розписано орнаментами вузький вхід на хори.

Особливу цінність мають розписи, зроблені художником М. Врубелем. Приїхавши до Києва, він працював над вивченням пам'яток давньоруського монументального живопису. М. Врубель створив чудові композиції, які прикрашали стіни Кирилівської церкви. Зі спогадів А. Прахова відомо, що першим твором художника у храмі була сцена «Благовіщення» на північному й південному стовпах тріумфальної арки. Тут фарбовий шар фрески злиняв, залишилася лише граф'я. Не виходячи за її межі, М. Врубель написав усе зображення, розробив деталі рук, обличчя, одягу. Другою його роботою була ком-

позиція «В'їзд до Єрусалима», написана в центральній наві під південною частиною хорів. На напівциліндричній стелі хорів він написав велику композицію «Зішестя Святого Духа» (всього за три місяці та без детальних ескізів). Композицію широко і вільно, як того вимагали пропорції склепіння, розгорнуто по горизонталі. У центрі — постать Богоматері, обабіч — по шість апостолів. Пензлю М. Врубеля належать також «Космос», зображення обличчя пророків Мойсея та Соломона, погруддя Христа над входом до молитовні та два ангели з лабрами по обидва боки апсиди в молитовні. Ангели в білому одязі, що переливається м'якими, мінливими тонами перламутру, вдало вписані в невеликий простір над апсидою; художник переконливо передав напруженість образів та їхній стрімкий рух. Останньою настінною композицією, що її виконав М. Врубель у Кирилівській церкві, є панно «Надгробний плач» у південній частині притвору, на стіні аркасоля. Вписана у напівкруглу нішу композиція надзвичайно лаконічна й сувора: три ангели злетілися до труни Христа.

Усі композиції художник зробив за сім місяців (травень — листопад 1884). Наступним етапом було створення ікон для нового мармурового іконостаса за ескізами А. Прахова. З листопада 1884 до травня 1885 Врубель перебував у Венеції, де вивчав оригінальні живописні твори італійських майстрів. Написані там митцем чотири ікони — «Богоматір з немовлям», «Христос», «Кирило» та «Афанасій» відзначаються монументальністю, переконливістю й свіжістю образів. Найвдалішим є образ Богоматері. У ньому поєдналися і враження від чудових картин Д. Белліні, й чарівний образ дружини А. Прахова. Всі ікони написані олійними фарбами на цинкових дошках.

У 1930-і рр. у храмі здійснювали планомірні дослідницько-реставраційні роботи художники-реставратори з Києва та Москви Д. Кіпчик та П. Юдін. 1949—54 реставраційні роботи проводили художники-реставратори Республіканської спеціальної науково-реставраційної виробничої майстерні Л. Калининченка, Є. Мамолат, О. Плющ та ін. У 1960—80-і рр. — художники-реставратори В. Баб'юк, І. Дорофійенко, О. Єрмо, А. Кравцов, І. Лісаневич, В. Поліщук, П. Редько, В. Рибчинський та ін. [626].

Нагія Богдана, Григорій Логвин.

213.2. Мур монастиря, 1773—87 (архит.). Первісна огорожа була дерев'яною, наприкінці 17 ст. частково замінена на цегляну. Використовуючи її залишки, арх. І. Григорович-Барський звів новий мур, що включав надбрамну церкву із дзвіницею і чотири наріжні вежі. Від нього біля південно-західної вежі збереглася ділянка завдовжки 15 м. Товщина муру бл. 2 м. З боку подвір'я в товщі стіни зроблено аркові ніші завглибшки бл. 0,75 м, завширшки від 3,5 до 3,85 м. Ширина простінка 1,8 м. Ззовні у цегляному мурі влаштовано заглиблені на чверть цеглини прямокутні панелі. Мур тинькований, побілений, завершено спрощеним антаблементом, що складається з невеликої тяги архітрава, вузького плоского фриза та карниза нормального профілю. Антаблемент вежі повторює

за формами антаблементу муру. Мур — під залізною покрівлею. Первісно був необхідною складовою частиною ансамблю; своїм масштабом вдало відтінював величний масив Кирилівської церкви та стрункий силует дзвіниці надбрамної церкви [627].

Григорій Логвин.

214. КИРИЛІВСЬКІ ПЕЧЕРИ, 11—12 ст. (археол.). Вул. Фрунзе, 103. На території Кирилівського монастиря, в межах Кирилівської церкви.

Печери — складний (розгалужений або, навіть лабіринтовий) двоярусний комплекс підземних галерей — житлових та поховальних приміщень. Відкриті наприкінці 19 ст., Кирилівські печери досліджувалися у 1949—52 І. Самоїловським. Результати досліджень свідчать, що печери виникли раніше, ніж церква, збудована в 12 ст. Є підстави вважати, що печерний комплекс сформувався в 11—12 ст. як початкове печерне поселення ченців Кирилівського монастиря.

Нині частину підземних споруд забутовано камінням, інша перебуває в аварійному стані, загрожуючи цілісності наземних споруд. Пам'ятка потребує термінового ретельного вивчення й консервації.

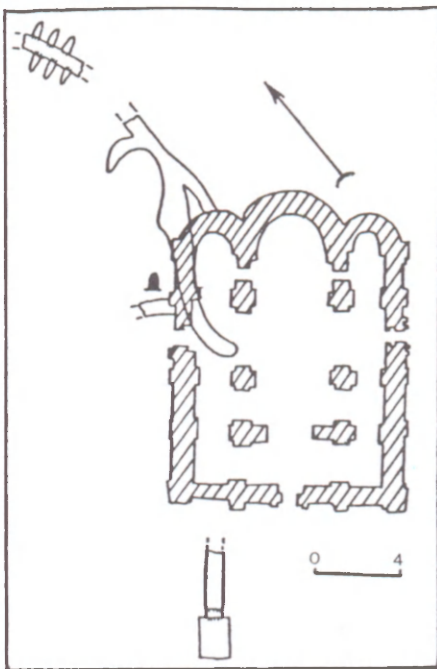
Матеріали досліджень зберігаються в Інституті археології НАН України [628].

Тимур Бобровський.

215. КИТАЇВСЬКА ПУСТИНЬ, 16—20 ст. (архит., іст.). Вул. Китаївська, 15—32. Вниз за течією Дніпра, за 9 км від центру Києва, в урочищі Китаєве, на підвищеному березі ставка, оточеного пагорбами, порослими лісом.

Китаївська пустинь, підпорядкована Києво-Печерській лаврі, заснована у 16 ст. Наприкінці 1716 генерал-губернатор Києва Д. Голіцин збудував дерев'яну церкву в ім'я Сергія Радонезького, трапезну і келії, які 1757 згоріли. 1759 Синод дав дозвіл на спорудження нової, цегляної церкви. Троїцьку церкву збудовано арх. С. Ковніром, закінчено і освячено 1767. У 1829—37 арх. І. Богдановим (імовірно, за проектом арх. А. Меленського) зведено надбрамну цегляну дзвіницю на відстані 50 м від західного входу до храму. Являла собою чотириярусну, завершену високим шпилем споруду, в якій перший ярус було вирішено у вигляді прямокутного двоповерхового об'єму, прикрашеного з заходу і сходу чотирьколонними портиками доричного ордеру з трикутними фронтонами. Два верхніх, у плані круглих, яруси оздоблювали колони коринфського і композитного ордерів. Дзвіниця завершувалася цибулястою позолоченою банею, увінчаною високим шпилем (розібрана 1932).

У 1830-х рр. вздовж північно-західного краю подвір'я разом із дзвіницею зведено прилеглі один до одного одноповерхові цегляні корпуси братської трапезної з теплою церквою Дванадцяти апостолів, хлібні, кухні й кількох келій, на схід від Троїцької церкви — окремий одноповерховий дерев'яно-цегляний будинок настоятеля пустині з дерев'яною галереєю на фасаді (перебудований). За проектами арх. П. Спарро 1843—44 на південь від Троїцької церкви споруджено двоповерховий цегляний братський корпус («старий дім»), 1851—52 — цегляну огорожу комплексу з північно-західною еко-

214. Кирилівські печери. Вул. Фрунзе, 103. План.

номічною брамою у вигляді арки (не збереглася). У 1870-і рр. північно-східний бік подвір'я замкнено ланцюгом одноповерхових споруд — лазні та трьох келійних корпусів (перебудовані). Навпроти південно-західного боку Троїцької церкви за проектом інж. О. Середи у 1894 зведено двоповерховий цегляний «новий дім», що призначався для помешкання старих священнослужителів. Внаслідок цього забудоване з усіх боків головне подвір'я пустині отримало форму неправильного шестикутника. З 2-ї пол. 19 ст. до складу пустині увійшло засноване у монастирському саду окреме господарське подвір'я.

Пустинь створювалась як оселя для усамітнення ченців. У Китаєві проживало чимало старців-ченців, які відзна-

215. Китаївська пустинь. Вул. Китаївська, 15—32.

чалися подвижництвом. Одні з них обирали юродство — добровільну відмову від загальноприйнятих норм поведінки, інші — затворництво. Тому ще з 18 ст. Китаївська пустинь зажила слави київського Афону, стала місцем паломництва, дозвіл на відвідання якої видавала Києво-Печерська лавра. Влітку число прочан досягало 3 тис. осіб. Кожен старець був духівником, мав багато «духовних чад» з мирян та духовних осіб, які відвідували його тут без перешкод.

Найвідомішими з китаївських старців були Досифей і Феоділ, могили яких містяться поряд з Троїцькою церквою. Відновлено традицію їх шанування — тут здійснюються відправи-панахиди, до могили святих стікаються численні прочани. На північ від церкви збереглася також частина цвинтаря (ліквідований у 1960-х рр.), де поховано лаврських ченців, світських осіб. Серед них — могили відомого діяча Свято-Володимирського братства Г. Бредіхіна; княгині Т. Горчакової, черниці Києво-Флорівського монастиря (у чернецтві — Анастасія) та ін. У числі втрачених могили — склеп з двох камер, де покоїлися ієросхимонах, книгопродавець Києво-Печерської лаври Іларіон та відомий лаврський юродивий Ковалевський Іван Григорович (1807—55), що мав прізвище «Босий»; поховання Веніаміна (справж. — Базилевич Дмитро Ілліч; 1787—1873) — друкаря та архітектора Києво-Печерської лаври, архимандрита Києво-Видубицького монастиря (1856—67), автора повного «Китаївського місяцеслова»; Єпифанія (1770—1828) — філософа, богослова, проповідника, ієромонаха, керівника лаврської друкарні (1814—22). Кількох осіб було поховано у Троїцькій церкві. У 1970-х рр. біля с. Круглик було влаштовано новий цвинтар Китаївської пустині, поруч з яким виник скит Преображенська пустинь.

У 1920-х рр. в пустині містилася дитяча колонія, частина споруд використовувалася сільськогосподарськими закладами. 1930 територію та будівлі передано заснованому в цей час Все-союзному дослідному інституту плодового та ягідного господарства (з 1954 — Український НДІ садівництва).

Під час Великої Вітчизняної війни всі будівлі дуже постраждали. Пізніше тут розміщувалися Республіканський навчально-виробничий комбінат бджільництва і Український науково-дослідний інститут захисту рослин (з 1956). Після реставрації Троїцької церкви (1992) і ремонту трапезної з келіями ці будівлі передано Українській православної церкві Московського патріархату [629].

Євгенія Горбенко,
Михайло Дегтярьов,
Ніна Коваленко.

215.1. Братський корпус, 1843—44 (архит.). У південній частині подвір'я. Північний фасад звернено до Троїцької церкви, південний — у бік ставка. Збудовано у стилі класицизму за проектом арх. П. Спарро.

Двоповерхова, на високому цоколі, цегляна, тинькована, у плані прямокутна споруда розмірами 43×15 м. Дах вальмовий, критий залізом. Перекриття цокольного поверху склепінчасті, першого і другого — плоскі. Перший поверх рустований, відокремлюється від другого пояском. Гладенькі стіни другого поверху завершені карнизом. Прямокутні вікна з лиштвами. Використовується як навчальний корпус Київського державного науково-виробничого комбінату бджільництва Мінагропрому України.

Євгенія Горбенко,
Михайло Дегтярьов.

215.2. Будинок для старих, 1894 (архит.). У південно-західній частині ансамблю. Збудовано за проектом військового інж. О. Середи. Головний фасад, звернений на подвір'я пустині, двоповерховий; фасад, звернений до саду — триповерховий. Цегляний, тинькований, побілений, у плані прямокутний. Перекриття цокольного поверху склепінчасті, першого і другого — плоскі. Стіни з наріжними піля-

страми завершені карнизом. Прямокутні вікна з лиштвами. Тепер використовується як адміністративне приміщення [630].

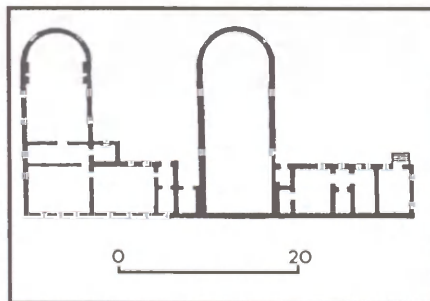
Євгенія Горбенко.

215.3. Господарське подвір'я, 2-а пол. 19 — поч. 20 ст. (архит.). Напроти головного подвір'я пустині через вул. Китаївську, вздовж якої встановлено ажурну металеву огорожу на цегляних стовпах. На території подвір'я містилися споруди житлового і господарського призначення — шпитали, стайні, льохи, переведений з Києво-Печерської лаври свічковий завод тощо; частина їх збереглася.

1867 за проектом ієромонаха Євкарпія (в миру — інж. Наумов) у південній частині подвір'я вздовж вулиці споруджено двоповерховий цегляний корпус «старого» шпиталю у стилі пізнього класицизму, з двома входами з боку подвір'я, критими металевими дашками. Перпендикулярно до нього вздовж соснової алеї, що веде в глибину саду, за проектом ченця Ігнатія 1871 зведено одноповерховий, обкладений цеглою, дерев'яний корпус «нового» шпиталю, до якого 1900 добудовано бічне крило; 1904 — цегляний об'єм церкви св. Серафима Саровського. Храм прямокутний, з гранчастою апсидою, вирішений у т. зв. парафіяльному стилі, завершувався однією банею (не збереглася). 1898 арх. В. Ніколаєвим запроєктовано триповерховий цегляний житловий корпус у цегляному стилі, розташований в північній частині вуличної забудови подвір'я. На східному головному фасаді цього будинку встановлено дві меморіальні дошки з іменами загиблих на фронтах Великої Вітчизняної війни співробітників Українського науково-дослідного інституту садівництва та на честь переформування тут у листопаді 1943 винищуваль-

215.2. Будинок для старих.

215.6. Трапезна з келіями.
215.6. План.

ного протитанкового артилерійського полку резерву Головного командування. Будівля «старого» шпиталю і житловий корпус використовуються Українським науково-дослідним інститутом захисту рослин, «новий» шпиталь разом із церквою у 1990-х рр. передано чоловічому монастирю «Китаївський пустинницький скит» [631].

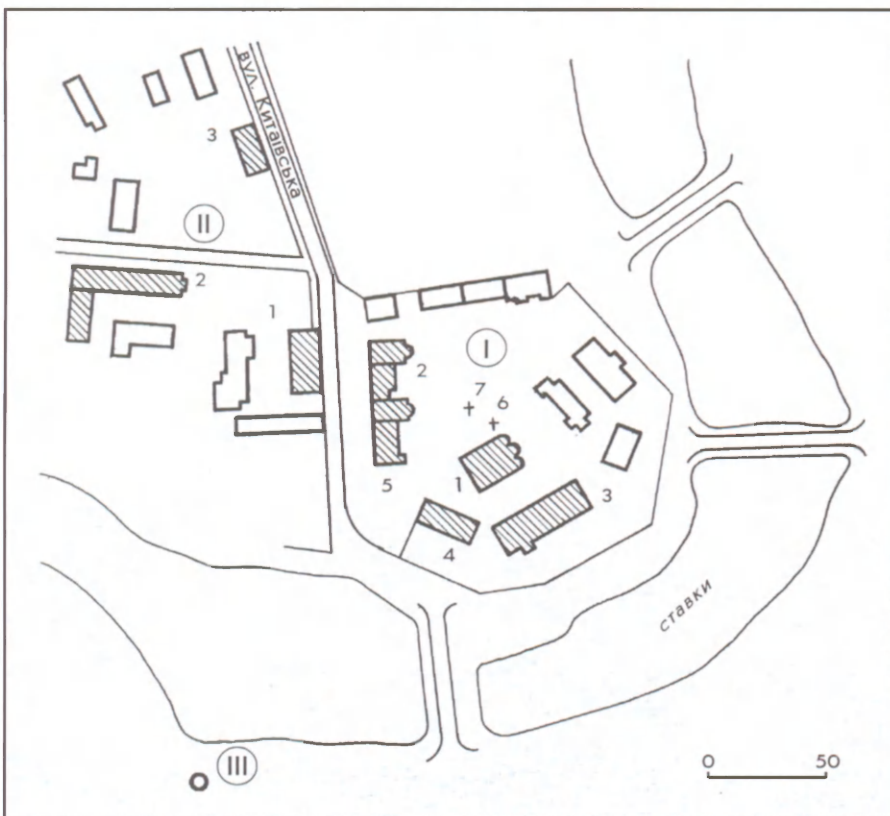
Михайло Дегтярьов.

215.4. Могила преподобного Досифея (іст.). Біля північної стіни Троїцької церкви.

Досифей (справж. — Тяпкіна Дар'я Василівна; 1721—76) — рясофорний чернець Китаївської пустині. Народилася у заможній і знатній сім'ї рязанських дворян, 1723—31 виховувалась у московському Вознесенському монастирі, де чернецтвувала її бабуся. З 1731 жила вдома, але весь час гнітилася мирським життям. З цієї причини втек-

215. Китаївська пустинь. Генплан:

I — Китаївська пустинь: 1. Троїцька церква. 2. Трапезна з келіями. 3. Братський корпус. 4. Будинок для старих. 5. Місце дзвіниці. 6. Могила преподобного Досифея. 7. Могила преподобного Феофіла. II — Господарське подвір'я: 1. Старий шпиталь. 2. Новий шпиталь з церквою св. Серафима Саровського. 3. Житловий корпус. III — Нова каплиця біля входу до печери.

ла з дому 1736 і під чоловічим ім'ям Досифея пішла на послух до Троїце-Сергієвої лаври. 1739 прийшла до Києво-Печерської лаври. Отримавши від архимандрита Рафаїла (Заборовського) відмову у постригу через відсутність документів, оселилася у Китаєві, де власноручно викопала собі печеру біля підніжжя гори, в якій прожила 26 років. Жила суворим затворницьким життям. З часом ім'я Досифея-провидця стало відомим в усій країні. 1744 затворника відвідала російська імператриця Єлизавета Петрівна з наступником престолу Петром III та його нареченою Катериною — майбутньою імператрицею Росії. За наказом цариці, в її присутності, печерника було пострижено у рясофорного ченця під ім'ям Досифея. 1767 до подвижника і провидця прийшов син курського купця П. Мошнін, який отримав благословіння від Досифея на чернецтво у Саровський монастир і з часом став відомим усьому православному світу як Серафим Саровський. Після виходу 1771 царського указу про заборону пустельництва Досифею довелося жити у Лаврі на Дальніх печерах, де келейником ченця був Феофан — відомий у майбутньому соловецький подвижник. 1775 повертається до Китаївської пустині, живе у келії біля ставка. На могилі Досифея було встановлено гіпсовий пам'ятник у вигляді труни (не зберігся), на поч. 1990-х рр. — стелу із світлої мармурової крихти, вштовпано квітник [632].

215.6. Келії.

кій пустинях. Юродствував, уславився як провидець: передрік заснування київських Троїцького (Іонівського) і Покровського монастирів, Преображенського скита Китаївської пустині й вказав їхнє місцерозташування, початок Кримської війни та смерть імператора Миколи I, який відвідав його у 1852. Мав понад 500 «духовних чад», серед яких були княгиня А. Орлова-Чесменська, черниці Києво-Флорівського монастиря. Спочатку на могилі було встановлено хрест, 1866 коштом ігумена Ніжинського монастиря — бронзову плиту з написом (не збереглися); на поч. 1990-х рр. — стелу із світлої мармурової крихти, розбито квітник [633].

Олена Воронцова,
Ніна Коваленко.

215.6. Трапезна з келіями, 1-а пол. 19 ст. (архт.). Формує північно-західну частину подвір'я, західні фасади єдиним фронтом витягнулися вздовж червоної лінії забудови вулиці. Зведено 1832—33 у формах класицизму, за однією з версій — за проектом арх. А. Меленського; за другою версією — авторство і нагляд за спорудженням здійснено арх. І. Богдановим. У квітні 1832 відбулися торги на спорудження у Китаївській пустині цегляної дзвіниці і при ній — теплої церкви і трапезної. Під-

ряд доручено київському купцю М. Фадееву. В архівній справі є посилання на будівництво церкви і трапезної 1833, а також вказівка, що 6 лютого 1833 братську церкву і келії разом із трапезною закінчено; столярні роботи виконано майстром Кагарлицьким. 1845 з півдня до трапезної прибудовано ще один невеликий корпус келій. У серпні 1852 альфрейних справ майстру Г. Федорову доручено пофарбувати стіни церкви й трапезної у світло-зелений колір; у вівтарі над престолом написати Богородицю у сивії, у церкві — Всевишнього Око, на стелі трапезної — великий хрест у сивії й зробити ліплення. У записах 3 жовтня 1852 зазначено, що оформлення церкви майже закінчено, церкву розписував Г. Малавський.

Споруда одноповерхова, із цоколем ярусом у північній частині, на підвалах, цегляна, тинькована. Складається з двох поєднаних низенькою вставкою Г-подібних у плані об'ємів із поперечними крилами, завершеними з боку подвір'я напівкруглими апсидами. В північній частині містилися розташована вздовж вулиці споруда хлібні та висунутий в глибину подвір'я об'єм кухонних будівель і келій, які, ймовірно, включали домову церкву. Південна частина складається з поперечно орієнтованої трапезної зали з теплою церквою Дванадцяти апостолів та прилеглих раніше до дзвіниці келійних приміщень. У вівтарі трапезної церкви збереглося напівсферичне склепіння, в окремих підвалах — коробові склепіння на цегляних стовпах, у більшості приміщень перекриття плоскі, дерев'яні. Дах вальмовий, по дерев'яних кроквах, критий залізом.

Трапезна з церквою Дванадцяти апостолів — безстовпна, зального типу, планування інших частин анфіладне. Усі приміщення мають входи з боку подвір'я. Апсида церкви перекрита напівсферичною банею на низькому підбаннику. Вікна цокольного поверху північної частини заглиблені у приямки. На дворових фасадах південних келій збереглася давня віконна столярка, перед одним із входів південної

215.6. Трапезна.

мий у майбутньому соловецький подвижник. 1775 повертається до Китаївської пустині, живе у келії біля ставка. На могилі Досифея було встановлено гіпсовий пам'ятник у вигляді труни (не зберігся), на поч. 1990-х рр. — стелу із світлої мармурової крихти, вштовпано квітник [632].

Олена Воронцова,
Ніна Коваленко.

215.5. Могила преподобного Феофіла (іст.). Поруч з північною стіною Троїцької церкви, неподалік від входу до храму. Феофіл (справж. — Фома Горенковський; 1788—1853) — ієросхимник Китаївської пустині, провидець. Народився у Київській губ. в родині священика. Навчався у Київській духовній академії, з 1812 — послушник Братського Богоявленського монастиря. 1821 прийняв постриг під ім'ям Феодорита, 1827 рукоположений і призначений економіком монастиря. 1834 прийняв схиму під ім'ям Феофіла. З 1844 проживав у Голосіївській, з 1849 — у Китаївській пустині.

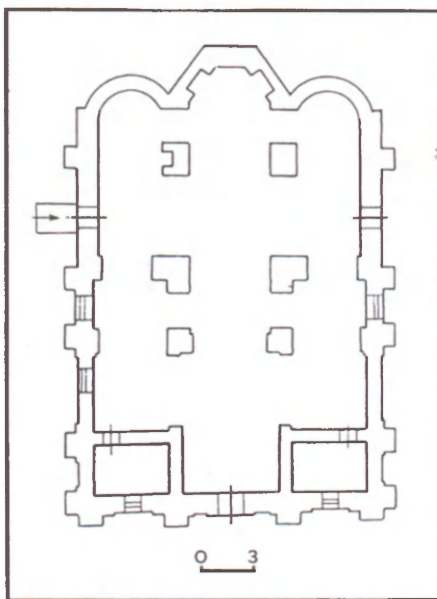
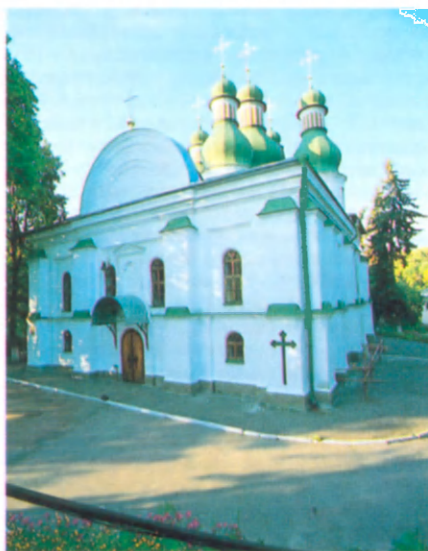

келії — залишки різьбленого дерев'яного ганку. Виразний класицистичний характер мають фасади з боку вулиці: прості прямокутні вікна з профільованим карнизом чергуються з вузькими вікнами хлібні, оздобленими лучковими перемичками із замковими каменями, ділянкою «сліпих» вікон з вузькими підвіконними й надвіконними тягами торця трапезної тощо. Дворові фасади простіші: гладенько тиньковані стіни членуються невеликими без облямувальних прямокутними вікнами й профільованим карнизом. Великі віконні прорізи з давніми прямокутними-гратчастими рамами акцентовано прямими сандриками й підвіконними фільонками. Споруда органічно вписується у комплекс надвірних будівель ансамблю.

Після ремонту 1993—95 використовується церковною громадою і чоловічим монастирем «Китаївський пустинницький скит» [634].

Олександр Тищенко.

215.7. Троїцька церква, 1763—67 (архит., іст.). У центрі Китаївської пустині, поблизу ставка. Споруджено за указом Синоду від 1759 арх. Києво-Печерської лаври С. Ковніром коштом князя О. Голіцина, вйта І. Сичевського, київських жителів В. Гудими, К. Сулими та ін. 1854, після перейменування Китаївської пустині на Свято-Троїцьку, здійснено капітальний ремонт. Ззовні храм тинькований, перекладено верхи, пофарбовано стіни, всі бані наново покриті мідними листами, центральну баню позолочено. Худ. Й. Шелтовський разом із майстрами лаврської школи малярства заново розписав інтер'єр, поновив різьблений позолочений іконостас. Капітальну реконструкцію храму здійснено 1892 арх. В. Ніколаєвим: зроблено ремонт цегляної кладки фундаментів, стін і склепін, розтесано нові вікна, бічні фасади укріплено контрфорсами, до західного фасаду зроблено велику прибудову, дерев'яну підлогу замінено чавунними плитами з Успенської церкви Києво-Печерської лаври. 1900 храм перетворено на теплий: у тамбурі перед входом поставлено чотири голландських груби. 1907—10 пофарбовано бані й промито живопис. Під час 2-ї світової війни постраждав дах. У 1950-х рр. впади бані. 1978 розроблено проект реставрації церкви (архітектори В. Безякін, Р. Бикова, Г. Максимова). 1992 здійснено ремонт і реставрацію. Шестистовпна, триапсидна, п'ятибанна, з трьома престоломи — Троїцьким, Сергія Радонезького і Димитрія Ростовського. Стіни цегляні, на вапняному розчині. Перекриття баневі (над середохрест'ям і вівтарем) й склепінчасті. Завершується храм грушоподібними банями з перехватом і вишуканими ліхтариками. Двосвітня. Площини стін з великими віконними прорізами завершено карнизами й розчленовано по вертикалі контрфорсами на бічних фасадах і лопатками — на східному. Трикутний тимпан фронтона південного порталу і прилеглі площини стін прикрашено бароковим ліпленням, що складається з орнаментальних й рослинних мотивів. Тимпан фронтона північного порталу заповнений скульптурними зображеннями ангелів, по боках порталу — декоративні канелюровані напівколонки спрощеного

215.7. Троїцька церква.
215.7. План.

ордера, що спираються на кронштейни і завершуються гострокутними дашками. По осях обох порталів нагорі влаштовано пишню оздоблені ліпленням глухі ніші й характерні для українського бароко чотирипелюсткові віконця. Інтер'єр храму з двома висотами розкритими світловими банями (над середохрест'ям та вівтарем) прикрашено відтвореним за описами бароковим чотирирусним іконостасом (арх. Р. Бикова). В об'ємно-просторовому вирішенні та силуеті храму відображено риси доби розвитку архітектури українського бароко серед. 18 ст. У підземних склепах південного приділу поховано ігумена Києво-Печерської лаври (з 1867) Модеста (1806—71) та ієромонаха Лаври (з 1843) Іполита Яценка (1806—75). На підлозі — дві бронзових плити з написами. У цьому ж приділі зберігаються мощі Феофіла. В окремій ніші у стіні церкви у 1892 було поховано єпископа Калузького Віталія. Праворуч від входу до храму в стіні встановлено хрест на пошанування похованого тут соборного старця

Лаври, ієромонаха Геннадія (помер 1866). З 1992 — діючий храм [635].

Євгенія Горбенко, Ніна Коваленко.

216. КИТАЇВСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ КОМПЛЕКС, 9—13 ст. (археол.). На південній околиці міста, на відстані 9 км південніше Києво-Печерської лаври, на високому (бл. 40 м) з крутими схилами правому березі Дніпра, в історичній місцевості Китаїв. Китаївський комплекс належить до великих для свого часу міських осередків. Ототожнюється дослідниками з літописним містом Пересічин, який згадується у літопису під 1154 і 1161. Був південним форпостом стародавнього Києва. Зруйнований 1240 ордами хана Батия. У післямонгольський час на цій території створено печерний монастир. **216.1. Городище.** Займає домінуюче положення над навколишньою місцевістю. Відкрито в 19 ст. Площа 2,22 га. Товщина культурного шару 0,3—0,5 м. Територію пам'ятки розділено ровами і валами, балками і ярами на п'ять укріплених майданчиків. В'їзд до городища — з північного боку. Система фортифікації значною мірою відповідає топографічним умовам місцевості. В 10—13 ст. неодноразово обновлювалося і реконструювалося. Знайдено фрагменти гончарної кераміки. Розкопки не проводилися. Збереження пам'ятки задовільне.

216.2. Курганний могильник. На південь від городища. Досліджувався Д. Самоквасовим (1874), В. Науменком (1876), В. Хвойкою і В. Городовим (1886—94), О. Ертелем (1911—14), А. Кубишевим (1961), І. Мовчаном (1973, 1984, 1987, 1988). Налічував бл. 400 насипів заввишки 0,5—2 м, діам. 7—12 м. Розкопано бл. 30 курганів. Складається з трьох груп: перша прилягає до південної околиці городища, розташована на вершині й схилах Китаївських висот; друга — на відстані 0,7—0,8 км на південний захід від першої, ліворуч від дороги, яка пролягає у глибокому яру і веде від кол. Китаївської пустині через пагорб до Пирогова; третя — на відстані 0,2 км на схід від другої. Простежуються три обряди поховань: трупопокладення, трупопалення і кенотаф. Поховальний інвентар — ножі, кресала, залізни встрілі стріли, жіночі прикраси, монета-срібник Володимира Святославича. Належить до могильників міського типу.

Пам'ятка руйнується грабіжницькими розкопками.

216.3. Поселення. На північний захід від городища, на лівому березі безіменного струмка, тягнеться вздовж нього більш як на 1,5 км. Досліджувалось А. Кубишевим (1961), І. Мовчаном (1973, 1984, 1987, 1988). Площа бл. 40 га, досліджено бл. 1200 кв. м. Товщина культурного шару до 0,6—0,7 м. Зафіксовано сліди наземних жител каркасно-стовпової конструкції та зрубних. Знайдено фрагменти ліпної та гончарної кераміки, скляних браслетів, кованих залізних цвяхів, ножі, стріли, важки, шиферні прясла, заготовки до бронзових браслетів, залізне тесло, бойову сокиру, уламок наральника. Територія пам'ятки руйнується внаслідок сільськогосподарських робіт. Матеріали обстеження і розкопок археологічного комплексу зберігаються в Інституті археології НАНУ [636].

Іван Мовчан.

217. КИТАЇВСЬКІ ПЕЧЕРИ, 16—18 ст. (археол.). В урочищі Китаїв, на південній околиці міста. Пов'язані з історією Свято-Троїцького скиту Києво-Печерської лаври.

Вважається, що за своїм походженням сягають давньоруської чи литовської доби. З писемних джерел відомо, що близько серед. 18 ст. тут мешкали й перебували видатні діячі православної церкви, зокрема, преподобні Досифей Китаївський та Серафим Саровський. Печери складаються з двох великих печерних комплексів, розташованих в урочищі Китаїв (попід Китаївським городищем та у т. зв. Виноградному садку), на відстані 350 м один від одного. Досліджувалися 1911–14 О. Ертелем та в 1993–94 співробітниками Музею історії міста Києва.

Матеріали досліджень Китаївських печер зберігаються у Музеї історії міста Києва та в Інституті археології НАН України.

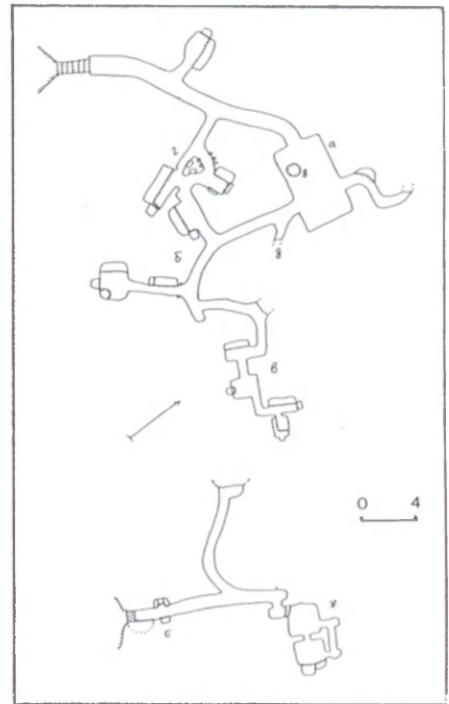
217.1. Печерний комплекс на території Виноградного садка. Складається з кількох окремих, досить розгалужених ділянок підземних споруд: жит-

лових, господарських та церковних приміщень. Під час розкопок тут зафіксовано залишки звичайних вогнищ, кахляних печей, написів-графіті та предметів домашнього вжитку пізньосередньовічного часу. За всіма ознаками цей комплекс — рештки чернецького підземного поселення 16—17 ст.

Тепер печерні споруди комплексу здебільшого залишаються заваленими й недослідженими, триває їхнє обстеження та консервація. Потребують охорони та реставрації.

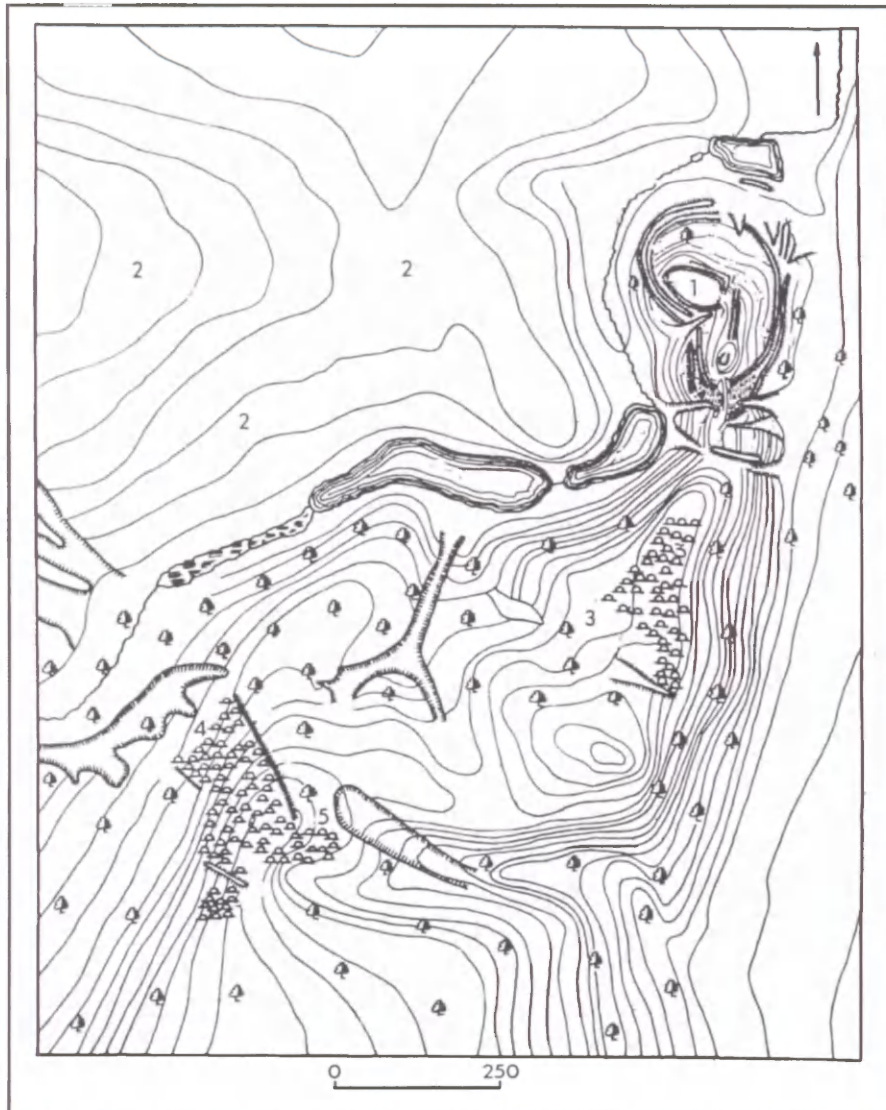
217.2. Печерний комплекс на території Китаївського городища. Має вигляд досить розгалуженого двоярусного лабіринту підземних келій, каплиць та переходів загальною довжиною понад 250 м. До нього належить і т. зв. печера Тимофія із затворницькою келією та невеличкою церквою, віднайдена 1994. Архітектура комплексу та археологічні знахідки дають змогу визначити його як печерне поселення ченців-пустельників 16—18 ст. Тепер печери впорядковані для відвідування та використовуються братією відновленого Свято-Троїцького монастиря. Над входом у 1990-х рр. зведено дерев'яну капличку. Частина комплексу залишається недослідженою й перекрита потужними обвалами [637].

Тимур Бобровський.

217.2. Печерний комплекс на території Китаївського городища. План.

216. Китаївський археологічний комплекс: 1. Городище. 2. Селище. 3. Перша курганна група. 4. Друга курганна група. 5. Третя курганна група.

218. КІНОФАБРИКА ВУФКУ (НАЦІОНАЛЬНА КІНОСТУДІЯ ХУДОЖНИХ ФІЛЬМІВ ім. О. ДОВЖЕНКА), 1926—28 (архит., іст.). Просп. Перемоги, 44. Займає територію між вул. О. Довженка та Пушкінським парком. Спочатку — Київська кінофабрика ВУФКУ (Всеукраїнське фотокіноуправління), з 1930 — «Українфільм», з 1939 — Київська кіностудія (з 1957 — ім. О. Довженка), з 1993 — Національна кіностудія художніх фільмів ім. О. Довженка. Перша велика кіностудія, збудована в колишньому СРСР. Керівник архітектурного проекту — арх. В. Риков. На ділянці понад 30 га, розміщеній на значній віддалі від центру міста і разом з тим добре зв'язаній з ним транспортною магістраллю, було зведено великий комплекс споруд різного технологічного призначення загальним об'ємом 135 тис. куб. м. Центральне місце займає будівля з головним знімальним павільйоном площею 36×105 м і допоміжними приміщеннями. Загальна композиція комплексу симетрична, за винятком його тильного боку, де симетрію порушено відповідно до функціональних вимог. Тильний та бічні корпуси з'єднані з головним павільйоном теплицями переходами на рівні першого поверху. До складу фабрики ввійшли електростанція, водонапірна станція, майстерні та інші виробничі об'єкти, багатоквартирний будинок для працівників студії. Всі споруди у стилі конструктивізму. Головний знімальний павільйон має сталевий каркас і цегляну кладку, більшість допоміжних корпусів і житловий будинок — цегляні. Центральний ансамбль виробничих споруд є одним із найкращих витворів архітектури Києва 1920-х рр. У 1959—75 проводилися значні роботи з реконструкції студії. 1969 збудовано корпус з трьома додатковими павільйонами, згодом — монтажний цех та інші приміщення.

На кіностудії працювали у різний час кінорежисери О. Довженко, О. Алов, Б. Барнет, Л. Биков, Д. Вертов, М. Донської, М. Екк, В. Івченко, І. Кавалерідзе, Т. Левчук, Л. Луков, С. Параджанов, І. Пир'єв, І. Савченко; оператори Д. Демуцький, Ю. Єсельчик та ін. У фільмах, поставлених на кіностудії, знімалися відомі актори театру і кіно: українські — А. Бучма, О. Гай, І. Замичковський, Д. Капка, М. Крушельницький, І. Миколайчук, М. Надемський, С. Сващенко, Н. Ужвій, С. Шагайда, С. Шкурат, Ю. Шумський, Г. Юра; російські — Б. Андрєєв, С. Бондарчук, В. Марецька, М. Мордвінов, І. Переверзєв, Є. Самойлов, Б. Чирков та ін. У 2-й пол. 1920-х — на поч. 1930-х рр. на студії як сценаристи співробітничали письменники М. Бажан, О. Корнійчук, Ю. Яновський та ін., художником кіно був В. Кричевський.

На студії створено перші звукові фільми в Україні — документальний «Симфонія Донбасу» (1930, реж. Д. Вертов), художній — «Іван» (1932, реж. О. Довженко); перший український кольоровий фільм — «Сорочинський ярмарок» за М. Гоголем (1939, реж. М. Екк).

З початком Великої Вітчизняної війни 1941—45 рр. студію було евакуйовано до Ашгабата і Ташкента. 1944 вона повернулася до Києва. Значну кількість фільмів студії відзначено нагородами Міжнародних і Всесоюзних кінофестивалів, зокрема, фільми «Білий птах з чорною ознакою» (1971, реж. Ю. Ілленко), «Чорна курка, або Підземні жителі» (1980, реж. В. Гресь) здобули золотий приз Московського міжнародного кінофестивалю 1971 і 1981; фільм «Тіні забутих предків» (1965, реж. С. Параджанов) — другу премію на сьомому Міжнародному кінофестивалі у м. Мар-дель-Плата (Аргентина) та інші нагороди. На Всесоюзних кінофестивалях нагороди здобули фільми: «Іванна» (1960, реж. В. Івченко), «Тринадцятий місяць вересень» (1977, реж. Л. Осика), «Дума про Ковпака» (1973—76, реж. Т. Левчук), «Женці» (1978, реж. В. Денисенко); Державної премії СРСР удостоєно фільми: «Щорс» (1939, реж. О. Довженко), «Велике життя» (1939, реж. Л. Луков), «Богдан Хмельницький» (1941), «Тарас Шевченко» (1951; обидва — реж. І. Савченко),

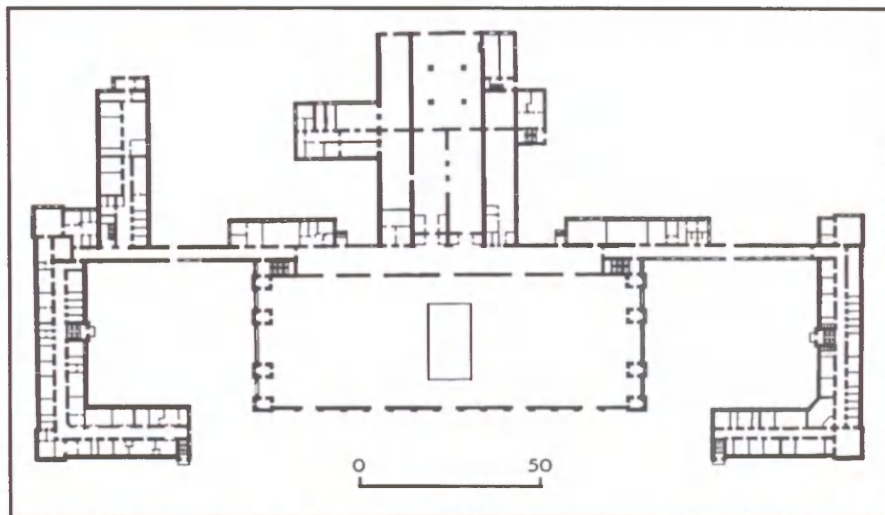
НА ЦІЙ КІНОСТУДІЇ
З 1938 ПО 1941 РІК
ТА З 1947 ПО 1949 РІК
ПРАЦЮВАВ ВИДАТНИЙ
УКРАЇНСЬКИЙ РАДЯНСЬКИЙ
КІНОРЕЖИСЕР

ІГОР АНАРІЙОВИЧ
САВЧЕНКО

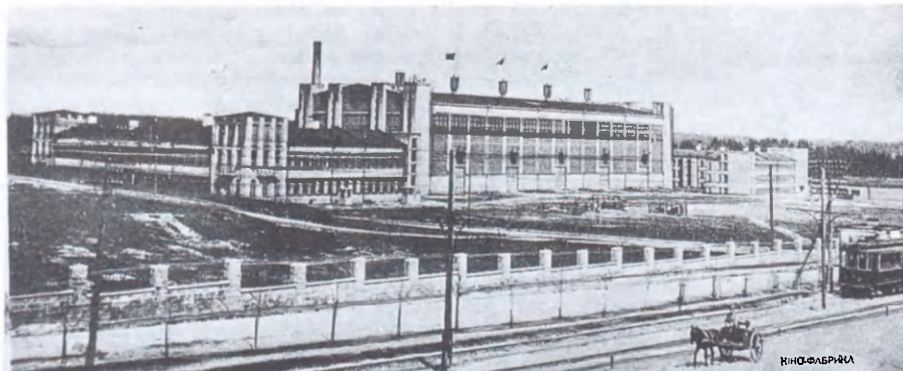

«Подвиг розвідника» (1947, реж. Б. Барнет), «У мирні дні» (1951, реж. В. Браун, оператор М. Чорний), «Народжена революцією» (1973—78, телевізійний, реж. Г. Кохан); Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка — «Гадюка» (1966, реж. В. Івченко), «Родина Коцюбинських» (1971, реж. Т. Левчук), «Женці» (1978, реж. В. Денисенко), а також фільми режисерів М. Белікова, Ю. Ілленка, С. Клименка, М. Мащенко, І. Миколайчука, Л. Осика, С. Параджанова та ін. 1929—41 на кіностудії працював Довженко Олександр Петрович (1894—1956) — кінорежисер, письменник, художник, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1939), народний артист РРФСР (з 1950), один із засновників української і російської кінематографії. Створив фільми: «Звенигора» (1928); «Арсенал» (1929); «Земля» (1930), який на Всесвітній виставці в Брюсселі 1958 визнано одним з 12 найкращих фільмів усіх часів і народів; «Іван» (1932); «Щорс» (1939). 1941 відзначений Державною премією СРСР. Кабінет О. Довженка з двох кімнат містився у правому крилі двоповерхового цегляного корпусу, зведеного 1936. З 1957 тут працює музей, експозицію відкрито 1962. В ньому зберігаються матеріали, пов'язані з творчістю О. Довженка (рукописи, фото, документи, особисті речі тощо) та інших кінодіячів. 1995 встановлено Державну премію України ім. О. Довженка. 1928—78 на кіностудії працював Кавалерідзе Іван Петрович (1887—1978) — скульптор, кінорежисер, драматург,

218. План першого поверху головного виробничого комплексу кіностудії.

218. Кінофабрика ВУФКУ (Національна кіностудія художніх фільмів ім. О. Довженка). Фото 1920-х рр. Просп. Перемоги, 44.
218. Головний павільйон.

народний артист УРСР (з 1969). Один із фундаторів жанру вітчизняного історичного фільму. На студії ім. О. Довженка створив фільми: «Злива» (1929), «Перекоп» (1930), «Коліївщина» (1933), «Прометей» (1935); перші вітчизняні фільми-опери: «Наталка-Полтавка» (1936), «Запорожець за Дунаєм» (1937), «Григорій Сковорода» (1958), «Повія» (1961).

1938—41 і в останні роки життя на кіностудії працював Савченко Ігор Андрійович (1906—50) — кінорежисер, заслужений діяч мистецтв РРФСР (з 1944). Здійснив постановку фільмів: «Вершники» (1939), «Богдан Хмельницький» (1941), «Партизани в степах України» (1943), «Іван Нікулін — російський матрос» (1945), «Третій удар»

колайчука проводиться республіканський кінофестиваль.

1969—79 на кіностудії працював Биков Леонід Федорович (1928—79) — актор театру і кіно, кінорежисер, народний артист УРСР (з 1974). Визнання Л. Бикову принесли фільми: «В бій ідуть тільки „старики“» (1974, автор сценарію і виконавець ролі Титаренка), «Ати-бати, йшли солдати...» (1977, роль Святкіна). За обидва фільми як актор і режисер відзначений Державною премією УРСР ім. Т. Шевченка (1977). Кабінет Л. Бикова містився на третьому поверсі центрального корпусу.

Протягом багатьох років на кіностудії працював Параджанов Сергій Йосипович (1924—90) — кінорежисер, на-

родний артист УРСР (з 1990). Створив тут фільми: «Наталія Ужвій», «Золоті руки», «Думка» (всі — 1957), «Перший хлопець» (1958), «Українська рапсодія» (1961), «Квітка на камені» (1962, у співавт. з А. Слісаренком), «Тіні забутих предків» (1965, співавтор сценарію), був сценаристом фільмів «Етюд про Врубеля» (1989), «Інтермеццо» (1970). Посмертно відзначений Державною премією УРСР ім. Т. Шевченка (1991).

На території студії 1964 встановлено погруддя О. Довженка з оргскла на високому гранітному постаменті (ск. Л. Козуб, арх. П. Орлов); 1997 — пам'ятник С. Параджанову (бронза, ск. Б. Мазур).

На фасаді прохідної кіностудії встановлено меморіальну бронзову дошку з барельєфним портретом О. Довженка (1960, ск. М. Вронський, арх. І. Шмуйсон); на центральному корпусі у правому крилі будинку — меморіальну дошку з чорного граніту з барельєфним портретом І. Савченка (1970, ск. К. Годулян); у лівому крилі — бронзову меморіальну дошку з барельєфним портретом Л. Бикова (1989, ск. Л. Козуб) [638].

Ігор Меркатун, Віктор Мойсеєнко.

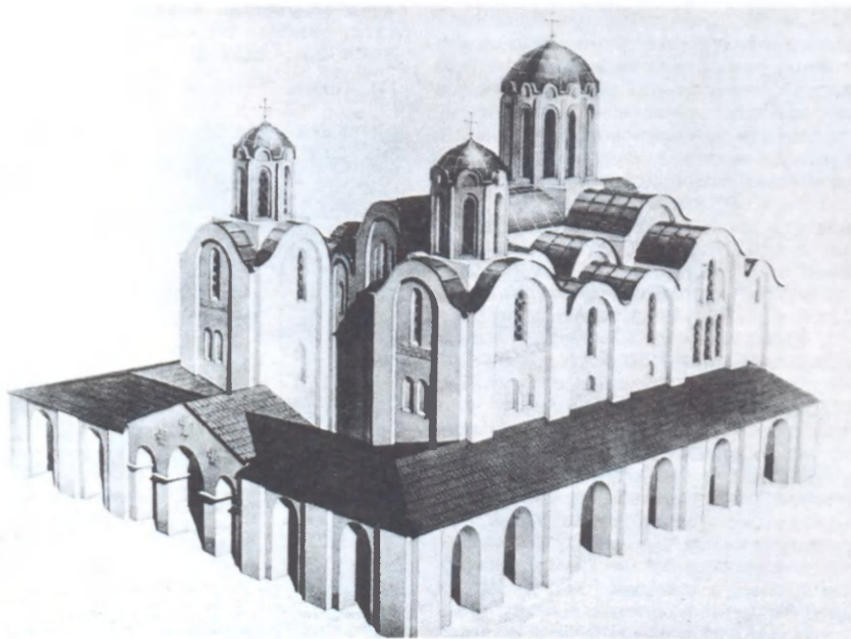
219. КЛОВСЬКИЙ (СТЕФАНИЧ) МОНАСТИР, 11 ст. (археол.). Вул. Шовковична, 27. На території садиби школи № 77, за 2 км на північний захід від Києво-Печерської лаври. Заснований в останній чв. 11 ст. Стефаном — ігуменом Києво-Печерського монастиря. Вперше згадується в літописі під 1096, зруйнований ордами Батия у 1240. Локалізація монастиря на Клові протягом десятиліть була предметом гострих дискусій. 1963 археолог П. Толочко виявив рештки давньоруської мурованої споруди, які він атрибував як залишки храму Богородиці Влахернської Кловського монастиря. 1974—75 І. Мовчан і В. Харламов провели розкопки на Клові. Дослідженнями повністю відновлено план собору, визначено його архітектурні та конст-

219. Реконструкція церкви.

219. Кловський монастир. Ситуаційний план розташування храму Богородиці Влахернської.

(1948), «Тарас Шевченко» (1951). Відзначений Державними преміями СРСР 1942, 1949, 1952. Кабінет І. Савченка містився на другому поверсі триповерхового цегляного центрального корпусу, зведеного 1928.

1965—87 на кіностудії працював Миколайчук Іван Васильович (1941—87) — кіноактор, сценарист і режисер, заслужений артист УРСР (з 1968). Зіграв у фільмах головні ролі: Тараса Шевченка («Сон», 1964), Івана Палійчука («Тіні забутих предків», 1964), Давида Мотузки («Бур'ян», 1966), Петра («Білий птах з чорною ознакою», 1971; співавтор сценарію), Василя («Пропаща грамота», 1972). Поставив фільми: «Вавилон — XX» (1980, за романом «Лебедина зграя» В. Земляка, співавтор сценарію, автор музичного оформлення, роль Фабіана), «Така пізня, така тепла осінь» (1982, у співавторстві з В. Коротичем), «Мрії та жити» (1974). Відзначений Державною премією УРСР ім. Т. Шевченка (1988). На честь І. Ми-

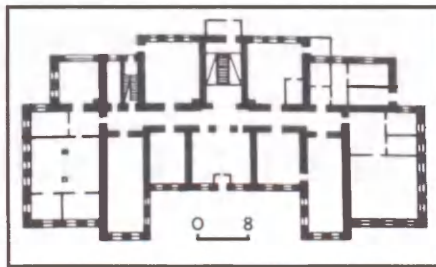

руктивні особливості, здійснено науково обґрунтовану реконструкцію його первісного вигляду. Під час розкопок розкрито систему стрічкових фундаментів великої, квадратної у плані споруди розмірами 33×33 м (без апсид). Особливістю закладення фундаментів храму на Клові було те, що спочатку під усю площу майбутньої будови був викопаний котлован на глибину підшви фундаментів. Дно котловану було ущільнене забитими в лес кілочками (довж. 40—50 см, діам. 5—6 см) за рядовою системою на відстані 40—45 см один від одного. Після цього під стрічки підмурків укладалися дерев'яні колоди, скріплені металевими штирями. Поверх колод викладено фундаменти, котрі виводилися до рівня денної поверхні. Колодязі між фундаментними стрічками засипалися землею та будівельним сміттям.

Являв собою п'ятинаву споруду, оточену з трьох боків широкими галереями. В основі плану виділяється її центральне ядро — восьмистовпний хрещатобанний храм розмірами 22×13 м (без апсид), оточений вузькими внутрішніми галереями. Баня спиралася на чотири стовпи малого підбанного простору. Усередині був розписаний в техніці фрески, про що свідчать численні фрагменти двохшарового фрескового тиньку, виявлені під час розкопок. Оригінальність архітектури собору полягає у тому, що він містив у собі комплекс різноманітних монастирських приміщень, чим нагадував монастирі Візантії та Західної Європи. Матеріали розкопок зберігаються в Інституті археології НАНУ і Музеї історії міста Києва [639].

Іван Мовчан.

220. КЛОВСЬКИЙ ПАЛАЦ, серед. 18—19 ст. (архит., іст.). Вул. П. Орлика, 8. Відіграє важливу роль у містобудівній структурі, замикаючи перспективу вул. Липської. Місцевість, де збудовано палац, ще в 11 ст. називалася Кловом (звідси й назва) і віддавна належала Києво-Печерській лаврі, яка влаштувала тут на поч. 18 ст. садибу з дерев'яним палацом (1744), що призначався для прийому осіб царського дому та іменитих гостей. Проект цегляного двоповерхового палацу на місці

220. Вул. П. Орлика, 8.

220. План першого поверху.

старого дерев'яного виконано прибулим 1752 з Петербурга до Києва арх. П. Нейоловим. Будівництво палацу відбувалося за участю лаврського майстра С. Ковніра. У червні 1755 частково зведено перший поверх, у вересні того самого року другий поверх завершив С. Ковнір, 1756—60 проводилися внутрішні роботи в інтер'єрах за участю народних майстрів. 1757 плафон у великій залі розписав маляр і золотар В. Фрідеріх, 1760 розписи на полотні виконав іконописець з Чернігівщини К. Андреев. Тут працювали й

221. Просп. Перемоги, 38.

майстри кахлю П. Федотович, Баранов і С. Родини. Одночасно впорядковувалася територія садиби з плануванням і розбивкою регулярного парку за проектом, складеним 1754 садовим майстром В. Скобеєвим. Роботи проводилися за участю майстрів І. Федотова з Петербурга та О. Летописьовського з Чернігова. 1858 будинок дуже постраждав від пожежі. Відбудований 1863 для Жіночого єпархіального училища. 1901 зведено третій поверх, добудовано крила і змінено майже все планування приміщень (арх. Є. Єрмаков). Під час громадянської війни будинок був зруйнований. Відновлений 1930. У 1973—74 проведено реконструкцію споруди за проектом арх. В. Майка.

Архітектура палацу виконана у стриманих формах бароко. Будинок триповерховий, цегляний, у плані П-подібний, з простою й чіткою композицією. Площини стін декоровані рустованими лопатками й пілястрами. Вікна обрамлені лиштвами з напівциркульними й лучковими сандриками. Пам'ятка є зразком палацової архітектури 18 ст. 1744 в Кловському палаці зупинялася російська імператриця Єлизавета Петрівна (за іншими джерелами, в цьому самому році тут жив наступник престолу Петро III). Бл. 1764 в Кловському палаці містилася лаврська друкарня. 1770, коли з Туреччини було занесено моровицю, діяв тимчасовий госпіталь. 1811—57 тут була Київська вища гімназія (з 1828 — Перша чоловіча), де працювали археолог та історик М. Берлінський, історик, етнограф і письменник М. Костомаров, навчався економіст та державний діяч М. Бунге, дослідник Києва, фольклорист і етнограф М. Закревський, історик літератури М. Стороженко, художник М. Ге та ін. 1857 у палаці була влаштована 2-а Київська виставка сільських і ремісничих творів. 1863 після ремонту сюди переведено Жіноче єпархіальне училище. З 1930 після відбудови в ньому розташовувався Інститут силікатної промисловості, з 1940 перебувало Геологічне управління УРСР. Після Великої Вітчизняної війни — Міністерство геології УРСР. 1973—81 в будинку містився Музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—45 рр. З 1982 у Кловському палаці — Музей історії міста Києва [640].

Людімила Устич, Амація Шамраєва.

221. КЛУБ «МЕТАЛІСТ», 1931—34 (архит.). Просп. Перемоги, 38. Поряд із входом до Пушкінського парку та заводу «Більшовик» і житлових масивів, де мешкала значна частина його робітників і службовців. Зв'язок цього культурно-просвітницького об'єкта з великим зеленим масивом відповідає традиції, яка склалася в українському будівництві 1920—30-х рр. Робітничий клуб збудовано коштом профспілки робітників-металістів за проектом арх. Я. Мойсєєвича київською будівельною організацією «Житлокоопбуд» у формах конструктивізму. Головний фасад звернений на просп. Перемоги. Загальна композиція споруди (об'єм 32190 куб. м) ґрунтується на чіткій функціональній диференціації, з виділенням самостійних, але взаємопов'язаних груп приміщень театру і власне клубу. Перша група двоповерхова (за винятком сценічної коробки), друга — до трьох поверхів. Будинок цегляний, тинькований. Перекриття монолітні залізобетонні. Загальна місткість споруди — 1700 осіб. Театр із залом для глядачів на 700 осіб, добре обладнана сцена, фойє, кулуари, інші приміщення розраховані на всі основні види масових клубних заходів, у т. ч. безперервну демонстрацію кінофільмів. При сцені є ар'єрсцена, оркестрова яма і колосникове устаткування. До зали для глядачів прилягають фойє і кулуари. До клубної групи приміщень, яка має самостійний вхід і вестибюль, входять кабінети, гурткові кімнати, спортивна зала, кімнати адміністрації тощо. Загальний вигляд споруди відбиває її внутрішню організацію, передусім членування на театр і клуб, що трактуються як рівнозначні частини. Фасади позбавлені будь-яких декоративно-художніх елементів. У перші повоєнні роки і в кін. 1970-х рр. частково реконструйовано інтер'єри. Будинок цінний в історико-архітектурному відношенні як одна з перших клубних споруд радянського періоду в Києві і як приклад виявлення творчих концепцій конструктивізму. Тепер — Палац культури ВО «Більшовик» [641]. *Віктор Мойсєєнко.*

222. КОЛОНА МАГДЕБУРЬКОМУ ПРАВУ, 1802—08 (архит., іст.). Набережне шосе, 8. Біля підніжжя Володимирської гірки, в глибокому вибалку неподалік набережної Дніпра, на нижній терасі сходів, які з'єднують Володимирський узвіз з Набережним шосе. Перший у Києві пам'ятник, який називали Хрещатицьким, або пам'ятником Св. Володимиру. Споруджено коштом київського магістрату і заможних городян з нагоди підтвердження Києву царською адміністрацією магдебурзького права. Проект арх. А. Меленського. За літописом, на цьому місці у Хрещатицькому джерелі було охрещено синів великого київського князя Володимира. З давніх часів тут існувала криниця з невеличкою дерев'яною каплицею над нею, що належала церкві Різдва Христового. Після спорудження пам'ятника князю Володимиру на терасі Володимирської гірки (1853) цей пам'ятник стали називати нижнім пам'ятником Св. Володимиру, а з часом — пам'ятником Магдебурзькому праву. Міське самоврядування в Києві бере початок з 90-х рр. 15 ст., коли місто

222. Колонна Магдебурзькому праву. Набережне шосе, 8.
222. Завершення пам'ятника.

одержало магдебурзьке право — феодальне міське право (від назви німецького міста Магдебурга, якому воно було надано першому у 13 ст.). Згідно з ним місто звільнялося від управління і суду феодала, затверджувалися

222.1. Вхід і сходи до колони Магдебурзькому праву.

права міських жителів — купців, міщан, ремісників в обранні й діяльності органів самоврядування, у вирішенні питань торгівлі, судочинства, опіки, спадкування, міського побуту тощо. Норми магдебурзького права в Києві неодноразово уточнювалися і підтверджувалися жалуваними грамотами великих литовських князів, польських королів, російських царів та імператорів. Органом міського самоврядування був магістрат, який містився на Подолі. За «Міським положенням» 1785 магістрати фактично перетворювалися на винятково судові установи, які мали становий характер. Як і в інших містах, поточними справами відтепер відали дві думи — загальна і шестигласна, котрі підпорядковувалися губернаторові. Київський магістрат втратив значення органу міського управління. 1797 та 1802 цар спеціальними грамотами знову підтвердив Києву магдебурзьке право, яке сприяло розвитку торгівлі, ремесел, обстоювало інтереси міщан. Однак фактично управління містом здійснював губернатор. Остаточно магістратське самоврядування та інші «вольності» Києва було ліквідовано царським указом 1834. З цього часу управління здійснювала Міська дума.

З початком великих робіт із впорядкування Набережного шосе, сплануванню Володимирської гірки й Володимирського узвозу в 1840-х рр. пам'ятник довгий час був залишений без нагляду. На гроші, зібрані князями, у 1862 проведено його капітальний ремонт і впорядкування довколишньої території. 3 липня 1861 до пам'ятника щорічно відбувався урочистий хресний хід від Десятинної церкви на пошану князя Володимира за участю майже всього київського духовництва. 1882—83 від Володимирського узвозу до пам'ятника збудовано дерев'яні сходи, які замінені 1915 на бетонно-гранітні. Реставрація пам'ятника здійснювалася 1935. У 1988 з нагоди святкування 1000-річчя хрещення Русі пам'ятник відновлено у первісному вигляді (окрім басейну).

Пам'ятник — цегляний монумент у вигляді рустованої у нижній частині колони на чотиріпілонному склепінчастому, зміцненому аркбутанами постаменті, має позолочене кулясте завершення у вигляді «держави» з хрестом. Первісно на верхньому русті колони було встановлено корону. Влаштуваний всередині постаменту восьмигранний басейн з фонтаном постачався водою, яка надходила по дерев'яних трубах із резервуара-водозбірника, розташованого вище у горі. 1862, під час ремонту пам'ятника корону розібрано, і колону набула нового гранчастого, кулястого завершення з білого заліза із позолоченим яблуком і хрестом, в постаменті було влаштовано каплицю. 1867 за малюнком худ. Гуцава старий басейн замінено новим у вигляді чаші, а також вибруковано майданчик навколо пам'ятника і обгороджено терасу. На виступах колони до наших днів збереглися написи: на середньому виступі — «Святому Володимиру просвітителю Росії», на нижньому — «Стараннями київського громадянства за утвердження прав давніх сея столиці всеросійським імператором Олександром I 1802 року вересня 10 дня». Мону-

мент є рідкісним зразком пам'ятника доби класицизму [642].

*Віталій Отченашко,
Віра Панашенко.*

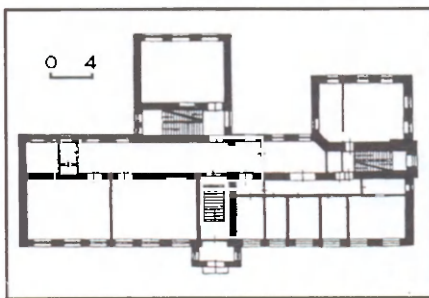
222.1. Вхід і сходи до колони Магдебурзькому праву, 1914—15 (архт.). Сходи простягаються від Володимирського узвозу до колони Магдебурзькому праву і нижче — до Набережного шосе. 1913 арх. М. Бобрусов розробив проект сходів і входів до них з боку Володимирського узвозу та Набережного шосе. Відповідно до проекту споруджено верхній вхід у вигляді цегляної аркади з елементами класицистичного стилю та бетонно-гранітні сходи, підняті над яром на бетонних стояках. Сходи повторювали вигин яру, доходили до пам'ятника. Нижній вхід не було побудовано. 1935 пам'ятник і сходи капітально відремонтовано, згодом сходи продовжено до Набережного шосе. 1987 розпочато реставраційні роботи, 1988 встановлено нові гранітні сходи [643].

Ірина Малакова.

223. КОМЕРЦІЙНЕ УЧИЛИЩЕ, 1911—12 (архт., іст.). Пров. Ч. Белінського, 3. В глибині провулка, що вливається в бульв. Т. Шевченка. Збудовано за проектом арх. В. Коробцова для т. зв. комерційного училища 1-го товариства викладачів (середній змішаний навчальний заклад).

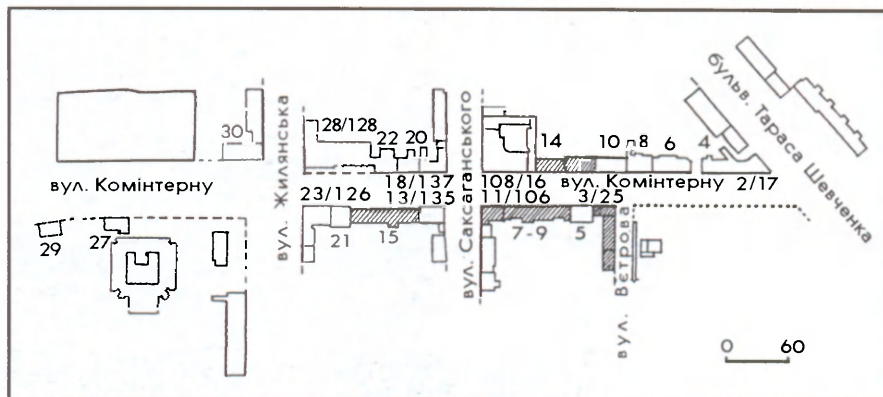
Після влаштування училища безіменний провулок, що вів до нього, отримав назву Комерційного (сучасна назва — з 1926). Первісно училище мало адресу — Бібіковський бульв., 54 (нині бульв. Т. Шевченка).

Будинок триповерховий, з підвалом. У плані ускладненої форми: з основного прямокутного корпусу в глибину подвір'я виступають два об'єми для окремих аудиторій. Уздовж корпусу тягнеться широкий рекреаційний коридор, освітлений вікнами. До нього прилягають аудиторії, а також парадна і допоміжна сходові клітки. На третьому поверсі південно-західне крило замикає актовий зал. Будівля складалася з 14 аудиторій, учительської, кабінетів і розташованих у напівпідвалі приміщень їдальні, майстерень та складів. Головний фасад — симетричного вирішення. З площини стін виступають центральний і два бічних ризаліти. Первісно вони були перекриті наметовими дахами із залами (ліквідовані після 1947). Це надавало ризалітам вигляду веж, які відігравали важливу композиційну та художню роль. По вертикалі фасад розчленовано на два яруси: нижній, що включає напівпідвальний і перший поверхи, завершено орнаментальним фризом на рівні фрамуг вікон; другий охоплює два верхні поверхи з великими вікнами прямокутної і трапецієподібної форми, характерної для українського народного стилю періоду модерну. Будівлю увінчано дерев'яним карнизом. Поле фасадної стіни виконано в цеглі під розшивку швів, декоровано трикутними нішками, хрещатими пазами та ліпними деталями. Центральний вхід з трапецієподібним порталом оформлено як тамбур, що наближає його до силуету української хати. Обабіч порталу виліплено квіти маку. Об'єм тамбура оперезано двома ліпними фризами з гілками і розетками ренесансного характеру. Портал тамбура

223. Пров. Ч. Белінського, 3.
223. План першого поверху.

та розташовані над ним прорізи верхніх поверхів утворюють єдину вертикальну композицію, завершену трапецієподібним вікном, облямованим ліпними арабесками у вигляді стебел із бутонами маку. На бічних ризалітах подібні композиції включають декоративні вставки з синьо-фіолетових полив'яних кахлів та ліпні орнаменти з квіток маку. В нижній частині лівого ризаліту виділяється портал входу до напівпідвалу. Портал складається з лиштви і трапецієподібного сандрика, що нагадує за формою різьблені плічка українських народних саней. В інтер'єрі основних приміщень збереглося оздоблення у вигляді розеток, фризів, тяг, а також профільовані лиштви.

Пам'ятка належить до числа цікавих зразків українського народного архітектурного стилю поч. 20 ст., заснованого арх. В. Кричевським.

В училищі викладали у різний час математик О. Астряб, історик та державний діяч В. Прокопович, педагог і громадська діячка С. Русова, художниця О. Натансон, громадсько-політична діячка В. Тучапська та ін.

Тепер — середня школа № 58 [644].

*Михайло Кальницький,
Віктор Чепелик.*

224. КОМІНТЕРНУ ВУЛИЦЯ, кін. 19 — 20 ст. (архт., іст., містобуд.). З'єднує бульв. Т. Шевченка з Вокзальною пл. Вперше згадується 1855 як Ігнатіївська. З 1861 належала до нижчого, четвертого, розряду забудови. 1869 перейменована на Безаківську, за прізвиськом Київського, Подільського й Волинського генерал-губернатора Безака Олександра Павловича (1801—68), за сприяння якого було відкрито рух на Курсько-Київській залізниці й споруджено залізничний вокзал, до якого прямує вулиця. Сучасну назву дістала 1919 в зв'язку із заснуванням Комінтерну — міжнародної революційної пролетарської організації (1919—43). До серед. 20 ст. мала повну назву — вул. Комуністичного Інтернаціоналу. Траса вулиці визначена планами Києва 1837 і 1877 для здійснення зв'язку центру міста з правобережною заплавою р. Либідь, пізніше — із залізничним вокзалом. Відповідно до топографічних особливостей рельєфу місцевості, вулиця має схил у бік заплави, у межах якої до 1890-х рр. забудови не було. Шлях до вокзалу проходив по мосту через річку. У 70-і рр. 19 ст. на початку вулиці до її перетину з вул. Жиянською переважала дерев'яна одноповерхова садибна забудова. Сучасний вигляд вулиці склався до поч. 20 ст.: її було забудовано три-, чотири- і п'ятиповерховими цегляними будинками переважно готельного типу з невеликими установами й магазинами на перших поверхах. Тут містилися готелі «Бристоль» (№ 2), «Франція» і «Лібава» (№ 27—29), мебльовані кімнати «Петроградські» (№ 21), «Нова Росія» (№ 23). Архітектура будинків періоду еклектизму і модерну відповідала смакам і фінансовим можливостям їхніх власників. Особливу увагу приділено оформленню вулиці на перетині її з поперечними магістралями. Відіграючи роль своєрідної брами міста, вулиця забудовувалася за проектами визначних київських архітек-

224. Комінтерну вулиця. План забудови.

торів В. Ніколаєва, О. Хойнацького, А. Крауса.

На перетині з Бібіковським (тепер Т. Шевченка) бульв. перспективу вулиці замикав пам'ятник графу О. Бобринському, який керував будівництвом першої залізниці до Києва. Пам'ятник звернений обличчям до вокзалу (1872, ск. І. Шредер, арх. І. Моніетті). Знятий 1918. 1954 на його постаменті встановлено пам'ятник М. Щорсу (скульптори М. Лисенко, М. Суходолов, В. Бородай; архітектори О. Власов, О. Заваров).

1908—14 на вул. Безаківській, 25 (ріг вул. Жиянської) споруджено Іллінську церкву (арх. Є. Єрмаков) на честь 800-річчя Михайлівського Золотоверхого собору. 1921 при ній сформувалася одна з перших громад УАПЦ, організовано місячні богословські курси, перенесені невдовзі до парафії Андріївської церкви. 1935 храм зруйновано. Пам'яткою архітектури радянського періоду є будинок залізничного вокзалу, зведений 1927—32 за проектом

арх. О. Вербицького. Житловий будинок, розміщений на розі вулиць Вєстрова і Комінтерну, належить до кращих зразків архітектури 1930-х рр. (№ 3/25; арх. О. Тацій). У повосенний період на місці застарілих або зруйнованих будинків зведено споруди інституту «Київдіпротранс» (№ 15), будинок побуту «Столичний» (№ 28) і новий корпус Акціонерного товариства «Шхуна». Із зведенням на бульв. Т. Шевченка будинку центральних залізничних кас перспективу вулиці замкнула виразна містобудівна вертикаль. Функціонально вулиця об'єднує дві важливі громадські споруди, пов'язані з потоками пасажирів залізничного транспорту. По обидва боки магістралі біля Вокзальної пл. тепер розміщено два великих промислових підприємства — завод суднобудування (Акціонерне товариство «Шхуна») і ТЕЦ. До пам'яток історії належить будинок № 14 2-ї пол. 19 ст., в якому бував письменник А. Тесленко, містилася книгарня журналу «Киевская старина». В будинку № 12 діяв Клуб трудящих осіб.

На лабораторному корпусі Ботанічного саду (№ 1) встановлено меморіальні дошки вченим С. Навашину та О. Фоміну, які тут мешкали й працювали. Як пам'ятка містобудування вул. Ко-

224. Комінтерну вулиця.
Фото поч. 20 ст.

224.1. Вул. Комінтерну, 15.

224. Комінтерну вулиця.

мінтерну зосередила цінну в архітектурно-мистецькому плані забудову, зберегла топографічні особливості київського рельєфу [645].

Сергій Білокінь, Раїса Бондаренко, Михайло Кальницький.

224.1. Будинок інституту «Київдіпротранс», 1956 (архт.). Вул. Комінтерну, 15. З відступом від червоної лінії забудови вулиці, на ділянці зі схилом рельєфу вздовж фасаду. Зведено за проектом арх. Г. Домашенка. 1974 перпендикулярно до основного шестиповерхового будинку по осі центрального входу прибудовано новий дев'ятиповерховий корпус (інж.-констр. Л. Цвілій), об'єднаний з основним об'ємом переходом.

Головний корпус цегляний, з підвалом, у плані прямокутний, витягнутий уздовж ділянки, асиметричний — парадні входи поділяють будинок на нерівні частини, які відповідають функціональному розподілу інституту на відділи. Планування коридорне, з двобічним розташуванням приміщень. Монументальний, масивних пропор-

цій фасад вирішено із застосуванням форм модернізованого класицистичного ордеру. У декорі, крім стилізованих ордерних елементів, використовуються радянська емблематика та символіка — зірки, прапори, серп і молот. Ритмічну композицію фасаду підкреслено пілястрами. Центральна частина з парадним входом виділена ризалітом із гранчастими напівколоннами і масивним карнизом, увінчаним емблемою. Пишний декор верхніх поверхів, облицьованих світлими керамічними плитами, урівноважений важким темно-червоним рустуванням двох нижніх.

Споруда є цікавим прикладом вирішення архітектури громадських будинків 1950-х рр. Використовується за первісним призначенням [646].

Ольга Ястребова.

224.2. Житловий будинок, 1930-і рр. (архіт.). Вул. Комінтерну, 7—9. На ділянці з незначним схилом, прилягає до триповерхових будинків кін. 19 ст., які належать до фонові забудови. Є невід'ємним компонентом архітектурного ансамблю вулиці. Зведений за проектом арх. С. Венгеровського.

П'ятиповерховий, цегляний, у центральній частині чотириповерховий, складається з чотирьох секцій, з дво-, трикімнатними квартирами раціонального планування. Об'ємно-просторове вирішення відбиває функціональність планувальної структури. Композиція головного фасаду симетрична стосовно центральної осі. Перший поверх вирішено у вигляді цоколю і оздобле-

224.2. Вул. Комінтерну, 7—9.

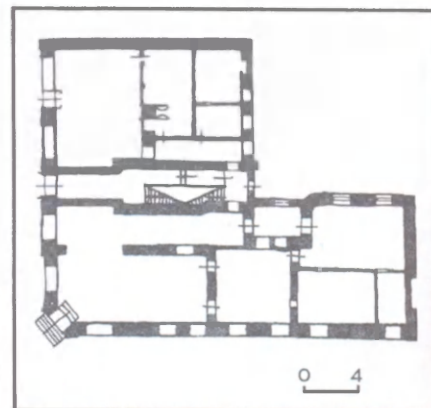
224.2. План першого поверху.

224.3. Вул. Комінтерну, 11/106.

224.3. План першого поверху.

но великим діамантовим рустом. Вирізність стіни фасаду, розкресленого своєрідним орнаментом, що імітує облицювання плитами, підсилюється трьома великими композиційними вузлами, що складаються з двох трапецієподібних еркерів на висоту другого і третього поверхів, фланкованих двоступінчастими спареними колона-

ми стилізованого ордеру, над якими розміщено довгий балкон четвертого поверху. Архітектура будинку демонструє пошуки нових прийомів художньої виразності багатоквартирного житла на основі інтерпретації різних архітектурних прийомів та елементів, зокрема модерну.

Частину першого поверху займає магазин [647].

Марія Гончаренко.

224.3. Житловий будинок, кін. 19 ст. (архіт.). Вул. Комінтерну, 11/106. На червоних лініях кварталу, на розі вулиць Комінтерну і Саксаганського. На поч. 20 ст. належав фельдшерів Ю. Коцюбі. На першому поверсі житлового будинку були торговельні зали (тепер аптека).

Триповерховий, цегляний, з цоколем і підвалом, у плані Г-подібний, одноступінчастий, чотириквартирний, з коридорним плануванням квартир. Перекриття плоскі, дах похилий, шиферний. Архітектура фасадів вирішена в стилі неоренесанс. Зрізаний ріг будинку — вузловий елемент об'ємно-просторової композиції, який замикає на собі площини обох чоловічих фасадів. Наріжний вхід до аптеки фланкують фігури іфритів, що підтримують балкон другого поверху, вище — едікула з арковим склепінням на іонічних колонах, увінчана коробовою банею, внаслідок чого зовнішній вигляд бу-

224.4. Вул. Комінтерну, 12.

динку набуває своєрідних індивідуальних рис. Ярусна композиція чолових фасадів ґрунтується на візуальному виділенні кожного поверху. Перший поверх з великими вікнами-вітринами має суто функціональний характер. Будинок увінчує розвинений антаблемент, до якого входить карниз із дентикулами і парними модульйонами та фриз, прикрашений ліпними гірляндами. Осі обох фасадів підкреслюють різновеликі аттики: простий прямокутний — з боку вул. Саксаганського і видовжений ступінчастий із круглою люкарною в арковій ніші — над входом на сходову клітку з боку вул. Комінтерну. Ліпний декор фасаду доповнюють рослинні й меандрові орнаменти у підвіконних фільонках. Є прикладом раннього періоду київського еклектизму [648].

Олександра Жиздринська,
Ольга Ястребова.

224.4. Житловий будинок 1883, 1940-х рр., в якому містився Клуб трудящих осіб (архит., іст.). Вул. Комінтерну, 12. На червоній лінії забудови вулиці. Зведено як прибутковий будинок за проектом арх. П. Спарро. Формування садиби належить до 2-ї пол. 19 ст., коли зроблено прибудову з боку подвір'я та надбудовано цегляний сарай другим поверхом (не зберігся). Перша з відомих власників садиби — солдатка Г. Сергєєва, пізніше ділянка перейшла до її сина — унтер-офіцера В. Сергєєва.

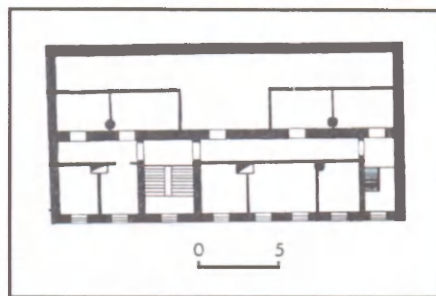
У 1890-х рр. тут влаштовано приватну водолікарню О. Успенського (присутсування приміщень — арх. О. Кобелев). 1912 садибу було придбано А. Сухотіною, яка володіла нею до перших пореволюційних років. У радянські часи будинок використовувався під клуб, бібліотеку, житло.

Чотириповерховий (первісно двоповерховий, у 1940-х рр. надбудовано двома поверхами), на цоколі, цегляний, у плані прямокутний, односекційний, у стриманих формах неоготики. Дах двосхилий, перекриття плоскі. Симетрію чолового фасаду порушено розвинутим об'ємом правого крила в'їзної частини. Горизонтальне члену-

вання підкреслено профільованими тязгами й карнизом. Центр та обидва фланги акцентовані ризалітами невеликого виносу і вінцевими аттиками (у бічних частинах — з аркатурою). Найнасиченішою пластичним декором є вхідна частина. Дверний отвір фланковано гранчастими напівколонами, на які спираються лопатки. Центральну вісь будинку підкреслено вітражем стрілкою форми та декоративною полицею. Окремі деталі й елементи декору виконані в цеглі та по-

224.5. Вул. Комінтерну, 14.

224.5. План другого поверху.

фарбовані. На бічних ризалітах на другому і третьому поверхах влаштовано балкони, на яких збереглися первісні ажурні ґрати. Віконні прорізи першого та четвертого поверхів прямокутні, другого і третього — зі стрічастими завершеннями, прикрашені спареними підвіконними нішами. Ризаліти на другому та третьому поверхах відзначені двома стилізованими тригранними стовпчиками.

Тут з 1907 містився робітничий Клуб трудящих осіб, який мав бібліотеку, читальню, організовував лекції, концерти. У ньому відбувалися нелегальні сходки, збори, конспіративні зустрічі міської організації РСДРП. 14 жовтня 1910 клуб було закрито царською адміністрацією. 23 січня 1911 він почав знову працювати під новою назвою — Клуб працівників контор і торговельно-промислових установ Києва. Після повторного закриття 3 лютого 1911 продовжував діяти на вул. Прорізній, 17. Потім під назвою «Науково-художній клуб» — на вул. Володимирській, 63. Існував до 1912 [649].

Олександра Жиздринська,
Олександр Овсienko,
Ольга Сторожук.

224.5. Житловий будинок 1874—75, в якому містилася книгарня журналу «Киевская старина», бував Тесленко А. Ю. (архит., іст.). Вул. Комінтерну, 14. Формує фронт периметральної забудови кварталу. Зведено за проектом арх. П. Шлейфера на замовлення Л.-К. М. Фальберга, який займав посаду механіка й оптика університету св. Володимира.

Двоповерховий, з підвалом (з боку подвір'я — триповерховий), цегляний, тинькований, у плані прямокутний. На першому поверсі були чотири крамниці, на другому і третьому — житлові кімнати. У композиції головного фасаду виділено центральний ризаліт, де на другому поверсі вміщено чотири тричвертеві колони спрощеної форми, над ними — розкріпований антаблемент і ступінчастий аттик. Вікна другого поверху прикрашено сандриками: у ризаліті — лучковими, решту — прямими. Площину першого поверху оздоблено під руст, у центрі — в'їзд на подвір'я, перекритий лучковою аркою.

224.6. Вул. Комінтерну, 3/25.
224.6. План першого поверху.

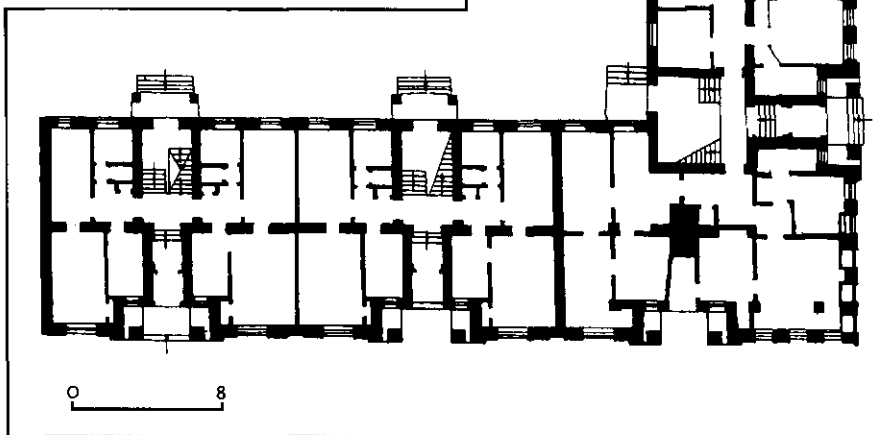
У кін. 19 — на поч. 20 ст. (до 1906) в будинку містилася книгарня журналу «Киевская старина» — історико-етнографічного та літературного видання. Керував нею бібліофіл В. Степаненко, особиста бібліотека якого пізніше перейшла до Всенародної бібліотеки України (тепер НБ ім. В. Вернадського НАНУ).

Магазин відвідувало багато відомих письменників, громадських діячів, вчених — І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, М. Старицький, які брали участь у виданні журналу й публікувалися на його сторінках. На початку червня 1905, під час першого приїзду до Києва, сюди приніс рукопис збірки своїх перших оповідань письменник Тесленко Архип Юхимович (1882—1911). До збірки входили оповідання: «Хуторяночка», «За пашпортом», «Маруся», «Мати», «Дід Омелько».

1906 будинок передано у власність Південно-Російського товариства торгівлі аптекарськими товарами. Після революції використовувався як житловий, входи до крамниці на першому поверсі перетворено на вікна. Тепер — на реконструкції [650].

Ігор Гирич, Михайло Кальницький.

224.6. Житловий будинок робітників та інженерно-технічних працівників заводу «Трансигнал», 1935 (архит.). Вул. Комінтерну, 3/25. На розі вулиць Ветрова і Комінтерну; поряд з дво-, триповерховими будинками кін. 19 — поч. 20 ст. Є композиційно незалежним завершеним об'єктом. Зведений за проектом арх. О. Тація. Чотириповерховий, у наріжній частині — п'ятиповерховий, цегляний, видовженою частиною розташований на вул. Ветрова. Має три сходові клітки: дві з них — з двомаршовими сходами і двома входами (чорним і парадним), третя — з тримаршовими сходами і трьома входами (чорним і двома парадними). За проектом на першому поверсі у наріжній частині містився магазин (тепер — квартири). Фасади, звернені до вулиць, мають певну самостійність — характерна для

періоду триарусності композиції проявлена пасивно. Обом фасадам властива багат шаровість поверхні, пластика якої підсилюється протиставленням фактурних і тинькованих площин, пофарбуванням білим кольором окремих архітектурних деталей (портали, обрамлення вікон, тяги тощо) на тлі загального зеленого кольору. Динаміка композиції фасаду на вул. Ветрова розгортається горизонтально й спрямована до наріжної підвищеної частини. Її рух стримується трьома ускладнено проробленими порталами заввишки в три поверхи, які включають заглиблені входи й лоджії над ними. Короткий фасад на вул. Комінтерну статичний, основна площа вирішена симетрично відносно центральної осі, на якій розміщено вхід, виділений таким самим порталом. Потужність цього фасаду, що стримує рух динамічної архітектурної маси будинку, підсилюється розшаруванням його на основну і фонову площини. Фонова площина фасаду, що слугує за своєрідну рамку для основної, розбита на дрібно-масштабні відносно таких елементів, як портал, пати. Вікна п'ятого поверху — лише функціональний проріз; вікна другого, третього і четвертого поверхів затиснені в горизонтальні смуги підвіконними поясами, на яких передбачалися тематичні барельєфні панно на теми праці (тепер грубої фактури тиньк, виділений кольором). Ідей-

на виразність будинку за проектом мала підкреслюватися скульптурою робітника (не здійснено), розміщеною на невеликому майданчику на рівні другого поверху на розі будинку.

Є характерним для 1930-х рр. зразком пошуку нового архітектурного вирішення житла [651]. *Марія Гончаренко.*

225. КОМПЛЕКС ЄВРЕЙСЬКОЇ ЛІКАРНІ, кін. 19 — поч. 20 ст. (архит., іст.). Вул. Багговугівська, 1. Біля схилу Реп'яхового яру. Південно-східний фронт садиби фіксує вул. Путачова. Лікарню засновано 1861, відкрито 1862 за сприяння Київського генерал-губернатора І. Васильчикова та його дружини К. Васильчикової. Первісно розташовувалася в приміщенні на Воздви-

женській вул., яке наймала єврейська громада. Власну садибу площею бл. 3 га куплено 24 січня 1884 коштом відомого київського цукропромисловця та філантропа І. Бродського і попечителя лікарні, купця А. Куперника. Перші корпуси зводилися за проектами київського арх. В. Ніколаєва 1884—85. Одні з них були цегляними, інші — дерев'яними (збереглося три з них). Розраховані на 112 ліжок.

Комплекс єврейської лікарні складався з окремих спеціалізованих корпусів, більшість з яких внаслідок перебудов 1960—80-х рр. змінила архітектурне обличчя. У зв'язку із розташуванням тут у радянський час Київської обласної клінічної лікарні іншою стала спеціалізація відділень. Зведено нові корпуси в сучасних формах — адміністративний, поліклінічний з клубом, терапевтичний та ін.

У глибині сучасної садиби лікарні паралельно один до одного розташовані одноповерхові терапевтичний та хірургічний корпуси. Видовжені в плані, з коридорним розташуванням приміщень. Оформлені ідентично, у цегляному стилі. 1912 над середньою частиною терапевтичного корпусу надбудовано мезонін. Входи до кожної будівлі влаштовано з торців і в центрі фасадів, підкреслено призмкуватими трикутними щипцями, ганками та металевими дашками (збереглися частково).

Тепер у лікарні містяться радіологічне та гінекологічне відділення Київського обласного онкологічного диспансеру. У східній частині комплексу зберігся колишній адміністративний корпус. Внаслідок перепаду рельєфу одноповерховий з боку головного фасаду, двоповерховий — з тилу. Тепер у ньому розміщено центральну лабораторію обласної лікарні.

У південно-західній частині садиби розташовані 1-й дитячий (споруджений коштом Лаз. і С. Бродських) та акушерсько-гінекологічний (побудований коштом Л. Бродського) корпуси.

225. Комплекс єврейської лікарні.

Вул. Багговутівська, 11.

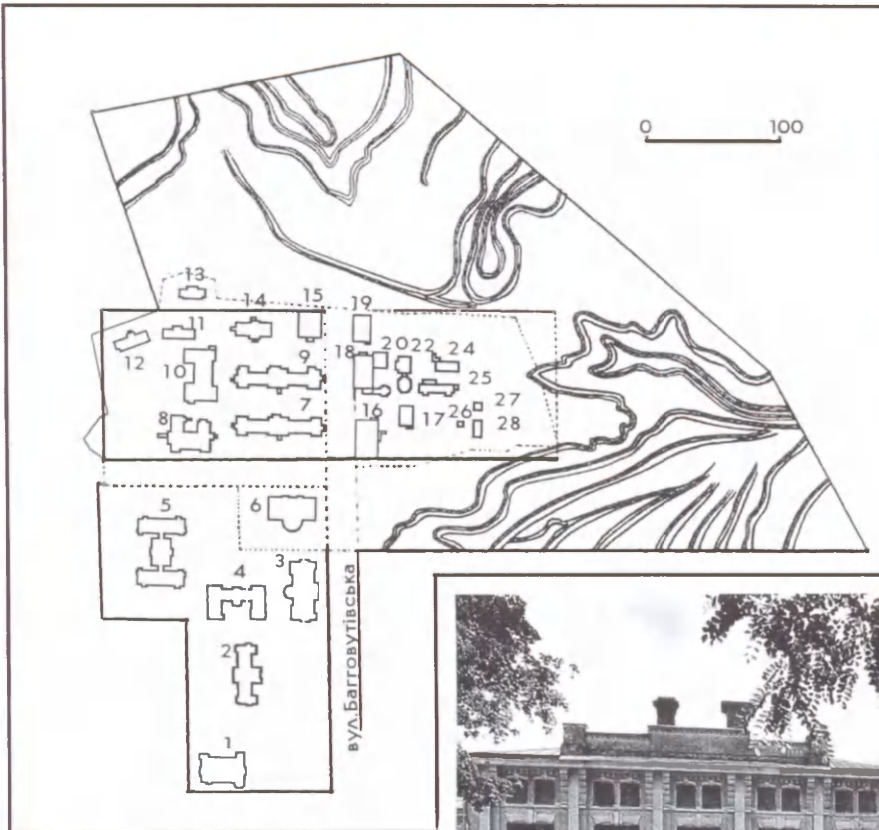
Генеральний план поч. 20 ст.:

1. Урологічний барак. 2. Туберкульозний барак. 3. Неврологічний барак.
4. Дитячий барак (новий). 5. Епідемічний барак. 6. Очний барак. 7. Хірургічний барак. 8. Дитячий барак (старий).
9. Терапевтичний барак. 10. Акушерсько-гінекологічний барак. 11. Перший літній барак. 12. Другий літній барак. 13. Морг.
14. Епідемічний барак (старий).
15. Амбулаторія. 16. Квартира головного лікаря, контора і аптека. 17. Квартира наглядача. 18. Кухня і пральня.
19. Будинок для тих, які видужують.
20. Електрична станція. 21. Пекарня.
22. Льодовня. 23, 24, 26—28. Сараї.
25. Стайня.

тверджується оригінальним рисунком дверей та віконних рам, ефектним завершенням центрального ризаліту. Будівлю, яка зберегла первісну спеціалізацію, значно розширено, надбудовано другий поверх, облицьовано плиткою, що призвело до втрати архітектурної привабливості.

Поблизу південної межі лікарняної садиби 1905—06 зведено інфекційний корпус (арх. А. Мінкус), 1909—10 за проектом того самого архітектора споруджено приміщення для хворих на

225.1. Інфекційний корпус.

Обидва зведено 1895 за проектом арх. В. Ніколаєва. Оформлені у цегляному стилі з пишним декором. Споруду акушерсько-гінекологічного відділення перебудовано і розширено.

На поч. 20 ст. територія лікарні істотно збільшилася з півдня. 1905 за проектом інженера шляхів сполучення А. Розенберга збудовано одноповерховий неврологічний корпус (коштом подружжя С. і Д. Френкелів). Фасад було декоровано у стилі модерн, що під-

легені (коштом родини цукроварів Гальперіних). Будівля цегляна, первісно двоповерхова, з підвалом. Фасад розкріпований, оформлений у стилістиці модерну. Центральний ризаліт увінчувався масивним лучковим фронтоном, втраченим внаслідок добудови третього поверху. З південно-східного боку корпусу зроблено прибудову, декоровану аналогічно. Тепер тут містяться кардіологічне відділення.

Зберігся також будинок 2-го дитячого корпусу, зведений у 1912 (нині — отоларингологічне відділення), розташований у центрі нової забудови ділянки. Первісно одноповерховий, з підвалом. Тепер надбудований другим поверхом.

До комплексу лікарні входили також дві втрачені нині споруди: офтальмологічний корпус, збудований 1901—02 за проектом арх. В. Осьмака у цегляному стилі (коштом подружжя М. і Е. Заксів), в якому містилася також єврейська молитовня; корпус першого в Росії спеціалізованого урологічного відділення, споруджений 1914 (коштом М. і П. Гальперіних).

Найбільшу архітектурну цінність мають колишні 1-й дитячий та інфекційний корпуси, що не піддавалися капітальній перебудові.

Єврейська лікарня вважалася зразковою медичною установою. Крім власного медичного персоналу на чолі з лікарем П. Нейштубе, лікували хворих визначні спеціалісти, професори університету св. Володимира Ф. Мерінг, Г. Рейн, К. Трітшель, В. Чернов, Ф. Яновський, відомий офтальмолог і єврейський громадський діяч М. Мандельштам. У 1910-х рр. лікарня надавала безкоштовну медичну допомогу 30 тис. пацієнтів, у т. ч. не менше 6 тис. християнського віросповідання. У лікарняних корпусах було розташовано і квартири для персоналу. В одній з них минули дитячі роки Тишлера Олександра Григоровича (1898—1980) — живописця, графіка, художника театру та кіно (1912—18 навчався в Київському художньому училищі). Серед співробітників лікарні були особи, які співчували революційному рухові. 1903 сюди надходила кореспонденція бюро Оргкомітету зі скликання II з'їзду РСДРП. 1906 на

225.2. Перший дитячий корпус.

території лікарні відбувалися солдатські зібрання та містився склад нелегальної літератури Київської військової організації РСДРП.

З 1944 в лікарні діяв також Інститут удосконалення лікарів, з яким пов'язана діяльність учених О. Богомольця, А. Міхньова, М. Стражеска.

Тепер тут містяться Київська обласна клінічна лікарня та інші медично-наукові заклади.

Михайло Кальницький.

225.1. Інфекційний корпус, 1905—06 (архит.). Збудовано спадкоємцями померлого 1904 Лаз. Бродського. Фасади оформлено з використанням елементів стилю модерн (арх. А. Мінкус). У відповідності з первісною спеціалізацією корпус вирішено в плані Н-подібним для того, аби хворі з різних відсіків будинку не мали між собою контактів. Потужна вентиляційна система також оберігала від поширення інфекцій. Обабіч центрального об'єму утворено курдонер. Оригінальні завершення вентиляційних люків створюють романтичний силует. На аттику над головним входом був текст: «Інфекційний барак у пам'ять про Лазаря Ізраїловича Бродського. 1906 рік» (тепер залишилася тільки дата). Використовується в складі обласної лікарні як офтальмологічний корпус. Тут міститься клініка очних хвороб, що носить ім'я Васютинського Анастолія Георгійовича (1875—1946) — офтальмолога, заслуженого діяча науки УРСР (з 1946), професора Київського інституту удосконалення лікарів, який працював у лікарні.

Михайло Кальницький.

225.2. Перший дитячий корпус 1893—95, в якому працював Чернов В. Є. (архит., іст.). Поблизу перших будівель комплексу, в його південно-західній частині. Споруджено за проектом академіка архітектури В. Ніколаєва. Внаслідок нерівномірності рельєфу поверховість змінюється від одного до двох поверхів. Цегляний, у плані близький до П-подібного. Для декоративного оздоблення фасадів використано багатющі можливості цегляного візерунка. Площину стін розчленовано лопатками; мотиви поребрика, гребінця, змійки тощо застосовано як орнамент. Головний вхід виділено розкріповкою.

У цьому будинку консультував Чернов Василь Єгорович (1852—1915) — педіатр, доктор медицини, професор (з 1889), завідувач кафедри педіатрії університету св. Володимира (з 1889), один із засновників школи київських педіатрів. Був одним із директорів Бактеріологічного інституту [652].

Михайло Кальницький.

226. КОНТРАКТОВА ПЛОЩА, 18—20 ст. (архит., іст., містобуд.). У центральній частині Подолу між вулицями П. Сагайдачного, Покровською, Андріївським узвозом, Флорівською, Притисько-Микільською, Костянтинівською, Межигірською, Спаською, Г. Сковороди, Іллінською, з яких основними історичними магістралями є вулиці П. Сагайдачного, Костянтинівська, Андріївський узвіз. З кін. 18 ст. називалася Контрактовою (від контрактних ярмарків, які відбувалися тут після перенесення їх 1797 з Дубна до Києва), з 1869 — Олександрівською (за ім'ям російського імператора Олек-

сандра II), з 1919 — Червоною (у 2-й пол. 1940 — серед. 50-х рр. знову називалася Контрактовою). 1990 площі повернуто історичну назву.

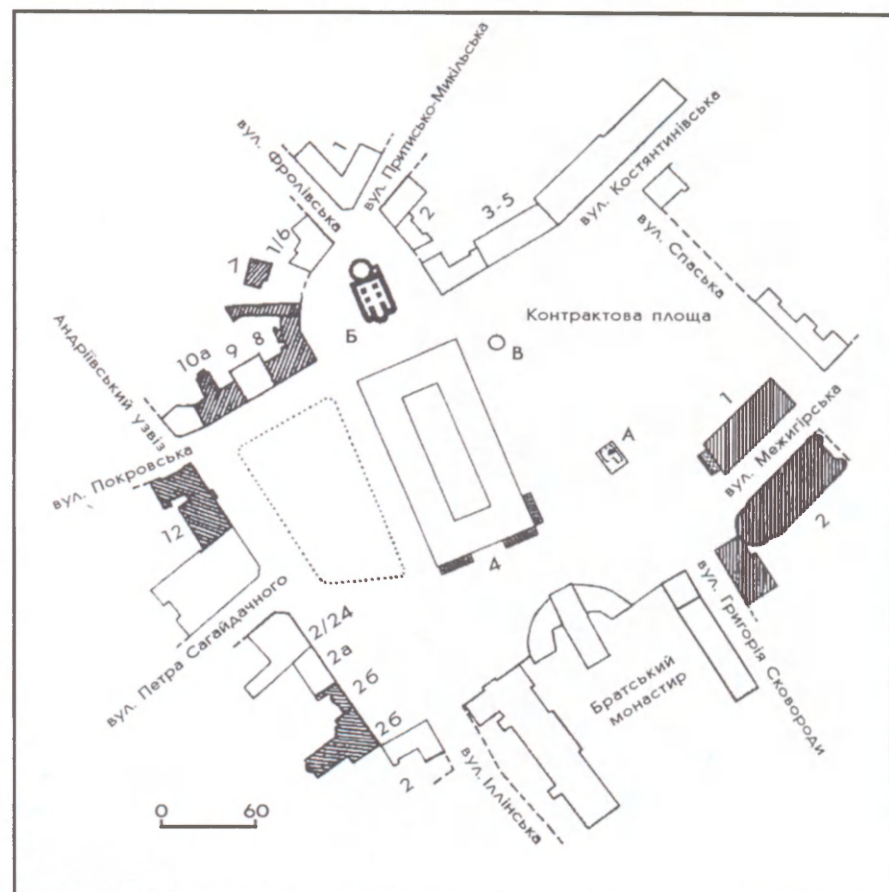
Одна з найдавніших у місті, виникла у 10 ст. як торговельна, вічова (Торг, Торжище, Торговище). За більш як тисячорічну історію значно змінювалися її конфігурація, характер забудови. У давньоруський час на площі було побудовано муровану церкву Успіння Пресвятої Богородиці (Пирогоща; 1131—36), яка містилася в оточенні дерев'яної житлової забудови (розкриті археологічними дослідженнями 1970-х рр.). Після зруйнування Верхнього міста ордами Багія 1240 Поділ набуває значення торговельного, ремісничого і адміністративного центру; Торжище, у зв'язку з наданням Києву магдебурзького права (15 ст.), за аналогією з містами Центральної Європи одержує назву Ринкової площі (або Ринку), на якій зводиться дерев'яний (з 1697 — мурований) будинок ратуші (стояв на місці теперішнього скверу між Контрактовим будинком та Гостиним двором). 1615 заможна землевласниця, киянка Г. Гулевичівна подарувала Київському братству великий «пляц» на «ринку київському» для заснування тут монастиря та школи при ньому. Це поклало початок розвитку Братського Богоявленського монастиря і Київської академії.

У часи гетьманування І. Мазепи побудовано Богоявленську церкву та цегляний будинок академії; із зведенням у 18 ст. високої дзвіниці ансамбль мо-

настиря набув провідної містобудівної ролі. Поблизу площі на садибі, що належала одному з київських купців грецького походження, у 30—40-і рр. 18 ст. грецькою громадою засновано Катерининський монастир, підпорядкований безпосередньо монастиреві св. Катерини на Синайській горі. 1748—49 за проектом арх. І. Григоровича-Барського над відомим з 17 ст. міським фонтаном будується павільйон-ротонда, який названо «Феліціал» (пізніша назва «Самсон»); у 1760-і рр. — перший у Києві Гостиний двір у вигляді каре з рядами крамниць (містився у районі теперішнього пров. Хорива; згорів на поч. 19 ст.). У 1770-і рр. І. Григорович-Барський перебудував Успенський собор (Богородиці Пирогощі) у формах українського бароко.

У 17 — на поч. 19 ст. площа мала в плані нерегулярну форму; окрім торговельних функцій, відігравала роль міського громадського центру. В ратуші засідав магістрат, який видав адміністративними, господарськими, фінансовими, поліційними та судовими справами (з 1785, з утворенням Миської думи, — лише судовими), а також працювали управи 15 київських цехів. Цегляний будинок ратуші — витягнутий двоповерховий корпус з мальовничими фронтонами і двоярусним дахом, було споруджено у стилі українського бароко. Головний фасад, звернений до фонтана, мав сходи з аркадою і мідною скульптурою богині правосуддя Феміди над нею. Прикрашала будинок 30-метрова чотири-ярусна вежа з годинником (дзигарем) та мідною скульптурою покровителя Києва — архангела Михаїла, що разив списом змія. Всередині будинку місти-

226. Контрактова площа.
План забудови.

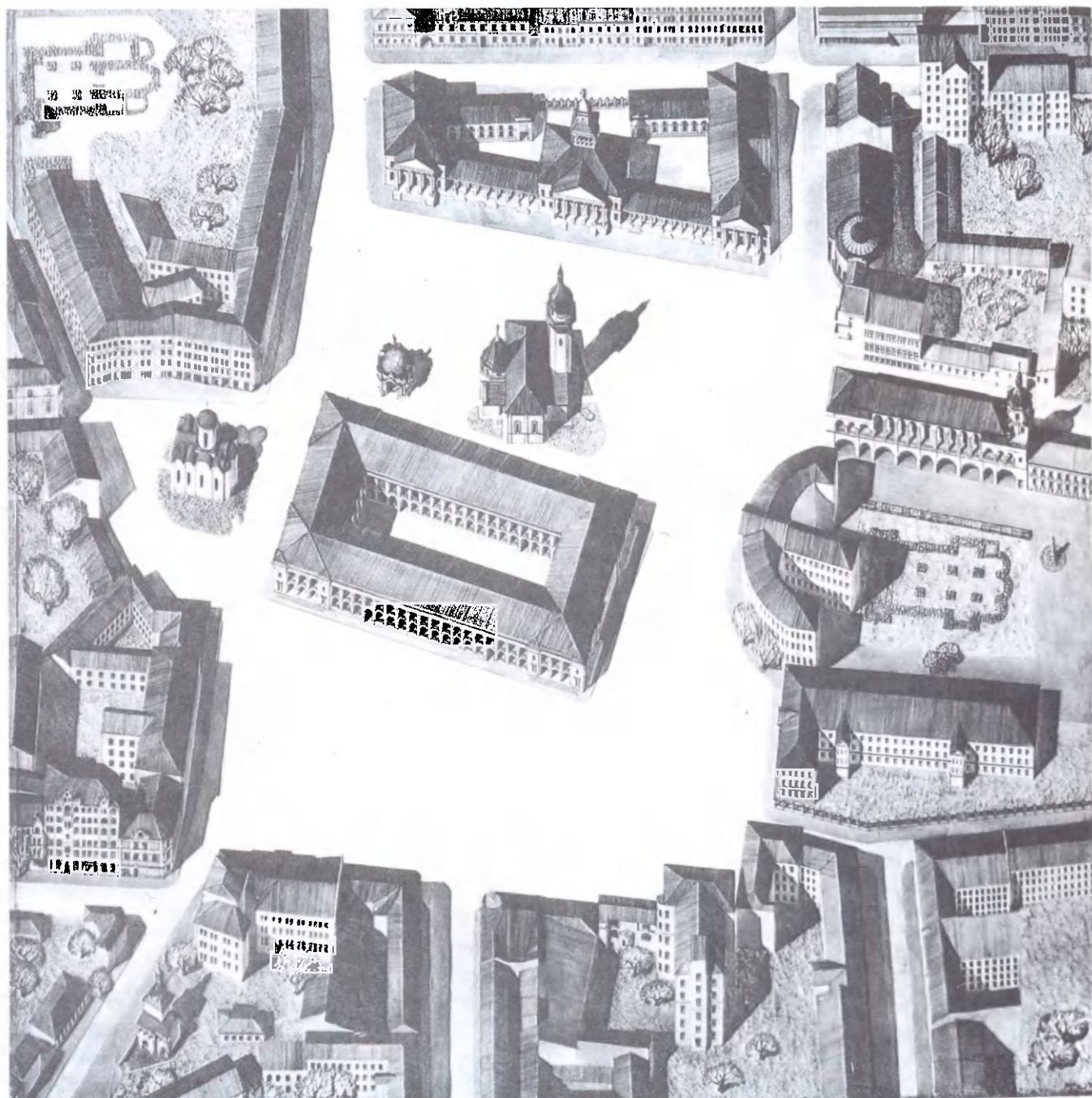
лися дві зали для урочистостей, прикрашені портретами, дзеркалами, люстрами та двома «ковчегами», в яких зберігалися грамоти на міські права і привілеї; 1798—99 у цих залах відбувалися перші контракти. Від будинку ратуші починалися урочисті міські церемонії, пов'язані із святкуванням «магдебургії» та іншими важливими подіями. Процесії, в яких брали участь 15 цехів, міщани та кінна міська міліція (т. зв. Золота корогва) прямували до Успенської церкви й далі Покровською вулицею до місця хрещення киян. Під час пожежі 1811 будинок ратуші було значно пошкоджено і в ході перепланування Подолу на класицистичній регулярній основі розібрано. Цеглу з нього пізніше використали для

будівництва Контрактового будинку. Після перепланування за проектом арх. В. Гесте Контрактова площа набула абрисів неправильного чотирикутника, межі якого визначило місцезнаходження декількох будинків, зведених з вогнетривких матеріалів: будівель Братського та Катерининського (грецького) монастирів, будинку Н. Сухоти (Контрактова пл., 12), Успенської церкви. Уздовж північного боку площі передбачалося звести ансамбль адміністративних будівель, до якого мали входити будинок магістрату, фланкований з правого боку Контрактовим будинком, з лівого — Поштовою конторою (арх. В. Гесте). 1815—17 споруджено тільки Контрактовий будинок (під керівництвом арх. А. Меленського; тепер вул. Межигірська, 1), де проводилися широко відомі січневі ярмарки-контракти. У центрі площі за проектом арх. Л. Руски ще 1809

розпочато будівництво двоповерхового Гостиного двору (реалізований після пожежі як одноповерховий будинок; Контрактова пл., 4). Зі скасуванням російським царем Миколою I у 1834 магдебурзького права Міська дума до 1876 розміщувалася у двоповерховому будинку Н. Сухоти. Периметр площі на поч. 19 ст. сформували двоповерхові будинки, які в кін. 19 — на поч. 20 ст. доповнено різностильовою три-, п'ятиповерховою житловою забудовою, до композиції якої органічно входили архітектурні доміанти — храми й ансамблі монастирів, що містилися поряд.

Значні зміни в абрисі площі відбулися за радянський період. 1929 розібрано Катерининську церкву грецького монастиря, 1935 — церкву Успіння Пресвятої Богородиці (Пирогощі) із дзвіницею, Богоявленську церкву та дзвіницю Братського монастиря. На

226. Контрактова площа.
Проект реконструкції 1976.
Аксенометрія В. Шевченко.

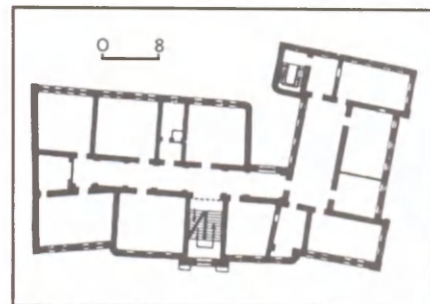
місці зруйнованого 1924 будинку поч. 19 ст., що належав останньому київському війту Киселевському, в якому в кін. 19 — на поч. 20 ст. жив Л. Шестов (Л. Шварцман) — згодом всесвітньо відомий як філософ-ідеаліст, 1933 було зведено клуб «Харчовик» (пам'ятка архітектури у стилі конструктивізму; вул. Межигірська, 2; арх. М. Шехонін). Тоді саме зведено будинок Подільського універмагу. 1934 знесено фонтан «Самсон». 1947 на східному боці площі зведено чотириповерховий адміністративний корпус над колишніми крамницями і першим ярусом знесеної дзвіниці Братського монастиря і будинок райкому компартії (№ 2). Під час прокладання лінії метрополітену пошкоджено будинок Гостиного двору поч. 19 ст. і знесено частину забудови на вул. Спаській, яка зорозово замикала північний фронт площі. На межі 1960—70-х рр. відроджується інтерес до вивчення та охорони історичного середовища Подолу, проводиться історико-архітектурна інвентаризація його забудови у межах Поштової пл. й вул. Ратманського (1972 — 74, керівник — арх. В. Шевченко). Було запропоновано відтворити церкву Богородиці Пирогощі у формах 12 ст., магістрат (17—18 ст.), фонтан «Самсон» з ротондою (18 ст.), двоповерховий Гостиний двір (поч. 19 ст., за проектом арх. Л. Руски) та реставрувати всі споруди, що містяться по периметру площі. Між Гостиним двором і Контрактовим будинком у 1976 встановлено пам'ятник Г. Сковороді (ск. І. Кавалерідзе, арх. В. Гнездилов), який навчався у Києво-Могилянській академії у 1740—50-х рр. 1979 Контрактову пл. оголошено заповідною територією міста. Протягом 1970—90-х рр. за проектом реконструкції Контрактової пл. на історичній основі відновлено двоповерховий Гостиний двір, що мав значний вплив на формування площі (1971—90, арх. В. Шевченко), фонтан «Самсон» з ротондою (1977—82, архітектори В. Шевченко, Ю. Лосицький), церкву

Богородиці Пирогощі (1991—97, архітектори Ю. Асєєв, В. Шевченко, М. Жариков, Р. Кухаренко, В. Отченашко), наріжний будинок з гастрономом (1980, арх. В. Шевченко), верхню частину дзвіниці Катерининського (грецького) монастиря (1996, архітектори Ю. Дмитрович, М. Стеценко). У 1984—97 реставровано Контрактовий будинок (арх. В. Шевченко). Після закінчення реставрації Контрактового будинку по північному фронту забудови площі намічено завершити відтворення ансамблю арх. В. Гєсте. Інші фронти забудови склалися повністю, мають висоту в середньому три — чотири поверхи. Попри втрату інших архітектурних домінант, які ще не відновлено, площа залишається видатним містобудівним комплексом, який містить понад 10 різночасових пам'яток історії та культури (№ 2-6, 3, 10, 12; вул. Г. Сковороди, № 2; вул. Межигірська, № 1 і 2; вул. Костянтинівська, № 1/2 та 5; Андріївський узвіз, № 2/10, пам'ятник Г. Сковороді) [653].

Тетяна Трегубова, Валентина Шевченко, Григорій Щербина.

226.1. Будинок Сухоти Н. (магістрат), 19 ст. (архит., іст.). Контрактова пл., 12. На розі вул. Покровської та Контрактової пл., по лініях забудови наріжної ділянки. Складається з кількох різночасових об'ємів. Вважається, що проект садиби розроблений арх. А. Меленським 1804 для київського купця Назарія Сухоти. Пожежа 1811 значно пошкодила садибу, але будівлі було відновлено. Головний будинок стояв уздовж вул. Покровської. У первісному вигляді — двоповерховий, з підвалом, цегляний, у плані прямокутний. Вуличний фасад мав лоджію з шестиколонним портиком іонічного ордера. На бічному фасаді, що виходив на площу, також був портик. Поряд, фасадом до площі, стояв одноповерховий будинок з відкритою галереєю, в якому містилися крамниця, «австерія» (ресторан), що її утримував власник садиби, а також станція кінної пошти.

1838 будинок придбано для розміщення міських установ. Тут працював ма-

226.1. Контрактова пл., 12.
226.1. План першого поверху.

гістрат, який з ліквідацією магдебурзького права виконував тільки судові функції. Одночасно з ним до 1876 тут містилася і перша Міська дума, яка відала міським господарством. Першим міським головою був купець П. Дегтерьов (з 1834). 1876 арх. О. Шіле та військовий інженер, міський арх. В. Прохоров розробили проект капітальної реконструкції будівлі для влаштування тут Третньої чоловічої (Подільської) гімназії. В. Прохорову було доручено керувати будівництвом, але на початку російсько-турецької війни (1877) його призвали до діючої армії, а натомість було призначено міського архітектора — В. Ніколаєва, який 1878 завершив роботу, дещо переробивши проект. Реконструкція полягала у надбудові над старою спорудою двох поверхів над центральною частиною, одного поверху з флангів та зведенні нового суміжного триповерхового на підвалинах об'єму, зверненого головним фасадом до площі.

Будинок цегляний, в стилі класицизму, складної у плані конфігурації — під одним дахом поєднано дві споруди, що стикаються під гострим кутом. Чотириколонний приставний портик зі спареними колонами тосканського ордера піднято на рівень третього й четвертого поверхів і завершено трикутним фронтоном. Заокруглені роги будинку, стіни другого поверху розкреслено рустом. Внутрішнє планування анфіладно-коридорне, з довбичним розташуванням приміщень. Перекриття плоскі й склепінчасті.

Історія Третньої гімназії пов'язана з іменами кількох видатних осіб. 1878 її закінчив майбутній лікар-терапевт, професор Київського університету, акад. ВУАН (з 1927) Яновський Феофіл Гаврилович (1860—1928). Наприкінці 1870-х рр. тут навчався син київського підприємця Шварцман Лев Ісакович (1866—1938), згодом всесвітньо відомий як філософ-ідеаліст Лев Шестов. На поч. 1880-х рр. Л. Шестов брав участь у політичному русі й був змушений

226. Контрактова площа. Фото 1885.

переїхати до Москви, де й завершив середню освіту. У 1870—80-х рр. учнем гімназії був Ратгауз Данило Максимович (1869—1937) — поет, після революції емігрант. Відгуки сучасників про його творчість суперечливі, проте найкращі вірші Д. Ратгауза були покладені на музику П. Чайковським. 1917 гімназію закінчив із золотою медаллю майбутній історик Оглоблин Олександр Петрович (1899—1992). У 1911—18 директором гімназії був Бодянський Павло Миколайович (1857—1922) — педагог і один з найкращих російських шашистів, організатор багатьох шахових турнірів. Перед цим працював на посаді інспектора Першої гімназії. Згадується у спогадах К. Паустовського «Повість про життя». У гімназії викладав також відомий історик, археолог Ляскоронський Василь Григорович (1859—1928). 1920 замість Третьої гімназії було відкрито трудову школу, яку згодом перетворено на середню школу № 20. У дні повстання робітників і солдатів Києва, керованого більшовиками проти Української Центральної Ради, у січні 1918 у будинку містився штаб Подільського району, який спрямовував бойові дії повстанців. Робітники Варшавської суднобудівної верфі, лісопильного, пивоварного та інших заводів і солдати частин, розташованих тут, організували три червоногвардійських загони. Один з них виступив на допомогу арсенальцям, інші два розгорнули бої на Подолі. Вони зайняли п'яту школу прапорщиків, дільницю міліції, інші об'єкти. 18 січня червоногвардійські загони захопили телеграф, Старокиївський район і дійшли до готелю «Прага» на Володимирській вул. Центральної Ради, підтягнувши військові частини, панцерники, відкинула подільські загони спочатку до Софійської пл., а пізніше, з підходом військ з боку Куренівки, — до Контрактової. Жорстокі бої відбулися в районі Андріївського узвозу, Воздвиженської, Андріївської та Олександрівської вулиць, на Шекавицькій горі. На допомогу військам Центральної Ради прийшли Січові стрільці та полуботківці, які прибули з Умані. Повстання зазнало поразки.

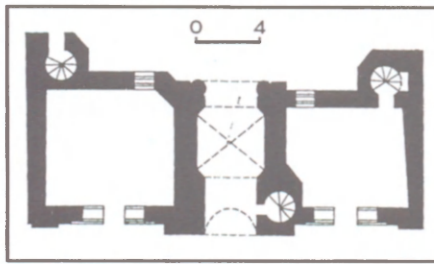
1986 на вшанування подій 1918 на фасаді будинку встановлено гранітну меморіальну дошку (ск. Ф. Согоян, арх. П. Купрій).

З 1981 тут містився районний Палац піонерів, нині — Будинок дитячої творчості Подільського району [654].

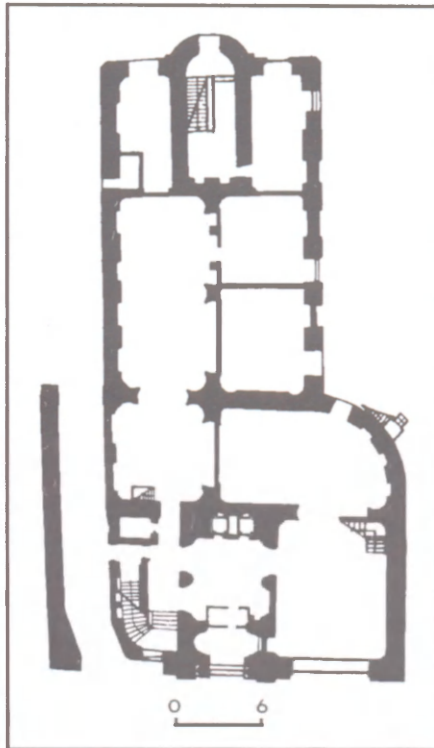
*Михайло Кальницький,
Каміла Колибанова,
Дмитро Малаков, Оксана Щусь.*

226.2. Греко-Синайський Свято-Катерининський монастир, 18 — поч. 20 ст. (архит.). Контрактова пл., 2-б. Заснований у 18 ст. грецькими колоністами, які постійно перебували в Києві з 17 ст. 1738 грецька громада збудувала у садибі, що належала купцю Астаматіосові Тімоті, дерев'яну каплицю. 1739—41 на її місці зведено в стилі українського бароко муровану трибуну церкву, що містилася позаду сучасної дзвіниці. 1748 при церкві засновано греко-синайський монастир св. Катерини. Наприкінці 19 ст. храм перебував на однобанний.

У 2-й пол. 18 ст. на території монастиря споруджено житлові корпуси й

226.2.1. План першого ярусу дзвіниці.

226.2.2. Прибутковий будинок. План першого поверху.

226.2. Греко-Синайський Свято-Катерининський монастир. Контрактова пл., 2-б.

дзвіницю за проектом арх. І. Григоровича-Барського, яку 1914 розібрали і побудовано нову (арх. В. Ейснер). Останній був також автором розташованого поруч прибуткового конторського будинку монастиря, після звення якого церква св. Катерини дала тріщини, й через аварійний стан її було розібрано 1929. Тоді ж знято і верхні яруси дзвіниці.

На поч. 1920-х рр. монастир було закрито. Його будівлі з 1923 використовувалися як виставочні зали для показу промислової продукції УСРР, пізніше тут розміщувалися різні державні установи.

У 1990-х рр. здійснено ремонт та реставрацію пам'яток, що збереглися [655].
Дмитро Малаков.

226.2.1. Дзвіниця, 1914 (архит.). Контрактова пл., 2-б. В ряду суцільної забудови південно-східної частини Контрактової пл., на подвір'ї колишнього монастиря. Споруджено за проектом арх. В. Ейснера замість невеликої двоярусної дзвіниці.

1929 вежу дзвіниці розібрали. Нижня частина використовувалася для виробничих потреб Київського експериментального заводу харчових машин. 1996 відтворена на всю висоту (архітектори Ю. Дмитрович, М. Стеценко) новим орендарем — Управлінням НБУ по Києву та Київській обл.

Споруда багатоярусна, цегляна, з підвалом. Нижній об'єм з арковим проїздом у центрі мав на другому поверсі теплу церкву і правив за основу для власне горішньої дзвіниці. Складається з масивного четверика цоколю, на який спирається відкритий дзвоний ярус з арковими прорізами, декорований пілястрами з усіх чотирьох боків. Вище розміщується менший за розмірами кубічний об'єм, який несе видовжений вгору підбанник з маківкою й хрестом в оточенні колон. Перекриття плоскі залізобетонні, в приміщенні церкви — зімкнене чотиригранне склепіння, вкриті ліпленням. Фасад тинькований під рифлену фактуру каменю, пофарбований у два кольори. Арковий склепінчастий проїзд декоровано колонами. Знадвору над аркою — великий еркер (апсида церкви), на флангах фасаду — симетричні виступи з внутрішніми металежими крученими сходами. Треті такі сходи ведуть до дзвонного ярусу. Композиція

КОНТРАКТОВА ПЛОЩА

фасаду центрально-осьова, вирішена з використанням засобів і форм класицистичної архітектури.

Разом з прибутковим будинком монастиря і Катерининською церквою складала урівноважену композицію, відзначену в просторі Контрактової пл. висотною частиною дзвонного ярусу. Пам'ятка характеризується високим професіоналізмом архітектурної роботи.

Дмитро Малаков,
Віталій Отченашко.

226.2.2. Прибутковий будинок, 1912 (архит.). Контрактора пл., 2-б. На лінії забудови, поряд із дзвіницею. Зведено за проектом арх. В. Ейснера як прибутковий будинок монастиря для здачі на оренду під фабричні склади, банки, контори.

Цегляний, п'ятиповерховий, з підвалом та бічним проїздом на подвір'я. Перекриття плоскі, залізобетонні. Близька до Т-подібної форма плану зумовлена затисненою ділянкою забудови й сусідством Катерининської церкви.

Об'ємно-просторова композиція будинку поєднує реалізацію можливостей нових будівельних матеріалів (великі прогони бетонних перекриттів, широке стрічкове вертикальне застосування) і творчого використання стилю модерн та стилізованих форм ампірної архітектури у вирішенні головного фасаду та інтер'єра вестибуля: доричний ордер з «трофеями» в методах та симетричні фігури Слави в оздобленні порталу головного входу, декоративні портики з вазами на рівні другого поверху, грифони й обеліски аттика (поновлені). Головний фасад тинькований, цоколь облицьовано тесаним гранітом. Будинок мав центральне опалення, вантажні та пасажирські ліфти, електричне освітлення тощо.

У забудові великої просторої площі пам'ятка виділяється внаслідок точно знайденої масштабності, виразної композиції фасаду, опрацьованості архітектурних деталей, скульптурного й декоративного оздоблення. Вважається однією з найкращих київських будівель.

1926 на базі величезної кількості зразків промислової продукції, експону-

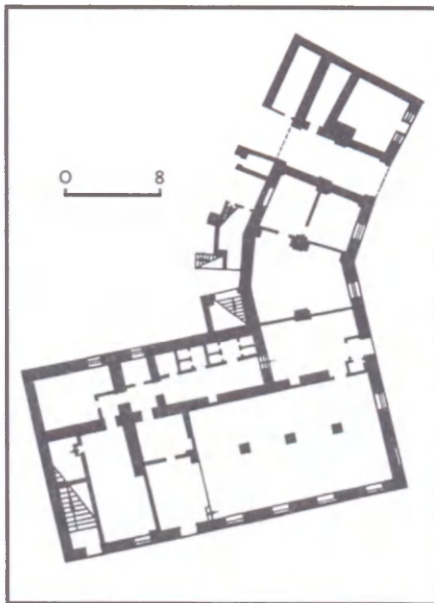

226.3. Контрактова пл., 7.

ваної на контрактному ярмарку, в приміщеннях цього будинку виник спочатку музей, згодом (1929) — Державний науково-дослідний інститут економіки, техніки й раціоналізації торгівлі. Пізніше приміщення були орендовані Київським експеримен-

226.4. Контрактова пл., 8.

226.4. План першого поверху.

тальним заводом харчових машин та іншими установами. Деякий час тут містився Театр естради й літературно-музичний театр «Діалоги» (нині у Центрі мистецтв «Славутич»).

1995 здійснено реставрацію (архітектори Ю. Дмитрович, М. Стеценко) новим орендарем — Управлінням НБУ по Києву та Київській обл. [656]. Іл. див. с. 481.

Дмитро Малаков,
Віталій Отченашко.

226.3. Житловий будинок, 1798 (архит.). Контрактова пл., 7. У глибині кварталу, між вул. Флорівською та Андріївським узвозом.

Один із небагатьох цегляних будинків цивільної архітектури кін. 18 ст., що зберігся після пожежі Подолу 1811. Споруджено дворянином Л. Вишневським і його дружиною на місці цегляного будинку, який згорів 1797.

Садиба Вишневських склалася внаслідок злиття двох садибних ділянок. 12 листопада 1765 Л. Вишневським була придбана у київської жителяки М. Кондратьєвої одна половина садиби, потім, 15 червня 1773, у її сина С. Кондратьєва — друга. Згодом, 3 серпня 1798, була «прикуплена» земля у І. Кушнінського. Садиба набула прямокутної форми. Містилася на допожежному провулку (назва невідома, після перепланування Подолу зник), що виходив на Торговельну (Контрактову) пл.

Первісно будинок містився на червоній лінії забудови вулиці, був одноповерховий, у плані Т-подібний, зі склепінчастими підвалами. Мав п'ять віконних прорізів, анфіладне планування, що є характерним для класицизму. 1806 внаслідок пожежі, що спалахнула у сусідній садибі Привалова, будинок Вишневських згорів. Їхній син — Ю. Вишневський, який купив у своєї матері погорілий будинок із садибою, відновив будівлі.

У зв'язку з післяпожежним переплануванням Подолу 1812 садиба замість прямокутної набула п'ятикутної форми і прилягла безпосередньо до площі. Отже, головний фасад опинився в глибині садиби, а тильна частина будинку виявилася повернутою в бік площі. 1852 за духовним заповітом Ю. Вишневського садиба переходить у власність його дочки — вдови колезького реєстратора М. Рушківської. 1860 вона за проектом виконуючого обов'язки губерньського арх. М. Іконнікова надбудувала другий поверх та здійснила ряд інших архітектурних перетворень. Зокрема, з боку площі оформлено головний фасад з рисами неокласицизму та неоренесансу: застосовано великий ордер, центральний гранчастий ризаліт оформлено відповідним декором і вікнами. Первісні стилістичні ознаки будинку втрачено. Найбільше порушила архітектуру прибудована на місці ризаліту дерев'яна галерея.

Основну історико-архітектурну цінність споруди являють первісні склепінчасті перекриття першого поверху й підвалу, що збереглися у незмінному вигляді.

На території садиби містилося ще кілька споруд, зокрема цегляні одноповерхові крамниці з арковим проїздом на подвір'я, збудовані 1818 у стилі класицизму. Їхній фрагмент існував до 1968. До знесення вони були важливим еле-

ментом формування забудови Контрактової пл. [657].

Марина Виноградова.

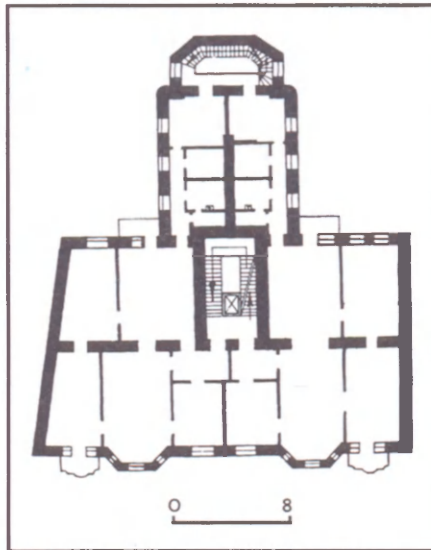
226.4. Житловий будинок, 1799, 1858 (архт.). Контрактова пл., 8. На заломі червоної лінії забудови західної частини площі. Споруджений на території садиби кушнірського цеху. Містився на розі площі та провулка, назва якого невідома (внаслідок перепланування Подолу після пожежі 1811 зник). За рішенням, прийнятим 30 травня 1813 комісією з відбудови Подолу, ця садиба була надана іменитому громадянину, бургомістру Лакерді замість його старої садиби поблизу Гостинного двору, де містився двоповерховий цегляний будинок повітового училища. Відповідно до обмірів, виконаних 1857 арх. І. Штромом, будинок кушнірського цеху був типовою спорудою у стилі класицизму кін. 18 — поч. 19 ст. 10 квітня 1850 садиба переходить у володіння купця 2-ї гільдії Г. Покровського, який займався винною, бакалійною та парфумерною торгівлею. 1857 він отримав дозвіл на реконструкцію будинку за проектом арх. І. Штрома. Проте проект не був реалізований у зв'язку з невідповідністю архітектурного додатка до фундаменту і стін існуючого будинку. Тому 1858 арх. М. Самонов розробив новий проект, ув'язаний із попередньою спорудою, який і було реалізовано. Реконструйований будинок майже повністю відповідає проекту.

Двоповерховий, з підвалом, цегляний. Від старого будинку збереглися на першому поверсі та у підвалах склепінчасті перекриття на стовпах. Перебудову проведено у стилі пізнього класицизму. Дві частини фасаду, що виходять на Контрактову пл., майже ідентичні, хоча трохи відрізняються одна від одної за насиченістю архітектурними деталями. Стіни першого поверху покриті стрічковим рустом. Віконні та дверні прорізи — напівциркульні з архівольтами, трикутними та прямими сандриками. Між прорізами — пілястри, на першому поверсі — з діамантовим рустом, на другому — корінфського ордера. В будинку три балкони з ажурними металевими ґратами. Вінцевий та міжповерховий карнизи — складного профілю. Перший поверх спочатку призначався під крамниці. Тепер вхідні двері перетворено на вікна. Проїзд на подвір'я арковий. Інтер'єр, раніше багато оформлений ландшафтним живописом, ліпленням на опорних стовпах та плафонах, втрачено. У будинку в кін. 19 — на поч. 20 ст. містилася Київська міська безкоштовна народна читальня, заснована 1891, а також ряд мануфактурних та інших крамниць. Споруда є невід'ємним формуючим елементом історичної забудови Контрактової пл. і являє архітектурну цінність як один із небагатьох найкращих зразків класицизму, що збереглися донині у Києві.

Тепер — на реконструкції [658].

*Марина Виноградова,
Віталій Отченашко.*

226.5. Житловий будинок, 1911 (архт.). Контрактова пл., 10-а. На червоній лінії забудови західного боку площі. Є головним будинком садиби (у глибині подвір'я розташовані два флігелі). Споруджено на місці двоповер-

226.5. Контрактова пл., 10-а.

226.5. План четвертого поверху.

хового мурованого будинку, що був зведений наприкінці 18 ст. арх. І. Григоровичем-Барським для Григорія (Юрія) Дранчева.

1781 цю ділянку було придбано для першої у Києві контори Асигнаційного банку, що містився тут до 1788, коли його було ліквідовано. 1789 садибу передано Малоросійському поштамту для влаштування губернської поштової контори, яка діяла тут до пожежі 1811, що завдала спорудам величезної шкоди. На поч. 20 ст. будинок належав купцю 1-ї гільдії А. Липкесу — на замковому камені арки головного входу збереглася монограма власника.

П'ятиповерховий, на підвалі, цегляний, у плані Т-подібний, з бічним проїздом на подвір'я, у стилі модерн. Перекриття плоскі. Планування секційне з двома однаковими квартирами на поверсі. Перший поверх використовувався під магазин. Головний фасад симетричний, при його обробці застосовано рваний та полірований лабрадорит,

гладенький та фактурний тиньк, пофарбування поверхні стін і характерне для модерну ліплення. В оформленні інтер'єрів квартир були використані два варіанти класицистичного оздоблення, які чергувалися по поверхах. Споруда вирізняється органічною об'ємно-просторовою композицією, високим рівнем будівельних та опоряджувальних робіт [659].

*Михайло Кальницький,
Віталій Отченашко.*

226.6. Клуб «Харчовик», 1931—33 (архт.). Вул. Межигірська, 2. У північній частині Контрактової пл. Двома фасадами виходить на вулиці Межигірську і Г. Сковороди. Значний за призначенням і об'ємом, зведений з великим тактом стосовно навколишньої забудови і, передусім, визначних пам'яток 17—19 ст. — ансамблю Києво-Братського монастиря, Контрактового будинку та ін. Збудовано профспілкою працівників м'ясо-риб-консервної промисловості за проектом арх. М. Шехоніна.

Дво-, триповерховий, цегляний, тинькований. Театральна частина споруди, що простяглася уздовж Межигірської вул., первісно мала залу для глядачів на 1 тис. осіб, сцену з колосниковим устаткуванням і оркестровою ямою, репетиційну залу, артистичні вбиральні, кулуари, великий «карман» для декорацій. У клубній частині, розміщеній уздовж вул. Г. Сковороди, були спортивна (224,8 кв. м), лекційна та кінозали, кімната для гурткової роботи. Загальна місткість палацу — 2 тис. осіб. Під час реконструкції (у 1980 — 90-х рр.) внутрішня організація споруди зазнала змін, було реставровано фасади (арх. О. Граужис). Оригінальною сполучною ланкою між клубом і театром є круглий у плані об'єм, на першому поверсі якого — вестибуль, на другому — танцювальна зала. Ця частина споруди, увінчана банею, є центром її композиції. Якщо театр і клуб мають нові для свого часу елементи архітектури конструктивізму, то більш традиційний у зовнішньому трактуванні вестибульний об'єм є ніби відлунням навколишніх архітектурних пам'яток минулих століть.

Будівля є рідкісним зразком громадської споруди перехідного етапу від конструктивізму до радянського неокласицизму.

Тепер Центр мистецтв «Славутич», у якому з 1998 міститься Київський державний музичний театр для дітей та юнацтва [660]. Іл. див. с. 484.

Віктор Мойсєєнко.

227. КОНТРАКТОВИЙ БУДИНОК, 1815—17 (архт., іст.). Вул. Межигірська, 1. Стоїть окремо, головним фасадом звернений до Контрактової пл. Зведено за проектом арх. В. Гесте у стилі класицизму. Керував будівництвом арх. А. Меленський. Є частиною не здійсненого до кінця проекту В. Гесте — ансамблю Громадського центру, в якому чільне місце відводилося будинку магістрату, фланкованому зі сходу Контрактовим будинком, із заходу — Поштовою конторою. Призначався для проведення контрактних ярмарків.

Двоповерховий, цегляний, з підвалами у торцевих частинах, у плані трапецієподібний, що зумовлено конфігурацією ділянки. Середні частини поверхів відведено під колонні зали: для

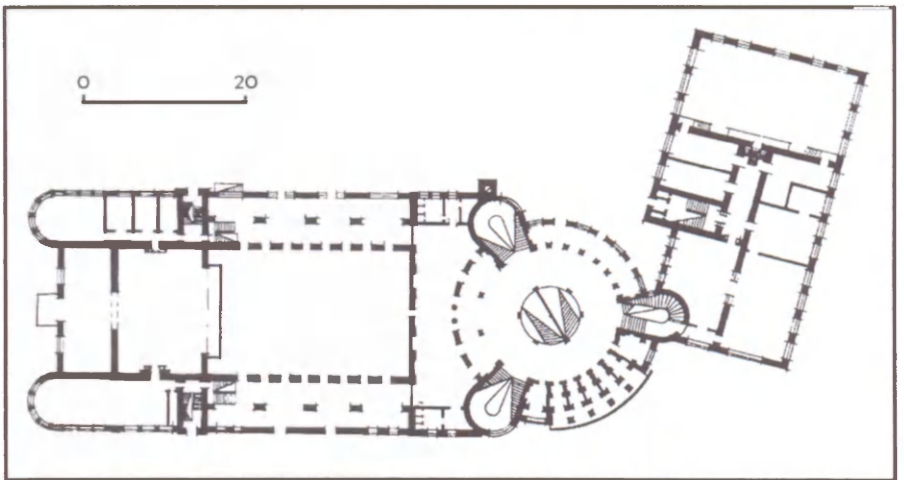
укладання контрактів (перший поверх), проведення зборів та концертів (другий поверх). Вхід до залів здійснювався з вестибулів. Головний вхід до будинку — з боку площі. Праворуч від нього розміщено двомаршові парадні сходи на другий поверх. Поряд з ними — сходи всередині стіни, що прямують на хори. Службові сходи — із західного боку. Будинок має симетричну композицію фасадів з портиками доричного ордеру, що акцентують їхні осі. Горизонтальність членувань підкреслюється рустуванням стін і спокійним ритмом прямокутних віконних прорізів першого поверху, які завершуються декоративними перемичками з рустів, гладенькою стіною другого поверху. Фасади мають цоколь, міжповерховий карниз та антаблемент з тригліфами у фризях портиків. Головний південний фасад з боку площі оформлений чотириколонним портиком, увінчаним трикутним фронтоном. Осі північного та західного фасадів акцентовано портиками з шести пілястрів, східного фасаду — з тричвертевих колон.

Пам'ятка дійшла до нашого часу з невеликими змінами фасадів і докорінною перебудовою інтер'єрів. Ще у процесі будівництва арх. А. Меленським були внесені зміни до проекту: не зроблено фронтон на східному фасаді, вхід до зали першого поверху зі східного боку, підвали під середньою частиною будинку. Після багатьох ремонтів і пожеж змінено профілі карнизів та капітелей, бази колон, перебудовано дах, а також інтер'єри залів. Замість 12 колон доричного ордеру у залі першого поверху в різний час (1817, 1858, 1874) встановлено 20 цегляних масивних пілонів. Інтер'єр зали другого поверху 1858 за проектом М. Самонова було повністю перероблено. 12 колон іонічного ордеру замінено 32 дерев'яними колонами еклектичного характеру, що порушило єдність стилю споруди. Внутрішнє планування будинку змінено. Історична значущість будинку, його досконалі форми, велике містобудівне значення дають підстави віднести цю споруду до важливих пам'яток класичистичної архітектури Києва. Чимало видатних подій економічного, громадського та культурного життя міста пов'язано з новим Контрактовим

будинком. Під час ярмарків, що проходили з 15 січня до 1 лютого, товари, які привозилися на продаж, розміщувалися на площі перед Гостиним двором у тимчасових балаганах, а найкращі — у Контрактовому будинку. На його верхньому поверсі торговельні крамниці стояли уздовж стін з обох боків, посередині утворювалася простора зала, де ставили лави, на яких торгові люди вели переговори про справу й укладали угоди. Весь перший поверх також було віддано під крамниці, причому з обох боків від входу у великих світлих залах розміщувалися торговці з найбагатшими товарами. Усі стіни вздовж сходів знизу і до самого верху заповнювалися естампами і гравюрами, а ззовні, біля входу, на колонах та в інших місцях вившувалася велика кількість оголошень про продаж різних товарів. Контракти відкривалися зранку, а увечері, як правило, дворянство влаштовувало тут бенкет. Контрактовий будинок був для дворянства місцем проведення зібрань та виборів предводителів. З 1838, коли було засновано Будинок дворянського зібрання, Контрактовий будинок виконував роль купецького клубу. Тут влаштовувалися сільськогосподарські виставки краю (до 1880-х рр.). Закінчувалися виставки святкуванням, на

якому учасникам вручалися похвальні листи та медалі. У Контрактовому будинку відбувалися концерти, розігрувалися лотереї з благодійною метою, влаштовувалися урочисті прийоми, проходили бали та маскаради. Будинок відвідували видатні письменники, співаки, музиканти. Зокрема, на контрактах бували О. Пушкін (1821), М. Гоголь (1835), Т. Шевченко, О. де Бальзак (1847, 1849, 1850). Тут, переважно під час ярмарків, відбувалися концерти видатних артистів, зокрема виступали угорський композитор і піаніст Ф. Ліст (січень 1847), польські музиканти брати Г. та Ю. Венявські, скрипаль К. Ліпінський, бельгійський віолончеліст Ф. Серве (автор музичної п'єси «Спогади про Київ»), італійська співачка А. Каталані (1823), гастролювали італійська опера, балетні трупи з Мадрида, Варшави, польські, українські та російські театральні трупи, а також музичні капели з кріпаків. У 90-х рр. 19 ст. відбувалися вистави, організовані Київським драматичним товариством. У Контрактовому будинку під багатоголосий та різноманітний гамір ярмарку проводили свої наради 1821, 1823, 1824 і 1825 декабристи — П. Пестель, С. Волконський, М. Бестужев-Рюмін, С. Трубецькой, В. Давидов та ін. Пізніше, 1828—29, під виглядом контрактів тут збиралися представники польського національно-визвольного руху.

226.6. Вул. Межигірська, 2.
226.6. План першого поверху.

В кін. 19 — на поч. 20 ст., коли у Києві вже існувала мережа культурних закладів, а діяльність Контрактового ярмарку поступово згасала, втрачає своє значення і Контрактовий будинок. Він використовується як приміщення для невідкладних потреб (притулок, шпиталь, виборча дільниця тощо). У роки радянської влади тут працювали Торговельна академія і Торговельний музей (1926—29), основним завданням якого було ознайомлення торговельних організацій із зразками вітчизняних та експортних товарів, пізніше — різні технічні училища, дирекція Театру естради. 1925 на фасаді будинку встановлено мармурову меморіальну дошку на пошанування декабристів з барельєфними портретами п'яти страчених декабристів (ск. Б. Кратко). 1998 закінчено реставрацію будинку (автор проекту — В. Шевченко) з улаш-

туванням трикутного фронтона на східному фасаді згідно з первісним проектом.

1998 на фасаді відкрито меморіальну дошку Ференцу Лісту (ск. Ю. Багаліка, арх. Я. Віг).

Тепер — Українська міжбанківська валютна біржа [661]. Тамара Лазанська, Валентина Шевченко.

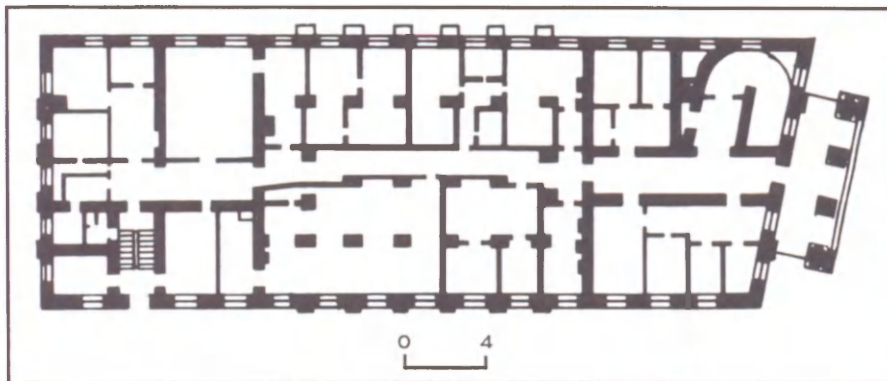
228. КОПИРІВ КІНЕЦЬ, 10—13 ст. (археол.). Локалізується в районі Кудрявських схилів, Глибочиці, Вознесенського узвозу (від Львівської пл. вздовж вул. Артема в межах вул. Обсерваторної, території Української академії мистецтва, лікєро-горілкового заводу, станції захисту рослин). Займає площу бл. 40 га. Досліджували П. Лашкарєв — 1878, М. Каргер — 1947, П. Толочко, Ю. Асєєв, В. Дяденко, А. Кубишев, Ю. Болтрик — 1964—68, Я. Боровський — 1974, 1985—86, І. Мовчан, Я. Боровський — 1990—91. Згадується в літописах під 1121, 1140, 1147, 1150, 1151, 1162, 1202. Був густонаселеним ремісничо-торгівельним поселенням, що прилягав до північно-західної частини «міста Ярослава» відразу за Жидівською (пізніше Львівською) західною брамою, тягнувся вздовж гірської гряди в напрямку Глибочицького узвозу, займав територію мисоподібного плато. Потужний культурний шар насичений матеріалами киево-руського часу, залишками жител, господарських будівель, мурованих соборів. Значно пошкоджений забудовою 19 ст. З 10 ст. Копирів кінець мав потужну мережу оборонних споруд, для якої використано природний

те, що він був каплицею ремісничо-торгівельного поселення або великого боярського двору. Матеріали часів Київської Русі — кераміка, скляні браслети, монети, хрестики — відомі на території Копиревого кінця з 70-х рр. 19 ст. Особливо цінною знахідкою є скарб з 120 срібних монет князя Володимира (знайдено 1878 на території садиби А. Кушнірової на Вознесенському узвозі). Розкопки на різних ділянках Копиревого кінця надали численний матеріал 10—13 ст. та засвідчили, що даний район зростав і розвивався водночас із центральною частиною Києва.

Дослідженнями культурного шару на

227. Вул. Межигірська, 1.

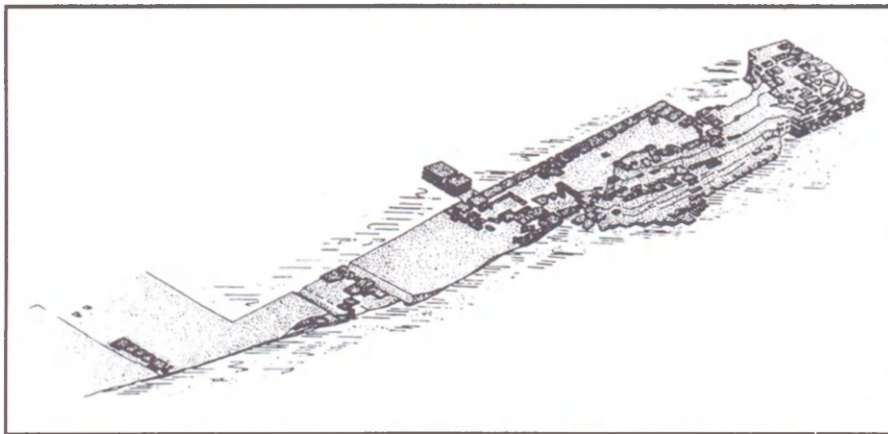
227. План першого поверху.

рельєф місцевості. Фортифікаційні укріплення, досліджені в районі Киянівського пров., склалися з валу і рову. Рів мав трикутний профіль — завширшки 4,5 м, завглибшки до 5 м, нахил стін — 50°. Загальна висота оборонних споруд в цьому місці мала досягати 10 м. Аналогічні укріплення досліджено на Львівській пл., на розі вулиць Петрівської та Смирнова-Ласточкина (кол. Вознесенський узвіз). На Копиревому кінці містився монастир св. Симеона. Із залишками монастиря ототожнюються фундаменти храмів 11 ст., які досліджено на розі вул. Смирнова-Ласточкина і Киянівського пров. — на території садиби Української академії мистецтва. Храм 12 ст., що розташований нижче, співвідносять із церквою св. Іоанна. Четвертий храм, що датується 12—поч. 13 ст., досліджено на території садиби № 9 у Несторівському пров. Невеликі розміри храму свідчать про

вул. Кудрявській, 26—28 виявлено залишки наземних жител, кераміку 11—13 ст., фрагменти візантійських амфор, шиферні прясельця, скляні браслети. На вул. Смирнова-Ласточкина, 2—10 зафіксовано сліди наземних жител. Культурний шар містив залізні ножі, шиферні прясельця, скляні браслети, уламки візантійських амфор, кераміку 10—12 ст. У Несторівському пров., 13—17 на глибині 0,8 м досліджено залишки двох жител і дві господарські ями 10—12 ст. Житла квадратні у плані 4,0×4,0 м були заглиблені в материк на 1 м, кутами орієнтовані по сторонах світу. В заповненні виявлено гончарну кераміку 10—12 ст., фрагменти амфор, шиферні прясельця, залізні цвяхи, ножі, уламок серпа, бронзову підвіску, уламки плінфи, шматки шиферу. В Киянівському пров., 3—7 у котловані виявлено і досліджено піч для випалювання вапна, вимуровану з плінфи. Вона була в плані круга, діаметром 3,8 м, мала топкову і випалювальну камери. На підставі аналізу топографічних умов Копиревого кінця, які аналогічні схилам Старокиївської гори, можна вважати, що тут також була терасна система планування. Садиби Копиревого кінця

228.2. Залишки церкви 12—13 ст.
Несторівський пров., 9.
Аксометрія.

ця розташовувалися окремими дво-рами, відгородженими дерев'яними частоколами. Напрямок і характер вулиць залежав від напрямку і характеру ярів, які виходили до Глибочицького яру.

Матеріали розкопок останніх років зберігаються в Інституті археології НАНУ [662].

Сергій Россинський.

228.1. Церква, 11 ст. (археол.). На території Української академії мистецтва (вул. Смирнова-Ласточкина, 20). Дослідив М. Каргер 1947. Рови стрічкового фундаменту, що збереглися, дали можливість повністю встановити план стародавньої споруди. Являла собою невеликий тринавний шестистовпний храм з трьома апсидами. Характерною конструктивною особливістю фундаментів є наявність дерев'яних субструкцій, укладених по дну фундаментних ровів. Стіни вимуровано в техніці змішаного мурування, характерного для київської архітектури 11 ст. Встановлено, що церква не мала вежі для входу на хори, піднімалися туди східцями, влаштованими в товщі західної стіни. Судячи з великої кількості фрескового тиньку, стіни були розписані в техніці фрески. Знахідки не збереглися [663].

Іван Мовчан.

228.2. Церква, 12—13 ст. (археол.). На території Копиревого кінця (Несторівський пров., 9). Дослідив П. Толочко 1967. Церква мала невеликі розміри, довжина південної стіни — 11,4 м,

ширину не встановлено. Східна частина будівлі була зведена на місці закипаного в 11 ст. яру. Храм триапсидний, бічні апсида без зовнішніх виступів, не мав стрічкових внутрішніх фундаментів, що свідчить про відсутність стовпів. Перекриття, очевидно, формувалося зі складної системи ступінчастих склепінь, фасади мали трилопатеві завершення. Особливістю храму є використання для мурування фундаментів і стін різноманітних типів цегли: товстої малоформатної плінфи (31×21×4,5 см) і товстої брусчатки («литовки») з канелюрами і без них (25×11×9 см). Другий вид цегли датується кін. 12 — поч. 13 ст. Фігурна плінфа не застосована в муруванні, апсида споруджено за допомогою своєрідного розкладання прямокутної плінфи. Внутрішні стіни храму було розписано в техніці фрески. Під час розкопок знайдено кераміку 12—13 ст., уламки скляних браслетів, шиферні прясельця, шматки шиферу. Досліджена церква була, вочевидь, або скромною каплицею ремісничо-торгівельного посаду, або божницею феодала (боярина, воеводи) на його дворі. Знахідки не збереглися. Матеріали обстеження зберігаються в Інституті археології НАН України [664].

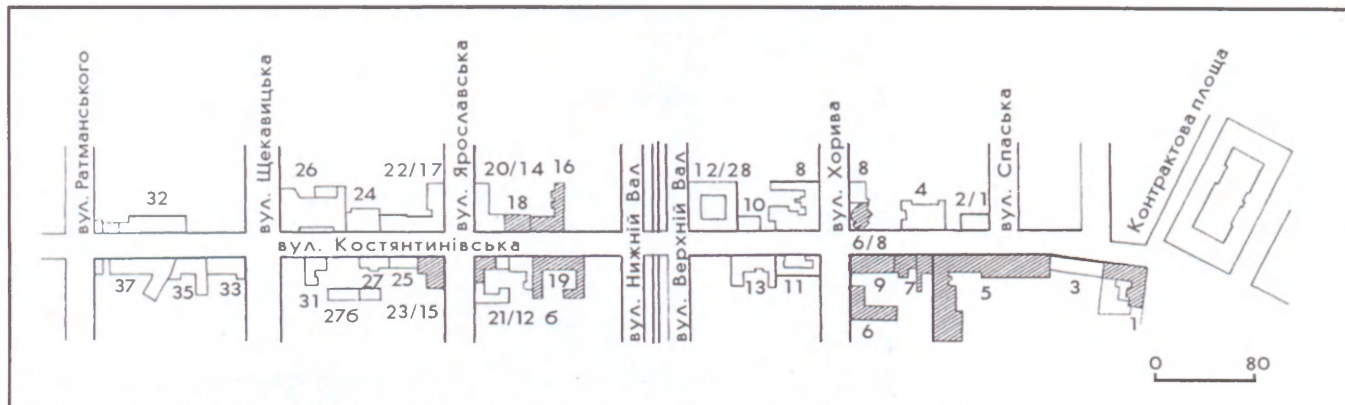
Іван Мовчан.

229. КОСТЯНТИНІВСЬКА ВУЛИЦЯ, 19—20 ст. (архит., іст., містобуд.). Від Контрактової пл. до вул. Заводської. Одна з найдавніших вулиць міста. Перша відома назва — Царекостянтинівська, від церкви Константина і Єлени 18 ст., що містилася на розі вулиць Костянтинівської і Фрунзе (частково зруйнована у 1930-і рр.). З 30-х рр. 19 ст. — Кирилівська вул. (як шлях до

Кирилівського монастиря), з 1869 — сучасна назва. 1926—58 мала назву вул. Шолом-Алейхема. Трасована на поч. 19 ст. у зв'язку з переплануванням Подолу після пожежі 1811. Частково замінила, а також дублювала Кирилівську вул. (пізніше — вул. Фрунзе), що раніше була безпосередньо зв'язана з Контрактовою пл. Відповідно до плану арх. В. Гесте, реалізованого арх. А. Меленським, забудова здійснювалася по червоних лініях кварталів одно-, двоповерховими будинками, розміщеними на прямокутних ділянках. У кін. 19 — на поч. 20 ст. на зміну малоповерховим будинкам приходять три-, п'ятиповерхові, периметрально розташовані вздовж кварталів. Найдавніший будинок на вулиці, який зберігся під час перепланування Подолу, — т. зв. будинок Петра I, зведений на межі 17—18 ст. у стилі українського бароко (№ 6/8). На початку вулиці (у районі Контрактової пл.) домінує будинок колишньої духовної семінарії (№ 5), вирішений у формах пізнього класицизму. Близькими до нього за стилем і масштабом є житлові будинки № 2/1, 7, 11/13, будинок колишнього повітового училища (№ 9).

Перехідний період від класицизму до еклектизму позначився на малоповерхових житлових будинках серед. 19 ст. — № 18, 21/12, декор яких значною мірою вже вільний від класицистичних канонів. Цікавими об'єктами кін. 19 — поч. 20 ст. є житлові будинки № 16 (цегляний стиль), № 19 (еклектизм), № 1/2 і № 24 (модерн) та ін. Стиль конструктивізму представлений кінотеатром «Жовтень» (1930-і рр., арх. В. Риков). На відміну від інших трас Подолу, що зберегли висотний масштаб, близький до пізньосередньовічного, Костянтинівська вул. з великою кількістю чотири-, п'ятиповерхових будинків має просторові характеристики, властиві вулицям капіталістичного періоду.

На вулиці розташовано кілька відомих пам'яток історії. Серед них — будинок № 6/8, пов'язаний з історією київського магістрату, що потребує подальшого вивчення. У цьому будинку на поч. 19 ст. протягом кількох років утримувався як божевільний композитор, скрипаль, диригент А. Ведель; з кін. 19 ст. до 1917 містився відомий благодійний заклад — Олександрівський дитячий притулок; пізніше проживав засновник київської терапевтичної школи Ф. Яновський. На Костянтинівській вул., 5 майже 90 років діяла духовна семінарія, яка підготу-

229.1. Вул. Костянтинівська, 5.

вала не одне покоління священиків, філософів, словесників, ушлавлених представників національної культури. В їх числі — композитор і співак С. Гулак-Артемівський, письменник І. Не-чуй-Левицький, композитор, диригент К. Стеценко та ін. Садиба № 9/6 — по-вітового дворянського училища — також пов'язана з діяльністю видатних діячів української культури, які створили тут і підтримували першу недільну школу. Серед них — Т. Шевченко, М. Драгоманов, Я. Бекман, М. Муравський, М. Пирогов, П. Павлов та ін. У будинку № 20 у період Великої Вітчизняної війни діяла друкарня підпільної партійної організації «Смерть німецьким окупантам».

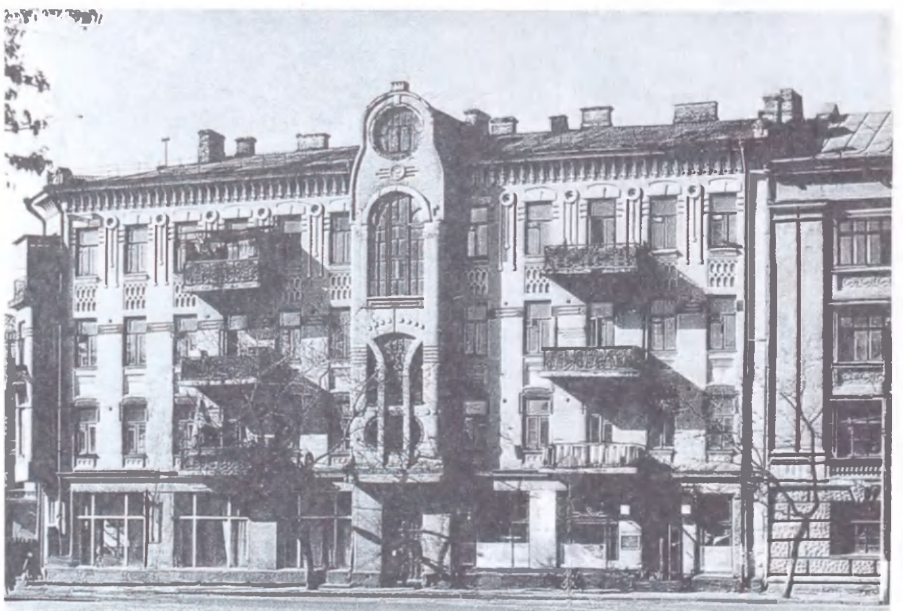
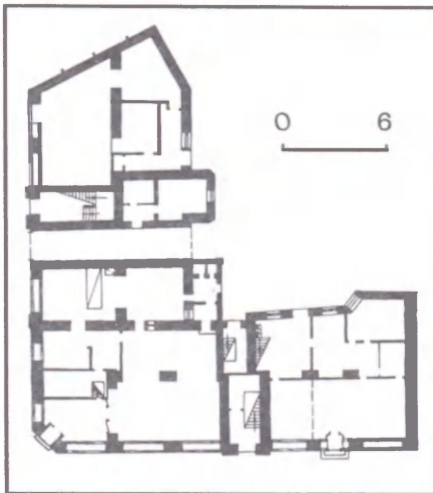
Історико-культурна значущість вулиці визначила її як комплексну пам'ятку [665].

Григорій Щербина.

229.1. Духовна семінарія, 1828—30 (архит., іст.). Вул. Костянтинівська, 5. На червоній лінії забудови вулиці.

Споруда триповерхова, з підвалом, цегляна, тинькована, у плані Г-подібна. Перекриття в підвалі склепінчасті, на першому — третьому поверхах — плоскі. Планування коридорне. Архітектура будинку витримана у формах пізнього класицизму. Симетрично-осьова композиція головного фасаду підкреслена пілястрами великого ордеру й уступчастим фронтоном по центру. Збереглася права в'їзна брама із закладеним арковим проїздом.

Київську духовну семінарію відкрито 1817 на основі реорганізованої Києво-Могилянської академії. З 1819 існувала як самостійний навчальний заклад для підготовки священиків. До 1828 містилася в академічному будинку бурси при Братському Богоявленському монастирі на вул. Набережно-Хрещатицькій, 27. Будинок семінарії зведено в садибі Петропавлівського монастиря, що згорів 1811. Крім триповерхового навчального корпусу, було споруджено одноповерховий флігель для кухні, їдальні й комори, що містився вздовж північної межі ділянки з великим відступом. У 1830 семінарії було передано церкву Петропавлівського монастиря. До комплексу входили також лікарня і будинок ректора (на Притисько-Микільській вул.). Семінарське подвір'я мало в'їзди:

229.2. Вул. Костянтинівська, 1/2.
229.2. План першого поверху.

один — від церкви Богородиці Пирогощі й два — з Кирилівської вул. (тепер Костянтинівська) — ліворуч і праворуч від навчального корпусу. 1871 семінарія придбала у вдови надвірного радника Є. Смородиної садибу. 1874—76 тут проведено будівельні роботи: до головного корпусу добудовано другу половину (арх. М. Іконников), надбудовано другий поверх у флігелі і з'єднано його з головним корпусом, розширено їдальню, здійснено внутрішню перебудову бібліотеки, влаштовано огорожу між новим корпусом і сусідньою садибою, проведено газо- і водопровід. 1899—1901 зведено новий будинок на Копиревому кінці (тепер Українська академія мистецтва). Стару споруду з садибою придбало духовництво єпархії, сюди були переведені Києво-Подільське й Богуславське духовні училища. На першому поверсі навчального корпусу семінарії містилися три квартири викладачів, дві житлові кімнати для учнів, а також дев'ять кімнат на третьому поверсі (на 11—18 осіб). Тут проживали казеннокошті й напівказенні учні, інші мешкали у найманих квартирах.

Духовна семінарія підлягала Київській духовній академії через зовнішнє академічне управління, зі свого боку вона контролювала духовні училища на території єпархії. Навчання тривало 6 років (4 — загальна освіта, 2 — богословська). Готували не лише священиків, а й богословів, словесників, філософів. На курсі навчалось бл. 150 учнів. 1896 Міністерство освіти дало дозвіл випускникам духовних семінарій вступати у деякі університети. Публічні екзамени в семінарії відвідував митрополит Київський і Галицький Євгеній (Болховітінов Євфимій Олексійович; 1767—1837) — історик, археолог, краєзнавець і бібліограф. У духовній семінарії навчалось чимало відомих діячів культури: у 1835—38 — Гулак-Артемівський Семен Степанович (справж. — Артемівський; 1813—73) — композитор, співак, актор, котрого як кращого співака хору семінарії запросив 1838 композитор М. Глінка до Придворної співацької

капели у Петербурзі; 1853—58 — Нечуй-Левицький Іван Семенович (справж. — Левицький; 1838—1918) — письменник; 1903 семінарію закінчив Стеценко Кирило Григорович (1882—1922) — композитор, хоровий диригент, музично-громадський діяч, священник; 1891—96 — Єфремов Сергій Олександрович — літературознавець, політичний діяч.

У радянський час навчальний заклад було ліквідовано, у 1920-х рр. будинок передано Спілці водників і розміщено її клуб. Тепер споруда належить Національній гвардії України [666].

Віталій Отченашко.

Лариса Федорова.

229.2. Житловий будинок, поч. 20 ст. (архит.). Вул. Костянтинівська, 1/2. На перетині вулиць Костянтинівської та Флорівської. Відіграє значну роль у утворенні фронту забудови західного боку Контрактової пл. З 1890 ділянка належала Т. Губанову. Існуючий будинок зведено у стилі модерн як прибутковий для сім'ї власника.

Чотириповерховий, цегляний, у плані Г-подібний, двосекційний. Композиція головного фасаду з боку вул. Костянтинівської асиметрична. Вхід виділено ризалітом з різноманітними за формою віконними прорізами сходової клітки й підкреслено фронтоном з круглим горіщним прорізом. На першому поверсі праворуч і ліворуч по три вітрини, на решті поверхів — ритмічний ряд прямокутних віконних прорізів. Простінки четвертого поверху декоровано круглими розетками з трьома модерністськими тягами. Площину зрізаного рогу будинку займає еркер з двома балконами на третьому і четвертому поверхах. Композиція фасаду з боку Контрактової пл. асиметрична відносно осі дворового проїзду і дверного отвору, облямованого рустованими пілястрами. Високий цегляний карниз декоровано стилізованими модульйонами.

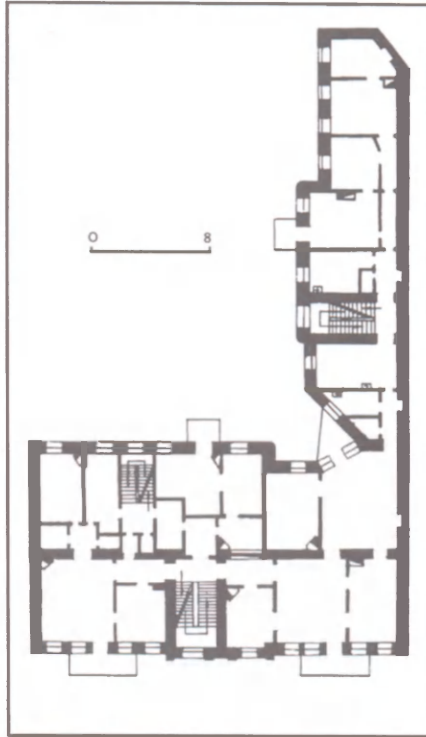
Тепер на першому поверсі торговельні установи [667]. Іл. див. с. 487.

Лариса Толочко.

229.3. Вул. Костянтинівська, 7.

229.4. Вул. Костянтинівська, 16.
229.4. План третього поверху.

229.3. Житловий будинок, 1860 (архит.). Вул. Костянтинівська, 7. На червоній лінії забудови вулиці. Споруджено за проектом арх. Ф. Голованова у стилі пізнього класицизму тодішньою власницею садиби, дружиною київського купця 3-ї гільдії О. Кисловою. Спочатку планувався одноповерховий з крамницями на першому поверсі й житловою мансардою, але при спорудженні замість мансарди за доопрацюваним проектом того ж архітектора було збудовано повноцінний другий поверх.

Двоповерховий, цегляний. На кожному поверсі по дев'ять прорізів: на першому поверсі тепер замість аркових входів і вітрин крамниць влаштовано вікна; на другому всі прорізи віконні, за винятком центральної частини, де над проїздом на подвір'я міститься балкон. Частина еkleктичного архітектурного декору збереглася: стріласті перемички, прямі сандрики, філончасті підвіконні ніші. Цегляний парапет втрачено [668].

Марина Виноградова

229.4. Житловий будинок, 1899 (архит.). Вул. Костянтинівська, 16. Єдиний уцілілий будинок садиби, що виходить головним фасадом на червону лінію забудови вулиці. Зведено як прибутковий. У 1980-х рр. виконано капітальний ремонт. Первісне планування оздоблення приміщень, крім сходів не збереглося. Проїзд на подвір'я по ряд з головними сходами ліквідовано.

Чотириповерховий, з підвалом, цегляний, секційний. Композиція головного фасаду симетрична, з виділенням центром, архітектура якого характерна для київського ренесансу. Помітною особливістю оформлення фасаду є вкомпоновані у ніші другого, третього і четвертого поверхів і розміщені по осі будинку ліпні декоративні деталі — картуш, вензель з датою зведення будинку і погруддя О. Пушкіна (встановлено, імовірно, через те, що будинок зведено з нагоди 100-річчя від дня народження поета).

Будинок — пам'ятка періоду еkleктизму.

Віталій Отченашко

229.5. Житловий будинок, серед. 19 ст (архит.). Вул. Костянтинівська, 18. На червоній лінії забудови вулиці. Первісний об'єм зведено у серед. 19 ст. з типовим проектом № 1, спочатку дерев'яний, одноповерховий, на цегляному цокольному поверсі. 1872 розширено вхідним тамбуром зі сходами і перестроювано із спорудженням цегляного другого поверху на замовлення дружини офіцера Г. Казанської (в другому шлюбі — Горська). У 1990-х рр. будинок капітально відремонтовано і збереженням фасаду. Первісно в глибині ділянки по її периметру містилися цегляні й дерев'яні службові будівлі, в одній з яких був невеликий миловарний завод (не збереглися).

Двоповерховий, цегляний, прямокутний у плані. Симетрична композиція фасаду й архітектурні деталі вирішені у формах пізнього класицизму. Оздоблення фасаду стримане: карнизи першого й другого поверхів чітко членують його на яруси, віконні прорізи обрамлено сухариками, вінцем вертикальних членувань слугує ланцюжок рустів, імітованих цегляною кладкою. Із затіля були дерев'яні галереї (пізніше закладені).

Будинок є характерною спорудою доби пізнього класицизму в Києві [669].

Олена Авраменко,
Михайло Кальницький.

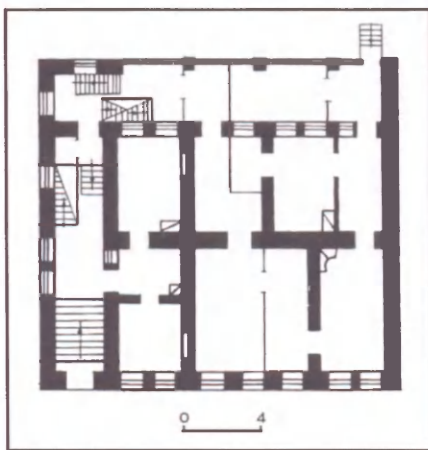
229.6. Житловий будинок, 1898, 1913 (архит.). Вул. Костянтинівська, 19. На червоній лінії забудови вулиці. Зведено за проектом арх. М. Казанського купцем І-ї гільдії С. Капником на місці дерев'яного будинку.

Первісно триповерховий, цегляний. 1913 у єдиному стилі з попереднім проектом надбудовано ще один (четвертий) поверх. Дах двосхилий. Планування секційне. Займає всю ширину садиби і має витягнуте вглибину крило з правого боку. Пишно декорований архітектурними деталями, запозиченими з різних епох, що характерно для еkleктизму: напівциркульні спарені вікна на другому поверсі чергуються з прямокутними, підвіконні простінки профільовані, пілястри фігурні, архитрав складний, фриз із двома видами орнаментів, карниз розкріпований, над ним — два аттики й невеликі бані, вздовж даху — металевий парапет з тумбочками. На другому і третьому поверхах — по три симетрично розташовані балкони з ажурною металевою огорожею. В оформленні фасаду використано великий ордер — пілястри двох видів: чотири в центральній частині з капітелями корінфського ордеру, дві бічні — фільончасті. Фасад поділено міжповерховими тягами. Вікна пишно декоровано: ніші, фільонки, колони, архівольти, складні фігурні лиштви. На нижньому поверсі — магазинні вітрини з вхідними дверима в центрі. Парадний під'їзд (праворуч) і проїзд на подвір'я (симетрично ліворуч) — з архівольтами.

Будинок — характерний зразок архітектури еkleктизму кін. 19 — поч. 20 ст., є важливим елементом формування містобудівного середовища однієї з центральних вулиць Подолу [670].

Марина Виноградова.

229.7. Житловий будинок, 1858 (архит.). Вул. Костянтинівська, 21/12. На червоній лінії забудови вулиці; є частиною садибного комплексу на розі вул. Ярославської. Зведено за проектом арх. М. Самонова у стилі пізнього класицизму.

229.5. Вул. Костянтинівська, 18.

229.5. План першого поверху до реконструкції.

229.6. Вул. Костянтинівська, 19.

Двоповерховий, з підвалом, цегляний, у плані Г-подібний. Композиція фасаду симетрична, центральну вісь виділено розкріповкою і завершенням у вигляді металевої балюстради. Площина чоолової стіни розчленована на рівні першого поверху рустами, на рівні другого — пілястрами тосканського ордеру (проектом передбачалися пілястри корінфського ордеру). Напівциркульні вікна другого поверху обрамлено профільованими лиштвами й увінчано прямими сандриками. Порушує стиль карниз, зроблений у вигляді машикулів. Перший поверх був відведений під торговельні приміщення, другий — під житлові (цей функціональний розподіл зберігся й дотепер). 1871, 1881 і 1901 проводилися невеликі перебудови, у т. ч. з тильного боку надбудовано мансарду. 1881 з боку вул. Ярославської на території садиби зведено новий двоповерховий наріжний будинок (арх. А. Геккер). Пам'ятка, що добре зберегла первісний вигляд, являє інтерес як одна з найдавніших споруд забудови цієї частини вулиці [671].

Іл. див. с. 490. Михайло Кальницький.

229.8. Житловий будинок, 1897 (архит.). Вул. Костянтинівська, 23/15. На розі з вул. Ярославською, на червоних лініях забудови вулиці. Збудовано на замовлення підприємця Г. Зівали. Автор арх. К. Шиман, будівництво проводилося за участю арх. С. Рикачова.

Триповерховий, цегляний, тинькований, у плані Г-подібний. Фасади оформлено з пишністю, характерною для творчої манери К. Шимана. Найбільш ефектно декоровано скошений ріг будинку, фланкований тричвертевими колонами корінфського ордеру. З обох боків до нього прилягають пари вікон, об'єднаних на верхньому поверсі еліптичними арками. Наріжна частина будинку завершувалася складним карнизом й оригінальною вежею, що нагадувала будови європейського бароко (пізніше втрачено). Широко використано ліпні орнаменти. Перший поверх будинку був зайнятий крамницями, на другому й третьому містилися розкішно оздоблені житлові приміщення. На поч. 1990-х рр. проводив-

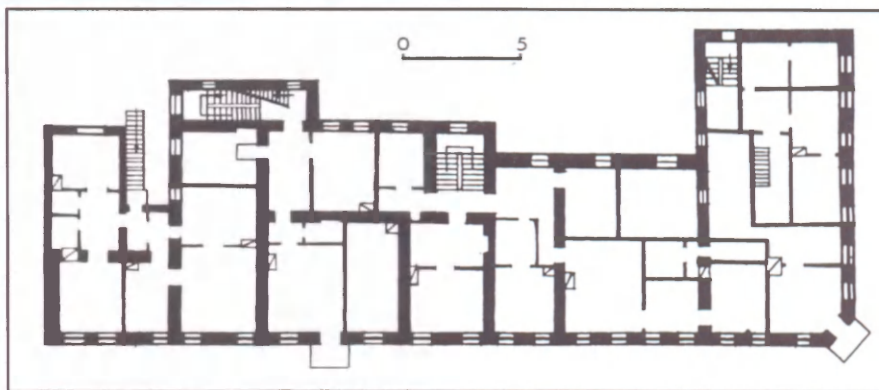

229.7. Вул. Костянтинівська, 21/12.
229.7. План другого поверху.

ся капітальний ремонт будинку, під час якого повністю зникли первісні інтер'єри, замінені перекриття. Наріжну вежу було відновлено у спрощеному вигляді. Фасади відреставровано. Будинок являє інтерес як яскравий зразок прибуткового домобудівництва кін. 19 ст. [672].

Михайло Кальницький.

229.9. Житловий будинок рубежу 17—18 ст., в якому перебував Велель А. Л., проживав Яновський Ф. Г. (архит., іст.). Вул. Костянтинівська, 6/8. На перетині вулиць Костянтинівської і Хорива. Розміщення будинку під кутом до лінії забудови теперішніх вулиць відповідає стародавньому плануванню Подолу (до пожежі 1811). Зведено у садибі, яка з 1663 належала сім'ї Биковських (Биковичів). Власник садиби Ян Бикович — вїт київського магістрату (1687—99) — володів на Подолі багатьма дворами, крамницями, ставком з млином, землями вздовж р. Глибочиця та на горі Щекавиці. Будинок було споруджено, ймовірно, в кін. 17 (не раніше 1696) — на поч. 18 ст., у період активного мурованого будівництва у Ки-

єві. Деякі дослідники датують його 1740-ми рр.

Згідно з останніми дослідженнями, первісно будинок був двоповерховий, у плані Г-подібний, з підвалом та двома круглими вежоподібними наріжними об'ємами. Усі приміщення перекривалися склепіннями. У 2-й пол. 18 ст. із західного боку зроблено двоповерхову прибудову, між вежами і на вхідному ризаліті з півдня влаштовано відкриті аркади у барокових формах, близьких за стилістикою до творчості арх. І. Григоровича-Барського. У 80-х рр. 19 ст. розібрано склепіння. У серед. 1970-х рр.

на основі натурних досліджень виконано реставрацію будинку (арх. В. Цяук). Відбудовано в об'ємі, що сформувався у 2-й пол. 18 ст. з відновленням на фасадах віконних лиштв первісного періоду, близьких за трактовкою до оздоблення фасадів пам'яток Наддніпрянщини та Лівобережжя рубежу 17—18 ст.

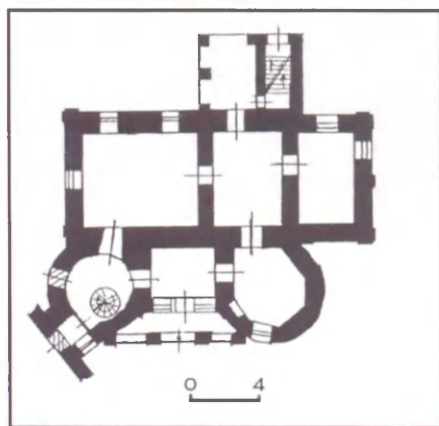
Двоповерховий, з підвалом, цегляний тинькований. Окремі приміщення перекрито циліндричними склепіннями дах вальмовий, критий залізом. Асиметричний за композицією, розрахований на огляд з усіх боків. Будівля складається з кількох приміщень, з'єднаних анфіладно, входи — з півночі та півдня, кручені сходи займають північно-східну вежу. Мальовничого вигляду будинку надає різноманітність фасадів. Північний оформлено двоярус-

ною трипрогінною арковою лоджією, що має опори у вигляді пілонів на першому поверсі та приземкуватих коло спрощеного композитного ордера — на другому. Аналогічну двопрогінну аркаду використано у вирішенні відкритої тераси над південним вхідним ризалітом, увінчаним дерев'яним фронтоном (первісна форма втрачена). Масивні стіни основного об'єму розчленовані невеликими вікнами без облямунів та двоярусними лопатками. На східному крилі південного фасаду вікна та ніші облямовані лиштвами з лучковими (на першому поверсі) трикутними (на другому поверсі) сандриками, що відтворюють декор рубежу 17—18 ст. Споруду увінчує антаблемент, що складається з гладенького фриза та масивного карниза. Пам'ятка — найдавніший з житлових будинків Києва, що зберігся, має оригінальну об'ємно-просторову композицію, яка відтворює риси оборонних споруд.

З будинком пов'язана легенда, згідно з якою тут у серпні 1706 та січні 1707 зупинявся російський цар Петро I, коли приїздив до Києва в зв'язку з будівництвом Печерської фортеці (документально не підтверджено). 1780 його власники — А. та Д. Биковські продали своє нерухоме майно разом з цим будинком Київському магістрату, який у 90-і рр. після ремонту розмістив тут гамівний будинок. З 1799 у ньому утримувався відставний капітан Велель Артемій Лук'янович (1767—1808) — композитор, співак, скрипаль, віртуоз, хоровий диригент, заарештований за сфальсифікованим політичним звинуваченням та без суду, без доказів будь-якої провини оголошений

229.8. Вул. Костянтинівська, 23/15.

229.9. Вул. Костянтинівська, 6/8.
229.9. План першого поверху.

психічно хворим. Імовірно, 1803 переведений разом із закладом до Кирилівської лікарні.

Значної шкоди будинку завдала пожежа 1811. Ремонт і перебудову було проведено тільки у 1817—20, після чого в ньому розмістилося Подільське парафіяльне училище, яке проіснувало тут до кінця 60-х рр. 19 ст.

У 70-х рр. 19 ст. у будинку жив Яновський Феофіл Гаврилович (1860—1928) — майбутній лікар, професор, завідувач кафедри госпітальної терапевтичної клініки медичного факультету Київського університету св. Володимира. Лікар мав велику популярність серед населення завдяки безкоштовному лікуванню бідняків.

Відповідно до плану 1879 в будинку розміщувалися казарми, з 1886 до 1917 — Олександрівський дитячий притулок. Одним із директорів і лікарів притулку був І. Воскресенський. Після 1917 житловий будинок. 1978 переданий Музею історії м. Києва [673].

Таїсія Новосельська,
Віталій Отченашко.

229.10. Садиба повітового дворянського училища 19 ст., в якій містилася перша недільна школа (архїт., іст.). Вул. Костянтинівська, 9, Хорива, 6. На розі вулиць Хорива та Костянтинівської.

Складається з головного корпусу і флігеля. Головний корпус (первісно двоповерховий) збудовано 1832 за проектом арх. П. Дубровського для губернського секретаря К. Доливо-Блотницького на території садиби, придбаної частинами: 1813 — у військового товариша П. Масловича та 1818 — у київської міщанки Г. Науменко. 1835 садибу разом із будинком було продано для відкритого у Києві на Подолі дворянського повітового училища. 1897 будинок капітально перебудовано з пристосуванням під початкову комерційну школу (арх. М. Казанський), в радянський час надбудовано третій поверх.

Фасадний будинок. Триповерховий, цегляний, прямокутний у плані, довгим боком зорієнтований вздовж вул. Костянтинівської.

Має плоскі перекриття і вальмовий дах. До коридору, який розміщено по поздовжній осі будинку, по обидва боки прилягають класні кімнати. Вестибуль і сходи зміщені у бік перетину вулиць. Первісний об'єм вирішено у стилі класицизму. Характерною для цього стилю є обробка першого поверху під руст, прості за рисунком міжповерхові тяги і сандрики-полічки над вікнами другого поверху. Роль композиційного акценту головного фасаду

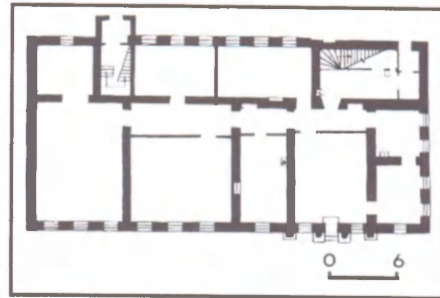
відіграє портик тосканського ордера при вході, який складається з тричвертевих колон і пілястрів по всій висоті старого корпусу. Первісне оздоблення інтер'єрів не збереглося. Під корпусом училища розміщено склепінчастий підвал. Добудова третього поверху спотворила первісну архітектуру споруди. Будинок відіграє істотну роль в ансамблі вул. Костянтинівської і входить до комплексу пам'яток Подолу. **Флігель** (вул. Хорива, 6). Входить до садиби повітового дворянського училища навчального корпусу, збудований у 1-й пол. 19 ст. з використанням елементів стилю класицизму.

Двоповерховий, з підвалом, цегляний, тинькований, у плані Г-подібний. Перекриття плоскі по дерев'яних балках. Архітектура будинку вирізняється спрощеним вирішенням фасадів. Характерний зразок житлової архітектури Подолу цього періоду.

11 жовтня 1859 на базі повітового училища у садибі було відкрито першу в Росії безкоштовну недільну школу для навчання робітників, ремісників і селян основам писемності та лічби. Ініціатива створення таких навчальних закладів у Києві належала проф. університету П. Павлову і студентам Я. Бекману, Ф. Вороному, М. Драгоманову, М. Муравському та ін. 17 студентів університету були першими викладачами школи. Великої допомоги в організації цієї та інших недільних шкіл у місті надав попечитель Київського навчального округу М. Пирогов, який добився у влади дозволу на її відкриття. Завідування і нагляд над школою було доручено проф. П. Павлову і штатному доглядачеві повітового училища І. Слепушкіну.

229.10. Вул. Костянтинівська, 9, Хорива, 6.

229.10. План першого поверху.

Заняття у школі відбувалися у неділю і в святкові дні з 11 до 14 год. Учні у віці від 12 до 30 років відповідно до їхніх знань розподілили на два класи: нижчий, що складався з двох відділень, і вищий. Навчали грамоти, письма, арифметики, малювання, креслення. Викладали російською та українською мовами. Число учнів досягало 149. Учням видавалися папір, олівці, аспидні дошки, підручники. Була невелика бібліотека, серед книг — твори Т. Шевченка, Марка Вовчка та інших письменників. Школа утримувалася на добровільні пожертви громадськості міста та викладачів університету. Крім того, студенти влаштовували на користь недільних шкіл платні музичні вечори.

Ідею створення недільних шкіл гаряче підтримував Т. Шевченко, який у серпні 1859 деякий час жив у Києві. Він відвідував свого друга, вчителя малювання повітового училища О. Сенчила-Стефановського, який проживав у будинку училища. Тут Т. Шевченко зустрічався зі студентами, організаторами недільної школи. На допомогу їй 1860 Т. Шевченко надіслав з Петербурга 50 примірників «Кобзаря», 1861 — спеціально виданий ним для недільних шкіл «Буквар південноросійський».

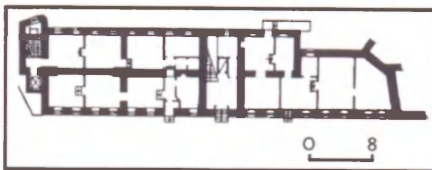
1862 за наказом уряду недільні школи було закрито. В різний час у садибі функціонували чотирікласна прогімназія, 1870—78 — Третя київська гімназія. 1897 споруди було передано Товариству поширення комерційних знань у Києві під початкову чоловічу комерційну (торговельну) школу. Товариство виникло 1896 з ініціативи групи підприємців. Серед його членів були відомі київські доброчинці М. Дегтерьов, Д. Марголін, С. Могилевцев, Н. Терещенко, Б. Ханенко, М. Чоколов та ін. Товариство утримувало й жіночу торговельну школу, що містилася на вул. Воровського, 18/2. У 1918 тут розміщувалася військова комендатура, після громадянської війни — загальноосвітня школа. Тепер у головному будинку міститься заочна середня школа

№ 2. У флігелі — шаховий клуб [674]. *Ігор Свистун, Лариса Толочко, Лариса Шевченко.*

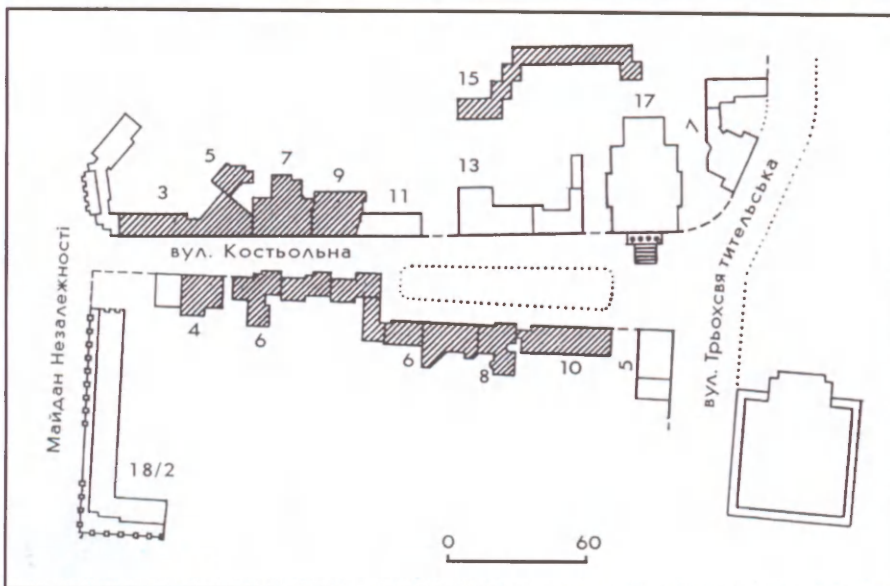
230. КОСТЬОЛЬНА ВУЛИЦЯ, 19—20 ст. (архит., іст., містобуд.). Простягається по південно-західному схилу Старокиївської гори, з'єднує Майдан Незалежності з вул. Трьохсвятительською. Прокладена у 40-х рр. 19 ст. по трасі земляних укріплень Старого міста для з'єднання площі перед Олександрівським костолом, що споруджувався, з Хрещатицькою пл. (тепер Майдан Незалежності), відповідно до

230.1. Вул. Костьольна, 3.

230.1. План першого поверху.

230. Костьольна вулиця. План забудови.

генплану Києва 1837 (арх. В. Беретті). Після закінчення 1842 будівництва костюлу називалася Костьольною. 1934 на честь учасників полярного дрейфу на крижині після загибелі пароплава «Челюскін» перейменована на вул. Челюскінців. 1991 повернуто історичну назву. Вулиця характерна пологим схилом у верхній частині, що прилягає до костюлу, по якій проходить невеликий бульвар, і крутим узвозом від нього до Майдану Незалежності. Архітектурно-просторову композицію верхнього відтинку вулиці визначають будинки костюлу з брамою, огорожею і сторожкою з чітко вираженими рисами класицизму. З видового майданчика перед костюлом відкриваються панорама лівого берега Дніпра і краєвид на парк «Володимирська гірка». Композицію нижнього відтинку вулиці формують чотири-, шестиповерхові прибуткові будинки — одні з найкращих у місті споруд у стилі модерн (№ 7, 9). До забудови кварталів органічно входить ряд житлових будинків радянського періоду: № 6 (кооперативу «Сяйво»; арх. М. Холостенко), № 10 (арх. М. Гречина) і № 15 (арх. В. Заболотний). Пам'ятками історії та культури є Олександрівський костюл з будинком плебанії (№ 17 і № 13), житлові будинки № 3, 4, 5, 6, 7, 9, 15. Тут проживали у різний час відомі діячі науки і культури: в № 8 — співак С. Белина-Скупевський, поет В. Чумак, композитор І. Шамо; в № 9 — вчений в галузі ракетно-космічної техніки акад. С. Корольов; в № 13 — у квітні 1917 проживав митрополит Андрей (Шептицький), у 1950-х рр. — літературознавець, шестидесятник І. Світличний; в № 15, спорудженому для співробітників АН УРСР, мешкали відомі вчені: М. Боголюбов, М. Доброхотов, А. Думанський, М. Лаврентьев, С. Лебедев, І. Францевич та ін. Вулиця повністю зберегла характер периметральної багатоповерхової забудови, яка склалася на центральних магістралях Києва на рубежі 19—20 ст. [675]. *Юрій Нельговський.*

230.2. Вул. Костьольна, 4.

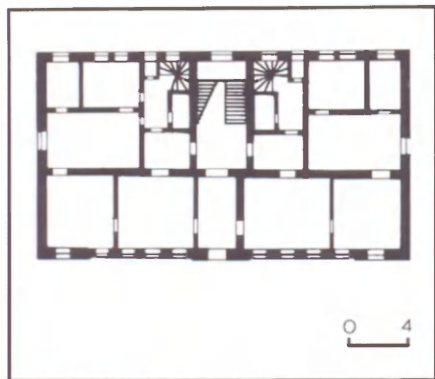

230.1. Житловий будинок, 1871, 1913 (архит.). Вул. Костьольна, 3. На червоній лінії забудови, на крутому рельєфі, є частиною фронтальної забудови початку вулиці. 1871 власник садиби Є. Федоров збудував триповерховий цегляний будинок за проектом інж. І. Запорожського. З 1914 він входив до великої садиби купця Я. Каплера. Одночасно з будинком № 5 надбудується, а вуличні фасади цих будинків декоруються у стилі модерн однаковими ліпними деталями. На кожному поверсі розміщено по дві квартири. П'ятиповерховий, на підвалі, цегляний, у плані складної форми. Композиція головного фасаду симетрично-осьова. Входом і аттиком виділено центральну вісь. Аналогічно акцентовано бічні осі. Площинний декор фасаду вирішено у стилі неокласицизму. 1975 в будинку був капітальний ремонт. Первісна планувальна структура спотворена, анфіладне планування перетворено в коридорно-анфіладне. Старі балконні огорожі втрачено. В інтер'єрі зберігся ліпний декор дрібного рельєфу. Цікавий приклад зведення великого житлового будинку в два етапи з повною зміною архітектурного образу споруди згідно зі стилістичними особливостями новітнього часу [676].

Марія Кагомська, Володимир Хромченков.

230.2. План першого поверху.

230.2. Фрагмент фасаду.

230.2. Житловий будинок, 1887 (архит.). Вул. Костьольна, 4. На червоній лінії забудови, на схилі рельєфу вздовж вулиці. Нижнім торцем звернений до Майдану Незалежності. У 1870—80-х рр. садиба належала київському купцю, австрійському підданому Ф. Людвиковському і простягалася від Хрещатицької пл. (тепер Майдан Незалежності) до розширення вул. Костьольної, де на місці теперішнього будинку № 6 був сад. 1878 у садибі за проектом арх. П. Спарро збудовано триповерховий цегляний житловий флігель (не зберігся). Проект прибуткового будинку виконано арх. О. Шіле, під час будівництва трохи змінено. П'ятиповерховий, з першим цокольным поверхом, цегляний, тинькований, у плані прямокутний, односекційний, з двома квартирами на кожному поверсі. За радянського часу на обох торцях добудовано балкони. Композиція фасаду з рисами неоренесансу центральньо-осьова, тридільна, утворена розкріпками центру (з головним входом) і бічних частин. У декорі — іонічні пілястри у розкріпках по четвертому — п'ятому поверхах, тосканські — в обрамленні вікон. Характерна для архітектури історизму чітка сітка фасаду з частим ритмом прямокутних вікон підкреслена міжвіконними пілястрами, класичної форми лиштвами різних варіантів на кожному поверсі й міжповерховими карнизами. Пластика фасаду збагачена рельєфними композиціями з рослинним рисунком у підвіконних фільонках, біля основ пілястрів, у замкових каменях. Переkritтя плоске. Збереглися різьблені дерев'яні двері парадного входу [677].

Тетяна Скібіцька.

230.3. Житловий будинок, 1871, 1913 (архит., іст.). Вул. Костьольна, 5. У ряді периметральної забудови кварталу. Зведено у декілька етапів. 1867 Л. Давиденко придбала садибу, що виходила на дві вулиці — Костьольну й Михайлівську. 1871—72 на вул. Костьольній споруджено триповерховий будинок за проектом арх. П. Тустановського. 1913 почалася надбудова цієї та сусідньої споруди (№ 3) до п'яти поверхів. З 1914 власником садиби був купець Я. Каплер (батько кінорежисера О. Каплера), на замовлення якого 1914 з тилу добудовано шестипверховий флігель (тепер Михайлівська, 2-б; арх. Л. Толтус). Використовувався як житловий, у нижньому поверсі — магазини. 1945 і 1987 проведено капітальні ремонти.

П'ятиповерховий, на підвалі, цегляний, у плані складної форми. Чоловий фасад вирішений у стилі модерн, тинькований, дворові фасади пофарбовані по цеглі. Композиція головного фасаду симетрична. Вертикальна вісь — розкріпка невеликого виносу з двома пілястрами, увінчана аттиком. Елементи декору фасаду повністю збігаються з декоративним оздобленням будинку № 3 [678].

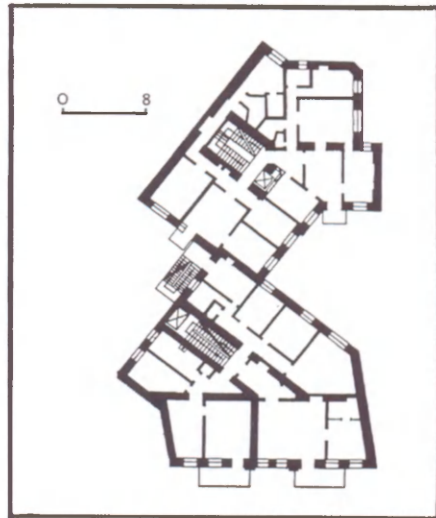
Марія Кагомська, Михайло Кальницький, Володимир Хромченков.

230.4. Житловий будинок, 1910 (архит.). Вул. Костьольна, 7. В ряді забудови на червоній лінії вулиці. Споруджено на замовлення дворянина О. Козеровського. П'ятиповерховий, з підвалом, цегляний, у плані Т-подібний, з парадним

входом у центрі фасаду і аркою проїзду — ліворуч. Композицію вуличного фасаду витримано у найкращих традиціях стилю модерн, декоровано великими й виразними пластичними формами. Арку обрамляють горельєфні фігури атлантів, що ніби виростають із завитків аканта, мотив якого продов-

230.3. Вул. Костьольна, 5.

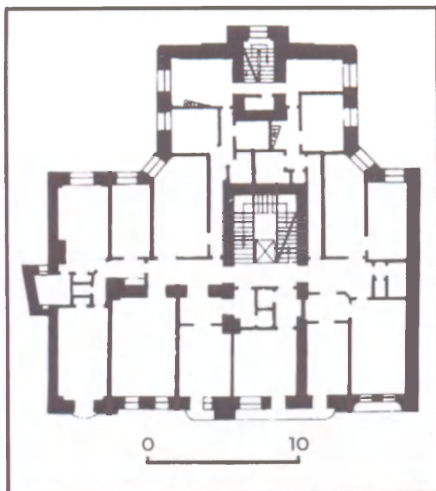
230.3. План другого поверху.

жено в огорожі балкона. Парадний вхід підкреслено довгим глухим балконом, що ніби спирається на могутні консоли. Одна з них є постаментом для групи з трьох атлантів, що тримають куб, на якому височить велетенська ваза. На кубі — дата спорудження будинку римськими цифрами. Увінчує фасад аттик з рельєфом у простінках із зображеннями путті. Два ледь помітного виступу бічні ризаліти мають різні висоти й ширину, вигнутий план і добре окреслені невеличкі балкони. Щільно закомпоновані елементи декору розміщено з великим смаком, у точно знайдених пропорціях. Автор скульптурних елементів, виконаних під впливом творчості А. Голубкіної та М. Врубеля, — ск. Ф. Соколов (над брамою — його автограф). Під час капітального ремонту 1985 повністю втрачено не тільки первісне секційне двоквартирне планування поверхів, але й цінний декор інтер'єрів (ліпні стелі, інкрустований паркет), брамові ступки тощо. Виконане на найвищому професійно-

230.4. Вул. Костьольна, 7.

230.4. План другого поверху.

му рівні декоративне оздоблення фасаду ставить пам'ятку в ряд найкращих зразків стилю модерн у Києві [679].

Дмитро Малаков,
Володимир Хромченков.

230.5. Житловий будинок 1912-13, в якому проживав Корольов С. П. (архит., іст.). Вул. Костьольна, 9. На червоній лінії забудови вулиці. Споруджено, імовірно, за проектом арх. А. Трахтенберга для Товариства квартирновласників-домовласників.

Шестиповерховий, на підвалі, цегляний, двосекційний. Складається з двох об'ємів, розміщених під прямим кутом один до одного. Вирішено у стилі модерн. Первісне анфіладне планування з двома квартирами на поверсі спотворене новими перегородками — результат капітального ремонту 1973. Має наскрізний проїзд на подвір'я. Асиметричність композиції підкреслено масивними еркерами. Вертикаль прямокутного у плані еркера увінчана трикутним аттиком і вікном-розеткою. Ліпний декор складається з маскаронів, оригінальної композиції «Птах-Сирич» і стилізованого рослинного орнаменту. В інтер'єрах збереглися мармурові сходи й огорожі парадних сходів, ліплення у вестибюлі й деяких житлових кімнатах, підлоги й столарне заповнення вікон і дверей.

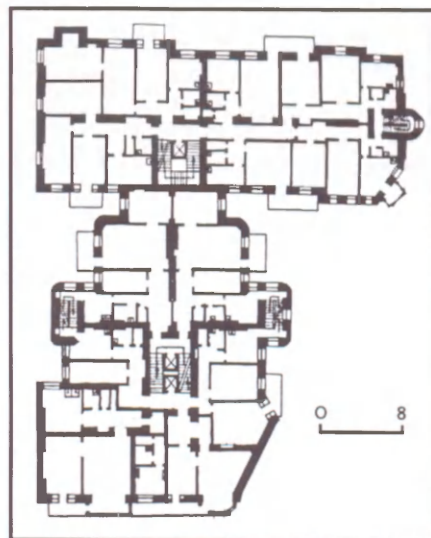
Спочатку будинок мав № 6. Тут 1924—25 у трикімнатній квартирі № 6 на другому поверсі у свого дядька Ю. Москаленка проживав Корольов Сергій Павлович (1907—66) — вчений у галузі ракетно-космічної техніки, конструктор перших штучних супутників Землі й космічних кораблів, акад. АН СРСР (з 1958), двічі Герой Соціалістичної Праці (1956, 1961). У ці роки вчився на механічному факультеті Київського політехнічного інституту. Підробляв на життя рознесенням газет та розвантаженням вагонів, давав приватні уроки, брав участь у масових сценах фільму кінорежисера О. Анощенка «Трипільська трагедія» (1926). Захоплювався вищою математикою, авіацією, історією, відвідував лекції та диспути у Педагогічному музеї. Брав активну участь у роботі студентського планерського гуртка. Перші самостійні польоти здійснив 1925 на планері «КПІ-3 учбовий», побудованому за його участю. Відвідував гурток з вивчення і освоєння космічного простору при асоціації інженерів і техніків. З 1925 жив у гуртожитку на вул. Багговутівській, 25 (Лук'янівка). 1926 перевівся на третій курс Московського вищого технічного училища на факультет аеродинаміки, який був тоді головною базою підготовки авіаційних спеціалістів [680].

Ольга Беляя,

Михайло Кальницький,
Володимир Хромченков.

230.6. Житловий будинок поч. 20 ст., в якому проживали Белина-Скупевський С. Б., Чумак В. Г., Шамо І. Н. (іст.). Вул. Костьольна, 8. Шестиповерховий, цегляний, на напівпідвалі.

У 1910-х рр. у будинку в квартирі № 22 на п'ятому поверсі проживав Белина-Скупевський Стефан Броніславович (1885—1962) — співак (тенор) і педагог. Закінчив Музично-драматичну школу М. Лесневич-Посової у Києві. Виступав у трупі Міського театру з 1914. Популярний виконавець партій: Фауста («Фауст» Ш. Гуно), Германа

230.5. Вул. Костьольна, 9.

230.5. План п'ятого поверху.

(«Пікова дама» П. Чайковського), Радамеса («Аїда» Дж. Верді) та ін. 1920 емігрував, співав на оперних сценах Парижа, Мілана, Лісабона, Ріо-де-Жанейро та інших міст, потім працював вокальним педагогом у Варшаві, директором опери у Сопоті.

У 1918—19 тут жив поет Чумак Василь Григорович (1901—19). З 8 лютого 1918 прожив у цьому будинку близько місяця, з 5 лютого 1919 — майже сім місяців. У цей період працював відповідальним секретарем журналу «Мистецтво», в бюро пропаганди Всеукраїнської літературної комісії при Наркоматі освіти. Писати почав з 1917. Увійшов в історію літератури як революційний лірик. Під час окупації Києва денікінськими військами — на підпільній роботі. Розстріляний денікінцями 21 листопада 1919. Єдина його книжка «Заспів» вийшла після смерті поета. Мешкав у кімнаті на шостому поверсі з вікном на Дніпро.

У 1968—82 в квартирі № 18 на четвертому поверсі мешкав Шамо Ігор Наумович (1925—82) — композитор, на-

родний артист УРСР (з 1975). Автор популярної пісні «Кієве мій», що стала музичним символом міста. В цей період ним були написані 3-я симфонія (1975), концерт для флейти й струнного оркестру (1977), концерт для баяна зі струнним оркестром (1980), сюїта для струнного оркестру «Театральний калейдоскоп» (1969), хор-опера «Ятранські ігри» (1978), ряд вокальних творів, музика до кінофільмів тощо. Лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1976). У квартирі зберігся меморіальний кабінет.

1995 на будинку встановлено бронзову меморіальну дошку на пошанування І. Шамо [681]. *Михайло Кальницький, Ніна Коваленко, Марія Чован.*

230.7. Житловий будинок 1937, в якому проживали відомі вчені (архит., іст.). Вул. Костьольна, 15. На червоній лінії забудови. Споруджено за проектом арх. В. Заболотного для співробітників АН УРСР.

Чотириповерховий, на високому цоколі, цегляний, п'ятисекційний. На кожному поверсі в секції по дві квартири, за винятком секції на перепаді рельєфу, де з кожного сходового майданчика передбачено вхід в одну квартиру. Будинок має три-, чотири- і п'ятикімнатні квартири.

На об'ємно-просторове вирішення споруди вплинув перепад рельєфу. План має складну ступінчасту конфігурацію. Пластику головного фасаду побудовано на виявленні декоративних властивостей відкритої цегляної кладки та використанні невеликої кількості архітектурних деталей, виконаних у цеглі, — облямувальних вікон, в яких є риси ордерності, тяг, вінцевого карниза на близько розташованих один від одного кронштейнах. Особливу увагу приділено заглибленим парадним входам, акцентованим своєрідними консольними порталами. Являє інтерес об'ємно-планувальне вирішення, в якому закладено конструктивістський принцип об'єму, що динамічно розвивається, і використання традиційного будівельного матеріалу для створення нового архітектурного образу житлового будинку.

До 1950-х рр. будинок мав № 4. Тут проживали в різний час відомі вчені: наприкінці 1940-х рр. у квартирі № 28 — Боголюбов Микола Миколайович (1909—92) — фізик-теоретик і математик, акад. АН УРСР (з 1948), акад. АН СРСР (з 1953), заслужений діяч науки УРСР (з 1970), двічі Герой Соціалістичної Праці (1969, 1979). У період проживання в цьому будинку — професор, завідувач кафедри Київського університету (1936—50), відзначений Державною премією СРСР (1947). Досліджував питання теорії нелінійних коливань, статистичної фізики. 1947 дав математичне обґрунтування квантовомеханічної теорії надплинності, заклав основи сучасної теорії кінетичних явищ. Створив у Києві наукову школу нелінійної механіки. З 1950 жив і працював у Москві. Був директором Об'єднаного інституту ядерних досліджень у Дубні (1965—89), водночас (1966—73) — директором Інституту теоретичної фізики АН УРСР.

1946—54 у квартирі № 13 — Данилов Віталій Іванович (1902—54) — фізик, акад. АН УРСР (з 1951). У ці роки працював у Лабораторії металофізики

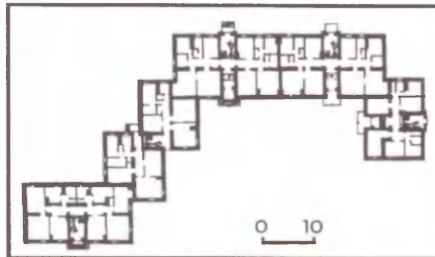
АН УРСР, з 1951 — директор. Автор наукових праць, присвячених вивченню структури рідини і теорії кристалізації, зробив значний внесок у з'ясування природи переходу речовини з рідкого стану у твердий. Створив наукову школу в галузі рентгенографії рідин та теорії кристалізації. Відзначений Державною премією СРСР (1950).

З повоєнного часу у будинку проживав Доброхотов Микола Миколайович (1889—1963) — вчений у галузі металургії, акад. АН УРСР (з 1939), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1951). В цей період працював у Київському політехнічному інституті (до 1949) та Інституті чорної металургії АН УРСР. 1949—52 — директор Інституту використання газу в комунальному господарстві й промисловості АН УРСР (тепер — Інститут газу НАН України), з 1952 — завідувач відділу. Голова Відділу технічних наук АН УРСР (1948—52). Створив нову теорію промислових печей, досліджував проблеми технології виплавки, розкислення і розливки сталі.

1946—67 у квартирі № 23 — Думанський Антон Володимирович (1880—1967) — хімік, акад. АН УРСР (з 1945), чл.-кор. АН СРСР (з 1933), заслужений діяч науки і техніки Каз. РСР (з 1942), заслужений діяч науки УРСР (з 1950). У 1945—60 очолював Інститут загальної та неорганічної хімії АН УРСР, одночасно керував кафедрою фізичної та колоїдної хімії Київського універси-

230.7. Вул. Костьольна, 15.

230.7. План першого поверху.

тету, був відповідальним редактором «Українського хімічного журналу» та головним редактором «Коллоїдного журналу». У цей період продовжував дослідження з ліофільності дисперсних систем, застосування колоїдно-хімічних методів технології гідролізного виробництва і консервування риби, з вивчення колоїдно-хімічних явищ у харчовій промисловості.

У 1940—50-х рр. у квартирі № 20 — Єфименко Петро Петрович (1884—1969) — археолог, акад. АН УРСР (з 1945). Син відомих українських вчених — етнографа П. Єфименка та історика О. Єфименко. Директор Інституту археології АН УРСР (1945—54). Автор наукових праць, присвячених історії найдавніших епох, створив періодизацію палеолітичних стоянок європейської частини колишнього СРСР. Пізніше жив і працював у Ленінграді.

У 1940-х рр. у квартирі № 22 — Лаврентьев Михайло Олексійович (1900—80) — вчений у галузі математики та механіки, акад. АН УРСР (з 1939), акад. АН СРСР (з 1946), Герой Соціалістичної праці (1967). 1945—49 — віце-президент АН УРСР, одночасно — директор Інституту математики АН УРСР (1939—41, 1944—49). Наукові праці стосуються теорії множин, загальної теорії функцій, теорії диференціальних рівнянь. В ці роки відзначений Державними преміями СРСР (1946, 1948).

1946—51 у квартирі № 21 — Лебедев Сергій Олексійович (1902—74) — вчений у галузі електротехніки та обчислювальної техніки, акад. АН УРСР (з 1945), акад. АН СРСР (з 1953), Герой Соціалістичної праці (1956). У період проживання в цьому будинку — директор Інституту електротехніки АН УРСР (тепер — Інститут електродинаміки НАН України), де під його керівництвом було створено першу в СРСР та Європі цифрову обчислювальну машину «МЗСМ» («Мала електронно-обчислювальна машина»); відзначений Державною премією СРСР (1950). З 1950-х рр. жив і працював у Москві.

1946—49 у квартирі № 3 — Лучицький Володимир Іванович (1877—1949) — геолог-петрограф, акад. АН УРСР (з 1945), заслужений діяч науки УРСР (з 1947). Завідувач відділу (з 1945), директор (з 1947) Інституту геологічних наук АН УРСР, професор Київського університету (1945—49). Один із основоположників школи українських гідрогеологів. Зробив значний внесок у вивчення петрографії і геології Українського кристалічного щита.

У 1940—50-х рр. у квартирі № 36 — Орлов Олександр Якович (1880—1954) — астроном, акад. УАН (з 1919), чл.-кор. АН СРСР (з 1927), заслужений діяч науки УРСР (з 1950). Організатор і директор Головної астрономічної обсерваторії АН УРСР у Голицієві (1944—48, 1950—51), водночас керував Полтавською гравіметричною обсерваторією. Проводив значні гравіметричні роботи в Україні, досліджував коливання широт і рух полюса обертання Землі.

1950—70 у квартирі № 29 — Першин Павло Миколайович (1891—1970) — економіст-аграрник, акад. АН УРСР (з 1948), заслужений діяч науки УРСР (з 1966). З 1948 до 1951 — директор Інституту економіки АН УРСР, 1951—57

і 1965—70 очолював відділи цього інституту, 1957—64 — Раду з вивчення продуктивних сил УРСР. 1964 — член комісії Ради Міністрів УРСР з введення земельного кадастру в УРСР. Відзначений Державною премією СРСР (1969).

1947—71 у квартирі № 30 — Свириденко Павло Олексійович (1893—1971) — зоолог, акад. АН УРСР (з 1948), 1948—52 — голова Відділу біологічних наук АН УРСР. Завідувач відділу Інституту зоології АН УРСР (1947—54). Автор наукових праць з питань фауністики, зоогеографії, екології тварин.

1946—85 у квартирі № 8 — Францевич Іван Микитович (1905—85) — фізико-хімік і матеріалознавець, акад. АН УРСР (з 1961), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1965), Герой Соціалістичної Праці (1969). Керівник Лабораторії спецсплавів АН УРСР (1952—55), дирєктор (1955—73) та завідувач відділу (з 1973) Інституту металокераміки і спецсплавів АН УРСР (з 1964 — Інститут проблем матеріалознавства АН УРСР), якому 1985 присвоєно ім'я вченого. Одночасно — завідувач кафедри Київського університету (1945—57). Наукові праці стосуються створення нових надтвердих матеріалів, захисту від корозії підземних та морських споруд. Відзначений Державною премією СРСР (1950), Державною премією УРСР (1969), премією Ради Міністрів СРСР (1981).

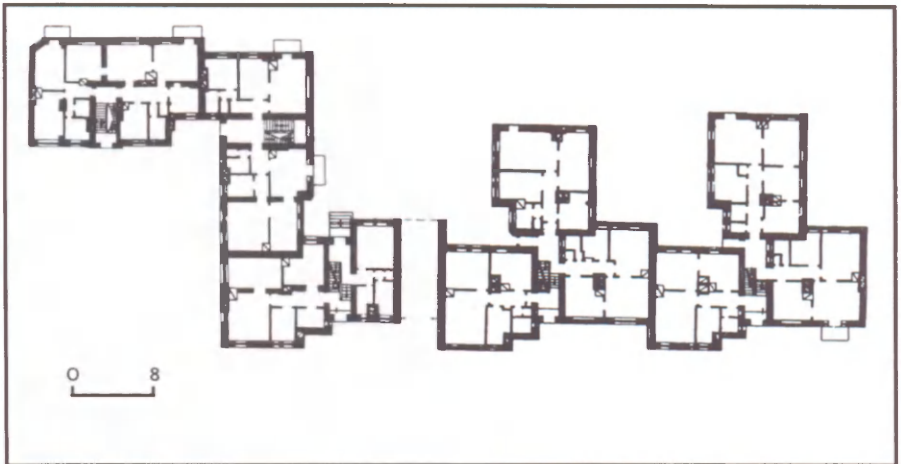
1946—84 у квартирі № 11 — Хренов Костянтин Костянтинович (1894—1984) — вчений у галузі електрозварювання, акад. АН УРСР (з 1945), чл.-кор. АН СРСР (з 1953), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1955). У 1954—64 — голова Відділу технічних наук АН УРСР. Завідувач відділу, заступник директора Інституту електрозварювання АН УРСР (1945—48), завідувач відділу (1963—75), пізніше — науковий консультант цього закладу. Одночасно викладав у Київському політехнічному інституті (1947—58), у Київському інституті інженерів цивільної авіації (1963—75). Уперше в світі здійснив розробку методів дугового зварювання, підводного різання металів. У цей період відзначений Державною премією СРСР (1946).

1947—70 у квартирі № 12 — Шилов Євген Олексійович (1893—1970) — хімік, акад. АН УРСР (з 1951). Завідувач відділу Інституту органічної хімії АН УРСР (з 1947). Автор наукових праць, присвячених кінетиці та механізму органічних гетеролітичних реакцій; сформулював принцип донорно-акцепторних реакцій. Відзначений премією ім. Л. Писаржевського АН УРСР (1965).

Мешканцями будинку були також: у 1950-х рр. — у квартирі № 22 — акад. АН УРСР Курдюмов Георгій В'ячеславович (1902—96) — у 1940-х рр. жив на вул. Коцюбинського, 9; члени-кореспонденти АН УРСР: гідрогеолог Бабинець Андрій Євтихійович (1911—82) — у квартирі № 5; вчений у галузі ливарного виробництва Горшков Андрій Андрійович (1898—1972) — у квартирі № 32; ентомолог Звірозомб-Зубовський Євген Васильович (1890—1967) — у квартирі № 1; вчений у галузі електродинаміки Мілях Олександр Миколайович (1906—85) — у квартирі № 31; цитолог Модилевський Яків Самуїлович (1883—1968) — у квартирі № 10; мікробіолог Рубенчик Лев Йосипович (1896—1988) — у квартирі № 17; патофізіолог Сиротинін Микола Миколайович (1896—

230.8. Вул. Костьольна, 6.

230.8. План першого поверху.

1977) — у квартирі № 15; патофізіолог й онколог Тимофеевський Олександр Дмитрович (1887—1985) — у квартирі № 7; економіст Фейгін Яків Григорович (1903—73) — у квартирі № 32. 1973 на фасаді будинку встановлено гранітні меморіальні дошки на пошанування А. Думанського та П. Першина (арх. І. Блажівський) [682].

Марія Гончаренко,
Михайло Кальницький,
Світлана Ноженко.

230.8. Житловий будинок кооперативу «Сяйво», 1927 (архит., іст.). Вул. Костьольна, 6. На ділянці зі значним схилом, на місці розширення вулиці; вирішено як наріжний. Споруджено житлово-будівельним кооперативом будівельників «Сяйво» за проектом проектно-будівельної організації «Жигло-коопбуд» (імовірно, арх. М. Холостенко).

Чотириповерховий, з напівпідвалом, п'ятисекційний, складної конфігурації у плані, як по горизонталі (повороти корпусу на червоній лінії забудови, зсуви секцій, значні виступи з боку двору), так і по вертикалі (ступінчасте розташування секцій на рельєфі). Дві секції (у верхній частині ділянки) мають по дві, решта — по три квартири на кожному поверсі. Всього в будинку 55 квартир, більшість із них — трикімнатні, решта мають по одній, дві та чо-

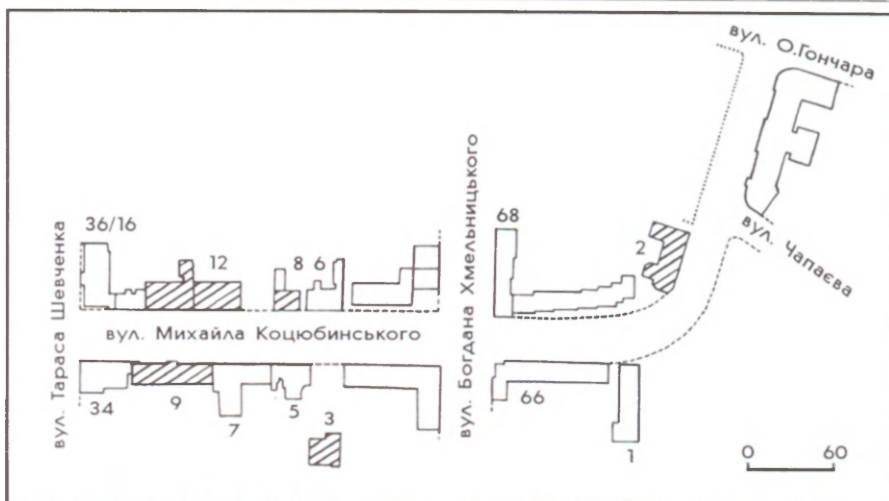

тири кімнати. Будинок вирішено у стилі конструктивізму. В композиції фасадів основну роль відіграють поєднання великих об'ємів, ритмічний ряд віконних прорізів, згрупованих по вертикалі, природна фактура і колір відкритої цегли. Споруда характерна для забудови Києва 1920-х рр., є зразком вирішення багатоквартирного житлового будинку на складному рельєфі в умовах містобудівної ситуації, що історично склалася.

На поч. 1960-х рр. у квартирі № 41 проживав Сухомел Георгій Йосипович (1888—1966) — вчений у галузі гідравліки й гідромеханіки, акад. АН УРСР (з 1951), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1957). У ці роки — науковий консультант Інституту гідромеханіки. У своїх дослідженнях розвинув теорію нерівномірного руху рідини з вільною поверхнею у відкритих водотоках. Розв'язав ряд проблем інженерної гідравліки [683].

Михайло Кальницький,
Віктор Мойсєєнко.

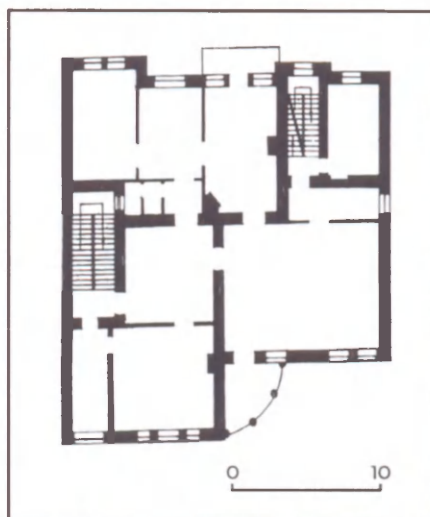
231. КОЦЮБИНСЬКОГО МИХАЙЛА ВУЛИЦЯ, 19—20 ст. (архит., іст., містобуд.). З'єднує бульв. Т. Шевченка і вул. О. Гончара. Відома з 1-ї пол. 19 ст. як вул. Тимофіївська. 1939 отримала нову назву з нагоди 75-річчя від дня народження письменника Коцюбинського Михайла Михайловича (1864—1913). Вперше позначена на плані міста 1855. Простягалася до сучасної вул. Б. Хмельницького. 1939 об'єднана під сучасною назвою з вул. Новотимофіївською, що спускалася до вул. Чкалова (тепер — О. Гончара). Будівельними правилами 1861 віднесена до 2-го розряду забудови. До 1911 була повністю забудована різностильовими житловими будинками великих промисловців та купців, будівлями навчальних закладів. Прилягання до вулиць 1-го розряду зумовило особливий підхід щодо вирішення фасадів наріжних споруд. Наприклад, архітектура житлових будинків М. Фроммета та І. Терещенка, зведених обабіч вулиці біля виходу її до бульвару, вирішена з використанням елементів готичного і романського стилів (вежки, стріласті прорізи вікон). Акцентовано наріжними будинками і перехрестя з вул. Б. Хмельницького. Містобудівною домікантою району є спарені об'єми висотного вісімнадцятиповерхового житлового будинку № 66, зведеного 1965—71. Будинки № 3, 8 вирізняються пишною цегляною цегляних фасадів. З 1940-х рр. початок вулиці територіально пов'язано з невеликим сквером, розміщеним у низині. До нього звернено головний фасад будинку Вищих жіночих курсів (1914; арх. О. Кобелев), підходять вулиці Чапаєва (кол. Святославська) і О. Гончара. На нижній ділянці вулиці у 1930-х рр. споруджено великий житловий будинок для співробітників Академії наук України (№ 9), зосереджено ряд установ: Інститут «Промбудпроект» (№ 1), збудований 1955 за проектом арх. В. Єлізарова, Рахункова палата Верховної Ради України (№ 7) та ін. Будинки № 2, 9 і 12 є комплексними пам'ятками культури. Тут проживали відомі письменники: П. Бейлін, Ю. Збанацький, В. Земляк, В. Кучер, Б. Палійчук, В. Сосюра, М. Ушаков, Ю. Чорний-Діденко, В. Швець; літературознавець і критик Л. Новиченко (№ 2); вчені: Ф. Белянкі, Л. Булаховський, П. Власюк, О. Динник, В. Дроботько, А. Кіпріанов, Є. Патон, М. Супруненко, Д. Третьяков, І. Швець; композитор В. Косенко (№ 9) та ін. У садибі № 12 містилося у дорадянський час декілька навчальних закладів, де здобували освіту митці О. Архипенко, В. Горовиць, І. Кавалерідзе, вчений-садівник В. Смирненко; викладали філолог В. Перетц, природознавець П. Тутковський [684].

231. Коцюбинського Михайла вулиця. План забудови.

увінчаний трикутним фронтоном з триділним люнетом. На розі прилягання ризаліту до основного об'єму влаштовано заокруглену криту терасу, що спирається на колони тосканського ордера, перекриття якої слугує балконом. Головний фасад тинькований: цоколь має фактуру рваного каменя, перший поверх розшити дощаним рустом. У фризі й перемичках вікон другого — орнаментальний декор. Фасад увінчаний карнизом нескладного профілю з мутулами. У рисунку ліпного декору, в металевих огорожах тераси й балкона переважають мотиви стилю ампір. У деталях інтер'єра, зокрема у майолікових каминах, викори-

231.1. Вул. М. Коцюбинського, 3. 231.1. План другого поверху.

231.1. Житловий будинок 1912, в якому проживав Дітеріхс М. М. (архит., іст.). Вул. М. Коцюбинського, 3. У глибині садиби. Споруджений за проектом арх. В. Осьмака для професора медицини М. Дітеріхса. Будинок двоповерховий, цегляний, у плані Т-подібний. Головний фасад звернено у бік вулиці до невеликого подвір'я, огороженого по червоній лінії забудови. Об'ємно-просторова композиція асиметрична. Група вхідних приміщень об'єднана у ризаліт,

стано композиційні прийоми стилю модерн.

Будинок має значну архітектурно-мистецьку цінність.

У цьому будинку проживав Дітеріхс Михайло Михайлович (1871—1941) — хірург, доктор медицини (з 1901), професор (з 1912), завідувач кафедри загальної хірургічної патології Київського університету (1912—19), заслужений діяч науки РРФСР (з 1936). Автор понад 130 наукових праць, присвячених захворюванням суглобів, грижам, военно-польовій хірургії, легеневої хірургії, історії медицини тощо. Запровадив шину для тимчасової іммобілізації при переломах стегна. Тепер тут міститься Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв [685].

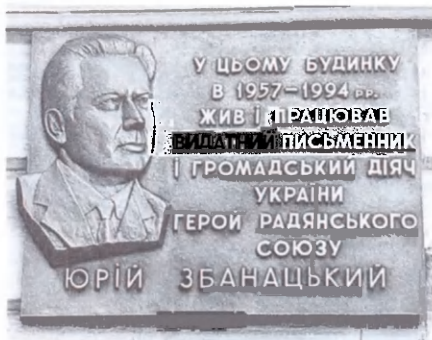
Олена Лисенко.

231.2. Житловий будинок 1955—57, в якому проживали відомі письменники (іст.). Вул. М. Коцюбинського, 2. На червоній лінії забудови. Споруджено на складному рельєфі за проектом арх. В. Гопкала. Семи-, восьмиповерховий, цегляний, облицьований білою плиткою, у плані складної конфігурації з багатограним наріжним ризалітом.

У будинку проживали в різний час відомі письменники:

1957—88 — Бейлін Павло Юхимович (1910—88) — письменник, лікар. Автор художніх, художньо-документальних і науково-публіцистичних книжок про подвиг медиків у Великій Вітчизняній війні, пошуки нового у медицині. Учасник радянсько-фінляндської та Великої Вітчизняної воєн, добровольцем пішов на фронт і разом з армією дійшов до Берліна. В період життя у цьому будинку написав твори: «Живи, солдате!» (1960), «Михайло Сидорович Коломійченко» (1962), «Рік щастя» (1970), «Завжди в дорозі» (1978), «Поговори з мною, лікарю» (1980). Займав чотирикімнатну квартиру № 17 на сьомому поверсі. Зберігся меморіальний кабінет письменника.

1957—94 — Збанацький Юрій (Григорій) Оліферович (1914—94) — письменник, Герой Радянського Союзу (1944). Учасник Великої Вітчизняної війни, командир партизанського загону ім. М. Щорса, партизанського з'єднання. У роки проживання тут створив романи «Малиновий дзвін» (1958), «Сеспель» (1961), «Хвиля» (1967), «Кують зо-зулі» (1975), «Червона роса» (1981); по-

вісті «Єдина» (1959), «Морська чайка» (1959), «Ми — не з легенди» (1972), «П'ятий полюс» (1986); оповідання, які увійшли до збірки «Ошукана віра» (1989) та ін. За його сценаріями поставлено кінофільми «Тасмания партизанської землянки», «Чекайте зв'язкового». 1972—81 очолював Київську організацію Спілки письменників України. Відзначений Державною премією УРСР ім. Т. Шевченка (1970), премією ім. Лесі Українки (1975). Жив у п'ятикімнатній квартирі № 28 на четвертому поверсі будинку. У квартирі збережено меморіальний кабінет письменника. 1968—77 — Земляк Василь (справж. — Вацик Василь Сидорович; 1923—77) — письменник, кінодраматург. Учасник Великої Вітчизняної війни, підпільник, командир партизанського загону. У роки життя в цьому будинку створив романи «Лебедина зграя» (1971), «Зелені Млини» (1976), за які відзначений Державною премією УРСР ім. Т. Шевченка (1978, посмертно); п'єсу «Президент» (1975). За його сценаріями на Київській кіностудії ім. О. Довженка поставлено фільми: «На Київському напрямі» (1968, співавт. і реж. В. Денисенко), «Важкий колос» (у спів-авт.), «Відвага» (1971), «Вавилон-XX» (1980, співавт. і реж. І. Миколайчук). Займав п'ятикімнатну квартиру № 34 на сьомому поверсі. 1957—67 — Кучер Василь Степанович (1911—67) — письменник. Учасник Великої Вітчизняної війни, що пізніше знайшло своє відображення у його творчості. У ці роки написав романи «Трудна любов» (1960), «Голод» (1961),

231.2. Вул. М. Коцюбинського, 2.

«Орли воду п'ють» (1966), «Ми не спимо на трояндах» (1967). Займав чотирикімнатну квартиру № 7 на четвертому поверсі.

1957—97 — Новиченко Леонід Миколайович (1914—97) — критик, літературознавець, акад. АН УРСР (з 1985). У 1959—86 — секретар правління Спілки письменників СРСР. Лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1968), премій Президії АН СРСР ім. В. Белінського (1958) та Президії АН УРСР ім. І. Франка (1981), премії в галузі літературно-художньої критики Спілки письменників України (1977). 1993—96 — академік-секретар Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України.

Автор книжок «Мирослав Ірчан» (1958), «Про багатство літератури» (1959), «Шевченко і сучасність» (1964), «Не ілюстрація — відкриття!» (1967), «Поезія і революція» (1979), «Поетичний світ Максима Рильського» (1980 і 1993), «Вічно новий реалізм» (1982). Мешкав у квартирі № 30 на п'ятому поверсі.

1957—95 — Палійчук Борис Дмитрович (1913—95) — поет і прозаїк. У цей період видав збірки віршів і поем: «Є на Волзі скала», «Літаки» (1958), «Моє покоління» (1963), «Крила землі» (1968), «Відгуки грози» (1983); роман «Розбіг» (1964), «Сходження на хмари» (1967); повісті «Ескадрилья „Лисий орел“» (1969), «Червоне кільце» (1961), «Хочу бути льотчиком» (1977). Мешкав у чотирикімнатній квартирі № 12 на п'ятому поверсі.

1957—65 — Сосюра Володимир Миколайович (1898—1965) — поет. Учасник громадянської та Великої Вітчизняної воєн. За роки життя в цьому будинку підготував збірки віршів «Ластівки на сонці» (1960), «Поезія не спить» (1961), «Щастя сім'ї трудової» (1963), «Осіньні мелодії» (1964). Відзначений Державною премією УРСР ім. Т. Шевченка (1963). Чимало віршів В. Сосюри покладено на музику. Перекладав українською мовою твори О. Блока, С. Єсеніна, Я. Коласа, Я. Купали, М. Лермонтова, О. Пушкіна, Ю. Словацького та інших поетів. Займав чотирикімнатну квартиру № 29 на четвертому поверсі, де збережено кабінет поета.

1957—73 — Ушаков Микола Миколайович (1899—1973) — письменник. Його перу належать збірки віршів «Весно-пала» (1962), «Є така сторона» (1965), «Теодоліт» (1967), «Я рими не боюся дієслівної» (1970), «Мої очі» (1972), «Повість швидкоплинних років» (1960); роман «Вздовж горячого асфальту» (1965). Відзначений Державною премією УРСР ім. Т. Шевченка (1973). Перекладав російською мовою твори Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, інших українських поетів. Займався розробкою питань поетичної творчості й майстерності. У цей період обирався членом президії правління СПУ. Проживав у чотирикімнатній квартирі № 11 на п'ятому поверсі.

1957—73 — Чорний-Діденко Юрій (справж. — Діденко В'ячеслав Лукич; 1907—73) — письменник. Учасник Великої Вітчизняної війни. Основна тема творчості — життя і праця шахтарського Донбасу. Створив тут повісті «Синя блуза» (1963), «Повість далеких доріг» (1965), «Загострені олівці» (1967), «Іскри на вітрі» (1969); роман-діалогю «Правда на землі одна» («Дика балка»;

1957 і «Пласти»; 1959); романи «Вечірні вогні» (1961), «Ключі від палацу» (1971). Займав чотирикімнатну квартиру № 5 на третьому поверсі. Збережено меморіальний кабінет письменника.

1957—93 у будинку проживав Швець Василь Степанович (1918—93) — поет. Лауреат премії ім. В. Сосюри (1982), премії ім. П. Тичини «Чуття єдиної родини» (1988). У цей період видав збірки «Неспокійне літо» (1959), «Зелена рута» (1960), «Кроки і роки» (1962), «Двобій» (1965), «Живе намисто» (1971), «Віднайдений зошит» (1975), «Сподівання» (1984), «Листи в окопи» (повість у новелах, 1985). Мешкав у чотирикімнатній квартирі № 20 на восьмому поверсі.

У цьому будинку в різні роки проживали також письменники О. Іваненко, П. Панч, З. Тулуб, перекладач М. Лукаш та ін. На будинку встановлено бронзові меморіальні дошки з барельєфними портретами на пошанування: П. Бейліна (1990, ск. В. Медведєв, арх. П. Купрій), Ю. Збанацького (1996, ск. М. Суходолов), В. Земляка (1983, ск. І. Макогон, арх. О. Тамаров), В. Кучера (1969, ск. І. Подрез, арх. Я. Ковбаса), Б. Палійчука (1997, ск. О. Карунський), В. Сосюри (1966, ск. А. Фуженко, арх. Т. Довженко), М. Ушакова (1975, ск. І. Копайгоренко, арх. А. Ігнащенко), Ю. Чорного-Діденка (1981, ск. В. Чепелик, арх. В. Костін), В. Швеця (1996, ск. М. Горловий, арх. О. Фурман) [686].

*Лариса Гаврилюк,
Світлана Мала.*

231.3. Житловий будинок співробітників АН УРСР, 1936—37 (архит., іст.). Вул. М. Коцюбинського, 9. У ряді сучасної забудови вулиці. Зведено за проектом арх. А. Недопаки у формах радянського неокласицизму. Є першою чергою будівництва. Другою чергою передбачалося продовження будинку на вул. М. Коцюбинського та спорудження другого крила на бульв. Т. Шевченка. Обидва крила планувалося композиційно об'єднати дещо підвищеним наріжним вежоподібним об'ємом, який би добре проглядався з боку вул. Комінтерну. Завдяки містобудівному розташуванню будинок мав відігравати роль основного композиційного акценту всього комплексу. На тлі стін наріжної частини планувалося розмістити на трьох пілонах скульптурні групи. В об'ємі другої черги на першому поверсі передбачалося влаштувати приміщення громадського призначення: магазин, дитячий садок, лазню; на другому — бібліотеку-читальню з виходом на крыту терасу-солярій. На подвір'ї було запроєктовано тенісні та волейбольні майданчики. Зведена частина споруди шестиповерхова, на високому цоколі, цегляна, трисекційна з дво-, три- та чотирикімнатними квартирами. Житлові кімнати містяться навколо великого передпокою, з якого передбачено вхід до меншого за площею другого передпокою, що з'єднував кухню і санітарно-технічні приміщення. Всі квартири (крім двокімнатних) мають додатковий вихід через кухню на чорні сходи. Парадні сходові клітки обладнано ліфтами. Прийнято конструктивну систему поздовжніх несучих стін. Фасади оброблено теразитовим тиньком основного, коричневого кольору. Композиція го-

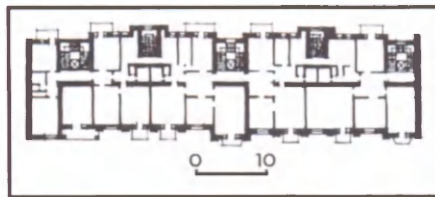
ловного фасаду ґрунтується на поєднанні горизонтальних та вертикальних членувань. Міжповерхові тяги і розвинений вінцевий карниз поділяють площину фасаду на три яруси. Перший ярус оброблено плоским рустом, другий розкріповано рустованими лопатками, третій оформлено аркадою, що відповідає ритмові лопаток середнього ярусу. Ризаліти, в яких розташовано входи, збагачують пластику головного фасаду. Велике значення мають деталі — форма огорож балконів, облямування віконних та дверних прорізів, поєднання різних фактур стіни (гладенький і грубий тиньк, рустовані й нерустовані поверхні), введення двох тонів сірого тиньку (світлого й темного). Лаконічний дворовий фасад зберігає триярусність композиції та відображає функціональну структуру будинку.

За композиційними та стилістичними характеристиками споруда належить до найкращих зразків житлової архітектури Києва 1930-х рр. До 1950-х рр. будинок мав № 11—13.

У цьому будинку у різний час проживали відомі вчені: 1944—72 — Белянкін Федір Павлович (1892—1972) — вчений у галузі механіки, акад. АН УРСР (з 1948), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1964), член Президії АН УРСР (1948—52). Після закінчення Київського політехнічного інституту працював в Інституті будівельної механіки АН УРСР (тепер Інститут механіки ім. С. Тимошенка НАН України). 1944—58 — директор, з 1958 — завідувач відділу цього інституту. Одночасно 1923—52 викладав у Київському політехнічному інституті, 1953—72 —

231.3. Вул. М. Коцюбинського, 9.

231.3. План третього поверху.

завідувач кафедри Київського інженерно-будівельного інституту, професор. Основні напрями наукової діяльності — дослідження міцності сталей, деревини, сталевих і дерев'яних конструкцій при різних режимах дії сил з урахуванням фактора часу; вивчення механічних характеристик композиційних матеріалів. Під його керівництвом у цей період створено ряд приладів для випробування матеріалів на міцність і втомлюваність. Мешкав у п'ятикімнатній квартирі № 15 на третьому поверсі.

1944—61 — Булаховський Леонід Арсенович (1888—1961) — мовознавець, славіст, акад. АН УРСР (з 1939), чл.-кор. АН СРСР (з 1946), заслужений діяч науки УРСР (з 1941). У ці роки — директор Інституту мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР (1944—61), член Президії АН УРСР (1952—54); одночасно — завідувач кафедрою слов'янської філології Київського університету (1946—60), голова Українського комітету славістів (1958). Досліджував проблеми загального, російського та українського мовознавства, славістики, слов'янської акцентології, методики викладання та історії мови. Мешкав у п'ятикімнатній квартирі № 17 на четвертому поверсі.

1947—80 — Власюк Петро Антипович (1905—80) — агрохімік, ґрунтознавець й фізіолог рослин, акад. АН УРСР (з 1948), дійсний член ВАСГНІЛ (з 1948), заслужений діяч науки УРСР (з 1956). 1946—53 — заступник директора, 1953—73 — директор Інституту фізіології рослин АН УРСР (тепер — Інститут фізіології рослин і генетики НАН України), голова Відділу сільськогосподарських наук АН УРСР (1948—56), одночасно завідувач кафедр Київського університету та Української сільськогосподарської академії. 1956—62 — президент Української академії сільськогосподарських наук. Основні праці з питань агрохімії, фізіології рослин і ґрунтознавства. Запропонував технологію створення добрив з мікроелементами, що знайшла широке застосування у виробництві. Мешкав у п'ятикімнатній квартирі № 19 на п'ятому поверсі.

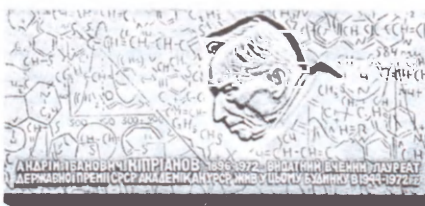
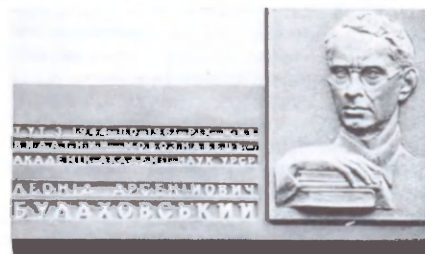
У 1950-х рр. у квартирі № 13 — Гнєденко Борис Володимирович (1912—95) — математик, акад. АН УРСР (з 1948). 1956—58 — голова Відділу фізико-математичних наук АН УРСР. Завідувач відділу (1945—60), директор (1955—58) Інституту математики АН УРСР. Одночасно — професор Київського університету (1950—58). З 1960 жив і працював у Москві. Автор наукових праць, присвячених теорії ймовірностей, математичній статистиці, теорії надійності.

1944—50 — Динник Олександр Миколайович (1876—1950) — вчений у галузі механіки, акад. ВУАН (з 1929), акад. АН СРСР (з 1946), заслужений діяч науки УРСР (з 1944), член Президії АН УРСР (1946—48). У 1941—50 керував відділом теорії пружності Інституту гірничої механіки АН УРСР, який з 1948 увійшов до складу Інституту будівельної механіки АН УРСР (тепер Інститут механіки ім. С. Тимошенка НАН України). З 1944 — професор Київського університету. Засновник наукової школи з теорії пружності. Основні праці присвячені дослідженню арок, стрижнів та інших елементів споруд, вивченню стійкості і коливань пластин, мембран і оболонок, розробці теорій анізотропного середовища, шахтних підйомних канатів, гірничого тиску тощо. Мешкав у п'ятикімнатній квартирі № 20 на п'ятому поверсі.

1938—41 та 1944—66 — Дроботько Віктор Григорович (1885—1966) — мікробіолог, акад. АН УРСР (з 1948), заслужений діяч науки УРСР (з 1966). З 1931 працював завідувачем відділу Інституту мікробіології та епідеміології ВУАН (тепер — Інститут мікробіології і вірусології ім. Д. Заболотного НАН України), у 1944—62 — директор цього закладу. Основні праці присвячено питанню медичної мікробіології. 1937—38 під керівництвом вченого розкрито природу грибового захворювання коней — стахіботріотоксикозу й розроблено засоби боротьби з ним. У ці роки працював над проблемою фітонцидів; разом із співробітниками одержав кілька нових антибіотиків, у т. ч. іманін і новоіманін. Мешкав у п'ятикімнатній квартирі № 24 на п'ятому поверсі.

1944—72 — Кіпріанов Андрій Іванович (1896—1972) — хімік-органік, акад. АН УРСР (з 1945), заслужений діяч науки УРСР (з 1957). У 1945—72 — в Інституті органічної хімії АН УРСР. 1945—60 — директор, з 1961 — завідувач відділу; одночасно 1946—48 — віцепрезидент АН УРСР, 1946—56 — голова Відділу фізико-хімічних та математичних наук АН УРСР. 1944—72 — професор хімічного факультету Київського університету. Основні напрями наукових праць — хімія органічних барвників і теорія кольоровості. Розробив нові методи синтезу ціанінових барвників — фотосенсибілізаторів. Першим виявив причину сольватохромії барвників (зміна кольору в різних розчинниках), відкрив і вперше всебічно дослідив взаємодію хромофоров у молекулах барвників. Засновник наукової школи з хімії барвників. Жив у п'ятикімнатній квартирі № 18 на четвертому поверсі.

У 1940-х рр. в квартирі № 24 — Курдюмов Георгій В'ячеславович (1902—96) —

металофізик, акад. АН УРСР (з 1939), акад. АН СРСР (з 1953), Герой Соціалістичної праці (1969). Засновник та директор (1945—51) Лабораторії металофізики АН УРСР. Водночас директор (1944—78) Інституту металознавства і фізики металів ЦНДІ чорної металургії у Москві. Засновник наукової школи металофізиків. Досліджував структуру сталей і сплавів та вплив на неї різних факторів. У цей період відзна-

чений Державною премією СРСР (1949). У 1950-х рр. мешкав на вул. Костьольній, 15, пізніше — у Москві. 1938—41 та 1944—53 — Патон Євген Оскарович (1870—1953) — вчений у галузі електрозварювання і мостобудування, акад. ВУАН (з 1929), заслужений діяч науки УРСР (з 1940), Герой Соціалістичної Праці (1943). У цей період очолював створений ним у 1934 Інститут електрозварювання АН УРСР, який з 1954 носить ім'я Є. Патона. 1945—52 — віцепрезидент АН УРСР. Основоположник вітчизняної школи зварювання металів. Під його керівництвом здійснювалася розробка наукових основ автоматичного зварювання під флюсом, удосконалення способу, впровадження його в промисловість, створення і впровадження у виробництво перших автоматичних і напівавтоматичних поточних збірно-зварювальних ліній. Автор оригінальних проектів мостів і шляхопроводів. Брав безпосередню участь у проектуванні та будівництві зварного металевго моста через Дніпро в Києві (перший у світі такої довжини — 1543 м), який став до ладу 1953 і названий ім'ям вченого. Відзначений Державною премією СРСР (1941). Мешкав у п'ятикімнатній квартирі № 21 на другому поверсі.

1938—41 і 1944—46 у квартирі № 14 — Пфейффер Георгій Васильович (1872—1946) — математик, акад. УАН (з 1920), директор об'єднаного Інституту математики і фізики АН УРСР (1941—44). Під час проживання у цьому будинку працював в Інституті математики АН УРСР (1934—41, 1944—46), професор Київського університету (з 1909). Автор наукових праць, присвячених теорії диференціальних рівнянь.

З 1940-х рр. у квартирі № 25 — Свєchnikov Василь Миколайович (1891—1981) — металознавець, акад. АН УРСР (з 1939), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1951). У 1940-53 (з перервою) працював в Інституті чорної металургії АН УРСР, у 1953—75 — завідувач відділу Інституту металофізики АН УРСР, потім — науковий консультант. Вивчав питання залежності фізико-хімічних властивостей сплавів від їхньої структури, характеру фазових рівноваг. Відзначений Державною премією УРСР (1980).

1938—41 у квартирі № 13 та 1944—60 у квартирі № 12 — Смирнова-Замкова Олександра Іванівна (1880—1962) — патологоанатом, акад. АН УРСР (з 1951), заслужений діяч науки УРСР (з 1944). Завідувач відділу Інституту клінічної фізіології АН УРСР (1938—52), завідувач лабораторії Інституту фізіології АН УРСР (з 1953). Одночасно в 1933—41 очолювала кафедру Київського медичного інституту. Досліджувала патанатомію променевої та інфекційних хвороб, походження пухлин. Останні роки життя мешкала на вул. Тарасівській, 3-а.

1938—41 та 1944—84 — Супруненко Микола Іванович (1900—84) — історик, акад. АН УРСР (з 1972), заслужений діяч науки УРСР (з 1968). Після закінчення Інституту червоної професури з 1937 безперервно працював в Інституті історії АН УРСР (тепер — Інститут історії України НАН України), 1938—41 — вчений секретар інституту, 1955—84 керував відділом історії

Жовтневої революції і громадянської війни. Наукові праці присвячено історії України радянського періоду, зокрема історії громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Відзначений Державною премією УРСР (1969). Мешкав у трикімнатній квартирі № 3 на третьому поверсі.

1944—50 — Третяков Дмитро Костянтинівич (1878—1950) — зоолог-морфолог, акад. ВУАН (з 1929), заслужений діяч науки УРСР (з 1940). У ці роки працював в Інституті зоології АН УРСР (1944—48 — директор). Голова Відділу біологічних наук АН УРСР (1946—48). Одночасно (1944—48) — професор Київського університету. Основні праці вченого — з питань порівняльної морфології нижчих хребетних тварин та походження хордових і голкошкірих, проблем еволюції тваринного світу. Вивчав будову кісткової та сполучної тканин, кровоносної та нервової систем, будову органів чуття круглоротих і риб. Мешкав у п'ятикімнатній квартирі № 11 на першому поверсі.

1938—41 у квартирі № 23 — Шапошников Володимир Георгійович (1870—1952) — хімік, акад. ВУАН (з 1922), 1934—38 — директор Інституту органічної хімії та технології (з 1945 — Інститут органічної хімії АН УРСР). Під час проживання у цьому будинку — завідувач відділу. Автор наукових праць з питань хімії та технології барвників. У повоєнні роки жив на вул. Б. Хмельницького, 42.

1944—83 — Швець Іван Трохимович (1901—83) — вчений у галузі теплоенергетики, акад. АН УРСР (з 1950), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1959). У цей період викладав у Київському політехнічному інституті (до 1955); був директором київського філіалу Харківського інституту енергетики АН УРСР (до 1947), пізніше директором (1947—52 та 1954—55) Інституту теплоенергетики АН УРСР (з 1964 — Інститут технічної теплофізики АН УРСР).

1950—53 — головний вчений секретар Президії АН УРСР, акад.-секретар Відділення фізико-технічних проблем енергетики АН УРСР (1970—78). У 1955—69 — ректор Київського університету. В останні роки життя керував відділом в Інституті технічної теплофізики АН УРСР. Почесний доктор наук університетів Чехо-Словаччини (1963), Угорщини (1966), Індії (1968). Основні праці вченого присвячено теорії теплотехніки, комплексному вивченню енергетичних ресурсів України, проблемам створення економічних парових і газових турбін та енергетичних установок різного призначення. Відзначений премією ім. Г. Проскури АН УРСР (1977). Мешкав у п'ятикімнатній квартирі № 22 на третьому поверсі.

У 1938 — Косенко Віктор Степанович (1895—1938) — композитор, піаніст, педагог. Працював професором Київської консерваторії (з 1934). У його творчості переплелися традиції вітчизняної і зарубіжної класики з українською народною музикою. Один із творців українського романсу, писав твори для симфонічного оркестру, фортепіано з оркестром, камерно-інструментального і камерного ансамблю; масові й дитячі пісні, хори, музику до кінофільмів, здійснював обробки народ-

них пісень. Жив у трикімнатній квартирі № 4 на другому поверсі. У її двох кімнатах міститься меморіальний кабінет-музей, створений 1964 на громадських засадах.

Мешканцями будинку були також члени-кореспонденти Академії наук УРСР: металознавець Грозін Борис Дмитрович (1898—1962) — у квартирі № 6; математик і фізик Дяченко Вадим Євгенович (1896—1954) — у квартирі № 15; історик Петровський Микола Неонович (1894—1951) — у квартирі № 8; ботанік і гідробіолог Ролл Яків Володимирович (1887—1961) — у квартирі № 5; археолог Славін Лазар Мойсейович (1906—71) — у квартирі № 7.

На будинку встановлено бронзові меморіальні дошки з барельєфними портретами Л. Булаховського (1971; ск. Ю. Скобликова, арх. А. Іванова); О. Динника (1973; ск. М. Короткевич, арх. Р. Юхтовський); А. Кіпріанова (1981; ск. В. Селібер, арх. А. Милецький); В. Косенка (1969; ск. Г. Кальченко, арх. А. Ігнащенко); 1953 встановлено мармурову меморіальну дошку, яку 1984 замінено на бронзову з барельєфним портретом Є. Патона (ск. Е. Кунцевич, арх. К. Сидоров) [687].

*Марія Гончаренко,
Михайло Кальницький,
Дмитро Табачник.*

231.4. Особняк, 1864, 1876 (архит.). Вул. М. Коцюбинського, 8. Окремо розташована споруда є містобудівним акцентом у забудові вулиці. Належала дворянам Ольшевському та Ізбицькій. 1876 особняк перебудовано та надбудовано на один поверх за проектом арх. Р. Тустановського.

Двоповерховий, цегляний, з плоскими перекриттями, вирішений у формах неоренесансу. Внутрішнє планування

231.4. Вул. М. Коцюбинського, 8.

231.4. План першого поверху.

коридорно-анфіладне. Композиція чолового фасаду симетрична. Центр виділений сегментним фронтоном, що спирається на спарені колони портика головного входу. Раніше над портиком містився балкон, кована решітка якого складалась із стилізованих квітів та завитків, розташованих симетрично по обидва боки овального медальйона з монограмою у вигляді великої літери «К» (не збереглася, демонтована під час капітального ремонту 1987). Обабіч головного входу на рівні першого поверху влаштовано неглибокі ніші. Фланги фасаду виділено розкріповками.

Невелику споруду вирізняє монументальність архітектурних форм та характерне для періоду київського еклектизму застосування ліпного декору.

Тепер у будинку міститься Посольство Румунії [688].

*Олена Авраменко,
Володимир Могилевський.*

231.5. Садиба (Міхельсона Ф. Г.) 1899—1909, де в навчальних закладах Валькера Г. А. вчилися Архипенко О. П., Горовиць В. С., Кавалерідзе І. П., Симиренко В. А., працювали Перетц В. М., Тутковський П. А. (іст.). Вул. М. Коцюбинського, 12. Забудова садиби проходила по чергово. 1899 на червоній лінії забудови вулиці зведено чотириповерховий (частково з підвалом), цегляний, двосекційний будинок. Паралельно головному корпусу розміщено два чотириповерхових тильних флігелі, з яких правий зведено 1902, лівий — у 1908—09. Замовником був господар садиби, купець І-ї гільдії Ф. Міхельсон — гласний міської думи, власник цегельні, Караваївських лазень та багатьох будинків у Києві. Після його смерті (1908) садибою разом володіли спадкоємці — вісім синів та три дочки.

Споруди використовувалися як прибуткові будинки. Приміщення чолової будівлі орендувалися під житло та різні установи. 1900—09 тут містилися приватні навчальні заклади педагога Г. Валькера: гімназія (заснована 1896 як чотирикласна прогімназія, з 1905 діяла як повна гімназія) та реальне училище (з 1902). У 1909 їх перетворено на державні навчальні заклади — Сьому чоловичу гімназію та Друге реальне училище, того ж року переведено до новозбудованого флігеля. Головний будинок з 1909 наймала Контрольна палата відомства шляхів сполучення. 1918 тут були установи Державного контролю гетьманського уряду. У правому флігелі містилася корсетна фабрика І. Дюгута.

У 1900-х рр. у прогімназії Валькера навчалися майбутні митці: Архипенко Олександр Порфирівич (1887—1964) — скульптор, живописець, графік; Кавалерідзе Іван Петрович (1887—1978) — скульптор, кінорежисер, драматург, народний артист УРСР (з 1969); обидва не закінчили курсу, пізніше вчилися у Київському художньому училищі. 1904—10 тут навчався Симиренко Володимир Львович (1891—1938) — вчений у галузі садівництва. У 1910-х рр. у Сьомій гімназії здобував початкову освіту Горовиць Володимир Самійлович (1903—89) — піаніст (ймовірно, у головному будинку 1 жовтня 1903 він і народився: в цей час тут жив його батько — інженер С. Горовиць).

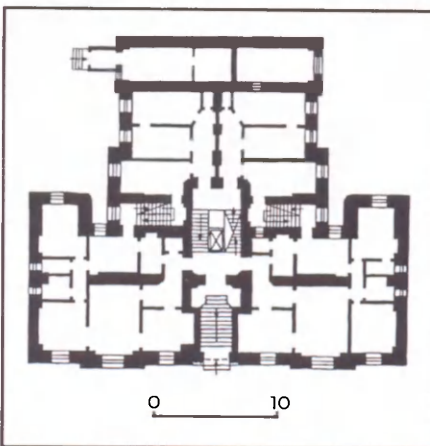
1904 на посаду викладача словесності до навчальних закладів Валькера був запрошений Перетц Володимир Миколайович (1870—1935) — літературознавець, професор Київського університету, акад. УАН (з 1919). У серпні — листопаді 1913 викладачем географії у Сьомій гімназії працював Тутковський Павло Аполлонович (1858—1930) — геолог, природознавець, акад. УАН (з 1918).

Після революції гімназія та реальне училище перетворені на трудову школу; нині в цьому приміщенні — середня школа № 135. У чоловому будинку тривалий час містилося Міністерство юстиції УРСР, тепер тут діють Курси підвищення кваліфікації кадрів працівників юстиції Мінюсту України.

1996 на будинку встановлено гранітну меморіальну дошку на пошанування В. Симиренка [689].

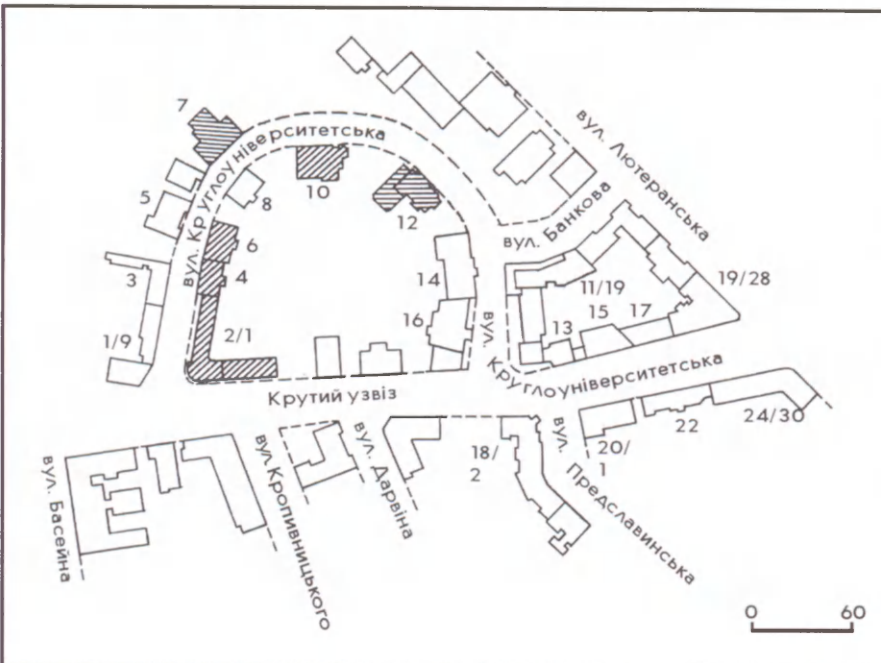
Михайло Кальницький.

232. КРУГЛОУНІВЕРСИТЕТСЬКА ВУЛИЦЯ, 19—20 ст. (архит., іст., містобуд.). На північно-західному схилі Липського узгір'я, від Бессарабської пл. до вул. Лютеранської; перепад висот між верхньою та нижньою відмітками складає понад 16 м. Прокладена у 1836—37 для зручного зв'язку будинку Київського університету, що тоді споруджувався (вул. Володимирська, 60), і орендованими з 1834 університетськими приміщеннями, які розташовувалися на Печерську, у будинках Корда та Бегічева. Форма плану у вигляді напівсерпантину зумовила зміну у 1869 первісної назви вулиці — Університетської на Круглоуніверситетську. Перші будівлі були переважно двоповерховими, дерев'яними, на цегляних фундаментах. Інтенсивна забудова почалася з кін. 1870-х рр. У ній брали участь відомі архітектори В. Ніколаєв, А. Геккер, В. Сичугів. Мостова комісія будівельного управління київської міської управи 1880 віднесла Круглоуніверситетську вул. до 4-го розряду за влаштуванням

232.1. Вул. Круглоуніверситетська, 7.
232.1. План першого поверху.

232. Круглоуніверситетська вулиця.
План забудови.

тротуарів (завширшки до 2 м). Вузкий поперечний профіль вулиці зумовив масштаб забудови будинками порівняно невеликої поверховості. 1905—38 по вулиці ходив трамвай. На поч. 1930-х рр. зроблено проїзд до вул. Банкової. Функція вулиці була переважно житловою, тільки на її початку до 1917 містилося відоме кафе-штантан «Буфф» (на місці будинку № 2/1). Незабудований схил узгір'я, який піднімається над вулицею, надає їй мальовничого вигляду. Серед споруд історичної забудови виділяються пам'ятки архітектури поч. 20 ст.: будинки № 7 та № 12. Стиль конструктивізму 1920-х рр. представлений будинком співробітників міліції — № 2/1. Ряд будинків зберігає пам'ять про відомих діячів науки та культури: у будинку № 4 проживав мистецтвознавець Ф. Ернст; у № 6 — художник О. Екстер; у № 10 містився польський театр «Студія» актриси, режисера і педагога С. Висоцької, тут працював письменник Я. Івашкевич. Не збереглися будинки, в яких мешкали поетеса А. Ахматова (№ 20/1; 1906 належав її родичу — київському юристу В. Вакару) та музикознавець, фольклорист і педагог М. Грінченко (№ 17-а). Вулиця, що має топографічну своєрідність і топонімічну цінність, належить до комплексних пам'яток історії та культури [690].

Райса Бондаренко.

232.1. Житловий будинок, 1914—15 (архит.). Вул. Круглоуніверситетська, 7. У рядовій забудові вулиці, на крутому схилі Липського плато, зверненого до Бессарабської пл. Зведено як прибутковий будинок Київського добродійного товариства на садибі, що належала Сулимівським добродійним закладам, за проектом арх. М. Даміловського у стилі неокласицизму. Через перепад рельєфу п'яти-, шести-поверховий, з напівпідвальним поверхом, цегляний, у плані Т-подібний. Перекриття плоскі, дах похилий. Ліфт і парадні сходи, освітлені зенітним ліхтарем, розміщено в центрі. Кожний поверх був розрахований на чотири квартири. До парадних прилягає двосходові, зміщених по вертикалі на напівповерх, унаслідок чого рівень квартир дворового блоку не збігається з відмітками підлоги вуличного об'єму. Головний фасад симетричний, тридільний, фланкований розкріповками з плоскими гранчастими еркерами й аттиками. Центральна вісь підкреслена широким трикутним щипцем з напівциркульним слуховим вікном. Подібні щипці вінчають бічні брандмауерні стіни, що здійснюються над забудовою. Рустований цоколь і перший поверх вирішено в лаконічних формах. Декоративні ліпні вставки й балкони різної форми на верхніх поверхах поживають пластику фасаду, завершеного розвиненим карнизом. Будинок має безумовну архітектурну та містобудівну цінність, формуючи мальовничу панораму непарного боку Хрещатика [691].

Борис Єрофалов.

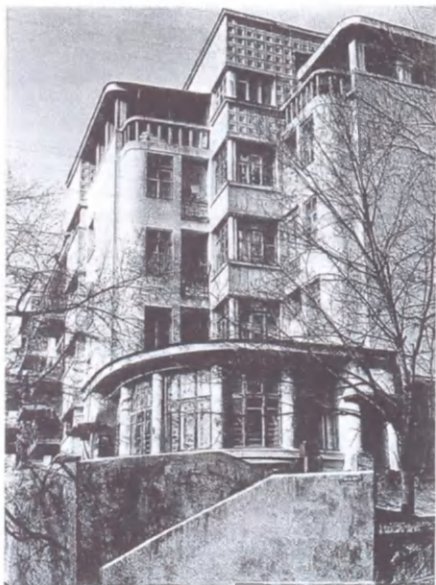
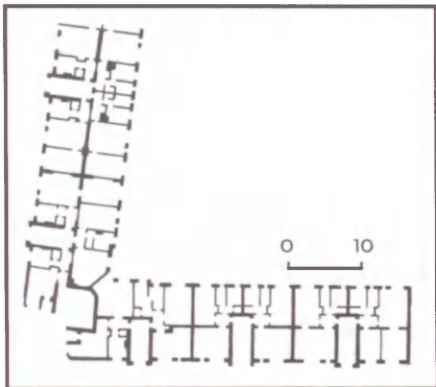
Михайло Кальницький.

232.2. Житловий будинок рубежу 19—20 ст., в якому проживав Ернст Ф. А. (іст.). Вул. Круглоуніверситетська, 4. На червоній лінії забудови вулиці. Чотириповерховий, цегляний.

Тут з 1920-х рр. до 1933 жив Ернст Федір Людвігович (1891—1942) — мистец-

цтвознавець, музейний працівник, пам'яткознавець. Вивчав творчість Т. Шевченка, І. Рєпіна, М. Мурашка, Г. Нарбута, Г. Гольбейна, київську архітектуру 17—18 ст. Упорядкував провідник «Київ» (1930), де був автором 249 статей. 1922 входив до складу комісії з організації Київської картинної галереї (тепер Музей російського мистецтва), 1922—23 працював над створенням експозицій Лаврського музею культури. 1923—33 завідував художнім відділом Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка, де організував виставки: українського портрета 17—20 ст. (1925), творів Г. Нарбута (1926), Т. Шевченка та його сучасників (1927), українських художників 17—20 ст. (1929), О. Кравченка (1930). У 1920-і роки входив до складу комісії ВУАН: біографічної, порайонного дослідження Києва та Правобережної України, комісії старого Києва, з дослідження мистецьких цінностей, які було вилучено 1922 з церковних ризниць для фонду боротьби з голодом, Софійської, археологічної (1921 — її вчений секретар). 1924 обраний дійсним членом Всеукраїнського археологічного комітету. Викладав у Київському художньому технікумі, Археологічному інституті, виступав з публічними лекціями з історії мистецтва, керував семінарами з новітнього українського мистецтва при науково-дослідницькій кафедрі мистецтвознав-

232.4. Вул. Круглоуніверситетська, 2/1.
232.4. План четвертого поверху.

ства ВУАН. 1929 призначений ВУЦВК членом паритетної комісії з обміну культурними цінностями між РСФРР і УСРР. Активно працював у Всеукраїнському шевченківському комітеті з упорядкування могили Т. Шевченка, комітеті зі спорудження пам'ятника Т. Шевченку у Харкові. 1920—22 — співробітник Київського губернського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини, з 1923 — інспектор (за сумісництвом) Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка з охорони історико-культурних цінностей Київщини. 1926—30 очолював Київську крайову інспектуру охорони пам'яток культури. 1933 безпідставно заарештований органами ДПУ, 1934 засуджений до трьох років виправно-трудових таборів. Відбувши покарання на будівництві Біломоро-Балтійського каналу, працював у картинних галереях Алма-Ати й Уфи. 1941 заарештований і незабаром засуджений до страти. Займав квартиру № 5-а — 6-а на третьому поверсі [692].

Олексій Нестуля.

232.3. Житловий будинок рубежу 19—20 ст., в якому проживала Екстер О. О. (іст.). Вул. Круглоуніверситетська, 6. На червоній лінії забудови вулиці. Триповерховий, цегляний. Тут у квартирі № 5 на третьому поверсі 1904—15 та 1920 жила разом з матір'ю С. Григорович (наймали квартиру у домовласника Мировича) Екстер Олександра Олександрівна (1882—1949) — художниця театру і кіно, педагог. Навчалася 1901—03, 1906 у Київському художньому училищі (у М. Пимоненка), 1908 — в Парижі. Одна з організаторів 1914 Київської групи художників «Кільце». Сформувалася як художник кубофутуристичного напрямку, засновниця київської школи сценографів-конструктивістів, яка мала вплив на розвиток театрального мистецтва Європи й Америки. 1920 в цій квартирі проводила заняття з молодими художниками. У 1920-х рр. (під час її перебування в Москві та Парижі) тут містилася студія художника театру Меллера Вадима Георгійовича (1884—1962), пізніше — студія Об'єднання сучасних майстрів України [693].

Дмитро Горбачов.

232.4. Житловий будинок співробітників обласної міліції, 1933—35 (арх.). Вул. Круглоуніверситетська, 2/1. На підвищеній ділянці, обмеженій вул. Крутий узвіз і початком вул. Круглоуніверситетської, проглядається з Бессарабської пл. Зведено за проектом арх. П. Савича. Чотириповерховий, з двох різновеликих (дві й три секції) прямокутних у плані корпусів, зблокованих під гострим кутом, цегляний, тинькований, пофарбований у два кольори. Планування секцій варіюється залежно від можливості розташувати дві-, три- або чотирикімнатні квартири на поверсі. Сходові клітки мають по два входи, ванні кімнати освітлено природним світлом, частина з них суміщена з кухнями. Перекриття плоскі, дерев'яні. З урахуванням містобудівної ситуації будинок має виразний силует. Композиційним центром об'ємно-просторового вирішення є відсунутий у глибину високий наріжний об'єм, унизу якого приміщення громадського призначення, що виступають півколом. Лако-

нічна архітектура фасадів у стилі конструктивізму будується на скульптурній виразності простих об'ємів, артикульованій взаємодії вертикальних і горизонтальних площин та ліній, напруженому ритмі балконів та віконних прорізів, які згущуються до центру композиції. Загальній композиції підпорядковано і вирішення наріжної тераси на головному фасаді системою підпирних стін і одномаршових сходів. Дворовий простір за умов складного рельєфу обмежено підпирними стінами та впорядковано.

Будинок — яскравий зразок розвитку творчого методу конструктивізму в архітектурі Києва [694].

Марія Гончаренко.

232.5. Особняк, поч. 20 ст. (арх.). Вул. Круглоуніверситетська, 12. На повороті вулиці, на садибній ділянці, що має різкий схил рельєфу до глибини кварталу. Зведено за проектом арх. І. Беляєва. 1987 розпочато комплексний капітальний ремонт, внаслідок чого змінилося внутрішнє планування.

Двоповерховий з боку головного фасаду, чотириповерховий — з подвір'я, цегляний, тинькований. До тильного фасаду прибудовано невеликий одноповерховий об'єм із відкритою дерев'яною верандою. Головний фасад має асиметричну тридільну композицію з прибудованим чотириколонним портиком великого іонічного ордера, завершеним трикутним фронтоном. Перший поверх оздоблено рустом. Вікна характерних для класицизму витягнутих пропорцій завершено напівциркульними архівольтами з клинковими перемичками. У ліпному декорі використано орнаменти у стилі неокласи-

232.5. Вул. Круглоуніверситетська, 12.
232.5. План першого поверху.

цизму — композиції з перевитих стрічками вінків.

Будинок — один з найкращих зразків неокласицистичного напрямку в архітектурі Києва поч. 20 ст.

Тепер — Посольство Ісламської Республіки Іран [695]. *Тетяна Скібіцька.*

232.6. Особняк 1892, в якому містився польський театр «Студія» (архит., іст.). Вул. Круглоуніверситетська, 10. На ділянці різкого зниження рельєфу, що зумовило висоту будинку — ліве крило головного фасаду одноповерхове, праве і дворовий фасад — двоповерхові. Першим власником садиби 1838 була дружина генерал-лейтенанта У. Ловцова (Сулима), 1848 площа садиби розширюється за рахунок вільного місця поруч з нею. З 1859 власники садиби — родина генерал-майора Савицького. На ділянці було декілька дерев'яних будівель. 1887 садибу розділили між братами О. та А. Савицькими. 1892 титулярний радник А. Савицький зводить фасадний будинок за проектом арх. А. Краусса. 1916 у зв'язку з розташуванням тут польського експериментального камерного театру «Студія» С. Висоцької у вільній на другому поверсі влаштовано глядацьку залу на 100 місць і сцену, зроблено часткове перепланування вхідних приміщень. Сцена влаштована на одному рівні з першим рядом крісел без рампи.

Двоповерховий, цегляний, тинькований, пофарбований у два кольори. Головний фасад вирішено у формах неокласицизму. Об'ємно-просторова композиція асиметрична. Розкріповка фасаду, насиченість прямокутними віконними прорізами надають невисокому видовженому будинку певної вертикальності. До бічного фасаду прилягала гранчаста у плані лоджія, пізніше перебудована у додаткове приміщення. З боку вулиці його глуха стіна оформлена декоративною нішею, з боку подвір'я влаштовано відкриту галерею (тепер перероблену на віконні прорізи). Сандрики з замковим каменем, фриз і декор ніші доповнюють виразність особняка. Планування приміщень коридорно-анфіладне. Перекриття плоскі. На другому поверсі зберігся поліхромний ліпний декор, який повністю вкриває стелі й декількох кімнат. Тривале використання бу-

динку різними установами та проведені ремонти дещо змінили його зовнішній вигляд і планування помешкань.

Є зразком особняка кін. 19 ст., в якому збереглося первісне декоративне оформлення інтер'єрів.

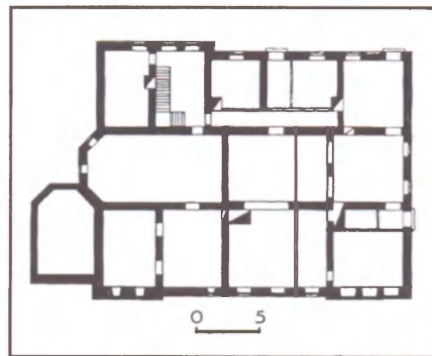
У вересні 1916 — січні 1918 у будинку містився польський театр «Студія», власницею якого була Висоцька Станіслава-Марія (1878—1940). Вона поєднувала режисерську та акторську діяльність із студійними заняттями з молоддю. Театр відкрився трагедією «Правда» польського письменника М. Чайковського. Протягом 1916—18 тут відбулися вистави за творами: Ю. Словацького «Балладина», М. Метерлінка «Сестра Беатриса», П. Корнеля «Сід», О. Фредро «Тітонька», Г. Ібсена «Примари». Серед акторів — Н. Млодзейовська, М. і М. Шпакевичі, Б. Шуркевич, а також Ярослав Івашкевич (1894—1980) — письменник і громадський діяч, який виконував одночасно обов'язки літературного керівника театру. Вистави відбувалися чотири рази на тиждень. У січні 1918 внаслідок муравіовського артобстрілу міста театральна зала зазнала значних пошкоджень, після чого театр «Студія» припинив свою діяльність. Тепер тут міститься Представництво Комісії Європейського Союзу [696].

Людмила Рилкова.

233. КУПЕЦЬКЕ ЗІБРАННЯ, 1882 (НАЦІОНАЛЬНА ФІЛАРМОНІЯ УКРАЇНИ) (архит., іст.). Володимирський узвіз, 2. Окремо розташовану будівлю добре від-

232.6. Вул. Круглоуніверситетська, 10.

232.6. План цокольного поверху.

но з різних точок; замикає перспективу Хрещатика. Побудована як клубне приміщення Російського купецького зібрання за проектом арх. В. Ніколаєва на території садиби, що раніше належала Товариству мінеральних вод, у верхній частині Олександрівського (нині Володимирський) узвозу, біля входу в колишній Купецький сад (тепер Хрещатий парк).

Будинок зведений коштом одного з найзаможніших київських підприємців із старовинної купецької родини — Дегтерьова Михайла Парфентійовича, гласного Міської думи, члена рахункового комітету Київської контори держбанку, товариша голови Київського біржового комітету, старости Олександрівської церкви при Сулимицьких доброчинних закладах, голови Ради старійшин Купецького зібрання. У віданні цього зібрання перебував і Купецький сад, на території якого були зведені літній клуб і літній театр, відкрита концертна естрада (не збереглася). Праворуч від будинку 1911 в пам'ять 50-ліття звільнення селян був встановлений пам'ятник російському імператору Олександру II (ск. Е. Ксіменес), зруйнований 1919.

Первісна об'ємно-планувальна структура купецького клубу майже не змінилася: поставлено ряд перегородок у службових приміщеннях, споруджено залізобетонні сходи в південній наріжній частині, за рахунок вестибюля розширено площу фойє, поруч із центральним входом влаштовано два додаткові, котрі 1980—81 оформлено кованими декоративними ґратами — «Трави польові» (худ. О. Миловзоров, за участю народного майстра-ковала О. Стасюка) та металевими дошками. 1995—96 здійснено капітальний ремонт і реставрацію будинку. 1934 з боку парку прибудовано двоповерховий, цегляний, асиметричний корпус для технічних гуртків Палацу піонерів (арх. В. Заболотний та ін.), вирішений у формах класицизму, з напівкруглим виступом входу та балкончиком над ним, напівротондою зали з боку Дніпра, з приставними іонічними стовпцями та пліастрами вздовж фасаду, рустованими стінами та бутовим цоколем.

Симетрична за композицією цегляна споруда з плоскими балковими перекриттями (у підвалі — залізобетонними) складається з центрального триповерхового об'єму, критого вальмовим дахом, та двоповерхових бічних крил. Прямокутний в загальних абрисах плану, з асиметрично розташованими парадними сходами, що утворюють невеликий п'ятигранний виступ на південному бічному фасаді. Триповерховий об'єм містить великі приміщення фойє (перший поверх) і глядацької зали (другий — третій поверхи), двоповерхові крила — допоміжні приміщення.

Своєрідності будівлі надають дві напівкруглі вежки на наріжжях головного фасаду з напівсферичними банями та люкарнами. Первісно на вежах були високі флагштоки (знято в 1960-х рр.; поновлено під час останньої реконструкції).

В архітектурному вирішенні фасадів використано мотиви ренесансної архітектури, інтерпретовані відповідно до можливостей цегляної кладки. Рами

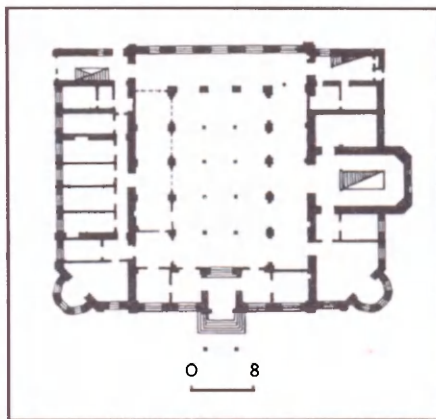
віконних прорізів із арковими перемичками стилізують форму двочастинних вікон-біфоріїв ренесансних палаццо. Декор цегляний, стриманий (сухарики, модульйони, декоративні мапикюлі під карнизом). Стіни з жовтої київської цегли фарбувалися. Проектом передбачалися ажурні металеві балкони на другому поверсі наріжних частин будівлі та піддашок над входом на тонких чавунних стовпчиках (відновлено під час реставрації 1995—96). Ядром внутрішнього планування є розміщена на горі концертна зала (тепер — Колонна зала ім. М. Лисенка) з балконом по периметру, що спирається на спарені корінфські колони на першому ярусі, та композитні — на другому. Залу перекрито підвісним плафоном із ліпленням та криштале-вими люстрами. Чудова акустика виділяє цю залу серед багатьох інших у Києві. Вона вміщує 595 глядачів і довгий час вважалася кращою у місті. Під залом на першому поверсі — просторе приміщення фойє і гардеро-

ба з балковим перекриттям на струнких чавунних стовпцях, декороване аркадою по периметру. Раніше воно відводилося під їдальню та буфет. Навколо групувалися передпокій, білярна, ігрові та службові кімнати, бібліотека. Парадні сходи на другий поверх — тримаршові розпашні, з ажурним металевим поруччям і скульптурними світильниками, з облицьованими мармуром сходами, освітлені великим вікном, обабіч якого — ніші з мотивами ренесансних мушлів, на стінах і на плафоні — ліплення. У підвалі були льохи, кухні, приміщення для челяді та економа.

Є зразком спеціалізованих клубних будівель, широко розповсюджених у 19 ст.

У приміщенні Купецького зібрання відбувалися важливі громадські події. У серпні 1898 тут проходили вступне та заключне пленарні засідання X з'їзду російських природознавців та лікарів. У з'їзді брали участь видатні діячі науки: географ І. Мушкетов, геолог О. Карпинський, математики М. Бугайов, О. Ляпунов, механіки М. Жуковський, В. Стеклов, фізик П. Лебедев, хіміки М. Бекетов, М. Зелінський, Д. Коновалов та ін. Організаторами з'їзду були провідні київські вчені, зо-

233. Володимирський узвіз, 2.
233. Адміністративно-службовий корпус.
233. План першого поверху філармонії.

крема, головуючий — хімік М. Бунге та секретар — фізик Г. Де-Мегц. У грудні 1903 тут вшановували композитора та громадського діяча М. Лисенка з нагоди 35-річчя його творчої діяльності. Влаштувало ювілей Київське літературно-артистичне товариство, у його підготовці та проведенні

брали участь члени правління Олена Пчілка, М. Тутковський, секретар товариства І. Стещенко. У зв'язку з тим, що привітання було проголошене українською мовою, його організатори зазнали поліцейських переслідувань. 6—8 квітня 1917 у будинку відбувся Національний конгрес, скликаний Українською Центральною Радою. У його роботі взяли участь близько 900 осіб, у т. ч. делегати від різних військових, селянських, робітничих, просвітніх, економічних організацій та політичних партій. Керував роботою конгресу голова УЦР М. Грушевський. З доповідями виступили Д. Дорошенко, Ф. Крижанівський, Ф. Матушевський, П. Понятенко, В. Садовський, М. Ткаченко, О. Шульгин та ін. Конгрес ухвалив резолюцію стосовно національно-територіальної автономії України, захисту і гарантій прав національних меншин, перебудови Росії на федеративну демократичну республіку. Такий підхід до вирішення національного питання потім пройде через універсали, декларації, закони УЦР. На останньому засіданні було сформовано новий склад Центральної Ради. Головою обрано М. Грушевського, товаришами голови — В. Винниченка і С. Єфремова. Конгрес був, за висловом В. Винниченка, «першим кроком відродження нації по шляху державності».

28 травня — 2 червня 1917 тут проходив Перший Всеукраїнський селянський з'їзд, у якому брали участь 2200 делегатів. На ньому виступив голова УЦР М. Грушевський. Заслухавши результати переговорів з Тимчасовим урядом, котрий відмовився визнати принцип автономії України, з'їзд підтримав усі домагання Центральної Ради. Було обрано постійну Раду селянських депутатів України, що увійшла до складу УЦР.

30 листопада 1917 тут проходило загальне засідання об'єднаних виконкомів Рад робітничих і селянських депутатів, скликане більшовиками, на якому виступила Є. Бош. У його роботі взяли участь близько 700 депутатів. У прийнятій резолюції було проголошено курс на боротьбу з Центральною Радою, підготовку збройного повстан-

ня, затверджено новий склад виконкомів, обрано 7 делегатів на Перший Всеукраїнський з'їзд робітничих, солдатських та селянських депутатів. З'їзд відкрився у цьому будинку 4 грудня 1917, на нього прибуло 2500 учасників. У виступі В. Затонського більшовики України вперше звернули увагу на питання українського національного відродження. З'їзд висловив довіря діючій Центральній Раді, після чого більшовики, на знак протесту, разом із фракцією лівих російських соціалістів-революціонерів покинули засідання і переїхали до Харкова. У 1919 тут містився Пролетарський будинок мистецтв, пізніше — Будинок комуністичної освіти, клуб «Більшовик», Палац піонерів. З 1923 — філармонія.

Національна філармонія України веде свою історію від Київського відділення Російського музичного товариства (перший концерт — 27 жовтня 1863), після ліквідації якого було організоване Київське концертне бюро (1918—19), потім — філармонійне товариство. 26 березня 1923 концертом, присвяченим 50-річчю композитора С. Рахманінова, у цій будівлі відкрилася державна філармонія. Першим дав концерти піаніст Г. Нейгауз. Оркестр філармонії складався тоді з 60 осіб. У 1934 з Харкова сюди було переведено Українську філармонію (засновано 1927). Віхою у житті філармонії стало створення Державного симфонічного оркестру УРСР (1937) на базі симфонічного оркестру Київського обласного радіокомітету. Вперше у країні (1960) при філармонії організовано Київську обласну народну філармонію, що охопила численні колективи художньої самодіяльності. Тепер у складі філармонії — симфонічний оркестр Національної філармонії України, камерний оркестр, ансамблі «Веселі музики», «Дивограй», «Рідні наспіви», фольклорно-етнографічний «Терен», квартети баяністів, гітаристів, «Джерело», тріо бандуристок «Українка».

У концертній залі будинку в різні роки виступали відомі співаки І. Козловський, А. Нежданова, Н. Обухова, Г. Отс, П. Робсон, А. Собінов, Ф. Шаляпін; композитори М. Лисенко, С. Прокоф'єв, С. Рахманінов, А. Ревуцький, В. Родзественський, О. Скрибін, П. Чайковський, Д. Шостакович; музикант В. Горовиць; письменники І. Бабель, К. Бальмонт, І. Еренбург, В. Маяковський, Б. Пильняк та інші митці. Нині — Національна філармонія України [697].

Сергій Білокінь,
Михайло Кальницький,
Лариса Панчишин.

234. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК, 9—10 ст. (археол.). На західній околиці Києва, на правому березі р. Либідь (права притока Дніпра), в урочищі Батисева гора. В 60-х рр. 19 ст. налічував понад 200 насипів. 1862 Я. Волошинський дослідив 20 курганів. Установлено, що поховання були здійснені за обрядом трупопокладення і трупоспалення. На жаль, звіт і польова документація не опубліковані. Матеріали (велика кількість прикрас та зброя) втрачено, за винятком інвентаря з великого кургану, де було знайдено поховання, здійснене за обрядом трупоспалення. Кальціновані кістки місти-

лися у великому глиняному горщику з широким горлом і відігнутими вінцями. Курганний могильник урочища Батисева гора був за межами міської території стародавнього Києва і, очевидно, пов'язаний з одним із приміських поселень [698].

Ярослав Боровський.

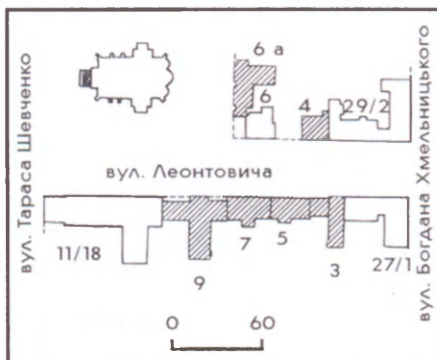
235. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК, 9—13 ст. (археол.). Уздовж першої і другої тераси Кирилівської височини (сучасна вул. Фрунзе). Вивчення розпочато в останній чв. 19 ст. Тоді, у 1890-х рр., обстеженням і розкопками курганів, розташованих на узгір'ях уздовж Кирилівської вул., займався В. Хвойка, в 50-і рр. 20 ст. — М. Каргер. Матеріали могильника свідчать про соціальну диференціацію суспільства. Виділяється братська могила, де виявлено бл. 2000 похованих. Вочевидь, це були жителі північно-західної околиці міста, які загинули 1240 в битві з ордами Багія. Частина знахідок зберігається в Національному музеї історії України [699].

Іван Мовчан.

236. ЛЕОНТОВИЧА ВУЛИЦЯ, 2-а пол. 19 — 1-а пол. 20 ст. (іст., містобуд.). У центральному районі міста, між вул. Б. Хмельницького і бульв. Т. Шевченка. Виникла у 1860-х рр. у зв'язку з будівництвом на Ботанічній пл. споруди Володимирського собору, який є головною містобудівною домікантою навколишньої забудови. Первісну назву — Гімназична — дістала 1869, тому що проходила поряд із садом Другої чоловічої гімназії (бульв. Т. Шевченка, 18). 1921 перейменована в пам'ять композитора і хорового диригента Леонтовича Миколи Дмитровича (1877—1921). Вулиця коротка (бл. 470 м). Будівельними правилами Києва 1861 віднесена до категорії 1-го розряду, тому будинки на ній зводилися з цегли, добротно, під контролем міського архітектора. Наприкінці 19 — на поч. 20 ст. її периметральна забудова складалася переважно з багатоквартирних житлових будинків з фасадами різних історичних стилів, оздобленими ліпленням або фігурним муруванням (№ 1, 2, 4, 5, 6, 7). Через близькість до університету тут

236. Леонтовича вулиця.
План забудови.

з'являється будинок студентської ідальні (№ 3). У радянський період забудову частково реконструйовано: зведено Інститут біохімії АН УРСР (№ 9), у 1955 — довгий наріжний будинок політехнікуму зв'язку (№ 11, архітектори В. Єлізаров, І. Лобода). З непарного боку вулиця має всього 11 номерів. На вулиці проживали і працювали відомі вчені: В. Бец (№ 7), В. Беліцер, О. Паладин, Д. Фердман, Р. Чаговець (№ 9), А. Шлепаков (№ 5), педагог А. Макаренко (№ 6-а), інженер-гідротехнік М. Максимович (№ 6; у дорадянський час мешкав на сучасній вул. Б. Хмельницького, 46), професор КДА І. Малишевський (№ 4) [700].

Райса Бондаренко.

236.1. Житловий будинок 1-ої пол. 1930-х рр., в якому проживав Макаренко А. С. (архит., іст.). Вул. Леонтовича, 6-а. Формує забудову площі біля Володимирського собору. Є частиною будинку, запроектованого на весь квартал від вул. Леонтовича до вул. І. Франка. Незважаючи на незавершеність, збудована частина привертає увагу відвертою самостійністю архітектурно-композиційного вирішення, в якому у рисах пізнього конструктивізму помітне вже передчуття сучасного постмодернізму.

Шестиповерховий, цегляний, тинькований, у плані Г-подібний, двосекційний з дво-, три- та чотирикімнатними комфортабельними квартирами. Прийнято конструктивну систему поздовжніх несучих стін. Основним засобом художньої виразності асиметричного головного фасаду є своєрідна великомасштабна ордерна система, що накладала на функціонально вирішену площину стін з прямокутними віконними та дверними прозірами. Для всіх архітектурних елементів — пілястрів, тричвертевих колон, вінцевого карніза, балконів, тяг тощо характерна сіро-печена і потужна у своїй динаміці пластика. Ордерна тема головного фасаду продовжується у ритмі пілястрів дворового фасаду.

У цьому будинку 1935—37 проживав Макаренко Антін Семенович (1888—1939) — педагог і письменник, який розробив теорію і методику виховання у колективі й через колектив. З липня 1935 працював у Києві заступником начальника відділу трудових колоній НКВС УРСР. Відвідував київські школи, вивчав шкільну практику, деякий час (жовтень — листопад 1936) завідував трудовою колонією у с. Броварах поблизу Києва. У вересні 1935 закінчив роботу над рукописом «Педагогічної поеми». Тоді саме її було перекладено українською мовою і видано в Україні. 1936 приступив до написання «Методики організації виховного процесу». У Києві розпочав роботу над романом «Шляхи покоління» та повістю «Прапори на баштах», збирав матеріал до «Книги для батьків». Цікавився історією Київської Русі, разом із дружиною почав працювати над романом про великого київського князя Володимира Мономаха. У лютому 1937 переїхав до Москви. Проживав у трикімнатній квартирі № 21 (тепер № 22) на 5-му поверсі.

1978 на фасаді будинку встановлено бронзову меморіальну дошку з горельєфним портретом А. Макаренка (ск. М. Вронський, арх. В. Гнездилов) [701].

Марія Гончаренко, Лариса Шевченко.

236.2. Житловий будинок 1886, в якому проживав Малишевський І. Г. (іст.). Вул. Леонтовича, 4. На червоній лінії забудови вулиці. Триповерховий, з надвірною одноповерховою прибудовою, цегляний. Зведений за проектом арх. А. Крауса (під наглядом інж. М. Максимовича) як приватний особняк на замовлення дружини дійсного статського радника А. Малишевської. Первісно двоповерховий, третій поверх надбудовано у 1935.

З часу зведення у будинку мешкав Малишевський Іван Гнатович (1828—97) — історик релігії та професор церковної історії Київської духовної академії, член Історичного товариства Нестора-літописця при Університеті св. Володимира.

Його численні дослідження з питань церковної історії перших часів християнства, Візантії, західних та південних слов'ян друкувались у часописах «Труды КДА», «Киевские епархиальные ведомости», «Киевская старина», виходили окремими виданнями. Під час проживання І. Малишевського у цьому будинку вийшли друком твори «Доля слов'янської церкви в Моравії та Паннонії при учнях Кирила й Мефодія» (1886), «Варяги у первісній історії християнства в Києві» (1887), «Західна Русь у боротьбі за свою віру й народність» (1894) тощо. Автор популярних брошур, що виходили багатьма виданнями, зокрема, життєпису св. Володимира. Брав активну участь у зведенні собору

236.1. Вул. Леонтовича, 6-а.

236.3. Вул. Леонтовича, 7.

св. Володимира у Києві, був першим старостою (гитарем) собору [702].

Марія Кагомська,

Михайло Кальницький.

236.3. Житловий будинок 1882—1910-х рр., в якому проживали Беца В. О., Іконников В. С. (архт., іст.). Вул. Леонтовича, 7. На червоній лінії забудови вулиці. З 1874 садиба належала відставному капітану І. Киселевському. За планом 1877 по фронту вулиці містився двоповерховий житловий будинок. 1878 новим власником садиби став професор Київського університету В. Беца. 1881 він одержав дозвіл на спорудження на подвір'ї одноповерхового цегляного флігеля для фотомікрографічної лабораторії, проект якої виконала Художньо-будівельна майстерня академіка архітектури В. Сичугова та військового інж. В. Катеринича. У наміченому вигляді її не зведено: плани садиби поч. 20 ст. фіксують на цьому місці дерев'яні служби. Проект прибуткового будинку виконано, ймовірно, також у майстерні В. Сичугова та В. Катеринича. Після смерті В. Беца садибу успадкувала його дружина — Д. Беца; у 1903 ділянка перейшла до колезького радника М. Псіола. Бл. 1913 ним здійснено надбудову третього поверху, наприкінці 1910-х рр. зведено четвертий поверх, що мало наслідком переоформлення головного фасаду.

Чотириповерховий, цегляний, з напівпідвальним поверхом, Т-подібний у плані, одnoseкційний. Композиція головного фасаду симетрична, центральну вісь виділено на рівні другого — третього поверхів двома парами пристінних безордерних колон, між якими на другому поверсі розміщено балкон. Первісно чоловий фасад було акцентовано по центру цегляною вежею з флорентійським вікном (втрачено внаслідок надбудов). Фасад розчленовано лопатками, по горизонталі — міжповерховими та вінцевим карнизами. Декоративне вирішення вирізняється еkleктичним використанням історичних стилів, зокрема ренесансно-готичних форм,

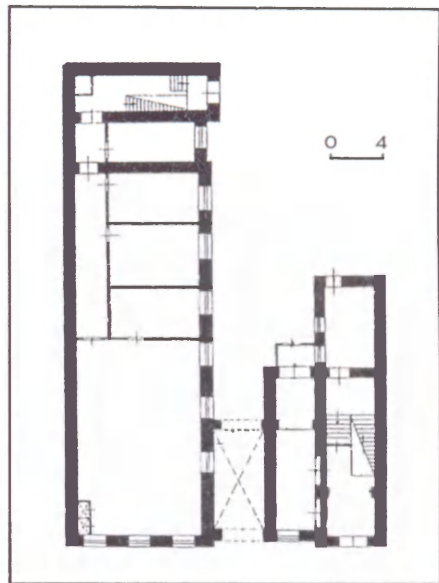
застосуванням орнаментальної лицьової кладки.

З 1882 у будинку проживав Беца Володимир Олексійович (1834—94) — лікар-анатом, педагог і громадський діяч. Доктор медицини (з 1863), професор Київського університету (з 1868), завідувач кафедри анатомії (1868—90). Автор численних наукових праць (серед них — «Атлас людського мозку»; 1883), які дали вченому світове ім'я. Ним було зібрано унікальну колекцію (бл. 8 тис.) препаратів мозку людини й тварин. Разом з професором університету істориком В. Антоновичем написав книгу «Історичні діячі Південно-Західної Росії» (1883). Після її виходу був підданий утискам з боку антиукраїнських кіл і змушений покинути університет.

1882—1908 у будинку проживав Іконников Володимир Степанович (1841—1923) — історик, історіограф, джерелознавець, акад. Петербурзької АН (з 1914), ВУАН (з 1921). У цей час професор Київського університету (з 1870). Один

236.4. Вул. Леонтовича, 3.

236.4. План першого поверху.

із засновників та голова (1874—77 і 1893—95) Історичного товариства Не-стор-літописця. Головний редактор «Університетських звітів» протягом 40 років (з 1873). Наукові праці — з історії Росії та України, історіографії, зокрема: «Київ 1654—1855, історичний нарис» (1904), «Селянський рух у Київській губернії в 1826—27 рр.» (1905). Його фундаментальне енциклопедичне дослідження «Досвід російської історіографії» (у 2-х т., 4-х кн.; 1891—1908) с вагомим внеском у вітчизняне джерелознавство та історичну бібліографію. Член Московського археологічного товариства Імператорського товариства любителів природознавства, антропології й етнографії, Імператорського товариства історії та старожитностей російських (обидва — при Московському університеті), Слов'янського добродічного товариства у Києві тощо. Пізніше проживав на сучасній вул. І. Франка, 31—33. На поч. 20 ст. (до 1913) у будинку мешкав учасник оборони Севастополя 1853—55 генерал-лейтенант Д. Мессарош [703].

Михайло Кальницький,
Тетяна Скібіцька.

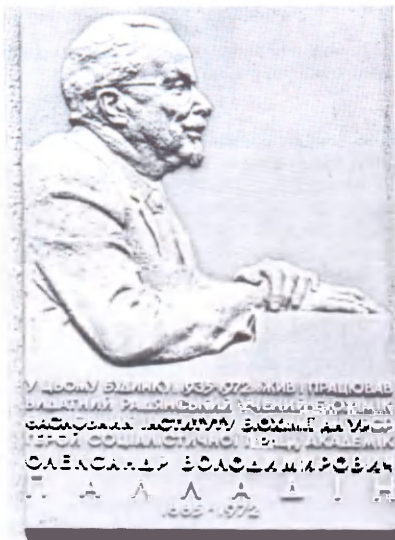
236.4. Їдальня студентів університету, 1902—03 (архт.). Вул. Леонтовича, 3. У ряді забудови кварталу, на червоній лінії вулиці. «Товариство допомоги незаможним студентам Університету св. Володимира», яке складалося головним чином з професорів університету на чолі з психіатром І. Сікорським, поставило за мету забезпечити бідних студентів дешевим харчуванням. Для цього придбали ділянку землі; архітектор університету, цивільний інж. Ф. Ессен безкоштовно розробив проект будинку їдальні. Його споруджувала будівельна контора відомого київського підрядчика Л. Гінзбурга. Крім головного корпусу, на подвір'ї зведено одно-, двоповерхові службові флігелі вздовж периметра прямокутної в плані ділянки. Їдальня обслуговувала студентів протягом п'яти змін по 204 особи у кожній. Будинок триповерховий, цегляний, у плані Г-подібний, з центральним проїздом на подвір'я і бічним розміщенням

сходової клітки. Обідня зала — на другому поверсі, що знайшло відображення у висоті і розмірах віконних прорізів. Асиметричний шестивіконний фасад з арковими прорізами вирішено у стилі неоренесанс. Його тектоніку характеризує чітке ярусне членування. Площина стіни розкріпована, увінчана ґратчастим парапетом. Нижній ярус рустований, середній вирішено у тосканському ордері, густе розміщення спарених вікон верхнього ярусу фасаду створює враження аттикового поверху. Типологічно рідкісна для свого часу громадська споруда. У 1990-х рр. будинок реконструйовано. Тепер тут міститься ресторан «Будапешт» з казино та вар'єте, при цьому надбудовано криволінійний фронтон та розширено перший поверх заскленою прибудовою [704].

Михайло Кальницький.

236.5. Інститут біохімії ім. О. Палладіна, в якому проживали і працювали відомі вчені (іст.). Вул. Леонтовича, 9. На червоній лінії забудови вулиці, поряд з Володимирським собором. Збудовано спеціально для Інституту біохімії АН

236.5. Вул. Леонтовича, 9.

УРСР у 1935. З 1973 носить ім'я акад. АН УРСР О. Палладіна. Триповерховий, цегляний, з напівциркульним, Т-подібним у плані. Праве крило будинку було житловим.

У цьому будинку працювали і мешкали: 1945—88 — Бєліцер Володимир Олександрович (1906—88) — біохімік, акад. АН УРСР (з 1957), заслужений діяч науки УРСР (з 1970). У 1945—87 — завідувач відділу структури і функції білка, одночасно 1969—72 — директор інституту. Відзначений Державною премією УРСР (1987), премією ім. О. Палладіна АН УРСР (1982). Наукові дослідження присвячено процесам гліколізу, дихання клітин, денатурації білків, їх агрегації й специфічній полімеризації, дослідженню процесів самозбирання волокон фібрину. Запропонований ним разом з К. Котковою (1950) білковий кровозамінник БК-8 набув широкого застосування в медицині.

Жив у чотирикімнатній квартирі на першому поверсі.

1935—72 — Палладін Олександр Володимирович (1885—1972) — біохімік, акад. ВУАН (з 1929), акад. АН СРСР (з 1942), акад. АМН СРСР (з 1944), заслужений діяч науки УРСР (з 1935), Герой Соціалістичної Праці (1955). У 1935—38 — неодмінний секретар Президії АН УРСР. Перший директор інституту — від часу створення 1925 у Харкові та після переведення 1931 до Києва беззмінно до 1969. Одночасно 1934—54 працював у Київському університеті, завідував кафедрою біохімії, 1939—46 — віце-президент, 1946—62 — президент АН УРСР. Засновник української біохімічної школи. Основні наукові праці присвячено біохімії нервової системи і м'язової діяльності, питанням біохімії вітамінів. 1942—45 синтезував і впровадив у медичну практику водорозчинний аналог вітаміну К-вікасол. Був головою Українського та Всесоюзного біохімічних та Українського фізіологічного товариств. 1974 Президією АН УРСР засновано премію ім. О. Палладіна.

Проживав у чотирикімнатній квартирі на другому поверсі будинку, в якій перша кімната з великим балконом, що виходить на вулицю, з 1962 була також службовим кабінетом і приймальною директором інституту (до 1962 кабінет вченого містився на третьому поверсі).

1943—70 — Фердман Давид Лазарович (1903—70) — біохімік, чл.-кор. АН УРСР (з 1939) і АН СРСР (з 1946). В цей період — завідувач відділу інституту. Одночасно у 1944—70 — професор Київського університету. Наукові праці присвячено біохімії м'язів. Вивчав процеси обміну речовин у скелетних і серцевих м'язах при різних функціональних станах (робота, відпочинок, тренування) і при порушеннях функції (дистрофія, денервація). Проживав у чотирикімнатній квартирі на третьому поверсі.

1933—82 — Чаговець Ростислав Всеволодович (1904—82) — біохімік, акад. АН УРСР (з 1967), заслужений діяч науки УРСР (з 1964). У 1948—76 — завідувач відділу інституту. У 1966—72 — акад.-секретар Відділення біохімії, біофізики та фізіології АН УРСР. Відзначений премією ім. О. Палладіна АН УРСР (1981). Основні наукові праці присвячено питанням біохімії м'язів,

експериментальним основам вітаміно-терапії, біохімії ферментів, що містять вітаміни, застосуванню вітамінів у тваринництві.

1975 у будинку до 90-річчя від дня народження О. Палладіна відкрито меморіальний музей у квартирі, де він жив і працював. Музей складається з двох кімнат: службового кабінету і кімнати, що була домашнім кабінетом і спальнею. Діє на громадських засадах.

У квартирах В. Беліцера та Д. Фердмана містяться відділи та лабораторії інституту.

1974 на фасаді будинку встановлено бронзову меморіальну дошку з барельєфним портретом О. Палладіна (ск. О. Скобликов, арх. А. Ігнащенко) [705].

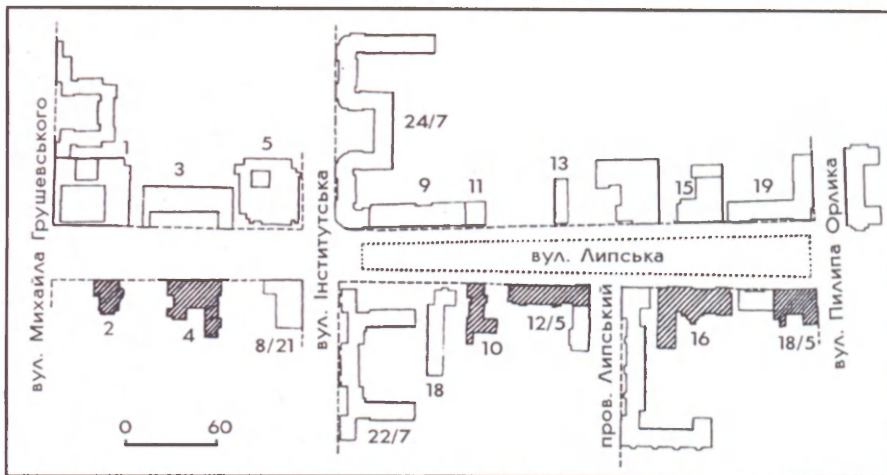
Лариса Шевченко.

236.6. Інститут світової економіки і міжнародних відносин, в якому працював Шлепаков А. М. (іст.). Вул. Леонтовича, 5. На червоній лінії забудови вулиці. Будинок споруджено на поч. 20 ст.; чотириповерховий, з цоколем, цегляний. З 1980 тут розміщувався Інститут соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, заснований 1978 на базі наукових підрозділів Інституту історії АН УРСР та Інституту економіки АН УРСР. З 1992 — Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України.

1980–92 в цьому будинку працював Шлепаков Арнольд Миколайович (1930–96) — історик, акад. АН УРСР (з 1982), дійсний член Європейської Академії наук, мистецтв і гуманістики, заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1995). Засновник і перший директор інституту (1978–92). Одночасно академік-секретар Відділення економіки АН УРСР (1982–88), віце-президент Українського відділення товариства «СРСР—США». Багато років очолював редакційну колегію республіканського міжвідомчого збірника «Зарубіжний світ: соціально-політичні та економічні проблеми». Відзначений премією ім. Д. Мануїльського АН УРСР (1982). Зробив значний внесок у становлення та розвиток в Україні досліджень з проблем всесвітньої історії, зокрема американістики, міжнародних і міжнаціональних відносин, соціально-економічної історії зарубіжних країн, політології. Наукові праці присвячено проблемам соціальної історії США і Канади, робітничого руху, міжнародних міграцій. Працював у кабінеті директора (кімната № 301) [706].

Елла Піскова.

237. ЛИПСЬКА ВУЛИЦЯ, 18—2-а пол. 20 ст. (архт., іст., містобуд.). Пролягає у місцевості Липки, від вул. М. Грушевського до вул. П. Орлика, перетинається вул. Інститутською. Розпланована у кін. 18 ст. на місці липового гаю в урочищі Клов, про що свідчить генеральний план Києва 1787. Називалася Кловською (з кін. 18 ст.), Липською (з 1830-х рр.), Катерининською (з 1869); у 1919 названа ім'ям діяча німецького і міжнародного робітничого руху Р. Люксембург (1881—1919), 1993 повернуто історичну назву — Липська. Є частиною прямокутної планування мережі району, характерною для містобудування періоду класицизму, трасою, яка зв'язує Маріїнський і Кловський палади. У 19 — на поч. 20 ст. тут були садиби Київського цивільного губернатора (на місці будинку № 22/7 на вул. Інститутській), сім'ї відомого в

237. Липська вулиця. План забудови.

Києві лікаря Х. Бунге (№ 9—15), генерала М. Раєвського (№ 12) — будинки не збереглися; графині Н. Уварової (№ 16). Перспектива вулиці замикається Кловським палацом (1755—60, архітектори П. Нейолов, С. Ковнір). Центральна вісь вулиці підкреслена бульваром із рядовим висадженням дерев на ділянці від вул. П. Орлика до вул. Інститутської з пам'ятником Д. Мануїльському (1966, скульптори М. Вронський, О. Олійник; архітектори М. Катерного, Я. Ковбаса). Ріг кожної вулиці фіксовано висотними будинками готелів «Київ» (№ 1/26; 1968—73, арх. І. Іванов, інж. В. Слобода, худ. Л. Жоголь) та «Національний» (№ 5/23; 1982, архітектори І. Іванов, О. Комаровський, інж. М. Панич). Сучасну забудову складають споруди різних періодів. Стильові напрями історизму та модерну представляють будинки № 2 (1883, інж. В. Катеринич), № 4 (кін. 19 ст., архітектори В. Ніколаєв, А. Краусс), № 10 (1875, інж. О. Рубан), № 16 (1912, арх. П. Голландський), № 18/5 — колишнє училище ім. М. Бунге (1904, арх. Г. Шлейффер). Будинки радянського періоду — Театр юного глядача (№ 15; 1931, арх. В. Осьмак; перебудований у 1980-х рр.), житлові будинки № 7/24 (1930-і рр., арх. М. Чорноморченко), № 8/21 (кін. 1920-х — поч. 1930-х рр.), № 17 (ЖБК «Поліграфіст», 1930). Решта будинків цінні як фонові. Пам'ятки історії — № 2, в якому проживали партійні й державні діячі УРСР В. Затонський і Д. Коротченко; № 12/5 — мешкав Герой Радянського Союзу С. Ковпак; № 18/5, де містилося міське початкове училище ім. М. Бунге.

Забудова вулиці являє собою цілісний містобудівний комплекс, який зберіг особливості історичного планування й цінні архітектурні та історико-культурні споруди [707].

237.1. Будинок міського початкового училища ім. Бунге М. Х., 1904 (архт., іст.). Вул. Липська, 18/5. На розі вулиць Липської та П. Орлика.

Двоповерховий, на цокольному напівповерсі будинок, цегляний, у плані складної конфігурації. Зведений за проектом арх. Г. Шлейфера на ділянці, яку місто безкоштовно відвело в Липках, неподалік від садиби, де мешкала родина Бунге. Будівництво велося конторою підрядчика Л. Гінзбурга, під керівництвом арх. Е. Брадмана. Фасади

споруди пишно декоровані. Наріжжя заокруглене й акцентоване вежею з гострокінцевим завершенням. До наріжної частини з обох боків прилягають розкріповки, які виділено спареними вікнами і трикутними щипцями. Ще одна така розкріповка є з боку вул. Липської, де міститься вхід до будинку. Фасад завершується складним карнизом із декоративними кронштейнами (з боку вул. Липської прикраса карниза частково втрачена), між поверхами влаштовано пояски. Вікна верхніх поверхів напівциркульні, площини стін заповнено восьмикінцевими зірками. Оформлення фасадів є характерним прикладом еклектичної архітектури кін. 19 — поч. 20 ст. Цокольний напівповерх призначався для квартир службовців училища, тут також містилися рекреаційна зала і гардероб. На першому поверсі — три класні кімнати для навчання 50 хлопчиків (на цей поверх було зроблено окремий вхід з одноповислої прибудови з боку вул. П. Орлика), на другому поверсі — такі самі приміщення для навчання 50 дівчаток. Будинок є цінним містобудівним акцентом, оригінальним елементом історичної забудови Липок.

Двокласне училище засновано з ініціа-

237.1. Вул. Липська, 18/5.

тиви й на кошти учнів та прихильників Бунге Миколи Християновича (1823—95) — економіста, державного діяча, акад. Петербурзької АН (з 1890). 1850—80 — професор політичної економії і права Університету св. Володимира, кілька разів займав посаду ректора цього університету. 1881—86 — міністр фінансів, 1887—95 — голова Кабінету міністрів Російської імперії. Заняття в училищі почалися 15 жовтня 1904. Училище ім. М. Бунге відоме під назвою «Народне училище в Липках». Серед педагогів був викладач мистецтв, київський архітектор Торов Дмитро Григорович (1877—1936).

За радянського часу у цьому кварталі містилися органи ДПУ — КДБ (до 1980-х рр.). Будинок училища було приєднано до цього комплексу, причому у 1930-х рр. з боку вул. Липської зроблено триповерхову на цокольному поверсі прибудову, яка з'єднувалася переходом із сусіднім будинком на вул. Липській, 16.

Тепер у будинку міститься Штаб цивільної оборони України [708].

Михайло Кальницький.

237.2. Житловий будинок 1939, в якому проживав Ковпак С. А. (іст.). Вул. Липська, 12/5. На розі вул. Липської та Липського пров., на червоній лінії забудови.

Чотири-п'ятиповерховий, цегляний, тинькований будинок. Перший поверх оброблено під руст, цоколь обкладено керамічною плиткою. Між першим і другим, третім і четвертим поверхами — карнизи. Деякі балкони будинку

237.2. Вул. Липська, 12/5.

237.3. Вул. Липська, 4.

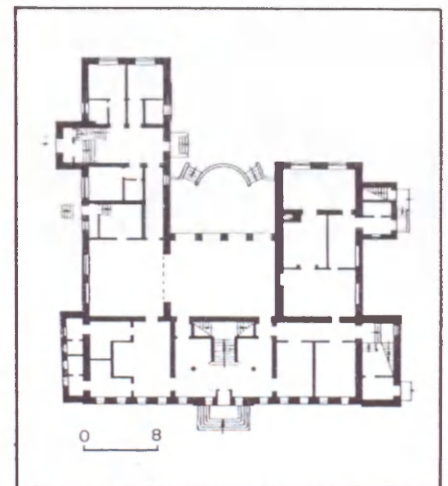
з боку вул. Липської з кронштейнами, прикрашеними ліпленням.

Тут 1960—67 у квартирі № 12 жив Ковпак Сидір Артемович (1887—1967) — один з організаторів і керівників партизанського руху в Україні в роки Великої Вітчизняної війни, генерал-майор (з 1943), двічі Герой Радянського Союзу (1942 і 1944). З 1947 до 1967 — заступник Голови Президії Верховної Ради УРСР, з квітня 1967 — член Президії Верховної Ради УРСР. Автор ряду книг, що вийшли у цей період: «Від Путивля до Карпат» (1962), «Солдати Малої землі: З щоденника партизанських походів» (1964), «Партизанськими стежками» (1965). Сім'я С. Ковпака займала чотирікімнатну квартиру на третьому поверсі.

1980 на фасаді будинку встановлено меморіальну бронзову дошку з барельєфним портретом С. Ковпака (ск. В. Сухенко, арх. С. Тутученко).

Тепер на першому поверсі міститься філіал бібліотеки ім. Остапа Вишні, цех фабрики індошвику і ремонту одягу та магазин [709].

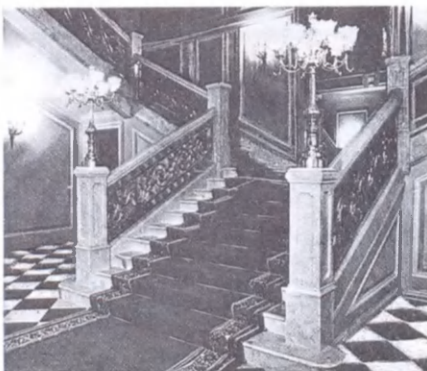
Ніна Руденко.

237.3. План першого поверху.

237.3. Особняк (Закса М. Р.), 1873, 1896 (архит.). Вул. Липська, 4. На садибі, головним фасадом вздовж червоної лінії забудови вулиці. Зведено за проектом арх. В. Ніколаєва як одноповерховий для генерал-майора у відставці Ф. Івенсена. 1883 його вдова Т. Івенсен продала будинок з частиною садиби київському купцю 1-ї гільдії, цукропромисловцю М. Заксу, який торгував під маркою фірми «Рафаїла Закса сини». 1896 на його замовлення за проектом арх. А. Краусса надбудовано другий поверх, дороблено бічні сходи й надано фасаду вигляду палаццо в дусі ренесансу. У 1980-х рр. реставровано. Двоповерховий, цегляний, тинькований, у плані ускладненої П-подібної форми (з прибудовами й бічними ризалітами). Центр головного, первісно на тринадцять віконних осей, фасаду акцентовано ризалітом малого виносу із дверима парадного входу. Під час надбудови ризаліт одержав розвиток вгору та завершення парпетом із трикутним фронтоном і картушем. Симетрію фасаду трохи порушено прибудовою об'єму для парадних сходів біля правого (північно-східного) крила. Тут також з'явився парпет із фронтоном і ліпним картушем та високий чотири-схилий дах-намет (втрачено). При пізніших перебудовах бічні парадні двері

237.3. Вул. Липська, 4.
Вітальня. Парадні сходи.

замуровано, сходи розібрано. Цоколь облицьовано рожевим гранітом під бучарду. З того самого матеріалу і в тій самій техніці влаштовано відмостку, ганок і парадні сходи. Стіни першого поверху оброблено рустом, перемички прямокутних вікон — із замковими каменями. Традиційно другий поверх оздоблено ошатніше — канелюрованими пілястрами, напівциркульними вікнами, ліпними сандриками з гірляндами, розвиненим карнизом. У капітелях пілястрів, що фіксують ризаліт і фланги фасаду, вміщено горельєфні композиції в гротескному дусі із жі-

237.4. Вул. Липська, 2.

ночими маскаронами. Завершує фасад кована металева огорожа між цегляними тумбами. Бічні й дворовий фасади вирішено без прикрас, оздоблено лише міжповерховим пояском. Заповнення вікон вагонного типу — пізнішого походження. Металеві балкони-піддашся й ганки на чавунних колонках втрачено. Планування приміщень, де частково збереглося ліпне оформлення карнизів і стель, підпорядковано сучасним потребам. Обабіч головного фасаду по лінії забудови збереглася огорожа садиби, влаштована з металевих кованих візерунчастих ланок, навішаних на цегляні тиньковані й рустовані пілони, що увінчані скульптурними вазами. Зсередини ажурна огорожа закрита бляхою. На садибі поновлено насадження з фруктових і декоративних дерев, чагарників. Від вуличного хідника ділянку відокремлює неширокий відкритий газон з віковими каштанами — сучасниками особняка.

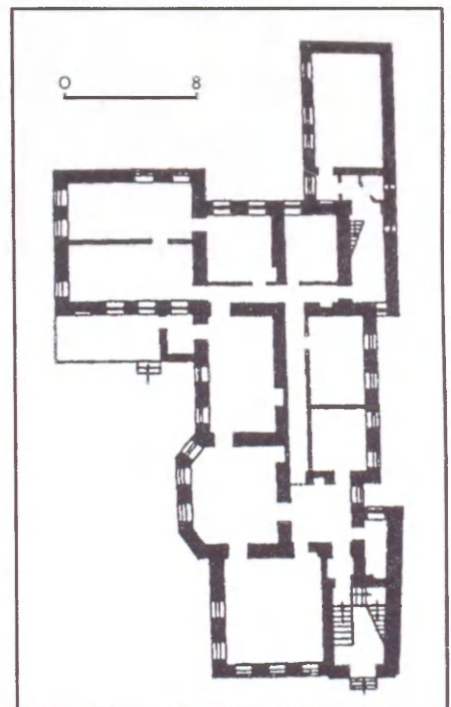
Будинок — характерний зразок забудови Липок кін. 19 — поч. 20 ст. і головний композиційний акцент цього кварталу. У дорадянський час тут містилися контори чотирьох цукрових заводів, директором-розпорядником яких був М. Закс. Після 1917 будинок націоналізовано; в ньому розташовувалися різні установи. У 1920-х рр. тут був Київський окружний відділ Державного політичного управління (ДПУ). Під час фашистської окупації Києва 1941—43 у будинку перебував штаб угорської армії.

Тепер використовується для проживання та прийому перших осіб закордонних урядових делегацій в Україні [710].

Ліпченко Малаков.

237.4. Особняк (Івенсен Т. П.) 1883, в якому проживали Затонський В. П., Коротченко Д. С. (архит., іст.). Вул. Липська, 2. У садибі на розі вулиць М. Грушевського і Липської. Зведено за проектом військового інженера, підполковника В. Катеринича для Т. Івенсен — вдови генерал-майора Ф. Івенсена. 1899 садибу придбав статський радник, голова правління Київського поземельного банку М. Філіппов, власником якої був до 1917.

Одноповерховий, цегляний, у плані прямокутний. Планування коридорне.

237.5. Вул. Липська, 10.
237.5. План першого поверху.

Головний фасад із ризалітом звернений на захід, у бік вул. Інститутської, бічний — на червоній лінії забудови вул. Липської. Парадні фасади об'єднує горизонтальна орнаментальна тяга, що переходить в обрамлення вікон. Центральну вісь акцентує тригранний ризаліт. Над вуличним фасадом, своєрідно підкреслюючи його роль, підноситься складної форми дах із ажурними кованими ґратами й декоративними наріжними вежками. Оздоблення фасадів виконано в цеглі. У кількох внутрішніх приміщеннях збереглися виконані у стилі ренесанс деталі ліплення стін та стель. Навколо будинку — невеличкий сад, відокремлений від вулиць парканом із металевими ґратами на цегляному цоколі, зі стовпами, увінчаними декоративними вазами (пізнішого походження). Особняк є характерним зразком забудови Липок кін. 19 ст.

1934—37 будинок займав Затонський Володимир Петрович (1888—1938) — державний і партійний діяч УРСР, акад. ВУАН (з 1929). З 1933 очолював Наркомат освіти УРСР, був головним редактором Української Радянської Енциклопедії. Репресований органами НКВС, розстріляний 29 липня 1938.

У повоєнний час тут проживав Коротченко Дем'ян Сергійович (1894—1963) — державний і партійний діяч УРСР. 1947—54 — голова Ради Міністрів УРСР. З 1954 — голова Президії Верховної Ради УРСР.

Тепер особняк використовується як резиденція для офіційних осіб, що відвідують Україну [711].

Надія Вірич, Дмитро Малаков.

237.5. Особняк (Леопардова М. О.), 1875 (архіт.). Вул. Липська, 10. На червоній лінії забудови вулиці, межував із садибою губернаторського будинку. Споруджено як приватний особняк на замовлення дійсного статського радника М. Леопардова за проектом військового інженера, капітана О. Рубана. Наприкінці 1900-х рр. належав Е. Торклеру — німецькому підданому, торговцю швейними машинами.

Двоповерховий, цегляний, тинькований, первісно у плані Г-подібний (згодом добудований для розміщення служб), витягнутий в глибину ділянки з невеличким подвір'ям за муром. Вуличний і лівий торцевий фасади декоровано елементами стилів ренесанс і бароко. Композиція будинку асиметрична, головний вхід зсунуто на вуличному фасаді праворуч. Над входними дверима — сандрик у вигляді двох волют, вище — подвійне вікно із гермою, облямоване пілястрами тосканського ордеру. Вікна вуличного й торцевого фасадів оздоблено лиштвами з вушками і сандриками у стилі ренесанс, стіни — прямокутним рустом. У деяких приміщеннях збереглися ліпні деталі декору. Є характерним зразком забудови Липок кін. 19 ст.

Після громадянської війни тут містилися різні установи. В останні роки — Державний комітет України зі стандартизації, метрології та сертифікації. Тепер на реставрації [712]. Іл. див. с. 511.

Дмитро Малаков, Тетяна Скібіцька.

237.6. Особняк (Уварової Н. Ф.), 1912 (архіт.). Вул. Липська, 16. На червоній лінії забудови вулиці. Споруджено за проектом арх. П. Голландського на замовлення доньки відомого цукропромисловця Ф. Терещенка, за чоловіком — графині Н. Уварової.

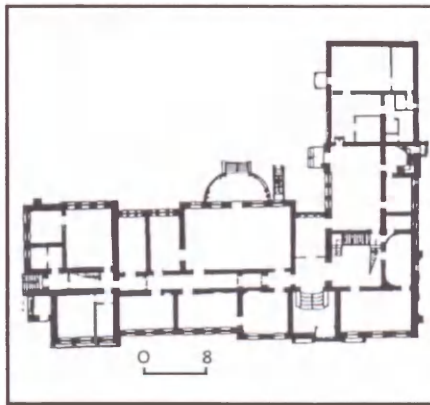
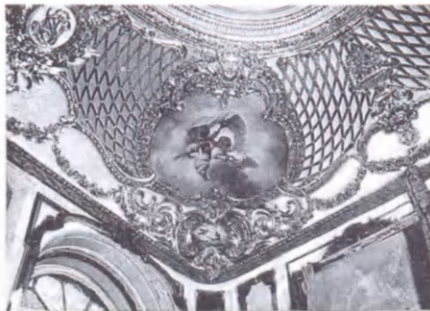
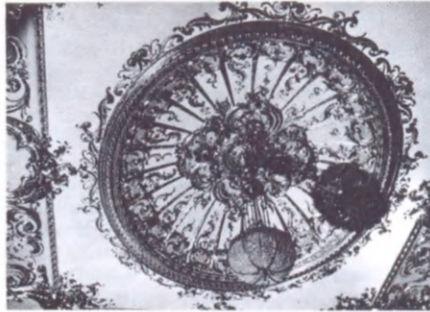
237.6. Вул. Липська, 16.

Двоповерховий, цегляний, тинькований, у плані Г-подібний. Композиція головного фасаду вирішена асиметрично, з двома ризалітами по флангах: меншим — ліворуч, більшим, з парадним входом у формах стилю ампір — праворуч. Ризаліти оздоблено накладними чотириколонними доричними портиками на високому цоколі. Фасади декоровано характерними ампірними деталями: рустом, кованою огорожею, балюстрадами фальшивих балконів,

237.6. Вул. Липська, 16. Плафони

«срібної» та «золотої» віталень.

237.6. План першого поверху.

маскаронами, медальйонами та переливистими стрічками вінками. Провідну роль правого ризаліту з парадним входом підкреслено трикутним щипцем над балконом другого поверху, збагаченим великим архівольтом. В інтер'єрах парадних приміщень, що містяться на першому поверсі, застосовано декор з рисами ампіру (вестибুলь, хол), рококо та ренесансу: художнє ліплення на стелях і стінах, мармурові каміни, інкрустований паркет, поліроване божеське скло, дерев'яні панелі тощо. На другий поверх ведуть тримаршові дерев'яні сходи з різьбленою дерев'яною огорожею у стилі ренесанс. Парадна зала, розміщена вздовж паркового фасаду, сполучається з терасою, оформленою напівротондою зі спареними колонами іонічного ордеру. Парковий фасад крила прикрашено скульптурою античної богині полювання Діани, встановленою в ніші, а також картушем із гербом роду Уварових, смолоскипами тощо. Бічні фасади також асиметричні: невеликий ганок розташований ліворуч; праворуч містилася тераса (не збереглася). У глибині ділянки був обнесений муром сад, який виходив на вул. Левашовську (сучасна вул. Шовковична) і тягнувся вздовж Липського пров. На подвір'ї залишилася триповерхова службова споруда, зведена після 1917.

Особняк є цікавою пам'яткою архітектури, що дає уявлення про забудову Липок поч. 20 ст.

Після громадянської війни тут розташовувалися губерньські, потім — обласні управління ДПУ, НКВС, НКДБ, МВС, КДБ. З 1987 розміщуються різні громадські організації: Український фонд культури, Український дитячий фонд, Українська республіканська рада ветеранів війни та праці, Українська цукрова біржа та ін. [713].

Дмитро Малаков.

238. ЛИСЕНКА ВУЛИЦЯ, серед. 19—20 ст. (архіт., містобуд.). Невелика центральна вулиця завдовжки в один квартал починається від Золоторітського скверу і закінчується в тилу Національної опери України ім. Т. Шевченка, з'єднуючи вулиці Ярославів Вал і Б. Хмельницького. Прокладена паралельно вул. Володимирській після закінчення будівництва другого Міського театру (1856, арх. І. Штром), на місці якого розташована Національна опера (1901, арх. В. Шрьотер). З цим пов'язана стара назва вулиці — Театральна, 1927 перейменована в пам'ять Лисенка Миколи Віталійовича (1842—1912) — композитора, піаніста, диригента, музично-громадського діяча, основоположника української класичної музики. Периметральна забудова, висота якої від одного до шести поверхів, формувалася бл. 130 років. На поч. 20 ст. на довшому парному боці було п'ять домоволодінь та садиба Управління Південно-Західної залізниці, на непарному — три житлових будинки і сценічна частина театру. У 1930-х рр. вулицю частково реконструйовано: з невеликим відступом від старих червоних ліній забудови в її парний фронт вбудовано два нових житлових будинки, з протилежного боку споруджено гранітні сходи, які з'єднували вулицю з розміщеною нижче Театральною пл. Останні зміни (1980-і рр.) пов'язані зі спорудженням на місці сходів репетиційного корпусу

театру, одноповерховий об'єм якого замкнув периметр кварталу (головний архітектор проекту — Б. Жежерін). Тепер забудову парного боку утворюють фасади п'яти будинків, непарного — чотирьох. Архітектура фасадів дуже різнилась за стилістикою. Вулицю відкриває двоповерховий особняк серед 19 ст. у стилі пізнього класицизму (№ 2). Період еклектизму представлено будівлями, які поєднують риси цегляного стилю і ренесансно-барокової архітектури. Це — будинки-пам'ятки: Управління Південно-Західної залізниці (№ 6), Національної опери, наріжний п'ятиповерховий прибутковий будинок (№ 10/30), а також житлові будинки рядової забудови кін. 19 — поч. 20 ст. (№ 1, 3, 5). Один із періодів розвитку радянської архітектури, що відображає перехід від конструктивізму до неокласицизму, знайшов втілення у вирішенні довгих п'яти- і шестиповерхових багатоквартирних будинків № 4 і 8. Точним копіюванням форм італійського ренесансу, властивих архітектурі театрального будинку, відзначається новий репетиційний корпус, що прилягає до нього.

Незважаючи на різноманітність стилістичних і масштабних характеристик, будинки складають цілісний містобудівний комплекс, типовий для забудови центральних вулиць міста. У його формуванні брали участь відомі архітектори О. Гоген, Ф. Голованов, В. Куликовський, О. Маринченко, М. Шехонін, В. Шрьотер та ін. [714].

Тетяна Трегубова.

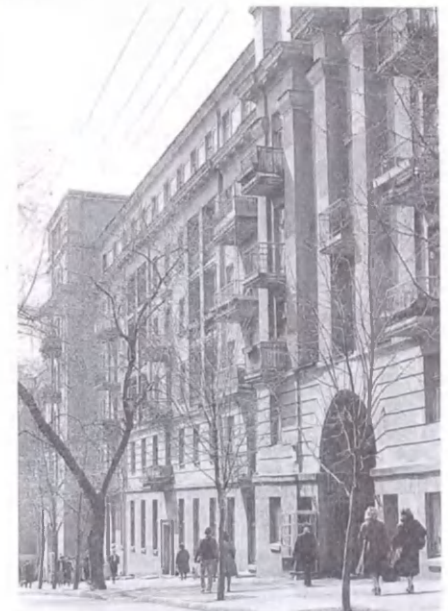
238.1. Житловий будинок, 1934 (архт.). Вул. Лисенка, 8. У тилах Національної опери ім. Т. Шевченка, серед забудови 19 — поч. 20 ст. Зведено за проектом цивільного інж. М. Шехоніна. Був розрахований на сприйняття з паралельною — Володимирської вул. Нині містобудівна ситуація змінена спорудженням перед ним 1987 репетиційного корпусу театру.

П'ятиповерховий, на високому цоколі, цегляний, тинькований, у плані Г-подібний, з чотирма сходовими клітками, навколо яких згруповано дво-, три-, чотири- і п'ятикімнатні квартири. Прий-

нято конструктивну систему поздовжніх несучих стін. Тектонічна побудова фасадів триярусна. Основними декоративними елементами є лопатки між вікнами другого — четвертого поверхів. На головному фасаді триярусність позначена активніше — лопатки замінено канелюрованими пілястрами, які спираються на тричвертеві рустовані колони спрощеного доричного ордера. Горизонтальні тяги, що поділяють яруси, на головному фасаді мають ускладнений малюнок і збільшений винос профілю. Композиція головного фасаду симетрична. Центральна частина вирішена у вигляді ризаліту, по осі якого розміщено вхід і спарені лоджії з глухими бетонними огорожами. Кути ризаліту й фланги будинку декоровано великими квадратами. Додатковим, але важливим засобом вирішення фасадів є різні типи огорож балконів і групування вікон — то поодиноких, то об'єднаних по вертикалі разом з балконами у цілісні композиції із застосуванням елементів своєрідного ордера [715].

Марія Гончаренко.

238.1. Вул. Лисенка, 8.

238.2. Вул. Лисенка, 4.

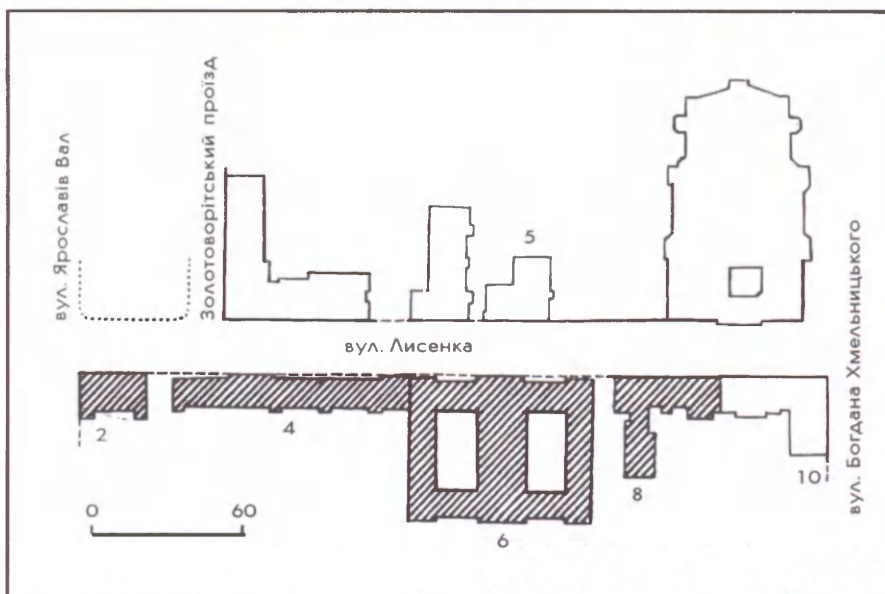
238.2. Житловий будинок інженерно-технічних працівників Управління Південно-Західної залізниці, 1930-і рр. (архт.). Вул. Лисенка, 4. На ділянці з незначним схилом, навпроти Золотоворізького скверу, поряд із будинком Управління Південно-Західної залізниці. Є частиною запроєктованого арх. О. Маринченком житлового об'єму, зведеного неповністю, чим і пояснюється незавершеність просторового вирішення споруди й даної ділянки вулиці. Незважаючи на це, за планувальними та стилістичними характеристиками його визнано одним із показових прикладів житлових будинків цього періоду.

П'ятиповерховий, на високому цоколі, цегляний, тинькований, п'ятисекційний, з дво- і трикімнатними квартирами. Прийнята конструктивна система несучих поздовжніх стін. Триярусна композиція фасадів, яким приділено однакову увагу, відображає функціональну структуру споруди. Основним композиційним вузлом головного фасаду є ризаліт у середній частині будинку, по осі якого влаштовано проїзд із бічними проходами, відокремленими міцними стовпами. Склепіння проїзду кесоноване. Стіна ризаліту з рівня другого поверху розкріпована пілястрами стилізованого ордера, увінчаними шістьма вазами, що за формою нагадували амфори (нині втрачено). Важливим мотивом у пластиці головного фасаду є згруповані по вертикалі лоджії другого, третього і четвертого поверхів. Вирішення дворового фасаду ґрунтується на ритмі ризалітів сходових кліток. У створенні архітектурного образу споруди має значення фактура тинькованої поверхні стін, використання двох тонів сірого тиньку на головному фасаді й рожевого — на дворовому, графічність прорисовки окремих деталей будинку.

У композиції і стилістиці деталей відобразилося спрямування архітектури цього періоду на подальший розвиток конструктивізму з творчим застосуванням форм та засобів класицистичної спадщини [716].

Марія Гончаренко.

238. Лисенка вулиця. План забудови.

238.3. Вул. Лисенка, 2.

238.3. Особняк, 1858—59 (архт.). Вул. Лисенка, 2. На червоній лінії забудови, на розі вулиць Ярославів Вал і Лисенка. Частина кварталу з цією ділянкою за планом Києва 1852 відходила під спорудження церкви св. Володимира, але за розпорядженням російського царя Миколи I у 1857 залишена для приватних будівель. Наріжну садибу вибрав начальник артилерійських гарнізонів Київського округу генерал-лейтенант Т. Калита замість своєї попередньої на Печерську, яка відійшла під фортечні укріплення. Навесні 1858 почалися роботи щодо розпланування кварталу під керівництвом військового інж. Проскурякова. На садибі, яка займала територію сучасних ділянок на Ярославовому Валу, 1 і Лисенка, 2—4, за кресленнями арх. Ф. Голованова, відповідними до зразкових проектів, були споруджені, крім наріжного будинку, кухні, сараї, стайні і льодовня. Пашикінці 19 ст. садибу придбав поміщик М. Подгорський, який прибудував до колишнього особняка на заломі вул. Ярославів Вал прибутковий будинок. Двоповерховий, цегляний, тинькований, у плані прямокутний. У композиції фасадів відсутні виразні акценти, декор модельовано в цеглі, композитні каштелі пілястрів другого поверху ліпні. Первісне анфіладне планування й оздоблення інтер'єрів не збереглися. Гармонійний за пропорціями будинок є зразком житлової забудови доби пізнього класицизму. У різний час тут містилися також кав'ярня, перукарня «Антоній». Пізніше будинок використовувався для адміністративних установ. 1961 переплановано, влаштовано ізольовані квартири [717].

Марія Кагомська.

238.4. Управління Південно-Західної залізниці, 1889 (архт., іст.). Вул. Лисенка, 6. Серед рядової забудови, на червоній лінії вулиці, на ділянці, що була придбана 1886 під будівництво адміністративного корпусу правління Товариства Південно-Західної залізниці (ПЗЗ). Є домінантою у загальному фронті вулиці. До ділянки прилягали просторі вільні території, сади. Весь квартал було забудовано одно-, двоповерховими будинками. Тому проект будівлі, складений арх. О. Гогеном та інж. В. Куликовським, передбачав огляд величезної споруди у цегляному

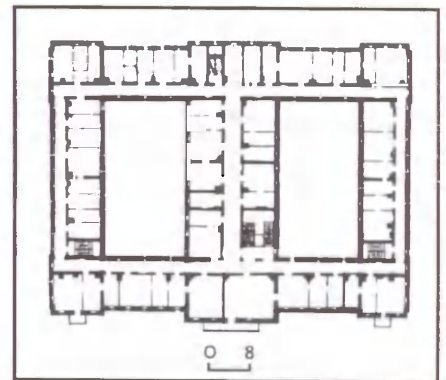
стилі з різних боків як єдиного моноліту, що має активну містобудівну функцію. Керували будівництвом інженери В. Куликовський та М. Погребінський. Поставлений на косогорі на складних ґрунтах, будинок незабаром став осідати, у зовнішніх стінах утворилися небезпечні тріщини. Через це за проектом арх. О. Кобелева 1898 фундаменти було заглиблено й розширено, цокольний поверх з бутового каменю замінено цегляною кладкою на цементному розчині. У комплексі укріплювальних робіт уперше в Росії було застосовано буронабивні палі інж. А. Страуса. Чотириповерховий, на підвалі, цегляний. Прямокутна споруда є замкненою по периметру ділянки, поперечний корпус утворює два внутрішніх подвір'я. Первісне планування не змінилося — всі приміщення будинку об'єднуються світлим коридором по периметрах подвір'їв. Фасади пофарбовано, головний (вуличний) фасад має симетрично-осьову композицію. Вертикальні осі підкреслено ризалітами з масивними балконами на величезних ліпних кронштейнах. Модельований у цеглі декор є в основному площинним, орнаментальним. Композиція фасадів виразна у масах, деталі ретельно пророблено. Монументальності фасадів

відповідає суворя величність вестибюля з мармуровими парадними сходами, в інтер'єрах збереглося ліплення. У 1889—95 керуючим ПЗЗ, 1895—96 її начальником був Бородин Олександр Парфентійович (1848—98) — інженер і вчений у галузі залізничного транспорту, винахідник та організатор досліджень з удосконалення рухомого складу.

У 1896—1905 та 1906—13 посаду начальника ПЗЗ займав Пемешасв Клавдій Семенович (1849—1919) — державний діяч, організатор транспорту. У 1905—06 — міністр шляхів Російської імперії. На пошанування К. Пемешасва названо залізничні станції Київської обл. — Клавдієве та Пемішасвсв. В управлінні ПЗЗ працювали також

238.4. Вул. Лисенка, 6.

238.4. План третього поверху.

А. Абрагамсон — начальник служби шляхів, редактор журналу «Інженер»; М. Філоненко — помічник начальника служби руху, інженер і вчений; І. Хижняков — начальник комерційної служби, інженер та громадський діяч, був головою правління Київського товариства літератури та мистецтва; архітектори І. Беляєв, О. Вербицький, З. Журавський, О. Кобелев, В. Куликовський, К. Остроградський, В. Риков.

Тут з липня 1903 до грудня 1905 працював на посаді завідувача лабораторії з випробування будівельних матеріалів Кржижановський Гліб Максиміліанович (1872—1959) — партійний і державний діяч, вчений-енергетик, акад. АН СРСР та акад. ВУАН (з 1929), Герой Соціалістичної Праці (1957). У Києві — з 1903, здійснював роботу як член Російської частини ЦК РСДРП, входив до складу Організаційного комітету зі скликання II з'їзду партії, а також групи «Вперед».

У відділі служби зборів Управління, що розміщувався на вул. Святославській (тепер вул. Чапаєва), з 1902 до лютого 1905 працював Шліхтер Олександр Григорович (1868—1940) — партійний і державний діяч, акад. ВУАН (з 1929). Був секретарем «Вестника» ПЗЗ. У 1902—04 — член Київського комітету РСДРП, один із організаторів групи «Вперед» (у лютому 1905).

1903 О. Шліхтер і Г. Кржижановський були організаторами і керівниками першого загального страйку київських робітників; у лютому 1905 — багатоглибшого політичного страйку робітників і службовців ПЗЗ. Страйк відбувався з 7 до 15 лютого, в ньому брало участь 2600 службовців Управління, закінчився задоволенням більшості вимог страйкарів. Революціонери організовували також жовтневий страйк робітників і службовців станції «Київ-2», брали участь у створенні й діяльності Київської Ради робітничих депутатів, у влаштуванні профспілки робітників та службовців ПЗЗ, входили до складу страйкового комітету залізничників. 1905 виїхали з Києва.

У 1953—80 начальником ПЗЗ був Кривонос Петро Федорович (1910—80) — ініціатор стахановського руху на залізничному транспорті, Герой Соціалістичної Праці (1943).

На фасаді будинку 1947 встановлено, 1962 оновлено мармурові меморіальні дошки Г. Кржижановському та О. Шліхтеру і дошку на відзнаку страйку службовців Управління Південно-Західної залізниці у лютому 1905 (арх. П. Захарченко).

Тепер у будинку міститься Державна адміністрація залізничного транспорту України і редакція газети «Магістраль» [718]. *Іван Глизь, Марія Кадомська, Михайло Кальницький, Тетяна Слющикова.*

239. ЛІКАРНЯ БАБУШКІНИХ І. Б. та В. В., 1911—12 (архит.). Вул. Тверська, 7. Особливо розташована споруда, з відступом від червоної лінії забудови вулиці.

Збудована на міській околиці на замовлення київського цукровара і філантропа, купця 1-ї гільдії І. Бабушкіна (проект техніка-будівельника М. Клуга) для хірургічної лікарні з поліклінічним відділенням. Лікарні присвоєно ім'я І. Бабушкіна та його дружини В. Бабушкіної.

239. Вул. Тверська, 7.

Будівля цегляна, в плані складна, різноповерхова. Вирішена в модернізованих формах історичної архітектури. Виділяються два функціональні об'єми, розділені невеликим курдонером. Один з них, триповерховий, з підвалом, у плані має криволінійні окреслення і нагадує середньовічний замок (первісним проектом передбачалося вежоподібне завершення). Другий об'єм — двоповерховий, з підвалом; головний вхід виділено триповерховою розкриткою, що завершується трикутним фронтоном, і оформлено напівколонами тосканського ордера.

Характерною особливістю будівлі є застосування різних форм вікон (прямокутних, напівциркульних, лучкових), чергування невеликих прорізів і значних застаканих поверхонь. У зв'язку з перепадом позначок підвал з тильного боку будівлі перетворюється на цокольний поверх.

Будинок — яскравий приклад раціонального архітектурного вирішення, об'ємно-просторова композиція в якому диктується функціональною доцільністю.

За радянського часу тут містилися різні медичні установи; тепер палатний будинок лікарні Південно-Західної залізниці [719].

Михайло Кальницький.

240. ЛІКАРНЯ ДЛЯ ЧОРНОРОБІВ кін. 19 — поч. 20 ст., ДЕ В МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ЛІКАРІ Й ВЧЕНІ (архит., іст.). Вул. Косіора, 28/1. Комплекс лікарні займав велику садибу на розі вулиць Косіора та Андрющенка.

Створено як безкоштовну лікарню для чорноробів ім. цесаревича Миколи (статут закладу затверджено 1893). Ініціатор заснування — професор університету Є. Афанасьєв. Ділянку надав відділ міського самоврядування, будівництво перших споруд велось 1892—93 (арх. В. Ніколаєв) коштом відомого цукрозаводчика та філантропа Н. Терещенка. Останній разом із дружиною П. Терещенко надав необхідний капітал для забезпечення функці-

онування лікарні. В угворенні цього капіталу взяли участь також київські благодійники М. Дегтерьов та М. Попов.

Діяльність лікарні розпочалася у лютому 1894. Спочатку єдиним лікувальним приміщенням був головний корпус на 50 ліжок, що міститься в глибині садиби. Первісно двоповерховий, фасад симетричний, завершений трикутним фронтоном по центральній осі. Цегляний, Н-подібний у плані. До комплексу входили також двоповерховий дерев'яний будинок адміністрації (по фронту вул. Косіора, на розі з вул. Андрющенка), кухня, дерев'яна каплиця та службові будівлі. У 1896 коштом подружжя Н. і П. Терещенків та їхнього сина І. Терещенка позаду головного корпусу побудовано три одноповерхові корпуси: дерев'яний — для хронічних хворих на 6 ліжок та два цегляні — для інфекційних хворих, загалом на 17 ліжок. 1899—1901 по фронту вул. Косіора зведено будинок амбулаторії. 1901—03 на пожертву, згідно із заповітом М. Дегтерьова, ліворуч від головного корпусу споруджено хірургічний корпус на 25 ліжок (арх. В. Ніколаєв). Це була двоповерхова, цегляна, П-подібна у плані споруда з одноповерховою гранчастою прибудовою для операційної зали.

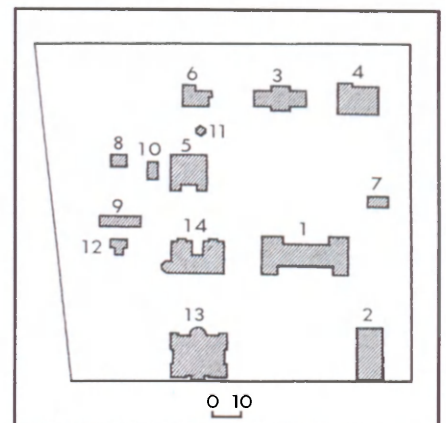
Лікарня для чорноробів відігравала значну роль у медичному обслуговуванні найбідніших верств населення міста (тільки у перший рік існування тут перебувало понад 500 хворих). Пациєнти користувалися бібліотекою, безкоштовними ліками та харчуванням, після одужання отримували грошову та речову допомогу. Серед співробітників лікарні були відомі київські медики. 1894—97 до складу комітету лікарні входив Афанасьєв Євген Іванович (1837—97) — терапевт, професор (з 1886), завідувач кафедри окремої патології і терапії Київського університету (з 1893), громадський діяч. Він надавав консультації хворим, читав при-

240. Лікарня для чорноробів.

Вул. Косіора, 28/1.

Первісний генеральний план:

1. Головний корпус. 2. Будинок адміністрації (тепер — неврологічне відділення).
3. Інфекційний барак. 4. Інфекційний барак (тепер — ендокринологічне відділення).
5. Пральня і кухня (тепер — бібліотека, службові приміщення).
6. Туберкульозний барак. 7. Будинок наглядача. 8. Льодовня.
9. Сарай. 10. Машинне відділення. 11. Водонапірна башта. 12. Каплиця. 13. Амбулаторія (тепер — адміністративний корпус).
14. Хірургічний павільйон.

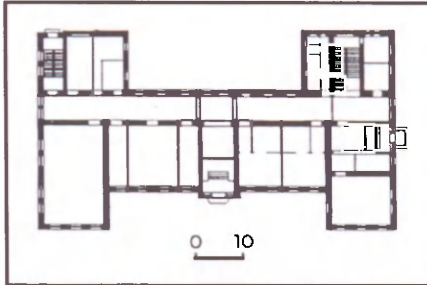

лікарні курс лекцій для студентів університету. Працівниками закладу були проф. К. Сапєжко, лікарі Д. Воробйов, О. Косткевич, О. Левитський, М. Рум'янець (у різний час займали посаду головного лікаря), П. Качковський, Г. Маковський та ін. Справами лікарні керував комітет, до складу якого входили відомі київські благодійники — численні члени родини Терещенків (зокрема, І., Н., О., П. Терещенки, Б. Ханенко), Я. Бернер, М. Дегтерьов, М. Попов.

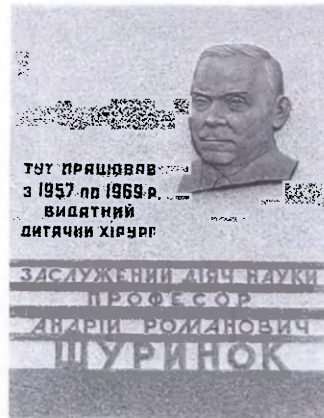
Після громадянської війни на базі лікарні для чорноробів було утворено 3-ю міську лікарню для дорослих. З серед. 1920-х рр. — Київський губернський центральний диспансер і при ньому Шулявський дитячий диспансер, з 1927 — Центральний туберкульозний диспансер. 1929 лікарню було перепрофільовано на Українську дитячу спеціалізовану лікарню («Охматдиг»), з 1957 — Дитяча міська спеціалізована лікарня, з 1996 — Науково-лікувальне об'єднання «Охматдиг», яке функціонує тут й дотепер.

З 1929 на основі дитячої лікарні почав діяти Український науково-дослідний інститут охорони материнства і дитинства (з 1950 — ім. П. Буйка), з 1965 — Київський науково-дослідний інститут педіатрії, акушерства і гінекології МОЗ УРСР, з 1993 — Інститут педіатрії, акушерства та гінекології ім. П. Буйка АМН України (ПАГ). У 1965 інститут переведено на інші адреси, з 1974 — міститься на вул. Мануїльського, 8.

У радянський час територію комплексу «Охматдигу» розширено до вул. Ісаакяна. Зведено кілька нових корпусів. Від старої забудови залишилися окремі споруди. Амбулаторія збереглась у первісному вигляді. Над головним корпусом (нині корпус № 1) надбудовано третій поверх, внаслідок чого втрачено фронтон (тепер на ремонті). Хірургічний корпус (нині корпус № 3) в останні роки використовувався як центр дитячої мікрохірургії; над операційною залом надбудовано другий поверх, її розширено до майже прямокутної у плані. В колишньому адміністративному будинку (нині корпус № 2) міститься неврологічне відділення. Один з інфекційних корпусів (нині корпус

240. Вул. Косіора, 28/1.
Головний корпус.
240. План першого поверху
головного корпусу.

240.1. Амбулаторія.

№ 10) розширено для відділення ендокринології. Значно перебудовано колишню кухню (нині корпус № 5), тут влаштовано їдальню, бібліотеку, профспілкові приміщення. Всі інші старі будівлі знесено.

У корпусах лікарні та інституту працювали:

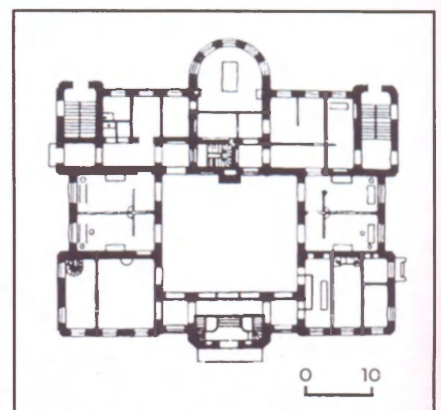
Буйко Петро Михайлович (1895—1943) — акушер-гінеколог, професор (з 1938), доктор медичних наук (з 1940), Герой Радянського Союзу (1944; помертв.). 1933—38 — директор Українського НДІ охорони материнства і дитинства, 1939—41 — професор Першого київського медичного інституту. Під час Великої Вітчизняної війни брав участь у партизанському русі (спалений живцем фашистами).

Ніколаєв Анатолій Петрович (1896—1972) — акушер-гінеколог, дійсний член АМН СРСР (з 1952). З 1954 — заступник директора з наукової частини Інституту охорони материнства і дитинства. Праці присвячено вивченню перебігу родового акту, боротьбі з внутрішньо-утробною асфіксією плода, токсикозів вагітності тощо.

Сигалов Давид Лазарович (1894—1985) — педіатр, лікар-клініцист і педагог, професор Інституту удосконалення лікарів; 1924—85 — співробітник та консультант лікарні. Був також відомим колекціонером творів мистецтва, володів значним зібранням живопису та графіки видатних російських художників 19—20 ст., зокрема, представників об'єднань «Світ мистецтва» та «Союз російських художників». Після смері Д. Сигалова його колекцію, згідно із заповітом, успадкував Київський музей російського мистецтва.

Шуринок Андрій Романович (1894—1969) — хірург, доктор медичних наук (з 1954), професор (з 1958), заслужений діяч науки УРСР (з 1967). У 1953—68 — завідувач кафедри хірургії й ортопедії дитячого віку Київського медичного інституту, базою для якої було з жовтня 1957 хірургічне відділення Дитячої міської спеціалізованої лікарні, розташоване у хірургічному корпусі. Проводив велику роботу з організації хірургічної допомоги дітям в Україні. Праці присвячені проблемам апендициту, перитоніту, пілоростенозу, інвагінації стафілокової інфекції. Кабінет ученого містився на першому поверсі будинку, в лівому крилі. 1969 його переобладнано в палату для хворих. У медичних закладах, розташованих

240.1. План першого поверху.

на території лікарні, в різний час працювали відомі лікарі-педіатри: О. Лазарев, Т. Новикова, О. Пап, Г. Писемський, Є. Скловський, О. Хохол.

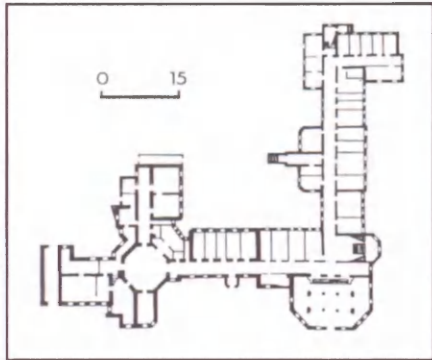
1970 на будинку колишнього хірургічного корпусу (№ 3) встановлено меморіальну дошку з чорного граніту з бронзовим барельєфним портретом А. Шуринка (ск. Г. Молдаван); 1998 на фасаді колишнього головного корпусу (№ 1) — меморіальну дошку Д. Сигалову з сірого граніту [720].

Михайло Кальницький,
Лідія Лук'янчук.

240.1. Амбулаторія, 1899—1901 (архит.). На червоній лінії забудови вул. Косіора. Автор проекту — цивільний інж. М. Артинов. Збудовано коштом київських підприємців і благодійників Н. Терещенка і М. Дегтерьова. До 1917 у будинку проводилося безкоштовне амбулаторне обслуговування робітників.

Одно-, двоповерховий, з підвалом, цегляний, у плані близький до прямокутника. Вирішений у цегляному стилі з елементами історизму. Оригінальна об'ємно-планувальна структура зумовлена функціональними завданнями. Центральне приміщення — одноповерхова зала для чекання, з трьох боків оточена двоповерховими об'ємами, в яких на першому поверсі розміщувалися кабінети лікарів, аптека та операційна (в апсидоподібному тильному

241. План першого поверху головного корпусу.

241. Вул. Ю. Коцюбинського, 9. Головний корпус.

241. Ганок. Фрагмент фасаду.

виступі), на другому — квартири персоналу амбулаторії. У підвальному поверсі були службові, технічні й складські приміщення. Центральну одноповерхову частину головного фасаду завершує дугоподібний «візантійський» щипець, двоповерхові об'єми — трикутні щипці. Провідним архітектурним мотивом фасадів є різноманітні за формою вікна та візерунки цегляної кладки. На бічних фасадах другого поверху влаштовано балкони.

Тепер — корпус № 9 Науково-лікувального об'єднання «Охматдит», в якому містяться адміністрація лікарні та окремі медичні фірми.

Михайло Кальницький.

241. ЛІКАРНЯ ЄВАНГЕЛІСТСЬКОЇ ЛЮТЕРАНСЬКОЇ ГРОМАДИ 1913, В ЯКІЙ ПРАЦЮВАВ ІВАНОВ В. М. (архит., іст.). Вул. Ю. Коцюбинського, 9. Поряд з Новопавлівським сквером, біля підніжжя пагорба, на якому в 19 ст. збудовано обсерваторію університету св. Володимира; відділена від вулиці садочком. Головний корпус лікарні та двоповерхову службову будівлю на подвір'ї зведено за проектом мюнхенського арх. Кольмана, київського арх. Е. Брадмана (під його наглядом) та інж. М. Міхельсона.

Хрестоподібна об'ємно-планувальна структура триповерхового корпусу обумовлена виділенням спеціалізованих лікувальних відділень, об'єднаних між собою центральним вежоподібним об'ємом, до якого входять восьмикутні у плані приміщення вестибуля та розподільчих холів. З урахуванням гігієнічних вимог внутрішнє планування прямокутних корпусів-відділень визначила коридорна система з однією системою розміщення палат і кабінетів. Типова конструктивна основа будівлі складається з цегляних поздовжніх та поперечних стін, що несуть плоскі перекриття стель. Асиметрична композиція споруди пов'язана із властивим архітектурі модерну вільним компонуванням мас. Покритий сірим теразитовим тиньком головний фасад складається з центральної частини і різновеликих крил. Його вирішено з використанням мотивів романо-гогичного будівництва (аркових вікон, щипців, декоративних машикулів). Роль акценту в композиції відіграє увінчана високим наметом група вхідних приміщень (складається з тамбура, зовнішніх і

внутрішніх сходів). Проїзд з лівого крила на подвір'я підкреслено гранчастим еркером з оригінальним черепичним увінчанням. Йому відповідала покрівельна вежка (розібрана під час реконструкції 1930-х рр.) на лівому крилі будівлі. Архітектурні деталі фасаду лаконічні й витончені, інтер'єри раціональні. 1938–39 до головного корпусу, розрахованого на 50 ліжок, прибудовано праве, перпендикулярне до фронту вулиці, крило з вестибulyною групою приміщень, із збереженням стилю первісної споруди (арх. Т. Волкобой, А. Сорokin). Оригінальний за композицією головний будинок ілюструє національно-романтичну течію пізнього модерну.

1933–61 в лікарні працював Іванов Вадим Миколайович (1892–1962) — терапевт, акад. АМН СРСР (з 1953), акад. АН УРСР (з 1957), заслужений діяч науки УРСР (з 1947). 1933 на базі лікарні для обслуговування водників влаштовано терапевтичну клініку, яку В. Іванов очолював майже тридцять років. Одночасно викладав у Київському медичному інституті: завідувач кафедрами терапії санітарно-гігієнічного (1944–51) і стоматологічного факультетів (1945–48); керував госпітальною (1951–58) і факультетською (1958–62) терапевтичними клініками. 1953–62 — завідувач відділу Інституту фізіології АН УРСР. Очолював (з 1953) Українське терапевтичне товариство. Розробляв проблеми клінічної фізіології органів травлення, лікування виразкової хвороби, питання гастроентерологічної онкології. За впровадження (разом з інж. Овощниковим) томофлюорографії під час обстеження пацієнтів, уражених захворюванням легенів, В. Іванова відзначено Державною премією СРСР (1951).

Робочий кабінет ученого містився на другому поверсі в лівій частині будинку. Меморіальний музей В. Іванова влаштовано в конференц-залі на другому поверсі нового корпусу. У вестибюлі між першим і другим поверхами встановлено бюст В. Іванова (1963; ск. Е. Фрідман), на фасаді будинку — меморіальну бронзову дошку (1963; ск. І. Кавалерідзе, арх. Р. Бикова).

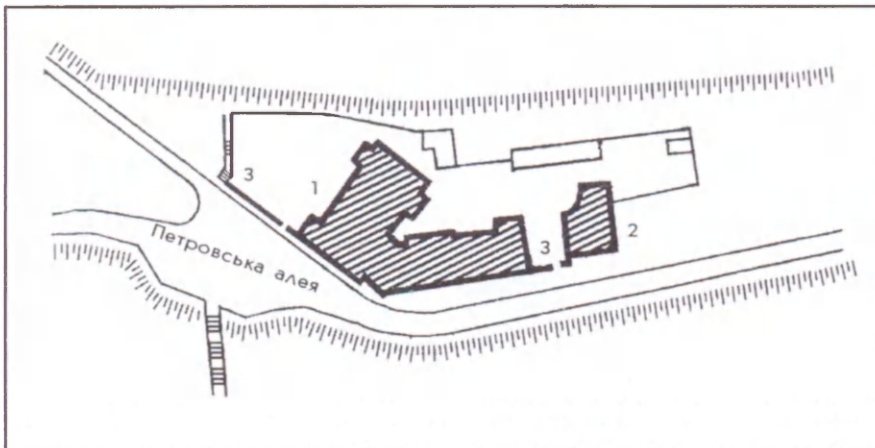
До 1990-х рр. — лікарня водників ім. В. Іванова; тепер — Київська центральна басейнова клінічна лікарня Міністерства охорони здоров'я України [721].

Тетяна Григор'єва,
Тетяна Скібіцька.

242. Паркова дорога, 3/5.

242. Лікарня товариства лікувальних закладів для хронічно хворих дітей. Паркова дорога, 3/5. Генеральний план.

242. ЛІКАРНЯ ТОВАРИСТВА ЛІКУВАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ ХРОНІЧНО ХВОРИХ ДІТЕЙ, поч. 20 ст. (архит., іст.). Паркова дорога, 3/5. На кол. Козловській вул. (нині Паркова дорога), на мальовничому, порослому деревами дніпровському схилі, нижче від будинку Контори удільного відомства (вул. М. Грушевського, 7, нині — Міністерство охорони здоров'я України), з яким пов'язана парковими сходами. Займає обмежену крутосхилом і дорогою витягнуту садибу з двома розташованими на червоній лінії лікувальними корпусами, поєднаними спільною з ними металевою огорожею на цегляних стовпах.

Своїм виникненням зобов'язана благодійному Товариству лікувальних закладів для хронічно хворих дітей, заснованому у Києві 1899 та енергійно керованому дружиною управителя Київського удільного округу С. Лихарьовою. Метою товариства було створення безкоштовних, сучасно обладнаних лікарень для дітей, що потребували довготривалого і складного лікування. 5 жовтня 1903 в урочищі Провалля, на ділянці, безплатно наданій інженерним відомством, відбулася урочиста церемонія закладін першого лікарняного будинку. Попередній проект розробив цивільний інж. М. Артинів, прив'язав його до місцевих умов арх. А. Мінкус. Більшу частину коштів на будівництво дав промисловець Л. Бродський, який очолив будівельну комісію товариства. Роботи здійснювала будівельна фірма відомого київського підрядчика Л. Гінзбурга. 31 жовтня 1904 будинок було освячено. У ньому на першому поверсі містилися 9 палат на 45 ліжок, гідропатичне та операційне (хірургічне) відділення, ідальня, ізольоване інфекційне відділення; на другому поверсі — аптека, лабораторія, кухня, дві квартири для лікарів; у напівпідвалі — необхідні господарські приміщення і помешкання для службовців. Перед будинком передбачалася крита тераса для перебування дітей в ліжках у теплі й сонячні дні. Кошти на утримання лікарні складалися з відсотків від капіталу товариства, добровільних внесків та пожертв, у тому числі родини підприємця і доброчинця Н. Терещенка. Новій лікарні було присвоєно ім'я С. Лихарьової, а операційному відділенню — Л. Бродського.

1906 лікарня розширюється за рахунок сусідньої садиби, на якій у 1910-х рр. споруджено другий лікарняний корпус, внаслідок чого кількість ліжок зросла до 80. Обидва будинки цегляні, з плоскими перекриттями, мали пічне опалення та електричне освітлення.

Перший за часом зведення лікарняний корпус асиметричний за композицією, із складним планом, наближеним до Г-подібної форми. До нього входить заламана по червоній лінії дороги двоповерхова частина і три одноповерхові крила, з яких крило, спрямоване у глибину подвір'я, містить операційну залу із скляним ліхтарем для верхнього освітлення. Під усім корпусом влаштовано напівпідвальний поверх. Головний вхід підкреслено двома пірамідальними баштами з гребенями, інші дахи металеві, вальмові. Внутрішнє планування двобічне коридорне і зальне. Чоловий фасад вирішено у модернізованих ренесансних формах. Цегляний

архітектурний декор складається з розвиненого карниза на високих кронштейнах з прямокутними фільонками поміж них, плоских облямювань великих віконних прорізів, більшість яких розділено імпостами на дві частини. Тектоніку фасадів визначає ритм лопаток у простінках, що на рівні даху завершуються опорними стовпчиками парапету з красивим модерністським малюнком ґрат. Підхід до головного входу захищено навісом на тонких металевих колонках, над яким на другому поверсі влаштовано балкон.

Розташований праворуч другий лікарняний корпус дво-, триповерховий, на напівциркульній, прямокутній у плані, з врізаним з боку подвір'я наріжним балконом. Внутрішнє планування коридорного типу, дах вальмовий, залізний. Асиметричний головний фасад фланковано ризалітами, що обіймають лоджію і балкон на першому і другому поверхах. Домінує в композиції завершений щипцем правий ризаліт з входним порталом і невеликим балконом на третьому поверсі. Стилістика цегляного архітектурного декору еkleктична. Поряд з ренесансним мотивом облямованих аркових прорізів вікон і порталів використано й елементи готики — стилізовані пінаклі та щипці, рисунок ґрат парапету у вигляді трилисника, декоративні стрілочасті нішки на поверхнях лопаток.

Колишня дитяча лікарня є цінним зразком архітектурного вирішення лікувального закладу поч. 20 ст.

У лікарні працювали досвідчені медики, зокрема, головним лікарем був Тритшель Карл Генріхович (1842—1914) — терапевт, професор університету св. Володимира, ініціатор створення у Києві бактеріологічної станції. Після революції до 1982 будинки використовувалися лікарнею Печерського району.

Тепер тут розміщується медико-санітарна частина холдингової компанії «Київміськбуд» [722].

Марія Кадомська, Тетяна Трегубова.

243. ЛУК'ЯНІВСЬКА В'ЯЗНИЦЯ, 19—20 ст. (іст.). Вул. Дегтерьовська, 13. Комплекс споруд на території Лук'янівки. Найстаріша з них — Лук'янівський тюремний замок. Зведений 1863 за проектом арх. М. Іконнікова як губернська тюрма.

Триповерховий, на підвальному поверсі, цегляний, у плані П-подібний, з ризалітами, спрямованими вглиб садиби. Фасад з боку вул. Дегтерьовської симетричний, монотонний, розчленований центральною та фланговими вертикальними осями, підкресленими розкріпкою карниза. Тильний фасад розчленовано центральною апсидою та двома симетрично розташованими ризалітами. Вертикальним акцентом є цегляний димар. У тюрмі існувала православна церква св. Іова, освячена 1863, іконостас якої був виконаний також за проектом арх. М. Іконнікова. Бл. 1873—74 священником церкви був Ф. Біляшівський, батько майбутнього акад. УАН М. Біляшівського. В серед. 1920-х рр. комплекс в'язниці складався, крім головного корпусу, із кількох споруд різного призначення: чотириповерхового слідчого корпусу (зведений 1911), жіночого відділення, робочого корпусу, двоповерхових майстерень, житлового будинку адміністра-

ції, гуртожитку, одноповерхових казарм або караульного приміщення, а також лікарні, лазні, льодовні, свинарні та інших будівель. Пізніше зведено ще один великий корпус з південно-західного боку садиби, реконструйовано старі будівлі. Комплекс в'язниці оточено високим муром, з боку вулиці до огорожі включено двоповерхову споруду зі службовими та охоронними приміщеннями; тривалий час він домінував серед навколишньої забудови, нині закритий новими житловими будинками та госпіталем МВС.

Впродовж існування в'язниці тут утримувалися відомі громадсько-політичні та церковні діячі, представники науки та культури, які у той чи інший час були в опозиції до влади або стали жертвами політичних репресій.

У 1870—90-х рр. тут перебували учасники народницького руху. У листопаді 1875 — березні 1878 в одиночній камері сидів М. Кибальчич, інженер-самоук, винахідник схеми реактивного літального апарата, звинувачений у революційній пропаганді, яку проводив у с. Жорнівка Київської губ.; пізніше страчений за участь у вбивстві народолюбівця імператора Олександра II (1881). У 1877—78 ув'язнення відбували учасники Чигиринської справи (за створення серед селян Чигиринського і Черкаського повітів підпільної організації «Таємна дружина», підбурювання їх до повстання): В. Дебогорій-Мокрієвич, І. Бохановський, Л. Дейч, Я. Стефанович. Останні втекли з в'язниці 27 травня (8 червня) 1878 за допомогою народників В. Осинського і М. Фроленка. В. Осинський — член організації «Земля і воля», керівник створеного ним у Києві терористичного гуртка «Виконавчий комітет», що здійснив ряд убивств представників влади. До складу гуртка входили брати Івичеві, І. Волошенко, М. Колодкевич, Г. Попко, В. Свириденко, М. Фроленко та ін. Був заарештований у січні 1879, пізніше були затримані інші члени комітету. У травні 1879 Л. Брандтнера, В. Осинського, В. Свириденка було страчено. У лютому — липні 1880 тут утримувалися члени народницького гуртка М. Попова (представника «Чорного переділу») і групи народолюбівця Д. Буцинського; з кін. 1880 — члени «Південноросійського робітничого союзу» (С. Богомолець, яка у травні народила у в'язниці сина — майбутнього вченого-фізіолога, президента АН УРСР О. Богомолець; Є. Ковальська, М. Щедрін та ін.), засуджені у травні 1881 до різних строків позбавлення волі; 1883 — члени народолюбівського гуртка О. Баха; 1884 — групи М. і П. Щербаліних; того ж року — 34 студенти Київського університету, учасники вересневої акції протесту проти введення нового реакційного університетського статуту в Росії.

У 1880—90-х рр. значну кількість ув'язнених складали активісти соціал-демократичного руху, у т. ч. 1886 — організатори і члени марксистського гуртка на заводі «Арсенал» П. Лукашевич, М. Мауер, М. Черневський та ін.; 1896—97 — Ю. Мельников — керівник «Лук'янівського клубу» (школи-майстерні, яка водночас була соціал-демократичним робітничим гуртком); у березні-квітні 1897 — студенти Київського університету, учасники Ветров-

ської демонстрації; у 1890 — на поч. 1900-х рр. — провідні соціал-демократи Києва — М. Бердяєв, К. Василенко, В. Водовозов, М. Гурський, С. Діжур, Б. Ейдельман, Є. Етінгер, Б. Кістяківський, В. Крижанівська (Тучапська), В. Крохмаль, А. Луначарський, І. Мошинський, К. Петрусевич, Е. Плетат, А. Поляк, С. Померанець, М. Рагнер, Є. Тарле, П. Тучапський, М. Урицький, Б. Шен, О. Шліхтер. З лютого 1901 тут утримувалися соціал-демократи, які належали до груп сприяння газеті «Искра». 11 з них, зокрема О. Басовський, М. Бауман, В. Бобровський, М. Литвинов, Й. П'ятицький, здійснили у серпні 1902 втечу з в'язниці. З січня 1904 в'язнями були сестри В. Леніна — А. і М. Ульянови (звільнені влітку), у лютому-листопаді — його брат Д. Ульянов. 1906 у в'язниці утримували учасників листопадового 1905 повстання саперів, зокрема, його організатора Б. Жаданівського; 1907 — арештованих за бунт солдатів Селенгінського полку.

У 1910-х рр. до тюрми неодноразово потрапляли члени київської організації РСДРП Є. Бош, Г. П'ятаков, О. Розмирович та ін., а також відомий діяч робітничого профспілкового руху І. Смирнов-Ласточкин.

В'язнями були також члени терористичних есерівських та анархістських організацій, зокрема, 1906—07 тут сиділа Ф. Каплан (Ройтблат), член групи анархістів-комуністів, відома замахом 1918 на В. Леніна, через що була страчена.

У в'язниці перебували учасники українського національного руху, лідери політичних партій і організацій, провідні діячі української революції: воєни 1905 і протягом восьми місяців 1907 — Д. Донцов, заарештований разом з іншими членами Київського комітету УСДРП; 1902, 1906—07 — В. Винниченко; 1906—07 — С. Єфремов, А. Жук, В. Степанівський; 1914 — М. Грушевський, М. Ковалевський; 1918 — В. Винниченко, В. Голубович, М. Ковалевський, Г. Одинець, С. Петлюра, О. Саліковський, В. Шульгін та багато ін.

На поч. 1918 у в'язниці перебував Г. Чудновський — керівник штурму Зимового палацу у Петрограді; на поч. 1919 — Г. Тимофєєва — учасниця більшовицького підпілля, страчена у лютому.

Під час навали муравіовських загонів 1918 кримінальники розбили тюрму й, тікаючи, спалили частину приміщень. Перевантаження Лук'янівської в'язниці 1919 під час більшовицького панування у Києві призвело до організації численних тюрем по всьому місту, передусім на Печерську («чрезвычайки»), та концентраційного табору у старій пересильній тюрмі (Госпітальна, 17; Косий капонір). На Лук'янівці у цей час перебували заарештовані у не з'ясований до кінця справи офіцера Крилова-Чернявського; священики і черниці у справі Покровського монастиря, серед них Д. Іванов та багато ін. Відомо, що ув'язнених піддавали жорстоким тортурам.

Після приходу білогвардійців у вересні 1919 слідча влада разом з комітетом міжнародного Червоного Хреста розкопала на Лук'янівському цвинтарі поховання колишніх в'язнів, які були розстріляні розривними кулями. 1919. Усі трупи виявилися голими. Серед

упізнаних були члени Клубу російських націоналістів Конопліна та Слинкова. Денікінська влада восени 1919 утримувала в тюрмі українських літераторів Г. Михайличенка, В. Чумака (обидва розстріляні), М. Семенка.

1920, залишаючи місто, поляки розстріляли визначних більшовиків, декого вивезли, решту звільнили, тому на момент вступу до Києва радянських військ у в'язниці не було в'язнів. Згодом почала формуватися нова пенітенціарна система, відповідно до норм ленінської внутрішньої політики. Освітній ценз наглядачів був надзвичайно низький, побут в'язнів — досить важкий. 1925 тут утримувалося 2173 особи, причому у кошторисі витрат на 1925/26 передбачалося, що помере 75 душ. «Поліправно-трудова» політика підняла у принцип роботи в майстернях — гудзиків, слюсарно-токарній, мідно-бляшаний, ліжково-нікелювальній, ливарній, швацькій, деревообробній, картонажній та інших виробничих частинах, що існували як самостійні господарські одиниці на комерційних засадах. У виробництво залучався і приватний капітал, інвестиції якого було зупинено разом з наступом на неп. При в'язниці існувала також агрономічна частина. В'язнів водили і на зовнішні роботи.

Наприкінці 1920-х рр., ще задовго до страшних років «сталінського терору», в'язниця була вкрай перевантажена. Харчування, опалення приміщень були нормованими і дуже обмеженими. В той же час проводилась активна «культмасова» і «політмасова» робота, передплачувалися газети й журнали, діяли школа, бібліотека, драмгурток, відбувалися кіносеанси, театральні вистави.

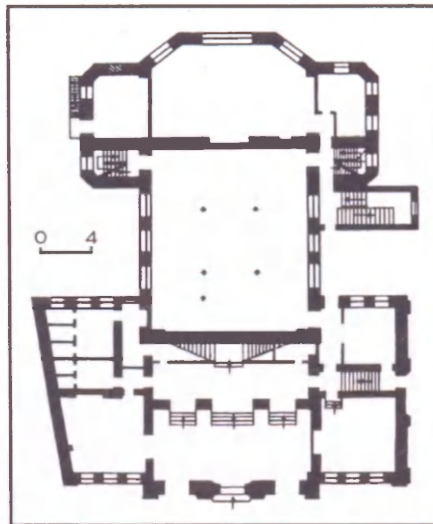
Після переїзду столиці до Києва комендатура НКВС УСРР розташовувалась у приміщенні колишнього Інституту шляхетних дівчат (сучасна вул. Інститутська, 1), де й утримували особливо небезпечних політв'язнів, решта потрапляла на Лук'янівку. З початком великого терору кількість в'язнів неймовірно зросла, тюремні приміщення було обладнано на вулицях Володимирській, Рейтарській, у багатьох інших місцях. Розмірене пла-

нове господарство Лук'янівської в'язниці зазнало докорінних змін. Камери були перепоновлені, ночами в'язнів катували. Головний корпус відіграв роль приймального пункту, потім — відправного етапного.

Скласти реєстр визначних в'язнів, які перебували у Лук'янівській тюрмі, надзвичайно важко. Відомо, що тут сиділи заарештовані 1923 й засуджені 1924 у справі Київського обласного центру дій: М. і К. Василенки (першого було звільнено 1924), П. Смирнов, Б. Толпиго, Л. Чолганський та ін. (усі до поч. 1929); ув'язнені у справі СБУ (1929): С. Єфремов, В. Ганцов, Й. Гермайзе, В. Дурдуківський, Г. Холодний, В. Чехівський, В. Юркевич; у 1920—30-х рр. — у «кіровській справі»: Ю. Бачинський, К. Буревій, О. Влизько, П. Гельмер-Дідушко, Л. Ковалів, Г. Косинка, А. Крушельницький, М. Лебединець, В. Мисик, М. Оксамит, Р. Сказинський, Д. Фальківський; у справі неокласиків: М. Вороний, М. Зеров, А. Лебідь, Б. Пилипенко, П. Филипович; діячі церкви: митрополити Василь (Лишківський; імовірно, тут розстріляний 27 листопа-

244. Вул. Дегтерьовська, 5.

244. План першого поверху.

да 1937) та Костянтин (Дьяков), Микола (Борецький) та Іван (Павловський), архієпископи Костянтин (Малюшкевич), Юрій (Міхновський), Володимир (Самборський), єпископ Петро (Тарнавський), священники К. Попко, брати Чехівські; колишній генерал армії П. Потоцький (помер 1938 під тюремною брамою внаслідок пережитих знущань) та його дружина і сестра (розстріляні); літературознавець Г. Костюк і поет М. Драй-Хмара (обидва ув'язнені 1935), літературознавець А. Костенко (1937) та багато ін. Розстріляних чи померлих під час слідства в'язнів заковували на території Лук'янівського цвинтаря, у Биківні, по Житомирському шосе та в інших місцях.

У повоснні роки Лук'янівську в'язницю перетворено на слідчий ізолятор для кримінальників та пересильну тюрму. Із в'язнів сумління тут перебували під час слідства учасники руху опору, звинувачені за кримінальними, а не політичними статтями: Ю. Шелест (1972), О. Фельдман (1975), В. Смогитель (1977), М. Горбаль (1979) та багато релігійних активістів. З грудня 1973 до 1974 тут утримувався кінорежисер С. Параджанов. У тюремну лікарню після 17-денного голодування було привезено з КДБ публіциста Г. Снегирьова (перебував тут з 24 листопада до 2 грудня 1977, вдруге — з 2 до 31 березня 1978). Тепер — слідчий ізолятор МВС [723].

Сергій Білокінь,
Михайло Кальницький.

244. ЛУК'ЯНІВСЬКИЙ НАРОДНИЙ БУДИНОК, 1900—02 (архит., іст.). Вул. Дегтерьовська, 5. Поблизу в'їзду на територію Лук'янівського парку міської залізниці. Збудовано за проектом арх. М. Артинова. 1972–74 здійснено ремонт і перепланування внутрішніх приміщень.

Двоповерховий, з напівпідвалом та високою покрівлею, цегляний, тинькований. Перекриття плоскі. Покрівля складної конфігурації з великими, обрамленими кокошниками напівциркульними горищними вікнами по центру головного і бічного фасадів, і високими вентиляційними трубами, що виконують також декоративну функцію. Об'ємно-просторова структура будинку симетрична. На першому поверсі в центрі розташовано вестибюль, на другому — глядачеву залу (первісно розрахована на 550 осіб). Довколо них згруповано приміщення бібліотеки, класів для вечірніх занять, їдальні, чайної, нічліжного притулку, амбулаторії тощо. Фасади нагадують казковий терем: виконані в стилізованих формах російської архітектури 17 ст., пишно декоровані. Головний фасад тридільний, центральний ризаліт виділено широкими прорізами вікон і дверей та гранчастим у плані балконом з парапетом і високими шпильми на вінцях рогів (балкон і шпиль втрачено). Бічні вікна другого поверху мають оригінальну стріласту форму, простінки між ними оформлено тричвертевими колонами й пілястрами. Наріжжя ризаліту й фасадів оздоблено ярусними лопатками з діамантовим рустом у нижній частині, фільонками і бочкоподібними напівколонами — у верхній й увінчано кокошниками. Лаконізмом архітектурного вирішення вирізняється дворовий фасад, виконаний у цегляному стилі. Його централь-

ний тригранний ризаліт акцентовано на першому поверсі лучковим вікном, на другому — балконом. Первісну структуру інтер'єрів першого та другого поверхів порушено: у глибині вестибуля — розпалні сходи, що ведуть до зали та на балкон, добудовано сходи у правому крилі. Ліплення стель виконано в 1950-і рр.

Лук'янівський народний будинок засновано 1897 Південно-західним відділом товариства тверезості, створеним 1896 з ініціативи викладачів Київського університету св. Володимира (до 1902 розташовувався в іншому приміщенні). Протягом багатьох років товариство очолював Сікорський Іван Олексійович (1842—1919) — психіатр, психолог, педагог, професор, завідувач кафедри психіатрії університету (1903—18). Будинок перебував у віданні Київського міського комітету піклування про народну тверезість, канцелярія якого містилася у цьому помешканні. Головою комітету довгий час був Лубенець Тимофій Григорович (1855—1936) — педагог, освітній діяч, у дорадянський час — викладач київських гімназій, зокрема жіночої гімназії О. Дучинської, директор народних училищ Київської губернії (у 1910-х рр. усунений з посади за видання підготовленої ним української абетки), член Київської єпархіальної ради.

При народному будинку діяли дешева їдальня, нічліжний притулок для приїжджих, заїжджий двір, безкоштовні

яснення експонатів, музичні концерти.

1917 будинок було передано Українському робітничому клубу, в якому виступали актори «Молодого театру», учні Музично-драматичної школи М. Лисенка, об'єднані М. Старицьким у «Гурток українських акторів». 1919 організовано самодіяльний робітничий театр, де починали творчу діяльність актори Л. Гаккебуш і П. Коваленко. З 1920-х рр. будинок належав профспілці трамвайного парку, через що отримав назву Клубу трамвайників. Під час Великої Вітчизняної війни тут містився госпіталь.

Тепер — Будинок культури Київського трамвайно-тролейбусного управління [724].

*Тетяна Скібіцька,
Лариса Федорова.*

245. ЛУК'ЯНІВСЬКИЙ ПАРК МІСЬКОЇ ЗАЛІЗНИЦІ, поч. 20 ст. (архіт.). Вул. Дегтерьовська, 7, 7-а. На розі вул. Дег-

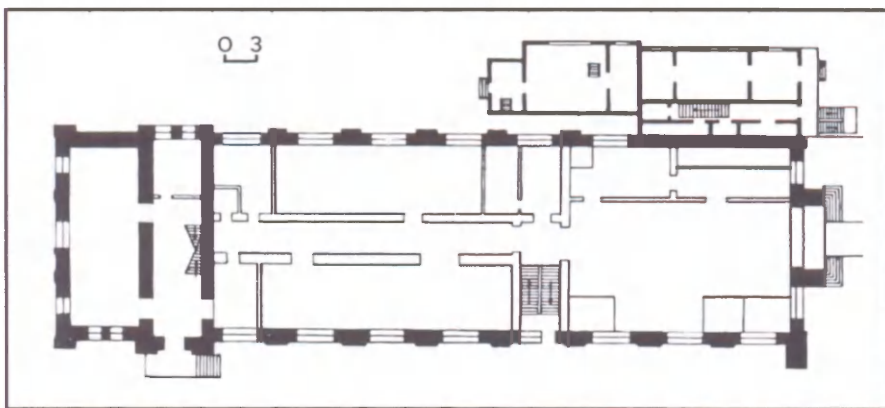
терьовської та Бердичівської. Комплекс споруд складається з розташованих на червоній лінії забудови вулиці конторського будинку, диспетчерської та прохідної, а також відсунутої в глибину ділянки будівлі колишньої електростанції.

1890—91 на Лук'янівській пл. було влаштовано парк кінної міської залізниці, 1894—95 переобладнано для електричних трамваїв. На поч. 20 ст. територію парку поступово забудовано новими спорудами.

Будинок електричної станції (1909—10, арх. К. Остроградський). Цегляний, у плані прямокутний, значно витягнутий у глибину ділянки, на підвалі. Первісно у фронтальній частині мав зальну внутрішню структуру з трьома ярусами вікон, у тилловій частині — триповерхову. Пізніше, у зв'язку зі зміною функціонального призначен-

245. Вул. Дегтерьовська, 7, 7-а. Диспетчерська і прохідна. Будинок електричної станції. План першого поверху електростанції Конторський будинок.

бібліотека-читальня і амбулаторія, книжковий склад з музеєм підручників, театр з власною бібліотекою, синематограф, безкоштовні вечірні класи для дорослих — жіночі рукодільні й загальноосвітні; влаштовувались науково-популярні читання, виставки підручників і наочних посібників для нижчих і середніх навчальних закладів тощо. Відразу після відкриття благодійного закладу товариство тверезості організувало при ньому чайну, яка стала своєрідним культурно-просвітницьким центром і музеєм одночасно. Тут було представлено різноманітні матеріали, які популяризували здоровий спосіб життя, а також експозиції, інструменти, машини, верстати, зразки рамочних вуликів, хлібних злаків і трав Київського промислового сільськогосподарського синдикату, виробу Товариства плодівництва. У підвальному приміщенні будинку було влаштовано майстерню з вироблення речей для бджільництва. У музеї-чайній відбувалися лекції й читання з по-

ня, перебудований на суцільний триповерховий з коридорним двобічним плануванням і невеликою залогою у фасадній частині. Перекриття плоскі, над залогою — по металевих фермах. Оформлений у стилі модерн. Головний фасад завершено лучковим фронтоном з вежоподібними виступами; має тридільну симетричну композицію, підкреслену чотирма потужними контрфорсами. Окреслення фронтона повторено у формі великого тридільного верхнього вікна. Бічні фасади розчленовано лопатками й фігурними фільонками над вікнами третього поверху. Призначався для розміщення чотирьох дизельних двигунів, що забезпечували електроенергією трамвайну мережу. Будинок зазнав значних руйнувань під час фашистської окупації. У повоєнні роки перетворений на конторське приміщення.

Споруда є цікавою пам'яткою промислової архітектури.

Тепер — виробничі цехи енергопостачання трамвайного ремонтно-експлуатаційного депо № 7.

Конторський будинок (первісно приміщення контори та кондукторської). Двоповерховий, цегляний, асиметричний за композицією. Виконаний у стилі раціонального модерну. Планування коридорного типу, вхід — з боку подвір'я. Завершений щипцем вуличний фасад розчленовано по всій висоті канелюрованими в нижній частині лопатками. Сходову клітку на бічному фасаді виявлено невеликим ризалітом, до якого на рівні верхнього поверху прилягає балкон на масивній аркоподібній консолі. Правий бічний фасад вирізняє асиметрично розташоване на першому поверсі підковоподібне тридільне вікно, вісь якого підкреслено балконом і вінцевим трапецієподібним фронтоном.

Тепер — адміністрація трамвайного ремонтно-експлуатаційного депо № 7.

Диспетчерська і прохідна. Одноповерхова, цегляна, виконана в одній стилістиці з основними будівлями. До забудови парку входять також великі приміщення для вагонів (неодноразово перебудовані) та сучасні технічні споруди.

У 1920—90-х рр. — Трамвайне ремонтно-експлуатаційне депо ім. В. І. Леніна. Ряд працівників депо загинули під час Великої Вітчизняної війни; на їхню пошанування відкрито пам'ятний знак з граніту у сквері на Лук'янівській пл. (1983, арх. О. Стукалов, ск. Н. Дергус).

Тепер — Лук'янівський трамвайний парк [725].

Михайло Кальницький,
Тетяна Скібіцька.

246. ЛУЦЬКІ КАЗАРМИ, 1911 (архит., іст.). Вул. Дегтерьовська, 11. Комплекс споруд на території сучасного Київського інституту сухопутних військ, західніше кол. Дегтерьовських благодійних закладів. Складається з трьох основних корпусів, розташованих симетрично відносно лінії забудови вулиці: центральний будинок — фронтом, бічні — торцями; решта допоміжних споруд — в глибині ділянки. Споруджено як власність міста. Розраховано на розміщення повністю укомплектованого піхотного полку в складі 4 батальйонів, 16 рот. Місткість стайні — 100 коней.

1995—96 комплекс реконструйовано

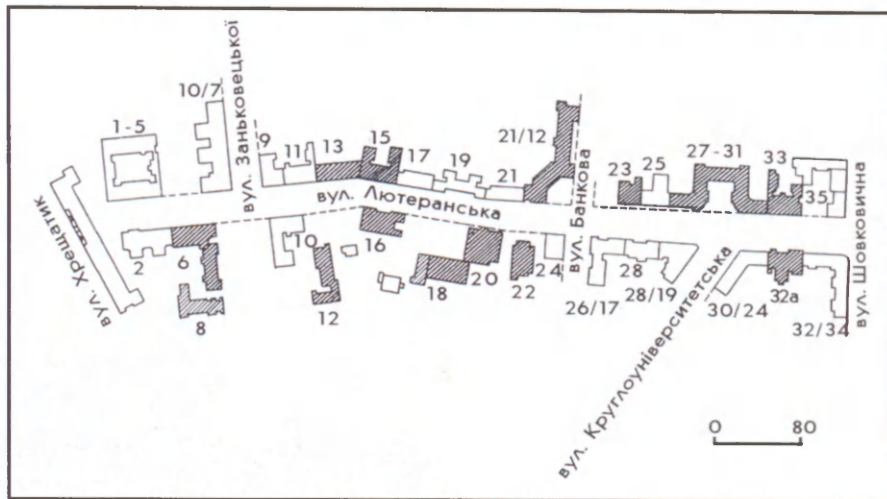
246. Вул. Дегтерьовська, 11.

Державним митним комітетом України за участю польської фірми «Енергополь — Трейд — Варшава».

Корпуси казарм чотириповерхові, на напівпідвалах, цегляні. Фасади розкріповано з виявленням внутрішньої архітектури, сходових кліток; декоровано в дусі модернізованого ампіру. Фасад головної, прямокутної у плані споруди завершено ступінчастим фронтоном, у центрі якого — велике сегментне вікно. Імпости вікон другого поверху переходять у декоративний поясок-тягу, що оперізує фасади. Торці завершено щипцями з напівкруглими вікнами у центрі. Шляхетно-стриманий декор доповнюють овальні вставки під вікнами. Дах має характерний для модерну великий внос. Заповнення вікон — новітнє, з суцільним тонованим склом. Праворуч осі симетрії фронтального корпусу влаштовано новий вхід із ганком та широким напівкруглим піддашком, по якому накладними літерами зроблено напис: «Державна митна служба України». Поруч — флагштоки. Бічні корпуси, видовжені вглиб садиби та поставлені симетрично-дзеркально, мають Т-подібний план, утворений довгим виступом по центру завширшки у три з половиною поверхи. Оздоблення тотожне центральному корпусу.

Ансамбль споруд Луцьких казарм є

247. Лютеранська вулиця.
План забудови.

цінною пам'яткою функціональної архітектури Києва поч. 20 ст.

1911—14 в казармах містився 165-й піхотний Луцький полк 42-ї піхотної дивізії, сформований 17 січня 1811 під назвою Житомирського внутрішнього губерньського напівбатальйону, перейменованого 1898 на 165-й піхотний Луцький полк. Під час російсько-японської війни 1904—05 був мобілізований, але участі у воєнних діях не брав. З нагоди свого 100-річчя полк одержав новий прапор з написом «1811—1911» з Олександрівською стрічкою і тоді ж розташувався в нових казармах на вул. Дегтерьовській, 11. З початком 1-ї світової війни 1914 полк виступив на фронт у складі діючої армії. Приміщення казарм використовувались іншими військовими частинами. Під час визвольних змагань в Україні 1917—21 Луцькі казарми, за якими закріпилася така назва, займали різні військові підрозділи усіх ворогуючих сторін по чергово.

Навесні та влітку 1919, коли казарми були зайняті червоноармійськими частинами, стіни всіх приміщень з ініціативи комісара з військових справ України М. Подвойського було вкрито революційно-агітаційними розписами високого мистецького гатунку. Їх виконувала клейовими фарбами авторська група, керована професором майстерні монументального живопису Української державної академії мистецтв Бойчуком Михайлом Львовичем (1882—1937), в складі його учнів — Бойчука Тимофія Львовича (1896—1922), Павленко Оксани Трохимівни (1895—1991), Падалки Івана Івановича (1894—1937), Седляра Василя Феофановича (1889—1937) та ін., а також група учнів Київського художнього училища, яку очолював Струнников Микола Іванович (1871—1945). У розписах, зроблених у новаторській манері, стверджувалися ідеї братнього єднання трудящих, захисту завоювань революції, миру; відтворювалися сцени мирного трудового життя народу, червоноармійського побуту тощо.

Художнє вирішення композицій («Мир», «Застілля», «На варті», «Гуляй, душа, без кунтуша», «Битва з гідрою контрреволюції», «Боротьба з двоголовим орлом», «Оранка», «Жнива», «Ідуть на працю», «З поля», «У червоноармійських таборах» та ін.) відроджувало риси давньоукраїнського монументаль-

ного мистецтва. Сюжети розписів включали мотиви українських народних орнаментів. Стінопис М. Струнникова та його учнів («Боротьба з самодержавством», «Боротьба з капіталом», «Боротьба з Антантою», «Шах і мат білому королю») мали символіко-алегоричний характер. Ці твори були яскравим свідченням творчих пошуків художників-бойчуків у галузі відродження національного мистецтва.

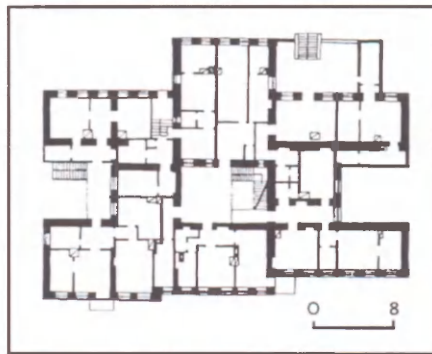
1937 М. Бойчук, І. Падалка, В. Седляр були репресовані й розстріляні органами НКВС, інші митці-авангардисти також зазнали переслідувань. У 1930–60-і рр. усі розписи Луцьких казарм знищено.

Приміщення Луцьких казарм весь час використовувалися для військових потреб.

З серед. 1990-х рр. центральний корпус (після реконструкції) передано Державному митному комітетові України, бічні казармені споруди використовуються Київським інститутом сухопутних військ [726].

Дмитро Малаков.

247. ЛЮТЕРАНСЬКА ВУЛИЦЯ, 1830—1950-і рр. (архит., іст., містобуд.). У центральному районі міста, проходить південним схилом Печерського узгір'я, в історичній місцевості Липки, від вул. Хрещатик до вул. Шовковичної. Прокладена у 1830-х рр. Мала назви — Графська, Лютеранська (у зв'язку з утворенням тут 1812 німецької колонії й зведенням лютеранської кірхи), Анненковська — з 1865, на пошанування київського генерал-губернатора Анненкова Миколи Миколайовича (1793 або 1800—65), з ініціативи якого була перепланована та упорядкована, з 1919 — Фрідріха Енгельса (1820—95), одного з фундаторів і теоретиків міжнародного комуністичного руху; з 1992 — знову Лютеранська. Сучасну забудову складають переважно житлові будинки кін. 19 — 1-ї пол. 20 ст. До часів виникнення вулиці належить пам'ятка архітектури — житловий будинок № 16 (1833—35). Цілі фрагменти рядової забудови на межі віків доповнено будинками 1920—30-х рр.

247.1. Вул. Лютеранська, 16.

Фото кін. 19 ст.

247.1. План першого поверху.

Початок вулиці відзначено трипрогінною аркою, що перерізує будинок на вул. Хрещатик. Крутий підйом вулиці забезпечує часткове розкриття панорами Хрещатика, зміну ракурсів вулич-

247.1. Вул. Лютеранська, 16.

ного простору. Пам'ятки архітектури — будинки № 6, 15, 16, 18—20, 21/12, 22, 23, 27—31, 32-а, 33; пам'ятки історії — № 6—8, 12, 13, 15, 21/12, 33.

Решта будинків являє цінну фонову забудову.

На місці теперішнього будинку № 27—31 у 1820—30-х рр. була садиба одного з перших істориків Києва М. Берлинського; на місці будинку № 3 — популярна в місті «Варшавська кав'ярня», тильна кімната якої призначалася для гри в шахи (серед її постійних відвідувачів — письменник М. Старицький; вважають, що саме цю кімнату описано в оповіданні О. Купріна «Марабу»); на місці сучасного будинку № 31 в 40-х рр. 19 ст. містився Перший пансіон при Київській гімназії, де тоді навчалися, зокрема, художник М. Ге і перекладач В. Шекспіра і Т. Шевченка М. Гербель. Під час гастролей у театрі «Соловцов» в садибі № 6—8 мешкала актриса М. Андреева. Протягом трьох тижнів тут проживав М. Горький. В будинку № 12 жили актори театру «Соловцов» Є. Неделін та П. Скуратов, у № 13 — режисер Леся Курбас та його дружина, актриса В. Чистякова, в № 15 — арх. О. Вербицький. У будинку № 21/12 проживали відомі вчені: К. Воблий, О. Корчак-Чепурківський, М. Кравчук, М. Птуха, М. Федоров; лікар, Герой Радянського Союзу П. Буйко, художник М. Бойчук; у будинку № 33 провів дитячі роки майбутній письменник К. Паустовський.

Значну історико-культурну цінність являють споруди, де містилися у до-радянський час добродієвський заклад — «Сулимівка» (№ 16), комплекс Євангелістської лютеранської громади: кірха (№ 22), реальне училище і гімназія (№ 18—20) та ін. [727].

Тетяна Скібіцька.

247.1. Будинок Київського добродієвського товариства («Сулимівка»), 1833—35 (архит., іст.). Вул. Лютеранська, 16. На червоній лінії забудови вулиці зі значним схилом рельєфу.

До центрального входу з хідника влаштовано сходи. Збудовано у садибі, яка належала з 1833 У. Сулимі — дружині поміщика Я. Сулими з відомого українського роду, нащадка гетьмана І. Сулими. Вірогідно, що ескізний проект головного будинку і флігелів (не збе-

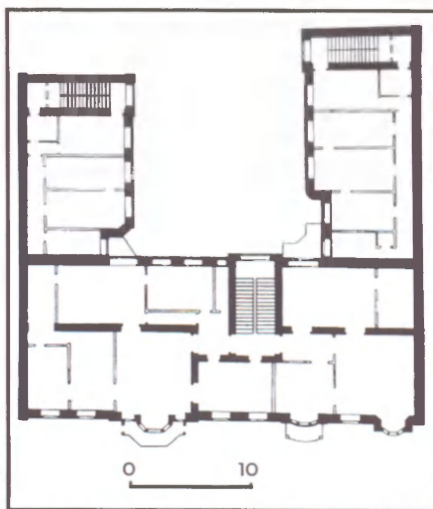
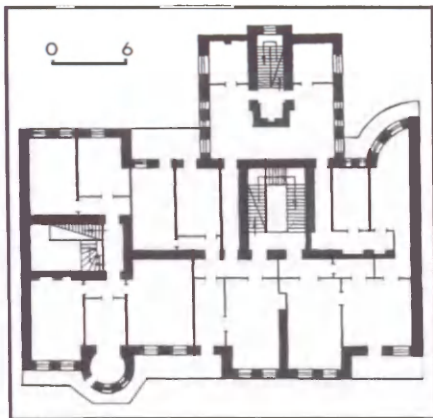
регліся) розроблений Я. Сулимою, який брав уроки у арх. В. Стасова. Проект садиби доопрацьовувався і доповнювався арх. Л. Станзані. Після смерті чоловіка У. Сулима вийшла заміж за генерала Ловцова. У відповідності з її заповітом садиба перейшла у власність Київського доброчинного товариства, яке з ініціативи його голови, дружини київського генерал-губернатора княгині К. Васильчикової 22 вересня 1859 відкрило тут доброчинний заклад. Він мав госпіталь, майстерні, рукодільню, пансіон для бідних привілейованого стану, вихованок Фундуклеївської гімназії тощо. Неодноразово перебудовувався, 1866 зі східного боку влаштовано церкву св. Олександра Невського. Після пожежі 1868 споруду перебудовано за проектом арх. М. Іконникова. У 1885 коштом філантропа М. Дегтерьова над церквою зведено баню на гранчастому підбаннику. 1896 церкву розширено, завершення модернізовано у стилізованих формах російської архітектури 17 ст. 1919 благодійне товариство припинило своє існування. Деякий час Сулимівський комплекс пустував, 1928 перетворений

на житловий. Тоді ж головний будинок перебудовано, церкву розібрано. Дво-, триповерховий, мішаної цегляно-дерев'яної конструкції, тинькований, складної в плані конфігурації, з численними прибудовами й надбудовами. Зберігає стилістичні особливості архітектури доби зрілого класицизму. Первісно у центрі композиції головного фасаду був ризаліт з шестиколонним іонічним портиком, піднятим на рівень третього поверху і поставленим на високий цоколь з аркадою. Парадні сходи двома симетричними маршами вели на терасу з металевою огорожею, влаштовану над цокольним поверхом обабіч ризаліту. Будинок мав ошатний, довершений класичний вигляд. Під час реконструкції 1868 портик розібрано, замість трикутного фронтона з'явився дерев'яний сегментоподібний, зникли аркади, рустування, сходи й огорожа. Аналогічне сучасному завершенню головного фасаду мав і дворовий фасад, де на такому самому дерев'яному фронтоні проступають сліди від декоративного кола в тимпані. Інтер'єри й планування будинку також зазнали змін. Центральні внутрішні сходи освітлюються скляною стеблою з великим ліхтарем. На подвір'ї збереглися рештки садочка з насадженнями декоративних і фруктових дерев та чагарників. На сусідній садибі № 14 містилися Сулимівські пансіон, пекарні, їдальня. Територія, що належала благодійному товариству, сягала Круглоуніверситетської вул. З комплексу доброчинних закладів зберігся кол. жіночий притулок (т. зв. будинок бідних; арх. М. Іконников, 1870—71) на вул. Круглоуніверситетській, 5. Будинок «Сулимівка» — найстаріший в цій частині Линок — нагадує характер забудови 1-ї пол. 19 ст. На поч. 20 ст. до членів Ради товариства, яка містилася у цьому будинку, входили відомі київські діячі: начальник Південно-Західного краю, Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор Ф. Трепов (почесний голова) та його дружина Є. Трепова (голо-

247.2. Вул. Лютеранська, 32-а.

247.2. План другого поверху.

247.4. Вул. Лютеранська, 15.

247.4. Фриз.

247.4. План другого поверху.

ва), міський голова І. Дьяков, підприємець і меценат С. Могилевцев, архітектор Є. Єрмаков та ін.

Тепер споруда — житлова, частину приміщень займають різні установи [728].

Михайло Кальницький,
Дмитро Малаков,
Тетяна Скібіцька.

247.2. Житловий будинок, 1909 (архіт.). Вул. Лютеранська, 32-а. У ряді периметральної забудови. Зведено за проектом арх. Ф. Олтаржевського на території садиби домовласників Г. Кіргейма та В. Мозерта. Є чоловім, паралельно якому на подвір'ї розташований п'ятиповерховий флігель (1910-і рр.). У декорі використано прийоми модерну, риси ренесансних та барокових архітектурних форм.

П'ятиповерховий цегляний, односекційний. Перші три поверхи облицьовано гранітними і вапняними плитами, верхні два — тиньковані. Композиція фасаду асиметрична. Зміщений ліворуч головний вхід у ризаліті невеликого виступу оформлено аркою. Характерною деталлю будинку є акцентування

входу масивною скороченою колоною корінфського ордера. Ефектно використано контрасти фактур — гладеньких облицювальних плит та грубого тиньку у поєднанні з рельєфними вставками. Первісно будинок мав конусоподібне завершення даху над лівим ризалітом і прикрашений скульптурами аттик.

Належить до групи пам'яток ретро-спективного напрямку архітектури поч. 20 ст. [729].

Тетяна Скібіцька.

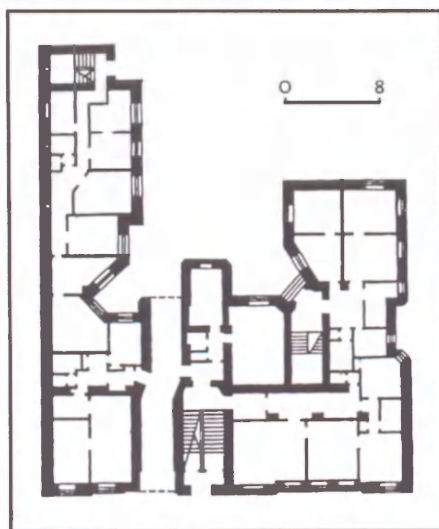
247.3. Житловий будинок рубежу 19—20 ст., в якому проживав Паустовський К. Г. (архит., іст.). Вул. Лютеранська, 33. На червоній лінії вулиці, в ряді суцільної забудови. Зведено як прибутковий будинок у формах історизму.

Триповерховий, з підвалом, цегляний, тинькований, односекційний. П'ятидільний симетричний з центральним еркером фасад виконано в модернізованих ренесансно-барокових формах. Виразна пластика фасаду, обтяженого у нижніх поверххах за рахунок використання декоративного русту високого профілю й великих деталей віконних лиштв, збагачена іонічними пілястрами на рівні третього поверху й розвинутим карнизом на консолях. Центральна й бічні композиційні осі фіксовано аттиковими стінками з круглими слуховими вікнами. У скульптурному декорі використано мотив вазонів. Будинок примножує архітектурно-художній потенціал забудови вулиці, підтримує домінуючі на ній стилістичні риси.

В будинку в дитячі роки (1898—1902) проживав письменник Паустовський Костянтин Георгійович (1892—1968), автор автобіографічної «Повісті про життя», в якій відображено роки проживання у Києві [730].

Тетяна Скібіцька.

247.4. Житловий будинок 1908, в якому проживали Вербицький О. М., Міхновський Ю. М. (архит., іст.). Вул. Лютеранська, 15. У ряді щільної периметральної забудови. Зведено за проектом арх. О. Вербицького. Під час Великої Вітчизняної війни зруйновано, 1948 відбудовано з частковим пере-плануванням.

247.3. Вул. Лютеранська, 33.

247.3. План першого поверху.

247.7. Вул. Лютеранська, 27—31.

Триповерховий з цоколем напівповерхом, цегляний, у плані П-подібний, трисекційний: з чоловою двоквартирною і двома одноквартирними секціями в дворових крилах. Парадні приміщення виділено на фасаді еркерами і балконами, які формують асиметричну композицію. Особливістю фасаду, виконаного в стилі раціонального (конструктивного) модерну, є контраст фактур — кольорових керамічних плиток, гладенької площини стін і штучного каменю з колоотою поверхнею у цоколі. Глазурованою плиткою синьо-зелених тонів акцентовано підвіконні площини і фриз із стрічкою геометризованого рослинного орнаменту. Асиметрію фасаду підсилено завершенням лівого еркера щипцем, у полі якого — кольорове майолікове панно із зображенням Пана, що грає на сопілці, та двох німф на тлі пейзажу (виконано О. Вербицьким і А. Козловим в Абрамцевській керамічній майстерні). В оформленні фасаду використано також художній метал у деталях огорожі. Відповідно до авторського проекту ріг праворуч по фасаді мав завершення у вигляді вежки зі шпилем (не збудовано). Втрачено частину карниза і балюстраду.

Будинок — одна з небагатьох пам'яток, на фасаді якої зберігся монументальний живопис.

У дорадянський період тут проживав Вербицький Олександр Матвійович (1875—1958) — архітектор, інженер, педагог, за проектами якого споруджено адміністративний будинок Південно-Західної залізниці (1910—12, вул. Пушкінська, 14), ряд житлових будинків (вулиці Банкова, 12; Володимирська, 22; Рейтарська, 20) у Києві, фабрику у м. Малині (1906—07) тощо.

У 1930-х рр. в квартирі № 13 мешкав Міхновський Юрій Михайлович (1866—1937) — церковний діяч, архієпископ УАПЦ, настоятель Софійського собору (з 1932). Під час голодомору 1932—33 брав участь в організації допомоги голодуючим. 1936 позбавлений права служити. 1936—37 збирав підписи за відкриття бодай одного храму у Києві. 11 липня 1937 заарештований органами НКВС, розстріляний 16 жовтня 1937 [731].

Сергій Білокінь,
Михайло Кальницький, Тетяна Скібіцька.

247.5. Житловий будинок рубежу 19—20 ст., в якому проживали Курбас Лесь, Чистякова В. М. (архит., іст.). Вул. Лютеранська, 13. На червоній лінії вулиці, в ряді щільної забудови.

Чотири-, п'ятиповерховий (внаслідок перепаду рельєфу), цегляний, у плані Г-подібний, двосекційний. Видовжений головний фасад на 14 віконних осей має ритмічну композицію, пофарбований по цеглі у два кольори. У невеликих бічних розкріпках й вище за схилом рельєфу розташовано проїзд на подвір'я, знизу — вхід на сходову клітку. Елементами стриманого архітектурного декору є розвинені верхній та міжповерховий карнизи, аркові вікна верхнього поверху і металеві огорожі шести балконів.

У цьому будинку проживали декілька місяців у 1920 Курбас Лесь (Олександр-Зенон Степанович; 1887—1937) — режисер, актор, теоретик театру, драматург, перекладач, народний артист Республіки (з 1925) та його дружина Чистякова Валентина Миколаївна (1900—84) — актриса, народна артистка УРСР (з 1943). В їхній квартирі обговорювалися питання створення театру «Кий-драмте», який був заснований у травні 1920 в результаті відокремлення від Першого театру Української Радянської Республіки ім. Т. Шевченка. У новому театрі, який очолив Лесь Курбас, працювали Д. Антонович, Л. Болобан, Я. Бортник, В. Василько, Л. Гаккебуш, П. Долина, Г. Ігнатівич, В. Калін, Ф. Лопатинський, Р. Нецадименко, А. Смерека, В. Чистякова та ін. Перша вистава відбулася у клубі залізничників на ст. Боярка. У червні 1920, після захоплення Києва польськими військами, колектив виїхав з міста [732].

Кіра Пітоєва-Лігер,

Тетяна Трегубова.

247.6. Житловий будинок 1900—01, в якому проживали Неделін Є. Я., Скуратов П. Л. (іст.). Вул. Лютеранська, 12. Із значним відступом від червоної лінії забудови вулиці. Споруджено як флігель у садибі цукрозаводчика Є. Штільмана за проектом арх. В. Ніколаєва, який мешкав у сусідній садибі на вул. Лютеранській, 10 (будинок не зберігся).

Триповерховий, цегляний. На передньому плані ділянки стояв двоповерховий будинок, зруйнований 1941. Тоді постраждав і флігель. Пізніше відбудовано.

На поч. 20 ст. в цьому будинку прожи-

вав Неделін Євген Якович (справж. — Недзельський; 1850—1913) — один з найпопулярніших драматичних акторів Києва, провідний артист російського драматичного театру «Соловцов», на сцені якого він виступав до кінця життя. Брав участь у громадських концертах, які проводили Літературно-артистичне товариство та «Український клуб».

У будинку також мешкав Скуратов Павло Леонідович — драматичний артист, антрепренер, педагог, актор театру «Соловцов» [733].

Михайло Кальницький.

247.7. Житловий будинок працівників НКВС, 1934—35 (архит.). Вул. Лютеранська, 27—31. У ряді суцільної забудови, поміж будинками 19 ст.; з боку вулиці утворює глибокий курдонер. Збудовано за проектом арх. М. Чорноморченка.

Чотириповерховий, цегляний, має сім сходових кліток. Запроектовано дво-, три- і чотирикімнатні квартири, що відзначаються раціональним плануванням і комфортністю. Ванні кімнати мають природне освітлення. Прийнято несучу систему поздовжніх стін; фасади оброблено теразитовим тиньком. Об'ємно-планувальне вирішення є симетричним відносно центральної осі, яка збігається з віссю курдонера і відзначається ваговитістю архітектурних мас. Основними композиційними акцентами головного фасаду є вирішення входів. Наріжні входи підкреслено масивними спрощеними портиками, що несуть балони другого поверху; розташований по осі курдонера центральний вхід виявлено перспективним порталом із стилізованих спарених пілястрів і вертикальною стрічкою освітлення сходової клітки, яка замкнута в раму із смуг. Основний декоративний мотив у вирішенні фасадної стіни — рустовані міжвіконні лопатки. У парапетах над входами — рослинний орнамент високого рельєфу, у міжвіконних простінках — розетки.

Є характерним прикладом пошуку художнього образу житлового будинку на перехідному етапі від конструктивізму до радянського неокласицизму [734]. Іл. див. с. 525.

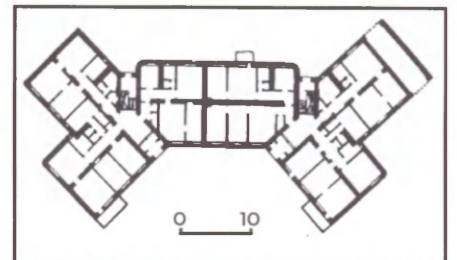
Марія Гончаренко.

247.8. Житловий будинок наукових співробітників 1931, в якому проживали відомі вчені і діячі культури (архит., іст.). Вул. Лютеранська, 21/12. На розі вулиць Лютеранської та Банкової. Один з перших житлових будин-

247.7. Вул. Лютеранська, 21/12.

247.8. План першого поверху наріжної частини.

ків для спеціалістів, споруджених у Києві на поч. 1930-х рр. Автор проекту — арх. М. Холостенко; у проектуванні та спорудженні брали участь архітектори О. Вербицький, В. Обремський та ін.

Чотириповерховий, цегляний, тинькований. Має симетричну наріжну частину й два крила: коротке — з боку вул. Лютеранської та довге — з боку вул. Банкової. У межах ділянки створено затишний наріжний палісадник. Кожна з двох секцій має форму трилітника із сходовими клітками у центрах, що дало змогу спланувати входи у три квартири на кожному поверсі без погіршення умов інсоляції та провітрювання житлових приміщень. Усього в будинку 24 квартири, в кожній від трьох до шести кімнат, передпокій, ванна, туалет, господарська комора, виходи на один або два балкони. Пам'ятка належить до конструктивістського напряму в архітектурі. Гладенькі цегляні стіни позбавлено будь-яких декоративно-художніх елементів. Істотну роль у композиції головного фасаду відіграє ритмічне чергування балконів і своєрідних глухих еркерів, що виступають на рівні четвертого поверху.

У цьому будинку проживали: 1935—36 — Бойчук Михайло Львович (1882—1937) — художник-монументаліст, один із професорів — фундаторів Української академії мистецтв у Києві (1917), засновник української школи монументального мистецтва, професор Київського художнього інституту (з 1924). У цей час разом із художниками О. Павленко, І. Падалкою, В. Седярем працював над оформленням Червонозаводського театру у Харкові. 25 листопада 1936 заарештований у цій квартирі. Розстріляний у Києві. Разом з М. Бойчуком проживали його син Петро, який загинув 1941, та С. Налепінська. Мешкав у квартирі № 47. Раніше митець жив у Києві на вул. Татарській, 25 і на вул. Ярославів Вал, 12 (обидва будинки не збереглися).

1936—41 — Буйко Петро Михайлович (1895—1943) — акушер-гінеколог, професор (з 1938), доктор медичних наук (з 1940). Учасник партизанського руху в Україні під час Великої Вітчизняної війни 1941—45 рр., Герой Радянського Союзу (1944, посмертно). 1933—38 — директор Київського науково-дослідного інституту охорони материнства та дитинства (тепер — Інститут педіатрії, акушерства та гінекології АМН України, що носить ім'я П. Буйка). 1939—41 — професор кафедри акушерства та гінекології Першого Київського медінституту. З цієї квартири на початку війни пішов добровольцем у Червону армію. Поранений під Уманню, у серпні 1941 потрапив у полон, звідки втік. Працював лікарем у Фастівській районній лікарні (Київська обл.), мав зв'язок з партизанами. 3 липня 1943 очолив медичну службу партизанського загону. Під час бою схоплений фашистами і після тортур спалений живцем разом з іншими партизанами. Мешкав у чотирікімнатній квартирі № 34 на четвертому поверсі правого крила будинку.

На поч. 1930-х рр. до 1941 та 1944—47 — Воблий Костянтин Григорович (1876—1947) — економіст, статистик, економ-географ та історик народного господарства, акад. УАН (з 1919), заслу-

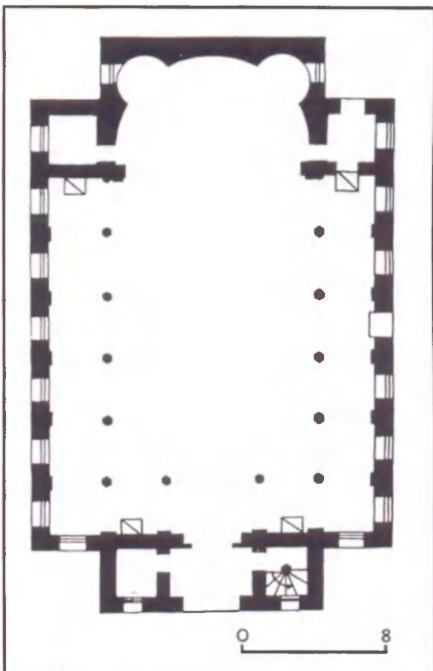
жений діяч науки УРСР (з 1944). З 1919 і до кінця життя працював в АН УРСР, 1928—30 — віце-президент ВУАН, 1942—47 — директор Інституту економіки АН УРСР. Досліджував проблеми розвитку продуктивних сил України, зокрема, цукрової промисловості, комплексного освоєння Дніпра, економіки торгівлі, статистики та економічної географії, організації науки. Автор першого в СРСР підручника «Економічна географія України» (1930). Мешкав у чотирікімнатній квартирі № 18 на другому поверсі у правому крилі будинку.

1931—41 та 1944—47 — Корчак-Чепурківський Овксентій Васильович (1857—1947) — гігієніст і епідеміолог, акад. ВУАН (з 1921). У 1928—34 — неодмінний секретар Президії ВУАН. 1934—38 керував відділом Інституту демографії та санітарної статистики АН УРСР, 1938—41 — консультант Інституту клінічної фізіології АН УРСР. У період проживання у цьому будинку сформулював у своїх працях закон періодичності епідемій дифтерії та положення про антагонізм між епідеміями дифтерії та іншими дитячими інфекційними захворюваннями, опрацював сучасну номенклатуру хвороб українською мовою. Відомі також його праці з історії земської медицини, дослідження з епідеміології та профілактики інфекційних захворювань, з санітарної статистики та демографії. Мешкав у п'ятикімнатній квартирі № 19 на третьому поверсі у центральній частині будинку.

З поч. 1930-х рр. до 1938 — Кравчук Михайло Пилипович (1892—1942) — математик, акад. ВУАН (з 1929). З 1921 — професор Київського політехнічного інституту та інших вузів. Одночасно очолював Комісію математичної статистики ВУАН (1923—33) та відділ математичної статистики Інституту математики АН УРСР (1934—38). Автор наукових праць з алгебри, математичного аналізу, диференціальних та інтегральних рівнянь, теорії ймовірностей та математичної статистики, у т. ч. перших українських збірників термінології з алгебри та геометрії, а також підручників з математики. Істотне значення мають його дослідження неперервності коренів цілої трансцендентної функції, про полюси мероморфних та аналітичних функцій. Узагальнені ним поліноми Ерміта відомі як поліноми Кравчука. Праці вченого друкувалися в наукових виданнях Франції, Німеччини, Італії. Був організатором першої математичної олімпіади школярів Києва (1935). 1938 М. Кравчук став жертвою незаконних репресій. 21 лютого його було включено зі складу дійсних членів АН УРСР, у вересні засуджено військовою колегією Верховного суду СРСР. Помер 1942 у місцях позбавлення волі. 1956 — реабілітований посмертно. Мешкав у п'ятикімнатній квартирі № 23 на четвертому поверсі у правому крилі будинку.

1936—41 та 1944—61 — Птуха Михайло Васильович (1884—1961) — економіст, статистик, демограф, акад. УАН (з 1920), чл.-кор. АН СРСР (з 1943), за-

247.9. Лютеранська євангелістська кірха. Вул. Лютеранська, 22. Фото 1908. План. Сучасний вигляд.

служений діяч науки УРСР (з 1944), член Міжнародного статистичного інституту (з 1929). Один з основоположників вітчизняної статистики і демографії.

У 1919—38 — директор Демографічного інституту ВУАН (з 1934 — Інститут демографії та санітарної статистики АН УРСР), створеного з його ініціативи. Одночасно 1919—40 — професор ряду київських вузів; 1940—50 — завідувач відділу статистики Інституту економіки АН УРСР, 1945—52 — голова Відділу суспільних наук АН УРСР. Основні праці присвячено проблемам загальної теорії статистики, теоретичної та прикладної демографії, історії статистики і демографії, питанням економічної статистики. Був одним з організаторів проведення ряду переписів населення України. Мешкав у чотирікімнатній квартирі № 16 на другому поверсі у центральній частині будинку.

1944—56 — Ревуцький Лев Миколайович (1889—1977) — композитор, педагог, музично-громадський діяч, народний артист СРСР (з 1944), акад. АН УРСР (з 1957), Герой Соціалістичної Праці (1969). У цей період — професор Київської консерваторії (з 1935). У 1954—55 спільно з Б. Лятошинським та М. Рильським завершив роботу над новою редакцією опери М. Лисенка «Тарас Бульба». Проживав у квартирі № 41 на другому поверсі.

1934—41 — Серенсен Сергій Володимирович (1905—77) — вчений у галузі механіки, теорії міцності у машинобудуванні, акад. АН УРСР (з 1939). В ці роки працював в Інституті будівельної механіки АН УРСР (тепер — Інститут механіки АН УРСР ім. С. Тимошенка НАН України), директор закладу у 1934—40. Голова Відділу технічних наук АН УРСР (1939—46). З 1941 — у Москві. Засновник і керівник школи конструкційної міцності у машинобудуванні. Проживав у квартирі № 12.

1931—41 та 1944—45 — Федоров Михайло Михайлович (1867—1945) — вчений у галузі гірничої механіки, акад. ВУАН (з 1929), заслужений діяч науки РСФРР (з 1932). 1929—34 — керівник кафедри гірничої механіки Відділу технічних наук ВУАН, 1934—39 — ди-

ректор Інституту гірничої механіки АН УРСР. Основні роботи вченого, написані в період проживання у цьому будинку, присвячено теоретичному обґрунтуванню динаміки рудникового підйомного обладнання, методам розрахунку рудникових турбомашин, рудникової вентиляції, а також техніці безпеки у гірничій промисловості. Мешкав у чотирікімнатній квартирі № 13 на першому поверсі у правому крилі будинку.

З 1930-х до 1941 та 1944—53 — Холодний Микола Григорович (1882—1953) — ботанік, фізіолог, акад. ВУАН (з 1929), заслужений діяч науки УРСР (1944). 1931—49 — завідувач відділу Інституту ботаніки АН УРСР (з 1971 інститут носить його ім'я), одночасно 1933—41 завідував кафедрою мікробіології Київського університету. Наукові праці присвячено фізіології рослин, мікробіології, загальній біології тощо. Мешкав у квартирі № 11.

На фасаді будинку встановлено меморіальні дошки: 1966 — К. Воблому

247.10. Вул. Лютеранська, 23.

247.10. Інтер'єр вестибюля.

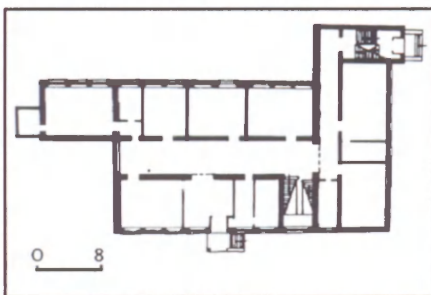
(гранітна; арх. В. Шевченко); 1968 — М. Федорову (гранітна, з барельєфним портретом; ск. І. Макогон); 1992 — М. Кравчуку (бронзова, з барельєфним портретом; ск. Н. Деревус, арх. М. Деревус); 1985 з боку вул. Банкової — П. Буйку (бронзова, з горельєфним портретом; ск. Б. Микитенко, арх. М. Фещенко) [735].

Сергій Білокінь, Михайло Кальницький, Віктор Мойсєєнко, Світлана Панькова, Дмитро Табачник.

247.9. Лютеранська євангелістська кірха, 1855—57 (архит.). Вул. Лютеранська, 22. На краю Печерського плато, на терені стародавнього Клову і пізніших Липок, над крутосхилом, що спадає в бік Бессарабської пл. та вул. Круглоуніверситетської. Головний фасад звернений (з деяким відступом від червоної лінії забудови) до вул. Лютеранської — на північний схід, що хоча й суперечить канону, проте відповідає містобудівним вимогам. Збудовано арх. П. Шлейфером за проектом арх. І. Штрёма на місці попередньої дерев'яної будівлі кірхи (на її цегляному підмурку).

Цю садибу надано німецькій громаді у Києві після того, як її дерев'яні будівлі на Подолі згоріли під час пожежі 1811. Нижче на вулиці було споруджено німецьку школу, реорганізовану 1897 в чоловіче реальне училище св. Катерини. Пізніше ще нижче придодано приміщення для жіночої гімназії, а на південь від кірхи розмістився двоповерховий мурований Будинок бідних Євангелістського добродійного товариства. Навпроти, на лівому боці вул. Лютеранської, була садиба з особняком пастора (не збереглася).

Будівля одно-, двоповерхова, у плані прямокутна, з центрально розташованими широкими ризалітами з боку головного фасаду та вівтарної частини. У центрі симетричної композиції фасаду — портал з великим дверним отвором і напівциркульним завершенням, висота якого дорівнює майже половині висоти всієї споруди. Посередині фасаду — традиційне кругле вікно-розетка, вправлене в лаконічний квадрат з ліпними голівками херувимів у кутах — єдиною скульптурною окрасою будівлі. Завершує ризаліт невисока прямокутна у плані вежка, яка в архітектурі лютеранських храмів звичайно перекривалася високим пірамідальним дахом зі шпилем. Але тут стояв тільки хрест. Завдяки вежі утворився своєрідний двоярусний щипець, верхня частина якого з розкріпованим напівциркульним вікном відзначається дрібним аркатурним карнизом, що далі оперізує весь будинок. Усі фасади декоровано своєрідним рустуванням у вигляді тонко прокреслених у цеглі потрійних ліній. Бічні фасади розчленовано лопатками й прорізано напівциркульними вікнами у нижньому ярусі та круглими віконцями у квадратному об'ямуванні — в другому ярусі. Наріжні частини фасадів підкреслено невисокими цегляними вежками, декорованими фільонками. Первісний вигляд інтер'єрів утрачено, знищено й чудовий орган, виготовлений у 1850-х рр. у Кельні (Німеччина). Колись окрасою кірхи була картина М. Берга «З'явлення Христа апостолу Фомі». Незважаючи на досить скромні розміри будівлі,

247.11. Вул. Лютеранська, 18—20.
247.11. План першого поверху (№ 18).

їй притаманні риси стриманої виразності й шляхетної простоти. Закрили кірху після громадянської війни. У 1930-х рр. її використовували як клуб війовничих атеїстів. Після реконструкції у 1970-х рр. тут влаштовано виставочний зал і розташовано дирекцію Музею народної архітектури та побуту України.

Тепер — кірха, передана німецькій євангелістсько-лютеранській громаді Києва [736]. Іл. див. с. 527.

Борис Єрофалов, Дмитро Малаков.

247.10. Особняк (Аршавського С. О.), 1907 (архит.). Вул. Лютеранська, 23. На наріжній садибі, головний фасад — на червоній лінії забудови вулиці. Зведений за проектом арх. Е. Брадтмана у стилі модерн.

Двоповерховий, цегляний, у плані прямокутний. Планування житлових приміщень анфіладне. У східній частині — парадні й чорні сходи. З півночі на обох поверхах лоджії. Кожен із чотирьох фасадів має своє вирішення: звернені до сусідніх ділянок виконано у лицьовій цеглі, парадні, що виходять на перехрестя, — із застосуванням дорогих будівельних матеріалів (лабрадориту, сірого граніту), оброблених під грубий руст блоків штучного каменю, ліпних прикрас із цементу, оливкової керамічної плитки, жовтої цегли (для основної кладки) і кованого металу. Центральну частину головного фасаду виділено ризалітом, завершеним підковоподібним щипцем із жіночою маскою (маскароном), завдяки якій будинок відомий також під поетичною назвою «Дім невітшиної вдови». Фланги фасаду виділено невеликими ризалітами, східний — з французьким балконом над входом, увінчаний картушем з монограмою власника у замковому камені над вікном — «СА». З цього боку до фасаду прилягає вишукана кована брама з геометризованим візерунком у стилі модерн. Західний ризаліт окреслено гранітними лопатками на другому поверсі, його наріжну частину увінчано декоративною вежкою. Руст першого поверху

плавною дугою переходить у парпет огорожі. Західний фасад, відокремлений від вул. Банкової невеликим партером за ажурною огорожею у стилі модерн, має врівноважене симетричне вирішення. В інтер'єрах зберігся первісний декор. Особняк має виразний абрис, властивий творам періоду раннього модерну.

Пам'ятка — зразок елітарної забудови історичного району Липки [737].

Борис Єрофалов.

247.11. Реальне училище та гімназія Євангелістської лютеранської громади, кін. 19 — поч. 20 ст. (архит., іст.). Вул. Лютеранська, 18—20. На червоній лінії забудови вулиці, на краю Печерського плато, на терені стародавнього Клову, пізніших Липок і на садибі Євангелістської лютеранської кірхи св. Катерини (№ 22). Споруджені піклуванням німецької громади у Києві. Першим у 1894—96 за проектом арх. А. Геккера зведено будинок чоловічого реального училища св. Катерини (№ 20). 1900 під наглядом техніка М. Клуга споруджено будинок жіночої гімназії (№ 18). 1902 обидва корпуси сполучено в один об'єм двоповерховою прибудовою, зведеною під наглядом арх. Е. Брадтмана. Раніше тут був дерев'яний будинок школи, споруджений після пожежі Подолу 1811, коли німецькій громаді надали ділянку землі в Липках. Училище засновано 1864, пізніше реорганізовано в реальне.

247.12. Вул. Лютеранська, 6—8.

Під час громадянської війни будинок училища згорів. 1928—29 обидва корпуси відбудовано за проектом арх. В. Обремського.

Будинок колишнього реального училища (№ 20) має два з половиною поверхи, цегляний, у плані прямокутний. Головний фасад звернений до вул. Лютеранської. Композиція фасаду, виконаного в цеглі без тинькування, симетрична. Центральна частина виділена ризалітом, розчленованим широкими рустованими пілястрами, увінчана розвиненим карнизом на кронштейнах і аттиком. Стіни декоровано тягнутим у дві смуги рустом, що є стилістичним перегуком з обробкою у такий самий спосіб стін сусідньої кірхи. Великі широкі вікна прикрашено лучковими перемичками із замковим каменем. Вхід оформлено приставним тамбуром, спорудженим, ймовірно, при відбудові корпусу після пожежі. Певно, тоді ж добудовано різновисокі об'єми по фасаду обабіч ризаліту. В інтер'єрах, перероблених для сучасних потреб, збереглися аркові отвори у вестибулі та металева кована з накладними чавунними розетками огорожа парадних сходів, виконана у стилі ренесанс.

Будинок колишньої гімназії (№ 18) первісно двоповерховий, цегляний, з напівпідвалом, у плані прямокутний, на значній відстані від лінії забудови вулиці. Головний фасад звернений до вул. Лютеранської. Наріжною частиною прилучається до будинку реального училища. Перед фасадом влаштовано сквер, відокремлений від вуличного хідника сучасною огорожею. Усі фасади виконано в цеглі без тинькування, розчленовано лопатками і декоровано аркатурним фризом, поясками й лучковими перемичками великих широких вікон. В інтер'єрах збереглося коридорне планування з двобічним розташуванням основних приміщень. Коридор широкий, розрахований на рекреацію. Від старого декору збереглася одна ланка металевої кованої огорожі сходів. 1965 надбудовано один поверх і прибудовано чотири поверхи з правого торця, що сполучаються із сусіднім, зведеним у тому самому

році службовим корпусом. Утилітарно примітивні, позбавлені декору, пропорційно й стилістично сторонні прибудови зіпсували цікавий ансамбль споруд. Будинки училища і гімназії сполучаються спеціально влаштованим 1902 переходом, а головний вхід до всього комплексу обладнано в кутку між обома корпусами. Тут з металу й скла зведено прозорий вестибуль, піднятий до рівня першого поверху, — також стилістично відмінний. З лівого боку від будинку училища збереглася стара кована двостулкова брама. Будинки являють цінність як складова частина єдиного архітектурно-просторового ансамблю садиби Євангелістської лютеранської громади в Києві.

В училищі та гімназії викладав російську мову Лобода Андрій Митрофанович (1871—1931) — фольклорист, етнограф і літературознавець, професор Київського університету, акад. ВУАН (з 1922); у гімназії викладав Гроссу Микола Степанович (1867—?) — богослов, священник, професор Київської духовної академії.

1904 училище закінчив П'ятаков Леонід Леонідович (1888—1918) — син київського цукрозаводчика, згодом учасник революційного руху в Україні, 1917 — керівник більшовицької військової організації у Києві, організатор Червоної гвардії. У грудні 1917 був заарештований Українською Центральною Радою. Загинув у січні 1918.

1902—07 в училищі навчався молодший брат Л. П'ятакова — П'ятаков Георгій (Юрій) Леонідович (1890—1937) — учасник революційного руху в Україні, за що його неодноразово виключали з училища. 1917 — голова Київського комітету РСДРП(б), під час жовтневих подій — голова ревкому, 1918 обраний секретарем першого складу ЦК КП(б)У. З 1920-х рр. на господарській роботі. Репресований.

1914—18 обидва будинки займав Кауфманський військовий госпіталь № 6. У 1920-х рр. в будинку жіночої гімназії діяли трудова школа № 83,

курси червоних директорів. 1929 тут розміщено Український науково-дослідний інститут цукрової промисловості (з музеєм при ньому), заснований 1927. Відтоді цей заклад займає всю садибу [738].

Михайло Кальницький, Дмитро Малаков.

247.12. Садиба поч. 20 ст., в якій проживали Андрєєва М. Ф., Горький М., Ковальов О. О. (архит., іст.). Вул. Лютеранська, 6—8. На ділянці з ухилом рельєфу вздовж вулиці. До складу садиби входять: головний п'ятиповерховий будинок на червоній лінії забудови вулиці (споруджено бл. 1905, імовірно, за проектом арх. М. Клуга); чотириповерховий флігель, що прилягає перпендикулярно до чолового корпусу (збудовано 1901), та шестиповерховий, розташований окремо у глибини подвір'я (збудовано 1910—11, арх. Ф. Олтаржевський; тепер № 8). Усі будівлі цегляні, тиньковані.

Основний корпус складної конфігурації, має двосекційне планування. Ускладнений еклектичний декор фасаду виконано на основі модернізованих ренесансно-барокових форм. У його розробці широко використано ордер: пристінними тричвертьними корінфськими портиками в четвертому та п'ятому поверхах виділено центральну й симетричні їй бічні осі; малими колонками фланковано балкони всередині портиків. Портал центрального входу завершено зустрічними волютами, які вміщено у плоску складнопрофільовану нішу параболічного абрису. Численні деталі скульптурного декору — фігури атлантів, каріатид, різноманітні орнаментальні рельєфи — відзначаються високопрофільним моделюванням і майстерністю виконання. Оригінальна форма капітелей з мотивами фауни. У вересні 1941 будинок горів, після війни відбудовано з переплануванням. Належить до числа найкращих пам'яток еклектичної архітектури у забудові міста.

У шестиповерховому будинку (в глибині подвір'я) у квартирі № 65 на шостому поверсі (тепер нумерацію

квартир змінено) проживала у 1914 і до січня 1915 Андрєєва Марія Федорівна (справж. — Юрковська; 1868—1953) — актриса МХТу, громадський діяч. У цей період працювала в київському театрі «Соловцов», де зіграла ролі Маші («Три сестри» А. Чехова), Ніни («Маскарад» М. Лермонтова).

У цій квартирі під час другого свого приїзду до Києва (перший — 1891) з 26 жовтня до 17 листопада 1914 зупинявся Максим Горький (Пешков Олексій Максимович; 1868—1936) — письменник, громадський діяч. Під час свого перебування в місті зустрічався з представниками громадськості, профспілок, відвідував гурток молодих літераторів, який очолював поет А. Мікульчик, працював над збіркою оповідань «По Русі». 15 листопада під час бенефісу М. Андрєєвої у російському драматичному театрі «Соловцов» дивився спектакль «Три сестри» А. Чехова. 16 листопада М. Горького відвідав письменник Скитаєць (С. Петров). Востаннє побував у місті проїздом 18 травня 1933, коли повертався з Італії на Батьківщину.

З 1950-х рр. до 1991 у чоловому будинку жив і працював Ковальов Олександр Олександрович (1915—91) — скульптор, народний художник СРСР (з 1979). Автор пам'ятників О. Пушкіну у Києві (1962) і Нью-Йорку (1970), М. Лисенку у Києві (1965), В. Філатову в Одесі (1966), М. Гоголю у с. Гоголевоу Полтавської обл. (1984); монументів у інших містах, численних скульптурних портретів та пам'ятних знаків. Лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1975). Тепер у квартирі № 24, в якій мешкав скульптор, влаштовано меморіальну майстерню.

1970 на фасаді чолового будинку встановлено бронзову меморіальну дошку з барельєфним портретом М. Горького (ск. К. Годулян, арх. Р. Охтовський) [739]. Іл. див. с. 529.

Григорій Казьмирчук, Михайло Кальницький, Тетяна Скібіцька.

Джерела та література

1. Сергієнко Г. Я., Смолій В. А. Історія України.— К., 1993.— С. 45.
2. Генеральный план развития г. Киева.— К., 1986.— Т. 1.
3. Повесть временных лет.— М.; Л., 1950.— Ч. 1.— С. 12—13; Рыбаков Б. А. «Город Кия» // Вопросы истории.— 1980.— № 5.— С. 35.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Твори.— К., 1964.— Т. 21.— С. 157—158.
5. Давня українська література: Хрестоматія.— К., 1991.— С. 177.
6. Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей / Под ред. В. Б. Антоновича и Ф. А. Терновского.— К., 1874.— Отд. 2.— С. 24.
7. Толочко П. П. Исторична топографія стародавнього Києва.— К., 1970.— С. 171—175.
8. Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей.— Отд. 2.— С. 1—2.
9. Ипатьевская летопись // ПСРЛ.— М., 1962.— Т. 2.— С. 161.
10. Ипатьевская летопись // ПСРЛ.— СПб., 1843.— Т. 2.— С. 784; Литопис руский: За Іпатським списком / Пер. Л. Махновець.— К., 1989.— С. 395.
11. Карпини де Плано. История монголов / Пер. А. И. Миленина.— СПб., 1911.— С. 25, 45.
12. Історія України в особах: Литовсько-польська доба / Авт. колект.: О. Дзюба, М. Довбищенко... О. Русина та ін.— К., 1997.— С. 4—11.
13. Антонович В. Б. Киев, его судьба и значение с XIV по XVI ст. (1362—1539) // Киевская старина.— 1882.— № 1.— С. 1—48; Історія України. Курс лекцій. У 2 кн. Кн. I. Від найдавніших часів до кінця XVIII століття / Л. Г. Мельник, О. І. Гуржій, В. М. Демченко та ін.— К., 1991.— С. 80.
14. Берлінський М. Ф. Правители города Киева от завоевания сего княжения великим князем литовским Гедимином (с 1320 до 1828 года) // Отч. записки.— 1830.— № 119.— С. 478—492; Ефименко А. Я. История украинского народа.— К., 1990.— С. 92.
15. Андріяшев О. Нарис історії колонізації Київської землі до кінця XV віку // Київ та його околиця в історії і пам'ятках / Під ред. М. Грушевського.— К., 1926.— С. 33.
16. Ипатьевская летопись.— СПб., 1843.— Т. 2.— С. 358; Клепатський П. И. Очерки по истории Киевской земли: Литовский период.— Одесса, 1912.— Т. 1.— С. 224—225.
17. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией: В 15 т.— СПб., 1846.— Т. 1.— С. 144—146, 173—174.— (Далі — Акты, относящиеся к истории Западной России); Рклицький С. Київ давній: історія міста у литовські часи // Глобус.— 1929.— № 12.— С. 189—192.
18. Акты, относящиеся к истории Западной России.— Т. 1.— С. 195, 355.
19. Алексеев Ю. Г. Государь всея Руси.— Новосибирск, 1991.— С. 145—146.
20. Баранович А. И. Украина накануне освободительной войны середины XVII в.— М., 1958.— С. 146.
21. Акты, относящиеся к истории Западной России.— Т. 1.— С. 176.
22. Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси.— К., 1890.— Вып. 1.— С. 51.
23. Дорошенко Д. Нарис історії України: У 2 т.— К., 1992.— Т. 1.— С. 111.
24. Історія Києва: У 3 т. 4 кн.— К., 1986.— Т. 1.— С. 284.
25. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография.— К., 1990.— С. 286.
26. Акты, относящиеся к истории Западной России.— СПб., 1853.— Т. 5.— С. 96—97.
27. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні.— К., 1959.— Ч. 1.— С. 93—94.
28. ПСЗРИ.— СПб., 1830.— Т. 6.— С. 124—129.
29. Там само.— Т. 10.— С. 20—23.
30. Щербина В. Великоорусские чиновники в Киеве в 20-х гг. XVII ст. // Киевская старина.— 1891.— Ноябрь.— С. 304.
31. Памятная книжка Киевской губернии на 1897 г.— К., 1896.— С. 70—71.
32. Весь Юго-Западный край: Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Вольнской губерниям.— К., 1913.— С. 83.
33. Щербина В. І. Нариси з історії Києва // Нові студії з історії Києва Володимира Івановича Щербини.— К., 1926.— С. 27.
34. Документи ЦДІА УРСР у м. Києві про економічний розвиток і благоустрій міста у XIX — на початку XX ст. // Архіви України.— 1981.— № 3.— С. 67.
35. ЦДІАУ, ф. 442, оп. 53, спр. 357, арк. 10.
36. Слюдинова Т. Б. Нові відомості про перебування декабристів у Києві // Архіви України.— 1989.— № 2.— С. 37—40.
37. ЦДІАУ, ф. 707, оп. 25, спр. 352, арк. 7.
38. История городов и сел Украинской ССР: Киев.— К., 1982.— С. 107.
39. Український драматичний театр: У 2 т.— К., 1967.— Т. 1.— С. 89.
40. Історія Української РСР: У 8 т. 10 кн.— К., 1978.— Т. 3.— С. 542.
41. Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа.— К., 1991.— С. 301.
42. Ефименко А. Я. История украинского народа.— К., 1990.— С. 337.
43. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.— СПб., 1904.— Т. 16: Киевская губерния.— С. 198.
44. Історія Києва.— К., 1986.— Т. 2.— С. 191.
45. Киселев И. Н., Карелин А. П., Шелохаев В. В. Политические партии в России в 1905 — 1907 гг.: численность, состав, размещение // История СССР.— 1990.— № 4.— С. 77.
46. Тарас Шевченко: Документи і матеріали, 1814—1963.— К., 1963.— С. 268—269.
47. Васильченко С. В. Спогади про 100-літній ювілей Т. Шевченка // Рад. література.— 1939.— № 3.— С. 192—193.
48. Баран В. К., Грицак Я. И., Ісаєвич Я. Д. Історія України.— Львів, 1996.— С. 213—230; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914—1920).— Мюнхен, 1969.— С. 155—193; Грушевський М. С. Спомини // Київ.— 1989.— № 8—11; Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії.— К., 1993.— С. 79—141; Єфремов С. Дорогою ціною // Нова Рада.— 1918.— 20 берез.; Конституційні акти України. 1917—1920. Невідомі конституції України.— К., 1992.— С. 261—267; Монкевич Б. Бій під Крутами // Поступ.— 1929.— № 2.— С. 59—65; Старицька-Черняхівська А. Пам'яті юнаків-героїв, замордованих під Крутами // Вісник політики, літератури й життя.— Відень, 1918.— С. 224—225.
49. Малий словник історії України.— К., 1997.— С. 223; Революція на Україні: По мемуарам белых / Сост. С. А. Алексеев; Под ред. Н. Н. Попова.— М.; Л., 1930.— Те саме.— Репринт. відтворення.— К., 1990.— 435 с.; Симон Петлюра та українська національна революція.— К., 1995.— 357 с.; Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 — грудень 1918) / За ред. Я. Пеленського.— К.; Філадельфія, 1995.— 492 с.
50. Народне господарство міста Києва: Стат. збірник.— К., 1963.— С. 11.
51. Там само.— С. 146.
52. Історія Української РСР.— К., 1977.— Т. 6.— С. 479.
53. Історія Києва.— К., 1987.— Т. 3, кн. 1.— С. 283.
54. Становитися город героєм.— К., 1986.— С. 29.
55. Пашко Я. Місто-герой над Дніпром.— К., 1968.— С. 65.
56. Сообщения Советского Информбюро.— М., 1944.— Кн. 1.— С. 136.
57. Кіпоренко М. Схилюмо голови на спомин про полеглих // Заклик.— 1995.— № 5.— С. 2—5; Скільки ж ми заплатили за Перемогу? // Демократична Україна.— 1995.— 13 трав.
58. Під п'ятою окупантів: Свідчать документи / Підгот. О. Вергель // Уголовное дело №.— 1992.— № 7.— С. 6.
59. Історія Києва.— Т. 3, кн. 1.— С. 318.
60. Подвигом прославленные: Герои Советского Союза — партизаны и полководцы в годы Великой Отечественной войны.— К., 1985.— С. 205.
61. Литопис Української повстанської армії.— Торонто, 1991.— Т. 21, кн. 3.— С. 186, док. № 53.
62. Ковалів Ю. Олена Теліга // Розбудова держави.— 1993.— № 3.— С. 10; Його ж. Олена Теліга // Слово і час.— 1991.— № 6.— С. 30—32.
63. Українське слово (Київ).— 1992.— 9 груд.
64. Там само.— 1993.— 19 січ.
65. Шлях перемоги (Мюнхен).— 1992.— 2 серп.
66. Литопис Української повстанської армії.— Т. 21, кн. 3.— С. 186, док. № 52.
67. Сергіячук В. Бандерівці в лігві третього рейху // Молодь України.— 1992.— 3 лип.
68. Книга Пам'яті України: Київ.— К., 1994.— Т. 1.— С. 8—10.
69. Історія Києва.— Т. 3, кн. 1.— С. 338.
70. Там само.— С. 356, 390.
71. Там само.— С. 338, 340, 343.
72. Антонович Д. Українське малярство // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича.— К., 1993.— С. 315.
73. Хмельницький Г. Поміж двох сил: Спогади банкіра / За ред. М. Ф. Биковського.— К., 1994.— С. 12—13; Холостенко Н. Архитектурная реконструкция Киева // Архитектура СССР.— 1934.— № 12.— С. 19.
74. Юрченко П. Г. Урядова площа в столичному Києві // Соц. Київ.— 1934.— № 5—6.— С. 14—20.
75. Молчанівський Ф. Археологічна розвідка на території кол. Михайлівського собору в Києві // Наук. записки Інституту історії матеріальної культури ВУАН.— К., 1934.— Кн. 4.— С. 123.
76. Молюкин А. Проектирование правительственного центра УССР в Киеве // Архитектура СССР.— 1935.— № 9.— С. 11.
77. ЦДАВОВУ, ф. 2581, оп. 1, спр. 206, арк. 12—15.
78. Там само, спр. 210, арк. 1.
79. Там само.
80. Там само, спр. 207, арк. 13.
81. Там само, спр. 210, арк. 21.
82. Там само, спр. 1201, арк. 10, 17, 21, 26.

83. Там само, спр. 34, арк. 43.
84. Там само, ф. 1065, оп. 1, спр. 2.
85. Там само, ф. 166, оп. 1, спр. 680, арк. 1.
86. Там само, арк. 2.
87. ІР НБУ, ф. X. № 12617, арк. 8.
88. ДАКО, ф. 4156, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
89. Там само, спр. 5, арк. 8.
90. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 27, арк. 8.
91. Там само, спр. 3, арк. 4.
92. Там само, арк. 17; ІР НБУ, ф. 279, № 807, арк. 1; № 904, арк. 5—6.
93. ІР НБУ, ф. 279, № 923, арк. 1.
94. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 4, арк. 79.
95. ЦДАВОВУ, ф. 166, оп. 6, спр. 9—10, арк. 8.
96. Там само, ф. 2, оп. 1, спр. 962, арк. 384.
97. Культурне будівництво в Українській РСР. 1917—1927: 36. документів.— К., 1979.— С. 267—269.
98. ЦДАВОВУ, ф. 166, оп. 2, арк. 456.
99. ІР НБУ, ф. 275, № 63, арк. 42, 45.
100. Вісник Київського губвиконкому.— 1924.— № 10.— С. 2.
101. ЗУ УРСР.— 1926.— № 32—33.— Ст. 259.
102. Акуленко В. Літопис охорони пам'яток Радянської України // Пам'ятки України.— 1967.— № 3.— С. 14.
103. ЦДАВОВУ, ф. 166, оп. 6, спр. 9370, арк. 5.
104. ЗУ УРСР.— 1926.— № 20.— Ст. 376.
105. ЦДАВОВУ, ф. 166, оп. 3, спр. 412, арк. 28—29.
106. Там само, оп. 6, спр. 9390, арк. 19, 314—319.
107. ІР НБУ, ф. 279, № 939, арк. 1.
108. Будинок-музей Шевченка в Києві. 1928.— К., 1929.
109. ЦДАВОВУ, ф. 166, оп. 6, спр. 9391, арк. 32, 71.
110. Там само, спр. 374, арк. 87, 89.
111. Акуленко В. Охорона пам'яток культури в Україні (1917—1990).— К., 1991.— С. 122.
112. ЦДАВОВУ, ф. 1, оп. 6, спр. 146, арк. 215.
113. Акуленко В. Охорона пам'яток культури в Україні (1917—1990).— К., 1991.— С. 134.
114. ЦДАВОВУ, ф. 17, оп. 21, спр. 4672, арк. 154.
115. Там само, спр. 4678, арк. 200; спр. 4679, арк. 83.
116. Владіміров Л. Реконструкція будівлі ВУЦВК // Соц. Київ.— 1934.— № 3—4.— С. 17—18; Оплоков Є. Київські берегові обслуви та боротьба з ними // Там само.— № 5—6.— С. 36—37.
117. Культурне будівництво в Українській РСР: 36. документів: У 2 т.— К., 1960.— Т. 1.— С. 762.
118. Законодавство про пам'ятники історії та культури: 36. нормат. актів.— К., 1970.— С. 238—239.
119. Смолич Ю. Наші тайни: Роман // Червоний шлях.— 1935.— № 7.— С. 32.
120. Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва.— Нью-Йорк, 1987.— С. 6.
121. Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва // Пам'ятки України.— 1990.— № 2.— С. 37—38; № 3.— С. 39.
122. Літопис Української повстанської армії.— Т. 21, кн. 31.— С. 183, док. № 44.
123. Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва // Пам'ятки України.— 1990.— № 3.— С. 53.
124. Там само.
125. Кот С. І. Збереження пам'яток історії та культури в Українській РСР в роки Великої Вітчизняної війни // Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР: 36. метод. матеріалів: У 6 ч.— К., 1989.— Ч. 3.— С. 14.
126. Там само.— С. 81.
127. Там само.— С. 90.
128. ЦДАВОВУ, ф. Р-2, оп. 10, спр. 69, арк. 28—48.
129. ЦДАГОУ, ф. 17, оп. 91, спр. 838, арк. 69—73.
130. Там само, арк. 23.
131. РДАЛМ, ф. 2329, оп. 4, спр. 1607.
132. ЦДАВОВУ, ф. 5116, оп. 10, спр. 212, арк. 60, 62.
133. ЗП УРСР.— 1967.— № 1.— Ст. 17.
134. ЦДАВОВУ, ф. Р-2, оп. 13, спр. 3584, арк. 88.
135. Законодавство про пам'ятники історії та культури.— К., 1970.— С. 299.
136. ЦДАВОВУ, ф. Р-2, оп. 13, спр. 1851, арк. 234.
137. Там само, спр. 3584, арк. 82—87.
138. Там само, ф. 4760, оп. 1, спр. 343, арк. 53—81.
139. Там само, спр. 368, арк. 13—14.
140. ЗП УРСР.— 1977.— № 11.— Ст. 108.
141. ЦДАВОВУ, ф. 4760, оп. 1, спр. 482, арк. 1.
142. Історія Києва.— Т. 3, кн. 2.— С. 283.
143. ЦДАВОВУ, ф. Р-2, оп. 14, спр. 5424, арк. 127—128.
144. Там само, ф. 4861, оп. 1, спр. 279, арк. 20.
145. ДАК, ф. 15, оп. 1, спр. 9; Архів Інституту «Укрпроектреставрація». Дегтярьов М., Корнєєва В. Історична довідка і матеріали досліджень по Андріївській церкві, 1979 р.; Білокінь С. Пам'ятки УАПЦ 1921 року в Києві // Відомості мітрополії УАПЦ у діаспорі.— Лондон, 1997.— Жовтень.— Ч. 4; Воспоминания об А. Н. Муравьеве.— К., 1875; Гершензон-Чегодаева Н. М. Дмитрий Григорьевич Левицкий.— М., 1964; Дегтярьов М. Храм на крутосхилі // Старожитності.— 1994.— Ч. 1—2; Драган М. Українська декоративна різьба XVI—XVIII ст.— К., 1970; Енциклопедія українознавства.— Париж; Нью-Йорк, 1995.— Т. 11; Зноско В. Христа ради юродивый странник Иван Григорьевич, по прозвищу «Босый».— К., 1911; Ильина Т. В. Иван Яковлевич Вишняков: Жизнь и творчество.— М., 1979; Мироненко О. К. Андріївська церква.— К., 1978; Муравьев А. Н. Мои воспоминания.— М., 1913; Рибинский В. До історії Київської духовної академії // Публ. О. та Д. Шальонських // Хроніка-2000.— 1997.— № 17—18; Сахарова І. Алексей Петрович Антропов.— М., 1974; Яремич С. Живопись Андреевской церкви в Киеве // Искусство.— 1912.— № 1—2; Энциклопедический словарь / Изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон.— СПб., 1897.— Т. 20.
146. Берлинский М. Ф. Краткое описание Киева, содержащее историческую перечь сего города.— СПб., 1820; Блифельд Д. І. До питання про Боричів узвіз стародавнього Києва // Археологія.— К., 1948.— Т. II; Голубев С. Т. Спорные вопросы древней топографии Киева.— К., 1910; Гутнов А. Киев: Андреевский спуск // Архитектура СССР.— 1983.— № 6; Древний план г. Киева 1638 года.— К., 1896; Закревский Н. В. Описание Киева: В 2 т.— М., 1868; Милецкий А. М. На древнейших землях Руси // Архитектура СССР.— 1978.— № 4; Петров Н. И. Историко-топографические очерки древнего Киева.— К., 1897; План Киева, составленный в 1695 году.— К., 1893; Толочко П. П. Исторична топографія стародавнього Києва.— К., 1972.
147. Киевлянин.— 1896.— 12 дек.— № 313; 1898.— 19 мая.— № 137; 21 июня.— № 169.
148. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 5522.
149. Там само.
150. Там само, ф. 143, оп. 2, спр. 2410.
151. Там само, ф. 163, оп. 41, спр. 6358.
152. Весь Киев: Справочная и адресная книга на 1899 год.— К., 1899; Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1909 год.— К., 1909.
153. Весь Киев в кармане: Адресная и справочная книга на 1911 год.— К., 1911; «Образцовые» проекты в жилой застройке русских городов XVIII—XIX вв. / Е. Белецкая, Н. Крашенинникова, Л. Чернозубова, И. Керн.— М., 1961.
154. Милецкий А. М., Толочко П. П. Парк-музей «Древний Киев».— К., 1989.
155. ДАК, ф. 163, оп. 58, спр. 245; Иван Кавалеридзе: Сб. статей и воспомина-
- ний.— К., 1988; Капельгородская Н. М., Синько О. Р. Иван Кавалеридзе: Грані творчості.— К., 1995; Нименко А. Кавалеридзе — скульптор.— К., 1988.
156. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 551; Винар Л. Олександр Петрович Оглоблин (1899—1992) // Укр. історик.— 1993.— № 1—4.
157. Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева на 1915 год.— К., 1914; Мистецтво України: Біогр. довідник / За ред. А. В. Кудрицького.— К., 1997.
158. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 1804; Булгаков М. Записки юного врача.— К., 1995; Воспоминания об А. Н. Муравьеве.— К., 1875; Ковалинский В. Мещанты Киева.— К., 1995; Кончаковский А., Малаков Д. Киев Михаила Булгакова.— К., 1993; Мироненко О. К. Андріївська церква.— К., 1975; Муравьев А. Н. Мои воспоминания.— М., 1913; Панченко И. Г. Свидетельства киевского периода жизни Михаила Булгакова // Язык и культура: Пятая международная научная конференция.— К., 1997.— Т. III.
159. ДАК, ф. 16, оп. 464, спр. 9271; ф. 163, оп. 41, спр. 326, 4042, 4776, 5868; Вічна загадка любові: Літературна спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника.— К., 1988; Ковалівський А. П. Тауфік Гаврилович Кезма // Укр. іст. журнал.— 1958.— № 4; Наріжний С. Полтавський університет // Тризуб.— Париж, 1930.— 16 лют.— Ч. 7; Плачинда В. П. П. Г. Житєцький.— К., 1987; Тютюнник Г. Твори: У 2 т.— К., 1985.— Т. 1, ч. 2.
160. Антоний. Отчет по высочайше назначенной ревизии Киевской Духовной Академии в марте и апреле 1908 года.— К., 1908; Белоконов С. И. Киевский профессор П. П. Кудрявцев как библиофил и читатель // Актуальные проблемы теории и истории библиофилив.— Л., 1985; Винар Л. Олександр Петрович Оглоблин (1899—1992) // Укр. історик.— 1993.— № 1—4; Правда о Киевской Духовной Академии.— К., 1910.
161. ДАК, ф. 16, оп. 465, спр. 16367; ф. 143, оп. 2, спр. 1339, 3408; ЦДАУ, ф. 707, оп. 229, спр. 7, 35, 146; Воспоминания о Михаиле Булгакове.— М., 1988; Кончаковский А., Малаков Д. Киев Михаила Булгакова.— К., 1993; Малаков Д. Находки в булгаковском доме // Collegium.— 1994.— № 2—3; Малакова И. Реставрация булгаковского дома // Там само; Питоева К. Дом // Там само; Собесский Э. И. М. А. Булгаков: к годовщине кончины большого человека // Русская мысль.— 1967.— 13 июня.
162. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 1796; ф. 164, оп. 1, спр. 2187; ЦДАУ, ф. 295, оп. 1, спр. 139; Бабишкін О. К. Сатиричний журнал «Шершень» // Рад. літературознавство.— 1959.— № 4; Демченко Е. П. Политическая графика Киева периода революции 1905—1907 гг.— К., 1976; Пам'ятники градостроїтельства и архитектуры Украинской ССР. Т. І. Киев и Киевская область.— К., 1983; Словник художників України.— К., 1973; Шершень.— 1906.— № 1—26.
163. Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1909 год.— К., 1909.
164. Асеев Ю. С. Архитектура древнего Киева.— К., 1982; Вулиці Києва: Довідник.— К., 1995; Київ: Історичний огляд (карти, ілюстрації, документи).— К., 1982; Сагайдак М. А. Великий город Ярослав.— К., 1982; Хаустов П. Генеральный план реконструкции Киева // Архитектура СССР.— 1937.— № 5.
165. Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева за 1914 год.— К., 1913; Полководцы и военачальники Великой Отечественной войны.— М., 1971; Ясевич В. Профессор В. А. Осмак // Сов. археология.— 1962.— № 11.
166. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 1122; ЦДАУ, ф. 486, оп. 1, спр. 18226.
167. ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 173.

168. Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева за 1914 год.— К., 1913.
169. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 215; ЦДАМАУ, ф. 53, оп. 1, спр. 16—18, 21—23; Митці України: Енцикл. довідник.— К., 1992.
170. Горбачов Д. З катакомб: Повернення кольоропису Віктора Пальмова // Україна.— 1989.— № 7.
171. ДАК, ф. 18, оп. 2, спр. 264; Юрченко П. Художник В. А. Фельдман // Фельдман В. А. Искусство акварельной живописи.— К., 1967.
172. Гиляров С. Два роки столичної архітектури // Соц. Київ.— 1937.— № 2.
173. Нове житлове будівництво в Києві // Соц. Київ.— 1937.— № 2.
174. ДАК, ф. Р-2, оп. 1, спр. 1176; Історія українського мистецтва.— К., 1971; Митці України.— К., 1992.
175. ЦДАМАУ, ф. 435, оп. 1, спр. 1836; Вакуленко Д. Т. Олександр Корнійчук: Життя і творчість.— К., 1985; Венгеров А. Ванда Василевская: Крит.-биограф. очерк.— М., 1955; Память сердца: Спогади про Олександра Корнійчука.— К., 1978; Сементовский Н. Киев, его святыни, древности, достопамятности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников.— К.; СПб., 1900.
176. ДАК, ф. 93, оп. 2, спр. 233, 237; ф. 163, оп. 41, спр. 6207; Герцман С. М., Мельников А. Б. Ласточки прилетают из Москвы.— М., 1983; Земская М. И. Александр Волков. Мастер «Гранатовой чайханы».— М., 1975; Усольцева Л. И. Александр Осмеркин. 1892—1953.— Л., 1978.
177. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 5407; Євген Коновалець та його доба.— Мюнхен, 1974; Звєгинцов В. В. Русская армия, 1914.— Париж, 1957—1959.— Ч. 1—3; Історія Києва.— К., 1985.— Т. 3, кн. 1; Керсновский М. А. История русской армии.— М., 1994.— Т. 4; Ріпєцький С. Українське січове стрілецьтво: вивільний і збройний чин.— Нью-Йорк, 1956; Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917—березень 1918).— К.; Львів, 1996.
178. ДАК, ф. Р-1, оп. 1, спр. 10074; Берлінський М. Ф. Краткое описание Киева.— СПб., 1820; Його ж. О могиле Аскольдовой в Киеве // Улей.— 1811.— Ч. 1.— № 11; Брайчевский М. Ю. Когда и как возник Киев.— К., 1964; Закревский Н. В. Описание Киева.— М., 1868.— Т. 1; Івакін Г. Ю. Оповіді про стародавній Київ.— К., 1982; Іконников В. С. Киев в 1654—1855 гг.: Ист. очерк.— К., 1904; Київ: Провідник // За ред. Ф. Ерста.— К., 1930; Максимович М. А. Обзорение старого Киева // Собр. соч.— К., 1887.— Т. 2; Проценко А. А. Київський некрополь.— К., 1994; Ї ж. Некрополь Аскольдова могила в Киеве // Памятники культуры: Новейшие открытия.— М., 1988; Толочко П. П. Аскольдова могила // Київ.— 1984.— № 4.
179. Биологи: Биограф. справочник.— К., 1984; Бирковский Ю. Е., Поволоцкий Я. А. Лев Васильевич Громашевский— выдающийся советский эпидемиолог // Журнал микробиологии, эпидемиологии и иммунологии.— 1963.— № 6; Громашевская А., Щербак Ю. Биография и мировоззрение Л. В. Громашевского // Громашевский Л. В. Избр. труды.— К., 1987.— Т. 1; Елкін І. І. Научный подвиг Л. В. Громашевского // Журнал микробиологии, эпидемиологии и иммунологии.— 1982.— № 1; Києвлянин.— 1896.— № 76, 104, 292; 1900.— № 133, 155; 1901.— № 128, 249, 316; Київський науково-дослідний інститут епідеміології та інфекційних хвороб ім. Л. В. Громашевського: до 100-річчя заснування / Відп. ред. А. М. Щербінська.— К., 1996; На плачах гигантов: К 100-летию Киевского НИИ эпидемиологии и инфекцион-ных болезней (1886—1996) / Под ред. А. М. Щербінської і Г. Е. Аронова.— К., 1997; Отчет о деятельности Общества для борьбы с заразными болезнями.— К., 1897; Память Л. В. Громашевского (до 110-річчя від дня народження).— К., 1997.
180. Вулиці Києва.— К., 1995; Київ: Провідник.— К., 1930.
181. Вронський В. Заради сцени варто жити // Україна.— 1985.— № 36; Все о балете: Словарь-справочник.— М.; Л., 1966; Долохова Л. В. Балетмейстер Вахтанг Иванович Вронский.— К., 1966; Позднюкова Е. Очарование молодого балета // Огонек.— 1982.— № 5.
182. ДАК, ф. 143, оп. 2, спр. 520; Єрофалов Б. Зодчий і художник В. Городецький // Образотворче мистецтво.— 1984.— № 3; Кальницький М. «Дом с химерами» на Банковой: Старые легенды и новые факты // Киевские ведомости.— 1998.— 8 июля; Київ: Провідник.— К., 1930; Килессо С. К. Владислав Городецкий // Архитектура СССР.— 1989.— № 4; Його ж. Дива архітектора Городецького // Україна.— 1979.— № 52; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1; Ясєвич В. Е. Архитектура Украины на рубеже XIX—XX веков.— К., 1988; Killeso Sergej. Władysław Horodecki: Przyczynek do twórczości w okresie Kijowskim // Kwartalnik architektury i urbanistyki: Teoria i historia.— Warszawa, 1991.— Т. XXXVI, zeszyt 2; Loza S. Architekci i budowniczowie w Polsce.— Warszawa, 1954.
183. Шулькевич М. М., Дмитренко Т. Д. Киев: Архит.-ист. очерк.— К., 1982.
184. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 6358; Історія Академії наук Української РСР.— К., 1982.
185. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 1618, 5584; Друг О. На розі Банкової і Інститутської // Янус.— 1997.— № 3; Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева на 1915 год.— К., 1914; Справочник для приезжающих в Киев.— К., 1937.
186. ДАК, ф. 17, оп. 2, спр. 27; ф. 163, оп. 41, спр. 566, 5882, 5886, 5891; Весь Киев в кармане: Адресная и справочная книга на 1911 год.— К., 1911; Київ: Історичний огляд.— К., 1982.
187. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 5766; Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1913 год.— К., 1912.
188. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 5882.
189. Там само, ф. Р-6, оп. 2, спр. 939.
190. Там само, ф. Р-6, оп. 3, спр. 1720; ф. Р-330, оп. 1, спр. 505, 1208; ДАКО, ф. 1, оп. 232, спр. 290; оп. 247, спр. 128; Киевская мысль.— 1911.— 1 нояб.
191. Києвлянин.— 1909.— № 242; 1910.— № 220; 1912.— № 182; Тиманович Е. В. Деякі риси еволюції художніх форм архітектури України поч. 20 ст. // Укр. мистецтво.— К., 1974; Ясєвич В. Е. Архитектура Украины на рубеже XIX—XX веков.— К., 1988.
192. Алферова Г. В., Харламов В. А. Киев во второй половине XVII века.— К., 1982; Київ: Історичний огляд.— К., 1982; Київ: Провідник.— К., 1930.
193. ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 335.
194. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 2276; ф. 163, оп. 41, спр. 4801, 5704; ДАКО, ф. 1636, оп. 6, спр. 232.
195. Алферова Г. В., Харламов В. А. Киев во второй половине XVII века.— К., 1982; Вулиці Києва.— К., 1995; Київ: Історичний огляд.— К., 1982; Київ: Провідник.— К., 1930; Толочко П. П. Древний Киев.— К., 1976.
196. ЦДАУ, ф. 127, оп. 1011, спр. 1547; оп. 1034, спр. 69.
197. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 803, 2542; ф. 163, оп. 41, спр. 4357; ЦДАУ, ф. 127, оп. 211, спр. 179.
198. ДАКО, ф. 1, оп. 295, спр. 62000; ф. 41, оп. 1, спр. 1587; ф. 42, оп. 3, спр. 2849; ф. 1542, оп. 1, спр. 615.
199. ДАК, ф. Р-94, оп. 6, спр. 70; ДАКО, ф. 1, оп. 295, спр. 62000; ф. 41, оп. 1, спр. 1587; ф. 42, оп. 3, спр. 2849.
200. ДАКО, ф. 1, оп. 237, спр. 217; ЦДАУ, ф. 486, оп. 1, спр. 4775.
201. Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева за 1914 год.— К., 1913.
202. Гегешидзе З. Ладо Кецохели: Биограф. очерк.— Тбилиси, 1977; «Образцовые» проекты в жилой застройке русских городов XVIII—XIX вв. / Е. Белецкая, Н. Крашенинникова, А. Чернотубова, И. Керн.— М., 1961.
203. ЦДАУ, ф. 168, оп. 1, спр. 39; ф. 711, оп. 2, спр. 43, 48, 66, 94, 113; оп. 6, спр. 9; ф. 796, оп. 17, спр. 190; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. Отд. 2.— К., 1904.— Т. I, ч. 1—2; 1906.— Т. II—III; 1907.— Т. IV; 1908.— Т. V; Асқоченский В. История Киевской академии.— СПб., 1863.— Т. 1—2; Вишневский Д. Киевская академия в первой половине XVIII в.— К., 1903; Голубев С. Т. Киево-Могилянская академия при жизни своего фундатора Петра Могилы.— К., 1890; Його ж. Старый корпус Киевской академии и его «репарация» при архиепископе Рафаиле Заборовском.— К., 1913; Рабенко Є., Нельговський Ю. Реконструкція первинного вигляду будинку Академії у Києві // Вісник Академії будівництва та архітектури УРСР.— 1962.— № 1; Історія України: Курс лекцій: У 2 кн.— К., 1991.— Кн. 1; Макарий (Булгаков). История Киевской духовной академии.— СПб., 1843; Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори.— К., 1994; Мухін Н. Києво-Братський утилітарний монастир.— К., 1893; Петров Н. И. Историко-топографические очерки древнего Киева.— К., 1897; Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів.— К., 1988; Тітов Хв. Стара вища освіта в Київській Україні XVI—поч. XIX ст.— К., 1924; Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія.— К., 1981.
204. Див. № 203; Лисенко О. С. До 50-річчя Дніпровської військової флотилії // Укр. іст. журнал.— 1969.— № 4.
205. Див. № 203; Рибинський В. Спогади про Київську духовну академію // Хроніка-2000.— 1997.— № 17—18; Устав Церковно-исторического и археологического общества при Киевской духовной академии.— К., 1901.
206. Див. № 205; ЦДАУ, ф. 127, оп. 699, спр. 992; оп. 1056, спр. 248; ф. 711, оп. 1, спр. 113; Микола Іванович Петров (1840—1921) // 36. секції мистецтв Укр. наук. т-ва в Києві.— К., 1921.— Т. 1; Пашенко Є. Сто років у Подунав'ї: Українсько-сербські зв'язки доби бароко.— К., 1995; Серебренников В. Киевская академия с половины XVIII в. до преобразования ее в 1819 г. // Труды КДА.— 1896.— № 6, 7, 9, 10; 1897.— № 3, 5, 7, 9; Шевченко Ф. П. Роль Києва в міжслов'янських культурних зв'язках у XVII—XVIII ст.— К., 1969; Штернберг Я. І. Студенти Київської академії в Угорщині у XVIII ст. // Укр. іст. журнал.— 1965.— № 4.
207. Див. № 206; Асқоченский В. Киев с древнейшим его училищем Академией: В 2 т.— К., 1856; Похилевич Л. Монастыри и церкви Киева.— К., 1865.
208. НА МІК. Науковий звіт про історико-культурну інвентаризацію вул. Ямської. 1983 р.
209. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине: В 2 кн.— К., 1985.— Кн. 1; Непокоренная земля Киевская: Из истории всенародной борьбы в тылу врага, 1941—1944.— К., 1985; У битві за Київ.— К., 1973.
210. Див. № 209; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945: Документы и материалы.— К., 1985.

211. НА МІК. Науковий звіт про історико-культурну інвентаризацію вул. Ямської. 1983 р.
212. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине.— К., 1986.— Кн. 2.
213. Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1920 гг.).— К., 1962; Очерки истории Киевских городской и областной партийных организаций.— К., 1981.
214. Архів Музею історії Суднобудівного-судноремонтного заводу; Жеребко І. В. Партизанська явка // Веч. Київ.— 1984.— 21 дек.; Становится город героем.— К., 1986.
215. ЦДАІУ, ф. 4, оп. 2, спр. 9; Приложение к отчету Киевского Литературно-артистического общества за 1901 год.— К., 1902; Сборник Киевского Литературно-артистического общества.— К., 1900.
216. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 1881; ЦДАІУ, ф. 711, оп. 1, спр. 9014; Кальницький М., Рогозовська Г. Булаковська адреса // Літ. Україна.— 1984.— 28 черв.; Кончаковский А., Малаков Д. Киев Михаила Булгакова.— К., 1993.
217. Історія Академії наук Української РСР: У 2 т.— К., 1967.— Т. 2; Моисеев В. Крылатое имя.— К., 1974; Олег Константинович Антонов (некролог) // Вестник АН СССР.— 1984.— № 6.
218. Кацев І. Леонід Быков // Актери советского кино.— М., 1966; Мистецтво України: Енциклопедія.— К., 1995.— Т. 1.
219. ДАК, ф. Р-6, оп. 2, спр. 2548; ф. 163, оп. 41, спр. 4828; Богомазов О. Живопис та елементи.— К., 1996; Горбачев Д. Импрессионизм вечного, или как материя превращается в энергию // Новый круг.— 1992.— № 1; Його ж. Не для грошей народжений, або логіка краси: Олександр Богомазов (1880—1930) // Хроніка-2000.— 1992.— № 1; Його ж. Пророчий рукопис // Наука і культура.— К., 1989.— Вип. 23; Димшиць Е., Колесников М. Олександр Богомазов: Каталог творів.— К., 1991.
220. Олександр Александрович Богомолец: Воспоминания современников.— К., 1982; Кавецкий Р. Е. Олександр Александрович Богомолец.— К., 1979.
221. Білецький О. І. Борис Грінченко // Рад. літературознавство.— 1963.— № 1; Грінченко Б. Д. Твори: У 2 т.— К., 1963; Качкан В. А. Українське народознавство в іменах.— К., 1994; Хінкулов Л. Ф. Літературні зустрічі.— К., 1980.
222. Гиммельфарб Я. К. Творческий путь Л. В. Громашевского // Журнал микробиологии, эпидемиологии и иммунобиологии.— 1967.— № 10; Елкін І. І. Научный подвиг Л. В. Громашевского // Там само.— 1982.— № 1; Лев Васильевич Громашевский // Врачебное дело.— 1977.— № 11.
223. Долот П. К. „Ми сонця радості не бачимо...“ // Реабілітовані історією.— К.; Полтава, 1992; Жулинський М. Із забуття в безсмертя: Сторінки призабутої спадщини.— К., 1990.
224. ДАК, ф. 163, оп. 6, спр. 251; Погребенник Ф. Три поїздки // Київ.— 1986.— № 8; Трегубова А. Дещо з життя Ольги Франкової // Спогади про Івана Франка.— К., 1981; Хінкулов Л. Ф. Літературні зустрічі.— К., 1980.
225. Затовский А. Новые церковные открытия // Укр. православный вестник.— 1990.— № 5; Іван Сидорович Іжакевич.— К., 1964; Касіян В. Про мистецтво.— К., 1970; Шиденко В. А., Дарманский П. Ф. Киево-Печерский государственный историко-культурный заповедник: Фотопутеводитель.— К., 1983.
226. Іван Сидорович Іжакевич.— К., 1964; Касіян В. Найстарший український художник // Вітчизна.— 1959.— № 1.
227. Мусієнко П. Н. Фотій Красицький.— К., 1975; Персональна виставка творів художника Красицького Фотія Степановича: Каталог.— К., 1941.
228. Довідник членів Спілки художників СРСР по Українській РСР.— К., 1986; Мистецтво України: Біогр. довідник.— К., 1997.
229. Бабич Є. К., Рогова П. І. Письменники Радянської України — лауреати (1941—1985).— К., 1985; Письменники Радянської України. 1917—1987.— К., 1988.
230. Білий прах з чорною ознакою: Іван Миколайчук: Спогади, інтерв'ю, сценарії.— К., 1991; Слободян В. Р. Кіноактор і сучасність.— К., 1987; Його ж. Час. Герой. Кіноактор.— К., 1983.
231. Сергій Параджанов: Злет, трагедія, вічність: твори, листи, документи архівів, спогади, ст., фот. / Упоряд.: Р. М. Корогодський, С. І. Щербатюк.— К., 1994; Череватенко Л. Провісник // Новини кінооскрана.— 1990.— № 9.
232. Загорулько Ю. Письменник Віктор Петров (В. Домонтович).— К., 1993.
233. Найда С. Ф. Революционное движение на Черноморском флоте в годы Первой русской революции (1905—1907 гг.).— Симферополь, 1950.
234. Білоцерківцев Н. Г., Таран Л. В. Літературно-меморіальний музей Максима Рильського в Києві: Короткий путівник.— К., 1984; Пам'ятники Києва: Фотоальбом.— К., 1974; Скульптор Ковалев: Каталог выставки / Сост. Д. Г. Янко.— К., 1985.
235. Лучко Л. Панас Саксаганський // Жовтень.— 1956.— № 11; Спогади про Панаса Саксаганського.— К., 1984; Тобілевич Б. Панас Карпович Саксаганський, 1859—1940: Життя і творчість.— К., 1957.
236. Збанацький Ю. Сеспель.— К., 1961; Степанюк Б. Синьоокий мій липень.— К., 1973; Чичканов П. А. Син Воли і Десни // Рад. літературознавство.— 1969.— № 11.
237. Дорошенко Д. Історія України. 1917—1923: У 2 т.— Ужгород, 1930—1932; Логоцький О. Сторінки минулого.— Варшава, 1933—1934.— Ч. 11—111; П. Я. Стебницький.— К., 1926; Чикаленко Є. Х. Щоденник. 1907—1917.— Львів, 1931.
238. Не відлюблю свою тривогу ранню: Спогади та матеріали про В. Стуса.— К., 1993.
239. Білокінь С. І. Велетень мистецтва // Пам'ятки України.— 1989.— № 3; Нестуля О. О. Дослідник народного мистецтва (С. А. Таранушенко) // Репресоване краєзнавство.— К., 1990.
240. Каталог ювілейної виставки «10 років Жовтня».— Х., 1927; Татлін і Україна: Спогади сучасників / Упоряд. Д. Горбачов // Хроніка-2000.— 1994.— № 1.
241. Аркадій Филипенко: Статті і воспоминания.— М., 1988; Михайлов М. Аркадій Філіпенко.— К., 1973.
242. Бутник-Сиверський Б. С. Народные украинские рисунки.— М., 1974; Пелагея Глушенко / Авт. вступ. ст. та упоряд. Б. С. Бутник-Сиверський.— К., 1977.
243. Бутник-Сиверський Б. С. Народные украинские рисунки.— М., 1974; Велігоцька Н. О. Співдружність.— К., 1973; Глухенька Н. О. Пегриківські декоративні розписи.— К., 1965.
244. Вишневська Н. Олена Пчілка // Пчілка О. Твори.— К., 1971; Іваненко В. Г. Олена Пчілка як дослідниця народного мистецтва // Нар. творчість та етнографія.— 1989.— № 6; Чернишов А. Олена Пчілка // Невмирущі: Статті та розвідки.— Х., 1970.
245. Ремезовский И. Д. Ульяновы в Киеве: 1903—1904 гг.— К., 1979.
246. Тобілевич С. В. Корифеи украинского театра.— К., 1947.
247. Проценко А.: Життєпис. Спогади / Вступ. ст., упоряд., комент.: І. Гамкало, Л. Проценко.— К., 1990.
248. ЦДАМЛМУ, ф. 145, оп. 1 (Довідка); Паустовский К. Г. Собрание сочинений: В 8 т.— М., 1968.— Т. 4; Тмарченко А. В. Ольга Форш: Жизнь, личность, творчество.— Л., 1974; Хінкулов Л. Ф. Письменник жив у Києві.— К., 1982.
249. ДАК, ф. 93, оп. 2, спр. 93; ф. 163, оп. 41, спр. 5450; Ремезовский И. Д. Ульяновы в Киеве: 1903—1904 гг.— К., 1979.
250. Алла Константиновна Тарасова: Документы и воспоминания.— М., 1978.
251. Брандис Е. Марко Вовчок.— К., 1975; Засенко О. Марко Вовчок: Життя, творчість, місце в історії літератури.— К., 1964; Лобач-Жученко Б. Б. Літопис життя і творчості Марка Вовчка.— К., 1983.
252. ДАК, ф. 1, оп. 237, спр. 230; ДАКО, ф. 4, оп. 2, спр. 9; Герои подполья.— М., 1970; Говорят погибшие герои.— К., 1975; Ковалинский В. Меценаты Киева.— К., 1995.
253. Кирило Стеценко: Спогади, листи, матеріали / Упоряд. Є. Федотов.— К., 1981; Шевченківський район міста Києва: 36 матеріалів з історії економічного і культурного розвитку району за 40 років Радянської влади.— К., 1957.
254. Києвлянин.— 1901.— 21 окт.; Киевские епархиальные ведомости.— 1903.— № 29; Кирило Стеценко: Спогади, листи, матеріали.— К., 1981; Микола Леонтович: Спогади, листи, матеріали.— К., 1982; Митрополит Василь Липківський: матеріали до біографії / Упоряд. Л. Б. Пілявець.— К., 1993.
255. Нариси історії Київських міської та обласної комсомольських організацій.— К., 1986; Непокоренная земля Киевская.— К., 1985; Тронько П. Т. Бессмертие подвига.— К., 1985.
256. Архів КБТІ, № 23468-а / 783; ДАКО, ф. 4, оп. 2, спр. 1, 20, 23, 86; Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.: Сб. документов.— К., 1963; Тронько П. Т. Подвиг твоих отцов.— К., 1968.
257. ДАК, ф. Р-4, оп. 1, спр. 636; Іваненко О. Д. Рідні діти: Повість.— К., 1979; Ковалинский В. Меценаты Киева.— К., 1995.
258. Воинов А. А. И. Г. Лангбард.— Минск, 1976; Довгалак І. І. Правительственная площадь столицы Советской Украины // Архитектура Сов. Украины.— 1938.— № 6; Історія українського мистецтва.— К., 1961.— Т. 5; Хаустов П. Планировка и застройка Правительственной площади // Соц. Киев.— 1937.— № 9.
259. Ернст Ф. Стара бурса в Києві // 36 секцій мистецтв Укр. наук. т-ва в Києві.— К., 1921.— Т. 1; Закревский Н. В. Описание Киева.— М., 1868.— Т. 1—2; Київ: Провідник.— К., 1930; Тітов Хв. Стара вища освіта в Київській Україні XVI — поч. XIX ст.— К., 1924; Пам'ятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1.
260. Вулиці Києва.— К., 1995.
261. Виставка творчих праць дійсного члена Академії архітектури УРСР, доктора архітектури, професора П. Ф. Альошина.— К., 1956; Макаренко І. М., Полякова І. М. Биографический словарь заведующих кафедрами и профессоров Киевского медицинского института (1841—1991).— К., 1991; Смолич Ю. Про театр.— К., 1977; Ясісвич В. Є. Київський зодин П. Ф. Альошин.— К., 1966.
262. ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 35 600 (ФП); ЦДАІУ, ф. 127, оп. 782, спр. 624; оп. 788, спр. 130; оп. 873, спр. 419; оп. 943, спр. 686; ф. 707, оп. 256; Києвлянин.— 1902.— 2 авг.; Киевская газета.— 1903.— 17—18 окт.; Рибинський В. До історії Київської духовної академії // Хроніка-2000.— 1997.— № 17—18; Устав Киевского православного рели-

- гнозно-просветительного общества.— К., 1909.
263. Вєсь Киев: Адресная и справочная книга на 1914 год.— К., 1914.
264. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 1145; ф. 143, оп. 2, спр. 921; ф. 163, оп. 41, спр. 1989.
265. Там само, ф. 163, оп. 41, спр. 5989.
266. Там само, ф. 100, оп. 1, спр. 820; Вєсь Киев: Адресная и справочная книга на 1914 год.— К., 1914.
267. Вєсь Киев: Адресная и справочная книга на 1914 год.— К., 1914.
268. ДАК, ф. 143, оп. 2, спр. 2366; ф. 163, оп. 6, спр. 153; оп. 46, спр. 32; Вєсь Киев: Адресная и справочная книга на 1906 год.— К., 1906; Киевлянин.— 1910.— № 180.— 2 июля; Киевский календарь на 1901 г.— К., 1901.
269. ДАК, ф. 143, оп. 2, спр. 1955; Энциклопедия українознавства: Словникова частина.— Львів, 1993.— Т. 2; Інтересная постройка // Киевлянин.— 1903.— № 168.— 20 июня; Кальницький М. Архитектор Иосиф Зекцер // Возрождение.— 91.— 1992.— № 1.
270. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 564; Малаков Д. Василь Григорович Кричевський // Янус.— 1998.— № 1.
271. ЦДАУ, ф. 274, оп. 1, спр. 403, 410; ф. 275, оп. 1, спр. 81; ф. 317, оп. 1, спр. 1319, 1322, 1907; Колішер Т. М., Слюдинова Т. Б. Адреси іскривців у Києві (1901—1903 рр.) // Укр. іст. журнал.— 1983.— № 6; Ляскоронський В. Г. (некролог) // Україна.— 1928.— № 6.
272. Асеев Ю. С. Архитектура Древнего Киева.— К., 1982; История Академии наук Украинской РСР.— К., 1982; Петров Н. И. Историко-топографические очерки древнего Киева.— К., 1897.
273. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 2027; История Академии наук Украинской РСР.— К., 1982.
274. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 2542; ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 513; Хінкулов А. Ф. Письменник жив у Києві.— К., 1982.
275. ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 588; Академия наук Украины: Персональный склад. 1918—1993.— К., 1993; Нариси історії архітектури Української РСР (дожовтневий період).— К., 1957.
276. ЦДАУ, ф. 725, оп. 1, спр. 34; История Академии наук Украинской РСР.— К., 1982; Київ: Историчний огляд.— К., 1982.
277. Архитектура і будівництво міст УРСР.— К., 1949; Нестеров М. В. Воспоминания.— М., 1989; Прахов Н. А. Страницы прошлого.— К., 1958.
278. Академия наук Украинской ССР.— К., 1986; Биологи: Биограф. справочник.— К., 1984; Голубев Г. Н. Жизнь Даниила Заболотного.— М., 1962; Дроботько В. Г. Данило Кирилович Заболотный.— К., 1958; Матвеев С. А. Институт микробиологии и вирусологии им. Д. К. Заболотного.— К., 1985.
279. ЦДАУ, ф. 707, оп. 53, спр. 106; оп. 60, спр. 26; оп. 87, спр. 5726; Матченко И. П. Двадцатипятилетие Киевского реального училища (1873—1898 гг.).— К., 1898; Петр Запорожец: Документы и материалы.— Винница, 1962; По вопросу о преобразовании реальной гимназии // ЖМНП.— 1871.— № 5, 11.
280. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 5313; Кисельгоф Т. Годы молодые // Лит. газета.— 1981.— 13 мая; Кузьмин Н. И. Украинская школа музыкального мастерства: Крат. ист. очерк.— К., 1988; Семеновский В. Семейный портрет // Театр.— 1983.— № 4.
281. Горюхина Н., Ефремова Л. К. Г. Стеценко.— К., 1955; Кирило Стеценко: Спогади, листи, матеріали.— К., 1981; Лісєцький С. Кирило Стеценко.— К., 1974; Пархоменко Л. К. Г. Стеценко.— К., 1973; Товстуха Е. С. Кирило Стеценко.— К., 1982.
282. Архів Інституту «Укрпроектреставрація». Перунова Н. Інвентаризація улиц Верхний и Нижний Вал: Ист. записка; Там само. Толочко Л. И. История Подола. Регенерация Подола: Ист. записка; ДАК, ф. 163, оп. 41 (История забудовы вулиць Верхний и Нижний Вал); Алферова Г. В., Харламов В. А. Киев во второй половине XVII века.— К., 1982; Київ: Историчний огляд.— К., 1982; Київ: Провідник.— К., 1930.
283. ДАК, ф. 143, оп. 2, спр. 2801.
284. Там само, ф. 100, оп. 1, спр. 776; ф. 143, оп. 2, спр. 534.
285. Там само, ф. 162, оп. 41, спр. 2521.
286. Там само, спр. 4083.
287. Там само, ф. 163, оп. 41, спр. 4366.
288. ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 343.
289. Вєсь Киев: Адресная и справочная книга на 1899 год.— К., 1899; Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1909 год.— К., 1909.
290. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 5755; Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева за 1914 год.— К., 1913.
291. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 668.
292. ДАКО, ф. 4, оп. 2, спр. 86; Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.— К., 1963; Непокоренная земля Киевская.— К., 1985.
293. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 3139, 3681; ЦДАУ, ф. 442, оп. 534, спр. 132; ф. 830, оп. 1, спр. 292, 293, 395, 656; Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1913 год.— К., 1912.
294. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 1735; ф. 165, оп. 41, спр. 4367.
295. Там само, ф. 163, оп. 1, спр. 2566.
296. Там само, ф. 100, оп. 1, спр. 1539, 1540; ф. 143, оп. 2, спр. 1406; ф. 163, оп. 41, спр. 301, 3676, 4237, 4319, 4471, 4698; ДАКО, ф. 1, оп. 295, спр. 54013; ф. Р-432, оп. 2, спр. 984.
297. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 2913, 3465; ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 26.
298. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 2561—2563; ф. 163, оп. 41, спр. 4474.
299. Там само, ф. 100, оп. 1, спр. 2418, 2419; ф. 163, оп. 41, спр. 5931; ДАКО, ф. 1, оп. 248, спр. 199.
300. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 4545; оп. 58, спр. 138, 151; Київ: Историчний огляд.— К., 1982.
301. Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1913 год.— К., 1912.
302. Дорошенко Д. Мої спогади про О. О. Русова.— Львів, 1938; Русова С. Життя українського ідеаліста кінця XIX ст.— Львів, 1938; Її ж. Мої спомини.— Львів, 1937.
303. Гіляров С. Архитектура Киева передвоенной доби // Соц. Київ.— 1936.— № 4; Кальницький М. Студент Бобель і письменник Бабель // Прапор комунізму.— 1989.— 24 жовт.
304. Асеев Ю. С. Архитектура древнего Киева.— К., 1982; Його ж. Петро Милонг — видатний зодчий Давньої Русі // Вісник Академії архітектури УРСР.— 1950.— № 3; Закревський Н. В. Описание Киева.— М., 1868.— Т. 1; Мовчан И. И. Древние Выдубичи.— К., 1982.
305. Академия наук Украины: Персональный склад.— К., 1993.
306. Алеппский П. Путешествие ангиохского патриарха Макария в Россию в половине XVII века.— М., 1897.— Вып. II; 1898.— Вып. IV; Асеев Ю. С. Петро Милонг — видатний зодчий Давньої Русі // Вісник Академії архітектури УРСР.— 1950.— № 3; Голубев С. Т. Киево-Выдубицкий монастырь (домонгольское время) // Труды КДА. Кн. X, октябрь; Кн. XII, декабрь.— К., 1913; Евлогий. Заметка к статье «Церкви и монастыри, построенные в Киеве князьями» // Труды КДА.— К., 1892.— Т. 1; Каргер М. К. Археологические исследования древнего Киева: Отчеты и материалы (1938—1947 гг.).— К., 1950; Його ж. Древний Киев.— М.; Л., 1961.— Т. 2; Логвин Г. Н. Киев.— М., 1960; Логвин Н. Г. Михайловская церковь на Выдубичах в Киеве // Сов. археология.— 1986.— № 4; Максимович М. А. Выдубицкий монастырь // Собр. соч.— К., 1877.— Т. 2; Миллер Г. А. Киево-Выдубицкий Свято-Михайловский монастырь // Ист. вестник.— 1903.— № 8; Мовчан И. И. Древние Выдубичи.— К., 1982; Петров Н. И. Киев, его святыни и памятники.— СПб., 1896; Тиманович Е. В. Праці архітектора Юрасова у Києві // Питання історії, архітектури та будівельної техніки країни.— К., 1959.
307. ДАК, ф. 16, оп. 465, спр. 47—49.
308. Бец В. А. (некролог) // Киевлянин.— 1894.— № 271; История Київського університету / За ред. О. Жмудського.— К., 1959.
309. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917— грудень 1918).— К.; Філадельфія, 1995.
310. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник.— К., 1910.— Т. 2.
311. Леляевский Николай Семенович, инженер путей сообщения (некролог) // Киевлянин.— 1905.— 20 февр.— № 51.
312. Федір Нірод: Альбом.— К., 1988.
313. Гончаров Н. К. Педагогическая система К. Д. Ушинского.— М., 1973; Грищенко М. М. К. Д. Ушинский.— К., 1974; Романовский А. К., Барсуку И. Я. Жизнь во имя будущего.— К., 1984.
314. Акинша К. А. Мир Ханенко: Заметки об историзме // Панорама искусств.— М., 1988.— Вып. 11; Крутенко Н. Ханенки // Пам'ятки України.— 1996.— № 3—4.
315. РДВІА, ф. 485, оп. 1, спр. 7073.
316. ЦДАУ, ф. 725, оп. 1, спр. 77 (Эртель А. Д. Отчет об осмотре пещеры, открытой в июле 1916 г. при земляных работах в Выдубицком монастыре); Каргер М. К. Археологические исследования древнего Киева: Отчеты и материалы (1938—1947 гг.).— К., 1950; Стрихарь М. Н., Бобровский Т. А. Спелео-археологические изыскания 1990 г. в Киевской области // Проблеми вивчення та охорони пам'яток археології Київщини.— К., 1991.
317. Кілессо С. Київ архітектурний.— К., 1987; Нариси історії архітектури Української РСР (радянський період).— К., 1962.
318. ЦДАУ, ф. 127, оп. 857, спр. 142, 2217; Білокінь С. Пам'ятки УАПЦ 1921 року в Києві // Відомості митрополії УАПЦ у діаспорі.— Лондон, 1997.— Жовтень.— Ч. 4; Киевские епархиальные ведомости.— 1882.— № 10.
319. ДАК, ф. 6, оп. 1, спр. 1635; ф. 100, оп. 1, спр. 1065; ф. 163, оп. 1, спр. 1568, 1818, 2259, 3370, 3588, 3929, 4076, 6358; Бутник-Сиверський Б. С. Архітектор В. І. Беретті в Києві.— К.; Львів, 1947; Закревський Н. В. Описание Киева.— М., 1868.— Т. 1—2; Клиневич С. Р. На горе Старокиевской.— К., 1982.
320. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 3046; ЦДАУ, ф. 442, оп. 639, спр. 797; Вєсь Киев: Адресная и справочная книга на... (1901—1913) год.— К., 1901—1913; Гермайзе О. Праця Київського Наукового Товариства на тлі наукового життя Наддніпрянської України // Київська старовина.— 1992.— № 6; Енциклопедія українознавства.— Париж; Нью-Йорк, 1973.— Т. VII; Літературно-науковий вістник.— 1902—1912.
321. Заклинський Р. З. історії Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка // Життя й революція.— 1928.— № 3; Його ж. Музейне будівництво // Там само.— 1929.— № 12; Ковтанюк Н. Г. До 90-річчя заснування Державного історичного музею УРСР // Укр. іст. журнал.— 1989.— № 8; Ковганюк Н. Г., Шовкопляс Г. М. Заснування та початок історії музею (до 1918 р.) // Від першовитків до сьогодення: із історії формування колекцій музею: Темат. зб. наук. праць НМІУ.— К., 1996; Нариси історії архітектури Української РСР (радянський період).— К., 1962; Мистецтво України: Біограф. довідник.— К., 1997.

322. ДАК, ф. 163, оп. 6, спр. 189; ІР НБУ, ф. 240, № 2; Білокінь С. Нарбутівські сюжети // Жовтень. — 1983. — № 7; Його ж. Талант Георгія Нарбуга // Вітчизна. — 1982. — № 8; Брагіна О. Ф. На уроках Анни Даниловни Артоболовської // Методические материалы в помощь педагогам-пianистам музыкальных школ. — М., 1970; Вєсь Киев: Адресная и справочная книга на 1900 год. — К., 1900; Иконников В. С. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета св. Владимира (1834—1884). — К., 1884; Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева за 1914 год. — К., 1913; Карацуба С. М. Александр Данилович Карпека // Нариси з історії природознавства і техніки. — К., 1970. — Вип. XII; Компан О. С., Суслепаров М. З. До 80-річчя з дня народження П. В. Клименка // Укр. іст. журнал. — 1967. — № 7; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. — К., 1983. — Т. 1.
323. ДАК, ф. 93, оп. 2, спр. 93; ф. 100, оп. 1, спр. 1065; ДАКО, ф. 1636, оп. 6, спр. 263; Виктор Васнецов: Мир художника. — М., 1987; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914—1920). — Мюнхен, 1969; Лозинський І. Ярослав Гашек на Україні // Жовтень. — 1983. — № 4; Политические деятели России 1917: Биограф. словарь / Гл. ред. П. В. Волобуев. — М., 1993; Прахов Н. А. Страницы прошлого. — К., 1958; Симон Петлюра та його родина: Збірник / Упоряд. та передм. В. Михальчука. — К., 1996; Скоропадський П. Спогади (кінець 1917—грудень 1918). — К.; Філадельфія, 1995; Хінкулов А. Ф. Літературні зустрічі. — К., 1980; Його ж. Письменник жив у Києві. — К., 1982.
324. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 1564; Врубель: Переписка. Воспоминания о художнике. — Л., 1976; Ганчель В. Київський вищий кооперативний технікум // Нова громада. — 1923. — № 7—8; Довгань Р. Поет // Голос відродження. — К., 1989; Історія Академії наук України, 1918—1923: Документи і матеріали. — К., 1993; Кальницький М. Б. Маловідома адреса // Прапор комунізму. — 1983. — 23 квіт.; Його ж. Две трагические судьбы пересеклись близ Святой Софии // Киевские ведомости. — 1988. — 13 янв.
325. Зодчество Украины: Сб. статей. — К., 1954; Нариси історії архітектури Української РСР (радянський період). — К., 1962.
326. ДАКО, ф. 802, оп. 58, спр. 42.
327. Блюміна І. М. В. В. Різниченко (Велентій) — художник і поет. — К., 1972; Інститут геологічних наук. — К., 1986; Онопрієнко В. І. На його честь лише названо мінерал // Вісник АН УРСР. — 1990. — № 7; Його ж. Павел Аполлонович Тутковский. — М., 1987.
328. Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева на ... (1909—1915) год. — К., 1909—1914.
329. ДАК, ф. 80, оп. 1, спр. 210, 259, 324; ф. 163, оп. 41, спр. 6261, 6451; Киевлянин. — 1898. — № 220; Попов В., Фрезинский Б. Илья Эренбург: Хроника жизни и творчества. — СПб., 1993; Эренбург И. Люди, годы, жизнь: Воспоминания: В 3 т. — М., 1990. — Т. 1.
330. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 4240; Правда історії і діяльність єврейської культурно-просвітницької організації «Культурна Ліга» у Києві (1918—1925): 36 документів і матеріалів / Уклад. М. О. Рибаків. — К., 1995; Уся Київщина на 1928 рік: Довідна книга. — К., 1928.
331. Вертинский А. Н. Дорогой длиною... — М., 1990; Кальницький М. Б. Дім, що пам'ятає Вертинського // Прапор комунізму. — 1988. — 11 груд.; Киселев Б. М. Рассказы о Куприне. — М., 1964; О Николае Ушакове. — К., 1977; Ясєвич В. Е. Творчество киевского городского архитектора В. Н. Николаева // Стрво и архитектора. — 1982. — № 11.
332. ДАК, ф. 79, 158; Кондаков С. Н. Юбилейный справочник Императорской академии художеств (1764—1914). — СПб., 1914. — Т. 1; Купффер Э. Ю. Жилой дом. — Пр.: М., 1914; Мурашко Н. И. Воспоминания старого учителя. — К., 1907; Петровский М. Городу и миру. — К., 1990; Полонська-Василенко Н. Київ часів М. Зєрова та П. Филиповича // Хроніка-2000. — 1993. — Вип. 1—2; Рєпрєсованє красєзнавствє. — К., 1990; Спаська Є. Спогади про мого найсудовішого вчителя Данила Щєрбаківського // Наука і культура: Україна. — К., 1990. — Вип. 24; Турченко Ю. Я. Київська рисувальна школа. — К., 1956.
333. Архів КБТІ, квартал 704; ДАКО, ф. 4, оп. 2, спр. 82; Дубина К. В годы тяжелых испытаний. — К., 1962; Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. — К., 1963; Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине, 1941—1944 гг. — К., 1985. — Кн. 1; Нєпокорєнная земля Киевская. — К., 1985; Очерки истории Киевских городской и областной партийных организаций. — К., 1981.
334. Михайло Дерєгус: Каталог виставки творів: Живопис. Графіка / Передм. М. Костюченка. — К., 1984; Михайло Дерєгус: Офорти / Передм. І. Вєрби. — К., 1971.
335. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 5944; Архів ДержНДІТІАМ. Леонтович В. Г. Архитекторы, инженеры и скульпторы, работавшие в Киеве в 1850—1925 гг. (Рукопись). Вип. 1. — 1960.
336. РДІА (Санкт-Петербург), ф. 789, оп. 14, спр. С-116; Губєргриц А. Я. В. П. Образцов и его школа. — М., 1990; Киевский календарь на 1884 (високосный) год. — К., 1883; Хінкулов А. Ф. Літературні зустрічі. — К., 1980.
337. Вєсь Киев: Адресная и справочная книга на ... (1908—1909) год. — К., 1908—1909; Іванис В. Симон Петлюра — Президент України. — Торонто, 1952; Ігнатенко В. Бібіографія української прєси. — Х., 1930.
338. Краткая литературная энциклопедия. — М., 1972. — Т. 7; Терещенко М. Поезії / Передм. О. Засєнка. — К., 1968. — Т. 1.
339. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 5717; Киевлянин. — 1901. — № 347.
340. ЦДАВОВУ, ф. 4632, оп. І (Фонд М. Стражеска); Дупленко К. Ф. Н. Д. Стражеско. — К., 1973; Історія Академії наук Української РСР. — К., 1982; Калєндарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1913 год. — К., 1912; Калина В. Т. Микола Стражеско. — К., 1977; Мистецтво України: Біогр. довідник. — К., 1997; Михєв А. Л., Дупленко К. Ф. Н. Д. Стражеско — выдающийся представитель советской медицинской науки. — К., 1952; Профєсор В. А. Обремський // Архитектура Рад. України. — 1940. — № 11.
341. Афанасьев Е. Михайло Лисєнко: Нарис про життя і творчєсть. — К., 1975; Бабишкін О. Амвросій Бучма в кінє. — К., 1966; Баш Я. Актор-громадянин (спогади про Шумського, 1887—1954) // Мистецтво. — 1954. — № 1; Бугаєнко І. Микола Глушенко. — К., 1973; Бучма А. З глибини душі (статті і спогади). — К., 1959; Владич Л. В., Касієв В. І. П'ять етюдів про художника. — К., 1978; Касієв В. З мого життя (спогади). — К., 1974; Косач Ю. А. Амвросій Бучма. — К., 1978; Микола Глушенко: Спогади про художника / Упоряд. І. М. Блюміна. — К., 1984; Мороз А. Видатний скульптор // Образотворче мистецтво. — 1978. — № 6; Німенко А. Михайло Григорович Лисєнко: Нарис про життя і творчєсть. — К., 1958; Піскун І. А. М. Бучма: Нариси про життя і творчєсть. — К., 1956; Степанов Б. Юрій Шумський. — К., 1971; Шумський Ю. Оповідання і статті (зустрічі, враження, образи). — К., 1964; Юрій Шумський на радіостанції імені Шевченка // Вітчизна. — 1965. — № 7.
342. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 1817; ф. Р-434, оп. 1, спр. 66; ЦДАМЛМУ, ф. 648, оп. 1, спр. 6; Академія наук України: Персональний склад, 1918—1993. — К., 1993; Виктор Михайлович Васнецов: Письма, дневники, воспоминания... — М., 1987; Винар Л. Життя і наукова діяльність Михайла Грушевського // Укр. історик. — 1966. — № 1-2; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914—1920). — Мюнхен, 1969; Кальницький М. Київ, Володимирська, 42 // Літературна панорама-1986. — К., 1986; Кротєвич Е. М. Киевские встречи. — М., 1968; Лисєнко О. М. М. В. Лисєнко (Спогади сина). — К., 1959; Политические партии России. Конец XIX — первая треть XX века: Энциклопедия. — М., 1996.
343. Архів КБТІ, спр. 13537, квартал 3020; Біологи: Біогр. справочник. — К., 1984; Білик Г. І., Бачурин Г. Ф. Дмитро Костянтинович Зєров // Укр. ботан. журнал. — 1985. — Т. 22. — № 8; Іван Григорович Підопличко: Бібіо-огр. покажч. — К., 1976. — (Бібіобібіо-огр. вчених УРСР). — (Далі — БВ УРСР); Історія Академії наук Української РСР. — К., 1982; Молявко Г. І., Франчук І. Ф., Куличенко В. Г. Географи. Географы: Біогр. справочник. — К., 1985; Підопличко Іван Григорович // Зоологія Советского Союза: Справочник. — Л., 1961; Погребняк Петро Степанович. — К., 1978.
344. ДАК, ф. 163, оп. 6, спр. 198; Академія наук Української ССР: Телефонний справочник. — К., 1949; Академія наук України: Персональний склад. — К., 1993; Калєндарь: Адресная и справочная книга г. Киева за 1914 год. — К., 1913; Нариси історії архітектури Української РСР (дожовтєвий період). — К., 1957; Ясєвич В. Е. Архитектура Украины на рубеже XIX—XX веков. — К., 1988.
345. ЦДАУ, ф. 274, оп. 1, спр. 161; Іван Іванович Шмальгауєн. — К., 1994. — (Бібіобібіографія учєных УССР). — (Далі — БУ УССР); Київ: Провідник. — К., 1930; Памяти К. Квитки, 1880—1953: Сб. статей. — М., 1983; Ремєзовский И. Д. Ульяновы в Киеве: 1903—1904 гг. — К., 1979; Сєбєнчїкий П. Я. 1862—1923. — К., 1926.
346. Кальницький М. Фрєйлєхс. Ктє автор? // Возрождєніє-91. — 1994. — № 2; Некрасов В. Записки зєваки. — М., 1991.
347. ДАК, ф. 17, оп. 1, т. 3, спр. 28; ДАКО, ф. 1, оп. 295, спр. 50459; Загаєєвич М. Українська балєтна музика. — К., 1969; Мистецтво України: Біогр. довідник. — К., 1997; Михайлов М. М. А. Скорульський. — К., 1960.
348. Київ: Провідник. — К., 1930; Париж — Олєгові Штулові: Збірник на пошану Олєга Штуля-Ждановича. — Париж, 1992; Тєліга О. Збірник. — К., 1992.
349. Архів ДержНДІТІАМ. Леонтович В. Г. Архитекторы, инженеры и скульпторы, работавшие в Киеве в 1850—1925 гг. (Рукопись). Вип. 1. — 1960; ДАКО, ф. 1, оп. 233, спр. 133; Кальницький М. Два великих композитора божєвали по паркам // Киевские ведомости. — 1997. — 24 нояб.; Киевлянин. — 1899. — № 20, 94; 1900. — № 117; 1901. — № 12, 17, 31, 40, 45, 108, 255, 258, 269; Килєссо С. Киевский оперный театр: опыт реконструкции // Архитектура СССР. — 1988. — № 6; Пружанский А. М. Отечественные певцы. 1750—1917: Словарь. — М., 1991. — Ч. 1; Семєнтовский Н. Киев, его святїни, древности, достопамятности... — К.;

- СПб., 1900; Стефанович М. Київський державний орден Леніна академічний театр опери та балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка: Іст. нарис.— К., 1968; Убийство Столыпина: Свидетельства и документы / Сост. А. Сербренников.— Рига, 1990; Яневський Д. Б. Українська Центральна Рада: перші кроки до національної державності // Філософська і соціологічна думка.— 1990.— № 8.
350. Альошин П. Ф. Батько і син Беретті // Архітектура Рад. України.— 1938.— № 3; Діяльність Історичної секції Всеукраїнської Академії наук та зв'язаних з нею історичних установ академії в році 1928.— К., 1930; Історична секція Української Академії наук в 1926 році // Україна.— 1927.— № 3; Куниція К. Художнє оформлення будинку історичних установ ВУАН // Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва.— К., 1930; Пиріг Р. Я. Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924—1934).— К., 1993; Сохань П. С., Ульяновський В. І., Кіржаєв С. М. М. С. Грушевський і Академія.— К., 1993; Федорова Л. Михайло Грушевський і Музей Києва // Укр. історик.— 1994.— № 1—4; Щітківський І. Невідомий архітектурний твір академіка О. В. Беретті в Києві (Академік О. В. Беретті як будівничий трьох приміщень Української Академії наук) // Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва.— К., 1930.
351. Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева на 1915 год.— К., 1914; Київ: Провідник.— К., 1930; Клиевский С. Р. Детище Киева IX — первой половины XIII веков.— К., 1982; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1.
352. Алашин П. К столетию со дня рождения А. В. Беретті // Архитектурно-художественный еженедельник.— 1916.— № 78; Альошин П. Батько і син Беретті // Архітектура Рад. України.— 1938.— № 3; Історія Академії наук України. 1918—1993.— К., 1994; Історія Академії наук України. 1918—1923: Документи і матеріали.— К., 1993; Історія Академії наук Української РСР.— К., 1982; Київ: Провідник.— К., 1930.
353. ЦДАУ, ф. 707, оп. 151, спр. 48; оп. 229, спр. 94, 207; оп. 256, спр. 7; оп. 258, спр. 53; оп. 300, спр. 9, 59; оп. 306, спр. 32; ф. 725, оп. 1, спр. 3, 10, 23, 25, 43, 53; Верстюк В. Ф. Українська революція: доба Центральної Ради // Укр. іст. журнал.— 1995.— № 2, 5, 6; Грушевський М. С. Споми́ни // Київ.— 1988.— № 9—12; 1989.— № 8—11; Його ж. Українська Центральна Рада та її Універсали.— К., 1917; Деятелість Киевского общества охраны памятников старины и искусства.— К., 1912; Дорошенко Д. Історія України: Доба Центральної Ради.— Ужгород, 1932; Золотарев І. Из истории Украинской Центральной Рады (1917 год).— К., 1922; 1917 год на Киевщине: Хроника событий.— К., 1928; Ясіевич В. Е. Київський зодчий П. Ф. Альошин.— К., 1966.
354. Архів пожежно-технічної виставки у м. Києві. Розгортки планів і фотоконструкції будинків Присутствених місць на вул. Володимирській; ДАК, ф. Р-741, оп. 1, спр. 16, 27; ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 592; МФ ДержНДІТІАМ, № 45079; РВ НТБ, 16 РК; ЦДАУ, ф. 442, оп. 85, спр. 314; Закревський Н. В. Описание Киева.— М., 1868.— Т. 2; Київ: Провідник.— К., 1930; Островський Б. М., Марченко А. П. Профессия — пожарный.— К., 1991; Черкун В. П., Мищенко М. А. Пожарно-техническая выставка.— К., 1988.
355. ЦДАУ, ф. 127, оп. 868, спр. 572; Грачова Л. Архітектор Володимир Гнатович Заболотний.— К., 1967; Кілеско С., Кухан С. О. М. Вербицкий — архитектор, педагог.— К., 1966; Мистецтво України: Біогр. довідник.— К., 1997; Справочник Академии архитектуры УССР на 1952 год.— К., 1952.
356. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 2499; ЦДАУ, ф. 127, оп. 868, спр. 592; Киевлянин.— 1898.— 25 марта.— № 84.
357. ДАКО, ф. 41, оп. 1, спр. 1369—1371; оп. 3, спр. 21; оп. 250, спр. 6; ф. 1542, оп. 1, креслення; ЦДАУ, ф. 442, оп. 78, спр. 454; Адрес-календарь и справочная книга Киевской губернии на 1888 год.— К., 1888; Александр Матвеевич Лазаревский (некролог) // Киевская старина.— Т. LXXVII.— 1902.— Май; Григор'єв Г. У старому Києві.— К., 1961; Игнаткин И. А. История планировки и застройки Киева в начале XIX в.: Дис. на соиск. уч. степ. канд. архит.— К., 1962; История Киева.— К., 1963.— Т. 1; Отечественная история: Энциклопедия: В 5 т.— М., 1994.— Т. 1; ПСЗРИ. Собр. 2. Т. XX. Отд. 1. 1845 г. № 18462; Отд. 2. л. 15—23.— СПб., 1846; Рекорды Киева // АСС.— 1997.— № 1; Хінкулов А. Ф. Літературні зустрічі.— К., 1980.
358. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 558; ф. 163, оп. 7, спр. 93; оп. 41, спр. 2516, 2677.
359. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 614, 1148; ф. 163, оп. 41, спр. 3929, 4076; Кальницький М. Киевское общественное собрание // Возрождение-91.— 1991.— № 9; Киевское общественное собрание: Список членов на 1 января 1914 г.— К., 1914; ОУН: Минувле і майбутнє.— К., 1993; Погребенник Ф. Три поїздки // Київ.— 1986.— № 3; Самчук У. На коні вороному.— Вінніпег, 1990; Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 — грудень 1918).— К.; Філадельфія, 1995; Ю. С. Лавров: Сцена и годы. Воспоминания о Ю. С. Лаврове.— М., 1989.
360. ДАК, ф. 163, оп. 46, спр. 222; Весь Киев: Адресная и справочная книга н. ... (1899—1916) год.— К., 1899—1916; Іванченко Р. Г. Іван Нечуй-Левицький: Нарис життя і творчості.— К., 1980; Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1910 год.— К., 1910; Тараненко М. П. І. С. Нечуй-Левицький: Семінарії.— К., 1984; Творчість І. С. Нечуя-Левицького: Статті і матеріали.— К., 1961; Хінкулов А. Ф. Письменник жив у Києві.— К., 1982; Спутник по г. Киеву / Изд. С. М. Богуславского.— К., 1913.
361. Бабулевич С. І. Видатний зодчий Києва // Архітектура Рад. України.— 1940.— № 6; Кальницький М. Архитектурный «родич» головного банку України // Вісник Нац. банку України.— 1996.— № 5.
362. Уманський Б. М. Досвід швидкісного будівництва в Києві // Архітектура Рад. України.— 1939.— № 6.
363. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії.— К., 1993; Копиленко О. Л. «Сто днів» Центральної Ради.— К., 1992; Логвин Г. Н. Киев: Художественные памятники.— М., 1982; Нариси історії архітектури Української РСР (дожовтневий період).— К., 1957; Шулькевич М. М., Дмитренко Т. Д. Киев: Архит.-ист. очерк.— К., 1978.
364. ЦДАУ, ф. 442, оп. 34, спр. 1011; оп. 89, спр. 430; Бердяев Н. А. Самопознание.— М., 1991; Завадський Н. П. Владимирский — Киевский кадетский корпус, 1851—1901: Ист. очерк.— К., 1908; Игнатьев А. А. Пятьдесят лет в строю.— М., 1959.— Т. 1; Камнев С. С. // Деятели Союза Советских Социалистических Республик и Октябрьской революции.— М., 1989; Киевлянин.— 1901.— 13 дек.— № 344; Климчук О. Крутив Крутень веремі // Україна.— 1982.— № 17; 50-летію Владимирского кадетского корпуса // Нива.— 1902.— № 1; Семеновский Н. Киев, его святыни, древности, достопамятности.— К., СПб., 1900; Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття, 1917—1921 рр.— К., 1995.
365. ДАК, ф. 298, оп. 1, спр. 33, 74, 76, 80, 81; Александровский И. В. Собор св. Владимира в Киеве.— К., 1905; Горбенко С. В. Монументальный живопис // Історія українського мистецтва.— К., 1970.— Т. 4, кн. 2; Дедлов В. А. Киевский Владимирский собор и его художественные творцы.— М., 1901; Кульженко С. В. Собор св. Владимира в Киеве.— К., 1915.
366. Київ: Історичний огляд.— К., 1982; Київ: Провідник.— К., 1930; Галайба В. Київське вільне пожежне товариство // Веч. Київ.— 1992.— 10 берез.
367. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 5317; Весь Киев: Адресная и справочная книга на 1914 год.— К., 1914; Киевлянин.— 1897.— 7 авг.; 1898.— 18 окт.; Справочная книга «Весь Киев» на 1926 год.— К., 1926.
368. ДАК, ф. 143, оп. 2, спр. 1338; ф. 163, оп. 41, спр. 1216, 2859.
369. Там само, ф. 163, оп. 41, спр. 1351; ф. 165, оп. 58, спр. 302.
370. Там само, ф. 100, оп. 1, спр. 396; ф. 143, оп. 2, спр. 1601; ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, № 54770 ФП / кор. 1235. Пакет; № 64476 ФП / кор. 1801.
371. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 1, спр. 7; Білокінь С. Новий храм на руїнах // Людина і світ.— 1992.— № 3; Звідомлення Товариства «Просвіта» у Києві за 1907 рік.— К., 1908.
372. ДАК, ф. 143, оп. 2, спр. 670; ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, № 54770 ФП / кор. 1235. Пакет; № 64476 ФП / кор. 1801.
373. ДАК, ф. 143, оп. 2, спр. 2063; Історія Академії наук Української РСР.— К., 1982; Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на ... (1911—1913) год.— К., 1911—1912; Киевлянин.— 1912.— 12 февр.
374. ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, № 33153 ФП; Весь Киев в кармане: Адресная и справочная книга на 1909 год.— К., 1909; Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1913 год.— К., 1912; Мистецтво України: Біогр. довідник.— К., 1997.
375. Дорошенко Д. І. Історія України, 1917—1923.— Ужгород, 1930.— Т. 2; Перший піврік існування Української Академії Наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 року.— К., 1919.
376. ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 55; Киевлянин.— 1901.— № 95, 181, 308; Соляський Б. П. Видатний майстер архітектури // Архітектура Рад. України.— 1940.— № 11.
377. ДАК, ф. 94, оп. 4, спр. 1, 7; оп. 2, спр. 363; оп. 3, спр. 7; оп. 5, спр. 31, 37, 66, 157; ЦДАММУ, ф. 11, оп. 1, спр. 96; Бойко Ю. У сяйві нашого Києва.— Мюнхен, 1955; Верига В. Втрати ОУН в часи Другої Світової війни.— Торонто, 1991; Ганчель В. Київський вищий кооперативний технікум // Нова громада.— 1923.— № 7—8; До п'ятиліття Київського кооперативного технікуму // Там само.— 1925.— Кн. 1; Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1904 год.— К., 1904; —... на 1909 год.— К., 1909; —... на 1910 год.— К., 1910; —... на 1913 год.— К., 1912; —... на 1915 год.— К., 1914; Киевлянин.— 1898.— 16 июля.— № 184; Київ: Провідник.— К., 1930; На зов Києва.— Нью-Йорк, 1985; Отчет о состоянии учебно-воспитательной части Киевского 1-го коммерческого училища за 1911—1912 учебный год.— К., 1913; Справочная книга «Весь Киев» на 1926 год.— К., 1926; Уся Київщина: Довідна книга на 1928 рік.— К., 1928.
378. Постройка казарм для войсковых частей // Киевлянин.— 1912.— 14 февр.; Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 — грудень 1918).— К.; Філадельфія, 1995; Слащов-Крымский Я. А. Белый Крым. 1920 г.: Мемуары и до-

- кументы. — М., 1990; 100-летие 130-пехотного Херсонского полка // Киевлянин. — 1912. — 3, 5 мая; Тынченко Я. Белая гвардия Михаила Булгакова. — К.; Львов, 1997.
379. Київ: Провідник. — К., 1930; Макушенко П. І. Архітектор Валеріан Микитович Риков. — К., 1967; Протоколи Київської організації РСДРП (більшовиків) 1917 року // Літопис революції. — 1931. — № 4.
380. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 985.
381. Там само, ф. 143, оп. 2, спр. 2038; Білокінь С. Пам'ятки УАПЦ 1921 року в Києві // Відомості митрополії УАПЦ у діаспорі. — Лондон, 1997. — Жовтень. — Ч. 4; Енциклопедія українознавства. — Львів, 1996. — Т. 5; Історія Академії наук Української РСР. — К., 1982; Хінкулов Л. Ф. Літературні зустрічі. — К., 1980.
382. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 1218; ф. Р-181, оп. 2, спр. 82; ЦДАУ, ф. 128, оп. 2 (заг.), спр. 418; Адрес-календарь и справочная книга Киевской губернии на 1888 год. — К., 1888; Весь Киев: Адресная и справочная книга на 1904 год. — К., 1904; Гейманович А. И., Абашев-Константиновский А. Л. Профессор В. М. Гаккебуш (К 25-летию со дня смерти) // Врачебное дело. — 1957. — № 3; Житков С. М. Биографии инженеров путей сообщения. — СПб., 1902. — Вып. 3; Захарченко М. М. Киев теперь и прежде. — К., 1888; Макаренко И. М., Полякова И. М. Биографический словарь заведующих кафедрами и профессоров Киевского медицинского института (1841—1991). — К., 1991; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. — К., 1983. — Т. 1; 50 лет Киевского научно-исследовательского института ортопедии, 1919—1969. — К., 1969.
383. ДАК, ф. 93, оп. 2, спр. 9; ф. 100, оп. 1, спр. 20, 80; ф. 143, оп. 2, спр. 192; ф. Р-332, оп. 1, спр. 2; Богданович Г. А. Федір Петрович Балавандський. — К., 1963; Весь Киев: Адресная и справочная книга на 1910 год. — К., 1910; Затецкий Я. П. Николай Корнилович Пимоненко: Жизнь и творчество. — К., 1955; Императорская Санкт-Петербургская академия художеств, 1764—1914: Юбилейный справочник: Часть историческая / Сост. С. Н. Кондаков. — СПб., 1914; Киевлянин. — 1900. — № 236; 1901. — 8 янв. — № 81; Петрицкий А. Спогади про художника. — К., 1981; Словник художників України. — К., 1973; Трохименко К. Художник про себе. Спогади про художника. Статті. — К., 1986; Федір Кричевський: Спогади, статті, документи. — К., 1972.
384. ЦДАУ, ф. 127, оп. 830, спр. 317; оп. 856, спр. 237; Закревский Н. В. Описание Киева. — М., 1868. — Т. 1; Кадомяска М., Малакова І. Церква Воскресіння Христового на Печерську // Пам'ятки України. — 1997. — № 1; С. А. Киево-Печерская Воскресенская церковь // Киевские епархиальные ведомости. — 1883. — № 3; Троицкий П. И. Исторические сведения о Воскресенской и Феодосиевской Печерских церквях // Там само. — 1864. — № 6.
385. Асеев Ю. С., Харламов В. А. Нова пам'ятка архітектури і мистецтва Києва часів «Слова о полку Ігоревім» // Образотворче мистецтво. — 1981. — № 3; Толочко П. П., Харламов В. А. Разведки на территории «Хутор Вольный» в Киеве // АО 1976 года. — М., 1977; Харламов В. А. Виячено давньоруську пам'ятку // Пам'ятники України. — 1982. — № 3; Йога ж. Исследования каменной монументальной архитектуры Киева X—XIII вв. // Археологические исследования Киева 1978—1983 гг. — К., 1985.
386. Бобровский Т. А. Гнилецкий пещерный монастырь в Киеве // Пам'ятки архітектури і монументального мистецтва в світлі нових досліджень. — К., 1996; Харламов В. А. Исследования каменной монументальной архитектуры Киева X—XIII вв. // Археологические исследования Киева 1978—1983 гг. — К., 1985.
387. П'ятдесят років Головної астрономічної обсерваторії. — К., 1994.
388. Боевые звезды киевлян. — К., 1983; Дубина К. В. годы тяжелых испытаний. — К., 1962; Історія робітничого класу Української РСР. — К., 1967. — Т. 1; Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. — К., 1963; Островська Р. П. Микола Островський. — К., 1985; Рабочее движение в России в XIX в.: Сб. док. и материалов. — М., 1956. — Т. 2, ч. 2.
389. Архів Народного музею КЕВРЗ, ф. 1, оп. 1, спр. 1; Гумилевский Л. Железная дорога. — М., 1960; Житков С. М. Биографии инженеров путей сообщения. — СПб., 1902. — Вып. 3; Романов В. М., Ткаченко Ф. Д. А. П. Бородин. — М., 1949; Чаленко Р., Федорович Г., Рахинский С. Поїзди ідуть вперед: Робітники Київського залізничного вузла в боротьбі за владу Рад. — К., 1962.
390. ЦДАУ, ф. 128, оп. 1 (заг.), спр. 487, 966, 1146, 1539, 1764—1767, 1794, 1950, 1991, 1993, 2050, 2072, 2084, 2097, 2144, 2189, 2223, 2224, 2550, 2614, 2646, 2995, 2996, 3115; оп. 2 (заг.), спр. 134, 257, 260, 280, 373; оп. 3 (заг.), спр. 781; оп. 1 (благочин.), спр. 3467; РДІА (Санкт-Петербург), ф. 799, оп. 33, спр. 609; Болховитинов Е. Киево-Печерская лавра с присовокуплением разных грамот. — К., 1847; Закревский Н. В. Описание Киева. — М., 1868. — Т. 1—2; Иконников В. С. Киев в 1654—1855 гг. — К., 1904; Лебединцев П. Киево-Печерская лавра в ее прошлом и нынешнем состоянии. — К., 1894; Муравьев А. Н. Путешествие по святым местам русским. — СПб., 1846.
391. Иеромонах Алексей (Шепелев) старец-духовник Киево-Печерской лавры // Киевские подвижники благочестия. — К., 1994. — Т. 3.
392. Сказание о жизни и подвигах старца Киево-Печерской лавры иеромонаха Парфения. — К., 1856.
393. Вулиці Києва. — К., 1995; Київ: Історичний огляд. — К., 1982.
394. Бабулевич С. П. Видатний зодчий Києва // Архітектура Рад. України. — 1940. — № 6; Заремба С., Молостов В., Панибудаєвська В. Київський орден Трудового Красного Знамени інженерно-будівельного інституту: Іст. очерк. — К., 1991; Інститут електродинаміки. 1947—1997. — К., 1997; Історія Академії наук Української РСР. — К., 1982; Історія Києва. — К., 1984. — Т. 2; Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1910 год. — К., 1910; Мистецтво України: Біогр. довідник. — К., 1997; Молявко Г. И., Франчук И. Ф., Куличенко В. Г. Географы. — К., 1985; Развитие строительной науки и техники в Украинской ССР. — Т. 2. Строительная наука и техника в Украинской ССР в 1917—1941 гг. — К., 1990.
395. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 60; ф. 224, оп. 1, ч. 1, спр. 50, 68, 72, 87; ДАКО, ф. 1, оп. 323, спр. 119; ЦДАУ, ф. 707, оп. 83, спр. 10, 31; оп. 49, спр. 45; оп. 84, спр. 10; ЦДАВОВУ, ф. 3859, оп. 1, спр. 221; Бабулевич С. П. Видатний зодчий Києва // Архітектура Рад. України. — 1940. — № 6; Временное положение о Высших женских курсах в Киеве. — К., 1911; Краткий обзор истории и современного состояния Высших женских курсов в Киеве. — Саратов, 1916; Нариси історії архітектури Української РСР (дожовтневий період). — К., 1957; Первая Турандот: Книга о жизни и творчестве народной артистки СССР Ц. А. Мансуровой. — К., 1986; Уся Київщина: Довідна книга на 1928 рік. — К., 1928.
396. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 1191.
397. Там само, спр. 204; ф. 143, оп. 2, спр. 16-а; ЦДАМЛМУ, ф. 8, оп. 1, спр. 59; Ясевич В. С. Київський зодчий П. Ф. Альошин. — К., 1966.
398. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 632.
399. Інститут мовознавства імені О. О. Потебні. — К., 1975; Історія Академії наук України, 1918—1993. — К., 1994; Історія Академії наук Української РСР. — К., 1982.
400. Далавурак С. Дмитро Загуд // Укр. рад. письменник. — К., 1968. — Вип. 6; Йога ж. Талант згасили вітри Колими // Друг читача. — 1989. — 28 верес.; Малая советская энциклопедия. — М., 1931. — Т. 3; Томанчук Н. О., Чернець Л. М. Дмитро Загуд // Рад. літературознавство. — 1961. — № 3; Якубський Б. Творчий шлях поета // Життя і революція. — 1928. — ч. 7—8.
401. Мистецтво України: Біогр. довідник. — К., 1997.
402. Записки НТШ. — Париж; Чикаго, 1962. — Т. 173; Зерова С. Спогади про Миколу Зерова // Слово і час. — 1996. — № 2.
403. ДАК, ф. 108, оп. 81, спр. 7; ф. 143, оп. 2, спр. 185; Історія Київського університету. — К., 1959; Памятная книжка Киевского общества друзей мира и отчет о деятельности за 1912 г. — К., 1913.
404. ДАК, ф. 143, оп. 2, спр. 492, 631; Черторижская Т. К. Н. К. Грунский // Русский язык в школе. — 1973. — № 1.
405. Мистецтво України: Біогр. довідник. — К., 1997; Олексій Олійник. — К., 1984.
406. ДАК, ф. 163, оп. 2, спр. 1397; Історія Академії наук Української РСР. — К., 1982; Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева за 1914 год. — К., 1913; Кальницький М. Київських в'язей обвинили в убийстві колеги // Київские ведомости. — 1995. — 11 нояб.; Образцов В. П. Случай тазового нагноения // Избр. тр. — К., 1950; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. — К., 1983. — Т. 1.
407. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 2499; ф. 163, оп. 41, спр. 1964; Весь Киев: Адресная и справочная книга на ... (1899—1911) год. — К., 1899—1911; Розгін І. Валентина Радзимовська: Короткий нарис життя та наукової й громадської її діяльності. — Вінніпег, 1968; Сенько Г. Ю. Любов Яновська. — К., 1962; Яновська Л. Твори: У 2 т. — К., 1959.
408. Дроздов В., Евсеев А. Два года над пропастью // Неделя. — 1963. — № 9, 12, 14; Дорошенко В. Іван Ліпа // Літ.-наук. вістник. — 1924. — Кн. 1; Канюка М. С. Рассказ об отважном человеке — чекисте. — М., 1977; Липа-Гуменецька М. Про мою батьку і діда // Березіль. — 1991. — № 1; Митці України. — К., 1992; Тронько П. Т., Овчаренко П. М. Солдаты Киевского подполья // Герои подполья. — М., 1966.
409. ДАК, ф. 143, оп. 2, спр. 1267; ф. 163, оп. 41, спр. 1461; Макаренко И. М., Полякова И. М. Биографический словарь заведующих кафедрами и профессоров Киевского медицинского института (1841—1991). — К., 1991.
410. Вулиці Києва. — К., 1995; Київ: Провідник. — К., 1930.
411. Історія Академії наук Української РСР. — К., 1982; Киевская сельскохозяйственная и промышленная выставка: Описание. — К., 1898; Крушельницький М. Спогади. Статті. — К., 1969; Танюк Л. Мар'ян Крушельницький. — М., 1974; Українська загальна енциклопедія: У 3 т. — Львів; Станіслав; Коломия, 1956. — Т. 3; Ярославин С. Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918—1923 рр. — Філадельфія, 1956.
412. Тишович Е. В. Деякі риси еволюції художніх форм архітектури на Україні початку XX ст. // Укр. мистецтвознавство. — К., 1974. — Вип. 6.

413. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 5929; Храмов Ю. А. Физики: Биограф. справочник.— К., 1977.
414. Киявлянин.— 1900.— 23 июля.— № 202; Список правления комиссий и действительных членов с указанием их адресов: Киевское Литературно-артистическое общество.— К., 1902; Мистецтво України: Біограф. довідник.— К., 1997.
415. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 820; Беркацкая Р. П. Наталья Михайловна Ужвий.— К., 1960; Кисельов Й. Поетеса української сцени.— К., 1987; Сидоренко З. Євген Пономаренко.— К., 1977.
416. ДАК, ф. Р-6, оп. 3, спр. 978; Дейч А. День нынешний и день минувший.— М., 1985; Київська державна консерваторія імені П. І. Чайковського.— К., 1993; Мандельштам Н. Вторая книга.— М., 1990; Мистецтво України: Біограф. довідник.— К., 1997; Хурсина Ж. И. Выдающиеся педагоги-пианисты Киевской консерватории (1917—38).— К., 1990.
417. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 5640; ф. 330, оп. 4, спр. 18, 29, 41; Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева за 1914 год.— К., 1913; Календарь: Посредник для города Киева на 1894 год.— К., 1894; Kiless S. Wladislaw Horodecki: Przyczynek do twórczości w okresie Kijowskim // Kwartalnik architektury i urbanistyki.— Warszawa, 1994.— Т. XXXVI.
418. Беляшевский Н. Следы великокняжеской эпохи на горе Киселевке // Киевская старина.— 1898.— № 8; Богусевич В. А. Розкопки на горі Киселівці // Археологічні пам'ятки.— К., 1952.— Т. III; Толочко П. П. Древний Киев.— К., 1983; Хвойка В. В. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена.— К., 1913; Шовкопяс Г. М. Археологічні пам'ятки гори Киселівки // Праці ДІМ УРСР.— К., 1958.— Вип. 1.
419. Богусевич В. А. Про походження і топографію древнього Києва за археологічними даними // Археологія.— К., 1952.— Т. VII; Брайчевський М. Ю. Коли і як виник Київ.— К., 1963; Ивакин Г. Ю., Степаненко А. Я. Раскопки в северо-западной части Подола в 1980—1982 гг. // Археологические исследования Киева 1978—1983 гг.— К., 1985; Каргер М. К. Древний Киев.— М.; А., 1958.— Т. 1; Толочко П. П. Исторична топографія стародавнього Києва.— К., 1972; Хойновский И. А. Краткие археологические сведения о предках славян и Руси.— К., 1896.
420. Динцес А. А. Дохристианские храмы Руси в свете памятников народного искусства // Сов. этнография.— 1947.— № 2; Каргер М. К. Древний Киев.— М.; А., 1958.— Т. 1; Килиевич С. Р. Детинец древнего Киева.— К., 1982; Рыбаков В. А. «Город Кия» // Вопросы истории.— 1980.— № 5; Толочко П. П. Древний Киев.— К., 1983; Його ж. Исторична топографія стародавнього Києва.— К., 1970; Харламов В. А. Исследования каменной монументальной архитектуры Киева X—XIII вв. // Археологические исследования Киева 1978—1983 гг.— К., 1985; Хвойка В. В. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена.— К., 1913.
421. Мовчан І. Археологічні дослідження на Видубичах // Стародавній Київ.— К., 1975.
422. Кучера М. П. Памятники Правобережья и Левобережья Днепра // Древнерусские поселения Среднего Поднепровья.— К., 1984.
423. Вулиці Києва.— К., 1995; Київ: Провідник.— К., 1930.
424. Глушков В. М. 100 лет со дня рождения Е. О. Патона // Вестник АН СССР.— 1970.— № 3; Історія Академії наук Української РСР.— К., 1982; Кальницький М. Училище Бродского // Возрождение-91.— 1992.— № 4 (апр.); Кельберин И. Киевское еврейское двухклассное казенное училище имени С. И. Бродского // Еврейская школа.— 1905.— № 8—9; Малишевский И. Рассказы о Патоне. 1870—1953.— К., 1984; Матійко М. М., Кореной О. І. Євген Оскарович Патон.— К., 1961.
425. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 566; Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1913 год.— К., 1912; Киевская Искра.— 1910.— № 26; Микола Прокопович Василенко / В. В. Вороненко, Л. Д. Кістерська, Л. В. Матвеева, І. Б. Усенко.— К., 1991.
426. Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1913 год.— К., 1912; Киявлянин.— 1911.— 16 мая.— № 134; 26 июня.— № 174; Некрасов В. Записки зеваки.— М., 1991; Інов студії з історії Києва Володимира Івановича Щербини.— К., 1926.
427. Некрасов В. Записки зеваки.— М., 1991.
428. Академія наук України: Персональний склад.— К., 1993; Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.— К., 1963; Малаков Д. Кричевські у Києві // Родовід.— 1997.— № 15; Непокоренная земля Киевская.— К., 1985; Усов С. А. Архитектурная модель Києва // Архитектура Рад. України.— 1941.— № 4.
429. Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева за 1914 год.— К., 1913; Кравцов Б. Олександр // Енциклопедія українознавства.— Львів, 1996.— Т. 6; Макушенко П. І. Архітектор Валеріан Микитович Риков.— К., 1967; Мистецтво України: Біограф. довідник.— К., 1997; Хінкулов А. Ф. Літературні зустрічі.— К., 1980.
430. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 1399; ф. 163, оп. 41, спр. 5762; Белза И. Ф. Рейнгольд Морицевич Глиэр.— М., 1955; Гулинская З. К. Рейнгольд Морицевич Глиэр.— М., 1986; Рейнгольд Морицевич Глиэр: Статьи. Воспоминания. Материалы.— Л., 1965.— Т. 1; 1967.— Т. 2.
431. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 5914; Деппенчук А. П. Б. О. Кістяківський: Життєвий шлях і філософія // Філософські і соціологічні думки.— 1992.— № 1; Дорошенко Д. І. Історія України. 1917—1923.— Ужгород, 1930.— Т. 2; Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1913 год.— К., 1912; Киявлянин.— 1900.— 10 сент.— № 251; Макаренко И. М., Полякова И. М. Биографический словарь заведующих кафедрами и профессоров Киевского медицинского института (1841—1991).— К., 1991; Марьянич Л. П. Памяти профессора П. И. Морозова // Вестник хирургии и приграничных областей.— 1927.— Т. II, кн. 31; Ольшевский О. М. Основоположник російського акушерства / За ред. О. Ю. Лур'є.— К., 1950; Савельев А. О. Богдан Александрович Кістяковский // Наше наследие.— 1990.— № 4.
432. ДАКО, ф. Р-1542, оп. 1, спр. 111; Історія Київського університету.— К., 1959; Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1913 год.— К., 1912; Мошинский Н. На путях к первому съезду РСДРП.— М., 1928; Памятная книжка Киевской губернии.— К., 1915.
433. Вулиці Києва.— К., 1995; Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва.— Нью-Йорк; К., 1991; Захарченко М. М. Киев теперь и прежде.— К., 1888; Київ: Провідник.— К., 1930.
434. Грачова Л. М. Архітектор Володимир Гнатович Заболотний.— К., 1967; Ії ж. Будинок Верховної Ради УРСР.— К., 1968; Нариси історії архітектури Української РСР (радянський період).— К., 1962.
435. ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 293; Київ: Провідник.— К., 1930; Соціалістичний Київ.— 1936.— № 4; Щербаківський В. Пам'яті Василя Григоровича Кричевського.— Лондон, 1954.
436. Моисеенко В. П. Архитектурное наследие Киева первых лет строительства социализма // Стр-во и архитектура.— 1982.— № 1.
437. Жуков Г. К. Воспоминания и размышления.— М., 1986; Командарм Якир.— М., 1966; Краснознаменный Киевский / Под ред. Г. И. Серебрякова.— К., 1979; Малаков Д. Колишній особняк командуючого // Янус.— 1997.— № 16; Чарушев Н. С. Командарм Дубовой.— К., 1986.
438. Нариси історії архітектури Української РСР (радянський період).— К., 1962; Нельговський Ю. П. Будинок Ради Міністрів УРСР.— К., 1961.
439. Академія наук Української ССР.— К., 1986; Академія наук України: Персональний склад.— К., 1993; Білодід І. К. Леонід Арсенійович Булаховський.— К., 1968; Володимир Михайлович Корейний.— К., 1984.— (БУ УССР); Іван Олександрович Гуржій.— К., 1974.— (БВ УРСР); Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України. 1926—1996.— К., 1997; Інститут економіки АН УССР.— К., 1985; Історія Академії наук України, 1918—1993.— К., 1994; Історія Академії наук Української РСР.— К., 1982; Не віділюю свою тривогу рано... Василь Стус — поет і людина: Спогади, статті, листи, поезії.— К., 1993; Николай Каллиников Гудзий (К 70-летию со дня рождения и 45-летию научно-педагогической деятельности).— М., 1957; Павел Васильевич Копнин.— К., 1988.— (БУ УССР); Санцевич А. В., Крамаренко Н. В. Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР, 1936—1986 гг.— К., 1986; Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення: Документи, історія, біографії // Самостійна Україна.— 1996.— Ч. 25—28.
440. ДАК, ф. 143, оп. 2, спр. 2851; Адрес-календарь и справочная книга Киевской губернии на 1888 год.— К., 1888.
441. Герои Советского Союза: Крат. биограф. словарь.— М., 1987.— Т. 1-2; Советская военная энциклопедия.— М., 1977.— Т. 4; 1978.— Т. 6.
442. Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева за 1914 год.— К., 1913; Мистецтво України: Біограф. довідник.— К., 1997.
443. Бойченко Н. Його життя — подвиг // Дніпро.— 1963.— № 11; Олександр Бойченко.— К., 1973.
444. РДА (Санкт-Петербург), ф. 789, оп. 14, спр. 16-а; Листи Марка Вовчка: У 2 т.— К., 1984.— Т. 1-2; Лобач-Жученко Б. Б. Літопис життя і творчості Марка Вовчка.— К., 1983; Марзеев А. Н. Двадцать лет научно-исследовательского института ортопедии.— К., 1969; Шахбазян Г. Х., Калужный А. Н. Семидесятилетие А. Н. Марзеева // Врачебное дело.— 1953.— № 7; Шумада И. В., Гайко Г. В. Очерк истории и развития Украинского научно-исследовательского института травматологии и ортопедии МОЗ Украины (1919—1994).— К., 1994.
445. ДАК, ф. 304, оп. 1, спр. 1, 3; НА НХМУ, оп. 1, спр. 39; ЦДАМАМУ, ф. 648, оп. 1, спр. 4, 19; ЦДАІАУ, ф. 442, оп. 638, спр. 456; оп. 658, спр. 1; ф. 725, оп. 1, спр. 3, 10, 23, 25, 26, 43; ф. 1196, оп. 1, спр. 8, 52, 53, 55—58, 60, 61, 142, 189; А. Л. К истории будущего Киевского музея // Киевская старина.— 1893.— Т. LX.— № 1; Біляшівський Б. «Наш добрий і певний товариш» // Україна.— 1991.— № 21—23; Біляшівський М. Наші національні скарби.— К., 1918; Заклинський Р. З історії Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка // Життя й революція.— К., 1928.— Кн. III; Історія українського мистецтва.— К.,

- 1970.— Т. 4, кн. 2; Київ: Провідник.— К., 1930; Лотоцький О. Сторінки минулого.— Варшава, 1933—1934.— Ч. 2—3; Освящение и открытие Киевского художественно-промышленного и научного музея Императора Николая Александровича.— К., 1905; Отчеты Киевского художественно-промышленного музея за... (1909—1916) год.— К., 1909—1916; Устав Киевского общества древностей и искусств.— К., 1903; Щероцкий К. В. Киев: Путеводитель.— К., 1917.
446. Рамов А. Нове оформлення бібліотеки ім. ВКП(б) // Соц. Київ.— 1936.— № 2; Спутник по Киеву.— К., 1913.
447. ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 59; ДержНДІТІАМ, техархів, № 717; Там само. Шамраева А. Н. Здаєне № 14 по ул. Кирова в г. Києве: Ист. записка. 1985; Закревский Н. В. Описание Киева.— М., 1868.— Т. 1; Київ: Провідник.— К., 1930; Слюдикова Т. Б. Нові документи про місця проживання родини Давидових-Раєвських у Києві // Архіви України.— 1989.— № 2; Хінкулов Л. Ф. Літературні зустрічі.— К., 1980.
448. ДАК, ф. 163, оп. 1, спр. 732; Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева на 1915 год.— К., 1914; Київ.— К., 1929; Київ: Статті-довідки.— К., 1948; Справочник для приезжающих в Киев.— К., 1937.
449. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 5402; оп. 46, спр. 173; Весь Киев: Адресная и справочная книга на 1900 год.— К., 1900; Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева на 1915 год.— К., 1914.
450. ДАК, ф. 163, оп. 46, спр. 173; Весь Киев: Адресная и справочная книга на 1900 год.— К., 1900; ...на 1906 год.— К., 1906; ...на 1909 год.— К., 1909; ...на 1911 год.— К., 1911; ...на 1913 год.— К., 1913; ...на 1915 год.— К., 1915.; Кононко Г. Н., Чудновська І. М., Скуленко І. М. Історико-революційні пам'ятні місця та пам'ятники Києва: Корот. довідник.— К., 1959.
451. МФ ДержНДІТІАМ, фотоархів, № І—15064.
452. ДАК, ф. 1, оп. 2, спр. 1936; ф. 17, оп. 4, спр. 528; ф. 19, оп. 1, спр. 3029; ф. 163, оп. 35, спр. 37; оп. 41, спр. 70; ф. Р-318, оп. 1, спр. 17, 147, 148, 174; Ковалинский В. Меценаты Киева.— К., 1995.
453. Алферова Г. В., Харламов В. А. Киев во второй половине XVII века.— К., 1982; Київ: Историчний огляд.— К., 1982; Київ: Провідник.— К., 1930; Килиевич С. Р. Дитинець Києва IX—первой половины XIII веков.— К., 1982.
454. ДАК, ф. 163, оп. 1, спр. 2617; Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1913 год.— К., 1912; ...за 1914 год.— К., 1913.
455. Великая Отечественная война 1941—1945: Энциклопедия.— М., 1985.
456. Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1913 год.— К., 1912; Мистецтво України: Біогр. довідник.— К., 1997.
457. Архів Президії НАНУ. Особова справа академіка Супруненка П. М. Юридична група, оп. 31; Історія Академії наук Української РСР.— К., 1982; Панькова С. М. Інститут транспортної механіки АН УССР: історія і судьба // Очерки истории естествознания и техники.— К., 1991.— Вып. 40.
458. ДАК, ф. 143, оп. 2, спр. 475-а; ф. 163, оп. 41, спр. 4501, 6113; Баранова-Шестова Н. Жизнь Льва Шестова.— Париж, 1983.— Т. 2.
459. ДАК, ф. 17, оп. 2, спр. 1575; ф. 100, оп. 1, спр. 881; ф. 163, оп. 41, спр. 3181, 3710, 5252; ЦДАУ, ф. 486, оп. 3, спр. 521; Врубель: Переписка. Воспоминания о художнике.— Л., 1976; Заварова Г. Київський період творчості Михайла Врубеля // Образотворче мистецтво.— 1977.— № 1; Історія русского искусства.— М., 1968.— Т. X, кн. I.
460. ІР НБУ, ф. 10, № 18694, 31638—31648, 33262; ф. 49, № 4, 1101—1116; ф. 279, № 9, 14, 21—23, 810; Ковалів Ю. Олена Теліга // Розбудова держави.— 1993.— № 3; Мовчан Р. Душа в червоній амазонці // Голос України.— 1992.— 21 лют.; Репресоване краєзнавство: 20—30-і роки.— К., 1991.
461. Закревский Н. В. Описание Киева.— М., 1868.— Т. 1—2; Логвин Г. Н. Киев.— М., 1982; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1; Семеновский Н. Киев, его святые, древности, достопамятности...— К.; СПб., 1900; Холосенко Н. Іван Григорович-Барський — зодчий Києва XVIII ст. // Архітектура Рад. України.— 1940.— № 11; Щероцкий К. В. Киев.— К., 1917.
462. Асеев Ю. С. Архитектура древнего Киева.— К., 1982; Вірність традиціям: Альбом / Авт. вступ. ст. і упоряд. П. І. Говдя.— К., 1982; Врона І. І. Київський художній інститут (до 10-річчя заснування).— К., 1927; Киевлянин.— 1988.— 5 дек.— № 306; 1900.— 17 июня.— № 166; 1901.— 11 окт.— № 281; Киевские епархиальные ведомости.— 1899.— № 15; Мистецтво України: Біогр. довідник.— К., 1997; Павловський В. Українська державна академія мистецтв (до 50-річчя її створення).— Нью-Йорк, 1968; Словник художників України.— К., 1973.
463. Петренко В. Ф. Промышленные здания и сооружения // История архитектуры Украинской ССР.— К., 1986.— Т. II.
464. Брунь П. Элеваторы в новой пятилетке // Мукомолье и элеваторное хозяйство.— 1953.— № 1; Платонов П. Н., Лятовский Б. Г., Рекайкин П. Н. Элеваторы и склады.— М., 1954.
465. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 1162; ДАКО, ф. Р-432, оп. 1, спр. 130, 215.
466. Николаев И. Сборник строительных постановлений для города Киева на основании Строительного устава, обязательных постановлений Городской Думы, циркуляров и решений Правительствующего сената.— К., 1913.
467. Альошин П. Ф. Виставка творчих праць: Каталог.— К., 1956; Ясієвич В. Е. Київський зодчий П. Ф. Альошин.— К., 1966.
468. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 183; ф. 143, оп. 1, спр. 12-а.
469. ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 341, 403.
470. Там само, ф. 289, оп. 1, спр. 2652.
471. ДАК, ф. 143, оп. 2, спр. 2886.
472. Там само, ф. 163, оп. 41, спр. 5903.
473. Календарь и справочная книга г. Киева на 1908 год.— К., 1908; Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1910 год.— К., 1910.
474. ДАК, ф. 19, оп. 1, спр. 2777; ДАКО, ф. 1, оп. 54104, спр. 295.
475. Вісник Академії архітектури УРСР.— 1951.— № 2.
476. Будова соціалістичного Києва.— К., 1932.
477. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 2766, 2767.
478. ДАКО, ф. 41, оп. 1, спр. 20; ф. 42, оп. 3, спр. 4709; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1.
479. Гречина М. Реконструкция центрального району столиці // Соц. Київ.— 1936.— № 1.
480. Богданович Г. А. Федір Петрович Балавенський.— К., 1963; Макушенко П. І. Архітектор Валеріан Микитович Риков.— К., 1967.
481. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 820.
482. Грабовская Т. В. История основания Киевской станции скорой медицинской помощи // Врачебное дело.— 1964.— № 5.
483. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 2653.
484. Там само, спр. 1508; ф. 163, оп. 41, спр. 3202; ЦДАУ, ф. 486, оп. 3, спр. 212, 213.
485. Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1913 год.— К., 1912; Рибинський В. До історії Київської духовної академії // Хроніка-2000.— 1997.— № 17—18.
486. Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1913 год.— К., 1912; Малаков Д. Київські адреси Сергія Лифаря // Київ.— 1995.— № 2—3.
487. Асеев Ю. Ипполит Владиславович Моргилевский // Стр-во и архитектура.— 1980.— № 8.
488. Весь Киев: Адресная и справочная книга на 1902 год.— К., 1902; Проценко А. Життєпис. Спогади.— К., 1990.
489. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 5731; Анциферов Н. П. Из дум о былом: Воспоминания.— М., 1992; Соломон Исаакович Пекар.— К., 1988.— (БУ УССР); Хінкулов Л. Ф. Літературні зустрічі.— К., 1980; Храмов Ю. А. Физики.— К., 1977.
490. ДАК, ф. 143, оп. 2, спр. 2678; Записки НТШ.— Париж; Чикаго, 1962.— Т. 173; Історія Академії наук України, 1918—1923.— К., 1993; Історія Академії наук Української РСР.— К., 1982.
491. Бобочко Ю. Гнат Петрович Юра.— К., 1960; Мистецтво України: Біогр. довідник.— К., 1997; Терещенко Р. Дмитро Омелянович Мілютенко.— К., 1961; XX років театру ім. І. Франка.— К., 1940.
492. Машков І. І. Проект жилого будинку заводу «Більшовик» // Архітектура Рад. України.— 1940.— № 6; Юрченко П. Г. На новобудовах Києва // Вісник Академії архітектури УРСР.— 1950.— № 2.
493. Будинок по Брест-Литовському проспекту № 37 // Архітектура Рад. України.— 1941.— № 1; Герой подполья.— К., 1966.— Вып. 1; Історія Києва.— К., 1985.— Т. 3, кн. 1.
494. Будова соціалістичного Києва.— К., 1932; Історія Києва.— К., 1985.— Т. 3, кн. 1; Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.— К., 1963.
495. Хаустов П. Контури генерального плану Києва // Соц. Київ.— 1934.— № 7—8.
496. ЦДАКФФДУ, № 2—48812.
497. Барельефи на будинку // Пролетарська правда.— 1935.— № 83; Більшовик.— 1933.— № 144, 149; Скульптори столиці у боротьбі за красу столиці // Соц. Київ.— 1934.— № 9—10.
498. Нариси історії архітектури Української РСР (радянський період).— К., 1962.
499. Соціалістичний Київ.— 1934.— № 7—8.
500. Будова соціалістичного Києва.— К., 1932.
501. Історія заводу «Арсенал» імені В. І. Леніна.— К., 1986.
502. Історія городів і сел Української ССР: Киев.— К., 1982; Лебедь Г. Н., Складенко Е. М., Соловьев Д. Г. Люди и годы завода «Большевик».— К., 1982.
503. Киевский Краснознаменный: Краткий очерк истории Краснознаменного Киевского военного округа, 1919—1969.— К., 1969.
504. ЦДАУ, ф. 693, оп. 2, спр. 337; Бабулевич С. П. Видатний зодчий Києва // Архітектура Рад. України.— 1940.— № 6; Київ: Провідник.— К., 1930.
505. Березин А. «Царю — миротворцу» — от сиротского приюта // Киевские ведомости.— 1994.— 5 нояб.; Боевые звезды киевлян.— К., 1983; Вертинский А. Н. Дорогой длиною...— М., 1990; Історія міст і сіл Української РСР: Київська область.— К., 1971; Киевлянин.— 1899.— 11 июля; Подвигом уславлен.— К., 1978.
506. Гумилевский Л. Железная дорога.— М., 1950; Зендинов Н. А., Рыжак С. А. Выдающиеся инженеры и ученые железнодорожного транспорта // Железнодорожный транспорт.— 1950.— № 1; Инженер.— 1898.— № 4—5; Ро-

- манов В. М. Бородин Александр Парфенович. — М., 1949.
507. В проектних організаціях Києва // Архитектура і буд-во. — 1955. — № 1.
508. Архитектура Радянської України за 40 років. — К., 1954; Будова соціалістичного Києва. — К., 1932; Гриценко А., Омельчук І. Полум'яне серце комісара // Веч. Київ. — 20 жовт.; Києщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. — К., 1963; Нариси історії архітектури Української РСР (радянський період). — К., 1962.
509. Вулиці Києва. — К., 1995.
510. Мистецтво України: Енциклопедія. — К., 1995. — Т. 1; Нариси історії архітектури Української РСР (радянський період). — К., 1962; Піскунов В. Творчість Ю. Смолича. — К., 1962; Шаховський С. Ю. Смолич: Повість про романиста. — К., 1970.
511. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 1609; ф. 143, оп. 1, спр. 241.
512. МФ ДержНДІТІАМ. Леонтович В. Г. Архитекторы, инженеры-строители и скульпторы, работавшие в Киеве в период 1850—1925 гг. — К., 1980.
513. Майстри української радянської сцени: Довідник. — К., 1962; Музыкальная энциклопедия. — М., 1978. — Т. 4; Советская музыка: Корифеи украинской сцены. — М., 1976; Театральная энциклопедия. — М., 1965. — Т. 4.
514. ЦДАММУ, ф. 11, оп. 1, спр. 24, 134; Іваненко В. Г. Вагомих внесок у розвиток журналістикознавства // Журналістика, преса, телебачення, радіо. — 1988. — Вип. 20; І пам'ять в серці одзоветься // Пропор комунізму. — 1988. — 3 листоп.; Ольшанская Е. М. «И вовсе не знала, что это счастье» // Комсомольское знамя. — 1988. — 24 июня; І ж. Утринний час // Веч. Киев. — 1986. — 15 февр.; Письменники Радянської України. 1917—1987: Біобібліогр. довідник. — К., 1988; Ранние письма Анны Ахматовой // Новый мир. — 1986. — № 9.
515. Архів Санкт-Петербурзького відділення Інституту археології РАН, ф. 1, № 72; ЦДІАУ, ф. 260, оп. 1, спр. 27; Архангельский Н. В. Новооткрытые Зверинецкие пещеры в Киеве. — К., 1915; Высоцкий С. А. Киевские граффити XI—XVIII вв. — К., 1985; Історія Академії наук України. 1918—1923. — К., 1993; Каманин И. М. Зверинецкие пещеры в Киеве. — К., 1914; Киевлянин. — 1917. — № 75; Петров Н. И. Указатель Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. — К., 1897.
516. Великая Отечественная война 1941—1945: Словарь-справочник. — М., 1985.
517. Высоцкий С. А. Золотые ворота в Киеве. — К., 1982; Лопушинская Е. Новый облик древнего памятника // Стр-во и архитектура. — 1983. — № 3.
518. Вулиці Києва. — К., 1995; Захарченко М. М. Киев теперь и прежде. — К., 1888; Київ: Провідник. — К., 1930; Щероцкий К. В. Киев. — К., 1917.
519. Дейч А. И. По ступеням времени. — К., 1988; Крыжицкий Г. К. Дороги театральные. — М., 1976; Мистецтво України: Біогр. довідник. — К., 1997.
520. ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, № 49866 ФП / кор. 972; Білокінь С. Краєзнавча діяльність Василя Різниченка // Друга Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства (грудень 1988 р.): Тези доповідей. — Чернігів; Ніжин, 1988. — Вип. II.
521. ДАК, ф. 163, оп. 7, спр. 93; Гольденвейзер А. А. Из киевских воспоминаний // Революция на Украине: По мемуарам белых / Сост. С. А. Алексеев; Под ред. Н. Н. Попова. — М.; Л., 1930; Грушевський М. Спомини // Київ. — 1989. — № 10; Список членов правления, почетных членов, действительных соревнователей и членов-посетителей Киевского Литературно-артистического общества. Сост. 1-го июля 1904 г. — К., 1904.
522. Барановський Є. Сади і парки Києва // Архитектура Рад. України. — 1940. — № 6; Будова соціалістичного Києва. — К., 1932; Галайба В. Київський зоопарк планувався як найкращий в Європі // Веч. Київ. — 1994. — 9 черв.; Зоологический сад // Киевская мысль. — 1913. — 10 нояб. — № 311; Зоологический сад в Киеве // Киевская мысль. — 1909. — 14 июля. — № 192; Київський зоологічний парк: Путівник. — К., 1966; Київський зоопарк: Фотоальбом. — К., 1978; Пивоваров Г. Як житиметься в місті тигру? // Київська правда. — 1987. — 2 серп.; Словник художників України. — К., 1973; Фрумін Г. Реконструкцію зоопарку — на порядок денний // Соц. Київ. — 1934. — № 9—10; Шулькевич М. М., Дмитренко Т. Д. Киев. — К., 1978.
523. Київ: Історичний огляд. — К., 1982.
524. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 1449, 2720; ф. 143, оп. 1, спр. 435; ф. 163, оп. 41, спр. 424; ДАКО, ф. 42, оп. 3, спр. 2139; ЦДІАУ, ф. 486, оп. 1, спр. 9165, 10986.
525. Архів ДІАЗ «Стародавній Київ», № 217; ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 4581.
526. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 2317; Шовкопляс Г. М. В. В. Хвойка // Укр. іст. журнал. — 1970. — № 5.
527. Алферова Г. В., Харламов В. А. Киев во второй половине XVII века. — К., 1982; Київ: Історичний огляд. — К., 1982; Київ: Провідник. — К., 1930.
528. ДАК, ф. 143, оп. 2, спр. 2076.
529. Закревский Н. В. Описание Киева. — М., 1868. — Т. 1; Київ: Провідник. — К., 1930; Логвин Г. Н. Киев. — М., 1982; Семеновский Н. Киев, его святыни, древности, достопамятности... — К.; СПб., 1900.
530. ЦДІАУ, ф. 127, оп. 765, спр. 658; оп. 834, спр. 39; оп. 858, спр. 424.
531. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. — К., 1983. — Т. 1.
532. Академія наук України: Персональний склад. — К., 1993; Виктор Степанович Гутырь. — К., 1985. — (БУ УССР); Історія Академії наук Української РСР. — К., 1982; Складенко Г. Я. Художник и город. — К., 1990.
533. Академія наук Української ССР. — К., 1986; Виктор Филimonovich Копытов. — К., 1986. — (БУ УССР); Николай Николаевич Доброхотов. — К., 1989. — (БУ УССР).
534. Академія наук України: Персональний склад. — К., 1993; Київський науково-дослідний інститут гематології та переливання крові МОЗ УРСР. — К., 1969.
535. Всеволод Борисович Соллогуб. — К., 1982. — (БУ УССР); Інститут геофізики ім. С. И. Субботина АН УССР. — К., 1985; Моляко Г. И., Франчук В. П., Куличенко В. Г. Геологи. Географы. — К., 1985; Серафим Іванович Субботін. — К., 1980. — (БВ УРСР).
536. Александр Сергеевич Поваренных. — К., 1977. — (БУ УССР); Иван Степанович Усенко. — К., 1976. — (БВ УРСР); Інститут геохімії, мінералогії та рудотворення АН України. — К., 1994; Лук'ян Григорович Ткачук. — К., 1977. — (БВ УРСР); Николай Пантелеймонович Семененко. — К., 1988. — (БУ УССР); Яків Михайлович Белевцев. — К., 1977. — (БВ УРСР).
537. Гуревич М. И. Николай Николаевич Горев (к 60-летию со дня рождения) // Патологическая физиология и экспериментальная терапия. — 1960. — Т. 4. — № 3; Николай Николаевич Горев // Там само. — 1970. — Т. 14. — № 3; Інститут геронтології АМН ССРСР. — К., 1979.
538. Академія наук України: Персональний склад. — К., 1993; Інститут гідромеханіки АН УССР. — К., 1990; Небеснов В. И. Юбилей ученого (к 70-летию со дня рождения ученого-кораблестроителя Г. Е. Павленко) // Морской флот. — 1968. — № 3; Шайбо Н. В. Памяти ученого-кораблестроителя // Судостроение. — 1973. — № 8.
539. Академія наук України: Персональний склад. — К., 1993; Бурый В. С., Спину Е. М. Лев Иванович Медведь // Гигиена и санитария. — 1985. — № 10; Всесоюзный научно-исследовательский институт гигиены и токсикологии пестицидов, полимеров и пластических масс Минздрава СССР. — К., 1985; Павлов А. В., Качан Ю. С. Роль академика Л. И. Медведя в развитии сельскохозяйственной токсикологии // Гигиена применения, токсикология пестицидов и полимерных материалов: Сб. науч. трудов. — К., 1963. — Вип. 13.
540. Академія наук України: Персональний склад. — К., 1993; Інститут проблем онкології ім. Р. Е. Кавецкого АН УССР. — К., 1985; Шубин Б. М., Грицман Ю. А. Люди против рака. — М., 1984.
541. Академія наук України: Персональний склад. — К., 1993; Інститут електродинаміки НАН України. — К., 1997; Історія Академії наук Української РСР. — К., 1982.
542. Історія Академії наук Української РСР. — К., 1982; Тронько М. Д. Наукова спадщина і громадська діяльність академіка В. П. Комісаренка // Ендокринологія. — 1997. — Т. 2. — № 1.
543. Академія наук України: Персональний склад. — К., 1993; Волков В. А., Вонский Е. В., Кузнецова Г. И. Химики: Биогр. справочник. — К., 1984; Інститут загальної та неорганічної хімії ім. В. І. Вернадського АН України. — К., 1993; Харин С. Е. Антон Владимирович Думанский (к 80-летию со дня рождения). — Воронеж, 1960; Юрий Константинович Делимарский. — К., 1991. — (БУ УССР).
544. Академія наук України: Персональний склад. — К., 1993; Григорій Пришедько (1927—1978), Галина Зубченко: Каталог виставки творів / Авт. вступ. ст. Н. Саєнко. — К., 1987; Інститут кібернетики ім. В. М. Глушкова. — К., 1985; Історія Академії наук Української РСР. — К., 1982; Малиновский Б. Н. История вычислительной техники в лицах. — К., 1995.
545. Анатолий Терентьевич Пишпенко. — К., 1984. — (БУ УССР); Інститут колоїдної хімії і хімії води ім. А. В. Думанського. — К., 1981; Леонид Адольфович Кульский. — К., 1985. — (БУ УССР); Федор Данилович Овчаренко. — К., 1985. — (БУ УССР).
546. Андриан Анатолиевич Смирнов. — К., 1988. — (БУ УССР); Василий Николаевич Свечников. — К., 1981. — (БУ УССР); Виталий Никифорович Гриднев. — К., 1988. — (БУ УССР); Інститут металлофізики АН УССР. — К., 1985.
547. Академія наук України: Персональний склад. — К., 1993; Гузь А. Н. Гурий Николаевич Савин // Савин Г. Н. Механика деформируемых тел. — К., 1979; Інститут механіки АН УССР. — К., 1978; Писаренко П. С. Анатолий Дмитриевич Коваленко // Коваленко А. Д. Избр. труды. — К., 1976; Федор Павлович Белякин. — К., 1977. — (БУ УССР).
548. Біологі: Біогр. справочник. — К., 1984; Вера Иосифовна Билай. — К., 1990. — (БУ УССР); Матвієнко С. Інститут мікробіології і вірусології ім. Д. Заболотного НАН України. — К., 1994; Развитие биологии на Украине. — К., 1985.
549. Академія наук України: Персональний склад. — К., 1993; Біологі: Біогр. справочник. — К., 1984; Історія Академії наук Української РСР. — К., 1982.
550. Інститут Михайлович Бакуль // Вісник АН УРСР. — 1978. — № 8; Інститут сверхтвердых материалов АН УССР. — К., 1987; Історія Академії наук Української РСР. — К., 1982.

551. ДАКО, ф. 1, оп. 250, спр. 31; Галайба В. Римсько-католицька лікарня імені Станіслава Сирочинського // Веч. Київ.— 1994.— 18 серп.; Історія Академії наук Української РСР.— К., 1982; Устав Общества римско-католической больницы в Киеве.— К., 1912; Цимбалюк В. І. Нейрохірургії України: Біобібліогр. довідник.— К., 1993; Цимбалюк В. І., Виленський Ю. Г. Академік А. П. Ромоданов: Життя і діяльність.— К., 1996.
552. Значковский Н. Г. Краткий очерк истории основания и развития Киевского рентгенодиагностического и онкологического института.— К., 1959; Вопросы онкологии.— 1967.— Т. 13.— № 9; 1970.— Т. 16.— № 4; Кириленко Е. Повірити в себе (портрет сучасника) // Україна.— 1976.— № 10.
553. Андрей Иванович Киприанов (некролог) // Укр. хім. журнал.— 1972.— Т. 38.— № 10; Волков В. А., Вонский Е. В., Кузнецова Г. И. Химики.— К., 1984; Институт органической химии УССР.— К., 1985; Памяти Андрія Івановича Кіпріанова // Укр. хім. журнал.— 1976.— Т. 42.— № 12.
554. Киевский научно-исследовательский институт отоларингологии имени А. И. Коломийченко Минздрава УССР.— К., 1983; Памяти профессора Алексея Исидоровича Коломийченко // Вестник отоларингологии.— К., 1974.— № 6; Шидловська Т. В., Розенфельд Л. Г., Перебатова М. О. Олексій Сидорович Коломийченко.— К., 1990.
555. Академія наук України: Персональний склад.— К., 1993; Валентин Никифорович Єременко.— К., 1981.— (БВ УРСР); Іван Микитович Францевич.— К., 1985.— (БВ УРСР); Інститут проблем матеріалознавства АН УРСР.— К., 1969.
556. Александр Сергеевич Давыдов.— К., 1982.— (БУ УССР); Інститут теоретическої фізики АН УССР.— К., 1986; Склярєнко Г. Я. Художник і город.— К., 1990; Стороженко М. Життя кліном у тіло творчості // Хроніка-2000.— 1995.— № 1; Філіпчук С. Ми-стецьке оздоблення новобудов Інституту теоретичної фізики у Києві // Нар. творчість та етнографія.— 1971.— № 3; Храмов Ю. А. Фізики.— К., 1983.
557. Всеволд Іванович Толубинський.— К., 1985.— (БУ УССР); Евгений Павлович Дибан.— К., 1995.— (БУ УССР); Іван Трохимович Швець.— К., 1968.— (БВ УРСР); Інститут технічної теплофізики АН УССР.— К., 1990; Олег Олександрович Кремньов.— К., 1993.— (БВ УРСР); Олександр Назарович Щербань.— К., 1978.— (БВ УРСР).
558. Академія наук України: Персональний склад.— К., 1993; Александр Ильич Черкес (к 80-летию со дня рождения) // Фармакология и токсикология.— К., 1974.— Вып. 9; Материалы к 60-летию Института фармакологии и токсикологии АМН Украины: История, итоги и перспективы научных исследований.— К., 1994.
559. Академія наук України: Персональний склад.— К., 1993; Велигодская Н., Жиздринская А., Коломиец Н. Мону-ментально-декоративное искусство в архитектуре Украины.— К., 1989; Злобина І. Осаяні світлом // Україна.— 1982.— № 25; Інститут фізики АН УССР.— К., 1989; Храмов Ю. А. Фізики.— К., 1983.
560. Академія наук України: Персональний склад.— К., 1993; Вадим Евгеньевич Лашкарев // Укр. физич. журнал.— 1974.— Т. XIX.— № 2; Інститут полупроводников АН УССР.— К., 1985; Солоненко Ісаакович Пекар.— К., 1988.— (БУ УССР).
561. Академія наук України: Персональний склад.— К., 1993; Історія Академії наук Української РСР.— К., 1982; К 60-летию члена-корреспондента АН УССР А. А. Горшкова // Литературное пр-во.— 1958.— № 11.
562. Академія наук України: Персональний склад.— К., 1993; Волков В. А., Вонский Е. В., Кузнецова Г. И. Химики.— К., 1984; Інститут фізическої хімії ім. Л. В. Писаржевського АН УССР.— К., 1986; Походенко В. Д. Олександр Ілліч Бродський.— К., 1995.
563. А. Ф. Макаренко (к 60-летию со дня рождения) // Журнал невропатологии и психиатрии им. С. С. Корсакова.— М., 1964.— Т. 64.— № 2; Академія наук України: Персональний склад.— К., 1993; Александр Александрович Богомолец.— К., 1981.— (БУ УССР); Інститут фізіології ім. А. А. Богомольца АН УССР.— К., 1984; Кавецкий Р. Є. Олександр Олександрович Богомолец.— К., 1979; Никола Миколайович Сиротинін.— К., 1976.— (БВ УРСР); Путилин М. И. Георгий Владимирович Фольбольт.— К., 1975; Серков Ф. Н. Даниил Семенович Воронцов.— К., 1986.
564. Академія наук України: Персональний склад.— К., 1993; Андрей Васильевич Манорик.— К., 1984.— (БУ УССР); Власюк П. А. Академік О. І. Душечкін.— К., 1968; Інститут фізіології рослин АН УССР.— К., 1984; Развитие биологии на Украине.— К., 1985.— Т. 2.
565. Академія наук України: Персональний склад.— К., 1993; Інститут ядерних досліджень АН УССР.— К., 1981; Храмов Ю. А. Фізики.— К., 1983.
566. Захарченко М. М. Київ тепер і прежде.— К., 1888; Київ: Провідник.— К., 1930; Памятки Києва, знищені у ХХ столітті / Авт. спец. змiсту Л. А. Проценко.— К., 1991; Словник художників України.— К., 1973.
567. Банковская энциклопедия.— К., 1895; Двадцатипятилетие Киевской биржи (1869—1894).— К., 1895; Энциклопедический словарь / Под ред. И. Е. Андреевского.— СПб., 1891.— Т. 6.
568. Гордійчук М. П. О. Козичський.— К., 1959; Зав'ялов Б. М. Дмитро Захарович Мануйльський.— К., 1967; Палажченко А. Е. «Товарищ Демьян».— М., 1977; Суярко Л. А. Д. З. Мануйльський: Революціонер, дипломат, учений.— М., 1983.
569. Нариси історії архітектури Української РСР (радянський період).— К., 1962.
570. ДАК, ф. 108, оп. 93, спр. 804; ф. 176, оп. 1, спр. 152; РДА, ф. 789, оп. 11, спр. 98; ЦДАУ, ф. 274, оп. 1, спр. 631, 653, 713; ф. 275, оп. 1, спр. 91; Кли-мчук О. Крутив Крутень веремія // Україна.— 1982.— № 17; Колішєв Т. М., Слюдишкова Т. Б. Адреси іскрівців у Києві // Укр. іст. журнал.— 1983.— № 6; Савшинський С. И. Леонид Николаев: Пианист. Композитор. Педагог.— Л.: М., 1960.
571. ДАК, ф. 163, оп. 6, спр. 192; Енциклопедія українознавства.— Львів, 1994.— Т. 4; Зі спогадів М. Лучицької / Публ. та комент. О. Новикової // Хроніка-2000.— 1995.— № 2—3; Історія Академії наук України, 1918—1923.— К., 1993; Історія Академії наук Української РСР.— К., 1982; Макушенко П. І. Архітектор Валеріан Микитович Рикоз.— К., 1967; Микола Прокопович Василенко / В. В. Вороненко, Л. Д. Кістерська, Л. В. Матвеева, І. Б. Усенко.— К., 1991; Новикова О. О. В. К. Піс-корський: Біографічний нарис // Піс-корський В. К. Вибрані твори та епістолярна спадщина.— К., 1997.
572. Дубина К. В годы тяжелых испытаний.— К., 1962; Історія міст і сіл Української РСР: Київ.— К., 1979; Непокоренная земля Киевская.— К., 1985.
573. Головкин Г. Підсумки республіканського конкурсу на кращу будівлю // Архітектура і буд-во.— 1953.— № 1; Шалянов Г. В. Новий житловий будинок у Липках // Архітектура Рад. України.— 1941.— № 2.
574. Каракіс Й. Проект жилого будинку // Соц. Київ.— 1934.— № 5—6; Родіонов В. Д. Кризь скляну стіну // Більшовик.— 1937.— № 129.
575. ДАК, ф. 144, оп. 1, спр. 450; Альошин П. Ф. Батько і син Беретті // Архітектура Рад. України.— 1938.— № 3; Архімович Л., Гордійчук М. Микола Віталійович Лисенко.— К., 1963; Григорій Косынка-Стрелец // Правда.— 1934.— 18 дек.; Грицай М. О. Жовтневий палац у Києві.— К., 1960; Дяченко В. Микола Віталійович Лисенко.— К., 1968; ... З порога смерті ...: Письменники України — жертви сталінських репресій.— К., 1991; Історія Київського інститута благородних девиц, 1838—1888 гг. / Сост. М. Захарченко.— К., 1889; М. В. Лисенко у спогадах сучасників.— К., 1968; Мельгунов С. Кровавий терор в Росии.— М., 1990.
576. Здание Государственного банка в Киеве (1902—1905).— К., 1906; Ковалінський В. Інститутська — вулиця банкова // Янус.— 1997.— № 8; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1.
577. ДАК, ф. 163, оп. 6, спр. 192; оп. 46, спр. 173; Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1913 год.— К., 1912; Список абонентов Киевской телефонной сети.— К., 1914.
578. ДАК, ф. 163, оп. 6, спр. 192; оп. 41, спр. 1414, 1620; Список абонентов Киевской телефонной сети.— К., 1914; Ярон С. Ф. Киев в 80-х годах: Воспоминания старожила.— К., 1910.
579. ДАК, ф. 163, оп. 6, спр. 192; оп. 46, спр. 173; Список абонентов Киевской телефонной сети.— К., 1914.
580. Історія українського мистецтва.— К., 1970.— Т. 4, кн. 2; Макушенко П. І. Архітектор Валеріан Микитович Рикоз.— К., 1967.
581. Киев: Энцикл. справочник.— К., 1985.
582. ДАК, ф. Р-308, оп. 2, спр. 7; Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева за 1914 год.— К., 1913; Киевлянин.— 1896.— 2 июня.
583. Архів ТЕЛ-3, № 1883; Київ: Провідник.— К., 1930.
584. РДВІА, ф. 349, оп. 2, спр. 279; ф. 802, оп. 2, спр. 16239; ф. 13135, оп. 3, спр. 984; Меньшов Д. П. Старо-Киевская и Печерская крепости.— К., 1913; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1; Ситкарева О. В. Арсенал и каменные погребя Киево-Печерской цитадели // Архитектурно-археологические исследования в Киево-Печерской лавре.— К., 1995; Ії ж. Киевская крепость XVIII—XIX вв.— К., 1997; Трегубова Т. А. К истории развития Печерска в Киеве // Стр-во и архитектура.— 1979.— № 6.
585. Архів ВІМАІВ і ВЗ (Санкт-Петербург), ф. 2, оп. 1, спр. 10; РДАВМФ, ф. 3/л, оп. 24, спр. 267, 280—283, 286—290, 302—306, 308, 309, 311—313; РДВІА, ф. 394, оп. 9, спр. 103; ф. 802, оп. 2, спр. 7407, 16939; ф. 826, оп. 2, спр. 643; ЦДАДА, МДАМЗС. Київська губернія, ф. 192, оп. 1, спр. 12; Васильєв М. Г. З історії будівництва Печерської фортеці // Укр. іст. журнал.— 1995.— № 1; Гизель І. Синопис.— К., 1823; Петров Н. И. Историко-топографические очерки древнего Киева.— К., 1897; Письма и бумаги императора Петра Великого.— СПб., 1900.— Т. 4; 1905.— Т. 5; Рубан В. Г. Краткая летопись Малой России.— СПб., 1877.
586. ВІМАІВ і ВЗ (Санкт-Петербург), ф. збірн., оп. 13, спр. 3931; РДВІА, ф. 5, оп. 4, спр. 2, 20; оп. 5, спр. 1785; ф. 349, оп. 18, спр. 2433—2435; ф. 13135, оп. 3, спр. 984; Восстание декабристов: Материалы.— М.: Л., 1926.— Т. 5; 1929.— Т. 6; Горбачевский И. И.: Записки. Письма.— М., 1963; Історія заводу «Арсенал» імені В. І. Леніна.— К., 1986; Силин О. П. Стародавні укріп-

- лення і фортеці Києва // Укр. іст. журнал.— 1975.— № 9.
587. РДВІА, ф. 349, оп. 18, спр. 2328, 2521; ЦДІАУ, ф. 128, оп. 1, спр. 30; Ернст Ф. До історії Києво-Печерської фортеці // Київ та його околиця в історії і пам'ятках.— К., 1926; Меньшов Д. П. Старо-Киевская и Печерская крепости.— К., 1913; Савельев А. И. Исторический очерк инженерного искусства в России.— СПб., 1879.— Ч. 1; Фундуклей И. Обзорение Киева в отношении к древностям.— К., 1847.
588. РДВІА, ф. 349, оп. 18, спр. 6692; Ставка.— 1918.— 17 груд.— № 2.
589. РДВІА, ф. 13135, оп. 3, спр. 984; ЦДІАУ, ф. 1434, оп. 1, спр. 72; Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 — березень 1918).— К.; Львів, 1996.
590. РДВІА, ф. 1819, оп. 1, спр. 50; Берлинский М. Ф. История города Киева.— К., 1991; Меньшов Д. П. Старо-Киевская и Печерская крепости.— К., 1913; Петров Н. И. Историко-топографические очерки древнего Киева.— К., 1897; Сборник документов для исторической топографии Киева.— К., 1874.
591. РДВІА, ф. 13135, оп. 3, спр. 984.
592. РДАВМФ, ф. 3/л, оп. 24, № 267; Київ: Провідник.— К., 1930; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1.
593. ЦДІАУ, ф. 1434, оп. 1, спр. 11; Военная энциклопедия.— СПб., 1913; Записки А. П. Ермолова. 1798—1826.— М., 1991; Меньшов Д. П. Старо-Киевская и Печерская крепости.— К., 1913.
594. Трегубова Т. А. К истории развития Печерска в Киеве // Стр-во и архитектура.— 1979.— № 6.
595. РДВІА, ф. 802, оп. 5, спр. 6898; ф. 1819, оп. 1, спр. 152; ф. 13135, оп. 3, спр. 984; ЦДІАУ, ф. 442, оп. 800, спр. 322; ф. 533, оп. 5, спр. 557; ф. 1434, оп. 1, спр. 13; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1; Трегубова Т. А. К истории развития Печерска в Киеве // Стр-во и архитектура.— 1979.— № 6; Шперк В. Ф. Краткие биографические справки о выдающихся деятелях военно-инженерного дела русской армии.— М., 1956.
596. РДВІА, ф. 349, оп. 18, спр. 2328; ф. 13136, оп. 3, спр. 889; ЦДІАУ, ф. 1434, оп. 1, спр. 15; Военное обозрение Киевского военного округа.— К., 1869; Ернст Ф. До історії Києво-Печерської фортеці // Київ та його околиця в історії і пам'ятках.— К., 1926; Звегинцов В. В. Русская армия. 1914.— Париж, 1957—1959.— Ч. 1—3; Керсновский М. А. История русской армии.— М., 1994.— Т. 4; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1; Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття, 1917—1921 роки.— К., 1995.— Ч. 1.
597. РДВІА, ф. 13135, оп. 3, спр. 984; ЦДІАУ, ф. 1434, оп. 1, спр. 22; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1.
598. РДВІА, ф. 13135, оп. 3, спр. 984; Военное обозрение Киевского военного округа.— К., 1869; Киевские губернские ведомости.— 1865.— № 41; Ситкарева О. В. Киевская крепость XVIII—XIX вв.— К., 1997; Советская историческая энциклопедия.— М., 1968.— Т. 11; Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губернии.— СПб., 1852.
599. ДАК, ф. 2, оп. 1, спр. 7; ф. 163, оп. 38, спр. 142; ф. 165, оп. 13, спр. 24; оп. 17, спр. 15; ф. 349, оп. 18, спр. 3066; РДВІА, ф. 827, оп. 2, спр. 196; РДІА, ф. 1285, оп. 8, спр. 2345; Военное обозрение Киевского военного округа.— К., 1869; Онищенко М. Ю. Будівництво казенних будівель у Росії і на Україні на поч. XIX ст. за типовими проектами // Питання історії архітектури та будівельної техніки України.— К., 1959.
600. РДВІА, ф. 1819, оп. 1, спр. 97; ЦДІАУ, ф. 442, оп. 800, спр. 322; Иконников В. С. Киев в 1654—1855 гг.— К., 1904; Савельев А. И. Исторический очерк инженерного искусства в России.— СПб., 1879.— Ч. 1—2; Трегубова Т. А. К истории развития Печерска в Киеве // Стр-во и архитектура.— 1979.— № 6.
601. РДВІА, ф. 802, оп. 5, спр. 6910.
602. Там само, ф. 1819, оп. 1, спр. 4158; Савельев А. И. Исторический очерк инженерного искусства в России.— СПб., 1879.— Ч. 1—2.
603. РДВІА, ф. 349, оп. 8, спр. 5610; ф. 802, оп. 5, спр. 7265; ф. 1819, оп. 1, спр. 374; ф. 9636, оп. 1, спр. 3; ЦДІАУ, ф. 442, оп. 639, спр. 437; Чудновська І. М. Косий калонір // Укр. іст. журнал.— 1970.— № 2.
604. РДВІА, ф. 13135, оп. 3, спр. 319, 432.
605. Там само, ф. 802, оп. 2, спр. 6937; Багинский П. П. П. Любченко.— К., 1970; Бразуль И. Д. Демьян Бедный.— М., 1967; Военная энциклопедия.— СПб., 1911.— Т. 6; Карпенко В. В. Щорс.— М., 1974; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1; Тіменик З. Іван Огієнок (митрополит Іларіон): Життєписно-біографічний нарис.— Львів, 1997.
606. РДВІА, ф. 13135, оп. 3, спр. 984; ЦДІАУ, ф. 1434, оп. 1, спр. 4; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1.
607. РДВІА, ф. 13135, оп. 3, спр. 984; ЦДІАУ, ф. 442, оп. 800, спр. 322; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1.
608. Див. № 607.
609. Там само.
610. Там само; Военное обозрение Киевского военного округа.— К., 1869; Греков Ф. Краткий исторический очерк военно-учебных заведений, 1700—1910.— М., 1910; Слащов-Крымский Я. А. Белый Крым, 1920 г.: Мемуары и документы.— М., 1990; Тамарченко А. В. Ольга Форш: Жизнь, личность, творчество.— Л., 1974; Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття, 1917—1921 роки.— К., 1995.
611. РДВІА, ф. 13135, оп. 3, спр. 984; ЦДІАУ, ф. 442, оп. 800, спр. 322; Керсновский М. А. История русской армии.— М., 1994.— Т. 4; Петров Н. И. Историко-топографические очерки древнего Киева.— К., 1897; Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 — березень 1918).— К.; Львів, 1996; Шперк В. Ф. Краткие биографические справки о выдающихся деятелях военно-инженерного дела русской армии.— М., 1956.
612. РДВІА, ф. 13135, оп. 3, спр. 984; ЦДІАУ, ф. 1434, оп. 1, спр. 31; Київ: Историчний огляд.— К., 1982; Меньшов Д. П. Старо-Киевская и Печерская крепости.— К., 1913.
613. РДВІА, ф. 13135, оп. 3, спр. 984; ЦДІАУ, ф. 1434, оп. 1, спр. 50; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1.
614. Див. № 613.
615. РДВІА, ф. 349, оп. 18, спр. 6069; ф. 802, оп. 5, спр. 740; ЦДІАУ, ф. 1—30, оп. 1, спр. 1078; оп. 2, спр. 255.
616. Договоры г. Киева с Киевским обществом водоснабжения.— К., 1903; Описание Киевского водопровода. Составлено техническим отделом городского общественного Управления.— К., 1910; О положении водопроводного дела в Киеве.— К., 1909; Тамм Е. Ф. Работа подмеловых скважин Киевского городского водоснабжения в период 1897—1927.— К., 1927; Шулькевич М. М., Дмитренко Т. Д. Киев.— К., 1982.
617. Кобецкий О. Р. Об артезианских колодцах г. Киева.— К., 1887; Коклик С. Г. Подземные воды г. Киева: Материалы по вопросу об артезианском водоснабжении г. Киева.— К., 1909; Описание Киевского водопровода.— К., 1910.
618. Див. № 617.
619. Там само.
620. Там само.
621. Головкин Г. В., Коломиец Н. С. Киевский метрополитен.— К., 1962; Киевский метрополитен.— К., 1994; Хмельницкий І. Поміж двох сил.— К., 1994.
622. ДАК, ф. Р-871, оп. 34, спр. 13; Академия наук Украины: Персональный склад.— К., 1993.
623. ДАКО, ф. 1, оп. 226, спр. 56; ф. 1542, оп. 1, спр. 423, 456, 463; РДІА (Санкт-Петербург), ф. 1293, оп. 166, спр. 51; Академия наук Украины: Персональный склад.— К., 1993; Закревский Н. В. Описание Киева.— М., 1868.— Т. 1; Нечай П. Краткий очерк Кирилловских богоугодных заведений в г. Киеве.— К., 1904; Открытие акушерской клиники женского медицинского института // Киевская мысль.— 1913.— 4 февр.; Сахновский В. Н. Врачебно-санитарные учреждения г. Киева: Справочная книжка.— К., 1896; Сведения о жизни и деятельности Гражданского Инженера Александра Васильевича Кобелева (с 1887 по 1914 год). (Рукопис з родного архіву Кобелевих).
624. Археология УССР.— К., 1985.— Т. 1; Борисковский П. Кирилловская палеолитическая стоянка // МИА СССР.— 1940.— № 2; Брайчевский М. Ю. Коли і як виник Київ.— К., 1963; Ефименко П. П. Первобытное общество.— Л., 1938; Линниченко И. А., Хвойко В. В. Находка орнаментированных костей мамонта // ЗООИД.— Одесса, 1901.— Т. XXIII; Хвойко В. В. Каменный век Среднего Поднепровья // Труды XI Археологического съезда.— М., 1901.— Т. 1.
625. ЦДІАУ, ф. 888, оп. 1, спр. 2; Азлецкий Т. Троицкая церковь бывшего Киево-Кирилловского монастыря // Киевские епархиальные ведомости.— 1873.— № 6, отд. 2; № 7, отд. 2; Айналов Д., Редин Е. Древние памятники искусства Киева: Софийский собор, Златоверхо-Михайловский и Кирилловский монастыри.— Х., 1899; Антонов В. Г. Киево-Кирилловская Троицкая церковь // Труды III Археологического съезда.— К., 1878.— Т. II; Асеев Ю. С. Архитектура Кирилловского заповідника // Архітектурні пам'ятники.— К., 1950; Добровольский Л. Летописный Дорогожич // Воен.-ист. вестник.— 1913.— № 4; Ернст Ф. І. Григорович-Барський — київський архітектор // Куранти.— К., 1918; Зуммер В. Кирилівський заповідник // Всесвіт.— 1929.— № 8; Його ж. Врубель в Кирилівській церкві // 36. іст.-філол. відділу ВУАН.— 1927.— № 51; Історія українського мистецтва.— К., 1966.— Т. 1; Кондаков Н., Толстой Л. Русские древности в памятниках искусства.— СПб., 1891; Логвин Г. Н. Киев.— М., 1982; Його ж. Украина и Молдавия: Справочник-путеводитель.— М.; Лейпциг, 1982; Нариси історії архітектури Української РСР (дожовтневий період).— К., 1957; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1; Рыбаков Б. А. Древняя Русь: Сказания. Былины. Летописи.— М., 1968; Силин О. Перший головний архітектор Києва // Укр. іст. журнал.— 1974.— № 8; Фундуклей И. Обзорение Киева в отношении к древностям.— К., 1847; Холостенко Н. В. Новые данные о Кирилловской церкви в Киеве // Памятники культуры: Исследования и реставрация: В 2 т.— М., 1960; Його ж. І. Григорович-Барський — зодчий Києва 18 ст. // Архитектура Рад. України.— 1940.— № 11.
626. Див. № 625.
627. Там само.
628. НА ІА НАНУ, ф. 12, № 361 (Самойловский И. М. Археологическая карта Киева); Зимин Л. Кирилловская обитель // Киевлянин.— 1909.— № 238, 248.
629. ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 227; ІР НБУ, ф. X, № 4212, 7595; ЦДІАУ, ф. 59, оп. 1, спр. 7594; ф. 128, оп. 1 (заг.), спр. 1941,

- 2244; Болховитинов Е. Описание Киево-Печерской лавры.— К., 1826; Дачник (Дачные окрестности вблизи Киева).— К., 1909; Зноско В. Христа ради юродивый странник Иван Григорьевич, по прозвищу «Босый».— К., 1911; Киевская мысль.— 1911.— 17 мая; Киевские епархиальные ведомости.— 1867.— № 15; 1876.— № 15; 1911.— № 21; Крицкий Б. О. Архитектурно-будівельна діяльність Степана Ковніра // Питання історії архітектури та будівельної техніки України.— К., 1959; Кубишев А. І. Стародавній Київ // Археологія.— 1964.— Т. XVII; Кудрявцева Є. Б. Київські старці 18—19 ст. // Культура України: Історія і сучасність: Тези доповідей.— Х., 1992; Лашкарев П. Киево-Печерская лавра в её прошедшем и нынешнем состоянии.— К., 1894; Проценко Л. Київський некрополь.— К., 1994.
630. Див. № 629.
631. ЦДІАУ, ф. 128, оп. 1 (заг.), спр. 1753, 2189, 2521, 2988, 3220; оп. 2 (заг.), спр. 165, 372, 390, 453, 540.
632. Зноско В. Рясофорний монах (девица) Досифей, затворник Киево-Печерской лавры и первый руководитель-наставник преп. Серафима Саровского // Киевские подвизники благочестия.— К., 1994.— Т. 1.
633. Зноско В. Христа ради юродивый иеросхимонах Феодил, подвизник и прозорливец Киево-Печерской лавры.— К., 1906.
634. ЦДІАУ, ф. 128, оп. 1 (заг.), спр. 1753, 2209.
635. Див. № 629; Некролог преосв. Виталия, епископа Калужского // Киевлянин.— 1892.— № 258.
636. Кубишев А. І. Стародавній Київ // Археологія.— К., 1964.— Т. XVII; Мовчан І. І., Степаненко А. Я. Розкопки поселення та могильника у Китаєво // Археологічні дослідження стародавнього Києва.— К., 1976; Самоквасов Д. Могилы русской земли.— М., 1908.
637. Толочко П. П. Тасмніці київських підземель.— К., 1968; Стріхар М. Археологічні дослідження печер Київського Свято-Троїцького скиту Києво-Печерської лаври // Скели і печери в історії та культурі стародавнього населення України.— Львів, 1995.
638. Капельгородська Н. М., Синько О. Р. Іван Кавалерідзе: Грані творчості.— К., 1995; Куценко М. В. Сторінки життя і творчості О. П. Довженка.— К., 1975; Луначарський А. За стройкою // Наши достижения.— 1929.— № 1; Макушенко П. І. Архітектор Валеріан Микитович Риков.— К., 1967; Мистецтво України: Біогр. довідник.— К., 1997; Нариси історії архітектури Української РСР (радянський період).— К., 1962; Сергій Параджанов: Злет, трагедія, вічність.— К., 1994; Савченко І. Збірка статей і спогадів.— К., 1980; Советские художественные фильмы: Аннот. каталог.— М., 1961.— Т. 1; Фердман Ю. Реконструкция Киевской киностудии им. А. Довженко // Стр-во и архитектура.— 1962.— № 4.
639. Мовчан І. І., Харламов В. О. Стародавній Клов // Археологія Києва: Дослідження і матеріали.— К., 1979; Толочко П. П. Знахідки кам'яних фундаментів на Клові // Археологія.— К., 1968.— Т. XXI.
640. Захарченко М. М. Киев теперь и прежде.— К., 1888; Крицкий Б. А. Строители Кловского дворца в Киеве // Архитектурное наследство.— 1959.— № 9; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1; Холостенко М. В. Зодчий П. І. Нейолов у Києві // Архитектура Рад. України.— 1940.— № 2.
641. Будова соціалістичного Києва.— К., 1932; Нариси історії архітектури Української РСР (радянський період).— К., 1962.
642. ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 383; ЦДІАУ, ф. 128, оп. 1, спр. 2400; ф. 725, оп. 1, спр. 44; ф. 1488, оп. 2, спр. 101; Галерея киевских достопримечательных видов и древностей. Тетрадь 2.— К., 1857; Закревский Н. В. Описание Киева.— М., 1868.— Т. 1; Иконников В. С. Киев в 1654—1855 гг.— К., 1904; ПСЗРИ.— СПб., 1802.— Т. 27; Самойловский И. Давньогідротехнічне спорудження // Архитектура Рад. України.— 1940.— № 10.
643. ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 383; МФ ДержНДІТІАМ, № І — 3417, І — 5218.
644. Гіляров О. Архитектура Киева передвоенной доби // Соц. Київ.— 1936.— № 4; Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на ... (1913—1914) год.— К., 1912—1913; Чайка П. Дещо про архітектуру // Сяйво.— 1913.— № 1; Чепелик В. В. Київський осередок розвитку народних традицій в архітектурі початку ХХ ст. // Етнографія Києва і Київщини: традиції і сучасність.— К., 1986; Його ж. Народні традиції в архітектурі Києва 1920—1940 років // Нар. творчість та етнографія.— 1982.— № 2; Його ж. Пам'ятки народно-стильової архітектури // Пам'ятки України.— 1986.— № 2; Ясевич В. Е. Архитектура Украины на рубеже XIX—XX веков.— К., 1988.
645. ДАК, ф. 100, оп. 1-д, спр. 1214; ф. 163, оп. 58, спр. 34; ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 36; Весь Киев в кармане: Адресная и справочная книга на 1911 год.— К., 1911; Петровский М. Городу и миру.— К., 1990; Энциклопедический словарь / Изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон.— СПб., 1894.— Т. 3.
646. Митці України.— К., 1992.
647. Дубовой Р. О. Против формализма и трюкачества // Архитектурная газета.— 1936.— 8 марта.
648. Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева за 1914 год.— К., 1913.
649. ЦДІАУ, ф. 274, оп. 16, спр. 2653; ф. 275, оп. 1, спр. 2249; Нариси історії Київської обласної партійної організації.— К., 1967.
650. ДАК, ф. 143, оп. 2, спр. 2355; ДАКО, ф. 1636, оп. 6, спр. 322; Півторадні В. І. Архів Тесленка.— К., 1982; Хінкулов Л. Ф. Літературні зустрічі.— К., 1980.
651. Ніколаєв Б. Будинок-шкатулка // Соц. Київ.— 1935.— № 9.
652. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 2758; Кальницький М. Киевская еврейская больница // Возрождение-91.— 1993.— № 5; Київський науково-дослідний інститут епідеміології та інфекційних хвороб ім. А. В. Громашевського: до 100-річчя заснування.— К., 1996.
653. Алферова Г. В., Харламов В. А. Киев во второй половине XVII века.— К., 1982; Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва.— Нью-Йорк; К., 1991; Київ: Історичний огляд.— К., 1982; Київ: Провідник.— К., 1930.
654. ДАК, ф. 163, оп. 58, спр. 342; ЦДАМЛМУ, ф. 508, оп. 1, спр. 416; Баранова-Шестова Н. Жизнь Льва Шестова.— Париж, 1983; Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине: Хроника событий.— К., 1982.— Ч. II; Великий Жовтень на Київщині.— К., 1957; Винар Л. Олександр Петрович Оглоблин (1899—1992) // Укр. історик.— 1993.— № 1—4; Кальницький М. Подол: Путеводитель.— К., 1996.— (Знакомтесь: Киев); Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1.
655. Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва.— Нью-Йорк; К., 1991; Ернст Ф. Контракты та Контрактный будинок у Києві.— К., 1923; Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева за 1914 год.— К., 1913; Київ: Провідник.— К., 1930.
656. Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева за 1914 год.— К., 1913; Київ: Провідник.— К., 1930.
657. ДАК, ф. 1, оп. 2, спр. 178, 458; ф. 143, оп. 1, спр. 330; ДАКО, ф. 1, оп. 295, спр. 54124, 65066; ф. 2, оп. 3, спр. 2952; ЦДІАУ, ф. 486, оп. 1, спр. 1083; оп. 5, спр. 276.
658. ДАК, ф. 1, оп. 2, спр. 178; ф. 19, оп. 4, спр. 112; ф. 41, оп. 1, спр. 2107; ф. 143, оп. 2, спр. 1793; ф. 486, оп. 5, спр. 212; ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 330.
659. ДАК, ф. 1, оп. 2, спр. 178, 179; ф. 163, оп. 41, спр. 1549; ЦДІАУ, ф. 193, оп. 1, спр. 333; Кальницький М. Б. Перший київський банк — породження і жертва інфляції // Вісник Нац. банку України.— 1996.— № 2.
660. Будова соціалістичного Києва.— К., 1932; Моисеенко В. П. Архитектурное наследие Киева первых лет строительства социализма // Стр-во и архитектура.— 1982.— № 1.
661. ДАК, ф. 167, оп. 7, спр. 369; РДІА (Санкт-Петербург), ф. 1286, оп. 2, спр. 310; Ернст Ф. Контракты та Контрактный будинок у Києві.— К., 1923; Закревский Н. В. Описание Киева.— М., 1868.— Т. 1—2; Иконников В. С. Киев в 1654—1855 гг.— К., 1904; История Киева.— К., 1984.— Т. 2.
662. Лашкарев П. Развалины церкви Симеона и Копырев конец древнего Киева // Труды КДА.— К., 1879; Толочко П. П. Древний Киев.— К., 1974; Його ж. Історична топографія стародавнього Києва.— К., 1970; Його ж. Копирів кінець древнього Києва // Укр. іст. журнал.— 1963.— № 5.
663. Мовчан І. І. Культурные постройки // Новое в археологии Киева.— К., 1981; Толочко П. П., Асеев Ю. С. Новый памятник архитектуры древнего Киева // Древнерусское искусство: Художественная культура домонгольской Руси.— М., 1972.
664. Каргер М. К. Археологические исследования древнего Киева.— К., 1950.
665. Вулиці Києва.— К., 1995; Київ: Історичний огляд.— К., 1982.
666. ДАКО, ф. 1542 (плани Києва); Радецький В. Киевская духовная семинария в первой половине XIX ст. (Воспоминания) // Україна.— 1907.— Жовтень; Хінкулов Л. Ф. Письменник жив у Києві.— К., 1982.
667. ДАКО, ф. 1542, оп. 1 (Вул. Костянтинівська); Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева за 1914 год.— К., 1913.
668. ДАКО, ф. 1, оп. 295, спр. 5403; ф. 41, оп. 1, спр. 1764; ф. 1636, оп. 6, спр. 413.
669. ДАК, ф. 17, оп. 5, спр. 665, 672; ф. 143, оп. 1, спр. 104; ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 421.
670. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 1118, 1120, 2548; ф. 163, оп. 41, спр. 4636, 5593; оп. 58, спр. 317.
671. Там само, ф. 100, оп. 1, спр. 2847, 2848; ф. 163, оп. 41, спр. 2182.
672. Там само, ф. 163, оп. 41, спр. 5508; Колекція поштівки автора.
673. ДАК, ф. 17, оп. 2, спр. 84; ф. Р-6, оп. 6, спр. 66, 262; ДАКО, ф. 226, оп. 1, спр. 722; ЦДІАУ, ф. 66, оп. 1, спр. 2; ф. 422, оп. 829, спр. 174; Аронов Г. Е. Феофил Гаврилович Яновский.— К., 1988; Берлинский М. История города Киева от основания его до настоящего времени.— К., 1972; Закревский Н. В. Описание Киева.— М., 1868.— Т. 2; Иконников В. С. Пребывание Петра Великого в Киеве // Воен.-ист. вестник.— 1910.— № 5—6; Київ: Провідник.— К., 1930; Кук В. Нині знаємо і це (дещо нове до біографії А. Веделя) // Культура і життя.— 1988.— 14 жовт.; Фундуклей И. Обзорение Киева в отношении к древностям.— К., 1847; Щероцкий К. В. Киев.— К., 1917.
674. ДАК, ф. 16, оп. 298, спр. 25; ДАКО, ф. 41, оп. 1, спр. 1720, 1721; ЦДІАУ, ф. 707, оп. 25, спр. 352; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1; Сементовский Н. Киев, его святыни, древности, достопамятности...— К.; СПб., 1900; Струнина Л. Первые воск-

- ресные школы в Киеве // Киевская старина.— 1898.— № 5; Ушинский К. Д. Собрание сочинений.— М., 1948.— Т. 2.
675. Київ: Історичний огляд.— К., 1982.
676. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 2622, 2623; ф. 163, оп. 41, спр. 87.
677. Там само, ф. 163, оп. 41, спр. 1256, 1442.
678. Там само, ф. 100, оп. 1, спр. 1116; ф. 163, оп. 41, спр. 88.
679. Логвин Г. Н. Киев.— М., 1982; Його ж. Україна і Молдавія: Справочник-путеводитель.— М.; Лейпциг, 1982; Ясевич В. Е. Архитектура Украины на рубеже XIX—XX веков.— К., 1988.
680. ДАК, ф. 163, оп. 46, спр. 168; Голованов Я. К. Королев: Хроника.— М., 1973.— Кн. 1; Кузьмін М. Забуті сторінки музичного життя Києва.— К., 1972; Романов А. П. Конструктор космических кораблей.— М., 1981.
681. ДАК, ф. 163, оп. 6, спр. 211; оп. 46, спр. 229; Бураляй Ю. Спалах.— К., 1969; Крижанівський С. Співець революції // Чумак В. Заспів.— К., 1968; Невенчанная Т. С. Игорь Шамо.— К., 1982; Пружанский А. Отечественные певцы. 1750—1917: Словарь.— М., 1991.— Т. 1; Татар А. Царская Россия и дело Бейлысы.— М., 1934; Хінкулов Л. Ф. Письменник жив у Києві.— К., 1982.
682. Академія наук України: Персональний склад.— К., 1993; Антон Владимирович Думанский // Укр. хим. журнал.— 1980.— Т. 46; Грачова Л. М. Архитектор Володимир Гнатівич Заболотний.— К., 1967; Давыдов Г. М., Иванов Г. Г., Панченко Е. Н. Павел Николаевич Першин.— К., 1960.— (БУ УССР); Історія Академії наук Української РСР.— К., 1982; Павло Миколайович Першин. Економіст. 1890—1970 (некролог) // Рад. Україна.— 1970.— 13 листоп.; Храмов Ю. А. Физики.— К., 1977.
683. Будова соціалістичного Києва.— К., 1932.
684. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 2044; ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 23; Весь Киев в кармане: Адресная и справочная книга на 1911 год.— К., 1911; Київ: Історичний огляд.— К., 1982.
685. Дзбановский В. П. История кафедры и клиники общей хирургии Киевского медицинского института.— К., 1957; Макаренко И. М., Полякова И. М. Биографический словарь заведующих кафедрами и профессоров Киевского медицинского института (1841—1991).— К., 1991; Околов В. А. Михаил Михайлович Дитерихс: (к 100-летию со дня рождения) // Вестник хирургии им. И. И. Грекова.— 1972.— Т. 109.— № 10; Строительство и архитектура.— 1970.— № 1.
686. Базилевський В. Лірика Василя Швеца учора й сьогодні // Київ.— 1987.— № 9; Ершов В. Ліричний літопис суспільства // Вітчизна.— 1990.— № 5; Кирпель І. Літописець війни // Київ.— 1986.— № 6; Письменники Радянської України.— К., 1988; Українська літературна енциклопедія.— К., 1988.— Т. 1; 1990.— Т. 2.
687. Білодід І. К. Леонід Арсенійович Булаховський.— К., 1968; Гарін В. Нові житла для вчених. Будинки академіків // Соц. Київ.— 1936.— № 11; Гришкова Н. П., Георгієвська В. Б. Александр Николаевич Динник.— К., 1956; Довженко В. Д. В. С. Косенко.— К., 1951; Іван Трохимович Швець (некролог) // Вісник АН УРСР.— 1983.— № 10; Історія Академії наук Української РСР.— К., 1982; Матійко М. М., Коренной О. І. Євген Оскарович Патон.— К., 1961; Стрельбицкая А. И. Федор Павлович Белянкин.— К., 1978.— (БУ УССР); Хідекеї А. В. Євген Оскарович Патон (до 100-річчя з дня народження).— К., 1970.
688. Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1911 год.— К., 1911.
689. ДАК, ф. 98, оп. 2, спр. 25, 621; оп. 3, спр. 80, 373; оп. 4, спр. 57; Иван Кавалеридзе: Сб. статей и воспоминаний.— К., 1988.
690. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 1191, 1440, 1797, 2166, 3100; Вулиці Києва.— К., 1995; Київ: Провідник.— К., 1930.
691. ЦДАМАМУ, ф. 53, оп. 1, спр. 8; Годовой отчет Киевского благотворительного общества за 1915 год.— К., 1915.
692. Білокінь С. Федір Ернст і Київ // Наука і культура: Україна.— К., 1988.— Вип. 22; Його ж. Федір Ернст // Пам'ятки України.— 1989.— № 2; Нестуля О. О. Україна стала його долею (Ф. Л. Ернст) // Репресоане краснзнавство.— К., 1991.
693. ЦДАМАМУ, ф. 2328, оп. 1, спр. 1005; Коваленко Г. О. Екстер.— К., 1993; Ярон С. Киев 80-х годов: Воспоминания сторожила.— К., 1910.
694. С. Н. Задовільний щодо архітектурної якості // Соц. Київ.— 1934.— № 11—12.
695. Івашкевич Я. Театр «Студія» Станіслава Высоцького в Києві // Вопросы театра.— М., 1965; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1.
696. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 4288; ДАКО, ф. 1, оп. 252, спр. 219; Івашкевич Я. Театр «Студія» Станіслава Высоцького в Києві // Вопросы театра.— М., 1965.
697. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 2085; МФ ДержНДІТІАМ, фото 1881 р. (№ І-9428—І-9442), 1935 р. (№ І-12132), 1961 р. (№ 18622); ЦДІАУ, ф. 275, оп. 1, спр. 125; Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії.— К., 1992; Історія Києва.— К., 1986.— Т. 3; Кауфман Л. Музика пробиває собі дорогу // Київська зоря.— 1963.— 25 жовт.; Київ: Провідник.— К., 1930; Києвланін.— 1988.— 22 авг.— № 231; 31 авг.— № 240; Копиленко О. Л. «Сто днів» Центральної Ради.— К., 1992; Косцюк О. Близько до народу // Мистецтво.— 1961.— № 4; Лебедев В. На рівень вимог сучасності // Музика.— 1981.— № 2; Миловоров О. П.: Каталог виставки.— К., 1982; Морочковский М. Мистецтво найширших мас // Соц. культура.— 1961.— № 3; Народне мистецтво // Мистецтво.— 1919.— № 4; Путеводитель по Киеву и выставке на 1897 г.— К., 1897; Силин О. Будинки мистецької гармонії // Веч. Київ.— 1982.— 28 квіт.; У світі музики палкої // Рад. Україна.— 1963.— 23 верес.; Черпихова К. Державна філармонія: вчора і сьогодні // Музика.— 1982.— № 2; Ш., Н. Открытие Государственной филармонии // Театр.— 1923.— № 11.
698. Голубева А. А. Киевский некрополь // МИА СССР.— М.; Л., 1949.— № 11; Каргер М. К. Древний Киев.— М.; Л., 1958.— Т. 1.
699. Каргер М. К. Древний Киев.— М.; Л., 1958.— Т. 1; Мовчан І. І. Давньокієвська околиця.— К., 1993; Хвойка В. В. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена.— К., 1913.
700. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 4545, 5229; Київ: Історичний огляд.— К., 1982.
701. Бабич И. А. С. Макаренко в Броварах // Нар. образование.— 1964.— № 3; Балабанович Е. З. А. С. Макаренко: Человек и писатель.— М., 1963; Ніжинський М. П. Життя і педагогічна діяльність А. С. Макаренка.— К., 1967.
702. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 3063; Энциклопедический словарь / Изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон.— СПб., 1896.— Т. XVIII-а, полутом 36.
703. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 2004; ф. 143, оп. 2, спр. 143; оп. 41, спр. 1787; ф. 163, оп. 41, спр. 2122; Весь Киев: Адресная и справочная книга на ... (1900—1916) год.— К., 1900—1916; Иконников В. С. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета св. Владимира (1834—1884).— К., 1884; Історія Київського університету.— К., 1959;
- Київ: Энцикл. справочник.— К., 1986; Киевский календарь на 1884 (высокоосный) год.— К., 1883; Макаренко И. М., Полякова И. М. Биографический словарь заведующих кафедрами и профессоров Киевского медицинского института (1841—1991).— К., 1991; Материалы для биографического словаря действительных членов АН.— Пг., 1917.— Ч. 2.
704. Києвланін.— 1903.— 20 июня; Киевская газета.— 1902.— 14 июня.
705. Академія наук Української ССР, 1985.— К., 1985; Власенко І. М. Олександр Палладін: Біографічна повість.— К., 1982; Історія Академії наук Української РСР.— К., 1982; Полякова Н. М., Белик Я. В., Власенко И. Н. Александр Владимирович Палладин: Документы и фотографии.— К., 1985.
706. Арнольд Михайлович Шлепаков // Укр. іст. журнал.— 1996.— № 5; Арнольд Михайлович Шлепаков // Урядовий кур'єр.— 1996.— 6 черв.; Історія Академії наук Української РСР.— К., 1982.
707. Київ: Провідник.— К., 1930; ПСЗРІ. Собр. 1. Прил.: Книга чертежей и рисунков (планы городов).— СПб., 1839.
708. Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева на ... (1905—1915) год.— К., 1905—1914; Києвланін.— 1904.— 23 апр.— 7 дек.; Киевская газета.— 1904.— 15 сент.
709. Архів КБТІ, квартал 2810, спр. 3598/120; Партизанське з'єднання С. А. Ковпака (з історії створення).— Львів, 1966; Подвигом прославленные.— К., 1985.
710. ДАК, ф. 163, оп. 6, спр. 184; оп. 41, спр. 405, 5076; оп. 46, спр. 157; Весь Киев: Адресная и справочная книга на 1900 год.— К., 1900; ...на 1913 год.— К., 1913; ...на 1916 год.— К., 1916; Весь Киев в кармане: Адресная и справочная книга на 1910 год.— К., 1910; Уся Київщина: Довідна книга на 1928 рік.— К., 1928.
711. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 405, 2536; оп. 58, спр. 229, 320; Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева за 1914 год.— К., 1913; Морозов В. А. Володимир Петрович Затонський.— К., 1967.
712. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 806, 1026, 5075; оп. 58, спр. 229; Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева на 1904 год.— К., 1904; ...на 1909 год.— К., 1909; ...на 1911 год.— К., 1911.
713. ЦДАКФДУ, № 2—82538, 2—82539, 4—17870; Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева за 1914 год.— К., 1913; Короткий статистико-економічний довідник Київської області 1932 року.— К., 1932; Нариси історії архітектури Української РСР (дожовтневий період).— К., 1957; Справочник для приезжающих в Киев.— К., 1937.
714. Вулиці Києва.— К., 1995; Килессо С. К. Киевский оперный: опыт реконструкции // Архитектура СССР.— 1988.— № 6.
715. Булава М. 100-ліття вимагає інших темпів та іншої якості: Замість кон'юнктурного огляду // Соц. Київ.— 1934.— № 5—6; Дубов В. Против формализма и трюкачества // Архитектурная газета.— 1936.— 8 марта.
716. Барзилович С. А. Житловий будинок на вул. Лисенка у Києві // Архитектура Рад. України.— 1940.— № 2.
717. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 6262, 6448; ДАКО, ф. 41, оп. 1, спр. 702, 2109; ф. 1542, оп. 1, спр. 565.
718. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 3180; ЦДІАУ, ф. 275, оп. 1, спр. 23; ф. 442, оп. 885, спр. 54, 342, 397 (ч. 1); Вперед.— 1905.— 11 марта; Історія Києва.— К., 1984.— Т. 2; Києвланін.— 1895.— № 275; 1898.— № 103, 288; Ковалінський В. Як стусани запобігли жертвам // Янус.— 1997.— № 16; Столичная магистраль України.— К., 1970; Шахтер О. Г. Вибрані твори.— К., 1959; Юго-Западная железная дорога: Вче-

- ра, сегодня, завтра. 1870—1995 гг. / Под ред. Б. С. Олейника.— К., 1995.
719. ДАКО, ф. 1, оп. 248, спр. 61; Киевская мысль (иллюстрированное приложение).— 1912.— № 53.
720. ДАКО, ф. 1, оп. 235, спр. 110; Великая Н. Коллекционер. Меценат // Зеркало недели.— 1998.— 21 февр.— № 8 (177); Каталог выставки «Русская живопись и графика XIX—XX веков из собрания Д. А. Сигалова». Дар коллекционера Киевскому музею русского искусства / Ред. и предисл. М. Фаторовича.— К., 1993; Макаренко И. М., Полякова И. М. Биографический словарь заведующих кафедрами и профессоров Киевского медицинского института (1841—1991).— К., 1991; Отчет бесплатной больницы цесаревича Николая для чернорабочих за 1-е десятилетие. 1894—1904.— К., 1905.— Ч. 1—2; Расширение бесплатной больницы для чернорабочих // Киевлянин.— 1901.— 4 июля.— № 182; Сахновский В. Н. Врачебно-санитарные учреждения г. Киева: Справочная книжка.— К., 1896.
721. Бурчинский Г. И. Основные направления научной деятельности академика АН УССР, действительного члена АМН СССР, проф. В. Н. Иванова // Вопросы гастроэнтерологии.— К., 1963; Вадим Николаевич Иванов / Г. И. Бурчинский, И. В. Касьяненко, А. П. Пелешук, Л. Е. Ревущий // Врачебное дело.— 1982.— № 6; Зоря Ю. П. Здійснення мрії // Архитектура Рад. України.— 1939.— № 3; Киевская мысль.— 1913.— 15 июля, 21 окт.
722. Киевлянин.— 1904.— № 303; Киевская газета.— 1903.— № 273, 275; Ковалинский В. Меценаты Киева.— К., 1995.
723. ДАКО, ф. 8, оп. 1, спр. 573; ЦДАУ, ф. 127, оп. 834, спр. 17; ф. 274, оп. 1, спр. 161, 521, 625; Александр Александрович Богомолец: Воспоминания современников.— К., 1982; Болаболченко А. Всеволод Голубович і справа «УПС-Р».— К., 1993; Бошко І. Рік 1938-й. Київ, Лук'янівська в'язниця // Україна.— 1989.— 14 трав.— № 20; 21 трав.— № 21; Василенко К. Четверть века назад // Былое.— 1924.— № 27—28; Воспоминания Вл. Дебогория-Мокриевича.— СПб., 1906; Герцман С., Мельников А. Ласточки прилетают из Москвы.— М., 1983; Доклад Центрального комитета Российского Красного Креста о деятельности Чрезвычайной комиссии в Киеве // Архив Русской революции, издаваемый Г. В. Гесеном.— Берлин, 1922.— Т. VI; Донцов Д. Московська отрута.— Торонто; Монреаль, 1955; Драй-Хмара М. З літературно-наукової спадщини // Записки НТШ.— 1979.— Т. 197; Закревский Н. В. Описание Киева.— М., 1868.— Т. 2; Иванова Т. Работать по правилам искусства // Воспоминания о Бабеле.— М., 1989; История Киева.— К., 1963.— Т. 1; Климова Е. Музей Украины: Собрание П. П. Потоцкого.— К., 1995; Ковалевский М. В Лук'янівці // Ковалевський М. При джерелах боротьби.— Інсбрук, 1960; Ковтун Ю. Межа // Прапор комунізму.— 1988.— 2 жовт.; Костюк Г. Володимир Винниченко: Біографічні нотатки // Рад. освіта.— 1990.— 27 лип.; Його ж. Володимир Винниченко та його доба: Дослідження, критика, полеміка.— Нью-Йорк, 1980; Його ж. Зустрічі і прощання: Спогади.— Едмонтон, 1987.— Кн. 1; Литвинов М. М. Побег // Правда.— 1990.— 14 сент.; Луначарский А. В. Воспоминания и впечатления.— М., 1968; Нелегальна організація РСДРП у Києві за часів піднесення (1910—1914).— К.; Х., 1930; Новицкий В. Д. Из воспоминаний жандарма.— М., 1991; Пятницкий О. А. Избранные воспоминания и статьи.— М., 1969; Ремезовский И. Д. Ульянов в Киеве: 1903—1904 гг.— К., 1979; Скоропадский П. Спогади (кінець 1917 — грудень 1918).— К.; Філадельфія, 1995; Снегирьов Г. «Як на сповіді...» // Снегирьов Г. Набої для розстрілу та інші твори.— Нью-Йорк; Торонто, 1983; Сосновський М. Дмитро Донцов: Політичний портрет.— Нью-Йорк; Торонто, 1974; Спиридович А. Записки жандарма.— М., 1991; Фроленко М. Ф. Побег Дэйча, Стефановича і Бохановського.— М., 1924; Черний Г. Не обминайте Семенка! // Літ. Україна.— 1988.— 18 серп.; Шульгин В. Дворец и тюрьма // Малая Русь.— К., 1918; Юревич Ю. Спогади 1929—1934 років // «Опера СВУ — музика ГПУ»: Спогади свідків.— Кам'янськ-Шахтинський, 1992.
724. ЦДАУ, ф. 442, оп. 638, спр. 301; Гиляров С. Архитектура Киева передвоенной doby // Соц. Київ.— 1936.— № 4; Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1913 год.— К., 1912; Киевлянин.— 1900.— 19 марта; Лукьяновский Народный Дом попечительства о народной трезвости и его деятельность за 15 лет.— К., 1914; Отчет Юго-Западного общества трезвости за 1903 г.— К., 1904; Устав Юго-западного общества трезвости.— К., 1896.
725. Киевский трамвай за сорок лет, 1892—1932.— К., 1933.
726. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 6458; Белічко Ю. В. Українське радянське мистецтво періоду громадянської війни.— К., 1980; Военная энциклопедия.— СПб., 1914.— Т. XV; Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева за 1914 год.— К., 1913; Киев: Энцикл. справочник.— К., 1985; Мистецтво України: Біогр. довідник.— К., 1997.
727. Київ: Провідник.— К., 1930.
728. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 736; МФ ДержНДІТІАМ, № 1-1727, 5271; Барановский Г. В. Юбилейный сборник сведений о деятельности бывших воспитанников института гражданских инженеров (строительного училища).— СПб., 1893; Закревский Н. В. Описание Киева.— М., 1868.— Т. 1—2; Кальницкий М. Нечистая сила как фактор реконструкции // АСС.— 1997.— № 1; Київ: Провідник.— К., 1930; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.— К., 1983.— Т. 1.
729. ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 111.
730. Там само, ф. 1, оп. 236, спр. 88; Дорошкевич В. М. Е. Я. Неделін // Дорошкевич В. М. Избр. рассказы и очерки.— М., 1962; Список членов правления, почетных членов, действительных, соревнователей и членов посетителей Киевского Литературно-артистического общества. Сост. 1-го июля 1904 г.— К., 1904.
731. Хинкулов А. Ф. Литературні зустрічі.— К., 1980.
732. ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, № 61960 ФП / кор. 1637; Білокінь С. Пам'ятки УАПЦ 1921 року в Києві // Відомості митрополії УАПЦ у діаспорі.— Лондон, 1997.— Жовтень.— Ч. 4; Його ж. Розстрільна справа архієпископів УАПЦ Володимира Самборського та Юрія Міхновського // Розбудова держави.— 1993.— № 3; Кохан С. В., Кілессо С. К. О. М. Вербицкий — архітектор і педагог.— К., 1968.
733. Музей театрального, музичного і кіномистецтва України, фонд Л. Курбаса; Курбас Л.: Спогади сучасників.— М., 1969.
734. Соціалістичний Київ.— 1934.— № 7—8.
735. Архів Президії НАНУ, особові справи академіків Кравчука М. П., Птухи М. В. Юридична група, оп. 14; Білокінь С. Колективізм — пафос творчості Михайла Бойчука // Образотворче мистецтво.— 1988.— № 1; Його ж. Останні тижні життя Михайла Бойчука // Розбудова держави.— 1992.— № 7; Демографический энциклопедический словарь.— М., 1985; Історія Академії наук Української РСР.— К., 1982; Коган С. С. Видатний санітарний діяч України — академік АН УРСР О. В. Корчак-Чепурківський.— К., 1965; Михайл Филиппович Кравчук / Н. А. Вирченко, В. А. Добровольская, Ю. А. Митропольский, А. С. Смогоржевский // Укр. мат. журнал.— 1968.— № 1; Сорока М. О. М. Кравчук.— К., 1985; Федорова З. М. М. М. Федоров.— Донецк, 1967.
736. Весь Киев: Адресная и справочная книга на 1900 год.— К., 1900; — ... на 1914 год.— К., 1914; Закревский Н. В. Описание Киева.— М., 1868.— Т. 1—2; Захарченко М. М. Киев теперь и прежде.— К., 1888; Сементовский Н. Киев, его святые, древности, достопамятности...— К.; СПб., 1900; Спутник по г. Киеву.— К., 1913.
737. П'ятериков С. Архітектурні перлини Києва // Прапор комунізму.— 1989.— 19 листоп.
738. ДАК, ф. 163, оп. 6, спр. 145; оп. 41, спр. 5867; Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: Енцикл. довідник.— К., 1987; Иллюстрированный путеводитель по г. Киеву и Киевской выставке 1913 г.— К., 1913; Киевлянин.— 1895.— 14 нояб.— № 315; Київ.— К., 1929; Київ: Провідник.— К., 1930; Сементовский Н. Киев, его святые, древности, достопамятности...— К.; СПб., 1900; Справочная книга «Весь Киев» на 1926 год.— К., 1926; Спутник по г. Киеву.— К., 1913.
739. ДАК, ф. 100, оп. 1, спр. 1537; ф. 163, оп. 41, спр. 6225; Горький М. Собрание сочинений: В 25 т.— М.; Л., 1933.— Т. 1; Летопись жизни и творчества М. Горького. 1908—1916.— М., 1958.— Вып. 2; Мария Федоровна Андреева: Переписка. Воспоминания. Статьи. Документы. Воспоминания об М. Ф. Андреевой.— М., 1963; Скульптор Ковалев: Каталог выставки.— К., 1985.

ОСНОВНІ СКОРОЧЕННЯ

• авг.— август авт.— автор акад.— академік (з прізвищем) • апр.— апрель арк.— аркуш арх.— архітектор (з прізвищем) археол.— археологія (у назвах статей) архит.— архітектура (у назвах статей) атм.— атмосфер бас.— басейн берез.— березень бібліогр.— бібліографічний біобібліогр.— біобібліографічний біогр.— біографічний бл.— близько буд.— будинок бульв.— бульвар верес.— вересень веч.— вечірній вип.— випуск вис.— висота вул.— вулиця г.— гора (з назвою) га — гектар год.— година груд.— грудень губ.— губернія дал.— декалітр • дек.— декабрь див.— дивись діам.— діаметр довж.— довжина док.— документ доц.— доцент (з прізвищем) енцикл.— енциклопедичний жовт.— жовтень заг.— загальний зб.— збірник • избр.— избранный • изд.— издатель, издание іл.— ілюстрація ім.— імені ін.— інші інж.— інженер (з прізвищем) іст.— історія (у назвах статей) кв.— квартира кв. км — квадратний кілометр кв. м — квадратний метр квіт.— квітень	кВт — кіловат кін.— кінець кн.— книга кн.— княгиня, князь (з прізвищем) кол.— колишній комент.— коментарі констр.— конструктор кор.— коробка крб.— карбованець лип.— липень листоп.— листопад лют.— лютий м — метр м.— місто (з назвою) метод.— методичний мист.— мистецтво (у назвах статей) містобуд.— містобудування (у назвах статей) мм — міліметр н. е.— нова ера наприкін.— наприкінці нар.— народний наук.— науковий нац.— національний невід.— невідомий неп — нова економічна політика • нояб.— ноябрь о.— острів (з назвою) обл.— область оз.— озеро (з назвою) • окт.— октябрь опубл.— опублікований • отеч.— отечественный підгот.— підготував пл.— площа пол.— половина поч.— початок ППО — протиповітряна оборона • пр-во — производство преп.— преподобний (з іменем) прит.— притока пров.— провулок просп.— проспект проф.— професор (з прізвищем) публ.— публікація р.— рік р.— річка (з назвою) р. н.— рік народження рад.— радянський	ред.— редакція реж.— режисер репринт.— репринтний р-н — район (з назвою) рр.— роки с.— село (з назвою) с.— сторінка св.— святий (з іменем) серед.— середина серп.— серпень сент.— сентябрь січ.— січень ск.— скульптор (з прізвищем) см — сантиметр сmt — селище міського типу спец.— спеціальний співавт.— співавтор спр.— справа справж.— справжній ст.— станція (з назвою) ст.— стаття (з номером) ст.— століття (з числом) стат.— статистичний • стр-во — строительство с-ще — селище т.— том т-во — товариство т. д.— так далі т. зв.— так званий т. ін.— таке інше т. п.— тому подібне тис.— тисяча, тисячоліття (з числом) трав.— травень у т. ч.— у тому числі укр.— український упоряд.— упорядник ф.— фонд • февр.— февраль • физич.— физический хім.— хімічний худ.— художник (з прізвищем) хут.— хутір ч.— частина чв.— чверть черв.— червень чл.-кор.— член-кореспондент (з прізвищем) шир.— ширина • янв.— январь
---	--	--

• Скорочення у бібліографічних описах

Абревіатури установ, організацій, товариств

АМ — Академія мистецтв АМН — Академія медичних наук АН — Академія наук БРСР — Білоруська Радянська Соціалістична Республіка ВАСГНІЛ — Всесоюзна академія сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна ВБУ — Всенародна бібліотека України ВДНГ — Виставка досягнень народного господарства ВІМАІВ і ВЗ — Військово-історичний музей артилерії, інженерних військ і військ зв'язку ВР — Верховна Рада ВУАК — Всеукраїнський археологічний комітет ВУАН — Всеукраїнська академія наук ВУКОПМИС — Всеукраїнський комітет охорони пам'яток старовини й мистецтва ВУСПП — Всеукраїнська спілка пролетарських письменників ВУФКУ — Всеукраїнське фотокіноуправління	ВУЦВК — Всеукраїнський центральний виконавчий комітет ВЦВК — Всесоюзний центральний виконавчий комітет ДАК — Державний архів м. Києва ДАКО — Державний архів Київської області ДВУ — Державне видавництво України ДержНДІТІАМ — Державний науково-дослідний інститут теорії та історії архітектури і містобудування ДІАЗ — Державний історико-архітектурний заповідник ДІМ УРСР — Державний історичний музей УРСР ДОК — деревообробний комбінат ДПУ — Державне політичне управління «ЗИС» — Завод ім. Сталіна ЗСУ — Збройні сили України ІМФЕ — Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАНУ ІР НБУ — Інститут рукописів Національ-	ної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського Національної Академії наук України КБТІ — Київське міське бюро технічної інвентаризації КВО — Київський військовий округ КДА — Київська духовна академія КДБ — Комітет державної безпеки КЕВРЗ — Київський електровозоремонтний завод КиУР — Київський укріплений район КЛАТ — Київське літературно-артистичне товариство КОВО — Київський Особливий військовий округ КП(б)У — Комуністична партія (більшовиків) України КПІ — Київський політехнічний інститут КПРС — Комуністична партія Радянського Союзу КПУ — Комуністична партія України КСМУ — Комуністична спілка молоді України
---	--	---

КСРМ — Комуністична спілка робітничої молоді	тератури та мистецтва	УНР — Українська Народна Республіка
ЛКСМУ — Ленінська комуністична спілка молоді України	РДВІА — Російський державний військово-історичний архів	УНР — Українська Національна Рада
МВС — Міністерство внутрішніх справ	РДІА — Російський державний історичний архів	УНТ — Українське наукове товариство
МОЗ — Міністерство охорони здоров'я	РКП(б) — Російська комуністична партія (більшовиків)	УПА — Українська повстанська армія
МФ — методичний фонд	РНК — Рада народних комісарів	УПСР — Українська партія соціалістів-революціонерів
МХАТ — Московський художній академічний театр ім. М. Горького	РРФСР — Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка	УРП — Українська радикальна партія
МХТ — Малий художній театр	РСДРП — Російська соціал-демократична робітничка партія	УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка
НА ІА НАНУ — Науковий архів Інституту археології Національної Академії наук України	РУП — Революційна українська партія	УСДРП — Українська соціал-демократична робітничка партія
НА МІК — Науковий архів Музею історії міста Києва	СБУ — Служба безпеки України	УСРР — Українська Соціалістична Радянська Республіка
НА НХМУ — Науковий архів Національного художнього музею України	СВУ — Спілка визволення України	УТОПІК — Українське товариство охорони пам'яток історії та культури
НАН України, НАНУ — Національна академія наук України	СПУ — Спілка письменників України	УЦР — Українська Центральна Рада
НБУ — Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського НАНУ	СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік	УШПР — Український штаб партизанського руху
НДІ — Науково-дослідний інститут	СС (нім. SS, охоронні загони) — політична та терористична організація німецького фашизму	ЦБК — Центральний виконавчий комітет
НКВС — Народний комісаріат внутрішніх справ	СТД — Спілка театральних діячів України	ЦДАВОВУ, ЦДАВОВ України — Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
НКДБ — Народний комісаріат державної безпеки	СХУ — Спілка художників України	ЦДАГОУ, ЦДАГО України — Центральний державний архів громадських об'єднань України
НМІУ — Національний музей історії України	ТСОЗ — Товариство зі спільного обробітку землі	ЦДАМЛМУ, ЦДАМЛМ України — Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України
НТШ — Наукове товариство ім. Т. Шевченка	ТУП — Товариство українських поступовців	ЦДІАУ, ЦДІА України — Центральний державний історичний архів України
ООН — Організація Об'єднаних Націй	УАН — Українська академія наук	ЦК КП(б)У — Центральний комітет КП(б)У
ОУН — Організація українських націоналістів	УАПЦ — Українська автокефальна православна церква	ЦК КПРС — Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу
РАН — Російська академія наук	УВАН — Українська вільна академія наук	ЦКТБТАІ — Центральне конструкторсько-технологічне бюро твердосплавного та алмазного інструменту
РВ НТБ — Рукописний відділ науково-технічної бібліотеки	УГА — Українська Галицька армія	ЦНДІ — Центральний науково-дослідний інститут
РГТ — Російське географічне товариство	УДП — Українська демократична партія	ЮНЕСКО — Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури
РДАВМФ — Російський державний архів військово-морського флоту	УЕН — Українська економічна нарада	
РДАЛМ — Російський державний архів лі-	УЕР — Українська економічна рада	
	УІТ — Українське історичне товариство	
	УКОПК — Український комітет охорони пам'яток культури	
	УКП(б) — Українська комуністична партія (боротьбистів)	

Основні скорочення видань у бібліографічних описах

«АО» — «Археологические открытия»
 ЖМНП — «Журнал Министерства народного просвещения»
 ЗООИД — «Записки Одесского общества истории и древностей»
 ЗУ УРСР, ЗП УРСР — «Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України»
 МИА СССР — «Материалы и исследования по археологии СССР»
 ПСЗРИ — «Полное собрание законов Российской империи»
 ПСРЛ — «Полное собрание русских летописей»

Скорочені назви міст

К. — Київ
 Л. — Ленінград
 М. — Москва
 Пг. — Петроград
 СПб. — Санкт-Петербург
 Х. — Харків
 (Назви інших міст даються без скорочень)

ПОКАЖЧИК ВУЛИЦЬ

Автозаводська вулиця	15-в, 15-г	191	Вишгородська вулиця	191
№ 2	№ 21/19	191	№ 26-а	378
Андріївська вулиця	Боричів Тік вулиця	191—194	№ 67	403
№ 2/12	№ 20/4	192	№ 69	405
№ 9	№ 22-а	192—193	Воздвиженська вулиця	
Андріївський узвіз	№ 23-а	193	№ 10-в	205
№ 2-а	№ 23/3	193	№ 43	358
№ 2-б	№ 25	194	Вокзальна площа	386—387, 455—456
№ 2-в	№ 35	193	Володимиро-Либідська вулиця	
№ 2-г	№ 43/5	193—194	№ 16	209
№ 3/24	Братська вулиця		Володимирська вулиця	250—288, 456
№ 4/26	№ 4	378	№ 1	286—287
№ 8	№ 7	213—214	№ 2	254—255, 322—323
№ 10	№ 14	358	№ 3	276
№ 11	Брюсова вулиця		№ 4	271
№ 13	№ 20/16	208	№ 7	285—286
№ 15	Булаховського академіка вулиця		№ 9	262
№ 19	№ 2	412—413	№ 10	286
№ 20-б	Васильківська вулиця		№ 13/5	281
№ 21	№ 31/17	418	№ 14/8	265—266
№ 23	№ 45	404—405	№ 15	283—284
№ 34	Велика Житомирська вулиця	217—230	№ 16	257—258
№ 38	№ 2	229	№ 18	263
Арсенальна площа	№ 4	225—226	№ 20/1	282—283
Артема вулиця	№ 6, 6-а	230	№ 22	281—282
№ 7	№ 6/11	220, 227	№ 23/27	258
№ 10	№ 8-а	226—227	№ 28	254
№ 14	№ 8-б	223	№ 33	272—273
№ 22	№ 9	219—220	№ 34	263
№ 24	№ 10	220	№ 35	275—276
№ 26	№ 12	223	№ 36	256—257
№ 26-а	№ 13	220—221	№ 37/29	270—271
№ 27	№ 17/2	217—219	№ 39/24	264
№ 33-а	№ 18	229—230	№ 40/2	259—260
№ 40/1	№ 20	222—223	№ 41/27	284
№ 42	№ 23	225	№ 42	266—267
№ 46	№ 24	224—225	№ 43	260—261
№ 47	№ 25/2	221	№ 44	258—259
№ 48	№ 28	227—229	№ 45	284—285
№ 72	№ 32	221—222	№ 47	261—262
№ 76	№ 38	223—224	№ 48	271—272
№ 79	№ 40/2	227	№ 48-а	264—265
Багговутівська вулиця	Вернадського академіка бульвар		№ 49	274—275
№ 1	№ 34/1	415	№ 50	273—274
№ 32	№ 36	407—408	№ 51/53	267—268
Банкова вулиця	№ 42	407	№ 51-а	264
181—187	Верхній Вал та Нижній Вал вулиці	231—239	№ 54	276—279
№ 2	№ 4	236	№ 57	279—281
№ 3	№ 7	232—233	№ 61/11	268—270
№ 5—7	№ 16, 16-а,		№ 61-б	260
№ 10	16/4	236—237	№ 64	255—256
№ 11	№ 17, 17/6	237	№ 69	258
Басейна вулиця	№ 18	233	№ 78	263—264
187—189	№ 19—21	237	№ 81	259
№ 1/2	№ 23	237—238	№ 84	262
№ 15	№ 24	233	Володимирський узвіз	
№ 17	№ 28/12	233—234	№ 1	454
Бастіонний провулок	№ 32	234	№ 2	504—506
№ 9	№ 33	238	Волоська вулиця	
Берлинського Максима вулиця	№ 35	234	№ 5	358—359
№ 12	№ 37	238—239	Воровського вулиця	292—301
Бессарабська площа	№ 39	232	№ 2	300—301
№ 2	№ 40	234	№ 3	299
189—190	№ 48/28	234—235	№ 8, 8-а, 8-б	299
Белінського Чеслава провулок	№ 49	235—236	№ 10	294
№ 3	№ 61	235	№ 11	297—298
Богомольця академіка вулиця	№ 68	235	№ 12	293
№ 2	Ветрова вулиця	239—240	№ 14	296
№ 4	№ 9	240	№ 15	295—296
№ 5	№ 19	239—240	№ 16	294—295
№ 7/14	№ 21	240	№ 18/2	296
380—381	Видубицька вулиця		№ 19	295
Бондарська вулиця	№ 40	240—249, 323	№ 20	293
№ 11			№ 24	296—297
Борисоглібська вулиця				
190—191				
№ 5				
№ 6				
№№ 15, 15-б,				
191				

№ 26	298—299	Дарвіна вулиця	№ 26	428	
№ 27	299—300	№ 5	359	№ 27/6	422—423
№ 38	294	№ 10	359—360	Ірининська вулиця	
№ 51	293—294	Дегтерьовська вулиця	№ 5	372—373	
Героїв оборони вулиця		№ 5	520—521	№ 7	362
№ 6	404	№ 7, 7-а	521—522	Кецховелі Ладо провулок	
Глушкова академіка вулиця		№ 11	522—523	№ 11	362
№ 1	249—250	№ 13	519—520	Китаївська вулиця	
№ 10	429	№ 19	348—349	№ 15—32	463—466
№ 40	406—407	№ 39	401—402	Кіквідзе вулиця	
Гоголівська вулиця		Десятинна вулиця	349—353	№ 3	362—363
№ 8	206	№ 1/3	350	№ 30-а	211
№ 23	374—375	№ 4/6	349—350	Комінтерну вулиця	472—476
№ 34	373—374	№ 8	350—351	№ 3/25	476
№ 39	214	№ 9	352—353	№ 7—9	474
Гончара Олеса вулиця 305—315		№ 11	350	№ 11/106	474—475
№ 12	312	№ 13	350	№ 12	475
№ 24	312	№ 14	351—352	№ 14	475—476
№ 30-а, 30-б,		Десятинний провулок		№ 15	473—474
30-в	313—314	№ 7	374	Контрактова площа	478—483
№ 32-а, 32-б,		Димитрова вулиця		№ 2-б	481—482
32-в	314—315	№ 6	211	№ 3	194—200, 203
№ 33	312—313	Дмитрівська вулиця		№ 7	482—483
№ 36-б	311	№ 35	360	№ 8	483
№ 40	309—310	№ 52	360	№ 10-а	483
№ 41	311	Довнар-Запольського вулиця		№ 12	480—481
№ 44	312	№ 2/20	381	Коперника вулиця	
№ 45-а	311	Дончука Василя вулиця		№ 8	215
№ 47-б	311—312	№ 5	211	№ 18	381
№ 50	310	Електриків вулиця		Косіора вулиця	
№ 55-а	309	№ 11	430	№ 26/2	363
№ 55-б	306—309	Желябова вулиця		№ 28/1	515—517
№ 60	315	№ 2-а	412—413	Костянтинівська вулиця 486—492	
№ 65	310—311	№ 8/4	403—404	№ 1/2	488
№ 74	310	Жиянська вулиця		№ 5	487—488
№ 90/1	312	№ 39/92	360—361	№ 6/8	490—491
Городецького архітектора вулиця 315—321		№ 41	361	№ 7	488
№ 1—3/11	320—321	№ 46	215	№ 9	491—492
№ 9	318—319	№ 96	210	№ 16	488
№ 10/1	319	№ 108	361—362	№ 18	488—489
№ 11-а	316—317	№ 120-а	362	№ 19	489
№ 13	321	Заболотного академіка вулиця		№ 21/12	489
№ 15	317—318	№ 150	409	№ 23/15	489—490
№ 17/1	319—320	№ 154	408—409	Костьольна вулиця 492—496	
Горького вулиця 323—332		Заньковецької вулиця 387—390		№ 3	493
№ 3, 3-а	327—328	№ 4	389—390	№ 4	493
№ 4—6	328—329	№ 5/2	388	№ 5	493
№ 14, 14-б	330—331	№ 6	388—389	№ 6	496
№ 17	325—326	№ 7	390	№ 7	493—494
№ 20, 20-б,		№ 10/7	389	№ 8	494—495
20-в, 20-г	331—332	Затєвахіна полковника вулиця		№ 9	494
№ 23, 23-б,		№ 14	304—305	№ 15	495—496
23-в	329—330	Золотоворітська вулиця 393—395		Коцюбинського Михайла вулиця 497—50	
№ 26/26	328	№ 3	393—394	№ 2	497—499
№ 32	326	№ 4	394	№ 3	497
№ 38-а	328	№ 6	394—395	№ 8	501
№ 44	327	Зоологічна вулиця		№ 9	499—501
№ 48	326—327	№ 3	411	№ 12	501—502
№ 64/16	329	Ігорівська вулиця 395—397		Коцюбинського Юрія вулиця	
№ 69	324—325	№ 7	396—397	№ 9	517—518
Госпітальна вулиця 442		№ 9/1	397	Кравченка Миколи вулиця	
№ 16	445—446	№ 11/2	396	№ 21	363—364
№ 18	442—443, 444—445	№ 12	396	Крамського Івана вулиця	
№ 24-а	443—444	Іллінська вулиця 397—398		№ 10	204
Грушевського Михайла вулиця 332—347		№ 16/6	397—398	Кржижановського академіка вулиця	
№ 1	344	№ 20	398	№ 3	411—412
№ 4	336—339	№ 22	398	Круглоуніверситетська вулиця 502—504	
№ 5	333—334	Індустріальна вулиця		№ 2/1	503
№ 6	342—344	№ 2	384	№ 4	502—503
№ 7	340—342	№ 2—4	383—384	№ 6	503
№ 8/16	339	Інститутська вулиця 418—428		№ 7	502
№ 9	340	№ 1	424—425	№ 10	504
№ 12/2	336	№ 7	420	№ 12	503—504
№ 14	344—346	№ 8	427	Крутий узвіз	
№ 16	339—340	№ 9-а	425—427	№ 4	364
№ 18/2	346	№ 10/1	424	Кудрявська вулиця	
№ 20	346—347	№ 11-а	421—422	№ 2	364—365
№ 22	347	№ 12	428	№ 10	213
№ 28/2	334—335	№ 13/4	423—424	№ 11	372
№ 30/1	334	№ 15/5	424	№ 14	429—430
№ 32	335—336	№ 16	421	№ 16	365—366
№ 34-а	339	№ 20/8	420—421	Лабораторна вулиця	
		№ 22/7	421	№ 7	210

№ 12	212	Науки проспект		Серафимовича вулиця	
Лабораторний провулок		№ 31	415—416	№ 5	208
№ 24	443	№ 41, 45	414—415	Січневого повстання вулиця	
Леонтовича вулиця	506—509	№ 46	413—414	№ 1	448—449
№ 3	508	№ 47	418	№ 17	438
№ 4	507	Некрасовська вулиця		№ 27	301—302
№ 5	509	№ 3	204	№ 30	435
№ 6-а	506	Нестерова вулиця		№ 44	436
№ 7	507—508	№ 3	408	№ 46	437—438
№ 9	508—509	Несторівський провулок		Сковороди Григорія вулиця	
Липська вулиця	509—512	№ 8	207	№ 2	200—203
№ 2	511—512	№ 9	486	Смирнова-Ласточкина вулиця	
№ 4	510—511	Нижній Вал вулиця —		№ 13	373
№ 10	512	див. Верхній Вал та Нижній Вал вулиці		№ 18	205
№ 12/5	510	Овруцька вулиця		№ 20	353—355, 486
№ 16	512	№ 6	211—212	№ 26	369
№ 18/5	509—510	Огарьова вулиця		Сорокаріччя Жовтня проспект	
Липський провулок		№ 1	205	№ 42	391
№ 3	366	Олегівська вулиця		№ 54	250
Лисенка вулиця	512—515	№ 41	322	Софійська площа	287—288
№ 2	514	Ольгинська вулиця		Станіславського вулиця	
№ 4	513	№ 1/17	368	№ 3	211
№ 6	514—515	№ 2/1	375—376	Стрітенська вулиця	
№ 8	513	Орлика Пилипа вулиця		№ 15	213
Лисогірська вулиця		№ 8	470	Студентська вулиця	
№ 4	414—415	Павлівська вулиця		№ 7	369
Ломоносова вулиця		№ 9	203—204	Суворова вулиця	
№ 33/43	410	№ 13/48	377—378	№ 9	428—429
Лютеранська вулиця	523—530	Палладіна академіка проспект		№ 14/12	369
№ 6—8	530	№ 32	402	№ 19-а	208
№ 12	526	№ 32/34	405—406	Тарасової Алли вулиця	
№ 13	526	№ 34	402—403	№ 4	369—370
№ 15	525	Паркова дорога	177—179	Тверська вулиця	
№ 16	523—524	№ 2	449	№ 7	515
№ 18—20	529—530	№ 3/5	518—519	Теліги Олени вулиця	
№ 21/12	526—528	Перемоги проспект		№ 13/14	209
№ 22	528—529	№ 1	208—209	Тимірязєва вулиця	
№ 23	529	№ 30	378—379	№ 1	438
№ 27—31	526	№ 32	395	Туманяна Ованеса вулиця	
№ 32-а	524—525	№ 38	471	№ 8	205
№ 33	525	№ 43	376—377	Тургенєвська вулиця	
Мануїльського вулиця		№ 44	467—469	№ 19	371
№ 25	366	№ 45	376	№ 65	210
№ 32	409—410	№ 49/2	383—384	№ 81	212
Мар'яненко Івана вулиця		№ 54/1	457	Філатова академіка провулок	
№ 11/12	206—207	№ 56	405	№ 3/1	211
Межигірська вулиця		№ 67	355—356	Фрунзе вулиця	
№ 1	483—485	Перспективна вулиця	439	№ 2/9	371
№ 2	483	Печерський узвіз		№ 8/6	353
Мельникова вулиця		№ 16	447	№ 59—61	459
№ 14	214	Пирогова вулиця		№ 61—63	188—189
№ 31	347—348	№ 2	379—380	№ 103	457—463
№ 75	366—367	№ 6	368	Фурманова вулиця	384
Метрологічна вулиця		Повітрофлотський проспект		№ 1/5	385
№ 14-б	412	№ 6	288—289	№ 3/8	385—386
Михайлівська площа		Ползунова вулиця		Харківське шосе	
№ 1	215—216	№ 2	303—304	№ 50	401
Мічуріна вулиця		Потьє Ежена вулиця		Хорива вулиця	
№ 17—22	390—391	№ 14	413	№ 6	491—492
Московська вулиця		Почайнинська вулиця		Хрещатик вулиця	456—457
№ 2	446	№ 2	398—401	Цитадельна вулиця	
№ 2—10	381—383	Привокзальна вулиця		№ 3	436—437
№ 8	383, 447	№ 3	386	Чеховський провулок	
№ 22	448	Протасів Яр вулиця		№ 4	212—213
№ 45	447—448	№ 4	179—181	№ 10/23	372
№ 47	446—447	Пугачова вулиця		№ 11	371—372
Музейний провулок		№ 3	215	Чигоріна вулиця	439
№ 4	367	№ 12/2	214—215	Чорнобильська вулиця	
№ 6	367	Рильський провулок		№ 13-а	210—211
Мурманська вулиця		№ 5	204	Шевченка Тараса бульвар	456
№ 5	410—411	Рильського Максима вулиця		№ 20	289—292
Набережне шосе	449	№ 7	209	Шовковична вулиця	
№ 8	452—454, 471—472	Різницька вулиця		№ 27	469—470
Набережно-Хрещатицька вулиця		№ 2/34	213	Щорса вулиця	439, 442
№ 8	452	Рогнідинська вулиця		№ 34	440—441
№ 10	356	№ 1/13	204—205	№ 38	439—440
№ 25/2	400	№ 2	368—369	№ 44	440
№ 27	216—217	Садова вулиця		Юрківська вулиця	
Нагірна вулиця		№ 1/14	207	№ 36	204
№ 7	367—368	Садовського Миколи вулиця		Ямська вулиця	
№ 14	368	№ 8-а	207	№ 44	204
Наддніпрянське шосе	449—450			№ 54	203

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

- Абелевський А. 238
 Абрагамсон А. А. 515
 Абрамова І. В. 398
 Абросимов Г. П. 429
 Абросимов П. В. 106, 332, 336
 Авенариус М. П. 46
 Авербах С. Н. 378
 Авраменко О. І. 163, 164, 169, 174, 191, 194, 234, 237, 356, 366, 369, 372, 373, 396, 398, 489, 501
 Аврамова М. М. 358
 Агін О. О. 288
 Агол І. Й. 254, 271, 278
 Адам Бременський 136
 Адаменко С. М. 456
 Адамович Б. В. 344
 Адріанова-Перетц В. П. 259
 Аїстов П. С. 55
 Айвазовський І. К. 420
 Айналов Д. В. 121
 Аксамитов Д. В. 88
 Алабян К. С. 105, 109
 Александра Римська 291
 Александровський Г. В. 327
 Алексеев М. 155, 156
 Алексеев М. П. 46, 393, 394
 Алексеев П. О. 288
 Алексеев П. П. 46, 307
 Алексеева Г. 364
 Алексеенко М. І. 211
 Алеппський (Халебський) Павло 196, 199, 200, 393
 Алімпій 85, 153, 290
 Алліауді К. 275
 Алов О. О. 468
 Альохіна А. А. 245
 Альошин В. Е. 219
 Альошин П. Ф. 101—107, 109, 200, 217—219, 229, 253, 277, 279, 281, 287, 296, 305, 310, 355, 357, 386—388
 Альошин Ф. О. 219, 301, 310, 357
 Амаду Ж. 175
 Амбодик-Максимович Н. М. 195, 202
 Ананьев В. І. 68, 69
 Ананьїн С. А. 309
 Анастасій І. 322
 Андерсен Г.-К. 211
 Андре О. П. 172
 Андрейченко С. С. 390
 Андреев Б. Ф. 468
 Андреев К. 470
 Андреев О. Ю. 405
 Андреев П. С. 102, 103, 387, 389
 Андреева М. Ф. 523, 530
 Андреева-Дельмас Л. О. 274
 Анджейовський І. А. 183, 186
 Андріанова Л. Ф. 403
 Андрієвич Я. М. 44, 382, 435
 Андрієвський І. С. 202
 Андрієвський О. М. 56
 Андрієвський О. О. 199
 Андрієвський С. С. 195
 Андрієнко А. С. 114
 Андрій Володимирович (Романов) 298
 Андрій Юрійович (Боголюбський) 290
 Андріяшев О. М. 275
 Андрузький Г. А. 44
 Андрусов М. І. 46, 309
 Андрущенко М. П. 414
 Анищенко О. Г. 55
 Анічкін М. 103, 332, 335
 Анна Іоаннівна 381
 Анненков М. М. 523
 Анненков О. С. 117, 164, 165, 276, 352
 Анохін О. К. 310
 Анощенко О. Д. 494
 Ансельмі Д. 274
 Ан-ський (Раппопорт С. Я.) 189
 Антокольський М. М. 205, 344, 424
 Антоненко-Давидович Б. Д. 425
 Антоній (Печерський) 153, 201
 Антоній (Храповицький) 121
 Антонов І. 293
 Антонов О. К. 77, 205
 Антонович А. Я. 260
 Антонович В. Б. 11, 46, 48, 49, 118, 119, 245, 276, 278, 324, 335, 343, 507
 Антонович Д. В. 53, 266, 267, 280, 352, 354, 526
 Антонов-Овсієнко В. О. 54
 Антоновський Г. М. 214, 283, 458
 Антонюк Д. І. 282, 339, 373
 Антропов О. П. 94, 155, 156, 159
 Анциферов М. П. 374
 Апанович О. М. 168, 203, 207, 208, 257, 274, 425
 Апостол Д. П. 241, 243, 394
 Апухтін М. О. 274
 Апухтін О. М. 165
 Арбузов М. П. 268, 411
 Арендорук Н. Г. 108
 Ареф'єв К. А. 304
 Арисенко О. І. 237
 Аристархов М. Д. 187
 Арістотель 414
 Аркас М. М. 274
 Аркушевський 273
 Армашевський П. Я. 309, 343, 459
 Аронсон Н. Л. 260
 Арсеній 203
 Арсеній (Могилянський О.) 438
 Арсеній (Москвін Ф. П.) 160, 289
 Артем (Сергеев Ф. А.) 169
 Артеменко І. І. 242
 Артемов А. О. 6, 217
 Артинов М. Г. 99, 292, 293, 424, 517, 518, 520
 Артоблевська Г. Д. 256
 Артоблевський В. М. 257, 373, 375
 Арутюнов О. І. 410
 Архипенко О. П. 62, 292, 301, 497, 501
 Архімед 414
 Арциховський А. В.* 154
 Аршавський С. О. 100, 528
 Асаф'єв Б. В. 274
 Асеев Ю. С. 19, 81—85, 134, 136, 140—144, 146, 148—150, 154, 302, 480, 485
 Аскольд 120, 153, 177, 178
 Аскоченський В. І. 199
 Астряб О. М. 472
 Афанасій Великий (Александрійський) 451
 Афанасьєв Г. О. 420, 427
 Афанасьєв Є. І. 241, 244, 245, 515
 Афанасьєва С. М. 422
 Ахматова А. А. 3, 46, 135, 387, 390, 502
 Ацманчук О. П. 250
 Ачкасова А. А. 157
 Ачкасова В. Н. 134, 157
- ## Б
- Бабель І. Е. 239, 240, 320, 506
 Бабинєць А. Є. 308, 496
 Бабишкін О. К. 134
 Бабій Б. М. 267, 337
 Бабко А. К. 170, 269, 405
 Бабський Є. Б. 416
 Бабушкін І. Б. 515
 Бабушкіна В. В. 515
 Бабчина Ц. А. 237
 Баб'юк В. І. 156, 399, 462
 Багазій В. 69
 Багалій Д. І. 61, 254, 277
 Багаліка Ю. В. 179, 485
 Багрій П. І. 338
 Бажан М. П. 61, 77, 134, 175, 265, 339, 461
 Баженов В. І. 94
 Базилевич В. М. 261, 275, 343, 350
 Базилевич Д. І. (Веніамін) 463
 Базильський Г. М. 448
 Байрон Дж. 311
 Бакланов В. В. 112
 Бакуль В. М. 409
 Балавенський Ф. П. 161, 169, 189, 261, 301, 367, 428
 Баланчивадзе А. М. 274
 Балаховський Д. Г. 351
 Балицький В. А. 128
 Бальзак Л. М. 209
 Бальзак Оноре де 41, 484
 Бальмонт К. Д. 311, 320, 506
 Банников О. О. 209
 Бантиш-Каменський Д. М. 195
 Бантиш-Каменський М. М. 201
 Баран В. Д. XIV
 Баранов 470
 Баранович Лазар 32, 194, 195
 Барановський Х. А. 53, 54, 280
 Барвінський В. Г. XIX
 Барвінський О. Г. XIX
 Барвітов В. 94
 Барзилович С. А. 110
 Барнет Б. В. 468
 Барський Р. 234
 Басенко 440
 Баскаков В. І. 316
 Басовський О. Б. 519
 Бассі Є. 172
 Баталов Д. М. 111, 249, 250
 Батий 27, 85, 241, 253, 466, 469, 478, 506
 Баттістіні М. 274, 316
 Бауман М. Е. 519
 Бах О. М. 519
 Бах Р. Р. 290
 Бачинський Ю. 520
 Баш Я. В. 266
 Бегічев М. Є. 419, 502
 Бегічева Г. О. 211
 Безак О. П. 472
 Безбородько О. А. 195, 202
 Безсмертний В. А. 172, 173, 187, 215, 283, 343, 374, 429
 Безсонов Ф. Д. 233
 Безякін В. М. 466
 Бейлін П. Ю. 497, 499
 Бейліс М. М. 51, 189, 283, 284
 Бейтгільєль З. 371
 Бейтель А. О. 261
 Бек С. П. 179
 Бекетов М. М. 505
 Бекетов О. М. 104, 332, 340, 386
 Беклемішев Г. М. 373
 Беклемішев І. М. 354
 Бекман Я. М. 487, 491
 Белина-Скупевський С. Б. 274, 492, 497
 Беллі Н. А. 326
 Белліні Д. 462
 Беляй А. Х. 157
 Бендерський Л. А. 183
 Бенуа Л. М. 102
 Бенуа О. 427
 Берг М. 528

- Бергенгейм 180
Бергонье А. 55, 116
Бердяев М. О. 49, 204, 289, 333, 339, 394, 519
Берляев О. М. 339
Бердяев С. О. 260
Березовський М. С. 32, 195, 202, 208
Березовський Ф. Й. 225, 227, 230, 256
Беренфус В. 361
Беретті В. І. 95, 102, 117, 251, 253, 287, 344, 419, 424, 425, 492
Беретті О. В. 96, 114, 135, 217, 229, 251, 252, 254, 255, 271, 275—277, 279, 289, 344, 393, 420, 424
Беринда Памво 33, 194
Беркутов М. 237, 396
Берлінський М. Ф. 11, 19, 116, 117, 135, 195, 201, 470, 523
Берлінська Л. А. 114
Бернгард Р. Б. 289
Бернер Я. М. 297, 516
Бернштейн І. 191
Бертє Д. С. 330, 373
Бестужев-Рюмін М. П. 44, 484
Бехтерев В. М. 284
Бец В. О. 241, 245, 506, 507
Бец Д. П. 507
Бєдний Дем'ян (Придворов Ю. О.) 445
Белая О. М. 204, 330, 494
Белелюбський М. А. 292, 298
Белєвцев Я. М. 267, 402
Беличко Ю. В. 210
Бєліков М. О. 468
Бєліцер В. О. 267, 506, 508, 509
Бєляєв І. І. 101, 217, 221, 320, 368, 503, 515
Бєлянкін Ф. П. 307, 308, 408, 497, 499
Бєльський О. 156
Бєльчикова Г. А. 182, 209
Бжеська В. Ю. 265
Биков Л. Ф. 205, 468, 469
Биков С. Д. 304
Бикова Р. П. 197, 200, 203, 207, 219, 241, 242, 244, 266, 352, 402, 466, 518
Бикович Я. 490
Биковський Д. В. 490
Биковський Л. В. 490
Биковські (Биковичі) 490
Биховський Г. Б. 188
Бібиков С. М. 336
Білай В. Й. 229, 408
Білаш О. І. 208
Білецький Й. А. 178
Білецький О. І. 278, 338
Білик М. І. 203, 281, 353, 408
Білодід І. К. 270, 278, 306, 311, 338, 339
Білозерський В. М. 44
Білокінь С. І. 6, 159, 164, 166, 211, 215, 217, 220, 223—226, 230, 250, 256, 260, 264, 271, 294—297, 299—301, 309, 311, 312, 314, 344, 355, 372, 374, 375, 394, 473, 506, 520, 525, 528
Білопольський Я. Б. 333
Білостоцький А. Ю. 383, 435
Біляшівський М. Ф. 11, 52, 61, 119, 120, 122, 123, 254, 255, 266, 279, 322, 342—344, 349, 352, 354, 519
Біляшівський Ф. І. 519
Більський Е. А. 111, 113
Біркін Д. Г. 447
Блавіан 31
Благодатний Г. А. 376
Блажієвський І. П. 496
Бланк Л. С. 331
Блашук С. В. 286
Бліндер І. В. 237
Бліфельд Д. І. 160
Блок О. О. 498
Блуменфельд Ф. М. 330
Блюхер В. К. 184
Бобикіна В. Ф. 273
Бобинський Г. А. 217, 229
Бобринський О. О. XVIII, 99, 100, 120—122, 342, 344, 473
Бобров М. І. 72
Боброва-Пфейфер Е. Ф. 274
Бобровник А. С. 114
Бобровський В. С. 422, 519
Бобровський Т. А. 249, 302, 303, 463, 467
Бобрусов М. П. 187, 189, 217, 226, 395, 472
Бовваненко Д. Є. 313, 314
Богайчук С. 384
Богачький П. О. 294, 295
Богдалова Н. К. 203, 400, 462
Богданов В. 260
Богданов І. 463, 465
Богданов С. М. 306, 312
Богданов Ф. Р. 299, 300
Богданович Є. В. 314
Богдасьевський Д. І. 217, 219
Боголюбов М. М. 274
Боголюбов М. М. 308, 412, 492, 495
Богомазов О. К. 62, 205, 292, 301, 354
Богомолец Олег О. 413, 417
Богомолец Олександр О. 61, 205, 206, 254, 278, 279, 413, 416—418, 456, 478, 519
Богомолец С. М. 417, 519
Богородицький В. В. 350
Богров Д. Г. 450
Богусевич В. А. 12, 154, 322
Богуславський Д. С. 424
Бодилевський С. В. 344
Бодлер Ш. 295
Бодянский П. М. 481
Боженко В. Н. 56
Бойдуник О. 69
Бойцов П. С. 100, 183, 332, 342
Бойченко Д. С. 110, 250
Бойченко О. М. 340
Бойчук М. Л. 4, 62, 104, 120, 121, 205, 281, 307, 352, 354, 355, 522, 523, 527
Бойчук П. М. 527
Бойчук Т. А. 522
Бокшицький Б. М. 239
Болобан Л. В. 526
Болотов М. О. 61
Болсуновський К. В. 119, 343, 344
Болтенко М. Ф. 123
Болтрик Ю. В. 485
Болховітінов Євгеній 116, 199, 305, 487
Болук П. М. 273
Боначич А. П. 274
Бондар І. В. 322
Бондар Т. Д. 457
Бондаренко Б. І. 110
Бондаренко В. Ю. 384
Бондаренко І. 39
Бондаренко М. З. 383
Бондаренко Р. І. 6, 181, 187, 205, 239, 254, 258, 279, 355, 420, 473, 497, 502, 506
Бондарчук А. С. 115
Бондарчук В. Г. 308
Бондарчук С. Ф. 463
Бор Н. 414
Борецький Іов 194
Борис Володимирович 190, 203, 257, 291
Борис Коломанович 143
Борисевич Г. В.* 154
Борисенко В. Н. 205, 244, 339
Борисенко О. Г. 274
Борислав 143
Борисов І. О. (Інокентій) 199
Борисова А. Н. 177
Борисова І. П. 272
Борисовець В. П. 354
Борисоглібська Г. І. 47
Борисполець П. Т. 156, 158, 160
Борич 191
Борнгаупт Ф. К. 188
Боровик Ф. І. 114
Боровиковський В. Л. 211
Боровиченко М. С. 67
Боровський Я. С. 6, 12, 20, 485, 506
Бородай В. З. 473
Бородай М. М. 274
Бородін О. Парфентійович 303, 304, 385, 514
Бородін О. Порфирівич 246, 274
Бортник Я. Д. 526
Борщевський В. М. 134
Боскет Д. де 391, 434, 436, 438
Боссе Г. А. 274
Бохановський І. В. 519
Бочаров М. В. 274
Бош Є. Б. 505, 519
Брагін О. А. 274
Брадтман Е. П. 100, 176, 188, 254, 264, 292, 301, 316—318, 320, 509, 517, 529
Брайловська О. 294
Брайнін А. Л. 274
Брайчевський М. Ю. 134
Брандтнер Л. К. 519
Брауде А. 106
Браун В. О. 468
Брачі С. 87
Бредіхін Г. 463
Бремер Є. А. 69, 315
Брикін С. В. 274
Бровка Петрусь 209
Бродська М. З. 428
Бродська С. С. 428, 477
Бродський І. М. 271, 355, 420, 476
Бродський Лазар І. 179, 292, 293, 296, 297, 324, 343, 477, 478
Бродський Лев І. 324, 343, 420, 428, 477, 518
Бродський М. І. 327
Бродський О. І. 416
Бродський О. Й. 424
Бродський С. І. 324, 477
Бродський Ю. С. 410
Бродські 420
Бройде М. 356
Бронська Є. А. 274
Бруз С. Г. 69, 214
Бруальон 200
Брун К. І. 274
Бруно Дж. 414
Брюно Г. Г. 324, 330
Брячислав 143
Бублик В. Д. 266
Бублик Я. 155
Бубнов А. С. 56, 204
Бубнов М. 234
Бубнов М. М. 271
Бугаєнко А. 72
Бугаєнко О. 204
Бугаєць П. Г. 107
Бугайов М. В. 505
Буданцев А. Є. 6
Будберг О. П. 176
Будяков В. В. 325
Буйко П. М. 70, 516, 523, 527, 528
Букіна Р. В. 204
Букреев Б. Я. 46, 309
Булаєвська Н. І. 134
Булаховський Л. А. 338, 497, 499, 501
Булгаков Микола О. 161, 168, 196, 213
Булгаков Михайло О. 3, 46, 48, 98, 161, 164, 165, 167, 168, 205, 213, 230, 260, 264, 298, 441, 443
Булгаков М. П. (Макарій) 199
Булгаков О. І. 161, 167, 196, 199, 205, 213
Булгакова В. М. 165, 167
Булгакови 167, 168, 205
Булишкін Т. 233
Бульйон К. І. 293
Бунге М. А. 42, 307
Бунге М. Х. 217, 420, 470, 505, 509, 510
Бунге Х. Г. 217
Бунин А. В.* 154
Бурачек М. Г. 120, 281, 307, 354
Бургарт О. 207
Бурд-Грановський Г. Я. 325
Буревій Кость 420, 425, 520
Бурківський О. О. 448
Бурлюк Д. А. 173
Бурмистенко М. О. 65, 67, 68
Бурмистренко С. А. 168
Бурячок І. М. 169
Бусленко Ю. М. 6
Бутенко Б. А. 285

Бутовський М. П. 205
 Бутурлін В. В. 393
 Бух С. 238
 Бущинський Д. Т. 519
 Буцко О. В. 339
 Бучма А. М. 62, 77, 209, 254, 265, 266, 468
 Бялалозор М. А. 358

В

- Вагнер К. Е. 349, 350
 Вагнер Р. 266, 274
 Вайнер І. Г. 114
 Вайслав О. 451
 Вакар В. В. 49, 260, 502
 Валентин 390, 391
 Валуев П. О. 48
 Валькер Г. А. 501, 502
 Вандаловський С. 400
 Варвара 291
 Варецька В. Ф. 299
 Варлаам та Іоасаф (Індійські) 304
 Варлаам Ясинський 304
 Варшавський М. М. 271
 Василевська В. А. 77, 170, 175
 Василевський Л. В. 304
 Василевський О. М. 339
 Василенко А. О. 257, 270, 297, 415
 Василенко К. П. 54, 280, 519, 520
 Василенко М. П. 4, 52, 61, 80, 123, 135, 205, 254, 261, 277, 279, 309, 343, 352, 353, 423, 520
 Василій Великий 29
 Василь 219
 Василь (Красовський) 87, 459—462
 Василь — див. Липківський В. К.
 Васильєв 178
 Васильєв А. 200
 Василько 143
 Василько В. С. 526
 Васильченко С. В. 52, 61
 Васильчиков І. І. 476
 Васильчикова К. О. 476, 524
 Васнецов В. М. 3, 48, 97, 178, 205, 227, 254, 256, 266, 290, 291
 Васютинський А. Г. 478
 Ватутін М. Ф. 70, 71, 73, 170, 175, 333, 384
 Ващенко-Захарченко М. С. 46, 288
 Вебер О. В. 292, 297
 Вегер С. І. 128
 Ведель А. А. 4, 32, 195, 202, 458, 486, 490
 Ведунова О. 204
 Велигоцька Н. І. 250
 Величківський М. 69
 Величкін О. П. 109
 Величко С. В. 195
 Вельмін С. П. 11, 18, 119, 279
 Венгерівський С. М. 474
 Венгрженовська Н. С. 261
 Венявський Г. 484
 Венявський Ю. 484
 Вербицький О. М. 101—104, 107, 254, 273, 281, 282, 307, 328, 354, 386, 387, 390, 419, 425, 473, 515, 523, 525, 526
 Верді Дж. 212, 246, 274, 494
 Вересов С. П. 355
 Вериківська І. М. 272
 Вериківський М. І. 230, 246, 274, 321
 Верисоцький І. Й. 310
 Верлан 39
 Верменич В. М. 208
 Вернадський В. І. 61, 254, 277, 279, 405
 Вертинський М. П. 260
 Вертинський О. М. 260, 261, 271, 304, 384
 Вертов Д. 468
 Верховинець В. М. 227, 274
 Верьовка Г. Г. 62, 77, 321
 Веселова О. М. 136, 205, 339
 Веснін В. О. 105, 386
 Веснін О. О. 105, 386
 Вестерфельд А. ван 16, 27, 30, 86, 88, 142, 145, 146, 287, 322, 393
 Ветошкін М. К. 57
 Ветров Б. С. 239
 Ветров Ю. О. 316, 317
 Вигдорчик М. А. 49
 Виговський І. О. 195
 Видейко М. Ю. XII
 Винниченко В. К. XIX, 4, 53, 55, 56, 254, 256, 280, 505, 519
 Винниченко О. Є. 235
 Виноградова М. В. 171, 189, 190—193, 232—234, 236, 237, 293, 358, 362, 364, 370, 371, 396, 397, 483, 488, 489
 Винокур І. С. XIV
 Високович В. К. 179, 180
 Висоцька С.-М. Ю. 393, 394, 502, 504
 Висоцький С. О. 12, 253, 391, 392
 Вишневецький Д. І. XVIII
 Вишневський І. С. 386
 Вишневський Л. 482
 Вишневський М. О. 161, 165, 362
 Вишневський О. А. 285
 Вишневський Ю. Л. 482
 Вишневські 482
 Вишня Остап 207, 209, 445
 Вишняков І. Я. 94, 155, 156, 159
 Віг Я. Я. 114, 179, 485
 Відмунт М. К. (Відмонт) 330
 Вільконський С. 373
 Вільшанська О. Л. 169
 Віньоль Ч. де 96, 432
 Віолле-ле-Дюк 226
 Віппер О. Ю. 284
 Вірич Н. М. 512
 Вірський П. П. 61, 274
 Віталій 466
 Вітрик О. П. 303
 Вітт Л. де 184
 Вітте С. Ю. 297
 Владимиров М. Є. 443
 Владимирський-Буданов М. Ф. 46, 239
 Владислав IV 450
 Власов О. В. 108—110, 418, 449, 473
 Власюк П. А. 418, 497, 499
 Власьєв І. 155
 Влизько О. Ф. 297, 420, 425, 520
 Внуков М. М. 383
 Воблий К. Г. 61, 196, 199, 257, 278, 295, 297, 309, 523, 527, 528
 Вовк А. М. 176, 436, 448
 Вовк Ф. К. 49, 353, 373
 Вовкушевський Г. Д. 292, 295
 Вовчок Марко (Вілінська М. О.) 3, 48, 213, 214, 333, 340, 341, 492
 Водовозов В. В. 204, 519
 Войтко П. 155, 156
 Войтоловський А. Н. 49, 324, 331, 332
 Волинов Б. В. 383
 Волкобой Т. М. 518
 Волков В. П. 143
 Волков О. М. 170, 175, 301
 Волков С. В. 170
 Волконський С. Г. 44, 484
 Волобуєв Є. В. 355
 Володимир (Романов В. О.) 287
 Володимир Всеволодович (Мономах) 120, 241, 323, 506
 Володимир Олександрович (Романов) 288, 362
 Володимир Ольгердович 25
 Володимир (Самборський) 520
 Володимир Святославич 17, 20, 22, 23, 25, 29, 81, 82, 133, 137, 140—142, 144, 151, 158, 177, 190, 240, 251, 288—290, 324, 327, 349, 440, 441, 466, 471, 485, 507
 Володкевич А. М. 324, 327
 Волокидін П. Г. 355
 Волосатова Ю. 238
 Волошенко І. Ф. 519
 Волошин А. 297
 Волошин В. 261
 Волошинів (Волошин) О. Ф. 292, 294
 Волошинський Я. Я. 506
 Вольфман Х. С. 327
 Вольшиков Г. І. 103
 Вондрак В. Й. 256
 Вондрак С. 314
 Ворвулев М. Д. 274
 Воробйов А. М. 416
 Воробйов Д. О. 516
 Воровський В. В. 292
 Воронець-Монтвід К. Д. 274
 Вороний М. К. 254, 295, 520
 Вороний Ф. Я. 46, 491
 Воронин Н. Н.* 154
 Воронов Д. П. 161
 Воронцов Б. В. 368
 Воронцов Д. С. 416
 Воронцов П. В. 98
 Воронцова О. А. 391, 465
 Воронько П. М. 209
 Воротислав 141, 151
 Воскресенський І. П. 161, 164, 165, 491
 Вражливий В. Я. 425
 Врона І. І. 211, 301, 354, 387, 388
 Вронський В. І. 181
 Вронський М. К. 250, 274, 309, 346, 355, 411, 419, 421, 427, 469, 506, 509
 Врубель М. О. 48, 97, 254, 257, 290, 291, 349, 351, 352, 461, 462, 494
 Всеволод — Кирило II Ольгович 459, 460
 Всеволод Ярославич 19, 153, 240, 243, 244, 323
 Вучетич Є. В. 333
 В'язлов А. Г. 267
 Вязмітіна М. І. 261
 Г, Г
 Гаврилюк А. О. 6, 181, 199, 208, 211, 229, 259, 264, 309, 320, 325, 383, 384, 402, 408, 409, 411, 415, 416, 418, 499
 Гай Г. Ю. 101, 189
 Гай М. 274
 Гай О. Д. 468
 Гайдай З. М. 62, 209, 274, 321
 Гайдамака А. В. 412
 Гайдар А. П. 176, 289
 Гайдук С. 461
 Гайцан М. І. 55, 69, 383, 423
 Гаккебуш В. М. 458
 Гаккебуш Л. М. 217—219, 299, 300, 521, 526
 Галан Я. О. 187
 Галецька Ф. 315
 Галик А. 93
 Галілей Г. 414
 Галін М. А. 266
 Галкін О. С. 289, 448
 Гаятовський Іоаникій 32, 195
 Гаяховський Д. 195
 Гальдер Ф. 67
 Гальперін В. Б. 421
 Гальперін М. Б. 346, 422, 477
 Гальперін М. М. 477
 Гальперіна П. А. 477
 Гальперіні 422
 Гамалія М. А. 195
 Гамалія С. І. 201
 Гамарник Я. Б. 125
 Гамсун К. 295
 Гамченко С. С. 12, 353, 373
 Гандзюк Я. Г. 241, 245
 Ганіна К. П. 410
 Ганкевич Л. М. 224
 Ганкевич М. 301
 Ганф І. П. 239
 Ганцов В. М. 520
 Гапоненко К. 69
 Гараніна Л. 161
 Гарденін М. М. 98, 161, 167, 171, 191, 259, 312
 Гашек Я. 3, 254, 256, 257, 263
 Ге М. М. 261, 470, 523
 Гейденштейн Р. 393
 Гейман Я. М. 387
 Гейне Г. 311
 Гейсен 432

- Геккер А. К. 205, 232, 233, 237, 453, 489, 502, 529
 Геліс М. М. 321
 Гельман М. І. 355
 Гельмер-Дідушко П. 520
 Гельфрейх В. Г. 109
 Гельцер К. В. 274
 Геміліан О. 446
 Геммерлінг В. Д. 356
 Геннадій 466
 Герасимов М. М. 82
 Герасимчук В. І. 275
 Герасимчук А. П. 274
 Геращенко О. А. 308, 412
 Гербель М. В. 523
 Гербель Р. 434
 Гермайзе Й. Ю. 61, 62, 124, 125, 275, 520
 Герстоф Й. 310
 Гессен-Гомбурзький Л.-В. 381
 Гесте В. І. 41, 94, 95, 190, 192, 231, 395, 479, 480, 483, 486
 Гете Й.-В. 311
 Гехтер М. Г. 254
 Гешвенд Ф. Р. 283, 457, 458
 Гжицький В. З. 211
 Гимар Г.-Ж. 313
 Гираць Ю. 414
 Гирич І. Б. 397, 459, 476
 Гіжицький М. 285
 Гілевич О. Т. 234, 264, 362
 Гіляров О. М. 164, 170, 309
 Гіляров С. О. 259, 261, 352, 354, 355
 Гінзбург Л. Б. 101, 130, 296, 316, 318, 324, 348, 419, 508, 509, 518
 Гінцбург В. Г. 344
 Гітлер А. Б. 67
 Глаголев О. О. 170, 196, 199, 284
 Гладилін В. М. XII
 Гладков Б. В. 106
 Глазунов О. К. 181, 320
 Гласко В. А. 458
 Глебова-Федорова М. М. 178, 223
 Гливленко І. 240
 Глизь І. І. 304, 515
 Глинський Я. 93
 Гліб Володимирович 143, 190, 203, 257, 291
 Глієр Р. М. 187, 212, 230, 274, 320, 324, 329, 330
 Глінка М. І. 212, 266, 273, 274, 488
 Глінка О. Х. 306, 312
 Глінка Ф.-К. О. 312
 Глоба М. В. 461
 Глотов М. 235
 Глуханін Н. І. 235
 Глухов І. 434
 Глушко С. В. 275
 Глушков В. М. 184, 278, 406
 Глущенко М. П. 254, 265, 266
 Глущенко П. І. 211
 Гляди́ковський 193
 Гляди́ковський П. С. 275
 Гмиря Б. Р. 62, 274
 Гнаткевич В. 301
 Гнєденко Б. В. 500
 Гнєздилов В. Г. 212, 213, 250, 253, 274, 346, 404, 409, 411, 427, 435, 480, 506
 Говденко М. М. 397
 Гоген О. І. 98, 513, 514
 Гоголь М. В. 41, 46, 207, 320, 468, 484, 530
 Годулян К. В. 229, 469, 530
 Голенищев-Кутузов А. М. 434
 Голіцин Д. М. 432, 463, 466
 Голіцин С. С. 441
 Голандський П. І. 101, 292, 296, 509, 512
 Голованов Ф. 488, 513, 514
 Голованьов С. П. 65, 304, 387
 Головін О. 48
 Головка А. В. 77
 Головка Г. В. 456
 Голодець Г. І. 416
 Голубев С. Т. 29, 119, 161, 164, 168, 169, 196, 199, 217, 225, 309, 343
 Голубкіна А. С. 494
 Голубович В. О. 54, 58, 280, 519
 Голубовський П. В. 423
 Голубцов В. 199, 203
 Голуб'ятников П. К. 354
 Голштейн В. М. 356
 Гольбейн Г. 503
 Гольденвейзер Я. С. 254
 Гольдман О. Г. 414
 Гольдштейн М. 371
 Гольц Г. П. 105, 109
 Гомер XIII
 Гончар І. М. 76, 134, 268, 417
 Гончар О. А. 6
 Гончар О. Т. 77, 134, 175, 305
 Гончаренко М. В. 338, 339
 Гончаренко М. І. 174, 287, 329, 338—340, 359, 360, 378—381, 388, 421, 424, 474, 476, 496, 501, 503, 506, 513, 526
 Гончаров В. К. 12, 322
 Гончаров О. Ф. 362
 Гопкало В. І. 113—115, 253, 258, 267, 497
 Горбаль М. А. 520
 Горбачов Д. О. 173, 205, 211, 503
 Горбенко Є. В. 197, 198—200, 203, 292, 464, 466
 Горбик В. О. XXII, XXIII, 6, 161, 181, 192, 206, 208, 242, 265, 279, 303, 331
 Горбунов Б. М. 307
 Гордєєв Д. П. 123
 Гордон П. 432
 Гордята 141, 151
 Горев М. М. 403, 417
 Горка Лаврентій 195, 201
 Горленко Я. 202
 Горловий М. П. 499
 Горобець Г. А. 112
 Горобець О. І. 68
 Горовий І. С. 112, 456
 Горовиць В. С. 497, 501, 506
 Горовиць С. І. 501
 Городецький В. В. 100, 181—183, 246, 316, 320, 321, 332, 342, 374
 Городецький А. М. 179
 Городецький О. О. 416
 Городи́ський О. В. 406
 Городцов В. О. 466
 Горох Г. 155
 Гороховатський Я. Б. 416
 Горська А. О. 76, 355
 Горчакова Д. 428
 Горчакова Т. М. 463
 Горшков А. А. 415, 496
 Горький Максим (Пешков О. М.) 284, 317, 323, 376, 456, 523, 530
 Гостинський 99
 Готун І. А. 368
 Грабар А. М. 225
 Грабар І. Е. 129, 213, 355
 Грабовський І. А. 354
 Грабовський М. А. 165
 Граб'янка Г. І. 195
 Граве Д. О. V, 46, 61, 309
 Гранаткін Г. І. 112, 455, 456
 Граужис Г. І. 109, 333
 Граужис О. Г. 273, 274, 483
 Грачова Л. М. 172, 174, 175, 334, 367, 368, 376, 377
 Грейфан 301
 Греків О. П. 316, 317
 Грекович А. 30
 Гресенкова К. 362
 Гресь В. С. 468
 Грєтер Я. Я. 100, 383, 384
 Гречина М. Г. 104—106, 111, 112, 114, 115, 174, 217, 249, 250, 282, 305, 492
 Гречко А. А. 289
 Григоренко 435
 Григоренко П. Г. 77
 Григор'єв Г. П. 283
 Григор'єв С. О. 106, 181, 183, 333, 354, 355, 420, 421
 Григор'єва Т. Ф. 194, 266, 299, 325, 416, 518
 Григорій Богослов 29
 Григорович С. Г. 503
 Григорович-Барський В. Г. 4, 32, 128, 195, 19
 Григорович-Барський І. Г. 4, 92, 195, 207, 216, 353, 400, 450, 459, 460, 462, 478, 48483, 490
 Григорович-Барський П. М. 264
 Гринкевич З. І. 329
 Гринштейн М. 238
 Грицай М. О. 107
 Гриценко А. П. 444
 Грицюк М. Я. 210, 444
 Гришко М. М. 209, 270
 Гришко М. С. 274
 Гріднев В. Н. 407
 Грінберг П. Я. 237
 Грінівецька Н. М. 235
 Грінченко Б. Д. XIX, 50, 52, 206, 254, 279, 294
 Грінченко М. М. 206, 292, 296, 502
 Гродзинський О. О. 321
 Грозін Б. Д. 308, 501
 Громашевський Л. В. 180, 181, 206
 Громницький 378
 Громовенко П. Ф. 271, 272
 Гросс А. 99
 Гроссу М. С. 217, 219, 530
 Грот Я. І. 155, 156
 Гроте 45
 Грудзинська О. А. 457
 Груздова М. І. 315, 329
 Грузенберг О. О. 284
 Груневег М. 86
 Грунський М. К. 309, 311, 312
 Грушевська К. М. 275, 276
 Грушевський М. С. XIX, 4, 29, 52—54, 61, 80, 120, 124, 127, 254, 266, 267, 275, 276, 280, 281, 332, 343, 354, 355, 505, 519
 Грушевський О. С. 61, 125, 254, 275, 280, 352
 Грушевські 254
 Губанов В. Г. 444
 Губанов Т. 488
 Губаржевська І. 261
 Губов М. А. 250
 Гудеріан Х. В. 67
 Гудзій М. К. 261, 338
 Гудима В. 466
 Гудима Павло 398
 Гудима Петро 398
 Гудим-Левкович М. І. 44, 345
 Гудовський І. В. 41, 135
 Гузова В. М. 321
 Гулак-Артемівський П. П. 217
 Гулак-Артемівський С. С. 48, 175, 196, 199, 209, 216, 217, 274, 389, 487
 Гулевичівна Гальшка (Лозка Єлизавета) 32, 194, 199, 203, 478
 Гуляєв Ю. О. 274
 Гумільов М. С. 390
 Гуно Ш.-Ф. 494
 Гупало К. М. 147, 154, 272, 322
 Гуренков Г. З. 114
 Гуржій І. О. 337
 Гурковський О. П. 288
 Гурський М. Г. 519
 Гусистий К. Г. 134, 268, 270, 338
 Гутиря В. С. 278, 401
 Гутник С. М. 307
 Гуцлав 471
 Галаган П. Г. 55, 98, 257
 Гізель Інокентій 32, 194, 195, 432
- А**
- Даболінг М. І. 348
 Давид М. О. 379
 Давиденко А. Ф. 493
 Давиденко М. І. 171
 Давидов В. Л. 484
 Давидов О. С. 308, 327, 374, 412, 414
 Давидова Є. М. 44
 Давидова-Балаховська Т. Г. 351
 Давидович С. М. 230
 Даміловський М. О. 103, 172, 173, 354, 502
 Данилевич В. Ю. 119, 170, 213, 275, 309, 343
 Данило Галицький (Данило Романович) 24, 241

- Данилов В. І. 408, 495
 Данькевич К. Ф. 181, 208, 265, 317, 321
 Дахно В. П. 6
 Дахнович А. С. 261
 Дашкевич М. 192
 Дашкевич М. П. 46
 Дашкевич Ф. М. 192
 Дебогорій-Мокрієвич В. К. 48, 519
 Дегтерьов М. П. 292, 297, 348, 420, 492, 504, 515—517, 524
 Дегтерьов П. М. 39, 348, 480
 Дегтерьова Є. І. 348
 Дегтяренко М. 72
 Дегтярьов М. Г. 155, 292, 305, 464
 Дейген М. Ф. 414
 Дейнеко В. П. 198, 289
 Дейч Й. Я. 285
 Дейч Л. Г. 519
 Дейч О. Й. 209, 393, 394
 Декерменджі М. Д. 257
 Делімарський Ю. К. 267, 406
 Де Лука Д. 274
 Де-Метц Г. Г. 307, 312, 505
 Демидов К. П. 212, 213
 Демидов-Сан-Донатто П. П. 98, 229
 Демидова О. П. 179
 Демидовський М. М. 178, 179
 Демидчук Ф. Л. 155, 157
 Демінчук С. 400
 Демут-Малиновський В. І. 96
 Демуцький А. Д. 311
 Демуцький Д. П. 468
 Демченко В. Я. 221, 390
 Демченко М. Н. 128
 Демчук А. П. 262
 Демчук К. О. 212
 Денисенко В. Т. 468, 498
 Денисенко Г. Г. 6, 214, 325, 387, 409, 412, 415, 457
 Денікін А. І. 56, 199, 331, 448
 Дерегус М. В. 376
 Дерегус М. Г. 250, 254, 262, 388, 528
 Дерегус Н. М. 227, 376, 404, 522, 528
 Держинська К. Г. 384
 Держинський Г. Є. 384
 Деркач Г. Й. 212
 Дешин В. В. 289
 Джанашия К. С. 250
 Джіральдоні Е. 274
 Дзбановський Б. В. 456
 Дзержинський І. І. 274
 Дибан Є. П. 308, 412
 Дигусар О. І. 444
 Димитрій — див. Ковальницький М. Г.
 Димитрій Ростовський (Туптало Д. С.) 195, 201, 353, 466
 Димитрій Солунський 19, 23
 Динник О. М. 308, 497, 500, 501
 Дішлов В. І. 457
 Дівонін К. М. 378
 Діаур А. 316
 Діжур С. З. 519
 Дір 120, 153, 177
 Дітеріхс М. М. 497
 Дітріх Л. А. 279
 Дложевський С. С. 124
 Дмитерко Л. Д. 266
 Дмитревич Ю. В. 480—482
 Дмитревський І. В. 340
 Дмитрієв Д. Ф. 205
 Дмитрієв Л. Г. 113
 Дмитрієва О. О. 224
 Дмитрук С. І. 383
 Добрий А. Ю. 223
 Добровольська Г. Ф. 114
 Добровольський А. В. 109—114, 175, 253, 258, 282, 307, 347, 355, 362, 376, 413, 419, 455, 456
 Добровольський Й. Р. 294
 Добровольський Л. А. 114
 Добровольський Л. П. 119, 229, 275, 280, 343
 Доброхотов М. М. 401, 492, 495
 Довгалецький Митрофан 195, 201, 202
 Довгань Б. С. 211, 266, 355
 Довженко О. П. 3, 61, 62, 77, 209, 211, 324, 328, 329, 468, 469
 Довженко П. 383
 Довженко Т. Г. 208, 417, 499
 Довженко В. Й. 134
 Довнар-Запольський М. В. 118, 164, 279, 309
 Докучаєв В. Р. 329, 378
 Докучаєва Я. П. 265, 421
 Доливо-Блотницький К. 491
 Долина П. Т. 526
 Долиницький М. XIX
 Долищинський П. А. 106, 355
 Долнер О. Ф. 425
 Доманський Б. Й. 430
 Домарацький К. 236
 Домаш Й. 155, 156
 Домашенко Г. Ф. 386, 473
 Домінчен К. Я. 182
 Донець М. І. 209, 274, 443
 Донець-Тессейр М. Е. 46, 274, 321
 Донської М. С. 468
 Донцов В. М. 444
 Донцов Д. І. 264, 519
 Дормідонтов В. А. 261, 276, 390
 Дорофієнко І. П. 6, 156, 203, 243, 244, 248, 426, 427, 462
 Дорошенки 246
 Дорошенко В. В. 254
 Дорошенко Д. І. 53—55, 120, 239, 240, 267, 280, 286, 343, 505
 Досифей (Тяпкіна Д. В.) 463—465, 467
 Достоевський Ф. М. 320
 Драгоманов М. П. 4, 46, 49, 80, 212, 278, 487, 491
 Драгомиров В. М. 344
 Драгомиров М. І. 333, 335, 336
 Драї-Хмара М. П. 4, 207, 520
 Дранишников В. О. 274
 Дранчев Г. 483
 Дрентельн О. Р. 47, 122
 Дризо В. Я. 114
 Дробот І. XX
 Дроботько В. Г. 217, 228, 409, 497, 500, 507
 Дроздов М. М. 372
 Дроздовський М. Г. 289
 Друг О. М. 428
 Дружбацький А. 444
 Друзякіна С. І. 274
 Дубина К. К. 134
 Дубовий І. Н. 333, 336
 Дубовської М. Н. 289
 Дубровський П. В. 95, 192, 491
 Дудін В. 297
 Дудкін Г. М. 315
 Дудко М. О. 341
 Дудман Х.-Л. III. 232
 Дудник І. О. 134
 Дузинкевич Ф. М. 351
 Думанський А. В. 298, 405, 407, 492, 495, 496
 Думитрашко К. Д. 202, 203
 Дурдуківський В. Ф. 520
 Дурдуківський Олександр 159
 Дусан І. В. 285
 Духновський М. І. 354
 Духонін М. М. 289
 Дучинська О. Т. 521
 Душечкін О. І. 217, 226, 418
 Дютуа І. Ф. 501
 Дяденко В. Д. 485
 Дядченко Г. К. 96, 161, 168, 169, 175, 261, 301, 349, 350
 Дядченко В. Є. 501
 Дядченко В. О. 212, 213
 Дядченко Д. М. 103, 104, 386
 Дьомін М. М. 6, 115, 155
 Дьяков І. М. 343, 524
- Е**
 Егінк І. 156, 158
 Едигей 27
- Ейдельман Б. Л. 49, 519
 Ейзенхауер Д.-Д. 331
 Ейнштейн А. 414
 Ейсман Г. І. 42, 229
 Ейсман І.-С. 217, 229
 Ейсмани 258
 Ейснер В. В. 481, 482
 Екземпларський В. І. 199
 Екк М. 468
 Екстер О. О. 301, 502, 503
 Емангар Л. Л. 297
 Енгельс Ф. 16, 523
 Епик Г. Д. 4, 425
 Епштейн М. І. 260
 Епштейн Я. Б. 297
 Еренбург І. Г. 254, 260, 320, 420, 506
 Ернст Ф. Л. 4, 61, 120—127, 255, 261, 275, 276, 307, 342, 343, 352—355, 502
 Еррель Ф. де 168
 Ертель 434
 Ертель О. Д. 118, 248, 279, 280, 391, 466, 467
 Ессен Ф. Ф. 508
 Етінгер Є. С. 519
- Є**
 Євдокимов І. Ф. 176
 Євдокія 290
 Євкарпій (Наумов) 304, 464
 Євмен 461
 Євреїнов Ю. М. 113
 Євстифеев І. 155, 156
 Євтушенко Д. Г. 321
 Єгорічев І. П. 461
 Єгоров О. І. 184
 Єгорова О. В. 6, 385, 414
 Єгунов К. К. 215
 Єдлінський Г. 207
 Єжов В. І. 114, 115, 136, 455
 Єсельчик Ю. І. 468
 Єлдезін О. 37
 Єлева К. М. 299, 301, 355
 Єлєцький О. Г. 341
 Єлизавета Петрівна 155, 159, 332, 381, 435, 465, 470
 Єлігулашвілі Т. Д. 456
 Єлізаров В. Д. 109—111, 249, 250, 265, 456, 497, 506
 Єлізарова-Ульянова А. І. 212, 213, 270, 519
 Єльці 29
 Єльчанінова Є. І. 425
 Ємченко А. І. 299
 Єпифаній 463
 Єпифанов Г. С. 176
 Єпифанович М. П. 109
 Єременко В. Н. 170, 411
 Єременко В. С. 207
 Єржиківський С. М. 355
 Єрко О. Ф. 242, 462
 Єрмак П. Д. 114
 Єрмаков Є. Ф. 161, 178, 198, 199, 204, 214, 217, 219, 229, 242, 243, 250, 253, 254, 281, 282, 287, 304, 349, 354, 425, 428, 470, 473, 524
 Єрмаков О. 438
 Єрмолова М. М. 205
 Єрофалов Б. Л. 183, 263, 326, 328, 333, 344, 366, 367, 429, 502, 529
 Єрошевський А. 156
 Єршов І. В. 274
 Єрьоменко А. І. 440
 Єсенін С. О. 498
 Єфименко О. Я. 26, 495
 Єфименко П. П. 495
 Єфименко П. С. 495
 Єфимович І. Я. 304, 384
 Єфремов С. О. 4, 49, 50, 53, 54, 61, 62, 120, 266, 267, 278, 280, 488, 505, 519, 520
- Ж**
 Жаданівський Б. П. 51, 444, 448, 519
 Жариков М. Л. 480
 Жданко І. О. 354

Жданов С. С. 209
 Ждаха А. А. 271
 Жеванов І. 439, 441
 Жевахов В. Д. 391
 Жежерін Б. П. 111, 249, 250, 253, 273, 456, 513
 Жежерін В. Б. 456
 Жекуліна А. В. 170, 240
 Желтухін П. Ф. 441
 Жендзянівська О. 396
 Жеребко І. В. 204
 Жеребцова В. О. 257, 393
 Жигалкіна Т. Є. 443
 Жиздринська О. В. 234, 245—247, 475
 Жилицький П. Н. 114
 Житецький П. Г. 49, 52, 161, 165, 170, 288, 335
 Жіанотті 431
 Жмаченко П. Ф. 349, 350
 Жога В. В. 110
 Жоголь Л. Є. 509
 Жолтунов 302
 Жолтухін 302
 Жук А. 264, 519
 Жук М. І. 120, 261, 281, 307, 354
 Жуков Г. В. 333
 Жуков Г. К. 67, 73, 336
 Жуков Л. О. 274
 Жуков П. А. 363
 Жуковский М. С. 505
 Журавський З. І. 385, 515

З

Забела-Врубель Н. І. (Забіла) 46, 425
 Забіла Н. Л. 387, 388
 Заболотний В. Г. 104—106, 109—111, 249, 254, 281, 282, 307, 332—334, 354, 355, 492, 495, 504
 Заболотний Д. К. 61, 217, 228, 229, 254, 278, 279, 408, 409
 Заборовський Рафаїл 116, 194, 201, 202, 465
 Завадовський П. В. 195, 202
 Завадський І. І. 420
 Заваров О. І. 108, 110, 425, 449, 473
 Завитневич В. З. 170, 199, 323, 344
 Завойко А. М. 220
 Заглада Н. Б. 261, 262
 Загорський І. В. 47
 Загорушко Ю. А. 209
 Загорульський Э. М.* 154
 Загородський О. О. 176
 Загул Д. Ю. 306, 311
 Зайцев Й. М. 188
 Зайцев М. Й. 188, 346, 347
 Заклинський Р. 255
 Закревський М. В. 36, 46, 117, 470
 Закс Е. М. 477
 Закс М. Р. 477, 510, 511
 Закс Р. 510
 Залеман Г. Р. 290
 Зален М. фон 432
 Залізник М. 280
 Заловський 273
 Замирайло В. Д. 290, 291, 461
 Замичковський І. Е. 468
 Заньковецька М. К. 3, 47, 48, 129, 135, 209, 212, 254, 266, 387
 Запольський І. 195
 Запорожець І. К. 224, 301
 Запорожець П. К. 229
 Запорожський І. С. 493
 Заремба Ф. М. 456
 Зарецький В. І. 76
 Зарубін О. М. 54, 280
 Зарудний І. П. 195
 Зарудний М. Я. 320
 Зарудний О. С. 284
 Заславський С. 238
 Засурцев П. И.* 154
 Затєвахін І. І. 67
 Затонський В. П. 54, 105, 128, 178, 277, 423, 426, 506, 509, 511, 512
 Затула Д. Г. 405, 408

Захаров А. Д. 95, 441
 Захарченко М. М. 420, 425
 Захарченко П. Є. 257, 421, 515
 Захарченко С. В. 114
 Збанацький Ю. О. 497, 499
 Звірозомб-Зубовський Є. В. 496
 Зейдак А. Х. 395
 Зекцер Й. А. 101, 223, 268, 350
 Зеленецький Г. 285
 Зелінський А. 444
 Зелінський М. Д. 505
 Земка Т. Л. 194
 Земляк В. С. (Вацик) 469, 497—499
 Землячка Р. С. 224
 Зенович С. Ф. 117
 Зенченко Ф. О. 331
 Зеров Д. К. 254, 267, 270
 Зеров М. К. 4, 61—63, 207, 209, 271, 301, 312, 520
 Зерова С. Ф. 209
 Зибін О. П. 113
 Зизаній Л. І. 194
 Зиміні 156
 Зібер М. І. 49, 314
 Зівала Г. В. 188, 489
 Зілов П. О. 318, 319
 Зінченко А. 104, 105
 Зінченко Ю. І. 198, 204, 214, 289, 336, 350, 384
 Зливкова О. О. 272
 Змунчила М. О. 390
 Зноба В. І. 333, 390, 405, 406
 Зноба І. С. 203
 Зносько-Боровський Є. М. 343
 Зозулін Ф. 461
 Золотов Г. О. 307
 Зорін О. 137
 Зосимович В. П. 268, 409
 Зоценко В. М. 322, 459
 Зубжицький І. 382
 Зубрицький Н. 89
 Зубченко Г. О. 406, 410
 Зуев А. О. 114
 Зуммер В. М. 120, 261

І, ІІ, Й

Іаков-Мніх 24
 Ібсен Г. 504
 Івакін Г. Ю. 6, 12, 154, 322
 Іван (Павловський) 520
 Іван ІІІ 27
 Іваненко О. Д. 499
 Іваненко П. І. (Петрик) 167
 Іваницький Є. В. 394
 Іваницький К. Л. 229, 271, 282, 283, 409
 Іванишев М. Д. 46, 118
 Іванов А. В. 54, 57
 Іванов А. О. 274
 Іванов В. М. 70
 Іванов В. М. 217, 218, 330, 416, 517, 518
 Іванов Д. 519
 Іванов Є. Л. 109, 456
 Іванов Іван М. 207
 Іванов Ігор М. 333, 509
 Іванов К. Г. 179, 305
 Іванов К. М. 453
 Іванов М. І. 355
 Іванов О. З. 345
 Іванова А. Д. 112, 501
 Іванченко М. К. 272, 306, 312
 Іванюк М. М. 109
 Івасюк М. І. 425
 Івашкевич Я. 502, 504
 Івенсен Т. П. 510, 511
 Івенсен Ф. В. 510, 511
 Івичеві 519
 Івкін К. П. 68, 69, 214
 Івченко В. М. 468
 Ігнатенко Ф. 200
 Ігнатій 464
 Ігнаткін І. О. 134
 Ігнатович В. В. 207

Ігнатович Г. Г. 526
 Ігнатюк Б. 112
 Ігнат'єв О. М. 279
 Ігнат'єв О. О. 186, 289
 Ігнат'єв О. П. 186
 Ігнащенко А. Ф. 112, 204, 213, 217, 219, 229, 268, 349, 388, 402, 409, 415, 416, 456, 499, 501, 509
 Ігор Рюрикович 191, 395
 Ігор Святославич 152
 Ідзковський А. Л. 226, 227
 Ієвлевич Фома 194
 Ізбеков В. О. 405
 Ізбицька Л. Л. 501
 Ізяслав Ярославич 19, 24, 151
 Іконников В. С. 4, 118, 204, 254, 266, 279, 343, 344, 507
 Іконников М. С. 96, 198, 217, 251, 254, 263, 281, 283, 287, 289, 482, 487, 519, 524
 Іларіон 18, 153, 463
 Іллєнко Ю. Г. 468
 Ілля 89
 Ілляшенко В. П. 274
 Ільїнська А. І. 256
 Ільченко О. Є. 320, 376
 Ільяшенко О. Я. 112
 Інбер В. М. 209
 Інгігерда (Ірина) 18
 Інокентій — див. Борисов І. О.
 Інокентій (Монастирський) 459, 460, 462
 Іньков В. Т. 227
 Іоанн Богослов 29
 Іоанн Златоуст 29
 Іоаннікій (Руднев І. М.) 289, 305
 Іполит (Ященко) 466
 Іпсиланти К. Г. 96, 393
 Ірлявський І. 69, 272, 353
 Ісаєвич Я. Д. 134
 Ісаченко Б. Л. 228
 Іскра І. І. 52
 Іссерліс Ш. (І.) Л. 367
 Істомін М. П. 275
 Італінський А. Я. 202
 Іщенко І. М. 206, 214
 Іщенко М. Є. 134
 Іжакевич І. С. 3, 62, 96, 207, 393, 461, 462
 Йогансон Б. В. 355
 Йозефі В. Г. 326
 Йориш В. Я. 274

К

Каблиць І. І. 48
 Кавалерідзе І. П. 61, 62, 102, 161, 163, 164, 203, 219, 253, 266, 301, 352, 402, 468, 480, 497, 501, 518
 Кавальєрі Л. 274
 Кавецький Р. Є. 206, 267, 404, 405, 417
 Каган Д. Б. 237, 557
 Каган Ю. С. 404
 Каганович Л. М. 184
 Кагарлицький 465
 Кагарлицький І. 191
 Кадомська М. А. 169, 220, 221, 223—225, 227, 230, 264, 284, 285, 294, 302, 309, 310, 351—353, 361, 362, 368, 493, 507, 514, 515, 519
 Казаков М. Ф. 94, 281
 Казанська Г. (Горська) 488
 Казанський М. М. 161, 198, 214, 221, 233, 237, 292, 300, 374, 387, 389, 489, 491
 Казанський О. В. 136
 Казанцев І. 72
 Казимир Ягайлович 26
 Казимиров Й. Д. 115
 Казьмирчук Г. Д. 388, 530
 Калін В. І. 526
 Калиниченко Л. П. 156, 292, 462
 Калинський-Геїта Й. Ф. 195, 202
 Калита Т. С. 514
 Калінін М. Є. 445
 Калнишевський П. І. XVIII
 Калюжний Д. М. 341

- Кальницький М. Б. 6, 161, 164—167, 170, 171, 173, 174, 176, 177, 183, 184, 187—189, 199, 204, 205, 207, 213—215, 219, 223, 226, 227, 229, 230, 234, 239, 240, 250, 254, 257—262, 266—268, 270, 271, 274, 282—286, 289, 292, 294—296, 298—301, 304, 309, 311—313, 316, 317, 319, 321, 325—331, 339, 342, 350—352, 355, 356, 362, 364, 374, 384, 385, 388, 394, 395, 400, 408, 410, 420, 422, 423, 425, 430, 448, 458, 459, 472, 473, 476, 478, 481, 483, 489, 490, 493—496, 501, 502, 506—508, 510, 515, 517, 520, 522, 524—526, 528, 530
- Кальнофойський Афанасій 29, 88, 432
- Кальченко Г. Н. 134, 213, 217, 501
- Кальченко Н. Т. 336
- Каманін І. М. 118, 254, 279, 343, 352, 390, 391
- Каменецький Д. С. 214
- Каменєв С. С. 289
- Камінський Я. 46
- Каміонський О. І. 274
- Каневський І. М. 112
- Канерштейн М. М. 321
- Каневський О. 6
- Каннібах Ю. І. 333
- Кантакузен Д. 178
- Капка Д. А. 468
- Каплан Ф. Ю. (Ройтблат) 519
- Каплер О. Я. 493
- Каплер Я. Н. 493
- Капник С. (І.) К. 489
- Капніст В. В. 201
- Капоріков Д. А. 157
- Капцевич М. П. (Прозоровська) 241, 245, 246
- Капцевич П. М. 245
- Капшєвич М. 170
- Карабчевський М. П. 284
- Кара-Васильєва Т. В. 346
- Каракіс Й. Ю. 103, 105, 106, 204, 253, 254, 307, 332, 334, 354, 424
- Карацківський М. Ф. 275
- Карбачинський О. І. 210, 340
- Карбовська Н. Ю. 355
- Каргер М. К. 12, 15, 154, 243, 244, 248, 322, 485, 486, 506
- Карєєва О. П. 230
- Каржєвін М. В. 274
- Каркоц П. К. 204
- Карлов В. В.* 154
- Карловський А. 156
- Карловський Б. М. 112, 456
- Карнабід А. А. 134
- Карнаух Г. П. 65
- Карновський М. 195
- Карпека Д. О. 255, 256
- Карпека О. Д. 254, 256
- Карпеки 255, 256
- Карпенко-Карий І. (Тобілевич І. К.) 47, 209, 210, 212, 301, 320, 376
- Карпинський О. П. 505
- Карпіні де Пано 24
- Карунський О. М. 499
- Касаткін Б. С. 324, 325
- Касіяні В. І. 77, 207, 254, 265, 266, 355
- Касьяненко В. Г. 309
- Касьянов О. М. 109
- Каталані А. 484
- Катерина ІІ 33, 37, 435, 460, 461, 465
- Катеринич В. П. 507, 509, 511
- Катерного М. Т. 250, 509
- Каток А. Б. 112, 320
- Катонін С. І. 111, 249, 355, 387, 388, 455
- Кафталъ Е. Я. 220
- Кацин В. В. 114
- Качала В. С. 284, 420
- Качала М. М. 284
- Каченовський О. А. 274
- Качзей 25
- Качинський П. І. 270
- Качковський П. Е. 100, 306, 312, 313, 516
- Кашшай А. С. 114
- Кашенко М. Ф. 277, 311
- Кваренгі Дж. 94
- Квасников Є. І. 229, 408
- Кваша В. А. 112
- Квітка К. В. 250, 254, 261, 270, 275, 292, 294
- Квітка-Основ'яненко Г. Ф. 47
- Кв'ятек К. Ф. 176
- Квятковська К. М. 351
- Квятковский І. І. 197
- Кедрін І. 95
- Кедрова З. Д. 359
- Кезма Т. Г. 161, 165, 166, 199
- Кенін А. І. 328
- Керенський О. Ф. 280
- Кецховелі Ладі (В. З.) 194
- Кибальчич М. І. 519
- Києвичі 177
- Кий 15, 151, 322
- Кипоренко-Доманський Ю. С. 274
- Кирейко В. Д. 246
- Кирило 102, 257, 291, 461, 507
- Кирилюк Є. П. 268, 338
- Кириченко В. І. 108
- Кириченко І. В. 401
- Кириченко Олег І. 452
- Кириченко Олексій І. 184
- Кириченко П. 425
- Кириченко Р. С. 401
- Кириченко С. А. 134, 250, 401
- Кирпичов В. А. 307
- Кирпонос М. П. 63, 65, 67, 68, 333, 336
- Кирюхін М. 72
- Кир'янов М. 72
- Киселевич 344
- Киселевич А. 181
- Киселевський Г. І. 480
- Киселевський І. М. 507
- Киселевський І. П. 204
- Кисельов М. 236
- Кисельов М. Н. 204
- Кисилевич В. В. 106
- Кислий Г. М. 111, 211, 249, 250
- Кислий М. І. 256, 335, 391
- Кисличенко Ю. В. 456
- Кислов В. В. 409
- Кислово О. 488
- Киценко М. П. 134
- Ківлицький Є. О. 49, 298, 423
- Кікоть А. І. 170, 174, 175
- Кілессо Л. Ф. 356
- Кілессо М. 233
- Кілессо С. К. 132, 134, 136, 154, 250, 255, 274
- Кілієвич С. Р. 12, 136, 154, 322, 323
- Кільчевський М. О. 267, 408
- Кімаєр Й. Й. 183, 316, 321
- Кіплик Д. 462
- Кіпоренко М. І. 6, 136
- Кіпріанов А. І. 278, 411, 497, 500, 501
- Кіріндас А. Ф. 333
- Кіров С. М. 332
- Кірсанов О. В. 411
- Кірхгейм Г. Г. 524
- Кістяківська В. А. 330
- Кістяківський Б. О. 49, 324, 330, 331, 519
- Кістяківський Г. Б. 330, 331
- Кістяківський Г. О. 42, 46, 331
- Кістяківський Ю. О. 297
- Кітнер І. С. 98
- Клаве З. А. 332, 344
- Клеймьонов В. О. 235
- Клейн Н. Г. 250
- Клейцковский В. 156
- Климанов М. 462
- Клименко А. 355
- Клименко О. Г. 70
- Клименко П. В. 254—256, 275
- Клименко С. 468
- Клименко-Жукова В. Ф. 211, 212
- Климов В. В. 355, 379, 380
- Климов О. Г. 321
- Климович Б. В. 276, 349, 352
- Климушко Б. Є. 317
- Кличко Ф. Ф. 355
- Клищук О. С. 114
- Клімов Т. М. 444
- Клодт П. К. 96
- Клоков В. М. 219, 256, 335, 417
- Клопотовський Ф. А. 378
- Клує М. В. 183, 225, 292, 294, 295, 310, 316, 321, 515, 529, 510
- Кмито В. Д. 310
- Книжко В. Г. 114
- Коба М. І. 134
- Кобелєв О. В. 102, 103, 125, 187, 213, 237, 253, 264, 286, 303, 305—307, 309, 312, 339, 384—386, 419, 425, 458, 459, 475, 497, 514, 515
- Кобилянська О. Ю. 265
- Кобкін В. В. 429
- Ковалевський І. Г. («Босий») 463
- Ковалевський М. В. 101
- Ковалевський М. М. 49, 519
- Коваленко А. Д. 267, 408
- Коваленко Г. 264
- Коваленко М. В. 274
- Коваленко Н. О. 6, 136, 164, 305, 312, 321, 395, 401, 406, 429, 444, 464—466, 495
- Коваленко О. К. 214, 215
- Коваленко П. Т. 521
- Ковалинський В. В. 166, 349
- Ковалів А. Б. 520
- Коваль В. С. 112, 113, 115
- Ковальницький М. Г. (Димитрій) 199
- Ковальов О. О. 209, 253, 266, 274, 403, 421, 530
- Ковальська Є. М. 519
- Кованько П. А. 257, 260, 297
- Ковбаса Я. Ф. 417, 499, 509
- Ковелькова К. Г. 274
- Ковінька О. І. 425
- Ковнір С. Д. 92, 155, 196, 463, 466, 470, 509
- Ковпак С. А. 509, 510
- Ковпаненко Н. Г. 6
- Ковтанюк Н. Г. 255
- Ковтун М. П. 446
- Кожевников С. М. 408
- Кожич В. П. 211
- Козак С. Д. 274
- Козачинський М. О. 195, 201
- Козачков О. О. 112
- Козеровський О. А. 493
- Козик М. Я. 301, 354
- Козицький П. О. 77, 196, 199, 230, 321, 354, 420, 421
- Козленко Г. В. 301
- Козлов А. 525
- Козлов В. О. 109, 279
- Козлов І. С. 108
- Козловська В. Є. 120, 125, 255, 309, 322, 343, 352, 355
- Козловський І. С. 209, 506
- Козуб Л. В. 469
- Кокін С. А. 136
- Коклик С. Г. 452
- Коковцов П. К. 284
- Кокорєв В. О. 161
- Колас Якуб 498
- Колачинський П. 32
- Колесник П. Й. 425
- Колесников О. В. 161, 287
- Колесса Ф. М. 270
- Колібанова К. В. 273, 420, 421, 481
- Колісниченко О. О. 109, 387, 388
- Коліух Д. В. 280
- Кологривий Є. 39
- Колодкевич М. М. 519
- Коломацька О. 311
- Коломієць В. Є. 114, 115
- Коломієць М. С. 134, 455—457
- Коломієць О. Ф. 320
- Коломійченко М. С. 214
- Коломійченко О. С. 411
- Колотов С. М. 254
- Колпінський Ю. 355
- Колчак О. В. 176
- Колядін Д. М. 223

- Кольман 517
 Кольченко Д. І. 301
 Комар Г. Я. 299, 393, 394
 Комарницька М. О. 225
 Комаровський О. В. 113, 509
 Комісаренко В. П. 405, 417
 Комісарова М. І. 209
 Компан О. С. 134
 Кон Й. 318
 Кон Я. 318
 Конашевич Л. 202
 Конашевич-Сагайдачний П. К.—
 див. Сагайдачний П. К.
 Кондель-Пермінова Н. М. 384—386
 Кондратович К. 196
 Кондратович М. У. 383
 Кондратюк Ю. В. (Шаргей О. Г.) 217, 229,
 230
 Кондратьев С. 482
 Кондратьева М. 482
 Кондуфор Ю. Ю. 337
 Конев І. С. 70
 Коник Ж. В. 114
 Кониський Георгій 32, 195, 201, 202
 Кониський О. Я. XIX, 49
 Кониський С. М. 285
 Коновалець Є. М. 54, 56, 176, 354
 Коновалов Д. П. 505
 Коновалюк Ф. З. 299, 301
 Кононенко В. О. 408
 Кононович-Горбацький Йосип 194, 195
 Конопацький В. Й. 109
 Конопліна 520
 Конфедератенко Т. Ф. 212
 Концевич В. Б. 6
 Кончаківська І. В. 168
 Коняхін Х. 39
 Копайгоренко І. М. 499
 Копержинський К. О. 275
 Коперник М. 414
 Копилов О. О. 286
 Копистенський Захарія 194
 Копистинський Є. А. 458
 Копитов В. Ф. 267, 401, 402
 Копнін П. В. 339
 Копоровський Г. І. 376
 Корбін Ю. 424
 Кордиш Л. Й. 309
 Кордт 502
 Корецький В. М. 337
 Корецькі 29
 Корінь Г. І. 456
 Корнель П. 504
 Корнєєв А. Д. 350
 Корнєєв Ф. 156
 Корнєєва В. І. 155, 159, 266, 300, 353, 390
 Корнієць Л. Р. 336
 Корнійчук О. Є. 77, 170, 175, 265, 266, 317,
 320, 376, 468
 Корноухов М. В. 270, 307
 Коробкін 233
 Коробцов В. Г. 101, 472
 Коровицький А. І. 350
 Короїд О. С. 264, 339, 457
 Короленко В. Г. 189, 251, 254, 284
 Королів (Старий) В. 271
 Король В. • XX
 Король М. С. 69
 Королькова О. 264
 Корольов П. Я. 259
 Корольов С. П. 259, 312, 492, 494
 Коротич В. О. 208, 469
 Короткевич М. П. 446, 501
 Коротких М. І. 70
 Коротнев О. О. 395
 Коротченко Д. С. 336, 420, 421, 509, 511, 512
 Кортіков М. 157
 Корчак Я. 261
 Корчак-Чепурківський О. В. 278, 298, 372,
 373, 523, 527, 732, 733
 Коршенко С. В. 255
 Косач О. П.— див. Пчілка Олена
 Косач-Борисова І. П. 69
 Косач-Кривинюк О. П. 212
 Косенко А. Я. 111, 253, 258, 376
 Косенко В. С. 497, 501
 Косинка Г. М. 4, 61, 62, 254, 297, 420, 425,
 520
 Косинський В. А. 277
 Косинський К. 30
 Косіор С. В. 128, 204, 272
 Коснячок 143
 Косоногов Й. Й. 46, 309
 Коссобудзький К. Е. 298
 Костанді К. К. 168
 Костенко А. І. 425, 520
 Костенко С. П. 96, 290, 291, 461
 Костецький В. М. 354, 355
 Костирко П. Ф. 307, 354, 355
 Костін В. О. 209, 499
 Косткевич О. І. 516
 Костомаров М. І. 4, 44, 46, 118, 470
 Костюк Г. Д. 520
 Костюк Т. Я. 65
 Костюрін 438
 Костюшко Т. 159
 Костянтин (Дьяков) 520
 Костянтин (Малюшкевич) 520
 Костянтин (Острозький) 459
 Кот С. І. XXII, 6, 304, 373
 Котарбінський В. О. 97, 254, 256, 257, 290,
 291, 349, 351, 352
 Котельников О. К. 270
 Коткова К. І. 508
 Котлубах 25
 Котляревський І. П. 46, 202, 205, 207, 376
 Котов П. І. 355
 Котхан Г. Р. 468
 Коцюба Ю. Ю. 474
 Коцюбинська Н. А. 262
 Коцюбинський М. М. XIX, 48, 135, 207, 208,
 239, 254, 266, 300, 315, 476, 497
 Коцюбинський Ф. А. 112, 456
 Коцюбинський Ю. М. 62
 Кочерга І. А. 246, 376
 Кочубей В. В. 285
 Кочубей В. Л. 52, 349
 Кочубей Г. С. 68
 Кочубей М. В. 285
 Кошевський К. П. 299
 Кошелев М. П. 456, 457
 Кошиць О. А. 135, 161, 167, 196, 199, 227,
 254, 292, 294, 297, 349, 350
 Кошовий О. К. 409
 Кошовий П. К. 289
 Кравець С. М. 104
 Кравцов А. 462
 Кравцов П. О. 227
 Кравцова Л. Є. 162
 Кравченко О. І. 503
 Кравченко С. С. 309
 Кравчук Б. Л. 168, 205
 Кравчук М. П. 4, 301, 309, 523, 527, 528
 Крамаренко Л. Ю. 307, 354
 Крамської І. М. 261
 Красиков П. А. 224
 Красицький Г. Ф. 353
 Красицький П. Ф. 112, 333, 386, 456
 Красицький Ф. С. 121, 125, 161, 168, 169,
 207, 208, 261, 292, 301, 307, 349, 350, 354
 Красний Я. Л. 320
 Красовский И.* 154
 Красовский М. И.* 154
 Красотін М. А. 425
 Кратко Б. М. 345, 379, 484
 Краусс А.-Ф. К. 98, 187, 188, 210, 213, 284,
 294, 312, 323, 326, 330, 351, 371, 394, 473,
 504, 507, 509, 510
 Крейн О. А. 274
 Крейтон С. М. 344
 Крекотень Н. Ф. 169
 Кременецький Гавриїл 47, 216
 Кремньов О. О. 267, 308, 412
 Кресальний М. Й. 143
 Крижановський Г. М. 212, 515
 Криванек О. І. 100, 383
 Кривенко М. І. 250
 Кривоглаз М. О. 407
 Криволапов М. О. 355
 Кривонос П. Ф. 515
 Криворучко Д. М. 446
 Кривошеев О. С. 99, 217, 223, 229, 237, 259,
 273, 283, 332, 344
 Кривцов Я. В. 229, 350, 458
 Крижанівська (Тучапська) В. Г. 49, 472, 519
 Крижанівський П. 444
 Крижанівський Ф. І. 53, 267, 505
 Крижицький Г. К. 394
 Крижицький К. Я. 229
 Крик А. 275
 Крилов М. М. 46
 Крилов-Чернявський 519
 Криловський А. С. 202
 Кримський А. Ю. 46, 52, 61, 124, 254, 261,
 277, 278, 352, 353, 374
 Крип'якевич І. П. XIX
 Кричевський В. Г. 101, 120, 124, 127, 205,
 217, 223, 264, 275, 281, 307, 332, 334, 352,
 354, 355, 468, 472
 Кричевський Ф. Г. 62, 175, 254, 256, 257,
 281, 292, 301, 307, 324, 328, 329, 354, 355
 Кроковський Йоасаф 30, 195, 196, 202
 Кронтовський О. А. 179
 Кропивницький М. Л. 47, 205, 208, 212, 423,
 426
 Кротевич Є. М. 299
 Крохмаль В. М. 422, 519
 Крутень Є. М. 289, 420—422
 Крутиков П. С. 56, 101, 316
 Крушельницький А. В. 520
 Крушельницький І. А. 420, 425
 Крушельницький М. М. 77, 316, 317, 468
 Крушинський С. Й. 112, 386, 455, 456
 Крюгер Й. 99
 Крюгер-Прахова А. А. 217, 227
 Ксисменес Е. 504
 Кубишев А. І. 466, 485
 Кугель С. М. 313
 Кудашева С. 299
 Кудя І. А. 134
 Кудря І. Д. 69, 306, 314, 315, 324, 328, 329,
 420
 Кудрявцев П. П. 161, 166, 170, 196, 199, 275,
 349, 350
 Кудряшов В. С. 68, 69, 214, 304, 378, 385
 Куза В. В. 394
 Кузнецов В. 102
 Кузнецов І. І. 198
 Кузнецов К. А. 456
 Кузнецов М. Г. 106
 Кузнець Я. М. 69
 Кузнецкий П. М. 297
 Кузьменко І. 70
 Кузьмина Н. К. 424
 Кузьминський О. М. 283
 Кузьмін Є. М. 213, 355, 393, 394, 447
 Кузьмін-Коровасєв Г. П. 288
 Кулагін А. І. 304, 317
 Кулаков М. М. 385
 Кулаковський Ю. А. 279, 309, 343, 344
 Куликовська Є. 183
 Куликовський В. І. 98, 270, 513—515
 Кулініч В. Я. 442
 Куліш М. Г. 61, 62, 266, 376, 425
 Куліш П. О. 44, 165, 206
 Кулон де 432, 437
 Кулябка Сильвестр 195
 Куляс А. І. 407
 Кульженко В. С. 204, 307, 343, 354
 Кульженко С. В. 40, 130
 Кульженко-Гудалова П. А. 262
 Кульський Л. А. 406, 407
 Кульчицька О. Л. 211
 Кульчицький Г. С. 113, 425
 Кульчицький М. І. 253
 Кунцевич Е. М. 112, 208, 456, 501
 Купала Янка 498
 Куперник А. А. 476
 Куперник Л. А. 204

- Купрій П. П. 303, 481, 499
 Купрін О. І. 204, 254, 260, 458, 523
 Курас І. Ф. XXIII
 Курбас Лесь 4, 317, 523, 525, 526
 Кургаєва А. В. 250
 Курдюмов Г. В. 407, 496, 500
 Куриленко О. Д. 268, 406, 407
 Курінний О. А. 290, 461
 Курінний П. П. 124, 255, 275, 352
 Курмакова В. І. 353
 Курчатова І. В. 414
 Кутівий О. І. 137, 141, 142, 145—148, 153
 Кутузов М. І. 27
 Кухаренко Р. І. 480
 Кухтенко О. І. 267, 406
 Куц І. П. 250
 Куцевич В. А. 249
 Кучер В. І. 136, 377
 Кучер В. С. XX, 497—499
 Кучер Л. (Кучеров Л. Ф.) 188, 329
 Кучеренко П. О. 309
 Кучеров П. С. 268
 Кучерук О. С. 273, 285, 297
 Кучин-Оранський Г. Д. 57
 Кучма Л. Д. VII, 4, 80, 136
 Кучмаренко П. П. 115
 Кучменко Е. М. 209, 304, 446
 Кушнір В. В. 250
 Кушніров Ф. М. 69, 204
 Кушнірова А. 485
 Кушнянський І. 482
 Куш А. В. 168, 344
 Куш В. М. 448
 Кшесинська М. Ф. 274
 Кюри П. 414
- Л**
- Лаврентьев М. О. 278, 492, 495
 Лаврик С. С. 402
 Лавриненков В. Д. 339
 Лавров К. Г. 229
 Лавров Ю. С. 285
 Ладний В. Є. 108, 113, 114, 336
 Лазанська Т. І. 485
 Лазаревський О. М. 118, 254, 283, 306
 Лазаренко Є. К. 254, 267, 308, 403
 Лазарев В. М. 355
 Лазарев М. 461
 Лазарев О. З. 517
 Лакерда Ф. 161, 483
 Лаков А. 207
 Ламах В. П. 250
 Лангбард Й. Г. 106, 108, 215, 349
 Лангут У. 238
 Ландау Л. Д. 414
 Ландо Н. В. 57
 Ланько І. С. 250
 Лапинський М. М. 299, 300, 315
 Лаппа Т. М. 167, 230
 Лаппо А. Ф. 227, 230
 Лаптев К. А. 274
 Лапшов В. К. 404
 Латишев Г. Д. 268, 414, 418
 Лауденбах Ю. П. 324, 330
 Лафейти 273
 Лашкарьов В. Є. 414, 415
 Лашкарьов П. О. 146, 196, 199, 302, 485
 Лашкевич К. 164
 Лашкевич О. С. 178
 Лашенко В. Я. 6
 Ле І. 77
 Лебедєв П. М. 505
 Лебедєв С. О. 307, 309, 492, 495
 Лебединець М. М. 520
 Лебединцев П. Г. 199, 461
 Лебединцев Ф. Г. 118, 199
 Лебідь А. Д. 520
 Лебідь І. А. 166
 Левада О. С. 320
 Левандовська Б. М. 155
 Левандовська М. І. 259
 Левашов В. В. 332
 Левашова Є. В. 96, 252, 275—277
 Левинський І. М. (Гарольд) 285
 Левитський О. І. 516
 Левитський П. А. 350
 Левицький Г. І. 214
 Левицький Г. К. (Левицький-Ніс) 68, 89, 156, 195, 202
 Левицький Д. Г. 156, 202
 Левицький І. 195
 Левицький М. Ф. 49, 267, 280
 Левицький О. І. 52, 61, 118, 135, 205, 254, 266, 277, 279, 343, 352
 Левінсон Є. А. 106, 109, 253
 Левітан Я. Б. 115
 Левковські 236, 237
 Левкоєв М. О. 394
 Левченко М. З. 374
 Левчук М. А. 438
 Левчук Т. В. 468
 Ледоховський Г. К. 100, 221, 239, 240, 305, 312
 Лелявський М. С. 241, 246
 Ленгнік Ф. В. 212, 224
 Ленін В. І. 54, 212, 213, 215, 216, 312, 344, 456, 519
 Лентулов А. В. 301
 Ленчевський С. С. 274, 288
 Ленченко В. О. 438
 Леонтович В. М. 254
 Леонтович К. М. 207
 Леонтович М. Д. 214, 215, 230, 421, 506
 Леонтович О. В. 416
 Леонтовичі 345
 Леонтьєв М. І. 438
 Леонтьєви 224
 Леопардов М. О. 512
 Лепренс Ф. 155, 156
 Лермонтов М. Ю. 498, 530
 Летописьський О. 470
 Лешерн фон Герцфельд С. М. (Байкова) 270
 Лесков М. С. 3, 431
 Лескова Ф. 328
 Лесневич-Носова М. К. 494
 Либідь 15
 Лизанівський І. В. 58, 280
 Лизогуб Ф. А. V, 56, 270
 Линниченко А. І. 288
 Линниченко І. А. 119, 342, 343
 Линович Л. О. 111, 113, 115
 Липа І. А. 306, 315
 Липа М. 315
 Липа Ю. І. 315
 Липинський В. К. 254
 Липкес А. В. 483
 Липківський В. К. (Василь) 62, 80, 159, 199, 214, 259, 286, 393, 520
 Липський В. І. 61, 254, 278, 279
 Липський О. О. 293
 Лисенко Б. М. 266
 Лисенко І. Й. 384
 Лисенко І. К. 133
 Лисенко І. М. 321
 Лисенко М. В. 3, 47—49, 129, 175, 204, 205, 209, 210, 212, 215, 230, 253, 254, 266, 274, 292, 294, 298, 319, 324, 329, 330, 352, 355, 389, 420, 423—425, 505, 506, 512, 521, 528, 530
 Лисенко Микола Г. 425
 Лисенко Михайло Г. 254, 265, 355, 473, 474
 Лисенко О. М. 264, 275, 497
 Лисиця М. В. 204
 Листовничий В. П. 161, 167, 168, 187, 229, 301
 Литвин М. 29
 Литвин Фелія (Литвинова Ф. В.) 274
 Литвин Ю. Т. 77, 78, 211
 Литвиненко І. 176
 Литвиненко-Вольгемут М. І. 62, 274, 316, 321
 Литвинов М. М. 519
 Литовченко І. С. 250
 Лифар С. М. 80, 372, 373
 Лихарьова С. О. 518
 Лихов Г. В. 176
 Ліберберг М. Р. 112, 320
 Ліберман С. І. 185, 186, 427
 Лібермани 186
 Лівер Г. В. 160
 Лівицький А. М. 280
 Лідваль Ф. І. 101
 Лієр В. 122
 Лільє І. І. та І. І. 442
 Ліндеман В. К. 179
 Лінка Н. В. 373
 Лінкевич Є. М. 315
 Ліпінський К. Ю. 484
 Лісаневич І. 462
 Лісаневич О. П. 302
 Ліст Ф. 41, 484, 485
 Літошенко В. О. 167
 Лічков А. С. 422, 423
 Лішанський Є. Ю. 115
 Лобанов А. А. 214
 Лобач-Жученко М. Д. 341
 Лобода А. М. 52, 61, 170, 254, 261, 279, 309, 343, 352, 530
 Лобода Д. 301
 Лобода І. С. 506
 Лоботинський В. А. 169, 377
 Ловцов М. П. 524
 Ловцова (Суліма) У. С. 504, 523, 524
 Логвин Г. Н. 132, 134, 141, 154, 241—243, 248, 288, 459, 460, 462, 463
 Логвин Н. Г. 149, 243, 244, 400, 425
 Лозинська О. С. 188, 456
 Лозка С. 194
 Лозовський О. К. 301
 Ломоносов М. В. 32, 202, 203, 412, 414, 456
 Ломтев М. Я. 213
 Ломтев П. Я. 213
 Ломтев Я. 213
 Ломтєви 213
 Лонге В. 212
 Лопатинський Ф. Л. 526
 Лопухов О. М. 250
 Лопушинська Є. І. 142, 253, 392, 393
 Лосицький Ю. Г. 187, 199, 438, 480
 Лосський А. А. 254
 Лосський В. А. 274
 Лотоцький О. Г. 267, 280
 Лотоцький Ю. І. 113
 Лохвицький К. А. 11, 116, 392
 Лубенець Т. Г. 521
 Лубенський С. 93
 Лубковський Р. К. 285
 Лугова О. І. 6, 136
 Лукаш М. О. 499
 Лукашевич П. 519
 Луков А. Д. 468
 Лукомський Г. К. 122
 Лукомський С. В. 195, 201
 Лук'янов А. Л. 292, 299
 Лук'янчук Л. Я. 204, 215, 391, 517
 Луначарська-Розенель Н. О. 394
 Луначарський А. В. 49, 204, 209, 348, 519
 Лур'є А. 371
 Лур'є О. Г. 260
 Луцак В. П. 166, 203
 Луценко Д. О. 208
 Лучицька К. А. 299
 Лучицька М. В. 422, 423
 Лучицький В. І. 309, 420, 423, 495
 Лучицький І. В. 204, 344, 420, 423
 Любимцев І. М. 422
 Любинський В. Ю. 285
 Любомирський Г. А. 226, 227, 319
 Любченко Г. 380
 Любченко П. П. 128, 445, 446
 Людвиковський Ф. С. 493
 Людмер К. 361
 Люксембург Р. 509
 Лякіна Р. М. 213
 Ляпін О. В. 203, 204, 304, 386
 Ляпунов О. М. 505
 Ляскоронський В. Г. 12, 119, 164, 195, 217, 223, 224, 261, 275, 302, 343, 344, 481

- Ляскоронський Сильвестр 195
Лясота Е. 393
Лятошинський Б. М. 62, 274, 324, 330, 421, 528
Лях 39
Льош Ф. О. 179
- М**
- Мабович І. З. 187
Магомед Й. Я. 209
Магура С. С. 12, 255, 322
Маєвський К. Я. 98, 332
Мажний А. Г. 190
Мазе Я. 284
Мазепа І. П. 280
Мазепа І. С. XVIII, 30, 32, 34, 36, 89, 116, 177, 194—196, 200, 394, 432, 478
Мазоре І. Т. 166
Мазур Б. 238
Мазур Б. М. 469
Мазуренко Ю. 122
Мазюкевич Д. П. 136
Майборода Г. І. 208, 209, 246, 333, 339, 340
Майборода П. І. 208, 209
Майко В. І. 470
Майоров М. М. 53, 204
Майстер Л.-Л. 237
Макара А. М. 324, 325
Макарашвілі І. С. 288
Макаренко А. С. 56, 506
Макаренко М. О. 4, 52, 61, 105, 123, 125, 275, 307, 352—354
Макарій 393
Макарченко О. Ф. 264, 278, 387, 388, 417
Маклаков В. О. 284
Маковська Є. О. 275
Маковський Г. С. 516
Маковський С. С. 305, 306, 312, 313
Макогон І. В. 455, 499, 528
Максвелл Дж. К. 414
Максим 25
Максимов П. Н* 154
Максимова Г. І. 276, 300, 364, 369, 389, 466
Максимович Іоанн 195
Максимович М. І. 506, 507
Максимович М. О. 46, 80, 117, 118, 195, 201, 302
Макухіна А. О. 114
Макушенко І. С. 161, 169, 175, 292, 297, 301, 449
Мала С. В. 405, 408, 413, 499
Малаков Д. В. 6, 168, 170, 177, 183, 187, 210, 214, 223, 256, 270, 276, 296, 300, 311, 319, 321, 329, 336, 346, 347, 349, 373, 389, 390, 424, 427, 436, 437, 481, 482, 494, 511, 512, 523, 524, 529, 530
Малакова І. М. 167, 279, 302, 426, 436, 437, 472
Малевич К. С. 62, 261, 354
Маленко А. З. 168, 399
Маликов П. 301
Малин В. Ф. 313
Малиновський О. І. 110, 113, 114
Малиновський П. 201
Малиновський Р. Я. 70
Малич І. 254
Малишевська А. І. 507
Малишевський І. Г. 199, 506, 507
Малишенко О. О. 110, 355
Малишко А. С. 77, 209
Малкін С. В. 111, 249
Малозьомов І. І. 108
Малявський Г. 465
Мамолат О. Є. 462
Мамолат О. Я. 244
Мандельштам О. Е. 320
Мандельштам М.-Е. Х. 333, 339, 477
Маневич А. А. 281, 301, 354, 355
Манзій В. Д. 274
Манізер М. Г. 106, 253
Маніфасова Т. Г. 6, 240, 259, 327, 328, 331, 361, 362, 401
Манорик А. В. 418
- Мансурова Ц. А. 309
Мантуров М. 155, 156
Мануїльський Д. З. 280, 312, 419—421, 509
Манчіні О. 87
Маньківський Б. М. 299, 300, 458
Марампольський А. Й. 426
Марголін А. Д. 217, 225
Марголін Д. С. 296, 297, 396, 492
Маргулян А. Е. 274
Мардашев В. І. 297
Марек Ф. 275
Марецька В. П. 468
Марзєєв О. М. 341
Маринченко Є. О. 114
Маринченко О. І. 301, 513
Марія Мстиславівна 460
Маркевич М. А. 195, 201, 213
Маркевич Я. А. 195
Маркін І. З. 108
Маркітан Г. П. 429
Маркітаненко Т. Ю. 198
Маркова О. Є. 268
Маркович М. О. 213
Маркович О. В. 44, 213
Марковичі 213
Марковський М. М. 275
Маркус Т. Й. 68, 215
Мартинович П. Д. 211
Мартос Б. М. 54, 280
Мартос І. П. 96
Марфельд Р. Р. 168
Марцинковський А. І. 225
Марченко В. В. 272
Марченко В. Д. 373
Марчук І. С. 412
Мар'яненко І. О. 47, 212, 265
Масалітін П. О. 190
Масальський Е. О. 106, 355
Масленков І. М. 455, 456
Маслов В. І. 309
Маслов С. І. 261, 309, 352
Маслович П. 491
Матушевич А. О. 104
Матушевський Ф. П. 267, 280, 505
Матяш І. В. 402
Мауер М. 519
Махрін В. Д. 6
Мацієвич К. 69
Мацнев І. І. 220
Мачтет Г. О. 374, 423, 426
Мащенко М. П. 468
Маяковский В. В. 173, 320, 506
Медведев В. А. 187, 215, 499
Медведев П. 155
Медведева Н. Б. 206, 417
Медведь Л. І. 313, 404
Мезенцев Д. М. 234
Мезенцев І. В. 111, 249, 250, 309
Мезер Ф. К. де 204
Мезько — див. Оглоблин О. П.
Мезько М. М. 164
Меїр Г. (Мабович) 187
Мейербер Дж. 274
Мейерхольд В. Е. 320
Мейтус Ю. С. 209, 265, 266
Меленський А. І. 41, 94, 95, 128, 155, 178, 179, 190, 196—200, 203, 216, 231, 243, 283, 345, 441, 463, 465, 470, 471, 479, 480, 483, 484, 486
Мелетій 203
Меліков А. Д. 274
Меліхов Г. С. 355
Меллер В. Г. 301, 503
Меллер І. 435
Мельник А. А. 176, 354
Мельник І. М. 113
Мельник М. С. 337
Мельников І. 384
Мельников А. Г. 184
Мельников М. П. 307
Мельников Ю. Д. 519
Мельничук О. С. 268, 338
Менглі-Гірей 27, 322, 323
- Менделєєв Д. І. 455, 456
Менк В. К. 175, 297, 300, 301
Меньє К.-Е. 101
Меньшов Д. П. 343, 344
Меранвіль де Сен-Клер 220
Мерінг М. Ф. 228
Мерінг С. Ф. 307
Мерінг Ф. Ф. 97, 100, 178, 183, 315, 316, 321, 387, 477
Меркатун І. П. 175, 469
Мессарош Д. В. 508
Метерлінк М. 504
Метлінський А. Л. 213
Мефодій 102, 291, 507
Мечников І. І. 180
Мешко О. Я. 76
Мещерський Б. Б. 204
Мещеряков С. 178
Мехович Ф. І. 95
Мигура І. Д. 89, 195
Мизін О. В. 455
Микешин М. Й. 99, 253, 287
Микитенко Б. П. 528
Микитенко І. К. 62, 63, 266, 315, 376
Микитенко О. І. 134
Микиша М. В. 209, 274
Миклашевський В. І. 347
Миклашевський М. М. 241, 242, 248
Микола (Борецький) 520
Микола (Мирикійський) 291
Микола І 99, 120, 122, 178, 253, 288, 431, 434, 439, 441, 465, 479, 514
Микола II 176, 274, 289, 315, 440
Микола Олександрович 176
Микола Святоша (Святослав Давидович) 29
Миколайчук І. В. 208, 468, 469, 498
Милецький А. М. 111—113, 161, 215, 217, 253, 411, 501
Милєєв Д. В. 11, 18, 19, 119, 322
Миловзоров О. П. 504
Милонег Петро 24, 84, 150, 241, 244
Милорадович А. С. 202
Минаєв К. П. 274
Минько В. І. 157
Миргородський С. М. 217
Мирний Панас (Рудченко П. Я.) 217, 225, 266, 283
Мирович З. П. 167, 214, 503
Мирон (Орлик) Д. 69
Мироненко М. О. 175, 212, 376
Мироничев Г. П. 262
Миронова Л. І. 114
Мисик В. О. 520
Миславська А. 229
Миславський Самуїл 47
Митрофанов В. 191
Митура О. 194, 195, 201
Митурич П. В. 301
Михаїл 203, 291
Михайленко В. М. 115
Михайленков С. 362
Михайленков Ф. 362
Михайличенко Г. В. 520
Михайлів Ю. С. 125
Михайло Всеволодович (Михайло Чернігівський) 24, 290
Михайло Олександрович (Романов) 176
Михайло Тверський 290
Михайло Чернігівський — див. Михайло Всеволодович
Михайлов В. А. 395
Михайлов Г. С. 224
Михайлов К. М. 226, 321, 330
Михайлов Л. М. 280
Михайлов М. В. 225
Михайлов М. І. 187, 259
Михайловська І. Ю. 275
Михайловський І. Д. 373
Михалевич В. С. 268, 407
Михальчук К. П. 49, 267
Михеда О. 193
Михневич Є. Ч. 250
Мицик Ю. А. XVIII

- Мишин М. П. 65
 Мишуга О. П. 209, 292, 298
 Мідлер П. 395
 Мізік Г. 274
 Мікеланджело Буанаротті 291
 Мікульчик А. 530
 Мілгородська Г. П. 166, 229, 390, 409, 411, 415, 418
 Міллер І. К. 193
 Мілютенко Д. О. 375, 376
 Мілях О. М. 405, 496
 Міненко В. О. 404
 Мініх Б.-К. 231
 Мінкус А. Б. 101, 324, 419, 477, 478, 518
 Міньківський О. З. 214, 215
 Міхельсон М. Ф. 517
 Міхельсон Ф. Г. 261, 501
 Міхновський Ю. М. 520, 525
 Міхньов А. Л. 478
 Міцель М. О. 444
 Міцкевич А. 41
 Мічурін І. Ф. 91, 155
 Міщенко Л. В. 412
 Міщук М. П. 208
 Младзейовська Н. 504
 Млотковський Л. Ю. 46
 Мовчан І. І. 12, 244, 322, 323, 466, 469, 470, 485, 486, 506
 Мовчанівський Ф. М. 322
 Могила Петро 29—31, 80, 87, 88, 116, 194, 196, 199, 201—203, 225, 241, 251, 276, 304, 349
 Могилевський В. Ю. 161, 163, 164, 234, 366, 455, 501
 Могилевцев С. С. 279, 292, 296, 297, 343, 344, 420, 492, 524
 Модест 466
 Модзалевський В. Л. 352
 Модилевський Я. С. 496
 Мозговий А. В. 111, 249, 250
 Мозерт В. Д. 524
 Мойсеев І. О. 274
 Мойсеевич Я. І. 103, 471
 Мойсенко В. П. 184, 216, 335, 336, 363, 378, 381, 387, 469—471, 483, 496, 528
 Мойсей 291
 Мокиєвський К. 301
 Мокроусова О. Г. 187, 364
 Мокульський С. С. 394
 Молдаван Г. М. 385, 517
 Молдаван О. В. 408
 Молокін О. Г. 106
 Молчановський Н. В. 423
 Молчановський Ф. М. 12, 353
 Монастирський К. В. 301
 Монігетті І. А. 99, 473
 Монська О. І. 274
 Моргілевський І. В. 122, 123, 125, 276, 307, 353, 354, 373
 Моргуліс Н. Д. 414
 Мордвинов М. 434
 Мордвинов М. Д. 468
 Мордкін М. М. 274
 Мороз Б. В. 268, 269
 Морозов В. С. 114
 Морозов Є. Л. 354
 Морозов П. І. 324, 330, 331
 Морочинський 302
 Мосаківська Л. Ф. 271
 Москаленко Ю. М. 494
 Москалець К. Ф. 65
 Московець С. М. 229, 268, 409
 Моссаковский І. Ф. 258
 Мостопапов Григорій 208
 Моцок В. П. 107
 Мочула 39
 Мошинський Й. М. 519
 Мощенко К. В. 124, 127
 Мошинський Я. П. 284
 Мстислав 141
 Мстислав (Скрипник) 159
 Мстислав Володимирович 177
 Мужилівський С. А. 195
 Муляр Л. Х. 114
 Муравін Л. Д. 418
 Муравйов А. М. 160, 161, 164, 165
 Муравйов М. А. 54, 120, 245
 Муравйов-Апостол С. І. 44
 Муравський М. Д. 46, 487, 491
 Мурашко М. І. 3, 96, 135, 169, 178, 204, 213, 229, 253, 254, 260, 261, 290, 301, 352, 461, 487, 503
 Мурашко О. О. 48, 96, 120, 227, 261, 281, 292, 301, 354, 355
 Мусіна-Пушкіна М. М. 343
 Мусоргський М. П. 246, 274
 Мушкетов І. В. 505
 М'якотин В. О. 423
- Н**
- Навашин С. Г. 46, 374, 473
 Навроцький Г. О. 403
 Навроцький О. О. 44
 Нагнибіда М. Л. 209
 Надемський М. З. 299, 468
 Надсон С. Я. 217, 221, 263
 Назаренко М. 72
 Назарова В. О. 157
 Наймарк Й. І. 106
 Наймушин Р. 114
 Налепінська-Бойчук С. О. 354, 355
 Наливайко С. 30
 Нальотова К. В. 46
 Наполеон І 430
 Нарбут Г. І. 120, 121, 205, 254—256, 281, 352, 354, 355, 503
 Наседкін О. М. 256
 Натансон О. М. 472
 Науменко В. П. 52, 204, 254, 280, 466
 Науменко Г. 491
 Невідомський В. Й. 444
 Невкритий Д. Н. 157
 Неделін Є. Я. (Недзельський) 204, 205, 523, 524, 526
 Неділка П. 200, 216
 Недопака А. Г. 286, 499
 Нежданова А. В. 274, 506
 Незабитовський В. А. 288
 Незлобин П. І. 52
 Нейгауз Г. Г. 330, 506
 Нейолов М. К. 423
 Нейолов П. І. 92, 470, 509
 Нейштубе П. Т. 477
 Некрасов В. П. XX, 80, 168, 271, 324, 327, 328
 Нельговський Ю. П. 200, 217, 293, 306, 324, 340, 346, 367, 492
 Немешаєв К. С. 385, 514
 Немченко М. 400
 Непше Г. Г. 428
 Неровіцький О. І. 107
 Неронович Є. В. 292
 Неспосудний Г. 415
 Нестеренко А. Д. 308, 405
 Нестеренко В. П. 105
 Нестеренко О. К. 355
 Нестеров М. В. 97, 181, 227, 254, 257, 290, 291
 Нестеров П. М. 178, 179, 437
 Нестеровський Д. Я. 69, 383, 423
 Нестле 217
 Нестор 24, 118, 153, 207, 290
 Нестуля О. О. 136, 503
 Неточаєв Д. М. 49
 Нефедов І. Л. 112
 Нефьодов П. П. 71
 Нечаєв С. Ф. 109
 Нечай П. І. 458
 Нечуй-Левицький І. С. 3, 170, 196, 199, 254, 266, 285, 286, 348, 487, 488
 Нещадименко М. П. 179
 Нещадименко Р. П. 526
 Никифор 141, 151
 Нитцький К.-Л. 236
 Ніжинська Б. Х. 274
- Нікітіна О. Т. 305
 Ніковський А. В. 56, 62, 254, 267, 280
 Ніколаєв А. П. 516
 Ніколаєв В. М. 42, 98, 99, 161, 163, 164, 171, 178, 185, 187, 197, 198, 204, 205, 217, 220, 224, 229, 232, 235, 236, 253, 257, 260, 263, 266, 273, 282, 287, 289, 292, 299—301, 305, 323, 330, 332, 343, 346, 348, 349, 350, 352, 354, 387, 396, 397, 419—422, 427, 464, 466, 473, 476—478, 480, 502, 504, 509, 510, 515, 524, 526
 Ніколаєв І. В. 225, 228, 229, 238, 301, 349, 350
 Ніколаєв Л. В. 421, 422
 Ніколаєв М. І. 204
 Німенко А. В. 455
 Нірод Ф. Ф. 241, 246, 274, 354
 Ніс С. Д. 214
 Новаківський М. 155
 Новгородський С. О. 391
 Новиков В. І. 109—111
 Новиков Л. В. 112
 Новиков Я. І. 233
 Новикова Т. П. 517
 Новицька М. О. 262
 Новицька П. Д. 393
 Новицький О. М. 196, 199
 Новицький О. П. 61, 123, 125, 127, 261, 276, 343, 349, 352, 353
 Новиченко Л. М. 338, 497, 498
 Новоборський Л. М. 112
 Новосельська Т. Ф. 491
 Ноженко С. П. 165, 168, 181, 207, 411, 496
 Носенко А. В. 114
 Носов А. З. 353
 Носов І. І. 324
 Нято П. М. 299
 Ньютон І. 414
- О**
- Оберучев М. К. 430
 Оболенський М. О. 395
 Образцов В. П. 179, 254, 263
 Обремський В. А. 120, 187, 265, 527, 529
 Обухова Н. А. 506
 Овдійчук І. 355
 Оверницький 434
 Овощников 518
 Овсієнко О. Ф. 475
 Овчаренко Ф. Д. 406, 407
 Огієнко І. І. 286, 343, 445, 446
 Оглоблин І. І. 164
 Оглоблин О. П. 61, 69, 161, 164, 166, 167, 255, 481
 Оглоблин П. І. 164
 Одинець Г. М. 519
 Озеров Л. А. 261
 Озерова Н. С. 197, 199, 200, 203
 Оканенко А. С. 418
 Окіппа Р. М. 69, 315
 Оксамит М. 520
 Окулова Г. І. 422
 Олег 17, 120, 136, 153, 177, 290
 Олег Святославич 120
 Олександр І 122, 431, 471
 Олександр II 120, 344, 350, 424, 478, 504, 519
 Олександр III 122, 176, 298, 385, 461
 Олександр Казимирович 26
 Олександр Невський 290, 440
 Олександрівський Серапіон 216
 Олексієнко І. П. 341
 Олексій (Шепелєв В. І.) 305
 Омелько Володимирович 26
 Омель Олександр (Кандиба О. О.) 230, 266, 295, 324, 329
 Оліветті Д. 78
 Олійник Б. І. 134
 Олійник О. П. 250, 306, 312, 419, 509
 Олійник П. 69, 297
 Олтаржевський Ф. М. 229, 331, 360, 524, 530

- Ольга 17, 59, 81, 102, 163, 177, 290, 291
 Ольгерд 25
 Ольговичі 150, 459, 460
 Ольжич Олег (Кандиба О. О.) 69, 80, 166, 285, 324, 329
 Ольшанська Є. М. 390
 Ольшанський Р. 444
 Ольшевський В. А. 176, 448
 Ольшевський Г. А. 501
 Омелянович-Павленко М. 69
 Омельченко О. О. 1
 Оникійчук Н. 214
 Онищенко В. М. 105, 354
 Онищенко І. В. 114
 Опперман К. І. 431, 438, 439—442, 443, 447
 Орджонікідзе Г. К. 181
 Орейдах Х. 155, 156
 Орел А. 134
 Орешкевич Ф. Г. 274
 Орехов В. М. 109, 111, 249
 Орлик М. А. 6
 Орлик П. 32, 195, 394
 Орлов Г. Г. 434
 Орлов Д. Б. 168
 Орлов М. Х. 254, 271
 Орлов О. Я. 303, 495
 Орлов П. 469
 Орлова-Чесменська А. О. 465
 Орловський В. Д. 300, 349, 351, 352
 Орловський Петро 461
 Орнатський С. М. 117
 Осадчий Г. В. 439, 442, 443, 446—448
 Осечкін С. П. 65, 70
 Осика А. М. 468
 Осинський В. А. 48, 270, 519
 Осипов М. Ф. 388
 Осипов О. П. 283
 Оскерко П. В. 284
 Осмяловська К. О. 299
 Осмьоркін О. О. 170, 175, 301
 Оснач В. М. 340, 379
 Остапенко С. С. 58
 Остапчук А. 156
 Осташко Т. С. 210, 219, 240, 296, 315, 317, 331, 344, 376
 Остен-Сакен Ф. В. 419, 425
 Островський М. О. 166, 304
 Остроградський К. В. 515, 521
 Острозький К. К. 86
 Острянин Д. Х. 339
 Острянин (Остриця) Я. 30
 Осьмак В. О. 102—104, 170, 253, 332, 477, 497, 509
 Осьмачка Т. С. 61, 324
 Отмар В. 461
 Отрощенко С. Б. 355
 Отс Г. К. 506
 Отченашко В. Ф. 162, 163, 166, 172, 173, 197, 198, 200, 223, 226, 227, 230, 234, 284, 302, 356—358, 360, 374, 375, 397, 472, 480, 482, 483, 488, 491
 Охота Г. П. 444
 Охремівський І. Я. 190
- П**
- Павленко В. С. 110
 Павленко Г. Є. 403, 404
 Павленко М. С. 354
 Павленко О. П. 62
 Павленко О. Т. 354, 522, 527
 Павличенко А. М. 383
 Павло (Височанський) 244
 Павлов І. П. 458
 Павлов П. В. 487, 491
 Павлов-Сильванський А. Ф. 173
 Павловський О. Д. 179, 180
 Павловський С. С. 456
 Павлуцький Г. Г. 119—121, 125, 164, 170, 261, 279, 309, 343, 352, 354
 Павлюк (Бут) П. М. 30
 Пагані І. Г. 204
 Падалка І. І. 62, 301, 522, 523, 527
- Пазовський А. М. 274
 Палицин І. О. 274
 Паліашвілі З. П. 274
 Палієнко 436
 Палієнко І. С. 229
 Палій С. Ф. 195
 Палійчук Б. Д. 497—499
 Палладін О. В. 61, 254, 278, 279, 506, 508, 509
 Пальмов В. Н. 170, 173, 354
 Панашенко В. В. 241, 472
 Панич М. 113, 509
 Панч П. Й. 61, 499
 Панчишин Л. З. 452, 506
 Панькова С. М. 271, 350, 528
 Пап О. Г. 517
 Папов Ф. 91, 241
 Параджанов С. Й. 208, 316, 468, 469, 520
 Парпура М. О. 202
 Парусников М. П. 103, 109, 430
 Парфеній Київський 305
 Пархоменко В. О. 125, 261
 Пасічник М. В. 374, 387, 388, 414, 418
 Пастер Л. 180
 Пастернак (Постернак) С. П. 127
 Патон Є. О. 61, 102, 108, 217, 224, 278, 307, 324, 325, 383, 497, 500, 501
 Паторжинський І. С. 274, 321, 387, 389
 Паустовський К. Г. 3, 46, 213, 239, 481, 523, 525
 Пащенко О. С. 354, 355
 Пащенко С. А. 68, 69
 Певзнер Н. А. 301
 Певницький В. Ф. 199
 Пекар С. І. 374, 414, 415
 Пеньков О. М. 270
 Переверзев І. Ф. 468
 Перетц В. М. 46, 52, 61, 170, 254, 266, 296, 343, 352, 497, 501, 502
 Перетягкович В. А. 261
 Першин П. М. 339, 495, 496
 Першудчев І. Г. 112, 339, 495, 496
 Песковський М. 253
 Пестель П. І. 44, 484
 Петлюра С. В. XIX, 54—56, 159, 253, 256, 263, 264, 280, 304, 317, 519
 Петляш-Барілотті О. Д. 274
 Петр В. І. 257
 Петражицький (Кулага) І. 194
 Петрашевич Г. А. 354
 Петренко Н. 58
 Петренко О. І. 422
 Петрицький А. Г. 62, 274, 292, 301, 355, 385
 Петрів В. М. 289
 Петро І 37, 47, 89, 91, 155, 195, 430, 432, 470, 482, 486, 490
 Петро III 465
 Петро (Тарнавський) 520
 Петров В. П. (Домонтович В.) 209
 Петров Є. 371
 Петров М. 193
 Петров М. І. 52, 119, 120, 160, 196, 199, 202, 254, 277, 279, 343
 Петров М. О. (Савельєв) 53
 Петров О. З. 412
 Петров С. 371
 Петровський Г. І. 105, 312
 Петровський М. Н. 501
 Петруневич С. 156
 Петрусевич К. А. 519
 Петрусенко О. А. 274
 Петрусенко Я. 134
 Петрушевський Д. М. 423
 Петрушевський П. 271
 Петрушенко П. П. 253, 342
 Петрушко Б. І. 214, 262
 Печенєв А. І. 315
 Печенов О. 111
 Петухов М. Є. 70
 Печкуров М. Г. 172
 Пещанський В. П. 332, 334
 Пивоваренко Л. А. 214, 230, 304, 435
 Пивоваров Г. А. 354
- Пилипенко А. Т. 406, 407
 Пилипенко Б. 520
 Пилипенко С. В. 299
 Пилипенко О. М. 411
 Пильняк Б. А. 506
 Пильчиков Д. П. 44
 Пименов М. 393
 Пименов С. С. 96
 Пимоненко М. К. 48, 96, 168, 204, 261, 292, 300, 301, 461, 503
 Пир'єв І. О. 468
 Пирогов М. І. 46, 48, 256, 341, 443, 487,
 Пироговський О. С. 68, 69, 262
 Писаренко А. М. 354
 Писаржевський Л. В. 415
 Писемський Г. Ф. 517
 Письменний О. 39
 Пишкін Б. А. 403
 Підвисоцький В. В. 179, 180
 Підгорний М. В. 184
 Підгорний Н. М. 301
 Підмогильний В. П. 425
 Підоплічко І. Г. 170, 254, 268
 Підоплічко М. М. 217, 228, 408, 409
 Підпала Н. А. 209
 Пікайзен О. А. 274
 Піксовас А. 72
 Пінкореллі П. Ф. 288
 Пінчук В. Г. 405
 Пінчук Г. П. 134
 Пінчук Н. А. 108, 405
 Піпський Г. І. 301
 Пірадов В. Й. 274
 Піскова Е. М. 6, 181, 207, 229, 254, 262, 288, 328, 339, 342, 401—410, 412—415, 417, 418, 509
 Піскорський В. К. 423
 Піскуненко Ю. 429
 Пітосєва-Лідер К. М. 526
 Платонов Х. П. 213, 261, 300, 301, 461, 462
 Плетат Е. Ф. 519
 Плетенецький Є. М. 32, 33, 194
 Плетньова О. Ф. 213, 319
 Плехов М. Д. 316, 317
 Плещинський І. М. 355
 Плотников В. О. 405
 Плужник Є. П. 4, 61, 62, 297, 425
 Плющ О. Ф. 157, 462
 Поваренних О. С. 268, 402
 Погорєлов К. П. 72
 Погребінський М. Г. 514
 Погребняк П. С. 254, 268, 278
 Подвойський М. І. 522
 Подгасцький І. 236
 Подгорський М. Г. 514
 Подкопаєв С. І. 157
 Подкопаєва В. І. 157
 Подобряєв Я. П. 444
 Подолинський С. А. 49, 314
 Подоляка І. 39
 Подрез І. М. 499
 Поздняков С. 72
 Покорний М. Ф. 104
 Покришкін О. І. 339
 Покровський Г. 483
 Полетика І. А. 195
 Полєнов В. Д. 205, 261
 Полєтаєв 435
 Поліщук Б. 108
 Поліщук В. І. 462
 Поліщук К. Л. 299
 Поліщук С. 157
 Полонська-Василенко Н. Д. 46, 261, 309
 Полоцький Симеон (Петровський-Ситніа-нович С. О.) 32, 195
 Полтавець-Остриця І. В. 285
 Полторацький Г. М. 209
 Полуботок П. А. 32, 195, 199
 Полупанов А. В. 199
 Полховський Й. Г. 295
 Поляк А. Д. 519
 Поляков Я. А. 347
 Померанець С. В. 519

Пономаренко Є. П. 316, 319, 320

Пономарьова Л. О. 272, 393

Понятенко П. Д. 505

Попенко Д. П. 113

Попко Г. А. 519

Попко К. 520

Попов Г. І. 207

Попов І. Ф. 266

Попов К. Д. 199

Попов М. М. 128

Попов М. Т. 351, 515, 516, 519

Попов П. М. 268, 270, 354

Попова Г. І. 347

Попова Г. Ю. 205

Попович С. І. 317, 390

Порай-Лантковський 238, 309

Порфир'єв В. Б. 268, 309

Порш М. В. 264

Постишев П. П. 105, 128, 347

Постников І. М. 405

Потапов М. І. 67

Потехін С. К. 67

Потоцький П. П. 62, 255, 520

Потоцький С. І. 274

Почаський Софроній 195

Поштар М. В. 319

Прахов А. В. 85, 98, 119, 217, 227, 256, 257, 279, 289, 290, 292, 343, 351, 352, 461, 462

Прахов М. А. 217, 227

Прахова Е. А. 257, 352

Прахови 227

Пресняков Є. 72

Прибєга Л. В. 134

Прибильська Є. І. 301

Приймак Б. І. 108, 110, 112, 355, 389

Прилюк Д. М. 387, 390

Примаков В. М. 62

Приходько В. А. 215, 279, 375

Приходько Я. С. 355

Прихотько А. Ф. 414

Пришедько Г. Д. 406, 410

Прісовський К. А. 298

Прістлі Д. 175

Прозоровський О. О. 440, 441

Прозоровські 441

Прокопенко І. П. 204

Прокопович В. К. 55, 170, 267, 280, 343, 472

Прокопович Феофан 32, 195, 201, 202, 412

Прокоф'єв О. А. 209

Прокоф'єв С. А. 107, 272

Прокоф'єв С. С. 181, 246, 274, 330, 506

Проскуряков 514

Протопопов В. В. 226, 275, 417, 458, 459

Прохоров В. О. 237, 480

Прохорова М. І. 301

Проценко А. Ф. 212, 213, 274, 321

Проценко Б. Ф. 356, 430

Проценко Л. А. 6, 134, 179, 213, 245—248, 374

Прядко В. М. 355

Псіол М. М. 507

Птуха М. В. 257, 297, 394, 523, 527

Пузирков В. Г. 355

Пурпура А. 434

Пустовіт Г. Г. 276

Пустовіт Г. М. 62, 306, 314, 315, 354

Путята 143

Пухальський В. В. 181, 204, 205, 320

Пуччіні Дж. 274

Пушкін О. С. 3, 41, 315, 345, 456, 484, 488, 498, 530

Пфейффер Г. В. 500

Пчілка Олена (Косач О. П.) 205, 211, 212, 254, 260, 266, 294, 505

Пшибишевський С. 312

П'ятаков Г. А. 519, 530

П'ятаков Л. А. 530

П'ятериков С. В. 6

П'ятницький Й. А. 519

Р

Рабинович І. М. 301

Радзейовський Л. 326

Радзивілл Я. 34, 393

Радзимовський І. В. 225

Радзинський М. 69

Радзієвський О. Г. 458

Радзімовська (Радзимовська) В. В. 313, 314

Радкевич Ч. Ю. 178

Раєвський М. М. 345, 509

Раззорська Т. 379

Райгородська Ж. М. 273

Ракінт М. О. 229

Раковіцан О. 387

Раковський В. Т. 444

Раковський Х. Г. 125, 280

Ралко М. О. 456

Ранчуков О. І. 6

Рапай М. П. 209, 261, 265, 402

Раппопорт П. А. 154

Раппопорт П. О. 154, 323

Расторгуєв І. 159

Растреллі Б.-Ф. 91, 94, 142, 155, 156, 332

Ратгауз Д. М. 204, 481

Ратнер М. Б. 519

Ратушинський К. 387

Ратша 143

Рафаїл 178

Рафалович Є. К. 425

Рафес М. Г. 54, 280

Рахлін Н. Г. 209

Рахманінов І. І. 256, 307

Рахманінов С. В. 266, 320, 506

Ревуцький Л. М. 77, 208, 209, 321, 330, 506, 528

Ревуцький Ф. Ф. 68

Редько О. К. 181, 207

Редько П. Я. 462

Резерфорд Е. 414

Рейн Г. Є. 477

Рекановський П. 46

Ренненкамф М. К. 42

Реп'ях В. І. 110, 425

Реріх Б. К. 122

Реріх М. К. 122, 207

Реформатський С. М. 46, 309

Резанов О. І. 362

Репін І. Ю. 168, 205, 261, 330, 503

Репнін М. В. 284

Репніна В. М. 214

Ржевський П. 155, 156

Ржепський А. К. 285

Риб Є. А. 204

Рибак Н. С. 339

Рыбаков Б. А.* 154

Рибальський Г. 135

Рибинський В. П. 199, 425

Рибчинська З. С. 274

Рибчинський В. М. 462

Рикачов С. В. 238, 489

Риков В. М. 103, 104, 106, 292, 298, 301, 329, 333, 354, 367, 422, 425, 428, 467, 486, 515

Рилєєв К. Ф. 44

Рилкова Л. П. 504

Рильський М. Т. 3, 61, 77, 175, 207, 209, 388, 528

Рильський Т. Р. 46, 49

Римський-Корсаков М. А. 205, 212, 274

Різниченко В. В. 124, 169, 259, 353

Різниченко В. Ф. 393, 394

Ріхерт М. В. 237, 300

Ріццолатті П. Я. 178, 245

Рклицький С. В. 276

Робсон П. 506

Рогалевський Іларіон 202

Рогач І. 69, 272, 297, 353

Рогачов Д. А. 198

Рогович О. С. 288

Роговська І. К. 223, 226

Родимцев О. І. 67

Родіні С. 470

Родіна М. С. 378

Рожественський В. П. 506

Рожков А. 155

Розенберг А. 477

Розенберг В. А. 114, 137, 141, 142, 145—148, 153

Розенберг Е. Г. 345

Розенмарк 431

Розмирович О. Ф. 519

Розов В. О. 309

Розумовський К. Г. 195

Ройтер В. А. 416

Рокицький М. А. 354

Рокоссовський К. К. 70

Ролл Я. В. 501

Романов М. Ф. 77

Романов О. Б. 57

Роменський І. 94, 155, 156, 158

Роменський М. Д. 274

Роммер П. Е. 288

Ромоданов А. П. 227, 409, 410

Ропська О. Д. 274

Россинський С. С. 486

Ротерт І. Г. 104

Рощин-Інсаров М. П. 204

Рубан В. Г. 195, 201

Рубан О. Й. 509, 512

Рубан Ю. О. 395

Рубенчик Л. Й. 228, 409, 496

Рубінштейн А. Г. 266, 320, 420

Рубінштейн В. А. 346

Руданський С. В. 375

Руденко Л. А. 274

Руденко Н. М. 304, 510

Руденко Т. В. 189

Рудешко М. Г. 68, 214

Рудинська Є. Я. 127

Рудинський М. Я. 124

Рудницький М. І. 301

Рудченко Л. Я. 225, 283

Рудченко П. Я.—див. Мирний Панас

Рум'янцева М. К. 516

Русинов Ю. І. 182

Руска Л. 95, 479, 480

Русов О. О. 49, 240, 266

Русова С. Ф. (Ліндфорс) 240, 266, 286, 472

Русови 55, 239, 240

Руффо Т. 274, 316

Ручко Г. О. 4, 228

Рушковська М. Ю. 482

Рюрик Ростиславич 241

Рябов О. П. 182

Ряжський Г. Г. 355

С

Сабалдир Г. О. 306, 311

Саваренская Т. Ф.* 154

Савельєв М. І. 227, 375

Савицький А. 504

Савицький О. 504

Савич П. Ф. 428, 503

Савін Г. М. 254, 268, 278, 308, 408

Савіна М. Г. 205

Савченко В. В. 244, 408

Савченко І. А. 61, 468, 469

Савченко Н. Г. 250

Савченко Ф. Я. 61, 275

Сагайдак М. А. 6, 12, 18, 154, 323

Сагайдак С. Г. 55

Сагайдачний Є. Я. 211, 354

Сагайдачний (Конашевич-Сагайдачний)

П. К. XVIII, 4, 80, 128, 194, 197

Сагарда М. І. 161, 165, 166

Садовська М. К. 210

Садовський В. В. 54, 254, 280, 505

Садовський М. (Тобілевич М. К.) 3, 47, 48, 51, 129, 209, 210, 212, 254, 266

Саєнко Л. І. 304

Саєнко О. Ф. 275

Сажин В. С. 406

Сажин М. М. 41, 44

Сакович Касіян 194

Саксаганський П. (Тобілевич П. К.) 3, 48, 209, 210, 212

- Сала Еліо 100, 135, 181—183, 273, 301, 342, 425, 426
 Сала Еудженіо 182, 254
 Саліковський О. Х. 267, 519
 Сальський В. П. 448
 Самовидець 195
 Самовольський С. Г. 69
 Самойлов А. М. 345
 Самойлов Є. В. 468
 Самойлович В. П. 111, 249
 Самойлович Д. С. 195
 Самойлович І. С. 32, 195, 430, 432
 Самойловський І. 463
 Самоквасов Д. Я. 466
 Самонов М. П. 483, 484, 489
 Самофалов Є. 191
 Самофалов М. В. 292, 297
 Самсонов Г. В. 170, 412
 Самсонов О. В. 289
 Самсонова З. 192
 Саноцький М. 368
 Сапежко В. М. 422
 Сапегін А. О. 278
 Сапежко К. М. 516
 Саранча Микола 250
 Саркісов С. А. 128
 Сарнавський Е. М. 333
 Сафонов В. М. 299, 304
 Сафонович Феодосій 195
 Сахновська О. Б. 354
 Сахно-Устимович О. О. 285
 Свашенко С. А. 468
 Сведомський О. О. 290
 Сведомський П. О. 97, 290, 291
 Светлов В. Г. 69
 Свечников В. М. 407, 500
 Свешникова Є. А. 210
 Свинар М. Т. 383
 Свириденко В. О. 519
 Свириденко П. О. 496
 Свистун І. В. 365, 369, 492
 Свідерський В. М. 109
 Світалийський М. Г. 259
 Світлицький Г. П. 3, 48, 62, 96, 261, 355
 Світлична О. М. 262
 Світличний І. О. XX, 76, 272, 338, 492
 Свобода Л. 72
 Святополк Ізяславич 120, 152
 Святополк-Мирський О. С. 176
 Святослав 177
 Святослав Всеволодович 460
 Святослав Ярославич 19, 20, 353
 Седляр В. Ф. 62, 301, 522, 523, 527
 Селезньов І. Ф. 204, 300, 301, 461, 462
 Селецький В. В. 458
 Селецький П. Д. 271
 Селібер В. Є. 411, 501
 Селівачов М. Р. 6, 244
 Селін О. І. 178, 288
 Селюк Ф. 398
 Семен Омелькович 26
 Семененко М. П. 403
 Семенко М. В. 173, 520
 Семенов І. А. 70
 Семенов П. 156
 Семенова В. А. 215
 Семенюк А. Л. 227
 Сенкевич Г. 205
 Сенниченко В. О. 267
 Сенченко І. Ю. 61
 Сенчило-Стефановський О. Ф. 492
 Септер А. Я. 295
 Серафим Саровський (Мошнін П. С.) 464, 465, 467
 Сербулов В. І. 299
 Серве Ф. 484
 Сергєєв В. 475
 Сергєєв І. 91
 Сергєєва Г. 475
 Сергій Радонезький 466
 Сердюк О. М. 183, 187, 270, 364
 Серебренников А. П. 168
 Серебренников І. 396
 Серебряков П. О. 422
 Серебрякова Т. 425
 Середа О. П. 301, 463, 464
 Серенсен С. В. 528
 Сеспель Мішші (Кузьмін М. К.) 3, 210
 Седачов В. Я. 6
 Сериков А. 200
 Сериков В. Ф. 178
 Серов О. М. 266, 274
 Сетов Й. Я. 254, 266
 Сетова П. Ф. 266
 Сиваченко М. Є. 134, 338
 Сигалов Д. А. 516, 517
 Сигалов І. М. 444
 Сидорацький Д. 190
 Сидоренко О. О. 109, 110
 Сидоров К. О. 208, 309, 325, 339, 390, 405, 501
 Сидоров О. О. 355
 Силин О. О. 76, 132, 134, 136
 Сильвестр 24, 241
 Симеон Омелькович 323
 Симзен-Сичевський О. М. 276
 Симиренко В. А. 80, 349, 497, 501, 502
 Симиренко В. Ф. 49, 178, 343, 349, 352
 Симиренко А. П. 208, 349, 353
 Симінський К. К. 278, 307
 Симоненко В. А. XX, 77
 Симоновський П. І. 195, 201
 Синицин Г. Я. 69
 Синицький М. 271
 Синькевич Ю. А. 376, 444
 Сиркін М. М. 456
 Сиротенко Г. Т. 58
 Сиротинін М. М. 180, 181, 206, 229, 417, 496
 Сироткін О. Г. 264
 Сирочинська С. 410
 Сирочинський С. 410
 Сисоєв Ф. С. 176
 Сисолятин В. А. 70
 Ситкарєва О. В. 432, 434, 435, 438, 450
 Ситник А. А. 134
 Ситник М. 297
 Сичевський І. 466
 Сичугов В. І. 181, 253, 261, 263, 292, 299, 340, 341, 428, 502, 507
 Сіверс Р. Ф. 54
 Сівко В. Й. 203, 281, 311, 353
 Сікевич В. В. 448
 Сікорський І. О. 68, 300, 458, 508, 521
 Сікорський М. І. 134
 Січинський (Січинський) Ю. Й. 199
 Січинський Д. В. 47
 Скаба А. Д. 337
 Скабицька М. 238
 Сказинський Р. 520
 Скаржинський К. А. 96, 217, 251, 281, 283, 287
 Скачков І. О. 110
 Сковорцов П. 200
 Скибицька М. М. 274
 Скидан К. П. 30
 Сकिргайло 25
 Скиталець С. Г. (Петров) 530
 Скібіцька Т. В. 161, 162, 164, 165, 169, 184, 187, 188, 221, 284, 293, 299, 313, 317—321, 332, 342, 366, 368, 373, 376, 387, 389, 390, 420, 424, 428, 493, 504, 508, 509, 512, 518, 521—525, 530
 Словський Є. Л. 269, 517
 Складовська-Кюрі М. 267, 414
 Скляренко Г. Я. 407, 412, 414
 Скобало І. М. 250
 Скобєєв В. 470
 Скобликов О. П. 227, 229, 309, 325, 339, 340, 388, 405, 410, 509
 Скобликова Ю. К. 416, 501
 Сковорода Г. С. 32, 195, 201—203, 208, 412, 456, 480
 Скоморохов О. О. 213
 Скорделлі П. К. 223
 Скоропадський І. І. 432
 Скоропадський П. П. 56, 121, 176, 245, 253, 277, 280, 285, 292, 295, 316, 420, 427, 437, 440, 441
 Скорульська Р. М. 272
 Скорульський М. А. 62, 181, 254, 271, 272
 Скотті А. 197
 Скрипник М. О. 62
 Скрипник П. І. 206, 286
 Скрябін О. М. 351, 506
 Скрябіна Т. Ф. 351
 Скугарев В. К. 455
 Скугар-Скварський Ю. 58
 Скульт П. К. 294, 358
 Скуратов П. Л. 523, 524, 526
 Слабченко М. Є. 61, 62
 Славинецький Єпифаній 195
 Славинський М. А. 267
 Славін Л. М. 501
 Сладкопєвцев В. В. 393, 394
 Слепушкін І. І. 491
 Слинко 165
 Слинкова 520
 Слісаренко А. О. 208, 469
 Слобода В. К. 509
 Словацький Ю. 498, 504
 Служка І. 86
 Слуцький Г. М. 112, 113, 282
 Слюдикова Т. Б. 224, 422, 515
 Сльозкін П. Р. 257, 297
 Смаль-Стоцький С. Й. 277
 Смерека А. М. 526
 Сметана Б. 246, 274
 Смирнов А. А. 268, 407
 Смирнов В. Г. 181, 207
 Смирнов І. Ф. (Ласточкін Микола) 170, 175, 176, 519
 Смирнов О. 191
 Смирнов П. І. (Светловський) 199
 Смирнов П. П. 164, 170, 261, 520
 Смирнова Н. П. 6, 173, 227, 313, 340, 375, 402, 407, 412, 418
 Смирнова-Замкова О. І. 417, 500
 Смішко В. П. 376
 Смогитель В. В. 520
 Смолич М. В. 274
 Смолич Ю. К. 387, 388
 Смолій В. А. XXIII, 136
 Смолій Ю. О. 211
 Смородинова Є. М. 487
 Смотрицький М. Г. 194
 Снегірьов Г. І. (Снегірьов Євген) 77, 27, 520
 Сницарев А. О. 210, 229, 376, 404, 408
 Сніткін П. В. 301
 Снітко О. В. 414, 415
 Собанський М. 217, 228
 Собінов Л. В. 274, 316, 320, 506
 Соболев Д. І. 315
 Соболев І. М. 109
 Согоян Ф. М. 481
 Созанський В. А. 109
 Соколов А. М. 385
 Соколов Ф. П. 100, 305, 312, 425, 494
 Соколовський А. 301
 Соколовський О. Г. 309
 Солдатов О. М. 188
 Соллогуб В. Б. 402
 Солнцев Ф. Г. 27, 392
 Соловцов (Федоров) М. М. 178, 204, ;
 Соломарський О. І. 211
 Соломка М. П. 241, 248
 Соломка П. С. 241, 248
 Сольський С. М. 42
 Сонін В. О. 348
 Сорока В. Г. 304
 Сорока М. А. 377, 378
 Сорока О. Н. 77
 Сорокевич І. 301
 Сорокін А. А. 518
 Сорокіна К. А. 397
 Сороколів В. М. 250
 Сосновський Ю. А. 288
 Сосюра В. М. 61, 77, 209, 497—499

- Софроніцький В. В. 422
 Сохань П. С. 136
 Сошенко І. М. 208, 217
 Спарро П. І. 155, 161, 164, 197, 200, 241, 287, 289, 292, 299, 301, 304, 305, 463, 464, 475, 493
 Спаська Є. Ю. 262
 Спегальський Ю. П.* 154
 Спекторський Є. В. 331, 332
 Сперанський О. В. 240
 Спиридон 207
 Сроковський К. Й. 310
 Ставицька Н. І. 361, 362
 Ставровський О. І. 11, 288
 Сталін Й. В. 67, 76
 Станзані А. В. 155, 213, 236, 345, 364, 524
 Станіславський А. І. 111, 249
 Станіславський К. С. 320
 Станюкович К. М. 423
 Стариков В. І. 217
 Старинкевич А. К. 112
 Старицька М. М. 266, 294, 297
 Старицька-Черняхівська Л. М. 62, 254, 266, 267, 280
 Старицький М. П. 47—49, 205, 210, 297, 376, 423, 426, 476, 521, 523
 Старцев Й. Д. 88, 89, 196, 200
 Старченко С. М. 342
 Стасов В. В. 205
 Стасов В. П. 95, 97, 251, 349, 524
 Стасюк М. М. 54, 254, 280
 Стасюк О. І. 504
 Стебницький П. Я. 210, 254, 267, 270, 280
 Стелецький Б. С. 344
 Стельмах М. П. 77, 209, 265
 Стельмашенко М. О. 259
 Степаненко В. 476
 Степанківський В. 519
 Степанов Є. М. 112
 Степанов М. М. 109
 Степанов О. М. 266
 Степовий Я. С. 230, 329
 Степовик Д. В. 6
 Степович А. О. 229
 Стефан 29, 153, 244, 469
 Стефанік В. С. 265
 Стефанович Я. В. 48, 519
 Стеценко Г. 94, 155
 Стеценко К. Г. 214, 215, 217, 227, 230, 329, 354, 421, 487, 488
 Стеценко М. А. 481, 482
 Стецюк К. І. 132, 134, 393
 Шенченко І. М. 49, 53, 120, 169, 205, 280, 281, 292, 297, 354, 355, 505
 Шеклов В. А. 505
 Століпін П. А. 122, 274, 286, 305, 313, 350, 450
 Столов А. 428
 Столяренко 165
 Столяренко Є. Є. 165
 Стороженко М. А. 412, 414
 Стороженко М. І. 470
 Стороженко О. П. 423
 Сторожук О. В. 475
 Страдомський М. Ф. 52
 Стражеско М. Д. 61, 254, 265, 417, 478
 Страус А. Е. 178, 182, 183, 187, 229, 352, 514
 Стрельський В. І. 132, 134
 Стріхар М. М. 248
 Струве А. Е. 42, 450, 451
 Струнников М. І. 522, 523
 Струтинський В. М. 418
 Струтинський О. О. 114
 Струтинський С. Й. 55
 Струхманчук Я. М. 255
 Стукалов О. К. 344, 522
 Стус В. С. XX, 4, 77, 78, 210, 211, 258, 272, 338
 Стус Д. В. 211
 Субботін С. І. 170, 254, 268, 402
 Суворов О. В. 247, 312
 Судзіловський М. К. 48
 Судовщикова-Косач О. П. 212
 Судомора Є. І. 301
 Сукін С. І. 37
 Суліма І. М. XVIII, 523
 Суліма К. 466
 Суліма У.—див. Ловцова У. С.
 Суліма Я. Я. 523, 524
 Супрун О. О. 208
 Супруненко М. І. 337, 497, 500
 Супруненко П. М. 4, 349, 350
 Суриков В. І. 261
 Сухарелідзе І. О. 444
 Сухенко В. В. 510
 Сухобрусів І. М. 192
 Суходолов М. М. 459, 473, 499
 Суходольський О. А. 212
 Сухомел Г. Й. 270, 403, 404, 496
 Сухомлинов В. О. 336
 Сухота Н. 479, 480
 Сухотіна А. 475
 Сушицький Ф. П. 292, 296
- Т**
- Табачник Д. В. 205, 501, 523
 Таєнчук В. А. 114
 Тальберг А. Г. 425
 Тамаров О. С. 114, 499
 Танненберг О. 288
 Тараканов М. М. 274, 306, 311
 Таран А. І. 354
 Таран П. А. 39
 Тарановський Ф. В. 277
 Таранушенко С. А. 4, 124, 154, 211, 352, 353
 Тарасевич Л. 2, 24, 89, 195
 Тарасенко М. О. 394
 Тарасов В. 157
 Тарасов К. К. 276
 Тарасова А. К. 46, 213, 271
 Таргоні О. Ю. 270
 Тарле Є. В. 204, 261, 423, 426, 519
 Тарнавський Петро 159, 292, 299
 Тарнавський Я. В. 343
 Тарновська С. 261
 Тарновський В. В. 49, 178, 254, 257, 266, 343
 Тарновський М. Я. 257, 343
 Тарновський С. В. 229
 Тарновський Я. В. 352, 393
 Тарутінова І. В. 286
 Татаринов Є. О. 206, 417
 Татарченко Г. В. 198
 Татлін В. Є. 62, 211, 354
 Тацій О. О. 105, 109, 110, 239, 254, 281, 282, 473, 476
 Тверской А. М.* 154
 Теймур Мухаммед 166
 Телегін Д. Я. XII, 134
 Теліга М. П. 69, 272, 353
 Теліга О. І. 69, 272, 285, 297, 349, 353
 Телюк С. І. 429
 Теофіл 21
 Тер-Григорянц А. Б. 112
 Теремець О. В. 189, 301
 Терехов-Багрев 188
 Терешкін В. 457
 Терещенки 420, 516
 Терещенко А. Д. 238, 239
 Терещенко І. Н. 229, 261, 343, 420, 497, 515, 516
 Терещенко Микола І. 254, 264
 Терещенко Михайло І. 280
 Терещенко Н. А. XVIII, 98, 135, 187, 214, 215, 296, 342, 343, 420, 492, 515—518
 Терещенко Н. В. 232, 235, 236
 Терещенко О. Н. 179, 343, 420, 516
 Терещенко П. Г. 296, 515, 516
 Терещенко Ф. А. 232, 235, 512
 Термен О. Ф. 99, 454
 Тернавський Є. 301
 Терновський П. О. 196, 199
 Тесленко А. Ю. 48, 473, 475, 476
 Тиманович Є. В. 6, 181, 183, 190
 Тимофеев В. Ф. 297
 Тимофеева Г. Г. 519
 Тимофеевський О. Д. 179, 180, 417, 496
 Тимофеевський В. І. 6
 Тимошенко С. К. 333, 336
 Тимошенко С. П. 277, 374, 375, 408
 Тимур-Кутлак 27
 Тимченко Є. К. 49
 Тимченко Ж. П. 212, 213
 Тинченко Я. Ю. 177, 298, 436, 437, 440, 441, 448
 Титаренко О. К. 213
 Титов Ф. І. 119, 159, 161, 163, 164, 196, 199, 257, 279, 343
 Титова Н. Ю. 114
 Тихий О. І. 77, 78, 211
 Тихонов М. С. 209
 Тихонов О. І. 374
 Тихонов С. І. 214
 Тихоход А. С. 65, 304
 Тичина П. Г. 3, 61, 77, 230, 247, 292, 295, 298, 324
 Тишлер О. Г. 301, 477
 Тищенко О. І. 281, 289, 346, 466
 Тищенко Ю. П. (Сірій) 254
 Тіалль В. М. 220
 Тільтін А. М. 362
 Тісо Й. 130
 Тітмар Мерзебурзький 23, 136
 Ткач М. П. 394
 Ткач П. Ф. 115
 Ткаченко М. М. 275
 Ткаченко М. С. 223, 280, 505
 Ткачов 379
 Ткачук А. Г. 403
 Тобілевич С. В. 3, 212
 Товстенко Т. Д. 282, 283, 368
 Товстоліс М. 107
 Тодоровський Симон 201
 Толбухін Ф. І. 70
 Толкачов З. Ш. 324
 Толлі В. І. 343
 Толлі І. А. 176
 Толоченко В. А. 72
 Толочко А. І. 171—173, 175, 194, 199, 232—235, 237, 238, 316, 325, 488, 492
 Толочко П. П. XIV, XXIII, 6, 12, 20, 21, 134, 136, 137, 153, 154, 160, 302, 322, 469, 485, 486
 Толпигін М. О. 307
 Толпигіо Б. М. 520
 Толстой Є. О. 425
 Толстой А. М. 48, 205, 283
 Толстой О. К. 165
 Толтус А. Й. 103, 332, 335, 493
 Толубинський В. І. 268, 308, 413
 Тольба В. С. 274, 321
 Тома де Томон Ж. 96
 Томашевський Г. 362
 Томашевський С. П. 458
 Томіліна Є. А. 172, 173
 Тон О. А. 96
 Тонковид А. Ф. 262
 Тонковид М. Ф. 235
 Топор-Багров М. Ф. 274
 Торклер Е. Г. 512
 Торов Д. Г. 101, 510,
 Тотлебен Е. І. 432, 449, 450
 Тоцька І. Ф. 6
 Трахтенберг А. Д. 173, 175, 327, 362, 494
 Трегубова Т. О. 6, 171, 173, 177, 204, 211, 220, 222, 254, 258, 262, 271, 273, 293, 295, 299, 333, 334, 349, 358, 383, 393, 395, 397, 398, 401, 420, 430, 432, 434—450, 452, 454, 480, 513, 519, 526
 Трепов Ф. Ф. 181, 185
 Трепов Ф. Ф. 279, 344, 524
 Трепова Є. С. 524
 Третьяков Д. К. 497, 501
 Трітшель К. Г. 425, 477, 519
 Троїцька Н. Ф. 162
 Троїцька-Гусева О. І. 261, 300
 Троїцький І. Г. 284
 Тронько П. Т. 6, 134
 Троуп'янський Ф. А. 101, 347, 419

- Трофимов М. П. 240, 349, 350
 Трофимович-Козловський Ісайя 194
 Трохименко К. Д. 62, 301, 355, 388
 Троцюк-Копайгоренко І. М. 404
 Троцький А. Д. 54, 169
 Троцький П. А. 288
 Троцинський Д. П. 195, 202
 Трубаєв П. 192
 Трубецька Є. І. 276, 349
 Трубецькі 120, 276, 286
 Трубецької С. П. 44, 484
 Трусевич М. О. 70
 Тряскін М. А. 211
 Туган-Барановський М. І. 277
 Тулуб З. П. 217, 230, 283, 374, 499
 Тулуб О. Д. 374
 Тулуб П. О. 283, 344, 373, 374
 Тульчинська Г. С. 263
 Тульчинський І.-Н. К. 260
 Тупикив В. І. 65, 67, 68
 Туптало Д. С.— див. Дмитрій Ростовський
 Турчак С. В. 274, 321
 Тустановський Р. Г. 253, 258, 493, 501
 Тутковський М. А. 505
 Тутковський П. А. 61, 120, 125, 204, 259, 261, 277, 497, 501, 502
 Тутученко С. П. 510
 Тучапська В. Г.— див. Крижанівська (Тучапська) В. Г.
 Тучапський П. А. 49, 519
 Тучков М. 434
 Тюрін В. П. 154
 Тютчев Ф. І. 165
 Тютюнник Г. М. 161, 165, 166
 Тютюнник Ю. Н. 436
- У**
- Уварова Н. Ф. 509, 512
 Уварови 512
 Ужвій Н. М. 266, 316, 319, 320, 468
 Українка Леся XIX, 3, 48, 69, 77, 129, 166, 168, 205, 207, 208, 210, 212, 230, 239, 240, 246, 250, 254, 266, 272, 294, 312, 355, 423, 476, 498
 Улитко Ю. К. 264
 Ульянов В. А. 383
 Ульянов Д. І. 212, 444, 519
 Ульянов П. М. 355
 Ульянова М. І. 212, 213, 519
 Ульянова М. О. 212, 213, 270
 Ульянови 212, 213
 Уманець О. Д. 114
 Уманська А. А. 188
 Уманський М. Б. 354
 Урицький М. С. 519
 Урусов П. А. 168
 Усачов О. І. 354
 Усенко І. С. 403
 Усенко П. Г. 342
 Успенський О. М. 475
 Устерс Д. 156
 Устич Л. М. 470
 Ухо М. С. (Ніколаєнко М.) 203—204
 Ушаков І. 35, 88, 349, 432
 Ушаков М. М. 261, 497—499
 Ушинський К. Д. 241, 246, 247
- Ф**
- Фабриціус М. П. 236
 Фадєєв М. 465
 Фадєєв О. О. 175
 Файбишенко А. Х. 265
 Файбишенко Д. Х. 313
 Файбишенко Я. Х. 59, 265, 295, 313
 Файнберг-Горська Р. Г. 274
 Фалес (з Мілету) 414
 Фалінський С. А. 222
 Фальберг Л.-К. М. 475
 Фальберг Ф. А. 171
 Фальківський (Левчук) Д. Н. 297, 420, 425, 520
 Фальковский І. Я. 195, 202, 203
 Фармаковский Б. В. 129
 Фатхінуров Г. Ф. 69
 Федір 25
 Федоров Г. 465
 Федоров Є. П. 268, 303
 Федоров Є. Я. 493
 Федоров М. М. 523, 528
 Федоров П. О. 232
 Федорова Л. Д. 6, 136, 159, 167, 184, 188, 197, 199, 203, 204, 216, 220, 236, 254, 257, 258, 260, 262, 267, 268, 270, 276, 281, 284—286, 293, 297, 299, 309, 311, 312, 327, 328, 332, 334, 344, 350, 395, 404, 408, 423, 426, 488, 521
 Федоров-Давидов О. О. 355
 Федорович Т. (Трясило) 30
 Федоровський М. М. 112
 Федоровський О. С. 124
 Федотов І. 470
 Федотович П. 470
 Федяй Л. В. 176
 Федько В. П. 456
 Федько І. Ф. 333, 336
 Фейгін Я. Г. 496
 Фельдман В. А. 173, 174, 354
 Фельдман О. 520
 Феодор Стратилат 23
 Феодорит — див. Феофіл
 Феодосій (Печерський) 24, 201, 302
 Феокритов О. П. 220
 Феофан 197
 Феофан 465
 Феофіл (Горенковский Ф.) 463—466
 Феофілакт К. М. 46
 Фердман Д. А. 506, 508, 509
 Фермі Е. 414
 Ферстер 431
 Фещенко М. М. 408, 528
 Филипович П. П. 4, 62, 207, 520
 Фіалек І. М. 55
 Фіалков Я. Н. 270, 311, 406
 Філарет (Амфітеатров Ф. Г.) 304, 305
 Філатов В. П. 530
 Філенко Л. І. 115
 Філіпенко А. Д. 211
 Філіппо Е. де 320
 Філіппов М. Г. 511
 Філоненко М. С. 515
 Фінкельштейн Е. Г. 328
 Фінк-Фіновицький К. О. 368
 Фінн В. 260
 Фірдоусі А. 387
 Фірсов І. 156
 Флавіан (Городецький М. І.) 305
 Фогель Р. П. 309
 Фокін М. Д. 48
 Фокічева І. В. 108
 Фоломін М. В. 192
 Фольборг Г. В. 417
 Фомін І. І. 112
 Фомін І. О. 105, 106, 332, 336
 Фомін О. В. 61, 473
 Форш О. Д. 213, 301
 Франк М. І. 168
 Франко З. Т. 76
 Франко І. Я. XIX, 3, 48, 76, 135, 166, 168, 207, 208, 211, 230, 246, 254, 260, 265, 266, 278, 312, 315, 376, 456, 476, 498
 Францевич І. М. 411, 412, 492, 496
 Фредро О. 504
 Фрейман А. Ф. 171
 Фрейман О. 439, 443, 447, 448
 Френкель Д. Я. 477
 Френкель С. А. 477
 Фридлін Й. А. 324
 Фріц М. П. 254
 Фрідеріх В. 470
 Фрідман Е. М. 272, 518
 Фроленко М. Ф. 519
 Фролов А. 161, 162, 290
 Фролов В. 129
 Фролов Я. Я. 61, 162
 Фролова А. Я. 164, 166
 Фроммет М. Д. 98, 497
 Фрош К. Г. 99
 Фрумін І. Й. 341, 393—395
 Фрумкін Я. П. 458
 Фуженко А. С. 208, 499
 Фузик Н. І. 114
 Фукс Г. Б. 112
 Фундуклей І. І. 117, 451
 Фурман О. І. 499
 Фурман Р. В. 159
 Футерман А. Я. 379
 Футорянський М. 238
- Х**
- Халід Джелаль 166
 Ханенко Б. І. 119, 241, 247, 296, 343, 344, 492, 516
 Ханенко В. Н. 241, 247
 Харечко А. М. 349
 Харитоненко І. Г. XVIII
 Харичков Я. І. 310
 Харламов В. О. 12, 18, 81, 147, 154, 302, 303, 322, 469
 Харченко І. 72
 Хатаєвич М. М. 128
 Хаустов П. П. 102, 104, 216
 Хачатурян А. І. 181, 246, 274
 Хвильовий М. Г. 61, 62
 Хвойка В. В. 11, 12, 14, 15, 48, 119, 188, 255, 279, 322, 342—344, 395, 397, 459, 466, 506,
 Хвостенко-Хвостов О. В. 62, 274
 Хелемський Я. О. 261
 Хижняков І. М. 515
 Химиченко О. В. 204, 212, 264
 Хитриков В. П. 250
 Хлебнікова З. Г. 336
 Хлуд Б. О. 383
 Хмельницький Б. (З.) М. VI, XVIII, 33, 34, 36, 80, 99, 120, 208, 253, 287, 288, 323, 354, 393, 420
 Хмельницький О. А. 250
 Хмельницький Ю. Б. 195
 Ходаківський М. С. 134
 Ходзицький Д. М. 250
 Ходик С. Я. 114
 Ходик Ф. 30
 Ходкевич І. 27
 Хойнацький М. Я. 176
 Хойнацький О. І. 226
 Хойнацький О. Р. 99, 161, 165, 253, 284, 362, 473
 Хойновський Й. А. 344
 Холодний Г. Г. 301, 520
 Холодний М. Г. 309, 528
 Холостенко М. В. 103—106, 109, 149, 154, 253, 354, 364, 376, 377, 379, 392, 492, 496, 527
 Хоменко 120
 Хорив 15, 151, 322, 603
 Хорошанський Г. М. 234
 Хорошилова М. Г. 324, 327
 Хорхот О. Я. 106, 355
 Хохлов В. Г. 68, 214, 376, 377, 384
 Хохлова О. Г. 376, 377
 Хохол О. М. 517
 Храновський М. С. 192
 Хренников Т. М. 274
 Хренникови 171
 Хренов К. К. 324, 325, 405, 496
 Христофоров В. 41
 Христюк П. О. 53, 280
 Хромченков В. К. 220, 223—225, 227, 229, 230, 294, 296, 297, 305, 309—312, 315, 350—353, 362, 368, 371, 372, 493, 494
 Хрущов М. С. 71, 73, 76, 184, 216, 272, 336
 Хряков М. Г. 236, 420
 Хусид Г. Я. 384, 409
- Ц**
- Царьов С. П. 174, 175
 Цвілій А. Р. 473
 Цера П. 155

Цеглинський С. 41
Цейтлін Б. С. 237
Цейтлін М. 222
Целяк М. М. 383
Церетелі І. Г. 280
Цесевич П. І. 274
Цетлін Б. 266
Циганков Д. К. 237
Циганков К. В. 237
Циганкова Е. Г. 229
Цих В. Ф. 117
Цюлковський К. Е. 412
Цунфер Я. 155, 156
Цяук В. Т. 490

Ч

Чавдар Є. І. 274, 321
Чаговець В. А. 254, 266
Чаговець В. Ю. 225, 309
Чаговець Р. В. 506, 508
Чайка П. Ф. (Чайковський) 202
Чайков І. М. 260
Чайковський І. 94, 155, 156, 158
Чайковський М. 504
Чайковський П. І. 175, 181, 202, 212, 246, 266, 274, 320, 481, 494, 506
Чалий М. К. 214, 217
Чарнецький Ф. М. 257, 352
Часник І. Н. 58
Чвітка М. 155, 156
Чебікіна Т. О. 203
Чеканюк Ю. А. 266
Чекунов А. В. 402
Чемеринський О. (Ярослав Оршан) 272, 297
Чемерис А. Г. 206, 339
Чепелик В. А. 499
Чепелик В. В. 355, 472
Чепракова 163
Червоненкіс І.-А. Р. 369
Черкасенко С. Ф. 264
Черкаський А. І. 425
Черкаський А. М. 301, 354, 355
Черкес О. І. 413
Черна В. І. 348, 363, 378, 386, 424
Черневський М. 519
Черницький Н. І. 373
Чернишов Б. І. 278, 328, 329
Чернишов Б. С. 324, 328, 329
Чернишов О. П. 65
Черніков С. М. 268
Чернов В. Є. 179, 293, 477, 478
Черномор-Задерновський Ф. В. 293
Чернояров Л. П. 350
Чернявська І. В. 114
Чернявська П. Г. 163
Черняхівський Є. Г. 293
Черняхівський О. Г. 266, 309
Чехівський В. М. 55, 62, 280, 520
Чехівські 520
Чехов А. П. 530
Чечель М. Ф. 280
Чечик З. С. 114, 249
Чечулін Д. М. 109
Чигринцева М. І. 169
Чижевський П. І. 267
Чижов М. О. 99, 253
Чикаленко Є. Х. 49
Чикаленко А. Є. 120
Чирков 438
Чирков Б. П. 468
Чистяков Б. І. 274
Чистяков Г. П.* 154
Чистяков І. 271
Чистякова В. М. 523, 525, 526
Чмутіна Н. Б. 333
Чован М. М. 495
Чоколов І. І. 40, 217, 222
Чоколов М. І. 296, 297, 492
Чоколова С. Г. 221, 222
Чолганський А. Е. 520
Чорний М. К. 468
Чорний В. С. 245

Чорний-Діденко Ю. (Діденко В. Л.) 497—499
Чорновіл В. М. 77
Чорнокозенко Є. В. 427
Чорноморченко М. Ф. 509, 526
Чубинський П. П. 46, 49, 80
Чудновський Г. І. 444, 519
Чужбинов Т. О. 204
Чуйков В. І. 289
Чукарев М. Д. 65
Чуленко М. Ф. 314
Чулипа І. І. 6, 159
Чумак В. Г. 492, 494, 520
Чуприн А. М. 386
Чупринка Г. О. 254

Ш

Шабліовський Є. С. 338, 425
Шагайда С. В. 468
Шаляпін Ф. І. 274, 316, 320, 506
Шамеко Т. І. 276
Шаміль 128, 334, 335
Шамо І. Н. 208, 492, 494, 495
Шамота М. З. 268, 338
Шамрасва А. М. 345, 470
Шамрай С. В. 262
Шамрило Т. В. 65
Шанцер А. О. 316
Шапіро У. П. 370
Шаповал Б. М. 301
Шаповал І. П. 264, 410, 418
Шаповал М. Ю. 254, 294, 295
Шапошников В. Г. 501
Шапран А. А. 266
Шараївський Н. А. 159, 199
Шарапов В. М. 113, 114
Шарлемань Й. 198, 457, 459
Шарлемань Л. І. 198
Шарлемань М. В. 124
Шаровольський І. В. 309
Шаровольський Н. 112
Шаронов М. А. 355
Шатров І. О. 163
Шафран Ю. 379
Шахбазян Г. Х. 313
Шварц А. Х.-М. 239
Шварцман А. І.— див. Шестов Лев
Швецов П. О. 444
Швець В. С. 497, 499
Швець І. Т. 134, 278, 308, 413, 497
Швець Ф. П. 56
Швиговський В. Ф. 263
Швидченко О. І. 235
Швогер-Литецький Ф. Ф. 396
Шебаліни М. П. і П. В. 519
Шевельов З. А. 361
Шевко А. М. 417
Шевлицький Я. 155, 156
Шевцов І. С. 65
Шевченко В. П. 194, 198, 210, 215, 230, 344, 401, 438, 479, 480, 484, 485, 528
Шевченко І. Т. 410
Шевченко Л. В. 6, 168, 206, 207, 210, 213, 247, 279, 315, 352, 353, 377, 407, 417, 418, 445, 492, 506, 509
Шевченко М. А. 444
Шевченко М. Ю. 215, 235, 279
Шевченко Н. О. 170
Шевченко Т. Г. VI, 3, 41, 44—48, 52, 56, 62, 77, 95, 106, 111, 113, 118, 127, 128, 135, 166, 168, 207, 208, 210, 211, 214, 215, 217, 230, 241, 253, 254, 265, 266, 274, 278, 285, 287, 312, 315, 329, 343, 352, 353, 355, 420, 456, 458, 484, 487, 492, 498, 503, 523
Шевченко Ф. П. 134, 268, 337
Шевчук 379
Шедель Й.-Г. 91, 196, 200
Шекспір В. 210, 317, 376, 523
Шелест П. Ю. 184
Шелест Ю. В. 520
Шелопутов П. 210
Шелтовський Й. 466
Шелухін С. П. 267, 280
Шемет С. М. 285
Шемседінов І. Г. 355, 418, 455
Шен Б. Е. 519
Шепітько Л. Ю. 257
Шептицький Андрей 492
Шервуд Л. В. 355
Шереметєв 160
Шерман В. М. 429
Шерстюк Г. 215
Шестов Лев (Шварцман А. І.) 204, 349, 350, 351, 480
Шестопал М. М. 77
Шехонін М. О. 101, 103, 104, 253, 286, 344, 349, 480, 483, 513
Шилов Є. О. 410, 496
Шиман К. Ф. 162, 164, 188, 210, 234, 236, 253, 264, 489
Ширай Д. 46
Ширмовська А. Ю. 378
Широцький К. В. 119, 254
Шифрін Н. А. 260
Шишкін В. В. 69
Шишкін І. І. 261
Шіле О. Я. 41, 43, 183, 253, 256, 261, 271, 419, 420, 451, 452, 454, 480, 493
Шіллер Ф. 210, 311, 320, 376
Шкавера Г. Л. 309
Шкловський В. Б. 441
Шкляр М. Г. 211
Шкоти 263
Шкурат С. Й. 468
Шлаканий Г. В. 106, 110, 379
Шлейфер Г. П. 42, 99, 192, 264, 292, 296, 316—318, 320, 343, 351, 419, 420, 423, 452, 509
Шлейфер П. І. 475, 528
Шлепаков А. М. 328, 337, 506, 509
Шліхтер О. Г. 260, 278, 444, 515, 519
Шмаглай М. М. XII
Шмальгаузен І. І. 46, 61, 254, 270, 271
Шмідт К. К. 348
Шміт Ф. І. 121, 123, 125, 261, 353
Шмульсон І. А. 214, 265, 340, 399, 421, 437, 469
Шовкоплас Г. М. 255
Шовкуненко О. О. 265, 355
Шолом-Алейхем (Рабинович Ш. Н.) 3, 187, 271
Шолуденко Н. М. 72
Шостакович Д. Д. 422, 506
Шпак М. Т. 268, 414
Шпакевич М. 504
Шпара І. П. 114
Шперо І. П. 57
Шпінель Й. А. 301
Шпонько Г. А. 250
Шраг І. А. 267, 280
Шредер І. М. 99, 473
Шрьотер В. О. 99, 253, 273, 512, 513
Штауберт О. 440
Штейберг С. 458
Штейн І. Ф. 46
Штейнберг А. П. 274
Штейнберг Я. А. 105, 106, 109, 254, 281, 282, 333
Штейнгель Р. В. 292, 293, 299, 300, 341
Шгейнгель Ф. Р. 55, 280, 292, 299, 300
Штепа К. Т. 297
Штільман Є. Ю. 524, 526
Штільман І. Н. 354, 355
Штогаренко А. Я. 321
Шток Л. 432, 434
Штокало Й. З. 270, 337
Штром І. В. 96, 217, 251, 273, 281, 283, 287—289, 483, 512, 528
Штуль О. Д. 285
Шугаєвський В. А. 255
Шукшин В. М. 166
Шулешко І. В. 223, 314, 315
Шульгин О. Я. 54, 267, 280, 505
Шульгін В. В. 519
Шульженко А. А. 205

Шумицький О. І. 108
 Шумський О. Я. 62
 Шумський Ю. В. 62, 254, 265, 266, 468
 Шуринок А. Р. 516, 517
 Шуркевич Б. 504
 Шутілов М. 282, 339, 373

Щ

Щедрін М. П. 519
 Щек 15, 151, 322
 Щепін К. І. 195, 202
 Щепкін М. С. 46
 Щербак В. А. 427
 Щербаківський В. М. 254, 343
 Щербаківський Д. М. 4, 52, 61, 119, 120, 124, 254, 255, 261, 276, 307, 342, 343, 352, 353
 Щербаков Б. В. 334
 Щербаков В. С. 334
 Щербаков П. І. 69
 Щербакови 237
 Щербань О. Н. 279, 308, 413
 Щербань С. О. 134
 Щербацький Тимофій (Щербак Т.) 195
 Щербина В. І. 52, 119, 120, 124, 170, 254, 266, 298, 327, 343, 353
 Щербина Г. Я. 190, 192, 393, 397, 480, 487
 Щербина К. М. 310
 Щербицький В. В. 184, 336, 349, 351
 Щириця Ю. 215
 Щирський І. 32, 89, 195, 202
 Щитківський І. І. 124, 275, 343
 Щорс М. О. 56, 266, 445, 446, 473
 Щукіна Н. М. 455, 456
 Щуко В. О. 101, 253, 272, 386
 Щур В. І. 159
 Щусев О. В. 386
 Щусь О. Й. XIX, 481

Ю

Юденко Ю. Ф. 444
 Юдін В. Л. 253, 273
 Юдін П. 462
 Юдіна В. Б. 114
 Юдіна М. В. 422
 Юзефович М. В. 178, 344
 Юкін П. 129
 Юнов Б. 232
 Юра Г. П. 375, 376, 468
 Юрасов М. 91, 241, 243
 Юренко С. П. 6
 Юр'єв Ф. І. 266, 355
 Юрій Долгорукий 149
 Юркевич В. Д. 275, 520
 Юркевич Л. Й. 254
 Юркевич П. Д. 196, 199
 Юрченко В. І. 435—437, 439, 448
 Юрченко П. Г. 104, 105, 111, 179, 249, 354
 Юрченко Ю.—див. Яновський Ю. І.
 Юсім Р. М. 157
 Юскевич-Красковський І. 135
 Юсгініан І. 82, 322
 Юхтовський Р. П. 501, 530
 Юшенов П. М. 288
 Ющинський А. 284

Я

Яблоновський О. 312
 Яблонський В. М. 321
 Яблонський Д. Н. 111, 249
 Яворницький Д. І. 124, 353
 Яворський В. П. 406
 Яворський М. І. 135
 Яворський Стефан 32, 195, 201
 Ягимовський Ф. А. 374
 Якір Й. Е. 105, 128, 184, 333, 336
 Якобсон А. М. 329
 Яковенко Г. 440
 Яковенко І. 297

Яковенко І. В. 157
 Яковкін А. О. 303
 Яковлев М. (Косин) 169
 Яковченко М. Ф. 375, 376
 Якубович М. 93
 Якубовський І. Г. 289
 Якубський Б. В. 306, 312
 Якушев 72
 Ямпольська Г. 254
 Яната О. А. 352, 353
 Яневський Д. Б. 240, 281
 Янін А. О. 250
 Янко Д. Г. 209
 Янко Н. Д. 6
 Яновська Л. О. 266, 306, 313, 314
 Яновський Б. К. 274
 Яновський Ф. Г. 48, 195, 477, 480, 487, 490, 491
 Яновський Ю. І. (Юрченко Ю.) 77, 179, 211, 468
 Янчевський М. М. 440, 448
 Янченко В. А. 176, 448
 Яремич С. П. 261, 290
 Яровинський Б. Л. 181
 Яровський Г. 203
 Ярон С. Г. 229, 230
 Ярослав Мудрий 18—20, 23, 82, 83, 85, 151, 152, 243, 253, 391, 393
 Ярослав Ю. Ю. 58
 Ярошинський І. 383
 Ясинський Варлаам 30, 195, 201, 304, 349
 Ясієвич В. Є. 261, 262, 273, 276, 281, 286, 427
 Яскевич М. І. 229, 319, 375, 387
 Яснопольський Л. М. 297
 Ястребова О. Б. 234, 240, 246, 248, 357, 369, 474, 475
 Яхненко Є. А. 174
 Яхненко К. М. 235
 Яхненко М. 235
 Яшвіль В. О. 247
 Яшвіль Л. М. 241, 247

ПОСТАТЕЙНИЙ ПОКАЖЧИК

1. АНДРІЇВСЬКА ЦЕРКВА, 1747—62. Андріївський узвіз, 23.	155—159	4.1. Церква св. Миколи, поч. 19—20 ст. Паркова дорога.	179
1.1. Могила Муравйова А. М.	160	5. БАКТЕРІОЛОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ, кін. 19 — поч. 20 ст. Протасів Яр, 4.	179
2. АНДРІЇВСЬКИЙ УЗВІЗ, 18—20 ст.	160—161	5.1. Старий (історичний) корпус 1896, в якому працювали Високович В. К., Павловський О. Д., Підвисоцький В. В., Тимофєєвський О. Д.	179—180
2.1. Альтанка, 1897—98.	161	5.2. Вірусологічний корпус 1946, в якому працювали Громашевський Л. В., Сиротинін М. М.	180—181
2.2. Житловий будинок, кін. 18 — поч. 20 ст. (№ 2-а).	161—162	6. БАНКОВА ВУЛИЦЯ, 19—20 ст.	181
2.3. Житловий будинок, 1913—15 (№ 2-б).	162	6.1. Будинок 1937, в якому проживав Вронський В. І. (№ 3).	181—182
2.4. Житловий будинок, 1909—10 (№ 2-в).	162	6.2. Будинок Городецького В. В., 1901—03 (№ 10).	182—183
2.5. Житловий будинок, 1914 (№ 3/24).	162—163	6.3. Будинок штабу Київського військового округу, 1936—40 (№ 11).	183—184
2.6. Житловий будинок, рубіж 19—20 ст. (№ 8).	163	6.4. Житловий будинок 2-ї пол. 19 ст.—1914, в якому проживав Глушков В. М. (№ 5—7).	184
2.7. Житловий будинок, 1-а пол. 19 ст. (№ 10).	163	6.5. Особняк, 2-а пол. 19 ст. (№ 2).	185—187
2.8. Житловий будинок, кін. 19 — поч. 20 ст. (№ 20-б).	163	7. БАСЕЙНА ВУЛИЦЯ, кін. 19—20 ст.	187
2.9. Житловий будинок 1890-х рр., в якому містилася майстерня Кавалерідзе І. П., проживав Титов Ф. І. (№ 21).	163—164	7.1. Готель «Пале-Рояль» і прибутковий будинок, 1899—1900 (№ 1/2).	187—188
2.10. Житловий будинок 1874, в якому проживав Оглоблин О. П. (№ 4/26).	164	7.2. Житловий будинок, 1900 (№ 15).	188
2.11. Житловий будинок поч. 20 ст., в якому проживав Шиман К. Ф. (№ 11).	164	7.3. Житловий будинок Управління капітального будівництва Київського міськвиконкому, 1954—55 (№ 17).	188
2.12. Житловий будинок 1-ї пол. 19 ст., в якому проживали Анненков О. С., Булгаков М. О., Воскресенський І. П., Муравйов А. М. (№ 38).	164—165	8. БЕЗКОШТОВНА ХІРУРГІЧНА ЛІКАРНЯ ЗАЙЦЕВА Й. М., 1897—1911. Вул. Фрунзе, 61—63.	188—189
2.13. Житловий будинок 1900—01, в якому проживали Житецький П. Г., Кезма Т. Г., Сагарда М. І., Тютюнник Г. М. (№ 34).	165—166	9. БЕССАРАБСЬКИЙ КРИТИЙ РИНОК, 1912. Бессарабська пл., 2.	189—190
2.14. Житловий будинок кін. 19 ст., в якому проживали Кудрявцев П. П., Оглоблин О. П. (№ 2-г).	166—167	10. БОРИСОГЛІБСЬКА ВУЛИЦЯ, 19—20 ст.	190
2.15. Житловий будинок 1888, в якому проживали родина Булгакових, Кошиць О. А., Листовничий В. П. (№ 13).	167—168	10.1. Житловий будинок, 1875 (№ 5).	190
2.16. Житловий будинок («Замок Річарда — Левове Серце») 1902—04, в якому проживали Голубев С. Т., Дядченко Г. К., Красицький Ф. С. та інші. Містилася редакція журналу «Шершень» (№ 15).	168—169	10.2. Житловий будинок, 2-а пол. 19 ст. (№ 6).	190—191
2.17. Садиба, кін. 19 ст. (№ 19).	169	10.3. Житловий будинок, 1864 (№ 21/19).	191
3. АРТЕМА ВУЛИЦЯ, рубіж 19—20 ст.	169—170	10.4. Садиба, 19 ст. (№ 15, 15-б, 15-в, 15-г).	191
3.1. Будинок 1911—12 приватних навчальних закладів Жекуліної А. В., в якому містився евакогоспіталь, де помер Ватутін М. Ф. (№ 27).	170	11. БОРИЧІВ ТІК ВУЛИЦЯ, 19—20 ст.	191—192
3.2. Житловий будинок, 1910 (№ 7).	170—171	11.1. Будинок причту церкви Миколи Доброго, 1832 (№ 20/4).	192
3.3. Житловий будинок, 1898 (№ 14).	171	11.2. Житловий будинок, 1816 (№ 22-а).	192—193
3.4. Житловий будинок, серед. 19 ст. (№ 22).	171	11.3. Житловий будинок, поч. 19 ст. (№ 23/3).	193
3.5. Житловий будинок, 1890 (№ 26).	171	11.4. Житловий будинок, 1854 (№ 23-а).	193
3.6. Житловий будинок, 1913—14 (№ 47).	171—172	11.5. Житловий будинок, 1903 (№ 35).	193
3.7. Житловий будинок, рубіж 19—20 ст. (№ 72).	172	11.6. Житловий будинок, 1-а пол. 19 ст. (№ 43/5).	193—194
3.8. Житловий будинок, 1930-і рр. (№ 76).	172	11.7. Житловий будинок 1-ї пол. 19 ст., в якому проживав Кецохвелі Ладо (№ 25).	194
3.9. Житловий будинок 1913—15, в якому проживав Даміловський М. О. (№ 40/1).	172—173	12. БРАТСЬКИЙ БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ МОНАСТІР І КИЇВСЬКА АКАДЕМІЯ, 17—20 ст. Контрактова пл., 3.	194—197
3.10. Житловий будинок 1913, в якому проживав Пальмов В. Н. (№ 33-а).	173	12.1. Братський корпус, 19 ст.	197
3.11. Житловий будинок 1910, в якому проживав Фельдман В. А. (№ 42).	173—174	12.2. Будинок ігумена, 1781.	197—198
3.12. Житловий будинок комунальників, 1935 (№ 26-а).	174	12.3. Крамниці 1-ї чв. 19—20 ст., де містився штаб Дніпровської військової флотилії.	198
3.13. Житловий будинок працівників енергомережі, 1930-і рр., 1954 (№ 79).	174	12.4. Лазня, 19 ст.	198
3.14. Житловий будинок працівників Наркомюсту 1930-х рр., в якому проживав Кікоть А. І. (№ 48).	174—175	12.5. Мури монастиря, 18—19 ст.	198
3.15. Особняк 1945, в якому проживали Василевська В. Л., Корнійчук О. Є. (№ 46).	175	12.6. Новий навчальний корпус Київської духовної академії, 1822—25. Контрактова пл., 3.	198—199
3.16. Садиба кін. 19 — поч. 20 ст., в якій проживали Волков О. М., Осмьоркін О. О., Смирнов-Ласточкін І. Ф. (№ 10).	175—176	12.7. Поварня з келіями, 17—19 ст.	199—200
3.17. Садиба 2-ї пол. 19 ст., де містилися Бессарабські казарми, штаб Київського укріпленого району (№ 24).	176—177	12.8. Проскурня, 1-а чв. 19 ст.	200
4. АСКОЛЬДОВА МОГИЛА, 9—20 ст. Паркова дорога.	177—179	12.9. Сонячний годинник, кін. 18 ст.	200
		12.10. Старий академічний корпус з Благовіщенською церквою, 1-а пол. 18 ст. Вул. Г. Скороди, 2.	200—203
		12.11. Трапезна з церквою Святого Духа, 1-а пол. 17 — серед. 19 ст.	203
		13. БУДИНОК поч. 20 ст., в якому містився КАРЕТНИЙ ЦЕХ. Вул. Ямська, 54.	203
		14. БУДИНОК поч. 20 ст., в якому містився ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ ЗАПАСНИЙ ПІДПІЛЬНИЙ РАЙКОМ КП(б)У. Вул. Палаївська, 9.	203—204
		15. БУДИНОК кін. 19 ст., в якому містився ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ ОСНОВНИЙ ПІДПІЛЬНИЙ РАЙКОМ КП(б)У. Вул. Некрасовська, 3.	204

16. БУДИНОК кін. 19 — поч. 20 ст., В ЯКОМУ МІСТИЛАСЯ КУЗНЯ. Вул. Ямська, 44. 204
17. БУДИНОК 1936, В ЯКОМУ МІСТИЛАСЯ ШКОЛА УКРАЇНСЬКОГО ШТАБУ ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ. Вул. І. Крамського, 10. 204
18. БУДИНОК 1903, В ЯКОМУ МІСТИЛАСЯ ЯВОЧНА КВАРТИРА КИЇВСЬКОГО ПІДПІЛЬНОГО ОБЛАСНОГО КОМІТЕТУ КП(б)У, ПРОЖИВАВ КАРАКІС І. Ю. Пров. Рильський, 5. 204
19. БУДИНОК 30-х рр. 20 ст., В ЯКОМУ МІСТИЛАСЯ ЯВОЧНА КВАРТИРА ПІДПІЛЬНОЇ ГРУПИ КУШНІРОВА Ф. М. Вул. Юрківська, 36. 204
20. БУДИНОК 2-ї пол. 19 ст., В ЯКОМУ МІСТИЛОСЯ КИЇВСЬКЕ ЛІТЕРАТУРНО-АРТИСТИЧНЕ ТОВАРИСТВО. Вул. Рогнідинська, 1/13. 204—205
21. БУДИНОК 1880, В ЯКОМУ НАРОДИВСЯ БУЛГАКОВ М. О. Вул. Воздвиженська, 10-в. 205
22. БУДИНОК 1957, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ АНТОНОВ О. К. Вул. Огарьова, 1. 205
23. БУДИНОК 1975, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ БИКОВ А. Ф. Вул. О. Гуманяна, 8. 205
24. БУДИНОК 1895, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ БОГОМАЗОВ О. К. Вул. Смирнова-Ласточкина, 18. 205
25. БУДИНОК 1920—33, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ БОГОМОЛЕЦЬ О. О. Вул. Академіка Богомольця, 2. 205—206
26. БУДИНОК кін. 19 ст., В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ ГРІНЧЕНКО Б. Д. Вул. Гоголівська, 8. 206
27. БУДИНОК 1960, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ ГРОМАШЕВСЬКИЙ Л. В. Вул. І. Мар'яненка, 11/12. 206—207
28. БУДИНОК рубежу 19—20 ст., В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ ДРАЙ-ХМАРА М. П. Вул. Садова, 1/14. 207
29. БУДИНОК бл. 1900, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ ІГНАТОВИЧ В. В., ПЕРЕБУВАВ ФРАНКО І. Я. Пров. Несторівський, 8. 207
30. БУДИНОК поч. 20 ст., В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ ІЖАКЕВИЧ І. С. Вул. Бондарська, 11. 207
31. БУДИНОК 1956, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ ІЖАКЕВИЧ І. С. Вул. М. Садовського, 8-а. 207
32. БУДИНОК поч. 20 ст., В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ КРАСИЦЬКИЙ Ф. С. Вул. Брюсова, 20/16. 208
33. БУДИНОК 1974, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ КУНЦЕВИЧ Е. М. Пров. Бастіонний, 9. 208
34. БУДИНОК 1973, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ ЛУЦЕНКО Д. О. Вул. Суворова, 19-а. 208
35. БУДИНОК поч. 1970-х рр., В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ МИКОЛАЙЧУК І. В. Вул. Серафимовича, 5. 208
36. БУДИНОК 1959—61, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ ПАРАДЖАНОВ С. Й. Просп. Перемоги, 1. 208—209
37. БУДИНОК 2-ї пол. 20 ст., В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ ПЕТРОВ В. П. Вул. Володимиро-Либідська, 16. 209
38. БУДИНОК 60-х рр. 20 ст., В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ ПОЛТОРАЦЬКИЙ Г. М. Вул. О. Теліги, 13/14. 209
39. БУДИНОК 1946—51, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ РИЛЬСЬКИЙ М. Т. Вул. М. Рильського, 7. 209
- 39.1. Пам'ятник Рильському М. Т., 1968. 209
40. БУДИНОК 1908, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ САКСАГАНСЬКИЙ П. К. Вул. Жиянська, 96. 210
41. БУДИНОК 1900—01, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ СЕСПЕЛЬ МІШШІ. Вул. Лабораторна, 7. 210
42. БУДИНОК 1899, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ СТЕБНИЦЬКИЙ П. Я. Вул. Тургенєвська, 65. 210
43. БУДИНОК кін. 1970-х рр., В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ СТУС В. С. Вул. Чорнобильська, 13-а. 210—211
44. БУДИНОК 1950-х рр., В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ ТАРАНУШЕНКО С. А. Вул. Димитрова, 6. 211
45. БУДИНОК кін. 19 ст., В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ ТАТАЛІН В. Є. Вул. В. Дончука, 5. 211
46. БУДИНОК поч. 20 ст., В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ ФІЛІПЕНКО А. Д. Вул. Станіславського, 3. 211
47. БУДИНОК серед. 20 ст., В ЯКОМУ ПРОЖИВАЛА ГЛУШЕНКО П. І. Вул. Кіквідзе, 30-а. 211
48. БУДИНОК поч. 1950-х рр., В ЯКОМУ ПРОЖИВАЛА КЛИМЕНКО-ЖУКОВА В. Ф. Пров. Академіка Філатова, 3/1. 211
49. БУДИНОК 1910-х рр., В ЯКОМУ ПРОЖИВАЛА ОЛЕНА ПЧІЛАКА. Вул. Овруцька, 6. 211—212
50. БУДИНОК РУБЕЖУ 19—20 ст., В ЯКОМУ ПРОЖИВАЛА РОДИНА УЛЬЯНОВИХ. Вул. Лабораторна, 12. 212
51. БУДИНОК 1911, В ЯКОМУ ПРОЖИВАЛА ТОБІЛЕВИЧ С. В. Вул. Тургенєвська, 81. 212
52. БУДИНОК 1898, В ЯКОМУ ПРОЖИВАЛИ ДЕ- 212—213
- МИДОВ К. П., ПРОЦЕНКО А. Ф. та інші. Пров. Чеховський, 4. 213
53. БУДИНОК бл. 1900, В ЯКОМУ ПРОЖИВАЛИ КУЗЬМІН Є. М., ФОРШ О. Д., БУВАВ ПАУСТОВСЬКИЙ К. Г. Вул. Стрітенська, 15. 213
54. БУДИНОК 1897, В ЯКОМУ ПРОЖИВАЛИ ПЛАТОНОВ Х. П., УЛЬЯНОВИ та інші. Вул. Кудрявська, 10. 213
55. БУДИНОК ГІМНАЗІЇ 1903, В ЯКІЙ НАВЧАЛАСЯ ТАРАСОВА А. К. Вул. Різницька, 2/34. 213
56. БУДИНОК ГОТЕЛЮ 30—40-х рр. 19 ст., В ЯКОМУ ЗУПИНЯЛАСЯ МАРКО ВОВЧОК. Вул. Братська, 7. 214
57. БУДИНОК ПРАЦЬОВИТОСТІ 1894—96, В ЯКОМУ МІСТИЛАСЯ ЯВОЧНА КВАРТИРА КИЇВСЬКОГО ПІДПІЛЬНОГО МІСЬККОМУ КП(б)У. Вул. Гоголівська, 39. 214
58. БУДИНОК ФЕЛЬДШЕРСЬКОЇ ШКОЛИ 1907, В ЯКОМУ ЖИВ І ПРАЦЮВАВ СТЕЦЕНКО К. Г., ДЕСФОРМОВАНО ТИМЧАСОВИЙ ВІЙСЬКОВО-САНІТАРНИЙ ПОЇЗД № 1078. Вул. Мельникова, 14. 214
59. БУДИНОК ЦЕРКОВНО-УЧИТЕЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ (СЕМІНАРІЇ) 1903, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАЛИ ЛЕОНТОВИЧ М. Д., ЛІПКІВСЬКИЙ В. К., СТЕЦЕНКО К. Г., НАВЧАВСЯ МІНЬКІВСЬКИЙ О. З. Вул. Пугачова, 12/2. 214—215
60. БУДИНОК ШКОЛИ 1937, В ЯКІЙ НАВЧАВСЯ ЄГУНОВ К. К. Вул. Коперника, 8. 215
61. БУДИНОК ШКОЛИ 1936, В ЯКІЙ НАВЧАЛАСЯ МАРКУС Т. Й. Вул. Жиянська, 46. 215
62. БУДИНОК ШКОЛИ-ПРИТУЛКУ 1902, В ЯКОМУ ПРОЖИВАЛИ ДІТИ З ФАШИСТСЬКИХ КОНЦТАБОРІВ. Вул. Пугачова, 3. 215
63. БУДИНОК ЦК КП(б)У, 1936—38. Михайлівська пл., 1. 215—216
64. БУРСА КИЇВСЬКОЇ АКАДЕМІЇ кін. 18 — поч. 19 ст., В ЯКІЙ ПРОЖИВАВ ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ С. С. Вул. Набережно-Хрещатицька, 27. 216—217
65. ВЕЛИКА ЖИТОМИРСЬКА ВУЛИЦЯ, 19—20 ст. 217
- 65.1. Будинок житлового кооперативу «Радянський лікар» 1928—30, в якому проживали Альошин П. Ф., Гаккебуш Л. М., Іванов В. М. (№ 17/2). 217—219
- 65.2. Будинок Київського православного релігійно-просвітницького товариства 1903, в якому працювали Богдешевський Д. І., Гроссу М. С. (№ 9). 219—220
- 65.3. Житловий будинок, 1910-і рр. (№ 6/11). 220
- 65.4. Житловий будинок, кін. 19 — поч. 20 ст. (№ 10). 220
- 65.5. Житловий будинок, 1900—01 (№ 13). 220—221
- 65.6. Житловий будинок, 1909 (№ 25/2). 221
- 65.7. Житловий будинок, 1911—12 (№ 32). 221—222
- 65.8. Житловий будинок 1910—11, в якому містилася друкарня Чоколова І. І. (№ 20). 222—223
- 65.9. Житловий будинок 1903—04, в якому проживав Добрий А. Ю. (№ 8-б). 223
- 65.10. Житловий будинок 1904, в якому проживав Кричевський В. Г. (№ 12). 223
- 65.11. Житловий будинок 1899—1900, в якому проживав Ляскоронський В. Г., містилися явочні квартири Організаційного комітету ІІ з'їзду РСДРП (№ 38). 223—224
- 65.12. Житловий будинок кін. 19 ст., в якому проживав Патон Є. О. (№ 24). 224—225
- 65.13. Житловий будинок 1908—11, в якому проживав Чаговець В. Ю. (№ 23). 225
- 65.14. Житловий будинок 2-ї пол. 19 ст., в якому проживали Голубев С. Т., Марголін А. Д., перебував Панас Мирний та інші (№ 4). 225—226
- 65.15. Житловий будинок 1912, в якому проживали Душечкін О. І., Ідзковський А. Л., Любомирський Г. Л., Протопопов В. П. (№ 8-а). 226—227
- 65.16. Житловий будинок 1912, в якому проживали родина Прахових, Ромоданов А. П. (№ 40/2). 227
- 65.17. Житловий будинок зі «старокиївською» аптекою 19 ст., в якому проживав Прахов А. В. (№ 6/11). 227
- 65.18. Особняк кін. 19 ст., де в Інституті мікробіології ім. Д. Заболотного, працювали відомі вчені (№ 28). 227—229

65.19. Реальне училище, 1858—61 (№ 2).	229	шевський М. С., Тищенко Ю. П. та інші (№ 28).	
65.20. Садиба кін. 19 — поч. 20 ст., в якій проживали Бобинський Г. А., Кондратюк Ю. В., Ярон С. Г. та інші (№ 18).	229—230	72.2. Будинок Київської художньої школи (Національний музей історії України), 1937—39 (№ 2).	254—255
65.21. Садиба 1910-х рр., в якій проживали Стеценко К. Г., Тулуб З. П. (№ 6, 6-а).	230	72.3. Будинок ректорату університету серед. 19 ст., в якому проживали родина Карпек, Клименко П. В., Нарбут Г. І. та інші (№ 64).	255—256
66. ВЕРХНІЙ ВАЛ ТА НИЖНІЙ ВАЛ ВУЛИЦІ, 19—20 ст.	231—232	72.4. Готель кін. 19 — поч. 20 ст., в якому проживали Васнецов В. М., Гашек Я., Котарбінський В. О., Кричевський Ф. Г., Петлюра С. В. (№ 36).	256—257
66.1. Готель «Дудман», 1892—95. Вул. Нижній Вал, 39.	232	72.5. Готель Чарнецького Ф. 1879, в якому проживали Врубель М. О., Нестеров М. В., Петр В. І., де містилися установи, в яких працювали й навчалися відомі діячі науки і культури (№ 16).	257—258
66.2. Житловий будинок, 1876 (№ 7).	232—233	72.6. Гуртожиток гірничодобувного технікуму, 1950 (№ 69).	258
66.3. Житловий будинок, 1883. Вул. Верхній Вал, 18.	233	72.7. Житловий будинок, 2-а пол. 19 ст. (№ 23/27).	258—259
66.4. Житловий будинок, 1892 (№ 24).	233	72.8. Житловий будинок 1870-х рр., в якому містився Український науково-дослідний геологічний інститут, працювали відомі вчені (№ 44).	
66.5. Житловий будинок, 1893 (№ 28/12).	233—234	72.9. Житловий будинок 1907, в якому містилася гімназія Левандовської М. І., де працювали відомі діячі науки і культури (№ 81).	259
66.6. Житловий будинок, 1900 (№ 32).	234	72.10. Житловий будинок 1898, в якому містилася гімназія Стельмашенка М. О., працювали і проживали відомі діячі науки і культури (№ 40/2).	259—260
66.7. Житловий будинок, 2-а пол. 19 ст. Вул. Нижній Вал, 35.	234	72.11. Житловий будинок 1888, в якому містилася мистецька студія «Культурної ліги» (№ 61-6).	260
66.8. Житловий будинок, кін 19 ст. Вул. Верхній Вал, 40.	234	72.12. Житловий будинок 1888, в якому містилися редакція газети «Киевское слово», літературна студія «Контакт», народився Вертинський О. М. (№ 43).	260—261
66.9. Житловий будинок, 1899 (№ 48/28).	234—235	72.13. Житловий будинок 1889—90, в якому містилися Рисувальна школа Мурашка М. І., гімназії Бейтель А. О., Перетяткович В. А., Археологічний інститут (№ 47).	261—262
66.10. Житловий будинок, 1862 (№ 68).	235	72.14. Житловий будинок 1881, в якому містилася явочна квартира Залізничного підпільного райкому КП(б)У (№ 84).	262
66.11. Житловий будинок поч. 20 ст., в якому містилася конспіративна квартира підпільної групи робітників мотоверфі «Усма» заводу «Ленінська кузня». Вул. Нижній Вал, 61.	235	72.15. Житловий будинок 1950-х рр., в якому проживав Деревус М. Г. (№ 9).	262
66.12. Комплекс добродійних закладів Терещенків Ф. А. і Н. В., кін. 19 ст. (№ 49).	235—236	72.16. Житловий будинок 1860—1900, в якому проживав Іконников М. С. (№ 18).	263
66.13. Садиба, кін. 19 — поч. 20 ст. Вул. Верхній Вал, 4.	236	72.17. Житловий будинок 1870-х рр., в якому проживав Образцов В. П., містилася редакція газети «Чехослов'янин» (№ 34).	263
66.14. Садиба, 19 — поч. 20 ст. (№ 16, 16-а, 16/4).	236—237	72.18. Житловий будинок 1893, в якому проживав Петлюра С. В., містилася редакція газети «Слово» (№ 78).	263—264
66.15. Садиба, 2-а пол. 19 ст. Вул. Нижній Вал, 17, 17/6.	237	72.19. Житловий будинок поч. 20 ст., в якому проживав Терещенко М. І. (№ 51-а).	264
66.16. Садиба, 19—20 ст. (№ 19—21).	237—238	72.20. Житловий будинок 1899—1902, в якому проживав Химиченко О. В. (№ 39/24).	264
66.17. Садиба, 1874 — поч. 20 ст. (№ 23).	238	72.21. Житловий будинок рубежу 19—20 ст., в якому проживали Брадтман Е. П., Кобелев О. В., Макаренченко О. Ф. та інші (№ 48-а).	264—265
66.18. Садиба, 1908—12 (№ 33).	238—239	72.22. Житловий будинок 1910—11, в якому проживали Бучма А. М., Глущенко М. П., Касіян В. І., Лисенко М. Г., Мейтус Ю. С., Шумський Ю. В. (№ 14/8).	265—266
66.19. Садиба з молитовними будинками, поч. 20 ст. (№ 37).	239	72.23. Житловий будинок серед. 19—20 ст., в якому проживали Васнецов В. М., Сетов Й. Я., Тарновський В. В., містилися Український клуб «Родина», Українське наукове товариство, провід ТУПУ і УДРП (№ 42).	266—267
67. ВЕТРОВА ВУЛИЦЯ, 20 ст.	239—240	72.24. Житловий будинок 1969, в якому проживали відомі вчені (№ 51/53).	267—268
67.1. Житловий будинок, 1907—11 (№ 19).	240	72.25. Житловий будинок (Мороза Б. В.) 1910—12, в якому проживали відомі вчені (№ 61/11).	268—270
67.2. Житловий будинок кін. 19 — поч. 20 ст., в якому проживала родина Русових, перебував Дорошенко Д. І. (№ 9).	240	72.26. Житловий будинок 2-ї пол. 19 ст., в якому проживали відомі вчені та громадсько-політичні діячі, містилося видавництво «Час» (№ 37/29).	270—271
67.3. Особняк 1910—11, в якому проживав Бабель І. Е. (№ 21).	240		
68. ВИДУБИЦЬКИЙ СВЯТО-МИХАЙЛІВСЬКИЙ МО-НАСТІР, 11—19 ст. Вул. Видубицька, 40.	240—241		
68.1. Братський корпус, серед. 19 — поч. 20 ст.	241		
68.2. Будинок ігумена, 2-а пол. 18—19 ст.	241—242		
68.3. Георгіївський собор, 1696—1701.	242—243		
68.4. Дзвіниця, поч. 18 — поч. 19 ст.	243		
68.5. Каплиця для поминального обряду, кін. 18 ст.	243		
68.6. Михайлівська церква, 11—18 ст.	243—244		
68.7. Могила Афанасьєва Є. І.	244—245		
68.8. Могила Беца В. О.	245		
68.9. Могила Гандзюка Я. Г.	245		
68.10. Могила Капцевич М. П.	245—246		
68.11. Могила Лесявського М. С.	246		
68.12. Могила Нірода Ф. Ф.	246		
68.13. Могила Ушинського К. Д.	246—247		
68.14. Могила Ханенків Б. І. та В. Н.	247		
68.15. Могила Яшвілів Л. М. і В. О.	247—248		
68.16. Надгробок на могилі Соломків П. С. та М. П.	248		
68.17. Трапезна з церквою Преображення (Спаса), кін. 17 — поч. 18 ст.	248		
69. ВИДУБИЦЬКІ ПЕЧЕРИ, 11, 17 ст.	248		
69.1. Печерний комплекс в околицях Видубицького монастиря, 17 ст.	248—249		
69.2. Печерний комплекс на території Видубицького монастиря, 11 ст.	249		
70. ВИСТАВКА ДОСЯГНЕНЬ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА УРСР (НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИСТАВКОВИЙ ЦЕНТР УКРАЇНИ), 1952—58. Вул. Академіка Глушкова, 1.	249—250		
70.1. Головний павільйон, 1958.	250		
71. ВОЗНЕСЕНСЬКА ЦЕРКВА, кін. 19 ст. Просп. 40-річчя Жовтня, 54.	250		
72. ВОЛОДИМИРСЬКА ВУЛИЦЯ, 10—20 ст.	250—254		
72.1. Будинок 1886, в якому містилися бюро Українського наукового товариства, редакції українських видань, працювали Гру-	254		

- 72.27. Житловий будинок 2-ї пол. 19 — поч. 20 ст., в якому проживали відомі діячі культури (№ 4). 271 працювали в медичних закладах Богданов Ф. Р., Лапинський М. М., Маньківський Б. М. (№ 27).
- 72.28. Житловий будинок 19—20 ст., в якому проживали Громошенко П. Ф., Скорумський М. А. (№ 48). 271—272 75.17. Художнє училище, 1901—02 (№ 2). 300—301
- 72.29. Земська управа, 1913—14 (№ 33). 272—273 76. ВОСКРЕСЕНСЬКА ЦЕРКВА, кін. 17—19 ст. 301—302
- 72.30. Міський театр (Національна опера України ім. Т. Шевченка), 1897—1901 (№ 50). 273—274 77. ГНИЛЕЦЬКИЙ ПЕЧЕРНИЙ МОНАСТИР, 11—16 ст. 302
- 72.31. Особняк, 1910-і рр. (№ 49). 274—275 77.1. Залишки монастиря в урочищі Церковщина, кін. 11—12 ст. 302
- 72.32. Особняк Беретті О. В. 1848, в якому містилися заклади Історичної секції ВУАН, працювали Грушевський М. С. та інші вчені (№ 35). 275—276 77.2. Печерний комплекс в урочищі Гадючий Яр. 14—16 ст. 302
- 72.33. Особняк (Трубецьких), 1-а пол. 19 ст. (№ 3). 276 77.3. Печерний комплекс в урочищі Гнилеччина, 11—14 ст. 303
- 72.34. Пансіон графині Левашової Є. В. (будинок Президії НАН України) 1850-і рр.—1892 (№ 54). 276—279 78. ГОЛОВНА АСТРОНОМІЧНА ОБСЕРВАТОРІЯ, в якій ПРАЦЮВАЛИ ВІДОМІ ВЧЕНІ. Голосіїв. 303
- 72.35. Педагогічний музей 1909—11, де працювала Українська Центральна Рада (№ 57). 279—281 79. ГОЛОВНІ ЗАЛІЗНИЧНІ МАЙСТЕРНІ, 19—20 ст. (Київський електровагоноремонтний завод). Вул. Ползунова, 2. 303—304
- 72.36. Пожежне депо Старокіївської пожежні, серед. 19 — поч. 20 ст. (№ 13/5). 281 79.1. Будинок останньої чв. 19 ст., в якому було створено першу в світі паровозну лабораторію. 304
- 72.37. Прибутковий будинок Управління Кисво-Софійського митрополічного дому 1903—04, в якому проживали Вербицький О. М., Заболотний В. Г., Тацій О. О., Штейнберг Я. А. (№ 22). 281—282 80. ГОЛОСІВСЬКА СВЯТО-ПОКРОВСЬКА ПУСТИНЬ, 17 — поч. 20 ст. Вул. Полковника Затева-хіна, 14. 304—305
- 72.38. Прибутковий будинок Управління Києво-Софійського митрополічного дому кін. 19 — поч. 20 ст., в якому проживали Єрмаков Є. Ф., Іваницький К. Л. (№ 20/1). 282—283 80.1. Будинок митрополита, 1840. 305
- 72.39. Присутствени місця, 1854—1909 (№ 15). 283—284 80.2. Могила преподобного Олексія. 305
- 72.40. Садиба, 1867 — поч. 20 ст. (№ 41/27). 284 80.3. Могила преподобного Парфенія. 305
- 72.41. Садиба 1891—92, в якій містилося Київське громадське зібрання, відбувалися збори «Української народної громади», діяла Культурна референтура ОУН (№ 45). 284—285 81. ГОНЧАРА ОЛЕСЯ ВУЛИЦЯ, 2-а пол. 19—20 ст. 305—306
- 72.42. Садиба кін. 19 ст., в якій містилося Комерційне училище, проживав Нечуй-Левицький І. С. (№ 7). 285—286 81.1. Будинок Київського відділення Російського технічного товариства, 1911—14, де містилися навчальні заклади, інститути Академії наук УРСР, в яких працювали відомі діячі науки і культури (№ 55-6). 306—309
- 72.43. Селянський поземельний та Дворянський земельний банки, 1910—11 (№ 10). 286 81.2. Вищі жіночі курси 1914, де працювали відомі вчені (№ 55-а). 309
- 72.44. Середня школа, 1939 (№ 1). 286—287 81.3. Житловий будинок, поч. 20 ст. (№ 40). 309—310
- 72.45. Софійська площа, 11—20 ст. 287—288 81.4. Житловий будинок, 1907 (№ 50). 310
73. ВОЛОДИМИРСЬКИЙ КАДЕТСЬКИЙ КОРПУС, 1849—57. Просп. Повітрофлотський, 6. 288—289 81.5. Житловий будинок, 1909—10 (№ 74). 310
74. ВОЛОДИМИРСЬКИЙ СОБОР, 1862—96. Бульв. Т. Шевченка. 20. 289—292 81.6. Житловий будинок 1910—11, в якому містився Київський учительський інститут (№ 65). 310—311
75. ВОРОВСЬКОГО ВУЛИЦЯ, кін. 19—20 ст. 292—293 81.7. Житловий будинок 1973, в якому проживав Білодід І. К. (№ 41). 311
- 75.1. Дитяча лікарня Товариства надання допомоги хворим дітям, 1897—98 (№ 20). 293 81.8. Житловий будинок поч. 20 ст., в якому проживав Загул Д. Ю. (№ 36-6). 311
- 75.2. Житловий будинок, 1877 (№ 12). 293 81.9. Житловий будинок поч. 20 ст., в якому проживав Сабалдир Г. О. (№ 45-а). 311
- 75.3. Житловий будинок, 1904 (№ 51). 293—294 81.10. Житловий будинок поч. 20 ст., в якому проживав Тараканов М. М. (№ 47-6). 311—312
- 75.4. Житловий будинок 1910, в якому містилася редакція «Української хати» (№ 38). 294 81.11. Житловий будинок 1898—99, в якому проживав Якубський В. В. (№ 90/1). 312
- 75.5. Житловий будинок, рубежу 19—20 ст., в якому містилася київська «Просвіта», проживали Волошинов О. Ф., Квітка К. В. (№ 10). 294 81.12. Житловий будинок 1893—98, в якому проживали Богданов С. М., Глінка О. Х., перебували діячі польської культури (№ 24). 312
- 75.6. Житловий будинок 1907, в якому містилася редакція «Української хати», окупаційне управління у справах фольксдойче (№ 16). 294—295 81.13. Житловий будинок 1911—12, в якому проживали Грунський М. К., Де-Метц Г. Г. (№ 44). 312
- 75.7. Житловий будинок 1909—10, в якому проживав Воблий К. Г. (№ 19). 295 81.14. Житловий будинок 1951, в якому проживали Іванченко М. К., Олійник О. П. (№ 12). 312
- 75.8. Житловий будинок поч. 1900-х рр., в якому проживав Вовкушевський Г. Д. (№ 15). 295—296 81.15. Особняк (Качковського П. Е.), 1907 (№ 33). 312—313
- 75.9. Житловий будинок кін. 19 — поч. 20 ст., в якому проживав Сушицький Ф. П. (№ 14). 296 81.16. Садиба 1912—13, в якій проживали Бов-ваненко Д. Є., Радзімовська В. В., Яновська А. О. (№ 30-а, 30-б, 30-в). 313—314
- 75.10. Жіноча торговельна школа ім. П. Терещенко, 1901 (№ 18/2). 296 81.17. Садиба 1910—12, в якій проживали Липа І. Л., Пустовіт Г. М., містилася явочна квартира підпільної диверсійно-розвідувальної групи Кудрі І. Д. (№ 32-а, 32-б, 32-в). 314—315
- 75.11. Комерційне училище, 1897—1900 (№ 24). 296—297 81.18. Садиба (Лапинського М. М.), 1908—09 (№ 60). 315
- 75.12. Міські казарми поч. 20 ст., в яких містився 130-й піхотний Херсонський полк (№ 11). 297—298 82. ГОРОДЕЦЬКОГО АРХІТЕКТОРА ВУЛИЦЯ, РУБІЖ 19—20 ст. 315—316
- 75.13. Народна аудиторія, кін. 19 — поч. 20 ст. (№ 26). 298—299 82.1. Будинок сільськогосподарського кооперативу «Робітник» кін. 19 — поч. 20 ст., в якому містилися військові міністерства Української Держави та Української Народної Республіки, проживали Ветров Ю. О., Греків О. П., Крушельницький М. М., Плехов М. Д. (№ 11-а). 316—317
- 75.14. Особняк, 1876 (№ 3). 299 82.2. Житловий будинок, поч. 20 ст. (№ 15). 317—318
- 75.15. Садиба 1912—15, в якій містилася редакція газети «Народна воля», проживали Ємченко А. І., Коновалюк Ф. З., Кротевич Є. М., Тарнавський П. І. (№ 8, 8-а, 8-б). 299 82.3. Житловий будинок 1900—01, в якому проживав Зідов П. О. (№ 9). 318—319
- 75.16. Садиба 2-ї пол. 19 ст., в якій проживали Гаккебуш В. М., Штейнгелі Р. В. та Ф. Р., 299—300 82.4. Житловий будинок 1900, в якому проживав Любомирський Г. Л. (№ 10/1). 319

82.5. Житловий будинок 1909, в якому проживали Пономаренко Є. П., Ужвій Н. М. (№ 17/1).	319—320	ковий музей 1897—99 (тепер Національний художній музей України), де працювали Біляшівський М. Ф., Ернст Ф. Л., Хвойка В. В., Щербаківський Д. М. та інші (№ 6).	
82.6. Київська консерваторія (Національна музична академія України ім. П. Чайковського), кін. 19—20 ст. (№ 1—3/11).	320—321	89.13. Міська публічна бібліотека, 1911 (№ 1).	344
82.7. Торговельний будинок меблевої фірми Й. Кімаєра, 1895—97 (№ 13).	321	89.14. Особняк, 19 ст. (№ 14).	344—346
83. ГОРОДИЩЕ, 6—13 ст.	321—322	89.15. Особняк (Гальперіна М. Б.), 1890-і рр. (№ 18/2).	346
84. ГОРОДИЩЕ — МІСЬКИЙ РАЙОН СТАРОДАВНЬОГО КИСВА, 9 — поч. 13 ст.	322	89.16. Особняк (Зайцева М. Й.), 1897 (№ 20).	346—347
84.1. Церква, 12 ст. Вул. Олександрівська, 41.	322	89.17. Особняк (Полякова Я. А.), 1910-і рр. (№ 22).	347
85. ГОРОДИЩЕ КИЯ І КАПИЩЕ, 5—9 ст. Вул. Володимирська, 2.	322	90. ГУРТОЖИТОК БУДІВЕЛЬНОГО ТЕХНІКУМУ, 1952. Вул. Мельникова, 31.	347—348
85.1. Городище Кия, кін. 5—8 ст.	322	91. ДЕГТЕРЬОВСЬКІ ДОБРОЧИННІ ЗАКЛАДИ, поч. 20 ст. Вул. Дегтерьовська, 19.	348—349
85.2. Капище, 6—9 ст.	322—323	92. ДЕСЯТИННА ВУЛИЦЯ, 10—20 ст.	349
86. ГОРОДИЩЕ КРАСНИЙ ДВІР, 11—13 ст. Вул. Видубицька, 40.	323	92.1. Друге жіноче училище духовного відомства кін. 19 — поч. 20 ст., в якому працювали відомі діячі науки і культури (№ 4/6).	349—350
87. ГОРОДИЩЕ, СЕЛИЩЕ, 11—13 ст.	323	92.2. Житловий будинок 1890-х рр., в якому проживав Жмаченко П. Ф. (№ 13).	350
87.1. Городище.	323	92.3. Житловий будинок 1901, в якому проживав Ніколаєв І. В. (№ 1/3).	350
87.2. Селище (посад).	323	92.4. Житловий будинок кін. 19 — поч. 20 ст., в якому проживав Супруненко П. М. (№ 11).	350
88. ГОРЬКОГО ВУЛИЦЯ, 19—20 ст.	323—324	92.5. Житловий будинок 1914, в якому проживав Шестов Л. І. (№ 8).	350—351
88.1. Будинок єврейського училища 1903—04, в якому міститься Інститут електрозварювання (№ 69).	324—325	92.6. Житловий будинок 19 ст., в якому проживали Врубель М. О., Котарбінський В. О., Орловський В. Д. (№ 14).	351—352
88.2. Житловий будинок, поч. 20 ст. (№ 17).	325—326	92.7. Особняк Симиценка В. Ф. кін. 19 ст., в якому містилися УНТ, ВУАК, Спілка українських письменників, проживали Новицький О. П., Шарлемань М. В. та ін. (№ 9).	352—353
88.3. Житловий будинок, 1887 (№ 32).	326	93. ДИМИТРІВСЬКА ЦЕРКВА, серед. 18 — серед. 19 ст. Вул. Фрунзе, 8/6.	353
88.4. Житловий будинок, кін. 19 ст. (№ 48).	326—327	94. ДУХОВНА СЕМІНАРІЯ (Академія образотворчого мистецтва і архітектури), 1899—1901. Вул. Смирнова-Ласточкина, 20.	353—355
88.5. Житловий будинок 1909—10, в якому містилося училище Володкевич Л. М. (№ 44).	327	95. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИЙ ЦЕХ ЗАВОДУ ВЕРСТАТИВ-АВТОМАТИВ ім. М. Горького, 1935—36. Просп. Перемоги, 67.	355—356
88.6. Житловий будинок 1911, в якому містилося училище Хорошилової М. Г., працював Щербина В. І., проживав Давидов О. С. (№ 3, 3-а).	327—328	96. ЕЛЕВАТОР, 1951—54. Вул. Набережно-Хрещатицька, 10.	356
88.7. Житловий будинок поч. 20 ст., в якому проживав Некрасов В. П. (№ 38-а).	328	97. ЄВРЕЙСЬКИЙ МОЛИТОВНИЙ БУДИНОК, 1902. Вул. Андріївська, 2/12.	356
88.8. Житловий будинок 1911, в якому проживав Шлепаков А. М. (№ 26/26).	328	98. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, кін. 19 ст. Вул. Андріївська, 9.	356—357
88.9. Житловий будинок 1930-х рр., в якому проживали Кричевський Ф. Г., Чернишов Б. І., перебував Довженко О. П., містилася конспіративна квартира групи Кудрі І. Д. (№ 4—6).	328—329	99. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1910—15. Вул. Багговутівська, 32.	357
88.10. Житловий будинок 1910, в якому проживали О. Олесь, О. Ольжич (№ 64/16).	329	100. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1914. Вул. Академіка Богомольця, 5.	357—358
88.11. Садиба 1899—1900, в якій проживав Глієр Р. М. (№ 23, 23-б, 23-в).	329—330	101. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, поч. 20 ст. Вул. Братська, 14.	358
88.12. Садиба поч. 20 ст., в якій проживали Брюно Г. Г., Кістяківські Б. О. та Г. Б., Лауденбах Ю. П., Морозов П. І. (№ 14, 14-б).	330—331	102. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1907. Вул. Воздвиженська, 43.	358
88.13. Садиба 1911, в якій проживали Войтоловський Л. Н., Спекторський Є. В. (№ 20, 20-б, 20-в, 20-г).	331—332	103. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1-а пол. 19 ст. Вул. Волоська, 5.	358—359
89. ГРУШЕВСЬКОГО МИХАЙЛА ВУЛИЦЯ, 18—20 ст.	332—333	104. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1930-і рр. Вул. Дарвіна, 5.	359
89.1. Будинок Верховної Ради УРСР, 1936—39 (№ 5).	333—334	105. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1930-і рр. Вул. Дарвіна, 10.	359—360
89.2. Будинок військової школи, 1914—18, 1931 (№ 30/1).	334	106. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, кін. 19 — поч. 20 ст. Вул. Дмитрівська, 35.	360
89.3. Будинок ЖБК «Арсеналець», 1929—31 (№ 28/2).	334—335	107. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, поч. 20 ст. Вул. Дмитрівська, 52.	360
89.4. Будинок командувача військ Київського військового округу кін. 1880-х рр. (№ 32).	335—336	108. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1908. Вул. Жиянська, 39/92.	360—361
89.5. Будинок Ради Народних Комісарів УРСР, 1936—38 (№ 12/2).	336	109. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1912—13. Вул. Жиянська, 41.	361
89.6. Будинок Секції суспільних наук НАН України 1960, де працювали відомі вчені, діячі культури (№ 4).	336—339	110. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, поч. 20 ст. Вул. Жиянська, 108.	361—362
89.7. Житловий будинок 1-ї пол. 19 ст., в якому проживали Бердяєв М. О., Мандельштам М.-Е. Х. (№ 8/16).	339	111. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1900. Вул. Жиянська, 120-а.	362
89.8. Житловий будинок 1967, в якому проживали Лавриненков В. Д., Покришкін О. І. (№ 34-а).	339	112. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1907. Вул. Ірининська, 7.	362
89.9. Житловий будинок поч. 20 ст., в якому проживав Майборода Г. І. (№ 16).	339—340	113. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1860. Пров. Л. Кецохелі, 11.	362—363
89.10. Житловий будинок співробітників ЦК КП(б)У 1935, в якому проживав Бойченко О. М. (№ 9).	340	114. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1950-і рр. Вул. Кіквідзе, 3.	363
89.11. Київська удільна контора 1871—76, де зупинялася Марко Вовчок, проживав Сичугов В. І., містилися науково-дослідні інститути (№ 7).	340—342	115. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1927—28. Вул. Косіора, 26/2.	363—364
89.12. Київський художньо-промисловий і нау-	342—344	116. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1913—14. Вул. Кравченко М., 21.	

117. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1846. Вул. Крутий уз- віз, 4.	364	154. ЗАВОД «АРСЕНАЛ», 18—20 ст. Вул. Московсь- ка, 2—10.	381—383
118. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1952. Вул. Кудрявська, 2.	364—365	154.1. Механічний цех заводу «Арсенал», 1912— 14. Вул. Московська, 8.	383
119. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, кін. 19 — поч. 20 ст. Вул. Кудрявська, 16.	365—366	155. ЗАВОД ГРЕТЕРА, КРИВАНЕКА І К ^о , 19—20 ст. Вул. Індустріальна, 2—4, просп. Перемоги, 49/2.	383—384
120. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, поч. 1910-х рр. Пров. Липський, 3.	366	155.1. Адміністративний корпус, в якому містив- ся командний пункт 167-ї Сумсько-Київ- ської стрілецької дивізії (№ 2).	384
121. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1910-і рр. Вул. Ману- ільського, 25.	366	156. ЗАЛІЗНИЧНА КОЛОНІЯ, кін. 19 — поч. 20 ст.	384
122. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1936. Вул. Мельнико- ва, 75.	366—367	156.1. Притулок для дітей-сиріт 1899—1901, в якому навчалися Кудряшов В. С., Кула- ков М. М., Петрицький А. Г., Соколов А. М. Вул. Фурманова, 1/5.	385
123. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1909. Пров. Музейний, 4.	367	156.2. Хіміко-технічна лабораторія, 1899—1911. Вул. Фурманова, 3/8.	385—386
124. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, поч. 20 ст. Пров. Му- зейний, 6.	367	157. ЗАЛІЗНИЧНА СТАНЦІЯ «ДАРНИЦЯ», 1954. Вул. Привокзальна, 3.	386
125. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, поч. 20 ст. Вул. Нагір- на, 7.	367—368	158. ЗАЛІЗНИЧНИЙ ВОКЗАЛ СТАНЦІЇ «КИЇВ-ПА- САЖИРСЬКИЙ» 1927—32. Пл. Вокзальна, 1.	387
126. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1900-і рр. Вул. Нагір- на, 14.	368	159. ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ ВУЛИЦЯ, кін. 19—20 ст.	388
127. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1909. Вул. Ольгинсь- ка, 1/17.	368—369	159.1. Будинок (другий) житлового кооперативу «Радянський лікар» 1931—36, в якому про- живали відомі діячі науки і культури. Вул. Заньковецької, 5/2.	388—389
128. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1909. Вул. Пирогова, 6.	369	159.2. Житловий будинок, 1914 (№ 6).	389
129. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1910—11. Вул. Рогні- динська, 2.	369	159.3. Житловий будинок, 1901 (10/7).	389—390
130. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, кін. 19 — поч. 20 ст. Вул. Смирнова-Ласточкина, 26.	369	159.4. Житловий будинок 1913—14, в якому про- живав Паторжинський І. С. (№ 4).	390
131. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1914. Вул. Студентсь- ка, 7.	369—370	159.5. Житловий будинок 1904, в якому прожи- вали Ахматова А. А., Прилюк Д. М., бував Гумільов М. С. (№ 7).	390—391
132. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, поч. 20 ст. Вул. Суво- рова, 14/12.	371	160. ЗВІРИНЕЦЬКІ ПЕЧЕРИ, 12—17 ст., ПОХОВАННЯ О. ВАЛЕНТИНА, КАМАНІНА І. М. Вул. Мічу- ріна, 17—22.	391
133. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1909. Вул. А. Тарасо- вої, 4.	371—372	161. ЗІС-5 (ВАНТАЖІВКА), 1940-і рр. Просп. 40-річчя Жовтня, 42.	391—393
134. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1901. Вул. Тургенєв- ська, 19.	372	162. ЗОЛОТІ ВОРОТА, 11 ст.	393
135. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1886. Вул. Фрунзе, 2/9.	372	163. ЗОЛОТОВОРІТСЬКА ВУЛИЦЯ 11—20 ст.	393—394
136. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1910-і рр. Пров. Чехов- ський, 11.	372—373	163.1. Житловий будинок 1898—99, в якому містилася «Театральна академія» (№ 3).	394
137. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, 1902. Пров. Чеховсь- кий, 10/23.	373	163.2. Житловий будинок 2-ї пол. 19 ст., в якому проживав Різниченко В. Ф. (№ 4).	394—395
138. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК 1890-х рр., В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ ДРОЗДОВ М. М. Вул. Кудрявська, 11.	373—374	163.3. Житловий будинок 1894, в якому про- живали Бердяев М. О., Фрумін І. Й. (№ 6).	395
139. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК 1907, В ЯКОМУ ПРОЖИ- ВАВ КОРЧАК-ЧЕПУРКІВСЬКИЙ О. В., ПЕРЕБУ- ВАВ ЛИФАР С. М. Вул. Ірининська, 5.	374	164. ЗООЛОГІЧНИЙ ПАРК, 1913—14. Просп. Пере- моги, 32.	395
140. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК 1893, В ЯКОМУ ПРО- ЖИВАВ МОРГІЛЕВСЬКИЙ І. В. Вул. Смирнова- Ласточкина, 13.	374—375	165. ІГОРІВСЬКА ВУЛИЦЯ, 19—20 ст.	396
141. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК поч. 20 ст., В ЯКОМУ ПРОЖИВАЛИ АРТОБОЛЕВСЬКИЙ В. М., ЛІН- КА Н. В., МИХАЙЛОВСЬКИЙ І. Д., ТУЛУБ П. О. Вул. Гоголівська, 34.	375—376	165.1. Готель, 1843, 1873 (№ 12).	396
142. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК 1899, В ЯКОМУ ПРО- ЖИВАЛИ АНЦИФЕРОВ М. П., ДАВИДОВ О. С., ПАСІЧНИК М. В., ПЕКАР С. І., ПЕРЕБУВАВ МАЧТЕТ Г. О. Десятинний пров. 7.	376	165.2. Житловий будинок, серед. 19 ст. (№ 11/2).	396—397
143. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК 1909, В ЯКОМУ ПРО- ЖИВАЛИ ЛЕВЧЕНКО М. З., ТИМОШЕНКО С. П. Вул. Гоголівська, 23.	376—377	165.3. Житловий будинок, кін. 19 ст. (№ 7).	397
144. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК кін. 19 — поч. 20 ст., В ЯКОМУ ПРОЖИВАЛИ МІЛЮТЕНКО Д. О., ЮРА Г. П., ЯКОВЧЕНКО М. Ф. Вул. Ольгин- ська, 2/1.	377—378	165.4. Житловий будинок 1893, в якому прожи- вав Хвойка В. В. (№ 9/1).	397
145. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК ЗАВОДУ «БІЛЬШОВИК», 1940-рр. Просп. Перемоги, 45.	378	166. ІЛЛІНСЬКА ВУЛИЦЯ, поч. 19—20 ст.	397—398
146. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК ЗАВОДУ «БІЛЬШОВИК» кін. 1930-х рр., В ЯКОМУ ПРОЖИВАЛИ ХОХЛО- ВИ В. Г. та О. Г. Просп. Перемоги, 43.	378—379	166.1. Житловий будинок, серед. 19 ст. (№ 16/6).	398
147. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК КООПЕРАТИВУ «ХАР- ЧОВИК» 1930, В ЯКОМУ МІСТИЛАСЯ КОНСПІ- РАТИВНА КВАРТИРА СОРОКИ М. А. Вул. Пав- лівська, 13/48.	379—380	166.2. Житловий будинок, серед. 19 ст. (№ 20).	398
148. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК ПРАЦІВНИКІВ «КИЇВ- ЕНЕРГО», 1930-і рр. Вул. Братська, 4.	380—381	166.3. Житловий будинок, 1880. (№ 22).	398—400
149. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК ПРАЦІВНИКІВ СКЛО- ТАРНОГО ЗАВОДУ, 1951. Вул. Вишгородська, 26-а.	378	167. ІЛЛІНСЬКА ЦЕРКВА, кін. 17—20 ст. Вул. По- чайнинська, 2.	400
150. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК СПЕЦІАЛІСТІВ (пер- ший), 1930-і рр. Просп. Перемоги, 30.	378	167.1. Дзвіниця Іллінської церкви з корпусом Малої бурси, поч. 18 ст. (№ 2).	400
151. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК СПІВРОБІТНИКІВ НАР- КОМГОСПУ УРСР, 1938. Вул. Пирогова, 2.	378	167.2. Крамниці Іллінської церкви, 19 ст. Вул. На- бережно-Хрещатицька, 25/2.	400—401
152. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК СПІВРОБІТНИКІВ НКВС, 1934—35. Вул. Академіка Богомольця, 7/14.	378—379	167.3. Огорожа з брамою, серед. 18—19 ст. Вул. Почайнинська, 2.	401
153. ЖИТЛОВИЙ КОМПЛЕКС, 1927—29. Вул. Довнар- Запольського, 2/20 — вул. Коперника, 18.	379—380	167.4. Проскурня, 2-а пол. 18 ст. (№ 2).	401—402
		168. ІНСТИТУТ БІООРГАНІЧНОЇ ХІМІЇ ТА НАФТО- ХІМІЇ. Харківське шосе, 50.	402
		169. ІНСТИТУТ ГАЗУ. Вул. Дегтерьовська, 39.	402—403
		170. ІНСТИТУТ ГЕМАТОЛОГІЇ ТА ПЕРЕЛИВАННЯ КРОВІ. Вул. М. Берлінського, 12.	403
		171. ІНСТИТУТ ГЕОФІЗИКИ ім. С. СУББОТІНА. Просп. Академіка Палладіна, 32.	403—404
		172. ІНСТИТУТ ГЕОХІМІЇ, МІНЕРАЛОГІЇ ТА РУДО- УТВОРЕННЯ. Просп. Академіка Палладіна, 34.	404
		173. ІНСТИТУТ ГЕРОНТОЛОГІЇ. Вул. Вишгородсь- ка, 67.	403—404
		174. ІНСТИТУТ ГІДРОМЕХАНІКИ. Вул. Желябо- ва, 8/4.	404—405
		175. ІНСТИТУТ ЕКОГІЄНИ І ТОКСИКОЛОГІЇ ім. Л. МЕДВЕДЯ. Вул. Героїв оборони, 6.	404—405
		176. ІНСТИТУТ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПАТОЛОГІЇ,	

ОНКОЛОГІЇ І РАДІОБІОЛОГІЇ ім. Р. КАВЕЦЬКОГО. Вул. Васильківська, 45.		202.9. Житловий будинок УВО для комскладу Червоної армії, 1934—37 (15/5).	424
177. ІНСТИТУТ ЕЛЕКТРОДИНАМІКИ. Просп. Перемоги, 56.	405	202.10. Інститут шляхетних дівчат 1838—43, в якому викладав Лисенко М. В., містилося управління НКВС УРСР, судили і розстрілювали жертв сталінського режиму (№ 1).	424—425
178. ІНСТИТУТ ЕНДОКРИНОЛОГІЇ ТА ОБМІНУ РЕЧОВИН. Вул. Вишгородська, 69.	405	202.11. Київська контора Державного банку, 1-а третина 20 ст. (№ 9-а).	425—427
179. ІНСТИТУТ ЗАГАЛЬНОЇ ТА НЕОРГАНІЧНОЇ ХІМІЇ ім. В. ВЕРНАДСЬКОГО. Просп. Академіка Паладіна, 32/34.	405—406	202.12. Особняк, кін. 19 — поч. 20 ст. (№ 8).	427
180. ІНСТИТУТ КІБЕРНЕТИКИ ім. В. ГЛУШКОВА. Вул. Академіка Глушкова, 40.		202.13. Особняк, кін. 19 ст. (№ 12).	428
181. ІНСТИТУТ КОЛОЇДНОЇ ХІМІЇ ТА ХІМІЇ ВОДИ ім. А. ДУМАНСЬКОГО. Бульв. Академіка Вернадського, 42.	407	202.14. Особняк, 1900—10 (№ 26).	428
182. ІНСТИТУТ МЕТАЛОФІЗИКИ ім. Г. КУРДЮМОВА. Бульв. Академіка Вернадського, 36.	407—408	203. ІПОДРОМ, 1915—16. Вул. Суворова, 9.	428—429
183. ІНСТИТУТ МЕХАНІКИ ім. С. ТИМОШЕНКА. Вул. Нестерова, 3.	408	204. ІПОДРОМ, 1962—69. Вул. Академіка Глушкова, 10.	429
184. ІНСТИТУТ МІКРОБІОЛОГІЇ І ВІРУСОЛОГІЇ ім. Д. ЗАБОЛОТНОГО. Вул. Академіка Заболотного, 154.	408—409	205. КАЗЕННИЙ ВИННИЙ СКЛАД № 1, 1896. Вул. Кудрявська, 14.	429—430
185. ІНСТИТУТ МОЛЕКУЛЯРНОЇ БІОЛОГІЇ І ГЕНЕТИКИ. Вул. Академіка Заболотного, 150.		206. КИЇВСЬКА РАЙОННА ЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ, 1930-і рр. Вул. Електриків, 11.	430
186. ІНСТИТУТ НАДТВЕРДИХ МАТЕРІАЛІВ. Вул. Автозаводська, 2.	409	207. КИЇВСЬКА ФОРТЕЦЯ, 18—19 ст.	430—432
187. ІНСТИТУТ НЕЙРОХІРУРГІЇ ім. А. РОМОДАНОВА. Вул. Мануїльського, 32.	409	207.1. Стара Києво-Печерська фортеця (цитадель), 18 ст.	432—434
187.1. Лікарня римсько-католицької громади, 1913—14 (клінічний корпус інституту).	409—410	207.1.1. Земляні укріплення цитаделі з бастіонами, 18 ст.	434—435
187.2. Адміністративно-лабораторний корпус, 1983.	410	207.1.2. Арсенал 1784—1803, де у креслярській канцелярії працював Андрійович Я. М. Вул. Січневого повстання, 30.	435
188. ІНСТИТУТ ОНКОЛОГІЇ ТА РАДІОЛОГІЇ. Вул. Ломоносова, 33/43.	410	207.1.3. Васильківська равелінна брама, 1755. Вул. Цитадельна, 3.	435—436
189. ІНСТИТУТ ОРГАНІЧНОЇ ХІМІЇ. Вул. Мурманська, 5.	410—411	207.1.4. Гауптвахта, 1898. Вул. Січневого повстання, 44.	436
190. ІНСТИТУТ ОТОЛАРИНГОЛОГІЇ. Вул. Зоологічна, 3.	411	207.1.5. Казарми військово-сирітського відділення, 1812—14. Вул. Цитадельна, 3.	436—437
191. ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ МАТЕРІАЛОЗНАВСТВА ім. І. ФРАНЦЕВИЧА. Вул. Академіка Кржижановського, 3.	411—412	207.1.6. Московська верхня брама, 1765. Вул. Січневого повстання.	437
192. ІНСТИТУТ ТЕОРЕТИЧНОЇ ФІЗИКИ ім. М. БОГОЛЮБОВА. Вул. Метрологічна, 14-б.	412	207.1.7. Московська нижня брама, 1779. Вул. Наводницька.	437
193. ІНСТИТУТ ТЕХНІЧНОЇ ТЕПЛОФІЗИКИ. Вул. Академіка Булаховського, 2, Желябова, 2-а.	412—413	207.1.8. Пороховий льох в Олексіївському бастіоні, 1783. Вул. Січневого повстання, 46.	437—438
194. ІНСТИТУТ ФАРМАКОЛОГІЇ ТА ТОКСИКОЛОГІЇ. Вул. Е. Потьє, 14.	413	207.1.9. Пороховий льох у Павлівському бастіоні, 1748 (№ 17).	438
195. ІНСТИТУТ ФІЗИКИ. Просп. Науки, 46.	413—414	207.2. Звіринецьке укріплення, 1810—12. Вул. Тимирязева, 1.	438
196. ІНСТИТУТ ФІЗИКИ НАПІВПРОВІДНИКІВ. Просп. Науки, 41, 45, вул. Лисогірська, 4.	414—415	207.3. Головна Київська фортеця, 1830—60-і рр.	438—439
197. ІНСТИТУТ ФІЗИКО-ТЕХНОЛОГІЧНИХ МЕТАЛІВ ТА СПЛАВІВ. Бульв. Академіка Вернадського, 34/1.	415	207.3.1. Васильківське укріплення, 1831—44. Вул. Чигоріна, Перспективна, Щорса.	439
198. ІНСТИТУТ ФІЗИЧНОЇ ХІМІЇ ім. Л. ПИСАРЖЕВСЬКОГО. Просп. Науки, 31.	415—416	207.3.1.1. Вежа № 1, 1831—37. Вул. Щорса, 38.	439—440
199. ІНСТИТУТ ФІЗІОЛОГІЇ ім. О. БОГОМОЛЬЦЯ. Вул. Академіка Богомольця, 4.		207.3.1.2. Вежа № 2, 1833—44 (№ 44).	440
199.1. Могила Богомольця О. О.	417—418	207.3.1.3. Вежа № 3 (Прозоровська), 1838—39 (№ 34).	440—441
200. ІНСТИТУТ ФІЗІОЛОГІЇ РОСЛИН І ГЕНЕТИКИ. Вул. Васильківська, 31/17.	418	207.3.1.4. Київський тюремний замок, 1812—17.	441—442
201. ІНСТИТУТ ЯДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ. Просп. Науки, 47.	418	207.3.2. Госпітальне укріплення, 1836—51. Вул. Госпітальна, Щорса.	442
202. ІНСТИТУТСЬКА ВУЛИЦЯ, 19—20 ст.	418—420	207.3.2.1. Будинок госпіталю з лазнею, 1836—42. Вул. Госпітальна, 18.	442—443
202.1. Біржа, 1870—73 (№ 7).	420	207.3.2.2. Капонір першого полігона, 1843—44. Лабораторний пров., 24.	443
202.2. Другий житловий будинок працівників Ради Народних Комісарів УСРР 1930-х рр., в якому проживали Козицький П. О., Коротченко Д. С., Мануїльський Д. З. (№ 20/8).	420—421	207.3.2.3. Капонір другого полігона, 1843—44. Вул. Госпітальна, 24-а.	443
202.3. Житловий будинок, 1935 (№ 16).	421	207.3.2.4. Капонір третього полігона, 1844 (№ 18).	443—444
202.4. Житловий будинок, 1930-і рр. (№ 22/7).	421	207.3.2.5. Косий капонір, 1844—46 (№ 24-а).	444
202.5. Житловий будинок 19 ст., в якому проживали Крутень Є. М., Ніколаєви В. М. і Л. В., містився склад видань соціал-демократичної газети «Искра» (№ 11-а).	421—422	207.3.2.6. Меморіал учасникам революції 1905—07 (№ 24-а).	444
202.6. Житловий будинок 1912, в якому проживали родина Лучицьких, Лічков Л. С. (№ 27/6).	422—423	207.3.2.7. Північна брама з капоніром Госпітального укріплення, 1843—44 (№ 18).	444—445
202.7. Житловий будинок 1909, в якому містилася явочна квартира підпільної організації «Арсеналець» (№ 13/4).	423—424	207.3.2.8. Північна напіввежа Госпітального укріплення, 1839—42, де у військово-фельдшерській школі навчалися Бедний Дем'ян, Вишня Остап, Любченко П. П., Огієнко І. І., Щорс М. О. (№ 16).	445—446
202.8. Житловий будинок працівників Ради Народних Комісарів УСРР, 1930-і рр. (№ 10/1).	424	207.3.3. Арсенальні виробничі майстерні, 1850—54. Вул. Московська, 2.	446
		207.3.4. Вежа № 4, 1833—39 (№ 47).	446—447
		207.3.5. Вежа № 5, 1833—46. Печерський узвіз, 16.	447
		207.3.6. Вежа № 6, 1846—51. Вул. Московська, 8.	447
		207.3.7. Казарми військових кантоністів, 1835—39 (№ 45).	447—448
		207.3.8. Казарма жандармського полку, 1844—47 (№ 22).	448
		207.3.9. Казарма на перешийку з Микільською брамою фортеці, 1846—50. Вул. Січневого повстання, 1.	448—449
		207.3.10. Підпірна верхня стіна, 1853—55. Паркова дорога, 2.	449

207.3.11. Підпірна нижня стіна, 1856. Набережне шосе.	449	224.5. Житловий будинок 1874—75, в якому містилася книгарня журналу «Киевская старина», бував Тесленко А. Ю. (№ 14).	475—476
207.4. Лисогірське укріплення, 1871—77. Наддніпрянське шосе.	449—450	224.6. Житловий будинок робітників та інженерно-технічних працівників заводу «Транс-сигнал», 1935 (№ 3/25).	476
208. КИЇВСЬКИЙ ВОДОГІН, кін. 19 — поч. 20 ст.	450—452	225. КОМПЛЕКС ЄВРЕЙСЬКОЇ ЛІКАРНІ, кін. 19 — поч. 20 ст. Вул. Багговутівська, 1.	476—478
208.1. Будка над артезіанською свердловиною № 23, поч. 20 ст. Вул. Набережно-Хрещатицька, 8.	452	225.1. Інфекційний корпус, 1905—06.	478
208.2. Водонапірна башта, 1876—77. Хрещатий парк.	452	225.2. Перший дитячий корпус 1893—95, в якому працював Чернов В. Є.	478
208.3. Нижня машинна станція, кін. 19 ст. Набережне шосе, 8.	452—454	226. КОНТРАКТОВА ПЛОЩА, 18—20 ст.	478—480
208.4. Фільтр в урочищі Палестина, 1886—87. Володимирський узвіз, 1.	454	226.1. Будинок Сухоти Н. (магістрат), 19 ст. (№ 12).	480—481
208.5. Фонтани Київського товариства водопостачання, рубіж 19—20 ст.	454—455	226.2. Греко-Синайський Свято-Катерининський монастир, 18 — поч. 20 ст. (№ 2-6).	481
209. КИЇВСЬКИЙ МЕТРОПОЛІТЕН, 2-а пол. 20 ст.	455	226.2.1. Дзвіниця, 1914 (№ 2-6).	481—482
209.1. Станція «Арсенальна», 1960. Арсенальна пл.	455	226.2.2. Прибутковий будинок, 1912 (№ 2-6).	482
209.2. Станція «Вокзальна», 1960. Вокзальна пл.	455—456	226.3. Житловий будинок, 1798 (№ 7).	482—483
209.3. Станція «Дніпро», 1960.	456	226.4. Житловий будинок, 1799, 1858 (№ 8).	483
209.4. Станція «Золоті ворота», 1991. Вул. Володимирська.	456	226.5. Житловий будинок, 1911 (№ 10-а).	483
209.5. Станція «Університет», 1960. Бульв. Т. Шевченка.	456	226.6. Клуб «Харчовик», 1931—33. Вул. Межигірська, 2.	483
209.6. Станція «Хрещатик», 1960. Вул. Хрещатик.	456—457	227. КОНТРАКТОВИЙ БУДИНОК, 1815—17. Вул. Межигірська, 1.	483—485
210. КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ. Просп. Перемоги, 54/1.	457	228. КОПИРІВ КІНЕЦЬ, 10—13 ст.	485—486
211. КИРИЛІВСЬКА ЛІКАРНЯ 19—20 ст. Вул. Фрунзе, 103.	457—458	228.1. Церква, 11 ст.	486
211.1. Акушерська клініка Жіночого медичного інституту, 1912—13.	458—459	228.2. Церква, 12—13 ст.	486
211.2. Каплиця з моргом, 1902.	459	229. КОСТЯНТИНІВСЬКА ВУЛИЦЯ, 19—20 ст.	486—487
211.3. Лікарняний корпус, 1803.	459	229.1. Духовна семінарія, 1828—30, (№ 5).	487—488
211.4. Пральня, 1823.	459	229.2. Житловий будинок, поч. 20 ст. (№ 1/2).	488
212. КИРИЛІВСЬКА СТОЯНКА, ПІЗНІЙ ПАЛЕОЛІТ. Вул. Фрунзе, 59—61.	459	229.3. Житловий будинок, 1860 (№ 7).	488
213. КИРИЛІВСЬКИЙ МОНАСТИР, 12—19 ст. (№ 103). Вул. Фрунзе, 103.	459—460	229.4. Житловий будинок, 1899 (№ 16).	488
213.1. Кирилівська церква, 12—19 ст.	460—462	229.5. Житловий будинок, серед. 19 ст. (№ 18).	488—489
213.2. Мур монастиря, 1773—87.	462—463	229.6. Житловий будинок, 1898, 1913 (№ 19).	489
214. КИРИЛІВСЬКІ ПЕЧЕРИ, 11—12 ст. (№ 103).	463	229.7. Житловий будинок, 1858 (№ 21/12).	489
215. КИТАЇВСЬКА ПУСТИНЬ, 16—20 ст. Вул. Київська, 15—32.	463—464	229.8. Житловий будинок, 1897 (№ 23/15).	489—490
215.1. Братський корпус, 1843—44.	464	229.9. Житловий будинок рубежу 17—18 ст., в якому перебував Веделі А. Л., проживав Яновський Ф. Г. (№ 6/8).	490—491
215.2. Будинок для старих, 1894.	464	229.10. Садиба повітового дворянського училища 19 ст., в якій містилася перша недільна школа. Вул. Костянтинівська, 9, Хорива, 6.	491—492
215.3. Господарське подвір'я, 2-а пол. 19 — поч. 20 ст.	464	230. КОСТЬОЛЬНА ВУЛИЦЯ, 19—20 ст.	492
215.4. Могила преподобного Досифея.	464—465	230.1. Житловий будинок, 1871, 1913 (№ 3).	493
215.5. Могила преподобного Феоділа.	465	230.2. Житловий будинок, 1887 (№ 4).	493
215.6. Трапезна з келіями, 1-а пол. 19 ст.	465—466	230.3. Житловий будинок, 1871, 1913 (№ 5).	493
215.7. Троїцька церква, 1763—67.	466	230.4. Житловий будинок, 1910 (№ 7).	493—494
216. КИТАЇВСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ КОМПЛЕКС, 9—13 ст.	466	230.5. Житловий будинок 1912—13, в якому проживав Корольов С. П. (№ 9).	494
216.1. Городище.	466	230.6. Житловий будинок поч. 20 ст., в якому проживали Белина-Скупевський С. Б., Чумак В. Г., Шамо І. Н. (№ 8).	494—495
216.2. Курганний могильник.	466	230.7. Житловий будинок 1937, в якому проживали відомі вчені (№ 15).	495—496
216.3. Поселення.	466	230.8. Житловий будинок кооперативу «Сяйво», 1927 (№ 6).	496
217. КИТАЇВСЬКІ ПЕЧЕРИ, 16—18 ст.	467	231. КОЦЮБІНСЬКОГО МИХАЙЛА ВУЛИЦЯ, 19—20 ст.	497
217.1. Печерний комплекс на території Виноградного садка.	467	231.1. Житловий будинок 1912, в якому проживав Дітеріхс М. М. (№ 3).	497
217.2. Печерний комплекс на території Київського городища.	467	231.2. Житловий будинок 1955—57, в якому проживали відомі письменники (№ 2).	497—499
218. КІНОФАБРИКА ВУФКУ (НАЦІОНАЛЬНА КІНОСТУДІЯ ХУДОЖНІХ ФІЛЬМІВ ім. О. ДОВЖЕНКА), 1926—28. Просп. Перемоги, 44.	467—469	231.3. Житловий будинок співробітників АН УРСР, 1936—37 (№ 9).	499—501
219. КЛОВСЬКИЙ (СТЕФАНИЧ) МОНАСТИР, 11 ст. Вул. Шовковична, 27.	469—470	231.4. Особняк, 1864, 1876 (№ 8).	501
220. КЛОВСЬКИЙ ПАЛАЦ, серед. 18—19 ст. Вул. П. Орлика, 8.	470	231.5. Садиба (Міхельсона Ф. Г.) 1899—1909, де в навчальних закладах Валькера Г. А. вчилися Архипенко О. П., Горювич В. С., Кавалерідзе І. П., Смирненко В. А., працювали Перетц В. М., Тутковський П. А. (№ 12).	501—502
221. КЛУБ «МЕТАЛІСТ», 1931—34. Просп. Перемоги, 38.	471	232. КРУГЛОУНІВЕРСИТЕТСЬКА ВУЛИЦЯ, 19—20 ст.	502
222. КОЛОНА МАГДЕБУРЗЬКОМУ ПРАВУ, 1802—08. Набережне шосе, 8.	471—472	232.1. Житловий будинок, 1914—15 (№ 7).	502
222.1. Вхід і сходи до Колони магдебурзькому праву, 1914—15.	472	232.2. Житловий будинок рубежу 19—20 ст., в якому проживав Ернст Ф. Л. (№ 4).	502—503
223. КОМЕРЦІЙНЕ УЧИЛИЩЕ, 1911—12. Пров. Ч. Бєлінського, 3.	472	232.3. Житловий будинок рубежу 19—20 ст., в якому проживала Екстер О. О. (№ 6).	503
224. КОМІНТЕРНУ ВУЛИЦЯ, кін. 19—20 ст.	472—473	232.4. Житловий будинок співробітників обласної міліції, 1933—35 (№ 2/1).	503
224.1. Будинок інституту «Київдіпротранс», 1956 (№ 15).	473—474	232.5. Особняк, поч. 20 ст. (№ 12).	503—504
224.2. Житловий будинок, 1930-і рр. (№ 7—9).	474	232.6. Особняк 1892, в якому містився польський театр «Студія» (№ 10).	504
224.3. Житловий будинок, кін. 19 ст. (№ 11/106).	474—475		
224.4. Житловий будинок 1883, 1940-х рр., в якому містився Клуб трудящих осіб (№ 12).	475		

233. КУПЕЦЬКЕ ЗІБРАННЯ, 1882 (НАЦІОНАЛЬНА ФІЛАРМОНІЯ УКРАЇНИ). Володимирський уз-
віз, 2. 504—506
234. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК, 9—10 ст. 506
235. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК, 9—13 ст. 506
236. ЛЕОНТОВИЧА ВУЛИЦЯ, 2-а пол. 19 — 1-а пол.
20 ст. 506
- 236.1. Житловий будинок 1-ої пол. 1930-х рр.,
в якому проживав Макаренко А. С. (№ 6-а). 506
- 236.2. Житловий будинок 1886, в якому прожи-
вав Малишевський І. Г. (№ 4). 507
- 236.3. Житловий будинок 1882—1910 рр., в якому
проживали Бец В. О., Іконников В. С. (№ 7). 507—508
- 236.4. Ідальня студентів університету, 1902—03
(№ 3). 508
- 236.5. Інститут біохімії ім. О. Палладіна, в якому
проживали і працювали відомі вчені
(№ 9). 508—509
- 236.6. Інститут світової економіки і міжнарод-
них відносин, в якому працював Шлепа-
ков А. М. (№ 5). 509
237. ЛИПСЬКА ВУЛИЦЯ, 18 — 2-а пол. 20 ст. 509
- 237.1. Будинок міського початкового училища
ім. Бунге М. Х., 1904 (№ 18/5). 509—510
- 237.2. Житловий будинок 1939, в якому прожи-
вав Ковпак С. А. (№ 12/5). 510
- 237.3. Особняк (Закса М. Р.), 1873, 1896 (№ 4). 510—511
- 237.4. Особняк (Івенсен Т. П.) 1883, в якому про-
живали Затонський В. П., Коротченко Д. С.
(№ 2). 511—512
- 237.5. Особняк (Леопардова М. О.), 1875 (№ 10). 512
- 237.6. Особняк (Уварової Н. Ф.), 1912 (№ 16). 512
238. ЛИСЕНКА ВУЛИЦЯ, серед. 19—20 ст. 512—513
- 238.1. Житловий будинок, 1934 (№ 8). 513
- 238.2. Житловий будинок інженерно-технічних
працівників Управління Південно-Західної
залізниці, 1930-і рр. (№ 4). 513
- 238.3. Особняк, 1858—59 (№ 2). 514
- 238.4. Управління Південно-Західної залізниці,
1889 (№ 6). 514—515
239. ЛІКАРНЯ БАБУШКІНИХ І. Б. та В. В., 1911—12.
Вул. Тверська, 7. 515
240. ЛІКАРНЯ ДЛЯ ЧОРНОРОБІВ кін. 19 — поч. 20 ст.,
ДЕ В МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ ПРАЦЮВАЛИ
ВІДОМІ ЛІКАРІ І ВЧЕНІ. Вул. Косіора, 28/1.
240.1. Амбулаторія, 1899—1901. 517
241. ЛІКАРНЯ ЄВАНГЕЛІСТСЬКОЇ ЛЮТЕРАНСЬКОЇ
ГРОМАДИ 1913, В ЯКІЙ ПРАЦЮВАВ ІВА-
НОВ В. М. Вул. Ю. Коцюбинського, 9. 517—518
242. ЛІКАРНЯ ТОВАРИСТВА ЛІКУВАЛЬНИХ ЗА-
КЛАДІВ ДЛЯ ХРОНІЧНО ХВОРИХ ДІТЕЙ, поч.
20 ст. Паркова дорога, 3/5. 518—519
243. ЛУК'ЯНІВСЬКА В'ЯЗНИЦЯ, 19—20 ст. Вул. Дег-
терьовська, 13. 519—520
244. ЛУК'ЯНІВСЬКИЙ НАРОДНИЙ БУДИНОК, 1900—
02 (№ 5). 520—521
245. ЛУК'ЯНІВСЬКИЙ ПАРК МІСЬКОЇ ЗАЛІЗНИЦІ,
поч. 20 ст. (№ 7, 7-а). 521—522
246. ЛУЦЬКІ КАЗАРМИ, 1911 (№ 11). 522—523
247. ЛЮТЕРАНСЬКА ВУЛИЦЯ, 1830—1950-і рр. 523
- 247.1. Будинок Київського добродійного товари-
ства («Сулимівка»), 1833—35 (№ 16). 523—524
- 247.2. Житловий будинок, 1910-і рр. (№ 32-а). 524
- 247.3. Житловий будинок рубежу 19—20 ст., в
якому проживав Паустовський К. Г. (№ 33). 524—525
- 247.4. Житловий будинок 1908, в якому прожи-
вали Вербицький О. М., Міхновський Ю. М.
(№ 15). 525
- 247.5. Житловий будинок рубежу 19—20 ст., в
якому проживали Курбас Лесь, Чистяко-
ва В. М. (№ 13). 525—526
- 247.6. Житловий будинок 1900—01, в якому про-
живали Неделін Є. Я., Скуратов П. Л.
(№ 12). 526
- 247.7. Житловий будинок працівників НКВС,
1934—35 (№ 27—31). 526
- 247.8. Житловий будинок наукових співробітни-
ків 1931, в якому проживали відомі вчені
і діячі культури (№ 21/12). 526—528
- 247.9. Лютеранська євангелістська кірха, 1855—
57 (№ 22). 528—529
- 247.10. Особняк (Аршавського С. О.), 1907 (№ 23). 529
- 247.11. Реальне училище та гімназія Євангеліст-
ської лютеранської громади, кін. 19 — поч.
20 ст. (№ 18—20). 529—530
- 247.12. Садиба поч. 20 ст., в якій проживали Анд-
реєва М. Ф., Горький М., Ковальов О. О.
(№ 6—8). 530

ЗМІСТ

Від видавництва	V
Звернення Президента України Леоніда Кучми	VII
ЗВІД ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ <i>Валерій Смолій, Петро Толочко, Іван Курас, В'ячеслав Горбик</i>	IX
Від голови Київської міської держадміністрації <i>Олександр Омельченко</i>	1
Передмова <i>Петро Тронько</i>	2
КИЇВ З ОКОЛИЦЕЮ:	
I. Загальні відомості	7
II. Пам'ятки археології	11
III. Історія	21
IV. Архітектура	81
V. Охорона пам'яток	116
VI. Київ 10—13 століть. Карта-реконструкція	136
 ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ	 155
Джерела та література	531
Основні скорочення	547
Показчик вулиць	549
Іменний показчик	552
Постатейний показчик	570

НАД ПІДГОТОВКОЮ
1-ї ЧАСТИНИ 1-ї КНИГИ ТОМУ «КИЇВ»
ЗВОДУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ДО ВИХОДУ В СВІТ
ПРАЦЮВАЛИ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЯ
ЗВОДУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ
ПРИ «УКРАЇНСЬКІЙ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ» ім. М. П. БАЖАНА
у такому складі:

Головний редактор

Микола Кіпоренко.

Редакційно-художня рада

Світлана Блащук —

заст. голови ради, провідний науковий редактор;

В'ячеслав Горбик —

доктор історичних наук;

Іван Динник —

провідний науковий художній редактор, завідувач редакції ілюстрацій;

Світлана Дмитрук —

заст. головного редактора;

Микола Кіпоренко —

голова ради;

Ніна Коваленко —

завідувач відділу підготовки тому «Київ»;

Зоя Конєєва —

секретар ради, старший науковий редактор;

Елла Піскова —

кандидат філософських наук;

Лариса Федорова —

кандидат історичних наук.

Творча група редакційно-видавничої підготовки тому

Світлана Блащук —

провідний науковий редактор з архітектурно-містобудівної тематики;

Світлана Дмитрук —

керівник групи редакційної підготовки тому «Київ»;

Віра Кацавелі —

редактор;

Елеонора Лаврова —

старший науковий редактор з історичної тематики;

Іван Лисенко —

провідний науковий редактор з історичної тематики;

Галина Мостова —

старший науковий редактор з історичної тематики;

Оксана Пархоменко —

старший науковий редактор з археологічної тематики;

Світлана Попель —

провідний науковий редактор з питань стилістики і літературного контролю;

Олександр Різник —

науковий редактор з тематики монументального мистецтва, кандидат мистецтвознавства.

Бібліографія

Галина Кравченко, Олена Отоцька —

старші наукові редактори-бібліографи.

Картографія

Борис Тисленко —

старший науковий редактор-картограф.

Художнє оформлення, редагування ілюстрацій

Володимир Березань —

старший науковий художній редактор;

Іван Динник —

провідний науковий художній редактор.

Художній і технологічний макети

Володимир Березань —

старший науковий художній редактор;

Ніна Новик —

редактор з питань технічної редакції та виробництва.

Підготовка текстівок та розташування ілюстрацій

Зоя Конєєва —

старший науковий редактор.

Контрольна редакція і коректура

Світлана Глухова,

Катерина Гутарина (керівник групи),

Дмитро Данильчук,

Наталія Журавлевич,

Людмила Кубатченко,

Тетяна Мороз.

Позаштатний відділ фотоілюстрацій

Кольорові слайди:

Юрій Бусленко, Олег Гончар, Михайло Кальницький,

Володимир Концевич, Володимир Седачов.

Чорно-білі фото:

Олександр Богдалов, Андрій Буганцев, Олег Гончар,

Євген Дерлеменко, Олександр Конєвський,

Віктор Лашенко, Віктор Петров, Сергій П'ятериков,

Олександр Ранчуков.

Фотолабораторні роботи:

Тетяна Гончар, Сергій Косарков.

Комп'ютерне виготовлення штрихових планів

Тетяна Меляницька, Евеліна Савчина.

Передрук рукопису

Наталія Прозорова, Алла Русова.

Провідний економіст

Галина Брайко.

ВІДДІЛ ПІДГОТОВКИ ТОМУ «КИЇВ»

ЗВОДУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

ПРИ УПРАВЛІННІ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ,

КУЛЬТУРИ ТА ІСТОРИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА м. КИЄВА

Ніна Коваленко (завідувач),

Ольга Єгорова, Тетяна Золотар, Наталія Кривенко,

Світлана Мала, Ніна Смирнова.